

ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΤΟΥ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΕΛΓΙΑ (1107Δ004)

ΜΕ ΘΕΜΑ

**«ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1918-1938. Η
ΠΟΛΥΠΛΟΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ
ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΣΕ
ΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΗΜΙ - ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ
ΣΥΣΤΗΜΑ»**

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Σία Αναγνωστοπούλου

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2011

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ (i-vii)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ (1-13)

I.	Το αντικείμενο της μελέτης: Τα τουρκικά πολιτικά κόμματα κατά την περίοδο 1918-1938	1
II.	Τα τουρκικά πολιτικά κόμματα κατά την περίοδο 1918-1938: Η πολύπλοκη διαχείριση του εκσυγχρονισμού σε ένα πολιτικό και ημι – στρατιωτικό σύστημα	
A.	Τα πολιτικά κόμματα και οι πολιτικοί σύλλογοι κατά την μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία	4
B.	Η πολιτική διαμάχη και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών κατά την ανάδυση ενός ημι – στρατιωτικού συστήματος (1922-1938)	9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ (14-216)

ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (1918-1922)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ (1-65) : Ο ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1918-1919)

I.	Η επανεμφάνιση του οθωμανισμού στο πολιτικό προσκήνιο	
A.	Τα σχέδια των Συμμάχων για την ανασυγκρότηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	14
B.	Η εμφάνιση του Σουλτάνου Βαχνεττίν και των πολιτικών του συμμάχων στο πολιτικό πεδίο	19
Γ.	Ο συνδυασμός οθωμανισμού - φιλελευθερισμού	
1.	Τα πολιτικά κόμματα του οθωμανικού φιλελευθερισμού	29
2.	Οι αρχές του οθωμανικού φιλελευθερισμού (19-23)	35
II.	Ο τουρκικός εθνικισμός μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου	
A.	Οι προσπάθειες ανασυγκρότησης του Κόμματος Ένωσης και Προόδου στο εξωτερικό	38
1.	Η δράση των συντρόφων του Ενβέρ Πασά στην ανατολική ενδοχώρα	42
2.	Η αποτυχημένη προσπάθεια επανίδρυσης του κόμματος	45
B.	Οι εθνικιστικές, φιλελεύθερες δυνάμεις της Κωνσταντινούπολης	47
1.	Τα πολιτικά κόμματα του τουρκικού φιλελευθερισμού	53
2.	Οι απαρχές της πολιτικής δράσης του Μουσταφά Κεμάλ	58

Γ. Η κοινωνική βάση του τουρκικού εθνικισμού: Η άρχουσα συμμαχία και η αυτόνομη πολιτική της δράση στην ανατολική ενδοχώρα	67
1. Οι πολιτικοί σύλλογοι της Θράκης, του Ερζουρούμ και της Τραπεζούντας	70
2. Οι πολιτικοί σύλλογοι των δυτικών παραλίων της Μικρής Ασίας	78
3. Η Δημοκρατία του Νοτιοδυτικού Καυκάσου	82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ (65-88): Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ (1918-1920)

I. Τα προβλήματα που αντιμετώπισε η αριστερά την μεταπολεμική περίοδο	86
II. Τα αριστερά κόμματα της Κωνσταντινούπολης και οι προσπάθειες συνεργασίας με τις φιλελεύθερες δυνάμεις	
A. Ο ουτοπικός οθωμανικός σοσιαλισμός και οι εκπρόσωποι του	90
B. Οι προσπάθειες προσέγγισης των φιλελεύθερων δυνάμεων	100
III. Η ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας και η διάλυση του από τις δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ (89-120): Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ (1919-1920)

I. Η σταδιακή επιβολή της ηγεσίας του Μουσταφά Κεμάλ στην άρχουσα συμμαχία της ενδοχώρας	116
A. Η αμφισβήτηση του ηγετικού ρόλου του Μουσταφά Κεμάλ στο Συνέδριο του Ερζουρούμ	
1. Η πολιτική διαμάχη κατά την διάρκεια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ	119
2. Οι πολιτικές θέσεις του Συνεδρίου του Ερζουρούμ : Τα ιδεολογικά θεμέλια του κεμαλικού κινήματος	123
B. Η κυριαρχία της ηγεσίας του Μουσταφά Κεμάλ στην ανατολική ενδοχώρα	
1. Η δημιουργία της κεμαλικής ηγεσίας και το Συνέδριο της Σεβάστειας	127
2. Η αναμέτρηση του Μουσταφά Κεμάλ με την οθωμανική κυβέρνηση	136
II. Η ανάδειξη της Άγκυρας ως κέντρο της νέας εθνικής δομής έναντι της Κωνσταντινούπολης	
A. Οι προσπάθειες επιβολής του εθνικού κινήματος στην οθωμανική κυβέρνηση	140

B. Η ρήξη του εθνικού κινήματος με την οθωμανική κυβέρνηση και η λειτουργία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας στην Άγκυρα	152
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ (121-171): Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΟΛΥΤΟ ΕΛΕΓΧΟ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ (1920-1922)

I. Οι πρώτες πολιτικές διαμάχες στους κόλπους της εθνοσυνέλευσης	155
II. Οι πρώτες πολιτικές ομαδοποιήσεις στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας	
A. Η Λαϊκή Ομάδα	161
B. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση	170
III. Οι προσπάθειες του Μουσταφά Κεμάλ για έλεγχο της εθνοσυνέλευσης κατά την περίοδο του απελευθερωτικού αγώνα (1920-1921)	179
A. Ο έλεγχος της Λαϊκής Ομάδας από τον Μουσταφά Κεμάλ	179
B. Η ίδρυση του ελεγχόμενου Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας και η εξουδετέρωση των άτακτων δυνάμεων	182
Γ. Η ίδρυση της κοινοβουλευτικής ομάδας του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης	183
IV. Η τελική επικράτηση του Μουσταφά Κεμάλ στο νέο εθνικό κέντρο (1921-1922)	187
A. Η σταθεροποίηση της ηγετικής θέσης του Μουσταφά Κεμάλ στην εθνοσυνέλευση	
1. Η ανάπτυξη της ακτίνας δράσης της κοινοβουλευτικής ομάδας του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης	190
2. Η κατάργηση της βασιλείας και η κατοχύρωση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος της Άγκυρας	195
3. Η ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος και το πολιτικό πρόγραμμα του	198
B. Η τελική αναμέτρηση του Μουσταφά Κεμάλ με την φιλελεύθερη αντιπολίτευση	206
Γ. Οι αποτυχημένες προσπάθειες αμφισβήτησης της ηγεσίας του Μουσταφά Κεμάλ	211

ΜΕΡΟΣ Β' (217-448)

Η ΝΕΑ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΜΜΑΤΑ (1923-1938)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ (172-228): ΤΟ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟ ΛΑΪΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (1923-1925)

	217
I. Η Συνθήκη της Λοζάννης και η ανάδυση του πολιτικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος	219
II. Το Λαϊκό Κόμμα και η αντιπολίτευση κατά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας	
A. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση της νέας περιόδου	225
B. Η στάση του Μουσταφά Κεμάλ απέναντι στην αντιπολίτευση	
1. Οι στρατηγικοί ελιγμοί του Μουσταφά Κεμάλ μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάννης	229
2. Η οργάνωση του Λαϊκού Κόμματος και η επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών	232
3. Η «τεχνητή» κυβερνητική κρίση και η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας	239
III. Η κορύφωση της αντιπαράθεσης του Λαϊκού Κόμματος και της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης	
A. Η πολιτική σύγκρουση για τον έλεγχο της προεδρίας της δημοκρατίας και η κατάργηση του χαλιφάτου	
1. Η πολιτική διαμάχη κατά τους πρώτους μήνες της δημοκρατίας	247
2. Η κατάργηση του χαλιφάτου και ο έλεγχος των θρησκευτικών θεσμών και του στρατού από το Λαϊκό Κόμμα	250
B. Η πορεία προς την ίδρυση του πρώτου αντιπολιτευόμενου κόμματος της Τουρκικής Δημοκρατίας	
1. Η απόφαση ίδρυσης του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος	257
2. Η ρήξη της αντιπολίτευσης και του Λαϊκού Κόμματος και η ίδρυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος	259
VI. Η σύντομη πρώτη δικομματική περίοδος της Τουρκικής Δημοκρατίας	
A. Η στάση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατά την ίδρυση του νέου αντιπολιτευόμενου κόμματος	267

B. Η «επίθεση» του Λαϊκού Κόμματος και η σιγή της αντιπολίτευσης	272
1. Η κουρδική εξέγερση του 1925	272
2. Η εξέγερση πρόσχημα για την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης	275
3. Τα αυταρχικά μέτρα της κυβέρνησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και η διάλυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος	278

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ (229-266): ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ ΑΜΦΙΣΒΤΗΣΗ (1925-1930)

I. Το πρόγραμμα και η πολιτική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος μετά την σιγή της αντιπολίτευσης	
A. Οι κοινωνικοοικονομικές προτεραιότητες της νέας δημοκρατίας	
1. Το οικονομικό πρόγραμμα του ΡΛΚ	284
2. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του ΡΛΚ και ο εκδυτικισμός στην Τουρκική Δημοκρατία	288
B. Τα πρώτα βήματα για την ταύτιση του κόμματος με την κρατική δομή	300
II. Η διάσπαση στους κόλπους της ηγεσίας του ΡΛΚ και η κοινωνική αμφισβήτηση του προγράμματος του	303
A. Η διάσπαση στους κόλπους της ηγεσίας ΡΛΚ	304
B. Η αποξένωση μεγάλων μερίδων κοινωνίας από την κυβέρνηση	307
III. Η οργανωτική δομή και το ιδεολογικό υπόβαθρο του ΡΛΚ	
A. Η δομή και η λειτουργία των ανώτερων θεσμών της νέας δημοκρατίας και της ηγεσίας του ΡΛΚ	309
B. Το ιδεολογικό υπόβαθρο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος	
1. Η "münevver" τάξη και το "mefkûre" της νέας δημοκρατίας	315
2. Αναζητώντας τον "πατριώτη" και "εθνικιστή" πολίτη της νέας δημοκρατίας	322

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ (266-343): Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ
ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ (1930-1938)**

- I. Η απόπειρα μετάβασης σε σύστημα κυρίαρχου κόμματος
 - A. Το κοινωνικοοικονομικό αδιέξοδο στις αρχές της δεκαετίας του 30' 328
 - B. Η δεύτερη δικομματική περίοδος της Τουρκικής Δημοκρατίας
 - 1. Η ίδρυση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος 333
 - 2. Το πολιτικό πρόγραμμα του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος 342
 - 3. Οι ανησυχίες της ηγεσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος για την δράση της αντιπολίτευσης 351
 - 4. Η σύγκρουση της κυβέρνησης με την αντιπολίτευση και η διάλυση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος 354
- II. Το πολιτικό πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατά την περίοδο εγκαθίδρυσης μονοκομματικού καθεστώτος 363
 - A. Η αρχή του κρατισμού
 - 1. Η αρχή του κρατισμού ως παράγοντας ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης της εξουσίας 366
 - 2. Οι διαφορετικές αναγνώσεις του κρατισμού από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα και τους κύκλους των περιοδικών "Kadro" και "Koopratif" 375
 - B. Η αρχή του εθνικισμού
 - 1. Η προσπάθεια δημιουργίας μιας κοσμικής, τουρκικής, πολιτικής κοινότητας 386
 - 2. Ο κοινωνικός αντίκτυπος της εφαρμογής της αρχής του εθνικισμού 406
 - Γ. Οι αρχές του λαϊκισμού και του επαναστατισμού ως απάντηση στις αντίπαλες ιδεολογίες 409

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ (344-370): Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ
ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ (1930-1938)**

- I. Η ανάπτυξη των δομών και λειτουργιών του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατά την εγκαθίδρυση του μονοκομματισμού
- A. Ο «αρχηγός του έθνους» και το κόμμα ως μέσο πολιτικής διαπαιδαγώγησης της κοινωνίας
1. Ο «αρχηγός» και «ηγετική ομάδα» 417
2. Η πολιτική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας από το Ρεπουμπλικανικό λαϊκό Κόμμα 422
- B. Η ένταξη των αυτόνομων κοινωνικοπολιτικών δομών στο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα 424
- II. Η ταύτιση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος με την κρατική εξουσία
- A. Το κόμμα στην υπηρεσία του κρατικού μηχανισμού 434
- B. Η συνταγματική κατοχύρωση των αρχών του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος 437
- III. Οι διαμάχες για την διαδοχή του Μουσταφά Κεμάλ στην προεδρία της δημοκρατίας
- A. Η σύγκρουση του προέδρου Μουσταφά Κεμάλ με τον Ισμέτ Ινονού 441
- B. Η ανάδειξη του Ισμέτ Ινονού στην προεδρία της δημοκρατίας με την υποστήριξη των ένοπλων δυνάμεων 444

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ (449-464)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (I-XXXI)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ: ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1918-1938

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι τα τουρκικά πολιτικά κόμματα την περίοδο μετάβασης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία. Αναλυτικότερα, θα μελετήσουμε το πολιτικό και κοινωνικό σκηνικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά την ήττα των στρατιών της στον Μεγάλο Πόλεμο (1918) μέχρι και την σταδιακή ανάδυση της Τουρκικής Δημοκρατίας (1938). Η παρούσα μελέτη εστιάζει την προσοχή της στα πολιτικά κόμματα, τα οποία εμφανίστηκαν στο πολιτικό προσκήνιο της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας μετά την Συνθήκη του Μούδρου και είχαν ως απώτερο στόχο την διατήρηση και την ενίσχυση της παρουσίας των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων στα τελευταία εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μελετώντας τα τουρκικά πολιτικά κόμματα κατά την περίοδο 1918-1938, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην πολιτική δράση της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης, της Κωνσταντινούπολης και της ανατολικής ενδοχώρας, ως πολιτική κινητήρια δύναμη της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος. Για αυτό τον σκοπό θα εντάξουμε την πολιτική δράση της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης στο ευρύτερο μεταπολεμικό κοινωνικό πλαίσιο αυτής της περιόδου. Ενώ ταυτόχρονα θα μελετήσουμε την αλληλεπίδραση της εν λόγω τάξης με τις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες της εποχής. Βασικός μας στόχος είναι, μέσα από την μελέτη της σύνθεσης και της πολιτικής δράσης των τουρκικών πολιτικών κομμάτων, να σχηματίσουμε μια εικόνα του κοινωνικού συνόλου. Επίσης, σκοπεύουμε να ρίξουμε φως στα γεγονότα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο την εν λόγω περίοδο στην διεθνή πολιτική σκηνή καθώς και στην ανάδυση συγκεκριμένων πολιτικών παραγόντων οι οποίοι έρχονται να απαντήσουν στα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που προκύπτουν κατά την μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία. Μέσα στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσπάθειας, θα μας απασχολήσουν συγκεκριμένα ερωτήματα: Ποιες ιδεολογικές σχολές εμφανίστηκαν στο προσκήνιο της ιστορίας μετά την Συνθήκη του Μούδρου και ποιοι υπήρξαν οι φορείς και οι εκπρόσωποι τους; Ποιες ήταν οι ιδιαίτερες

κοινωνικές και πολιτικές πτυχές αυτών των σχολών και ποια η σχέση τους με την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την σταδιακή ανάδυση της Τουρκικής Δημοκρατίας;

Τα παραπάνω ερωτήματα θα μας απασχολήσουν καθώς θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τις δυναμικές ρήξης με το πολυεθνικό πολιτικό πλαίσιο. Θα αναλύσουμε τον πολιτικό λόγο και τους κοινωνικούς φορείς των κοινωνικοπολιτικών αλλαγών, υπό το πρίσμα της ανάδυσης του νέου, εθνικού, πολιτικού πεδίου. Ενώ θα θέσουμε στο επίκεντρο της μελέτης μας την διαδικασία δημιουργίας των πολιτικών κομμάτων μέσα από τον συσχετισμό δυνάμεων και την πολιτική σύγκρουση αυτής της περιόδου. Διευρύνοντας την σκοπιά μας σχετικά με την δομή και την πολιτική δράση των τουρκικών πολιτικών κομμάτων, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στο ζήτημα της νομιμοποίησης της νέας εθνικής δομής και του ιδιόρρυθμου εκσυγχρονισμού των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα.

Στα πλαίσια της μελέτης της πολιτικής δράσης της περιόδου 1918-1938, δεν θα περιοριστούμε στην ανάλυση του πολιτικού λόγου και της πολιτικής δράσης του Μουσταφά Κεμάλ και των συνοδοιπόρων του. Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, θα εντάξουμε αυτή την πολιτική δράση σε ένα ευρύτερο πολυδιάστατο ιστορικό πολιτικό πλαίσιο και θα μελετήσουμε τα κόμματα και τον πολιτικό λόγο που συνέβαλλαν στην διάλυση του οθωμανικού θεσμικού πλαισίου και στην ανάδυση και διαμόρφωση του νέου εθνικού, τουρκικού, πολιτικού πεδίου. Έτσι, εκτός από την δράση του Κεμάλ, θα μελετήσουμε την φιλελεύθερη αμφισβήτηση της πολιτικής γραμμής του Κεμάλ, καθώς και την τουρκική αριστερά κατά την περίοδο εμφάνισης της στο προσκήνιο της ιστορίας. Στόχος μας είναι να πλαισιώσουμε από κοινωνική σκοπιά την πολυδιάστατη ανάλυση και να μελετήσουμε την κοινωνική βάση όλων των πολιτικών κομμάτων. Μέσα στα πλαίσια της συγκεκριμένης ανάλυσης, σκοπεύουμε να μελετήσουμε την δυναμική είσοδο της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης στο πολιτικό πεδίο, μετά την κατάπαυση του πυρός στα τέλη του 1918. Η κατανόηση των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που πλαισίωσαν ιστορικά την είσοδο της συγκεκριμένης τάξης στην πολιτική σκηνή, θα μας βοηθήσει να μελετήσουμε τις συμμαχίες που σύναψε με άλλες κοινωνικές ομάδες και να εστιάσουμε στον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραμάτισε κατά την ίδρυση της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας. Ακόμη θα θέσει τα θεμέλια για μια πολυδιάστατη κοινωνικοπολιτική μελέτη του κεμαλικού κινήματος.

Στην παρούσα μελέτη, θα εστιάσουμε την προσοχή μας και στην δράση διάφορων πολιτικών συλλόγων. Οι συγκεκριμένοι σύλλογοι, αν και δεν ολοκλήρωσαν ποτέ την μετατροπή τους σε πολιτικό κόμμα, έφεραν όλα τα χαρακτηριστικά των πολιτικών κομμάτων και διαδραμάτισαν σημαντικό ιστορικό ρόλο κατά την μετάβαση από το οθωμανικό στο τουρκικό πολιτικό πεδίο. Θεωρούμε σημαντική και αναγκαία την ανάλυση των τουρκικών πολιτικών συλλόγων γιατί σύμφωνα με τις αρχές της πολιτικής επιστήμης και της ιστορικής έρευνας, αυτοί οι σύλλογοι φέρουν συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά με τα πολιτικά κόμματα αυτής της περιόδου. Ενώ λοιπόν, οι πολιτικοί σύλλογοι δεν αποτελούν πολιτικά κόμματα με την αυστηρή έννοια, η διάρθρωση και η λειτουργία τους παραπέμπει σε κόμμα.

Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, τα κόμματα και οι σύλλογοι της περιόδου 1918-1938 αντιμετωπίζονται ως κατεξοχήν πολιτικοί φορείς, οι οποίοι έχουν ως απώτερο στόχο τον έλεγχο της συνολικής ανασυγκρότησης του μεταπολεμικού πολιτικού πεδίου. Όπως θα δούμε στην πορεία της μελέτης μας, κάποιοι από αυτούς τους φορείς ήρθαν σε ρήξη με το οθωμανικό πεδίο και μετεξελίχθηκαν σε επαναστατικούς πολιτικούς σχηματισμούς. Στο σύνολο τους, τα κόμματα και οι σύλλογοι αυτής της περιόδου αποτελούν πολιτικούς φορείς, οι οποίοι στηρίζονται στην πολιτική κινητοποίηση μεγάλων μερίδων της κοινωνίας. Ενώ σημαντικός είναι και ο ρόλος τους στην ανάδυση εκείνων των ηγετικών πολιτικών προσωπικοτήτων οι οποίες στιγμάτισαν την ιστορία της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας.

Εκτός από τα παραπάνω χαρακτηριστικά των πολιτικών κομμάτων και συλλόγων, στην παρούσα μελέτη θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα και η δεσπόζουσα ιδεολογική ταυτότητα της μεταπολεμικής περιόδου, ο φιλελεύθερος πολιτικός λόγος. Η πλειοψηφία των κομμάτων και των συλλόγων της μεταπολεμικής περιόδου στήριξαν τον πολιτικό λόγο και την δράση τους στις αρχές του φιλελευθερισμού. Οι διαφορετικές πολυδιάστατες ερμηνείες και αναγνώσεις του φιλελευθερισμού ήταν αυτές οι οποίες απελευθέρωσαν ιστορικές δυνάμεις ρήξης με το οθωμανικό πολιτικό πλαίσιο και συνέβαλλαν στην συγκρότηση του σύγχρονου τουρκικού πολιτικού πεδίου. Οι διαφορετικές αναγνώσεις του φιλελευθερισμού καθόρισαν την δράση των τουρκικών πολιτικών κομμάτων και συνέβαλλαν στην ανάδυση ενός ημι – στρατιωτικού πολιτικού συστήματος.

II. ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1918-1938: Η ΠΟΛΥΠΛΟΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΗΜΙ - ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

A. ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ (1918-1922)

Η Συνθήκη του Μούδρου, η οποία υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1918, σφράγισε την ολοκληρωτική ήττα των οθωμανικών δυνάμεων σε όλα τα μέτωπα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βγήκε από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έχοντας χάσει τις αραβικές της κτήσεις. Αν και η συνθηκολόγηση λοιπόν, δεν σήμανε το τέλος της μοναρχίας (όπως άλλωστε συνέβη στην περίπτωση της Γερμανικής και Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας), η λήξη του Μεγάλου Πολέμου βρήκε τους κατοίκους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να αναζητούν απάντηση σε τρία καίρια ερωτήματα: Ποιο θα ήταν το μέλλον του οθωμανικού κράτους και πως θα εξασφαλιζόταν η εσωτερική τάξη και ασφάλεια; Ποια θα ήταν η σχέση των μουσουλμάνων Τούρκων κατοίκων με την κεντρική ηγεσία; Και ποια η σχέση τους με τις υπόλοιπες εθνικές και θρησκευτικές ομάδες;

Στο πρώτο μέρος της μελέτης μας θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην στάση των διεθνών παραγόντων και των τουρκικών πολιτικών κομμάτων και συλλόγων απέναντι στα παραπάνω ερωτήματα. Ποια ήταν λοιπόν, η στάση των Συμμαχικών κρατών απέναντι στην καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία; Πως εξυπηρετείται η ανάγκη ισορροπίας ανάμεσα στις συμμαχικές δυνάμεις σε περίπτωση διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Ποια ήταν τα σχέδια τους για τον περιορισμό των εδαφών του οθωμανικού κράτους και την αυτονόμηση των διάφορων εθνικών και θρησκευτικών ομάδων; Τι προέβλεπαν οι συμμαχικές δυνάμεις για το μεταπολεμικό οθωμανικό κράτος; Την διατήρηση του, ώστε να είναι σε θέση να αποπληρώσει τα οθωμανικά δάνεια στην Δύση ή την διάλυση του;

Μόνο μέσα από την προσπάθεια απάντησης των παραπάνω ερωτημάτων πιστεύουμε ότι είναι δυνατή η συστηματοποίηση της μελέτης της πολιτικής δράσης των κομμάτων και

των συλλόγων, οι οποίοι εμφανίστηκαν στο μεταπολεμικό πολιτικό προσκήνιο. Άλλωστε, η συγκεκριμένη προσέγγιση θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την πολιτική γραμμή του Σουλτάνου Βαχντεττίν και μιας μερίδας της αριστοκρατίας και της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης. Μετά την Συνθήκη του Μούδρου, η συγκεκριμένη συμμαχία, στηρίζοντας την συνέχεια της παρουσίας της στην πολιτική σκηνή, στην προσέγγιση των Συμμάχων και στην στενή συνεργασία με την Βρετανική Αυτοκρατορία, πρότεινε την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας με απώτερο στόχο την διατήρηση της συνταγματικής μοναρχίας και των προπολεμικών της συνόρων. Παράλληλα, ασπάστηκε τις αρχές του φιλελευθερισμού και υποστήριξε την εγχώρια οικονομική ανάπτυξη μέσα από την προσέλκυση στην χώρα του ξένου και κυρίως του βρετανικού κεφαλαίου. Για την συγκεκριμένη πολιτική συμμαχία, ο οθωμανισμός, δηλαδή ο στόχος της διατήρησης του οθωμανικού κράτους ως ένα πολυεθνοθρησκευτικού κράτους, ήταν μια ιδεολογική γραμμή πάνω στην οποία στηρίχθηκε ο στόχος της συνέχειας της οθωμανικής μοναρχίας. Ποια κόμματα και ποιοι πολιτικοί σύλλογοι υποστήριζαν την παραπάνω πολιτική γραμμή, η οποία βασίστηκε στην σύζευξη του οθωμανισμού με τις αρχές της φιλελεύθερης ιδεολογίας; Πως ερμήνευσαν τον οθωμανισμό και τον φιλελευθερισμό και πως αντέδρασαν στις μεταπολεμικές πολιτικές συνθήκες και εξελίξεις; Ποια ήταν η στάση τους απέναντι στις αντίπαλες ιδεολογικές πολιτικές γραμμές; Αυτά τα ερωτήματα θα μας απασχολήσουν στο πρώτο μέρος της μελέτης μας.

Στα πλαίσια λοιπόν, της μελέτης των κομμάτων και πολιτικών συλλόγων που εμφανίστηκαν στο πολιτικό πεδίο μετά την Συνθήκη του Μούδρου θα επικεντρωθούμε αναλυτικά στην μελέτη της οθωμανικής φιλελεύθερης πολιτικής γραμμής, αλλά και του αντίπαλου πολιτικού στρατοπέδου. Ακολουθώντας τις ιστορικές εξελίξεις μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, το οποίο οδήγησε την Αυτοκρατορία στον Μεγάλη Πόλεμο και στην μεγάλη ήττα στο πολεμικό μέτωπο, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην πολιτική δράση μιας άλλης μερίδας της μεσαίας τάξης της πρωτεύουσας. Την περίοδο που ακολούθησε την κατάπαυση του πυρός και την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, μια μερίδα της μουσουλμανικής τουρκικής μεσαίας τάξης, η οποία στο παρελθόν υποστήριζε την εθνικιστική πολιτική γραμμή του εν λόγω κόμματος, επιχείρησε να προσεγγίσει την ιθύνουσα τάξη της ενδοχώρας (γαιοκτήμονες, φύλαρχοι, θρησκευτικοί ηγέτες), βασιζόμενη σε μια αντίπαλη, ως προς τον οθωμανικό φιλελευθερισμό, πολιτική γραμμή. Η συγκεκριμένη πολιτική γραμμή,

του τουρκικού φιλελευθερισμού, βασίστηκε στην αρχή της διατήρησης της εξουσίας των μουσουλμάνων Τούρκων κατοίκων στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, τάχθηκε υπέρ της κοινωνικοπολιτικής ανάπτυξης σύμφωνα με τα δυτικά καπιταλιστικά πρότυπα και της προσέλευσης στην χώρα, του ξένου κεφαλαίου. Βασιζόμενοι σε μια εθνοκεντρική ανάγνωση των αρχών του φιλελευθερισμού, οι υποστηρικτές αυτής της πολιτικής γραμμής πραγματοποίησαν την είσοδο τους στο μεταπολεμικό πολιτικό πεδίο. Ποια κόμματα και ποιοι πολιτικοί σύλλογοι υποστήριζαν την εθνική τουρκική φιλελεύθερη πολιτική γραμμή; Υπό το πρίσμα των μεταπολεμικών εξελίξεων, πως και σε ποια πολιτική βάση ανασυγκρότησαν τον προπολεμικό στόχο της δημιουργίας ενός εθνικού τουρκικού κράτους; Εκτουρκισμός του οθωμανικού συνταγματικού θεσμικού πλαισίου ή δημιουργία ενός νέου εθνικού, τουρκικού θεσμικού και πολιτικού πλαισίου; Ποια ανάγνωση του φιλελευθερισμού επιχειρήθηκε από τους υποστηρικτές αυτής της πολιτικής γραμμής; Η απάντηση αυτών των ερωτημάτων επιχειρείται μέσα από την μελέτη της κοινωνικής βάσης και της πολιτικής γραμμής, την οποία στα πλαίσια αυτής της μελέτης ονομάζουμε «τουρκικός φιλελευθερισμός».

Την περίοδο κατά την οποία ήρθε στο πολιτικό προσκήνιο ο ανταγωνισμός δυο διαφορετικών αναγνώσεων της φιλελεύθερης ιδεολογίας, αυτός του οθωμανικού και του τουρκικού φιλελευθερισμού, μια νέα πολιτική δύναμη επιχειρήσε να κάνει αισθητή την παρουσία της στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Η τουρκική αριστερά και τα πολιτικά της κόμματα, τα οποία ιδρύθηκαν μετά την Συνθήκη του Μούδρου, επιχειρήσαν να εξασφαλίσουν την συμμετοχή τους στο πολιτικό σκηνικό, είτε μέσα από την συνεργασία με τις φιλελεύθερες δυνάμεις, είτε εξασφαλίζοντας την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης. Στα πλαίσια των συγκεκριμένων προσπαθειών έρχονται στην επιφάνεια οι ενδογενείς και εξωγενείς αδυναμίες της αριστεράς, οι οποίες αναλύονται στην παρούσα μελέτη. Παράλληλα, στοχεύουμε να απαντήσουμε σε μια σειρά σημαντικών ερωτημάτων όπως: Ποια ήταν η κοινωνική σύνθεση των κομμάτων της αριστεράς της μεταπολεμικής περιόδου; Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής γραμμής αυτών των κομμάτων; Πως αντέδρασαν στις μεταπολεμικές πολιτικές συνθήκες;

Τα προβλήματα που αντιμετώπισε η αριστερά την μεταπολεμική περίοδο, η αδυναμία ανταπόκρισης του οθωμανικού φιλελευθερισμού στις μεταπολεμικές ανάγκες της χώρας καθώς και η ασυμφωνία των Συμμάχων ως προς τους σχεδιασμούς τους στον

ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής, άνοιξαν τον δρόμο για την τελική επικράτηση της πολιτικής γραμμής του τουρκικού φιλελευθερισμού και των υποστηρικτών του. Μετά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, ένα συγκεκριμένο ερώτημα απασχόλησε τους επίδοξους μνηστήρες της πολιτικής εξουσίας: Ποια μερίδα των υποστηρικτών της τουρκικής φιλελεύθερης πολιτικής γραμμής θα ήλεγχε την πολιτική δράση της εν λόγω παράταξης και θα διαδραμάτιζε ιδιαίτερο ρόλο στην ανάδειξη της ηγετικής ομάδας του τουρκικού φιλελευθερισμού; Το πρώτο λοιπόν, το κεφάλαιο της μελέτης μας θα ολοκληρωθεί με την αναζήτηση απαντήσεων στο συγκεκριμένο ερώτημα.

Η αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Μικρή Ασία είναι ένα ιστορικό γεγονός το οποίο θα διαδραματίσει ιδιαίτερο ρόλο στην ανάδειξη της ηγετικής ομάδας του τουρκικού φιλελευθερισμού. Όπως θα δούμε παρακάτω, η ανάπτυξη των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη έπεισε τους υποστηρικτές του τουρκικού φιλελευθερισμού για την ανάγκη συντονισμού της πολιτικής τους δράσης. Την στιγμή που τέθηκε υπό συζήτηση η ανάγκη συντονισμού της πολιτικής δράσης, ο Μουσταφά Κεμάλ κινήθηκε δυναμικά με στόχο την ανάδειξη του σε ρυθμιστή της πολιτικής σκηνής. Έχοντας αποτύχει να ελέγξει με διάφορες παρασκηνιακές κινήσεις τον κεντρικό κρατικό μηχανισμό στην Κωνσταντινούπολη, αμέσως μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη, ο Μ. Κεμάλ αποχωρεί από την βασιλεύουσα με προορισμό την ανατολική ενδοχώρα. Απώτερος στόχος του είναι ο έλεγχος και η συστηματοποίηση της πολιτικής δράσης της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης και των κοινωνικών συμμάχων της, σε ένα συγκεντρωτικό οργανωτικό σχήμα, το οποίο θα τελεί υπό τον έλεγχο των γραφειοκρατών και καριεριστών, οι οποίοι ήταν πιστοί στις αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού. Στα πλαίσια της προσπάθειας εξασφάλισης της ηγετικής του θέσης στο μεταπολεμικό πολιτικό σκηνικό, ο Κεμάλ έχει να αντιμετωπίσει την αντιπολίτευση ορισμένων μερίδων και ατόμων της μεσαίας τάξης. Από την μια, οι αναποτελεσματικές κινήσεις των Συμμάχων και των οθωμανικών κυβερνήσεων, και από την άλλη, η συνεργασία του γραφειοκρατικού μηχανισμού, λειτουργούν ενισχυτικά ως προς την προσπάθεια μετεξέλιξης του Κεμάλ σε ρυθμιστή των πολιτικών δρώμενων. Την ίδια περίοδο, μέσα από τα Συνέδρια του Ερζουρούμ και της Σεβάστειας, με πρωτοβουλία του ίδιου, συστηματοποιούνται οι αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού και οικοδομούνται στην Άγκυρα τα θεμέλια του νέου εθνικού πολιτικού πεδίου. Ποια ήταν τα βασικά στοιχεία αντιπαράθεσης του Κεμάλ με την μεσαία τάξη; Ποιοι

παράγοντες και ποιες εξελίξεις συνέβαλλαν στην σταθεροποίηση της ηγεσίας του; Ποια ήταν η πολιτική γραμμή, η οποία ακολούθησε ο ίδιος κατά την περίοδο της έναρξης της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Σε αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να δώσουμε απάντηση.

Με βάση το γεγονός ότι η αμφισβήτηση του ηγετικού ρόλου και της πολιτικής γραμμής του Κεμάλ είναι μια ιστορικής σημασίας πραγματικότητα, η οποία άφησε το στίγμα της στην περίοδο την οποία μελετούμε, στην συνέχεια του πρώτου μέρους θα αναλύσουμε διεξοδικά την πολιτική σύγκρουση στους κόλπους του νέου εθνικού θεσμού, της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Μετά την διάλυση της τελευταίας οθωμανικής βουλής από τα συμμαχικά στρατεύματα τον Μάρτιο του 1920 και την έναρξη της λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης στην Άγκυρα, υποστηρικτές διάφορων εκδοχών του τουρκικού φιλελευθερισμού δρομολογούν την δυναμική εμφάνιση τους στο πολιτικό προσκήνιο. Σε μια περίοδο που ο Κεμάλ επιχειρεί να επιβάλλει την ηγεσία του, οι υποστηρικτές μιας κορπορατιστικής πολιτικής γραμμής, καθώς και μια μερίδα της μεσαίας τάξης, η οποία δηλώνει πίστη στα δυτικά φιλελεύθερα πρότυπα και αντιτίθεται σε κάθε είδους απόκλιση από αυτά, επιχειρούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στα πολιτικά δρώμενα. Ποια ήταν η κοινωνική βάση και η σύνθεση αυτών των νέων ομαδοποιήσεων; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά της πολιτικής τους γραμμής; Ποια ήταν η σχέση τους με την κεμαλική ηγεσία; Ποια ήταν η στάση του Κεμάλ απέναντι στην δράση αυτών των κοινοβουλευτικών ομάδων της εθνοσυνέλευσης; Αυτά τα ερωτήματα θα μας απασχολήσουν έντονα στην συνέχεια της έρευνας μας.

Στο τέλος του πρώτου μέρους της παρούσας μελέτης επιχειρούμε να εστιάσουμε στις εξελίξεις που οδηγούν στην κατάργηση της μοναρχίας και την δημιουργία της Τουρκικής Δημοκρατίας, μέσα από την αλληλεπίδραση των εν λόγω ομαδοποιήσεων με την πολιτική δράση του Μ. Κεμάλ και των συντρόφων του. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ιστορικά γεγονότα ύψιστης σημασίας, όπως η επικράτηση των δυνάμεων της Άγκυρας στο ελληνικό μέτωπο, η τουρκοσοβιετική προσέγγιση και η σταδιακή αποχώρηση της οθωμανικής μοναρχίας από το προσκήνιο της ιστορίας, αναλύονται υπό το πρίσμα της πολιτικής σύγκρουσης και του ανταγωνισμού στο νέο εθνικό κέντρο, την Άγκυρα.

B. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΚΑΙ Ο ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΕΝΟΣ ΗΜΙ –
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ (1922-1938)

Η στρατιωτική νίκη των τουρκικών δυνάμεων στο δυτικό μέτωπο το καλοκαίρι του 1922, ενίσχυσε την θέση του Μουσταφά Κεμάλ στο εξωτερικό και στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, οι Σύμμαχοι συμφώνησαν να διαπραγματευτούν με την Άγκυρα την ειρήνη στην Ανατολή. Στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, με βάση την δυναμική που δημιούργησε η νικηφόρα είσοδος των στρατιών στην Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη, ο Κεμάλ εξασφάλισε την συγκατάθεση της εθνοσυνέλευσης για την κατάργηση της μοναρχίας, σταθεροποίησε την ηγεσία του και έθεσε υπό πλήρη έλεγχο τα ανώτατα γραφειοκρατικά αξιώματα και κυρίως το Υπουργείο Εξωτερικών. Τοποθετώντας σε αυτό το υπουργείο τον στενό του συνεργάτη Ισμέτ Ινονού, ο Κεμάλ καθόρισε την τουρκική στάση για την βάση διαπραγμάτευσης στο Συνέδριο της Λοζάννης: Διεθνής κατοχύρωση και αναγνώριση της νέας εθνικής δομής ως ένα σύγχρονο εθνικό κράτος με κοινωνικοοικονομικές δομές σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Η συγκεκριμένη βάση διαπραγμάτευσης αποτέλεσε την ιδεολογική γραμμή του Λαϊκού Κόμματος, του οποίου την ίδρυση προώθησε ο Κεμάλ κατά την περίοδο του Συνεδρίου της Λοζάννης.

Αν και η παραπάνω ιδεολογική γραμμή δεν συνάντησε σημαντική αντίσταση στο εσωτερικό, την εν λόγω περίοδο η μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων αστικών κέντρων ύψωσε την φωνή της κατά του αποκλεισμού της από την εξουσία και την λήψη σημαντικών αποφάσεων για το μέλλον του τόπου, από τον στενό κύκλο του Μουσταφά Κεμάλ και μόνο. Για αυτό τον λόγο η αποκλεισμένη από την εξουσία μεσαία τάξη της χώρας, διαμαρτυρόταν έντονα κατά της πολιτικής και των πρωτοβουλιών του Κεμάλ. Από την πλευρά του, ο Κεμάλ απάντησε με την ελεγχόμενη κορύφωση της πολιτικής αντιπαράθεσης και την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ποια ήταν η σύνθεση και η πολιτική γραμμή της αντιπολίτευσης κατά την περίοδο του Συνεδρίου της Λοζάννης; Πως αντέδρασε η αντιπολίτευση στις στρατηγικές του Κεμάλ; Ποια ήταν η απάντηση του Κεμάλ στην πολιτική δράση της αντιπολίτευσης; Ποια ήταν τα σχέδια του στενού κύκλου των συνεργατών του Κεμάλ κατά την περίοδο της ίδρυσης της δημοκρατίας; Ποιες ήταν οι συνθήκες στο πολιτικό πεδίο αυτής της περιόδου; Η

απάντηση αυτών των ερωτημάτων, η οποία επιχειρείται στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας, θα μας βοηθήσει όχι μόνο να κατανοήσουμε την ιστορική συγκυρία κατά την ίδρυση του πρώτου πολιτικού φορέα της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας, του Λαϊκού Κόμματος, αλλά και να εντυφήσουμε στην μελέτη της εσωτερικής πολιτικής αντιπαράθεσης την περίοδο που οι εκπρόσωποι της κυβέρνησης της Άγκυρας διαπραγματευόταν για να σφραγίσουν το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την διεθνή κατοχύρωση της νέας δημοκρατίας.

Μετά την ίδρυση της δημοκρατίας, η αντιπολίτευση κινήθηκε στα πλαίσια της εθνοσυνέλευσης της Άγκυρας, αλλά και στο αστικό περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης, με σκοπό να αναχαιτίσει την πολιτική ελέγχου όλων των ανώτατων θεσμών της δημοκρατίας από το Λαϊκό Κόμμα. Αντιμέτωπος με την δράση της αντιπολίτευσης, ο Κεμάλ κινήθηκε με αποφασιστικότητα. Με αστραπιαίες κινήσεις προχώρησε στην κατάργηση του χαλιφικού αξιώματος, έθεσε υπό πλήρη κυβερνητικό έλεγχο τις ένοπλες δυνάμεις και τις δομές της παιδείας και καταχώρησε συνταγματικά τις πολιτικές του πρωτοβουλίες μέσα από το Σύνταγμα του 1924. Αυτές τις ιστορικές εξελίξεις αναλύουμε στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας. Ακόμη, καταβάλλουμε προσπάθειες για να αποτυπώσουμε την δομή και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού κόμματος καθώς και όλες τις εξελίξεις που οδηγούν την αντιπολίτευση στην τελική ρήξη με το Λαϊκό Κόμμα και στην ίδρυση του πρώτου αντιπολιτευόμενου κόμματος της δημοκρατίας, του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος.

Στα τέλος του 1924 λοιπόν, πρώην συνεργάτες του Κεμάλ και μερίδες της κοινωνία, οι οποίες αντιδρούσαν στον αποκλεισμό τους από την εξουσία και στην κυβερνητική γραμμή σε ότι αφορά την διαχείριση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος, ιδρύοντας το πρώτο αντιπολιτευτικό κόμμα, οδήγησαν την χώρα στην πρώτη δικομματική περίοδο της ιστορίας της. Αν και η δράση του νέου κόμματος υπήρξε περιορισμένης εμβέλειας εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών της περιόδου, ήταν αρκετή για να θορυβήσει την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις της μεγάλης κουρδικής εξέγερσης το 1925, η οποία έθεσε υπό αμφισβήτηση τις δομές και την λειτουργία της νέας δημοκρατίας σε ένα κομμάτι της ανατολικής ενδοχώρας, η ηγεσία του κόμματος συμπέρανε ότι η δράση της αντιπολίτευσης απειλούσε την εξουσία της και για αυτό έπρεπε να προχωρήσει στην άμεση εξουδετέρωση της. Με βάση αυτό το σκεπτικό, το 1925 η κυβέρνηση προχώρησε στην περιθωριοποίηση της αντιπολίτευσης με την

εφαρμογή μιας σειράς αυταρχικών μέτρων. Αμέσως μετά το τέλος της κουρδικής εξέγερσης και την διάλυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, η κυβέρνηση επικεντρώθηκε στην προώθηση του μεταρρυθμιστικού της προγράμματος. Παράλληλα, επιχείρησε να πλασιώσει την μεταρρυθμιστική της πολιτική με ένα οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο βασιζόταν στην συνεργασία του ξένου κεφαλαίου και στην οικονομική ανάπτυξη των υποστηρικτών του Λαϊκού Κόμματος. Πως αντιμετώπισε και εξουδετέρωσε η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος την δράση της αντιπολίτευσης; Ποιες ήταν οι αρχές του οικονομικού και του μεταρρυθμιστικού της προγράμματος; Σε ποιες αρχές βασιζόταν η δράση της αντιπολίτευσης; Ποια ήταν η κοινωνική βάση και οι πολιτικές διεκδικήσεις της κουρδικής εξέγερσης; Πως αναπτύχθηκε η οργανωτική βάση του Λαϊκού Κόμματος σε συνθήκες κορύφωσης της πολιτικής αντιπαράθεσης και πολιτικής πόλωσης; Τα συγκεκριμένα ερωτήματα θα μας απασχολήσουν στην πορεία της μελέτης μας.

Στα τέλη της δεκαετίας 20' διάφοροι παράγοντες διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στην αποξένωση μεγάλων μερίδων της κοινωνίας από την κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος. Οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, το οικονομικό πρόγραμμα της κυβέρνησης, το οποίο ευνόησε μόνο μια μικρή μερίδα της κοινωνίας, τα αυταρχικά κυβερνητικά μέτρα αλλά και η διάσπαση στους κόλπους της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, έθεσαν υπό αμφισβήτηση την νομιμοποίηση της διακυβέρνησης του. Αυτή η τάση άλλωστε διαφάνηκε και στις δημοτικές εκλογές του 1930, στις οποίες η αντιπολίτευση σημείωσε αξιοσημείωτη επιτυχία. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας, καταβάλλουμε προσπάθειες για να μελετήσουμε διεξοδικά τις παραπάνω εξελίξεις. Ταυτόχρονα θα μελετήσουμε την αντίδραση του Μ. Κεμάλ και των συνεργατών του στις εν λόγω δυσμενείς κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Η απόπειρα μετάβασης από ένα μονοκομματικό σύστημα σε σύστημα κυρίαρχου κόμματος, με απώτερο στόχο την ελεγχόμενη αποσυμφόρηση της κοινωνικής έντασης και στην συνέχεια η αποφασιστική στροφή στον μονοκομματισμό και στον κρατισμό, ως μια νέα κυβερνητική κοινωνικοοικονομική γραμμή, είναι δυο ύψιστης σημασίας ιστορικές εξελίξεις, οι οποίες άφησαν το στίγμα τους στην σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας. Πως εφαρμόστηκε ο μονοκομματισμός στην Τουρκία; Ποιες ήταν οι βασικές αρχές του πολιτικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος κατά την περίοδο του μονοκομματισμού; Πως διαμορφώθηκαν οι δομές και οι λειτουργίες του Λαϊκού Κόμματος; Πως επιτεύχθηκε η ενσωμάτωση των αυτόνομων κοινωνικοπολιτικών δομών

στο μοναδικό κόμμα του καθεστώτος; Ποιες διαδικασίες και εξελίξεις οδήγησαν στην ταύτιση του κομματικού και του κρατικού μηχανισμού; Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά του τουρκικού μονοκομματικού καθεστώτος της δεκαετίας 30'; Ένα κράτος ενταγμένο στον κομματικό μηχανισμό; Ή ένας κομματικός μηχανισμός στην υπηρεσία του κράτους;

Η απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτικού πεδίου της Τουρκικής Δημοκρατίας κατά την περίοδο της ίδρυσης της. Ακόμη θα συμβάλλει στην μελέτη της πολιτικής διαχείρισης του εκσυγχρονισμού σε συνθήκες ημιστρατιωτικού πολιτικού πεδίου. Ποιοι παράγοντες συνέβαλλαν στην ανάδειξη των ενόπλων δυνάμεων στο πολιτικό πεδίο ως αυτόνομου πολιτικού παράγοντα; Πως οι ένοπλες δυνάμεις εξασφάλισαν την ομαλή μετάβαση της προεδρίας της δημοκρατίας και της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, από τον Μ. Κεμάλ στον Ισμέτ Ινονού; Οι απαντήσεις στα συγκεκριμένα ερωτήματα, τις οποίες επιχειρούμε να δώσουμε στο τελευταίο κομμάτι της μελέτης μας, λειτουργούν ενισχυτικά στην προσπάθεια μελέτης και κατανόησης του σύγχρονου τουρκικού πολιτικού πεδίου.

Η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να απαντήσει σε όλα τα ιστορικά προβλήματα τα οποία μπορούν να προκύψουν σχετικά με τα τουρκικά πολιτικά κόμματα. Ο βασικός της στόχος είναι η μελέτη του συνόλου των πολιτικών παραγόντων κατά την μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία. Σε αυτή την προσπάθεια μας στηριχθήκαμε σε τουρκικές εκδομένες πηγές, οι οποίες ρίχνουν φως σε διάφορες πτυχές του αντικειμένου της μελέτης μας και οι οποίες παρέμειναν μέχρι σήμερα στο σκοτάδι. Ακόμη, επωφεληθήκαμε από τουρκική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία η οποία εστιάζει την προσοχή της στα τουρκικά πολιτικά κόμματα και στις διάφορες ιστορικές εκφάνσεις της τουρκική πολιτικής σκηνής. Με αυτό τον τρόπο προσπαθήσαμε να πραγματοποιήσουμε ένα πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της κάλυψης, ενός σημαντικού κενού στην σύγχρονη τουρκική ιστοριογραφία. Με την παρούσα μελέτη επιχειρήσαμε να θέσουμε τα πρώτα θεμέλια για την συστηματική ιστορική προσέγγιση του συνόλου των τουρκικών πολιτικών σχηματισμών. Ακόμη, μέσα από αυτή την μελέτη προσπαθήσαμε να μελετήσουμε την ιστορική κινητήρια δύναμη του σύγχρονου τουρκικού πολιτικού πεδίου, δηλαδή την πολιτική δράση της μουσουλμανικής τουρκικής μεσαίας τάξης. Ποια είναι η ιστορική συμβολή αυτής της τάξης κατά την ίδρυση και εδραίωση της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας; Ποια η

σχέση της ανάδυσης ενός ημι-στρατιωτικού συστήματος με την εμφάνιση στο ιστορικό προσκήνιο αυτής της τάξης; Παραμερισμός του ιστορικού της ρόλου ή φυσικό επακόλουθο μιας ανολοκλήρωτης επανάστασης για την κατάργηση της μοναρχίας και την δημιουργία μιας σύγχρονης δημοκρατίας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα; Το σίγουρο είναι ότι η παρούσα μελέτη επιχείρησε να θέσει επί τάπητος τα συγκεκριμένα ερωτήματα. Η συστηματική απάντηση αυτών των ερωτημάτων θα εξαρτηθεί από τις μελλοντικές μελέτες, των οποίων το έργο ευχόμαστε να διευκολύνει η μελλοντική ελεύθερη πρόσβαση στα πλούσια αρχεία της Τουρκίας. Θεωρούμε χρέος μας να ευχαριστήσουμε όσους πίστεψαν στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης. Η διεύθυνση εκπαιδευτικών ζητημάτων του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελληνικής Δημοκρατίας, το Ωνάσειο Ίδρυμα, οι διάφοροι εκδοτικοί οίκοι στην Άγκυρα και στην Κωνσταντινούπολη και οι διάφοροι φίλοι, οι οποίοι επένδυσαν υλικά και πνευματικά σε αυτό το έργο, είναι οι πραγματικοί συνοδοιπόροι σε αυτή την προσπάθεια. Οι πιθανές «ατέλειες» βαραίνουν αποκλειστικά τον συγγραφέα της παρούσας μελέτης και αποτελούν σημείο εκκίνησης για την πλαισίωση της με μελλοντική έρευνα και μελέτη γύρω από τα τουρκικά πολιτικά κόμματα.

ΜΕΡΟΣ Α' (1-171)

ΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (1918-1922)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Ο ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1918-1919)

I. Η ΕΠΑΝΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΣΚΗΝΙΟ

A. ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Στις 30 Οκτωβρίου του 1918 η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία συμμετείχε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, συνθηκολόγησε με τους Συμμάχους¹. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βγήκε από τον Μεγάλο Πόλεμο έχοντας χάσει τις αραβικές επαρχίες της. Στην νέα περίοδο όλοι οι πολιτικοί σχηματισμοί στην πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, την Κωνσταντινούπολη, είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην διατήρηση των τελευταίων οθωμανικών εδαφών, δηλαδή στην διατήρηση της Κωνσταντινούπολης, της Ανατολικής Θράκης, της Μικρής Ασίας και της ανατολικής ενδοχώρας εντός των συνόρων του οθωμανικού κράτους.

Όταν υπογραφόταν η Συνθήκη του Μούδρου οι Σύμμαχοι είχαν τα δικά τους σχέδια για τον μέλλον της Αυτοκρατορίας. Σε αντίθεση με την πολιτική τους γραμμή στις αρχές του Μεγάλου Πολέμου², στην νέα περίοδο οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν στην σμίκρυνση

¹ Η Συνθήκη Ανακωχής Μούδρου Λήμνου, η οποία υπογράφηκε στις 30 Οκτωβρίου 1918, προβλέπει την κατάπαυση πυρός ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στους Συμμάχους και την παράδοση του αυτοκρατορικού στρατού στους Συμμάχους. Σύμφωνα με την συνθήκη, οι Σύμμαχοι δύνανται να καταλάβουν για λόγους ασφάλειας στρατηγικά σημεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άνευ προηγουμένης συνεννόηση με την οθωμανική κυβέρνηση. Αναλυτικότερα για την συνθήκη, μεταξύ άλλων βλπ. Χ.Γ. Νικολάου, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες – Συμφωνίες και Συμβάσεις*, Αθήνα: 1996, σελ.: 257-258.

² Στις αρχές του Μεγάλου Πολέμου, πριν την είσοδο της Αυτοκρατορίας στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων, οι Σύμμαχοι εξακολουθούσαν να επιθυμούν την διατήρηση της Αυτοκρατορίας. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great*

των εδαφών της Αυτοκρατορίας³ και στην ανασυγκρότηση του οθωμανικού κράτους με βάση τις Αρχές του Προέδρου των ΗΠΑ Ουίλσον, και συγκεκριμένα την αρχή της αυτοδιάθεσης⁴. Σε ότι αφορά το μέλλον της Αυτοκρατορίας, οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν στα εξής σημεία: Παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα⁵, παραχώρηση

Powers and the End of the Ottoman Empire, Λονδίνο: 2005, σελ.:158, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East*, Νέα Υόρκη: 2006, σελ.:45. Η συγκεκριμένη προσέγγιση των Συμμάχων άλλαξε μετά την είσοδο της Αυτοκρατορίας στον πόλεμο. Από τον Μάρτιο του 1915 και μετά συναντάμε στην σχετική βιβλιογραφία σχέδια διαμελισμού της Αυτοκρατορίας μεταξύ των Συμμάχων. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:48, 50-51 και 57-58.

³ Με την υπογραφή της Συνθήκης Μούδρου οι Σύμμαχοι άρχισαν να προβληματίζονται για την τελική διευθέτηση του πολιτικού ζητήματος στην Μέση Ανατολή δηλαδή για τον καταμερισμό και την σμίκρυνση των εδαφών της Αυτοκρατορίας. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ., M.E.Yapp, *The Making of Modern East 1792-1923*, Λονδίνο: 1987, σελ.:301. Η ασφάλεια των μη μουσουλμάνων υπηκόων της Αυτοκρατορίας υπήρξε ένας από τους βασικούς προβληματισμούς των Συμμάχων, οι οποίοι αποφάσισαν ότι η σμίκρυνση των εδαφών της Αυτοκρατορίας αποτελούσε την κατάλληλη λύση για την εξασφάλιση της ασφάλειας στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge: 1977, σελ.: 329. Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, οι Σύμμαχοι κατέληξαν ότι δεν ήταν δυνατόν να εκσυγχρονιστούν οι πολιτικοοικονομικές δομές της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, ήταν αποφασισμένοι να προσδιορίσουν το μέλλον της Αυτοκρατορίας σύμφωνα με τους δικούς τους ιδιαίτερους σχεδιασμούς. Βλπ. D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.:45 και 64 και Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf). Ας σημειωθεί ότι ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Lloyd George στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι στο τέλος του πολέμου δικαίωμα αυτοδιάθεσης στην Αυτοκρατορία είχαν μόνο οι μη μουσουλμανικές εθνότητες. Βλπ. Erez Manela, *The Wilsonian Moment*, Oxford: 2007, σελ.: 39. Ο Winter στην μελέτη του τονίζει ότι στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου, οι τοποθετήσεις των Συμμάχων χαρακτηρίζονται από οριενταλισμό, δηλαδή από προκαταλήψεις για τους κατοίκους της Μέσης Ανατολής. Βλπ. Jay Winter, *Dreams of Peace and Freedom*, Νέα Υόρκη: 2006, σελ.:61.

⁴ Στις 8 Ιανουαρίου 1918 από το βήμα της γερουσίας των ΗΠΑ ο πρόεδρος Ουίλσον τοποθετήθηκε για το μεταπολεμικό διεθνές πολιτικό τοπίο. Ο Αμερικάνος πρόεδρος στα δεκατέσσερα σημεία που ανέπτυξε, επιχείρησε να απαντήσει στην άνοδο του σοσιαλισμού με το δικό του φιλελεύθερο όραμα. Στο επίκεντρο του συγκεκριμένου οράματος βρισκόταν η αρχή του ελεύθερου εμπορίου σε ολόκληρη την υφήλιο. Σύμφωνα με τον Ουίλσον, για να επιτευχθεί ο συγκεκριμένος ο στόχος, έπρεπε να περιοριστούν οι πολεμικές συρράξεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Για αυτό τον λόγο πρότεινε την αρχή της ανοιχτής διπλωματίας, την δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών και την αρχή της αυτοδιάθεσης. Σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης, τα κράτη που θα συνέβαλλαν στην παγκόσμια ειρήνη και στην άνθιση του ελεύθερου διεθνούς εμπορίου, θα ήταν κράτη τα οποία θα νομιμοποιούσαν την ύπαρξη τους, στο όνομα της κυριαρχίας και της βούλησης των εθνών τους. Ο Ουίλσον πρότεινε την εξάπλωση τέτοιου είδους καθεστώτων σε ολόκληρη την υφήλιο και παράλληλα πρότεινε την δημιουργία προτεκτοράτων ως ένα πρώτο βήμα για τον εκδημοκρατισμό των ιμπεριαλιστικών δομών και την δημιουργία φιλελεύθερων καθεστώτων. Την ίδια στιγμή, πρότεινε την αυτονομία των μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και απέκλεισε τον διαμελισμό της προς όφελος των Μεγάλων Δυνάμεων. Για τις Αρχές Ουίλσον ενδεικτικά βλπ. Χ.Γ. Νικολάου, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές ...* σελ.: 255, Henry Kissinger, *Διπλωματία*, Αθήνα: 1995, σελ.:249-254, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), Joseph R.Hayden, *Negotiating in the Press*, Louisiana: 2009, σελ.:45-48, Erez Manela, *The Wilsonian ...*, σελ.:21-44, Howard Zinn, *A People's History of the United States*, Νέα Υόρκη: 1999, σελ.: 362-363, Jay Winter, *Dreams of Peace ...*, σελ.:52-72, Patric O.Cohrs, *The Unfinished Peace After World War*, Cambridge:2006, σελ.: 31-34. Κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου ο αμερικανικός προπαγανδιστικός μηχανισμός φρόντισε για την διάδοση των Αρχών Ουίλσον σε ολόκληρη την υφήλιο. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Joseph R.Hayden, *Negotiating in ...*, σελ.:47 και Erez Manela, *The Wilsonian ...*, σελ.:45 και 48.

⁵ Βλπ. Heather Lehr Wagner, *The Division of the Middle East*, Philadelphia: 2004, σελ.:44.

αυτονομίας⁶ στους χριστιανικούς πληθυσμούς στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας⁷ και στους κουρδικούς πληθυσμούς της ανατολικής ενδοχώρας⁸, παραχώρηση ανεξαρτησίας στην Αρμενία και προσάρτηση στο νέο κράτος ενός τμήματος των οθωμανικών εδαφών⁹, εγκαθίδρυση διεθνούς καθεστώτος στα Στενά με σκοπό την εξασφάλιση της ελεύθερης διακίνησης¹⁰, και αναδιοργάνωση του οθωμανικού κράτους,

⁶ Οι Σύμμαχοι πίστευαν ότι η δημιουργία νέων κρατών στα εδάφη της Αυτοκρατορίας θα συνέβαλλε στην εξασφάλιση της συνέχειας του ελέγχου τους στον χώρο της Μέσης Ανατολής. Βλπ. M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:304, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf).

⁷ Σε αντίθεση με την Γαλλία και την Ιταλία, η Βρετανία, μέσα στα πλαίσια των σχεδιασμών της για την Μέση Ανατολή, υποστήριξε τις ελληνικές θέσεις σε ότι αφορά το μέλλον των δυτικών παραλίων της Μικρής Ασίας. Για αυτό το ζήτημα για την αυτοδιάθεση των χριστιανικών πληθυσμών των δυτικών παραλίων αναλυτικότερα βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:180, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:330, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:306-307, 310, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.: 64, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman Empire*, New Jersey: 2008, σελ.:196, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl Doğdu (Πως Δημιουργήθηκε η Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη:1997, σελ.:73-84.

⁸ Στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου διάφοροι κουρδικοί παράγοντες αποτάθηκαν στους Συμμάχους με το αίτημα της ανεξαρτησίας τους. Οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν ότι έπρεπε να παραχωρηθεί αυτονομία στις περιοχές της Αυτοκρατορίας όπου οι Κούρδοι αποτελούσαν πλειοψηφία.

Αναλυτικότερα, για το συγκεκριμένο ζήτημα μεταξύ άλλων βλπ. Wadieh Jwaideh, *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development*, Νέα Υόρκη: 2006, Mehrdad Izady, *The Kurds: A Concise History And Fact Book*, Λονδίνο: 1992, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), Karen Barkey & Mark Von Hagen (επιμ.), *After Empire*, Colorado: 1997, σελ.: 41, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:331, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.: 312, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.: 65, M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman ...*, σελ.:196, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:44.

⁹ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Karen Barkey & Mark Von Hagen (επιμ.), *After ...*, το ίδιο, , Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:328, 330, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:306 και 311, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, το ίδιο, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman ...*, το ίδιο, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:4 και 404, Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl (Οθωμανική Αυτοκρατορία τα Τελευταία Τριακόσια Χρόνια)*, Κωνσταντινούπολη: 1993, σελ.:389. Η Βρετανία την περίοδο 1919-1920, αναζητώντας έναν σύμμαχο στον χώρο της Μέσης Ανατολής, πρότεινε στις ΗΠΑ να ιδρύσει προτεκτοράτο στην Ανατολή το οποίο θα συμπεριλάμβανε στην επικράτεια του την Αρμενία και τα τελευταία οθωμανικά εδάφη. Γνωρίζουμε ότι η κυβέρνηση Ουίλσον μελέτησε σχετικά σχέδια όμως τελικά στην Ουάσιγκτον υπερίσχυσε η άποψη της μη ανάμειξης της χώρας στα δρώμενα της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Αναλυτικότερα βλπ. Dennis R.Papazian, *The Changing American View of the Armenian Question Interpretation* στο περιοδικό "Armenian Review", 4ος Τόμος, 156^ο Τεύχος (1986), σελ.:47-72, P.D. Carrington, *Could And Should America Have Made an Ottoman Republic in 1919*, "William And Mary Law Review", 49^ος Τόμος, 4^ο Τεύχος (2008), σελ.:1071-1108, Patric O.Cohrs, *The Unfinished Peace ...*, σελ.:36, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:310, Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, σελ.:390 και Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003.

¹⁰ Βλπ. Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.: 304 και 310, M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman ...*, το ίδιο, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:4 και 44. Γνωρίζουμε ότι αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου μια μερίδα των Συμμάχων πρότεινε την εξασφάλιση διεθνούς καθεστώτος και για την Κωνσταντινούπολη. Μάλιστα, στην Βρετανία μια μερίδα των αξιωματούχων πρότεινε ακόμη και την απομάκρυνση της οθωμανικής μοναρχίας από την οθωμανική πρωτεύουσα. Αυτές οι σκέψεις δεν πραγματοποιήθηκαν εξαιτίας κυρίως της αντίρρησης της βρετανικής διοίκησης της Ινδίας. Οι

ώστε να ανταποκρίνεται στις οικονομικές του υποχρεώσεις και να είναι σε θέση να εξασφαλίσει την εσωτερική ασφάλεια, κυρίως την ειρήνη, στις σχέσεις των μουσουλμάνων με τους μη μουσουλμάνους πολίτες του¹¹.

Αν και οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν στα παραπάνω σημεία, υπήρχαν σημαντικά ζητήματα τα οποία δημιουργούσαν ένταση στις σχέσεις τους. Στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου τα μέλη της συμμαχίας έδιναν προτεραιότητα στην ικανοποίηση των ιδιαίτερων εδαφικών διεκδικήσεων τους. Στον χώρο της Μέσης Ανατολής, ο ανταγωνισμός για την εγκαθίδρυση σφαιρών επιρροής και αποικιών στα πρώην οθωμανικά εδάφη¹², σε συνδυασμό με τις διαφορετικές αναγνώσεις των Αρχών Ουίλσον¹³ και τις διαφορετικές

βρετανοί αξιωματούχοι στην Ινδία απέδιδαν μεγάλη σημασία στο αξίωμα του χαλίφη και θεωρούσαν αναγκαία την διατήρηση του χαλιφάτου στην Κωνσταντινούπολη για να μην προκληθεί η αποξένωση των μουσουλμάνων υπηκόων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Για αυτό το ζήτημα βλπ. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, σελ.:381-382 και H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:82.

¹¹ Οι προσπάθειες των Συμμάχων προς αυτή την κατεύθυνση, ξεκίνησαν αμέσως μετά την αποβίβαση των στρατευμάτων τους στην Κωνσταντινούπολη. Στις αρχές του 1919 ξεκίνησαν οι απομακρύνσεις των μουσουλμάνων και η αντικατάστασή τους από μη μουσουλμάνους πολίτες στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς της χώρας. Για το συγκεκριμένο ζήτημα καθώς και τους σχεδιασμούς των Συμμάχων για το μέλλον του οθωμανικού κράτους βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:329-330, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:4,5 και 51, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:42,62 και 63, Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, σελ.:386 και 391. Στα τέλη του 1919, οι Σύμμαχοι αποσύρθηκαν από την ανατολική ενδοχώρα, με την προϋπόθεση ότι η οθωμανική κυβέρνηση θα εξασφάλιζε τον απόλυτο έλεγχο στην επικράτεια που ήλεγχε. Βλπ. H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:58 και 82

¹² «Αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες σε μια κρίση απομονωτισμού αρνούνται να επικυρώσουν τις συνθήκες και την ιδρυτική πράξη της Κοινωνίας των Εθνών, αρχιτέκτονας της οποίας ήταν ο πρόεδρος Ουίλσον, ότι η Ιταλία είναι χολωμένη όσο και η Γερμανία, η Ουγγαρία από την έκβαση της ειρηνευτικής συνδιάσκεψης, ότι οι ηγεμονικοί ανταγωνισμοί σε λίγο καθιστούν τις αραβικές περιοχές πεδία αγγλογαλλικής διαμάχης, ότι η Γαλλία, που ανησυχεί για τις εκδικητικές διαθέσεις των χωρών που επιζητούσαν την αναθεώρηση των συνθηκών, ετοιμάζεται να συνασπιστεί με τις "κερδισμένες" τοπικές δυνάμεις της ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία), ότι όλες, τέλος, οι ευρωπαϊκές χώρες αντιμετωπίζουν με δυσπιστία τη Σοβιετική Ένωση, τότε βλέπουμε πως οι συνθήκες του 1919-1920 προμήνυαν μεγάλες θύελλες». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Serge Berstein & Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, 3^{ος} Τόμος, Αθήνα: 1997, σελ.:29. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Jay Winter, *Dreams of Peace ...*, σελ.:55, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:43-47 και 54-55, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:310.

¹³ Οι ΗΠΑ απέδιδαν μεγάλη σημασία στην ανασυγκρότηση του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος και της διεθνούς πολιτικής σκηνής, με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης. Από την πλευρά τους, η Βρετανία και η Γαλλία επέμεναν στην εξασφάλιση της κυρίαρχης θέσης τους στο διεθνές πολιτικό πεδίο. Το Λονδίνο και το Παρίσι επέμεναν στην εξασφάλιση της ισορροπίας ισχύος μεταξύ τους. Ο Kissinger τονίζει τα εξής: «Στην πράξη το βασικό πρόβλημα (...) που θα παρέμενε άλυτο ήταν οι διαφορές ανάμεσα στην αμερικανική ιδέα για τη διεθνή τάξη και σε εκείνη των Ευρωπαίων, ιδίως της Γαλλίας. Ο Ουίλσον απέρριπτε ότι οι διεθνείς διαμάχες οφείλονταν σε δομικά αίτια. Θεωρώντας φυσιολογική την αρμονία, ο Ουίλσον αγωνιζόταν για θεσμούς που θα διέλυαν την αυταπάτη συγκρουόμενων συμφερόντων και θα επέτρεπαν στην υποκείμενη αρμονία της παγκόσμιας κοινότητας να εκδηλωθεί». Βλπ. Henry Kissinger, *Διπλωματία ...*, σελ.: 261. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. το ίδιο, σελ.: 246-269, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:36,

απόψεις για την προώθηση των ελληνικών δυνάμεων στα παράλια της δυτικής Μικρής Ασίας¹⁴, έθεταν σε κίνδυνο την συνοχή της συμμαχίας¹⁵. Συγκεκριμένα, στα τέλη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Γαλλία επιδίωκε την εξασφάλιση του ελέγχου της Μεγάλης Συρίας και της Κιλικίας¹⁶. Από την πλευρά της, η Ιταλία επιδίωκε να πλαισιώσει την παρουσία της στα Δωδεκάνησα με την δημιουργία μιας ιταλικής αποικίας στα νοτιοδυτικά παράλια της Μικρής Ασίας. Για αυτό τον λόγο άλλωστε αντιδρούσε κατά των ελληνικών επιδιώξεων στην Μικρή Ασία, οι οποίες υποστηρίζονταν από την Βρετανία¹⁷. Την ίδια περίοδο η Βρετανία ήταν επικεντρωμένη στις δικές της προτεραιότητες: Έλεγχος των ενεργειακών και επικοινωνιακών κέντρων της Μέσης Ανατολής¹⁸ μέσα από την εξασφάλιση του βρετανικού ελέγχου των πρώην αραβικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας (Παλαιστίνη και Ιράκ)¹⁹ και περιορισμός της βρετανικής στρατιωτικής παρουσίας στην Μέση Ανατολή²⁰.

Erez Manela, *The Wilsonian ...*, σελ.: 38-39, Patric O.Cohrs, *The Unfinished Peace ...*, σελ.:30 και 38 κ.ο.κ.

¹⁴ Οι ΗΠΑ, η Γαλλία και η Ιταλία αντιδρούσαν στην προώθηση των ελληνικών δυνάμεων στην Μικρή Ασία. Σε αντίθεση, η Βρετανία υποστήριζε την προώθηση των ελληνικών δυνάμεων. Για το συγκεκριμένο ζήτημα, μεταξύ άλλων βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:311, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:5, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasil ...*, σελ.:47

¹⁵ Για την έλλειψη επικοινωνίας και τις διαφορετικές προσεγγίσεις στους κόλπους των Συμμάχων κατά την περίοδο 1919-1920 βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:180, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:330-332, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:304, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:34, 37 και 43. Ας σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις και στους κόλπους της βρετανικής κυβέρνησης. Σε αντίθεση με τους χειρισμούς του πρωθυπουργού Lloyd George, μια μερίδα πολιτικών και αξιωματούχων, με επικεφαλής του Ουίστον Τσόρτσιλ, απέδιδαν μεγάλη σημασία στην διατήρηση των οδών επικοινωνίας και της συνεργασίας με το οθωμανικό κράτος. Οι ίδιοι πίστευαν, ότι οι χειρισμοί του πρωθυπουργού τους υποχρέωναν τους Οθωμανούς πολιτικούς να αναζητήσουν την υποστήριξη της ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με τους ίδιους, με αυτό τον τρόπο ανοιγόταν ο δρόμος για τον επεκτατισμό της Σοβιετικής Ένωσης στον Καύκασο και στην Μέση Ανατολή. Για αυτό το ζήτημα βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:182, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.:52, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasil ...*, σελ.:80.

¹⁶ Η παραχώρηση αυτών των περιοχών στην Γαλλία συμφωνήθηκε κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου. Στο τέλος του πολέμου η Γαλλία δεν συμφωνούσε για τα ανατολικά και τα δυτικά σύνορα αυτής της περιοχής. Ας σημειωθεί ότι την ίδια στιγμή η Γαλλία απέδιδε μεγάλη σημασία στην ασφάλεια των χριστιανικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας. Αναλυτικότερα βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:156-157, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:305, D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.:47, 59-64, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman ...*, σελ.: 196, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:36 και H.C.Armstrong, *Türkiye Nasil ...*, σελ.:73.

¹⁷ Βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:67-68 και D.K.Fieldhouse, *Western Imperialism ...*, σελ.:64.

¹⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:180, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:181, Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:327, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:2 και 36.

¹⁹ Όπως τονίστηκε παραπάνω, προς το τέλος του Μεγάλου Πολέμου δημιουργήθηκε έντονος ανταγωνισμός ανάμεσα στην Βρετανία και την Γαλλία σε ότι αφορά τις σφαίρες επιρροής της κάθε

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις των Συμμάχων, καθυστέρησαν την υπογραφή της τελικής συνθήκης ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και εξασφάλισαν πολύτιμο χρόνο για τους τουρκικούς πολιτικούς παράγοντες (πολιτικά κόμματα και πολιτικοί σύλλογοι) οι οποίοι ανέπτυξαν τις δικές τους θέσεις σχετικά με την ανασυγκρότηση του οθωμανικού κράτους. Με άλλα λόγια, οι ιμπεριαλιστικοί σχεδιασμοί των Συμμάχων και οι αντιθέσεις τους, δημιούργησαν το κατάλληλο έδαφος²¹ για να αναπτυχθεί το αίτημα της διατήρησης και της μετεξέλιξης της οθωμανικής κρατικής δομής, στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας²².

B. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΣΟΥΛΤΑΝΟΥ ΒΑΧΝΤΕΤΤΙΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΚΩΝ ΤΟΥ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Την περίοδο που οι Σύμμαχοι είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην ανασυγκρότηση της Αυτοκρατορίας και στον καταμερισμό των εδαφών της, ο Σουλτάνος Μωάμεθ VI' Βαχντεττίν, η αριστοκρατική τάξη της Αυτοκρατορίας, (λ.χ. οι υψηλόβαθμοι πασάδες και γραφειοκράτες) και μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων εμπορικών

δύναμης στην Μέση Ανατολή. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:36, Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:181, Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf), Patric O.Cohrs, *The Unfinished Peace ...*, σελ.:38 κ.α.

²⁰ Στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου, μεταξύ άλλων, η βρετανική κυβέρνηση ήταν αντιμέτωπη με τρεις πραγματικότητες. Πρώτον, εξαιτίας των κοινωνικών ταραχών στην Βρετανία είχε τεθεί το ζήτημα του περιορισμού των κρατικών δαπανών και κυρίως των στρατιωτικών δαπανών. Δεύτερον, οι αποικίες της ζητούσαν την απόσυρση των στρατευμάτων από τα πολεμικά μέτωπα και την Μέση Ανατολή. Τέλος, υπήρχε αυξημένη ανάγκη για διαθέσιμες στρατιωτικές μονάδες για να αντιμετωπιστούν οι αναταραχές στην Ιρλανδία, στην Αίγυπτο και στην Ινδία. Η βρετανική κυβέρνηση η οποία έλαβε υπόψη τις παραπάνω πραγματικότητες, στηρίχθηκε στην σύμπραξη της Ελλάδας και στα σχέδια ανασυγκρότησης της οθωμανικής κυβέρνησης ώστε να εξασφαλίζει την τάξη και την ασφάλεια στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναλυτικότερα για τις παραπάνω πραγματικότητες βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.: 183, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:301, Margaret Macmillan, *Paris ...*, το ίδιο, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:41, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:70-81.

²¹ Ο Rashwald τονίζει ότι ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός άνοιξε τον δρόμο για την δημιουργία του έθνους – κράτους στην Μέση Ανατολή. Βλπ. *Aviel Rashwald, Ethnic Nationalism and the Fall of Empires*, Λονδίνο: 2001, σελ.: 187.

²² Οι αναλυτές συμφωνούν στο γεγονός ότι σημαντικές κινήσεις των Συμμάχων, όπως η κατοχή της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης συνέδραμαν στην ενίσχυση των εθνικιστικών τοποθετήσεων. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and ...*, σελ.:184, Serge Berstein & Pierre Milza, *Ιστορία της ...*, σελ.: 28, Erez Manela, *The Wilsonian ...*, σελ.:217-225, Jay Winter, *Dreams of Peace ...*, σελ.:53, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:73.

κέντρων, είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην διατήρηση της μοναρχίας και στον περιορισμό των απωλειών των εδαφών της Αυτοκρατορίας²³.

Σε μια περίοδο λοιπόν που στις πρώην συμμαχικές χώρες ανατρέπονταν οι συνταγματικές μοναρχίες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αντιμέτωπη με τον κίνδυνο απώλειας εδαφών. Λαμβάνοντας υπόψη τα εν λόγω δεδομένα, ορισμένα μέλη της οθωμανικής αριστοκρατίας, όπως ο Γαμπρός Φερίτ Πασάς (ήταν παντρεμένος με την αδελφή του Σουλτάνου), ο Τεβφίκ Πασάς (γόνος αριστοκρατικής οικογένειας που διατηρούσε στενές σχέσεις με τον κύκλο του Σουλτάνου), ο Αχμέτ Ριζά Πασάς (γόνος αλβανικής οικογένειας γαιοκτημόνων, στρατηγός αυτοκρατορικού στρατού) και ο Σαλίχ Χουλουσί Πασάς (στρατηγός)²⁴, πίστευαν ότι η οθωμανική συνταγματική μοναρχία δεν ήταν εξασφαλισμένη²⁵. Τις σκέψεις των Οθωμανών αριστοκρατών

²³ Σε όλους τους πολιτικούς παράγοντες (κόμματα, σύλλογοι) που ιδρύθηκαν την μεταπολεμική περίοδο και εξετάζονται στον συγκεκριμένο κεφάλαιο, συμμετείχαν εκτός από Τούρκοι πολίτες και άλλα μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας. Για αυτό τον λόγο, στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, χρησιμοποιούμε τον όρο "μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη της Αυτοκρατορίας". Στις εν λόγω οργανώσεις οι Τούρκοι είχαν την πλειοψηφία. Όμως την ίδια στιγμή σε αυτές συμμετείχαν Κιρκάσιοι, Κούρδοι, Αλβανοί κ.ο.κ. Άλλωστε, όπως θα δούμε παρακάτω, όλοι οι πολιτικοί παράγοντες αυτής της περιόδου, αποδίδοντας μεγάλη σημασία στην συνοχή των οργανώσεων τους, τόνισαν την σημασία των κοινών μουσουλμανικών δεσμών των μελών τους καθώς και όλων των μουσουλμάνων πολιτών της Αυτοκρατορίας. Ο Μανν την ορίζει ως εξής την μεσαία τάξη: Οι σχέσεις παραγωγής συγκροτούν τρεις διακριτές ομάδες. Την μικροαστική τάξη (ιδιοκτήτες μικρών, οικογενειακών επιχειρήσεων), τους καριερίστες (μισθωτοί υπάλληλοι που ανεβαίνουν στις εταιρικές και γραφειοκρατικές ιεραρχίες) και τους επαγγελματίες ("μορφωμένα", συλλογικά οργανωμένα επαγγέλματα που ασκούνται με άδεια κράτους). Οι συγκεκριμένες τάξεις έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό, την τεμαχική συμμετοχή στον καπιταλισμό και το έθνος – κράτος. Βλπ. Michael Mann, *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας*, Αθήνα: 2009, σελ.: 697 και 724. Ο Μανν τονίζει επίσης τα εξής: «(...) Τις περισσότερες πιθανότητες να γίνουν επιθετικοί εθνικιστές δεν τις είχαν τα μέλη της μεσαίας τάξης ή οι μικροαστοί αλλά οι κυβερνητικοί υπάλληλοι. (...) Αυτό δίνει ένα αρκετά διαφορετικό πρόσωπο στον εθνικισμό. Ίσως θα έπρεπε στην πραγματικότητα να τον ονομάσουμε κρατισμό, όχι εθνικισμό. Ο εθνικισμός πήγασε κυρίως από τους καριερίστες του κράτους και επαγγελματίες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο». Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 746-747. Σε αντίθεση με τον Μανν και στα πλαίσια των ιδιαίτερων συνθηκών της Αυτοκρατορίας, σε αυτή την μελέτη τα μέλη της οθωμανικής στρατιωτικής γραφειοκρατίας, όπως και αυτά της πολιτικής και θρησκευτικής γραφειοκρατίας, τα εντάσσουμε στην ομάδα των καριεριστών. Κατά τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, στην Αυτοκρατορία η γραφειοκρατική καριέρα αποτελούσε μονόδρομο για τον Τούρκο αγρότη ο οποίος επιθυμούσε να έχει πρόσβαση στην δυτική παιδεία και να αστικοποιηθεί. Αναλυτικότερα βλπ. Halil İnalcık & Donald Quatert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Η Κοινωνικοοικονομική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.: 901-919. Από την άλλη, τα μέλη του αυτοκρατορικού στρατού και κυρίως οι Τούρκοι αξιωματικοί, την περίοδο 1908-1912 είχαν ως στόχο τον την άνοδο τους στην γραφειοκρατική ιεραρχία, παραμερίζοντας τα αριστοκρατικά στοιχεία τα οποία είχαν υπό κατοχή τους τα ανώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το 1913, με στόχο τον έλεγχο της ιεραρχίας της οθωμανικής γραφειοκρατίας πραγματοποίησαν πραξικόπημα.

²⁴ Τονίζεται στο Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:332.

²⁵ Γνωρίζουμε ότι ο Φερίτ Πασάς προβληματιζόταν για τον αντίκτυπο της Οκτωβριανής Επανάστασης στο εσωτερικό. Ο ίδιος, κατά διαστήματα, κατηγορήσε τον Μουσταφά Κεμάλ και το κίνημα του με το πρόσχημα ότι "άνοιγε τον δρόμο για την εξάπλωση μπολσεβικισμού στην χώρα". Βλπ. Sabahattin

συμμεριζόταν και μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων εμπορικών κέντρων, η οποία με την πολιτική της δράση τόνιζε την σημασία της συνταγματικής μοναρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας του οθωμανικού κράτους. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η αριστοκρατία, η συγκεκριμένη μερίδα της μεσαίας τάξης και ο ίδιος ο Σουλτάνος Βαχντεττίν πίστευαν ότι η συνταγματική μοναρχία μπορούσε να εξασφαλιστεί μέσα από την συνεργασία της Αυτοκρατορίας με την Βρετανία. Η λύση για την διατήρηση της συνταγματικής μοναρχίας ήταν η επαναφορά της προπολεμικής ισορροπίας δυνάμεων στην διεθνή πολιτική σκηνή²⁶. Την σύσφιξη των σχέσεων της χώρας με την Βρετανία, υποστήριζαν επίσης ο Φερίτ Πασάς, ο Τεβφίκ Πασάς και οι υπουργοί που έλαβαν μέρος στις κυβερνήσεις τους. Ο συγκεκριμένος αριστοκρατικός κύκλος της βασιλεύουσας υποστηριζόταν από διανοούμενους και γραφειοκράτες της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης όπως ο Αμπντουλλάχ Τζεβντέτ και ο Αλί Κεμάλ, οι οποίοι πίστευαν ότι η Βρετανία θα έπρεπε να θέσει υπό την “προστασία” της την Αυτοκρατορία και τις πρώην κτήσεις της στην Μέση Ανατολή²⁷. Σύμφωνα με τους ίδιους, η δυτική προστασία και υποστήριξη ήταν αναγκαία για να επιτευχθεί η κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της Αυτοκρατορίας: «Οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να αναπτυχθούν και δεν κατάφεραν να ενσαρκώσουν τις αρχές του ευρωπαϊκού πολιτισμού και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι

Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon (Η Τραπεζούντα στον Εθνικό Αγώνα)*, Άγκυρα:1991, σελ.:87. Σε αυτό το κλίμα ο Φερίτ Πασάς, όταν ανέλαβε την πρωθυπουργία, κάλεσε όλους τους πολιτικούς σχηματισμούς να σεβαστούν την συνταγματική μοναρχία. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (Οι Κυβερνήσεις των Τοπικών Οργανώσεων στην Τουρκία)*, Πόλη: 2002, σελ.:289. Τον προβληματισμό του Φερίτ Πασά συμμεριζόταν και άλλα αριστοκρατικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας όπως λ.χ. ο νομάρχης της Σμύρνης Νουρεττίν Πασάς, ο οποίος έκφραζε τις ανησυχίες του για το μέλλον της συνταγματικής μοναρχίας τονίζοντας ότι “η χώρα στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου γνώριζε άνοδο της κομμουνιστικής δράσης”. Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken (Οι Απαρχές του Απελευθερωτικού Αγώνα στο Αιγαίο)*, Κωνσταντινούπολη:1971, σελ.:125

²⁶ Στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν σε συνέντευξη του στον Βρετανό δημοσιογράφο Ward Price, διευκρίνισε ότι βασικός του στόχος ήταν η εξομάλυνση των σχέσεων της Αυτοκρατορίας με την Βρετανία και η συνεργασία των δυο αυτοκρατοριών, με πρότυπο την συνεργασία τους κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah Vahdettin (Ο Τελευταίος Σουλτάνος Βαχντεττίν)*, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:73. Ο Wagner τονίζει ότι στόχος των κυβερνήσεων του Φερίτ Πασά ήταν η διατήρηση των οθωμανικών εδαφών μέσα από την συνεργασία με την Βρετανία. Βλπ. Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:36.

²⁷ Αναφερόμενος στην πρόταση περί βρετανικού προτεκτοράτου στην Μέση Ανατολή και στους υποστηρικτές της, ο Μουσταφά Κεμάλ, με το ιδιόρρυθμο ύφος που τον διακρίνει, αναφέρει ότι: «Ενώ αναζητούμε λυτρωμό (εννοεί την απελευθέρωση από τις ξένες δυνάμεις) δεν έπρεπε να προκληθεί η δυσανασχέτηση των μεγάλων δυνάμεων όπως λ.χ. την Αγγλία (...). Όλοι είχαν πιστέψει ότι ήταν αδύνατον να αντισταθεί η χώρα σε καμία από αυτές τις δυνάμεις. Δεν υπήρχε μεγαλύτερη ανοησία από το να προκληθεί η εχθρότητα των Συμμάχων, εφόσον το Οθωμανικό κράτος είχε πολεμήσει στο πλευρό μεγάλων δυνάμεων όπως η Γερμανία και η Αυστροουγγαρία και είχε ηττηθεί». Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Ο Λόγος)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:29

δεν είχαν μια καλή διοίκηση. Ο τουρκικός λαός μπορεί να επιζήσει μονάχα υπό την διοίκηση του Σουλτάνου του και την επίβλεψη της Ευρώπης»²⁸.

Αν και δεν διαθέτουμε αρκετές πηγές σχετικά με την πολιτική της προσέγγισης της Βρετανίας, θεωρούμε ότι ο συγκεκριμένος στόχος τέθηκε υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων συνθηκών τις οποίες αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία προς το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πρώτον, όπως θα δούμε παρακάτω, στα τέλη του 1918 η Οθωμανική Αυτοκρατορία έβγαινε από μια περίοδο πενταετούς απολυταρχισμού του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Στα τέλη του 1918 όλες οι κρατικές, οικονομικές και στρατιωτικές δομές βρισκόταν υπό τον έλεγχο των παραγόντων αυτού του κόμματος²⁹. Εκείνη την περίοδο, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν, η αριστοκρατία η προαναφερθείσα μερίδα της μεσαίας τάξης αναζητούσαν την εξασφάλιση της παρουσίας τους στο πολιτικό πεδίο, μέσα από την υποστήριξη της ισχυρότερης δύναμης στην Μέση Ανατολή, της Βρετανίας³⁰. Δεύτερον, η συγκεκριμένη συμμαχία απέδιδε μεγάλη σημασία στο αξίωμα του Χαλίφη και στην αξία του ως στοιχείο συνοχής του συνόλου των πιστών μουσουλμάνων. Τα μέλη της συμμαχίας υπολόγιζαν ότι η Βρετανία η οποία είχε υπό τον έλεγχο της μεγάλους μουσουλμανικούς πληθυσμούς θα στόχευε στην συνεργασία της με τον Σουλτάνο – Χαλίφη³¹.

Ο Σουλτάνος Βαχντεττίν, η μερίδα της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης η οποία υποστήριζε την πολιτική του γραμμή και η αριστοκρατία, ταύτιζαν την προσέγγιση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας με την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας και τον περιορισμό της ισχύος του Κόμματος Ένωσης και Προόδου στο πολιτικό πεδίο³². Στα πλαίσια της προτεινόμενης αποκέντρωσης της Αυτοκρατορίας, η παραπάνω συμμαχία ήταν πρόθυμη να παραχωρήσει αυτονομία σε πληθυσμούς όπως οι Αρμένιοι, οι Κούρδοι και οι Άραβες με την προϋπόθεση ότι οι νέες αυτόνομες οντότητες θα παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία. Ο Βαχντεττίν και οι σύμμαχοι του πίστευαν ότι η εδαφική και η

²⁸ Απόσπασμα από ανακοινωθέν της τοπικής διοίκησης της Σινώπης. Το μεταφέρει ο Κεμάλ. Βλπ. το ίδιο, σελ.:37.

²⁹ Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:22.

³⁰ Αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, πολλές φιλελεύθερες αντιπολιτευόμενες προσωπικότητες, οι οποίες είχαν αποσιωπηθεί κατά την πενταετή διακυβέρνηση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου άρχισαν να εκφράζονται ελεύθερα. Βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya Osmanlı'da Son Tartışmalar (Οι Τελευταίες Συζητήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την Περίοδο των Συνθηκών Μούδρου και Μουδανιών)*, σελ.:53.

³¹ Βλπ. σημ. 10. Επίσης βλπ. Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, σελ.:387.

³² Το αίτημα για την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας βρέθηκε στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων κατά την περίοδο 1908-1912. Αναλυτικότερα βλπ. M.Şükrü Hanioğlu, *Late Ottoman ...*, σελ.:196, Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:201-202 και Çağlar Keyder, *The Ottoman Empire* στο Karen Barkey & Mark Von Hagen (επιμ.), *After ...*,36-41.

πολιτική ενότητα της Αυτοκρατορίας στην νέα μεταπολεμική περίοδο θα εξασφαλιζόταν μέσα από την δημιουργία ενός συνομοσπονδιακού μοντέλου. Το συγκεκριμένο μοντέλο ικανοποιούσε το αίτημα της πολιτικής ανεξαρτησίας των διάφορων εθνοτήτων και βρισκόταν σε συμφωνία με τον στόχο της προσέγγισης των Συμμάχων. Κατά την άποψη τους, η Βρετανία, με την παρουσία της στην Μέση Ανατολή, μπορούσε να εγγυηθεί την εξασφάλιση του προτεινόμενου συνομοσπονδιακού μοντέλου. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, το συνομοσπονδιακό μοντέλο βασιζόταν στην ενότητα των πολιτών γύρω από την συνταγματική μοναρχία και τα ιερά δεσμά της μουσουλμανικής κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, ο Βαχντεττίν και οι πολιτικοί του σύμμαχοι πίστευαν ότι η οθωμανική συνταγματική μοναρχία³³ και ο θεσμός του ιερού Χαλιφάτου, μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ενότητα, την τάξη και την ασφάλεια των μουσουλμάνων και των χριστιανών πολιτών της³⁴ και να αποτελέσουν με αυτό τον τρόπο ένα καλό παράδειγμα για τους μουσουλμάνους υπηκόους της Βρετανικής Αυτοκρατορίας³⁵. Ας σημειωθεί ότι, οι κυβερνήσεις που ιδρύθηκαν την μεταπολεμική

³³ Όπως τονίστηκε παραπάνω, στην μεταπολεμική περίοδο ο Σουλτάνος Βαχντεττίν, η αριστοκρατία και μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης, είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην διατήρηση της συνταγματικής μοναρχίας. Η αναφορά στον σεβασμό της συνταγματικής τάξης υπήρξε κοινό χαρακτηριστικό όλων των μεταπολεμικών κυβερνήσεων και των πολιτικών παραγόντων στους οποίους αναφερόμαστε παρακάτω. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι μετά την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στην Σμύρνη, η κυβέρνηση παραιτήθηκε, με το πρόσχημα ότι με την συγκεκριμένη κίνηση τους οι Σύμμαχοι επισκίαζαν την συνταγματική τάξη. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (Τα Συνέδρια στην Δυτική Ανατολή κατά τον Εθνικό Αγώνα)*, Άγκυρα:1998, σελ.:36-37.

³⁴ Τονίζουμε ότι οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις πρότειναν την τροποποίηση του εκλογικού νόμου με σκοπό την ενίσχυση της παρουσίας των μη μουσουλμάνων πολιτών στην οθωμανική βουλή. Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in Düşünce Yapısı (Η Ιδεολογική Δομή της Πρώτης Βουλής) 1920-1923*, Κωνσταντινούπολη:1997, σελ.:44-46.

³⁵ Οι κυβερνήσεις της μεταπολεμικής περιόδου απέδωσαν μεγάλη σημασία στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μετά τον Μεγάλο Πόλεμο αποφασίστηκε η χρήση του ύμνου του Ιταλού συνθέτη Ντονιζέττι, ως εθνικού ύμνου της Αυτοκρατορίας. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.: 8. Την ίδια περίοδο, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν αναφέρθηκε με λύπη στον εκτοπισμό των Αρμενίων κατά την διάρκεια του πολέμου: «Έμαθα με μεγάλη μου λύπη την κακή μεταχείριση των Αρμενίων στην Τουρκία από κάποιες πολιτικές οργανώσεις. Με στεναχώρησαν αυτές οι πράξεις και οι συγκρούσεις που ξέσπασαν ανάμεσα στα παιδιά της ίδιας πατρίδας». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele Tarihi (Η Ιστορία της Εθνικής Απελευθέρωσης)*, Τρίτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2002, σελ.: 1172. Παράλληλα, με στόχο την ενίσχυση της ενότητας και της κοινωνικής συνοχής, οι κυβερνήσεις απέστειλαν στην ενδοχώρα επιτροπές στις οποίες συμμετείχαν Τούρκοι, Ελληνορθόδοξοι, Αρμένιοι αριστοκράτες. Αυτές οι επιτροπές, οι οποίες ονομαζόταν "Heyet-i Nasihā", δηλαδή "Συμβουλευτικές Επιτροπές", συνιστούσαν στους κατοίκους της ενδοχώρας την ειρηνική συνύπαρξη. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre...*, σελ.:317-319 και Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş ...*, σελ.:64. Από την άλλη, οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις απέδωσαν μεγάλη σημασία στην διατήρηση της ενότητας των μουσουλμάνων πολιτών της Αυτοκρατορίας, με βάση τα ιερά δεσμά της μουσουλμανικής κοινότητας. Για αυτό τον λόγο, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου αναβαθμίστηκαν οι ισλαμικοί θεσμοί (λ.χ. το Υπουργείο Θρησκευτικών Ζητημάτων και τα θρησκευτικά δικαστήρια) και οι επιταγές του Ισλάμ βρέθηκαν στο επίκεντρο πολλών τοποθετήσεων των κυβερνητικών

περίοδο και στις οποίες αναφερόμαστε στην συνέχεια της μελέτης μας, πρότειναν στους Συμμάχους την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας³⁶.

Ο Βαχντεττίν, η αριστοκρατία και μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης συμφωνούσαν ότι οι κυβερνήσεις του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και οι υποστηρικτές του, ευθύνονταν για τον ολοκληρωτισμό, τα αντιδημοκρατικά μέτρα και την επιδείνωση των σχέσεων της Αυτοκρατορίας με την Βρετανία και τους Συμμάχους, την είσοδο της χώρας στον Μεγάλο Πόλεμο, καθώς και για όλα τα δεινά που ακολούθησαν³⁷: «Ας γκρεμιστεί η οικία αυτών που τυράνησαν την χώρα εδώ και χρόνια»³⁸. Με λίγα λόγια, η συμμαχία επιχειρούσε να προσεγγίσει τους Συμμάχους επισημαίνοντας ότι, σε αντίθεση με το Κόμμα Ένωσης και Προόδου, η ίδια ήταν

αξιωματούχων. Αναλυτικότερα βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:333 και Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu ...*, σελ.:388. Ο Τανόρ τονίζει χαρακτηριστικά τα εξής: «Η εντατικοποίηση του θρησκευτικού φανατισμού και η υποστήριξη του από το κράτος και το Παλάτι είχε ως αποτέλεσμα την τιμωρία όσων δεν νήστευαν, την επίθεση στα δικαιώματα των γυναικών και κυρίως τον καταναγκασμό των γυναικών να φορούν μαντίλα. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί ότι στις 19 Ιουνίου 1919 καταργήθηκε ο Οικογενειακός Νόμος ο οποίος έθετε κάποια όρια στα δικαιώματα του άνδρα στον χωρισμό των ζευγαριών. (...) Είναι αξιόλογο το γεγονός ότι, στις 10 Ιουνίου 1919 η διοίκηση των θρησκευτικών δικαστηρίων μετατέθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης στον σείχουισλάμη». Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:92-101. Ας σημειωθεί ότι σε μια περίοδο που ο αυτοκρατορικός στρατός είχε παραδώσει τα όπλα του και βρισκόταν σε κατάσταση διάλυσης, η κυβέρνηση κατέβαλλε προσπάθειες για να δημιουργήσει μια νέα χωροφυλακή με την συμμετοχή των Αλβανών και των Κούρδων. Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.: 1156-1157, Rauf Orbay, *Hatıraları (Τα Απομνημονεύματά του)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:199 και 205, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:101-116.

³⁶ Στις 30 Μαρτίου 1919 ο Φερίτ Πασάς παρέδωσε στους Συμμάχους ένα σχέδιο συνθηκολόγησης. Το συγκεκριμένο σχέδιο προέβλεπε την αυτονομία των αρμενικών, αραβικών πληθυσμών και την αποστρατικοποίηση των Στενών. Παράλληλα, αναγνωριζόταν στην Βρετανία το δικαίωμα κατοχής οποιασδήποτε περιοχής με σκοπό να εξασφαλιστεί η τάξη και η ασφάλεια της Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με το σχέδιο, στην οθωμανική κυβέρνηση θα συμμετείχαν βρετανοί σύμβουλοι. Την ίδια στιγμή, προτεινόταν η βελτίωση του συντάγματος και η ενεργή συμμετοχή του Σουλτάνου στον καθορισμό της εξωτερικής πολιτικής. Βλπ. Sina Akşin (επιμ.), *Türkiye Tarihi (Η Ιστορία της Τουρκίας)*, Τέταρτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:80-81. Ο ίδιος ο Φερίτ Πασά θα επαναλάμβανε την πρόταση του για την δημιουργία μιας αποκεντρωμένης αυτοκρατορίας υπό την αιγίδα της Αγγλίας, δυο μήνες μετά στο Συνέδριο του Παρισιού: «Αν και τα γαλλικά του δεν ήταν επαρκή προετοίμασε το ανακοινωθέν για το συνέδριο μόνος του. (...) Με αυτό (...) επανιδρυόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα σύνορα της έφταναν από την Ρούμελη στον Ινδικό Ωκεανό. Επίσης ζητούσε το δικαίωμα αποστολής ετησίου φόρου τιμής στην Μέκκα και στην Μεδίνα. (...) Στην πραγματικότητα δεν είχε καταργηθεί αυτό το δικαίωμα και δεν επρόκειτο να καταργηθεί. Αλλά ο Φερίτ Πασάς πραγματοποιούσε ένα μεγάλο λάθος και υπενθυμίζοντας αυτό το ζήτημα στους Συμμάχους. Ο Γάλλος πρωθυπουργός Clemenco απάντησε με βαρύ ύφος σε αυτές τις προτάσεις». Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:157. Η πρόταση για την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας δεν βρήκε σύμφωνους τους Συμμάχους, οι οποίοι όπως είδαμε παραπάνω είχαν διαφορετικά σχέδια για το μέλλον της Αυτοκρατορίας. Αναλυτικότερα βλπ. M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:306.

³⁷ Βλπ. Heather Lehr Wagner, *The Division of ...*, σελ.:36-37.

³⁸ Απόσπασμα από τοποθέτηση του αντιπολιτευόμενου ποιητή Χακί Νιχάτ. Ο Νιχάτ αναφέρεται στα χρόνια της διακυβέρνησης του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Αναλυτικότερα για την τοποθέτηση του Νιχάτ βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:76-84.

πρόθυμη να συνεργαστεί μαζί τους στην μεταπολεμική περίοδο³⁹. Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι, οι στενοί συνεργάτες του Σουλτάνου, όπως ο Τεβφίκ Πασάς και κυρίως ο Φερίτ Πασάς, κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας τους χρησιμοποίησαν όλα τα μέσα του κρατικού μηχανισμού, ακόμη και τις δυνάμεις ασφαλείας, με σκοπό να περιορίσουν την δράση των κύκλων του Κόμματος Ένωσης και Προόδου⁴⁰.

Μετά την Συνθήκη Μούδρου, η υπογράμμιση της σημασίας του σεβασμού της συνταγματικής μοναρχίας και η έμφαση στην αρχής της αποκέντρωσης της Αυτοκρατορίας, σηματοδοτούν την ανάδειξη νέων φιλελεύθερων πολιτικών παραγόντων στο οθωμανικό πολιτικό πεδίο. Όπως θα δούμε παρακάτω, κατά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, στο πολιτικό πεδίο της Κωνσταντινούπολης εμφανίζονται πολιτικοί σχηματισμοί (κόμματα, σύλλογοι κ.ο.κ.) οι οποίοι ακολουθούν τις αρχές του φιλελευθερισμού (ατομικισμός, ελευθερία, λόγος, ισότητα, ανοχή, συναίνεση, συνταγματισμός)⁴¹ και υποστηρίζουν τον πολυεθνικό χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας (συνύπαρξη διάφορων εθνοτήτων μέσα στα σύνορα του οθωμανικού κράτους), με βάση την διατήρηση της οθωμανικής συνταγματικής μοναρχίας, μέσα από το συνομοσπονδιακό μοντέλο το οποίο μελετήσαμε παραπάνω. Για τις ανάγκες αυτής της

³⁹ Επισημάνεται στο Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:332. Επίσης, βλπ. M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:308. Οι τουρκικές εφημερίδες ανταγωνίζονταν η μια την άλλη για την ενοχοποίηση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου και των κυβερνήσεων του. (...) Οι εφημερίδες δημοσίευαν αιχμηρά άρθρα τα οποία κατηγορούσαν τους πασάδες που είχαν εγκαταλείψει την χώρα. Πραγματοποιούσαν επιθέσεις στον Τζαβίτ Μπέη, στον Χαϊρί Εφέντι και στο Κόμμα της Ένωσης και Προόδου και το κατηγορούσαν για ολοκληρωτισμό και για το γεγονός ότι παρέσυρε άσκοπα την χώρα στον Πόλεμο». Απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Ορμπάι στο Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:34 και 123.

⁴⁰ «Μόλις έρχεται στην εξουσία ο Φερίτ Πασάς πολλές περιοχές της Αυτοκρατορίας αρχίζουν και πάλι να διοικούνται με βάση τον στρατιωτικό νόμο. Η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου είχε χαλαρώσει κατά το τελευταίο διάστημα της διακυβέρνησης των Νεότουρκων. Επί κυβερνήσεως του Φερίτ Πασά, μετατρέπεται σε μια πολύ συνηθισμένη πρακτική κυρίως σε περιοχές όπου η κεντρική κυβέρνηση δεν απολαμβάνει την εύνοια των τοπικών προκρίτων». Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler (Πολιτικά Κόμματα)*, Κωνσταντινούπολη:1995, σελ.:401. Αυτή την περίοδο, η δράση πολλών πολιτικών παραγόντων απαγορεύτηκε, με το πρόσχημα ότι "αποτελούν συνέχεια του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και πρόκειται να παρασύρουν την χώρα σε νέες περιπέτειες". Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde ...*, σελ.:142. Στην διακυβέρνηση του Φερίτ Πασά αναφερόμαστε παρακάτω. Επίσης, βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ve 1. TBMM'de Erzurum Milletvekilleri (Το Συνέδριο του Ερζουρούμ και οι Βουλευτές του Ερζουρούμ στην Πρώτη Βουλή)*, Κωνσταντινούπολη:2000, σελ.:40 και 137, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:45 και 109-110, Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş ...*, σελ.:163, Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:52, Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:91 κ.α. Η Ντεμίρ τονίζει τα εξής: «Με κυβερνητική απόφαση του Φεβρουαρίου του 1919 είχε απαγορευτεί οποιαδήποτε έκδοση η οποία δεν είχε την έγκριση της στρατιωτικής ή πολιτικής διοίκησης. Όσο εντατικοποιήθηκαν οι κινητοποιήσεις στην Ανατολή (...) τόσο αυξήθηκε η λογοκρισία στην Πόλη (...)». Βλπ. Ayül Demir, *İrade-i Milliyé (Η εφημερίδα Ιραντέι Μιλλιγιέ)*, Κωνσταντινούπολη:2004, σελ.:31.

⁴¹ Για τις αρχές του φιλελευθερισμού αναλυτικότερα βλπ. Andrew Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Αθήνα: 2007, σελ.: 92 και 98, το ίδιο, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Αθήνα: 2007, σελ.:74-76.

μελέτης θα ονομάσουμε την συγκεκριμένη πολιτική γραμμή οθωμανική εκδοχή του φιλελευθερισμού (οθωμανικός φιλελευθερισμός). Στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου θα εξετάσουμε τα πολιτικά κόμματα και τους πολιτικούς συλλόγους της οθωμανικής φιλελεύθερης πολιτικής γραμμής.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, και ενώ τα συμμαχικά στρατεύματα εισήλθαν στα εδάφη της Αυτοκρατορίας και αποβιβάστηκαν στην Κωνσταντινούπολη (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1918), ο Σουλτάνος Βαχντεττίν κατέβαλλε προσπάθειες να εξασφαλίσει την παρουσία του στα πολιτικά δρώμενα. Ο Βαχντεττίν, λοιπόν, προσπαθούσε να επιβληθεί στις διαπραγματεύσεις με τους Συμμάχους σε συνεννόηση πάντα με τους κύκλους του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και την μερίδα της μεσαιάς τάξης, η οποία υποστήριζε την σύσφιξη των σχέσεων με την Βρετανία και την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, με βασικό στόχο την διατήρηση και την υπεράσπιση της συνταγματικής μοναρχίας, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν κατέβαλλε προσπάθειες για να ενισχύσει τον πολιτικό ρόλο του σουλτανικού – χαλιφικού αξιώματος μέσα από την συνεργασία με τα πολιτικά κόμματα και τους πολιτικούς συλλόγους.

Στις αρχές Νοεμβρίου του 1918, τα κορυφαία στελέχη του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, τα οποία είχαν αποχωρήσει από την χώρα, επιδίωκαν την πλήρη κατάπαυση πυρός σε όλα τα μέτωπα⁴². Ενώ λοιπόν εκκρεμούσε η υπογραφή της συνθήκης ανακωχής, το Κόμμα Ένωσης και Προόδου συμφώνησε να συνεργαστεί με τον Σουλτάνο στην δημιουργία ομαλών μεταβατικών συνθηκών, που θα οδηγούσαν στην έναρξη των διαπραγματεύσεων με τους Συμμάχους και στην υπογραφή της τελικής Συνθήκης Ειρήνης. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, στα τέλη Οκτωβρίου του 1918 δημιουργήθηκε μια μεταβατική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Αχμέτ Ριζά Πασά και με μέλη άτομα τα οποία στο παρελθόν είχαν εκφράσει την αντίθεση τους κατά των αντιδημοκρατικών μέτρων του Κόμματος Ένωσης και Προόδου⁴³. Την ίδια περίοδο, ο

⁴² Κορυφαία στελέχη του κόμματος όπως ο επιτελάρχης Ενβέρ Πασά, ο πρωθυπουργός Ταλάτ Πασάς και ο στρατηγός Τζεμάλ Πασάς αποχώρησαν από την χώρα στις αρχές του Νοεμβρίου με την βοήθεια του γερμανικού στρατού. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:31.

⁴³ Ο υπουργός οικονομικών, ο Τζαβίτ Μπέη λ.χ. είχε παραγκωνιστεί το 1914, επειδή είχε έλθει σε ρήξη με την ηγεσία του κόμματος όταν εξέφρασε δημόσια την ένσταση του στην είσοδο στον Μεγάλο Πόλεμο. Βλπ. Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik (Το Κόμμα Ένωσης και Προόδου και ο Κρατισμός)*, Κωνσταντινούπολη: 1995, σελ.:32. Ο φημισμένος στρατηγός του ανατολικού μετώπου κατά την διάρκεια του απελευθερωτικού πολέμου, ο Καζίμ Καράμπεκιρ αναφέρεται στο χάσμα που χώριζε την νέα κυβέρνηση και το Κόμμα Ένωση και Προόδου: «Πριν από την ανακωχή η κυβέρνηση

Σουλτάνος ζήτησε από την κυβέρνηση να λαμβάνει υπόψιν της τις θέσεις του⁴⁴ και να παραμείνει πιστή στην συνταγματική μοναρχία⁴⁵. Παράλληλα, ζήτησε να καθορίσει την σύνθεση της διαπραγματευτικής ομάδας. Με λίγα λόγια, στην νέα περίοδο ο Σουλτάνος επιδίωξε να κάνει αισθητή την παρουσία του στα πολιτικά δρώμενα της χώρας μέσα από την συνεργασία με τα πολιτικά κόμματα και τους πολιτικούς συλλόγους.

Η επανεμφάνιση του Σουλτάνου στα πολιτικά δρώμενα της χώρας⁴⁶ ήταν κάτι το οποίο δεν έβρισκε σύμφωνο το Κόμμα Ένωσης και Προόδου. Άλλωστε, το συγκεκριμένο κόμμα την περασμένη δεκαετία είχε δώσει αγώνες για την κατάργηση της απολυταρχίας και την επιστροφή στην συνταγματική μοναρχία και κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου οι κυβερνήσεις του είχαν περιορίσει τον πολιτικό ρόλο του Σουλτάνου. Παρά το γεγονός ότι στα τέλη του Οκτωβρίου του 1918, το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου είχε συμφωνήσει με τον Σουλτάνο για την δημιουργία της μεταβατικής κυβέρνησης του Αχμέτ Ριζά Πασά, η εμμονή του κόμματος στον περιορισμό του ρόλου του Σουλτάνου έδειξε ότι η συνεργασία με τον Βαχντεττίν στερούταν αμοιβαίας βάσης συνεννόησης. Μόλις λίγες μέρες μετά την ίδρυση της κυβέρνησης του Αχμέτ Ριζά Πασά, θέλοντας να κάνει αισθητή την παρουσία του στις διαπραγματεύσεις με τους Συμμάχους, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν, ανακοίνωσε ότι είχε αποφασίσει να αναθέσει την προεδρία της διαπραγματευτικής ομάδας για την συνθήκη κατάπαυση πυρός στον Φερίτ Πασά, ο οποίος όπως τονίστηκε παραπάνω, στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου συμεριζόταν τις απόψεις του Σουλτάνου για την μεταπολεμική πολιτική γραμμή. Η μεταβατική κυβέρνηση και οι κύκλοι του Κόμματος Ένωσης και Προόδου διαφώνησαν με τον Σουλτάνο, και απέστειλαν στην Λήμνο τον ναύαρχο Ραούφ Ορμπάι ως αρχηγό της διαπραγματευτικής ομάδας. Μάλιστα, η κυβέρνηση προειδοποίησε τον Σουλτάνο ότι σε περίπτωση που δεν γινόταν δεκτό το αίτημα της θα παραιτούνταν⁴⁷. Ο Βαχντεττίν,

του Ιζζέτ Πασά είχε αναλάβει καθήκοντα στις 12 Οκτωβρίου (...) αλλά δεν είχε καμία δύναμη πάνω στην οποία θα στηριζόταν». Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Πρώτος Τόμος, σελ.:1.

⁴⁴ Απευθυνόμενος στην κυβέρνηση, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν ζήτησε το εξής: «Η υπογραφή μου θα πρέπει να βρίσκεται πάνω στις κυβερνητικές αποφάσεις. Βρείτε μου τον πρωθυπουργό (...) και πείτε του ότι από εδώ και πέρα θα υπογράψω με αυτό τον τρόπο». Ο Τσετίνερ επισημάνει ότι η κυβέρνηση συμβιβάστηκε με το αίτημα του Σουλτάνου. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:7.

⁴⁵ Ο Βαχντεττίν ήθελε να εντυπωσιάσει και να καλέσει σε συνεργασία, με βάση τις αρχές Ουίλσον (από το βήμα της βουλής), τις ένοπλες δυνάμεις και την βουλή, η οποία απαρτιζόταν από βουλευτές του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Ο Βαχντεττίν με την βροντερή φωνή του είπε: «Πραγματοποιήστε όρκο, όπως και εγώ, ότι θα παραμείνετε πιστοί στα ιερά, στο Σύνταγμα, στην πατρίδα και στο έθνος». Βλπ. το ίδιο, σελ.:16.

⁴⁶ Σε μια από τις τοποθετήσεις του, υπογραμμίζοντας την αποφασιστικότητα για την συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν τόνισε το εξής: «Ο λαός είναι ένα κοπάδι και χρειάζεται έναν βοσκό. Και αυτός είμαι εγώ!...». Βλπ. το ίδιο, σελ.:60.

⁴⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:24.

έχοντας βρεθεί αντιμέτωπος με την απειλή της παραίτησης της μεταβατικής κυβέρνησης, αναγκάστηκε να κάνει δεκτό το αίτημα της κυβέρνησης και να συμφωνήσει στην αποστολή του Ορμπάι στην Λήμνο. Όμως, αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, εντατικοποίησε τις προσπάθειες του για την συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Λίγες ημέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης, ζήτησε από τον πρωθυπουργό να απομακρύνει από το υπουργικό συμβούλιο τα πρόσωπα τα οποία είχαν λάβει ενεργό ρόλο στην είσοδο της Αυτοκρατορίας στον Μεγάλο Πόλεμο⁴⁸. Αντιμέτωπη με το αίτημα του Σουλτάνου, η κυβέρνηση, η οποία λίγες ημέρες πριν είχε προειδοποιήσει τον Σουλτάνο, παραιτήθηκε⁴⁹.

Στα μέσα του Νοεμβρίου του 1919, ο Βαχντεττίν έκανε δεκτή την παραίτηση της κυβέρνησης Αχμέτ Ριζά Πασά και διόρισε στην πρωθυπουργία τον Τεβφίκ Πασά, με τον οποίο όπως και με τον Φερίτ Πασά, συμφωνούσε ως προς την μεταπολεμική πολιτική γραμμή (προσέγγιση Βρετανίας και αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας). Με αυτό τον τρόπο, ενώ αποβιβάζονταν στην Κωνσταντινούπολη τα συμμαχικά στρατεύματα, δημιουργήθηκε μια κυβέρνηση η οποία συμφωνούσε με την ενεργή συμμετοχή του Σουλτάνου στα πολιτικά δρώμενα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια και με σκοπό τον εντυπωσιασμό των Συμμάχων, η νέα κυβέρνηση έχοντας εξασφαλίσει την συγκατάθεση του Σουλτάνου, στα τέλη του Νοεμβρίου του 1919 προχώρησε στην φυλάκιση πολλών σημαντικών μελών του Κόμματος Ένωσης και Προόδου⁵⁰.

Ο κύκλος του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, ο οποίος σε διάστημα λίγων εβδομάδων, απομακρύνθηκε από την κυβέρνηση και βρέθηκε αντιμέτωπος με τις φυλακίσεις των μελών του⁵¹, στα τέλη του Νοεμβρίου μέχρι και τις αρχές του

⁴⁸ Ο Σουλτάνος ζήτησε την απομάκρυνση του Υπουργού Οικονομίας και του Υπουργού Θρησκευτικών Υποθέσεων (σεΐχουισλάμη), Βλπ. το ίδιο, σελ.:33.

⁴⁹ Καταθέτοντας την παραίτηση του ο πρωθυπουργός Αχμέτ Ιζζέτ Πασάς χαρακτήρισε την νέα κίνηση του Σουλτάνου ως "επίθεση στις αρμοδιότητες του πρωθυπουργού". Το τονίζει στα απομνημονεύματα του ο Μπαγιάρ στο Celal Bayar, *Ben de Yazdim (Έγγραφα και Εγώ)*, Τέταρτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:202-203

⁵⁰ Βλπ. στο Celal Bayar, *Ben de Yazdim (Έγγραφα και Εγώ)*, Πέμπτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:1. Οι φυλακίσεις που έλαβαν χώρο αυτή την περίοδο είχαν στο στόχαστρο τους μονάχα την "διανοήση" του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Όπως θα δούμε στην συνέχεια, κάποια υψηλόβαθμα στελέχη των Νεότουρκων προβλέποντας το τι τους περιμένει αυτοεξορίστηκαν τις τελευταίες ημέρες του Οκτωβρίου. Αυτοί που τελικά φυλακίστηκαν ήταν άτομα όπως ο ιδεολόγος του τουρκικού εθνικισμού, ο Ζιγιά Γκιοκάλπ, ο φημισμένος δημοσιογράφος ο Χιουσεγίν Τζαχίντ Γιαλτσίν κ.ο.κ. Βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros 'tan Mudanya 'ya ...*, σελ.:83.

⁵¹ Τα ειδικά δικαστήρια που ιδρύθηκαν (...) έλαβαν και τις εξής αποφάσεις: Ο τέως πρωθυπουργός Ταλάτ Πασάς ο οποίος βρισκόταν στο Βερολίνο, ο επιτελάρχης Ενβέρ Πασάς, ο τέως Υπουργός Ναυτικού Τζεμάλ Πασάς και ο τέως Υπουργός Παιδείας Ναζίμ, καταδικάστηκαν ερήμην τους σε θάνατο. Ο τέως Υπουργός Οικονομίας Τζαβίτ, ο τέως Υπουργός Εμπορίου και Γεωργίας Μουσταφά

Δεκεμβρίου του 1918, επιχείρησε να εμποδίσει την κυβέρνηση του Τεβφίκ Πασά να εξασφαλίσει ψήφο εμπιστοσύνης, χρησιμοποιώντας τους βουλευτές του κόμματος που βρισκόταν ακόμη υπό τον έλεγχο του. Ο Σουλτάνος ο οποίος λογικά γνώριζε τις προθέσεις των βουλευτών του κόμματος, στα μέσα του Δεκεμβρίου, κινήθηκε αστραπιαία αποφασίζοντας για την διάλυση της οθωμανικής βουλής, με το πρόσχημα ότι οι κύκλοι του Κόμματος Ένωσης και Προόδου στόχευαν στην επισκίαση της συνταγματικής μοναρχίας⁵². Με αυτό τον τρόπο, ο Βαχντεττίν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα κατάφερε να περιορίσει σε σημαντικό βαθμό την επιρροή του Κόμματος Ένωσης και Προόδου στο πολιτικό πεδίο της Κωνσταντινούπολης. Κατά την νέα περίοδο λοιπόν, ο Βαχντεττίν θα στηριζόταν αποκλειστικά στην συνεργασία της αριστοκρατίας⁵³ και μιας μερίδας της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της πρωτεύουσας και των μεγάλων εμπορικών κέντρων, η οποία υποστήριζε τους σχεδιασμούς και την πολιτική γραμμή του.

Γ. Ο ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΟΘΩΜΑΝΙΣΜΟΥ – ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

1. Τα πολιτικά κόμματα του οθωμανικού φιλελευθερισμού

Στις αρχές του 1919, μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης, στοχεύοντας στην διατήρηση της μοναρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της

Σερέφ, καταδικάστηκαν σε δεκαπενταετή φυλάκιση. Ο τέως σείχουισλάμης Μουσά Καζίμ Εφέντη (...) εξαιτίας της προχωρημένης ηλικίας τους εξορίστηκε από τον Σουλτάνο στην Αδριανούπολη στις 13 Ιουλίου 1919. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:94-97 και 157.

⁵² Για την απογοήτευση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, για τους χειρισμούς του Σουλτάνου και της κυβέρνησης, καθώς και για την διάλυση της βουλής αναλυτικότερα, μεταξύ άλλων βλπ. το ίδιο, Celal Bayar, *Ben de ...*, σελ.:1, Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:8, Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Burjuvazi'nin Evrimi (Η Εξέλιξη της Αστικής Τάξης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Δημοκρατία)*, Κωνσταντινούπολη: 2003, σελ.:374, Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin Son Günleri (Οι Τελευταίες Ημέρες της Τελευταίας Οθωμανικής Βουλής)*, Πόλη: 2008, σελ.:48, Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:53 και Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:65-67. Ο πρόεδρος της Γερουσίας Αχμέτ Ριζά μετά την διάλυση της βουλής θα παραπονιόταν στον Σουλτάνο του: «Είναι δυνατόν να διαλυθεί μια βουλή όταν σε όλο τον κόσμο επικρατεί η κοινοβουλευτική δημοκρατία;». Βλπ. το ίδιο, σελ.:67.

⁵³ Μετά την διάλυση της βουλής, ο Σουλτάνος κήρυξε γενική αμνηστία η οποία αφορούσε την περίοδο διακυβερνήσεως του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Επίσης, ανακοίνωσε την δίωξη όσων είχαν λάβει μέρος στα τραγικά γεγονότα του 1915 που είχαν ως αποτέλεσμα την εξόντωση των Αρμενίων. Βλπ. το ίδιο, σελ.:71. Στις 4 Μαρτίου 1919 ο Σουλτάνος ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Φερίτ Πασά.

αποκέντρωσης της Αυτοκρατορίας, προώθησε την ίδρυση πολιτικών κομμάτων και συλλόγων στην Κωνσταντινούπολη ενισχύοντας παράλληλα την πολιτική τους δράση στα εμπορικά κέντρα και στα περίχωρα τους. Τα κόμματα και οι σύλλογοι οι οποίοι ιδρύθηκαν αυτή την περίοδο, υποστήριξαν όλες τις οθωμανικές κυβερνήσεις, οι οποίες ανέλαβαν καθήκοντα μετά την διάλυση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου⁵⁴.

Το **Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης (Hürriyet ve İtilaf Fırkası)** επανιδρύθηκε μετά την υπογραφή της Συνθήκης Μούδρου⁵⁵. Το συγκεκριμένο κόμμα, το οποίο υπερασπιζόταν την αρχή της προσέγγισης της Βρετανίας μέσα από την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας, υποστηρίχθηκε από την αριστοκρατία (υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της Αυτοκρατορίας) και από μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης (μικροαστοί, επαγγελματίες, μέλη της θρησκευτικής, πολιτικής και στρατιωτικής γραφειοκρατικής ιεραρχίας) της Κωνσταντινούπολης και της ενδοχώρας (κυρίως της δυτικής Μικρής Ασίας και των παραλίων του Πόντου)⁵⁶: «Σε διάφορες περιοχές οι τοπικές οργανώσεις ιδρύονται λες και έχουν ξυπνήσει από λήθαργο. (...) Η πιο σημαντική εφημερίδα του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης, κατά την περίοδο ανακωχής είναι η "Mesuliyet". Εκτός από αυτήν, εφημερίδες όπως η "Reyami Sabah" και

⁵⁴ Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:452 και 454-455.

⁵⁵ Στο Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης, το οποίο ιδρύθηκε την περίοδο 1909-1912, συμμετείχαν μουσουλμανικά και μη μουσουλμανικά φιλελεύθερα στοιχεία της Αυτοκρατορίας. Σε αντίθεση με το Κόμμα Ένωσης και Προόδου, το συγκεκριμένο κόμμα είχε φιλελεύθερο χαρακτήρα και υποστήριζε την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας και την ειρηνική συνύπαρξη των εθνοτήτων. Το κόμμα αποσύρθηκε από την πολιτική σκηνή σε μια περίοδο που το Κόμμα Ένωσης και Προόδου ετοιμαζόταν να πάρει την εξουσία πραξικοπηματικά. Αναλυτικότερα για την περίοδο ίδρυσης του κόμματος βλπ. Ali Bildirici, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης)*, Κωνσταντινούπολη:1990. Οι συγκρούσεις για την ηγεσία του κόμματος κατά την περίοδο της ίδρυσης του, συνεχίστηκαν και μετά την επανίδρυση του. Η ενδοκομματική διαμάχη για την εξουσία η οποία είχε έρθει στην επιφάνεια το διάστημα 1911- 1919, τελικά έληξε με την εκλογή του Σαντίκ Μπέη στην προεδρία του κόμματος. Νωρίτερα, ο Φερίτ Πασάς είχε αρνηθεί να αναλάβει την προεδρία. Βλπ. εφημερίδα "Alemdar", No. 137-1447 και 1438 στο Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:449. Για την λίστα ιδρυτικών μελών βλπ. το ίδιο, σελ.:447-448. Για τον βίο του Σαντίκ Μπέη οι πληροφορίες μας είναι περιορισμένες. Γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε το 1860 στην Κωνσταντινούπολη και ότι ήταν στρατιωτικός. Πριν και μετά την άνοδο του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, υπηρέτησε σε διάφορα γραφειοκρατικά πόστα και υπήρξε μέλος του κόμματος. Στις αρχές της δεκαετίας του 10', αντιδρώντας στην απόκλιση από την φιλελεύθερη πολιτική γραμμή, αποχώρησε από αυτό το κόμμα και έλαβε μέρος στις προσπάθειες ίδρυσης του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης. Το 1913 αυτοεξορίστηκε στην Αίγυπτο. Επέστρεψε στην χώρα το 1919 και αυτοεξορίστηκε για δεύτερη φορά στην Ρουμανία όταν ιδρύθηκε η Τουρκική Δημοκρατία. Πέθανε στις 4/2/1941, την ημέρα που επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη από την εξορία.

⁵⁶ Στην λίστα ιδρυτών του κόμματος, η οποία κατατέθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών στις 10 Ιανουαρίου 1919, η μεσαία τάξη και κυρίως οι καριερίστες αποτελούν την πλειοψηφία (έξι καριερίστες (πολιτική και στρατιωτική γραφειοκρατία), τρεις επαγγελματίες, δυο μικροαστοί (έμποροι) και τέσσερα αριστοκρατικά στοιχεία (υψηλόβαθμοι πασάδες όπως στρατάρχες, στρατηγοί, γερουσιαστές κ.ο.κ.). Η πρωτοκαθεδρία της μεσαίας τάξης διατηρήθηκε και στην νέα σύνθεση της κεντρικής επιτροπής τον Μάιο του 1919. Για τα ιδρυτικά μέλη και την κεντρική επιτροπή του κόμματος βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:447-448.

η "Alemdar", οι οποίες αντιπολιτεύονται το Κόμμα Ένωσης και Προόδου, υποστηρίζουν το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης. Ο αρχισυντάκτης της τελευταίας (...) έπαιξε σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της εσωτερικής δομής του κόμματος. Και οι τοπικές οργανώσεις στην Ανατολή είχαν τα δικά τους κομματικά όργανα. Η τοπική οργάνωση στην Καστάμονου εκδίδει την εφημερίδα "Zafer", ενώ αυτή του Μουντρούρνου την "Kürsü-i Millet". (...) Το κόμμα ίδρυσε κάποιες τοπικές οργανώσεις στην Ανατολή (...)»⁵⁷. Στην περίπτωση της Σμύρνης, γνωρίζουμε ότι οι παράγοντες του κόμματος εξέφρασαν τον προβληματισμό τους για την συνέχεια της δράσης και των σκευωριών του Κόμματος Ένωσης και Προόδου (όπως θα δούμε παρακάτω αυτό το κόμμα διαλύθηκε επισήμως στις αρχές του Νοεμβρίου του 1918)⁵⁸. Το κόμμα υποστήριξε τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις και δραστηριοποιήθηκε στο πολιτικό πεδίο μέχρι και την επικράτηση της κυβέρνησης της Άγκυρας το 1922.

Το Οθωμανικό Κόμμα Ειρήνης και Ασφάλειας (Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti) εμφανίστηκε στο πολιτικό πεδίο την ίδια περίοδο με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης⁵⁹. Το κόμμα ιδρύθηκε ανεπίσημα στην Άγκυρα μετά την Συνθήκη Μπρεστ Λίτοβσκ το 1917, υπό την ηγεσία του πρώην βουλευτή της Αμάσειας Ιμπραχίμ Χακκί Πασά και από μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης (κυρίως από μέλη της στρατιωτικής και θρησκευτικής γραφειοκρατίας), τα οποία αντιδρούσαν στην πολιτική γραμμή της κυβέρνησης του Κόμματος Ένωσης και Προόδου⁶⁰. Η επίσημη ίδρυση του κόμματος, το οποίο όπως θα δούμε παρακάτω γειτνίαζε ιδεολογικά με τον οθωμανικό φιλελευθερισμό⁶¹, έλαβε χώρα μετά την Συνθήκη του Μούδρου και συγκεκριμένα στις 3 Δεκεμβρίου 1918 στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, το κόμμα οργανώθηκε και σε κάποια αστικά κέντρα της Μικρής Ασίας. Υποστηρίχθηκε από εφημερίδες φιλικά προσκείμενες στο Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης και εξέδωσε τις εφημερίδες "Sulh Selamet" και "Hukuku Beşer" στην Σμύρνη. Εκπροσωπήθηκε στις μεταπολεμικές κυβερνήσεις στελεχώνοντας

⁵⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:449-451 και 454. Επίσης για την οργάνωση του κόμματος, βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:54.

⁵⁸ Αναλυτικότερα βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:147 και Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:47.

⁵⁹ Το έργο του καθηγητή Τουνάγια αποτελεί την μοναδική πηγή για το συγκεκριμένο κόμμα. Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:414-428.

⁶⁰ Βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:334. Στην κεντρική επιτροπή του κόμματος η μεσαία τάξη αποτελούσε την πλειοψηφία (έξι καριερίστες, τρεις επαγγελματίες, ένας έμπορος και δυο αριστοκρατικά στοιχεία). Βλπ. το ίδιο, σελ.:414.

⁶¹ Στα μέσα του 1919, η ηγεσία του κόμματος κατέβαλλε προσπάθειες για την ένωση του με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης. Τελικά οι συγκεκριμένες προσπάθειες απέβησαν άκαρπες. Βλπ. εφημερίδα "Alemdar" No.137-1447 και 137-1438 στο ίδιο, σελ.:449.

για ένα διάστημα την θέση του Υπουργού Πολέμου και συμμετείχε στις εκλογές του 1919 χωρίς εκλογική επιτυχία.

Μετά την Συνθήκη του Μούδρου, και παράλληλα με την ίδρυση των δυο προαναφερθέντων κομμάτων, πραγματοποιήθηκε και η ίδρυση διάφορων συλλόγων. Αν και αυτοί οι σύλλογοι δεν μετατράπηκαν σε πολιτικά κόμματα, εξέδωσαν προγράμματα τα οποία γειτνιάζαν ιδεολογικά με τον οθωμανικό φιλελευθερισμό. Η δράση αυτών των συλλόγων υπήρξε ενισχυτική ως προς την παρουσία του Σουλτάνου στα μεταπολεμικά πολιτικά δρώμενα, το έργο των μεταπολεμικών κυβερνήσεων και, επίσης, ως προς την δράση των δυο παραπάνω κομμάτων. Οι συγκεκριμένοι σύλλογοι είχαν ως βασικό στόχο την ανάπτυξη οδών επικοινωνίας με την Βρετανία και την διάδοση των αρχών του οθωμανικού φιλελευθερισμού στους κόλπους των ενόπλων δυνάμεων και της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα, κάλεσαν τους μουσουλμάνους πολίτες της Αυτοκρατορίας να συσπειρωθούν γύρω από την μοναρχία και κυρίως γύρω από το χαλιφάτο. Οι σύλλογοι στους οποίους αναφερόμαστε παρακάτω παρέμειναν ενεργοί στο πολιτικό πεδίο, μέχρι την επικράτηση της κυβέρνησης της Άγκυρας το 1922 στην οποία αναφερόμαστε αναλυτικότερα παρακάτω.

Ο Σύλλογος των Φίλων της Αγγλίας (İngiliz Muhipler Cemiyeti - Friends of England Association) ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1919, με σκοπό να προωθήσει την βελτίωση των σχέσεων της Αυτοκρατορίας με την Βρετανία⁶². Στην κεντρική επιτροπή του συλλόγου συμμετείχαν άτομα της οθωμανικής αριστοκρατίας και καριερίστες⁶³. Κάποια μέλη του Συλλόγου υπήρξαν ταυτόχρονα και μέλη του Κόμματος Ελευθερίας

⁶² Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος στα απομνημονεύματα του συμπεριλαμβάνει τον Σύλλογο στην κατηγορία των "οργανώσεων που απειλούν την εθνική ύπαρξη", θα αναρωτιόταν για το αν τα μέλη του Συλλόγου είχαν σκεφθεί ποτέ κατά το πόσο η Βρετανία ήταν πρόθυμη να εξασφαλίσει την συνέχεια της Αυτοκρατορίας: «Ο Σύλλογος των Φιλών της Αγγλίας ήταν από τις σημαντικότερες οργανώσεις στην Πόλη. Από την συγκεκριμένη ονομασία δεν θα πρέπει να συμπεραίνει κανείς ότι τα μέλη του Συλλόγου ήταν φίλοι των Άγγλων! Κατά την γνώμη μου, αυτοί που ίδρυσαν τον Σύλλογο ήταν άτομα που ήθελαν να ασφαλίσουν την θέση τους και τις φιλοδοξίες τους υπό την αιγίδα της Αγγλίας. Θα πρέπει να αναρωτηθεί κανείς αν αυτοί οι κακόμοιροι είχαν διερωτηθεί για το αν η Βρετανία ήταν πρόθυμη να εξασφαλίσει την συνέχεια της Αυτοκρατορίας ή όχι. Από τα κορυφαία μέλη του Συλλόγου ήταν ο Οθωμανός Σουλτάνος – Χαλίφης Βαχνεττίν, ο Υπουργός Εσωτερικών Αλί Κεμάλ, οι κύριοι Αντίλ και Μεχμέτ Αλί και ο Σαΐτ Μολλά. Στον Σύλλογο ήταν μέλη επίσης κάποιοι Άγγλοι τυχοδιώκτες (...)». Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Κεμάλ αναρωτιέται για την προθυμία των Βρετανών να διατηρήσουν την Αυτοκρατορία. Κατηγορώντας λοιπόν τα μέλη του Συλλόγου ως τυχοδιώκτες αφήνει να εννοηθεί μια πικρία για την απροθυμία των Βρετανών. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:26-27.

⁶³ Έντεκα καριερίστες, δέκα αριστοκρατικά στοιχεία και ένας επαγγελματίας. Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 434-435.

και Συνεννόησης⁶⁴. Ο Σύλλογος ίδρυσε περισσότερο από είκοσι τοπικά παρατήματα στην Κωνσταντινούπολη ενώ κατέβαλλε προσπάθειες για να οργανωθεί και σε περιοχές τις οποίες έλεγχε η κεντρική κυβέρνηση κατά την περίοδο ανακωχής⁶⁵. Όπως το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης, έτσι και ο Σύλλογος των Φίλων της Αγγλίας, υποστήριξε τις μεταπολεμικές κυβερνήσεις⁶⁶.

Το 1919 στην Κωνσταντινούπολη, ιδρύθηκε επίσης ο **Στρατιωτικός Σύλλογος Φρουρών (Nigehban Cemiyeti Askeriyesi)**, ο οποίος είχε ως στόχο την διάδοση των αρχών του οθωμανικού φιλελευθερισμού στους κόλπους των ενόπλων δυνάμεων⁶⁷. Ο Σύλλογος απευθυνόταν αποκλειστικά στους αξιωματικούς του Αυτοκρατορικού στρατού⁶⁸.

Στις 15 Φεβρουαρίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε ο **Σύλλογος Υποστήριξης Πολιτικά Κακοποιημένων (Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti)**⁶⁹. Ο συγκεκριμένος σύλλογος είχε ως στόχο την υποστήριξη και την δρομολόγηση της

⁶⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:436. Η μυστική οργάνωση του Μουσταφά Κεμάλ ενημέρωσε την Άγκυρα ότι ο Σύλλογος ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη από κοινού με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης τον **“Σύλλογο Διαφύλαξης της Πατρίδας” (Hamiyet-i Vatan)**. Βλπ. το ίδιο. Οι διαμάχες και οι συγκρούσεις στους κόλπους του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης είχαν αντίκτυπο και στους κόλπους του Συλλόγου: «Η Ομάδα των Σαντίκ Μπέη (πρόεδρος του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης) και Ισμαήλ από την Κομοτηνή η οποία δεν ήταν ικανοποιημένη από την προεδρία του Σαίντ Μολλά, στις 22 Σεπτεμβρίου 1921 πραγματοποίησε ένα συνέδριο (...) και εξέλεξε μια νέα Κεντρική Επιτροπή. Όμως η Ομάδα των Μουσταφά Σαμπρί και Σαίντ Μολλά (...) πέρασε σε αντεπίθεση και σε ένα συνέδριο στις 19 Οκτωβρίου 1921 εξέλεξε επισήμως μια νέα Κεντρική Επιτροπή». Το αναφέρει ο Τουνάγια στο ίδιο, σελ.:436-437. Στο καταστατικό του Συλλόγου υπήρχε ρήτρα η οποία τόνιζε ότι δεν γίνονται δεκτοί στον Σύλλογο όσοι συμμετείχαν στον Πόλεμο. Βλπ. το ίδιο, σελ.:437.

⁶⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:435. Ο Σύλλογος το 1919 ανακοίνωσε ότι δεν επρόκειτο να μετατραπεί σε πολιτικό κόμμα επειδή οι συνθήκες δεν επέτρεπαν την συμμετοχή του στις εκλογές. Βλπ. εφημερίδα **“Alemdar”**, No.181-1581, σελ.:2 στο ίδιο, σελ.:436.

⁶⁶ Βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, το ίδιο.

⁶⁷ Στα απομνημονεύματα του ο Μουσταφά Κεμάλ αναφέρει τα εξής για αυτό τον Σύλλογο: «(...) Είχε ξεφυτρώσει στην Κωνσταντινούπολη μια εστία δολοπλοκίων ονόματι Στρατιωτικός Σύλλογος Φρουρών. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της εποχής μέλη αυτού του Συλλόγου ήταν προσωπικότητες που είχαν απομακρυνθεί από τον στρατό με κατηγορίες διαφθοράς ή είχαν συνταξιοδοτηθεί όπως ο Κιράζ Χαμντί Πασά, ο συνταγματάρχης Ρεφίκ Μπέη ο οποίος είχε απομακρυνθεί από τον στρατό για διαφθορά, (...) ο λοχαγός Κεμάλ Μπέη, (...) ο ταγματάρχης Χακκί Μπέη και (...) ο ταγματάρχης Νεβρές Μπέη, ο οποίος δεν ήταν ξεκάθαρο αν είχε απομακρυνθεί από τον στρατό ή όχι». Σε μια συνάντηση των μελών του Συλλόγου με τον Πρωθυπουργό Φερίτ Πασά, οι εκπρόσωποι του Συλλόγου θα υπογράμμιζαν το γεγονός ότι ο Μουσταφά Κεμάλ και το κίνημα του είναι η συνέχεια των Νεότουρκων. Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:457.

⁶⁸ Ο καθηγητής Τουνάγια αναφέρει τέσσερα ονόματα ως ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου: Ο Ταγγιάρ Πασάς, ο στρατιωτικός καϊμακάμης Φεττάν, ο ταγματάρχης Ισμαήλ Χακκί και ο λοχαγός Τζεζάλ Μπέη. Βλπ το ίδιο.

⁶⁹ Στην λίστα ιδρυτικών μελών που δίνει ο καθηγητής Τουνάγια, εκτός από έναν σείχη όλα τα άλλα μέλη ανήκουν στην μουσουλμανική – μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. το ίδιο, σελ.:461.

επιστροφής στην πολιτική σκηνή όλων των φιλελεύθερων στοιχείων, τα οποία είχαν αποσιωπηθεί και διωχθεί από τις κυβερνήσεις του Κόμματος Ένωσης και Προόδου⁷⁰.

Τον Δεκέμβριο του 1918 στην Κωνσταντινούπολη, μια μερίδα της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης της Τραπεζούντας, η οποία είχε στο επίκεντρο της την συνεργασία των μουσουλμάνων και ελληνορθόδοξων κατοίκων του Πόντου, με βάση την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας, ίδρυσε τον **Σύλλογο Αποκέντρωσης της Τραπεζούντας και των Κατοίκων της (Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti)**⁷¹. Παράλληλα, ξεκίνησε η κυκλοφορία της εφημερίδας του συλλόγου, της “Καράντενιζ” (Μαύρη Θάλασσα). Την άνοιξη του 1919 ο σύλλογος κατέβαλλε προσπάθειες για να μεταφέρει την δράση του στον Πόντο, αλλά αυτές οι προσπάθειες δεν σημείωσαν ιδιαίτερη επιτυχία. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1919 ο τύπος της Κωνσταντινούπολης ανακοίνωσε την σύναψη συμφωνίας συνεργασίας του συλλόγου με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης⁷².

Ο **Οθωμανικός Σύλλογος Εξύψωσης της Πατρίδας (Osmanlı İlayı Vatan Cemiyeti)** ήταν ένας από τους δυο συλλόγους, οι οποίοι ιδρύθηκαν το 1919 και είχαν ως στόχο την συσπείρωση των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου γύρω από το ιερό χαλιφάτο. Ο σύλλογος ιδρύθηκε στις 15 Νοεμβρίου 1919 από αριστοκρατικά στοιχεία και μέλη της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης⁷³. Ο σύλλογος διατήρησε στενές σχέσεις με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης⁷⁴.

Ο **Σύλλογος Εξύψωσης του Ισλάμ (Teali İslam Cemiyeti)** είχε επίσης ως στόχο την συσπείρωση των μουσουλμάνων υπηκόων του Σουλτάνου γύρω από το ιερό χαλιφάτο. Ο σύλλογος ιδρύθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη. Τα ιδρυτικά του μέλη στο σύνολο τους ήσαν καθηγητές των θρησκευτικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, των μεντρεσέδων⁷⁵. Ο Σύλλογος αρχικά ιδρύθηκε με την ονομασία “Σύλλογος Καθηγητών” και στην συνέχεια μετονομάστηκε σε Σύλλογο Εξύψωσης του

⁷⁰ Ο καθηγητής Τουνάγια για τον συγκεκριμένο Σύλλογο τονίζει: «Ήταν μια οργάνωση η οποία ήταν μέλος της συμμαχίας του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης και η οποία αντιπολιτευόταν το Κόμμα Ένωσης και Προόδου και το κεμαλικό κίνημα». Βλπ. το ίδιο.

⁷¹ Για την ίδρυση του συγκεκριμένου συλλόγου βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele’de ...*, σελ.:264.

⁷² Βλπ. το ίδιο, σελ.:61.

⁷³ Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 440.

⁷⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:441.

⁷⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:462

Ισλάμ⁷⁶. Ο Σύλλογος οργανώθηκε τόσο στην Κωνσταντινούπολη όσο και στο Ικόνιο και υποστηρίχτηκε από εφημερίδες φιλικά προσκείμενες στο Κόμμα Ελευθερίας και Ένωσης⁷⁷.

2. Οι αρχές του οθωμανικού φιλελευθερισμού

Σε επίπεδο πολιτικών τοποθετήσεων, όπως άλλωστε τονίστηκε παραπάνω, οι προαναφερθέντες πολιτικοί σχηματισμοί, ακολουθώντας την πολιτική γραμμή του οθωμανικού φιλελευθερισμού, τάχθηκαν υπέρ της σύσφιξης των σχέσεων με την Βρετανία. Τα κόμματα και οι σύλλογοι του οθωμανικού φιλελευθερισμού υποστήριζαν ότι η Βρετανία έπρεπε να κατευθύνει την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών⁷⁸. Στο ιδρυτικό ανακοινωθέν του Σύλλογου των Φίλων της Αγγλίας τονιζόταν ότι ο Σύλλογος είχε ιδρυθεί με στόχο « την ανάπτυξη της εγκαρδιότητας ανάμεσα στην Βρετανική Αυτοκρατορία, η οποία έχει εκατομμύρια μουσουλμάνους υπηκόους όπως και το οθωμανικό χαλιφάτο (...)»⁷⁹. Παράλληλα, υποστήριζαν την σημασία των Αρχών Ουίλσον και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των μουσουλμανικών και τουρκικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας⁸⁰. Το Οθωμανικό Κόμμα Ειρήνης και Ευημερίας στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής υπογράμμιζε την σημασία των Αρχών Ουίλσον και υπερασπιζόταν την συνέχεια του οθωμανικού κράτους μέσα από το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των Τούρκων πολιτών της Αυτοκρατορίας⁸¹. Οι πολιτικοί παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού, θεωρούσαν ότι το Κόμμα Ένωσης και Προόδου, το οποίο είχε οδηγήσει την Αυτοκρατορία στον Μεγάλο Πόλεμο, αποτελούσε το

⁷⁶ Βλπ. το ίδιο. Ο Τουνάγια χαρακτηρίζει τον συγκεκριμένο σύλλογο ως εξής: «Είναι μια οργάνωση η οποία θέτει τον εαυτό της εκτός κομματικών συγκρούσεων, αντιτίθεται στον διαχωρισμό θρησκείας – πολιτείας και προσπαθεί να δράσει με επιστημονικά, ηθικά και κοινωνικά μέσα». Βλπ. το ίδιο, σελ.:463.

⁷⁷ Βλπ. το ίδιο.

⁷⁸ «(...) Να επωφεληθεί η Αυτοκρατορία στον τομέα του κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού από την πρόοδο της Αγγλίας». Απόσπασμα από την τρίτη παράγραφο του προγράμματος του Συλλόγου των Φίλων της Αγγλίας. Βλπ. το ίδιο, σελ.:437.

⁷⁹ Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:174-175.

⁸⁰ Μετά τον Μάιο του 1919, η τοπική οργάνωση του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης εξέφρασε την αντίθεση της κατά της ελληνικής κατοχής της Σμύρνης, στο όνομα του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των Τούρκων. Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:174-175 και 185-186.

⁸¹ Βλπ. σημ. 78.

μεγαλύτερο εμπόδιο στην σύσφιξη των σχέσεων του οθωμανικού κράτους με την Βρετανία και τους Συμμάχους: «Η ήττα δεν είναι του λαού αλλά μιας μικρής ομάδας του Κόμματος Ένωσης και Προόδου (...). Είναι έργο μιας νοοτροπίας που δεν άκουσε κανένα παράπονο και καμία αντίθεση, η οποία διακυβέρνησε στηριζόμενη στην στρατιωτική ισχύ μιας ξένης δύναμης»⁸².

Οι παραπάνω πολιτικοί σχηματισμοί πρότειναν την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας με την προϋπόθεση ότι διάφορες εθνότητες όπως οι Άραβες και οι Αρμένιοι θα παρέμεναν στην Αυτοκρατορία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, το Οθωμανικό Κόμμα Ειρήνης και Ευημερίας, στα πλαίσια της ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού, πρότεινε την αποκέντρωση της Αυτοκρατορίας⁸³. Σύμφωνα με το κόμμα, στην νέα μεταπολεμική περίοδο υπήρχε ανάγκη περιορισμού των κρατικών δαπανών και η ενίσχυση των προσπαθειών ανάπτυξης όλων των περιοχών της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, οι πολιτικοί παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού, υπογράμμισαν την σημασία του σεβασμού της συνταγματικής μοναρχίας⁸⁴ και υπερασπίστηκαν την εφαρμογή των φιλελεύθερων αρχών: «Το κόμμα (...) θα εργαστεί για την ανάπτυξη της ατομικής επιχειρηματικότητας και για αυτό τον σκοπό θα προσπαθήσει να επωφεληθεί από τις απόψεις, το ήθος, την βούληση και αποφασιστικότητα των νέων»⁸⁵.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, τα κόμματα και οι σύλλογοι του οθωμανικού φιλελευθερισμού κάλεσαν τους μουσουλμάνους πολίτες της Αυτοκρατορίας να συσπειρωθούν γύρω από την μοναρχία και κυρίως το χαλιφάτο. Οι συγκεκριμένοι σχηματισμοί, σε συμφωνία με τον στόχο της διατήρησης της συνταγματικής μοναρχίας⁸⁶ και της προσέγγισης της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στην οποία ζούσαν εκατομμύρια μουσουλμάνοι, υπογράμμισαν την σημασία του αξιώματος του Χαλίφη, ως

⁸² Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης στο Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:448.

⁸³ Βλπ. σημ. 78.

⁸⁴ «Η συνταγματική μοναρχία θα πρέπει να γίνεται σεβαστή από όλους τους πολίτες και κυρίως από όλα τα κόμματα της χώρας». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης στο Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:445.

⁸⁵ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης στο ίδιο, σελ.:456.

⁸⁶ Αναφερόμενος στο κίνημα το οποίο ηγείτο ο Μουσταφά Κεμάλ και τους κινδύνους που επιφύλασσε για την επισκίαση της συνταγματικής μοναρχίας, το μέλος του Οθωμανικού Συλλόγου Εξύψωσης της Πατρίδας, Γιαχιά Αντνάν Πασάς τον Νοέμβριο του 1921, τόνισε τα εξής: «Το κίνημα του Κεμάλ, το οποίο εμβολίασε τον τουρκικό εθνικισμό στο έθνος, μετά την νίκη του θα εδραιώσει την κυβέρνηση της Άγκυρας και θα μετατρέψει την Κωνσταντινούπολη σε μια επαρχία. Είναι της άποψης (οι οπαδοί του Κεμάλ) ότι ο Σουλτάνος θα πρέπει να παρευρίσκεται μόνο στο ναμάζι της Παρασκευής (...)». Βλπ. το ίδιο, σελ.:441.

στοιχείο κοινωνικής συνοχής στους κόλπους της μουσουλμανικής κοινωνίας της Αυτοκρατορίας: «Στόχος του Συλλόγου μας είναι (...) η τήρηση των θρησκευτικών αρχών, η προώθηση της συντηρητικής πολιτικής η οποία θα λαμβάνει υπόψη της ότι το έθνος μας αποτελείται από διάφορες εθνικές ομάδες, η συσπείρωση γύρω από τον Χαλίφη και η εξασφάλιση με αυτό τον τρόπο της συνταγματικής μοναρχίας»⁸⁷. Τα κόμματα και οι σύλλογοι του οθωμανικού φιλελευθερισμού έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στο Ισλάμ και στο αξίωμα του Χαλίφη, μέσα από την ενίσχυση των ισλαμικών θεσμών: «Σε ότι αφορά την παιδεία θα καταβληθούν προσπάθειες για να διατηρηθεί το θρησκευτικό και εθνικό ήθος του μουσουλμάνου μαθητή (...). Επειδή για τους μουσουλμάνους τα αραβικά και τα περσικά έχουν θρησκευτική σημασία και διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην γλώσσα μας, θα διδάσκονται και αυτές οι δυο γλώσσες μετά την εκμάθηση της μητρικής μας γλώσσας»⁸⁸. Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι παραπάνω παράγοντες εκφράζοντας τον έντονο προβληματισμό τους για το ενδεχόμενο της διάδοσης της κομμουνιστικής δράσης στο εσωτερικό, θεωρούσαν ότι οι εκτεταμένες αναφορές στο Ισλάμ και στο αξίωμα του Χαλίφη θα συνέδραμαν στην διατήρηση και στην ενίσχυση της συνταγματικής μοναρχίας και των παραδοσιακών αξιών της μουσουλμανικής θρησκείας⁸⁹.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, οι πολιτικοί παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού παρέμειναν ενεργοί στο πολιτικό πεδίο μέχρι την επικράτηση της κυβέρνησης της Άγκυρας το 1922. Οι συγκεκριμένοι πολιτικοί παράγοντες δεν κατάφεραν να απευθυνθούν στο σύνολο της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης καθώς και σε όλους τους πολίτες της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν την πολυπόθητη συνέχεια και εδραίωση της συνταγματική μοναρχίας μέσα από την προσέγγιση της Βρετανίας και των Συμμάχων. Κατά την γνώμη μας αυτό οφείλεται σε δυο λόγους: Πρώτον, οι Σύμμαχοι στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου είχαν τους δικούς τους ιδιαίτερους σχεδιασμούς οι οποίοι σε καμία περίπτωση δεν συμφωνούσαν με τον στόχο της διατήρησης της Αυτοκρατορίας μέσα από την αποκέντρωση της. Στο τέλος του πολέμου οι Σύμμαχοι επιθυμούσαν την διατήρηση του οθωμανικού κράτους και τον περιορισμό των εδαφών του και όχι την διατήρηση των προπολεμικών συνόρων της

⁸⁷ Απόσπασμα από την ενδέκατη παράγραφο του προγράμματος του Οθωμανικού Συλλόγου Εξύψωσης της Πατρίδας. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 441.

⁸⁸ Το ίδιο, σελ.:456.

⁸⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Σύλλογος Εξύψωσης του Ισλάμ εξέδωσε διάφορα ανακοινωθέντα τα οποία ανέλυαν τον μπολσεβικισμό, τους κινδύνους του και την σχέση των μουσουλμάνων με αυτόν. Βλπ. το ίδιο, σελ.:463.

Αυτοκρατορίας. Πολλές εθνότητες της Αυτοκρατορίας (Αρμένιοι, Άραβες, Κούρδοι κ.α.) συμμερίζονταν τις απόψεις των Συμμάχων. Δεύτερον, οι εκτεταμένες αναφορές των παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού στο σουλτανικό – χαλιφικό αξίωμα και στο Ισλάμ, ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής, προκάλεσαν την αποξένωση των μεγάλων μερίδων της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης, οι οποίες στο παρελθόν υποστήριζαν το συνταγματικό κίνημα, τον εκδυτικισμό και την εκκοσμίκευση που προωθούσε το Κόμμα Ένωσης και Προόδου. Επίσης, το γεγονός ότι οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού κατηγορήσαν επανειλημμένα το συγκεκριμένο κόμμα και τους υποστηρικτές του, με το πρόσχημα ότι ευθύνονταν για τα δεινά που υπέστη η Αυτοκρατορία στον Μεγάλο Πόλεμο, συνέβαλλε στην ενίσχυση του αισθήματος αποξένωσης μεγάλων μερίδων της κοινωνίας από τον οθωμανικό φιλελευθερισμό. Στην μεταπολεμική περίοδο, μερίδες της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης, σε συνεργασία με άλλα στοιχεία της οθωμανικής κοινωνίας, απομακρύνθηκαν από την ιδέα του παντουρκισμού η οποία βρισκόταν σε άνθηση κατά την περίοδο του πολέμου⁹⁰, και επικεντρώθηκαν στην υπεράσπιση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους. Αυτή η εξέλιξη αναλύεται στην συνέχεια της μελέτης μας.

II. Ο ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΥ

A. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΥ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Την περίοδο που οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού ολοκλήρωναν τις προετοιμασίες για την είσοδο τους στο οθωμανικό πολιτικό πεδίο (λίγες εβδομάδες πριν από την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου) η ηγεσία του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, με σκοπό την συνέχεια της πολιτικής της δράσης στο εξωτερικό, αποχώρησε

⁹⁰ Κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, η ηγεσία του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, υποστήριζε την προσοχή της στην εξασφάλιση της πολιτικής ένωσης όλων των τουρκόφωνων πληθυσμών της Αυτοκρατορίας, του Καύκασου και της Κεντρικής Ασίας. Η συγκεκριμένη πολιτική γραμμή ονομάστηκε από τους αναλυτές ως "παντουρκισμός" ή "παντουρανισμός". Για το συγκεκριμένο ζήτημα, αναλυτικότερα βλπ. το κλασικό έργο του Landau, Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, Indiana: 1995.

από την χώρα⁹¹. Μια μερίδα της ηγεσίας υπό την αρχηγία του πρώην επιτελάρχη Ενβέρ Πασά πέρασε στα εδάφη που ήλεγχε η Σοβιετική Ένωση στον Καύκασο⁹² και επιχείρησε να έρθει σε συνεννόηση με την ηγεσία των μπολσεβίκων⁹³.

Αν και δεν διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες, οι οποίες να ρίχνουν φως στις διαπραγματεύσεις του Ενβέρ με την ηγεσία των μπολσεβίκων, γνωρίζουμε ότι στα πλαίσια της νέας δράσης του στον Καύκασο, τον Σεπτέμβριο του 1920, ο Ενβέρ συμμετείχε στο Συνέδριο των Λαών της Ανατολής το οποίο οργανώθηκε από την Κομιτέρν στο Μπακού. Ο Ενβέρ Πασάς έλαβε μέρος σε αυτό το συνέδριο ως εκπρόσωπος των "επαναστατών της Βόρειας Αφρικής". Λογικά, στα μέσα του 1920 προηγήθηκε συνεννόηση του Ενβέρ με την ηγεσία των μπολσεβίκων και με βάση αυτή την συνεννόηση, ο ίδιος κατάθεσε σε αυτό το συνέδριο ένα νέο πολιτικό πρόγραμμα το οποίο ονόμασε **Mesai (Εργασία)**⁹⁴.

Το νέο πρόγραμμα ήταν το φυσικό αποτέλεσμα των προσπαθειών του Ενβέρ Πασά να προσαρμόσει την πολιτική γραμμή του Κόμματος Ένωσης και Προόδου στις μεταπολεμικές συνθήκες. Αντικαθιστώντας την ηττημένη Γερμανία, επιθυμούσε την υλική υποστήριξη εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης χωρίς όμως να αποδέχεται τις

⁹¹ «(...) Ο Ισμαήλ Χακκί Πασάς ήταν ο πρώτος ο οποίος εγκατάλειψε την χώρα. Μετά έφυγαν ο τέως αρχηγός της αστυνομίας της Κωνσταντινούπολης και ο νομάρχης Μπεντρί Μπέη και Αζμί Μπέη. Η μεγαλύτερη όμως έκπληξη ήταν η φυγή της τριάδας Ενβέρ, Ταλάτ και Τζεμάλ Πασά. (...) Αυτούς ακολούθησαν ο ιατρός Ναζίμ και ο ιατρός Μπαχααττίν Σακίρ». Βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:30.

⁹² Προς το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, μετά την αποχώρηση της Ρωσίας από τον πόλεμο, ο αυτοκρατορικός στρατός σημείωσε κάποιες επιτυχίες στον Καύκασο. Βλπ. Stanford J. Shaw & Emel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire ...*, σελ.:327. Λογικά, με βάση αυτές τις επιτυχίες, η ηγεσία του κόμματος αποφάσισε την συνέχεια της πολιτικής δράσης στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στον Καύκασο. Από την άλλη, όπως τονίστηκε παραπάνω, στα πλαίσια του παντουρκισμού η προσοχή της ηγεσίας του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, ήταν επικεντρωμένη στον Καύκασο. Βλπ. Aviel Rashwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, the Middle East and Russia 1914-23*, Λονδίνο: 2001, σελ.: 107.

⁹³ Ο Ενβέρ σε μια επιστολή του, στις 15 Αυγούστου 1920 έγραφε στον Μουσταφά Κεμάλ τα εξής: «Όταν ήμασταν στο Βερολίνο είδαμε ότι στον ισλαμικό κόσμο είχε ξεκινήσει ένα κίνημα εναντίον της Αντάντ το οποίο δεν είχε οργάνωση και υλική υποστήριξη. Με τους φίλους συζητήσαμε για το μέλλον αυτών των ισλαμικών κινήματων και αποφασίσαμε να τα συγκεντρώσουμε σε μια οργάνωση. Ήρθαμε σε επαφή με του εκπρόσωπους των μουσουλμανικών χωρών στην Ευρώπη και κυρίως με τον Ινδό Μεχμέτ Αλί. Μετά το πέρας των συνομιλιών, αποδέχθηκαν την αρχή μιας κοινής συντονιστικής αρχής και έτσι δημιουργήθηκε μια οργάνωση με εκπρόσωπους από όλες τις πλευρές. Αφού αποδέχθηκε, ο Κομισάριος του Υπουργείου Εξωτερικών στην Μόσχα, ότι η λειτουργία αυτής της οργάνωσης μέσα στα σύνορα της Ρωσίας θα ήταν πιο αποτελεσματική, έγραψα στα μέλη της οργάνωσης να μεταβούν εδώ». Βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (Τα Αριστερά Κινήματα στην Τουρκία)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2000, σελ.: 76-77.

⁹⁴ Βλπ. το ίδιο.

αρχές του κομμουνισμού⁹⁵. Στην νέα περίοδο, ο Ενβέρ Πασάς, ο οποίος σκόπευε να χρησιμοποιήσει τις νέες επικοινωνιακές οδούς της Κομιτέρν με τα μουσουλμανικά έθνη, απομακρύνθηκε από την ιδέα του παντουρκισμού και προσέγγισε την ιδέα της ανασυγκρότησης της Αυτοκρατορίας και του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, μέσα από την συνεργασία όλων των μουσουλμανικών εθνών. Μέσα σε αυτά πλαίσια πρότεινε την δημιουργία μιας ισλαμικής συνομοσπονδίας στην οποία θα λάμβανε μέρος το οθωμανικό χαλιφάτο και όσα μουσουλμανικά κράτη το επιθυμούσαν⁹⁶. Σύμφωνα με το σχέδιο του Ενβέρ Πασά, η Τουρκία ως έδρα του χαλιφάτου θα ήταν το κέντρο της συνομοσπονδίας (η Κωνσταντινούπολη θα ήταν πρωτεύουσα της συνομοσπονδίας) και το ανανεωμένο Κόμμα Ένωσης και Προόδου θα καθόριζε τις πολιτικές της κατευθυντήριες γραμμές.

Στο Mesai, το κέντρο της ισλαμικής συνομοσπονδίας, δηλαδή η έδρα του χαλιφάτου, ονομάζεται κράτος της Τουρκίας (Türkiye). Σύμφωνα με το πρόγραμμα, το νέο κράτος της Τουρκίας θα ήταν μια συνταγματική μοναρχία⁹⁷. Το ανώτατο αξίωμα της Τουρκίας θα ήταν αυτό του χαλίφη ο οποίος θα εκλεγόταν από την βουλή⁹⁸. Στο νέο κράτος οι ένοπλες δυνάμεις δεν θα αναμειγνυόταν στην πολιτική⁹⁹ και το Κόμμα Ένωσης και

⁹⁵ «(...) Το Κόμμα χαιρετίζει εγκαρδίως την συμμαχία με την Ρωσία των Μπολσεβίκων, με τον όρο ότι αυτή θα περιοριστεί στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής και δεν θα σχετίζεται με το μοντέλο διακυβέρνησης που θα επιλέξουμε». Απόσπασμα από το πρόγραμμα Mesai στο ίδιο, σελ.:172-192.

⁹⁶ Στόχος του Ενβέρ ήταν η ένταξη των μουσουλμανικών εθνών στην ισλαμική συνομοσπονδία που οραματιζόταν, «Η συμμετοχή (στο κίνημα μας) του Μαρόκου, της Αλγερίας, της Τυνησίας, της Λιβύης, της Αιγύπτου, της Αλβανίας, της Υεμένης, της Συρίας, του Ιράκ, του Ιράν, της Ινδίας, η επαναστατική δράση και το αποτέλεσμα της, ενδυναμώνει τις ελπίδες μας. (...) Κάθε χώρα είναι αυτόνομη ως προς την εσωτερική της διακυβέρνηση. (...) Κάθε χρόνο θα συνεδριάζουν οι σύνεδροι που θα προέρχονται από τα τοπικά συμβούλια (αναφέρεται στα συμβούλια της κάθε μουσουλμανικής χώρας) (...)». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Ενβέρ, αναλυτικότερα στο ίδιο, σελ.:193-197. «Με βάση την ιστορία και την γεωγραφική θέση της χώρας μας, το Κόμμα υποστηρίζει την ανάπτυξη εγκάρδιων σχέσεων με την διεθνή Μουσουλμανική κοινότητα (Islam beynelmileliyyeti), τα τουρκικά και μουσουλμανικά έθνη και με όλα τα δημοκρατικά κράτη». Απόσπασμα από το πρόγραμμα Mesai στο ίδιο, σελ.:172-192.

⁹⁷ «Το Τουρκικό Κράτος διοικείται από ένα Εθνικό Συμβούλιο (Şura-i Millet) το οποίο εκπροσωπεί την λαϊκή βούληση. (...) Τα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου εκλέγονται από τον λαό και το Συμβούλιο είναι το ανώτατο πολιτικό και διοικητικό όργανο της χώρας. (...) Το υπουργικό συμβούλιο εκλέγεται από το Εθνικό Συμβούλιο». Βλπ. το ίδιο.

⁹⁸ «Το Κόμμα με οδηγό την ιστορία, υποστηρίζει την αρχή ότι ο ηγεμόνας της Τουρκίας, η Αυτού Μεγαλειότης θα πρέπει να έχει συμβολικό αξίωμα (gayri mesul bir vaz-ı Mübeccel ahz etmelerine) και θα πρέπει να εκλέγεται ανάμεσα από τα μέλη της Οθωμανικής βασιλικής οικογένειας». Βλπ. το ίδιο.

⁹⁹ Το πρόγραμμα Μεσαί τόνιζε ότι ο στρατός έπρεπε να βρίσκεται έξω από την σφαίρα της πολιτικής. Σε καμία περίπτωση όμως, δεν γινόταν αναφορά στην κατάργηση του τακτικού στρατού: «Σε μια περίοδο που η χώρα είναι περικυκλωμένη από εχθρούς και δίνει μάχη επιβίωσης δεν μπορεί να γίνεται λόγος για διάλυση του στρατού. Το Κόμμα πιστεύει ότι όλες οι κοινωνικές τάξεις θα συμμετέχουν στις τάξεις του στρατού και θα πραγματοποιήσουν το καθήκον τους για την ελευθερία και την ανεξαρτησία. Επειδή μια πιθανή αμέλεια (στον τομέα των ενόπλων δυνάμεων) θα έχει

Προόδου θα κατέβαλλε προσπάθειες για να εκσυγχρονίσει τις κοινωνικοοικονομικές δομές σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα και με την υποστήριξη του ξένου κεφαλαίου¹⁰⁰. Σύμφωνα με το πρόγραμμα για να θεωρηθεί κάποιος πολίτης του "Τουρκικού Κράτους", εκτός από το ότι θα πρέπει να είναι κάτοικος της περιοχής που συμπεριλαμβάνεται στα σύνορα του, θα πρέπει επιπλέον να συμμορφωθεί με την εθνική κουλτούρα και ταυτότητα, η οποία θα αναπτυχθεί σύμφωνα με τις "προσπάθειες" (δεν διευκρινίζεται το περιεχόμενο των προσπαθειών) που θα καταβάλλει το Κόμμα: «Τα μέλη του λαού που ζουν στην Τουρκία (συμπεριλαμβανόμενη η Αυτού Μεγαλειότης και η βασιλική οικογένεια) είναι ίσα απέναντι στον νόμο και δεν διαχωρίζονται σύμφωνα με την θρησκεία, το έθνος, το φύλο, την τάξη και το επάγγελμα τους. (...) Οι θρησκείες, οι λατρείες καθώς και κάθε χώρος λατρείας στην Τουρκία είναι ιερός. Κανένας δεν μπορεί να υποχρεωθεί σε αλλαξοπιστία. (...) Την ανεξαρτησία (...) μπορούμε να την διαφυλάξουμε μονάχα σε μια κοινωνία η οποία θα έχει εθνική συνείδηση. (...) Θα πρέπει να έχουμε την επίγνωση της εθνικής συνείδησης και της εθνικότητας μας. (...) Η ανάπτυξη της εθνικής κουλτούρας (χαρς) σύμφωνα με τις σύγχρονες επιστημονικές, κοινωνικές και δημοκρατικές εξελίξεις είναι μια βασική αρχή»¹⁰¹.

Στα πλαίσια της προτεινόμενης ισλαμικής συνομοσπονδίας, ο Ενβέρ Πασάς και οι συνεργάτες του κατέβαλλαν προσπάθειες για να απαντήσουν στο κομμουνιστικό μοντέλο πολιτικοοικονομικής οργάνωσης, το οποίο στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου γνώρισε άνοδο στην Ρωσία. Με σκοπό την προσέγγιση του ενδιαφέροντος της μεσαίας τάξης, σε αντίθεση με τις βασικές έννοιες του μαρξισμού και της κομμουνιστικής δράσης (όπως η ταξική διαμάχη και η δικτατορία του προλεταριάτου) οι ίδιοι πρότειναν την συνεργασία και την αντιπροσώπευση όλων των επαγγελματικών ομάδων στο

σημαντικές επιπτώσεις και με βάση τις νέες πιθανές εξεγέρσεις που προκαλούν οι συνέπειες του Παγκόσμιου Πολέμου, το βασικό μέλημα σήμερα είναι η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του στρατού σε όλους τους τομείς». Βλπ. το ίδιο.

¹⁰⁰ Στα πλαίσια του προγράμματος Mesai, εκφράζεται λύπη για το γεγονός ότι στην χώρα έχει αναπτυχθεί μόνο η γραφειοκρατική τάξη σε βάρος των άλλων κοινωνικών τάξεων (ενώ όπως είδαμε παραπάνω προμηνύεται η ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων), για αυτό υποστηρίζεται η εισαγωγή του ξένου κεφαλαίου, η ενίσχυση της παιδείας, η ανάπτυξη των συνεταιρισμών στην χώρα και η βελτίωση των αγροτικών δομών. Παράλληλα, τονίζεται το εξής: «Το αληθινό Ισλάμ στα χρόνια του ολοκληρωτισμού (istibdat, αναφέρεται στον ολοκληρωτισμό του Αμπντουλχαμίτ Β') και της πτώσης, επισκιάστηκε από πολλές δεισιδαιμονίες και από πολλούς μύθους. Για αυτό τον λόγο ο λαός απομακρύνθηκε από το Ισλάμ. Το Κόμμα κατανοεί την ανάγκη του λαού για ένα σύγχρονο Ισλάμ(...). Για αυτό τον λόγο, θα πρέπει να ιδρυθεί ένα Ανώτατο Ισλαμικό Συμβούλιο υπό την ηγεσία του σείχουισλάμη, το οποίο θα ασχολείται με θρησκευτικά ζητήματα, ενώ ταυτόχρονα θα εκσυγχρονιστούν οι κοινωφελείς δομές και θα αναπτυχθεί η οικονομική και κοινωνική ζωή των μουσουλμάνων. (...) Σε ολόκληρη την χώρα η Παρασκευή θα πρέπει να είναι ημέρα αργίας». Βλπ. το ίδιο.

¹⁰¹ Βλπ. το ίδιο. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

πολιτικό πεδίο. Στην βάση της συγκεκριμένης πρότασης υπήρχε η πεποίθηση ότι η κοινωνία δεν αποτελείται από κοινωνικές τάξεις, αλλά από επαγγελματικές ομάδες¹⁰². Το Mesai πρότεινε την αντιπροσώπευση των επαγγελματικών ομάδων στους κόλπους του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και στην βουλή της Τουρκίας¹⁰³.

1. Η δράση των συντρόφων του Ενβέρ Πασά στην ανατολική ενδοχώρα

Παράλληλα με τις προσπάθειες του Ενβέρ Πασά στον Καύκασο, οι κύκλοι του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, οι οποίοι στην μεταπολεμική περίοδο παρέμειναν πιστοί στην ηγεσία τους, κατέβαλλαν προσπάθειες να πείσουν την μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης και τα στοιχεία της υπαίθρου (γαιοκτήμονες, θρησκευτικοί ηγέτες κ.ο.κ.) των δυτικών παραλίων της Μικρής Ασίας για την ανάγκη συνέχειας της δράσης του κόμματος, μέσα από τις αρχές του προγράμματος Mesai και με την υποστήριξη της ΕΣΣΔ.

Σε ότι αφορά στον αντίκτυπο της δράσης του Ενβέρ Πασά στην Κωνσταντινούπολη, γνωρίζουμε ότι στις 11 Δεκεμβρίου 1918, ένα μέλος της ηγετικής ομάδας του διαλυμένου Κόμματος Ένωσης και Προόδου¹⁰⁴, ο Εσάτ Ισίκ, έχοντας εξασφαλίσει την συγκατάθεση κάποιων μελών του διαλυμένου κόμματος (όπως λ.χ. του Χιουσεγιντζαντέ Αλί Τουράν, του Ισμαήλ Χακκί και του πρώην γενικού γραμματέα του κόμματος, Μιτχάτ Σιουκρού)

¹⁰² Για το πρόγραμμα Mesai βλπ. το ίδιο.

¹⁰³ Λογικά, η ιδέα της συνεργασίας των επαγγελματικών ομάδων βασιζόταν σε ένα πολιτικό πρόγραμμα που δημιούργησε κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου ο Αλί Ιχσάν Μπέη, ο οποίος ήταν στενός συνεργάτης του Ενβέρ και μέλος της ηγεσίας του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Το πρόγραμμα του Αλί Ιχσάν Μπέη έδινε ιδιαίτερη σημασία στην αντιπροσώπευση των επαγγελματικών ομάδων στην βουλή και διέφερε από το Mesai επειδή αναγνώριζε πολιτικό ρόλο στους στρατιωτικούς: «Κάθε κατηγορία επαγγέλματος θα εκλέξει τους βουλευτές του (...). Αυτές οι κατηγορίες επαγγελματιών είναι οι εξής: 1-οι αγρότες και οι βοσκοί, 2-οι βιομήχανοι, 3-οι έμποροι, 4-οι γραφειοκράτες, 5-οι στρατιωτικοί, 6-οι ναύτες, 7-οι μεταλλωρύχοι, 8-οι ελεύθεροι επαγγελματίες». Για το πρόγραμμα του Αλί Ιχσάν Μπέη βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol ...*, σελ.:167-171.

¹⁰⁴ Στην διάλυση του κόμματος αναφερόμαστε παρακάτω. Σε επιστολές που αντάλλαξαν το 1921 τα μέλη της ηγεσίας του διαλυμένου Κόμματος Ένωσης και Προόδου, υπογράμμιζαν το γεγονός ότι το κόμμα τους εξακολουθούσε να διατηρεί δική του οργάνωση στην Κωνσταντινούπολη και να δραστηριοποιείται στους κόλπους της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης: «(...) Διατηρήθηκε η οργάνωση στην Κωνσταντινούπολη. (...) (Οι άνθρωποι μας) ελέγχουν όλες τις χρήσιμες οργανώσεις. Εφόσον ελέγχουν τους μικροεπιχειρηματίες η πλειοψηφία είναι υπό έλεγχο». Απόσπασμα από επιστολή στις 26 Απριλίου 1921 στο ίδιο, σελ.:79. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

και 63 πολιτικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων φιλικά προσκείμενων στο κόμμα, προχώρησε στην ίδρυση του Εθνικού Κογκρέσου (Milli Kongre)¹⁰⁵. Η οργάνωση του Εθνικού Κογκρέσου είχε την μορφή μιας χαλαρής συνομοσπονδίας των διάφορων πολιτικών παραγόντων της μεταπολεμικής περιόδου¹⁰⁶. Πρωταρχικός στόχος του Εθνικού Κογκρέσου ήταν η συσπείρωση της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης γύρω από τις αρχές του προγράμματος Mesai.

Σε ότι αφορά στον αντίκτυπο της δράσης του Ενβέρ Πασά στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας, γνωρίζουμε ότι προς το τέλος του 1918, ένα πρώην μέλος της Μυστικής Υπηρεσίας, ο Καρά Βασίφ¹⁰⁷, ίδρυσε την Οργάνωση Καρακόλ (Karakol)¹⁰⁸. Η συγκεκριμένη οργάνωση πρωτοεμφανίστηκε στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας και στην Θράκη¹⁰⁹. Ενώ, παράλληλα, απέστειλε το πρόγραμμα και το καταστατικό της σε όλες τις ομάδες του στρατού ανακοινώνοντας την ίδρυση της¹¹⁰.

¹⁰⁵ Ο καθηγητής Zürcher για την περίπτωση του Εθνικού Κογκρέσου τονίζει: «Στο Κογκρέσο επικράτησαν οι οργανώσεις του Κόμματος Ένωσης και Προόδου (η Τουρκική Εστία, η Εθνική Επιτροπή Παιδείας, το Κόμμα Ανανέωσης, το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα, ο Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων κ.α.) και οι τοπικές εθνικιστικές αντιστασιακές οργανώσεις (της Θράκης, της Σμύρνης, της Ανατολής κ.α.). Επίσης, συμμετείχαν ακόμη κάποιες ουδέτερες ομάδες από τις τάξεις του οθωμανικού φιλελευθερισμού. Το αντίπαλο Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης δεν συμμετείχε ποτέ στο Κογκρέσο. Το Εθνικό Κογκρέσο συνέχισε την δραστηριότητα του μέχρι τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1919 και προσπάθησε να αναπτύξει τις τουρκικές θέσεις στο εγχώριο και διεθνή τύπο. Για αυτό τον σκοπό έκδωσε πολλά ανακοινωθέντα στα γαλλικά ενώ ταυτόχρονα προτάθηκε η αποστολή μιας ομάδας στο Συνέδριο Ειρήνης του Παρισιού. Το Εθνικό Κογκρέσο υποστήριξε τον εθνικό αγώνα της Ανατολής (εννοεί τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συμμάχους του) αλλά δεν έλαβε ενεργό ρόλο σε αυτό. Οι σχέσεις του Εσάτ με τον Μουσταφά Κεμάλ ήταν πάντοτε προβληματικές και ο Μουσταφά Κεμάλ χαρακτήριζε τον Εσάτ ως ένα άτομο με περιορισμένες ικανότητες και εμμονές. Το Εθνικό Κογκρέσο ήταν η πιο επιτυχημένη προσπάθεια για την ίδρυση ενός κοινού μετώπου». Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık (Το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου στον Εθνικό Αγώνα)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.: 121-123.

¹⁰⁶ Για την οργάνωση βλπ. το ίδιο, σελ.:119. Οι βασικές προσπάθειες του Εθνικού Κογκρέσου επικεντρώθηκαν στις προετοιμασίες για τις εκλογές του 1919. Τότε καταβλήθηκαν προσπάθειες για να δημιουργηθεί μια κοινή λίστα, των υποψήφιων βουλευτών της Κωνσταντινούπολης. Όμως οι συγκεκριμένες προσπάθειες απέβησαν άκαρπες εξαιτίας της δράσης του Μουσταφά Κεμάλ. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:418. Στην δράση του Κεμάλ αναφερόμαστε αναλυτικά στην δεύτερη ενότητα της παρούσας μελέτης.

¹⁰⁷ Ο Τανόρ τονίζει ότι ο Καρά Βασίφ, πίστευε ότι εκτός από την ΕΣΣΔ και οι ΗΠΑ μπορούσαν να υποστηρίξουν την ίδρυση της ισλαμικής συνομοσπονδίας. Αναλυτικότερα βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:81-83.

¹⁰⁸ Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:419.

¹⁰⁹ Ο Καζίμ Οζάλπ αναφέρει ότι η Οργάνωση Καρακόλ απέστειλε το πρόγραμμα της στην Προύσα και στα περιχώρα και ότι η οργάνωση έκανε αισθητή την παρουσία της σε αυτή την περιοχή. Ο Τεκελί αναφέρει ότι το καλοκαίρι του 1919 στο Ουσάκ υπήρχε ένα παράρτημα της Οργάνωσης Καρακόλ. Ο Χατζίμ Μουχιττίν Τσαρικόκ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι έλαβε το πρόγραμμα της Οργάνωσης Καρακόλ που απέστειλε ο Καρά Βασίφ από την Κωνσταντινούπολη στις 22 Ιουνίου 1919 και με την σειρά του το απέστειλε στην Μαγνησία και στο Άγκισαρ. Η Οργάνωση δραστηριοποιήθηκε τόσο στα παράλια της Μικρής Ασίας όσο και στην Θράκη. Ο Τεβφίκ Μπιγιγκλίογλου αναφέρει ότι τον

Η Οργάνωση Καρακόλ, στο δεύτερο μισό του 1919, πραγματοποίησε μια σειρά συνεδρίων στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας, με στόχο την μετατροπή της σε πολιτικό κόμμα. Σε αυτά τα συνέδρια έλαβαν μέρος μια μερίδα της μουσουλμανικής – μεσαίας τάξης των δυτικών παραλίων της Μικρής Ασίας, καθώς και στοιχεία της υπαίθρου (γαιοκτήμονες, θρησκευτικοί αρχηγοί κ.ο.κ.). Στο Συνέδριο της Φιλαδέλφειας (Αλάσεχρ, 16-25/8/1919) επιχειρήθηκε η ένταξη όλων των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων στο οργανωτικό σχήμα της Οργάνωσης Καρακόλ: «(...) Αποφασίστηκε η εκλογή ενός γενικού στρατηγού ο οποίος θα οργάνωνε τις απομονωμένες εστίες αντίστασης. Σε αυτό το αξίωμα εκλέχθηκε ο πρόεδρος της Οργάνωσης Καρακόλ, ο Καρά Βασίφ Μπέη»¹¹¹. Τον Οκτώβριο του 1919, στο συνέδριο του Ούσακ αποφασίστηκε η ανάπτυξη οδών επικοινωνίας με την ΕΣΣΔ¹¹². Αμέσως μετά το συνέδριο του Ούσακ, η Κεντρική Επιτροπή του συνεδρίου, ισχυριζόμενη ότι εκπροσωπούσε ολόκληρη την Τουρκία και με στόχο την συμφωνία με τους μπολσεβίκους, απέστειλε τον Μπαχά Σαίτ Μπέη ως εκπρόσωπο του στο Μπακού. Στις 11 Ιανουαρίου 1920, ο Ενβέρ Πασάς, οι υποστηρικτές του και ο Μπαχά Σαίτ υπέγραψαν μια συμφωνία ειρήνης και συνεργασίας με την ΕΣΣΔ και εξασφάλισαν την υποστήριξη της Μόσχας για την προώθηση του προγράμματος Mesai¹¹³.

Η προώθηση του προγράμματος Mesai στο εσωτερικό της χώρας παρέμεινε ανολοκλήρωτη εξαιτίας της παρέμβασης των Συμμάχων. Στις 16 Μαρτίου 1920, οι Σύμμαχοι διέλυσαν την Οθωμανική Βουλή και εξόρισαν στην Μάλτα σημαντικές

Απρίλιο του 1919 σε μια συνεδρίαση στα Ταταύλα υπό την προεδρία του Καρά Βασίφ, αποφασίστηκε η ανάληψη ένοπλης αντίστασης στην Δυτική Θράκη, από τον Φουάτ (Μπαλκάν) Μπέη. Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet (Η Αντιπολίτευση στην Πρώτη Βουλή)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.: 70-73.

¹¹⁰ Βλπ. το ίδιο.

¹¹¹ Βλο. Το ίδιο, σελ.:74-75. Στις τοπικές οργανώσεις αναφερόμαστε αναλυτικά στην συνέχεια της παρούσας μελέτης.

¹¹² Για το συνέδριο του Ούσακ βλπ. Emel Akal, Mustafa Kemal, *İttihat Terakki ve Bolşevizm (Ο Μουσταφά Κεμάλ, το Κόμμα Ένωσης και Προόδου και Μπολσεβικισμός)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:24. Στα απομνημονεύματα του ο Καρά Βασίφ επισημάνει ότι, τον Μάιο ή τον Ιούνιο του 1919, οι μπολσεβίκοι ζήτησαν από την Οργάνωση Καρακόλ να στείλει δυο αντιπρόσωπους στην Κριμαία. Βλπ. το ίδιο.

¹¹³ Ο Μουσταφά Κεμάλ δεν αναγνώρισε ποτέ αυτή την συμφωνία και τον Μάρτιο του 1920 κάλεσε όλες τις τοπικές αντιστασιακές οργανώσεις της Ανατολής, να επαγρυπνούν για τυχόν κινήσεις της Οργάνωσης Καρακόλ. Την περίοδο που βρισκόταν ο Μπαχά Σαίτ Μπέη στο Μπακού, η τοπική οργάνωση του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος στον Καύκασο, απέστειλε στην Μόσχα δυο εκθέσεις με περιεχόμενο τις "Πληροφορίες για την μυστική οργάνωση Καρακόλ" και το "Τουρκικό Επαναστατικό Κίνημα". Σε αυτές τις εκθέσεις η Οργάνωση Καρακόλ χαρακτηριζόταν ως το επίκεντρο του κινήματος της Τουρκίας. Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 76 και 78.

προσωπικότητες όπως τον Καρά Βασίφ. Τα εν λόγω γεγονότα έθεσαν τέλος στην δράση του Εθνικού Κογκρέσου και της Οργάνωσης Καρακόλ¹¹⁴.

2. Η αποτυχημένη προσπάθεια επανίδρυσης του κόμματος

Μετά την διάλυση των οργανώσεων του εσωτερικού από τους Συμμάχους, ο Ενβέρ Πασάς και μια ομάδα των συνεργατών του παρέμειναν στο Μπακού μέχρι τα μέσα του 1921, και κατέβαλλαν προσπάθειες για την ανασυγκρότηση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου με βάση το πρόγραμμα Mesai¹¹⁵. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, την άνοιξη του 1921 ίδρυσαν τον **Ισλαμικό Σύλλογο Επανάστασης (İslam İhtilal Cemiyeti)**. Το πρώτο συνέδριο του συγκεκριμένου συλλόγου πραγματοποιήθηκε στην Μόσχα με την συμμετοχή εκπροσώπων από την Συρία, Αίγυπτο, Λιβύη, Τυνησία-Αλγερία και Αλβανία. Την ίδια περίοδο, ο Ενβέρ προχώρησε στην ίδρυση του **Κόμματος των Λαϊκών Συμβουλίων (Halk Şuralar Fırkası)** για την "επαρχία του Τουρκικού Κράτους". Και στις 26 Αυγούστου 1921 ο Ενβέρ ανακοίνωσε την μετατροπή του συγκεκριμένου κόμματος σε **Κόμμα Ένωσης και Προόδου (İttihat ve Terakki Fırkası)**. Μπορεί οι πληροφορίες μας για την δράση του Ενβέρ στην ΕΣΣΔ να είναι περιορισμένες (στηριζόμαστε αποκλειστικά στα αρχεία που εξασφάλισε ο καθηγητής Τουντζάι), γνωρίζουμε όμως πως οι σχέσεις του Ενβέρ με την Μόσχα επιδεινώθηκαν μετά την επανίδρυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Τελικά, οι προσπάθειες επανίδρυσης του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου παρέμειναν άκαρπες εξαιτίας της εμμονής του Ενβέρ Πασά στην ιδέα της μεγάλης ισλαμικής συνομοσπονδίας και της απροθυμίας του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του να υποστηρίξουν το όραμα του. Ο Ενβέρ Πασάς σκοτώθηκε το 1922 σε μια σύγκρουση με τους Ρώσους στην Κεντρική Ασία, στην οποία είχε μεταβεί για να καλέσει σε εξέγερση τους μουσουλμάνους – τούρκους της Κεντρικής Ασίας κατά των Ρώσων. Την ίδια περίοδο, κορυφαία στελέχη του κόμματος δολοφονήθηκαν από Αρμένιους οι οποίοι ήθελαν να εκδικηθούν για τα δεινά του 1915.

Η μουσουλμανική συνομοσπονδία την οποία πρότεινε η ηγεσία του Κόμματος Ένωσης και Προόδου παρέμεινε ανολοκλήρωτη κυρίως για δυο λόγους. Πρώτον, η ηγεσία του

¹¹⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:78.

¹¹⁵ Για την δράση του Ενβέρ και των συντρόφων του κατά την περίοδο 1921-1922 βλπ. Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol ...*, σελ.:76-80.

κόμματος δεν κατάφερε να εξασφαλίσει την πολυπόθητη υποστήριξη της ΕΣΣΔ. Δεύτερον, ο Ενβέρ Πασάς και οι σύντροφοι του δεν κατάφεραν να πείσουν και να κινητοποιήσουν την μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη, με βάση την προτεινόμενη μουσουλμανική συνομοσπονδία που προέβλεπε το πρόγραμμα Mesai.

Αν και η επανίδρυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου με βάση το συγκεκριμένο πρόγραμμα παρέμεινε ανολοκλήρωτη, η ηγεσία του κόμματος πέτυχε μέσα από το ίδιο πρόγραμμα, να φέρει στο προσκήνιο των πολιτικών συζητήσεων σημαντικά ζητήματα τα οποία άφησαν το στίγμα τους σε όλες, ανεξαιρέτως, τις τοποθετήσεις των πολιτικών παραγόντων στους οποίους θα αναφερθούμε στην συνέχεια της μελέτης μας. Το πρόγραμμα Mesai, πραγματοποιώντας αναφορά στο “κράτος της Τουρκίας”, σε επίπεδο πολιτικού προγράμματος υπογράμμισε την σημασία του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των Τούρκων στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα πρότεινε την ανασυγκρότηση του οθωμανικού κράτους μέσα από την ανάπτυξη στρατηγικής συμμαχίας με άλλες μουσουλμανικές κοινότητες και με στόχο την μετατροπή των τελευταίων εδαφών της Αυτοκρατορίας σε μια συμπαγή εδαφική κοινότητα ευθυγραμμισμένη με την κυρίαρχη εθνότητα των Τούρκων της Ανατολής (σύμφωνα με το πρόγραμμα Mesai)¹¹⁶. Παράλληλα, στα πλαίσια του συγκεκριμένου προγράμματος εκφράστηκαν σκέψεις για την προώθηση ενός εναλλακτικού μοντέλου κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης και υπογραμμίστηκε η σημασία του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών.

Στην συνέχεια αυτής της ενότητας θα δούμε ότι, στην μεταπολεμική περίοδο η αρχή της αυτοδιάθεσης του κυρίαρχου μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους, το εναλλακτικό μοντέλο κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών, έβρισκαν σύμφωνη την πλειοψηφία της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης και τα στοιχεία της υπαίθρου. Σε αντίθεση με τον Ενβέρ και τους συντρόφους του, μετά την Συνθήκη του Μούδρου, η συγκεκριμένη μερίδα της κοινωνίας επικέντρωσε την προσοχή της στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας και επιδίωξε την κατοχύρωση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης της μέσα από συνεννόηση

¹¹⁶ «(...) (Τα σύγχρονα έθνη – κράτη) διαμορφώθηκαν αρχικά γύρω από μια κυρίαρχη ethnie, η οποία προσάρτησε ή προσέλκυσε άλλες εθνοτικές κοινότητες ή τμήματα εθνοτικών κοινοτήτων στο κράτος στο οποίο έδωσε το όνομα της (...). (...) Τα όρια του έθνους προσδιορίζονται εν πολλοίς από τους μύθους και τις μνήμες της κυρίαρχης ethnie (...)». Βλπ. Anthony D. Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, Αθήνα:2000, σελ.: 65.

πάντα με τις δυτικές δυνάμεις. Η συγκεκριμένη πολιτική γραμμή, με όλες τις εκφάνσεις της, αναλύεται στην συνέχεια αυτής της ενότητας.

B. ΟΙ ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΕΣ, ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, η μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της πρωτεύουσας, η οποία στο παρελθόν υποστήριξε το Κόμμα Ένωσης και Προόδου και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην άνοδο του στην εξουσία, στην νέα μεταπολεμική περίοδο προχώρησε στην διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και ίδρυσε νέα πολιτικά κόμματα και νέους πολιτικούς συλλόγους. Στην νέα περίοδο, η συγκεκριμένη μερίδα της μεσαίας τάξης επικέντρωσε την προσοχή της στην υποστήριξη του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους (στοιχεία των κοινοτήτων των Κιρκάσιων, Κούρδων, Βόσνιων κ.ο.κ σε συνεργασία με την κοινότητα των Τούρκων) στα τελευταία εδάφη του οθωμανικού κράτους (Ανατολική Θράκη, Κωνσταντινούπολη, Μικρή Ασία, Πόντος και ανατολική ενδοχώρα¹¹⁷)¹¹⁸. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή την άποψη συμμαριζόταν και η πλειοψηφία των στοιχείων της υπαίθρου της ενδοχώρας.

¹¹⁷ «(Η ιδέα της πατρίδας Ανατολής) πρωτοεμφανίστηκε το 1915. Οι ηγέτες των Νεότουρκων οι οποίοι κατάγονταν από τα Βαλκάνια είδαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία να χάνει τις βαλκανικές της κτήσεις με τους Βαλκανικούς Πολέμους και επικέντρωσαν την προσοχή τους στην Ανατολή. (...) Όταν (κατά την διάρκεια του Παγκοσμίου Πολέμου) οι Γερμανοί πρότειναν την μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αδριανούπολη, το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου πρότεινε ως νέα πρωτεύουσα το Εσκίσεχιρ και το Ικόνιο. Το Θησαυροφυλάκιο μεταφέρθηκε στο Εσκίσεχιρ». Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:158-159.

¹¹⁸ Πολλοί αναλυτές τονίζουν ότι τα μέλη της συγκεκριμένης μερίδας της μεσαίας τάξης πίστευαν ότι οι Σύμμαχοι συνεργαζόταν με τις μειονότητες της Αυτοκρατορίας με στόχο την κατάργηση του οθωμανικού κράτους και τον εκτοπισμό των μουσουλμάνων – τούρκων πολιτών της. Η περίπτωση του Έντρεμιτ είναι χαρακτηριστική: «Από τον Ιανουάριο του 1919 οι εξόριστοι Ρωμιοί άρχισαν να επιστρέφουν από την Μυτιλήνη, την Χίο και την Σάμο. (...) Οι μετανάστες της Ρούμελης, οι οποίοι είχαν εγκατασταθεί στα σπίτια των εξόριστων Ρωμιών, αντέδρασαν. Οι βιομήχανοι, οι έμποροι, οι καθηγητές και ο Πρόεδρος του Εμπορικού Επιμελητηρίου του Εντρεμιτ εξέδωσαν ένα ανακοινωθέν διαμαρτυρίας (...)». Βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1163-1164 και 1236. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Kemal Karpat, *Modern Türkiye (Σύγχρονη Τουρκία) στο İslam Tarihi (Ιστορία του Ισλάμ)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:69, M.E.Yapp, *The Making of ...*, σελ.:308, H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:389.

Όπως τονίστηκε παραπάνω και σε συμφωνία με το πρόγραμμα Mesai, η συγκεκριμένη μερίδα της μεσαίας τάξης (μικροαστοί, επαγγελματίες και καριερίστες), υποστήριξε το αίτημα της ανασυγκρότησης του οθωμανικού κράτους, μέσα από την ανάπτυξη στρατηγικής συμμαχίας ανάμεσα στα μουσουλμανικά και τουρκικά στοιχεία των τελευταίων οθωμανικών εδαφών¹¹⁹. Ο βασικός στόχος της συγκεκριμένης τάξης ήταν η μετατροπή αυτών των εδαφών σε μια συμπαγή εδαφική κοινότητα ευθυγραμμισμένη με την κυρίαρχη μουσουλμανική – τουρκική εθνότητα της Ανατολής¹²⁰. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με τους σχεδιασμούς των Συμμάχων και το αίτημα της αποκέντρωσης της Αυτοκρατορίας που πρότειναν οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού, η μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη υποστήριξε την νομιμοποίηση της μετεξέλιξης του οθωμανικού κράτους στο όνομα της αυτοδιάθεσης των κυρίαρχων μουσουλμάνων – Τούρκων πολιτών της Αυτοκρατορίας¹²¹. Στο σύνολο της, η συγκεκριμένη μερίδα της

¹¹⁹ Ο Κάρπατ τονίζει ότι μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου η πλειοψηφία των μελών των αυτοκρατορικών δομών πίστευαν ότι η παραδοσιακή πολιτική και στρατιωτική νοοτροπία δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την διέξοδο από την κρίση στην οποία είχε εισέλθει η Αυτοκρατορία εξαιτίας της ήττας της στο στρατιωτικό μέτωπο. Παράλληλα, πίστευε ότι η πολυεθνική Αυτοκρατορία ήταν πλέον παρελθόν. Βλπ. το ίδιο, σελ.:69. Επίσης, βλπ. Μ.Şükrü Hanioglu, *Late Ottoman ...*, σελ.:202. “Η γενιά των τριαντάρηδων και σαραντάρηδων” γραφειοκρατών και στρατιωτικών, η οποία είχε την πρώτη της επαφή με την πολιτική μέσα από τους κόλπους του κινήματος των Νεότουρκων, παρά τις δύσκολες μεταπολεμικές συνθήκες, επωφελούμενη από την ισχυρή οργανωτική δομή του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, θα αναλάμβανε νέες πολιτικές πρωτοβουλίες στην μεταπολεμική περίοδο οι οποίες αναλύονται στην συνέχεια της παρούσας μελέτης: «Ο Rustow υπογραμμίζει την διαφορά ηλικίας ανάμεσα στους αξιωματικούς που υπηρέτησαν τον Σουλτάνο και αυτούς που υποστήριξαν τον Εθνικιστικό Αγώνα. Η μέση ηλικία της πρώτης ομάδας ήταν 58 (υπήρχαν και πολύ πιο ηλικιωμένοι), ενώ η μέση ηλικία των 25 ανώτατων αξιωματικών των εθνικιστών ήταν 33 (ο νεότερος ήταν 33 και ο μεγαλύτερος 48 ετών)». Το τονίζει ο Zurcher στο Eric Jan Zurcher, *Milli Mücadele’de ...*, σελ.:146-148. Επίσης, βλπ. Emel Akal, Mustafa Kemal, *İttihat Terakki ...*, σελ.:28. «Ο Τσάρος των Ρώσων μας είχε χαρακτηρίσει “ασθενή”. Ποιος ήταν αυτός ο ασθενής; Το Τουρκικό Έθνος ή η οθωμανική μοναρχία; (Στο τέλος του Παγκοσμίου Πολέμου) κατανοήσαμε ότι υπήρχε ένας ασθενής. Η οθωμανική μοναρχία πέθαινε». Celal Nuri İleri, *Taş Giyen Millet (Το Έθνος με την Κορώνα)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.: 9. Όλοι οι αναλυτές συμφωνούν στην αποδυνάμωση των αυτοκρατορικών κρατικών δομών μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου. Αναλυτικότερα βλπ. , Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003, σε μορφή ebook (pdf),

¹²⁰ «Η Σμύρνη είναι και θα είναι Τουρκική». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κόμματος Λαϊκής Οικονομίας. Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:422. Στο συγκεκριμένο κόμμα, καθώς και σε όλους τους σχηματισμούς οι οποίοι γεινιάζουν ιδεολογικά με τις τοποθετήσεις που εξετάζουμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, αναφερόμαστε αναλυτικά παρακάτω.

¹²¹ Σε ότι αφορά την σχέση του φιλελευθερισμού με τον εθνικισμό ο Döhn τονίζει τα εξής: «(Η φιλελεύθερη αρχή της) λαϊκής κυριαρχίας σημαίνει ότι το έθνος είναι μια ομάδα ανθρώπων, η οποία μοιράζεται τα ίδια δικαιώματα και αντιπροσωπεύεται από μια νομοθετική συνέλευση, στην οποία πρέπει να δίνει λόγο η κυβέρνηση. (...) (Ο εθνικισμός) αμφισβήτησε τη νομική βάση όλων των πολιτικών σχέσεων εξουσίας και των μερικών κρατικών εξουσιών (...)». Βλπ. Lothar Döhn & Claus Fritzche, *Φιλελευθερισμός – Συντηρητισμός*, Θεσσαλονίκη: 1992, σελ.: 51. Αναφερόμενος στον όρο “εθνικισμός”, ο Gellner υπογραμμίζει την σημασία της ενότητας της πολιτικής και εθνικής μονάδας. Παράλληλα, τονίζει ότι η πολιτική δομή νομιμοποιείται στο όνομα της εθνικής κυριαρχίας. Βλπ. Ernest Gellner, *Nation and Nationalism*, Oxford: 1988, σελ.: 1- 6. «(Κατά την πολεμική περίοδο στην Αυτοκρατορία) Η προσοχή ήταν επικεντρωμένη στην νομιμοποίηση του κράτους (devlet)». Βλπ. Şerif Mardin, *The Ottoman Empire* στο Karen Barkey & Mark Von Hagen (επιμ.), *After ...*, σελ.:117.

μεσαίας τάξης προτιμούσε να εντάσσει του μουσουλμάνους – Τούρκους πολίτες της Αυτοκρατορίας στα πλαίσια του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους των τελευταίων εδαφών της Αυτοκρατορίας. Αντιδρούσε παράλληλα στους σχεδιασμούς των Συμμάχων και στο αίτημα της συνεργασίας όλων των στοιχείων της Αυτοκρατορίας μέσα από την αποκέντρωση της με το πρόσχημα ότι αυτοί οι σχεδιασμοί και το συγκεκριμένο αίτημα, έθεταν σε κίνδυνο την αυτοδιάθεση και την κυριαρχία του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους¹²². Στην μεταπολεμική περίοδο, η μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη αναζητούσε την εξασφάλιση των δικών της ιδιαίτερων συμφερόντων και κυρίως την καπιταλιστική της ανάπτυξη¹²³ μέσα από την μετεξέλιξη της αυτοκρατορικής κρατικής δομής σε μια συμπαγή εδαφική κοινότητα ευθυγραμμισμένη με την κυρίαρχη μουσουλμανική – τουρκική εθνότητα της Ανατολής¹²⁴. Με άλλα λόγια, στόχευε στην

¹²² Ο Gellner τονίζει ότι σημείο εκκίνησης του εθνικισμού είναι η ένταση που προκαλείται εξαιτίας του διαχωρισμού της εθνικής μονάδας από την πολιτική μονάδα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:1.

¹²³ Όλοι οι πολιτικοί σύνδεσμοι που ιδρύθηκαν από την συγκεκριμένη μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης, στην μεταπολεμική περίοδο τόνισαν την σημασία της ανάπτυξης των εγχώριων καπιταλιστικών δομών με την υποστήριξη του ξένου κεφαλαίου (υπογράμμισαν την σημασία της εισαγωγής του ξένου κεφαλαίου στην χώρα). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο Σύλλογος Αρχών Ουίλσον αναφερόταν στην σημασία του εκδυτικισμού και της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας με βάση την είσοδο του αμερικανικού κεφαλαίου στην χώρα με την προϋπόθεση ότι το “αμερικανικό κεφάλαιο δεν θα παραβίαζε την “πολιτική και οικονομική” ανεξαρτησία της χώρας. Βλπ. Büilent Tanör, *Türkiye’de Kongre ...*, σελ.:79 και Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:446. Παράλληλα, οι συγκεκριμένοι σχηματισμοί υπογράμμισαν την σημασία της ανάπτυξης των αγροτικών δομών (αναφέρθηκαν ιδιαίτερα στην σημασία της κατανομής γαιών). Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το Οθωμανικό Κόμμα Αγροτών είχε ως βασικό στόχο την υποστήριξη των συμφερόντων των γαιοκτημόνων. Ενώ στο πρόγραμμα του προβλεπόταν ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών της χώρας η κατανομή γης στους αγρότες και η βελτίωση του φορολογικού και στρατολογικού συστήματος. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:460-461. Στα πλαίσια των προαναφερθέντων, και με στόχο την συσσώρευση του κεφαλαίου, τις συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις τάχθηκαν υπέρ της επέμβασης του κράτους στο πεδίο της οικονομίας. Σύμφωνα με το σύνολο των παραγόντων, το κράτος είχε το καθήκον να δημιουργήσει όλες τις αναγκαίες καπιταλιστικές δομές πάνω στις οποίες θα στήριζε την ανάπτυξη της η μεσαία τάξη. Παράλληλα, το κράτος έπρεπε να εμποδίσει την ταξική διαμάχη και να εξασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη: «Το Κόμμα λαμβάνοντας υπόψη του τον διεθνή σοσιαλισμό, τις μελλοντικές συνθήκες της παγκόσμιας οικονομίας, την κοινωνική κατάσταση και τις σύγχρονες ανάγκες του Τουρκικού έθνους, θεωρεί τον παράγοντα του Κράτους (devlet kuvvetini) έναν σημαντικό οικονομικό παράγοντα. Έτσι, (το Κόμμα) επιθυμεί, η Τουρκική κυβέρνηση (Türk hükümeti), να ρυθμίζει την οικονομία και να εκτελεί τα (οικονομικά) καθήκοντα της. Για αυτό οι μεγάλες επιχειρήσεις θα πρέπει να έχουν τοπικό και κοινωφελή χαρακτήρα και θα πρέπει να βρίσκονται υπό κρατικό έλεγχο, για να επωφελείται η κοινωνία από αυτές. Θα πρέπει να δημιουργηθούν επιχειρήσεις που θα εξυπηρετούν όλους τους οικονομικούς παράγοντες». Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος. Βλπ. το ίδιο, σελ.:443.

¹²⁴ «Η θεωρία του φιλελευθερισμού ή γενικά της αστικής τάξης μετατρέπει κάποια ιδιαίτερα συμφέροντα, συγκεκριμένα τα αστικά συμφέροντα, σε γενικά και τα ταυτίζει με την ανθρώπινη λογική. (...) Οι προτάσεις της αστικής θεωρίας, και κυρίως του φιλελευθερισμού, παρουσιάζονται ως προτάσεις καθολικού κύρους, οι οποίες έχουν ισχύ για όλη την κοινωνία. (...) Η αστική τάξη (...) έθετε ως βάση της πολιτικής της συμπεριφοράς τα δικά της συμφέροντα αποκλειστικά και ταύτιζε αυτά τα συμφέροντα με το γενικό καλό. Μόνο ο συνήγορος των αστικών συμφερόντων μπορεί να είναι συνήγορος του συνόλου». Βλπ. Lothar Döhn & Claus Fritzsche, *Φιλελευθερισμός ...*, σελ.: 37. «Ο

μετεξέλιξη της σε ένα σύγχρονο κυρίαρχο έθνος – κράτος: «Σύμφωνα με την εθνική αρχή τα έθνη δεν μπορούν να διαμελιστούν. Το Κόμμα υποστηρίζει την ενότητα της περιοχής που ονομάζεται Τουρκία και όπου ζουν οι Τούρκοι ή όσοι έχουν αποδεχθεί τον Τουρκικό πολιτισμό»¹²⁵. Ο συνδυασμός του φιλελευθερισμού με την έμφαση στην αυτοδιάθεση του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους, τον οποίο για τις ανάγκες αυτής της μελέτης θα τον ονομάσουμε τουρκικό φιλελευθερισμό, έλαβε χώρα μέσα στα πλαίσια της αναφοράς στην σημασία των Αρχών Ουίλσον και συγκεκριμένα στην αρχή της αυτοδιάθεσης¹²⁶. Τα πολιτικά κόμματα και οι πολιτικοί σύλλογοι που ίδρυσε η συγκεκριμένη μερίδα της μεσαίας τάξης μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, στόχευε στην ομαλοποίηση των σχέσεων της χώρας με τους Συμμάχους με την προϋπόθεση του σεβασμού της αρχής της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους που ζούσε στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας¹²⁷: «Πρέπει να διαφυλάξουμε την ενότητα (vahdet) και την ολότητα (tamamiyet) σύμφωνα με την εθνική αρχή των Αρχών Ουίλσον. (...) Το συμφέρον του κράτους της Τουρκίας (Türk Devleti) επιβάλλει την συνεργασία με τα δημοκρατικά κράτη τα οποία απορρίπτουν τον ιμπεριαλισμό με βάση πάντα την εθνική αρχή»¹²⁸.

φιλελευθερισμός υπήρξε παράγωγο της κατάρρευσης της φεουδαρχίας και της αντικατάστασης της από μια κοινωνία της αγοράς (...). Ο (...) φιλελευθερισμός αντανάκλα (...) τις προσδοκίες μιας ανερχόμενης (...) μεσαίας τάξης». Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.: 74.

¹²⁵ Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:443.

¹²⁶ Το τονίζει ο Armstrong στο H.C.Armstrong, *Türkiye Nasil ...*, σελ.:389. Ο στρατηγός Καράμπεκιρ καθώς αναφέρεται στους πολιτικούς σχηματισμούς του τουρκικού φιλελευθερισμού τονίζει ότι "ο στόχος αυτών ήταν να βασιστούν στις Αρχές Ουίλσον και να αποδείξουν ότι το κομμάτι της πατρίδας που μας απέμεινε είναι τουρκικό και μουσουλμανικό". Βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:15.

¹²⁷ Στην τρίτη παράγραφο του προγράμματος του Εθνικού Κόμματος Ελευθερίας τονίζεται ότι ο βασικός στόχος στην εξωτερική πολιτική είναι η επιστροφή στην ομαλότητα. Όπως τονίζεται στο πρόγραμμα, οι βασικοί στόχοι είναι η "ειρήνη"(sulh) και η "συμφιλίωση"(müsaemet). Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:433.

¹²⁸ Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος, βλπ. το ίδιο, σελ.:442-443. Ο Σύλλογος Αρχών Ουίλσον πρότεινε αμερικανική προστασία για το οθωμανικό κράτος για μια περίοδο 15-25 ετών. Σύμφωνα με το πρόγραμμα του συλλόγου, αυτή "η περίοδος προβλεπόταν για την ανάπτυξη της πολιτικής ωριμότητας των Τούρκων έτσι ώστε να είναι σε θέση να διοικήσουν την χώρα". Στο πρόγραμμα προβλεπόταν αμερικανική επιτήρηση, με την τοποθέτηση στην ηγεσία αυτών των υπηρεσιών, αμερικανών συμβούλων, στην υπηρεσία εσωτερικής ασφάλειας, αστυνομίας, χωροφυλακής και των τοπικών αυτοδιοικήσεων. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:76-79. Σε αντίθεση με τον Σύλλογο Αρχών Ουίλσον, το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας υπογράμμισε την σημασία του "δικαιώματος ανεξαρτησίας των Τούρκων" με βάση τις Αρχές του Προέδρου Ουίλσον : «Δήλωσε στους Αμερικάνους ότι αντιτίθεται στο προτεκτοράτο. Το δικαίωμα ανεξαρτησίας των Τούρκων πρέπει να αναγνωριστεί με βάση τις Αρχές Ουίλσον. Σύμφωνα με τις ίδιες αρχές θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ο δημογραφικός χαρακτήρας των περιοχών για τις οποίες προβλέπεται αρμένικη αυτονομία. Οι τουρκικές επαρχίες ποτέ δεν θα χωριστούν από την πατρίδα». Απόσπασμα από δήλωση του γενικού γραμματέα του κόμματος στις 1 Αυγούστου 1919 στο Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:432.

Υποστηρίζοντας τις φιλελεύθερες αρχές του συνταγματισμού¹²⁹, της διάκρισης των εξουσιών¹³⁰, του πλουραλισμού¹³¹. της ελευθερίας¹³² κ.ο.κ., η συγκεκριμένη μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης, επιχείρησε να πλαισιώσει τον φιλελευθερισμό δίνοντας έμφαση στα κοινά πολιτισμικά δεσμά όλων των μουσουλμάνων – Τούρκων πολιτών της Αυτοκρατορίας¹³³: «(...) Το κόμμα το οποίο δέχεται την εθνική αρχή, σύμφωνα με τον σύγχρονο ορισμό (...), καταβάλλει προσπάθειες ώστε οι Τούρκοι μουσουλμάνοι και οι μουσουλμάνοι οι οποίοι έχουν αποδεχθεί την Τουρκική γλώσσα και παράδοση (adet), να έχουν την πρωτοκαθεδρία (στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα) στις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου αποτελούν πλειοψηφία. (...) Το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα με τον όρο “Τούρκος” εννοεί το σύνολο όσων κατέχουν την Τουρκική γλώσσα και την Τουρκική παράδοση. (...) Το κόμμα θεωρεί ότι το Ισλάμ είναι ένα σημαντικό κοινωνικό στοιχείο του Τουρκικού έθνους. Το Κόμμα υποστηρίζοντας την ενότητα και τα δικαιώματα των Τούρκων πιστεύει ότι υποστηρίζει τα δικαιώματα του Ισλάμ και όλων των μουσουλμάνων που ζουν στην Τουρκία»¹³⁴.

Η συγκεκριμένη μερίδα της μεσαίας τάξης, κατηγορούσε την ηγεσία του Κόμματος Ένωσης και Προόδου¹³⁵, για το γεγονός ότι είχε επισκιάσει την λαϊκή κυριαρχία και είχε θέσει σε κίνδυνο την αυτοδιάθεση του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους: «Η κυβέρνηση η οποία υποστηρίξαμε επί τέσσερα χρόνια έκανε μεγάλα λάθη και πολλές

¹²⁹ «Συνταγματισμός (...) είναι η άσκηση περιορισμένης εξουσίας που προκύπτει μέσα από την ύπαρξη ενός συντάγματος». Βλπ. Andrew Heywood, *Πολιτικές Ιδεολογίες*, Αθήνα: 2007, σελ.: 98. Αναλυτικότερα βλπ. Lothar Döhn & Claus Fritzche, *Φιλελευθερισμός ...*, σελ.:61-73 και Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.: 76.

¹³⁰ Βλπ. Lothar Döhn & Claus Fritzche, *Φιλελευθερισμός ...*, σελ.: 73-76.

¹³¹ «Πλουραλισμός με την ευρύτερη έννοια είναι η πίστη ή η προσήλωση στη διαφορετικότητα και την πολυμορφία (...)». Andrew Heywood, *Πολιτικές* σελ.: 92. Επίσης, για τον πλουραλισμό βλπ. κεφάλαιο “ανοχή”, το ίδιο, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.: 75.

¹³² «Η ατομική ελευθερία (...) είναι η κεντρική αξία του φιλελευθερισμού, στην οποία δίνεται προτεραιότητα έναντι της ισότητας (...)». Βλπ. το ίδιο, σελ.:74.

¹³³ Αναφερόμενος στην έννοια “έθνος” ο Gellner υπογραμμίζει την σημασία του κοινού πολιτισμού και την αναγνώριση του αισθήματος του ανήκειν στο ίδιο έθνος. Βλπ. Ernest Gellner, *Nation and ...*, σελ.: 7.

¹³⁴ Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος στο Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*,σελ.:443.

¹³⁵ Εντός της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος υπήρχε μια μικρή ομάδα η οποία στην ουσία σχεδίαζε και κατεύθυνε όλες τις πολιτικές του κόμματος. Σύμφωνα με την καθηγήτρια Ακάλ, αυτή η ομάδα αποτελούταν από προσωπικότητες όπως ο Ταλάτ Πασάς, ο Ενβέρ Πασά, ο Τζεμάλ Πασά, ο ιατρός Ναζίμ, Μιτχάτ Σιοκρού, Χατζί Αντίλ, Ζιγιά Γκιόκαλπ, Μπαχαττίν Σιακίρ, ιατρός Ρουσουχί, Καρά Κεμάλ Μπέη. Βλπ. Emel Akal, Mustafa Kemal, *İttihat Terakki ...*, σελ.:39.

παραβιάσεις καθηκόντων. Για αυτά τα λάθη, πρέπει να δικαστούν»¹³⁶. Παράλληλα, διευκρίνιζε ότι συμφωνούσε με την αποκέντρωση της κρατικής δομής¹³⁷, την διατήρηση της συνταγματικής μοναρχίας¹³⁸ και τον σεβασμό των πολιτικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων με την προϋπόθεση ότι η μοναρχία και οι μειονότητες δεν θα αμφισβητούσαν την κυριαρχία και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους¹³⁹. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την ίδια, η μοναρχία και οι μειονότητες έπρεπε να αναγνωρίσουν την πολιτικοοικονομική πρωτοκαθεδρία της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης και συνεπώς του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους: «Το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα υποστηρίζει ως σχήμα διακυβέρνησης του Τουρκικού Κράτους (Türk Devleti), την διατήρηση της συνταγματικής μοναρχίας, έτσι όπως ορίζεται από το Σύνταγμα. (...) Επειδή η εθνική αρχή επιβάλλει την αναγνώριση των δικαιωμάτων των άλλων εθνών, το Κόμμα υποστηρίζει την αρχή της

¹³⁶ Απόσπασμα από μεταπολεμική τοποθέτηση του βουλευτή Αϊδινίου του Κόμματος Ένωσης και Προόδου Βελί Μπέη. Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:155. Την ίδια περίοδο, η συγκεκριμένη μερίδα κατηγορούσε την ηγεσία του κόμματος με το πρόσχημα ότι χρησιμοποίησε την άνοδο της στην εξουσία με σκοπό να εξασφαλίσει οικονομικά κέρδη. Βλπ. το ίδιο.

¹³⁷ «(...) Η αυτονομία των δήμων, και ο σεβασμός των δικαιωμάτων των μειονοτήτων σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο. (...) Επίσης, η αποκέντρωση υποστηρίζεται για να περιοριστεί ο κρατικός τομέας και να αναπτυχθεί η επιχειρηματικότητα στην χώρα. Μέσα στα πλαίσια της αποκέντρωσης, η κεντρική κυβέρνηση θεωρείται υπεύθυνη για την εσωτερική ασφάλεια, ενώ οι περιφερειακές δυνάμεις έχουν αρμοδιότητες εσωτερικής ασφάλειας». Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Κόμματος Ελευθερίας στο Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:434. «Στον τομέα της διακυβέρνησης τονίζονται τα εξής σημεία: Σεβασμός της συνταγματικής μοναρχίας. Διαχωρισμός των εξουσιών. Βελτίωση του εκλογικού συστήματος (δεν διευκρινίζεται το περιεχόμενο της "βελτίωσης" αλλά γίνεται γενική αναφορά στην βελτίωση του πολιτικού συστήματος). Βελτίωση της κρατικής γραφειοκρατικής δομής (διευκρίνιση όλων των αρμοδιοτήτων και λήψη μετρών για την αύξηση της αποτελεσματικότητας της). Παράλληλα, υποστηρίζεται η αποκέντρωση της κρατικής δομής και συγκεκριμένα η ενίσχυση των τοπικών αυτοδιοικήσεων (των δήμων)». Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Κόμματος Οθωμανών Αγροτών. Βλπ. το ίδιο, σελ.:460-461.

¹³⁸ Αναφερόμενος στο πρόγραμμα του Κόμματος Ανανέωσης, ο Τουνάγια τονίζει ότι στο πρόγραμμα του νέου τονίζονταν η σημασία του σεβασμού της εθνικής κυριαρχίας, της συνταγματικής μοναρχίας και των ατομικών και πολιτικών ελευθεριών. Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:413. Στον τομέα της διακυβέρνησης το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας στην πρώτη παράγραφο του προγράμματος του, τονίζει ότι υποστηρίζει την συνταγματική μοναρχία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:433. Στο πρόγραμμα του, το Κόμμα Λαϊκής Οικονομίας τονίζει ότι σέβεται την συνταγματική μοναρχία. Παράλληλα, υπογραμμίζονται οι δυο βασικές αρχές του φιλελευθερισμού, ο σεβασμός των ατομικών ελευθεριών και η ελεύθερη ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας. Επίσης, προμηνύεται ο καταμερισμός των εθνικών γαιών. Βλπ. το ίδιο, σελ.:421-422.

¹³⁹ «(...) Ο εκπρόσωπος του Εθνικού Κόμματος Ελευθερίας, Ρεφίκ Μπέη αναφερόμενος στο Αρμένικο Ζήτημα, τόνισε ότι η κυβέρνηση, στο τηλεγράφημα που απέστειλε στο Συνέδριο του Παρισιού αναφέρθηκε στην αυτονομία της Αρμενίας και πρόσθεσε ότι δεν τίθεται ζήτημα Αρμενίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά ότι θα μπορούσε να συζητηθεί ενισχυμένη αυτονομία μονάχα για τις περιοχές όπου οι Αρμένιοι αποτελούν πλειοψηφία». Βλπ. Kemal Yakut, *Mütakere Döneminde Yapılan Saltanat Şuraları (Τα Αυτοκρατορικά Συμβούλια την Περίοδο της Συνθηκολόγησης)*, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", Τεύχος XXI, Άγκυρα: 2005, σε μορφή pdf. «Προφύλαξη της συνταγματικής μοναρχίας, (...) η εξασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων με το σύστημα της απλής αναλογικής». Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Συλλόγου Αρχών Ουίλσον. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:79.

πολιτικής και πολιτισμικής ισότητας των τουρκικών μειονοτήτων (gayri Türk ekaliyetler) με τους Τούρκους και επίσης υποστηρίζει την εθνική ανάπτυξη των μη μουσουλμάνων (gayri müslimler) εφόσον σέβονται την ανεξαρτησία και την ενότητα του Κράτους»¹⁴⁰.

1. Τα πολιτικά κόμματα του τουρκικού φιλελευθερισμού

Την περίοδο που ακολούθησε την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Κωνσταντινούπολης, με σκοπό την διατήρηση της στο πολιτικό πεδίο και την προσέγγιση των Συμμάχων και με βάση την προαναφερθείσα πολιτική γραμμή, προχώρησε στην διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και στην ίδρυση ενός συλλόγου και ετέρων κομμάτων στην Κωνσταντινούπολη τα οποία υποστήριζαν την αυτοδιάθεση του μουσουλμανικού τουρκικού έθνους με βάση τις Αρχές Ουίλσον¹⁴¹.

Καθώς μελετάμε τα πολιτικά κόμματα και τους πολιτικούς σύλλογους οι οποίοι αναδύθηκαν μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, θεωρούμε αναγκαίο να υπογραμμίσουμε τα εξής σημεία: Πρώτον, τονίζουμε ότι οι νέοι πολιτικοί σχηματισμοί επωφελήθηκαν από τις δομές και την οργάνωση του συγκεκριμένου κόμματος¹⁴². Δεύτερον, αξίζει να σημειωθεί ότι οι συγκεκριμένοι σχηματισμοί

¹⁴⁰ Απόσπασμα από το πρόγραμμα του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:443.

¹⁴¹ «Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η αύξηση της πολιτικής κινητοποίησης. Υπάρχουν φανερές ενδείξεις αυτής της αλλαγής: Η πληθώρα νέων συλλόγων, κομμάτων, συνεδρίων, η κινητοποίηση στον τύπο (...), οι συναντήσεις, οι πορείες, οι εκστρατείες μαζικών τηλεγραφημάτων διαμαρτυρίας (Πρόκειται για μια πετυχημένη πρακτική που υιοθέτησε ο Μουσταφά Κεμάλ μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη), οι εκστρατείες λουκέτου στην αγορά (στην Κωνσταντινούπολη και στο Άντεπ για την διαμαρτυρία κατά της Γαλλικής κατοχής), οι συγκεντρώσεις στα τεμένη (Ικόνιο), οι οργανώσεις γυναικών και οι πορείες τους, οι πορείες στην κατεχόμενη από τους Συμμάχους Κωνσταντινούπολη, οι απεργίες των φοιτητών κ.ο.κ.». Το τονίζει ο Τανόρ στο Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:364-365. Όλες οι πολιτικές οργανώσεις αυτής της περιόδου, είτε πρόκειται για πολιτικά κόμματα, είτε για συλλόγους, είτε για συνέδρια, ιδρύονται με βάση τον προπολεμικό Νόμο περί Πολιτικών Οργανώσεων του 1909. Βλπ. Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:23. Η ανάπτυξη του Τουρκικού τύπου κατά την μεταπολεμική περίοδο είναι εντυπωσιακή και χρίζει ιδιαίτερης ανάλυσης. Η καθηγήτρια Ταμέρ αναφέρει ότι μέχρι το 1922 στην Ανατολή (εκτός από την Κωνσταντινούπολη) κυκλοφορούσαν τουλάχιστον εξήντα εφημερίδες. Βλπ. το ίδιο, σελ.:15 και 123.

¹⁴² Στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου, στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας εξακολουθούσε να υπάρχει μια ισχυρή οργανωτική δομή του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Αυτή η ισχυρή

παρέμειναν στο πολιτικό προσκήνιο για μικρό χρονικό διάστημα. Αυτό το γεγονός οφείλεται στην αρνητική στάση των Συμμάχων και των μεταπολεμικών κυβερνήσεων. Τρίτον, όπως θα δούμε παρακάτω, η μουσουλμανική – μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης, η οποία στην μεταπολεμική περίοδο εισήλθε στο πολιτικό πεδίο υποστηρίζοντας τον τουρκικό φιλελευθερισμό, δεν περιορίστηκε στους κόλπους ενός συγκεκριμένου κόμματος. Αντιθέτως, οι υποομάδες της προχώρησαν στην ίδρυση διάφορων πολιτικών σχηματισμών. Αυτό το γεγονός δείχνει ότι, στην μεταπολεμική περίοδο δεν υφίστατο συνοχή στους κόλπους της εν λόγω τάξης. Με άλλα λόγια, αν και τα μέλη των νέων παραγόντων συμφωνούσαν ως προς τις αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού, καθοριστική ήταν η έλλειψη μιας ηγεσίας η οποία θα ένωνε όλες τις μερίδες της μεσαίας τάξης.

Αμέσως μετά την επίσημη διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, τις πρώτες ημέρες του Νοεμβρίου του 1918, τα μέλη του κόμματος, τα οποία παρέμειναν στην Κωνσταντινούπολη, ίδρυσαν στις 11 Νοεμβρίου 1918 το **Κόμμα Ανανέωσης (Teceddüd Fırkası)**. Τα ιδρυτικά μέλη του κόμματος ανήκαν στην μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης και διαφωνούσαν με την πολιτική γραμμή που ακολούθησε το διαλυμένο Κόμμα Ένωσης και Προόδου κατά την περίοδο του πολέμου¹⁴³. Μετά την ίδρυση του νέου κόμματος, ένα μεγάλο τμήμα των βουλευτών του

οργανωτική δομή η οποία ήλεγχε, και σε πολλές περιπτώσεις ταυτιζόταν με ολόκληρη την κεντρική και περιφερειακή οθωμανική γραφειοκρατική δομή, εξακολουθούσε να λειτουργεί στα τελευταία σημαντικά αστικά κέντρα – λιμάνια (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Τραπεζούντα), που είχαν παραμείνει στην Αυτοκρατορία. Η Τουρκική Εστία, η οποία ήταν μια οργάνωση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου, το 1918 μονάχα στην Κωνσταντινούπολη είχε 2743 μέλη και 28 παραρτήματα. Από την άλλη, η Μυστική Υπηρεσία πέρα από τα καθήκοντα της στο πολεμικό μέτωπο είχε και μια “εσωτερική” λειτουργία. Παρακολουθούσε σε ολόκληρη την Αυτοκρατορία όλες τις εστίες αντιπολίτευσης. Στην μεταπολεμική περίοδο οι τοπικές Εστίες (Osak) οργάνωσαν σε τοπικό επίπεδο τον αντιστασιακό αγώνα. Οι βασικές προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση επικεντρώθηκαν στο μέτωπο του Αιγαίου, κατά των ελληνικών δυνάμεων. Βλπ. το ίδιο, σελ.:1177 και 1179. Αν και είχε διαλυθεί επισήμως τον Οκτώβριο του 1918, κατά την περίοδο 1918-1922, η Μυστική Υπηρεσία διέυθυνε με επιτυχία την μεταφορά ανθρώπινου δυναμικού και προμηθειών προς την Ανατολή. Το τονίζει ο Ορμπάι, στα απομνημονεύματά του, στο Rauf Orbay, *Hatıraları*, σελ.:268. Επίσης, βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat ...*, σελ.:35-37 και 291, Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele’de ...*, σελ.:120-122 και 130-131, Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre ...*, σελ.:138 και Dagobert Von Mikusch, *Anvrapa ve Asya Arasındaki Adam (Ο Άνθρωπος Ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Ασία, Ο Γκαζής Μουσταφά Κεμάλ)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1997, σε μορφή pdf.

¹⁴³ «Ο Τεβφίκ Ρουστου σε ένα του άρθρο τονίζει το εξής: (Το Κόμμα Ένωσης και Προόδου) μετατράπηκε στο Κόμμα Ανανέωσης, σε ένα εσπευσμένο συνέδριο στο οποίο οι παλιοί ηγέτες αναγκάστηκαν να παραχωρήσουν την ηγεσία στους αντίπαλους τους. Οι ιδρυτές του Κόμματος της Ανανέωσης, ο Γιουνούς Ναντί (δημοσιόγραφος), ο Φαίκ (Καλτάκκιραν) (βουλευτής), ο Γκαλίπ Μπαχτιγιάρ (δάσκαλος) και ο Ισμαήλ Τζάνμπολατ (πολιτικός) (...) ήταν προσωπικότητες που είχαν εκφράσει εδώ και καιρό την αντίθεση τους με την πολιτική του Ενβέρ Πασά. Ο Μουχιτιν Μπιργκέν (δημοσιογράφος) επεξηγεί την ίδρυση του Κόμματος της Ανανέωσης αναφέροντας ότι: (Στόχος ήταν να ιδρυθεί ένα νέο ριζοσπαστικό και Τουρκικό κόμμα με ριζοσπαστικές φιλελεύθερες τοποθετήσεις

Κόμματος της Ένωσης και Προόδου (όχι όμως όλοι), προσχώρησε στο νέο κόμμα¹⁴⁴. Σύμφωνα με το καταστατικό του Κόμματος Ανανέωσης απαγορευόταν η συμμετοχή στο Κόμμα των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του διαλυμένου πλέον Κόμματος Ένωσης και Προόδου¹⁴⁵. Το κόμμα, το οποίο οργανώθηκε μονάχα στην Κωνσταντινούπολη, αποσύρθηκε από την πολιτική σκηνή στις αρχές του 1920. Πολλά από τα μέλη του υποστήριζαν την κυβέρνηση της Άγκυρας, στην οποία αναφερόμαστε στην συνέχεια της μελέτης μας¹⁴⁶.

Παράλληλα με την ίδρυση του Κόμματος Ανανέωσης, ένα νέο κόμμα έκανε την εμφάνιση του στο οθωμανικό πολιτικό πεδίο, το **Κόμμα Λαϊκής Οικονομίας (Ahali İktisat Fırkası)**. Το συγκεκριμένο κόμμα ιδρύθηκε τον Νοέμβριο του 1918 από μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης¹⁴⁷. Οι προσπάθειες οργάνωσης του κόμματος στο Εσκίσεχिर, στην γενέτειρα των δυο ιδρυτών του (των εμπόρων Χιουσεγίν Χιουσνού και Αχμέτ Χαμντί), απέβησαν άκαρπες, διότι παρεμποδίστηκαν από την οργάνωση του Μουσταφά Κεμάλ. Το Κόμμα παρέμεινε στην πολιτική σκηνή για δυο χρόνια, κατά την περίοδο 1919-1921. Στο Συνέδριο του Κόμματος στις 4 Φεβρουαρίου 1919 συζητήθηκε η συμμετοχή στις νέες εκλογές και η οικονομική κρίση. Κατά την διάρκεια του Συνεδρίου, η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά κατέβαλλε προσπάθειες για να εντάξει το συγκεκριμένο κόμμα στην δική του φιλελεύθερη συμμαχία. Όμως το Κόμμα Λαϊκής Οικονομίας προσανατολιζόταν προς την σύμπραξη όλων των παραγόντων του τουρκικού φιλελευθερισμού.

Τρεις μήνες μετά την ίδρυση των παραπάνω κομμάτων, στις 13-15 Φεβρουαρίου 1919, στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε το **Κόμμα των Οθωμανών Αγροτών (Osmanlı Çiftçiler Fırkası)**. Στην πραγματικότητα το συγκεκριμένο κόμμα αποτελούσε την

μέσα από το αναρχικό και συντηρητικό Οθωμανικό παρελθόν. Ο Αγάογλου Αχμέτ (συγγραφές, πολιτικός) και ο Γιουνούς Ναντί συμμεριζόταν αυτή την άποψη». Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat ...*, σελ.:120 και 123.

¹⁴⁴ Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:412-413. Όταν κυκλοφόρησαν στον τύπο φήμες ότι ο Μουσταφά Κεμάλ είχε ενταχθεί στο νέο κόμμα, ο Κεμάλ αισθάνθηκε την ανάγκη να διαβεβαιώσει με γραπτή δήλωση την κοινή γνώμη ότι δεν αλήθευε αυτή η φήμη: «Στην εφημερίδα "Söz" στις 29 Νοεμβρίου 1918 δημοσιεύτηκε μια είδηση σύμφωνα με την οποία ανακοινωνόταν ότι εντάχθηκα στο Κόμμα της Ανανέωσης. Αυτή η είδηση δεν είναι σωστή. Εξακολουθώ να διατηρώ την στρατιωτική μου ιδιότητα». Βλπ. το ίδιο, σελ.:413-414.

¹⁴⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:412-413.

¹⁴⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:414.

¹⁴⁷ Στην λίστα των ιδρυτών που δίνει ο καθηγητής Τουνάγια, εκτός από τον γενικό γραμματέα του Κόμματος, τον Λουτφί Αρίφ Κενμπέρ, οι υπόλοιπες τρεις προσωπικότητες είναι έμποροι από την οθωμανική ενδοχώρα. Σύμφωνα με τον Τουνάγια, όλα τα μέλη του Κόμματος (350-400 μέλη) ήταν έμποροι. Για το συγκεκριμένο ζήτημα καθώς και για την ίδρυση και οργάνωση του κόμματος βλπ. το ίδιο, σελ.:420-422.

συνέχεια του Συλλόγου των Οθωμανών Αγροτών, ο οποίος ιδρύθηκε το 1910 με την υποστήριξη του Κόμματος Ένωσης και Προόδου¹⁴⁸. Το κόμμα ιδρύθηκε από μια μερίδα της μουσουλμανικής μεσαίας τάξης και οργανώθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σε μερικές περιοχές της Ανατολής¹⁴⁹. Το προπαγανδιστικό όργανο του κόμματος ήταν το Περιοδικό του Συλλόγου των Αγροτών¹⁵⁰. Το κόμμα συμμετείχε στις εκλογές του 1919 και συνεργάστηκε με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω¹⁵¹. Το πρόγραμμα του Οθωμανικού Κόμματος Αγροτών είχε φιλελεύθερο χαρακτήρα και αναφερόταν αποκλειστικά σε ζητήματα οικονομικής φύσεως¹⁵².

Λίγους μήνες μετά την ίδρυση των παραπάνω τριών κομμάτων, στις 4 Μαΐου 1919, μια μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής αστικής τάξης ίδρυσε το **Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας (Milli Ahrar Fırkası)**¹⁵³. Το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας το οποίο υποστήριζε την αποκέντρωση της κρατικής δομής εφάρμοσε την συγκεκριμένη αρχή και στην κομματική οργάνωση. Το Κόμμα δεν είχε μόνιμο αρχηγό αλλά εξέλεγε προσωρινό σε κάθε συνεδρίαση¹⁵⁴. Το Κόμμα οργανώθηκε μονάχα στην Κωνσταντινούπολη¹⁵⁵. Οι τουρκικές εφημερίδες “Söz” και “Tarık” της Κωνσταντινούπολης υποστήριζαν το κόμμα¹⁵⁶. Το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας συμμετείχε στις βουλευτικές εκλογές του 1919 σε συνεργασία με το Κόμμα Εθνικής Οικονομίας. Σε

¹⁴⁸ «Η ισχύς του κόμματος θα απορρέει από τον λαό (...) θα υποστηρίζει πάντα τα συμφέροντα των αγροτών και την συνταγματική μοναρχία. Για αυτό προτείνουμε να σχηματιστεί μια επιτροπή η οποία θα οργανώσει την μετατροπή του σε κόμμα (του Οθωμανικού Συλλόγου Αγροτών) και την συγγραφή του σχετικού καταστατικού». Απόσπασμα από την πρόταση μετατροπής του συλλόγου σε κόμμα στο έκτακτο του συλλόγου το οποίο έλαβε χώρα στις 13-15 Φεβρουαρίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη. Βλπ. Περιοδικό του Συλλόγου Αγροτών, Τρίτο Τεύχος, Κωνσταντινούπολη:1919, σελ.:413 και Alemdar, 1919, 49^ο τεύχος, σελ.:2 στο ίδιο, σελ.:459.

¹⁴⁹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:458-459.

¹⁵⁰ Το ίδιο.

¹⁵¹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:460.

¹⁵² Βλπ. το ίδιο, σελ.:460-461.

¹⁵³ Το συγκεκριμένο κόμμα ιδρύθηκε στις 4 Μαΐου 1919 στην Κωνσταντινούπολη από άτομα που προερχόταν από την μουσουλμανική – τουρκική αστική τάξη της Αυτοκρατορίας. Στην λίστα των ιδρυτικών μελών που δίνει ο καθηγητής Τουνάγια, από τους έντεκα ιδρυτές του Κόμματος, οι δύο είναι δημοσιογράφοι, οι δυο δικηγόροι, οι δυο πρώην βουλευτές, οι δυο έμποροι, ο ένας γραφειοκράτης, ο ένας στρατιωτικός και ο ένας καθηγητής. Βλπ. το ίδιο, σελ.:431-432. Κατά την ίδρυση του κόμματος, ο πρόεδρος του, ο Κεντέρ, εξέδιδε την εφημερίδα “Ticaret-i Umumiye” η οποία μετά την ίδρυση του Κόμματος λειτουργούσε ως κομματικό όργανο. Το όνομα του Κεντέρ το συναντήσαμε σε μια μελέτη με τίτλο “Τα Προϊόντα των Οποίων η Πατρίδα είναι η Τουρκία”, την οποία φαίνεται πως την έγραψε ο ίδιος μέσα στα εθνικιστικά πλαίσια ιστοριογραφίας της δεκαετίας 30’, στην οποία αναφερόμαστε στην συνέχεια της μελέτης μας. Η συγκεκριμένη μελέτη εκδόθηκε το 1938, στο τυπογραφείο της εφημερίδας Tan, στην Κωνσταντινούπολη.

¹⁵⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:432.

¹⁵⁵ Αν και υπήρξαν φήμες ότι ιδρύθηκε τοπική οργάνωση στην Σμύρνη ο Τουνάγια τονίζει ότι δεν έχει εξακριβώσει κάτι τέτοιο. Βλπ. το ίδιο, σελ.:432.

¹⁵⁶ Βλπ. το ίδιο.

αυτές τις εκλογές κάποιοι υποψήφιοι του από την ενδοχώρα της Ανατολής εκλέχθηκαν βουλευτές¹⁵⁷. Μετά το 1920 κάποια μέλη του συμμετείχαν ως βουλευτές στην Πρώτη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση¹⁵⁸. Την ίδια περίοδο, το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας διαλύθηκε επισήμως ανακοινώνοντας ότι “ο λόγος για το μέλλον της πατρίδας ανήκει στην κυβέρνηση της Ανατολής¹⁵⁹”.

Στα τέλη του 1919, στο οθωμανικό πολιτικό πεδίο εμφανίστηκε για πρώτη φορά ένα πολιτικό κόμμα το οποίο με την ονομασία του τόνιζε τον “εθνικό” (milli) και “τουρκικό” χαρακτήρα του. Το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα ιδρύθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη από στοιχεία της μεσαίας τάξης¹⁶⁰. Το συγκεκριμένο κόμμα αποτελούσε την συνέχεια του **Κόμματος της Εθνικής Συνταγματικής Μοναρχίας (Milli Meşrutiyet Fırkası)** το οποίο εμφανίστηκε για λίγους μήνες στο πολιτικό πεδίο κατά την περίοδο 1912-1913¹⁶¹. Τα κεντρικά γραφεία του κόμματος στεγάζονταν στο κτήριο της εφημερίδας “İfham”, η οποία λειτούργησε ως κομματικό του όργανο¹⁶². Η επανίδρυση του κόμματος παρακολούθηθηκε με ενδιαφέρον από τον τύπο της Κωνσταντινούπολης¹⁶³. Το κόμμα οργανώθηκε μονάχα στην Κωνσταντινούπολη. Στην περίοδο των εκλογών του 1919, ανέπτυξε επαφές με κύκλους οι οποίοι στόχευαν να ενώσουν όλες τις τουρκικές φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις, αλλά καμία συνεργασία δεν προέκυψε από αυτές τις επαφές. Μια μικρή μερίδα των υποστηρικτών του τουρκικού φιλελευθερισμού προτίμησαν να κρατήσουν αποστάσεις από το κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω¹⁶⁴. Έτσι, το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα συμμετείχε ανεξάρτητα στις εκλογές και έκλεξε τον ιατρό Αντνάν Αντίβαρ, στην τελευταία Οθωμανική Βουλή. Μετά την ίδρυση της Μεγάλης Τουρκικής

¹⁵⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:433. Σύμφωνα με τον Τουνάγια, επειδή δεν σημείωσε επιτυχία στην Κωνσταντινούπολη, το κόμμα υποστήριξε ότι οι εκλογές ήταν νοθευμένες και ζήτησε την διάλυση της Βουλής. Βλπ. το ίδιο.

¹⁵⁸ Βλπ. Το ίδιο.

¹⁵⁹ Το αναφέρει ο Τουνάγια ο οποίος δεν διευκρινίζει την ακριβή ημερομηνία διάλυσης του. Βλπ. το ίδιο.

¹⁶⁰ Για την λίστα ιδρυτών βλπ. το ίδιο, σελ.:441-442. Σύμφωνα με την λίστα ιδρυτών που δίνει ο Τουνάγια όλα τα ιδρυτικά μέλη, στο παρελθόν είχαν υπάρξει μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου.

¹⁶¹ Κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου αυτού του κόμματος, η φιλικά προσκείμενη στο Κόμμα Ένωσης και Προόδου, εφημερίδα “Tanin”, πρόβαλλε ενστάσεις για την εχθρική στάση του κόμματος ως προς τον Οθωμανισμό. Βλπ. το ίδιο, σελ.:360.

¹⁶² Βλπ. το ίδιο, σελ.:441.

¹⁶³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:442.

¹⁶⁴ Βλπ. το ίδιο.

Εθνοσυνέλευσης στην Άγκυρα τον Απρίλιο του 1920, τα μέλη του Κόμματος υποστήριξαν τον Μουσταφά Κεμάλ¹⁶⁵.

Παράλληλα με την ίδρυση των παραπάνω κομμάτων, στις 4 Ιανουαρίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε ο **Σύλλογος Αρχών Ουίλσον (Wilson Prensipleri Cemiyeti)**¹⁶⁶. Ο σύλλογος είχε ως στόχος την υποστήριξη του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους μέσα στα πλαίσια των Αρχών Ουίλσον, και την ανάπτυξη των σχέσεων του οθωμανικού κράτους με τις ΗΠΑ. Στην λίστα ιδρυτών του Συλλόγου Αρχών Ουίλσον συναντάμε προσωπικότητες της τουρκικής – μουσουλμανικής διανόησης της Κωνσταντινούπολης¹⁶⁷. Η Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ, ο Γιουνούς Ναντί και ο Αχμέτ Εμίν (Γιαλμάν), είναι μερικά μονάχα από αυτά τα ονόματα που συμπεριλαμβάνονται στην λίστα ιδρυτών που κατέγραψε ο καθηγητής Τουνάγια. Στην ίδια λίστα όμως διακρίνουμε δυο προσωπικότητες φιλικά προσκείμενες στην συμμαχία του οθωμανικού φιλελευθερισμού: τον Αλί Κεμάλ και τον Ρεφίκ Χαλίτ.

2. Οι απαρχές της πολιτικής δράσης του Μουσταφά Κεμάλ

Την περίοδο της διάλυσης του Κόμματος Ένωσης και Προόδου και ίδρυσης των πολιτικών συλλόγων τους οποίους μελετήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, μια μερίδα της τουρκικής μεσαίας τάξης, η οποία γειτνίαζε ιδεολογικά με τις τοποθετήσεις του τουρκικού φιλελευθερισμού, υπογράμμισε την σημασία της λήψης δραστικών μέτρων στο πεδίο της διακυβέρνησης, με στόχο την εξασφάλιση της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους που ζούσε στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας.

Πολιτικοί όπως ο Φετχί Οκγιάρ (πρώην γενικός γραμματέας του Κόμματος Ένωσης και Προόδου) οι οποίοι εισήλθαν στο πολιτικό σκηνικό μέσα από τις δομές του Κόμματος

¹⁶⁵ «Σε μια συνεδρίαση (...) το κόμμα αποφάσισε να υποστηρίξει το Κίνημα της Ανατολής (εννοείται το κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ) και την ίδρυση εστίας αντίστασης στην Ανατολή υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ». Βλπ. το ίδιο.

¹⁶⁶ Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:76-77.

¹⁶⁷ Για την λίστα βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 445-446.

Ένωσης και Προόδου και στρατιωτικοί όπως ο Μουσταφά Κεμάλ¹⁶⁸, ο Ισμέτ Ινονού και ο Καζίμ Καράμπεκιρ¹⁶⁹, πίστευαν ότι η οθωμανική κρατική δομή ήταν αναποτελεσματική ως προς την κατοχύρωση της κυριαρχίας και του δικαιώματος αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους που ζούσε στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας. Στο έργο τους, ο Βαμίκ και ο Itkowitz τονίζουν το εξής: «(Στην επιστολή) ο Μουσταφά Κεμάλ υποστήριζε ότι τα δεσμά της Οθωμανικής Κυβέρνησης με τον Τουρκικό λαό είχαν φτάσει στο σημείο της καταστροφής. (...) Εξηγούσε την διαφθορά των γραφειοκρατών και τους κατηγορούσε. Αναφερόταν στην πτώση του κρατικού μηχανισμού στο σύνολο του. (Τόνιζε ότι) ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι η ξαφνική πτώση της διεφθαρμένης βασιλείας ενώ συνεχίζεται ο πόλεμος. (...) Ο Τουρκικός λαός εξαιτίας των νέων δυσχερειών, πλέον αποτελείται μόνο από γυναικόπαιδα και ανάπηρους και βρίσκεται μέσα στην ανέχεια»¹⁷⁰. Παράλληλα, προβληματιζόταν ως προς την διατήρηση της συνοχής του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους¹⁷¹.

Στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου, η συγκεκριμένη μερίδα της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης της Αυτοκρατορίας, σχεδίαζε να δημιουργήσει μια ισχυρή κυβέρνηση μέσα από τον έλεγχο των αυτοκρατορικών στρατιωτικών δομών. Με άλλα λόγια, στόχευε στην προώθηση των αρχών του τουρκικού φιλελευθερισμού, μέσα από τον έλεγχο ολόκληρης της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης και μέσα από την διενέργεια ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος το οποίο θα εξασφάλιζε τον έλεγχο του συνόλου του κρατικού μηχανισμού: «Αν εξασφαλίσω μεγάλη δύναμη(kudret) και εξουσία (selahiyet) πιστεύω ότι θα πραγματοποιήσω την πολυπόθητη κοινωνική επανάσταση ξαφνικά με ένα coup. Διότι, εγώ δεν συμμερίζομαι την άποψη ότι θα πρέπει

¹⁶⁸ Για την ζωή και το έργο του Μουσταφά Κεμάλ αναλυτικότερα βλπ. Volkan Vamik&Norman Itkowitz, *Ölümsüz Atatürk (Ο Αθάνατος Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 1998.

¹⁶⁹ Μετά την Συνθήκη του Μούδρου, ο στρατηγός Καράμπεκιρ ανέλαβε την διοίκηση των αυτοκρατορικών στρατιωτικών μονάδων στην ανατολική ενδοχώρα, οι οποίες αρνήθηκαν να παραδώσουν το οπλοστάσιο τους στους Συμμάχους. Βλπ. H.C.Armstrong, *Türkiye Nasıl ...*, σελ.:42.

¹⁷⁰ Απόσπασμα από έκθεση του Μουσταφά Κεμάλ στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου. Ο Κεμάλ έγραψε την συγκεκριμένη επιστολή με την βοήθεια του Ισμέτ Ινονού. Βλπ. Volkan Vamik& Norman Itkowitz, *Ölümsüz ...*, σελ.:143. Ο Τιφτικσί αναφέρει ότι με την ίδια επιστολή ο Κεμάλ ζητούσε από τον Ενβέρ και Ταλάτ Πασά την αποχώρηση της Αυτοκρατορίας από την συμμαχία με την Γερμανία, την Αυστροουγγαρία και την Βουλγαρία, την αποχώρηση των οθωμανικών στρατιών από το Ιράκ και την επικέντρωση τους στο μέτωπο της Συρίας. Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.: 355.

¹⁷¹ Ο Ορμπάι στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι στις αρχές του Φθινοπώρου του 1918 έλαβε μια επιστολή από τον Μουσταφά Κεμάλ ο οποίος ανέφερε ότι σκόπευε να παραχωρήσει την Συρία στους Άραβες. Στην ίδια επιστολή ο Κεμάλ εξέφραζε την ανησυχία του για το γεγονός ότι μπορούσε να αναπτυχθούν ταραχές και ανάμεσα στους Κούρδους. Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:49.

να εξασφαλιστεί σταδιακά η υποστήριξη των διανοούμενων για τα σχέδια μου. Η ψύχη μου επαναστατεί απέναντι σε κάτι τέτοιο. Γιατί να κατέβω στο επίπεδο του λαού ενώ έχω υψηλή παιδεία, έχω μελετήσει τον πολιτισμένο κόσμο και την κοινωνία και έχω πολεμήσει για την ελευθερία; Θα τους φέρω (τον λαό και τους διανοούμενους) στο επίπεδο μου. Θα τους κάνω ίδιους με εμένα»¹⁷².

Αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, με στόχο την εξασφάλιση του ελέγχου της κρατικής δομής και της μεσαιάς τάξης, μια μερίδα της συγκεκριμένης τάξης, η οποία πίστευε στην αναγκαιότητα του στρατιωτικού πραξικοπήματος, προσπάθησε να εξασφαλίσει την υποστήριξη του Σουλτάνου Βαχντετίν και του αυτοκρατορικού στρατού¹⁷³. Επιστρέφοντας από το μέτωπο της Κωνσταντινούπολης, ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε πολλές προσπάθειες για να προσεγγίσει τον Σουλτάνο και να τον πείσει να θέσει τον αυτοκρατορικό στρατό υπό τις διαταγές του¹⁷⁴. Από την πλευρά του, ο Βαχντετίν δεν έδωσε την συγκατάθεση του στα σχέδια του στρατηγού Κεμάλ. Λογικά, ο Βαχντετίν προβληματιζόταν για το γεγονός ότι ο Κεμάλ είχε ως στόχο την δημιουργία ενός στρατιωτικού κινήματος, το οποίο θα έθετε σε κίνδυνο την συνταγματική μοναρχία¹⁷⁵. Παράλληλα με τις προσπάθειες για την προσέγγιση του Βαχντετίν, ο Κεμάλ προσπαθούσε να αναπτύξει οδούς επικοινωνίας με τους

¹⁷² Απόσπασμα από σημείωμα του Κεμάλ στο ημερολόγιο του στις 6 Ιουνίου 1918. Στο κείμενο ο γαλλόφωνος Μουσταφά Κεμάλ χρησιμοποιεί την γαλλική λέξη *coup-praxικόπημα*. Αναφέρεται στο Volkan Vamik & Norman Itkowitz, *Ölümsüz ...*, σελ.:14.

¹⁷³ Αν και η στρατιά στην οποία υπηρετούσε ο Μουσταφά Κεμάλ διαλύθηκε επισήμως πριν από την ανακωχή, εκείνος ζήτησε να διατηρήσει την στρατιωτική του ιδιότητα και να μην απαλλαγεί από τον Οθωμανικό Στρατό. Έτσι, στα τέλη του 1918 επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και έλαβε την θέση του ανάμεσα στους Οθωμανούς στρατηγούς, οι οποίοι είχαν επιστρέψει στην πρωτεύουσα όταν είχαν διαλυθεί οι μονάδες τους αλλά εξακολουθούσαν να είναι επισήμως στρατηγοί. Βλπ. *Atatürk (Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη:1970, σελ.:45. Σε μια από τις συναντήσεις του με τον Βαχντετίν, τον Νοέμβριο του 1918 ο Κεμάλ τόνισε τα εξής: «Πρώτα από όλα, θα επιθυμούσα να σας γνωστοποιήσω την απέχθεια των εκπροσώπων του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου και της Μυστικής Υπηρεσίας για το πρόσωπο μου. Αυτό θα πρέπει να το λάβετε υπόψη σας. Επιθυμούμε να εξαφανιστούν οι κομματάρχες οι οποίοι ξεσηκώνουν τον αθώο και πιστό στην βασιλεία σας λαό της Ανατολής. Θεός φυλάξει, αν συνεχιστεί αυτή η κατάσταση θα θέσουν υπό την κατοχή τους και άλλες περιοχές. Τότε θα χάσουμε την πιο σημαντική περιοχή της χώρας μας (εννοεί την Ανατολή). Θα ιδρυθεί αρμένικο και κουρδικό κράτος σύμφωνα με τις επιθυμίες των Συμμάχων. Πιστεύω ότι δεν θα το επιτρέψετε αυτό». Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:58-59.

¹⁷⁴ «(...) Στις 2 Αυγούστου 1918 (ο Μουσταφά Κεμάλ) ήρθε στην Κωνσταντινούπολη. Αμέσως ζήτησε ακρόαση από τον Σουλτάνο. Το αίτημα του έγινε δεκτό. Όταν ο Βαχντετίν ήταν διάδοχος, του είχε προτείνει να ιδρύσει μια ομάδα στρατού στην Κωνσταντινούπολη και να τον διορίσει βοηθό επιτελάρχη. Τώρα ζητούσε από τον Βαχντετίν να του αναθέσει την αρχηγεία του Οθωμανικού Στρατού (στην θέση του Ενβέρ) και να τον διορίσει επιτελάρχη. Ο Βαχντετίν απάντησε ότι θα μελετούσε την πρόταση (...)». Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Türkiye ...*, σελ.: 357-358.

¹⁷⁵ Γνωρίζουμε ότι στα τέλη του 1918 ο Βαχντετίν ζήτησε να μάθει από τον Κεμάλ το βαθμό αφοσίωσης του αυτοκρατορικού στρατού στην συνταγματική μοναρχία. Ο Κεμάλ τον διαβεβαίωσε ότι ο στρατός ήταν αφοσιωμένος στην συνταγματική μοναρχία. Αναλυτικότερα βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:163-166.

Συμμάχους¹⁷⁶ και να εμποδίσει την παραίτηση της μεταβατικής κυβέρνησης του Ιζζέτ Πασά, και την δημιουργία της κυβέρνησης του Τεβφίκ Πασά¹⁷⁷.

Με την αποβίβαση των πρώτων Συμμαχικών στρατιών στην Κωνσταντινούπολη τον Νοέμβριο του 1918 και, κυρίως, μετά την διάλυση της Βουλής τον Δεκέμβριο του 1918 από τον Σουλτάνο Βαχντεττίν, γκρεμίστηκαν οι ελπίδες του Μουσταφά Κεμάλ για έλεγχο της κρατικής δομής μέσα από την προσέγγιση του Σουλτάνου και των Συμμάχων. Εκείνη την περίοδο, ο Κεμάλ, σε συμφωνία με συνεργάτες του όπως ο ναύαρχος Ραούφ Ορμπάι, ο Φετχί Οκγιάρ και ο Ισμαήλ Τζάμπολατ, προσέγγισε την Οργάνωση Καρακόλ και επιχείρησε να οργανώσει ένα στρατιωτικό κίνημα το οποίο θα εξουδετέρωνε τον Βαχντεττίν και θα έθετε υπό το έλεγχο του όλες τις κρατικές δομές. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, συζητήθηκε η ίδρυση μιας "επαναστατικής επιτροπής", η απαγωγή του πρωθυπουργού Τεβφίκ Πασά και η δολοφονία του Βαχντεττίν¹⁷⁸. Αν και οι

¹⁷⁶ «Στις 13 Νοεμβρίου (1918) ενοικίασε ένα δωμάτιο στο ξενοδοχείο Πέρα Παλάς. Σύμφωνα με μια πηγή (Life, Gazi Moustafa Kemal Atatürk, Founder of the Turkish Republic, Ankara 1961) με σκοπό να μάθει τις αληθινές προθέσεις των Άγγλων, δια μέσου του ανταποκριτή της Daily Mail στην Κωνσταντινούπολη G.Ward Price, πρότεινε (στους Άγγλους) τη δημιουργία ενός Αγγλικού προτεκτοράτου στην Ανατολή με κυβερνήτη ή ύπατο αρμοστή τον ίδιο. Ο Άγγλος αξιωματικός των μυστικών υπηρεσιών, που ενημερώθηκε από τον Ward Price για την πρόταση (του Μουσταφά Κεμάλ), δεν της έδωσε σημασία». Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:58-59. Για την συνάντηση του Μουσταφά Κεμάλ με τον Άγγλο δημοσιογράφο Ward Price, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 14 Νοεμβρίου στο ξενοδοχείο Πέρα Παλάς της Κωνσταντινούπολης, ο Τιφτικτσι αναφέρει τα εξής: «Ο Μουσταφά Κεμάλ τόνισε ότι η χώρα του στο Παγκόσμιο Πόλεμο πολέμησε σε λάθος πλευρά. Οι Τούρκοι δεν έπρεπε να πολεμήσουν ενάντια στους Άγγλους. Αυτό το έπραξαν υπό την πίεση του Ενβέρ Πασά. (...) Ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν αντίθετος με την είσοδο των Γάλλων στην χώρα. Ο λαός μπορούσε να αποδεχθεί την Αγγλική διοίκηση. Αν οι Άγγλοι δεχθούν να αναλάβουν την ευθύνη της Ανατολής θα χρειαζόνταν έμπειρους νομάρχες. Ο Μουσταφά Κεμάλ τόνισε ότι ήταν πρόθυμος να αναπτύξει επαφές με τις Αγγλικές αρχές, προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Ward Price μετέφερε το εν λόγω μήνυμα σε έναν ταγματάρχη της (Αγγλικής) μυστικής υπηρεσίας. Ο ταγματάρχης δεν έδωσε σημασία και τόνισε ότι "στο άμεσο μέλλον θα εμφανίζονταν πολλοί Τούρκοι στρατηγοί οι οποίοι θα ζητούσαν εργασία"». Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.: 370-371.

¹⁷⁷ Στα τέλη του 1918, ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να θέσει υπό τον έλεγχο του την μεταβατική κυβέρνηση του Αχμέτ Ιζζέτ Πασά και προ πάντων τον Οθωμανικό Στρατό, μέσα από την εξασφάλιση του πόστου του επιτελάρχη ή αυτού του Υπουργού Άμυνας. Όταν οι προσπάθειες ελέγχου του στρατού δεν απέδωσαν, ο Κεμάλ κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να διατηρηθεί στην εξουσία η μεταβατική κυβέρνηση του Αχμέτ Ιζζέτ Πασά. Όταν διαπίστωσε ότι η πτώση της ήταν αναπόφευκτη, προσπάθησε να πείσει τα μέλη της Οθωμανικής Βουλής να μην υποστηρίξουν την κυβέρνηση του Τεβφίκ Πασά. Βλπ. *Atatürk (Ατατούρκ)*, σελ.:46. Στα απομνημονεύματά του, ο Ορμπάι αναφέρεται στην απογοήτευση του Μουσταφά Κεμάλ για την παραίτηση του Αχμέτ Ιζζέτ Πασά και την δημιουργία της κυβέρνησης του Τεβφίκ Πασά. Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:161-162. Ο Τσετινερ αναφέρεται στις προσπάθειες που κατέβαλλε ο Κεμάλ για να εμποδίσει τη κυβέρνηση του Τεβφίκ Πασά να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης. Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:42-43. Για το συγκεκριμένο ζήτημα επίσης, βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:164-165.

¹⁷⁸ Για τις συγκεκριμένες προτάσεις καθώς και για το σχέδιο στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω βλπ. Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:140 και 169. Επίσης, για το συγκεκριμένο

συγκεκριμένες προτάσεις εγκαταλείφθηκαν, κυρίως εξαιτίας της ενισχυμένης στρατιωτικής παρουσίας των Συμμάχων στην Κωνσταντινούπολη, ο Κεμάλ συμφώνησε με τους συνεργάτες του στην εφαρμογή ενός σχεδίου. Στο συγκεκριμένο σχέδιο προβλεπόταν ο έλεγχος και η μη διάλυση και παράδοση του αυτοκρατορικού στρατού στους Συμμάχους (προβλεπόταν η παραμονή των νεαρών στρατηγών στα πόστα τους), ο έλεγχος των διαφόρων βαθμίδων του στρατού, ο έλεγχος της πολιτικής γραφειοκρατίας, η οργάνωση ενός προπαγανδιστικού μηχανισμού με στόχο την διάδοση των αρχών του τουρκικού φιλελευθερισμού, καθώς και η εξασφάλιση της συνοχής εκείνης της μερίδας της μεσαίας τάξης, η οποία υποστήριζε τις αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού (προβλεπόταν η αποφυγή των κομματικών διαμαχών στην ενδοχώρα).

Στις αρχές του 1919, με στόχο την προώθηση της οργάνωσης της προπαγανδιστικής δράσης και την εξασφάλιση της συνοχής της μεσαίας τάξης, ο Κεμάλ υποστήριξε την ίδρυση και την οργάνωση του **Οθωμανικού Φιλελεύθερου Λαϊκού Κόμματος (Osmanlı Hürriyetpever Avam Fırkası)**. Το συγκεκριμένο κόμμα ιδρύθηκε μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου με πρωτοβουλία του συνεργάτη του Κεμάλ, Φετχί Οκγιάρ και του βουλευτή του Καρεσί Χιουσεγίν Καντρί¹⁷⁹. Το επίσημο προπαγανδιστικό όργανο του κόμματος ήταν η εφημερίδα "Minber" η οποία ιδρύθηκε με την υποστήριξη του Κεμάλ¹⁸⁰. Το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα, στις αρχές του 1919, κάλεσε σε πολιτική συνεργασία όλες τις διάσπαρτες πολιτικές δυνάμεις της Κωνσταντινούπολης¹⁸¹. Το κόμμα διαλύθηκε μετά την διάλυση της οθωμανικής βουλής τον Δεκέμβριο του 1918¹⁸².

ζήτημα βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:167-169, Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:62, *Atatürk (Ατατούρκ)*, σελ.:48.

¹⁷⁹ Βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:406-407.

¹⁸⁰ Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:167-168, Emel Akal, Mustafa Kemal, *İttihat Terakki ...*, σελ.:143 και *Atatürk (Ατατούρκ)*, σελ.:48-49. Η "Minber" κυκλοφόρησε καθημερινά από την 1 Νοεμβρίου 1918 μέχρι τις 21 Ιανουαρίου 1919. Ο Μουσταφά Κεμάλ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι "η Μινμπέρ ήταν η μοναδική μου δημοσιογραφική εμπειρία". Το όνομα της εφημερίδας είχε καθοριστεί από τον ίδιο (Μινμπέρ: Βήμα). Στην Μινμπέρ εκδόθηκαν άρθρα πολλών δημοσιογράφων οι οποίοι προτίμησαν να εμφανιστούν στις στήλες της με ψευδώνυμα. Το 2007 ο καθηγητής Erol Kaya συνέλεξε και εξέδωσε τα κύρια άρθρα της εφημερίδας. Βλπ. Erol Kaya, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber (Η Πρώτη Εφημερίδα του Ατατούρκ, η Μινμπέρ)*, Άγκυρα:2007, σελ.:1-4.

¹⁸¹ «Εξαιτίας της κρίσιμης κατάστασης, με σκοπό την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας μας, θα πραγματοποιηθεί μια συνεδρίαση στον Σύλλογο Τύπου του Πέρα, στις 8 Φεβρουαρίου 1919, με την συμμετοχή δυο εκπροσώπων από κάθε πολιτικό κόμμα για να συζητηθούν οι τρόποι αποτελεσματικότερης δραστηριοποίησης των υπάρχοντων πολιτικών κομμάτων». Σύμφωνα με τον Τουνάγια, όλοι οι πολιτικοί σχηματισμοί της Κωνσταντινούπολης αντιμετώπισαν την συγκεκριμένη

Σε επίπεδο πολιτικών τοποθετήσεων το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα ακολούθησε την πολιτική γραμμή του τουρκικού φιλελευθερισμού. Στο πρόγραμμα και στις τοποθετήσεις του, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στις Αρχές Ουίλσον¹⁸³, υπερασπίστηκε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους, στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας: «*«Τα έθνη που ζουν στα εδάφη της Τουρκίας (...) δεν αποτελούν ένα μωσαϊκό, αλλά στην ιστορία έχουν αναμειχθεί και αποτελούν ένα κοινωνικό μείγμα. Αυτό αποτελεί πλεονέκτημα (...). Φυσικά κανείς μας δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι ο (Παγκόσμιος) Πόλεμος (...) δεν αδίκησε κάποιες εθνότητες (της Αυτοκρατορίας). Όμως γνωρίζουμε ότι ο ιστορικός και πνευματικός υπαίτιος αυτών των αδικημάτων δεν είναι μια εθνότητα ή μια οργάνωση αλλά μια κλίκα. Αν κατανοήσουμε αυτό το γεγονός δεν θα τίθεται πλέον Αρμένικο ή Ρωμαϊκό ζήτημα»*¹⁸⁴. Το κόμμα υπογράμμισε την ανάγκη του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοπολιτικών δομών, μέσα από την ομαλοποίηση των σχέσεων με τον δυτικό κόσμο και την εισαγωγή ξένου κεφαλαίου στην χώρα: «Στο Οθωμανικό κράτος (...) η περίοδος της μεταρρύθμισης (Τανζιμάτ) ξεκίνησε πολύ αργά και η είσοδος σε αυτή την περίοδο ήταν πολύ δύσκολη. Και (...) δεν πραγματοποιήθηκαν αυθεντικά και αποφασιστικά βήματα ανανέωσης (...). Τα γειτονικά έθνη πραγματοποίησαν με επιτυχία τις μεταρρυθμίσεις τους (...). Εμείς όμως, ήμασταν διστακτικοί και τα βήματα μας αντιμετώπισαν εμπόδια στο εσωτερικό και στο εξωτερικό (...). Πιστεύουμε ότι οι ελεύθεροι, έντιμοι και πολιτισμένοι Οθωμανοί χαιρετίζουν την ελευθερία υπό την σημαία της αληθινής συνταγματικής μοναρχίας και του πολιτισμού»¹⁸⁵. Σε ότι αφορά

πρόταση με καχυποψία, λόγω του ότι θεωρούσαν το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Κόμμα ως συνέχεια του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Συνεχίζοντας, ο Τουνάγια αναφέρει ότι το Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα δραστηριοποιήθηκε στην πολιτική σκηνή από την ίδρυση του μέχρι την διάλυση της βουλής, τον Δεκέμβριο του 1918. Θα πρέπει να θυμηθούμε άλλωστε ότι ο πρόεδρος του Κόμματος, ο Φεχί Μπέη φυλακίστηκε τον Μάρτιο του 1919. Το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα κατά την σύντομη διάρκεια της ζωής του οργανώθηκε μόνο στην Κωνσταντινούπολη. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:407.

¹⁸² Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.:407.

¹⁸³ «Ο ρόλος των Αρχών Ουίλσον είναι η εξασφάλιση της κυριαρχίας όλων των εθνών και του Τουρκικού έθνους. Η δωδέκατη παράγραφος του φημισμένου ανακοινωθέντος του (προέδρου) Ουίλσον στις 8 Οκτωβρίου (1918) είναι ξεκάθαρη». Απόσπασμα από τοποθέτηση του κόμματος στην εφημερίδα "Minber" στις 9/12/1918 στο Erol Kaya, *Mustafa Kemal Atatürk'ün ...*, σελ.:298.

¹⁸⁴ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Απόσπασμα από άρθρο της "Minber" στις 4/11/1918, στο ίδιο, σελ.:177. Η αναφορά στα "εδάφη της Τουρκίας" και όχι στα εδάφη του οθωμανικού κράτους είναι αξιοσημείωτη. «Η Τουρκία είναι και μια Βαλκανική χώρα (...)». «Δεν μπορεί να τίθεται ζήτημα εκτουρκισμού για εμάς. Μέχρι σήμερα είχαμε την επίγνωση της τουρκικότητας μας (...). Η εθνική μας καταγωγή είναι Τούρκικη (...)». Βλπ. το ίδιο, στις 6/11/1918, σελ.:282.

¹⁸⁵ Βλπ. το ίδιο, στις 1/11/1918, σελ.:27-30. «Κατά την γνώμη μας, θα πρέπει να εκσυγχρονιστούν οι παραδοσιακές δομές και πρακτικές. Για αυτό τον λόγο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας, σε κάθε τομέα, τις πραγματικότητες που αφορούν την παράδοση μας και την σημερινή κατάσταση μέσα στην οποία βρισκόμαστε. (...) Τα διάφορα κινήματα (...) συμφωνούν στην ανάγκη εκσυγχρονισμού. (...)

την συνεργασία με τον δυτικό κόσμο και την εισαγωγή του ξένου κεφαλαίου στην χώρα, το κόμμα τόνισε ότι η συνεργασία με το ξένο κεφάλαιο μπορεί να επιτευχθεί εφόσον εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους: «Κατά την διάρκεια του Πολέμου στην (Οθωμανική) αγορά επικράτησαν οι τουρκικές οικονομικές δυνάμεις (εννοεί το μουσουλμανικό – τουρκικό κεφάλαιο) και οι σύμμαχοι τους (εννοεί κυρίως το γερμανικό κεφάλαιο). Το σύνολο αυτών των δυνάμεων αποτελούσε μια “κλειστή οικονομία”. Η τουρκική οικονομία την περίοδο της ανακωχής θέλει να διατηρήσει τα εν λόγω χαρακτηριστικά της (εννοεί την επικράτηση του τούρκικου κεφαλαίου). Τα συμμαχικά κεφάλαια (κυρίως τα γερμανικά) αποχωρούν σταδιακά και περιορίζεται η σημασία τους. Όμως το κενό που δημιουργείται από την αποχώρηση αυτών των κεφαλαίων, έρχονται να τα καλύψουν τα κεφάλαια των πρώην εχθρών μας, αυτά των Συμμάχων. (...) Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, στην μεταπολεμική περίοδο, τα νέα κεφάλαια της αγοράς θα διαδραματίσουν σημαντικότερο ρόλο από τα παλαιά. Αυτό σημαίνει ότι, κατά την νέα περίοδο στην αγορά μας θα επικρατήσει μαζί με το δικό μας κεφάλαιο και το κεφάλαιο των Συμμάχων. (...) Είναι σίγουρο ότι θα δεχθούμε προτάσεις που δεν επιθυμούμε. (...) Για αυτό η κυβέρνηση θα πρέπει να ελέγξει την διοίκηση της χώρας και θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί όταν θα αναπτύσσουμε οικονομικές σχέσεις με τους πρώην εχθρούς μας. (...) Δεν θα επικεντρωθούμε στην (άσχημη) πολιτική μας κατάσταση, δεν θα θεωρήσουμε ηττημένους τους εαυτούς μας, θα προσπαθήσουμε να προστατεύσουμε την εθνική μας κυριαρχία (...) Δεν πρέπει να θέσουμε υπό ξένο έλεγχο την χώρα. (...) (Την ίδια στιγμή όμως) δεν θα πρέπει να κινηθούμε με την λογική “δεν παραχωρώ τίποτα”»¹⁸⁶. Παράλληλα, το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα υποστήριξε την συνεργασία των δυτικών δυνάμεων με το οθωμανικό κράτος, με στόχο την ανάπτυξη των εγχώριων καπιταλιστικών δομών και την αντιμετώπιση της εξάπλωσης του μπολσεβικισμού στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής: «Η ειρήνη πια χαμογελά στον πρόσωπο της ανθρωπότητας. (...) Η πενταετής καταστροφή θα διορθωθεί μετά δυσκολίας σε εικοσιπέντε χρόνια. (...) Οι μητέρες

Εμείς δεν συμφωνούμε στον διαχωρισμό ανάμεσα στον “πολιτισμό” (medeniyet) και στην (εθνική) “κουλτούρα” (hars). Διότι ο δυισμός σημαίνει σύγκρουση. (...) Θα πρέπει να αποδεχθούμε ότι αυτά αλληλοσυνδέονται. (...) Η κουλτούρα αντιστοιχεί σε μια κοινωνία η οποία δεν έχει ωριμάσει. Κάτι τέτοιο (ο δυισμός) συμβαίνει μονάχα στους βάρβαρους. Τα (...) πολιτισμένα έθνη έχουν κοινές (...) αρχές και συνεργάζονται. Ακόμη, (τα πολιτισμένα έθνη) έχουν κοινή λογοτεχνία, κοινές κοινωνικές δομές και κοινή δικαιοσύνη (...). Σήμερα υπάρχει παγκόσμια ηθική (...). (...) Ακόμη, εξαιτίας του τύπου και των ταξιδιών κάποια άτομα έχουν ενταχθεί σε ξένες κοινωνίες. Έτσι, (γίνεται κατανοητό ότι) η (εθνική) κουλτούρα δεν αντιτίθεται στην ανάμειξη (των διάφορων κουλτούρων) (...). Εμείς ως Οθωμανοί θα πρέπει να εκσυγχρονίσουμε τον πολιτισμό μας, να μην δημιουργήσουμε πλαστές διαφορές (πολιτισμός – κουλτούρα) και να βγούμε από την απραξία απαντώντας στην ανάγκη εναρμόνισης με το εξωτερικό (...).» Βλπ. το ίδιο, στις 9/11/1918, σελ.:348-349.

¹⁸⁶ Βλπ. το ίδιο, στις 13/11/1918, σελ.:223-227.

βαρέθηκαν να μεγαλώνουν τέκνα τα οποία θυσιάζονται αδίκως (...). Από τώρα και στο εξής, οι υποστηρικτές του πολέμου δεν μπορούν να βρουν υποστήριξη στα σχέδια τους (...). Αν συνεχίσει να εξαπλώνεται ο Μπολσεβικισμός προς την Δύση, η Ευρώπη θα βρεθεί εκ νέου μέσα σε φωτιά (...). Οι χθεσινίοι εχθροί πρέπει να συνεργαστούν και να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα απέναντι σε αυτό τον κίνδυνο (...)»¹⁸⁷.

Το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα πραγματοποίησε ιδιαίτερη αναφορά στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων των τελευταίων εδαφών της Αυτοκρατορίας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τόνισε ότι τα κοινά πολιτισμικά δεσμά εξασφαλίζουν την ενότητα και την συνοχή του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους: «(...) Όταν ένα έθνος έχει μια γλώσσα, μια λογοτεχνία, μια κοινωνική δομή και μια ιστορία δεν μπορεί να καταστραφεί με την απόφαση τριών ή τεσσάρων ατόμων. (...) Κανένα άτομο δεν μπορεί να επιβληθεί σε ένα έθνος. Ένα νοήμον έθνος όσο μικρό και αδύναμο και αν είναι δεν μπορεί να καταστραφεί. Δεν μπορούν να το καταστρέψουν ούτε τα πιο ισχυρά κράτη του κόσμου. Το έθνος είναι μια πνευματική δύναμη. Πιστεύουμε ότι η δύναμη ενός πνεύματος δεν μπορεί να μετρηθεί με τον διαχωρισμό του έθνους σε πλειοψηφία και σε μειοψηφία, αλλά μόνο με το περιεχόμενο του»¹⁸⁸. Παράλληλα, επισήμανε την σημασία του Ισλάμ ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής και τάχθηκε υπέρ μιας σύγχρονης ανάγνωσης των επιταγών του: «Η εθνική συνείδηση έχει αναμειχθεί με την θρησκευτική συνείδηση (...). Τα θρησκευτικά έθιμα και οι θρησκευτικές τελετουργίες θα πρέπει να εκσυγχρονιστούν. (...) Οι ελεύθερες συζητήσεις θα εξυψώσουν την θρησκεία. Για αυτό θα πρέπει να εξασφαλιστεί η ελευθερία έκφρασης γνώμης (...)»¹⁸⁹.

Υπογραμμίζοντας την σημασία της υπεράσπισης της κυριαρχίας και του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους, το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα τόνισε ότι οι λανθασμένες κινήσεις των κυβερνήσεων του Κόμματος Ένωσης και Προόδου¹⁹⁰ καθώς και όσων κυβερνήσεων ιδρύθηκαν κατά την μεταπολεμική περίοδο, έθεταν σε κίνδυνο την συνταγματική μοναρχία¹⁹¹: «Ένα

¹⁸⁷ Βλπ. το ίδιο, στις 9/11/1918, σελ.:48.

¹⁸⁸ Βλπ. το ίδιο, στις 9/11/1918, σελ.:134.

¹⁸⁹ Βλπ. το ίδιο, στις 7/11/1918, σελ.:346-348.

¹⁹⁰ «(...) Το έθνος βιώνει τις φθορές που προκάλεσαν προσωπικότητες όπως ο Ταλάτ Πασάς και ο Ενβέρ Πασάς (...)». Βλπ. το ίδιο, στις 30/11/1918, σελ.:245.

¹⁹¹ «Στην πόλη μας οι ξένες δυνάμεις έγιναν δεχτές με κάποιες διαδηλώσεις, όταν εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντινούπολη κάποιες στρατιωτικές μονάδες. Αυτές οι εξελίξεις σημαίνουν παραβίαση της συνθήκης ανακωχής. Η κυβέρνηση έπρεπε να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση όχι με δηλώσεις αλλά με πολιτικά μέτρα». Βλπ. το ίδιο, στις 17/11/1918, σελ.:65.

πολιτισμένο έθνος δεν μπορεί να κυβερνηθεί χωρίς νόμους. Η πρόοδος των τελευταίων αιώνων και τα σύγχρονα δημοκρατικά κινήματα δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Σήμερα, ο καλύτερος δείκτης εκδυτικισμού ενός έθνους είναι το σύνταγμα του. Σε μια εποχή που χώρες από το Ιράν μέχρι την Κίνα διοικούνται συνταγματικά, είναι αδιανόητο και ύβρης κατά του έθνους να εκφράζονται αμφιβολίες για την συνταγματική μοναρχία των Οθωμανών. Πώς μπορούμε να δεχθούμε έναν απολυταρχικό τρόπο διοίκησης; (...) Η ευμάρεια της πατρίδας εξαρτάται από τον συνταγματισμό. (...) Η παράβλεψη της συνταγματικής μοναρχίας είναι μια ασθένεια η οποία δεν πρέπει να αναδυθεί ποτέ. (...) Δεν θα φανταζόμασταν ότι σε μια τόσο κρίσιμη περίοδο του κράτους θα υπήρχαν κάποιοι που θα προκαλούσαν, πέρα από την κυβερνητική κρίση και νομική κρίση»¹⁹². Το Οθωμανικό Φιλελεύθερο Λαϊκό Κόμμα, τονίζοντας την αναποτελεσματικότητα των μεταπολεμικών κυβερνήσεων διεκδικούσε την εξουσία: «Υπάρχει μια πραγματικότητα η οποία λάμπει όπως και ο ήλιος. Η κυβέρνηση (του Τεβφίκ Πασά) είναι αναποτελεσματική σε όλους τους τομείς. (...) Πρέπει να δημιουργηθεί μια κυβέρνηση συνεργασίας (temerküz kabinesi) η οποία θα εκπροσωπεί την χώρα στο εξωτερικό, θα επιλύσει το ζήτημα των εθνοτήτων και θα συνδέσει την κυβέρνηση με τις εθνότητες στο εσωτερικό, θα τερματίσει τις αυθαιρεσίες του τύπου και θα εξασφαλίσει την συμμετοχή όλων των κομμάτων στα πολιτικά δρώμενα της χώρας»¹⁹³. Διεκδικώντας την εξουσία το κόμμα, στις δημόσιες τοποθετήσεις του, αναφερόταν στα ηγετικά χαρίσματα του Μουσταφά Κεμάλ και στην ανάγκη ανάληψης της διακυβέρνησης της χώρας από μια χαρισματική ηγεσία¹⁹⁴.

¹⁹² Βλπ. το ίδιο, στις 11/11/1918, σελ.:50-51. «Καθώς εξετάζεται η περίοδος της πτώσης του κράτους μας διακρίνουμε ότι μια από τις μεγαλύτερες αλήθειες είναι ότι η ήττα μας στους πολέμους οφείλεται στο είδος διακυβέρνησης, στον παραδοσιακό τρόπο μάχης, στην μεγάλη διαφορά της Δύσης και της Ανατολής (...). (...) Το παραδοσιακό σχήμα διακυβέρνησης μας δεν επέτρεπε στον λαό να γνωρίσει την διοίκηση του και η διοίκηση τον λαό της (...). Σήμερα πια (...) δεν μπορεί να διοικηθεί η χώρα με τον παραδοσιακό τρόπο. Στην χώρα μας απέμειναν δυο-τρεις εθνότητες. Κάθε μια από αυτές άρχισε να προβληματίζεται για το μέλλον της. (...) Σε μια τέτοια (κρίσιμη περίοδο) εμείς ιδρύουμε μονάχα κάποιες επιτροπές!». Βλπ. το ίδιο, στις 11/12/1918, σελ.:117-119. Μια εβδομάδα μετά την δημοσίευση του παραπάνω άρθρου, η "Minber" τόνισε τα εξής: «Όταν μελετήσει κανείς την κατάσταση που επικρατεί διαπιστώνει ότι όλες οι δημιουργικές δυνάμεις της χώρας προσπαθούν (...) να βλάψουν την κοινωνική μας ζωή. Κάθε μεριά στηρίζει την επιτυχία της στην καταστροφή της άλλης. (...) Η κυβέρνηση, η Βουλή, κάποιοι παράγοντες του τύπου που προσπαθούν να επωφεληθούν από την κατάσταση και ακόμη κάποιοι διακεκριμένοι που σιωπούν». Βλπ. το ίδιο, στις 18/12/1918, σελ.:124.

¹⁹³ Βλπ. το ίδιο, στις 26/11/1918, σελ.:85-87.

¹⁹⁴ Βλπ. το ίδιο, στις 1/11/1918, σελ.:30. «"Χάρισμα" ονομάζεται η ισχύουσα ως έκτακτη ιδιότητα μιας προσωπικότητας (...) λόγω της οποίας η (προσωπικότητα αυτή) θεωρείται ως κατέχουσα (...) συγκεκριμένες έκτακτες δυνάμεις ή ιδιότητες που δεν είναι προσβάσιμες στον καθένα, ή θεωρείται θεόσταλη ή υποδειγματική και ως εκ τούτου το άτομο αξιολογείται ως "ηγέτης". Το πώς θα μπορούσε να αξιολογηθεί η αντίστοιχη ιδιότητα ως "αντικειμενικά" ορθή από ηθική, αισθητική ή

Γ. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ: Η ΑΡΧΟΥΣΑ
ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΚΑΙ Η ΑΥΤΟΝΟΜΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΡΑΣΗ ΣΤΗΝ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΝΔΟΧΩΡΑ

Στην ενδοχώρα η μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη και η κυρίαρχη τάξη της υπαίθρου (Τούρκοι, Κούρδοι, Κιρκάσιοι κ.ο.κ. γαιοκτήμονες, θρησκευτικοί ηγέτες της περιφέρειας, αρχηγοί ταγμάτων), συμφωνούσαν με τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του, ότι η οθωμανική κυβέρνηση ήταν αναποτελεσματική ως προς την υποστήριξη του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας. Σε περιοχές όπως η ανατολική Θράκη, τα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας καθώς και η ανατολική ενδοχώρα, αντιμέτωπη με την προώθηση των ελληνικών δυνάμεων, τα σχέδια ίδρυσης αρμενικού κράτους στα οθωμανικά εδάφη και την απειλή της αποσκίρτησης των Κούρδων, η μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη ένωσε τις δυνάμεις της με τα στοιχεία της υπαίθρου και προχώρησε στην ίδρυση τοπικών πολιτικών συλλόγων. Αυτοί οι σύλλογοι συνδύαζαν όλα τα χαρακτηριστικά ενός πολιτικού κόμματος (είχαν κεντρικές επιτροπές, παραρτήματα, πολιτικά προγράμματα, πραγματοποιούσαν συνέδρια κ.ο.κ.)¹⁹⁵ με την αντιστασιακή δράση, κατά της ανάπτυξης των ελληνικών και

άλλη σκοπιά είναι βεβαίως τελείως αδιάφορο όσον αφορά την έννοια: αυτό που είναι σημαντικό είναι το ότι όντως αξιολογείται από τους χαρισματικά κυριαρχούμενους, τους οπαδούς». Βλπ. Max Weber, *Οι Τύποι της Εξουσίας*, Αθήνα: 2001, σελ.:61.

¹⁹⁵ Η πολιτική δράση του συνόλου των τοπικών οργανώσεων της Ανατολής, φέρει κοινά χαρακτηριστικά με την δράση ενός πολιτικού κόμματος. Όλες οι οργανώσεις έχουν ένα πολιτικό πρόγραμμα μέσα από το οποίο αναλύονται οι βασικές πολιτικές τοποθετήσεις και οι πολιτικοί στόχοι τους. Οι οργανώσεις προσφεύγουν σε σύγχρονες μεθόδους κινητοποίησης των μαζών. Εκδίδουν γραπτά ανακοινωθέντα, διοργανώνουν συγκεντρώσεις σε κοινόχρηστους χώρους (πλατείες, τεμένη, σχολεία κ.ο.κ.), διοργανώνουν συνέδρια, λειτουργούν ως μαζικά κόμματα και όχι ως κλειστές λίγκες –σύμφωνα με όλα τα προγράμματα όλοι οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της περιοχής θεωρούνται μέλη των οργανώσεων-, έχουν ιεραρχημένη δομή και ορθολογικό μηχανισμό λήψης αποφάσεων. Αυτός ο μηχανισμός λήψης αποφάσεων σε πολλές περιπτώσεις δημιουργεί εναλλακτικούς κρατικούς μηχανισμούς οι οποίοι λαμβάνουν κυβερνητικές πρωτοβουλίες και οργανώνουν πολιτοφυλακές. Τα μέλη των εκτελεστικών επιτροπών εκλέγονται από τα μέλη των τοπικών οργανώσεων. Σε επίπεδο πολιτικού προγράμματος οι τοπικές αντιστασιακές οργανώσεις γειτνιάζουν με τις βασικές τοποθετήσεις της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού. Έτσι, στηρίζουν την πολιτική τους γραμμή στις Αρχές Ουίλσον και με βάση αυτή την αρχή, εκφράζουν το αίτημα της ειρήνευσης και την επιστροφή στην ομαλότητα στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων. Η αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη τον Μάιο του 1919 εκλαμβάνεται ως επιθετική πράξη που αναιρεί το αίτημα της ειρήνευσης. Τότε άλλωστε, αρχίζει να εδραιώνεται η σκέψη της ένοπλης αντίστασης στο μέτωπο της δυτικής Μικρής Ασίας. Αναλυτικότερα βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.: 142-154, 208-214 και 242-257, Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:227-229, Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:160 και Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:908, 1031 και 1033.

αρμένικων δυνάμεων στην περιοχή τους. Για τις ανάγκες αυτής της μελέτης θα ονομάσουμε, την σύμπραξη της μεσαιάς τάξης με την κυρίαρχη τάξη της υπαίθρου, που σημειώθηκε μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, " άρχουσα συμμαχία της ενδοχώρας"¹⁹⁶. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι, όπως θα δούμε παρακάτω, την περίοδο που ακολούθησε την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, στο πολιτικό πεδίο της ενδοχώρας εμφανίστηκαν ταυτοχρόνως άρχουσες συμμαχίες πολλών περιοχών, οι οποίες προχώρησαν στην ίδρυση των δικών τους συλλόγων¹⁹⁷. Στα πλαίσια αυτών των συλλόγων, η μεσαιά τάξη καθόρισε την πολιτική κατευθυντήρια γραμμή και η άρχουσα τάξη της υπαίθρου εξασφάλισε την υλική υποστήριξη της πολιτικής δράσης¹⁹⁸. Επίσης,

¹⁹⁶ Για την συνεργασία της μεσαιάς τάξης με τις άλλες κοινωνικές τάξεις, οι επιστημόνες του Γκράμσι πιστεύουμε ότι σκιαγραφούν την εικόνα της Ανατολής στα τέλη της δεκαετίας του 10' και στις αρχές της δεκαετίας του 20': «Η θέληση είναι στραμμένη προς ένα σκοπό αλλά (η αστική τάξη) είναι βραδυκίνητη και έχει ανάγκη συνήθως από μια μακροχρόνια διαδικασία για να συμμετροποιηθεί οργανωτικά και πολιτικά. Η διαδικασία επιταχύνεται όταν η ειδική "θέληση" αυτής της ομάδας συμπίπτει με την θέληση και τα άμεσα συμφέροντα της ανώτερης τάξης. Όχι μόνο η διαδικασία επιταχύνεται αλλά εκδηλώνεται ξαφνικά η στρατιωτική δύναμη αυτού του στρώματος που μερικές φορές όταν οργανωθεί υπαγορεύει τον νόμο (στην περίπτωση της Ανατολής εξασφαλίστηκε η γρήγορη εξάπλωση των αντιστασιακών οργανώσεων). (...) Οι καινούργιες άρχουσες (τάξεις) δυνάμεις (στην περίπτωση της Ανατολής η άρχουσα συμμαχία) δεν μπόρεσαν ποτέ να αποσπαστούν τουλάχιστο για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα από την παράδοση και τα οργανωμένα συμφέροντα, δηλαδή από σχηματισμούς δημοσίων υπαλλήλων που υπήρχαν ήδη και είχαν συγκροτηθεί πριν από την δική τους άνοδο». Βλπ. Αντώνιο Γκράμσι, *Για τον Μακιαβέλι*, Αθήνα: α.χ., σελ.:100 και 139.

¹⁹⁷ Η συνεργασία των παραδοσιακών στοιχείων της Ανατολής (γαιοκτήμονες, αγάδες, σείχηδες) με τα στοιχεία της μεσαιάς τάξης (επαγγελματίες όπως λ.χ. ιατροί, δάσκαλοι, δημοσιογράφοι, δικηγόροι, γραφειοκράτες) είναι το κοινό χαρακτηριστικό όλων των τοπικών οργανώσεων, οι οποίες ιδρύθηκαν με την ονομασία "Σύλλογος Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων ή της Πατρίδος" σε διάφορες περιοχές της Ανατολής. Η ονομασία παραπέμπει στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης με βάση τις Αρχές Ουίλσον. Ας σημειωθεί ότι ο Γκράμσι κάνει λόγο για "πολιτικές κρίσεις" και "πολιτικοοικονομικές κρίσεις της ηγετικής ομάδας" καθώς αναφέρεται στην ξαφνική δραστηριότητα των μαζών, οι οποίες νωρίτερα βρισκόταν σε κατάσταση πολιτικής παθητικότητας. Η διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου άνοιξε τον δρόμο για την συλλογική δράση της νέας περιόδου στο επίπεδο των τοπικών οργανώσεων. Βλπ. Αντώνιο Γκράμσι, *Για τον ...*, σελ.:94-95.

¹⁹⁸ Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Μικρή Ασία και την Ανατολή, στην Κιλικία και στην νότια Ανατολή (στα σύνορα με την Συρία), ο έλεγχος των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων άνηκε εξ ολοκλήρου στους γραφειοκράτες –κυρίως στους στρατιωτικούς– και είχε στο επίκεντρο του την παρεμπόδιση της πολιτικοοικονομικής ενίσχυσης των Αρμενίων οι οποίοι είχαν υποστεί τραγικά δεινά εξαιτίας των πολιτικών της κυβέρνησης των Νεότουρκων. Ξεκινώντας από τις αρχές του 1919, ιδρύθηκαν Σύλλογοι Υπεράσπισης Δικαιωμάτων από διάφορους στρατιωτικούς στα Άδανα, στην Μερσίνη, στο Ταρσός, στο Μάρας, στην Ούρφα και στο Άντεπ. Όλοι αυτοί οι σύλλογοι ανέπτυξαν την δράση τους μετά την εδραίωση της κεμαλικής οργάνωσης στην Σεβάστεια και στην Άγκυρα. Τότε άλλωστε, τέθηκαν υπό τον έλεγχο του αρχηγείου του Μουσταφά Κεμάλ. Το γεγονός ότι στην Κιλικία και στην νότια Ανατολή ο έλεγχος των τοπικών οργανώσεων άνηκε στους γραφειοκράτες δεν θα πρέπει να μας οδηγήσει στο λανθασμένο συμπέρασμα ότι αυτές ήταν οργανώσεις στις οποίες συμμετείχαν αποκλειστικά οι γραφειοκρατίες. Απεναντίας, γνωρίζουμε ότι σε αυτές συμμετείχαν πρόκριτοι και αστικά στοιχεία οι οποίοι κατά την διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου είχαν συνεργαστεί με την κυβέρνηση των Νεότουρκων σε ότι αφορά την απομάκρυνση του αρμένικου κοινωνικοοικονομικού παράγοντα από την περιοχή τους. Όμως ο ρόλος των ομάδων αυτών στους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων ήταν δευτερεύουσας σημασίας. Στην περίπτωση του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων του Άντεπ (Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) γνωρίζουμε ότι, σε

θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι σύλλογοι απέδωσαν μεγάλη σημασία στην αυτονομία των κινήσεων τους. Μετά την Συνθήκη του Μούδρου, η έμφαση στην αυτονομία των κινήσεων άνοιξε τον δρόμο για την άνοδο του τοπικισμού στην ενδοχώρα. Αν και οι τοπικές οργανώσεις, με τα προγράμματα και τα επίσημα ανακοινωθέντα τους, αναφέρονταν στην συνολική αποτυχία των πολιτικών της κεντρικής κυβέρνησης, οι διαφορετικές προτεραιότητες δηλαδή ο ελληνικός επεκτατισμός στην Δύση και ο αρμένικος στην Ανατολή – σε συνάρτηση με την ανεξάρτητη δράση της κάθε οργάνωσης, άφησαν περιθώρια για να εκφραστεί σε πολιτικό επίπεδο, το “ανήκειν” σε μια από τις περιοχές της Ανατολής¹⁹⁹.

Σε αυτό το κεφάλαιο, μελετώντας την πολιτική δράση της άρχουσας συμμαχίας μέσα από τις τοπικές οργανώσεις, θα διαπιστώσουμε ότι η σύμπραξη της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαιάς τάξης με τα στοιχεία της υπαίθρου δεν ήταν ένας εφήμερος συνεταιρισμός ο οποίος αποσκοπούσε μόνο στην απομάκρυνση της ελληνικής, αρμένικης και εν μέρει της γεωργιανής απειλής από την Ανατολή²⁰⁰. Ήταν μια πολιτική

αυτόν συμμετείχαν εκτός από τους γραφειοκράτες, τα μουσουλμανικά παραδοσιακά στοιχεία της τοπικής κοινωνίας (πρόκριτοι, σείχηδες) καθώς και τα μουσουλμανικά αστικά στοιχεία της Κωνσταντινούπολης. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων του Κίλις (Kilis Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti). Αναλυτικότερα, βλπ. Arsen Avagyan, *Cerkesler (Κιρκάσιοι)*, Εκδόσεις, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.: 214-221.

¹⁹⁹ Η διαφορετική ισορροπία δυνάμεων της κάθε τοπικής οργάνωσης και κυρίως η επιθυμία της κάθε τοπικής άρχουσας συμμαχίας να εισέλθει στην πολιτική σκηνή την ίδια ιστορική στιγμή, σε συνδυασμό με τους σχεδιασμούς για το μέλλον της κάθε περιοχής, δημιουργούν διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε περιοχές οι οποίες γειτνιάζουν γεωγραφικά και παρουσιάζουν παρόμοια χαρακτηριστικά. Ενδεικτικά βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre ...*, σελ.:37. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο συνέδριο της Φιλαδέλφειας, στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, έγινε φανερό ότι υπήρχαν δυο απόψεις στους κόλπους των τοπικών οργάνωσεων σε ότι αφορά την ανάπτυξη επικοινωνίας με τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του. Η μια επιθυμούσε την ανάπτυξη επικοινωνίας ενώ η άλλη αντιτιθόταν σε αυτή την πρόταση. Ο στρατηγός Καζίμ Οζάλπ ο οποίος δραστηριοποιήθηκε ενεργά στην εδραίωση των τοπικών οργάνωσεων στην δυτική Μικρή Ασία, αναφέρει ότι στην παραπάνω ενδοιαστική στάση διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο η επιθυμία μιας μερίδας των συνέδρων οι οποίοι δεν ήθελαν να συμμετέχουν στην σύγκρουση του Μουσταφά Κεμάλ με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, στην οποία αναφερόμαστε στην συνέχεια. Στο συνέδριο της Φιλαδέλφειας τελικά υπερίσχυσε αυτή η άποψη και αποφασίστηκε η μη ανάπτυξη επίσημων επαφών με την Σεβάστεια. Βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1255-1256 και Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:125-126 και 187-188. Δυο παράγοντες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην σύσφιξη των σχέσεων των τοπικών οργάνωσεων με την οργάνωση του Μουσταφά Κεμάλ. Πρώτον, η προώθηση των ελληνικών δυνάμεων στο έδαφος της Μικρής Ασίας προκάλεσε δυσανασχετήσεις στους κόλπους των τοπικών οργάνωσεων. Δεύτερον, η αδιάλλακτη στάση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης προς τις τοπικές πρωτοβουλίες προκάλεσε την αποξένωση των τοπικών οργάνωσεων από την Κωνσταντινούπολη. Βλπ. το ίδιο, σελ.:190-195.

²⁰⁰ Η άρχουσα συμμαχία μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, μέσα από την δράση των τοπικών οργάνωσεων η οποία αναλύεται παρακάτω, εγκαινιάζει μια περίοδο έντονης πολιτικής συλλογικής δράσης έτσι όπως την ορίζει ο Τσαρλς Τίλλυ. Αυτή η συλλογική δράση έχει στο επίκεντρο της την πολιτική ισχύ. Στην νέα περίοδο, “η από κοινού δράση δεν είναι απλώς μια ανταπόκριση στις

συμμαχία η οποία είχε στο επίκεντρο της την εξασφάλιση του μουσουλμανικού – τουρκικού χαρακτήρα της κρατικής δομής και διοίκησης. Στα πλαίσια αυτής της συμμαχίας, σε μια περίοδο που είχε αποδυναμωθεί η κεντρική οθωμανική διοίκηση και σε τοπικό επίπεδο, οι πρόκριτοι συμμετείχαν για πρώτη φορά σε τοπικές πολιτικές οργανώσεις και στην λήψη σημαντικών πολιτικών πρωτοβουλιών. Τότε τα αστικά στοιχεία εξέφρασαν το όραμα της δημιουργίας ενός μουσουλμανικού – τουρκικού κράτους της Ανατολής έτσι όπως αναφέρεται στα προγράμματα του τουρκικού φιλελευθερισμού, ενώ οι γραφειοκράτες οραματίστηκαν την εγκαθίδρυση μιας ισχυρής κρατικής δομής. Παράλληλα, η συμμαχία ξεκαθάρισε το γεγονός ότι συμφωνούσε με μια από τις βασικές αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού, δηλαδή την ανάπτυξη των εγχώριων καπιταλιστικών δομών, μέσα από την ενσωμάτωση της εγχώριας αγοράς στον παγκόσμιο καπιταλισμό. Με βάση τους εν λόγω στόχους τονίζουμε ότι, μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, η πολιτική δράση της άρχουσας συμμαχίας σηματοδότησε την εμφάνιση ενός πρωτοεμφανιζόμενου αυτόνομου πολιτικού παράγοντα στο πολιτικό πεδίο. Αποβλέποντας στην ενίσχυση της κοινωνικοοικονομικής του θέσης, αυτός ο νέος πολιτικός παράγοντας επένδυσε στον αντιστασιακό αγώνα, ενισχύοντας υλικά και πνευματικά τον αγώνα κατά του έλληνα και αρμένιου εχθρού. Με αυτό τον τρόπο αποτέλεσε έναν πολύτιμο σύμμαχο για τους εκφραστές του οράματος της δημιουργίας μιας εθνικής κρατικής δομής στην Κωνσταντινούπολη. Με άλλα λόγια, ενώ όπως είδαμε παραπάνω, η δράση των παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού ήταν περιορισμένη στην πρωτεύουσα και σε κάποια αστικά κέντρα, οι αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού διαδόθηκαν σε ολόκληρη την χώρα μέσα από την πολιτική δράση των τοπικών άρχουσων συμμαχιών.

1. *Οι πολιτικοί σύλλογοι της Θράκης, του Ερζουρούμ και της Τραπεζούντας*

Στα πλαίσια των παραπάνω επισημάνσεων, παρακάτω αναφερόμαστε στην ίδρυση τριών τοπικών οργανώσεων. Στην ανατολική Θράκη, η διαδικασία για την ίδρυση της τοπικής οργάνωσης ξεκίνησε στα τέλη του 1918. Τον Σεπτέμβριο του 1918, ο

μεταβαλλόμενες συνθήκες αλλά συνεπάγεται την διαμόρφωση των υπαρκτών συνθηκών” (υπερίσχυση της μουσουλμανικής – τουρκικής μεσαίας τάξης). Για την θεωρία της συλλογικής δράσης του Τσαρλς Τίλλυ. Βλπ. Theda Skocpol (επιμ.), *Ιστορική Κοινωνιολογία*, Αθήνα:1999, σελ.:322-327.

πρωθυπουργός της Κυβέρνησης Ένωσης και Πρόοδου, Ταλάτ Πασάς, ο οποίος είχε συνειδητοποιήσει την επικείμενη ήττα της Αυτοκρατορίας στον Μεγάλο Πόλεμο, όταν επέστρεψε από το ταξίδι του στην Γερμανία και στην Αυστροουγγαρία, πρότεινε στον νομάρχη της Αδριανούπολης Ζεκεριγιά Ζιχνί Μπέη να κινητοποιήσει τον λαό της Αδριανούπολης ώστε να αντιμετωπιστεί η νέα δυσχερής κατάσταση²⁰¹. Ο βουλευτής του Κόμματος Ένωσης και Προόδου, Φαίκ Καλτάκκιραν, οργάνωσε στις 2 Νοεμβρίου 1918 μια συγκέντρωση στο γραφείο του έμπορου Γιολγκελντιλί Καζίμ Εφέντι²⁰². Σε αυτή την συνάντηση, στην οποία συμμετείχαν πρόκριτοι, αστικά στοιχεία και γραφειοκράτες της Αδριανούπολης, αποφασίστηκε η ίδρυση του **“Οθωμανικού Συλλόγου Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης – Πασάελι” (Trakya- Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi)**²⁰³. Ο σύλλογος ιδρύθηκε επισήμως στις 30 Νοεμβρίου 1918²⁰⁴. Σημαντικό τεκμήριο για την κοινωνική σύνθεση του συλλόγου, αποτελεί ένα τηλεγράφημα που στάλθηκε από την Αδριανούπολη στην Κωνσταντινούπολη, τον Μάιο του 1919 και το οποίο δημοσιεύει ο καθηγητής Γκιουνέρ. Στο συγκεκριμένο τηλεγράφημα συμπεριλαμβάνονται οι υπογραφές των μελών του συλλόγου. Ενδεικτικά μεταξύ άλλων διακρίνονται οι υπογραφές τριών προκρίτων, ενός δάσκαλου, δυο κληρικών, του δημάρχου της Αδριανούπολης, ενός έμπορου και ενός αξιωματικού²⁰⁵. Ο σύλλογος εξαπλώθηκε στα σύνορα του βιλαετιού της Αδριανούπολης και συμπεριλάμβανε ακόμη και μικρά χωριά²⁰⁶. Στις 2 Δεκεμβρίου 1918, ξεκίνησε η έκδοση της εφημερίδας του συλλόγου, “Trakya- Paşaeli” της οποίας πολλά άρθρα αναδημοσιεύονταν στις φιλικά προσκείμενες στον τουρκικό φιλελευθερισμό, εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης²⁰⁷. Σχεδόν ένα χρόνο μετά, και συγκεκριμένα στις 8 Σεπτεμβρίου 1919, κυκλοφόρησε η εβδομαδιαία εφημερίδα “Ahalî” η οποία είχε ως στόχο να αποδείξει ότι η “Θράκη ήταν Τουρκική”²⁰⁸. Παράλληλα, ο σύλλογος άρχισε να

²⁰¹ Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre ...*, σελ.:121.

²⁰² Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele’de ...*, σελ.:135-138.

²⁰³ Η επίσημη ονομασία του νέου συλλόγου ήταν έμπνευση ενός δικηγόρου εν ονόματι Σερέφ Μπέη. Βλπ. Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluş ve Faaliyetleri (Η Ίδρυση και η Δράση του Συνδέσμου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Περιοχής Θράκη – Πασάελι)*, Άγκυρα:1998, σελ.:81.

²⁰⁴ Νωρίτερα, και συγκεκριμένα στις 10 Νοεμβρίου 1918 είχε προηγηθεί η ίδρυση του “Συμβουλίου της Δυτικής Θράκης”. Αυτό το συμβούλιο βρισκόταν σε ανοιχτή επικοινωνία με τον Σύλλογο Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης – Πασάελι. Βλπ. το ίδιο. Ο Σύλλογος υποστηρίχθηκε οικονομικά από το Υπουργείο Πολέμου της Κωνσταντινούπολης κατά την διάρκεια του 1919. Βλπ. το ίδιο.

²⁰⁵ Στο τηλεγράφημα συναντάμε και την υπογραφή του αρχηγού της τοπικής οργάνωσης του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης, Ιμπραχίμ Μπέη Βλπ. Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti’nin ...*, σελ.:81.

²⁰⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:23.

²⁰⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:13 και 35.

²⁰⁸ Βλπ. το ίδιο, σελ.:61.

εκδίδει χάρτες οι οποίοι “αποδείκνυαν” την μουσουλμανική – τουρκική εθνογραφική σύνθεση της Θράκης²⁰⁹.

Στην Τραπεζούντα η κυκλοφορία της εφημερίδας “İstikbal” στις 10 Δεκεμβρίου 1918 αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την ίδρυση του **Συλλόγου Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας (Trabzon Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti)**²¹⁰. Την ίδια περίοδο διάφοροι μουσουλμάνοι αστοί της Τραπεζούντας έλαβαν μέρος σε συγκεντρώσεις των γειτονικών τοπικών οργανώσεων και συμμετείχαν σε συζητήσεις για την οργάνωση της αντιστασιακής δράσης²¹¹. Λίγους μήνες μετά, στις 10 Φεβρουαρίου 1919 ιδρύθηκε στην Τραπεζούντα ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας, από τους μουσουλμάνους – τούρκους πρόκριτους και τα μουσουλμανικά – τουρκικά αστικά στοιχεία της πόλης²¹². Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περίπτωση της συγκεκριμένης οργάνωσης, η συμβολή των γραφειοκρατών δεν ήταν αξιοσημείωτη και ότι στην λίστα ιδρυτών του συλλόγου συναντά κανείς τις πιο σημαντικές μουσουλμανικές οικογένειες προκρίτων της Τραπεζούντας²¹³. Πρόεδρος του συλλόγου ήταν το πρώην μέλος της Μυστικής Υπηρεσίας, Μπαρουττσουζαντέ Αχμέτ Εφέντι. Ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας ολοκλήρωσε την οργάνωση του, σε ολόκληρη την περιοχή της Τραπεζούντας, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα²¹⁴.

Οι πρώτες προσπάθειες για την ίδρυση τοπικής οργάνωσης στο Ερζουρούμ ξεκίνησαν στην Κωνσταντινούπολη μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου (Νοέμβριος 1918). Στην πρωτεύουσα, καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση της οργάνωσης διαδραμάτισε ο Σουλεϊμάν Ναζίφ (λογοτέχνης, γραφειοκράτης και πρώην μέλος του Κόμματος Ένωσης και Προόδου)²¹⁵. Ο Ναζίφ, ξεκινώντας από τον Νοέμβριο του 1918, κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να πείσει πολλούς υψηλόβαθμους γραφειοκράτες και πρόκριτους του Ερζουρούμ να συνδράμουν στην ίδρυση της τοπικής οργάνωσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, η Συνθήκη του Μούδρου έθετε σε κίνδυνο το μελλοντικό καθεστώς του Ερζουρούμ καθώς υπήρχαν περιθώρια ανάπτυξης του αρμένικου επεκτατισμού²¹⁶. Τελικά, έχοντας

²⁰⁹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:14-47.

²¹⁰ Βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:54.

²¹¹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:55.

²¹² Βλπ. το ίδιο, σελ.:62-63.

²¹³ Πρόεδρος του συλλόγου ήταν το πρώην μέλλον της Μυστικής Υπηρεσίας, Μπαρουττσουζαντέ Αχμέτ Εφέντι. Βλπ. το ίδιο, σελ.:62-63. Επίσης, βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1293.

²¹⁴ Βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:66.

²¹⁵ Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:36-38.

²¹⁶ Βλπ. το ίδιο.

εξασφαλίσει την κρατική υποστήριξη, στις 4 Δεκεμβρίου 1918, ίδρυσε με την συνεργασία παλαιών βουλευτών και νομαρχών τον **Εθνικό Σύλλογο Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής (Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti)** και ξεκίνησε να εκδίδει την εφημερίδα "Hadisat". Στην συνέχεια κατέβαλλε προσπάθειες για να μεταφέρει την δράση του συλλόγου στο Ερζουρούμ, γεγονός που πραγματοποιήθηκε στις αρχές του 1919, εντατικοποιώντας την πολιτική δράση του νεοϊδρυθέντος συλλόγου. Ο Εθνικός Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής στο Ερζουρούμ πρώτα εξασφάλισε την υποστήριξη των αστικών στοιχείων και της γραφειοκρατίας (κυρίως αξιωματικών του Οθωμανικού στρατού)²¹⁷. Στην συνέχεια, γνωρίζουμε ότι ο σύλλογος υποστηρίχθηκε και από τους πρόκριτους (αγάδες, φύλαρχοι, θρησκευτικοί ηγέτες) του Ερζουρούμ²¹⁸. Ο Εθνικός Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής χρησιμοποίησε ως εφαλτήριο την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη για να διαδώσει την δράση του και στις υπόλοιπες ανατολικές επαρχίες Έτσι, στις 17 Ιουνίου 1919 οργανώθηκε το πρώτο συνέδριο του συλλόγου στο οποίο συμμετείχαν σύνεδροι από ολόκληρο το βιλαέτι του Ερζουρούμ²¹⁹.

Στο πεδίο των πολιτικών τοποθετήσεων, οι παραπάνω τρεις σύλλογοι καθώς και όσοι θα αναφερθούν παρακάτω, ακολούθησαν την πολιτική γραμμή του τουρκικού φιλελευθερισμού και συμφωνούσαν με τις θέσεις του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του σε ότι αφορά την αναποτελεσματικότητα της κεντρικής κυβέρνησης. Οι συγκεκριμένοι παράγοντες αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία στις Αρχές Ουίλσον και στην ανάπτυξη οδών επικοινωνίας με τους Συμμάχους²²⁰, εξέφρασαν την αντίθεση τους

²¹⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:47-90.

²¹⁸ Βλπ. το ίδιο, σελ.:37. Εκείνη την περίοδο (κατά το πρώτο μισό του 1919) το οπλοστάσιο των μονάδων του Οθωμανικού στρατού το οποίο σύμφωνα με την Συνθήκη του Μούδρου έπρεπε να είχε παραδοθεί στους Συμμάχους, μεταφέρθηκε στο Ερζουρούμ. Βλπ. το ίδιο, σελ.:46.

²¹⁹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:64 και 66. Με βάση τα πρακτικά του συνεδρίου, τα οποία δημοσίευσε ο Τάσιγιουρεκ, συμπεραίνουμε ότι εκείνη την περίοδο τα μέλη του συλλόγου σκόπευαν να επικοινωνήσουν με τους Συμμάχους και να εκδώσουν μια γαλλόφωνη εφημερίδα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:38.

²²⁰ Γνωρίζουμε ότι στα Μόβολλα (Μούγλα) η άρχουσα συμμαχία προτού προχωρήσει στην επίσημη ίδρυση της οργάνωσης ήρθε σε συνεννόηση με τις Ιταλικές κατοχικές αρχές. Αυτές από την μεριά τους, όχι μόνο δεν έδωσαν την συγκατάθεση τους στην ίδρυση της οργάνωσης αλλά ανακοίνωσαν ότι ήταν αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουν στρατιωτικά οποιαδήποτε κίνηση των ελληνικών δυνάμεων προς τα Μόβολλα. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:55. Όπως τονίστηκε παραπάνω, εκείνη την περίοδο η Ιταλία εξέφραζε την αντίθεση της κατά των βρετανικών και ελληνικών σχεδιασμών στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας. Η Δημοκρατία του Νοτιοδυτικού Καυκάσου, στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω, στο σύνταγμα της υπογράμμισε την σημασία της διατήρησης των καλών σχέσεων με τους γείτονες της. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια,

στην ελληνική και αρμενική πολιτική για την τύχη των τελευταίων εδαφών της Αυτοκρατορίας²²¹: «Η μάχη των κρατών η οποία διήρκεσε πέντε χρόνια και οι μηχανές θανάτου που όδευαν καθημερινά προς την τελειότητα, αναχαιτίστηκαν μόνο όταν συνάντησαν την Αρχή της Δικαιοσύνης (Αρχές Ουίλσον). Αυτή η αρχή ήταν δημιούργημα της κοινής γνώμης της Αμερικής και πρέσβευε την ιδέα της ανεξαρτησίας των εθνών τα οποία είχαν αποδείξει την εθνική, οικονομική και πολιτική υπόστασή τους και αποτελούσαν την πλειοψηφία στα εδάφη τους. Τότε γεννήθηκε η ελπίδα ότι θα επικρατήσει η δικαιοσύνη στην θέση της διαμάχης. Εμείς, επειδή υποστηρίζουμε και δεν καταπατάμε την δικαιοσύνη, αποδεχθήκαμε με σεβασμό αυτή την αρχή (εννοεί τις Αρχές Ουίλσον). (...) (Με βάση τις Αρχές Ουίλσον) το "αρμένικο ζήτημα" δεν πρέπει να αποτελέσει προϋπόθεση για την απομάκρυνση των Τούρκων και των Τατάρων της Ανατολής, του Πόντου και της Κιλικίας από την γη τους»²²². Οι πολιτικοί σχηματισμοί οι οποίοι ιδρύθηκαν από τις άρχουσες συμμαχίες της ενδοχώρας τόνισαν την σημασία της κυριαρχίας και της υπεράσπισης του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων των τελευταίων εδαφών της Αυτοκρατορίας: «Οι πραγματικοί άρχοντες της Θράκης είναι οι Τούρκοι οι οποίοι αποτελούν το 75% του πληθυσμού της. (...) Οι Θρακιώτες εμπιστεύονται το Συνέδριο του Παρισιού για το μέλλον της πατρίδας τους στην οποία το 80% του πληθυσμού είναι τουρκικό και μουσουλμανικό»²²³. Παράλληλα, υπογραμμίζοντας την αναποτελεσματικότητα των

σύναψε διπλωματικές σχέσεις με την Γεωργία και το Αζερμπαϊτζάν. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:200.

²²¹ Βλπ. ιδρυτικό ανακοινωθέν του Οθωμανικού Συλλόγου Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης – Πασάελι, στο Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ...*, σελ.:17. Επίσης, βλπ. το ίδιο, σελ.:24 και 26. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας στήριζε την πολιτική του γραμμή στις Αρχές Ουίλσον και σκόπευε να αναπτύξει επαφές με τους Συμμάχους με σκοπό να παραμείνει ο Πόντος στην Αυτοκρατορία. Παράλληλα, τόνιζε ότι οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν την πλειοψηφία στον Πόντο. Επίσης, γινόταν μνεία στις καλές σχέσεις των μουσουλμάνων και των χριστιανών του Πόντου. Αναλυτικότερα βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:58-62 και 251-264.

²²² Απόσπασμα από μια έκθεση που κατατέθηκε στο συνέδριο του Ιουλίου του 1919 του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής. Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:66-87. «Εξαιτίας της ήττας μας πραγματοποιούνται επιθέσεις στα δικαιώματά μας. Η μεγαλύτερη αδικία είναι ότι οι Αρμένιοι διεκδικούν την Επαρχία της Ανατολής (...). Στην Επαρχία της Ανατολής οι Αρμένιοι (πληθυσμιακά) δεν άγγιξαν ποτέ το 15%. (...) Οι διεκδικήσεις των Αρμενίων βασίζονται (...) στην αρμένικη φεουδαρχία και για τον λόγο αυτό είναι απαρχαιωμένες. (...) Η Ανατολή είναι συνδεδεμένη με θρησκευτικά δεσμά στο Οθωμανικό κράτος και επιθυμεί να παραμείνει στους κόλπους του». Απόσπασμα από πρακτικά του συγκεκριμένου συνεδρίου στο ίδιο, σελ.:52-54. Η αντίσταση στους συμμαχικούς σχεδιασμούς με βάση τις Αρχές Ουίλσον αποτελεί το κοινό χαρακτηριστικό όλων των τοπικών οργανώσεων της δυτικής Μικρής Ασίας. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:41-42, 109-112, Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:185-186.

²²³ Απόσπασμα από ανακοινωθέν του Οθωμανικού Συλλόγου Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης – Πασάελι στις 22 Ιανουαρίου 1919, στο Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ...*,

οθωμανικών κυβερνήσεων ως προς την υπεράσπιση αυτού του δικαιώματος, την περίοδο της αποβίβασης των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, οι σύλλογοι εντατικοποίησαν την δράση τους και προχώρησαν στην δημιουργία της τοπικής ένοπλης αντιστασιακής δράσης²²⁴: «Υπό το πρίσμα της αποβίβασης των ελληνικών

σελ.:50. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. «Να αποδειχθεί ότι το βιλαέτι του Ερζουρούμ είναι Τουρκικό και μουσουλμανικό. (...) Το βιλαέτι μας αποτέλεσε ανέκαθεν την εστία των τουρκικών φύλων και το Ισλάμ στις απαρχές του, διαφώτισε αυτά τα εδάφη. (...) Οι μουσουλμάνοι οι οποίοι αποτελούν ένα ενωμένο έθνος με τους Τούρκους και τους Κούρδους(...) (...) Οι Τούρκοι και οι Τάταροι της Ανατολής (...)». Απόσπασμα από το καταστατικό του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής. Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:49-53. Μέσα από την πολιτική του δράση, ο Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων Σμύρνης, στον οποίο αναφερόμαστε παρακάτω, κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες (επίσημα ανακοινωθέντα, εκθέσεις, εκδόσεις, επιστολές σε ξένες αντιπροσωπείες κ.ο.κ.) για να αποδείξει τον "τούρκικο" χαρακτήρα του βιλαετιού της Σμύρνης. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:48 και Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:188, 195-197 και 227-299. Οι διατυπώσεις ορισμένων παραγράφων του Συντάγματος της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου, σηματοδοτούν τις προσπάθειες της τοπικής άρχουσας τάξης να διατηρήσει τον μουσουλμανικό – τουρκικό χαρακτήρα του Καρς: «Στα εδάφη της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου η επίσημη γλώσσα είναι τα τουρκικά. Οι επίσημες πράξεις, η νομοθεσία και η επικοινωνία γίνεται στα τουρκικά». Βλπ. τέταρτη παράγραφος του συντάγματος στο Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:193-194.

²²⁴ Στις αρχές του 1920, ο Οθωμανικός Σύλλογος Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης ξεκίνησε την οργάνωση της μουσουλμανικής πολιτοφυλακής. Συντονιστής αυτής της προσπάθειας ήταν ο στρατηγός Τζαφφέρ Ταγγιέρ Πασάς. Βλπ. Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ...*, σελ.:108. Στην Τραπεζούντα, βλέπουμε ότι τρεις ημέρες μετά την ελληνική απόβαση στην Σμύρνη, στις 22 Μαΐου 1919, λήφθηκε η απόφαση για την οργάνωση της ένοπλης αντίστασης και την ανάπτυξη επικοινωνίας με τον Εθνικό Σύλλογο Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής. Βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:98-99. Γνωρίζουμε ότι το πρώτο μισό του 1919 οι τοπικές οργανώσεις στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας συμφωνούσαν στην ανάγκη ίδρυσης ένοπλων αντιστασιακών ομάδων. Μετά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων εντατικοποιήθηκαν οι προσπάθειες για την οργάνωση της αντίστασης. Αναλυτικότερα βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:194-210 και 227-229. Γνωρίζουμε ότι η άρχουσα συμμαχία των Μούγλων πριν την ίδρυση της τοπικής οργάνωσης εκτός από τις ιταλικές αρχές ήρθε σε συνεννόηση και με τις ομάδες ατάκτων της περιοχής. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:55. Την ίδια περίοδο, η Δημοκρατία του Νοτιοδυτικού Καυκάσου προχώρησε στην δημιουργία στρατού. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:193-194. Στη δυτική Μικρή Ασία, στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου, υπήρχαν πολλές ομάδες ατάκτων οι οποίες "προσέφεραν" υπηρεσίες ασφάλειας στους ιδιοκτήτες γης – έμπορους της περιοχής. Αυτές ήταν ολιγομελείς ένοπλες ομάδες τα μέλη των οποίων στα τουρκικά ονομάζονται "εφέ" ή "ζεϊμπέκ". Σε πολλές περιπτώσεις, όταν αυτές οι ένοπλες ομάδες δεν εξασφάλιζαν εργασία σε ένα από τα τσιφλίκια της δυτικής Μικρής Ασίας διαταρασσόταν η τάξη και η ασφάλεια της περιοχής (λ.χ. οι άτακτες ομάδες επέβαλλαν "φόρους" στους αγρότες ή χρησιμοποιούσαν βία για να εξασφαλίσουν οικονομικά οφέλη κ.ο.κ.). Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, καθώς η κεντρική οθωμανική κυβέρνηση αδυνατούσε να ελέγξει την περιφέρεια της και ο οθωμανικός στρατός βρισκόταν υπό διάλυση, οι άτακτες ομάδες ήταν η πιο σημαντική μουσουλμανική- τουρκική ένοπλη δύναμη της Μικρής Ασίας. Άμεση συνέπεια αυτής της εξέλιξης ήταν το γεγονός ότι οι αρχηγοί των ισχυρότερων ομάδων μετεξελίχθηκαν σε σημαντικούς παράγοντες της Μικράς Ασίας. Ο Ντεμιρτζί Μεχμέτ Εφέ και ο Κιρκάσιος Ετχέμ, στον οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικά στην συνέχεια της μελέτης μας ήταν από τους σημαντικότερους αρχηγούς των άτακτων δυνάμεων στα τέλη της δεκαετίας του 10'. Ας σημειωθεί ότι αυτή την δεκαετία οι αρχηγοί των άτακτων είχαν συνάψει σχέσεις με την κυβέρνηση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου. Οι σύγχρονες μελέτες υπογραμμίζουν την κοινή κερκασιανή ταυτότητα των αρχηγών αυτών των ομάδων. Άλλωστε, πολλά μέλη αυτών των ομάδων είχαν ρίζες στον Καύκασο εφόσον ήταν απόγονοι μουσουλμάνων μεταναστών οι οποίοι είχαν μεταναστεύσει

δυνάμεων, η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά και οι χειρισμοί της στην Μικρά Ασία είναι επικίνδυνη και αναποτελεσματική και θέτει σε κίνδυνο την Ανατολή και τον Πόντο»²²⁵. Την ίδια περίοδο, οι εν λόγω πολιτικοί παράγοντες τόνισαν ότι σέβονται την συνταγματική μοναρχία και τα πολιτικά δικαιώματα των μειονοτήτων με την προϋπόθεση ότι η συνταγματική μοναρχία και οι μειονότητες θα αναγνώριζαν την πολιτική και οικονομική πρωτοκαθεδρία των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων της Αυτοκρατορίας²²⁶.

Οι τοπικοί σχηματισμοί οι οποίοι ιδρύθηκαν μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, στα προγράμματα τους υπογράμμισαν την σημασία της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης των περιοχών τους, μέσα από την κατοχύρωση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων της Αυτοκρατορίας. Γνωρίζουμε ότι, στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας πρότεινε μια σειρά μέτρων για την κοινωνικοοικονομική ενίσχυση των μουσουλμάνων – τούρκων του Πόντου

από τον Καύκασο στην Αυτοκρατορία τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Οι πρόκριτοι της Ανατολής καθώς και ο Μουσταφά Κεμάλ με τους συντρόφους του κατέβαλλαν μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσουν την υποστήριξη αυτών των ομάδων. Αναλυτικότερα βλπ. Ali Haydar Anı, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi (Η Ιστορία των Άτακτων Ομάδων)*, Κωνσταντινούπολη:2004, Halil Dural, *Bize Derler Çakırca (Μας λένε Τσακίρτζα: Οι Εφέδες κατά τον 19ο και 20ο αιώνα στο Αιγαίο)*, Κωνσταντινούπολη:2000, Cemil Şener και Çerkes Ethem Olayı (*Το Ζήτημα του Κιρκάσιου Ετχέμ*), Κωνσταντινούπολη:1997. Η οργάνωση του τοπικού συλλόγου της Κερασούντας στηρίχθηκε αποκλειστικά στις άτακτες ομάδες. Αναλυτικότερα βλπ. Arsen Avagyan, *Çerkesler ...*, σελ.: 223, Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:106-107.

²²⁵ Απόσπασμα από μια έκθεση, του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Επαρχίας της Ανατολής που κατατέθηκε στο συνέδριο του Ιουλίου του 1919. Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:66-87.

²²⁶ Ο Οθωμανικός Σύλλογος Υπεράσπισης του Βιλαετιού Θράκης στο πρόγραμμα του τόνισε ότι σεβόταν το Σύνταγμα του 1876. Βλπ. Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ...*, σελ.:16. Ο σύλλογος της Τραπεζούντας ανακοίνωσε ότι θεωρεί προδότες αυτούς που διαταράσσουν την αγάπη και την φιλία των διάφορων εθνικών στοιχείων. Βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:62-67. Το Ισλαμικό Συμβούλιο του Καρς, στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω, παρουσιάζει μια πολύ σημαντική ιδιαιτερότητα η οποία αντικατοπτρίζεται στην σύνθεση του. Δημιουργήθηκε με την κοινή συναίνεση όλων των μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων προκρίτων και αστικών στοιχείων της πόλης εκτός των αρμενίων. Έτσι, βλέπουμε ότι στο πρώτο συμβούλιο το οποίο ανέλαβε την διοίκηση του Καρς, στις 5 Νοεμβρίου 1918, εκτός από τους Τούρκους και τους Κιρκάσιους συμμετείχε και ένας ελληνορθόδοξος ονόματι Στέφανος Βαφειάδης. Βλπ. http://www.kars.bel.tr/kars.php?icerik_id=53. Το σύνταγμα της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου τόνιζε ότι "θα γίνονταν σεβαστά τα δικαιώματα των μειονοτήτων". Αυτή η αρχή έγινε σεβαστή στην πράξη. Στα συνέδρια του Καρς και στην κυβέρνηση της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου υπήρχαν μη μουσουλμανικά στοιχεία (ιδιαιτέρως Ρωμιοί) τα οποία υπηρέτησαν ως υπουργοί (υπουργός παιδείας) και γραφειοκράτες (ταχυδρομείο). Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:200. Ας σημειωθεί ότι τοπικοί πολιτικοί σχηματισμοί, στους οποίους αναφερόμαστε στα πλαίσια αυτής της μελέτης, κατέβαλλαν ιδιαίτερη προσπάθεια για να διατηρήσουν τις αποστάσεις τους από το διαλυμένο Κόμμα Ένωσης και Προόδου. Ενδεικτικά βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:199 και Zekai Güner, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ...*, το ίδιο.

(δημοκρατική διακυβέρνηση, νέο καθεστώς φορολογίας, βελτίωση συνθηκών για τους εργάτες, βελτίωση της παιδείας), με την υποστήριξη του αγγλοαμερικανικού κεφαλαίου²²⁷. Παράλληλα, οι τοπικοί πολιτικοί σχηματισμοί της μεταπολεμικής περιόδου κατέβαλλαν προσπάθειες για να ελέγξουν τις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις και να τις εντάξουν στην αναδυόμενη αντιστασιακή δράση, δηλαδή στις "πολιτοφυλακές", οι οποίες ιδρύθηκαν μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, σε διάφορες περιοχές από τις τοπικές άρχουσες συμμαχίες: «Κάποιοι αντιστασιακοί χρησιμοποίησαν την αντιστασιακή οργάνωση για την ενίσχυση της προσωπικής τους φήμης και επιρροής. Οι αυθαιρεσίες τους και οι έκτακτες συλλογές φόρων, οδήγησαν σε απελπισία τον λαό και εμφανίστηκαν φαινόμενα φυγόστρατων. Ο Ινονού αναφέρει χαρακτηριστικά: «(...) Σε κάθε περιοχή υπήρχε ανεξάρτητη περισυλλογή φόρων, λήψη αποφάσεων και επιστράτευση"²²⁸. Όπως τονίστηκε παραπάνω, οι πρόκριτοι, σε συνεργασία με την μεσαία τάξη, εδραίωσαν και στελέχωσαν σε τοπικό επίπεδο το όραμα της εθνικής κρατικής δομής και της αυτοδιάθεσης της Ανατολής. Παράλληλα, αφού εξασφάλισαν την βασική δομή για την πολιτική και την αντιστασιακή δράση (οικονομική υποστήριξη, πολιτικό πρόγραμμα, όπλα κ.ο.κ.), κάλεσαν τα πλήθη των μουσουλμάνων αγροτών της Ανατολής στα όπλα κατά του έλληνα ή του αρμενίου εχθρού. Με αυτό τον τρόπο εδραιώθηκε μια κατεξοχήν πολιτική δράση για τις ανάγκες της οποίας στρατολογείτο η οικονομικά ασθενέστερη τάξη της Ανατολής, δηλαδή οι φτωχοί αγρότες. Από ιδεολογική σκοπιά, αυτή η στρατολόγηση γινόταν στο όνομα της θρησκείας και της πατρίδας, με τις δυο έννοιες να ταυτίζονται εφόσον θρησκεία σήμαινε ιερή πατρίδα. Το ανακοινωθέν το οποίο απέστειλε ο Χαφίζ Ιμπραχίμ Εφέντι εκ μέρους της "Εθνικής Οργάνωσης Υπεράσπισης Πατρίδος της Σπάρτης" κάλεσε τους αγρότες της περιοχής να θυσιαστούν με σκοπό να προφυλαχθεί η "ιερή πατρίδα": «Μουσουλμάνοι! Είναι καθήκον μας να βοηθήσουμε τους καημένους ομόθρησκους μας την στιγμή που οι άθλιοι και γυμνοί Έλληνες καταπατούν τα εδάφη μας με τα βρώμικα πόδια τους. Κινδυνεύει η ζωή και η περηφάνια μας και πρέπει να προφυλάξουμε την Σπάρτη μας και να θυσιάσουμε την ζωή μας και τα υπάρχοντα μας για τους

²²⁷ Για το πρόγραμμα του συλλόγου αναλυτικότερα βλπ. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:58-62 και 251-264. Στο πρόγραμμα του συλλόγου της Σμύρνης τονιζόταν το εξής: «Ο στόχος του συλλόγου είναι η υλική και πνευματική πρόοδος της πατρίδας». Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:44.

²²⁸ Αναφέρεται στο Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası (Η Τουρκική Επανάσταση και το Μετά)*, Άγκυρα:2001, σελ.:20.

μουσουλμάνους που αγαπούν τον Αλλάχ τους, τον Προφήτη τους, την θρησκεία τους και την πατρίδα τους»²²⁹.

2. Οι πολιτικοί σύλλογοι των δυτικών παραλίων της Μικρής Ασίας

Σε αντίθεση με τους τρεις τοπικούς συλλόγους που μελετήσαμε παραπάνω, μετά την υπογραφή της Συνθήκη του Μούδρου στις περιοχές των παραλίων της δυτικής Μικρής Ασίας, τις οποίες η οθωμανική κυβέρνηση αδυνατούσε να ελέγξει εξαιτίας της προώθησης των ελληνικών δυνάμεων και των επιπτώσεων του Μεγάλου Πολέμου, η πολιτική δράση της άρχουσας συμμαχίας δεν περιορίστηκε στα πλαίσια των πολιτικών συλλόγων (αρχικά ιδρύθηκαν διάφορες οργανώσεις και στην συνέχεια καταβλήθηκαν κοινές προσπάθειες για τον συντονισμό της δράσης τους). Σε αυτές τις περιοχές η άρχουσα συμμαχία, διατηρώντας, σε συμβολικό επίπεδο, την κυριαρχία του οθωμανικού κράτους, ανέλαβε εξ' ολοκλήρου την τοπική πολιτική διοίκηση και έθεσε υπό τον έλεγχο της τις τοπικές οικονομικές δομές.

Στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, η άρχουσα συμμαχία με σκοπό να οργανώσει την αντίσταση, ανέλαβε τα ηνία της πολιτικής διοίκησης και των οικονομικών δομών. Παράλληλα, κατέβαλλε προσπάθειες για να βελτιώσει τον συντονισμό της πολιτικής και της αντιστασιακής δράσης. Ενδεικτικά αναφερόμαστε στην περίπτωση τριών τοπικών οργανώσεων: Η Κεντρική Επιτροπή της Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος του Μπαλίκεσιρ μέχρι την ίδρυση της Πρώτης Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης και με εξαίρεση κάποια μικρά διαλείμματα, ανέλαβε σε τοπικό επίπεδο την δικαστική και την εκτελεστική εξουσία. Συγκεκριμένα, "δίκασε" τους αγρότες που αρνούσαν να καταταχθούν στην πολιτοφυλακή που οργάνωσε, εξόρισε "ανεπιθύμητες" προσωπικότητες και οργάνωσε την οικονομική δομή πάνω στην οποία στηριζόταν η πολιτική και στρατιωτική δράση της τοπικής οργάνωσης²³⁰. Ο Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων και Αντίστασης στην Κατοχή του Ντενίζλι όπως και η Κεντρική Επιτροπή της Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος του Μπαλίκεσιρ προχώρησαν στην δημιουργία εναλλακτικών κυβερνητικών μηχανισμών. Επιπλέον, στην περίπτωση

²²⁹ Βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1012.

²³⁰ Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:180 και 181.

της τοπικής οργάνωσης του Ντενίζλι, βλέπουμε ότι δημιουργήθηκαν δομές που θύμιζαν τα υπουργεία μιας κεντρικής κυβέρνησης: Στα πλαίσια του συλλόγου δημιουργήθηκαν τα τμήματα των εθελοντών και του οπλοστασίου, της οικονομίας, της τροφοδοσίας, των μεταφορών και της αγοράς εξοπλισμού, της διαφώτισης, των πληροφοριών, των μεταναστών και της πρόνοιας. Σε κάθε τομέα υπήρχε ένας τομεάρχης και μια ομάδα ατόμων οι οποίοι διεύθυναν τις σχετικές υπηρεσίες²³¹. Στις 19-23 Σεπτεμβρίου 1919 οργανώθηκε το δεύτερο συνέδριο της Εθνικής Επιτροπής του Ναζίλλι στο οποίο έλαβαν μέρος 52 σύνεδροι (στο σύνολο τους ιδιοκτήτες γης – έμποροι, αστικά στοιχεία και γραφειοκράτες) από 30 κέντρα του βιλαετιού του Αϊδινίου. Σε αυτό το συνέδριο αποφασίστηκε η δημιουργία έξι επιτροπών και η εκλογή έξι επιτρόπων. Αυτά τα "τοπικά υπουργεία" ήταν: Η Οικονομική Επιτροπή, η Επιτροπή Τροφοδοσίας, η Οργανωτική Επιτροπή, η Επιτροπή Πληροφοριών, η Επιτροπή Υγείας και η Επιτροπή Ελέγχου²³².

Σε συμφωνία με όσα επισημάνθηκαν παραπάνω, στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας οι τοπικοί σύλλογοι ιδρύθηκαν αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου και η δράση τους εντατικοποιήθηκε ταυτόχρονα με την ελληνική απόβαση στην Σμύρνη. Στην περιοχή του νότιου Μαρμαρά και συγκεκριμένα στο Μπαλίκεσιρ, όπως και στην περίπτωση της Αδριανούπολης, βλέπουμε ότι η πρωτοβουλία για την ίδρυση της τοπικής αντιστασιακής οργάνωσης, ανήκε στην γραφειοκρατία. Εκεί κατά την διάρκεια του Ιουλίου του 1919 –σε μια περίοδο που οι ελληνικές δυνάμεις αποβιβάζονταν στα παράλια της Μικράς Ασίας- ιδρύθηκε και εδραιώθηκε η "**Κεντρική Επιτροπή της Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος**" (**Harekat-i Milliye Red-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi**), της οποίας πρόεδρος ήταν ο Χατζίμ Μουχιτίν Μπέη. Ο Χατζίμ Μουχιτίν ο οποίος υπήρξε διοικητής της πόλης Νταρά της Συρίας κατά την περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το καλοκαίρι του 1919 κάλεσε τους υψηλόβαθμους γραφειοκράτες, τα αστικά στοιχεία και τους πρόκριτους σε συντονισμένη πολιτική και στρατιωτική δράση²³³. Η Κεντρική Επιτροπή της

²³¹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:97-100.

²³² Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:113-117.

²³³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:125-126. Στην δυτική Μικρά Ασία μετά την ολοκλήρωση της ίδρυσης των τοπικών οργανώσεων (τέλη Αυγούστου 1919 και αρχές Φθινοπώρου 1919) πραγματοποιήθηκαν δυο γενικά συνέδρια, στα οποία καταβλήθηκαν προσπάθειες για να εξασφαλιστεί ο συντονισμός των τοπικών προσπαθειών. Στην ουσία, σε αυτά τα συνέδρια συμμετείχαν οι τοπικές συμπράξεις, οι οποίες προσπάθησαν να έρθουν σε κάποια συνεννόηση με στόχο την λήψη της εξουσίας ολόκληρης της δυτικής Μικράς Ασίας. Το πρώτο συνέδριο πραγματοποιήθηκε στην Φιλαδέλφεια στις 16-26 Αυγούστου 1919. Ο Αβαγκιάν αναφέρεται στον ηγετικό ρόλο που ανέλαβαν οι Κιρκάσιοι και οι αρχηγοί των ατάκτων ομάδων στο συγκεκριμένο συνέδριο. Σε αυτό το συνέδριο εκλέχθηκε ένα ενιαίο διοικητικό συμβούλιο στο οποίο συμμετείχαν οι εξής προσωπικότητες: η Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ (δημοσιογράφος, λογοτέχνης), ο Τζαμί Μπαίκουτ (στρατιωτικός, βουλευτής), ο Μοραλιζαντέ

Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος του Μπαλίκεσιρ, οργανώθηκε στους δήμους και στις κωμοπόλεις του νότιου Μαρμαρά μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα²³⁴. Στο πολιτικό της πρόγραμμα εστίαζε στην αντίσταση κατά της ελληνικής εξάπλωσης στην Μικρά Ασία²³⁵.

Στην Λαοδικεία (Ντενίζλι) η τοπική οργάνωση ιδρύθηκε την άνοιξη του 1919. Τον Μάρτιο του 1919 στο γενικό συνέδριο το οποίο οργανώθηκε στην Σμύρνη, έλαβαν μέρος οι μουσουλμάνοι – Τούρκοι ιδιοκτήτες γης, οι έμποροι, οι γραφειοκράτες καθώς και τα μουσουλμανικά –τουρκικά στοιχεία από ολόκληρη την δυτική Μικρά Ασία. Σε αυτό το συνέδριο συζητήθηκε ο κίνδυνος του ελληνικού επεκτατισμού και η οργάνωση της αντίστασης. Δυο εβδομάδες μετά την έναρξη της αποβίβασης των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, στις 29 Μαΐου 1919, στο Ντενίζλι ιδρύθηκε ο **“Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων και Αντίστασης στην Κατοχή του Ντενίζλι” (Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti)**, υπό την προεδρία ενός απογόνου μιας σημαντικής μουσουλμανικής οικογένειας της Κωνσταντινούπολης, του μουφτή Αχμέτ Χουλουσί Εφέντι²³⁶.

Χαλίτ (ιδιοκτήτης γης – έμπορος), ο Ναζμί Μπέη (ιδιοκτήτης γης – έμπορος), ο Ραγκίπ Νουρεττίν Μπέη (γραφειοκράτης). Με βάση τις αποφάσεις που λήφθηκαν σε αυτό το συνέδριο, οι αρχηγοί των ατάκτων ανέλαβαν στρατιωτικά αξιώματα. Παράλληλα, δημιουργήθηκαν επιτροπές παρόμοιες με αυτές που συναντάμε στην περίπτωση της Κεντρικής Επιτροπής της Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος του Μπαλίκεσιρ. Επίσης, αποφασίστηκε η εκλογή ενός αρχιστράτηγου. Κατά την διάρκεια του συνεδρίου της Φιλαδέλφειας τονίστηκε ότι ο βασικός στόχος ήταν η αντιμετώπιση του ελληνικού επεκτατισμού και όχι η σύγκρουση με τους Συμμάχους και με τον Σουλτάνο – Χαλίφη. Το δεύτερο γενικό συνέδριο πραγματοποιήθηκε στο Ούσακ, τον Οκτώβριο του 1919, υπό την αιγίδα της Οργάνωσης Καρακόλ. Στο εν λόγω συνέδριο αναφερθήκαμε παραπάνω. Αναλυτικότερα βλπ. Arsen Avagyan, *Çerkesler ...*, σελ.: 189 και Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.: 50-72 και 139.

²³⁴ Η Κεντρική Επιτροπή της Αντίστασης στην Κατοχή και του Εθνικού Κινήματος του Μπαλίκεσιρ ανέλαβε σε τοπικό επίπεδο την δικαστική και την εκτελεστική εξουσία. Βλπ. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre ...*, σελ.:180 και 181. Η συγκέντρωση της νομοθετικής, δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας στα χέρια μιας τοπικής σύμπραξης, δηλαδή η μη αναγνώριση της νόμιμης κεντρικής εξουσίας, μας οδηγεί σε κάποια αξιολογήσιμα συμπεράσματα: Πρώτον, μας δείχνει τον βαθμό στον οποίο μια τοπική σύμπραξη έχει αποξενωθεί από την κεντρική διοίκηση και έχει αποφασίσει να πάρει τον νόμο στα χέρια της, την στιγμή που είχε τεθεί ένα πολύ σημαντικό ζήτημα, όπως αυτό της προώθησης των ελληνικών δυνάμεων στην Μικρή Ασία. Δεύτερον, αποδεικνύει ότι η άρχουσα συμμαχία προτίθεται να δημιουργήσει εναλλακτικούς κυβερνητικούς μηχανισμούς οι οποίοι θα ελέγχονται εξ ολοκλήρου από την ίδια. Τρίτον, η “εκδίκαση” των αγροτών από τα όργανα της Κεντρικής Επιτροπής στην οποία αναφέρεται ο καθηγητής Τανόρ αποδεικνύει το γεγονός ότι η τοπική οργάνωση, η οποία είναι το άμεσο αποτέλεσμα της τοπικής σύμπραξης, είναι στην πραγματικότητα ένα μέσο επιβολής στα χέρια της άρχουσας συμμαχίας.

²³⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:130-131.

²³⁶ Αναλυτικότερα για τον συγκεκριμένο σύλλογο βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.: 91-117.

Το καλοκαίρι του 1919 ολοκληρώθηκε η ίδρυση του συλλόγου **“Εθνικής Επιτροπής του Ναζίλλι” (Nazilli Heyet-i Milliyesi)**²³⁷. Στην δεύτερη παράγραφο των αποφάσεων του πρώτου συνεδρίου της Εθνικής Επιτροπής του Ναζίλλι, το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 6-9 Αυγούστου 1919, τονιζόταν το εξής: «Ο σκοπός αυτού του συλλόγου, ο οποίος ιδρύθηκε με την ονομασία Εθνική Επιτροπή, είναι η άμυνα του βιλαετιού (του Αϊδινίου) από τις ελληνικές επιθέσεις και η παροχή βοήθειας στην κυβέρνηση σε ότι αφορά την λήψη πολιτικών, διοικητικών και αμυντικών αποφάσεων» Στο συγκεκριμένο συνέδριο έλαβαν μέρος μουσουλμάνοι ιδιοκτήτες γης, έμποροι και μουσουλμανικά – τουρκικά αστικά στοιχεία από το βιλαέτι (την επαρχία) του Αϊδινίου. Στο συνέδριο αποφασίστηκε η δημιουργία παραρτημάτων στις γειτονικές περιοχές του Αϊδινίου καθώς και η ίδρυση αντίστοιχων τμημάτων με αυτά του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων και Αντίστασης στην Κατοχή του Ντενίζλι, υπό την προεδρία ενός τομεάρχη. Παράλληλα, λήφθηκαν αποφάσεις οι οποίες είχαν σκοπό να ενσωματώσουν την παράλληλη δράση των διάφορων άτακτων ομάδων σε μια ενιαία πολιτοφυλακή.

Στην Σμύρνη οι προσπάθειες για την ίδρυση μιας τοπικής αντιστασιακής οργάνωσης απέναντι στην ενδεχόμενη αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων, ξεκίνησαν αμέσως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου. Στις 6 Νοεμβρίου 1918, όταν οι πρώτοι Άγγλοι αξιωματικοί αποβιβάστηκαν στην Κωνσταντινούπολη, μια ομάδα μουσουλμανικών – τουρκικών αστικών στοιχείων και γραφειοκρατών συνεδρίασε στο Σπόρτινγκ Κλάμπ στο Κορδελιό. Σε αυτήν την συνεδρίαση, στην οποία συμμετείχε και ο Τζελάλ Μπαγιάρ, αποφασίστηκε η ίδρυση του **“Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Σμύρνης” (İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)**. Η επίσημη ίδρυση του συλλόγου πραγματοποιήθηκε στις 6 Νοεμβρίου 1918²³⁸. Τονίζουμε ότι η “ελληνική απειλή” ήταν αυτή η οποία κινητοποίησε πολιτικά τα μέλη της οργάνωσης²³⁹. Η πολιτική δράση του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Σμύρνης εντατικοποιήθηκε όταν διορίστηκε στα μέσα του 1919 στο αξίωμα του νομάρχη της Σμύρνης ο Νουρεττίν Πασάς²⁴⁰. Στα τέλη του χειμώνα του 1918, μετά από συνεννόηση των μελών του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Σμύρνης με τον Νουρεττίν Πασά συμφωνήθηκε η ένταξη του Επιστημονικού Συλλόγου στον Σύλλογο της

²³⁷ Αναλυτικότερα για την συγκεκριμένη επιτροπή βλπ. το ίδιο, σελ.:109-117.

²³⁸ Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:145.

²³⁹ Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:41-42.

²⁴⁰ Ο Νουρεττίν Πασάς ήταν πολύ θρησκευόμενος και είχε ιδρύσει μια συντηρητική οργάνωση στην Σμύρνη. Στον “Επιστημονικό Σύλλογο” (Cemiyet-i İlmiye) του Νουρεττίν Πασά ήταν μέλη οι δάσκαλοι των θρησκευτικών σχολείων και οι χοτζάδες της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:185-186.

Σμύρνης. Τότε, ο Νουρεττίν Πασάς, κάλεσε τους μουσουλμάνους – τούρκους πρόκριτους του βιλαετιού της Σμύρνης στο μεγάλο συνέδριο που επρόκειτο να πραγματοποιηθεί στα μέσα του Μαρτίου²⁴¹. Στις 17-19 Μαρτίου 1919 διοργανώθηκε το Μεγάλο Συνέδριο του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Σμύρνης στο οποίο έλαβαν μέρος πρόκριτοι, αστικά στοιχεία και γραφειοκράτες από ολόκληρο το βιλαέτι της Σμύρνης²⁴². Σε αυτό το συνέδριο εκλέχθηκε ένα δεκαπενταμελές διοικητικό συμβούλιο και συζητήθηκε η εκλογή ενός στρατηγού στην ηγεσία της πολιτοφυλακής²⁴³. Ο Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Σμύρνης συντόνισε τις πορείες διαμαρτυρίας και την κινητοποίηση των μαζών κατά τις πρώτες ώρες της αποβίβασης των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, στις 15 Μαΐου 1919. Ενώ μετά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, μετέφερε την δράση του στην Κωνσταντινούπολη²⁴⁴. Την ίδια περίοδο εντατικοποιήθηκαν οι προσπάθειες για την οργάνωση της αντίστασης²⁴⁵.

3. Η Δημοκρατία του Νοτιοδυτικού Καυκάσου

Στα βορειοδυτικά σύνορα, όπου οι κάτοικοι είχαν την σύντομη εμπειρία του σοβιετικού πρότυπου διακυβέρνησης, αντιμέτωπη με τους επεκτατικούς σχεδιασμούς της Αρμενίας, η μουσουλμανική – τουρκική άρχουσα συμμαχία αποφάσισε ότι η διατήρηση σε συμβολικό επίπεδο, της κυριαρχίας της οθωμανικής κυβέρνησης στην περιοχή της, δεν ήταν εφικτή. Η άρχουσα συμμαχία στοχεύοντας στον έλεγχο των πολιτικοοικονομικών δομών, ανακήρυξε την ανεξαρτησία της. Μετά την υπογραφή της

²⁴¹ Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο, με την υποστήριξη του συντηρητικού Νουρεττίν Πασά, η μερίδα του τύπου της Σμύρνης η οποία υποστήριζε τον οθωμανικό φιλελευθερισμό (τον Φερίτ Πασά, το Κόμμα της Ελευθερίας και Συνεννόησης και τους συμμάχους του) ξεκίνησε να δημοσιεύει άρθρα τα οποία αντιτίθονταν στον ελληνικό επεκτατισμό. Βλπ. το ίδιο, σελ.:174-175 και 185-186.

²⁴² Ο Άλμπαϊρακ αναφέρει 165 σύνεδρους. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:45-46.

²⁴³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:48 και Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:194.

²⁴⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:227-234 και Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı ...*, σελ.:49-50. Μετά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων, στην συγκεκριμένη κινητοποίηση έλαβαν μέρος πέρα από τους μουσουλμάνους κάτοικους και οι εβραίοι κάτοικοι της Σμύρνης. Ο Μουσταφά Κεμάλ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στις 14-15 Μαΐου 1919 στο εβραϊκό νεκροταφείο. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 24.

²⁴⁵ Βλπ. Nurettin Tacalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı ...*, σελ.:209-210 και 227-229.

Συνθήκης του Μούδρου, η άρχουσα συμμαχία ίδρυσε στο Καρς μια συνταγματική δημοκρατία, την Δημοκρατία του Νοτιοδυτικού Καυκάσου.

Λίγα εικοσιτετράωρα πριν και μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918), στα οθωμανικά εδάφη που συνόρευαν με τον Καύκασο, ανακοινώθηκε η ίδρυση τριών ανεξάρτητων κρατικών δομών: της Προσωρινής Κυβέρνησης του Αχίσκα (Ahıska Hükümet-i Muvakkatası), της Τουρκικής Δημοκρατίας του Άρας (Aras Türk Cumhuriyeti), η οποία είχε και κοινοβούλιο, και του **Ισλαμικού Συμβουλίου του Καρς (Kars İslam Şurasi)**²⁴⁶. Το Ισλαμικό Συμβούλιο του Καρς, το οποίο ιδρύθηκε στις 5 Νοεμβρίου 1918, υπήρξε το μακροβιότερο από τις εν λόγω νέες κρατικές δομές²⁴⁷. Το συγκεκριμένο συμβούλιο ιδρύθηκε σύμφωνα με σχετική πρόταση του μουτσαρρίφη Χιλμί Ουράν και με πρωτοβουλία του δημάρχου του Καρς, Φαχρεττίν Έρντογαν (απόγονος οικογένειας προκρίτων η οποία είχε μεταναστεύσει από τον Καύκασο τον 19ο αιώνα)²⁴⁸. Το Ισλαμικό Συμβούλιο του Καρς παρουσιάζει μια πολύ σημαντική ιδιαιτερότητα, η οποία αντικατοπτρίζεται στην σύνθεση του. Δημιουργήθηκε με την συναίνεση όλων των μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων προκρίτων και αστικών στοιχείων της πόλης, εκτός των αρμενίων²⁴⁹. Ο αρχηγός του συμβουλίου, ο Ιμπραχίμ Τζιχανγκίρογλου, ήταν αρχηγός της τοπικής οργάνωσης του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου²⁵⁰. Αμέσως μετά την ίδρυση του, το Ισλαμικό Συμβούλιο του Καρς, στα τέλη του Νοεμβρίου του 1918, οργάνωσε το πρώτο του συνέδριο. Σε αυτό ανακοινώθηκε με πανηγυρικό τρόπο η ίδρυση της **Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου (Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti)**. Παράλληλα, εκλέχθηκε κυβέρνηση και πρωθυπουργός²⁵¹. Οι Αγγλικές δυνάμεις οι οποίες εγκαταστάθηκαν την ίδια περίοδο στην περιοχή δεν αντέδρασαν στην ίδρυση της νέας

²⁴⁶ Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:193-194.

²⁴⁷ Το Καρς μαζί με το Άρνταχαν και το Μπάτουμ στα χρόνια του Μεγάλου Πολέμου βρέθηκε υπό ρωσική διοίκηση και μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση σε αυτή την πόλη ιδρύθηκε σοβιέτ στο οποίο συμμετείχαν οι μουσουλμάνοι και οι χριστιανοί της κάτοικοι. Ακόμη, το συγκεκριμένο σοβιέτ προχώρησε στην ίδρυση πολιτοφυλακής. Η εμπειρία του σοβιέτ στο Καρς διακόπηκε όταν συνθηκολόγησε η Σοβιετική Ένωση και επανήλθαν στην περιοχή οι δυνάμεις του οθωμανικού στρατού (Φθινόπωρο του 1918). Τότε εγκαταστάθηκε στο Καρς μια στρατιωτική διοίκηση η οποία στις 5 Νοεμβρίου 1918 παρέδωσε την διοίκηση της Κωνσταντινούπολης στο Ισλαμικό Συμβούλιο του Καρς. Βλπ. http://www.kars.bel.tr/kars.php?icerik_id=53.

²⁴⁸ Βλπ. το ίδιο.

²⁴⁹ Στο συμβούλιο το οποίο ανέλαβε την διοίκηση του Καρς στις 5 Νοεμβρίου 1918 εκτός από Τούρκους και Κιρκάσιους συμμετείχε και ένας ελληνορθόδοξος εν ονόματι Στέφανος Βαφειάδης. Βλπ. το ίδιο.

²⁵⁰ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:139-140.

²⁵¹ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:139-140 και Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre ...*, σελ.:194-195.

δημοκρατίας. Απλώς ζήτησαν να τεθούν υπό τον έλεγχο τους τα αποθέματα νερού της πόλης. Το αίτημα τους δεν έγινε δεκτό από την νέα διοίκηση και έτσι δημιουργήθηκε ένταση²⁵². Τον Ιανουάριο του 1919 οργανώθηκε γενική σύσκεψη των εκπρόσωπων της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου (Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti)²⁵³. Η Οθωμανική Μυστική Υπηρεσία, η οποία διατηρούσε στενές σχέσεις με τα μέλη του διαλυμένου Κόμματος Ένωσης και Προόδου, κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να ελέγξει την εν λόγω κυβέρνηση. Αυτές οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες. Στη σύσκεψη του Ιανουαρίου του 1919 έλαβαν μέρος οι πρόκριτοι και τα αστικά στοιχεία του Καρς τα οποία εκλέξανε νέα κυβέρνηση. Επίσης, ανακοινώθηκε το νέο σύνταγμα της νέας δημοκρατίας. Οι προσπάθειες εδραίωσης της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου (Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti) διακόπηκαν, όταν στις 12 Απριλίου 1919 οι Αγγλικές κατοχικές δυνάμεις εισήλθαν στο Καρς. Μια μέρα μετά, οι Άγγλοι εξόρισαν τα μέλη του συμβουλίου στην Μάλτα. Μαζί τους εξορίστηκε ο πολωνικής καταγωγής Simon Racinsky και ο Στέφανος Βαφειάδης²⁵⁴.

Στο πεδίο των πολιτικών τοποθετήσεων, οι εκπρόσωποι της νέας Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου ακολούθησαν τις αρχές του τουρκικού φιλελευθερισμού, στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω. Οι ίδιοι τόνισαν ότι ο τελικός στόχος τους ήταν η δημιουργία μιας συνομοσπονδίας με το οθωμανικό χαλιφάτο²⁵⁵. Παράλληλα, προχώρησαν στην ίδρυση μιας συνταγματικής δημοκρατίας με βάση τα δυτικά πρότυπα²⁵⁶. Ας σημειωθεί ότι η νέα κυβέρνηση της δημοκρατίας έλαβε αποφάσεις οι

²⁵² Βλπ. το ίδιο, σελ.:194-195.

²⁵³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:194-199.

²⁵⁴ Οι Άγγλοι μετά την διάλυση της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου ίδρυσαν στις 26 Μαΐου 1919 στο Καρς, την Κυβέρνηση του Συμβουλίου του Όλτου (Oltu Şura Hükümeti). Σε αυτήν, συμμετείχαν εκτός από μουσουλμάνους και οι ελληνορθόδοξοι και οι ρωσικής καταγωγής κάτοικοι του Καρς. Η συγκεκριμένη κυβέρνηση, όπως άλλωστε και οι υπόλοιπες τοπικές οργανώσεις της Ανατολής, παραμερίστηκε από την σκηνή της ιστορίας με την σταδιακή εξάπλωση της δράσης της οργάνωσης του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του. Βλπ. το ίδιο, σελ.:204-206.

²⁵⁵ Σε ότι αφορά τις σχέσεις με το Οθωμανικό κράτος, στο σύνταγμα της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου τονιζόταν ότι το Καρς δεν επρόκειτο να ενσωματωθεί σε κανένα άλλο κράτος εκτός από την Τουρκία. Στο σύνταγμα επίσης τονιζόταν το γεγονός ότι οι οθωμανικές στρατιωτικές και γραφειοκρατικές δομές αποτελούσαν πρότυπο για το νέο κράτος. Παράλληλα, οι εκπρόσωποι της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου κατέβαλλαν προσπάθειες για να διατηρήσουν την αυτονομία των κινήσεων της: Η κυβέρνηση της απέστειλε ανεξάρτητη επιτροπή στο Συνέδριο του Παρισιού και όταν διεξήχθησαν οι εκλογές για την τελευταία Οθωμανική Βουλή στα τέλη του 1919, η Κυβέρνηση του Συμβουλίου του Όλτου ενέκρινε την εκλογή των υποψηφίων βουλευτών. Επίσης, κατά την διάρκεια του πολέμου της κυβέρνησης της Άγκυρας με την Αρμενία, η Κυβέρνηση του Συμβουλίου του Όλτου ζήτησε από την Άγκυρα να μην εισέλθουν οι δυνάμεις της στην περιοχή της. Βλπ. το ίδιο, σελ.:193-205 και 299.

²⁵⁶ Στο πεδίο της διακυβέρνησης, η τοπική οργάνωση του Καρς επικεντρώθηκε εξ αρχής στην ίδρυση ενός τοπικού κοινοβουλίου στο οποίο συμμετείχαν πρόκριτοι και αστικά στοιχεία από την ευρύτερη

οποίες ευνοούσαν την κοινωνικοοικονομική θέση της άρχουσας συμμαχίας του Καρς. Χαρακτηριστικά τονίζουμε ότι μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα δημιουργήθηκαν κρατικές δομές οι οποίες τέθηκαν υπό τον έλεγχο της συμμαχίας. Παράλληλα, το κοινοβούλιο της Δημοκρατίας του Νοτιοδυτικού Καυκάσου καθόρισε ευνοϊκότερο καθεστώς φορολογίας από το οθωμανικό²⁵⁷. Επίσης, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι μέσα από την ίδρυση των νέων κρατικών δομών, η άρχουσα συμμαχία τάχθηκε υπέρ του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών²⁵⁸.

περιοχή του Καρς (το Βατούμ και το Ναχτζιβαν). Σε αυτό το κοινοβούλιο είχε το δικαίωμα να εκλεχθεί κάθε πολίτης άνω των 18 ετών δίχως καμία εθνική ή θρησκευτική εξαίρεση. Αυτό το κοινοβούλιο εξέλεγε τον πρωθυπουργό και τα μέλη της τοπικής κυβέρνησης. Στις 17-18 Ιανουαρίου 1919 το κοινοβούλιο ψήφισε το σύνταγμα του νέου κράτους. Το σύνταγμα καθόριζε την επίσημη ονομασία (1^η παράγραφος), τα σύνορα (2^η παράγραφος) και την σημαία (3^η παράγραφος) του νέου κράτους. Σύμφωνα με την 15η παράγραφο του συντάγματος το κοινοβούλιο ήταν υπεύθυνο για τον διορισμό των νομαρχών και των στρατηγών. Την 1 Μαρτίου 1919 το κοινοβούλιο εξέλεξε τον πρόεδρο της δημοκρατίας (cumhurreisi) του νέου κράτους. Παράλληλα, διόρισε μια αντιπροσωπευτική επιτροπή στην οθωμανική πρωτεύουσα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:193-194. Ο καθηγητής Τανόρ έχει δημοσιεύσει το σύνταγμα της νέας δημοκρατίας.

²⁵⁷ Ο Τανόρ αναφέρεται στην προθυμία που έδειχναν οι ντόπιοι παράγοντες για την καταβολή των φόρων. Επειδή η νέα δημοκρατία δεν είχε συλλέκτες φόρων, οι ίδιοι μετέβαιναν στο Καρς και κατάθεταν τους φόρους τους. Βλπ. το ίδιο.

²⁵⁸ Στο σύνταγμα της νέας δημοκρατίας, το οποίο αναφερόταν στην ανάγκη του εκσυγχρονισμού των θρησκευτικών δομών, τονιζόταν το εξής: «Στο μέλλον θα καταβληθούν προσπάθειες για να ενωθούν οι θρησκευτικές τελετουργίες». Βλπ. το ίδιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΣΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ (1918-1920)

I. ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΕ Η ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Προτού ξεκινήσουμε την μελέτη της απαρχής της τουρκικής αριστεράς θεωρούμε σκόπιμο να διευκρινίσουμε κάποια σημεία – κλειδιά τα οποία θα μας χρησιμεύσουν για την διεξοδική ανάλυση που επιχειρούμε παρακάτω. Πρώτα από όλα, θα πρέπει να τονιστεί ότι όλοι οι πολιτικοί σχηματισμοί που εμφανίζονται στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου στο πολιτικό πεδίο και οι οποίοι ονομάζουν τον εαυτό τους ως “σοσιαλιστικό” ή “κομμουνιστικό”, επιχειρούν να καλύψουν ένα σημαντικό κενό στο πολιτικό πεδίο το οποίο αγνοούν οι φιλελεύθεροι πολιτικοί σχηματισμοί στο σύνολο τους. Σε αντίθεση με αυτούς, και όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι αριστεροί σχηματισμοί επικέντρωσαν την προσοχή τους στις κακές εργασιακές συνθήκες που επικρατούσαν στις παραγωγικές μονάδες της χώρας. Σε αυτές τις άδοξες συνθήκες θα πρέπει να προσθέσει κανείς και τις επιπτώσεις του πολέμου. Οι αριστεροί πολιτικοί σχηματισμοί λοιπόν μέσα από τα προγράμματα τους κατέβαλλαν προσπάθειες για να δώσουν απάντηση σε αυτές τις προβληματικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Όμως, όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι προσπάθειες στο σύνολο τους παρέμειναν εν μέρει άκαρπες. Η παρούσα μελέτη δεν συμμαρτίζει την απλοποιημένη άποψη που επικρατεί στους κύκλους των αναλυτών και μελετητών σε ότι αφορά την συγκεκριμένη αποτυχία της τουρκικής αριστεράς. Η γνωστή ρήση “δεν υπήρχε ανεπτυγμένη βιομηχανία και εργατική τάξη για την ανάπτυξη και την επικράτηση των αριστερών παραγόντων”²⁵⁹ δεν μας βρίσκει σύμφωνους. Οι αργοί ρυθμοί ανάπτυξης της βιομηχανίας και συνεπώς της εργατικής τάξης ήταν μονάχα ένα από τα σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπισαν οι αριστεροί πολιτικοί σχηματισμοί στο ξεκίνημα τους, στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου. Θεωρούμε ότι η αδυναμία επικράτησης των αριστερών πολιτικών παραγόντων και η επισκίαση τους από τους φιλελεύθερους σχηματισμούς χρίζει πολυδιάστατης ανάλυσης. Αυτό επιχειρούμε

²⁵⁹ Την συγκεκριμένη θέση μπορεί να την συναντήσει κανείς σε μια πληθώρα σύγχρονων αναλύσεων. Βλπ. ενδεικτικά Βλπ. Muzaffer Sencer, *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri (Τα Κοινωνικά Θεμέλια των Πολιτικών Κομμάτων στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Geçiş, Κωνσταντινούπολη:1971, σελ.:75.

εν συντομία παρακάτω προτού προχωρήσουμε στην μελέτη των πολιτικών παραγόντων της αριστεράς στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου.

Καθώς μελετάμε την αριστερά αυτής της περιόδου θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας αυτό το οποίο έχουμε ήδη αναφέρει παραπάνω. Στα τέλη του 1918 στην Κωνσταντινούπολη δεν υπήρχε μια εδραιωμένη κοινοβουλευτική δημοκρατία μέσα από την οποία θα μπορούσε να αναπτύξει ελεύθερη πολιτική δράση η αριστερά²⁶⁰. Ο πρωθυπουργός Φερίτ Πασάς και οι πολιτικοί σύμμαχοι κατέβαλλαν προσπάθειες για να θέσουν εκτός πολιτικού πεδίου τους οπαδούς του οράματος μιας νέας εθνικής κρατικής δομής. Οι τελευταίοι από την πλευρά τους, δεν φανέρωσαν ποτέ σημάδια συμφιλίωσης με τους πρώτους. Και οι δυο όμως εκδοχές του φιλελευθερισμού, πέρα από τα κοινά χαρακτηριστικά που περιγράφηκαν παραπάνω, είχαν ένα επιπλέον κοινό στοιχείο: Δεν επιθυμούσαν να δουν να λαμβάνει ενεργό ρόλο στο πολιτικό πεδίο μια σοσιαλιστική πολιτική δύναμη. Παράλληλα με την προβληματική λειτουργία αν όχι έλλειψη του δημοκρατικού κοινοβουλευτισμού, ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε το οθωμανικό πολιτικό πεδίο στο τέλος του Πολέμου ήταν η υπανάπτυξη και η διάσπαση της μεσαίας τάξης της Ανατολής. Όπως είδαμε άλλωστε, η συγκεκριμένη διάσπαση τροφοδοτούσε την σύγκρουση του οθωμανικού φιλελευθερισμού με τον τουρκικό φιλελευθερισμό²⁶¹. Η τουρκική αριστερά όπως θα δούμε και παρακάτω δεν μπόρεσε ποτέ να υπερνικήσει αυτή την διάσπαση και να εξασφαλίσει την συμμαχία της μεσαίας – αστικής- τάξης με την αγροτιά και την γραφειοκρατία που σε άλλες χώρες οδήγησε την αριστερά στην επίτευξη των στόχων της²⁶². Μια από τις σημαντικότερες αιτίες για αυτή την αποτυχία ήταν η έλλειψη μιας “ικανής ομάδας διανοούμενων”²⁶³ η οποία θα εδραίωνε ένα “ανεξάρτητο, μαζικό και ταξικό”²⁶⁴ κόμμα το οποίο θα ήταν ικανό να υπερνικήσει την διάσπαση της μεσαίας τάξης και να εισχωρήσει στα εργατικά και αγροτικά περίχωρα και στην καθημερινή κουλτούρα εργασίας της Ανατολής. Ο

²⁶⁰ «Η σοσιαλδημοκρατία δεν αναπτύχθηκε σε χώρες που δεν είχε αναπτυχθεί το εθνικό κοινωνικό πεδίο –κοινοβουλευτική δημοκρατία, πολιτικά δικαιώματα, δικαιοσύνη, αναγνώριση συνδικάτων και η νομική κατοχύρωση τους-». «... πεδίο για νόμιμη δράση». Ο καθηγητής Eley αναφερόμενος σε αυτές τις περιπτώσεις κάνει λόγο για “πολιτικοοικονομική υπανάπτυξη”. Geoff Eley, *Demokrasiyi Kurmak (Forging Democracy)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:92, 139 και 218.

²⁶¹ Η μεσαία τάξη η οποία είχε οδηγήσει σε ανάπτυξη την αριστερά στην Δύση, στις υπανάπτυκτες χώρες σύμφωνα με τον Eley, «ήταν διαμελισμένη ανάμεσα στους κρατικούς και στους παραγωγικούς τομείς όπως συνέβαινε στην περίπτωση των θρησκευτικών και εθνικών ζητημάτων». Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 437.

²⁶² Βλπ. Το ίδιο, σελ.:323.

²⁶³ Την σημασία της “ικανής ομάδας διανοούμενων” υπογραμμίζει ο Shumpeter στο Joseph A. Shumpeter, *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Αθήνα:2006, σελ.:414.

²⁶⁴ Για τα χαρακτηριστικά ενός σοσιαλιστικού κόμματος το οποίο μπορεί να αμβλύνει και να κατευθύνει το λαϊκό ριζοσπαστισμό βλπ. Geoff Eley, *Demokrasi'yi ...*, σελ.: 92, 277 και 283.

καθηγητής Τουντζάι τονίζει: «Στην Τουρκία (εκτός από την πενταετή περίοδο 1913-1918) (...) εμφανίστηκαν κάποια αριστερά κινήματα. Στην πραγματικότητα (...) αυτά είναι ασήμαντα κινήματα. Ποτέ δεν κατέφεραν να μετατραπούν σε λαϊκά κινήματα και έμειναν περιορισμένα σε κάποιους μικρούς κύκλους διανοούμενων»²⁶⁵. Το κενό που είχε δημιουργηθεί από την έλλειψη αυτής της ικανής ομάδας των διανοούμενων, επιχείρησαν, κατά διαστήματα, να αναπληρώσουν φιλελεύθεροι πολιτικοί σχηματισμοί. Ο καθηγητής Τουντζάι αναφερόμενος στις εκλογές του 1919 και στο φιλελεύθερο Εθνικό Τουρκικό Κόμμα που εξετάσαμε παραπάνω τονίζει: «Το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα το οποίο εκλέγει τον Αντνάν Αντιβάρ με 235 ψήφους στην Κωνσταντινούπολη χαρακτηριζόταν ως αριστερό κόμμα (...). (Στο πρόγραμμα του) αναθέτει κάποια οικονομικά καθήκοντα στο κράτος»²⁶⁶. Οι αριστεροί πολιτικοί σχηματισμοί που θα μελετήσουμε παρακάτω όχι μόνο δεν είχαν μια τέτοια ικανή ομάδα διανοούμενων αλλά δεν μπόρεσαν να απαντήσουν μέσα από τα προγράμματα τους σε κλασικά διλήμματα που αντιμετώπισε η αριστερά σε παγκόσμιο επίπεδο: Συμμετοχή σε ένα φιλελεύθερο – κοινοβουλευτικό πολιτικό πεδίο ή ανατροπή του²⁶⁷, συμφιλίωση με τον τοπικισμό ή συγκεντρωτισμός²⁶⁸, αγροτικό ζήτημα –αναλύεται παρακάτω-, εθνικισμός²⁶⁹.

Όλες οι παραπάνω αδυναμίες συνδέονται με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των πολιτικών προγραμμάτων που πρόκειται να εξετάσουμε παρακάτω. Εκτός από την περίπτωση της ομάδας "Aydınlık" και του Τουρκικού Κομμουνιστικού Κόμματος του εξωτερικού (ΕΣΣΔ) τα προγράμματα όλων των αριστερών πολιτικών παραγόντων της Κωνσταντινούπολης στα οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, αντιστοιχούν στον τύπο σοσιαλισμού που ορίζει ο καθηγητής Eley ως "ουτοπικό σοσιαλισμό": «Ο ουτοπικός σοσιαλισμός δεν ασκεί κριτική απέναντι στην καπιταλιστική οικονομία και επικεντρώνεται περισσότερο σε θρησκευτικά και φιλοσοφικά ζητήματα. Ισότητα έναντι ιεραρχίας, η ομοιότητα των ανθρώπων έναντι του διαχωρισμού, η ταχύτητα της κοινωνικής εξέλιξης, η ρίζα της ανθρώπινης και σοσιαλιστικής εξέλιξης σε σχέση με τα προσωπικά συμφέροντα και τον αλτρουισμό, η σχέση του σοσιαλισμού με την θρησκεία. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός δίνει μεγάλη σημασία στην παιδεία του λαού και στην ιδεατή κοινωνική οργάνωση των κοινωνιών»²⁷⁰. Παράλληλα, οι αριστεροί

²⁶⁵ Βλπ. Mete Tuncaç, *Türkiye'de Sol Akımlar (Τα Αριστερά Κινήματα στην Τουρκία)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2000, σελ.:23.

²⁶⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:67.

²⁶⁷ Βλπ. Geoff Eley, *Demokrasi'yi ...*, σελ.:180.

²⁶⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:216.408 και 419.

²⁶⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:181 και 183.

²⁷⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:73 και 74.

πολιτικοί σχηματισμοί της Κωνσταντινούπολης προσπάθησαν να ευθυγραμμίσουν τα πολιτικά τους προγράμματα με τα βασικά ζητήματα που απασχολούσαν τον σοσιαλισμό σε παγκόσμιο επίπεδο: Τάξη²⁷¹, κοινότητα²⁷², ισότητα²⁷³, κοινοκτημοσύνη²⁷⁴, συνεργασία²⁷⁵, παγκόσμια ειρήνη, καθολικό δικαίωμα ψήφου, γραφειοκρατία, τακτικός στρατός, διεκδίκηση εργατικής ψήφου, οκτάωρο κ.ο.κ. Παρόμοιες θέσεις εκτός από τα προγράμματα των φορέων του ουτοπικού σοσιαλισμού της Κωνσταντινούπολης συναντάμε και στα προγράμματα των δυο άλλων αριστερών πολιτικών παραγόντων που αναλύονται στην συνέχεια της παρούσας μελέτης.

Από τα παραπάνω καθώς και από την ανάλυση που θα ακολουθήσει γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι η αποτυχία των προσπαθειών επικράτησης της αριστεράς στο μεταπολεμικό πολιτικό πεδίο οφειλόταν τόσο σε ενδογενείς (απουσία ικανών διανοούμενων, ανίσχυρες κομματικές δομές, αδυναμία μπροστά σε σοβαρά κοινωνικά ζητήματα) όσο και σε εξωγενείς (αργοί ρυθμοί ανάπτυξης βιομηχανίας, αδύναμο κοινοβουλευτικό σύστημα, διασπασμένη μεσαία τάξη) παράγοντες. Όλοι αυτοί είναι σημαντικοί παράγοντες που θα πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψη μας καθώς μελετούμε τις απαρχές της τουρκικής αριστεράς. Όμως, κατά την γνώμη μας, υπάρχει ένα πολύ σημαντικό σημείο το οποίο απουσιάζει από τα προγράμματα όλων των αριστερών πολιτικών κομμάτων και το οποίο αποτελεί μια αξιοσημείωτη αδυναμία τους. Ταυτοχρόνως αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα που αδυνατούν να αντιμετωπίσουν οι φιλελεύθερες πολιτικές δυνάμεις στο σύνολο τους. Πρόκειται για το αγροτικό ζήτημα, για το βασικότερο κοινωνικοοικονομικό ζήτημα της Ανατολής, το οποίο δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά κανένας από τους πολιτικούς

²⁷¹ «Οι σοσιαλιστές έχουν παραδοσιακά θεωρήσει την κοινωνική τάξη ως την πιο βαθιά και πιο σημαντική πολιτικά κοινωνική διαίρεση». Βλπ. Andrew Heywood, *Πολιτικές ...*, σελ.:217.

²⁷² «Ο σοσιαλισμός έχει, κατά βάθος, μια ενοποιητική εικόνα των ανθρώπινων όντων ως κοινωνικών πλασμάτων, ικανών να υπερβούν κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στηριζόμενα στη δύναμη της κοινότητας και όχι απλά στην ατομική προσπάθεια». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:208.

²⁷³ «Οι σοσιαλιστές θεωρούν την ισότητα ως θεμελιώδη αξία και συγκεκριμένα επιδιώκουν την κοινωνική ισότητα. (...) Έχει θεωρηθεί θεμελιώδης για την διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και της αδελφοσύνης, η εγκαθίδρυση δικαιοσύνης και η διεύρυνση της ελευθερίας με την θετική της έννοια». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:216.

²⁷⁴ «Οι σοσιαλιστές συχνά εντοπίζουν την καταγωγή του ανταγωνισμού και της ανισότητας στο θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας, με την οποία συνήθως ευνοούν τον παραγωγικό πλούτο ή το "κεφάλαιο" και όχι τα προσωπικά αντικείμενα, όπως είναι τα ρούχα, τα έπιπλα ή τα σπίτια». Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 219.

²⁷⁵ «Εφόσον οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα, οι σοσιαλιστές πιστεύουν πως η φυσική σχέση μεταξύ τους είναι αυτή της συνεργασίας και όχι ο ανταγωνισμός». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:211.

σηματισμούς που αναλύονται στο σύνολο της παρούσας μελέτης²⁷⁶. Κατά την γνώμη μας, αν οι αριστεροί πολιτικοί σχηματισμοί είχαν καταφέρει στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου να εστιάσουν την προσοχή τους σε αυτό το ζήτημα, να πραγματοποιήσουν προσπάθειες για να προσεγγίσουν την καθημερινότητα της κοινωνίας της Ανατολής αντί να εστιάζουν σε μια ουτοπική εκδοχή του σοσιαλισμού, θα είχαν εξασφαλίσει μια πιο καθοριστική συμβολή στην ιστορία των τουρκικών πολιτικών κομμάτων.

II. ΤΑ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

A. Ο ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ ΤΟΥ

Κατά την περίοδο που το κίνημα των Νεότουρκων πίεζε προς την εγκαθίδρυση της συνταγματικής μοναρχίας και των πολιτικών ελευθεριών στην Αυτοκρατορία, την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, στα μεγάλα οικονομικά κέντρα της Αυτοκρατορίας και

²⁷⁶ Στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου το 80% του πληθυσμού της Αυτοκρατορίας αποτελείτο από αγρότες. Εκτός από τα κομμάτια γης που κατείχε το κράτος και τα κοινωφελή ιδρύματα, οι μπάηδες, δηλαδή οι μεγάλοι ιδιοκτήτες γης οι οποίοι είχαν υπό κατοχή τους τα πιο κερδοφόρα εδάφη της Μικράς Ασίας και της Ανατολής σε ποσοστό 65,55% αποτελούσαν το 5% του πληθυσμού. Ακολουθούσαν οι μικροί ιδιοκτήτες γης, οι οποίοι κατείχαν εδάφη με χαμηλότερη ή και μηδενική απόδοση σε ποσοστό 32,80% και αποτελούσαν το 62% του πληθυσμού. Σε αυτή την ομάδα θα πρέπει να προστεθεί το 25% του πληθυσμού το οποίο αποτελούσαν οι φτωχοί αγρότες με κατοχή μόλις του 2% της γης και οι εργάτες οι οποίοι αποτελούσαν το 8% του πληθυσμού και δεν κατείχαν κομμάτι γης. Οι μεγάλοι ιδιοκτήτες γης είχαν συγκεντρωθεί κυρίως στην νότια και στην νοτιοδυτική Μικρή Ασία όπου τα εδάφη είχαν την μεγαλύτερη απόδοση. Η παραγωγή των μπάηδων σημείωσε σχετική μείωση στα χρόνια του Πολέμου. Όμως αυτή η μείωση στα κέρδη αναπληρώθηκε αμέσως εις βάρος των φτωχών αγροτών οι οποίοι όπως είδαμε παραπάνω αποτελούσαν το 87% του πληθυσμού της Ανατολής: Οι φτωχοί αγρότες οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις έκτακτες συνθήκες του πολέμου (στην επιστράτευση, στις μετακινήσεις του πληθυσμού, στην απώλεια εδαφών και ανθρώπινου δυναμικού, στους έκτακτους φόρους, στις επιπτώσεις των λανθασμένων χειρισμών της κυβέρνησης του Κόμματος Ένωσης και Προόδου κ.ο.κ.) πούλησαν στους μπάηδες τις μικρές εκτάσεις γης που κατείχαν και άρχισαν είτε να εργάζονται σε κτήματα των μπάηδων είτε να ενοικιάζουν ένα κομμάτι γης και παραγωγικά μέσα από αυτούς και να τους ξεπληρώνουν με το 1/3 ή το 1/5 των προϊόντων τους. Αυτή η αποζημίωση των μπάηδων το 1921 έφτασε σε σημείο να επιφέρει κέρδη και τότε μάλιστα αυξήθηκε η παραγωγή και η εξαγωγή του σιταριού. Οι μπάηδες, οι οποίοι στην Ανατολή είναι γνωστοί και με την ονομασία αγάδες, συνδέονταν μέσω του εμπορίου με την άλλη μεγάλη κατηγορία της κοινωνίας της Ανατολής, τους μικρούς καταστηματάρχες, εφόσον αυτοί τροφοδοτούσαν την αγορά των πόλεων με προϊόντα και λειτουργούσαν ως τοκογλύφοι. Αναλυτικότερα βλπ. A.Snuvon, *Türkiye Ploretaryası (Το Προλεταριάτο της Τουρκίας)*, το οποίο εκδόθηκε το 1929 στην Μόσχα και επανεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 2006, σελ.:7-8,14 και Arslan, *Modern Türkiye (Σύγχρονη Τουρκία)*, το οποίο εκδόθηκε το 1923 στην Μόσχα και επανεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 2002, σελ.: 19-21, 26-27 και 73.

κυρίως στην Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντινούπολη στους κόλπους των μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων εργατών άρχισαν να σχηματίζονται οι πρώτοι αριστεροί πυρήνες. Επειδή η βαριά βιομηχανία δεν είχε αναπτυχθεί στην Αυτοκρατορία, αυτοί οι πυρήνες σχηματίστηκαν αρχικά κυρίως στους εργατικούς κύκλους του τομέα των μεταφορών (λιμάνια, σιδηρόδρομοι κ.ο.κ.) και στα λιγοστά εργοστάσια που είχε η Αυτοκρατορία²⁷⁷. Αυτές οι προσπάθειες στο σύνολο τους είχαν στον επίκεντρο τους τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των εργατών και ήταν από την αιγίδα προσωπικοτήτων οι οποίες προηγουμένως ανήκαν στις τάξεις του κινήματος των Νεότουρκων²⁷⁸. Ο καθηγητής Τουντζαΐ τονίζει ότι αυτοί οι πρώτοι σοσιαλιστικοί πυρήνες ήταν περιορισμένοι στους μικρούς κύκλους των διανοούμενων και δεν είχαν κατορθώσει να αγγίξουν την εργατιά στο σύνολο της και να μετατραπούν σε ένα μαζικό κίνημα²⁷⁹. Βασικό τους αίτημα ήταν η βελτίωση των συνθηκών επιβίωσης των εργατών στις ξένες επιχειρήσεις της Αυτοκρατορίας (στις Γαλλικές και στις Γερμανικές)²⁸⁰. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1910 στην Κωνσταντινούπολη ο Χιουσεγίν Χιλμί άρχισε να εκδίδει το εβδομαδιαίο περιοδικό "İştirak" (Συμμετοχή) το οποίο ουσιαστικά αποτέλεσε την ιδεολογική πλατφόρμα για το **Οθωμανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (Osmanlı Sosyalist Fırkası)** το οποίο ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1910 και παρέμεινε στην πολιτική σκηνή σχεδόν για έναν χρόνο²⁸¹. Παράλληλα, ο ιατρός Ρεφίκ Νεβζάτ ξεκίνησε να εκδίδει στο Παρίσι την μηνιαία εφημερίδα "Μπεσεριγέτ" (Κοινωνία) η οποία αποτέλεσε την ιδεολογική πλατφόρμα για το παράρτημα του Οθωμανικού Σοσιαλιστικού Κόμματος το οποίο ιδρύθηκε σε αυτήν την πόλη. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι το γεγονός ότι αυτές οι πρώτες προσπάθειες ίδρυσης ενός αριστερού πολιτικού κόμματος στην Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκαν μέσα στα πλαίσια ενός ουτοπικού σοσιαλισμού. Αυτοί οι πρώτοι αριστεροί πολιτικοί σχηματισμοί δεν ασκούσαν κριτική στην καπιταλιστική οικονομία και επικεντρώνονταν περισσότερο σε θρησκευτικά και φιλοσοφικά ζητήματα: Σύμφωνα με τον Τουντζαΐ αυτοί οι σχηματισμοί ασκούσαν κριτική μονάχα στον δυτικό ιμπεριαλισμό ο οποίος είχε στο στόχαστρο του

²⁷⁷ Βλπ. Arslan, *Modern ...*, σελ.:39.

²⁷⁸ Εκείνη την περίοδο ο αριθμός των εργατών αυξανόταν συνεχώς για τον λόγο που εξηγήσαμε παραπάνω. Οι αποκομμένοι από την γη τους εργάτες κατευθύνονταν στα μεγάλα αστικά κέντρα με την ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος. Το ίδιο. Γνωρίζουμε ότι κατά την περίοδο ανακωχής ο ετήσιος μισθός ενός εργάτη άγγιζε μόλις τις 340 λίρες. Την ίδια περίοδο τα έξοδα ενός ανύπαντρου εργάτη έφταναν τις 280-290 λίρες. Σχεδόν τον ένα τρίτο αυτού του ποσού προοριζόταν στους απάνθρωπους έκτακτους φόρους που είχαν επιβάλλει οι κυβερνήσεις της Κωνσταντινούπολης (και στην συνέχεια της Άγκυρας). Βλπ. αναλυτικότερα A.Snurov, *Türkiye ...*, σελ.:41.

²⁷⁹ Βλπ. Mete Tuncaçay, *Türkiye'de Sol ...*, σελ.:23.

²⁸⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:31.

²⁸¹ Το ίδιο.

την οικονομική δομή της Αυτοκρατορίας και απέφευγαν να αναφερθούν στις κοινωνικές ανισότητες που επικρατούσαν στην κοινωνία. Αντιθέτως, υπογράμμιζαν την ανάγκη για “επένδυση και πρόοδο” και αναφέρονταν στην βελτίωση των εργασιακών συνθηκών μέσα από τον συνδικαλισμό με σκοπό να επιτευχθεί η πρόοδος. Παράλληλα, καταβάλλονταν προσπάθειες για να αποδειχθούν οι ιστορικές – θρησκευτικές (χριστιανικές και μουσουλμανικές) ρίζες του σοσιαλισμού²⁸². Στην ουσία, αυτές οι προσπάθειες προέρχονταν από μια μικρή μερίδα απογοητευμένων από το κίνημα των Νεότουρκων αστικών στοιχείων τα οποία είχαν παραμείνει εγκλωβισμένα μέσα στα γενικά πλαίσια αδυναμιών της αριστεράς που περιγράφηκαν παραπάνω.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης Ανακωχής του Μούδρου ο Χιουσεγίν Χιλμί ίδρυσε την εφημερίδα “İdrak” (Κατανόηση) και εντατικοποίησε τις προσπάθειες του για την επανίδρυση του κόμματος του²⁸³. Τον Φεβρουάριο του 1919, σε μια περίοδο που μετά την διάλυση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου ιδρύεται μια πληθώρα φιλελεύθερων κόμματος στην Κωνσταντινούπολη τα οποία εξετάσαμε παραπάνω, ο Χιλμί μαζί με μια ηγετική ομάδα εργατών της Κωνσταντινούπολης ίδρυσε το **Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας (Türkiye Sosyalist Fırkası)**. Σύμφωνα με τον Τουντζάι το κόμμα κατά την ίδρυση του είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη του Κόμματος Ελευθερίας και Συνεννόησης. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας από την πλευρά του υποστήριξε τις κυβερνήσεις του Γαμπρού Φερίτ Πασά²⁸⁴. Η ονομασία του νέου κόμματος –η λέξη “Τουρκία”-, οι στενές σχέσεις με το Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης καθώς και οι πολιτικές τοποθετήσεις τις οποίες επιχειρούμε να αναλύσουμε παρακάτω μας οδηγούν στο εξής συμπέρασμα: Όπως θα δούμε παρακάτω, το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας είχε ιδρυθεί μέσα στα πλαίσια του ουτοπικού σοσιαλισμού που ορίσαμε παραπάνω και στην ουσία φιλοδοξούσε να διαδραματίσει έναν συμπληρωματικό ρόλο στο πολιτικό πεδίο της χώρας υπογραμμίζοντας την σημασία της κοινωνικής ισότητας και αρμονίας.

²⁸² Βλπ. Το ίδιο, σελ.:31, 36-37.

²⁸³ Όλες τις πληροφορίες για την περίοδο επανίδρυσης της αντλούμε από το έργο του καθηγητή Τουντζάι το οποίο είναι και η μοναδική πηγή για το πρώτο σοσιαλιστικό κόμμα της Τουρκίας. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:38-41.

²⁸⁴ Κατά την γνώμη μας, όπως οι δυο συντηρητικοί πολιτικοί σύλλογοι έτσι και το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας συνεργάστηκε με την συμμαχία του οθωμανικού φιλελευθερισμού με σκοπό να εξασφαλίσει πρόσβαση στην πολιτική σκηνή της Κωνσταντινούπολης. Η υποστήριξη στην κυβέρνηση του Φερίτ Πασά ανακοινώνεται μέσα από τις σελίδες της επίσημης εφημερίδας του κόμματος, “İdrak” στις 19 Ιουλίου 1919. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:122.

Στις 20 Ιουλίου 1919 στην Κωνσταντινούπολη πραγματοποιήθηκε το πρώτο συνέδριο του κόμματος. Σε αυτό δημιουργήθηκε το καταστατικό του κόμματος και καθορίστηκαν οι αρμοδιότητες των κομματικών οργάνων. Την άνοιξη του 1920 το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας σημείωσε μεγάλη επιτυχία στις εργατικές κινητοποιήσεις στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα, οργάνωσε απεργιακές κινητοποιήσεις στον τομέα των μεταφορών και σε κάποια εργοστάσια της Κωνσταντινούπολης. Εκείνη την περίοδο σημειώθηκε αύξηση στον αριθμό μελών του κόμματος. Ο πρόεδρος του κόμματος, ο Χιουσεγίν Χιλμί θέλοντας να επωφεληθεί από την ενίσχυση του κόμματος του, στις 31 Οκτωβρίου 1920 συγκάλεσε το δεύτερο συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας και με τις τροποποιήσεις που προώθησε στο καταστατικό του κόμματος ανακήρυξε τον εαυτό του "αιώνιο ηγέτη". Παράλληλα, έγινε δεκτή η αρχή ότι η διοίκηση του κόμματος για πέντε χρόνια θα ανήκε αποκλειστικά στην ιδρυτική του ομάδα. Με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Χιλμί, το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας την Πρωτομαγιά του 1921 διεύθυνε τις λαμπρές εργατικές κινητοποιήσεις στην Κωνσταντινούπολη.

Μαζί με την τελική πτώση του οθωμανικού φιλελευθερισμού στην Ανατολή στην οποία αναφερόμαστε στην συνέχεια της παρούσας μελέτης, ξεκίνησε και η πτώση του Χιλμί και του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας. Πρώτα ήρθε η αποξένωση της ομάδας των διανοούμενων από το κόμμα και παράλληλα σχηματίστηκε σχίσμα στους κόλπους του (σε αυτό αναφερόμαστε στην συνέχεια). Αυτό το σχίσμα ήρθε στην επιφάνεια στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στις 8 Μαρτίου 1922. Σε αυτό το συνέδριο, μια μερίδα των στελεχών του κόμματος τροποποίησε το καταστατικό και απομάκρυνε τον Χιλμί και τους οπαδούς του από την ηγεσία του. Ο Χιλμί με την υποστήριξη της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή των παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού, ακύρωσε τις αποφάσεις των αντιπολιτευόμενων του. Όμως οι οικονομικές ατασθαλίες οι οποίες ήρθαν σύντομα στην επιφάνεια, και, κυρίως κατά την γνώμη μας, η επικράτηση της κυβέρνησης της Άγκυρας το 1922, καταδίκασε το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας το οποίο σύντομα αποσύρθηκε από την πολιτική σκηνή της χώρας.

Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι οι πολιτικές τοποθετήσεις του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας, όπως φαίνονται μέσα από τα ντοκουμέντα που παραθέτει στην μελέτη του ο καθηγητής Τουντζαί. Ξεκινώντας την ανάλυση των τοποθετήσεων του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας υπενθυμίζουμε αυτό που υπογραμμίσαμε παραπάνω: Το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας είχε ιδρυθεί μέσα στα

πλαίσια του ουτοπικού σοσιαλισμού που ορίσαμε παραπάνω και στην ουσία φιλοδοξούσε να διαδραματίσει έναν ενδιάμεσο ρόλο ανάμεσα στον οθωμανικό και στον τουρκικό φιλελευθερισμό. Η ίδια η ονομασία του κόμματος, οι θέσεις του και η συνεργασία του με τον οθωμανικό φιλελευθερισμό (καθώς και η παράλληλη μοίρα του) αποδεικνύει την ορθότητα αυτής διαπίστωσης. Σε μια εποχή που όλοι οι πολιτικοί παράγοντες του τουρκικού φιλελευθερισμού καταβάλλουν προσπάθειες για να δημιουργήσουν ένα ιδεολογικό υπόβαθρο με βάση τις αρχές Ουίλσον σχετικά με τα σύνορα που έχουν δημιουργηθεί de facto στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου μετά τις τελευταίες οπισθοχωρήσεις των οθωμανικών στρατιών, το Σοσιαλιστικό Κόμμα όπως και το Εθνικό Συνταγματικό Κόμμα, αφαιρεί από την ονομασία του τον όρο "Οθωμανικό" και προσθέτει τον όρο "Τουρκία". Σε ότι αφορά την προώθηση των ελληνικών δυνάμεων στην επαρχία της Σμύρνης το καλοκαίρι του 1919, η εφημερίδα του κόμματος, η "İdrak" τονίζει: «Οι σοσιαλιστές της Τουρκίας ανακοινώνουν ότι το βασικό τους μέλημα είναι η δικαιοσύνη και ότι για αυτό τον λόγο διαμαρτύρονται (...) στους Συμμάχους και στις ΗΠΑ για την απάνθρωπη αδικία (που λαμβάνει χώρα στην Σμύρνη) και ζητούν να σταματήσει η τραγωδία την οποία αντιμετωπίζουν οι ομοεθνείς τους στην Σμύρνη και στα περίχωρα της (...)»²⁸⁵. Αλλωστε, στην εφημερίδα του κόμματος, στην "İdrak", συναντάμε συχνές αναφορές στις αρχές Ουίλσον²⁸⁶. Ταυτόχρονα το Σοσιαλιστικό Κόμμα, προσπαθεί να αναπτύξει δεσμούς με την Μόσχα και τους σχηματισμούς του τουρκικού φιλελευθερισμού (όπως θα δούμε στην συνέχεια της μελέτης μας το 1920 η κυβέρνηση της Άγκυρας σύνηψε "επίσημες" σχέσεις με την Μόσχα)²⁸⁷.

Στον τομέα της κρατικής διοίκησης το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας υποστήριξε την καθολική ψήφο με το σύστημα της απλής αναλογικής και τόνισε ότι η θρησκεία είναι μια "προσωπική υπόθεση" (και όχι πολιτική)²⁸⁸. Παράλληλα, υπογράμμισε την σημασία των πολιτικών δικαιωμάτων και της ελευθεροτυπίας²⁸⁹. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας καταδίκασε τον αυταρχισμό των Νεότουρκων οι οποίοι παρέβλεψαν τον "σοσιαλιστικό χαρακτήρα της πατρίδας": «Δυστυχώς από την Μεγάλη

²⁸⁵ Βλπ. "İdrak", 1 Ιουλίου 1919 στο ίδιο, σελ.:58.

²⁸⁶ Ενδεικτικά βλπ. "İdrak", 29 Απριλίου 1919, στο ίδιο, σελ.:95.

²⁸⁷ Αυτό αναφέρει μια αναφορά των Γαλλικών Μυστικών Υπηρεσιών την οποία παραθέτει ο Τουντζάι: «(...) Σύμφωνα με την έκθεση ο Χιλμί είχε στενές επαφές με του Μπολσεβίκους και τους εθνικιστές». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:41.

²⁸⁸ Βλπ. 1^η και 2^η παράγραφος στον τομέα πολιτικής του προγράμματος του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:77.

²⁸⁹ Βλπ. 3^η και 7^η παράγραφος στον τομέα πολιτικής του προγράμματος του κόμματος. Το ίδιο.

Γαλλική Επανάσταση μέχρι σήμερα, παρά τα μεγάλα βήματα του πολιτισμού, δεν εξασφαλίστηκε η δικαιοσύνη (...). Η πατρίδα μας είναι μια σοσιαλιστική πατρίδα. Όσο είναι μια μουσουλμανική χώρα είναι και μια σοσιαλιστική χώρα. Τις περιόδους που έγινε σεβαστή αυτή η αρχή και ο Ισλαμικός Νόμος αυτό το έθνος έζησε ευτυχισμένα. Όμως καθώς άλλαξαν οι καιροί άλλαξαν οι συνθήκες και οι ζωές μας. (...) Σχηματίστηκαν ταξικές διαφορές στην κοινωνία και δημιουργήθηκε μια εργατική τάξη. Εφόσον εξακολουθεί αυτή η τάξη να ζει ανέμελα (...) είναι καταδικασμένη σε εκμετάλλευση. (...) Το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου ήταν ο εχθρός του εργάτη. Διότι τα μέλη εκείνης της συμμορίας πλούταιναν ληστεύοντας, τα χωριά, τις κωμοπόλεις (...) Από τώρα και στο εξής θα αποκατασταθεί το δίκαιο του φτωχού. (...) Ο εργάτης θα πρέπει να επιδιώκει το δίκαιο του. (...) Η σημερινή κυβέρνηση (εννοεί την κυβέρνηση του Φερίτ Πασά) δίνοντας την άδεια της για την ίδρυση της εφημερίδας μας και του κόμματος μας έδειξε ότι θα λάβει υπόψη της τα δίκαια των εργατών»²⁹⁰. Στο φύλλο της επόμενης μέρας η "İdrak" τόνιζε: «Στους παλαιούς καιρούς υπήρχαν μικροί σουλτάνοι οι οποίοι ήταν κράτος εν κράτη. Αυτοί (...) εκμεταλλεύονταν τους ανθρώπους σαν σκλάβους. (...) Αυτή η συμμορία (εννοεί τους Νεότουρκους) οι οποίοι μας παρουσίασαν σαν βάρβαρους στην Ευρώπη (...) μας έβλαψε τόσο πολύ που οι συνέπειες (των λανθασμένων πολιτικών των Νεότουρκων) αντικατοπτρίζονται στο Συνέδριο της Ειρήνης. Εμείς επιθυμούμε να καταδικαστούν αυτοί (οι Νεότουρκοι) για τα δεινά που προκάλεσαν στους Αρμένιους και για τις καταστροφές που προκάλεσαν κατά τον πόλεμο»²⁹¹. Παράλληλα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας αντέδρασε και στην εκλογή του Νουμάν Ουστά από την κοινή λίστα των παραγόντων του τουρκικού φιλελευθερισμού στην τελευταία Οθωμανική Βουλή το 1919, με το πρόσχημα ότι αυτή η προσωπικότητα για τους Νεότουρκους ήταν ένα μέσο επιβολής στην εργατική τάξη²⁹².

Στον κοινωνικοοικονομικό τομέα το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας τάσσεται υπέρ των μέτρων βελτίωσης της καθημερινότητας των εργατών (ισότητα στην πρόσβαση στα αγαθά πρώτης ανάγκης και στην στέγαση²⁹³, οκτάωρο²⁹⁴, αύξηση μισθών²⁹⁵,

²⁹⁰ Απόσπασμα από κύριο άρθρο στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας "İdrak", 28 Απριλίου 1919 στο ίδιο, σελ.:89.

²⁹¹ "İdrak", 29 Απριλίου 1919 στο ίδιο, σελ.:91 και 97.

²⁹² Βλπ. Ανακοινωθέν του κόμματος μετά την διεξαγωγή των εκλογών του 1919 στο ίδιο, σελ.: 83.

²⁹³ Απόσπασμα από κύριο άρθρο στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας "İdrak", 28 Απριλίου 1919 στο ίδιο, σελ.:78-79.

²⁹⁴ Βλπ. "İkdam", 11 Απριλίου 1920, στο ίδιο, σελ.:110.

²⁹⁵ Το ίδιο. Επίσης İkdam, 14 Μάιου 1920, στο ίδιο, 114.

συντάξεις²⁹⁶, δικαίωμα στην απεργία²⁹⁷, βελτίωση φορολογικού καθεστώτος²⁹⁸, δημιουργία Υπουργείου Εργατών²⁹⁹) και προτείνει κρατικές πρωτοβουλίες για να δημιουργηθεί μια συμμετοχική κοινωνία (cemiyeti iştirakiye): «Η λήψη μέτρων υποστήριξης της τάξης των εργατών την οποία αποτελούν οι μικρέμποροι, οι αγρότες και οι εργάτες»³⁰⁰. Παράλληλα, το κόμμα υποστήριξε το δικαίωμα πρόσβασης όλων των πολιτών στην παιδεία³⁰¹.

Στον τομέα της εθνικής ενότητας το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να αποδείξει την σχέση του σοσιαλισμού με τον τουρκικό εθνικισμό: «Το Ισλάμ έχει καθορίσει το περιεχόμενο του σοσιαλισμού και στην τουρκική παράδοση υπάρχουν πολλά σοσιαλιστικά στοιχεία. (...) Αν εκτελέσουν τα καθήκοντα τους οι σοσιαλιστές θα υπηρετήσουν τον εθνικισμό. Και οι εθνικιστές, αν εφαρμόσουν το λαϊκό τους πρόγραμμα (εννοεί την εδραίωση της μεσαίας τάξης), θα ωφεληθούν οι σοσιαλιστές. Όμως στον εθνικισμό υπάρχει ένα στοιχείο σοβινισμού που δεν συμβαδίζει με τον σοσιαλισμό. Αλλά και πάλι, η μοναδική λύση για αυτό είναι ο σοσιαλισμός»³⁰². Οι αναφορές στο Ισλάμ και στον εθνικισμό –τουρκικό- δεν εμπόδισαν το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας να υπογραμμίζει το γεγονός ότι «είναι μέλος του Διεθνούς Σοσιαλιστικού Κόμματος»³⁰³. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας υπερασπίστηκε την ισότητα των μη μουσουλμάνων με τους μουσουλμάνους – τούρκους πολίτες της Αυτοκρατορίας: «(Σε ότι αφορά τις ειδήσεις περί απαλλαγής των μη μουσουλμάνων Οθωμανών από την στρατιωτική θητεία) Θα πρέπει να σκεφθούμε και τους κατημένους Τούρκους και τους Μουσουλμάνους»³⁰⁴.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, μετά το συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας στις 8 Μαΐου 1922 προκλήθηκε σχίσμα στους κόλπους του κόμματος. Μια

²⁹⁶ Το ίδιο.

²⁹⁷ Βλπ. "İkdam", 12, 16 Μαΐου, 11,23 Ιουνίου και 25 Ιουλίου 1920, στο ίδιο, σελ.: 115-116, 121-123.

²⁹⁸ 9^η παράγραφος στον τομέα πολιτικής του προγράμματος του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:79.

²⁹⁹ Απόσπασμα από το ιδρυτικό ανακοινωθέν του κόμματος. Το ίδιο.

³⁰⁰ 12^η παράγραφος στον τομέα πολιτικής του προγράμματος του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 78. «(...) Να εξασφαλιστεί η ισότητα των ανθρώπων». Απόσπασμα από το ιδρυτικό ανακοινωθέν του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:79. «Όλοι λένε πια ότι "όλοι είμαστε άνθρωποι, δεν υπάρχει νόημα στο να συγκρούμαστε». Απόσπασμα από φυλλάδιο του κόμματος με τίτλο "Τι είναι σοσιαλισμός" το οποίο συμπεριλαμβάνεται στην μελέτη του καθηγητή Ζαφέρ Τοπράκ στο περιοδικό "Toplum ve Bilim", Άνοιξη 1977, σελ.:124-139. Απόσπασμα από το καταστατικό του κόμματος. Το ίδιο. Κρατικοποίηση μέσω παραγωγής, μετατροπή της κοινωνίας των κεφαλαιοκρατών σε κοινωνία συμμετεχόντων (...). Απόσπασμα από το καταστατικό του κόμματος. Το ίδιο.

³⁰¹ 6^η παράγραφος στον τομέα πολιτικής του προγράμματος του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:77.

³⁰² "İdrak", 10 Μαΐου 1920, Το ίδιο, σελ.: 58.

³⁰³ Απόσπασμα από το καταστατικό του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:79.

³⁰⁴ "İdrak", 7 Μαΐου 1920, Το ίδιο, σελ.:38.

ομάδα εργατών του τραμ της Κωνσταντινούπολης, η οποία αντιδρούσε στην ηγεμονία του Χιλμί, αποχώρησε από το κόμμα και στις 18 Ιουνίου 1922 ανακοίνωσε την ίδρυση του **Ανεξάρτητου Σοσιαλιστικού Κόμματος (Müstakil Sosyalist Fırkası)**³⁰⁵. Ο καθηγητής Τουντζάι αναφέρει μια σειρά εγγράφων τα οποία σχετίζονται με την ίδρυση του συγκεκριμένου κόμματος³⁰⁶. Επίσης αναφέρει ότι το Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα απέστειλε συγχαρητήρια επιστολή στον Μουσταφά Κεμάλ πιθανόν μετά την νίκη τον Αύγουστο του 1922 στο μέτωπο του Αιγαίου³⁰⁷.

Ο καθηγητής Τουνάγια συμπεριλαμβάνει στο έργο του το πρόγραμμα του Ανεξάρτητου Σοσιαλιστικού Κόμματος. Γενικότερα αυτό το πρόγραμμα έχει τις ίδιες τοποθετήσεις με αυτές του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας. Όπως το τελευταίο έτσι και το Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα αναφέρεται στις πολιτικές ελευθερίες, στην κατάργηση της λογοκρισίας, στην βελτίωση της δικαιοσύνης και στην εφαρμογή του εκλογικού συστήματος της απλής αναλογικής³⁰⁸. Στον κοινωνικοοικονομικό τομέα όπως το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας έτσι και το Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα αναφέρεται στα δικαιώματα των εργατών, στην βελτίωση του συστήματος της φορολογίας και στην παιδεία³⁰⁹. Μοναδική διαφορά σε αυτό τον τομέα αποτελεί το γεγονός ότι το Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα στο πρόγραμμα του κάνει αναφορά και στην κοινωνική πρόνοια³¹⁰.

Πριν από την ίδρυση του Ανεξάρτητου Σοσιαλιστικού Κόμματος έχει προηγηθεί η ίδρυση του **Εργατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (İşçi Sosyalist Fırkası)**. Στις 12 Οκτωβρίου 1921 μια ομάδα ναυτικών μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας, υπό την προεδρία του ράφτη Ναμίκ Χασάν και του Χιουσεγίν Σεζαί³¹¹, η οποία αντιστεκόταν στην δικτατορία του Χιουσεγίν Χιλμί αποχώρησε από το κόμμα και ίδρυσε στην Κωνσταντινούπολη το Εργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ο Τουντζάι αναφέρει ότι υπάρχουν φήμες ότι το κόμμα ήταν μέλος της Δεύτερης Διεθνούς και ότι κατέβαλλε προσπάθειες να εξαπλώσει την προπαγάνδα του ανάμεσα στους ναυτικούς της Κωνσταντινούπολης. Αυτές οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες. Το 1923 την ηγεσία του

³⁰⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:68. Ο καθηγητής Τουνάγια επισημάνει ως ημερομηνία ίδρυσης του κόμματος τις 12 Ιουνίου 1922. Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 471.

³⁰⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:141-142.

³⁰⁷ Το ίδιο.

³⁰⁸ Βλπ. Tarik Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 471.

³⁰⁹ Το ίδιο.

³¹⁰ Το ίδιο.

³¹¹ Για τον Σεζαί γνωρίζουμε μονάχα ότι ήταν καπετάνιος στην αυτοκρατορική εταιρία ναυτιλίας. Το ίδιο.

κόμματος την ανέλαβε ο δικηγόρος Ρασίμ ο οποίος αποτασσόμενος στην Νομαρχία της Κωνσταντινούπολης (η οποία πλέον ελεγχόταν από την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης), άλλαξε το όνομα του κόμματος, σε **Εργατικό Κόμμα της Τουρκίας (Türkiye İşçi Partisi)**³¹².

Κατά την περίοδο ανακωχής εκτός από τα παραπάνω τρία αριστερά κόμματα ιδρύθηκαν και άλλα κόμματα στην Κωνσταντινούπολη τα οποία είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά και παρόμοιες τοποθετήσεις με αυτά. Ένα από αυτά τα κόμματα ήταν το **Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (Sosyal Demokrat Fırka)** το οποίο ιδρύθηκε στα τέλη του 1918 υπό την προεδρία του ιατρού Χασάν Ριζά³¹³. Η ομάδα ιδρυτών του κόμματος παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί η σύσταση της διαφέρει από αυτήν των υπόλοιπων αριστερών κομμάτων της Κωνσταντινούπολης. Σε αυτή την ομάδα πέρα από εργάτες και μαστόρους, συναντάμε μια πληθώρα αστικών στοιχείων της Κωνσταντινούπολης (δικηγόροι, γραφειοκράτες κ.α.)³¹⁴. Μάλιστα στην λίστα ιδρυτών συναντάμε και ένα ελληνικό όνομα, τον Γεώργιο Ζαφεράκη³¹⁵. Σύμφωνα με τον καθηγητή Τουντζάϊ, κατά το δεύτερο μισό του 1919 το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα μαζί με το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας και το Εργατικό – Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας κατέβαλλε προσπάθειες για την δημιουργία ενός κοινού αριστερού πολιτικού μετώπου στην Κωνσταντινούπολη, της **“Εργατικής Σοσιαλιστικής Ένωσης” (Amele Sosyalist Birliđi)**³¹⁶. Όμως, η συγκεκριμένη προσπάθεια δεν οδήγησε σε κανένα αποτέλεσμα και το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα συμμετείχε στις εκλογές του 1919 με δικούς του υποψήφιους παρά τις φήμες που το ήθελαν να συνεργάζεται με το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας³¹⁷. Το κόμμα στις συγκεκριμένες εκλογές δεν σημείωσε καμία επιτυχία και παρέμεινε στο περιθώριο μέχρι την κατάργηση του Σουλτανάτου. Από διάφορα ντοκουμέντα γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, ο πρόεδρος του κόμματος, ο Χασάν Ριζά αναζήτησε διόδους επικοινωνίας με τον Μουσταφά Κεμάλ στην Ανατολή³¹⁸. Αλλά αυτές οι προσπάθειες του παρέμειναν άκαρπες.

Οι πολιτικές τοποθετήσεις του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τα υπόλοιπα αριστερά κόμματα της Κωνσταντινούπολης τα οποία

³¹² Το ίδιο.

³¹³ Τις πληροφορίες για το συγκεκριμένο κόμμα τις αντλούμε από το έργο του καθηγητή Τουντζάϊ. Βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol ...*, σελ.:42 και 125.

³¹⁴ Το ίδιο.

³¹⁵ Το ίδιο.

³¹⁶ Το ίδιο.

³¹⁷ Το ίδιο.

³¹⁸ Το ίδιο.

ιδρύθηκαν κατά την περίοδο της ανακωχής. Στον τομέα της κρατικής διοίκησης το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα τονίζει ότι ο βασικός του στόχος είναι η συμμετοχή της εργατικής τάξης, η οποία απαρτίζεται από τους εργάτες, τους μικρέμπορους και τους αγρότες, στα πολιτικά δρώμενα της χώρας³¹⁹: «(...) Υπάρχει ανάγκη για τεχνογνωσία και οικονομικές γνώσεις. Και αυτά δεν βρίσκονται στην εργατική τάξη. Η παραχώρηση της διοίκησης ενός εργοστασίου, μιας βιοτεχνίας, μιας κλινικής στην εργατική τάξη θα προκαλέσει σοβαρές αναταραχές. Παραδεχόμαστε το γεγονός ότι η εργατική τάξη είναι ακόμη ανίσχυρη (...). Πρέπει να οργανωθεί (...) η τάξη. Η εργατική τάξη πρέπει να συνηθίσει να διευθετεί τις υποθέσεις της». Η έμφαση της πολιτικής ανωριμότητας της εργατικής τάξης είναι αξιοσημείωτη. Με αυτό τον τρόπο, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα αφήνει να εννοηθεί ότι δεν σκοπεύει να προκαλέσει αναταραχές στο πολιτικό και κοινωνικοοικονομικό πεδίο και ότι θα προσπαθήσει να εξασφαλίσει την πολιτική κινητοποίηση και την οργάνωση της εργατικής τάξης μέσα από δυο συγκεκριμένες προτάσεις: Την ίδρυση συνδικάτων για την υπεράσπιση των συμφερόντων των εργατών έναντι των κεφαλαιοκρατών³²⁰ και την συνεργασία σε διεθνή επίπεδο με τους εργάτες των ξένων χωρών³²¹. Παράλληλα, προτείνει την βελτίωση του εκλογικού συστήματος και της κρατικής δομής. Όμως δεν διευκρινίζεται το περιεχόμενο αυτής της προτεινόμενης βελτίωσης. Σε ότι αφορά τον τομέα της εθνικής ενότητας, κατά την διάρκεια της διεξαγωγής των εκλογών του 1919, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα τόνισε ότι «οι σοσιαλιστές δεν μπορούν να ενωθούν με αυτούς που ακολουθούν εθνικιστικές αρχές»³²². Φυσικά, όπως τονίστηκε παραπάνω, η θέση αυτή δεν εμπόδισε τον αρχηγό του κόμματος, τον Χασάν Ριζά να αναζητήσει τρόπους προσέγγισης του Μουσταφά Κεμάλ. Η συγκεκριμένη αντιφατική στάση αποτελεί ένα καλό παράδειγμα για τις οπορτουνιστικές αναζητήσεις των ηγετών των αριστερών κομμάτων της Κωνσταντινούπολης αυτής της περιόδου οι οποίες στην ουσία καθορίζουν την ουτοπική φύση των πολιτικών τοποθετήσεων τους (τον στόχο δηλαδή της εδραίωσης της κοινωνικής δικαιοσύνης σε ένα προβληματικό κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον χωρίς να ληφθούν υπόψη οι βασικές κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες).

³¹⁹ Απόσπασμα από μελέτη του Χασάν Ριζά με τίτλο «Ο σοσιαλισμός είναι ένα ζήτημα ζωτικής σημασίας για όλους». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:128-140.

³²⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:125-126.

³²¹ Το ίδιο.

³²² Απόσπασμα από επίσημη δήλωση του κόμματος σε ότι αφορά τις φήμες περί συνεργασίας με το Εθνικό Κόμμα Ελευθερίας. Βλπ. Mete Tuncay, *Türkiye'de Sol ...*, σελ.:42.

Πέρα από τον ομορτισμό, κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των αριστερών πολιτικών παραγόντων ήταν το γεγονός ότι δεν είχαν ριζοσπαστικό χαρακτήρα, αλλά προσπαθούσαν να εμβολιάσουν στην συνταγματική μοναρχία ένα αίσθημα κοινωνικής ισότητας και να συμφιλιώσουν τις αριστερές τοποθετήσεις τους με την παράδοση (το Ισλάμ) και τον τουρκικό εθνικισμό. Εξαιτίας αυτού του χαρακτήρα τους άλλωστε αναφερθήκαμε παραπάνω στον ορισμό του “ουτοπικού σοσιαλισμού” που δίνει ο καθηγητής Eley (με βάση το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι παράγοντες δεν εξασκούν κριτική στην καπιταλιστική οικονομία και επικεντρώνονται περισσότερο σε θρησκευτικά –Ισλάμ- και φιλοσοφικά –σχέση σοσιαλισμού με εθνικισμό- ζητήματα). Ένα πολύ καλό παράδειγμα σχετικό με αυτή την διαπίστωση μας αποτελεί το **Ανεξάρτητο Εργατικό Κόμμα (Müstakil Amele Fırkası)** το οποίο ιδρύθηκε επισήμως στις 20 Αυγούστου 1922 στην Κωνσταντινούπολη από τον Ετχέμ Ρουχί³²³. Αν και οι πληροφορίες μας για αυτό το κόμμα είναι πολύ περιορισμένες γνωρίζουμε ότι το Ανεξάρτητο Εργατικό Κόμμα στο πρόγραμμα του τόνιζε ότι ήταν ένα κόμμα το οποίο “σεβόταν το έθνος και την θρησκεία”³²⁴.

B. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Το καλοκαίρι του 1919 πέρα των υπόλοιπων αριστερών κομμάτων που εξετάσαμε παραπάνω, εμφανίστηκε ένας νέος αριστερός παράγοντας στην πολιτική σκηνή της Κωνσταντινούπολης. Μια ομάδα από νεαρά αστικά στοιχεία τα οποία κατά την διάρκεια του Παγκόσμιου Πολέμου είχαν σπουδάσει στην Γερμανία, όπου στην συνέχεια εξέδωσαν ένα σοσιαλιστικό περιοδικό με την ονομασία “Κουρτουλούς” (Λύτρωση). Η εν λόγω ομάδα αποτάθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών πρώτα τον Ιούλιο και στην συνέχεια, τον Σεπτέμβριο του 1919 για την επίσημη ίδρυση του **Εργατικού – Αγροτικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας (Türkiye İşçi – Çiftçi Sosyalist Fırkası)**³²⁵.

³²³ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:68-69.

³²⁴ Το ίδιο.

³²⁵ Πρόκειται για σπουδαστές που έστειλε η κυβέρνηση των Νεότουρκων στην Γερμανία για να ολοκληρώσουν τις σπουδές και τις πρακτικές ασκήσεις τους. Στο Βερολίνο αυτή η ομάδα Τούρκων φοιτητών κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου ίδρυσε ένα σύλλογο του οποίου πρόεδρος ήταν ο Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ και γενικός γραμματέας του ο Μεχμέτ Βεχμπί Σαντάλ. Ο συγκεκριμένος σύλλογος οργανώθηκε με πρότυπο τις εθνικιστικές Τουρκικές Εστίες του εσωτερικού. Στην συνέχεια, η συγκεκριμένη ομάδα ίδρυσε στο Βερολίνο το Εργατικό και Αγροτικό Κόμμα της

Όμως η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά αρνήθηκε να δεχθεί το συγκεκριμένο αίτημα. Κατά την γνώμη μας, η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά, η οποία λογικά γνώριζε το παρελθόν των ιδρυτών του κόμματος και είχε λάβει υπόψη της την επίσημη ονομασία του κόμματος η οποία συμπεριλάμβανε τον όρο "Τουρκία", θεώρησε ότι πρόκειται για έναν νέο παράγοντα του τουρκικού φιλελευθερισμού και για αυτό το αντιμετώπισε με δυσπιστία. Τελικά, το κόμμα ιδρύθηκε επισήμως μετά την πτώση της κυβέρνησης του Φερίτ Πασά, στις 17 Δεκεμβρίου 1919, δηλαδή κατά την περίοδο διεξαγωγής εκλογών στην χώρα³²⁶. Το κόμμα στις εκλογές του 1919 πρότεινε προς εκλογή υποψήφιους σε πέντε πόλεις της χώρας: Στην Κωνσταντινούπολη, στην Σμύρνη, στο Εσκίσεχιρ, στη Νίγντε και στην Τσόρουμ. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι εκτός από την Κωνσταντινούπολη και στην Σμύρνη η οποία βρισκόταν υπό τον έλεγχο των ελληνικών δυνάμεων, οι υπόλοιπες τρεις πόλεις της Ανατολής βρισκόταν υπό την σφαίρα επιρροής του κινήματος του Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος όπως θα δούμε στην συνέχεια της παρούσας μελέτης, εκείνη την περίοδο είχε εγκατασταθεί στην Άγκυρα. Παράλληλα, όπως είδαμε παραπάνω, κατά την προεκλογική περίοδο του 1919, το Εργατικό – Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας σε συνεργασία με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας επιχείρησε να ιδρύσει στην Κωνσταντινούπολη την "Εργατική Σοσιαλιστική Ένωση". Αυτή η προσπάθεια όμως απέτυχε. Παράλληλα, το Εργατικό – Σοσιαλιστικό Κόμμα το οποίο εξακολούθησε να εκδίδει το περιοδικό Κουρτουλούς στην Κωνσταντινούπολη, δεν κατάφερε να σημειώσει καμία επιτυχία στις εκλογές του 1919. Μετά την απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη τον Μάρτιο του 1920, κάποια μέλη του κόμματος μετέβηκαν στην Ανατολή και εντάχθηκαν στο κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ³²⁷. Τα υπόλοιπα μέλη προτίμησαν να παραμείνουν στην Κωνσταντινούπολη με πρόσχημα τον εργατικό χαρακτήρα της πρωτεύουσας. Αυτή η ομάδα το καλοκαίρι του 1921 άρχισε να εκδίδει το περιοδικό "Aydınlık" (Προοδευτικό)³²⁸. Σύμφωνα με τον καθηγητή Τουντζαί, μετά από αυτή την ημερομηνία η ομάδα Aydınlık ουσιαστικά ανέλαβε τον ρόλο του επίσημου

Τουρκίας (Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası) και ξεκίνησε να εκδίδει το περιοδικό «Kurtuluş». Το καλοκαίρι του 1919 η συγκεκριμένη ομάδα η οποία βίωσε όλες τις πολιτικές αναταραχές της Γερμανίας, μετέφερε την δραστηριότητα της από την Γερμανία στην Κωνσταντινούπολη. Τότε άλλωστε προστέθηκε στην ονομασία του ανεπίσημου κόμματος ο όρος "Σοσιαλιστικό". Βλπ. Το ίδιο, σελ.:167-171.

³²⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:204-205. Εκείνη την περίοδο εντάχθηκε στο κόμμα ο ιατρός Σεφίκ Χιουσνού ο οποίος επέστρεψε τότε από την Γαλλία όπου είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του. Το ίδιο.

³²⁷ Ο γενικός γραμματέας του κόμματος, ο Σεφίκ Χιουσνού αυτή την περίοδο τόνιζε ότι "ο Τούρκος εργάτης είναι έτοιμος για πόλεμο". Βλπ. Το ίδιο, σελ.:171.

³²⁸ Το ίδιο.

εκπρόσωπου του παράνομου Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη³²⁹.

Οι τοποθετήσεις του Εργατικού – Αγροτικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας ξεχωρίζουν από τις τοποθετήσεις των υπόλοιπων αριστερών κομμάτων της Κωνσταντινούπολης, επειδή είχαν ως στόχο την προσέγγιση των παραγόντων του τουρκικού φιλελευθερισμού στην Ανατολή, με την ψευδαίσθηση ότι, μέσα από την συνεργασία όλων των κοινωνικών τάξεων με το εθνικιστικό κίνημα της Ανατολής, μπορεί να επιτευχθεί μια κοινωνική επανάσταση στο τέλος της οποίας θα εξασφαλιστεί μια αταξική κοινωνία η οποία θα εξαλείψει όλες τις κοινωνικές ανισότητες. Το εν λόγω κόμμα, αναφερόμενο στο κίνημα του Μουσταφά Κεμάλ στην Ανατολή, επισημάνει ότι “ο Τούρκος αγρότης είναι έτοιμος για πόλεμο”³³⁰, τονίζει ότι με το τέλος του Μεγάλου Πολέμου σε παγκόσμιο επίπεδο έλαβε χώρα μια “ιστορική και οικονομική επανάσταση η οποία επηρεάζει και την Τουρκία”³³¹ και αναφέρεται στις κοινωνικές ανισότητες που επικρατούν στην κοινωνία της Ανατολής καθώς και στην μελλοντική επανάσταση: «Στην Τουρκία μέχρι το Τανζιμάτ η πολιτική εξουσίαζε την οικονομία. Στην συνέχεια, στις μεγάλες πόλεις άρχισαν να δημιουργούνται δυο κατηγορίες αστικής τάξης. Οι κεφαλαιοκράτες και οι γραφειοκράτες. Στα χωριά και στις κωμοπόλεις δημιουργήθηκε μια τάξη μικροαστών. Στην Τουρκική κοινωνία υπάρχουν επίσης οι εργάτες του αγροτικού τομέα και των πόλεων. Η εργατική τάξη των πόλεων η οποία στην Ευρώπη άλλαξε τις κοινωνικές σχέσεις προς όφελος των εξασθενημένων τάξεων, στην χώρα μας δεν έχει φτάσει ακόμη σε αυτόν τον βαθμό επίγνωσης»³³². «Και στην χώρα μας (...) υπάρχουν δυο τάξεις: Η μια εργάζεται και δεν κατέχει τίποτα και η άλλη δεν εργάζεται αλλά κατέχει τα πάντα. (...) Με την ταξική επίγνωση η προσωπική μάχη επιβίωσης μετατρέπεται σε ταξική διαμάχη»³³³.

³²⁹ Το ίδιο.

³³⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:171.

³³¹ Απόσπασμα από άρθρο του Σεφίκ Χιουσνού με τίτλο “Η Ανάγκη για Επανάσταση στην Τουρκία” στο τέταρτο τεύχος του περιοδικού «Kurtulus» στο ίδιο.

³³² Απόσπασμα από άρθρο του Σεφίκ Χιουσνού με τίτλο “Οι Κοινωνικές Τάξεις στην Τουρκία” στο τέταρτο τεύχος του περιοδικού «Kurtulus» στο ίδιο, σελ.:205.

³³³ Απόσπασμα από άρθρο του Σεφίκ Χιουσνού στο ίδιο, σελ.:169. «Η ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Ευρώπη κατέστρεψε τις βιοτεχνίες στην χώρα μας και άλλαξε τον χαρακτήρα της οικονομίας της χώρας μας. Κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου ο καπιταλισμός εφαρμόστηκε στην χώρα μας με την ετικέτα της “εθνικής οικονομίας” και εγκαταστάθηκε στην χώρα με όλα τα δεινά του. Όμως η παραγωγή δεν αυξήθηκε. Αντιθέτως ελαττώθηκε. Κάποιοι πλούταιναν εις βάρος της κοινωνίας (...) και οι λαϊκές τάξεις οδηγήθηκαν στην καταστροφή. Ο καπιταλισμός προκάλεσε πολύ μεγαλύτερες καταστροφές στην χώρα μας, από ότι στην Ευρώπη». Απόσπασμα από το κύριο άρθρο του πρώτου τεύχους του περιοδικού “Kurtulus” στην Κωνσταντινούπολη. Βλπ. Το ίδιο σελ.:205. Το γεγονός ότι

Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κόμματα της αριστεράς τα οποία αναφέρονταν μονάχα στην εργατική τάξη της Κωνσταντινούπολης, το Εργατικό – Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας, όπως γίνεται αντιληπτό και από την επίσημη ονομασία του, τονίζει ότι υπερασπίζεται τα δικαιώματα των εργατών και των αγροτών: «Ιδρύθηκε ένα πολιτικό κόμμα σύμφωνα με τις επιστημονικές σοσιαλιστικές αρχές με την ονομασία “Εργατικό – Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας” για την υπεράσπιση των πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων των εργατών και αγροτών της Τουρκίας»³³⁴. Όμως, θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι μέσα από το πρόγραμμα και τις προκηρύξεις του κόμματος δεν επιχειρείται να αναλυθεί σε βάθος το αγροτικό ζήτημα.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο για το Εργατικό – Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας θα θέλαμε να τονίσουμε ότι όπως και τα υπόλοιπα αριστερά κόμματα έτσι και αυτό ήταν αντιμέτωπο με τις ενδογενείς και τις εξωγενείς αδυναμίες της αριστεράς. Άλλωστε, εξαιτίας αυτών των αδυναμιών τα μέλη του είχαν αναζητήσει την επίτευξη των στόχων τους μέσα από την συνεργασία με τον τουρκικό φιλελευθερισμό. Ουσιαστικά, η περίπτωση του Εργατικού – Αγροτικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας αποτελεί άλλη μια ουτοπική έκφραση του σοσιαλισμού κατά τις απαρχές της τουρκικής αριστεράς.

τονίζεται ότι ο καπιταλισμός δεν επέφερε την αναμενόμενη αύξηση της παραγωγής είναι αξιοσημείωτο. Αποδεικνύει ότι η προσέγγιση των εθνικιστών δεν ήταν μια τυχαία επιλογή για τους εκπρόσωπους του κόμματος. Οι ίδιοι σκόπευαν να αναπτύξουν την οικονομική δομή της χώρας τους σύμφωνα την ιδεολογική γραμμή που είχαν ορίσει στα πλαίσια του Εργατικού – Αγροτικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας. «Ο σοσιαλισμός ο οποίος αποτελεί για την σύγχρονη κοινωνία ένα νέο οικονομικό σύστημα και καταρρίπτει όλα τα υπαρκτά συστήματα δεν έχει εφαρμοστεί στην χώρα μας. Η χώρα μας δεν μπορεί να παραμείνει απομακρυσμένη από τα σύγχρονα ρεύματα. Η έλλειψη οργάνωσης της Τουρκικής εργατικής τάξης και το γεγονός ότι η Τουρκία είναι μια αγροτική και όχι μια βιομηχανική χώρα δεν οδηγούν σε καμία περίπτωση στο συμπέρασμα ότι το σοσιαλιστικό σύστημα δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην χώρα μας». Απόσπασμα από το άρθρο με τίτλο “Ο Δρόμος Λύτρωσης” στο πρώτο τεύχος του περιοδικού “Kurtulus” στο Το ίδιο, σελ.:205.

³³⁴ Πρώτη παράγραφος του κόμματος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:478.

III. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

Στα τέλη της δεκαετίας του 10', εκτός από την ουτοπική – οπορτουμιστική εκδοχή του σοσιαλισμού και την ομάδα "Aydınlık" η οποία επιζητούσε την συνεργασία του τουρκικού φιλελευθερισμού, στο αριστερό πολιτικό πεδίο εμφανίστηκε ένας νέος πολιτικός παράγοντας: Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας (Türkiye Komünist Partisi) το οποίο ιδρύθηκε στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην ΕΣΣΔ. Τα χαρακτηριστικά αυτού του νέου παράγοντα ήταν πολύ διαφορετικά από αυτά των υπόλοιπων δυο αριστερών ομαδοποιήσεων που μελετήσαμε παραπάνω, γι' αυτό και η μελέτη τους παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να τονιστεί ότι στην σύγχρονη ιστοριογραφία δεν συναντάμε μια συστηματική ανάλυση για το συγκεκριμένο κόμμα. Προσφεύγοντας σε σημαντικές πληροφορίες από τις διαθέσιμες πηγές, παρακάτω ευελπιστούμε να πραγματοποιήσουμε μια πρώτη προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση.

Μελετώντας κανείς την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας θα πρέπει εξ αρχής να λάβει υπόψη του το εξής γεγονός: Συναντούμε τρεις φάσεις στην πορεία ίδρυσης του κόμματος. Η πρώτη φάση αφορά την περίοδο της δεύτερης συνταγματικής μοναρχίας στην Αυτοκρατορία (1908-1914). Σε αυτή την φάση βλέπουμε να αρθρώνεται ένας κριτικός πολιτικός λόγος για την οθωμανική κοινωνία και να λαμβάνει χώρα η αποξένωση του ηγέτη του Κομμουνιστικού Κόμματος από το Κίνημα των Νεότουρκων³³⁵. Η δεύτερη φάση είναι η φάση κατά την οποία συνάπτονται οι πρώτες επαφές με τους κομμουνιστές στην Ρωσία (1914-1920). Τότε αρχίζει να εδραιώνεται ένας

³³⁵ Ο Σουπχί κατά την περίοδο 1908-1914 ξεκίνησε την πολιτική του δράση μέσα από τις τάξεις του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου και συνέχισε στο Εθνικό Κόμμα Συνταγματικής Μοναρχίας που μελετήσαμε παραπάνω. Το 1911 έλαβε μέρος στο συνέδριο του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου (σε αυτό το συνέδριο αποφασίστηκε η επίσημη ίδρυση του κόμματος) ως εκπρόσωπος της Ανατολής. Τότε πρότεινε την ίδρυση μιας εθνικής μασονικής δομής σε αντιδιαστολή με την διεθνιστική μασονία που επικρατούσε μέχρι τότε στην Αυτοκρατορία. Για την πολιτική δράση του Μουσταφά Σουπχί σε αυτή την πρώτη φάση μπορούμε να συμπεράνουμε τα εξής: Υποστηρίζει την εθνικιστική γραμμή των Νεότουρκων –μέσα στα πλαίσια του Εθνικού Κόμματος της Συνταγματικής Μοναρχίας–, προβληματίζεται για τις επιθέσεις των Δυτικών δυνάμεων στην Αυτοκρατορία και για την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των αγροτών. Όμως, φαίνεται ότι οι κοινωνικοοικονομικές ανησυχίες του δημιουργούν προβληματισμούς στην ηγεσία των Νεότουρκων και έτσι η κυβέρνηση τους το 1914 τον εξορίζει στην Σινόπη του Πόντου. Ο Σουπχί σύντομα δραπετεύει στην Κριμαία και με αφορμή αυτές τις εξελίξεις ξεκινά η κομμουνιστική του δράση, δηλαδή η δεύτερη φάση ίδρυσης του κομμουνιστικού κόμματος. Βλπ. Hamit Erdem, *Mustafa Suphi (Μουσταφά Σουπχί)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.: 23-27, 35.

πολιτικός λόγος ο οποίος έχει στο επίκεντρο του το αίτημα της ελευθερίας, του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών και της προόδου των Τούρκων εργατών και αγροτών σε συνεννόηση με την ΕΣΣΔ. Αυτή η δεύτερη φάση αφορά την δράση των πρώτων Τούρκων κομμουνιστών στην Ρωσία και στο Αζερμπαϊτζάν (1920)³³⁶. Η τρίτη φάση αφορά την μεταφορά της δράσης των κομμουνιστών στην Ανατολή και συγκεκριμένα στα εδάφη που ελέγχονται από την κυβέρνηση της Άγκυρας (1920 και μετέπειτα). Τότε συστηματοποιείται το πρόγραμμα του κόμματος και πραγματοποιούνται οι πρώτες επαφές με την κυβέρνηση της Άγκυρας με σκοπό να μεταφερθεί η κομμουνιστική δράση στα εδάφη της Ανατολής. Όμως, αυτές οι προσπάθειες παραμένουν ανολοκλήρωτες διότι ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του αισθάνονται απειλούμενοι από την δράση των πρώτων τούρκων κομμουνιστών και αποφασίζουν να προσφύγουν στην βία για να καταπνίξουν την δράση τους.

Τα διάφορα άρθρα που εμφανίστηκαν στις σελίδες των διάφορων τευχών του περιοδικού "Yeni Dünya" μας βοηθούν να μελετήσουμε την ιδεολογική τοποθέτηση του κομμουνιστικού κόμματος κατά την δεύτερη φάση της ίδρυσης του³³⁷. Το περιοδικό "Yeni Dünya" από τις στήλες του επιτίθεται σε ένα ενιαίο ιμπεριαλιστικό μέτωπο. Σύμφωνα με αυτή την θέση ο Γερμανικός καπιταλισμός δεν διαφέρει από τον Αγγλικό:

³³⁶ Φτάνοντας στην Κριμαία, όπου ήταν διαδεδομένος ο τουρκισμός στα μουσουλμανικά αστικά στρώματα της περιοχής, ο Σουπχί ήρθε σε επαφή με σημαντικούς εκπρόσωπους της μουσουλμανικής αστικής τάξης, όπως λ.χ. τον περίφημο ιδεολόγο του τουρκισμού, τον Ισμαήλ Γκασπρίνσκι (Γκάσπιαλι). Όμως η προώθηση των γερμανικών στρατιών (η Γερμανία ήταν σύμμαχος της Αυτοκρατορίας κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο) στο ρωσικό έδαφος σύντομα τον υποχρεώνει να αποχωρήσει από την Κριμαία και να μεταβεί στο εσωτερικό της Ρωσίας. Ουσιαστικά, πρώτα ο αυταρχισμός των Νεότουρκων και στην συνέχεια οι συνθήκες του πολέμου χωρίζουν οριστικά τον Σουπχί από τον τουρκισμό αυτής της περιόδου. Τότε άλλωστε, στην Ρωσία, ο Σουπχί έρχεται σε επαφή για πρώτη φορά με τους ανερχόμενους Ρώσους κομμουνιστές και ξεκινά την συστηματική μελέτη του μαρξισμού. Την ίδια περίοδο αναπτύσσει επαφές με τους Τούρκους αιχμάλωτους του Ρωσικού στρατού και μέσα στις τάξεις τους αποκτά τους πρώτους οπαδούς του. Η μαρξιστική δράση του Σουπχί προσέλκυσε το ενδιαφέρον των Ρώσων κομμουνιστών και μετά την άνοδο τους στην εξουσία έδωσαν στον Τούρκο σύντροφο τους το καθήκον να συμβάλλει στην δημιουργία των διεθνών ταξιαρχιών. Μετά το 1918, η πολιτική δράση του Σουπχί εντατικοποιήθηκε. Έλαβε μέρος στην πρώτη Κομιντέρν όπου ήρθε σε επαφή με άλλους μουσουλμάνους κομμουνιστές (Κούρδους, Αλβανούς, Άραβες, Βόσνιους κ.ο.κ.) και ξεκίνησε να εκδίδει το περιοδικό "Γιενί Ντουγγιά" (Νέος Κόσμος). Στις 22 Ιουλίου 1918 ο Μουσταφά Σουπχί μαζί με άλλους Τούρκους σοσιαλιστές διοργάνωσε το "Συνέδριο Τούρκων Σοσιαλιστών". Σε αυτό το συνέδριο ο Σουπχί εκλέχθηκε στην προεδρία της κομμουνιστικής οργάνωσης. Στις 5 Νοεμβρίου 1918 ακολούθησε το "Συνέδριο των Μουσουλμάνων Κομμουνιστών" και τον Μάρτιο του 1919 ο Σουπχί συμμετείχε στην Τρίτη Διεθνή ως αντιπρόσωπος της Τουρκικής Κομμουνιστικής Οργάνωσης. Το καλοκαίρι του 1920 ο Σουπχί και οι σύντροφοι του μετέφεραν την δράση τους στο Μπακού του Αζερμπαϊτζάν το οποίο πλέον ελεγχόταν από τους σοβιετικούς. Εκεί ίδρυσαν το Συμβούλιο του Μπακού της Τουρκικής Κομμουνιστικής Οργάνωσης. Βλπ. Hamit Erdem, *Mustafa ...*, σελ.:13, 39-45 και 73-91.

³³⁷ Για αυτά τα διάσπαρτα άρθρα από τα οποία παρακάτω δανειζόμαστε κάποια αποσπάσματα από το ίδιο, σελ.:13, 71-97 και 102-108.

«Με την νίκη των γερμανικών όπλων στην Ανατολή οι λαοί της Μικράς Ασίας είναι αντιμέτωποι με έναν νέο κίνδυνο. (...) Τα Τουρκικό Έθνος θα γίνει αιχμάλωτο της γερμανικής βιομηχανίας και ο τουρκικός λαός υπηρέτης του γερμανικού κεφαλαίου. (...) Σύμφωνα με τους Άγγλους, εκείνοι είναι πάντα φίλοι της ελευθερίας και του πολιτισμού. Οι παλαιές και νέες εισβολές σκοπεύουν δήθεν να απαντήσουν στις γερμανικές και τουρκικές επιθέσεις! Η Αγγλία έχει ήδη θέσει υπό κατοχή της την Κύπρο και την Αίγυπτο! (...) (Αυτές είναι) οι πολιτικές των κρατών της Ευρώπης για τον διαμελισμό της Τουρκίας (...)».

Σύμφωνα με το περιοδικό "Yeni Dünya", η χώρα βρισκόταν στο έλεος των Σουλτάνων και των πασάδων οι οποίοι δεν μπορούσαν να αντισταθούν στις επιθέσεις των ξένων δυνάμεων³³⁸: «(...) Θα πρέπει να τερματιστούν οι βαρβαρότητες των Σουλτάνων. (...) Τις βαρβαρότητες τις πράττουν (...) οι τούρκοι πασάδες και οι Σουλτάνοι. (...) Ο λαός της Ανατολής (αναφέρεται στους εργάτες και στους αγρότες της Ανατολής) ο οποίος μάχεται για την ανεξαρτησία και για ένα δημοκρατικό καθεστώς, τα αδέρφια μας που πολεμούν τους ληστές της Ευρώπης και της Κωνσταντινούπολης, είναι δυνατόν να ανεχθούν κυβερνήσεις τις οποίες θα στελεχώνουν όπως παλαιά οι αμαρτωλοί, δεσποτικοί αγάδες και πασάδες και το ενδεχόμενο περιθωριοποίησης τους; Φυσικά όχι! (...) (Τα συνταγματικά κινήματα) δεν είναι τίποτα άλλο (...) από μια διαμάχη για τον βασιλικό θρόνο (που διεξήχθη από κάποιους μπέηδες και πασάδες). Πέρασαν δέκα χρόνια από την Επανάσταση του Ιουλίου (αναφέρεται στην Επανάσταση του 1908). (...) Ποια επανάσταση, ποια ελευθερία; Πού είναι εκείνη η νέα ζωή του λαού; Πού είναι οι ελευθερίες; Πού είναι οι ατομικές ελευθερίες, η ελευθεροτυπία; (...) Οι Νεότουρκοι, οι κυνηγοί πλούτου και εξουσίας (...) ξέχασαν τις υποσχέσεις τους και διεκδίκησαν την κληρονομιά του Αμντουλχαμίντ. (...) Στην Τουρκία ο σοσιαλισμός ιδρύεται μόλις τώρα. (...) Κάνει αισθητή την παρουσία του ο φόβος μήπως αυτός εκτοπίσει τους πασάδες που πλέουν μέσα στα πλούτη (...). (...) Στην εξουσία των Οθωμανικών λαών (...) μια κυβέρνηση των πασάδων (...). (...) Τα κόμματα που διοικούν την Τουρκία δεν θα αντισταθούν στις πολιτικές διαμελισμού που προωθούνται από τα κράτη της Ευρώπης όσο δεν θίγονται τα συμφέροντά τους». Σύμφωνα με το περιοδικό "Yeni Dünya" οι Νεότουρκοι δεν διαφέρουν από τους οπαδούς του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης. Και τα δυο κόμματα θεωρούνται "νεκρά".

³³⁸ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι η Επανάσταση του 1908 η οποία έφερε στην χώρα την δεύτερη περίοδο συνταγματικής μοναρχίας θεωρείται μια ανολοκλήρωτη επανάσταση εξαιτίας των αυθαιρεσιών των Σουλτάνων, των πασάδων και των μπέηδων της χώρας. Όσον αφορά τις δυο εκδοχές του φιλελευθερισμού που αναλύονται στην παρούσα μελέτη, τονίζεται ότι στην ουσία δεν διαφέρει η μια εκδοχή από την άλλη. Επίσης, εκφράζεται πίστη στο γεγονός ότι με την συμμετοχή των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων της κοινωνίας της Ανατολής (“λαός της Ανατολής”) στον πόλεμο που διεξάγεται από τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του θα ανατραπεί αυτή η δυσχερής εικόνα. Η “ανολοκλήρωτη επανάσταση” την οποία υπογραμμίζει μέσα από τον πολιτικό του λόγο το κόμμα είναι μια ιστορική πραγματικότητα. Από την άλλη, όπως θα δούμε παρακάτω, η πεποίθηση της ύπαρξης μιας ανατρεπτικής δύναμης και της επαναστατικής τοποθέτησης των ασθενέστερων τάξεων είναι αβάσιμη. Το κίνημα της Ανατολής του Μουσταφά Κεμάλ διευθυνόταν από μια συμμαχία των παραδοσιακών στοιχείων της κοινωνίας με τα αστικά στοιχεία και την γραφειοκρατία της Ανατολής η οποία είχε εξαναγκάσει, ή στην καλύτερη περίπτωση είχε πείσει, τις ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες να συμμετάσχουν στην πολεμική τους προσπάθεια. Αυτή η λανθασμένη αντίληψη θεωρείται ως ένα από τα μεγαλύτερα ελαττώματα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας. Άλλωστε, η συγκεκριμένη λανθασμένη πεποίθηση, σε συνάρτηση με την αυτοπεποίθηση που εξασφαλίζει η σοβιετική υποστήριξη, οδηγεί το περιοδικό “Yeni Dünya” σε ένα άλλο λανθασμένο συμπέρασμα: Ότι στην Ανατολή υπάρχει ήδη ένα εύφορο έδαφος για ένοπλη επανάσταση: «Καθώς γνωρίζουμε την Ανατολή θα πρέπει να τολμήσουμε να πιάσουμε όπλα στα χέρια μας και να εστιάσουμε την προσοχή μας στην οργάνωση των επαναστατικών εστιών στην Ανατολή».

Σύμφωνα με το “Yeni Dünya”, η πολιτική επικράτηση του “λαού της Ανατολής” θα πρέπει να συνοδεύεται από τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η πολιτική επανάσταση θα πρέπει να συνοδεύεται από την κοινωνική επανάσταση. Αυτή η τοποθέτηση συνοψίζεται στην ρήση “ελευθερία, πολιτισμός και πρόοδος για τον λαό (halk için hürriyet, medeniyet ve saadet)”: «Το βασικό καθήκον των κυβερνήσεων είναι (...) να κινητοποιήσουν τις ικανότητες και τις πολιτισμικές δυνατότητες του λαού για την εδραίωση της κοινωνικής και οικονομικής ελευθερίας. (...) (Σε αντίθεση με τον μουσουλμανικό κόσμο) του οποίου το πολιτισμικό επίπεδο και η κοινωνική του δομή είναι κατώτερα από των άλλων εθνών (...)πραγματοποιήθηκε επανάσταση στην Ρωσία (η οποία είχε ανώτερο κοινωνικό επίπεδο). Γιατί άλλαξε εκτός από το σχήμα διοίκησης

και η κοινωνική δομή της Ρωσίας η οποία είναι πολύ ανώτερη από την Τουρκία στον τομέα του πολιτισμού, της παιδείας, της βιομηχανίας, του εμπορίου και των συνθηκών ζωής;»³³⁹. Ο στόχος του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών είναι ένα κοινό σημείο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας με τις εκδοχές του φιλελευθερισμού που μελετήσαμε και βασίζεται στις κοινές κοινωνικές και πολιτικές ρίζες των ηγετών τους (αστικά στοιχεία στην πλειοψηφία τους με δυτική παιδεία, που γαλουχήθηκαν μέσα από τις δομές της οργάνωσης των Νεότουρκων) και στην κοινή πεποίθηση ότι ο εκσυγχρονισμός σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα θα εξασφαλίσει την βιωσιμότητα της κρατικής δομής της Ανατολής.

Το “Yeni Dünya” από τις στήλες του τόνισε ότι υπερασπίζεται τα “δίκαια των μουσουλμάνων – τούρκων εργατών και αγροτών της Μικράς Ασίας”³⁴⁰: «Αν δεν ήταν οι Νεότουρκοι τόσο σοβινιστές (...) ο τουρκικός λαός της Μικράς Ασίας θα μπορούσε να πάρει μια ανάσα. (...) Αυτή η οργάνωση (...) είναι η πρώτη οργάνωση των Τούρκων στην ιστορία. (...) Η επανάσταση στην Τουρκία δεν θα πεθάνει και οι μουσουλμάνοι δεν θα αιχμαλωτιστούν σε μια μικρή ομάδα η οποία μάχεται για την βασιλεία της». Μαζί με το αίτημα του εκσυγχρονισμού, η αναφορά στον μουσουλμανικό – τουρκικό λαό της Ανατολής αποτελεί άλλο ένα κοινό χαρακτηριστικό της κομμουνιστικής οργάνωσης με τους φιλελεύθερους σχηματισμούς στο εσωτερικό.

Η μεταφορά της επαναστατικής δράσης το 1920 στο Αζερμπαϊτζάν δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως τυχαίο γεγονός. Ο Μουσταφά Σουπχί και οι σύντροφοι του είχαν στο μυαλό τους την ίδρυση και την εδραίωση του κινήματος τους στα εδάφη της Ανατολής τα οποία ελέγχονταν από την κυβέρνηση της Άγκυρας. Προς τα τέλη του 1920 ξεκινούσε η τρίτη φάση της ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας³⁴¹. Στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στις 10-17 Σεπτεμβρίου έλαβαν χώρα δυο πολύ σημαντικές εξελίξεις: Ανακοινώθηκε η επίσημη ίδρυση του κόμματος και εντάχθηκαν στο κόμμα πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος παρακολουθούσε με προσοχή τις τελευταίες εξελίξεις στο Μπακού, με επιστολή του στην οποία υπογράμμιζε τους κοινούς στόχους του κινήματος του με αυτούς του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας, κάλεσε αμέσως του εκπροσώπους

³³⁹ Ο Χαμίτ Ερντέμ τονίζει ότι ο Σουπχί κατά την δεύτερη φάση ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος ενδιαφέρθηκε για τον εκσυγχρονισμό της παιδείας και του αλφαβήτου των Τατάρων σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Το ίδιο.

³⁴⁰ Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁴¹ Για τις διασπαρμένες πληροφορίες που αφορούν την τρίτη φάση βλπ. Το ίδιο, σελ.:54-66, 118-147, 172-185 και 195-196.

του κόμματος να λάβουν "επίσημη" άδεια για ίδρυση από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που διαθέτουμε γνωρίζουμε ότι οι εκπρόσωποι του κόμματος στα τέλη του 1920 συμφώνησαν να ακολουθήσουν την συμβουλή του Κεμάλ με το πρόσχημα ότι σε περίπτωση που επέλεγαν να παραμείνουν στο εξωτερικό θα δυσχέραιναν οι σχέσεις της Μόσχας με την Άγκυρα.

Το πρόγραμμα και το ιδρυτικό ανακοινωθέν του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας το οποίο ανακοινώθηκε κατά την ίδρυση του κόμματος, τον Σεπτέμβριο του 1920, οι διάφορες επιστολές του ηγέτη του κόμματος, Μουσταφά Σουπχί, στα τέλη του 1920, καθώς και τα άρθρα γνώμης που δημοσιεύτηκαν κατά τους τελευταίους τέσσερις μήνες του 1920 στις στήλες του περιοδικού "Yeni Dünya" μας βοηθούν να κατανοήσουμε την στάση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας απέναντι στην κυβέρνηση της Άγκυρας³⁴². Αυτή την περίοδο, ο πόλεμος που διεξάγει η κυβέρνηση της Άγκυρας χαρακτηρίζεται ως "το μέτωπο της Μικράς Ασίας στον μεγάλο πόλεμο κατά του ιμπεριαλισμού τον οποίο ξεκίνησε η Ρωσία" και τονίζεται μέσα από τις στήλες του "Yeni Dünya" ότι σε περίπτωση που η Άγκυρα επιλέξει να συμβιβαστεί με την Αγγλία³⁴³ "οι επαναστάτες (ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του) θα χάσουν αυτά που έχουν κερδίσει μέχρι σήμερα": «Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας θα πολεμήσει με όλες του τις δυνάμεις για να απαλλαχτούν όλα τα έθνη από τον καπιταλισμό και τον ιμπεριαλισμό» (2^η παράγραφος του προγράμματος). Παράλληλα, το κόμμα τονίζει ότι συμβαδίζει με τις Αρχές του Ουίλσον σε ότι αφορά την αυτοδιάθεση των εθνών: «Οι κομμουνιστές της Τουρκίας αναγνωρίζουν το δικαίωμα ελεύθερης αυτοδιάθεσης των εθνών» (15^η παράγραφος του προγράμματος)³⁴⁴. Ταυτόχρονα, πραγματοποιείται κάλεσμα για πολιτική και οικονομική σύνδεση με όλα τα σοσιαλιστικά έθνη του κόσμου: «Οι Τούρκοι Μπολσεβίκοι καταργούν όλα τα σύνορα και τα τελωνεία με όλα τα έθνη που έχουν αποδεχθεί τον σοσιαλισμό» (18^η και 19^η παράγραφος του προγράμματος). Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι το κόμμα θεωρεί την κυβέρνηση της Άγκυρας φυσικό σύμμαχο της Σοβιετικής Ένωσης και επίσημο αντιπρόσωπο της ανεξάρτητης Ανατολής η οποία θα πρέπει να έχει στενούς

³⁴² Για το πρόγραμμα και το ιδρυτικό ανακοινωθέν βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol...*, σελ.:252-256. Για τα κείμενα του "Yeni Dünya" από τα οποία επιλέξαμε αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα βλπ. Το ίδιο, σελ.:122-134, 168-172 και 200-201.

³⁴³ Η Αγγλία βρίσκεται στο στόχαστρο των ανακοινωθέντων του κόμματος. Αποκαλείται ως «ο εχθρός των Μουσουλμάνων, των εργατών και όλων των φτωχών». Το ίδιο.

³⁴⁴ Μέσα στα πλαίσια της αυτοδιάθεσης, πραγματοποιείται το εξής κάλεσμα προς στην κυβέρνηση της Άγκυρας: «Να μην αναγνωριστούν τα εξωτερικά δάνεια και τα δάνεια που έλαβαν οι Σουλτάνοι προς όφελος τους, να καταργηθούν τα (ξένα) μονοπώλια και οι διομολογήσεις». Το ίδιο.

συνδέσμους με όλα τα σοσιαλιστικά κράτη του κόσμου. Για αυτό άλλωστε προτάσσονταν μια σειρά επαναστατικών μέτρων τα οποία θα ενισχύσουν τον σοσιαλιστικό χαρακτήρα της οικονομίας και κυρίως τους εργάτες και τους αγρότες της ανεξάρτητης Ανατολής μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού εκσυγχρονισμού (κοινωνικής επανάστασης) στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω: Η κατάργηση του σουλτανάτου, η ίδρυση της δημοκρατίας, η καθολική ψηφοφορία σύμφωνα με το σύστημα της απλής αναλογικής (η κατάργηση της υφιστάμενης εκλογικής διαδικασίας σε δυο φάσεις), η ίδρυση των σοβιέτ στην Ανατολή σύμφωνα με το ρωσικό πρότυπο(3^η και 4^η παράγραφος του προγράμματος), η εκλογή των πασάδων από τον λαό, η απαλλοτρίωση των βασιλικών και των αριστοκρατικών γαιών και η κατοχή πλούτου υπό όρους (9^η και 10^η παράγραφος του προγράμματος), η βελτίωση των εργασιακών συνθηκών (οκτάωρο, συνδικάτα, αυξημένοι μισθοί, κοινωνική πρόνοια στην 13^η και 21^η παράγραφο του προγράμματος), η ίδρυση συμβουλίων αγροτών, η ειδική φορολογία για τους γαιοκτήμονες της Ανατολής (20^η παράγραφος του προγράμματος), η ίδρυση συνεταιρισμών οι οποίοι θα αντικαταστήσουν σταδιακά τους φορείς του ελεύθερου εμπορίου (10^η παράγραφος του προγράμματος), η ενίσχυση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, ο εκσυγχρονισμός της παιδείας, η ίδρυση κομμουνιστικής πολιτοφυλακής (σύμφωνα με την 7^η παράγραφο του προγράμματος ο πόλεμος θα συνεχιστεί μέχρι την καταστροφή του милитарισμού και του ιμπεριαλισμού) και επαναστατικών δικαστηρίων(16^η παράγραφος του προγράμματος), είναι τα βασικότερα μέτρα τα οποία προτείνονται. Παράλληλα, προτεινόταν ο διαχωρισμός της θρησκείας από την πολιτική και η ελευθερία πίστεως (14^η παράγραφος του προγράμματος).

Ας σημειωθεί ότι, όπως και κατά την δεύτερη φάση δημιουργίας, έτσι και στην τρίτη φάση της επίσημης ίδρυσης του κόμματος στο Αζερμπαϊτζάν, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας εξακολουθούσε να αναφέρεται στους "Τούρκους αγρότες και εργάτες της Μικράς Ασίας (Ανατολής)". Όμως, σε αυτή την φάση στις επίσημες ανακοινώσεις ο όρος "Τούρκοι αγρότες και εργάτες" άρχισε να χρησιμοποιείται ταυτόχρονα με τον όρο "Τουρκικό έθνος" και "Μπολσεβίκοι της Τουρκίας"³⁴⁵ και ο όρος "Μικρά Ασία" (ή η Ανατολή) αντικαταστάθηκε από τον όρο "Τουρκία" τον οποίο άλλωστε τον συναντάμε στην επίσημη ονομασία του κόμματος. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας, μέσα από την ίδρυση του κράτους της Τουρκίας στην Ανατολή, πίστευε ότι ήταν δυνατόν να λάβουν χώρα όλες οι ριζικές κοινωνικές αλλαγές προς όφελος των αγροτών και εργατών του κράτους της Τουρκίας. Μέσα από

³⁴⁵ Βλπ. λ.χ. την 14^η παράγραφο του προγράμματος και το ιδρυτικό ανακοινωθέν. Το ίδιο.

τον όρο “ Μπολσεβίκου της Τουρκίας” το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας σκόπευε να προσεγγίσει όλους τους αγρότες και εργάτες της Ανατολής και να τους εντάξει στο ενιαίο, μπολσεβίκικο πολιτικό μέτωπο της Τουρκίας υπό την ηγεσία του κόμματος. Όπως ακριβώς ο τουρκικός φιλελευθερισμός σκόπευε να δημιουργήσει ένα ενιαίο Τουρκικό μέτωπο αποτελούμενο από τα μουσουλμανικά – τουρκικά παραδοσιακά (θρησκευτικοί λειτουργοί, σείχηδες, μπέηδες κ.ο.κ.), αστικά και γραφειοκρατικά στοιχεία της Ανατολής και να εξασφαλίσει την συνεργασία των υπόλοιπων εθνικών - θρησκευτικών στοιχείων της Ανατολής (όσα δεν συνεργάζονταν με τον “εχθρό” και υπήρχε η δυνατότητα να προσεγγιστούν) με αυτό το ενιαίο μέτωπο: «Οι Μπολσεβίκου της Τουρκίας αναγνωρίζουν ως πραγματικά μέλη του κόμματος τους μονάχα τους αγρότες, τους εργάτες, τους γραφιάδες και τους υπηρέτες (...). Οι Μπολσεβίκου της Τουρκίας προσωρινά δεν αναγνωρίζουν το δικαίωμα ψήφου της αστικής τάξης» (5^η και 22^η παράγραφος του προγράμματος). Για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας, το νέο κράτος της Τουρκίας ήταν ένα μέσο που θα οδηγούσε στην κοινωνική επανάσταση και στην τελική επικράτηση του προτασόμενου ενιαίου μετώπου. Για τον τουρκικό φιλελευθερισμό, η νέα κρατική υποδομή στην Ανατολή ήταν ένα μέσο για την ανάπτυξη του μουσουλμανικού – τουρκικού κεφαλαίου της Ανατολής.

Αγνοώντας εντελώς το μεγάλο χάσμα που χώριζε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας από την κυβέρνηση της Άγκυρας, οι εκπρόσωποι του κόμματος με βάση τα προτασόμενα επαναστατικά μέτρα στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, θεώρησαν εφικτή την συνεργασία με τους εκπρόσωπους της κυβέρνησης της Άγκυρας. Αναμφίβολα, σε αυτή την πεποίθηση συμβάλλει το γεγονός ότι οι κορπορατιστικές τοποθετήσεις στην Άγκυρα χαρακτηρίζονταν από τους ίδιους ως “πυρήνες που έχουν δημιουργηθεί μέσα στον άνεμο του μπολσεβικισμού”, δηλαδή συγγενικές ως προς τις δικές τους τοποθετήσεις. Μαζί με την αδυναμία κατανόησης της κοινωνικής δομής του κινήματος της Ανατολής στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, η αδυναμία ανάλυσης των βασικών τοποθετήσεων του τουρκικού φιλελευθερισμού είναι μια άλλη αδυναμία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας³⁴⁶. Αυτά τα δυο βασικά ελαττώματα σε συνδυασμό με τον ριζοσπαστικό χαρακτήρα των παραπάνω επαναστατικών τοποθετήσεων έθεταν εξαρχής σε κίνδυνο τις σχέσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας με την κυβέρνηση της Άγκυρας.

³⁴⁶ Στο ιδρυτικό ανακοινωθέν εκφράζεται καχυποψία για το γεγονός ότι ο Μουσταφά Κεμάλ διατηρεί την παλαιά δομή και τις παλαιές πρακτικές της κρατικής διοίκησης. Όμως δεν επιχειρείται η ανάλυση της ιδεολογικής γραμμής της Άγκυρας . Το ίδιο.

Με σκοπό να αποφευχθεί η σύγκρουση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας με την κυβέρνηση της Άγκυρας, σε μια περίοδο που η ηγεσία του κόμματος στόχευε στην μεταφορά της δράσης της από το εξωτερικό στο εσωτερικό της Ανατολής, μια ομάδα σοσιαλιστών πολιτικών της Ανατολής αποτάθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών της Άγκυρας και στις 7 Δεκεμβρίου 1920 έλαβε την επίσημη έγκριση για την ίδρυση του **Λαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası)**. Σύμφωνα με τον καθηγητή Τουντζαΐ στην λίστα των ιδρυτών του κόμματος συμπεριλαμβάνονται ο βουλευτής του Τόκατ Ναζίμ, ο βουλευτής της Προύσας Σεΐχης Σερβέτ, ο βουλευτής του Άφγιον-Καράχισαρ, Μεχμέτ Σιουκρού και ο ταγματάρχης Σαλίχ Χατζίογλου³⁴⁷. Το επίσημο όργανο του κόμματος ήταν η εφημερίδα "Εμέκ" (Κόπος) η οποία κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στα μέσα του Ιανουαρίου του 1921. Ο καθηγητής Τουντζαΐ τονίζει ότι το συγκεκριμένο κόμμα σκόπευε να προσεγγίσει τους αγρότες και τους εργάτες της Ανατολής και τους πολιτικούς κύκλους στην Άγκυρα για αυτό τον λόγο το πρόγραμμα του δεν είχε τον ίδιο ριζοσπαστικό χαρακτήρα με αυτό του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας και πολλές φορές προσέφευγε σε αναφορές στην θρησκεία για να νομιμοποιήσει τις τοποθετήσεις του³⁴⁸.

Μέσα από τα άρθρα της Εμέκ και τα επίσημα ανακοινωθέντα του Λαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας τα οποία συμπεριλαμβάνει στο έργο του ο καθηγητής Τουντζαΐ, διαπιστώνουμε ότι οι πολιτικές τοποθετήσεις του συγκεκριμένου κόμματος ήταν το φυσικό αποτέλεσμα της αναζήτησης συμβιβασμού της ηγεσίας του ανάμεσα στον τουρκικό φιλελευθερισμό και στις τοποθετήσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας που αναλύσαμε παραπάνω. Με άλλα λόγια, όπως οι ίδιοι οι ιδρυτές του Λαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Τουρκίας ήταν βουλευτές της Εθνοσυνέλευσης οι οποίοι είχαν συμπράξει με τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του για την δημιουργία της κυβέρνησης της Άγκυρας, έτσι και το ίδιο το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας είχε ιδρυθεί στοχεύοντας στην πραγματοποίηση της συμμαχίας του κόμματος με τους παράγοντες του τουρκικού φιλελευθερισμού στην Ανατολή, με πρωταρχικό σκοπό να εξασφαλιστεί η νέα κρατική δομή της Τουρκίας στην Ανατολή, μέσα από την οποία θα επιτυχανόταν η τελική σοσιαλιστική επανάσταση. Η προτίμηση του όρου "σοσιαλιστικό" στην θέση του όρου "κομμουνιστικό" στην επίσημη ονομασία του κόμματος εξυπηρετεί ακριβώς αυτό τον στόχο: Την εξασφάλιση συμβιβασμού με τους πολιτικούς κύκλους της Άγκυρας.

³⁴⁷ Βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol ...*, σελ.: 97.

³⁴⁸ Το ίδιο.

Στον τομέα των εξωτερικών σχέσεων το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας επαναλάμβανε την τοποθέτηση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας: Η Τουρκία ήταν αντιμέτωπη με την επίθεση των ιμπεριαλιστών και έπρεπε να συμπράξει με την Σοβιετική Ένωση και να καταπολεμήσει τον ιμπεριαλισμό. «(..) Καθώς συμμετέχουν όλοι οι εργάτες του κόσμου, ακόμη και αυτοί της Ασίας, στο επαναστατικό κίνημα (της ΕΣΣΔ) δεν θα ήταν σωστό εμείς να αγνοήσουμε αυτή την παγκόσμια, κοινωνική επανάσταση (...). Εμείς λάβαμε υπόψη μας αυτή την πραγματικότητα και έτσι ιδρύθηκε το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας (...). Η συνεννόηση με τα ιμπεριαλιστικά κράτη και τις κυβερνήσεις της Δύσης δεν είναι προς όφελος των εργατών και των αγροτών³⁴⁹».

Σε ότι αφορά την κρατική διοίκηση το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας διαβεβαίωσε την κυβέρνηση της Άγκυρας ότι ο σκοπός του ήταν να συμβάλλει στην ενίσχυση της πολεμικής προσπάθειας: «Εμείς θα καλέσουμε τον αγρότη και τον εργάτη να ενισχύσουν τον νικηφόρο στρατό μας (...)»³⁵⁰. Παράλληλα, κάλεσε τους γραφειοκράτες της χώρας να αποκόψουν τα δεσμά τους με την επίσημη κυβέρνηση της χώρας, την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης³⁵¹. Την ίδια στιγμή, τόνισε ότι στόχος του κόμματος ήταν ο σεβασμός της λαϊκής βούλησης και για αυτόν τον λόγο αναφερόταν στην καθολική ψήφο³⁵² και πρότεινε την κατάργηση του Σουλτανάτου και τον περιορισμό της εξουσίας των γραφειοκρατών: «Να καταργηθεί η εξουσία του σουλτάνου, των νομαρχών, των καϊμακάμηδων, των γραφειοκρατών και να εξασφαλιστεί η εξουσία αυτών που εκλέγονται από τον λαό»³⁵³.

Στον κοινωνικοοικονομικό τομέα το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας τόνισε ότι υπερασπιζόταν τα δικαιώματα των εργατών και των αγροτών. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, πρότεινε την διανομή των γαιών και των παραγωγικών μέσων στους αγρότες³⁵⁴, την ανάπτυξη της βιομηχανίας³⁵⁵, την ίδρυση συνδικάτων και γενικά την

³⁴⁹ Απόσπασμα από άρθρο της Εμέκ στο ίδιο, σελ.:393-402. «Οι Έλληνες στρατηγοί επιθυμούν να σας μαστιγώσουν, οι Έλληνες έμποροι θέλουν να αρπάξουν τα πλούτη και τα εδάφη της χώρας μας, οι Άγγλοι έχουν την ψευδαίσθηση ότι μπορούν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους την Ανατολή, τον Τούρκο, με το ελληνικό σπαθί. Αυτή είναι η αιτία και το νόημα του πολέμου. Για αυτό τον λόγο, το κόμμα μας θεωρεί αυτό τον πόλεμο πολύ σημαντικό(...)». Απόσπασμα από ανακοινωθέν του κόμματος στο ίδιο, σελ.:418.

³⁵⁰ Το ίδιο, σελ.:413.

³⁵¹ Το ίδιο, σελ.:419.

³⁵² Το ίδιο, σελ.:460.

³⁵³ Το ίδιο.

³⁵⁴ Απόσπασμα από ανακοινωθέν του κόμματος στο ίδιο, σελ.:460.

³⁵⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:459.

ελεύθερη οργάνωση των εργατών³⁵⁶. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας δεν αρνήθηκε την συμβολή του ξένου κεφαλαίου στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας³⁵⁷. Αντιθέτως, πρότεινε στην κυβέρνηση μια επιφυλακτική στάση απέναντι στο ενδεχόμενο εισόδου ξένου κεφαλαίου στην χώρα.

Κατά τις τελευταίες ημέρες του 1920, την περίοδο δηλαδή που ιδρύονταν το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας στην Άγκυρα, ο ηγέτης του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας, ο Μουσταφά Σουπχί μαζί με την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος και συνοδευόμενος από τον πρέσβη της Σοβιετικής Ένωσης στην Άγκυρα, τον Μπούντου Μντιβάνι, εισήλθε στις 28 Δεκεμβρίου 1921 από το Καρς στα εδάφη της Ανατολής, τα οποία ελέγχονταν από την κυβέρνηση της Άγκυρας³⁵⁸. Εκεί η ομάδα έγινε δεκτή από τον αρχηγό του στρατού της Ανατολής, τον Καζίμ Καράμπεκιρ, ο οποίος ταυτόχρονα άρχισε να έχει επαφές με όλους τους αρμόδιους υψηλόβαθμους γραφειοκράτες της περιοχής, με σκοπό να εμποδίσει την πορεία της εν λόγω ομάδας προς την Άγκυρα. Παράλληλα, ο Καράμπεκιρ υποχρέωσε αυτή την ομάδα να ταξιδέψει οδικώς στην Άγκυρα (ο Σουπχί είχε ζητήσει να μεταβεί η ομάδα από την Τιφλίδα σε ένα λιμάνι του Πόντου και από εκεί να συνεχίσει στην Άγκυρα) και διοργάνωσε μεγάλα αντικομμουνιστικά συλλαλητήρια στο Ερζουρούμ, τα οποία σύντομα μετατράπηκαν σε βίαιες επιθέσεις προς την ομάδα του Σουπχί η οποία αναγκάστηκε να αποχωρήσει από τον σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης για να αποφευχθούν τα χειρότερα. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Καράμπεκιρ εκμεταλλεύτηκε αυτό το αντικομμουνιστικό κλίμα που είχε καλλιεργήσει ο ίδιος στο Ερζουρούμ και αποσιώπησε όλη την φιλελεύθερη αντιπολίτευση καθώς και τον αντιπολιτευόμενο τύπο της πόλης.

Η ομάδα των κομμουνιστών έγινε δεκτή στις 28 Ιανουαρίου 1921 στην Τραπεζούντα με ύβρεις και εχθρικές διαθέσεις. Ουσιαστικά και σε αυτή την πόλη είχε προετοιμαστεί ένα παρόμοιο σχέδιο με αυτό στο Ερζουρούμ υπό την επίβλεψη των αρμόδιων. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Ερντέμ, ο Μουσταφά Σουπχί αναγκάστηκε να αποχωριστεί βίαια από την σύζυγο του στην αποβάθρα του λιμανιού της Τραπεζούντας και επιβιβάστηκε μαζί με τους συντρόφους του σε ένα καΐκι το οποίο απέπλευσε αμέσως. Στα ανοιχτά του λιμανιού ένα άλλο καΐκι γεμάτο με οπλοφόρους προσέγγισε το καΐκι των κομμουνιστών και σφράγισε με αίμα το τέλος της επαναστατικής δράσης της πρώτης ηγεσίας του

³⁵⁶ Το ίδιο.

³⁵⁷ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:413.

³⁵⁸ Για λεπτομερειακή αναφορά στο τελευταίο ταξίδι του Σουπχί και των συντρόφων του στην Ανατολή βλπ. Hamit Erdem, *Mustafa ...*, σελ.:198, 209-219 και 239-241.

Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας στα σκοτεινά νερά του Πόντου. Όταν το Σοβιετικό Υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε να πληροφορηθεί για την τύχη των αγνοούμενων, ο πρέσβης της κυβέρνησης της Άγκυρας, ο Αλί Φουάτ Πασάς, απάντησε ότι επρόκειτο για ένα απλό θαλάσσιο δυστύχημα. Στην ουσία, επρόκειτο για πολιτική πρωτοβουλία της κυβέρνησης του. Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του είχαν θεωρήσει το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας μεγάλη απειλή για τα μελλοντικά τους σχέδια. Μια απειλή η οποία θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την συμμαχία των προκρίτων, των αστικών στοιχείων και των γραφειοκρατών της Ανατολής. Για αυτό τον λόγο, είχαν προχωρήσει στην εξουδετέρωση της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας. Τις ημέρες που ακολούθησαν την δολοφονία του Σουπχί και των συντρόφων του, οι "δικαστικές αρχές" της Άγκυρας "υποχρέωσαν" σε αναστολή της λειτουργίας του το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας³⁵⁹. Με αυτό τον τρόπο έκλεισε το κεφάλαιο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας για την κυβέρνηση της Άγκυρας.

Ολοκληρώνοντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας θα θέλαμε να τονίσουμε τα εξής: Με την αυταρχική της στάση και την δολοφονία των κομμουνιστών στα εδάφη που ελέγχονταν από αυτήν, η κυβέρνηση της Άγκυρας, και συγκεκριμένα ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του, μόλις το 1920 απέδειξαν ότι ακολουθούσαν μια ιδιόρρυθμη πολιτική γραμμή. Μια πολιτική γραμμή με φιλελεύθερες τοποθετήσεις στον κοινωνικοοικονομικό πεδίο αλλά με αυταρχικές προδιαγραφές στο πεδίο της κρατικής διοίκησης. Σε ότι αφορά το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι σε γενικές γραμμές αυτό το κόμμα ήταν αντιμέτωπο με τις ίδιες ενδογενείς και εξωγενείς αδυναμίες που αντιμετώπισε η αριστερά της Κωνσταντινούπολης και στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω. Όμως στην περίπτωση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας διακρίνουμε πιο ριζοσπαστικές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές τοποθετήσεις. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι το συγκεκριμένο κόμμα ήταν το μοναδικό κόμμα το οποίο μέσα από την επίσημη κομματική του γραμμή άγγιξε και το αγροτικό ζήτημα της χώρας. Όμως, πέρα από τις εξωγενείς και ενδογενείς αδυναμίες δυο ελαττώματα του συγκεκριμένου κόμματος, στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην πορεία του: Η αδυναμία ανάλυσης του χαρακτήρα του τύπου του φιλελευθερισμού τον οποίο στα πλαίσια αυτής της μελέτης ονομάσαμε ως "τουρκικό φιλελευθερισμό" και η αδυναμία κατανόησης της κοινωνικής του σύνθεσης.

³⁵⁹ Το ίδιο.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ
(1919-1920)**

**I. Η ΣΤΑΔΙΑΚΗ ΕΠΙΒΟΛΗ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ
ΑΡΧΟΥΣΑ ΣΥΜΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΕΝΔΟΧΩΡΑΣ**

Στις 16 Μαΐου 1919 ένα αρκετά παλαιό πλοίο με οθωμανική σημαία σάλπαρε από την ευρωπαϊκή όχθη του Βοσπόρου με προορισμό την Μαύρη Θάλασσα. Στο “Μπάντιρμα” επέβαιναν ο στρατηγός Μουσταφά Κεμάλ και άλλοι χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί του Οθωμανικού στρατού. Ο τελικός τους προορισμός ήταν το λιμάνι της Σαμφούντας. Λίγες ημέρες πριν, η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά είχε αποφασίσει να αποστείλει στρατιωτικούς επιθεωρητές³⁶⁰ στην ανατολική ενδοχώρα με την ελπίδα ότι, με αυτό τον τρόπο, θα μπορούσε να αποκαταστήσει τον έλεγχο της σε ότι είχε απομείνει από την Αυτοκρατορία με το τέλος του Μεγάλου Πολέμου³⁶¹. Για τον Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος όπως αναφέρουμε παραπάνω, από τα τέλη του 1918 μέχρι την Άνοιξη του 1919 κατέβαλλε αποτυχημένες προσπάθειες για να ελέγξει τα νευραλγικά σημεία της διακυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη, η αποστολή του στην ανατολική ενδοχώρα και μάλιστα με πολλές αρμοδιότητες ως εκπρόσωπος της κεντρικής κυβέρνησης ήταν μια πολύ καλή ευκαιρία. Με αυτό τον τρόπο, μπορούσε να επωφεληθεί από το κενό εξουσίας που είχε δημιουργηθεί εξαιτίας της αδυναμίας της κεντρικής κυβέρνησης να ελέγξει την ανατολική ενδοχώρα και να καταβάλλει προσπάθειες για να συντονίσει τις τοπικές οργανώσεις. Εξάλλου, η τέλεια ιστορική συγκυρία ευνοούσε μια τέτοια πρωτοβουλία: Την στιγμή που αποχωρούσε το “Μπάντιρμα” από την αποβάθρα της Κωνσταντινούπολης, οι πρώτες ελληνικές δυνάμεις είχαν αρχίσει να αποβιβάζονται στην Σμύρνη. Αυτό το γεγονός είχε πυροδοτήσει αλληπάλληλες εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής³⁶².

³⁶⁰ Βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:90.

³⁶¹ Αναλυτικότερα βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.: 108-117 και *Atatürk ...*, σελ.:54-55.

³⁶² Αμέσως μετά την διάδοση της είδησης της ελληνικής απόβασης στην Σμύρνη διοργανώθηκαν διαδηλώσεις σχεδόν σε όλες τις πόλεις της Αυτοκρατορίας. Η πιο μεγάλη διοργανώθηκε στην

Το “Μπάντιρμα” έφθασε στις 19 Μαΐου 1919 στο λιμάνι της Σαμψούντας. Δίχως καμία καθυστέρηση ο Μουσταφά Κεμάλ ξεκίνησε αμέσως τις επαφές του σε αυτή την πόλη με τους τοπικούς παράγοντες και την γραφειοκρατία –στρατιωτική και πολιτική- της ανατολικής ενδοχώρας. Στο επίκεντρο αυτών των επαφών του ήταν η εξασφάλιση της υποστήριξης της τοπικής άρχουσας συμμαχίας (πρόκριτοι, έμποροι, γραφειοκρατία) για τους μελλοντικούς του σχεδιασμούς³⁶³. Παράλληλα, από την στιγμή που έφθασε στην Σαμψούντα ξεκίνησε να αλληλογραφεί και να ανταλλάσσει απόψεις με όλους τους υψηλόβαθμους στρατηγούς της Ανατολής³⁶⁴.

Αφού ανέπτυξε επαφές με την τοπική άρχουσα συμμαχία της Ανατολής και οργάνωσε τις οδούς επικοινωνίας με την γραφειοκρατία, ο Μουσταφά Κεμάλ στα τέλη του Ιουνίου του 1919 προχώρησε σε δυο σημαντικά βήματα. Πρώτον, οργάνωσε την στρατιά της Άγκυρας υπό την στρατηγεία του έμπιστου φίλου του, του στρατηγού Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ, και παράλληλα κάλεσε όλους τους αξιωματικούς από την Κωνσταντινούπολη στην ανατολική ενδοχώρα³⁶⁵. Δεύτερον, με τους στρατηγούς Αλί Φουάτ, Ραούφ Ορμπάι και τον Ρεφέτ Πασά, εξέδωσε στις 21/22 Ιουνίου το “Ανακοινωθέν της Αμάσιας” (Amasya Tamimi). Το συγκεκριμένο ανακοινωθέν στην πραγματικότητα ήταν ένα κάλεσμα στο όνομα του έθνους για την πραγματοποίηση ενός συνεδρίου στην Σεβάστεια με σκοπό να συντονιστούν οι μεμονωμένες δράσεις των τοπικών οργανώσεων της Ανατολής. Με άλλα λόγια, ο Μουσταφά Κεμάλ, με πρόσχημα την αναποτελεσματικότητα της κεντρικής κυβέρνησης και στο όνομα του έθνους (την εξασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας), καλούσε την άρχουσα συμμαχία σε συντονισμένη πολιτική δράση και για την δημιουργία ενός εθνικού θεσμού: «Η ενότητα και η ανεξαρτησία της χώρας κινδυνεύει. (...) Η κεντρική κυβέρνηση δεν εκτελεί τα

Κωνσταντινούπολη στις 24 Μαΐου 1919. Σε αυτές τις διαδηλώσεις η έμφαση δόθηκε στις Αρχές Ουίλσων. Βλπ. Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:93-95.

³⁶³ Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:181, Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:987-991, 1203 και 1206, Aytül Tamer, *İrade-i ...*, σελ.:26, *Atatürk ...*, σελ.:60

³⁶⁴ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 32-34. Μέσα από τον πολιτικό του λόγο, για πρώτη φορά ένας υψηλόβαθμος γραφειοκράτης καλούσε στο όνομα του έθνους (millet) την τοπική άρχουσα συμμαχία σε συντονισμένη πολιτική δράση σύμφωνα με τις αρχές της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού: «(...) Για να διατηρηθεί η ενότητα της χώρας η εθνική βούληση πρέπει να γίνει αισθητή (...).«Η απειλή θανάτου που αντιμετωπίζει το τουρκικό έθνος είναι μεγάλη. (...) Ολόκληρη η χώρα είναι περικυκλωμένη με εχθρούς (...).« Γνωρίζετε τις προσπάθειες των Συμμάχων για την καταστροφή της εθνικής ανεξαρτησίας μας και την διάλυση της πατρίδας μας καθώς και την παράδοση και την απραξία της κεντρικής κυβέρνησης. Δεν μπορεί να παραδοθεί το μέλλον του έθνους σε μια τέτοια κυβέρνηση. Αυτό θα ισούταν με την αυτοκαταστροφή». Βλπ. *Atatürk ...*, σελ.: 34-36 και 60-61.

³⁶⁵ Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:166 και 181.

καθήκοντα της. (...) Η αποφασιστικότητα του έθνους θα διασώσει την εθνική ανεξαρτησία. (...) Πρέπει να δημιουργηθεί μια εθνική οργάνωση. (...) Αποφασίστηκε να διοργανωθεί ένα συνέδριο στο πιο ασφαλές μέρος της Ανατολής, στην Σεβάστεια»³⁶⁶. Τονίζουμε ότι με την συγκεκριμένη "πρόσκληση" του ο Μουσταφά Κεμάλ ουσιαστικά κάλεσε τις τοπικές άρχουσες συμμαχίες της ανατολικής ενδοχώρας να συμμετάσχουν, στο όνομα της εθνικής ανεξαρτησίας, στον νέο εθνικό θεσμό ο οποίος ήταν δική του πρωτοβουλία: «Στις 10 Ιουλίου θα πραγματοποιηθεί ένα συνέδριο των επαρχιών της Ανατολής στο Ερζουρούμ. (...) Τα μέλη αυτού του συνεδρίου να συμμετάσχουν στο συνέδριο (της Σεβάστειας)»³⁶⁷. Ας σημειωθεί ότι ο Μουσταφά Κεμάλ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι ο Ραούφ και ο Ρεφέντ Πασάς δίσταζαν να υπογράψουν το συγκεκριμένο ανακοινωθέν. Ο μοναδικός στρατηγός που υπόγραψε δίχως καμία αντίρρηση ήταν ο Φουάτ Πασάς³⁶⁸. Λογικά οι ενδοιασμοί των στρατηγών οφείλονταν στο γεγονός ότι ήταν αμφίβολο το κατά πόσο οι τοπικές άρχουσες συμμαχίες θα υπάκουαν στο κάλεσμα του Μουσταφά Κεμάλ, για ένταξη τους στον νέο εθνικό θεσμό, καθώς και στο γεγονός ότι αμφέβαλλαν για τους σκοπούς του Κεμάλ. Τα λόγια του Ρεφέντ Πασά καθώς εξέφραζε τον ενδοιασμό του μας βοηθούν να αντιληφθούμε αυτό το γεγονός: «(...) Δεν καταλαβαίνω τον σκοπό και το όφελος για την πραγματοποίηση ενός τέτοιου συνεδρίου»³⁶⁹. Η έμφαση στον σκοπό και στο όφελος είναι αξιολογική³⁷⁰.

³⁶⁶ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 42. Στο ανακοινωθέν υπήρχαν και μυστικές παράγραφοι που ανακοινώθηκαν μονάχα στις στρατιές της Ανατολής. Σε αυτές υπογραμμίζονται το γεγονός ότι δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να προχωρήσουν οι αρμόδιες αρχές στην διάλυση των στρατιών και στην αποδέσμευση των όπλων του οθωμανικού στρατού. Βλπ. Sina Akşin (επιμ.) *Türkiye Tarihi ...*, σελ.: 76.

³⁶⁷ Απόσπασμα από το ανακοινωθέν. Το ίδιο.

³⁶⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 44.

³⁶⁹ Η υπογράμμιση είναι δική μου Το ίδιο.

³⁷⁰ Την ίδια περίοδο, η κεντρική κυβέρνηση η οποία είχε θορυβηθεί με τις εξελίξεις στην Αμάσια, κινήθηκε προς την κατεύθυνση της απομάκρυνσης του Κεμάλ από το αξίωμα του στρατιωτικού επιθεωρητή της Ανατολής και ζήτησε από όλους τους αξιωματούχους την διακοπή της επικοινωνίας τους με τον Μουσταφά Κεμάλ. Παράλληλα, απέστειλε έναν έμπιστο στρατηγό της, τον Αλί Γκαλίπ, στην Ανατολή με σκοπό να συλλάβει τον Μουσταφά Κεμάλ. Ο Αλί Γκαλίπ δεν πέτυχε ποτέ τον στόχο του καθώς στις 27 Ιουνίου 1919 παραιτήθηκε ο Υπουργός Εσωτερικών Αλί Κεμάλ ο οποίος του είχε αναθέσει το συγκεκριμένο καθήκον. Λογικά, οι φιλικοί κύκλοι του Μουσταφά Κεμάλ στην Κωνσταντινούπολη, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν μια ανοιχτή σύγκρουση της κυβέρνησης με τον ίδιο, υποχρέωσαν τον υπουργό να παραιτηθεί και την ίδια μέρα της παραίτησης του ο Μουσταφά Κεμάλ μετέβηκε ανενόχλητος από τον Πόντο στην Σεβάστεια. Στην συνέχεια, επενέβη ο ίδιος ο Σουλτάνος ο οποίος με τηλεγράφημα ζήτησε από τον Κεμάλ να παραιτηθεί και να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, και ο πρωθυπουργός Φερίτ Πασάς απέστειλε τηλεγράφημα στον Μουσταφά Κεμάλ στο οποίο ανέφερε χαρακτηριστικά "δεν υπάρχει άλλο άτομο εκτός από εμένα το οποίο έχει αγγίξει τα βάθη της ψυχής σας" και του ζήτησε την επιστροφή στην Κωνσταντινούπολη.

Α. Η ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΗΓΕΤΙΚΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΕΡΖΟΥΡΟΥΜ

1. Η πολιτική διαμάχη κατά την διάρκεια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ

Οι ενδιασμοί των συναδέλφων του υποχρέωσαν τον Κεμάλ να τροποποιήσει τα σχέδια του. Έτσι, στις αρχές του Ιουλίου του 1919, μετέβηκε στο Ερζουρούμ. Εκείνη την περίοδο η Κωνσταντινούπολη φιλοξενούσε εκπρόσωπους των τοπικών οργανώσεων του Πόντου και της ανατολικής ενδοχώρας. Οι εκπρόσωποι είχαν έρθει στο Ερζουρούμ για να συζητήσουν την συνεργασία τους απέναντι στην απειλή του αρμένικου επεκτατισμού. Έτσι, στο Συνέδριο του Ερζουρούμ, το οποίο πραγματοποιήθηκε την τελευταία εβδομάδα του Ιουλίου του 1919, συμμετείχαν οι εκπρόσωποι του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων των Ανατολικών Επαρχιών, του Συλλόγου Υπεράσπισης των Εθνικών Δικαιωμάτων της Τραπεζούντας καθώς και εκπρόσωποι των νεοϊδρυθέντων τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων του Μπίτλις, του Βαν και της Σεβάστειας³⁷¹. Η κοινωνική σύνθεση του συνεδρίου με βάση τα επαγγέλματα των συνέδρων λειτουργεί βοηθητικά στην ανάλυση που ακολουθεί. Στο συνέδριο συμμετείχαν 64 σύνεδροι. Οι 17 ήταν σύνεδροι του Ερζουρούμ, οι 20 της Τραπεζούντας, οι 11 της Σεβάστειας, οι 10 του Βαν και οι 6 του Μπίτλις. Οι 25 σύνεδροι ανήκαν στην μεσαία τάξη της Ανατολής και αποτελούσαν την μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα στο συνέδριο. Σε αυτούς θα πρέπει να προστεθούν έξι στρατιωτικοί σύνεδροι. Η δεύτερη μεγαλύτερη κοινωνική κατηγορία ήταν αυτή των προκρίτων (μεγάλοι γαιοκτήμονες) που αριθμούσε 13 συμμετέχοντες.

Βλπ. *Atatürk (Ατατούρκ)*, σελ.:65 και Orhan Koloğlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.:96-97, Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:165, 167, 171. Επίσης, βλπ. FO.371/4158/94265 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα)*, Πρώτος Τόμος, Άγκυρα:1973, σελ.: 10-11, FO.371/4227/92885 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 26, FO.371/4158/94640 στο ίδιο, σελ.:11-13, FO.371/4227/107802 στο ίδιο, σελ.: 7-8.

³⁷¹ Ο ακριβής αριθμός των συμμετεχόντων στο συγκεκριμένο συνέδριο είναι ένα σημείο το οποίο εξακολουθεί να προβληματίζει τους σύγχρονους μελετητές. Η κύρια δυσκολία οφείλεται στο βαθμό δυσκολίας της εξακρίβωσης του αριθμού των συνέδρων που παρευρέθηκαν στο συνέδριο καθ' όλη την διάρκεια του. Επίσης υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες ενώ κάποιος δήλωσε συμμετοχή στο συνέδριο (και φυσικά καταγράφηκε αυτή η συμμετοχή) τελικά δεν έλαβε μέρος. Ο προβληματισμός για την εξακρίβωση του ακριβούς αριθμού συμμετεχόντων ισχύει και για τις περιπτώσεις του Συνεδρίου της Σεβάστειας, της τελευταίας Οθωμανικής Βουλής, καθώς και της Πρώτης Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Εμείς στην περίπτωση του Συνεδρίου Ερζουρούμ βασιστήκαμε στην μελέτη που εκδόθηκε από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας το έτος 1993 στην Άγκυρα με τίτλο *Anadolu'da ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler (Τα Εθνικά και Τοπικά Συνέδρια που Πραγματοποιήθηκαν στην Ανατολή και στην Ρούμελη)*. Η συγκεκριμένη μελέτη είναι σε ηλεκτρονική μορφή (ebook).

Επίσης έλαβαν μέρος και 7 θρησκευτικοί λειτουργοί και ηγέτες (ιμάμηδες, σεΐχηδες, αρχηγοί ταγμάτων κ.ο.κ.). Εκτός από αυτές τις ομάδες, στο Συνέδριο του Ερζουρούμ συμμετείχαν πέντε πρώην βουλευτές και άλλοι οκτώ σύνεδροι για τους οποίους δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες. Στους αντιπροσώπους της Τραπεζούντας και της Σεβάστειας τα μέλη της μεσαίας τάξης πλειοψηφούσαν (11 και 6 αντιστοίχως). Οι πρόκριτοι ήταν η μεγαλύτερη ομάδα μονάχα στην περίπτωση των αντιπροσώπων του Ερζουρούμ (7 σύνεδροι). Η παραπάνω εικόνα μας διαβεβαιώνει ότι το Συνέδριο του Ερζουρούμ ουσιαστικά ήταν ένα συνέδριο στο οποίο η άρχουσα συμμαχία των ανατολικών επαρχιών της Αυτοκρατορίας πλειοψηφούσε. Σε μια πολύ κρίσιμη περίοδο για την Αυτοκρατορία η μουσουλμανική άρχουσα συμμαχία προχωρούσε σε συντονισμένη πολιτική δράση για να διαφυλάξει και να ενισχύσει την παρουσία της στις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας.

Στο συγκεκριμένο συνέδριο συμμετείχαν ο Μουσταφά Κεμάλ και ο Ραούφ Ορμπάι με την υποστήριξη του συναδέλφου τους Καζίμ Καράμπεκιρ. Αυτή η συμμετοχή όμως δημιούργησε εντάσεις ανάμεσα στους συνέδρους της μεσαίας τάξης της Τραπεζούντας και τον Μουσταφά Κεμάλ. Οι πρώτοι αντιδρούσαν στα συγκεντρωτικά σχέδια του Μουσταφά Κεμάλ τα οποία, όπως είδαμε παραπάνω, είχε αρχίσει να τα αναπτύσσει από την πρώτη στιγμή που μετέβηκε στην ανατολική ενδοχώρα. Για αυτό κατέβαλλαν προσπάθειες για να εμποδίσουν την συμμετοχή του στο συνέδριο³⁷².

Για τον Μουσταφά Κεμάλ η παραπάνω τοποθέτηση ισοδυναμούσε με το τέλος της πολιτικής του δράσης στην Ανατολή πριν ακόμη αρχίσει να εδραιώνεται. Για αυτόν τον λόγο κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να συμμετάσχει στο συνέδριο μέσα από δημοκρατικές οδούς. Έτσι, με την υποστήριξη του Καράμπεκιρ έγινε μέλος της τοπικής

³⁷² Ο Ζεκί Καντιρμέϊογλου στα απομνημονεύματα του καθώς αναφέρεται σε μια συνομιλία που είχε με τον στρατηγό Καράμπεκιρ πριν από το συνέδριο, εξηγεί αυτή την στάση με τον εξής τρόπο: «Εμείς δεν τον γνωρίζουμε (εννοεί τον Μουσταφά Κεμάλ). Οι φίλοι μας δεν επιθυμούν την συμμετοχή του στο συνέδριο. Οι αντιπρόσωποι που θα εκλέξει το Συνέδριο του Ερζουρούμ δεν θα πρέπει να αναμειγνύονται στα εσωτερικά των άλλων επαρχιών. (...) Ο εθνικός αγώνας δεν θα πρέπει να διεξαχθεί με στρατιωτική διοίκηση (gayri akseri bir kuvvet). Την ιστορία την γνωρίζουμε. Το αποτέλεσμα της επανάστασης του στρατιώτη είναι η δικτατορία»³⁷². Πρόκειται για μια κατεξοχήν φιλελεύθερη στάση η οποία δίνει έμφαση στην κυριαρχία του λαού, δηλαδή της μουσουλμανικής άρχουσας συμμαχίας και στην αποκέντρωση. Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu'nun Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Ζεκί Καντιρμπέϊογλου)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:41-42.

οργάνωσης του Ερζουρούμ, δηλαδή του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων των Ανατολικών Επαρχιών, και από τις 10 Ιουλίου ανέλαβε τα ηνία της³⁷³.

Παρά την συμμετοχή του Μουσταφά Κεμάλ στο Συνέδριο του Ερζουρούμ, δεν έλαβε τέλος η αντιπαράθεση ανάμεσα σε αυτόν και στους συνέδρους του Πόντου. Οι δεύτεροι, εφόσον δεν είχαν καταφέρει να εμποδίσουν την συμμετοχή του, κατέβαλλαν προσπάθειες για να εμποδίσουν τον Μουσταφά Κεμάλ να αναλάβει την προεδρία του συνεδρίου. Ο σύνεδρος της Τραπεζούντας, ο Ομέρ Φεβζί Μπέη τόνιζε ότι ήταν λάθος να αναλάβει ένας στρατηγός την προεδρία ενός συνεδρίου που διοργάνωσε ο λαός και ότι σε περίπτωση που λάμβανε χώρα μια τέτοια εξέλιξη θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στο εξωτερικό³⁷⁴. Η συγκεκριμένη αντιπαράθεση έλαβε τέτοιες διαστάσεις ώστε καθυστέρησε την έναρξη του συνεδρίου. Τελικά με την υποστήριξη των συνέδρων του Ερζουρούμ η υποψηφιότητα του Μουσταφά Κεμάλ στην προεδρία του Συνεδρίου επιβλήθηκε³⁷⁵.

Η συμμετοχή του Μουσταφά Κεμάλ στο Συνέδριο και η εκλογή του στην προεδρία του ήταν καθοριστικής σημασίας για την συνέχεια της πολιτικής του δράσης. Όμως παρά τις σημαντικές αυτές εξελίξεις, η αντιπαράθεση της μεσαίας τάξης της Τραπεζούντας με τον Κεμάλ δεν έλαβε τέλος. Κατά την διάρκεια του συνεδρίου, οι σύνεδροι της Τραπεζούντας υποχρέωσαν τον Κεμάλ να αποχωριστεί την στρατιωτική του στολή και να συμμετάσχει στο συνέδριο με πολιτική ενδυμασία³⁷⁶. Από την πλευρά του, ο

³⁷³ Βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:80-81. Ο Μουσταφά Κεμάλ και ο Rauf Orbay έγιναν δεκτοί στον σύλλογο ύστερα από την παραίτηση δυο τακτικών μελών του. Παράλληλα με την προεδρία του Κεμάλ, αντιπρόεδρος στην οργάνωση εκλέχθηκε ο Rauf Orbay. Βλπ. Cevat Dursunoğlu, *Απομνημονεύματα*, Ερζουρούμ: 1998, σελ.: 75 και 80. Οι σύνεδροι της Τραπεζούντας εξέφρασαν έντονα την δυσαρέσκεια τους για αυτή την στάση των εκπροσώπων της τοπικής οργάνωσης του Ερζουρούμ. Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:50-52. Στην συνεδρίαση της οργάνωσης στις 10 Ιουλίου 1919 ο Κεμάλ διαβεβαίωσε τα μέλη της οργάνωσης ότι οι Σύμμαχοι δεν αποτελούν πλέον ένα ενιαίο μέτωπο, κάλεσε να ενισχυθεί η οργανωτική δομή και τους διαβεβαίωσε ότι τις απόψεις του τις συμμερίζονται και άλλοι εκπρόσωποι του Υπουργείου Πολέμου, όπως οι υπουργοί Τζεβάτ και Φεβζί Πασάδες, καθώς και ο Ισμέτ (Ινονού). Θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Μουσταφά Κεμάλ στο Συνέδριο του Ερζουρούμ εξασφάλισε την υποστήριξη των συνέδρων του Ερζουρούμ για τους οποίους τονίσαμε παραπάνω, ότι στην αντιπροσωπεία τους την μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα την αποτελούσαν οι πρόκριτοι. Βλπ. Cevat Dursunoğlu, *Απομνημονεύματα...*, σελ.:77-78.

³⁷⁴ Βλπ. Muzaffer Taşyürek, *Erzurum Kongresi ...*, σελ.:117.

³⁷⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:118-119.

³⁷⁶ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι σύνεδροι, εκτός από την στρατιωτική στολή, αντέδρασαν και εναντίον των αυτοκρατορικών του παρασήμων του. Με αυτό τον τρόπο έδειξαν την απέχθεια τους για το στιδήποτε συσχετιζόταν με το αυτοκρατορικό γραφειοκρατικό κατεστημένο. Ένα άλλο αξιοσημείωτο γεγονός είναι ότι, ενώ ο Μουσταφά Κεμάλ επέμεινε κατά την έναρξη του Συνεδρίου να απαγγελθεί δοξασία και μνεία στο χαλιφάτο και την βασιλεία, ο σύνεδρος του Πόντου, ο Σερβέτ

Μουσταφά Κεμάλ κατά την διάρκεια του Συνεδρίου, μέσα στα πλαίσια του συγκεντρωτικού του οράματος, επιχείρησε να θέσει σε ψηφοφορία μια τροποποίηση που αφορούσε την οργανωτική δομή των τοπικών οργανώσεων. Σύμφωνα με αυτή την πρόταση, οι γραφειοκράτες κάθε επαρχίας και δήμου θα αναλάμβαναν την ηγεσία των τοπικών οργανώσεων. Η συγκεκριμένη πρόταση βρήκε αντίθετους όχι μονάχα τους συνέδρους του Πόντου αλλά και του Ερζουρούμ και έτσι ο ίδιος ο Κεμάλ αναγκάστηκε να την αποσύρει³⁷⁷.

Το Συνέδριο του Ερζουρούμ, παρόλο που δεν ήταν μια πρωτοβουλία του ίδιου του Μουσταφά Κεμάλ αποτέλεσε κομβικό σημείο για την μελλοντική του δράση³⁷⁸. Μέσα στα πλαίσια του νέου καταστατικού του Εθνικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής το οποίο ψηφίστηκε στο τέλος του Συνεδρίου, σχηματίστηκε ένας νέος θεσμός, μια Κεντρική Επιτροπή (Heyeti Merkeziye) της οποίας ο έλεγχος αμέσως μετά το τέλος του Συνεδρίου πέρασε στα χέρια του Μουσταφά Κεμάλ³⁷⁹.

Μπέη, τον αντέκρουσε με τα εξής λόγια: «(...) Αυτοί οι νέοι (εννοεί τους συνέδρους) δεν είναι συνηθισμένοι σε τέτοια πράγματα». Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:229, Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:90 και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:58-61.

³⁷⁷ Βλπ. Cevat Dursunoğlu, *Απομνημονεύματα...*, σελ.:92-93. Παράλληλα, το συνέδριο δεν έκανε δεκτή την πρόταση των συνέδρων της Τραπεζούντας σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν η μετατροπή της οργανωτικής δομής στις ανατολικές επαρχίες σε ένα πολιτικό κόμμα. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:93-94.

³⁷⁸ Στα πλαίσια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ, ο Μουσταφά Κεμάλ συμφώνησε με τον Καζίμ Καράμπεκιρ για την ανάπτυξη οδών επικοινωνίας με τις ΕΣΣΔ δια μέσου του Καύκασου. Την ίδια περίοδο οι Βρετανικές Μυστικές Υπηρεσίες ανέφεραν στις 3 Αυγούστου 1919 στο αρχηγείο τους στην Κωνσταντινούπολη, ότι ο Κεμάλ είχε προχωρήσει σε σύναψη συμφωνίας με τον εμίρη Φαϊσάλ σύμφωνα με την οποία ο πρώτος αναγνώριζε την ανεξαρτησία του υποτιθέμενου νέου αραβικού κράτους το οποίο θα συμπεριλάμβανε την Αραβία, τις ιερείς πόλεις του Ισλάμ, την Παλαιστίνη, το Λίβανο, την Συρία και το Ιράκ και ο δεύτερος υποσχόταν να παρέχει υλική και διπλωματική βοήθεια και την συνέχεια της αναγνώρισης Χαλίφη ως ανώτατου θρησκευτικού ηγέτη. Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:21, 80, 164-165, 182, Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:399, FO. 371/4233/119322 και FO. 371/4233/123318 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:79-82.

³⁷⁹ Τις τελευταίες ημέρες του Συνεδρίου (τέλη Ιουλίου 1919) ο Κεμάλ είχε αρχίσει τις προσπάθειες του για την διοργάνωση του Συνεδρίου της Σεβάστειας. Σύμφωνα με τους σχεδιασμούς του το νέο συνέδριο θα είχε διαφορετική σύνθεση. Οι σύνεδροι της Τραπεζούντας οι οποίοι αντιλήφθηκαν τις προθέσεις του Κεμάλ, κατά την τελευταία ημέρα του Συνεδρίου, πρότειναν να δημιουργηθεί μια Κεντρική Επιτροπή η οποία θα εκπροσωπούσε τους ίδιους σε όλους τους μελλοντικούς σχεδιασμούς. Ύστερα από συζητήσεις οι οποίες είχαν στο επίκεντρο τους την συμμετοχή του Κεμάλ στην επιτροπή, σχηματίστηκε μια εννεαμελής επιτροπή στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος. Σε αυτή την επιτροπή συμμετείχαν δυο στρατιωτικοί, ένας καριερίστας, ένας θρησκευτικός ηγέτης, τέσσερις πρώην βουλευτές και ένας πρόκριτος κουρδικής καταγωγής. Παρόλο που η σύνθεση της επιτροπής δείχνει το μέγεθος της προσπάθειας για εκπροσώπηση όλων των ομάδων, δεν μπορεί να μην παρατηρήσει κανείς το γεγονός ότι σε αυτή την επιτροπή η αντιπροσώπευση των επαγγελματιών, των προκρίτων και των μικροαστών ήταν επιφανειακή. Στην Κεντρική Επιτροπή συμμετείχαν ένας πρόκριτος και ένας θρησκευτικός ηγέτης ενώ τα υπόλοιπα έξη μέλη είχαν δεσμούς με το πολιτικό και γραφειοκρατικό κατεστημένο της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, ενώ μέχρι εκείνη την στιγμή η άρχουσα

2. Οι πολιτικές θέσεις του Συνεδρίου του Ερζουρούμ : Τα ιδεολογικά θεμέλια του κεμαλικού κινήματος

Η ημερομηνία έναρξης του Συνεδρίου του Ερζουρούμ είχε συμβολική αξία³⁸⁰. Οι εργασίες του ξεκίνησαν στις 24 Ιουλίου 1919, ημέρα επετείου της επανάστασης των Νεότουρκων το 1908 όταν η Αυτοκρατορία επέστρεψε στην συνταγματική μοναρχία³⁸¹. Από την σκοπιά της πολιτικής δράσης του Μουσταφά Κεμάλ η μεγαλύτερη επιτυχία αυτού του Συνεδρίου έγκειται στο γεγονός ότι οι σύνεδροι, πέρα από οποιαδήποτε διαφωνία σε ότι αφορά την μελλοντική οργανωτική δομή της πολιτικής δράσης, συμφώνησαν πάνω στις βασικές αρχές της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού και προ πάντων πάνω στο γεγονός ότι έπρεπε να διαφυλαχθούν τα σύνορα της Αυτοκρατορίας που είχαν σχηματιστεί de facto με τις τελευταίες οπισθοχωρήσεις των οθωμανικών στρατιών μέχρι την ημέρα της συνθηκολόγησης (30 Οκτωβρίου 1918). Έτσι, για πρώτη φορά στην ανατολική ενδοχώρα και ανεξάρτητα από κάθε μεμονωμένη, τοπικής εμβέλειας προσπάθεια, υπογραμμίστηκε η αποφασιστικότητα για

συμμαχία της Ανατολής λάμβανε πολιτικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση του ξένου επεκτατισμού και την επιβολή της στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής, στα μέσα του καλοκαιριού του 1919, μέσα από μια δική της πρωτοβουλία (το Συνέδριο του Ερζουρούμ) ο έλεγχος της πολιτικής δράσης μεταβιβαζόταν στους εκπρόσωπους του γραφειοκρατικού και πολιτικού κατεστημένου της Κωνσταντινούπολης. Στην τελική διαμόρφωση αυτής της νέας πραγματικότητας συνέβαλαν οι αποφάσεις των συνέδρων: Όταν στις αρχές του Αυγούστου του 1919 ο Μουσταφά Κεμάλ ολοκλήρωνε τις τελευταίες του προετοιμασίες για την αποχώρηση του από το Ερζουρούμ με προορισμό την Σεβάστεια, τέσσερα από τα εννέα συνολικά εκλεγμένα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής (τρεις πρώην βουλευτές και ο ένας πρόκριτος) δήλωσαν ότι δεν επρόκειτο να συμμετάσχουν στο νέο συνέδριο. Έτσι, αυτομάτως δημιουργήθηκε de facto μια νέα Κεντρική Επιτροπή στην οποία οι καριερίστες αποτελούσαν την απόλυτη πλειοψηφία (Δυο στρατιωτικοί, ένας γραφειοκράτης, ένας πρώην βουλευτής και ένας θρησκευτικός ηγέτης). Τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής ήταν τα εξής: Μουσταφά Κεμάλ (στρατιωτικός), Rauf Orbay (στρατιωτικός, πρώην υπουργός), Ιζζέτ Μπέη (πρώην βουλευτής), Σερβέτ Μπέη (πρώην βουλευτής), Χοτζά Ραίφ Εφέντη (πρώην βουλευτής), Σαντουλλάχ Εφέντη (πρώην βουλευτής), Μπεκίρ Σαμί Μπέη (πρώην νομάρχης, πολιτικός), Αχμέτ Φεβζί Εφέντη (αρχηγός ταρικάτ-τάγματος-), Χατζί Μουσά Μπέη (φύλαρχος). Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:72-75, Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm (Ο Μουσταφά Κεμάλ, το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου και ο Μπολσεβικισμός)*, Κωνσταντινούπολη:2008, σελ.:235-236.

³⁸⁰ Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:354.

³⁸¹³⁸¹ Την στιγμή που ήταν έτοιμοι οι σύνεδροι να ξεκινήσουν το συνέδριο, η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά ανακοίνωσε ότι ξεκίνησε τις επίσημες διαδικασίες για την διεξαγωγή βουλευτικών εκλογών και επίσης ότι πραγματοποιήθηκαν κάποιες τροποποιήσεις στο υπουργικό σχήμα (23 Ιουλίου 1919). Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:88. Την ίδια περίοδο, ο αρχηγός των συμμαχικών δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη, ο ναύαρχος Κάλθροπ, σε μια επιστολή του προς στον Ερλ Κούρζον, αναρωτιόταν αν θα ήταν συνετό να επέμβουν οι Σύμμαχοι στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της χώρας και να έρθουν σε αντίθεση με τις Ουιλσωνικές Αρχές. D.B.F.P., 1st series, Vol.IV, p.703-704, No.467 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 55.

την διατήρηση της μουσουλμανικής – τουρκικής πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας μέσα σε ένα συνταγματικό θεσμικό πλαίσιο στα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας που είχαν απομείνει. Από αυτή την άποψη, με το Συνέδριο του Ερζουρούμ υπογραμμίστηκε η αποφασιστικότητα της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας συμμαχίας της Ανατολής για την αποκοπή από το πολυεθνικό αυτοκρατορικό παρελθόν και την προσκόλληση στο ιδεώδες μιας εθνικής πολιτικής και οικονομικής δομής σύμφωνα με τα δυτικά καπιταλιστικά πρότυπα. Αυτό αποτέλεσε κομβικό ιστορικό σημείο για την δράση του Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος μέσα από το Συνέδριο του Ερζουρούμ, ανέδειξε την εθνική οργανωτική δομή σε αναγκαιότητα για την εξασφάλιση της κυριαρχίας της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας τάξης της Ανατολής³⁸². Αυτό που δεν επιλύθηκε στο Συνέδριο του Ερζουρούμ, το ζήτημα δηλαδή που επρόκειτο να δημιουργήσει επιπλέον αντιπαραθέσεις μετά την λήξη του συνεδρίου, ήταν το ερώτημα “πως” θα πρέπει να αντιπροσωπεύεται η μουσουλμανική – τουρκική άρχουσα συμμαχία της Ανατολής. Ένα εθνικό συγκεντρωτικό - μιλιταριστικό μοντέλο διακυβέρνησης (όραμα του Μουσταφά Κεμάλ) ή ένα φιλελεύθερο – πλουραλιστικό μοντέλο με διαχωρισμένες εξουσίες (όραμα της μεσαίας τάξης της Τραπεζούντας);

Η αποφασιστικότητα για την διατήρηση της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας συμμαχίας μέσα σε ένα συνταγματικό θεσμικό πλαίσιο ήταν έκδηλη σε όλα τα κείμενα, σε όλες τις ομιλίες και σε όλα τα ανακοινωθέντα του συνεδρίου. Με ένα κοινό ανακοινωθέν τους προς τους δήμους και τις τοπικές οργανώσεις της χώρας, μια μέρα πριν την έναρξη του Συνεδρίου, οι σύνεδροι επεξηγούσαν την βασική αιτία η οποία οδήγησε στο συγκεκριμένο συνέδριο ως εξής: «Για να αντιμετωπιστεί η ένοπλη απειλή, οι αρμένικες και ελληνικές διεκδικήσεις οι οποίες σκοπεύουν να καταστρέψουν την ιερή πατρίδα και την ανεξαρτησία μας (...)»³⁸³. Ως πρόεδρος του Συνεδρίου, στην εναρκτήρια ομιλία του ο Μουσταφά Κεμάλ, στις 24 Ιουλίου 1919, αναφερόταν στην σημασία της συνθηκολόγησης του Οκτωβρίου του 1918 - επομένως στην διατήρηση των συνόρων που είχαν σχηματιστεί στο τέλος του Πολέμου - καθώς και στις διεκδικήσεις μιας μερίδας Ρωμιών και Αρμενίων Οθωμανών πολιτών: «Στα τέλη του Μεγάλου Πολέμου η Οθωμανική κυβέρνηση ζήτησε δίκαιη συνθηκολόγηση με βάση την αρχή των εθνοτήτων. Το έθνος μας το οποίο μαχόταν για

³⁸² Ο Γκράμσι τονίζει: «(...) Να οργανώνεις και να συνδέεις (...) σε τρόπο που η οργάνωση και η σύνδεση να παρουσιάζονται σαν μια αναγκαιότητα (...)». Βλπ. Αντώνιο Γκράμσι, *Για τον ...*, σελ.:143.

³⁸³ Απόσπασμα από ανακοινωθέν στις 23 Ιουλίου 1919 στο *Τα Εθνικά και Τοπικά Συνέδρια που Πραγματοποιήθηκαν ...*, σε ηλεκτρονική μορφή (ebook).

την ανεξαρτησία του (...) παραιτήθηκε από τα όπλα (...). (...) Οι Σύμμαχοι παραμέρισαν αυτή την Συνθήκη του Μούδρου και αποβίβασαν τα στρατεύματά τους στην βασιλεύουσα μας, στην Κωνσταντινούπολη. (...) Κάποιοι Ρωμιοί και Αρμένιοι πολίτες μας, με την συμμαχική υποστήριξη, (...) εξαπέλυσαν επιθέσεις»³⁸⁴. Στην έκτη παράγραφο του ανακοινωθέντος το οποίο εκδόθηκε στο τέλος του Συνεδρίου και με το οποίο ανακοινώθηκαν οι βασικές πολιτικές τοποθετήσεις τονιζόταν το εξής: «Στα εδάφη των ανατολικών επαρχιών τα οποία είχαν διαφυλαχθεί κατά την υπογραφή της συνθηκολόγησης στις 30 Οκτωβρίου 1918 με τους Συμμάχους, και στα οποία, όπως άλλωστε και στα υπόλοιπα τμήματα της χώρας, οι μουσουλμάνοι αποτελούν την πλειοψηφία και είναι συνδεδεμένοι μεταξύ τους με δεσμά πολιτισμού και οικονομίας (...), θα πρέπει να γίνει σεβαστή η εδαφική μας ακεραιότητα, τα ιστορικά και εθνικά μας δικαιώματα και η θρησκεία μας (...)»³⁸⁵. Με αυτό τον τρόπο, πραγματοποιήθηκε μια ρήξη με το πολυεθνικό αυτοκρατορικό παρελθόν και έγινε αναφορά σε ένα νέο εθνικό πολιτικό πεδίο της Ανατολής στο οποίο κυριαρχούσαν οι μουσουλμάνοι της Ανατολής οι οποίοι ήταν συνδεδεμένοι μεταξύ τους με τρία βασικά δεσμά: Τον πολιτισμό, την θρησκεία και την οικονομία.

Στο νέο εθνικό πολιτικό πεδίο, σύμφωνα με τις αρχές του συνταγματισμού, έπρεπε να επικρατεί η εθνική βούληση –*irade-i milliye*- η οποία θα πλαισιώνεται από την εθνική δύναμη –*kuvayi milliye*- (την εθνική ένοπλη δύναμη) με σκοπό να επιτευχθεί η ανεξαρτησία και η κυριαρχία του έθνους –*milletin hürriyet ve istiklali*-³⁸⁶: «(...) Όλοι οι διανοούμενοι της πρωτεύουσας συμφωνούν στο γεγονός ότι (...) πρέπει να δημιουργηθεί ένα εθνικό συμβούλιο –*şurayi milli*- και μια κυβέρνηση η οποία θα στηρίζεται στην εθνική βούληση –*irade-i milliye*-. (...) Η μία κυβέρνηση μετά την άλλη παρουσίασε αδυναμίες και μια φιλόδοξη μερίδα του τύπου στην πρωτεύουσα αρνήθηκε την εθνική συνείδηση και έτσι παραμερίστηκε η εθνική δύναμη –*kuvayi milliye*-. (...) Η κεντρική κυβέρνηση πρέπει να αναγνωρίσει την εθνική βούληση. (...) Καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να επιβιώσει και να γνωρίσει διεθνή αναγνώριση αν δε στηρίζεται στην εθνική βούληση (...). Πρέπει να συγκαλέσει (η κυβέρνηση) αμέσως την Εθνοσυνέλευση (...). Για να εξασφαλιστεί η ενότητα της οθωμανικής χώρας, η εθνική μας ανεξαρτησία, η

³⁸⁴ Απόσπασμα από την ομιλία του Μουσταφά Κεμάλ στις 24 Ιουλίου 1919, το ίδιο.

³⁸⁵ Απόσπασμα από το τελικό ανακοινωθέν, το ίδιο. Επίσης, βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:64-65.

³⁸⁶ Αναλυτικότερα βλπ. *Τα Εθνικά και Τοπικά Συνέδρια που Πραγματοποιήθηκαν ...*, σε ηλεκτρονική μορφή (ebook).

βασιλεία και το χαλιφάτο, η εθνική δύναμη και η εθνική βούληση πρέπει να είναι κυρίαρχες».

Στο Συνέδριο του Ερζουρούμ υπογραμμίστηκε μια από τις βασικές τοποθετήσεις της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού: Το γεγονός δηλαδή ότι η επιβίωση του νέου εθνικού πολιτικού πεδίου της Ανατολής εξαρτιόταν άμεσα από την εισροή ξένου κεφαλαίου στην χώρα. Η εισαγωγή ξένου κεφαλαίου για την ανάπτυξη εγχώριας καπιταλιστικής οικονομίας και την ενίσχυση της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας συμμαχίας έπρεπε να υπόκειται σε μια και μοναδική προϋπόθεση: Αυτή η εισαγωγή δεν έπρεπε να επισκιάζει την εθνική ανεξαρτησία. Με άλλα λόγια, το ξένο κεφάλαιο δεν έπρεπε να εισρέει στην αγορά της χώρας μέσα από τα παραδοσιακά δίκτυα των διομολογήσεων, αλλά έπρεπε να εισέρχεται στην εγχώρια αγορά με τέτοιο τρόπο ώστε ο μουσουλμάνος – τούρκος πρόκριτος, μεσοαστός και γραφειοκράτης να αναμειγνύεται άμεσα: «Το έθνος μας γνωρίζει τους σύγχρονους στόχους της ανθρωπότητας, την κατάσταση της οικονομίας μας καθώς και τις ανάγκες μας στον τομέα της οικονομίας και των υποδομών. Γι' αυτό τον λόγο, με την προϋπόθεση του σεβασμού της εσωτερικής και εξωτερικής ανεξαρτησίας του κράτους και του έθνους μας καθώς και της ενότητας της χώρας μας, σύμφωνα με τα σύνορα που ορίζοντα στην έκτη παράγραφο (τα σύνορα της συνθηκολόγησης), δεχόμαστε την οικονομική βοήθεια (...) κάθε χώρας η οποία δεν σκοπεύει να θέσει υπό την κατοχή της την χώρα μας και σέβεται την εθνική αρχή (...)»³⁸⁷.

Καθ' όλη την διάρκεια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες αναφορές στους όρους "πατρίδα" -vatan-, "έθνος"-millet- και στην πλειοψηφία των "μουσουλμανικών στοιχείων"-anasiri islamiyye- σε συνάρτηση πάντα με το εθνικό στοιχείο-vaziyet-i irkiyye-. Στο Συνέδριο του Ερζουρούμ λοιπόν η Ανατολή, με βάση τα σύνορα του 1918, είναι η πατρίδα των μουσουλμάνων – τούρκων της Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, σε επίπεδο πολιτικού λόγου στο Συνέδριο του Ερζουρούμ έλαβαν χώρα δυο σημαντικές εξελίξεις. Σε ότι αφορά τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Ανατολής και σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, πραγματοποιήθηκε διαχωρισμός ανάμεσα σε αυτά που παρέμειναν πιστά στο οθωμανικό θεσμικό πλαίσιο (ή καλύτερα σε ότι είχε απομείνει από αυτό) και σε αυτά τα οποία με την προώθηση των Συμμάχων προωθούσαν εθνικές διεκδικήσεις, άλλες από αυτές της τουρκικής – μουσουλμανικής

³⁸⁷ Το ίδιο.

άρχουσας συμμαχίας, στα εναπομείναντα εδάφη της Αυτοκρατορίας³⁸⁸. Το Συνέδριο του Ερζουρούμ για τα πρώτα προέβλεπε τον σεβασμό των δικαιωμάτων τους με την προϋπόθεση ότι αυτά θα σέβονταν την κυριαρχία των μουσουλμάνων – τούρκων στην Ανατολή και ότι στην νέα εποχή δεν θα είχαν προνόμια τα οποία θα επισκίαζαν την πολιτικοοικονομικό θέση των μουσουλμάνων - τούρκων . Σε ότι αφορά τα μη μουσουλμανικά στοιχεία τα οποία προωθούσαν εθνικές διεκδικήσεις παράλληλες με τον ελληνικό και τον αρμένικο επεκτατισμό, η πολιτική τοποθέτηση των συνέδρων ήταν ίδια με την στάση που είχαν απέναντι στους εκπρόσωπους της πολιτικής γραμμής του οθωμανικού φιλελευθερισμού και συνεπώς της κυβέρνησης του Φερίτ Πασά. Δηλαδή: Τα ανυπάκουα μη μουσουλμανικά στοιχεία και οι εκπρόσωποι της οθωμανικής εκδοχής του φιλελευθερισμού χαρακτηρίζονται ως “απάτριδες” -vatansız- οι οποίοι πρέπει και θα απομακρυνθούν από την πατρίδα, από τις εθνικές δυνάμεις³⁸⁹.

B. Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΝΔΟΧΩΡΑ

1. Η δημιουργία της κεμαλικής ηγεσίας και το Συνεδρίου της Σεβάστειας

Όταν στις 29 Αυγούστου 1919 ο Μουσταφά Κεμάλ και τα άλλα τέσσερα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής αποχώρησαν από το Ερζουρούμ με προορισμό την Σεβάστεια όπου θα διοργάνωναν ένα νέο συνέδριο, υπήρχαν τουλάχιστον δυο παράγοντες οι οποίοι στήριζαν το εγχείρημα τους. Από την μια, ο στρατηγός Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ, ο οποίος είχε εγκαταστήσει το αρχηγείο του στην Άγκυρα, εμπόδιζε την μετάβαση των εντολών της κεντρικής κυβέρνησης και κατέβαλλε προσπάθειες για να πείσει διάφορες προσωπικότητες να συμμετάσχουν στο νέο συνέδριο³⁹⁰. Από την άλλη, τα πρώην μέλη

³⁸⁸ Ο διαχωρισμός ανάμεσα στα “πιστά” μη μουσουλμανικά στοιχεία και στα “άπιστα” δείχνει τον βαθμό στον οποίο οι σύνεδροι δεν ήθελαν να έρθουν σε τελική ρήξη με τους Συμμάχους. Οι Σύμμαχοι και συγκεκριμένα οι Άγγλοι την ίδια περίοδο στις επίσημες αναφορές τους εξέφραζαν ανησυχίες για την τύχη των Χριστιανών της Ανατολής. Ενδεικτικά βλπ. FO. 371/4158/113176 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 53. Παράλληλα, άφηναν να εννοηθεί ότι η τύχη αυτών των πληθυσμών στην πραγματικότητα ήταν ένα “πολιτικό όπλο” στο χέρι Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του. Βλπ. FO. 371/4158/118411 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 59-63.

³⁸⁹ Αναλυτικότερα βλπ. *Τα Εθνικά και Τοπικά Συνέδρια που Πραγματοποιήθηκαν ...*, σε ηλεκτρονική μορφή (ebook).

³⁹⁰ Βλπ. Doğan Ancioğlu, *Milli Mücadele ...*,σελ.:1213.

του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου στην Σεβάστεια παρείχαν στον Κεμάλ υλική και ηθική υποστήριξη (συγκεκριμένα εξασφάλισαν την αίθουσα συνεδριάσεων και παρείχαν οικονομική βοήθεια)³⁹¹. Όμως, η υποστήριξη του Τζεμπέσοϊ και των πρώην Νεότουρκων δεν ήταν αρκετή για να προσελκύσει το ενδιαφέρον την ανατολικής ενδοχώρας για το νέο συνέδριο³⁹². Σε αντίθεση με το Συνέδριο του Ερζουρούμ, στο Συνέδριο της Σεβάστειας, οι συμμετέχοντες δεν εκλέχθηκαν από μια τοπική οργάνωση. Οι πιο πολλοί μετέβηκαν στην Σεβάστεια με δική τους πρωτοβουλία³⁹³. Άλλωστε, η σύνθεση του νέου συνεδρίου ήταν πολύ διαφορετική από αυτή του Συνεδρίου του Ερζουρούμ. Έστω και με μια καθυστέρηση, στο Συνέδριο της Σεβάστειας έλαβαν μέρος 38 σύνεδροι³⁹⁴. Στο συνέδριο η μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα ήταν αυτή των καριεριστών η οποία αριθμούσε 18 συνέδρους. Ακολουθούσαν οι επαγγελματίες με 9 και οι μικροαστοί με 6 εκπρόσωπους. Στο συνέδριο έλαβαν μέρος επίσης, 2 θρησκευτικοί ηγέτες, 2 πρόκριτοι καθώς και ένας σύνεδρος για τον οποίο δεν διαθέτουμε αρκετές πληροφορίες. Έτσι, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το Συνέδριο της Σεβάστειας είχε μεν παρόμοια κοινωνική σύνθεση με την Κεντρική Επιτροπή, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, αλλά ταυτόχρονα είχε διαφορές στην αναλογική εκπροσώπηση: Η μεσαία τάξη με συνολικά 26 εκπρόσωπους αποτελούσε την πλειοψηφία στο Συνέδριο. Οι καριερίστες μαζί με τους στρατιωτικούς ήταν η μεγαλύτερη κοινωνική ομάδα. Σε αντίθεση με το Συνέδριο του Ερζουρούμ, στο Συνέδριο της Σεβάστειας η εκπροσώπηση των προκρίτων ήταν περιορισμένη.

Με την διοργάνωση του Συνεδρίου της Σεβάστειας ο βασικός στόχος του Μουσταφά Κεμάλ ήταν να εξασφαλίσει αυτό που δεν είχε επιτευχθεί στο Ερζουρούμ: Την δημιουργία δηλαδή μιας συγκεντρωτικής διοικητικής δομής η οποία θα τελεί υπό τον έλεγχο του, θα διευθύνει την αντιστασιακή δράση στην Ανατολή και σταδιακά θα ελέγχει τα νευραλγικά σημεία διακυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη και στην

³⁹¹ Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi (Το Συνέδριο της Σεβάστειας)*, Εκδόσεις Τράπεζας Türkiye İř, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:24.

³⁹² Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο Κεμάλ άρχισε να προβληματίζεται για την ματαίωση του συγκεκριμένου συνεδρίου και την διοργάνωση ενός άλλου με την ονομασία "Γενικό Συνέδριο Ανατολής" (Umumi Anadolu Kongresi). Όμως, τελικά το Συνέδριο της Σεβάστειας πραγματοποιήθηκε. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu ...*, σελ.:198.

³⁹³ Το ίδιο, σελ.:74-75.

³⁹⁴ Υπενθυμίζουμε ότι αυτός ο αριθμός είναι κατά προσέγγιση καθώς για λόγους που εξηγηθήκαν παραπάνω είναι πολύ δύσκολο να καθοριστεί ο ακριβής αριθμός των συνέδρων.

ανατολική ενδοχώρα³⁹⁵. Από αυτή την άποψη, το Συνέδριο της Σεβάστειας αποτέλεσε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτή η προσπάθεια όμως συνάντησε αξιοσημείωτες δυσκολίες³⁹⁶. Στο Συνέδριο της Σεβάστειας σχηματίστηκε για πρώτη φορά ένας πολιτικός πυρήνας γύρω από τον Κεμάλ ο οποίος ταυτιζόταν με τους σχεδιασμούς του και εξέφραζε τις επαναστατικές του απόψεις. Πρόκειται για μια ομάδα επαγγελματιών (ιατροί, δάσκαλοι, δικηγόροι, δημοσιογράφοι κ.ο.κ.) και καριεριστών (πολιτικοί αξιωματούχοι και στρατιωτικοί). Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα: Ο σύνεδρος του Ντενίζλι, Νετζίπ Αλί, ο οποίος πρότεινε κατά την διάρκεια του Συνεδρίου την ίδρυση μιας νέας κυβέρνησης στην Ανατολή ήταν ένας νεαρός δικηγόρος³⁹⁷. Την ίδια άποψη με τον Νετζίπ είχε και ο σύνεδρος του Άφγιονκαραχίσαρ Σιτκί Μπέη, ο οποίος λίγα χρόνια πριν είχε αποφοιτήσει από την Σχολή Πολιτικών Επιστημών της Κωνσταντινούπολης³⁹⁸. Ο Άλφρεντ Ρουστέμ Μπέη ο οποίος υπενθύμισε στον Κεμάλ ότι το Συνέδριο της Σεβάστειας ήταν μια "Επαναστατική Επιτροπή" ήταν ένας πολωνικής καταγωγής διπλωμάτης³⁹⁹.

Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, ο Μουσταφά Κεμάλ διατήρησε επιφυλακτική στάση απέναντι στις απόψεις μιας μερίδας συνέδρων οι οποίοι υποστήριζαν την δημιουργία ενός αμερικανικού προτεκτοράτου στην Ανατολή με σκοπό την διατήρηση των προπολεμικών συνόρων της Αυτοκρατορίας⁴⁰⁰. Το συγκεκριμένο όραμα βρισκόταν σε συμφωνία με τους σχεδιασμούς κάποιων πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και

³⁹⁵ Ο καθηγητής Zürcher αναφέρει ότι ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να ελέγξει το Υπουργείο Πολέμου καθ' όλη την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1919. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:156. Επίσης, βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:266. Παράλληλα, ο ίδιος ο Κεμάλ στα απομνημονεύματα του τα οποία αφορούν αυτή την περίοδο, αναφέρει τους προβληματισμούς σχετικά με την διάδοση της δράσης της Οργάνωσης του Καρακόλ. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:69. Η Ακίν αναφέρει ότι ο Κεμάλ κατά την διάρκεια του συνεδρίου επέβαλε στον αρχηγό της οργάνωσης, στον Καρά Βασίφ την διάλυση της οργάνωσης του. Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:265-266. Όμως, γνωρίζουμε και έχουμε τονίσει ήδη ότι η Οργάνωση Καρακόλ διατήρησε την δομή και την δράση της και μετά το Συνέδριο της Σεβάστειας.

³⁹⁶ Στο συνέδριο το οποίο ξεκίνησε επισήμως τις εργασίες του στις 4 Σεπτεμβρίου 1919, υπήρχε μια μερίδα η οποία επιθυμούσε το συνέδριο να έχει τοπικό και όχι εθνικό χαρακτήρα. Επίσης υπήρχε μια μερίδα η οποία δεν επιθυμούσε να αναλάβει ο Κεμάλ την προεδρία του συνεδρίου. Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu ...*, σελ.:188, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:78, Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:204 και Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:85-86.

³⁹⁷ Βλπ. Mustafa Albayrak, *Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu ...*, σελ.:189.

³⁹⁸ Το ίδιο.

³⁹⁹ Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:37.

⁴⁰⁰ Το ζήτημα του αμερικανικού προτεκτοράτου αποτέλεσε την βασική θεματική ενότητα η οποία συζητήθηκε στο Συνέδριο του Ερζουρούμ. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:94-100 καθώς και Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi (To Συνέδριο της Σεβάστειας)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:97-108.

Προόδου στους οποίους αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι αυτή την άποψη την συμμερίζονταν δυο από τους στενότερους συνεργάτες του και μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, ο Μπεκίρ Σαμί Μπέη και ο Ραούφ Ορμπάι⁴⁰¹.

Ο Μπεκίρ Σαμί στις επιστολές του προς τον Κεμάλ τόνιζε ότι υποστήριζε την δημιουργία ενός "προτεκτοράτου της αμερικανικής κυβέρνησης με την προϋπόθεση ότι θα συμπεριλάμβανε όλες τις οθωμανικές κτήσεις (εννοεί τα προπολεμικά σύνορα), θα σεβόταν το Οθωμανικό σύνταγμα, θα εξασφάλιζε τους απαιτούμενους οικονομικούς πόρους⁴⁰² για τον εκδυτικισμό των πολιτικοκοινωνικών δομών καθώς και την εγκαθίδρυση ενός κοσμικού κράτους⁴⁰³ και ότι με αυτό τρόπο θα εμποδιζόταν ο διαμελισμός της Αυτοκρατορίας⁴⁰⁴". Η Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ σε μια επιστολή που απέστειλε στις 10 Αυγούστου 1919 στον Μουσταφά Κεμάλ, υπογράμμιζε το γεγονός ότι η Συρία είχε ζητήσει ήδη την αμερικανική προστασία και συνιστούσε την παρόμοια πολιτική τοποθέτηση⁴⁰⁵. Επίσης, τόνιζε ότι η Αυτοκρατορία στη νέα περίοδο στο διπλωματικό πεδίο είχε ανάγκη έναν ισχυρό σύμμαχο⁴⁰⁶. Σε αντίθεση με τον Κεμάλ, ο οποίος όπως είδαμε παραπάνω, στο Συνέδριο του Ερζουρούμ έκανε αναφορά σε "άπιστες" μερίδες των μη μουσουλμανικών στοιχείων της Αυτοκρατορίας καθώς και στον όρο "άπατρις", η Αντίβαρ στην ίδια επιστολή υπογράμμιζε ότι στη νέα περίοδο οι μειονότητες θα παρέμεναν στην Αυτοκρατορία στηριζόμενες σε μια από τις μεγάλες δυνάμεις και έτσι πρότεινε την επιλογή της αμερικανικής υποστήριξης για τα μουσουλμανικά – τουρκικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας⁴⁰⁷. Ο στρατηγός Σαλαχαττίν

⁴⁰¹ Την ίδια περίοδο (Σεπτέμβριος 1919), στο Ερζουρούμ ο στρατηγός Καράμπεκιρ συναντήθηκε με τον αμερικανό στρατηγό Χάρμπορτ ο οποίος εκείνη την περίοδο περιόδευε στην ανατολική ενδοχώρα. Σε αυτές τις συναντήσεις ο Καράμπεκιρ επισήμανε στον Αμερικάνο συνάδελφο του ότι οι ένοπλες δυνάμεις του ήταν η καλύτερη εγγύηση για το αμερικανικό κεφάλαιο το οποίο θα εισαγόταν στην χώρα σε περίπτωση που οι ΗΠΑ υποστήριζαν τις τουρκικές διεκδικήσεις. Αναλυτικότερα βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:331-332.

⁴⁰² Η έλλειψη οικονομικών πόρων φαίνεται ότι οδήγησε πολλούς στην υποστήριξη της παραπάνω θέσης. Προς αυτή την κατεύθυνση τείνουν οι τοποθετήσεις του Rauf Orbay και της Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:87 και Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:200.

⁴⁰³ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:83.

⁴⁰⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:85.

⁴⁰⁵ Η Αντίβαρ αναφερόμενη στην περίπτωση των Φιλιππίνων τόνιζε χαρακτηριστικά: «(...) Η Αμερική η οποία εκσυγχρόνισε μια βάρβαρη χώρα όπως τις Φιλιππίνες (...)». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:87-88.

⁴⁰⁶ Το ίδιο.

⁴⁰⁷ Το ίδιο.

στα πλαίσια της ιδέας του αμερικανικού προτεκτοράτου, πρότεινε στον Κεμάλ την ανταλλαγή πληθυσμών με την Αρμενία⁴⁰⁸.

Απέναντι σε αυτές τις τοποθετήσεις η στάση του Μουσταφά Κεμάλ χαρακτηριζόταν από επιφυλακτικότητα. Σε επιστολή του στον Μπεκίρ Σαμί ζητούσε να διευκρινιστεί ο όρος "οθωμανικές κτήσεις": «(...) Ποια είναι τα σύνορα των οθωμανικών κτήσεων; Εννοούνται τα προπολεμικά μας σύνορα;»⁴⁰⁹. Και ακριβώς σε αυτό το σημείο, αναφερόμενος στον "όρο οθωμανικές κτήσεις" του Μπεκίρ Σαμί, έκανε αισθητό το χάσμα που χώριζε τις δικές του απόψεις με αυτές των συνέδρων που υποστήριζαν την ιδέα του αμερικανικού προτεκτοράτου: «Αν σε αυτά τα σύνορα συμπεριλαμβάνεται η Συρία και το Ιράκ, είναι δυνατόν η Ανατολή να ζητήσει προτεκτοράτο για λογαριασμό της Αραβίας;»⁴¹⁰. Σε αντίθεση με τη μερίδα των συνέδρων οι οποίοι υποστήριζαν την ιδέα του προτεκτοράτου, ο Κεμάλ και μια μερίδα καριεριστών και επαγγελματιών που είχε παρόμοιες τοποθετήσεις⁴¹¹ υποστήριζαν κατεξοχήν την ανεξαρτησία της Ανατολής και δεν επιθυμούσαν ξένη επέμβαση στο πολιτικό πεδίο της χώρας⁴¹².

Το Συνέδριο της Σεβάστειας ολοκληρώθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1919. Στο τέλος του συνεδρίου η Κεντρική Επιτροπή ενισχύθηκε με 9 νέα μέλη και μετονομάστηκε σε Αντιπροσωπευτική Επιτροπή (Heyet-i Temsilîyye)⁴¹³. Κατά την γνώμη μας, αυτή η αλλαγή ονομασίας πραγματοποιήθηκε με βάση τους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του Κεμάλ. Με αυτό τον τρόπο υπογραμμίστηκε η μετάβαση από την Κεντρική Επιτροπή του Συνεδρίου του Ερζουρούμ στην Αντιπροσωπευτική Επιτροπή του Συνεδρίου της Σεβάστειας, η οποία, σύμφωνα με το καταστατικό που συμφωνήθηκε σε αυτό, εκπροσωπούσε όλες τις κεντρικές επιτροπές των τοπικών οργανώσεων της ανατολικής ενδοχώρας με βάση ένα οργανωτικό σχήμα το οποίο διακλαδωνόταν από το αστικό κέντρο μέχρι το μικρότερο κέντρο διοίκησης (το χωριό)⁴¹⁴. Παράλληλα με τη νέα

⁴⁰⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:90.

⁴⁰⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:84.

⁴¹⁰ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Το ίδιο.

⁴¹¹ Για τις παρόμοιες τοποθετήσεις αυτής της μερίδας με τον Κεμάλ βλπ. ενδεικτικά το ίδιο, σελ.:95.

⁴¹² Η συγκεκριμένη τοποθέτηση του Κεμάλ και μιας μερίδας των καριεριστών και επαγγελματιών δεν έχει αποτελέσει το επίκεντρο καμίας μελέτης μέχρι σήμερα.

⁴¹³ Στα 9 μέλη που είχαν εκλεχθεί από το Συνέδριο του Ερζουρούμ προστέθηκαν 7 νέα μέλη. Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:259-261.

⁴¹⁴ Σύμφωνα με αυτό το οργανωτικό σχήμα, με την συμμετοχή των χωριών, της κωμοπόλεων, των καζάδων και των δήμων θα πραγματοποιούνταν το γενικό συνέδριο της επαρχίας στο οποίο θα εκλεγόταν η Κεντρική Επιτροπή της κάθε επαρχίας. Με τη συμμετοχή της Κεντρικής Επιτροπής της κάθε επαρχίας θα πραγματοποιούνταν το Γενικό Συνέδριο στο οποίο θα εκλεγόταν η

Αντιπροσωπευτική Επιτροπή, ξεκίνησαν οι προσπάθειες για την επέκταση της ακτίνας δράσης της πολιτικής επιρροής του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του στην ανατολική ενδοχώρα⁴¹⁵ καθώς και στους κόλπους των ένοπλων δυνάμεων⁴¹⁶.

Το τελικό ανακοινωθέν του Συνεδρίου της Σεβάστειας, οι ομιλίες του Κεμάλ και κυρίως τα άρθρα γνώμης τα οποία εμφανίστηκαν στις στήλες της εφημερίδας "Ιραντέγι Μιλλιγιέ" (Εθνική Βούληση) μας βοηθούν να μελετήσουμε τις βασικές πολιτικές τοποθετήσεις των συνέδρων και κυρίως του Μουσταφά Κεμάλ και της ομάδας των καριεριστών και επαγγελματιών που τον υποστήριζε⁴¹⁷. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής πραγματοποιήθηκε ειδική μνεία στην "εθνική αρχή": «(...) Στις 3ο Οκτωβρίου 1918 υπογράφηκε συνθηκολόγηση με τους Συμμάχους με βάση την αρχή των

Αντιπροσωπευτική Επιτροπή. Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:248-252. Τονίζουμε ότι το προβλεπόμενο από το καταστατικό, Γενικό Συνέδριο δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.

⁴¹⁵ Ο Άγγλος αντιναύαρχος Ρόμπεκ στις 19 Νοεμβρίου 1919 απέστειλε στο Λονδίνο μια λίστα των οργανώσεων που ελέγχονταν από τον Μουσταφά Κεμάλ και οι οποίες είχαν αποστείλει επιστολές διαμαρτυρίας στους Συμμάχους για την γαλλική κατοχή των πόλεων Ούρφα, Άντεπ και Μάρας. Η συγκεκριμένη λίστα είναι σημαντική διότι μας δείχνει τον βαθμό στον οποίο ο Κεμάλ ανέπτυξε την ακτίνα δράσης του στην ανατολική ενδοχώρα αμέσως μετά το τέλος του Συνεδρίου της Σεβάστειας. Με βάση αυτή τη λίστα βλέπουμε ότι η δράση του το Φθινόπωρο του 1919 επικεντρώθηκε και γνώρισε ανάπτυξη σε δυο περιοχές της Μικρής Ασίας. Από την μια, βλέπουμε μια αυξημένη παρουσία που απλώνεται από την Θράκη, τα νότια παράλια του Μάρμαρα, την Προύσα, το Εσκίσεχιρ στα δυτικά παράλια του Πόντου. Και από την άλλη, συναντάμε αυξημένη παρουσία στην Κεντρική Ανατολή, ανατολικά από το Ερζουρούμ δυτικά μέχρι το Ικόνιο. FO.406/41, p.390, No.175/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 222-224.

⁴¹⁶ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:211. Την ίδια ακριβώς περίοδο φάνηκε ότι η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά είχε διαφορετικές απόψεις από τους Άγγλους σε ότι αφορά την αντιμετώπιση της πολιτικής δράσης του Κεμάλ. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ η κυβέρνηση είχε ανακοινώσει ότι ξεκινούσε τις διαδικασίες για την διεξαγωγή βουλευτικών εκλογών. Στην πραγματικότητα όμως, αυτή η ανακοίνωση ήταν ένας πολιτικός ελιγμός. Μια αγγλική αναφορά στις 27 Αυγούστου 1919 τονίζει ότι αυτή η ανακοίνωση δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ένα τέχνασμα της κυβέρνησης για να κερδίσει χρόνο. FO.406/41, p.193-195, No.96 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 87. Άλλωστε, γνωρίζουμε ότι την ίδια περίοδο ο πρωθυπουργός Φερίτ Πασάς είχε ζητήσει επανειλημμένα τη στρατιωτική βοήθεια των Άγγλων με το πρόσχημα της προφύλαξης των χριστιανικών πληθυσμών. D.B.F.P., 1st series, Vol.IV, p.736-738, No.493 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 85. Οι Άγγλοι από την πλευρά τους, μετά το Συνέδριο της Σεβάστειας, άρχισαν να ταυτίζουν την υφιστάμενη πολιτική κατάσταση στην Ανατολή με την Επανάσταση του 1907 και να προβληματίζονται για το αν θα έπρεπε να έρθουν σε συνεννόηση με τον Κεμάλ και τους συντρόφους του ή όχι (και για πόσο ακόμη θα έπρεπε να υποστηριχθεί η κυβέρνηση του Φερίτ Πασά η οποία δεν μπορούσε να επιβληθεί έξω από τα σύνορα της Κωνσταντινούπολης). Ενδεικτικά βλπ. D.B.F.P., 1st series, Vol.IV, p.763-765, No.513 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:104.

⁴¹⁷ Η "İrade-i Milliye" κυκλοφόρησε υπό την διεύθυνση του Κεμάλ και των στενών συνεργατών του για πρώτη φορά στις 14 Σεπτεμβρίου 1919 στην Σεβάστεια. Μετά την αποχώρηση του Κεμάλ από την Σεβάστεια εξακολούθησε να κυκλοφορεί με κάποιες διακοπές μέχρι το 1922. Βλπ. Ayül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:38.

εθνοτήτων»⁴¹⁸. Οι Σύμμαχοι χαρακτηρίζονται ως αυτοί οι οποίοι “καταπατούν” την συγκεκριμένη αρχή: «Ένα έθνος το οποίο διεκδικεί το δίκαιο του δεν αμαρτάνει. Αμαρτάνουν αυτοί που κακοποιούν αυτό το δίκαιο (...)»⁴¹⁹. Στα πλαίσια της έμφασης η οποία δίδεται στην “εθνική αρχή” οι βασικές τοποθετήσεις του Συνεδρίου της Σεβάστειας ξεπερνούν τα παραδοσιακά όρια της μουσουλμανικής αλληλεγγύης (και επομένως της ούμμας)⁴²⁰. Έτσι, η Ιραντέγι Μιλλιγιέ έναν μήνα μετά την ολοκλήρωση των εργασιών του Συνεδρίου, στις 12 Οκτωβρίου 1919, μέσα από τις στήλες της χαιρέτιζε όλους τους εθνικούς αγώνες που πραγματοποιούνταν με βάση την “εθνική αρχή” (και όχι απλώς τους αντιιμπεριαλιστικούς αγώνες των μουσουλμάνων)⁴²¹. Με βάση αυτή την αρχή άλλωστε, υπογραμμίζεται ο βασικός στόχος ο οποίος τονίστηκε και στο Συνέδριο του Ερζουρούμ και ο οποίος δεν είναι άλλος παρά η διαφύλαξη των συνόρων του 1918. Παράλληλα, δίνεται μεγάλη έμφαση στην Ανατολή, τη πατρίδα των μουσουλμάνων – τούρκων κατοίκων της Αυτοκρατορίας: «Οι μουσουλμάνοι που ζουν στα σύνορα που καθορίστηκαν σύμφωνα με την συνθήκη στις 30 Οκτωβρίου 1918 (...) αποτελούν την πλειοψηφία (...) και μια ενότητα»⁴²². Επίσης, γίνεται αναφορά σε αυτούς τους κατοίκους με την ιδιότητα ότι είναι κάτοικοι της ανατολικής ενδοχώρας: «(...) Η Ανατολή σκέφτεται κάποια πράγματα (...) έχει κάποιους στόχους»⁴²³. Αν οι Σύμμαχοι ήταν αυτοί που δεν σέβονταν την “εθνική αρχή”, οι Έλληνες ήταν οι “δούλοι” των Τούρκων οι οποίοι πραγματοποιούσαν επίθεση στην Αυτοκρατορία: «Το έθνος δεν

⁴¹⁸ Απόσπασμα από την εναρκτήρια ομιλία του Μουσταφά Κεμάλ στο συνέδριο. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Λόγος)*, Τρίτος Τόμος (Τα Ντοκουμέντα), Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:59.

⁴¹⁹ Απόσπασμα από άρθρο στην “İrade-i Milliye” στις 15 Δεκεμβρίου 1919 στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:101.

⁴²⁰ Αυτό φυσικά δεν εμποδίζει την “İrade-i Milliye” να εκφράσει αισθήματα αλληλεγγύης με τον ισλαμικό κόσμο. «Η Τουρκία και ο ισλαμικός κόσμος(...)» στο απόσπασμα από άρθρο της “İrade-i Milliye” στις 18 Μαρτίου 1919 στο ίδιο, σελ.:112.

⁴²¹ “İrade-i Milliye”, 12 Οκτωβρίου 1919 στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:130. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στις στήλες της εφημερίδας αφηνόταν να εννοηθεί ότι ο μπολσεβικισμός στην ουσία ήταν ο εθνικός αγώνας των Ρώσων και ότι οι μπολσεβίκοι χαρακτηρίζονταν ως “Ρώσοι εθνικιστές”. Βλπ. “İrade-i Milliye”, 2 Φεβρουαρίου 1920 στο ίδιο, σελ.:208.

⁴²² Απόσπασμα από την πρώτη παράγραφο του τελικού ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας στο Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:245. Παράλληλες θέσεις εκφράζονται και στην 6^ο παράγραφο του ανακοινωθέντος. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:247.

⁴²³ Απόσπασμα από άρθρο στην “İrade-i Milliye” στις 24 Νοεμβρίου 1919 στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:135. Επίσης βλπ. απόσπασμα από άρθρο στην “İrade-i Milliye” στις 10 Νοεμβρίου 1919 στο ίδιο, σελ.:192.

επιθυμεί οι Έλληνες, οι οποίοι ήταν επί αιώνες δούλοι του Τούρκου, να ποδοπατήσουν την τιμή και τα ιερά του (...)»⁴²⁴.

Με βάση την εθνική αρχή, μεγάλη έμφαση δίδεται στην εθνική βούληση και στο γεγονός ότι ο Σουλτάνος σέβεται αυτή την βούληση: «(...) Ο Σουλτάνος έχει τα ίδια αισθήματα και είναι μαζί με το έθνος (...)»⁴²⁵. Στο Συνέδριο της Σεβάστειας εντατικοποιήθηκε η κριτική κατά της κυβέρνησης του Φερίτ Πασά. Η κυβέρνηση κατηγορούταν για αναποτελεσματικές πολιτικές και για το γεγονός ότι δεν σεβόταν την εθνική βούληση: «Μια χώρα μπορεί να βρεθεί σε μια τέτοια κατάσταση μονάχα με ήττα (στον Πόλεμο); (...) Οι υπαίτιοι αυτής της καταστροφής είναι οι άνθρωποι του πρωθυπουργού Φερίτ Πασά (...). (...) Η προδοσία του Φερίτ Πασά (...) ο οποίος προσπάθησε να ξεγελάσει το έθνος και τον Σουλτάνο μας (...). Ο προδότης Σουλτάνος (...) δεν διστάζει να ανακοινώσει την ίδρυση μιας Αρμένικης κυβέρνησης στις ανατολίτικες επαρχίες»⁴²⁶. Την ίδια στιγμή, αμφισβητούνταν η βάση νομιμοποίησης της κυβέρνησης: «Σε κανένα μέρος του κόσμου η κυβέρνηση ενός έθνους δεν μπορεί να απαρτίζεται από κλέφτες, προδότες, ασύστολους προδότες του έθνους, αγράμματους που δεν γνωρίζουν σε ποιον αιώνα ζουν. Διότι ένα τέτοιο έθνος δεν δικαιοδοτεί μια τέτοια κυβέρνηση. Εκλέγει μια άλλη η οποία συμβαδίζει με την συνείδηση και τις τοποθετήσεις του»⁴²⁷. Σε σχέση με την αναποτελεσματικότητα της κυβέρνησης, το Συνέδριο της Σεβάστειας στο τελικό ανακοινωθέν του συμπεριλάμβανε μια παράγραφο η οποία προέβλεπε την δημιουργία μιας προσωρινής κυβέρνησης στην ανατολική ενδοχώρα: «Σε περίπτωση που η Οθωμανική κυβέρνηση αντιμετωπίσει πίεση και αναγκαστεί να παραιτηθεί από ένα κομμάτι της πατρίδας, καθορίστηκαν τα απαιτούμενα μέτρα που θα

⁴²⁴ Απόσπασμα από το κύριο άρθρο του πρώτου φύλου της "İrade-i Milliye" στις 14 Σεπτεμβρίου 1919 στο ίδιο, σελ.:181. Παρόμοιες κριτικές από την Ιραντέγιε Μιλλιγιέ δέχονταν και οι Αρμένιοι. Ενδεικτικά βλπ. "İrade-i Milliye", 26 Σεπτεμβρίου 1919 στο ίδιο, σελ.:73.

⁴²⁵ Απόσπασμα από άρθρο στην "İrade-i Milliye" στις 28 Σεπτεμβρίου 1919 στο ίδιο, σελ.:74.

⁴²⁶ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Απόσπασμα από άρθρο στην "İrade-i Milliye" στις 14 Σεπτεμβρίου 1919 στο ίδιο, σελ.:64-67.

⁴²⁷ Σύμφωνα με το απόσπασμα του συγκεκριμένου άρθρου της "İrade-i Milliye", ο ισχυρισμός της αναποτελεσματικότητας της κυβέρνησης βασίζεται σε τρία σημεία: Προδοσία στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής (συμβιβασμοί που αντιβαίνουν την εθνική αρχή), κατάχρηση εξουσίας και εξασφάλιση οικονομικών οφελών στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, ασυμφωνία με τον εκδυτικισμό. Βλπ. "İrade-i Milliye" στις 17 Σεπτεμβρίου 1919 στο ίδιο, *İrade-i ...*, σελ.: 68.

ληφθούν και τα οποία αφορούν την διοίκηση, την πολιτική και την στρατιωτική κατάσταση»⁴²⁸.

Στο όνομα της εθνικής βούλησης –*iradei milliye*-, πραγματοποιούταν κάλεσμα για την άμεση επαναλειτουργία της εθνικής βουλής –*millet meclisi*-⁴²⁹: «Η εθνική κυριαρχία από την μετάβαση στη συνταγματική μοναρχία μέχρι σήμερα αντιμετώπισε κρίσεις. Σήμερα, όλος ο κόσμος γνωρίζει πολύ καλά ότι κατέχει έναν αδιαμφισβήτητο ρόλο στην κοινωνική και πολιτική ζωή των Τούρκων»⁴³⁰. Με βάση την εθνική βούληση νομιμοποιούταν η δράση και κυρίως οι συγκεντρωτικοί σχεδιασμοί του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του: «Εξαιτίας των συνθηκών που αντιμετωπίζει η πατρίδα και σύμφωνα με την εθνική συνείδηση, οι σύλλογοι ένωσαν τις δυνάμεις τους για δημιουργία ενός ενιαίου **“Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης” (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti)**. (Ο στόχος του συλλόγου είναι) η υπεράσπιση της ενότητας της πατρίδας, του χαλιφάτου, της βασιλείας και της εθνικής ανεξαρτησίας, η διοργάνωση των εθνικών δυνάμεων και η εξασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας»⁴³¹.

Με το Συνέδριο της Σεβάστειας υπογραμμίστηκε η ανάγκη της εξασφάλισης τελικής ειρήνης ώστε να αναπτυχθεί το μουσουλμανικό – τουρκικό κεφάλαιο: «Το Τουρκικό έθνος για την πρόοδο του δεν έχει ανάγκη το προτεκτοράτο. Έχει ανάγκη ειρήνη και ησυχία. Ο Τούρκος αγρότης είναι εργατικός. Ο Τούρκος νέος είναι έξυπνος. Το Τουρκικό έδαφος είναι γόνιμο. Το Τουρκικό έδαφος παρ’ όλες τις γλωσσικές και θρησκευτικές ασυμφωνίες φιλοξένησε διάφορα έθνη και τους παραχώρησε δικαιώματα. Το Τουρκικό έθνος κινείται με βάση ένα πρόγραμμα. Το Τουρκικό έθνος με την σημερινή του στάση έχει απόδειξει το επίπεδο του. Οι Τούρκοι είναι ζωντανοί και θα ζήσουν, θα εξυψωθούν και συνεχώς θα εξυψώνονται»⁴³². Στα πλαίσια του Συνεδρίου της

⁴²⁸ Απόσπασμα από τον τέταρτη παράγραφο του τελικού ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας στο Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:246. Επίσης βλπ. Τρίτη παράγραφο του τελικού ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας στο ίδιο.

⁴²⁹ Βλπ. Πέμπτη και έκτη παράγραφο του τελικού ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας στο Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:247. Με αυτές τις παραγράφους η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή αναλάμβανε καθήκοντα κυβέρνησης έκτακτης ανάγκης στην ανατολική ενδοχώρα.

⁴³⁰ Απόσπασμα από άρθρο στην “*İrade-i Milliye*” στις 8 Δεκεμβρίου 1919 στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:196.

⁴³¹ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Απόσπασμα από την έβδομη παράγραφο του τελικού ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας στο Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:248.

⁴³² Ο Ταμέρ αναφέρει ότι το συγκεκριμένο άρθρο ενδέχεται να έχει γραφθεί από τον ίδιο τον Κεμάλ. Απόσπασμα από άρθρο στην “*İrade-i Milliye*” στις 2 Οκτωβρίου 1919 στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:40.

Σεβάστειας, των προαναφερθέντων και του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης η έμφαση στο ιδεολογικό πεδίο διδόταν στην ενότητα του "μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους" της Ανατολής⁴³³.

2. Η αναμέτρηση του Μουσταφά Κεμάλ με την οθωμανική κυβέρνηση

Αν η οργάνωση του Συνεδρίου της Σεβάστειας (4 -11 Σεπτεμβρίου 1919) με το πολιτικό και ιδεολογικό του υπόβαθρο ήταν το πρώτο βήμα το οποίο εξασφάλισε στον Μουσταφά Κεμάλ και στους συντρόφους του μια οργανωτική δομή, η επίθεση του Κεμάλ στην κυβέρνηση του Φερίτ Πασά αμέσως μετά τη λήξη του Συνεδρίου της Σεβάστειας λειτούργησε ενισχυτικά ως προς την εγκαθίδρυση και την ανάπτυξη της νέας οργανωτικής δομής, δηλαδή του νεοϊδρυθέντος Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Αμέσως μετά τη λήξη του Συνεδρίου της Σεβάστειας, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του εντατικοποίησαν τις προσπάθειες τους με σκοπό να θέσουν υπό τον έλεγχο τους τα νευραλγικά σημεία της γραφειοκρατίας (στρατιωτικής και πολιτικής) στην ανατολική ενδοχώρα⁴³⁴. Την ίδια περίοδο, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο ίδιος ο Κεμάλ στα απομνημονεύματά του, ο πρωθυπουργός Φερίτ Πασάς είχε εντατικοποιήσει τις προσπάθειες του για να εμποδίσει την δράση του Κεμάλ και των συνεργατών του. Συγκεκριμένα, προσπαθούσε να τοποθετήσει έμπιστα άτομα σε υψηλά γραφειοκρατικά πόστα της Ανατολής και να κινητοποιήσει τους Κούρδους ώστε να εναντιωθούν στους σχεδιασμούς του Μουσταφά Κεμάλ⁴³⁵. Αντιμέτωπος με τις προσπάθειες του Φερίτ Πασά, ο Μουσταφά Κεμάλ την τελευταία ημέρα του Συνεδρίου της Σεβάστειας (11 Σεπτεμβρίου 1919), έστειλε μια επιστολή διαμαρτυρίας στο Σουλτάνο για την επιθετική στάση της κυβέρνησης στην οποία πέρα από την διαμαρτυρία τόνιζε ότι η οργάνωση του προχωρούσε στην διακοπή όλων των επικοινωνιών της ανατολικής ενδοχώρας με την κεντρική κυβέρνηση μέχρι να εκλεχθεί μια νέα κυβέρνηση η οποία θα

⁴³³ Βλπ. "İrade-i Milliye" στις 14 Σεπτεμβρίου 1919, 1 Δεκεμβρίου 1919, 4 Μαρτίου στο Aytül Demir, *İrade-i ...*, σελ.:184, 193, 216 και Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:245.

⁴³⁴ Για αυτές τις προσπάθειες ενδεικτικά Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:101.

⁴³⁵ Για την λεπτομερή εξιστόρηση αυτής της διαμάχης βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:101-116.

στηρίζεται στην εθνική βούληση⁴³⁶. Με αυτό τον τρόπο, ο Κεμάλ από την μια κάλεσε τον Σουλτάνο να λάβει πρωτοβουλίες και από την άλλη, μέσα σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα εξασφάλισε τα ηνία της διακυβέρνησης στην ανατολική ενδοχώρα. Από την νύχτα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου μέχρι την νύχτα της 30 Σεπτεμβρίου 1919, στην Αυτοκρατορία υπήρχαν δυο κυβερνητικά σχήματα. Μια κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη η οποία είχε διοριστεί σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1876 από τον Σουλτάνο ο οποίος νωρίτερα είχε προχωρήσει στην διάλυση της βουλής και ένα σχήμα διακυβέρνησης στην Σεβάστεια το οποίο ελεγχόταν από τον Σύλλογο Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης του Μουσταφά Κεμάλ⁴³⁷. Έτσι, στην ανατολική ενδοχώρα σχεδόν για τρεις εβδομάδες τα ηνία της εξουσίας άνηκαν στον Σύλλογο Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Για τις ανάγκες αυτής της μελέτης, αυτή τη περίοδο την ονομάζουμε "πρώτη περίοδος διακυβέρνησης του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης στην Ανατολή". Με την έναρξη της πρώτης περιόδου, στις 13 Σεπτεμβρίου 1919, ο Μουσταφά Κεμάλ ανακοίνωσε την έναρξη εργασιών για την πραγματοποίηση βουλευτικών εκλογών⁴³⁸. Σε αυτό το ανακοινωθέν, το σχήμα με βάση το οποίο προτεινόταν να διεξαχθούν οι βουλευτικές εκλογές μας προϊδεάζει για το νέο σχήμα διακυβέρνησης που πρότεινε την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή ο Μουσταφά Κεμάλ: «Πρώτον, οι προετοιμασίες για την διεξαγωγή των εκλογών θα πραγματοποιηθούν σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σε συνεργασία με τους δήμους και τους Συλλόγους Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων. Δεύτερον, (...) ο αριθμός των βουλευτών θα πρέπει να γνωστοποιηθεί στην Αντιπροσωπευτική Επιτροπή. Ο καθορισμός των υποψηφίων θα πραγματοποιηθεί στην συνέχεια (...)»⁴³⁹. Με αυτό τον τρόπο, προτεινόταν ένα νέο σχήμα διακυβέρνησης με βάση την λογική των ομόκεντρων κύκλων. Στο κέντρο βρισκόταν η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή (Heyeti Temsiliyye) η οποία σε συνεννόηση με την γραφειοκρατία καθόριζε την βασική πολιτική γραμμή⁴⁴⁰.

⁴³⁶ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:116-117.

⁴³⁷ Κατά τις πρώτες ώρες της 12^{ης} Σεπτεμβρίου 1919, ο Μουσταφά Κεμάλ απέστειλε τηλεγραφήματα σε όλα τα νευραλγικά σημεία της πολιτικής και στρατιωτικής γραφειοκρατικής δομής της Ανατολής. Σε αυτά ισχυριζόταν ότι η κυβέρνηση εμπόδιζε την οργάνωση, άρα το έθνος, να επικοινωνήσει με τον Σουλτάνο και ζητούσε από τους στρατηγούς και τους αξιωματούχους να διακόψουν την επικοινωνία τους με την Κωνσταντινούπολη και να απευθύνονται αποκλειστικά στην Σεβάστεια. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:118-119, Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1217, Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:207, 233-234 και Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:392-393.

⁴³⁸ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:120.

⁴³⁹ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Το ίδιο.

⁴⁴⁰ Αμέσως μετά από αυτό το ανακοινωθέν ο Κεμάλ εξέδωσε ένα δεύτερο ανακοινωθέν. Με αυτό ζητούσε την ομαλή λειτουργία της γραφειοκρατικής δομής και την υπακοή της στις εντολές του. Όσοι

Στην περιφέρεια αυτού του σχήματος διακυβέρνησης λάμβαναν μέρος το δίκτυο των Συλλόγων Υπεράσπισης Δικαιωμάτων (των τοπικών αντιστασιακών οργανώσεων) και οι δήμοι. Με βάση το γεγονός ότι στη νέα περίοδο δεν υπήρχε κανένας σχεδιασμός για την περισυλλογή φόρου για λογαριασμό του Συλλόγου Υπεράσπισης και Δικαιωμάτων⁴⁴¹ και φυσικά το γεγονός ότι ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του δεν προχώρησαν στην δημιουργία "υπουργείων", επισημαίνουμε με επιφύλαξη ότι το παραπάνω σχήμα διακυβέρνησης (των ομόκεντρων κύκλων) είχε στο επίκεντρο του την ίδρυση μιας νέας κυβέρνησης της Ανατολής η οποία θα ελεγχόταν από την κεντρική επιτροπή –την Αντιπροσωπευτική Επιτροπή (Heyeti Temsilliyye)- του νεοϊδρυθέντος Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης . Ας σημειωθεί ότι, αμέσως μετά την διακοπή επικοινωνιών με την Κωνσταντινούπολη, ο Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης επέκτεινε την ακτίνα της δράσης του⁴⁴² στον Πόντο(Κασταμονή)⁴⁴³, στον Μαρμαρά⁴⁴⁴ και στην Κεντρική Ανατολή (Ικόνιο)⁴⁴⁵.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1919, ένας παλαιός γνώριμος του Κεμάλ και ηλικιακά πολύ μεγαλύτερος του, ο Αμντουλκερίμ Πασάς επικοινωνήσε από την Κωνσταντινούπολη με το τηλεγραφικό κέντρο της Σεβάστειας και συνομίλησε με τον "αρχηγό"⁴⁴⁶ του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης, τον Μουσταφά Κεμάλ. Αν και δεν γνωρίζουμε τους λόγους που οδήγησαν τον Αμντουλκερίμ Πασά σε αυτή τη κίνηση, γνωρίζουμε το περιεχόμενο των συζητήσεων του με τον Κεμάλ⁴⁴⁷: Ο Αμντουλκερίμ Πασάς διαβεβαίωσε από την πλευρά του τον Μουσταφά Κεμάλ ότι ο Σουλτάνος γνώριζε όλες τις εξελίξεις. Ο Κεμάλ από την πλευρά του τόνισε ότι οι Σύμμαχοι είχαν αρχίσει να αλλάζουν στάση χάρη στην δική του πολιτική δράση και

γραφειοκράτες δεν υπάκουαν σε αυτό το κάλεσμα θα απομακρύνονταν αμέσως από το πόστο τους. Επίσης, ανακοινωνόταν ότι το εμπόριο στην Ανατολή δεν θα υπόκειται σε περιορισμούς. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:121, Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:86-87 και Aytil Demir, *İrade-i ...*, σελ.:16.

⁴⁴¹ Ο Αβτζιόγλου αναφέρει ότι ο νέος Σύλλογος Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης πλαισιωνόταν οικονομικά από τους πρόκριτους της Ανατολής. Επίσης, αναφέρει ότι αυτή η υποστήριξη ήταν περιορισμένης κλίμακας και ότι κατά την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1919 ο Κεμάλ αντιμετώπιζε μεγάλο οικονομικό πρόβλημα. Βλπ. Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*,σελ.:995 και 1004.

⁴⁴² Βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:267.

⁴⁴³ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:134.

⁴⁴⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:151.

⁴⁴⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:138.

⁴⁴⁶ Ο Κεμάλ θεσμικά δεν κατείχε αυτόν τον τίτλο. Όπως και άλλες προσωπικότητες, ήταν μέλος της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής. Όμως, όπως είδαμε άλλωστε και παραπάνω, μετά τις 11 Σεπτεμβρίου ανέλαβε ανεξάρτητη πολιτική δράση και ανεξάρτητες πρωτοβουλίες.

⁴⁴⁷ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:143-145.

διαβεβαίωσε τον Αμντουλκερίμ Πασά ότι η δράση του δεν είχε καμία σχέση με τον μπολσεβικισμό ή με το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου. Αφού επανέλαβε τις γνωστές του θέσεις περί εθνικής βούλησης στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω, τόνισε ότι ο εθνικός διχασμός θα διευκόλυνε το έργο των ξένων και φρόντισε να υπενθυμίσει ότι, στην περίπτωση που η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης δεν παραιτούταν, δεν μπορούσε να εγγυηθεί για την ασφάλεια της ζωής όσων συνεργάζονται με αυτή. Αν και δεν γνωρίζουμε λεπτομερειακά τις πολιτικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα τα τελευταία εικοσιτετράωρα του Σεπτεμβρίου του 1919 στην Κωνσταντινούπολη, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αποφασιστικότητα του Κεμάλ οδήγησε στις 2 Οκτωβρίου 1919 τον πρωθυπουργό Φερίτ Πασά σε παραίτηση⁴⁴⁸.

Από τις 11 Σεπτεμβρίου μέχρι την περίοδο παραίτησης του Φερίτ Πασά (αρχές Οκτωβρίου 1919), ο Μουσταφά Κεμάλ έθεσε σταδιακά υπό τον έλεγχο του τις γραφειοκρατικές (στρατιωτικές και πολιτικές) δομές της Ανατολής, οι οποίες, παρά το γεγονός ότι είχε διακοπή η επικοινωνία της ανατολικής ενδοχώρας με την Κωνσταντινούπολη, εξακολουθούσαν να λειτουργούν κανονικά⁴⁴⁹. Από το αρχηγείο του στην Σεβάστεια, ο Μουσταφά Κεμάλ όλη αυτή την περίοδο εξέδιδε ανακοινωθέντα και υπέγραφε επίσημα έγγραφα στο όνομα της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής του Συνεδρίου της Σεβάστειας⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:153.

⁴⁴⁹ Αναλυτικότερα βλπ. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:272-273.

⁴⁵⁰ Άμεση συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν οι έντονες διαμαρτυρίες των μελών της τοπικής οργάνωσης της Τραπεζούντας (κυρίως τα αστικά στοιχεία –η μεσαία τάξη σύμφωνα με τον ορισμό του Μανν-της Κωνσταντινούπολης τα οποία είχαν εναντιωθεί στον Κεμάλ κατά την διάρκεια του Συνεδρίου του Ερζουρούμ) και των συνεργατών του Κεμάλ. Οι ενστάσεις στις κινήσεις του Κεμάλ (διακοπή επικοινωνίας με Κωνσταντινούπολη, ίδρυση νέων "κυβερνητικών δομών" στην Ανατολή κ.ο.κ.) επικεντρώνονταν κυρίως σε δυο σημεία: Στις φιλοδοξίες του Κεμάλ και στην υποψία ότι αυτές οι φιλοδοξίες ενδεχομένως να οδηγούσαν στην ίδρυση μιας στρατιωτικής δικτατορίας στην Ανατολή. Η εδραίωση της πολιτικής δράσης του Μουσταφά Κεμάλ δεν προκάλεσε μονάχα συγκρούσεις στους κόλπους των παραγόντων του τουρκικού φιλελευθερισμού. Προκάλεσε και την αποξένωση διάφορων ντόπιων άρχουσων τάξεων της ανατολικής ενδοχώρας. Καθ' όλη την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1919 και του Χειμώνα του 1920, πρόκριτοι, μικροαστοί και θρησκευτικοί λειτουργοί της ενδοχώρας ένωσαν τις δυνάμεις τους στην Σεβάστεια, στην Τραπεζούντα, στο Ικόνιο, στην Καισαρεία, στα δυτικά παράλια του Πόντου, στον Μαρμαρά, και στο Μπάιμπορτ και εναντιώθηκαν στους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του Κεμάλ. Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:258, 269-280, 446, Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:85, 89, Mahmut Goloğlu, *Sivas ...*, σελ.:148, 151-161, 273, Zeki Kadırbeyoğlu, *Zeki Kadırbeyoğlu ...*, σελ.:88, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:122,190-195, 210 και Doğan Avcioğlu, *Milli Mücadele ...*, Cemil Hakan Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyancılar (Το Δεύτερο Μέτωπο του Απελευθερωτικού Αγώνα, οι Εσωτερικές Εξεγέρσεις)*, σελ.:1218-1219.

II. Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΩΣ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΔΟΜΗΣ ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

A. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Μετά την παραίτηση του Φερίτ Πασά, ο Σουλτάνος Βαχντεττίν ανέθεσε το καθήκον σχηματισμού κυβέρνησης στον Αλί Ριζά Πασά⁴⁵¹. Η κυβέρνηση, κατά τις πρώτες ημέρες ανάληψης των καθηκόντων της, παρουσίασε μια επιφυλακτική εικόνα όσον αφορά τις σχέσεις της με την Σεβάστεια⁴⁵². Απέναντι στις "απαιτήσεις" και στην σκληρή στάση του Κεμάλ⁴⁵³ και προφανώς επειδή η αδιάλλακτη στάση του ίδιου δυσχέραινε την

⁴⁵¹ Η καθηγήτρια Μποκέ τονίζει ότι ο διορισμός ενός στρατιωτικού από τον Βαχντεττίν την συγκεκριμένη περίοδο αποτέλεσε μια συμβιβαστική λύση για τον ίδιο τον Σουλτάνο. Βλπ. Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin ...*, σελ.:64-65. Στις επίσημες Αγγλικές αναφορές συναντάμε ενδιαφέροντα σχόλια για το νέο υπουργικό συμβούλιο. Ο πρωθυπουργός χαρακτηρίζεται ως "στρατιωτικός" παρά "πολιτικός άνδρας". Υπογραμμίζονται οι πανισλαμιστικές τοποθετήσεις του σείχουισλάμη. Ο Υπουργός Πολέμου χαρακτηρίζεται ως στενός συνεργάτης του Κεμάλ. Αναλυτικότερα βλπ. D.B.F.P., 1st series, vol IV, p.877-888, No.532, FO.406/41, p.274-275, No.139 και FO.371/4161/170756 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 124, 148-149 και 296 αντιστοίχως. Ο "συμβιβαστικός" χαρακτήρας του νέου κυβερνητικού σχηματισμού τον Οκτώβριο του 1919 έβρισκε σύμφωνη την Αγγλία. Στις επίσημες αγγλικές αναφορές αυτής της περιόδου υπογραμμίζεται η αποτυχία των πολιτικών πρωτοβουλιών του Φερίτ Πασά και το γεγονός ότι οι Αγγλικές αρχές είναι έτοιμες να έρθουν σε συνεννόηση με οποιοδήποτε πολιτικό παράγοντα ο οποίος θα είναι σε θέση να επιβάλλει την τάξη και την ασφάλεια στην χώρα. Την ίδια στιγμή όμως, αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο της σύγκρουσης με τον Κεμάλ και τους συντρόφους τους και εκφράζονται σκέψεις για το αν θα πρέπει να παραμείνει η Κωνσταντινούπολη στην Αυτοκρατορία ή όχι. Βλπ. FO.406/41, p.294-295, No.140/1, FO.371/4160/146652, FO.406/41, p.352-353, No.160/1, D.B.F.P., 1st series, vol. IV, p.907-910, No.609, D.B.F.P., 1st series, vol. IV, p.788-791, No.533, D.B.F.P., 1st series, vol. IV, p.892-895, No.596, FO.406/41, p.329-330, No.154/1, D.B.F.P., 1st series, vol. IV, p.992-1000, No.646 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:165, 176, 226, 244-246, 125, 217 και 187 αντιστοίχως.

⁴⁵² Από την μια αποσαφήνισε ότι ταυτιζόταν με τις γενικές τοποθετήσεις της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού και προ πάντων με την κυριαρχία των μουσουλμανικών – τουρκικών στοιχείων με βάση τις Αρχές Ουίλσον, και από την άλλη, με τις επίσημες τοποθετήσεις της τόνισε ότι έπρεπε να γίνει σεβαστό το Σύνταγμα, η βασιλεία και η νόμιμη κυβέρνηση της χώρας. Ενδεικτικά βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:172-173.

⁴⁵³ Παρά τον "συμβιβαστικό" της χαρακτήρα η νέα κυβέρνηση δεν ανέκοψε την πολιτική δράση του Μουσταφά Κεμάλ. Η επικοινωνία ανάμεσα στην ανατολική ενδοχώρα και στην πρωτεύουσα παρέμεινε διακομμένη μέχρι τις 7 Οκτωβρίου 1919. Σε αυτό το διάστημα ο Κεμάλ επικέντρωσε τις προσπάθειες του σε δυο στόχους: Στην αναδιοργάνωση της πολιτικής και στρατιωτικής δομής υπό τον έλεγχο της Κεντρικής Αντιπροσωπείας καθώς και στην περισυλλογή "φόρων" για την οικονομική ενίσχυση του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Παράλληλα, ενδυνάμωσε τον κλοιό γύρω από την αντιπολίτευση και την κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, πίεσε την νέα κυβέρνηση να εμποδίσει την πολιτική δράση των πολιτικών παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού (Κόμμα Ελευθερίας και Συνεννόησης, Σύλλογος Φίλων της Αγγλίας, μη μουσουλμανικά στοιχεία της Κωνσταντινούπολης κ.ο.κ.) και έθεσε σε ετοιμότητα τις στρατιωτικές μονάδες των Δαρδανελίων με το πρόσχημα της "ασφάλειας της βουλής". Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:155, 161, 176, 180-184, FO.371/4161/163511, FO. 371/4162/174168, FO.

κατάσταση της, η κυβέρνηση άρχισε να αναζητά οδούς επικοινωνίας με την Σεβάστεια. Έτσι, μετά από διάφορες μεσολαβητικές προσπάθειες κάποιων παραγόντων του τουρκικού φιλελευθερισμού της Κωνσταντινούπολης⁴⁵⁴, συμφωνήθηκε να συναντήσει ο Υπουργός Ναυτικού Σαλίχ Πασά τον Κεμάλ σε "ουδέτερο" έδαφος, στην Αμάσεια⁴⁵⁵.

Οι συνομιλίες του Σαλίχ Πασά με τον Μουσταφά Κεμάλ ξεκίνησαν στην Αμάσεια στις 20 Οκτωβρίου 1919⁴⁵⁶. Η σύγχρονη ιστοριογραφία –τουρκική και ξένη- δίνει έμφαση αποκλειστικά σε ένα μέρος των συμφωνηθέντων σημείων αυτών των συνομιλιών. Γι' αυτό θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε στα σημεία στα οποία επικεντρώθηκαν οι δυο πλευρές μέσα από την παράλληλη ανάγνωση των απομνημονευμάτων του Κεμάλ και των επίσημων Αγγλικών ντοκουμέντων που αφορούν τις συγκεκριμένες συνομιλίες⁴⁵⁷. Αυτό θα μας βοηθήσει να μελετήσουμε τις διαφορετικές τοποθετήσεις των δυο πλευρών καθώς και την τελική εικόνα που διαμορφώθηκε στο τέλος αυτών των συνομιλιών.

Τα βασικά σημεία που έθεσε ο Σαλίχ Πασάς επικεντρώνονταν στον σεβασμό του Συντάγματος του 1876 και της συνταγματικής μοναρχίας. Από την μεριά του, με βάση τα σημεία που συζητήθηκαν στις συνομιλίες, βλέπουμε ότι ο Μουσταφά Κεμάλ στόχευε να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για την πολιτική του δράση. Με άλλα λόγια, επιθυμούσε να στηριχθεί στην συνταγματική μοναρχία για να επιβάλλει τις πρωτοβουλίες του στο οθωμανικό πολιτικό πεδίο. Έτσι, όταν ζήτησε ο Σαλίχ Πασάς από τον Μουσταφά Κεμάλ «η εθνική οργάνωση να δώσει κάθε είδους διαβεβαίωση (...) ώστε να παύσουν οι αμφιβολίες του Σουλτάνου για τις φήμες που αφορούν την αντικατάσταση του από τον διάδοχο», ο δεύτερος περιορίστηκε σε μια αορίστου περιεχομένου διαβεβαίωση η οποία επικεντρωνόταν στην αφοσίωση του έθνους στην βασιλεία και στο χαλιφάτο του⁴⁵⁸. Ο Σαλίχ Πασάς ζήτησε από τον Κεμάλ να παύσει τις προσπάθειες επηρεασμού της κυβέρνησης σε ότι αφορά τον διορισμό

371/4161/170756, FO.406/41, p.363-366, No.164 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:188-190, 282, 319, 298-299 και 188-190 αντιστοίχως και Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:379, 470.

⁴⁵⁴ Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στην διαμεσολάβηση του Γιουνούς Ναντί στις 6 Οκτωβρίου και του Τζεμάλ Πασά στις 7 Οκτωβρίου. Αυτοί ζήτησαν από τον Κεμάλ να συνεργαστεί με την νέα κυβέρνηση. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:162-169 και 173.

⁴⁵⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:179.

⁴⁵⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:185.

⁴⁵⁷ Τα αγγλικά ντοκουμέντα περιέχουν σημεία τα οποία δεν συμπεριλαμβάνει στα απομνημονεύματα του ο Κεμάλ.

⁴⁵⁸ FO.406/41, p.387-389, No.174/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 211-214.

γραφειοκρατών⁴⁵⁹. Η πρόταση του δεν συμπεριλήφθηκε στο τελικό κείμενο συμφωνίας. Επίσης, ζήτησε να μην ασκείται κριτική στο έργο της κυβέρνησης και να μην διενεργούνται παρανομίες στην ενδοχώρα⁴⁶⁰. Στο τελικό κείμενο συμφωνίας δεν συναντάμε καμία παράγραφο που να αναφέρεται σε αυτά τα σημεία. Ο Σαλίχ Πασάς έθεσε στον Κεμάλ ως όρο την ελεύθερη διεξαγωγή των εκλογών και τον διαχωρισμό κάθε είδους σχέσης της οργάνωσης του με τους παράγοντες του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου⁴⁶¹. Στο τελικό κείμενο της συμφωνίας συναντάμε μια παράγραφο η οποία αναφέρεται στην ανάμειξη της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής στις εκλογές με σκοπό να εμποδιστεί η δράση των παραγόντων του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου⁴⁶². Ο Σαλίχ Πασάς διευκρίνισε ότι η κυβέρνηση θα εξακολουθήσει να παραπέμπει στην δικαιοσύνη όσους έχουν αναμειχθεί σε βιαιοπραγίες κατά των Αρμενίων και ζήτησε από τον Κεμάλ να απελευθερώσει όσους γραφειοκράτες είχε συλλάβει η οργάνωση του⁴⁶³. Από το τελικό κείμενο της συμφωνίας γίνεται αντιληπτό ότι οι δυο πλευρές δεν κατόρθωσαν να συμφωνήσουν στο πεδίο της γραφειοκρατίας⁴⁶⁴. Παρόλα αυτά, ο Κεμάλ κατόρθωσε να εξασφαλίσει την διαβεβαίωση ότι δεν θα απομακρύνονταν από τα καθήκοντα τους όσοι γραφειοκράτες είχαν “τοποθετηθεί” σε διάφορα αξιώματα από τον ίδιο και την οργάνωση του⁴⁶⁵. Από την πλευρά του, ο Μουσταφά Κεμάλ έθεσε ως όρους συμφωνίας στον Σαλίχ Πασά την μεταφορά της βουλής στην ανατολική ενδοχώρα στα πρότυπα της Γαλλικής Βουλής στο Μπορντό και της Γερμανικής Βουλής στην Βεϊμάρη, και την μετεξέλιξη του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης σε κοινοβουλευτική ομάδα. Οι όροι του συμπεριλήφθηκαν στο τελικό κείμενο συμφωνίας. Ο Κεμάλ ζήτησε επίσης να συμπεριληφθούν στο υπουργικό σχήμα προσωπικότητες που θα πρότεινε ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης⁴⁶⁶. Ταυτόχρονα, πρότεινε οι επίτροποι

⁴⁵⁹ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Λόγος)*, Τρίτος Τόμος ..., σελ.:211.

⁴⁶⁰ Το ίδιο.

⁴⁶¹ Το ίδιο επίσης το ίδιο, σελ.:212.

⁴⁶² Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 187.

⁴⁶³ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Λόγος)*, Τρίτος Τόμος ..., σελ.:211.

⁴⁶⁴ Ο Κεμάλ ζήτησε την παραπομπή σε δική κάποιων γραφειοκρατών που συνεργάστηκαν με την κυβέρνηση του Φερίτ Πασά και την εξασφάλιση του δικαιώματος συμμετοχής στις εκλογές των στρατιωτικών. Παράλληλα, ζήτησε γενική αμνηστία από την κυβέρνηση. Όλα αυτά τα αιτήματα του δεν έγιναν δεκτά. Ας σημειωθεί ότι, ο Σαλίχ Πασάς στις γενικές αρχές που έθεσε στον ίδιο συμπεριλάμβανε και την αρχή της μη ανάμειξης των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της χώρας. Βλπ.σημ.462 και 463.

⁴⁶⁵ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 188.

⁴⁶⁶ Βλπ.σημ.462.

του Συλλόγου να ασκούν υπουργικές αρμοδιότητες στην ανατολική ενδοχώρα⁴⁶⁷. Οι συγκεκριμένες προτάσεις του δεν συμπεριλήφθηκαν στο τελικό κείμενο συμφωνίας⁴⁶⁸. Παράλληλα, ο Κεμάλ έθεσε κάποιους όρους στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής: Τον σεβασμό των συνόρων συνθηκολόγησης⁴⁶⁹, την συμμετοχή κάποιων προσωπικοτήτων στην διπλωματική αποστολή στις συνομιλίες ειρήνης⁴⁷⁰, την ανταλλαγή πληθυσμών στην δυτική Θράκη (την μεταφορά των μουσουλμάνων στην χώρα)⁴⁷¹ και την ενίσχυση των ένοπλων ομάδων στο μέτωπο του Αιγαίου με σκοπό να αντιμετωπιστεί η προώθηση των ελληνικών δυνάμεων⁴⁷². Όλες αυτές οι προτάσεις του συμπεριλήφθηκαν στην τελική συμφωνία. Στην τελική συμφωνία των δυο πλευρών συμπεριλήφθηκε επίσης η προσπάθεια προσέλκυσης ξένου κεφαλαίου στην Ανατολή όπως είχε συμφωνηθεί και στο Συνέδριο της Σεβάστειας⁴⁷³. Επίσης, συμφωνήθηκε να μην παραχωρηθούν νέα προνόμια στα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Αυτοκρατορίας.

Πέρα από το γεγονός ότι, με τις συνομιλίες η κεντρική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αναγνωρίσει τον θεσμικό πολιτικό ρόλο του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης (και του ίδιου του Κεμάλ) ο οποίος είχε ιδρυθεί μόλις πριν έναν μήνα, σε αυτές τις συνομιλίες και με την τελική συμφωνία, ο Κεμάλ κατόρθωσε να εξασφαλίσει όλες τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της πολιτικής του δράσης με βάση το συνταγματικό πλαίσιο. Συγκεκριμένα, εξασφάλισε όλες τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την μετεξέλιξη του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης σε μια κοινοβουλευτική ομάδα, σε εκλογές που θα διεξάγονταν υπό τον έλεγχο του συγκεκριμένου συλλόγου. Επίσης, κατάφερε να θέσει προς συζήτηση την μεταφορά της Βουλής στην ανατολική ενδοχώρα η οποία ελεγχόταν από την οργάνωση του. Κατά την γνώμη μας, η αναγνώριση της

⁴⁶⁷ Το ίδιο.

⁴⁶⁸ Υπενθυμίζουμε ότι την ίδια περίοδο το Υπουργείο Εξωτερικών της Αγγλίας εστίαζε την προσοχή του στην ενδεχόμενη ανακήρυξη δημοκρατίας στην ανατολική ενδοχώρα από τον Μουσταφά Κεμάλ: «Αναφέρθηκε ότι οι εθνικιστές (εννοείται η οργάνωση του Κεμάλ) θα ανακηρύξουν την Δημοκρατία της Ανατολής εξαιτίας της επιβολής ανεπιθύμητων όρων στην συνθήκη ειρήνης». Βλπ. υποσημείωση στο FO.371/4161/161851 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 249. Παράλληλα, είχαν αρχίσει να φτάνουν στα αγγλικά αρχηγεία αναφορές των μυστικών υπηρεσιών για τις μυστικές επαφές των εκπρόσωπων της οργάνωσης του Κεμάλ με τους σοβιετικούς. Ενδεικτικά βλπ. FO.371/4161/163511 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:279-280.

⁴⁶⁹ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 185.

⁴⁷⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:188-189. Αρχικά είχε ζητήσει να απαρτίζεται το 1/3 της επιτροπής από δικά του άτομα.

⁴⁷¹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:188.

⁴⁷² Το ίδιο.

⁴⁷³ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:186.

πολιτικής γραμμής και των σχεδιασμών του από την κεντρική κυβέρνηση ήταν η μεγαλύτερη πολιτική νίκη που εξασφάλισε ο Μουσταφά Κεμάλ από την έναρξη της πολιτικής του δράσης στην ανατολική ενδοχώρα μέχρι εκείνη την στιγμή (τέλη Οκτωβρίου 1919). Από την πλευρά του, ο Σαλίχ Πασάς το μόνο που μπόρεσε να εξασφαλίσει σε αυτές τις συνομιλίες ήταν η διαφύλαξη του υπουργικού σχηματισμού και των εξουσιών του καθώς και ο έλεγχος της διπλωματικής αποστολής στις συνομιλίες ειρήνης από την κυβέρνηση⁴⁷⁴.

Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ στα απομνημονεύματα του αναφερόμενος στην συγκεκριμένη περίοδο (Οκτώβριος – Νοέμβριος 1919), διευκρινίζει το οργανωτικό σχέδιο που είχε στο μυαλό του: ένα εθνικό ιδεώδες (*milli bir mefkure*) πάνω στο οποίο στηρίζεται μια εθνική οργάνωση (*milli teşkilat*), μια κοινοβουλευτική ομάδα η οποία στηρίζεται πάνω στην εθνική οργάνωση και τέλος μια κοινοβουλευτική κυβέρνηση η οποία στηρίζεται στην κοινοβουλευτική ομάδα που πλειοψηφεί στην βουλή⁴⁷⁵. Με τις συνομιλίες Σαλίχ Πασά – Μουσταφά Κεμάλ, μέσα στα πλαίσια του τουρκικού φιλελευθερισμού (*milli bir mefkure*), αναγνωρίστηκε ο θεσμικός ρόλος του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης (*milli teşkilat*). Παράλληλα με αυτή την αναγνώριση, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση της ανατολικής ενδοχώρας η οποία είχε αντισταθεί στους σχεδιασμούς του Κεμάλ κατά την διάρκεια των συνεδρίων του Ερζουρούμ και της Σεβάστειας, δεν συγκρούστηκε ανοικτά μαζί του μέχρι την άνοιξη του 1920⁴⁷⁶. Με τις συνομιλίες του Οκτωβρίου του 1919 πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα βήματα για την μετατροπή της οργάνωσης σε κοινοβουλευτική ομάδα. Επίσης, καλλιεργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την εξασφάλιση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας εφόσον ο Σύλλογος θα αναμειγνυόταν στις εκλογές με το πρόσχημα ότι "θα εμπόδιζε την δράση των Νεότουρκων". Αυτό που έπρεπε να επιτευχθεί στο άμεσο μέλλον ήταν να εξασφαλιστεί η μεταφορά της βουλής στην ανατολική ενδοχώρα και στην συνέχεια να εξασφαλιστεί μια κοινοβουλευτική κυβέρνηση η οποία θα στηριζόταν στην πλειοψηφία αυτής της βουλής. Ο Μουσταφά Κεμάλ, πραγματοποίησε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση αμέσως μετά την λήξη των συνομιλιών στην Αμάσεια. Τότε ήρθε σε επικοινωνία με όλους τους

⁴⁷⁴ Οι αγγλικές αρχές χαρακτήριζαν ως "αποτυχία" τις επαφές του Σαλίχ Πασά. Ενδεικτικά βλπ. FO.406/41, p.386-387, No.174 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:209-210.

⁴⁷⁵ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 170.

⁴⁷⁶ Αυτή η μερίδα επανεμφανίστηκε στην πολιτική σκηνή σαν ενιαία ομάδα και συγκρούστηκε με τον Κεμάλ μετά την έναρξη των εργασιών της Πρώτης Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας τον Απρίλιο του 1920. Αναλυτική αναφορά πραγματοποιείται στην συνέχεια της παρούσας μελέτης.

υψηλόβαθμους στρατηγούς της ανατολικής ενδοχώρας καθώς και με τα μέλη της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής και διευκρίνισε ότι επιθυμούσε να μεταφέρει την βουλή στην Ανατολή⁴⁷⁷. Την ίδια στιγμή όμως παρέμεινε αντιμέτωπος με την αντιπολίτευση μιας μερίδας την οποία την αποτελούσαν κυρίως προσωπικότητες οι οποίες κατά την διάρκεια του Συνεδρίου της Σεβάστειας είχαν υποστηρίξει την διαφύλαξη των προπολεμικών συνόρων με την αμερικανική υποστήριξη. Μέλη αυτής της μερίδας των συνέδρων, όπως λ.χ. ο Καρά Βασίφ, ο Ραούφ Ορμπαί καθώς και αξιόλογες προσωπικότητες από τον χώρο του τουρκικού φιλελευθερισμού δια μέσου του πρώτου, στις 30 Οκτωβρίου 1919, διευκρίνισαν ότι η νέα βουλή έπρεπε να λειτουργήσει στην Κωνσταντινούπολη⁴⁷⁸. Παράλληλα, τόνισαν ότι έπρεπε να γίνει σεβαστό το έργο της κυβέρνησης και να επιτραπεί η συμμετοχή των μειονοτήτων και της αντιπολίτευσης (των παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού) στις εκλογές. Πέρα από το ζήτημα της διαφύλαξης των προπολεμικών συνόρων με την αμερικανική υποστήριξη (ο Κεμάλ στην Αμάσεια παραιτήθηκε επισήμως από την δυτική Θράκη προτείνοντας ανταλλαγή πληθυσμών), στην νέα περίοδο η πρόταση λειτουργίας της Βουλής στην Κωνσταντινούπολη (ο Κεμάλ πρότεινε την μεταφορά της στην Ανατολή) και κυρίως η συμμετοχή των παραγόντων του οθωμανικού φιλελευθερισμού (όπως τονίστηκε παραπάνω ο Κεμάλ τους χαρακτήριζε "άπατρις" και "προδότες") στις εκλογές όριζαν τις γενικές γραμμές της διαμάχης ανάμεσα στην συγκεκριμένη μερίδα και στον Μουσταφά Κεμάλ. Μάλιστα, στην νέα περίοδο, στην ομάδα που αντιπολιτευόταν τον Κεμάλ, προστέθηκε και ο Καζίμ Καράμπεκιρ ο οποίος από το Ερζουρούμ συνιστούσε στον Κεμάλ την λειτουργία της βουλής στην Κωνσταντινούπολη και την μετάβαση του στην πρωτεύουσα⁴⁷⁹.

Η παραπάνω διαμάχη στις 16 Νοεμβρίου 1919 μεταφέρθηκε στην Σεβάστεια. Τότε συναντήθηκαν όλοι οι υψηλόβαθμοι στρατηγοί της Ανατολής, τα μέλη της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής και οι εκπρόσωποι άλλων τοπικών οργανώσεων για να συζητήσουν την μεταφορά της βουλής στην ανατολική ενδοχώρα. Από τις 16 Νοεμβρίου μέχρι τα τέλη του μήνα, στην Σεβάστεια έλαβαν χώρα συζητήσεις οι οποίες είχαν σημαντικές επιπτώσεις στο μέλλον της χώρας. Με την καχυποψία ότι ο Κεμάλ φιλοδοξούσε να εδραιώσει την προσωπική του εξουσία στην Ανατολή και να θέσει υπό τον απόλυτο έλεγχο του τον Σύλλογο Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και

⁴⁷⁷ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:206.

⁴⁷⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:201-202.

⁴⁷⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:201.

της Ρούμελης⁴⁸⁰, η πλειοψηφία των παρευρισκόμενων⁴⁸¹ σε αυτές τις συζητήσεις έκανε δεκτή την πρόταση της λειτουργίας της βουλής στην Κωνσταντινούπολη και ζήτησε από τον Κεμάλ να μην εκδίδει ανακοινωθέντα που θα φέρουν μόνο την δική του υπογραφή⁴⁸². Απέναντι στο δυσάρεστο γεγονός ότι οι θέσεις του δεν βρήκαν αντίκτυπο στην Σεβάστεια - δεν έγινε δεκτή η πρόταση μεταφοράς της βουλής-, ο Μουσταφά Κεμάλ ζήτησε από τους παρευρισκόμενους να συναντηθεί η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή με τους εκλεγμένους βουλευτές στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης στην πρωτεύουσα⁴⁸³. Σε αντάλλαγμα, δέχθηκε να μην επικοινωνεί η Αντιπροσωπευτική Βουλή με την κυβέρνηση ή την βουλή και να πραγματοποιηθεί Γενικό Συνέδριο του Σύλλογου μετά τις βουλευτικές εκλογές⁴⁸⁴.

Η αντιπολίτευση που συνάντησε ο Μουσταφά Κεμάλ στην Σεβάστεια κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Νοεμβρίου, έθεσε σημαντικά εμπόδια στην ολοκλήρωση των στόχων που είχε θέσει με τις συνομιλίες της Αμάσειας: Η βουλή θα λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη και ο ίδιος μαζί με την Αντιπροσωπευτική Επιτροπή θα παρέμενε πολύ κοντά στην πρωτεύουσα και δεν θα εκλεγόταν στην βουλή⁴⁸⁵. Αυτά ήταν σημαντικά εμπόδια για την δημιουργία μιας κοινοβουλευτικής ομάδας σύμφωνα με τους σχεδιασμούς του Μουσταφά Κεμάλ. Όμως, εφόσον είχαν διατηρηθεί όσα είχαν επιτευχθεί στις συνομιλίες της Αμάσειας (η αναγνωρισμένη οργανωτική δομή και όσα σημεία συμφωνήθηκαν τότε), ο ίδιος επικέντρωσε την προσοχή του στην ενίσχυση της οργανωτικής δομής και κυρίως των ένοπλων δυνάμεων που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του⁴⁸⁶.

⁴⁸⁰ Το αναφέρει ο Καράμπεκιρ στο Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:433.

⁴⁸¹ Η καθηγήτρια Ακίν τονίζει ότι η πρόταση του Κεμάλ για μεταφορά της βουλής υποστηρίχθηκε από μια μειοψηφία την οποία αποτελούσαν μεταξύ των άλλων, εκπρόσωποι της οργάνωσης της Θράκης και του Ερζουρούμ. Προσωπικότητες όπως ο Καρά Βασίφ, ο Ραούφ Ορμπάι, ο Καζίμ Καράμπεκιρ, ο Αλί Φουάτ και οι οργανώσεις της Τραπεζούντας και άλλων περιοχών υποστήριξαν την παραμονή της Βουλής στην Κωνσταντινούπολη. Αναλυτικότερα βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:253-253.

⁴⁸² Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, σελ.:434, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:207-208, Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.:193-194 και Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:237-239.

⁴⁸³ Το ίδιο.

⁴⁸⁴ Το ίδιο.

⁴⁸⁵ Η Ακάλ διευκρινίζει ότι αυτή την περίοδο οι παράγοντες του τουρκικού φιλελευθερισμού στην Κωνσταντινούπολη ανέπτυσαν πολιτική δράση ανεξάρτητη από τον Μουσταφά Κεμάλ. Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:253-253.

⁴⁸⁶ «(...) Με την επιμονή των στρατιωτικών και την υποστήριξη κάποιων (...) πολιτικών αποφασίστηκε να διοικείται ο Σύλλογος Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης από τους στρατιωτικούς. Η απόφαση ήταν η εξής: "Αποφασίστηκε να διοικείται η εθνική οργάνωση από τους

Μετά την ολοκλήρωση των συζητήσεων στην Σεβάστεια και σύμφωνα με όσα είχαν συμφωνηθεί σε αυτές, η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή αποχώρησε από την Σεβάστεια με προορισμό την Άγκυρα⁴⁸⁷. Ο Κεμάλ έφθασε στην Άγκυρα στις 27 Δεκεμβρίου 1919⁸. Εν τω μεταξύ, εξακολούθησε να πιέζει την κυβέρνηση γύρω από το ζήτημα διορισμού γραφειοκρατών στην ανατολική ενδοχώρα και την κατηγορήσε για απραξία απέναντι στην προώθηση των ελληνικών δυνάμεων και τις επιθέσεις που δέχονταν οι δυνάμεις του από ομάδες που αντιστέκονταν στις τοποθετήσεις του σύμφωνα με αυτά που έχουν προαναφερθεί⁴⁸⁸. Την περίοδο που εγκαταστάθηκε ο Μουσταφά Κεμάλ και η υπόλοιπη Αντιπροσωπευτική Επιτροπή στην Άγκυρα⁴⁸⁹ ολοκληρώθηκαν οι βουλευτικές εκλογές⁴⁹⁰ οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με την υφιστάμενη νομοθεσία της δεύτερης συνταγματικής περιόδου (1908-1914)⁴⁹¹.

στρατιωτικούς και να χρησιμοποιούνται στην διοίκηση και οι πολιτικοί γραφειοκράτες". Αυτή η απόφαση σήμαινε ουσιαστικά την εξουδετέρωση των εκλεγμένων κεντρικών επιτροπών των τοπικών οργανώσεων του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. (...)».
Βλπ. Το ίδιο.

⁴⁸⁷ Μια αγγλική έκθεση ρίχνει φως στην δομή και στην δράση του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης αυτή την περίοδο. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην συγκεκριμένη έκθεση, οι βασικοί οικονομικοί πόροι για την δράση του Συλλόγου εξασφαλιζόνταν από τραπεζικούς λογαριασμούς στην Ελβετία οι οποίοι είχαν ανοιχθεί κατά την περίοδο διακυβέρνησης των Νεότουρκων. Ο Σύλλογος εξασφάλιζε τους βασικούς υλικούς πόρους για τις ανάγκες της ένοπλης δράσης του χρησιμοποιώντας γερμανικής και ρουμανικής προέλευσης πολεμοφόδια τα οποία είχαν μεταφερθεί στην Ανατολή κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου. Ο Σύλλογος για τις ανάγκες του πολέμου εκτός από τους μουσουλμάνους αγρότες, χρησιμοποιούσε και τους πρώην αιχμάλωτους πολέμου οι οποίοι επέστρεφαν στην Ανατολή και οδηγούνταν κυρίως από τους πρώην Νεότουρκους στο μέτωπο. Στην πρωτεύουσα, η πολιτική δράση του Συλλόγου διευθυνόταν από στρατιωτικούς, πανεπιστημιακούς και μουσουλμάνους ιατρούς οι οποίοι χρησιμοποιούσαν ως κεντρικό τους γραφείο τη Ερυθρά Ημισέληνο γνωστή ως Hilal-i Ahmer στα οθωμανικά ή Kızılay στα σύγχρονα τούρκικα. Σύμφωνα με την αγγλική έκθεση, αυτήν την περίοδο (Χειμώνας 1920) οι παράγοντες που ανέπτυσαν παράλληλη δράση με τον Σύλλογο κατά των ελληνικών δυνάμεων στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας, επικέντρωναν τις προσπάθειες τους στην παρεμπόδιση της προώθησης των ελληνικών δυνάμεων. Σε αυτή την περιοχή η εξουσία ανήκε στους αρχηγούς των άτακτων δυνάμεων οι οποίοι επέβαλλαν επιστράτευση, φορολόγηση και την δική τους τάξη. Σε αυτούς υπάκουαν και οι Χριστιανοί της περιοχής. Πρόκειται για την έκθεση των Αγγλικών Μυστικών Υπηρεσιών στις 9 Ιανουαρίου 1920. FO.371/4162/174172 και FO.371/5165/E-300 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:, σελ.:320-330.

⁴⁸⁸ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 211, 214, 218 και 260.

⁴⁸⁹ Στις 27 Δεκεμβρίου 1919, σε μια από τις συναντήσεις του με τους πρόκριτους της Άγκυρας ο Μουσταφά Κεμάλ αναφέρθηκε στα νέα σύνορα της χώρας, έτσι όπως τα σκεφτόταν ο ίδιος. Πάνω σε ένα χάρτη σχημάτισε τα σύνορα του 1918 και τόνισε: «Την ημέρα που υπογράφηκε η Συνθήκη της Ανακωχής τα στρατεύματά μας de facto υπερασπιζόνταν αυτά τα σύνορα. (...) Αυτά τα σύνορα φυλάσσονται από τον στρατό μας. Και εδώ ζουν τα τουρκικά, τα κουρδικά και τα άλλα εγκαταστημένα στοιχεία (της Αυτοκρατορίας). (...) Έχει γίνει δεκτό το γεγονός ότι η πατρίδα εντός αυτών των συνόρων δεν μπορεί να διαμελιστεί και δεν μπορεί να χωριστεί από το Οθωμανικό κράτος». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin ...*, σελ.: 114-115.

⁴⁹⁰ Οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού και οι Χριστιανικές μειονότητες δεν συμμετείχαν στις εκλογές. Στην Οθωμανική Βουλή του 1920 εκλέχθηκαν βουλευτές από όσες

Την περίοδο που επαναλειτούργησε η Οθωμανική Βουλή οι Σύμμαχοι εντατικοποίησαν τις πιέσεις τους στην Οθωμανική κυβέρνηση. Στο επίκεντρο των προσπαθειών τους βρισκόταν ο τερματισμός της αντιστασιακής δράσης στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας⁴⁹². Από την πλευρά του, ο Κεμάλ από την Άγκυρα όπου βρισκόταν, δια μέσου του Υπουργού Πολέμου Τζεμάλ Πασά ζήτησε από τους βουλευτές στην Κωνσταντινούπολη να δημιουργήσουν μια κοινοβουλευτική ομάδα και να συντάξουν ένα κείμενο στο οποίο θα συμπεριλαμβανόταν τα σημεία του ανακοινωθέντος του Συνεδρίου της Σεβάστειας⁴⁹³. Παράλληλα, διέταξε τις στρατιωτικές μονάδες της Ανατολής να προχωρήσουν στην σύλληψη των ξένων αξιωματικών⁴⁹⁴. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια,

περιοχές είχαν παραμείνει στην οθωμανική επικράτεια στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου. Στις περιοχές που ελέγχονταν από τις ελληνικές δυνάμεις δεν επιτράπηκε η διεξαγωγή εκλογών. Για την περιοχή της Επαρχίας της Σμύρνης εκλέχθηκαν βουλευτές με βάση τις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν στο Κούσαντασι (Αρχαία Έφεσος) το οποίο εκείνη την περίοδο τελούσε υπό ιταλική κατοχή. Για την επαρχία των Αδάνων, εκλογές πραγματοποιήθηκαν στα κεντρικά γραφεία του Συλλόγου των Κιλικιαίων στην Κωνσταντινούπολη. Όλες οι μαρτυρίες για την διεξαγωγή των εκλογών συμφωνούν στο γεγονός ότι οι συγκεκριμένες εκλογές δεν πραγματοποιήθηκαν σύμφωνα με δημοκρατικές προϋποθέσεις και ότι χαρακτηρίστηκαν από αυθαιρεσίες. Οι αγγλικές αναφορές λ.χ. κάνουν λόγο για μια "μεγάλη φάρσα". Σύμφωνα με την Μποκέ, με την ολοκλήρωση της εκλογικής διαδικασίας εκλέχθηκαν 169 βουλευτές στην Οθωμανική Βουλή. Στις εκλογές του 1919 συμμετείχε το Εθνικό Κογκρέσο με 11 υποψήφιους. Οι επτά από αυτούς εκλέχθηκαν στην βουλή. Επίσης, συμμετείχε και η Εργατική Σοσιαλιστική Ένωση στην οποία συμμετείχαν το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, το Εργατικό και Αγροτικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας, το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας και εργάτες των εργοστασίων της Κωνσταντινούπολης οι οποίοι δεν ήταν μέλη κανενός κόμματος. Εξαιτίας των εσωτερικών διαμαχών η Ένωση δεν σημείωσε επιτυχία στις εκλογές. Από την εργατική τάξη εκλέχθηκε μονάχα ο αρχιμάστορας ο Νουμάν Ουστά, ο οποίος είχε την υποστήριξη των κύκλων του τουρκικού φιλελευθερισμού στην Κωνσταντινούπολη. Το Εθνικό Τουρκικό Κόμμα συμμετείχε στις εκλογές και εξέλεξε τον σύζυγο της Χαλιντέ Εντίπ Αντίβαρ, τον Αντνάν Αντίβαρ. Επίσης, συμμετείχε και το Κόμμα Ειρήνης και Ευημερίας το οποίο εξέλεξε δυο βουλευτές. Το Οθωμανικό Κόμμα Αγροτών το οποίο δεν είχε την εύνοια του Μουσταφά Κεμάλ, υποστήριξε την εκλογή επτά ανεξάρτητων βουλευτών. Στην Τραπεζούντα, στο Τόκατ και στο Μπαλίκεσιρ δεν εκλέχθηκαν οι υποψήφιοι που υπέδειξε ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ. Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο Κεμάλ τον Ιανουάριο του 1920 κάλεσε κατά ομάδες τους 140 από συνολικά 169 βουλευτές στην Άγκυρα με σκοπό να τους προσεγγίσει. Από την πλευρά του, ο Βαχντεττίν πριν την έναρξη των λειτουργιών της βουλής προχώρησε στην ανανέωση της σύνθεσης της Γερουσίας. Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:405, Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin ...*, σελ.:72-83, FO.406/41, p.409-411, No.185/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:240, Doğan Ancioğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1193-1194

⁴⁹¹ Στις εκλογές μπορούσαν να συμμετάσχουν οι άνω των 25 ετών Οθωμανοί πολίτες οι οποίοι είχαν κάποια περιουσιακά στοιχεία (Οι γυναίκες δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής). Για να εκλεχθεί κανείς βουλευτής έπρεπε να ήταν άνω των 30 ετών. Σε κάθε 50.000 πολίτες αντιστοιχούσε ένας βουλευτής. Όσοι τηρούσαν τις προϋποθέσεις εκλέγανε τους εκλέκτορες οι οποίοι στην συνέχεια εκλέγανε τους βουλευτές. Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:405. Η διάρκεια εκλογικής διαδικασίας διέφερε από επαρχία σε επαρχία. Τον συγκεκριμένο εκλογικό νόμο η Μποκέ τον χαρακτηρίζει ως "ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για μια διοίκηση που δεν εμπιστεύεται τον λαό της". Βλπ. Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin ...*, σελ.:71-72.

⁴⁹² Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:263.

⁴⁹³ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:266.

⁴⁹⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:278.

κάλεσε τους βουλευτές στην Άγκυρα με σκοπό να επισπεύσει τις προσπάθειες δημιουργίας μιας κοινοβουλευτικής ομάδας με την ονομασία "Υπεράσπιση Δικαιωμάτων" (Müdafai Hukuk Cemiyeti Grubu). Παράλληλα, ζήτησε από τους βουλευτές να εκλέξουν τον ίδιο στην προεδρία της βουλής⁴⁹⁵. Φαίνεται ότι με αυτές του τις κινήσεις ο Κεμάλ σκόπευε από την μια να εντατικοποιήσει τις δικές του πιέσεις στους Συμμάχους και από την άλλη να εξασφαλίσει κοινοβουλευτικό πλαίσιο για την πολιτική του δράση. Με άλλα λόγια, στόχευε να επισπεύσει την μετατροπή του Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης σε κοινοβουλευτική ομάδα η οποία θα βρισκόταν υπό τον έλεγχο του.

Όπως συνέβη στην Σεβάστεια τον Νοέμβριο του 1919, έτσι και τον Ιανουάριο του 1920 τα σχέδια του Κεμάλ αντιμετώπισαν την αντιπολίτευση μιας μερίδας των συνεργατών του: Η πλειοψηφία των βουλευτών δεν άκουσαν το κάλεσμα του Κεμάλ και δεν ήρθαν στην Άγκυρα να συναντηθούν μαζί του, ενώ στην Κωνσταντινούπολη ιδρύθηκε μια ανεξάρτητη κοινοβουλευτική ομάδα με την ονομασία "Η Λύτρωση της Πατρίδας" (**Felah-ı Vatan**)⁴⁹⁶. Παράλληλα, η νέα κοινοβουλευτική ομάδα δεν προχώρησε στην εκλογή του Κεμάλ στην προεδρία της βουλής⁴⁹⁷ και κάποια μέλη της μαζί με την κυβέρνηση άρχισαν να αναρωτιούνται για τον αν θα έπρεπε να υφίσταται πλέον η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή στην Άγκυρα ή όχι⁴⁹⁸. Από την άλλη, η κοινοβουλευτική ομάδα "Η Λύτρωση της Πατρίδας" προχώρησε στην σύνταξη ενός κειμένου με την χαρακτηριστική ονομασία "Εθνική Συμφωνία" (Misak-ı Milli). Το συγκεκριμένο κείμενο το οποίο έγινε δεκτό από την κοινοβουλευτική ομάδα στις 28 Ιανουαρίου και

⁴⁹⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:258.

⁴⁹⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:255,258 και İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:52.

⁴⁹⁷ Ο Καράμπεκιρ συνέστησε στον ίδιο να μην μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ορμπάι από την πλευρά του, τόνισε ότι ήταν αδιανόητο για τους βουλευτές να εκλέξουν πρόεδρο τους κάποιον που δεν βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:253.

⁴⁹⁸ Τον Φεβρουάριο του 1920 η κυβέρνηση με το πρόγραμμα της τόνιζε ότι η εθνική βούληση (milli irade) είχε γίνει σεβαστή με την επαναλειτουργία της βουλής και καλούσε όλους να σεβαστούν εκείνη και το έργο της κυβέρνησης. Για το πρόγραμμα της κυβέρνησης και για την αμφισβήτηση του ρόλου της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής μεταξύ των άλλων βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:499, 536, 540, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:280-281, 287, 291, Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:250,282 και Doğan Avcıoğlu, *Milli Mücadele ...*, σελ.:1228.

ανακοινώθηκε στις 12 Φεβρουαρίου⁴⁹⁹, ήταν μια προσπάθεια καθορισμού των νέων συνόρων της χώρας⁵⁰⁰.

Στην πρωτεύουσα, η κυβέρνηση η οποία από την μια δεχόταν τις πιέσεις των Συμμάχων για τον τερματισμό της αντιστασιακής δράσης στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας και από την άλλη ήταν αντιμέτωπη με την ανεξέλεγκτη δράση του Μουσταφά Κεμάλ η οποία επισκίαζε το έργο της, στα τέλη του Ιανουαρίου του 1920 προχώρησε σε τροποποιήσεις στο κυβερνητικό σχήμα. Αν και σύμφωνα με αυτές τις τροποποιήσεις παραιτήθηκε ο Υπουργός Πολέμου Τζεμάλ Πασάς και ο επιτελάρχης του⁵⁰¹ – προσωπικότητες σε νευραλγικά σημεία της γραφειοκρατίας της Κωνσταντινούπολης με τις οποίες επικοινωνούσε τακτικά ο Κεμάλ-, οι νέοι υπουργοί των Εξωτερικών, των Εσωτερικών και της Δικαιοσύνης ήταν προσωπικότητες που είχαν στενές επαφές με το αρχηγείο του Κεμάλ στην Άγκυρα⁵⁰². Αυτό το γεγονός σε συνάρτηση με την επίθεση των δυνάμεων που ελέγχονταν από την Αντιπροσωπευτική Επιτροπή στο οπλοστάσιο του Μαρμαρά συνετέλεσαν στην εντατικοποίηση των συμμαχικών πιέσεων προς την Οθωμανική κυβέρνηση⁵⁰³. Παράλληλα, ζήτησαν από την Οθωμανική κυβέρνηση να αποσύρει από τα Δαρδανέλια όλα τα στρατεύματα της και το πολεμικό υλικό που είχε στην διάθεση της (2ο Ιανουαρίου)⁵⁰⁴. Η οθωμανική κυβέρνηση αρχικά υποστήριξε ότι δεν είχε καμία σχέση με την αντιστασιακή δράση, ότι δεν επρόκειτο να επιβάλλει καμία

⁴⁹⁹ Για το πλήρες κείμενο βλπ. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali (Η Επανάσταση της Ανατολής)*, Κωνσταντινούπολη:1966, σελ.:323.

⁵⁰⁰ Αν και μέχρι σήμερα έχει διαφύγει από την προσοχή των μελετητών τονίζουμε ότι τα νέα σύνορα στα οποία αναφερόταν το συγκεκριμένο κείμενο διέφεραν από τα σύνορα που είχε ορίσει ο Μουσταφά Κεμάλ πριν από μερικές εβδομάδες στην Άγκυρα: Ενώ υπογραμμιζόταν η ενότητα των συνόρων του 1918 (πρώτη παράγραφος) και προτεινόταν δημοψήφισμα για ένταξη η μη της επαρχίας Καρς στην χώρα (δεύτερη παράγραφος), η Εθνική Συμφωνία αναφερόταν στην διεξαγωγή δημοψηφίσματος στην Δυτική Θράκη (τρίτη παράγραφος). Επιπλέον, η διεξαγωγή δημοψηφίσματος προτεινόταν και στην περίπτωση των αραβικών επαρχιών (πρώτη παράγραφος). Οι υπόλοιποι παράγραφοι του κειμένου αφορούσαν την διατήρηση της Κωνσταντινούπολης στην Αυτοκρατορία (τέταρτη παράγραφος), την εξασφάλιση ξένου κεφαλαίου (έκτη παράγραφος) και τον σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων με τον όρο ότι θα γίνονταν σεβαστά τα δικαιώματα των μουσουλμάνων στις γειτονικές χώρες (Πέμπτη παράγραφος). Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:267.

⁵⁰¹ Βλπ. Salim Gökşen, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Kabinesinin İstifası (Η Κατοχή του Μπόζνταγ και η Παραίτηση της Κυβέρνησης του Αλί Ριζά Πασά)*, Άγκυρα:2003, σελ.:92.

⁵⁰² D.B.F.P., 1st series, Vol.IV, p.1088, No.683 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 369.

⁵⁰³ Οι Σύμμαχοι τον Φεβρουάριο του 1920 ήταν επικεντρωμένοι σε τρία ζητήματα: Την επίσηυση της υπογραφής της συνθήκης ειρήνης, την παραχώρηση της Κωνσταντινούπολης στην Αυτοκρατορία και την σύνταξη λίστας με τουρκικές προσωπικότητες οι οποίες θα φυλακίζονταν με την πρώτη ευκαιρία. Βλπ. Salim Gökşen, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa ...*, σελ.:98 και 103-104.

⁵⁰⁴ Βλπ.Το ίδιο, σελ.:106.

κύρωση σε αυτή (26 Ιανουαρίου)⁵⁰⁵ και επίσης ότι δεν επρόκειτο να αποσυρθεί από τα Δαρδανέλια (1 Μαρτίου)⁵⁰⁶. Τελικά, στις 3 Μαρτίου 1920 η κυβέρνηση του Αλί Ριζά Πασά παραιτήθηκε⁵⁰⁷.

Αμέσως μετά την παραίτηση της κυβέρνησης του Αλί Ριζά Πασά, η κοινοβουλευτική ομάδα "Η Λύτρωση της Πατρίδας" εστίασε την προσοχή της σε δυο σημεία: Από την μια προσπάθησε να επικοινωνήσει με τον Σουλτάνο για να τον πείσει να αναθέσει το καθήκον σχηματισμού νέας κυβέρνησης σε μια συνεργάσιμη προσωπικότητα –και όχι σε μια προσωπικότητα όπως τον Φερίτ Πασά⁵⁰⁸ και παράλληλα στράφηκε στην Αντιπροσωπευτική Επιτροπή η οποία βρισκόταν στην Άγκυρα και ζήτησε εμμέσως από τον Μουσταφά Κεμάλ να πείσει τον Σουλτάνο προς αυτή την κατεύθυνση⁵⁰⁹. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες επικεντρώνονταν στον εμποδισμό σχηματισμού νέας κυβέρνησης η οποία θα είχε εχθρικές διαθέσεις απέναντι στους παράγοντες της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού. Ο Κεμάλ από την μεριά του ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα της κοινοβουλευτικής ομάδας "Η Λύτρωση της Πατρίδας" και προειδοποίησε τον Σουλτάνο ότι σε περίπτωση που σχηματιζόταν μια ανεπιθύμητη κυβέρνηση, η Αυτοκρατορία θα αντιμετώπιζε κρίση⁵¹⁰.

Η προειδοποίηση του Κεμάλ υποχρέωσε τον Σουλτάνο σε μια συμβιβαστική λύση. Έτσι, στις 4 Μαρτίου ανέθεσε το καθήκον σχηματισμού νέας κυβέρνησης στον ναύαρχο Σαλίχ Πασά ο οποίος συνομίλησε τον Οκτώβριο του 1919 με τον Κεμάλ στην Αμάσεια⁵¹¹. Όμως, η νέα κυβέρνηση δεν πρόλαβε να πραγματοποιήσει κανένα αξιοσημείωτο κυβερνητικό έργο καθώς οι Σύμμαχοι στις 16 Μαρτίου προχώρησαν σε συλλήψεις σημαντικών μελών του κοινοβουλίου και της κοινοβουλευτικής ομάδας "Η Λύτρωση της Πατρίδας"⁵¹².

⁵⁰⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:107.

⁵⁰⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:110.

⁵⁰⁷ Στο κείμενο παραίτησης γινόταν αναφορά σε τρεις βασικές αιτίες που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη: Η καθυστέρηση της συνθήκης ειρήνης, οι συμμαχικές επιθέσεις και η δράση του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:11-112.

⁵⁰⁸ Βλπ. Yılmaz Çetiner, *Son Padişah ...*, σελ.: 213-214.

⁵⁰⁹ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 296, 300.

⁵¹⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:296.

⁵¹¹ Η κοινοβουλευτική ομάδα "Η Λύτρωση της Πατρίδας" θεώρησε την δημιουργία της κυβέρνησης του Σαλίχ Πασά έναν ελιγμό του Σουλτάνου και διευκρίνισε στον Κεμάλ ότι δεν επρόκειτο να την υποστηρίξει. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:301.

⁵¹² Την ίδια ημέρα απέδρασε από την Κωνσταντινούπολη ο πρόεδρος της Βουλής Τζελαλεττίν Αρίφ και η βουλή ανέβαλε τις συνεδριάσεις της. Βλπ. Pelin Böke, *Son Osmanlı Meclisi'nin ...*, σελ.:155-156.

B. Η ΡΗΞΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΚΥΡΑ

Ο Μουσταφά Κεμάλ χρησιμοποίησε ως εφαλτήριο την νέα κίνηση των Συμμάχων⁵¹³. Ενώ η κυβέρνηση του Σαλίχ Πασά παρέμεινε στη θέση της μέχρι τις αρχές του Απριλίου, ο ίδιος χρησιμοποίησε αυτό το διάστημα για να εδραιώσει την δεύτερη περίοδο διακυβέρνησης του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης⁵¹⁴ στην ανατολική ενδοχώρα⁵¹⁵: Με την γνωστοποίηση των συμμαχικών συλλήψεων, ανακοίνωσε έκτακτα μέτρα ασφάλειας στην ανατολική ενδοχώρα⁵¹⁶, διέταξε για δεύτερη φορά την διακοπή της επικοινωνίας της ανατολικής ενδοχώρας με την πρωτεύουσα⁵¹⁷ και όρισε ως νέο κέντρο επιχειρήσεων το αρχηγείο της Αντιπροσωπευτικής Επιτροπής στην Άγκυρα⁵¹⁸. Παράλληλα, φυλακίστηκαν αξιωματικοί των Συμμάχων⁵¹⁹, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες επαφές με τους

Οι συμμαχικές δυνάμεις εισήλθαν στον χώρο του κοινοβουλίου και συνέλαβαν πολλούς βουλευτές. Ανάμεσα τους βρισκόταν και ο Rauf Orbay. Ας σημειωθεί ότι οι συλληφθέντες κατηγορούνταν από τους Συμμάχους για εγκλήματα πολέμου.

⁵¹³ Τονίζουμε ότι με τις συμμαχικές συλλήψεις στις 16 Μαρτίου απομακρύνθηκαν από την Κωνσταντινούπολη όλα τα μέλη της Οργάνωσης Καρακόλ κατά της οποίας ο Κεμάλ λίγες μέρες πριν είχε ζητήσει από τις στρατιωτικές μονάδες των Δαρδανελίων να λάβουν δραστικά μέτρα. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:317.

⁵¹⁴ Αμέσως μετά την γνωστοποίηση των συμμαχικών συλλήψεων, οι τοπικές οργανώσεις του Συλλόγου απέστειλαν μηνύματα διαμαρτυρίας στην πρωτεύουσα. Η λίστα αυτών των οργανώσεων έχει δημοσιευτεί από τον καθηγητή Γκιοσέν. Με βάση την συγκεκριμένη λίστα βλέπουμε ότι τον Μάρτιο του 1920 ο Σύλλογος είχε εντατικοποιήσει την δράση του (είχαν ιδρυθεί νέες τοπικές οργανώσεις) στην Κεντρική Ανατολή, στον Μαρμαρά και στον δυτικό Πόντο. Παράλληλα, είχε αρχίσει να εξαπλώνεται στον ανατολικό Πόντο και στα βόρεια της Ανατολής προς τα σύνορα της Αρμενίας. Για την λίστα βλπ. Salim Gökşen, *Bozdağ'ın İsgali ve Ali Rıza Paşa ...*, Παράρτημα 20, σελ.:174-199.

⁵¹⁵ Οι αγγλικές αναφορές τονίζουν ότι ο Σαλίχ Πασάς παρέμεινε στα καθήκοντα του με σκοπό να εξασφαλίσει πολύτιμο χρόνο στον Σύλλογο. FO.406/43, p.270, No.153 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:469.

⁵¹⁶ Βλπ. σχετικό ανακοινωθέν στις 16 Μαρτίου 1920 στο Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:308.

⁵¹⁷ Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:586 και 596.

⁵¹⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:596.

⁵¹⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:589.

Μπολσεβίκους⁵²⁰ και ξεκίνησαν οι προετοιμασίες για εκστρατεία κατά των αρμενικών δυνάμεων⁵²¹.

Στην πραγματικότητα, οι συμμαχικές συλλήψεις και η αναβολή της λειτουργίας της βουλής στις 16 Μαρτίου έδωσαν την ευκαιρία στον Μουσταφά Κεμάλ να προωθήσει τα σχέδια του τα οποία είχε δρομολογήσει από το Φθινόπωρο του 1919. Μετά από τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στις 16 Μαρτίου 1920 (στα οποία όπως υπογραμμίσαμε παραπάνω είχε συντελέσει και ο ίδιος), ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν ελεύθερος από κάθε είδους αντιπολίτευση στα σχέδια του (τα μέλη της Οργάνωσης Καρακόλ και της κοινοβουλευτικής ομάδας "Η Λύτρωση της Πατρίδας" είχαν συλληφθεί⁵²², η βουλή στην Κωνσταντινούπολη είχε αναβάλει τις συνεδριάσεις της και μια μερίδα των βουλευτών είχε τραπεί σε φυγή). Έτσι, στις 19 Μαρτίου ανακοίνωσε νέες βουλευτικές εκλογές για την δημιουργία μιας έκτακτης βουλής στην Άγκυρα –Ankara'da fevkalade salahiyete sahip bir meclis-⁵²³. Το μοντέλο της εκλογικής διαδικασίας που πρότεινε με το συγκεκριμένο ανακοινωθέν ο Μουσταφά Κεμάλ παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Πέρα από το γεγονός ότι με το συγκεκριμένο ανακοινωθέν προμηνυόταν η de facto μεταφορά του κοινοβουλίου στην Άγκυρα, ανακοινωνόταν ότι οι εκλέκτορες θα εκλέγονταν από τις νομαρχίες, τους δήμους, τις κωμοπόλεις και επίσης από τις κεντρικές και τοπικές οργανώσεις του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης⁵²⁴. Με αυτό το πολύ σημαντικό τελευταίο στοιχείο –την συμμετοχή του Συλλόγου στην εκλογή των εκλεκτόρων που θα εκλέγανε τους

⁵²⁰ Την ίδια περίοδο ο Κεμάλ συμφώνησε με τον Καραμπεκίρ να προχωρήσουν στην ανακοίνωση ίδρυσης σοβιέτ στο Βατούμ. Επίσης, συμφώνησαν να αποστείλουν αντιπροσωπεία στις ΕΣΣΔ. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:593-595 και 600-604.

⁵²¹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:634

⁵²² Για την λίστα των συλληφθέντων βλπ. <http://www.bagimsizturkiye.net/arastirmalar/malta-surgunu/malta-surgunleri.html>

⁵²³ Η συμμετοχή στις νέες εκλογές ήταν ελεύθερη και θα πραγματοποιούνταν σύμφωνα με την υφιστάμενη νομοθεσία. Για το σχετικό ανακοινωθέν του Κεμάλ βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* ..., σελ.:314 και 317.

⁵²⁴ Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι η "ελεύθερη συμμετοχή" στις νέες εκλογές ήταν σχετική. Ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει υπόψη του ότι στις νέες εκλογές επρόκειτο να λάβουν μέρος μονάχα οι παράγοντες και οι προσωπικότητες οι οποίες γειτνίαζαν ιδεολογικά με την τουρκική εκδοχή του φιλελευθερισμού και οι οποίες είχαν εξασφαλίσει την εύνοια του Μουσταφά Κεμάλ. Δεν τέθηκε ποτέ ζήτημα συμμετοχής των παραγόντων της οθωμανικής εκδοχής του φιλελευθερισμού, αφού τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στις 16 Μαρτίου έδωσαν την ευκαιρία στον Κεμάλ και στους συνεργάτες του να θέσουν εκτός του πολιτικού πεδίου της Ανατολής τους συγκεκριμένους παράγοντες. Επίσης, σύμφωνα με το ανακοινωθέν της 19ης Μαρτίου, η ίδια η εκλογική διαδικασία είχε τεθεί υπό την επίβλεψη του ανώτατου γραφειοκράτη της κάθε επαρχίας. Από την άλλη, ο Κεμάλ συμφώνησε με τον Καράμπεκίρ να μην συμμετάσχουν στις νέες εκλογές τα μη μουσουλμανικά στοιχεία της Ανατολής. Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal* ..., σελ.:606.

βουλευτές για την νέα βουλή- οδηγούμαστε στο εξής συμπέρασμα: Για τον Μουσταφά Κεμάλ η μεταφορά του κοινοβουλίου στην Άγκυρα και η νέα εκλογική διαδικασία με πρόσημα τα γεγονότα που έλαβαν χώρα τον Μάρτιο του 1920, αποτέλεσαν τα μέσα τα οποία εξασφάλιζαν το κοινοβουλευτικό πλαίσιο για την πολιτική του δράση. Με άλλα λόγια, εξασφάλιζαν νομιμοποιητικά πλαίσια στους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς και στις πολιτικές τοποθετήσεις του⁵²⁵.

⁵²⁵ Την συγκεκριμένη περίοδο υπήρχαν προσωπικότητες οι οποίες συνειδητοποίησαν αυτή την πραγματικότητα και αντέδρασαν: Ο πρόεδρος της βουλής Τζελαλεττίν Αρίφ στις 27 Μαρτίου ζήτησε από τον Κεμάλ την δημιουργία μιας *προσωρινής και όχι νέας, έκτακτης βουλής* σύμφωνα με τα πρότυπα του γαλλικού συντάγματος. Σε αυτή την προσωρινή βουλή θα λάμβαναν μέρος όσοι βουλευτές είχαν κατορθώσει να μεταβούν στην Ανατολή και ένας συγκεκριμένος αριθμός μελών των τοπικών κοινοβουλίων των επαρχιών και των δήμων. Ο Καράμπεκιρ από την μεριά του, ζήτησε από τον Κεμάλ να γίνει ταυτόχρονη μεταφορά της Γερουσίας στην Ανατολή, να μην ονομαστεί "έκτακτη" η νέα βουλή και να συμμετάσχουν σε αυτή όσοι βουλευτές έρθουν από την Κωνσταντινούπολη. Ο Κεμάλ έκανε δεκτά μονάχα τα δυο τελευταία αιτήματα του Καράμπεκιρ. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 318, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (Η Μετάβαση από τον Σύλλογο Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων στο Λαϊκό Κόμμα στον Εθνικό Αγώνα)*, Άγκυρα:2002, σελ.:282-283 και Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:606, 617 και 643.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΠΟΛΥΤΟ ΕΛΕΓΧΟ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ (1920-1922)

I. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΣΤΟΥΣ ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗΣ

«Ήταν ένα μεσημέρι μιας ηλιόλουστης ημέρας. Πραγματοποιήθηκε η τελετή προσευχής της Παρασκευής στο Χατζί Μπαϊράμ Τζαμί. Μετά το άκουσμα των προσευχών ξεκίνησε μια πομπή. Μπροστά από την πομπή προχωρούσε το πράσινο σαντζάκι (λάβαρο) του Χατζί Μπαϊράμ Τζαμί στο οποίο ήταν γραμμένα εδάφια από το Κοράνι. Πίσω από το σαντζάκι προχωρούσε ο βουλευτής της Σινόπης, ο Χοτζάς Αμντουρραχμάν Εφέντης ο οποίος φορούσε ένα πράσινο κάλυμμα στο κεφάλι του. Πάνω σε αυτό ήταν τοποθετημένο το Κοράνι και μια τρίχα από τα γένια του Προφήτη. Στα δυο πλευρά ήταν τοποθετημένες μοίρες στρατιωτών»⁵²⁶.

Την ημέρα που επιστρατεύτηκε η θρησκευτική ευλάβεια την οποία περιγράφει ο Αϊντεμίρ και στην οποία αναφερόμαστε παραπάνω το ημερολόγιο έδειχνε 23 Απριλίου 1920. Εκείνη την Παρασκευή ένας από τους μεγαλύτερους στόχους του Κεμάλ για τον οποίο είχε δώσει πολλές μάχες κατά την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1919 και τον Χειμώνα του 1920, γινόταν πραγματικότητα: Η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Ανατολής, το επίκεντρο του συγκεντρωτικού του οράματος, ξεκινούσε την λειτουργία της στην Άγκυρα όπου είχε εγκατασταθεί η Αντιπροσωπευτική Επιτροπή τον Δεκέμβριο του 1919⁵²⁷. Λίγες ημέρες πριν την έναρξη των λειτουργιών της εθνοσυνέλευσης⁵²⁸, ο

⁵²⁶ Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (Ο Μοναδικός Άνθρωπος)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2005, σελ.:249.

⁵²⁷ Αρχικά η συμμετοχή στη νέα εθνοσυνέλευση ήταν περιορισμένη. Αν και μέχρι σήμερα οι πηγές μας δεν έχουν συμφωνήσει σε έναν συγκεκριμένο αριθμό, ο αριθμός των βουλευτών κατά τις πρώτες εβδομάδες συνεδριάσεων δεν πρέπει να είχε ξεπεράσει τους 127. Όπως ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ έτσι και οι βουλευτές της νέας εθνοσυνέλευσης στην πλειοψηφία τους έχουν υψηλή παιδεία και είναι νέοι πολιτικοί. Όπως στην περίπτωση του Συνεδρίου της Σεβάστειας έτσι και στην περίπτωση της νέας εθνοσυνέλευσης την πλειοψηφία των βουλευτών την αποτελούν οι καριερίστες (πολιτικοί και στρατιωτικοί γραφειοκράτες). Όπως τονίστηκε παραπάνω, στη νέα βουλή έλαβαν μέρος βουλευτές από την τελευταία οθωμανική βουλή και νέοι εκλεγμένοι βουλευτές. Οι βουλευτές της οθωμανικής βουλής, οι οποίοι στην προηγούμενη περίοδο δεν είχαν ανταποκριθεί στο κάλεσμα του Μουσταφά Κεμάλ για δημιουργία μιας νέας βουλής στην Ανατολή, αποφάσισαν να περάσουν

Μουσταφά Κεμάλ στον στενό κύκλο των συνεργατών του⁵²⁹ επισήμανε το εξής: «Πρώτα από όλα η Βουλή, πρώτα από όλα η νομιμότητα. (...) Ζούμε σε μια εποχή που όλα πρέπει να είναι νόμιμα. (...) Ο λαός θα μάθει τις πραγματικότητες τις οποίες γνωρίζουμε εμείς και θα σκεφθεί σαν και εμάς. (...) Πρώτα η Βουλή και μετά ο στρατός»⁵³⁰.

Η νέα περίοδος επιφυλάσσει πολλά προβλήματα για τον Μουσταφά Κεμάλ και όσους τον ακολουθούν στην Άγκυρα. Η νομιμότητα της νέας εθνοσυνέλευσης, μεταξύ άλλων,

στην ανατολική ενδοχώρα μόλις την τελευταία στιγμή, δηλαδή μετά την διάλυση της βουλής στην Κωνσταντινούπολη από τα συμμαχικά στρατεύματα. Πολλοί από αυτούς ένοιωθαν αγανάκτηση απέναντι στην νέα κατάσταση και δέχονταν πιέσεις από τον Κεμάλ για να συμμετάσχουν στην νέα εθνοσυνέλευση. Μια μερίδα από αυτούς, λ.χ. ο στρατηγός Φεβζί Τσακμάκ και ο Ριζά Νουρ, έχουν έρθει στην Άγκυρα με την ελπίδα γεφύρωσης του χάσματος ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και στην Άγκυρα. Η στιγμή της συνειδητοποίησης της αδυναμίας των μηχανισμών της κεντρικής κυβέρνησης είναι και η στιγμή που στρέφονται τα βλέμματα προς την Άγκυρα. Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:286-289, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.:342-347, Yunus Nadi, *Türkiye'yi Sokakta Bulmadık (Δεν βρήκαμε στον Δρόμο την Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη:1997, σελ.:21-29, 72- 94, Rıza Nur, *Milli Kiyam (Εθνική Επανάσταση)*, Κωνσταντινούπολη:1994, σελ.: 28-29, 94, Alexandre Jevankoff, *Κεμάλ Ατατούρκ*, Αθήνα:2002, σελ.:61, Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam ...*, σελ.:237 και 240.

⁵²⁸ Η ονομασία η οποία είχε επιλεγεί για την νέα βουλή της Ανατολής μετά την διάλυση της Οθωμανικής Βουλής τον Μάρτιο του 1920 ήταν εντυπωσιακή. Με τον όρο "Μεγάλη" γινόταν αναφορά στην σύνθεση της νέας βουλής. Όπως έχει ήδη τονιστεί σε αυτή θα λάμβαναν μέρος όσοι βουλευτές είχαν μεταβεί από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα καθώς και οι νέοι βουλευτές οι οποίοι θα εκλέγονταν με την νέα εκλογική διαδικασία που είχε ανακοινώσει ο Κεμάλ στα τέλη του Μαρτίου. Σε αντίθεση με την επίσημη ονομασία της Οθωμανικής Βουλής – Βουλή Αντιπροσώπων (Mebusan Meclisi)- στην επίσημη ονομασία της νέας βουλής συμπεριλαμβανόταν ο όρος "έθνος". Παράλληλα με τις εκτεταμένες αναφορές που πραγματοποιήσαμε παραπάνω στην χρήση του συγκεκριμένου όρου στα πλαίσια της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι ο όρος "έθνος" είχε χρησιμοποιηθεί το 1909 από τους Νεότουρκους στο έκτακτο συμβούλιο του Αγίου Στεφάνου. Επίσης, τονίζουμε το γεγονός ότι ο όρος "Τουρκία" συμπεριλήφθηκε στην επίσημη ονομασία μετά το 1921. Πέρα από το περιεχόμενο της επίσημης ονομασίας η νέα εθνοσυνέλευση ήταν διαφορετική από την Οθωμανική Βουλή και ως προς την σύνθεση της: Στην νέα εθνοσυνέλευση δεν λάμβανε μέρος κανένας μη μουσουλμάνος βουλευτής. Βλπ. Sina Akşin (επιμ.), *Türkiye Tarihi ...*, σελ.:91, İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:73 και Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:414.

⁵²⁹ Ο Μουσταφά Κεμάλ στην νέα περίοδο υποστηρίζεται από μια ομάδα καριεριστών. Ο ίδιος τους ανταμείβει εκλέγοντας τους υψηλόβαθμους στρατηγούς του στην βουλή και εξασφαλίζοντας σχετικά υψηλότερες αμοιβές και καλύτερες συνθήκες καθημερινότητας στην ανατολική ενδοχώρα. Ο Μουσταφά Κεμάλ πέρα από τους καριερίστες συνάπτει συμμαχίες και με διάφορα μέλη της άρχουσας συμμαχίας της Ανατολής. Στις πρώτες συνεδριάσεις της εθνοσυνέλευσης αξιοσημείωτος αριθμός προκρίτων και θρησκευτικών ηγετών υποστηρίζουν τις πρωτοβουλίες του. Παράλληλα, στην Άγκυρα σε πόστα υψίστης σημασίας τοποθετούνται Αλεβίδες. Πριν από την έναρξη της λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης ο Κεμάλ εξασφαλίζει την υποστήριξη πολλών Κούρδων φυλάρχων με την υπόσχεση της αυτονομίας των περιοχών στις οποίες οι Κούρδοι αποτελούσαν την πλειοψηφία. Μάλιστα, πολλοί από αυτούς τους φυλάρχους εκλέγονται στην εθνοσυνέλευση με την υποστήριξη του ίδιου. Βλπ. Rıza Nur, *Milli ...*, σελ.:222, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis (Η Πρώτη Βουλή)*, Κωνσταντινούπολη:1999, σε μορφή ebook, Cemal Şener, *Atatürk ve Aleviler (Ο Ατατούρκ και οι Αλεβίδες)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:102, Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:481, Yunus Nadi, *Türkiye'yi Sokakta ...*, σελ.:86 και Alexandre Jevankoff, *Κεμάλ ...*, σελ.:169.

⁵³⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:227 και 230.

θέτει εμπόδια στην πραγματοποίηση των συγκεντρωτικών σχεδιασμών του Μουσταφά Κεμάλ⁵³¹. Ποια θα είναι η θέση της νέας εθνοσυνέλευσης και της κυβέρνησης της στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής απέναντι στην νόμιμη και αναγνωρισμένη οθωμανική κυβέρνηση; Άλλωστε, την ίδια περίοδο που η εθνοσυνέλευση ξεκινούσε τις λειτουργίες της στην Κωνσταντινούπολη, τα ηνία της κυβέρνησης τα ανέλαμβανε εκ νέου ο Φερίτ Πασάς (5 Απριλίου 1920). Αν και στο νέο κυβερνητικό σχήμα του Φερίτ Πασά δεν συμμετείχε το Κόμμα της Ελευθερίας και της Συνεννόησης⁵³² και οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού διαφωνούν σε πολλά σημεία μαζί του⁵³³, η νέα κυβέρνηση στην Κωνσταντινούπολη προχωρά στην λήψη κάποιων σημαντικών μέτρων.

Το ζήτημα της νομιμότητας, η εμφύλια σύρραξη, οι ένοπλες συγκρούσεις με τις ξένες δυνάμεις, οι υλικές ελλείψεις και η έλλειψη συνοχής στο εσωτερικό της εθνοσυνέλευσης ήταν οι βασικοί παράγοντες οι οποίοι έθεταν εμπόδια στις

⁵³¹ Η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης από την μια καταβάλλει προσπάθειες να προσεγγίσει κάποιες προσωπικότητες στην Άγκυρα και γι' αυτό τον σκοπό αποστέλλει επιτροπές στην ανατολική ενδοχώρα (8 Απριλίου). Από την άλλη, επιστρατεύονται δραστικά μέτρα: Στις 11 Απριλίου διαλύεται επισήμως η Βουλή και ακολουθεί η κυβερνητική απόφαση για την σμίκρυνση του οθωμανικού στρατού. Στις 16 Απριλίου ανακοινώνεται φετβάς (επίσημο ισλαμικό διάταγμα), ο οποίος καταδικάζει σε θάνατο τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ και πολλούς από τους συντρόφους του. Αυτός ο φετβάς στην συνέχεια εγκρίνεται από τον Σουλτάνο. Την ίδια περίοδο οργανώνεται μια στρατιωτική αποστολή η οποία αποστέλλεται στα νότια παράλια του Μαρμαρά όπου έρχεται σε επαφή με πληθυσμούς που έχουν δηλώσει υπακοή στον Σουλτάνο – Χαλίφη και ξεσπούν σφοδρές μάχες ανάμεσα σε αυτές τις μονάδες και στις ένοπλες ομάδες που ελέγχονται από την Άγκυρα. Με αυτόν τον τρόπο ο Μουσταφά Κεμάλ, κατά την έναρξη των λειτουργιών της εθνοσυνέλευσης, βρίσκεται αντιμέτωπος με εμφύλιο πόλεμο στην ανατολική ενδοχώρα. Ένας εμφύλιος ο οποίος θέτει σε κίνδυνο την νομιμότητα των κινήσεων του και της ίδιας της εθνοσυνέλευσης. Απέναντι σε αυτή τη νέα κατάσταση, το εθνικιστικό κάλεσμα δεν εξασφαλίζει καμία σιγουριά στον Μουσταφά Κεμάλ. Παράλληλα, στην Άγκυρα γίνεται αισθητή η έλλειψη γραφειοκρατών για την στελέχωση των δομών της νέας βουλής. Μαζί με τους βουλευτές οι λιγιστοί αξιωματούχοι της Άγκυρας είναι αντιμέτωποι με κακουχίες και με τον φόβο της εξόντωσης τους εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου στα παράλια του Μαρμαρά. Φυσικά στους παράγοντες που θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την νομιμότητα των κινήσεων του Μουσταφά Κεμάλ θα πρέπει να προσθέσουμε τον ένοπλο αγώνα στα δυτικά κατά των ελληνικών στα ανατολικά κατά των αρμενικών και στα νοτιοανατολικά κατά των γαλλικών δυνάμεων. Ένας άλλος παράγοντας που θέτει σε κίνδυνο την νομιμότητα είναι η άσχημη οικονομική κατάσταση της χώρας και συγκεκριμένα η έλλειψη κονδυλίων, που αντιμετωπίζουν ο Μουσταφά Κεμάλ και οι συντρόφοι του. Πέρα από τις διάφορες δυσκολίες, ο Μουσταφά Κεμάλ την πρώτη περίοδο λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης βρέθηκε επίσης αντιμέτωπος με ομάδες βουλευτών οι οποίες είχαν διαφορετικές τοποθετήσεις ως προς τις δικές του συγκεντρωτικές τοποθετήσεις. Βλπ. FO.371/5166, FO.371/5166, E.4278, FO.371/5166, E.4278 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 33, 38,40, Cemil Hakan Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın ...*, σελ.:120, 316, Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:715, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:79-80, Sina Akşin (επιμ.), *Türkiye Tarihi ...*,σελ.:91, İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:38-39, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.:363, Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:386-388, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Λόγος)*, Δεύτερο Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:34, 53,60 κ.α.

⁵³² FO.406/43, p.212, no.160 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Δεύτερος Τόμος, Άγκυρα:1975, σελ.:17.

⁵³³ FO.371/5168, E.6151 στο ίδιο, σελ.: 108.

συγκεντρωτικές τοποθετήσεις του Μ.Κεμάλ κατά την έναρξη της λειτουργίας της νέας εθνοσυνέλευσης. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ένα από τα πρώτα ζητήματα που δημιούργησαν ένταση στην αίθουσα της εθνοσυνέλευσης αμέσως μετά την λειτουργία της, ήταν η εκλογή προέδρου της νέας βουλής. Στην ψηφοφορία που πραγματοποιήθηκε στις 24 Απριλίου 1920 ο Μουσταφά Κεμάλ έλαβε 110 ψήφους ενώ 10 βουλευτές προτίμησαν να μην υποστηρίξουν την υποψηφιότητα του για την προεδρία της εθνοσυνέλευσης⁵³⁴. Με αυτό τον τρόπο, από τις πρώτες κιόλας ώρες λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης, έγινε φανερό ότι η υποστήριξη της εθνοσυνέλευσης στον Μουσταφά Κεμάλ δεν ήταν δεδομένη.

Ταυτόχρονα με την εκλογή της προεδρίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης, στις 25 Απριλίου 1920 ξεκίνησε μια μεγάλη συζήτηση. Έπρεπε η εθνοσυνέλευση να προχωρήσει στον σχηματισμό κυβέρνησης την ώρα που στην Κωνσταντινούπολη υπήρχε μια άλλη κυβέρνηση; Και αν έπρεπε, πως θα σχηματιζόταν και ποια θα ήταν η σύνθεση της; Αυτή η συζήτηση η οποία έλαβε χώρα κατά την έναρξη της λειτουργίας της Εθνοσυνέλευσης και οι βασικές τοποθετήσεις της μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε τις βασικές ομαδοποιήσεις στους κόλπους της νέας βουλής στις οποίες αναφερόμαστε αναλυτικά παρακάτω. Μια από τις πρώτες απόψεις που ακούστηκαν στην αίθουσα συνεδριάσεως της Εθνοσυνέλευσης για το ζήτημα σχηματισμού κυβέρνησης ανήκε στην συντηρητική μερίδα των βουλευτών, δηλαδή σε αυτούς που επιθυμούσαν να διατηρήσουν την βασιλεία και το χαλιφάτο και είχαν μεταβεί στην Ανατολή ακριβώς γι' αυτό τον στόχο⁵³⁵: Κατά την άποψη τους η Βουλή συνεδρίαζε στην Ανατολή επειδή δεν είχε πλέον την δυνατότητα να συνεδριάσει στην πρωτεύουσα. Η νόμιμη κυβέρνηση είχε παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη. Η Βουλή δεν ήταν σε θέση να εκλέξει μια νέα κυβέρνηση.

Η δεύτερη άποψη για τον σχηματισμό της κυβέρνησης ανήκε σε μια ομάδα βουλευτών η οποία διατηρούσε στενές επαφές με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας του Μουσταφά Σουπχί. Στην πραγματικότητα η όλη συζήτηση είχε ξεκινήσει με δική τους πρωτοβουλία. Εμπνευσμένοι από την Επανάσταση του 1917 στην Ρωσία, πρότειναν να

⁵³⁴ Στην αντιπροεδρία της εθνοσυνέλευσης εκλέχθηκε ο πρόεδρος της τελευταίας Οθωμανικής Βουλής, ο Τζελαλεττίν Αρίφ. Βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafâ-i Hukuk'tan ...*, σελ.: 357. Μια μέρα μετά από αυτή την ψηφοφορία, στις 25 Απριλίου σχηματίστηκε προσωρινή κυβέρνηση της Άγκυρας. Πρόεδρος της ήταν ο Κεμάλ. Βλπ. Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi (H Eφημερίδα Ταν του Αλί Σιουκρού Μπέη)*, Κωνσταντινούπολη: 1996, σελ.:17.

⁵³⁵ Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM Devleti (Το Κράτος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη:2001, σελ.:101.

δημιουργηθούν διάφορα συμβούλια τα οποία θα αναλάμβαναν τις αρμοδιότητες των διαφόρων υπουργείων⁵³⁶. Η πρόταση αυτής της μερίδας υποστηρίχθηκε και από κάποιους βουλευτές οι οποίοι εξέφραζαν την αντίθεση τους στην εκ νέου ενίσχυση της θέσης του Μουσταφά Κεμάλ. Ο πρόεδρος της τελευταίας Οθωμανικής Βουλής και αντιπρόεδρος της εθνοσυνέλευσης Τζελαλεττίν Αρίφ πρότεινε μια διαφορετική λύση: Την δημιουργία προσωρινής κυβέρνησης⁵³⁷.

Η τοποθέτηση του Κεμάλ για το συγκεκριμένο ζήτημα είναι πολύ ενδιαφέρουσα και βρίσκεται σε συμφωνία με αυτό που τονίσαμε παραπάνω, το γεγονός δηλαδή ότι στο επίκεντρο των προσπαθειών του βρίσκονταν οι συγκεντρωτικές τοποθετήσεις του. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες τοποθετήσεις ο ίδιος πρότεινε ένα υπουργικό σχήμα στο οποίο πρόεδρος θα ήταν ο πρόεδρος της βουλής: «Η κυβέρνηση που θα σχηματιστεί δεν θα πρέπει να έχει πρόεδρο. Είναι λάθος να εκλεχθεί αντικαταστάτης του Σουλτάνου»⁵³⁸. Στην πορεία των συζητήσεων οι βουλευτές οι οποίοι υποστήριζαν τον Κεμάλ σε ό,τι αφορά την εκλογή των υπουργών έθεσαν δυο προτάσεις: Οι υπουργοί είτε να εκλέγονται από τον πρόεδρο της βουλής, είτε ο πρόεδρος να προτείνει κάποιους υποψήφιους και η βουλή να εκλέγει έναν από αυτούς. Η τελική λύση σε όλο το ζήτημα ήταν μια συμβιβαστική λύση ανάμεσα στις τοποθετήσεις του Κεμάλ και σε αυτούς που αντιτίθονταν σε αυτές: Σύμφωνα με το νομοσχέδιο που ψηφίστηκε με 130 ψήφους (15 βουλευτές έδωσαν λευκή ψήφο) στις 2 Μαΐου 1920, ο πρόεδρος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης θα προέδρευε στο υπουργικό συμβούλιο και οι υπουργοί θα εκλέγονταν με απλή αναλογική από ολόκληρη την βουλή⁵³⁹.

⁵³⁶ Το ίδιο. Επίσης βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:230-232 και 235.

⁵³⁷ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο και σημ.534 και 535.

⁵³⁸ Αναλυτικότερα βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 99-100.

⁵³⁹ Για όλες τις συζητήσεις και τον τελικό νόμο για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Το ίδιο, σελ.:101-104, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai Hukuk'tan ...*, σελ.:360-362, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:162-167. Αμέσως μετά από αυτό τον νόμο, η βουλή εξέλεξε τους νέους υπουργούς. Όλες οι προσωπικότητες που εκλέχθηκαν στα υπουργεία της Άγκυρας ήταν άτομα που ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν σύμφωνος με την εκλογή τους. Στο νέο υπουργικό συμβούλιο ο Κεμάλ έδωσε μεγάλη έμφαση στις προσπάθειες διοργάνωσης του στρατού. Έτσι, από την μια δημιούργησε το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας στο οποίο εκλέχθηκε ο Φεβζί Πασάς ο οποίος ήταν ο πρώην επιτελάρχης του οθωμανικού στρατού και είχε μεταβεί στην Άγκυρα μόλις μερικές μέρες πριν. Παράλληλα, ενέταξε τον επιτελάρχη στο υπουργικό σχήμα και συνέβαλε στην εκλογή του Ισμέτ Ινονού σε αυτό το αξίωμα. Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 104-105. Με αυτό τον τρόπο το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας αναλάμβανε την γραφειοκρατική οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της Άγκυρας και τον συντονισμό αυτής της οργάνωσης με την πολιτική δομή της Άγκυρας (την εθνοσυνέλευση) ενώ ο επιτελάρχης ήταν υπεύθυνος για το πολεμικό σκέλος και συγκεκριμένα τα ανοιχτά πολεμικά μέτωπα (κυρίως το δυτικό μέτωπο εφόσον ο στρατηγός Καράμπεκιρ εξακολουθούσε να είναι ο ανώτατος

Παρά το γεγονός ότι ο σχηματισμός της νέας κυβέρνησης της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης ήταν ένα σημαντικό βήμα για τον Κεμάλ και τους υποστηρικτές του, οι διάφορες τοποθετήσεις στις οποίες αναφερθήκαμε δείχνουν ότι, κατά την έναρξη λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης, εκτός από την συγκεκριμένη ομαδοποίηση (τον Κεμάλ και τους υποστηρικτές του) υπήρχαν τουλάχιστον άλλες τρεις ομαδοποιήσεις βουλευτών που είχαν τις δικές τους, ιδιαίτερες τοποθετήσεις⁵⁴⁰. Άλλωστε, αυτή την διαπίστωση υπογραμμίζουν οι συγκρούσεις και οι ενστάσεις που ακολούθησαν τις ημέρες μετά τον σχηματισμό της πρώτης κυβέρνησης της Άγκυρας και οι οποίες είχαν στο επίκεντρο τους τις διάφορες πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ. Τονίζουμε το γεγονός ότι εκτός από την περίπτωση της Λαϊκής Ομάδας, πρόκειται για ομαδοποιήσεις βουλευτών και όχι για κοινοβουλευτικές ομάδες ή πολιτικά κόμματα. Επίσης, για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω είναι σχεδόν αδύνατον να διαπιστώσουμε με ακρίβεια πόσοι βουλευτές ανήκαν σε αυτές τις ομαδοποιήσεις. Όμως παρ' όλες τις δυσκολίες μπορούμε να επικεντρωθούμε στα εξής σημεία: Στους βασικούς παράγοντες αυτών των ομαδοποιήσεων και στις βασικές πολιτικές τοποθετήσεις αυτών των ομαδοποιήσεων. Με αυτό τον τρόπο, θα μπορέσουμε να μελετήσουμε τις διαφοροποιήσεις που λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια του τύπου του φιλελευθερισμού που στα προηγούμενα κεφάλαια για τις ανάγκες αυτής της μελέτης τον ορίσαμε ως "τουρκικό". Αυτά λοιπόν τα σημεία θα μας απασχολήσουν στην συνέχεια αυτού του κεφαλαίου.

αξιωματικός στο ανατολικό μέτωπο). Ταυτόχρονα όμως ο επιτελάρχης, ως μέλος της κυβέρνησης, θα έδινε αναφορά στο υπουργικό συμβούλιο και φυσικά στον πρόεδρο του, στον Μουσταφά Κεμάλ. Το συγκεκριμένο σχήμα αποτελεί άλλη μια απόδειξη των συγκεντρωτικών σχεδιασμών του Κεμάλ. Οι στρατηγοί Αλί Φουάτ και Ρεφέτ Πασά εξέφρασαν στον Κεμάλ την απογοήτευση τους για την ανάδειξη του Ισμέτ Ινονού. Ο στρατηγός Καράμπεκιρ στα απομνημονεύματα του εκφράζει απογοήτευση για το συγκεκριμένο ζήτημα και για τις πρώτες πρωτοβουλίες της νέας κυβέρνησης. Για αυτό το ζήτημα βλπ. Riza Nur, *Milli...*, σελ.:68 και Βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:749, 756 και 826.

⁵⁴⁰ Οι συγκρούσεις στην αίθουσα των συνεδριάσεων της εθνοσυνέλευσης δεν έλαβαν χώρα με τον σχηματισμό της πρώτης κυβέρνησης της Άγκυρας. Στις 9 Μαΐου, όταν τέθηκε το ζήτημα της ένταξης των βουλευτών της τελευταίας Οθωμανικής Βουλής στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση μια μερίδα των βουλευτών υποστήριξε ότι δεν είχε η εθνοσυνέλευση την αρμοδιότητα να στερήσει από κανέναν εκλεγμένο βουλευτή αυτή την ιδιότητα του. Ο Τζελάλ Μπαγιάρ από την πλευρά του υποστήριξε ότι το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της κυβέρνησης. Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.: 88-90.

II. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΜΕΓΑΛΗ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

A. Η ΛΑΪΚΗ ΟΜΑΔΑ

Μετά την έναρξη της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στην Άγκυρα άρχισε να σχηματίζεται μια νέα ομαδοποίηση βουλευτών. Η σημαντικότερη ιδιότητα αυτής της ομαδοποίησης ήταν το γεγονός ότι πρότεινε μια νέα πολιτική για να εξασφαλιστεί η λαϊκή υποστήριξη στους νέους εθνικούς θεσμούς της Άγκυρας⁵⁴¹, να επιτευχθεί η πολυπόθητη οικονομική ανάπτυξη μέσα από τις νέες κρατικές δομές της Άγκυρας⁵⁴², να κινητοποιηθούν όλες οι κοινωνικές ομάδες της Ανατολής και προ πάντων να διατηρηθεί η συνοχή της άρχουσας συμμαχίας της Ανατολής. Η συγκεκριμένη ομαδοποίηση η οποία άρχισε να μετεξελίσσεται σε μια κοινοβουλευτική ομάδα το Φθινόπωρο του 1920, έλαβε την ονομασία “**Λαϊκή Ομάδα**” (**Halk Zümresi**). Η Λαϊκή Ομάδα πρότεινε τον κορπορατισμό⁵⁴³ ως λύση για τα σημαντικά ζητήματα που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση

⁵⁴¹ Ας σημειωθεί ότι ένας από τους πρώτους νόμους της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης αφορούσε ακριβώς αυτό το ζήτημα. Στις 29 Απριλίου 1920 έγινε δεκτός ο νόμος περί “προδοσίας της πατρίδος” ο οποίος προέβλεπε θανατική ποινή για όσους δεν υπάκουαν στους νόμους της εθνοσυνέλευσης. Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:161 και Cemil Hakan Korkmaz, *Kurtuluş Savaşı'nın ...*, σελ.:119-120.

⁵⁴² Ο ίδιος ο Κεμάλ στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι η ίδρυση της συγκεκριμένης ομάδας εν μέρει συσχετιζόταν με μια συγκεκριμένη ανάγκη: Επειδή ο στρατός ήταν σε κατάσταση διάλυσης, η Άγκυρα στο δυτικό μέτωπο στηριζόταν στις άτακτες δυνάμεις. Υπήρχε ανάγκη για την κινητοποίηση και την χρησιμοποίηση αυτών των δυνάμεων. Αναλυτικότερα βλπ. και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:46-47.

⁵⁴³ Εκτός από τις τοποθετήσεις του Ζιγιά Γκιοκάπ για τον κορπορατισμό ως μέσο εξασφάλισης οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικοκοινωνικής συνοχής, στα τέλη του 1915 μια μερίδα του Κόμματος Ένωσης και Προόδου άρχισε να προβληματίζεται γύρω από ένα πολιτικό πρόγραμμα κορπορατιστικών προδιαγραφών: «Οι πηγές μας για την αριστερή μερίδα των Νεότουρκων είναι πολύ λίγες. Π.χ. μετά το 1915 γίνεται λόγος για μια ομάδα “Ανεξάρτητων” στην οποία λάμβανε μέρος ο Αχμέτ Ριζά Μπέη και ο “Τυφλός” Αλί Ιχσάν Μπέη. Από το βιβλίο “Γκεντς Τουρκλέρ” (Νεότουρκοι ή Νέοι Τούρκοι) το οποίο εκδόθηκε στα αζέρικα, πληροφορούμαστε ότι κατά την διάρκεια του Συνεδρίου του 1916 το πρόγραμμα επαγγελματικής αντιπροσώπευσης (αναφέρεται στην αντιπροσώπευση των κατηγοριών επαγγελματών στην Βουλή) βρήκε κάποιους οπαδούς (...) και κάποια σημεία του έγιναν δεκτά. Κατά την περίοδο του Εθνικού Αγώνα αυτοί οι αριστεροί Νεότουρκοι ή “ανεξάρτητοι” έλαβαν μέρος στην συμμαχία του Κεμάλ και προσπάθησαν να κατευθύνουν την κυβέρνηση (της Άγκυρας) σύμφωνα με τις τοποθετήσεις τους. Πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ο Ιχσάν Αλί Μπέη μελέτησε την οργάνωση των αχίδων και (πρότεινε) την δημιουργία μιας πολιτικής ομάδας που θα βασιζόταν στα επιμελητήρια, στις επαγγελματικές ενώσεις (...). Σύμφωνα με τον Νεσιμί αυτό το σύστημα είναι μια “κορπορατιστική – σοσιαλιστική κρατική οργάνωση” η οποία ιδρύθηκε πολύ πιο πριν από τον Ιταλικό κορπορατισμό. (...) Την περίοδο που η κυβέρνηση του Κόμματος Ένωσης και Προόδου άρχισε να εφαρμόζει εθνική οικονομική πολιτική (εννοεί την στροφή στον κρατικό παρεμβατισμό), ο Μουχιτίν Μπιργκέν άρχισε να εκδίδει άρθρα στο περιοδικό “Προς τον Λαό” στα οποία υποστήριζε την ίδρυση συνεταιρισμών. Ο Μπιργκέν εξέφραζε

της Άγκυρας⁵⁴⁴. Η Λαϊκή Ομάδα, η οποία χρησιμοποιούσε ως επίσημο όργανο της την εφημερίδα "Γιενί Γκιουν" (Νέα Ημέρα) την οποία ο Γιουνούς Ναντί είχε ξεκινήσει να εκδίδει εκ νέου στην Άγκυρα με την ονομασία "Γιενί Γκιουν στην Ανατολή" (η έκδοση της στην Κωνσταντινούπολη εμποδίστηκε από τους Συμμάχους), κατά διαστήματα ανέπτυξε αυτόνομη πολιτική γραμμή από τον Μουσταφά Κεμάλ⁵⁴⁵ και, όπως θα δούμε στην συνέχεια, με τις τοποθετήσεις της συνέβαλλε στην μετεξέλιξη των βασικών τοποθετήσεων του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του.

Στην Λαϊκή Ομάδα συμμετείχαν σημαντικές προσωπικότητες οι οποίες πριν από την έναρξη της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης είχαν ενταχθεί σε διάφορα κόμματα και ομαδοποιήσεις που είχαν ιδρυθεί μετά την διάλυση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Την σύνθεση της ομάδας με βάση τους βουλευτές που έλαβαν ενεργό ρόλο στην διαμόρφωση των πολιτικών της μπορούμε να την περιγράψουμε σχηματικά ως εξής: Στην ομάδα συμμετείχαν προσωπικότητες οι οποίες στο παρελθόν είχαν ταυτιστεί με την πολιτική γραμμή του Κόμματος της Ανανέωσης. Ο Τζελάλ Μπαγιάρ, ο Γιουνούς Ναντί, ο Μουχιντίν Μπέη και ο Τεβφίκ Ρουστου ήταν μερικές από αυτές τις προσωπικότητες⁵⁴⁶. Επίσης, συμμετείχαν ο Αντνάν Αντιβάρ, ο οποίος είχε

την αντίθεση του στην βασιλεία και στο χαλιφάτο από το 1919 (...). Βλπ.ενδεικτικά Koray Özcan, *Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi Ve Mekansal Kadelenme (Το Σύστημα Πόλεων της Ανατολής των Σελτσουκιδών και η Τοπική Κατηγοροποίηση)*, στο http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2006/cilt23/sayi_2/21_62.pdf και Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:44-45.

⁵⁴⁴ Ας σημειωθεί ότι λίγο πριν από την ίδρυση της συγκεκριμένης κοινοβουλευτικής ομάδας οι ιδρυτές της είχαν προχωρήσει στην ίδρυση μιας μυστικής οργάνωσης η οποία έφερε την ονομασία "Πράσινος Στρατός". Οι ιδρυτές αυτής της οργάνωσης συμμετείχαν και στην ίδρυση της Λαϊκής Ομάδας. Ο Ριζά Νουρ στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι ο Κεμάλ υποστήριζε ένθερμα την συγκεκριμένη οργάνωση και ότι ο ίδιος είχε εκφράσει την αντίθεση του με αυτήν στο υπουργικό συμβούλιο. Στην σύγχρονη βιβλιογραφία για το συγκεκριμένο ζήτημα συναντά κανείς πολλές ιστορίες, μύθους και επεξηγήσεις. Κατά την γνώμη μας η ονομασία της συγκεκριμένης μυστικής οργάνωσης συσχετίζει το Ισλάμ με τον κορπορατισμό έτσι όπως εξελίχθηκε στα πλαίσια της Λαϊκής Ομάδας. Επίσης, πιστεύουμε ότι η επιλογή του όρου "πράσινο", ενός ιδιαίτερης σημασίας χρώματος για το Ισλάμ, σε αντιδιαστολή με τον "κόκκινο" στρατό των μπολσεβίκων δεν είναι τυχαία. Στην μετεξέλιξη της συγκεκριμένης μυστικής οργάνωσης αναφερόμαστε παρακάτω. Για την συγκεκριμένη μυστική οργάνωση η οποία ιδρύθηκε υπό την γνώση του Μουσταφά Κεμάλ (κάποιες πηγές αναφέρουν ότι συμμετείχε σε αυτήν) αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:302-310 και Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:87-90.

⁵⁴⁵ Για τις διαφορετικές τοποθετήσεις ενδεικτικά βλπ. απόσπασμα από μια αναφορά των Τούρκων κομμουνιστών στην Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς με ημερομηνία τις 28 Μαΐου 1922 στο (επιμ.) Mete Tunçay & Erden Akbulut, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (Το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:204.

⁵⁴⁶ Για τους συμμετέχοντες στην Λαϊκή Ομάδα βλπ. Επιστολή του Μουσταφά Σουπχί στις αρχές του Ιανουαρίου του 1921 στο *Dönüş Belgeleri (Εγγραφα της Επιστροφής)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.: 13-14.

διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ίδρυση του Εθνικού Τουρκικού Κόμματος⁵⁴⁷ και ο ιδρυτής του Κόμματος Εθνικής Ελευθερίας, ο Ισμαήλ Σουπχί Σοϊσαλλίγλου. Στην ίδια ομάδα έλαβαν μέρος προσωπικότητες όπως ο Χακκί Μπεχίτς και ο Ναζίμ Ρέμσορ οι οποίοι έδειχναν μεγάλο ενδιαφέρον για τον κομμουνισμό που μετεξελισσόταν στην Ρωσία⁵⁴⁸. Στην ίδια ομάδα συμμετείχαν άτομα με θρησκευτικό υπόβαθρο όπως ο Σεΐχης Σεβέτ και ο Μπεσίμ Αταλάϊ, τα οποία κατέβαλαν προσπάθειες για να αποδείξουν ότι όλα τα σοσιαλιστικά ιδεώδη προϋπήρχαν, στην πρώτη περίοδο του Ισλάμ και πρότειναν τις αρχές που πρεσβεύονταν στην συγκεκριμένη περίοδο⁵⁴⁹. Επίσης συμμετείχαν επιφανείς Νεότουρκοι όπως ο Κιόρ Αλί, οι οποίοι είχαν συμβάλει στην ανάπτυξη της πολιτικής πρότασης της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως⁵⁵⁰.

Η συμμετοχή προσωπικοτήτων με διαφορετικό πολιτικό υπόβαθρο αντανάκλασε στις πολιτικές τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας. Οι τοποθετήσεις της είχαν στο επίκεντρο τους την κινητοποίηση όλων των κοινωνικών ομάδων της Ανατολής για να επιτευχθεί η πολυπόθητη οικονομική ανάπτυξη μέσα από τους νέους κρατικούς μηχανισμούς της Άγκυρας και στην ουσία ήταν ένας συγκερασμός των τοποθετήσεων των εκπροσώπων της οι οποίοι είχαν διαφορετικά πολιτικά υπόβαθρα.

Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής η ομάδα υπερασπιζόταν την εθνική κυριαρχία με βάση τις Αρχές Ουίλσον. Η αρχή της εθνικής κυριαρχίας εκλαμβάνόταν ως η ύψιστη αρχή στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων⁵⁵¹. Στα διάφορα άρθρα γνώμης που εμφανίστηκαν κατά διαστήματα στις στήλες της Γιενί Γκιούν μπορεί κανείς να διαπιστώσει την επιθυμία συμφιλίωσης με την Δύση. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η προσέγγιση της ΕΣΣΔ εκλαμβάνεται ως μια αναγκαιότητα εξαιτίας των εχθρικών διαθέσεων των Συμμάχων, οι οποίες στο σύνολο τους συσχετίζονται με τον

⁵⁴⁷ Βλπ. *Dönüş Belgeleri (Εγγραφα της Επιστροφής)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:107.

⁵⁴⁸ Το ίδιο.

⁵⁴⁹ Βλπ. *Dönüş Belgeleri ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:109 και Mete Tuncay & Erden Akbulut, *Türkiye Halk ...*, σελ.:168

⁵⁵⁰ Ενδεικτικά βλπ. *Dönüş Belgeleri*, σελ.:314, *Dönüş Belgeleri*, Δεύτερος Τόμος, σελ.: 12,13, 452 και Mete Tuncay & Erden Akbulut, *Türkiye Halk ...*, σελ.:397 κ.α.

⁵⁵¹ Η επανάσταση στην Ρωσία αναλυόταν από αυτή την σκοπιά. Βλπ. Γιουνούς Ναντί στην "Yeni Gün" με τίτλο "Η Παγκόσμια Επανάσταση" το Φθινόπωρο του 1920 στο *Dönüş Belgeleri*, Δεύτερος Τόμος, σελ.: 438, 447, 516.

ιμπεριαλισμό⁵⁵². Στα πλαίσια των πολιτικών τοποθετήσεων της Λαϊκής Ομάδας η "εθνική κυριαρχία" δεν εκλαμβάνεται μονάχα ως μια ύψιστη αρχή στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Για τους εκπρόσωπους της κοινοβουλευτικής ομάδας η "εθνική κυριαρχία" είναι η ύψιστη αρχή η οποία θα πρέπει να διέπει το εσωτερικό πολιτικό πεδίο σε περιφερειακό και σε κεντρικό επίπεδο: «Πρέπει να ενισχυθεί οικονομικά ο λαός. Το εκλογικό σύστημα πρέπει να βελτιωθεί για να αναλάβει τα ηνία ο λαός. Πρώτα από όλα, θα πρέπει να πραγματοποιηθούν ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις στην διοίκηση των επαρχιών. Θα πρέπει να εξασφαλιστεί η αντιπροσώπευση των διάφορων κατηγοριών επαγγελματιών στα γενικά συμβούλια των επαρχιών»⁵⁵³.

Με βάση την αρχή της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης, η Λαϊκή Ομάδα πρότεινε τον κορπορατισμό ως μέσο για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και την κινητοποίηση όλων των κοινωνικών ομάδων της Ανατολής μέσα από τις νέες κρατικές δομές της Άγκυρας: «Ο κορπορατισμός σε εμάς θα είναι από τα σημαντικότερα στηρίγματα της νέας εποχής. (...) Οι συγκρούσεις είναι η συνέπεια της αρχής "εσύ δούλευε, εγώ να τρώω". Πρέπει να αντικαταστήσουμε αυτή την αρχή με την αρχή "όλοι να δουλεύουν και όλοι να τρώνε". Επιθυμούμε ο αγρότης να μην έχει απώλειες από την σοδειά του για την οποία καταβάλλει τεράστιους κόπους. (...) Αυτός που εργάζεται δεν θα έχει καμία ανάγκη. Θα διώξουμε από την χώρα όσους δεν εργάζονται ή δεν επιθυμούν να εργαστούν»⁵⁵⁴.

⁵⁵² «Η συμμαχία με την Ρωσία είναι μια αναγκαιότητα. Διότι ο στόχος και των δυο χωρών είναι η ήττα του ιμπεριαλισμού». Απόσπασμα από δημοσίευμα στην "İrade-i Milliye" στις 2 Δεκεμβρίου 1920. Για ολόκληρο το δημοσίευμα βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:360-362.

⁵⁵³ Στην συνέχεια του ίδιου άρθρου η εξουσία των γαιοκτημόνων και της γραφειοκρατίας εκλαμβάνεται ως ένα "αρνητικό" στοιχείο της προτεινόμενης επαγγελματικής αντιπροσώπευσης. Όμως ο αρθρογράφος ισχυρίζεται ότι αυτές είναι κάποιες δυσκολίες οι οποίες μπορούν να ξεπεραστούν. Απόσπασμα από άρθρο στην "Yeni Gün" στις 6 Σεπτεμβρίου 1920 στο Νουρεττίν Γκιουλμέζ, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.:386-387.

⁵⁵⁴ Απόσπασμα από μια σειρά άρθρων στην "Yeni Gün" το Φθινόπωρο του 1920 στο ίδιο, σελ.:441-443. Σε άλλο της φύλο, η ίδια εφημερίδα τόνισε τα εξής: «Ανακοινώσαμε ότι από τώρα και στο εξής η κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης θα είναι Λαϊκή Κυβέρνηση. Ονομάσαμε την νέα εποχή και την τελευταία εκδοχή της νέας διοίκησης ως Λαϊκή Κυβέρνηση. Η δική μας Λαϊκή Κυβέρνηση δεν είναι ίδια με το δημοκρατικό σύστημα που υφίσταται στην Ευρώπη. Είναι κάτι πιο αναπτυγμένο. (...) Το επιδιωκόμενο ήταν να βασιζόμαστε στην *Λαϊκή Κυβέρνηση της Τουρκίας* στον λαό. (...) Θέλουμε να εξασφαλίσουμε λαϊκή κυριαρχία. Όχι μονάχα την κυριαρχία μιας τάξης αλλά την κυριαρχία ολόκληρου του λαού. (...) Η δική μας κοινωνία δεν έχει πολιτικά κόμματα αλλά υπάρχουν άτομα που εργάζονται σε διάφορα επαγγέλματα. Αυτά τα άτομα δεν ανταγωνίζονται το ένα το άλλο. Αντιθέτως, ολοκληρώνουν το ένα το άλλο. (...) (Στην κοινωνία) υπάρχει αρμονία. (...) Να μεταφέρουμε την ίδια την ζωή στην βουλή». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:449.

Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας, η έλλειψη μεγάλου κεφαλαίου στην χώρα συνεπαγόταν το γεγονός ότι οι κυβερνώντες και οι κυβερνώμενοι δεν έφεραν μεγάλες διαφορές. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια καλούσε την κοινωνία της Ανατολής σε κοινή προσπάθεια (και όχι στην επικέντρωση σε ταξικές διαμάχες ή στην επιδίωξη των συμφερόντων μονάχα μιας κοινωνικής τάξης) για την βελτίωση των κρατικών δομών και την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης: «Η κυβέρνηση μας, η οποία δεν είναι καπιταλιστική και ιμπεριαλιστική, δεν πρόκειται να εμποδίσει το κομμουνιστικό κίνημα. Ακόμη και οι πιο υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι –δεν γνωρίζω αν υπάρχει κανείς που δεν έχει ξεπεράσει την αστική παιδεία που έχει λάβει- δεν είναι καπιταλιστές. Σε εμάς όπως και οι κυβερνώμενοι έτσι και οι κυβερνώντες είναι άνθρωποι του μόχθου. Πρέπει να εξασφαλίσουμε την ανωτερότητα των ανθρώπων του μόχθου με το τέλειο κίνημα του σοσιαλισμού και να καλύψουμε τα κενά του έθνους μας. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα γίνουμε αμέσως σοσιαλιστές. Αν δεν εδραιωθεί η επανάσταση στην νοοτροπία κανέναν και κανένα έθνος δεν μπορεί να γίνει σοσιαλιστής»⁵⁵⁵.

Σύμφωνα με την Λαϊκή Ομάδα, στην Τουρκία εκτός, από το γεγονός ότι δεν υφίστανται ταξικές διαμάχες δεν υφίστανται και εθνικές διαμάχες: «Στην Τουρκία δεν υφίσταται εθνική διαμάχη. Υπάρχει ένα άλλο ζήτημα. Πρέπει να απομακρύνουμε από την κυβέρνηση αυτούς που παραχωρούν την χώρα στις ορέξεις των ιμπεριαλιστών και των καπιταλιστών και να εξασφαλίσουμε την λαϊκή εξουσία»⁵⁵⁶. Για να επιτευχθεί η “λαϊκή

⁵⁵⁵ Απόσπασμα από άρθρο στην “Yeni Gün” τον Οκτώβριο του 1920 στο *Dönüş ...*, σελ.:460. Σε άλλο της φύλο, η ίδια εφημερίδα τόνισε τα εξής: «(...) Ας ξεκαθαρίσουμε ότι δεχόμαστε την αρχή του μόχθου, δηλαδή τον σοσιαλισμό. Η επαγγελματική αντιπροσώπευση είναι ο θεσμός αυτού του συστήματος, δηλαδή του σοσιαλισμού. Και εμείς στηρίζομαστε στο γεγονός ότι αυτό το σύστημα, δηλαδή ο σοσιαλισμός, έχει γίνει δεκτό από όλους». Στην συνέχεια του συγκεκριμένου άρθρου γίνεται αναφορά στην Ρωσία και στην Γαλλία με σκοπό να αποδειχθεί ότι σε αυτές τις χώρες επικρατεί η αρχή της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης. Απόσπασμα από άρθρο του 55^{ου} φύλου της “Yeni Gün” στο *Dönüş ...*, σελ.:482. Επίσης, υπογραμμίζει τα εξής: «Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι μια σιδερένια σκάλα. Στην Τουρκία, στον Ισλαμικό κόσμο και στα έθνη που ζουν κάτω από την πίεση της μεγάλης βιομηχανίας θα πραγματοποιηθεί η Επανάσταση χωρίς την χρησιμοποίηση αυτής της σιδερένιας σκάλας». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:449. Από τις στήλες της εφημερίδας, ο Τεβφίκ Ρουστού Αράς επισήμανε τα εξής: «Στην χώρα μας, όπου δεν αναπτύχθηκε μεγάλη βιομηχανία δεν υπάρχουν μεγάλοι καπιταλιστές και αριστοκρατία γαιοκτημόνων. Στην πραγματικότητα στις ευρωπαϊκές κτήσεις (της Αυτοκρατορίας), στα παλαιά μας ήθη και έθιμα δεν υφίσταται πραγματική αριστοκρατία και αυτή έχει δεχθεί τις επιθέσεις των λαμπρών αρχών του Ισλάμ. (...) Αυτοί που εργάζονται στο κράτος και εξαρτώνται από τον μισθό τους, δηλαδή η στρατιωτική και ή πολιτική γραφειοκρατία, πρέπει να αναμειχθεί με τον λαό. (...) Εξαιτίας των λανθασμένων πολιτικών του Τανζιμάτ (...) δημιουργήθηκε μια αυτόνομη ομάδα γραφειοκρατών. Η κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης η οποία ονομάζει τον εαυτό της λαϊκή κυβέρνηση (...) θα ενώσει τους γραφειοκράτες, οι οποίοι δεν αποτελούν μια αυτόνομη τάξη, με τον λαό μας». Απόσπασμα από άρθρο του Τεβφίκ Ρουστού Αράς στην “Yeni Gün” στις 14 Φεβρουαρίου 1921 στο *Dönüş ...*, σελ.:544-545.

⁵⁵⁶ Απόσπασμα από άρθρο στην “Yeni Gün” στις 14 Σεπτεμβρίου 1920 στο *Dönüş ...*, σελ.:490.

εξουσία” η Λαϊκή Ομάδα πρότεινε τον τερματισμό της επικράτησης της γραφειοκρατίας (πολιτικής και στρατιωτικής) στην πολιτικοοικονομική ζωή της χώρας με σκοπό να αποκτήσουν πρόσβαση στην εξουσία οι διάφορες κοινωνικές ομάδες της Ανατολής: «Το γραφειοκρατικό ιδεώδες πρέπει να γκρεμιστεί. Πρέπει να εξασφαλιστεί η αυτοδιάθεση του λαού»⁵⁵⁷. Η αποκέντρωση της εξουσίας ήταν ένα από τα μέσα τα οποία προτάσσονταν για την επίτευξη της λαϊκής εξουσίας: «Η χώρα διοικείται από τα συμβούλια των χωριών, των κωμοπόλεων και των πόλεων των οποίων τα σύνορα έχουν καθοριστεί σύμφωνα με γεωγραφικά και οικονομικά κριτήρια»⁵⁵⁸. Παράλληλα, στο πρόγραμμα της κοινοβουλευτικής ομάδας προβλέπονταν μέτρα τα οποία θα εμπόδιζαν την επισκίαση της εθνικής ενότητας: «Για να εξασφαλιστεί η ενότητα στην διοίκηση (...) η χώρα θα διαιρεθεί σε τμήματα επιθεώρησης (...) και θα αποσταλούν (...) επιθεωρητές (...)»⁵⁵⁹.

Ο εκσυγχρονισμός των πολιτικοοικονομικών δομών της Ανατολής βρισκόταν στο επίκεντρο των τοποθετήσεων της Λαϊκής Ομάδας. Γι’ αυτό τον σκοπό η προσοχή των μελών της ήταν επικεντρωμένη από την μια στην εισαγωγή ξένου κεφαλαίου στην χώρα και από την άλλη στις ενισχυμένες κρατικές πρωτοβουλίες στον οικονομικό τομέα: «(...) Οι Τούρκοι διανοούμενοι είναι αντιμέτωποι με ένα δίλημμα. Λένε το εξής: “Κατανοούμε ότι η προσέγγιση του δυτικού ιμπεριαλισμού θα σήμαινε θάνατο για εμάς. Όμως δεν έχουμε άλλη επιλογή. Είμαστε κουρασμένοι. Η Ρωσία δεν μας προσφέρει τίποτα άλλο από όπλα και μεγάλα λόγια. Εμείς έχουμε ανάγκη από οικονομική στήριξη. Αν η Ρωσία μας εξασφαλίσει αυτή την στήριξη δεν θα ακολουθήσουμε την Δύση και θα παραμείνουμε στην πολιτική και οικονομική συμμαχία της Ανατολής”. Είναι αξιοσημείωτο ότι κάνουν λόγο για την προσέλκυση του γερμανικού κεφαλαίου δια μέσου της Ρωσίας και επισημαίνουν ότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα αναγκαστεί η Τουρκία να προσεγγίσει την Δύση»⁵⁶⁰. Το κράτος και το εισαγόμενο ξένο κεφάλαιο δεν θα έπρεπε να επαναλάβουν τα λάθη του παρελθόντος: «Όπως και στην Ρωσία έτσι και στην Τουρκία υπάρχει ανάγκη για μια κοινωνική επανάσταση. (...) Η Επανάσταση του Ιουλίου (1908) δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί σε αυτή την ανάγκη (...). (...) Οι κυβερνήσεις (...) εγκαθίδρυσαν πλαστές εξουσίες. (...) Το δυτικό κεφάλαιο που

⁵⁵⁷ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:449.

⁵⁵⁸ Απόσπασμα από την 13^η παράγραφο του προγράμματος της Λαϊκής Ομάδας. Βλπ. Το ίδιο.

⁵⁵⁹ Απόσπασμα από την 14^η παράγραφο. Το ίδιο.

⁵⁶⁰ Απόσπασμα από έκθεση Ρώσου αξιωματούχου τον Μάιο του 1922 στην οποία αναφέρει τις εντυπώσεις του από τις επαφές με Τούρκους αξιωματούχους. Mete Tunçay & Erden Akbulut, *Türkiye Halk ...*, σελ.:210-211.

εισήγαγαν αυτές οι κυβερνήσεις (...) επισκίασε την ελευθερία, την ευμάρεια του λαού(...). (...) Οι μη μουσουλμάνοι (Οθωμανοί) οι οποίοι είναι συνδεδεμένοι με θρησκευτικά δεσμά στον δυτικό κόσμο (...) εκμεταλλεύτηκαν την χώρα»⁵⁶¹.

Στα πλαίσια της αναβάθμισης της οικονομικής ζωής της Ανατολής, η Λαϊκή Ομάδα στα τέλη του 1920 δανειζόταν μια σημαντική αρχή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τουρκίας: «Ο κάθε αγρότης δεν έχει αρκετή γη. Μάλιστα ο μισός αγροτικός μας πληθυσμός δεν κατέχει γη. (...) Για να τερματιστεί αυτή η αδικία δεν θα μπορούσε να ανακοινωθεί ότι η γη που καλλιεργεί κάθε αγρότης ανήκει σε αυτόν; Δεν έχει δικαίωμα κανείς σε αυτήν εφόσον δεν την καλλιεργεί και δεν μοχθεί. (...) Η λύση για το πρόβλημα του αγρότη είναι η εξής: Να κατέχει την γη του, να γίνει δεκτή και να εφαρμοστεί η αρχή ότι κάθε αγρότης κατέχει αρκετή γη για να εργαστεί ελεύθερα»⁵⁶². Σε κάθε περίπτωση το ζητούμενο ήταν η ενίσχυση του καθεστώτος της ιδιοκτησίας και της οικονομίας των μουσουλμάνων – τούρκων της Ανατολής και κυρίως η ενίσχυση της μεσαίας τάξης (μικροί ιδιοκτήτες γης, μικρέμποροι, μικροαστοί κ.ο.κ.) σύμφωνα με τις κορπορατιστικές τοποθετήσεις της ομάδας: «Όπως και οι Μπολσεβίκοι, έτσι και εμείς επιθυμούμε να υπάρχει μια δύναμη η οποία θα εναρμονίζει την οικονομία. Στην κοινωνική δικαιοσύνη το δίκαιο να στηρίζεται στον μόχθο και όχι στο κεφάλαιο. (...) Τα σημεία στα οποία διαφωνούμε με τους Μπολσεβίκους είναι τα εξής: Α- Εκείνοι θέλουν να καταργήσουν αμέσως την ιδιοκτησία. Εμείς δε, δεν αναγνωρίζουμε την ύπαρξη ενός ζητήματος ιδιοκτησίας στην χώρα. Β- Εκείνοι δεν αναγνωρίζουν το κεφάλαιο. Εμείς λέμε ότι πρέπει να αποδεχθούμε ως ένα σημείο το κεφάλαιο. Σε εμάς δεν υπάρχουν κεφάλαια με την μορφή που υπάρχουν στην Ευρώπη. Ακόμη και μια μικρή εναντίωση κατά των κεφαλαίων μπορεί να οδηγήσει στην φτώχεια την χώρα. Σε εμάς το κεφάλαιο πρέπει να είναι ιδιόκτητο. Όχι όμως με την μορφή των τραπεζών και την ανώνυμων εταιριών αλλά με την μορφή των συνεταιρισμών»⁵⁶³. Η αναβάθμιση της οικονομικής ζωής της Ανατολής δεν θα έπρεπε να οδηγήσει σε ανατροπές στην κοινωνική δομή της χώρας. Σε κάθε περίπτωση η οικονομική ανάπτυξη μέσα από τις νέες κρατικές δομές έπρεπε να επιτευχθεί μέσα στα κορπορατιστικά πλαίσια και έπρεπε να εμποδιστεί η κοινωνική επανάσταση η οποία θα ήταν εκτός του ελέγχου της Άγκυρας και προ πάντων υπό τον έλεγχο των παραγόντων της ΕΣΣΔ: «Ο σκοπός του Πράσινου Στρατού

⁵⁶¹ Απόσπασμα από άρθρο του Χακκί Μπεχίτς στην "Yeni Gün" στις 30 Οκτωβρίου 1920 στο *Dönüş ...*, σελ.:518-519.

⁵⁶² Το ίδιο.

⁵⁶³ Απόσπασμα από άρθρο στην "Yeni Gün" στις 31 Αυγούστου 1920 στο *Dönüş ...*, σελ.:463.

ήταν να προσεγγίσουμε μέσα σε λογικά πλαίσια και στα πλαίσια του αγώνα της ανεξαρτησίας μας την μεγάλη επανάσταση της Ανατολής και να εμποδιστεί η καταστρεπτική κοινωνική επανάσταση όταν θα συναντούσαμε στα σύνορα μας την ΕΣΣΔ»⁵⁶⁴.

Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας, τα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά (γλώσσα, ιστορία, ήθη, έθιμα κ.ο.κ.) και η θρησκεία αποτελούσαν τα βασικά συστατικά της ενιαίας εθνικής ενότητας: «Ο Μουσταφά Κεμάλ (...) ξεκαθάρισε τις θέσεις του. (...) (Σύμφωνα με τον ίδιο) Η εφαρμογή του Ρωσικού κομμουνισμού στην χώρα μας δεν σχετίζεται με την φιλία της Ρωσικής Σοβιετικής Δημοκρατίας και της Τουρκίας. Ο Μουσταφά Κεμάλ Πασάς λέει ότι ο κομμουνισμός είναι ένα κοινωνικό ζήτημα και επικεντρώνεται στην κοινωνική πραγματικότητα της χώρας μας. Δίνει σημασία στα θρησκευτικά και εθνικά χαρακτηριστικά της χώρας μας. Δεν θεωρεί ότι μπορεί να εφαρμοστεί στην χώρα μας ο ρωσικός κομμουνισμός. Αυτή είναι η τελική του άποψη. Σύμφωνα με τον ίδιο οι Ρώσοι διανοούμενοι παραδέχθηκαν αυτό το γεγονός»⁵⁶⁵. Ο κορπορατισμός και το σύστημα της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης για τα οποία οι εκπρόσωποι της Λαϊκής Ομάδας αφήνουν να εννοηθεί ότι αντιστοιχούν στην "ανατολίτικη" (τουρκική) εκδοχή του κομμουνισμού, η οποία διαφέρει από αυτή που εφαρμόζεται στην Ρωσία, συμβαδίζουν με τον Ισλάμ: «Δεν ακούσαμε ποτέ από το στόμα των θρησκευόμενων διανοούμενων μας ότι ο κομμουνισμός δεν συμβαδίζει με τις θρησκευτικές αρχές. Τέτοιου είδους ισχυρισμοί είναι θεωρίες των καταπιεστών που χρησιμοποιούν τον κομμουνισμό ως μέσο επιβολής. Σήμερα (...) οι μουσουλμάνοι διαφυλάσσουν την θρησκεία τους»⁵⁶⁶.

Με βάση το παραπάνω πρόγραμμα, στο οποίο θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφερθούμε αναλυτικά επειδή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής, το διάστημα του καλοκαιριού - φθινοπώρου του 1920 η Λαϊκή Ομάδα προσέγγισε τους αρχηγούς των άτακτων δυνάμεων, του δυτικού κεφαλαίου και προ πάντων τον

⁵⁶⁴ Η επεξήγηση του Γιουνούς Ναντί για την ίδρυση του Πράσινου Στρατού στο Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam ...*, σελ.:331-332. «Σε εμάς θα επιτευχθεί η κυριαρχία των εργατών και των αγροτών μας σύμφωνα με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των εργατών μας». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:449.

⁵⁶⁵ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Απόσπασμα από άρθρο στην "Yeni Gün" στις 16 Ιανουαρίου 1921, στο *Dönüş ...*, σελ.:505.

⁵⁶⁶ Απόσπασμα από 137^ο Τόμος της "Yeni Gün", στο ίδιο, σελ.:532.

Κιρκάσιο Ετχέμ και τους αδελφούς του⁵⁶⁷. Ο ενθουσιασμός που έδειξε ο Ετχέμ για το πρόγραμμα της Λαϊκής Ομάδας έφτασε σε τέτοιο σημείο που ο Πράσινος Στρατός ταυτίστηκε με τις ένοπλες δυνάμεις που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο του. Η ομάδα του Ετχέμ, η οποία με τις ευλογίες του Κεμάλ και των παραγόντων της Άγκυρας, εξαφάνισε τις ομάδες του νότιου Μαρμαρά, οι οποίες υποστήριζαν την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης. Στην συνέχεια, παρά τους ενδοιασμούς του, πέρασε στην κεντρική Ανατολή και στο Γιόζγκατ όπου και νίκησε τους τοπικούς παράγοντες οι οποίοι αντιστέκονταν στους σχεδιασμούς της Άγκυρας. Κατά την διάρκεια αυτής της εκστρατείας δημιουργήθηκαν οι πρώτες προστριβές ανάμεσα στον ίδιο και στον Μουσταφά Κεμάλ ο οποίος, όπως είδαμε παραπάνω, προωθούσε τα σχέδια ένταξης των άτακτων δυνάμεων στον τακτικό στρατό. Ο πρώτος κατηγορούσε τον δεύτερο για αναποτελεσματικές πολιτικές και για υποστήριξη γραφειοκρατών (συγκεκριμένα τον νομάρχη της Άγκυρας) οι οποίοι κατά την γνώμη του αυθαιρετούσαν⁵⁶⁸. Ο Ετχέμ, οι ένοπλες δυνάμεις του οποίου, αποτελούνταν από άτομα με καταγωγή από τον Καύκασο, έχοντας ξεκαθαρίσει την εναντίωση του στις αυθαιρεσίες των γραφειοκρατών (φαίνεται ότι αυτός ήταν ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο ο ίδιος προσέγγισε την Λαϊκή Ομάδα), στην συνέχεια επέστρεψε στα δυτικά παράλια της Μικρής Ασίας όπου επιτέθηκε στις ελληνικές δυνάμεις παρά την αντίθετη άποψη του Ισμέτ Ινονού και του επιτελείου του⁵⁶⁹. Εκείνη την περίοδο στους κόλπους των δυνάμεων του άρχισαν να κάνουν αισθητή την παρουσία τους φωνές οι οποίες ζητούσαν την εδραίωση της πολιτοφυλακής και την κατάργηση του τακτικού στρατού. Αυτή η άποψη βρήκε σύμφωνο ακόμη και τον στρατηγό Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ ο οποίος είχε αποσταλεί από τον Κεμάλ στο μέτωπο του Αιγαίου για να θέσει υπό τον έλεγχο του όλες τις τοπικές αντιστασιακές οργανώσεις.

Η ρήξη ανάμεσα στον Ετχέμ και στον Μουσταφά Κεμάλ έγινε αισθητή στα τέλη του φθινοπώρου του 1920. Σε αυτήν καθώς και στην πορεία της Λαϊκής Ομάδας θα αναφερθούμε στην συνέχεια του συγκεκριμένου κεφαλαίου. Πρώτα όμως θα αναφερθούμε στις δυο άλλες ομαδοποιήσεις της εθνοσυνέλευσης οι οποίες

⁵⁶⁷ Για το συγκεκριμένο θέμα καθώς και για την πολιτική και στρατιωτική άνοδο του Ετχέμ αναλυτικότερα βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.: 357-359. *Çerkes Ethem'in Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Κιρκάσιου Ετχέμ)*, Κωνσταντινούπολη:2008, σελ.:94-96, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:87-90 και 103-140,

⁵⁶⁸ Αναλυτικότερα βλπ. *Çerkes Ethem'in ...*, σελ.:47-51, 52-65, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:48, 67, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:119-120.

⁵⁶⁹ Αναλυτικότερα βλπ. *Çerkes Ethem'in ...*, σελ.: 92-93, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:64-67.

διαδραματίσαν σημαντικό ρόλο στην πορεία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης καθώς και στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής.

B. Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

Εκτός από την Λαϊκή Ομάδα η οποία, όπως θα δούμε παρακάτω, σταδιακά εναρμονίστηκε με τους σχεδιασμούς του Μουσταφά Κεμάλ, κατά τις πρώτες μέρες της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης έκανε αισθητή την παρουσία της μια άλλη ομαδοποίηση με φιλελεύθερες τοποθετήσεις⁵⁷⁰. Όπως θα δούμε στην συνέχεια, η

⁵⁷⁰ Στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση εκτός από την Λαϊκή Ομάδα και την φιλελεύθερη ομαδοποίηση υπήρχε και μια ομαδοποίηση με συντηρητικές τοποθετήσεις. Αυτή ήταν μια ομαδοποίηση των βουλευτών της εθνοσυνέλευσης η οποία πρότεινε την εφαρμογή των αρχών του Ισλάμ στην κοινωνικοπολιτική ζωή της Ανατολής. Αν και είναι αδύνατον να διαπιστώσουμε με ακρίβεια ποιοι βουλευτές ανήκαν σε αυτή την ομαδοποίηση για τους ίδιους λόγους που αναφέραμε παραπάνω, γνωρίζουμε ότι η συγκεκριμένη ομαδοποίηση των βουλευτών έκανε αισθητή κατά διαστήματα την παρουσία της στο πολιτικό πεδίο της Άγκυρας κυρίως δια μέσου του Υπουργείου Θρησκευτικών Υποθέσεων (Şer'iye Vekaleti). Σύμφωνα με τον Άϊντεμιρ ο αρχηγός της συγκεκριμένης συντηρητικής ομαδοποίησης ήταν ο βουλευτής του Εσκίσεχιρ Αμπντουλλάχ Αζμί Εφέντι. Στις 18 Μαρτίου 1921 η εθνοσυνέλευση ψήφισε τον εθνικό ύμνο που δημιούργησε ο Μεχμέτ Ακίφ Έρσοϊ ο οποίος στην ουσία συμπυκνώνει όλες τις πολιτικές τοποθετήσεις της συντηρητικής ομαδοποίησης. Στα πλαίσια του εθνικού ύμνου μπορεί κανείς να διαπιστώσει ότι η συντηρητική ομαδοποίηση στο πεδίο της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής ταυτιζόταν με τις αρχές της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού έτσι όπως τις ορίσαμε παραπάνω. Η έμφαση δινόταν στην ανεξαρτησία και στην κυριαρχία του λαού: «Εγώ ανέκαθεν ζούσα ελεύθερος, θα ζω ελεύθερος, είμαι σαν ένα παραγμένο κύμα, ξεπερνώ τον φράχτη μου». Ενώ οι υπόλοιποι παράγοντες του τουρκικού φιλελευθερισμού επικεντρωνόταν στον εκδυτικισμό και στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοπολιτικών δομών της χώρας, η συντηρητική ομαδοποίηση επικεντρωνόταν στην "επίθεση" του δυτικού πολιτισμού στην πίστη της Ανατολής: «Αν έχει σαρώσει τον ορίζοντα το ατσάλινο τείχος της Δύσης, τα δικά μου σύνορα είναι το στήθος μου γεμάτο με πίστη, (...), ο πολιτισμός είναι ένα τέρας με ένα και μοναδικό δόντι». Σε αντίθεση με τους υπόλοιπους παράγοντες οι οποίοι αναφέρονταν στο Ισλάμ ως ένα βασικό συστατικό της ενιαίας τουρκικής ταυτότητας, στο πεδίο της εθνικής ενότητας η ισλαμική ομαδοποίηση κατέβαλλε προσπάθειες για να συνενώσει τον τουρκισμό με το Ισλάμ: «Μην φοβάσαι, δεν θα πάψει να κυματίζει η (τουρκική) σημαία αν δεν σβήσει και το τελευταίο τζάκι σε αυτή την χώρα, εκείνη (η σημαία) είναι το αστέρι του έθνους μου, θα λάμπει, εκείνη είναι δική μου, εκείνη είναι μονάχα του έθνους μου, ένα τριαντάφυλλο στην γενναία ράτσα μου, (...), τι δίκαιος αυτός που δοξάζει τον Ύψιστο, αυτά τα εζάνια (οι ψαλμωδίες) τα οποία αποτελούν το θεμέλιο της πίστης, πρέπει να ακούγονται για πάντα στην χώρα μου». Παράλληλα με την συντηρητική ομαδοποίηση στην εθνοσυνέλευση, το 1921 στο Ερζουρούμ ιδρύθηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα μια τοπική οργάνωση η οποία γειτνίαζε με αυτή. Ο Σύλλογος Διαφύλαξης της Ιερότητας (Muhafazat-ı Mukaddesat Cemiyeti) είχε ιδρυθεί στην θέση του τοπικού Συλλόγου Υπεράσπισης Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης υπό την ηγεσία του Χοτζά Ραίφ Εφέντι με την σιωπηλή υποστήριξη του Καζίμ Καράμπεκιρ. Η ίδρυση του ήταν μια αντίδραση στην εξάπλωση των κομμουνιστικών ιδεών καθώς και στις κορπορατιστικές τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας οι οποίες λογικά στο Ερζουρούμ είχαν εκληφθεί ως μια άλλη εκδοχή του μπολσεβικισμού. Επίσης, γνωρίζουμε ότι ο Καράμπεκιρ και

συγκεκριμένη ομαδοποίηση στο επίκεντρο του πολιτικού της λόγου είχε δυο σημεία: Από την μια, αντιστεκόταν στις ανεξάρτητες πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ και έδινε έμφαση στην ανωτερότητα της Εθνοσυνέλευσης. Από την άλλη, πρέσβευε φιλελεύθερες αρχές όπως την σημασία των ατομικών ελευθεριών, της ελευθεροτυπίας και της ελεύθερης αγοράς.

Η συγκεκριμένη φιλελεύθερη ομαδοποίηση έκανε αισθητή την παρουσία της από πολύ νωρίς. Στις συζητήσεις για το αν θα έπρεπε να σχηματιστεί ξεχωριστή κυβέρνηση της Άγκυρας, με εκπρόσωπο τον αντιπρόεδρο της Εθνοσυνέλευσης και πρώην πρόεδρο της Οθωμανικής Βουλής Τζελαλεττίν Αρίφ, η ομαδοποίηση υποστήριξε την ίδρυση προσωρινής κυβέρνησης (25 Απριλίου 1920). Μερικές εβδομάδες μετά, στις 9 Απριλίου, όταν τέθηκε το ζήτημα της ένταξης των βουλευτών της τελευταίας Οθωμανικής Βουλής στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση, η φιλελεύθερη ομαδοποίηση με εκπρόσωπο αυτή την φορά τον βουλευτή του Ερζουρούμ Χιουσεγίν Αβνί υποστήριξε ότι δεν υπήρχε καμία εξουσία η οποία ήταν σε θέση να αφαιρέσει από έναν βουλευτή το αξίωμα του.

Οι σχέσεις της συγκεκριμένης ομαδοποίησης με τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συνεργάτες του οδηγήθηκαν σε κρίση το καλοκαίρι του 1920 σε μια περίοδο που όλοι οι πολιτικοί παράγοντες ήταν ιδιαίτερα ανήσυχοι εξαιτίας της προέλασης των ελληνικών δυνάμεων στο δυτικό μέτωπο. Στα τέλη του Αυγούστου και στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1920 – σε μια περίοδο που ιδρύονταν η Λαϊκή Ομάδα- ο Τζελαλεττίν Αρίφ και ο Χιουσεγίν Αβνί μετέβηκαν στο Ερζουρούμ το οποίο βρισκόταν υπό τον έλεγχο των στρατευμάτων του στρατηγού Καζίμ Καραμπεκίρ. Εκεί μαζί με τους ντόπιους υποστηρικτές τους και με πρόσχημα τις αυθαιρεσίες των ντόπιων αξιωματούχων της Άγκυρας, επιχείρησαν να τοποθετήσουν τον Αρίφ στο πόστο του γενικού νομάρχη των ανατολικών επαρχιών, του οποίου την ίδρυση την πρότειναν οι ίδιοι⁵⁷¹. Στην πραγματικότητα επιχείρησαν να δημιουργήσουν έναν παράλληλο μηχανισμό στο Ερζουρούμ ο οποίος θα αντιστάθμιζε τις εξουσίες του Κεμάλ. Από ότι γνωρίζουμε από τις διαθέσιμες πηγές μας, η συγκεκριμένη προσπάθεια έλαβε τέλος χωρίς να λάβει

οι εκπρόσωποι του συλλόγου την συγκεκριμένη περίοδο ανησυχούσαν για τις αυξημένες αρμοδιότητες και εξουσίες του Κεμάλ και επίσης για το γεγονός ότι ο ίδιος σκόπευε να αντικαταστήσει τον σουλτάνο – χαλίφη. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam ...*, σελ.:348.

⁵⁷¹ Για την συγκεκριμένη προσπάθεια του καθώς και για το προτεινόμενο μηχανισμό της γενικής νομαρχίας των ανατολικών επαρχιών αναλυτικότερα βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.: 961, 974, 982, Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:286, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:101-106 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:49-56.

διαστάσεις επειδή ο Αρίφ και ο Αβνί δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν την εύνοια του στρατηγού Καράμπεκιρ. Από την άλλη, την ίδια στιγμή ο Μουσταφά Κεμάλ ενέκρινε την επίθεση των τουρκικών δυνάμεων κατά των αρμενικών δυνάμεων και ταυτόχρονα ζήτησε από τον Καράμπεκιρ να λάβει στρατιωτικά μέτρα για να αποσιωπηθεί η αντιπολίτευση στην περιοχή του Ερζουρούμ⁵⁷².

Τον Σεπτέμβριο ο Χιουσεγίν Αβνί επέστρεψε στην εθνοσυνέλευση και έλαβε μέρος στις συνεδριάσεις για το νέο σύνταγμα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στις οποίες αναφερόμαστε αναλυτικότερα στην συνέχεια του συγκεκριμένου κεφαλαίου. Σε αυτές τις συζητήσεις ο Αβνί και οι άλλοι βουλευτές οι οποίοι συμμεριζόταν τις φιλελεύθερες τοποθετήσεις τους αντιστάθηκαν στους σχεδιασμούς του Κεμάλ και της Λαϊκής Ομάδας. Από την μια, αντιστάθηκαν στην πρόταση της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης και στις αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης: «(...) Ο Χιουσεγίν Αβνί υποστήριξε ότι δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί το σύστημα της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης εξαιτίας του γεγονότος ότι στην χώρα δεν είχαν οργανωθεί τα επαγγέλματα. (Σύμφωνα με τον ίδιο) τα προβλήματα (της αντιπροσώπευσης) συνδέονταν με την εκλογική διαδικασία η οποία πραγματοποιούνταν σε δυο φάσεις. Ο Χιουσεγίν Αβνί δήλωσε τα εξής: «Ο λαός δεν μπορεί να ψηφίσει. Είτε οι εκλέκτορες επεμβαίνουν είτε πραγματοποιούνται πιέσεις σε αυτούς. Πρέπει να εφαρμοστεί το σύστημα της απλής αναλογικής (...). (...) Ας εκλέξει ο λαός τον βουλευτή. Ας έρθει ο αγρότης ή ο Αχμέτ Αγάς. Η εκλογή του θα είναι νόμιμη. Οι πράξεις του θα είναι νόμιμες»⁵⁷³. Από την άλλη, δήλωσαν την αντίθεση τους με την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων και των εξουσιών της προεδρίας της εθνοσυνέλευσης.

Η φιλελεύθερη ομαδοποίηση το καλοκαίρι του 1921, σε μια περίοδο που οι ελληνικές δυνάμεις είχαν φτάσει στα περίχωρα της Άγκυρας, επιχείρησαν να πιέσουν τον πρόεδρο

⁵⁷² Αναλυτικότερα βλπ. Kazim Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.: 987, 990, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:59. Μετά από την αποτυχία της συγκεκριμένης προσπάθειας ο Μουσταφά Κεμάλ απομάκρυνε τον Τζελαλεττίν Αρίφ από την Άγκυρα. Συγκεκριμένα, τον τοποθέτησε στο πόστο του εκπρόσωπου της Άγκυρας στην Ρώμη. Βλπ. Riza Nur, *Milli...*, σελ.: 65. Ας σημειωθεί ότι σχεδόν την ίδια περίοδο που έλαβε χώρα στο Ερζουρούμ η συγκεκριμένη προσπάθεια, ο ανώτατος αξιωματούχος της Άγκυρας στην Ανατολική Θράκη, ο στρατηγός Τζαφέρ Ταγγιάρ αναζητούσε τρόπους συμβιβασμού με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης και τους Συμμάχους αψηφώντας τις εντολές του Κεμάλ ο οποίος τον παρότρυνε να επικεντρωθεί στις πολεμικές προσπάθειες. Ο Κεμάλ στα απομνημονεύματα του αναφέρεται με πικρία σε αυτή την κίνηση του Ταγγιάρ. Βλπ. Emel Akal, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ...*, σελ.:61-62.

⁵⁷³ Για τις συζητήσεις για το νέο σύνταγμα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 185-210. Επίσης, İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:220-221.

της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Μουσταφά Κεμάλ. Τότε, απέναντι στην υποχώρηση των τουρκικών δυνάμεων, οι ίδιοι πρότειναν να αναλάβει ο Μουσταφά Κεμάλ την αρχιστρατηγία των ενόπλων δυνάμεων και φυσικά να αναχωρήσει για το μέτωπο για να εκτελέσει τα στρατιωτικά του καθήκοντα⁵⁷⁴. Απέναντι σε αυτή την κίνηση της αντιπολίτευσης, η οποία αποσκοπούσε στην απομάκρυνση τον ίδιο από την Άγκυρα και στην αποδυνάμωση του σε περίπτωση που λάμβανε χώρα η τελική ήττα στο ελληνικό μέτωπο (εκείνη την περίοδο πολλοί βουλευτές και αξιωματούχοι στην Άγκυρα ήταν απαισιόδοξοι για την τελική έκβαση του πολέμου), ο Μουσταφά Κεμάλ τοποθετήθηκε με έναν τρόπο ο οποίος αποδείκνυε τις πολιτικές του ικανότητες: Δέχθηκε να αναλάβει την αρχιστρατηγία με τον όρο ότι θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει όλες τις εξουσίες της Βουλής για τις ανάγκες του πολεμικού μετώπου⁵⁷⁵. Αν και η συγκεκριμένη του πρόταση προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στην εθνοσυνέλευση, τελικά η τελευταία ενέκρινε την πρόταση διευκρινίζοντας ότι ο Κεμάλ θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει αρμοδιότητες της Βουλής οι οποίες συνδέονταν άμεσα με τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων⁵⁷⁶. Με αυτόν τον τρόπο και σε συνδυασμό με την νίκη κατά των ελληνικών δυνάμεων τον Αύγουστο του 1921 στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω, η φιλελεύθερη ομαδοποίηση απέτυχε να πλήξει την εξουσία του Κεμάλ. Όμως από τα τέλη του ίδιου έτους, όταν επέστρεψαν και εντάχθηκαν στην εθνοσυνέλευση οι πολιτικοί που είχαν εξοριστεί από τους Άγγλους στην Μάλτα, εντατικοποίησε τις προσπάθειες της για να μετεξελιχθεί σε κοινοβουλευτική ομάδα⁵⁷⁷.

Ποιοι αποτελούσαν την φιλελεύθερη ομαδοποίηση και ποια ήταν η σύνθεση της; Διευκρινίζοντας ότι δεν ήμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό βουλευτών που είχαν ταυτιστεί με τις τοποθετήσεις της συγκεκριμένης ομαδοποίησης για λόγους

⁵⁷⁴ Για το συγκεκριμένο ζήτημα αναλυτικότερα βλπ. Rıza Nur, *Millî...*, σελ.: 243-253, Alexandre Jevankoff, *Κεμάλ ...*, σελ.:182,212 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:141-142. Ας σημειωθεί ότι ο Jevankoff αφήνει να εννοηθεί ότι η "αρχιστρατηγία" ήταν πρωτοβουλία του Κεμάλ. Ο ίδιος ο Κεμάλ στα απομνημονεύματά του αναφέρεται στις πιέσεις που δεχόταν εκείνη την περίοδο στην εθνοσυνέλευση και στην συγκεκριμένη πρόταση που του έγινε.

⁵⁷⁵ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:142-146 και Rıza Nur, *Millî...*, σελ.:264-267,

⁵⁷⁶ Το ίδιο. Ο Κεμάλ στηριζόμενος στον "νόμο περί αρχιστρατηγίας" επέβαλλε έκτακτους φόρους. λ.χ. το 40% όλων των διαθέσιμων τροφών και όλα τα μεταφορικά μέσα της Ανατολής τέθηκαν στην υπηρεσία των ενόπλων δυνάμεων. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 146-147.

⁵⁷⁷ Ο Ραούφ Ορμπάι ο οποίος ήταν ένας από τους εξόριστους και ο οποίος επέστρεψε αυτή την περίοδο στην Άγκυρα στα απομνημονεύματά του, μεταξύ των άλλων, αναφέρεται στις επαφές που είχε με τους αντιπρόσωπους της φιλελεύθερης ομαδοποίησης. Βλπ. Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.: 289-302 και Feridun Kandırmir (επιμ.), *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay (Ο Rauf Orbay με τα Απομνημονεύματά του και με Αυτά Που Δεν Μπόρεσε να Πει)*, Κωνσταντινούπολη:1965, σελ.:40-41.

που εξηγήσαμε παραπάνω, επισημαίνουμε το γεγονός ότι με βάση τους βασικούς εκπρόσωπους της στο βήμα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποια σημαντικά αποτελέσματα τα οποία μας προϊδεάζουν για την σύνθεση της⁵⁷⁸. Οι βουλευτές που ταυτίζονταν με την φιλελεύθερη γραμμή της συγκεκριμένης ομαδοποίησης ανήκαν κατεξοχήν στην μουσουλμανική – τούρκικη μεσαία τάξη της Ανατολής. Ταυτόχρονα, στην πλειοψηφία τους ήταν καριερίστες και συνομήλικοι του Μουσταφά Κεμάλ. Εκτός από τον Καρά Βασίφ και τον Χιουσεγίν Αβνί στους οποίους αναφερθήκαμε παραπάνω, αναφερόμαστε στα εξής παραδείγματα: Ένας από τους βασικούς εκπρόσωπους της φιλελεύθερης πολιτικής γραμμής στο βήμα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης ήταν ο Σελαχαττίν Κοσόεγλου ο οποίος είχε γεννηθεί το 1882 στην Κωνσταντινούπολη και ήταν στρατιωτικός στο επάγγελμα. Ο Αλί Σιουκρού ο οποίος γεννήθηκε το 1884 στην Τραπεζούντα ήταν επίσης στρατιωτικός στο επάγγελμα και είχε αποχωρήσει από τον Οθωμανικό Στρατό την δεκαετία του 10' για να αντιπολιτευτεί το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου. Ο Μεχμέτ Βεχπί Μπολάκ ο οποίος είχε γεννηθεί το 1882 στο Μπαλίκεσιρ είχε υπηρετήσει σε διάφορες βαθμίδες της οθωμανικής γραφειοκρατίας. Ο Μπεσίμ Αταλαίι ο οποίος ήταν απόφοιτος θρησκευτικού σχολείου (μεντρεσέ) είχε υπηρετήσει ως καθηγητής και γενικός διευθυντής σε διάφορες βαθμίδες της οθωμανικής γραφειοκρατίας. Ο κουρδικής καταγωγής Γιουσούφ Ζιγιά Κοτσοζαντέ ο οποίος είχε γεννηθεί το 1882 στο Μπίτλις είχε επίσης υπηρετήσει στην οθωμανική γραφειοκρατία. Ο Αμπντουλγκαφφούρ Ιστάν ο οποίος είχε γεννηθεί το 1879 στο Μπαλίκεσιρ ήταν απόφοιτος θρησκευτικού σχολείου και είχε υπηρετήσει στην οθωμανική γραφειοκρατία.

Ποιες ήταν οι βασικές τοποθετήσεις της φιλελεύθερης ομαδοποίησης; Ο πολιτικός της λόγος επικεντρωνόταν στην ανωτερότητα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Με άλλα λόγια, οι εκπρόσωποι της αντιτίθονταν σε οποιαδήποτε προσπάθεια η οποία μπορούσε να επισκιάσει τις αρμοδιότητες και τις εξουσίες της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης.

Παράλληλα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αντιτίθονταν στην ενίσχυση των εξουσιών του Μουσταφά Κεμάλ. Όταν τον Ιανουάριο του 1921 ο Μουσταφά Κεμάλ με δική του

⁵⁷⁸ Για την συλλογή πληροφοριών για την ζωή και το έργο των βασικών εκπροσώπων της συγκεκριμένης ομαδοποίησης επωφεληθήκαμε από όλες τις υπαρκτές πηγές. Επειδή οι μελέτες που ασχολούνται με αυτή την ομαδοποίηση είναι ελάχιστες, βασικός μας στόχος ήταν να περιυλλέξουμε όλες τις διάσπαρτες πληροφορίες. Εκτός από τα διάφορα φύλλα των έντυπων μέσων της περιόδου που μελετήσαμε για τις ανάγκες της συγκεκριμένης μελέτης, βασική πηγή για αυτή την προσπάθεια μας αποτέλεσε η Εγκυκλοπαίδεια Britannica, Κωνσταντινούπολη:1997 καθώς και η Εγκυκλοπαίδεια Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη:1975 με τα σχετικά λήμματα της.

πρωτοβουλία επικοινωνήσε με την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, οι αντιπρόσωποι της φιλελεύθερης ομαδοποίησης αντέδρασαν με το πρόσχημα ότι ο Κεμάλ με αυτή την κίνηση του είχε επισκιάσει τις αρμοδιότητες της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Η τοποθέτηση του Χιουσεγίν Αβνί στις 31 Μαρτίου 1921 για το συγκεκριμένο ζήτημα ήταν χαρακτηριστική: «(...) Είχαμε ζητήσει από την κυβέρνηση (...) να μας ενημερώσει για οποιαδήποτε επικοινωνία (με την Κωνσταντινούπολη). Η κυβέρνηση το ανακοίνωσε αφού το είχε πράξει. (...) Γιατί υπάρχει αντιπολίτευση σε αυτή την κυβέρνηση εφόσον όλοι ήρθαν εδώ για έναν ιερό στόχο;»⁵⁷⁹. Όταν τον Μάιο του 1921 έλαβαν χώρα κάποιες τροποποιήσεις στο κυβερνητικό σχήμα, ο Χιουσεγίν Αβνί και ο βουλευτής του Ερζουρούμ Μεχμέτ Σαλίχ Γεσίλογλου αντέδρασαν με το πρόσχημα ότι η βουλή έπρεπε να ήταν αυτή η οποία θα εξέλεγε τους νέους υπουργούς⁵⁸⁰. Στις 31 Οκτωβρίου 1921 ο Χιουσεγίν Αβνί Ουλάς από το βήμα της εθνοσυνέλευσης δήλωσε την αντίθεση του με την παράταση του νόμου περί αρχιστρατηγίας με τα εξής λόγια: «Η ανάθεση των υλικών και πνευματικών πόρων σε μια προσωπικότητα σηματοδοτεί την αδυναμία ενός έθνους. (...) Αν δεν εκτελούν τα καθήκοντα τους το επιτελείο και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας γιατί τα διατηρούμε; Αν δεν είναι έτσι γιατί ο Πασάς (εννοεί τον Κεμάλ) επεμβαίνει στις αρμοδιότητες τους; Διαπιστώσαμε ότι η αρχιστρατηγία δεν μπορεί να εξασφαλίσει την εσωτερική ασφάλεια. Η επιμονή της προεδρίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης για να αναλάβει τα στρατιωτικά καθήκοντα και τα καθήκοντα που αφορούν το εσωτερικό δεν έχει καλό αντίκτυπο»⁵⁸¹. Την 1^η Δεκεμβρίου 1921 ο Ουλάς αντέδρασε στον διορισμό πρέσβη στην Τιφλίδα. Κατά την γνώμη του, ο διορισμός του διπλωμάτη έπρεπε να πραγματοποιηθεί αφού είχε ακουστεί η γνώμη της εθνοσυνέλευσης⁵⁸². Την ίδια στάση διακρίνουμε και στην συζήτηση που πραγματοποιήθηκε στην εθνοσυνέλευση στις 5 Φεβρουαρίου 1922 για την εκλογή της αντιπροσωπείας στο Συνέδριο του Λονδίνου: «Ο Χιουσεγίν Αβνί επέμενε στην προηγούμενη τοποθέτηση του και ζήτησε να εκλέξει την αντιπροσωπεία η βουλή. Ο (πρωθυπουργός) Φεβζί Τσακμάκ από την πλευρά του δήλωσε ότι η κυβέρνηση θα καθορίσει τους υποψήφιους και ότι η βουλή ήταν ελεύθερη στο να τους δώσει ή όχι την άδεια για να μεταβούν στο Λονδίνο»⁵⁸³.

⁵⁷⁹ Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 243-248.

⁵⁸⁰ Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, σελ.:311-315.

⁵⁸¹ Βλπ. *Hüseyin Avni Ulaş*, Κωνσταντινούπολη:2003, σελ.:81-84.

⁵⁸² Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 250.

⁵⁸³ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:249.

Η μεγάλη έμφαση που έδωσε η φιλελεύθερη ομάδα στην ανωτερότητα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης δεν περιορίστηκε στον πολιτικό της λόγο. Οι εκπρόσωποι της, στα τέλη του 1921 και στις αρχές του 1922, κατέβαλλαν προσπάθειες για να πλαισιώσουν σε πρακτικό και θεσμικό επίπεδο αυτή την τοποθέτηση τους. Έτσι, σε αντίθεση με το σύνταγμα του 1921 στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω και το οποίο έδινε το δικαίωμα στο πρόεδρο της βουλής να υποδεικνύει τρεις υποψήφιους από τους οποίους τον ένα τον αναδείκνυε στο πόστο του υπουργού η εθνοσυνέλευση, στα τέλη του 1921 η φιλελεύθερη ομαδοποίηση επανήλθε με ένα νομοσχέδιο περί σχηματισμού κυβέρνησης⁵⁸⁴. Αυτό το νομοσχέδιο σκόπευε να αντισταθμίσει τις εξουσίες του προέδρου της βουλής και να διαφυλάξει την ανωτερότητα της εθνοσυνέλευσης ενισχύοντας τις εξουσίες του πρωθυπουργού. Ακόμη πιο σημαντικό ήταν το γεγονός ότι η συγκεκριμένη πρωτοβουλία της φιλελεύθερης ομαδοποίησης αποτελούσε μια σημαντική προσπάθεια για μετάβαση σε ένα κυβερνητικό σχήμα προεδρευόμενης δημοκρατίας. Σύμφωνα με αυτό το νομοσχέδιο η εθνοσυνέλευση θα πραγματοποιούσε δυο σημαντικούς διορισμούς. Θα εξέλεγε τον πρωθυπουργό και τον υπουργό των Θρησκευτικών Υποθέσεων. Ο πρωθυπουργός στην συνέχεια θα καθόριζε το υπόλοιπο υπουργικό σχήμα. Όσες από τις αποφάσεις της κυβέρνησης έπρεπε να εγκριθούν θα διαβιβάζονταν στον πρόεδρο της βουλής. Ο πρόεδρος της εθνοσυνέλευσης είχε το δικαίωμα να τις μελετήσει μέσα στο επόμενο 48ωρο. Μετά είτε θα τις ενέκρινε είτε θα τις επέστρεφε. Ο Μουσταφά Κεμάλ αντέκρουσε το συγκεκριμένο νομοσχέδιο πραγματοποιώντας μια από τις ιστορικές τοποθετήσεις του στο βήμα της εθνοσυνέλευσης: «Στην πραγματικότητα στην φύση δεν τίθεται ζήτημα διάκρισης των εξουσιών. Αυτό που έχει σημασία είναι η διοίκηση. Η κυβέρνηση είναι λιγότερο ανεξάρτητη και πιο ασήμαντη από την διοίκηση. Σε κάθε επανάσταση πραγματοποιήθηκε ανατροπή κυβέρνησης. Όμως η διοίκηση συνέχισε να λειτουργεί και εμφανίστηκαν διάφορα σχήματα κυβερνήσεων»⁵⁸⁵. Παράλληλα με την παραπάνω προσπάθεια της, η φιλελεύθερη ομαδοποίηση στα τέλη του 1921 και στις αρχές του 1922 κατέβαλλε προσπάθειες για να ελέγξει την διοίκηση του στρατού και συγκεκριμένα η εθνοσυνέλευση έκανε δεκτά τα αιτήματα της για σχηματισμό επιτροπών επιθεώρησης του στρατού⁵⁸⁶.

⁵⁸⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 233-242.

⁵⁸⁵ Το συγκεκριμένο νομοσχέδιο τελικά δεν ψηφίστηκε από την εθνοσυνέλευση. Βλπ. Το ίδιο.

⁵⁸⁶ Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, σελ.:251-252 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:162.

Στα πλαίσια των φιλελεύθερων τοποθετήσεων της φιλελεύθερης ομαδοποίησης, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός και οι αυθαιρεσίες του προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των βουλευτών της. Το περιεχόμενο του νομοσχεδίου του βουλευτή της Κασταμονής Αμπντουλκαντίρ Κεμαλί Ογιουτσού το οποίο κατατέθηκε στην εθνοσυνέλευση στις 18 Απριλίου 1921 είναι χαρακτηριστικό: «Σύμφωνα με την πρόταση, ανεξάρτητα από την βαθμίδα του, ο γραφειοκράτης που έχει παραβεί τον νόμο και έχει επισκιάσει τις ατομικές ελευθερίες και το Σύνταγμα θα καταδικαζόταν σε τριετή φυλάκιση»⁵⁸⁷. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους ο βουλευτής του Άφγιον Ισμαήλ Σιουκρού Εφέντι από το βήμα της εθνοσυνέλευσης τόνιζε ότι “η χωροφυλακή ήταν εστία κλεφτών”⁵⁸⁸. Την ίδια στιγμή, ο βουλευτής Μπεσίμ Αταλάι τόνιζε ότι “η χωροφυλακή δεν προφύλασε όσους δεν δωροδοκούσαν” και ο Βεχμί Εφέντι έδειχνε την χωροφυλακή ως “βασική αιτία για την αποξένωση του λαού από την κυβέρνηση”⁵⁸⁹. Δυο μήνες μετά και συγκεκριμένα στις 22 Οκτωβρίου 1921, στην εθνοσυνέλευση πραγματοποιήθηκαν τοποθετήσεις για την καταπίεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον Πόντο με αφορμή την απομάκρυνση μιας μεγάλης μερίδας Ποντίων από τις εστίες τους και τον θάνατο κάποιων από αυτών στην διαδρομή⁵⁹⁰. Στις 21 Νοεμβρίου αυτή την φορά πραγματοποιήθηκαν επιθέσεις στο πρόσωπο του στρατηγού Νουρετίν Πασά με βασικό πρόσχημα την καταπίεση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την πλευρά του⁵⁹¹. Ενώ στα τέλη του 1921 από το βήμα της εθνοσυνέλευσης ακούστηκαν τοποθετήσεις οι οποίες πρότειναν την αποκέντρωση της εξουσίας⁵⁹².

Στο πεδίο της οικονομίας η φιλελεύθερη ομαδοποίηση υποστήριξε την ελεύθερη αγορά και την μη επέμβαση του κράτους στην οικονομία. Όταν το 1921 ο Υπουργός Οικονομίας Τζελάλ Μπαγιάρ πρότεινε ένα μοντέλο μεικτής οικονομίας⁵⁹³ για την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα όπου το κρατικό κεφάλαιο θα συνυπήρχε με το ιδιωτικό και το ξένο, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση απάντησε ότι “η εμπειρία μας δείχνει ότι

⁵⁸⁷ Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 463-464.

⁵⁸⁸ Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 295.

⁵⁸⁹ Το ίδιο.

⁵⁹⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:145.

⁵⁹¹ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 160.

⁵⁹² Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 240-241.

⁵⁹³ Το μοντέλο μεικτής οικονομίας ήταν σύμφωνο με τις τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας. Σε κάθε περίπτωση το ζητούμενο ήταν η ενίσχυση του μουσουλμανικού – τουρκικού κεφαλαίου της Ανατολής και όχι η επικράτηση της κρατικής παρεμβατικότητας στην οικονομική ζωή της Ανατολής. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από το κυβερνητικό έργο της περιόδου. λ.χ. το 1920 η κυβέρνηση προώθησε φορολογία με ευνοϊκούς όρους για τους μεγάλους κεφαλαιοκράτες της Ανατολής. Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...*, σελ.:303.

όποτε το Υπουργείο Αγροτικών Υποθέσεων προσπάθησε να βοηθήσει με κρατικά μέσα τον αγρότη, αυτός δεν ωφελήθηκε⁵⁹⁴. Την ίδια στάση, την προτίμηση δηλαδή της ελεύθερης αγοράς, μπορούμε να την διαπιστώσουμε και στις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην εθνοσυνέλευση για την πρόταση της χρησιμοποίησης ντόπιου υφάσματος για την ενδυμασία των γραφειοκρατών. Στις 1 Ιανουαρίου 1921 ο Αλί Σιουκρού δήλωσε την αντίθεση του με την συγκεκριμένη πρόταση και υποστήριξε τα συμφέροντα των εισαγωγέων⁵⁹⁵. Η φιλελεύθερη ομαδοποίηση υποστήριξε την μη παρέμβαση του κράτους στον οικονομικό τομέα και ταυτόχρονα υπερασπίστηκε από το βήμα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης τα συμφέροντα των κεφαλαιοκρατών της Ανατολής: Όταν τον Μάιο του 1921 η κυβέρνηση προώθησε ένα νομοσχέδιο για το καθεστώς της εργασίας στην χώρα το οποίο προέβλεπε κάποια μέτρα για την βελτίωση της καθημερινότητας των εργατών (συνθήκες υγιεινής, πρόνοια, απαγόρευση εργασίας στους κάτω των 16, συνδικάτα κ.ο.κ.), ο Αλί Σιουρκού δήλωσε την αντίθεση του με το συγκεκριμένο νομοσχέδιο⁵⁹⁶. Παράλληλα, οι εκπρόσωποι της συγκεκριμένης ομαδοποίησης εξέφρασαν την αντίθεση τους με την υψηλή φορολογία της περιόδου⁵⁹⁷. Στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς την οποία υποστήριζε η φιλελεύθερη ομαδοποίηση, θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ένας από τους κύριους εκφραστές της, ο βουλευτής της Μερσίνης Σελαχατίν, διαμαρτυρήθηκε για την υψηλή φορολογία η οποία είχε επιβληθεί στους μη μουσουλμάνους της Ανατολής: «Οι εθνικιστές θα πρέπει να είναι δίκαιοι. Το Ισλαμικό κοινωνικό δίκαιο προβλέπει την αποφυγή της καταπίεσης όσους ανήκουν στο καθεστώς ζιμμί (μη μουσουλμάνοι)». Αυτή η άποψη του Σελαχατίν υποστηρίχθηκε και από άλλους βουλευτές.

Όπως τονίσαμε ήδη, η φιλελεύθερη ομαδοποίηση έδινε μεγάλη έμφαση στις ατομικές ελευθερίες καθώς και στην ελευθεροτυπία. Το 1921 οι εκπρόσωποι της διαμαρτυρήθηκαν από το βήμα της εθνοσυνέλευσης για τα σκληρά μέτρα που έλαβε η κυβέρνηση για την αντιμετώπιση μιας εξέγερσης αλεβίδων Κούρδων στο Ντερσίμ⁵⁹⁸. Παράλληλα, ο Χιουσεγίν Αβνί δήλωσε την αντίθεση του από το βήμα της

⁵⁹⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:316.

⁵⁹⁵ Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο και σημ.580 και 585.

⁵⁹⁶ Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...*, σελ.:352.

⁵⁹⁷ Βλπ. *Hüseyin Avni ...*, σελ.:52-60 και Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.:340-341.

⁵⁹⁸ Απόσπασμα από ομιλία του Χιουσεγίν Αβνί στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση στις 29 Σεπτεμβρίου 1921. Βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler (Ο Ατατούρκ και οι Κούρδοι)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:60.

εθνοσυνέλευσης στις 13 Απριλίου 1921 για την φυλάκιση του δημοσιογράφου της εφημερίδας Άλμπαϊρακ (Ερζουρούμ) Μιτχάτ Μπέη⁵⁹⁹.

III. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΓΙΑ ΕΛΕΓΧΟ ΤΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ (1920-1921)

Αντιμέτωπος με πολλές ομαδοποιήσεις βουλευτών οι οποίες σχηματιστήκαν κατά διαστήματα ανεξάρτητα από τις κινήσεις του, ο Μουσταφά Κεμάλ, κατέφυγε σε διάφορες στρατηγικές για να εξασφαλίσει τον πολιτικό έλεγχο στην Άγκυρα. Στο σύνολο τους αυτές οι στρατηγικές χάραξαν μια πορεία για το κεμαλικό κίνημα κατά την οποία μετασηματίστηκε ο βασικός ιδεολογικός και πολιτικός ιστός του. Όπως θα δούμε παρακάτω, μέσα από αυτή την πολυσύνθετη πορεία ο Κεμάλ κατάφερε να ελέγξει το νέο και διασπασμένο πολιτικό πεδίο της Ανατολής και τελικά υιοθέτησε σε μεγάλο βαθμό τις αρχές της Λαϊκής Ομάδας οι οποίες εξυπηρετούσαν τους δικούς του συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς.

A. Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

Τις βασικές στρατηγικές τις οποίες ακολούθησε ο Μουσταφά Κεμάλ κατά την περίοδο 1920-1922, δηλαδή κατά τα χρόνια τα οποία ονομάζονται από τις σύγχρονες μελέτες ως "χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα στην Ανατολή" θα πρέπει να τις εντάξουμε σχηματικά σε δυο ιστορικές περιόδους. Η πρώτη περίοδος αφορά το δεύτερο μισό του 1920. Αυτή την περίοδο ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για να ενσωματώσει τις ομαδοποιήσεις της Εθνοσυνέλευσης (με τον όρο "ενσωμάτωση" αναφερόμαστε στην ένταξη τους στους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του Κεμάλ)

⁵⁹⁹ Βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.: 450 και Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:375.

εξουδετερώνοντας όσα στοιχεία δεν ήταν δυνατόν να προσαρμοστούν σε αυτή την ενσωμάτωση. Γι' αυτό τον σκοπό επιστρατεύτηκαν 4 στρατηγικές: Καταβλήθηκαν προσπάθειες για να απομονωθούν οι παράγοντες οι οποίοι αντιστέκονταν στους σχεδιασμούς του Κεμάλ, χρησιμοποιήθηκαν ένοπλα μέσα για την εξουδετέρωση τους, εντάχθηκαν τα υπόλοιπα στοιχεία στους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς και τέλος χρησιμοποιήθηκαν ως πολιτικά μέσα επιβολής στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, η εξωτερική απειλή και οι διπλωματικές εξελίξεις. Αυτές οι 4 στρατηγικές ήταν τα μέσα επιβολής των συγκεντρωτικών σχεδιασμών του Μουσταφά Κεμάλ κατά την περίοδο την οποία για τις ανάγκες αυτής της μελέτης την ονομάζουμε ως περίοδο ενσωμάτωσης. Ήδη από το 1921, για τον Μουσταφά Κεμάλ ξεκίνησε μια νέα ιστορική περίοδος κατά την οποία ο βασικός σκοπός δεν ήταν πια η ένταξη όσο το δυνατό περισσότερων στοιχείων στο κίνημα του. Στην νέα περίοδο, την οποία για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης την ονομάζουμε περίοδο κρυστάλλωσης (με τον όρο "κρυσταλλικότητα" αναφερόμαστε στις προσπάθειες του Κεμάλ να συγκρατήσει τους υποστηρικτές του σε καθορισμένες θέσεις ισορροπίας μέσα στα πλαίσια μιας πολιτικής οργάνωσης η οποία βρισκόταν υπό τον έλεγχο του), ο ίδιος επικεντρώθηκε στην συνοχή της δικής του πολιτικής ομάδας και προχώρησε στην ίδρυση της δικής του κοινοβουλευτικής ομάδας αφήνοντας έξω από αυτή μια μεγάλη μερίδα βουλευτών. Ουσιαστικά επικεντρώθηκε στην σταθεροποίηση της δικής του συμμαχίας αποκλείοντας ταυτόχρονα από αυτήν όλα τα στοιχεία τα οποία αντιστέκονταν στους σχεδιασμούς του (τους παράγοντες της φιλελεύθερης ομαδοποίησης οι οποίοι αρνούσαν να συμβιβαστούν με τις τοποθετήσεις του). Σε αυτή την νέα περίοδο της εδραίωσης του κεμαλικού κινήματος, ο Κεμάλ δεν παραιτήθηκε από τις στρατηγικές της πρώτης περιόδου της ενσωμάτωσης, αλλά επικέντρωσε την προσοχή του περισσότερο στην συνοχή της δικής του ομάδας παρά στην προσέλκυση όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων όπως συνέβαινε κατά την πρώτη περίοδο. Αυτή η επικέντρωση κορυφώθηκε το 1922 όταν άρχισε ο ίδιος να εκφράζει σκέψεις για την διάλυση της εθνοσυνέλευσης και να πραγματοποιεί βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, με σκοπό να εξουδετερώσει την φιλελεύθερη αντιπολίτευση.

Κατά την πρώτη περίοδο, οι προσπάθειες του Μουσταφά Κεμάλ κορυφώθηκαν στις αρχές του Φθινοπώρου του 1920 όταν ξεκίνησαν οι συζητήσεις στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση για ένα νέο σύνταγμα. Οι συγκεκριμένες συζητήσεις ξεκίνησαν σε μια περίοδο που από την μια, η λειτουργία της εθνοσυνέλευσης αντιμετώπιζε σοβαρά

προβλήματα, καθώς δεν υπήρχε εσωτερικός διακανονισμός ο οποίος θα όριζε τον τρόπο λειτουργίας της (Αύγουστος)⁶⁰⁰, και από την άλλη η Λαϊκή Ομάδα είχε ξεκινήσει την πορεία προς την μετεξέλιξη της σε μια κοινοβουλευτική ομάδα ανακοινώνοντας τις βασικές της τοποθετήσεις στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω (αρχές Σεπτεμβρίου). Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα στις 13 Σεπτεμβρίου 1920, ο Μουσταφά Κεμάλ ανακοίνωσε ένα νομοσχέδιο το οποίο αναφερόταν στις βασικές αρχές και στην λειτουργία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Το συγκεκριμένο νομοσχέδιο συμπεριλάμβανε σχεδόν όλες τις αρχές της Λαϊκής Ομάδας και έφερε την ονομασία "Λαϊκό Πρόγραμμα" (Halkçılık Programı)⁶⁰¹. Οι συζητήσεις για το συγκεκριμένο νομοσχέδιο διήρκησαν μέχρι τις 21 Ιανουαρίου 1921. Τότε ψηφίστηκε ο νόμος περί βασικών αρχών της οργάνωσης της εθνοσυνέλευσης (Teşkilat-ı Esasiye) ο οποίος στην ουσία συμβίβαζε τις τοποθετήσεις του Κεμάλ και της Λαϊκής Ομάδας με αυτές της φιλελεύθερης ομαδοποίησης⁶⁰².

⁶⁰⁰ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο θέμα βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafâ-i Hukuk'tan ...*, σελ.: 364-371.

⁶⁰¹ Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν το γεγονός ότι πρότεινε τον σχηματισμό ενός κοινοβουλίου το οποίο θα συνεδρίαζε για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και στην συνέχεια θα αποχωρούσε ένα μεγάλο μέρος των βουλευτών του και θα εξακολουθούσε να συνεδριάζει στην Άγκυρα μια μικρή βουλή με τους υπόλοιπους βουλευτές που θα παρέμεναν στην Άγκυρα. Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό ως προς τις συγκεντρωτικές τοποθετήσεις του Κεμάλ ήταν το γεγονός ότι στο Λαϊκό Πρόγραμμα γινόταν αναφορά σε μια ενισχυμένη τοπική αυτοδιοίκηση και συγκεκριμένα σε τοπικές αυτονομίες. Σε αυτό το σημείο όμως προβλεπόταν μια σημαντική "δικλείδα ασφάλειας" για τους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του Κεμάλ: Για κάθε αυτόνομη περιοχή προβλεπόταν ο διορισμός από την Άγκυρα ενός γενικού επιθεωρητή με ενισχυμένες αρμοδιότητες. Ας σημειωθεί ότι στις 25 Σεπτεμβρίου 1920 σχηματίστηκε ειδική επιτροπή για την μελέτη του συγκεκριμένου νομοσχεδίου και τότε προστέθηκε σε όλη την συζήτηση η πρόταση του μοντέλου επαγγελματικής αντιπροσώπευσης. Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...* σελ.:222-224 και Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafâ-i Hukuk'tan ...*, σελ.:374-383.

⁶⁰² Ο νέος νόμος, ο οποίος δεν συμπεριλάμβανε την επαγγελματική αντιπροσώπευση, αναγνώριζε αυξημένες αρμοδιότητες του προέδρου της εθνοσυνέλευσης. Παράλληλα, στον νέο νόμο συμπεριλαμβάνονταν παράγραφοι οι οποίοι προέβλεπαν ενισχυμένη τοπική αυτοδιοίκηση έτσι όπως είχε προταθεί τον Σεπτέμβριο του 1920. Για το κείμενο του συγκεκριμένου νόμου βλπ. www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm.

B. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΟΥ ΚΟΜΜΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΟΥΔΕΤΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΤΑΚΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Την ίδια περίοδο ο Μουσταφά Κεμάλ πραγματοποίησε ένα άλλο σημαντικό βήμα. Δημιούργησε το **Κομμουνιστικό Κόμμα της Τουρκίας (Türkiye Komünist Partisi)** στην Άγκυρα με βάση τις τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας και ενέταξε στο νέο κόμμα όλες τις σημαντικές προσωπικότητες της συγκεκριμένης ομάδας και τους στενούς τους συνεργάτες⁶⁰³. Ταυτόχρονα ξεκίνησε μια σειρά προσπαθειών οι οποίες σκόπευαν να απομονώσουν το Κιρκάσιο Ετχέμ και τους συντρόφους του. Έτσι, λ.χ. απομακρύνθηκε ο στρατηγός Αλί Φουάτ από το δυτικό μέτωπο και στην συνέχεια διορίστηκε πρέσβης στην Μόσχα⁶⁰⁴. Παράλληλα, επιταχύνθηκαν οι προσπάθειες για την ίδρυση τακτικού στρατού στο δυτικό μέτωπο και την αντιμετώπιση των ανυπότακτων δυνάμεων σε αυτή την περιοχή με στρατιωτικά μέτρα⁶⁰⁵. Με αυτό τον τρόπο ο Κεμάλ επιστράτευσε ταυτόχρονα τρεις στρατηγικές: Την ενσωμάτωση, την απομόνωση και τα ένοπλα μέσα. Τελικά, στα τέλη του 1920 οι δυνάμεις του επιτέθηκαν και εξουδετέρωσαν τις άτακτες δυνάμεις του Αιγαίου ενώ ο Κιρκάσιος Ετχέμ ο οποίος λίγους μήνες πριν είχε εξουδετερώσει στον νότιο Μαρμαρά τις δυνάμεις που αμφισβητούσαν την ηγεσία του Κεμάλ επέλεξε να παραδοθεί στις ελληνικές δυνάμεις για να μην οδηγηθεί η Ανατολή σε μια νέα εσωτερική σύρραξη. Την ίδια στιγμή, η πρώτη νίκη των δυνάμεων του Ισμέτ Ινονού κατά των ελληνικών δυνάμεων τον Ιανουάριο του 1921, η νίκη στο στρατιωτικό μέτωπο και οι νέες διπλωματικές προοπτικές στις οποίες αναφερόμαστε παρακάτω ενίσχυσαν τις προσπάθειες και τους σχεδιασμούς του Μουσταφά Κεμάλ και εξασφάλισαν στον ίδιο ένα πολύ σημαντικό πολιτικό μέσο επιβολής⁶⁰⁶.

⁶⁰³ Αναλυτικότερα βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam ...*, σελ.:334-338 και FO.406/45, p.39-43, No.14/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 511-512. Επειδή οι τοποθετήσεις του συγκεκριμένου κόμματος είναι ίδιες με αυτές της Λαϊκής Ομάδας τις οποίες ήδη μελετήσαμε αναλυτικά προτιμήσαμε να μην τις συμπεριλάβουμε στην μελέτη μας.

⁶⁰⁴ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 70.

⁶⁰⁵ Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, σελ.: 82-96, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:108-109 και 120, Alexandre Jevankoff, *Κεμάλ ...*, σελ.:194 και *Çerkes Ethem'in ...*, σελ.:136-156.

⁶⁰⁶ Η νίκη των δυνάμεων της Άγκυρας κατά των ελληνικών δυνάμεων στα περίχωρα του Εσκίσεχίρ τον Ιανουάριο του 1921, εκτός από το γεγονός ότι ήταν η πρώτη νίκη του τακτικού στρατού της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στο δυτικό μέτωπο (όπως τονίστηκε παραπάνω νωρίτερα είχαν σημειωθεί επιτυχίες στο ανατολικό μέτωπο κατά των αρμένικων δυνάμεων), είχε κάποια πολύ σημαντικά αποτελέσματα πολιτικής σημασίας. Πρώτα από όλα, εξασφάλιζε μια δόση αισιοδοξίας στους αξιωματούχους και στους βουλευτές της Άγκυρας τέσσερις μήνες μετά την υπογραφή της Συνθήκης

Γ. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΗΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΚΑΙ ΡΟΥΜΕΛΗΣ

Οι θετικές εξελίξεις στο πολεμικό μέτωπο σε συνδυασμό με τις στρατηγικές ενσωμάτωσης, απομόνωσης και εξουδετέρωσης των αντιπάλων του κατά την περίοδο

των Σεβρών. Επιπλέον, ενίσχυσε την θέση μιας μερίδας των παραγόντων των Συμμάχων η οποία πρότεινε την ανάπτυξη οδών επικοινωνίας με την Άγκυρα με σκοπό να εφαρμοστεί η Συνθήκη των Σεβρών. Άλλωστε, τον Οκτώβριο του 1920, οι Σύμμαχοι οι οποίοι είχαν διαπιστώσει ότι η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης αδυνατούσε να ελέγξει ακόμη και την ίδια την πρωτεύουσα και ότι υπήρχε ανάγκη για να προσεγγιστούν οι "μετριοπαθείς" στην Άγκυρα, υποστήριξαν την παραίτηση της κυβέρνησης του Φερίτ Πασά στην Κωνσταντινούπολη και την αντικατάσταση της από την κυβέρνηση του Τεβφίκ Πασά στις 21 Οκτωβρίου 1920. Η νέα κυβέρνηση ξεκίνησε αμέσως προσπάθειες ανάπτυξης οδών επικοινωνίας με την Άγκυρα. Μετά από την πρώτη νίκη του τακτικού στρατού στο δυτικό μέτωπο και συγκεκριμένα στις 26 Ιανουαρίου 1921, ο Τεβφίκ Πασάς επικοινωνήσε με τον Μουσταφά Κεμάλ και του ανακοίνωσε ότι οι Σύμμαχοι είχαν καλέσει την Οθωμανική κυβέρνηση και τους εκπρόσωπους της Άγκυρας να συμμετάσχουν στο Συνέδριο του Λονδίνου. Ο Μουσταφά Κεμάλ τότε κάλεσε τον Σουλτάνο να αναγνωρίσει την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας αναθέτοντας στον ίδιο ουσιαστικά το καθήκον της κατάρτησης της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης. Παράλληλα, όρισε ως κέντρο διακυβέρνησης της χώρας την Άγκυρα, γνωστοποίησε ότι η Κωνσταντινούπολη θα διοικούταν όπως και οι υπόλοιπες επαρχίες και τόνισε ότι σε περίπτωση που γίνονταν δεκτά τα αιτήματα του ήταν διατεθειμένος να εγγυηθεί την βασιλεία και το χαλιφάτο καθώς και την πληρωμή των μισθών όλων των γραφειοκρατών. Από την πλευρά του, ο Τεβφίκ Πασάς δεν έκανε δεκτούς τους όρους του Κεμάλ οι οποίοι σε περίπτωση που γίνονταν δεκτοί θα σήμαιναν το τέλος της κυβέρνησης του. Ο Κεμάλ αντιδρώντας στην στάση που κράτησε η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης απέστειλε ξεχωριστή αποστολή στο Συνέδριο του Λονδίνου. Αυτή η αποστολή κατά την διάρκεια του συνεδρίου εργάστηκε ως η μοναδική αντιπροσωπεία της χώρας καθώς ο ίδιος ο Τεβφίκ Πασάς ο οποίος μετέβηκε στο Λονδίνο, κατά την πρώτη συνεδρίαση του, παρέδωσε τον λόγο στην αντιπροσωπεία της Άγκυρας και αποσύρθηκε από το Συνέδριο. Σε αυτό το συνέδριο δεν επιτεύχθηκε συμφωνία Συμμάχων και Τουρκίας επειδή οι δυο πλευρές διαφώνησαν σε πολύ σημαντικά ζητήματα όπως το μελλοντικό καθεστώς και τα σύνορα της Σμύρνης, της Θράκης, της Αρμενίας αλλά και του μελλοντικού σχήματος διακυβέρνησης της Τουρκίας. Παρόλα αυτά στο Συνέδριο του Λονδίνου οι Σύμμαχοι δήλωσαν ότι ήταν έτοιμοι να δεχθούν την Τουρκία στην Κοινωνία των Εθνών (με την προϋπόθεση φυσικά ότι εκείνη θα εφάρμοζε την Συνθήκη των Σεβρών) και ότι ήταν έτοιμοι να αποδεχθούν την κατάρτησή των διομολογήσεων εφόσον η Τουρκία προχωρούσε σε μεταρρυθμίσεις στο τομέα της δικαιοσύνης. Λίγες εβδομάδες μετά το Συνέδριο του Λονδίνου και συγκεκριμένα στις 31 Μαρτίου – 1 Απριλίου 1921, οι μονάδες βρίσκονταν υπό την στρατηγία του Ισμέτ Πασά σημείωσαν μια δεύτερη νίκη έναντι των ελληνικών δυνάμεων. Η νέα νίκη ενίσχυσε την θέση της κυβέρνησης της Άγκυρας. Οι Σύμμαχοι σταδιακά συνειδητοποίησαν ότι οι ελληνικές δυνάμεις δεν ήταν αποτελεσματικές στην αντιμετώπιση των τουρκικών στρατιών και άρχισαν να υποστηρίζουν την ουδετερότητα τους στον ελληνοτουρκικό πόλεμο. Σχεδόν ταυτόχρονα με την δεύτερη νίκη κατά των ελληνικών δυνάμεων, στις 16 Μαρτίου 1921, οι αξιωματούχοι της υπέγραψαν με τους αντιπρόσωπους των ΕΣΣΔ την Συνθήκη της Μόσχας, με την οποία η Άγκυρα μεταξύ άλλων εξασφάλισε την υλική βοήθεια και την διπλωματική υποστήριξη της Μόσχας. Βλπ. FO.406/44, p.169-172, FO.406/44, p.175, No.148, No.144/1, FO.406/44, No.154, FO.406/44, p.215, No.189, FO.371/5232, στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 328-333, 358, 370, 421, 466 αντιστοίχως. DBFP, 1st series, Vol.XV., p.371-381, No.53 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Τρίτος Τόμος, Άγκυρα:1979, σελ.:229. Επίσης, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:107-108, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.:394 καθώς και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:108-122.

της ενσωμάτωσης προετοίμασαν το κατάλληλο έδαφος για τον Μουσταφά Κεμάλ για να εξασφαλίσει την συνοχή των οπαδών του. Έτσι, σχεδόν ταυτόχρονα με την Συνθήκη της Μόσχας, τον Μάρτιο του 1921, ο Κεμάλ ξεκίνησε τις προετοιμασίες για την ίδρυση κοινοβουλευτικής ομάδας στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Συγκεκριμένα, επικοινωνήσε με όλες τις τοπικές οργανώσεις και ζήτησε να μάθει για την σύνθεση των κεντρικών επιτροπών τους (οι τοπικές οργανώσεις πιο πριν είχαν τεθεί υπό τον έλεγχο της γραφειοκρατίας)⁶⁰⁷. Παράλληλα, συνομίλησε με ομάδες βουλευτών⁶⁰⁸. Και τελικά, στις 10 Μαΐου 1921 προχώρησε στην ίδρυση της κοινοβουλευτικής ομάδας **“Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης” (Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti)**. Ο ίδιος ο Κεμάλ τονίζει ότι προχώρησε στην ίδρυση της συγκεκριμένης ομάδας ορίζοντας δυο βασικές πολιτικές τοποθετήσεις γι’ αυτήν: Από την μια την Εθνική Συμφωνία που ψήφισε η τελευταία Οθωμανική Βουλή και από την άλλη το νέο σύνταγμα που ψήφισε το 1921 η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση⁶⁰⁹. Η έμφαση στην Εθνική Συμφωνία και στο νέο σύνταγμα είναι αξιοσημείωτη. Υιοθετώντας αυτές τις βασικές αρχές, ο Κεμάλ άφηνε περιθώρια για την ενοχοποίηση της φιλελεύθερης ομαδοποίησης με την κατηγορία ότι αμφισβητούσαν τις βασικές αρχές της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης (τα εθνικά σύνορα και τον τρόπο λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης)⁶¹⁰. Από αυτή την άποψη, η συγκεκριμένη στάση του Κεμάλ στην ουσία αποτελούσε μια νέα στρατηγική ως προς την αντιμετώπιση της αντιπολίτευσης στην νέα περίοδο της κρυστάλλωσης του κεμαλικού κινήματος: Ενοχοποίηση της αντιπολίτευσης με την κατηγορία ότι θέτει σε κίνδυνο την ανεξαρτησία και την λαϊκή κυριαρχία. Έτσι, στην νέα περίοδο, η ενοχοποίηση, μαζί με την απομόνωση, τα ένοπλα μέσα, την ενσωμάτωση και την διπλωματία (εξωτερική πολιτική) ως πολιτικό μέσο επιβολής, αποτέλεσε επίσης στρατηγική του κεμαλικού κινήματος ως προς την αντιμετώπιση της αντιπολίτευσης. Εκτός από το γεγονός ότι, με την πρωτοβουλία του ίδιου του Κεμάλ, η Εθνική Συμφωνία και το νέο σύνταγμα καθόριζαν τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές, οι κοινωνικοπολιτικές τοποθετήσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας Υπεράσπισης των

⁶⁰⁷ Βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele’de Müdafai Hukuk’tan ...*, σελ.:400. Την ίδια περίοδο ο Κεμάλ εξέφραζε στον στρατηγό Καράμπεκιρ τις ανησυχίες του για την αντιπολίτευση στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση. Βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:1040-1041.

⁶⁰⁸ Βλπ. Zeki Çevik, το ίδιο.

⁶⁰⁹ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 133-134.

⁶¹⁰ Ο Χιουσεγίν Αβνί εξέφρασε την αντίθεση του στην συγκεκριμένη κίνηση του Κεμάλ αμέσως μετά την ίδρυση της ομάδας. Στις 12 Μαΐου 1921 αναρωτήθηκε από το βήμα της εθνοσυνέλευσης για το αν ήταν αναγκαία η ίδρυση της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας. Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis’te ...*, σελ.: 219.

Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης, παρουσίαζαν παράλληλα χαρακτηριστικά με αυτά της Λαϊκής Ομάδας⁶¹¹.

Ταυτόχρονα με την ίδρυση της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας, καθορίστηκαν τα μέλη τα οποία θα στελέχωναν την προεδρία και θα συμμετείχαν στην δωδεκαμελή κεντρική επιτροπή της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας⁶¹². Σύμφωνα με το καταστατικό της ομάδας, η τελευταία είχε αυξημένες αρμοδιότητες. Μεταξύ των άλλων, καθόριζε τις θεματικές ενότητες τις οποίες θα εξέταζε η κοινοβουλευτική ομάδα. Επίσης, εξέταζε τις αιτήσεις προσχώρησης στην κοινοβουλευτική ομάδα. Η διάρθρωση της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας μας δείχνει ότι κατά την νέα περίοδο της κρυστάλλωσης του κεμαλικού κινήματος, ο Κεμάλ δεν παραιτήθηκε από την λογική της συγκεντρωτικής εξουσίας και συγκεκριμένα από το οργανωτικό σχήμα των ομόκεντρων κύκλων το οποίο προώθησε για πρώτη φορά κατά την διάρκεια του Συνεδρίου της Σεβάστειας. Σύμφωνα με αυτό, στο κέντρο της οργανωτικής δομής, το οποίο εν μέρει στηριζόταν στις πολιτικές τοποθετήσεις της Λαϊκής Ομάδας (όπως τονίστηκε παραπάνω το νέο σύνταγμα το οποίο στην ουσία ήταν η μετεξέλιξη του προγράμματος της Λαϊκής Ομάδας, αποτελούσε σημείο αναφοράς για τον Κεμάλ), βρισκόταν ο ίδιος με την προεδρία της κοινοβουλευτικής ομάδας στα χέρια του γεγονός που του εξασφάλιζε πρόσβαση στον μηχανισμό λήψης αποφάσεων της πολιτικής και στρατιωτικής

⁶¹¹ Κάποια ενδεικτικά παραδείγματα είναι αρκετά για να μας οδηγήσουν σε αυτό το συμπέρασμα. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, οι Σύμμαχοι έπρεπε να παραιτηθούν από τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές τους και να αναγνωρίσουν την τουρκική κυριαρχία στα εδάφη όπου είχαν οπισθοχωρήσει οι οθωμανικές στρατιές το 1918. Στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής, ο βασικός στόχος ήταν η συμφιλίωση του γραφειοκρατικού μηχανισμού (στρατιωτικού και πολιτικού) με τον λαό. Με άλλα λόγια, το ζητούμενο ήταν η εξασφάλιση της λαϊκής υποστήριξης. Η συγκέντρωση της εξουσίας βρισκόταν στο επίκεντρο των τοποθετήσεων: «Στην Τουρκία η οποία εισέρχεται σε μια νέα φάση, η εθνοσυνέλευση πρέπει να κατευθύνει την εκτελεστική εξουσία. (Η βουλή) δεν μπορεί να παραιτηθεί από την εκτελεστική εξουσία». Στο πεδίο της οικονομίας, μέσα στα πλαίσια των κορπορατιστικών τοποθετήσεων, η νέα κοινοβουλευτική ομάδα όπως άλλωστε και η Λαϊκή Ομάδα υποστήριζε ένα μοντέλο μεικτής οικονομίας όπου η ιδιωτική πρωτοβουλία θα συνυπήρχε με τις ενισχυμένες κρατικές αρμοδιότητες (για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και την ενίσχυση των μικρομεσαίων γαιοκτημόνων και αγροτών) και το ξένο κεφάλαιο (δυτικό και σοβιετικό). Στο πεδίο της εθνικής ενότητας, η γλώσσα, τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία και η θρησκεία, εκλαμβάνονταν ως τα βασικά συστατικά της ενιαίας τουρκικής ταυτότητας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η έμφαση δινόταν στο σουνίτικο δόγμα του Ισλάμ και πραγματοποιούνταν αναφορές στους Ορθόδοξους Χριστιανούς της Ανατολής με την προϋπόθεση ότι αυτοί θα επέλεγαν την κοινή και ενιαία τουρκική ταυτότητα (γλώσσα και πολιτισμικά στοιχεία). Βλπ. "Yeni Gün" στις 19 Ιουλίου 1921, 29 Νοεμβρίου 1921, 19 Δεκεμβρίου 1921, 20 Δεκεμβρίου 1921, 27 Δεκεμβρίου 1921, 1 Φεβρουαρίου 1922 στο Nurettin Gültmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün (Η Εφημερίδα Γιενί Γκιουν Κατά την Περίοδο του Πολέμου της Απελευθέρωσης)*, Άγκυρα:1999, σελ.: 634-635, 633, 205, 391-392, 51-52, 494 αντιστοίχως.

⁶¹² Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 220.

γραφειοκρατίας. Γύρω από το κέντρο είχε τοποθετηθεί η κεντρική επιτροπή η οποία σε συμφωνία με την προεδρία όριζε τις κατευθύνσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας. Στην περιφέρεια δε του συγκεκριμένου σχήματος βρίσκονταν οι υπόλοιποι βουλευτές και οι τοπικές οργανώσεις οι οποίες είχαν ενταχθεί στην κοινοβουλευτική ομάδα Υπεράσπιση Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης.

Η νέα περίοδος κρυστάλλωσης του κεμαλικού κινήματος η οποία ακολούθησε την περίοδο της ενσωμάτωσης, από την σκοπιά του Μουσταφά Κεμάλ δεν σηματοδότησε την άμεση εξασφάλιση της συνοχής της παράταξης του. Από την μια οι κινήσεις των πρώην στελεχών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου που αποσκοπούσαν στην επανεμφάνιση του κόμματος τους στην πολιτική σκηνή και από την άλλη η έλλειψη συνοχής στους κόλπους της εθνοσυνέλευσης δεν άφηναν περιθώρια εφησυχασμού⁶¹³. Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο Μουσταφά Κεμάλ προσπάθησε εξ αρχής να εμποδίσει με στρατιωτικά μέτρα την αναδιοργάνωση των Νεότουρκων στην ανατολική ενδοχώρα στα τέλη της Άνοιξης του 1921. Παράλληλα, από αγγλικές αναφορές στις αρχές του καλοκαιριού του 1921 μαθαίνουμε ότι στον στενό κύκλο των συνεργατών του συζητιόταν η διάλυση της εθνοσυνέλευσης και η διεξαγωγή νέων εκλογών. Μάλιστα, επειδή στο νέο σύνταγμα του 1921 επικρατούσε αοριστία σε ότι αφορά την διάρκεια των συνεδριάσεων της εθνοσυνέλευσης (υπογραμμίζοταν μονάχα ότι η εθνοσυνέλευση θα συνεδριάσει μέχρι την επίτευξη των εθνικών στόχων), αυτοί οι κύκλοι εξέφραζαν σκέψεις για την προώθηση ενός νομοσχεδίου το οποίο θα εξασφάλιζε την διεξαγωγή των νέων εκλογών⁶¹⁴. Με αυτό τον τρόπο, και συγκεκριμένα μέσα στα πλαίσια των προσπαθειών για την κρυστάλλωση του κεμαλικού κινήματος, από τα τέλη της Άνοιξης του 1921 ο Μουσταφά Κεμάλ και ο στενός κύκλος των συνεργατών του προσανατολίστηκε προς νέες αναζητήσεις: Με την σκέψη ότι το νέο μέτρο, η ίδρυση δηλαδή της νέας κοινοβουλευτικής ομάδας μέσα στα υφιστάμενα κοινοβουλευτικά

⁶¹³ Μια έκθεση του αρχηγείου των αγγλικών μυστικών υπηρεσιών στην Κωνσταντινούπολη με ημερομηνία 8 Ιουνίου 1921 μας δίνει δυο πολύ σημαντικές πληροφορίες σχετικά με αυτή την εξέλιξη: Πρώτον, στην συγκεκριμένη έκθεση αναφέρεται ότι κατά την περίοδο ίδρυσης της ομάδας στις συνεδριάσεις της εθνοσυνέλευσης συμμετείχαν συνολικά 280 βουλευτές. Δεύτερον, αυτή η έκθεση μας πληροφορεί ότι οι 170 βουλευτές προσχώρησαν στην νέα κοινοβουλευτική ομάδα (έτσι μαθαίνουμε ότι 90 βουλευτές δεν εντάχθηκαν από τον Κεμάλ στην νέα ομάδα). Σύμφωνα με την ίδια έκθεση, 42 βουλευτές της κοινοβουλευτικής ομάδας Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης δεν συμφωνούσαν σε πολλά ζητήματα με τον Κεμάλ και υποστήριζαν την επανίδρυση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Έτσι, ο Μουσταφά Κεμάλ υποστηριζόταν από μια μειοψηφία βουλευτών η οποία αριθμούσε μόλις 128 βουλευτές. Βλπ. FO.371/6492 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 365.

⁶¹⁴ Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/6492 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 366.

πλαίσια δεν ήταν αρκετό για να εξασφαλιστεί η συσπείρωση των βουλευτών, τα βλέμματα στράφηκαν στην ανατροπή του υφιστάμενου κοινοβουλευτικού πεδίου. Υπενθυμίζουμε ότι η συγκεκριμένη πιθανή εξέλιξη ανταποκρινόταν στις επιθυμίες της Λαϊκής Ομάδας, η οποία όπως είδαμε παραπάνω μέσα από το πρόγραμμα της πρότεινε την επαγγελματική αντιπροσώπευση στην θέση του υφιστάμενου κοινοβουλευτικού πλαισίου. Οι προσπάθειες εξασφάλισης συνοχής του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του κορυφώθηκαν το 1922 όταν την άνοιξη προχώρησαν στην ίδρυση της μυστικής οργάνωσης “**Η Κοινωνική Τάξη**” (**Selameti Umumiye**). Ο Τιφτικσί τονίζει ότι η συγκεκριμένη οργάνωση ιδρύθηκε από στενούς συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ με σκοπό να εξασφαλίσει την υποστήριξη των βουλευτών στην εθνοσυνέλευση οι οποίοι μέχρι τότε δεν συμερίζονταν τις αποφάσεις και τις τοποθετήσεις του Κεμάλ⁶¹⁵. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο έλαβαν χώρα δολοφονίες βουλευτών που σύμφωνα με τον Αβαγκιάν συσχετιζονταν με τον στενό κύκλο συνεργατών του Κεμάλ⁶¹⁶.

IV. Η ΤΕΛΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ (1921-1922)

Ποιο θα είναι το μεταπολεμικό κράτος και πάνω σε ποια βάση θα νομιμοποιείται η ύπαρξη του; Στα πρώτα δύο κεφάλαια της πρώτης ενότητας είδαμε ότι αυτό το ερώτημα βρισκόταν στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων των προφιλελεύθερων παραγόντων στην Κωνσταντινούπολη και στην ανατολική ενδοχώρα. Συνέχεια της αυτοκρατορίας (με όσα από τα προπολεμικά εδάφη είναι δυνατόν να εξασφαλιστούν) μέσα από τον Ιερό Νόμο και τον Οθωμανισμό ή μια νέα εθνική κρατική δομή που θα στηρίζεται στην αυτοδιάθεση του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους της ανατολικής ενδοχώρας; Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν είδαμε ότι αυτά τα δυο διαφορετικά οράματα για το μεταπολεμικό κράτος και την νομιμοποίηση του συγκρούστηκαν. Η μεταπολεμική διεθνής συγκυρία (οι Αρχές Ουίλσον πάνω στις οποίες στηρίχθηκε το όραμα της εθνικής κρατικής δομής και η έλλειψη συνοχής στους κόλπους των Συμμάχων, η οποία, όπως είδαμε, είχε επιπτώσεις στην πολιτική δράση του

⁶¹⁵ Βλπ. Osman Tiftikçi, *Osmanlı'dan Cumhuriyete ...*, σελ.:495.

⁶¹⁶ Βλπ. Arsen Avagyan, *Çerkesler ...*, σελ.:226.

πρωθυπουργού Φερίτ Πασά και των συντρόφων του) σε συνδυασμό με την εσωτερική πολιτική συγκυρία (η αναδιάρθρωση της οργανωτικής δομής των Νεότουρκων, η συρρίκνωση της Αυτοκρατορίας στα εδάφη της Ανατολής πάνω στα οποία εδραιώθηκε η ιδέα ενός εθνικού κράτους και κυρίως η άρχουσα συμμαχία της Ανατολής η οποία στράφηκε στην συγκεκριμένη ιδέα όταν αισθάνθηκε να απειλείται το καθεστώς της) ενίσχυσε το όραμα μιας νέας εθνικής κρατικής δομής εις βάρος του οράματος της συνέχειας της Αυτοκρατορίας.

Όπως είδαμε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, κυρίως μετά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Σμύρνη, στην πολιτική σκηνή της χώρας έκανε αισθητή την παρουσία του ένας νέος παράγοντας ο οποίος σταδιακά μετεξελίχθηκε σε ρυθμιστή του πολιτικού πεδίου. Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι καριερίστες σύντροφοι του, με βάση το όραμα μιας εθνικής κρατικής δομής το οποίο στηριζόταν στην πολιτική δράση της άρχουσας συμμαχίας της Ανατολής (μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη σε συνεργασία με γαιοκτήμονες, θρησκευτικούς αρχηγούς, φύλαρχους κ.ο.κ.), ανέπτυξαν την δική τους πρόταση για τον έλεγχο του πολιτικού πεδίου: Ένα συγκεντρωτικό σχήμα διακυβέρνησης το οποίο βρισκόταν σε σύγκρουση με την πολιτική δράση της μεσαίας τάξης της Ανατολής η οποία έδειχνε προτίμηση στην διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στο εσωτερικό της άρχουσας συμμαχίας (και όχι στην επικράτηση μιας από τις συνιστώσες της συμμαχίας, λ.χ. των καριεριστών). Στις σελίδες που προηγήθηκαν αναφερθήκαμε σε αυτή την σύγκρουση. Μια πολιτική σύγκρουση η οποία αφορούσε τον έλεγχο της νέας εθνικής κρατικής δομής και είχε στο επίκεντρο της την επικράτηση στο πολιτικό πεδίο της Ανατολής.

Παρακάτω θα αναφερθούμε στην συνέχεια της συγκεκριμένης πολιτικής σύγκρουσης υπό το πρίσμα των πολιτικών εξελίξεων οι οποίες σε διεθνές επίπεδο οδήγησαν στο τέλος των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών και στην Συνθήκη της Λοζάννης. Αυτή την περίοδο (1922-1923), στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο και με πρωτοβουλία του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του έλαβε χώρα μια σημαντική εξέλιξη. Η σύγκρουση για τον έλεγχο του πολιτικού πεδίου, αφορούσε πλέον την εγχώρια οικονομική ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό των πολιτικοοικονομικών δομών της χώρας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα (εκδυτικισμός). Σε μια ιστορική συγκυρία όπου κρινόταν η τύχη της Τουρκίας, ο Μουσταφά Κεμάλ πρότεινε ένα συγκεντρωτικό σχήμα διακυβέρνησης με κορπορατιστικές εκφάνσεις το οποίο θα οδηγούσε την χώρα σε ταυτόχρονη

πολιτικοοικονομική συμφιλίωση με τον υπόλοιπο κόσμο και στον εκσυγχρονισμό των πολιτικοοικονομικών της δομών. Με βάση ακριβώς αυτή την πολιτική γραμμή, ο Μουσταφά Κεμάλ έφερε στο προσκήνιο του πολιτικού πεδίου της Ανατολής την διαπραγματεύση (bargaining) σε αντιδιαστολή με την αρχή του πλουραλισμού του φιλελευθερισμού⁶¹⁷: Από τώρα και στο εξής (από το 1922 και μετά) τα οργανωμένα μουσουλμανικά – τουρκικά συμφέροντα της Ανατολής (οι συνιστώσες της άρχουσας συμμαχίας) θα διαπραγματευόταν την εκπροσώπηση τους στο πεδίο της κρατικής εξουσίας και την προώθηση των οικονομικών συμφερόντων τους με την συγκεντρωτική εξουσία του Μ.Κεμάλ, με βασική προϋπόθεση ότι αυτά δεν θα την έθεταν υπό αμφισβήτηση⁶¹⁸. Η συγκεντρωτική εξουσία στην Άγκυρα από την μεριά της, υποσχόταν την ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά μέσα από τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών. Και με βάση αυτή την υπόσχεση φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση (την συγκατάθεση των οργανωμένων συμφερόντων) για την εξουσία της.

⁶¹⁷ Βλπ. Alan Cawson, *Corporatism and Political Theory*, Oxford: 1988, σελ.:35.

⁶¹⁸ Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι νέες εξελίξεις μετά το 1922 σηματοδοτούσαν μια αξιοσημείωτη αλλαγή στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, μέχρι το 1922 στο πολιτικό πεδίο της χώρας υπήρχαν προφιλελεύθερες δυνάμεις οι οποίες στήριζαν τις τοποθετήσεις τους στον συνταγματισμό και στην ιδέα της ελεύθερης αγοράς. Όπως είδαμε, το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δυνάμεων τοποθετούταν θετικά σε σχέση με ένα μελλοντικό φιλελεύθερο πολιτικό πεδίο. Από αυτή την άποψη, η παραπάνω πολιτική γραμμή του Κεμάλ και των συντρόφων του σηματοδοτούσε μια αξιοσημείωτη διαφοροποίηση στο πολιτικό πεδίο. Παράλληλα, όπως διευκρινίζει και ο Cawson, δεν θα πρέπει να αγνοούμε την στενή σχέση που έχει ο κορπορατισμός με τον φιλελευθερισμό. Και στις δυο περιπτώσεις είμαστε αντιμέτωποι με προώθηση συμφερόντων σε συνθήκες καπιταλιστικής οικονομίας. Αυτό που διαφέρει είναι η βάση πάνω στην οποία προωθούνται τα συμφέροντα. Προώθηση συμφερόντων με βάση τον ανταγωνισμό ή με βάση μια κλειστή και σταθερή κοινωνικοοικονομική δομή; Αν αναλογιστούμε το γεγονός ότι, σύμφωνα με αυτά που έχουμε τονίσει παραπάνω, ο κορπορατισμός στην τελευταία περίοδο της Αυτοκρατορίας αποτελούσε μια διέξοδο για την συσσώρευση κεφαλαίου και την αντιμετώπιση των κοινωνικοοικονομικών ανακατατάξεων, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στην νέα περίοδο η νέα πολιτική γραμμή του Κεμάλ στην ουσία αποτελούσε μετεξέλιξη των προφιλελεύθερων παραγόντων και όχι ρήξη με αυτούς. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:148.

Α. Η ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΗΓΕΤΙΚΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΗ

1. *Η ανάπτυξη της ακτίνας δράσης της κοινοβουλευτικής ομάδας του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης*

Ξεκινώντας από τα τέλη του 1921, η κυβέρνηση της Άγκυρας εντατικοποίησε τις προσπάθειές της για να κατοχυρώσει σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο την αναγνώριση της νέας εθνικής κρατικής δομής. Αυτές οι προσπάθειες στο σύνολο τους είχαν δυο εκφάνσεις. Από την μια, ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του εξέφραζαν την καχυποψία τους για τις προθέσεις των Συμμάχων⁶¹⁹ και από την άλλη, κατέβαλλαν προσπάθειες για να διατηρήσουν και να αναπτύξουν όλες τις οδούς επικοινωνίας με τις συμμαχικές δυνάμεις⁶²⁰. Σε μια κρίσιμη περίοδο που κρινόταν η τύχη της νέας εθνικής δομής της Άγκυρας⁶²¹ στο διπλωματικό μέτωπο της Δύσης, η κυβέρνηση της Άγκυρας κατέβαλλε παράλληλες προσπάθειες για να προσεγγίσει τις βαλκανικές και τις μουσουλμανικές χώρες. Η προσέγγιση με τις πρώτες χρησίμευε ως ενδιάμεσος σταθμός

⁶¹⁹ «Εκείνοι χρησιμοποιούν τις ανθρώπινες και δίκαιες αρχές που έχουν διακηρύξει για να αφοπλίσουν και να εξακολουθήσουν να έχουν υπό την κατοχή τους τον πληθυσμό τον οποίο εδώ και χρόνια έχουν υπό τον έλεγχο τους». Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye", 3 Μαρτίου 1922 στο Ergün Sari & Sadi Borak, *Atatürk'le Konuşmalar (Συνομιλίες με τον Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 1981, σελ.:143-145.

⁶²⁰ Από τον Ιανουάριο του 1922 ο Κεμάλ ανακοίνωσε ότι ήταν έτοιμος να διαπραγματευτεί ειρήνη με τους Συμμάχους με βάση δυο προϋποθέσεις: Την αναγνώριση της εθνικής κρατικής δομής της Άγκυρας και την αποχώρηση των ξένων δυνάμεων από την Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη. Ο Κεμάλ αναφερόταν σε κάθε ευκαιρία σε αυτούς τους δυο όρους και στην ετοιμότητά του για διαπραγμάτευση με τους Συμμάχους. Αναλυτικότερα βλπ. Ergün Sari & Sadi Borak, *Atatürk'le ...*, σελ.: 92-105, Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay – İsmet İnönü Kavgası (Η Σύγκρουση του Ραούφ Ορμπάι με τον Ισμέτ Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:95-97, 169 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:176. Ο Νουρ αναφέρει ότι η συγκεκριμένη στάση του Κεμάλ προκάλεσε την δυσφορία των σοβιετικών συμμάχων της Άγκυρας. Αναλυτικότερα βλπ. Rıza Nur, *Milli...*, σελ.: 319-334. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση στην Άγκυρα κατηγορούσε την κυβέρνηση για απραξία στο διπλωματικό πεδίο και για το γεγονός ότι δεν κατέβαλλε αρκετές προσπάθειες για να προσεγγίσει τους Συμμάχους. Βλπ. Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay – İsmet İnönü ...*, σελ.:71.

⁶²¹ Αυτή την περίοδο, οι Σύμμαχοι, που προηγουμένως είχαν ανακοινώσει την ουδετερότητα τους στις ελληνοτουρκικές εχθροπραξίες, άρχισαν να προβληματίζονται πιο έντονα για την ανάγκη μιας άμεσης κατάπαυσης του πυρός και ειρήνευσης. Βασικές παροτρύνσεις γι' αυτόν τον προβληματισμό ήταν η σκέψη ότι οι ελληνικές δυνάμεις δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν στο πεδίο της μάχης τις τουρκικές, τα εσωτερικά δρώμενα της κάθε αποικιοκρατικής δύναμης (και κυρίως ο εσωτερικός αντίκτυπος στις αποικίες των εχθροπραξιών στην Μικρά Ασία) και η επιθυμία συμμετοχής της κάθε δύναμης στην ανοικοδόμηση της Ανατολής. Ενδεικτικά βλπ. FO. 371/ 6532, FO. 371/6533/ E.11764, FO. 371/6534, FO. 371/7865/E.5299, FO. 371/7196/E.13321 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.: 1, 34-35, 126, 264, 363-364 κ.ο.κ.

για την ομαλοποίηση των σχέσεων της χώρας με τον υπόλοιπο κόσμο⁶²². Στην περίπτωση των μουσουλμανικών κρατών, η προσέγγιση είχε έρθει στην επιφάνεια σε μια περίοδο που η εθνική κρατική δομή της Άγκυρας ετοιμαζόταν να αναλάβει τα ηνία ολόκληρης της χώρας από την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης η εξουσία της οποίας πλέον περιοριζόταν στο Παλάτι και σε κάποια δημόσια κτήρια της Κωνσταντινούπολης⁶²³. Από την πλευρά της Άγκυρας, η προσέγγιση των μουσουλμανικών κρατών αποτελούσε μια χρήσιμη βάση πάνω στην οποία μπορούσε να τοποθετηθεί το μέλλον του αξιώματος του Χαλίφη. Ενώ αρχικά, στο επίκεντρο των προσπαθειών προσέγγισης των συμμάχων βρισκόταν το αίτημα της διεθνούς αναγνώρισης και κατοχύρωσης της νέας εθνικής κρατικής δομής, μετά την λήξη των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών και κυρίως κατά τα τέλη του 1922, στο επίκεντρο της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης της Άγκυρας βρέθηκε η ανάπτυξη της εγχώριας αγοράς στα πλαίσια της παγκόσμιας αγοράς και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών της χώρας με σκοπό να ανταποκριθούν σε αυτή την ανάπτυξη. Μέσα σε αυτά πλαίσια, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις στην Λοζάννη για την τελική ειρήνευση οι οποίες ξεκίνησαν στις αρχές του Χειμώνα του 1922 διακόπηκαν τον Φεβρουάριο του 1923 εξαιτίας του αδιέξοδου σε δυο βασικά ζητήματα: Τα οικονομικά ζητήματα (κυρίως τα χρέη της Αυτοκρατορίας) και το καθεστώς διομολογήσεων (κυρίως το καθεστώς δικαιοσύνης στην χώρα)⁶²⁴.

⁶²² Η Βουλγαρία, μια πρώην σύμμαχος της Αυτοκρατορίας κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, αποτέλεσε κομβικό σημείο στα πλαίσια αυτής της πολιτικής. Άλλωστε, κατά την διάρκεια των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών η Άγκυρα προσέγγισε την συγκεκριμένη χώρα και επικοινωνήσε δια μέσου αυτής με την Ευρώπη. Ενδεικτικά βλπ. F.O. 371/7926 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Τέταρτος Τόμος, Άγκυρα:1975, σελ.:173. Ο τύπος της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας το 1922 επανειλημμένα αναφέρθηκε στην συμμετοχή όλων των βαλκανικών χωρών στο μελλοντικό συνέδριο της ειρήνης. Ενδεικτικά βλπ. FO. 371/ 7860/ E.3780 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.: 234.

⁶²³ Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του αρχικά σύναψαν επίσημες σχέσεις με το Αφγανιστάν το οποίο εκείνη την περίοδο δεν βρισκόταν υπό ξένο ζυγό. Αναλυτικότερα βλπ. Ergün Sari & Sadi Borak, *Atatürk'le ...*, σελ.:140-142. Στα μέσα του καλοκαιριού του 1922, και συγκεκριμένα τις ημέρες που κρινόταν η τύχη των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών, οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες ενημέρωναν τις αρχές τους ότι ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του κατέβαλλαν προσπάθειες για να διοργανώσουν ένα συνέδριο στο οποίο θα αντιπροσωπεύονταν όλοι οι μουσουλμανικοί λαοί του κόσμου. F.O. 371/7889 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 364-365.

⁶²⁴ Αναλυτικότερα βλπ. Καμουράν Μπεκίρ Χαρπούτλου, *Η Τουρκία σε Αδιέξοδο*, α.χ., σελ.:80, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 14^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.: 398, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 15^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:15, 26, 32, 42-50, 157 και 160, Raşit Metel (επιμ.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler (Τα Ζητήματα και οι Απόψεις στις Μυστικές Συνεδριάσεις της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη: 1990, σελ.: 563-572.

Καθώς στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής διακυβευόταν η κατοχύρωση της εθνικής κρατικής δομής και σταδιακά ερχόταν στην επιφάνεια το ζήτημα της ανάπτυξης και του εκδυτικισμού, στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής απέναντι στην φιλελεύθερη αντιπολίτευση, ο Μουσταφά Κεμάλ στήριζε τις πρωτοβουλίες του στην συνεργασία μιας συμμαχίας καριεριστών – επαγγελματιών, η οποία είχε οδηγήσει τον ίδιο στην προεδρία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης, και κατέβαλλε προσπάθειες για να προωθήσει τα σχέδια του με βάση το συγκεντρωτικό σχήμα εξουσίας που είχε εδραιώσει την προηγούμενη περίοδο⁶²⁵. Ξεκινώντας από τα τέλη του 1921 και κατά την διάρκεια του 1922, ο Μουσταφά Κεμάλ προσπάθησε να αναπτύξει την ακτίνα δράσης του στους κόλπους των καριεριστών, και συγκριμένα στους κόλπους των υψηλόβαθμων στρατηγών, με σκοπό να εξασφαλίσει την κρυστάλλωση του κινήματος του. Καθώς ο πόλεμος στο δυτικό μέτωπο πλησίαζε στο τέλος, προσπάθησε να τοποθετήσει όλους τους υψηλόβαθμους στρατηγούς σε υψηλόβαθμα πόστα⁶²⁶. Παράλληλα, κατέβαλλε προσπάθειες για να εντάξει όλα τα στελέχη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου στο κίνημα του. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, στις αρχές του 1923, κατέβαλλε προσπάθειες

⁶²⁵ Στο πυρήνα της κεμαλικής εξουσίας λάμβαναν μέρος υψηλόβαθμοι στρατηγοί (όπως ο Ισμέτ Ινονού, ο Φεβζί Τσακμάκ κ.α.), γραφειοκράτες (στενοί συνεργάτες του Κεμάλ), μια ομάδα βουλευτών της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης (Σιουκρού Σαράτσογλου, Σιοκορού Καγιά, Μαχμούτ Σοϊντάν, Τεβφίκ Ρουστού κ.α.) και μια ομάδα δημοσιογράφων και διανοούμενων (Ζιγιά Γκιόκάλπ, Γιουνούς Ναντί, Γιουσούφ Άκτσουρα, Χακκί Ταρίκ Ους κ.α.). Βλπ. Yurdakul Yurdakul, *Atatürk'ten Yayınlanmamış Anılar (Ανέκδοτα Απομνημονεύματα του Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.: 45-47. Μια αγγλική αναφορά το Φθινόπωρο του 1921 ρίχνει φως στην σύνθεση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Σύμφωνα με αυτή την αναφορά, στους κόλπους της κοινοβουλευτικής ομάδας υπήρχαν τρεις ομάδες βουλευτών. Η μεγαλύτερη, η οποία σύμφωνα με την αναφορά αριθμούσε 165-170 βουλευτές, αποτελούταν από βουλευτές που υποστήριζαν τον Κεμάλ και την προσέγγιση των Συμμάχων (στην αναφορά χαρακτηρίζονται ως "μετριοπαθείς" βουλευτές). Η δεύτερη ομάδα, η οποία σύμφωνα με την αναφορά αριθμούσε 45-50 βουλευτές, αποτελούταν από βουλευτές της Λαϊκής Ομάδας οι οποίοι είχαν προσχωρήσει στις τάξεις του Κεμάλ (η αγγλική αναφορά τους χαρακτηρίζει ως "ριζοσπάστες"). Η τρίτη και μικρότερη ομάδα βουλευτών ήταν αυτοί των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Σύμφωνα με την αναφορά, αυτή η ομάδα αριθμούσε 15 βουλευτές. Βλπ. FO. 371/6333/E.11670 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:39-40. Γύρω από τον κεμαλικό πυρήνα περιστρέφονταν οι διάφορες μυστικές οργανώσεις, οι τοπικές οργανώσεις και υπηρεσίες (λ.χ. προπαγάνδας). Βλπ. το ίδιο.

⁶²⁶ Φαίνεται ότι με αυτό τον τρόπο πίστευε ότι μπορούσε να εξασφαλίσει την υποστήριξή τους. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες εντατικοποιήθηκαν μετά την επιστροφή των εξόριστων από την Μάλτα. Ενδεικτικά βλπ. FO. 371/17881, 371/9130/E.3845 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 133. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι από την πλευρά τους, οι στρατηγοί εξέφρασαν την ανησυχία τους για την ανεξέλεγκτη ενίσχυση και επικράτηση του προέδρου της εθνοσυνέλευσης στο πολιτικό πεδίο και έφτασαν στο σημείο να εκφράζουν τις ανησυχίες τους για το ενδεχόμενο ο Μουσταφά Κεμάλ να αναλάβει το αξίωμα του Σουλτάνου – Χαλίφη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, υποστήριξαν την ουδετερότητα του προέδρου της εθνοσυνέλευσης. Σύμφωνα με τους ίδιους, ο Μουσταφά Κεμάλ ως πρόεδρος της εθνοσυνέλευσης δεν έπρεπε να λαμβάνει μέρος στις πολιτικές διαμάχες. Αναλυτικότερα βλπ. Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:1251-1252 και 1282-1284, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.: 371, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:366-367.

για να εντάξει τους παράγοντες του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου και των διάφορων οργανώσεων της Κωνσταντινούπολης σε μια ενιαία τοπική οργάνωση της Κωνσταντινούπολης⁶²⁷.

Σε ότι αφορά τις παραπάνω προσπάθειες του Κεμάλ και τις εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο κατά την περίοδο 1922-1923, οι πηγές μας καταδεικνύουν ότι ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ δεχόταν πιέσεις από δυο κατευθύνσεις. Με άλλα λόγια, την συγκεκριμένη περίοδο στον κεμαλικό πυρήνα εξουσίας είχε έρθει στην επιφάνεια το εξής ρήγμα: Από την μια, μια μερίδα υψηλόβαθμων αξιωματούχων και συνεργατών του Μουσταφά Κεμάλ πρότειναν στον ίδιο να διατηρεί ίσες αποστάσεις από όλους τους πολιτικούς παράγοντες και να μην λαμβάνει μέρος στις πολιτικές συγκρούσεις⁶²⁸. Από την άλλη, μια μερίδα συνεργατών συνιστούσε στον ίδιο να προχωρήσει στην εξουδετέρωση όλων των πολιτικών αντιπάλων του και ταυτόχρονα να προωθήσει με δραστικά μέτρα την εδραίωση της νέας εθνικής κρατικής δομής και τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών⁶²⁹.

Από την πλευρά του, ο Μουσταφά Κεμάλ, από τις πρώτες κιόλας ημέρες του 1922 έδειξε ότι ήταν αποφασισμένος να προχωρήσει με βάση τα συγκεντρωτικά του σχέδια. Στην νέα περίοδο μαζί με την εξασφάλιση της βάσης νομιμοποίησης για την νέα εθνική κρατική δομή, ο κορπορατισμός και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών θα αποτελούσαν τις δυο εκφάνσεις των συγκεντρωτικών σχεδίων τα οποία

⁶²⁷ Για αυτό τον σκοπό, τον Ιανουάριο του 1923, πραγματοποίησε επαφές στην Νικομήδεια με στελέχη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Γνωρίζουμε ότι οι συγκεκριμένες προσπάθειες συνάντησαν την αντιπολίτευση κάποιων παραγόντων του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου καθώς και της μουσικής υπηρεσίας στην Κωνσταντινούπολη, η οποία είχε ιδρυθεί με τις προσπάθειες του ίδιου του Κεμάλ. Αναλυτικότερα βλπ. Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de ...*, σελ.:42-44 και *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^ο Τόμος, σελ.:10-17.

⁶²⁸ «Ο Ραούφ Ορμπάι στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι (...) δεν θεωρούσε σωστό να λάβει μέρος (...) σε πολιτικές διαμάχες ο Μουσταφά Κεμάλ Πασάς (...) ότι οι στρατηγοί Καζίμ Καραμπεκίρ και Αλί Φουάτ οι οποίοι συμμερίζονταν αυτή την άποψη δεν κατάφεραν να αλλάξουν γνώμη στον Μουσταφά Κεμάλ Πασά. Το αίτημα για την μη ανάμειξη του Μουσταφά Κεμάλ Πασά στις πολιτικές διαμάχες μεταφέρθηκε και σε δημόσιες συζητήσεις». Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 488-489. Ο Ντεμιρέλ αναφέρεται σε ένα άρθρο του δημοσιογράφου Αχμέτ Εμίν Γιαλμάν το οποίο δημοσιεύτηκε στις 16 Ιανουαρίου 1923 στην Βακίτ. Ο δημοσιογράφος ο οποίος αντιτίθεται στο παραπάνω αίτημα μεταξύ άλλων τονίζει το εξής: «(...) Όταν τελειώσει η εξωτερική διαμάχη (εννοεί την εξασφάλιση τελικής ειρήνης) η ζωή μας δεν θα συνεχιστεί ομαλά όπως ήταν παλαιά». Η νομιμοποίηση της πολιτικής δράσης του Κεμάλ στο όνομα μιας νέας περιόδου νέων εξελίξεων είναι αξιοσημείωτη. Βλπ. Το ίδιο.

⁶²⁹ Ο Γιακούπ Καντρί Καραοσμάνογλου στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι την συγκεκριμένη περίοδο υπήρχε μια μερίδα υποστηρικτών του Κεμάλ η οποία του πρότεινε να αναλάβει τα ηνία της εξουσίας εξ ολοκλήρου και να εγκαθιδρύσει ένα καθεστώς δικτατορίας. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45.Yil (45 Χρόνια στην Πολιτική)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.: 7 και 10.

αποσκοπούσαν στον έλεγχο της νέας εθνικής κρατικής δομής και του νέου εθνικού πολιτικού πεδίου. Ο κορπορατισμός προτασσόταν για την αντιμετώπιση των ανατροπών στο πολιτικοοικονομικό τομέα και την εξασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης. Ο δε εκσυγχρονισμός και εκδυτικισμός ερχόταν σταδιακά στην επιφάνεια και μετατρέποταν σε μια βάση νομιμοποίησης με την οποία ο Μουσταφά Κεμάλ και οι σύντροφοι του (οι οποίοι πρότειναν πιο "δραστικά μέτρα") διεκδικούσαν την εξουσία. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, από τις αρχές κιόλας του 1922, ο ίδιος και οι συνεργάτες του άρχισαν να εκφράζουν σκέψεις για την διάλυση της εθνοσυνέλευσης και την διεξαγωγή νέων εκλογών⁶³⁰. Στόχος σε μια τέτοια κίνηση ήταν η άμεση εξουδετέρωση της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης και η έγκριση της συνθήκης ειρήνης από μια εθνοσυνέλευση η οποία θα ελέγχεται εξ ολοκλήρου από τους οπαδούς του Κεμάλ και η οποία θα προωθεί τα σχέδια εκσυγχρονισμού⁶³¹: «Δεν μπορούν να υπάρξουν άτομα τα οποία ενώ συμφωνούν για τα εθνικά σύνορα, εκφράζουν αντίθετες απόψεις και σπέρνουν διχόνοιες»⁶³². Γνωρίζουμε ότι, από την πλευρά του Μουσταφά Κεμάλ, πηγή ενδοιασμών για την διάλυση της εθνοσυνέλευσης αποτέλεσε ο φόβος για τις διεθνείς αντιδράσεις και συγκεκριμένα το γεγονός ότι αυτή η κίνηση θα στερούσε την νομιμοποιητική βάση από τις πολιτικές πρωτοβουλίες του ίδιου και των συντρόφων του⁶³³. Οι συγκεκριμένοι ενδοιασμοί καθυστέρησαν την εφαρμογή του συγκεκριμένου σχεδίου.

⁶³⁰ Την ίδια περίοδο, ο Μουσταφά Κεμάλ από το βήμα της εθνοσυνέλευσης ξεκαθάρισε ότι το αξίωμα του Χαλίφη ανήκε στην Μεγάλη Εθνοσυνέλευση και όχι σε ένα άτομο. Βλπ. Raşit Metel (επιμ.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli ...*, σελ.:470.

⁶³¹ Το επισημάνει ο Ντεμιρέλ στο Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:383-384. Τον Αύγουστο του 1922 ο Κεμάλ επισήμανε στους στενούς συνεργάτες του ότι "οι εκπρόσωποι της αντιπολίτευσης θα έπρεπε να λιντσαριστούν από τα πλήθη". Το ίδιο, σελ.:385.

⁶³² Απόσπασμα του Μουσταφά Κεμάλ στον δημοσιογράφο Αχμέτ Εμίν Γιαλμάν στις 10 Ιανουαρίου 1922 στην Βακίτ. Στο Mustafa Baydab, *Atatürk'le ...*, σελ.:43.

⁶³³ Την συγκεκριμένη περίοδο, στο στρατόπεδο του Μουσταφά Κεμάλ οι προσοχές επικεντρώθηκαν στην εξασφάλιση συνοχής στο εσωτερικό της Κοινοβουλευτικής Ομάδας Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Συγκεκριμένα, αποφασίστηκε να συμμετάσχουν όλοι οι βουλευτές στις συνεδριάσεις της ομάδας και να συζητούνται σε αυτές ελεύθερα όλα τα θέματα. Οι αποφάσεις σε αυτές τις συνεδριάσεις θα έπρεπε να λαμβάνονται από την πλειοψηφία των βουλευτών. Το αναφέρει ο Γκιουνές στο İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...*, σελ.: 177-178.

2. Η κατάργηση της βασιλείας και η κατοχύρωση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος της Άγκυρας

Αμέσως μετά την αποφασιστική νίκη των τουρκικών δυνάμεων επί των ελληνικών τον Αύγουστο του 1922, ο Μουσταφά Κεμάλ επικεντρώθηκε στην θεσμική κατοχύρωση της νέας εθνικής κρατικής δομής. Με άλλα λόγια, κινήθηκε προς την κατεύθυνση αποσαφήνισης του καθεστώτος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Κομβικό σημείο προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούσε το μέλλον του αξιώματος του Σουλτάνου – Χαλίφη. Σε μια περίοδο που η χώρα όδευε προς την τελική ειρήνη ποιο θα ήταν το μέλλον αυτού του αξιώματος; Συνέχεια της συνταγματικής μοναρχίας ή διαχωρισμός του αξιώματος του Σουλτάνου από το αυτό του Χαλίφη και διατήρηση του δεύτερου; Μια βασιλευόμενη δημοκρατία ή ρεπουμπλικανισμός;

Προς μεγάλη έκπληξη πολλών συνεργατών του, ο Μουσταφά Κεμάλ από τις αρχές του Φθινοπώρου του 1922 και ταυτόχρονα με τις συνομιλίες με τους Συμμάχους, άρχισε να κινείται προς την κατεύθυνση της κατάργησης της βασιλείας. Με βάση το γεγονός ότι η εθνοσυνέλευση από την πρώτη μέρα της λειτουργίας της και μέχρι το 1922, είχε τονίσει και ανακοινώσει ασταμάτητα ότι αγωνίζεται για την σωτηρία του Σουλτάνου – Χαλίφη και σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν, πολλοί υψηλόβαθμοι συνεργάτες του Κεμάλ προβληματίζονταν και αναρωτιόνταν για το αν ο ίδιος θα καταργούσε την βασιλεία του Οίκου Οσμάν και θα αναλάμβανε την βασιλεία και το αξίωμα του Χαλίφη⁶³⁴. Ο ίδιος ο Κεμάλ όμως το Φθινόπωρο του 1922 ήταν αποφασισμένος να κινηθεί προς διαφορετική κατεύθυνση. Έτσι, τον Οκτώβριο ήρθε σε επαφή με τους υψηλόβαθμους στρατηγούς του και διαπραγματεύτηκε την κατάργηση της βασιλείας, τοποθέτησε στο αξίωμα του Υπουργού των Εξωτερικών τον Ισμέτ Ινονού (ανέλαβε καθήκοντα διαπραγματευτή πρώτα στα Μουδανιά και στην συνέχεια στην Λοζάννη) και, όταν οι Σύμμαχοι κάλεσαν στις 28 Οκτωβρίου 1922 την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας στο Συνέδριο της Λοζάννης, κάλεσε πρώτα την Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης και στην συνέχεια την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση να αποφασίσει για την

⁶³⁴ Ενδεικτικά μεταξύ άλλων βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:209-210 και *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.:55-67.

κατάργηση της βασιλείας⁶³⁵. Τονίζουμε ότι, από την στιγμή που η πρόταση της κατάργησης της βασιλείας ήρθε στην εθνοσυνέλευση, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση την υποστήριξε την συγκεκριμένη πρόταση⁶³⁶. Τότε, οι συζητήσεις για το μέλλον της βασιλείας – χαλιφάτου, ξέφυγαν από τα πλαίσια της κατάργησης της βασιλείας και επικεντρώθηκαν στο μελλοντικό καθεστώς του χαλιφάτου⁶³⁷. Τελικά, η εθνοσυνέλευση προχώρησε στην κατάργηση της βασιλείας μέσα από συνοπτικές διαδικασίες και αποφάσισε ότι το αξίωμα του χαλίφη ανήκει στον εκπρόσωπο της εθνικής κυριαρχίας, δηλαδή στον εαυτό της⁶³⁸. Όταν στις 17 Νοεμβρίου 1922 ο Σουλτάνος Βαχντεττίν ο οποίος εξέφραζε ανησυχίες για την ασφάλεια του, αποχώρησε από την Κωνσταντινούπολη με ένα Αγγλικό θωρηκτό, η εθνοσυνέλευση αποφάσισε ότι ο Βαχντεττίν, δεν ήταν πλέον Χαλίφης και προχώρησε στην εκλογή του νέου χαλίφη⁶³⁹. Με αυτό τον τρόπο ξεκαθαρίστηκε η βάση νομιμοποίησης της εθνοσυνέλευσης: Στην νέα περίοδο, η εθνική κρατική δομή στην Άγκυρα είχε μια και μοναδική βάση νομιμοποίησης, την εθνική κυριαρχία. Με τον διαχωρισμό του αξιώματος του Σουλτάνου από αυτό του Χαλίφη⁶⁴⁰, και την εκλογή του τελευταίου από την Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας, ο Ιερός Νόμος υποτασσόταν στην εθνική κυριαρχία. Με

⁶³⁵ Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın Anıları (Τα απομνημονεύματα του Φετχί Οκγιάρ)*, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.: 325-329, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:211-212 και Rıza Nur, *Milli...*, σελ.: 370. Την ίδια περίοδο, ο Κεμάλ απέστειλε τον στρατηγό Ρεφέτ στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να αναλάβει την διοίκηση της. Ο στρατηγός μέσα σε λίγα εικοσιτετράωρα έθεσε υπό τον έλεγχο του την οθωμανική πρωτεύουσα. Ενδεικτικά βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.: 264-265 και Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.: 329.

⁶³⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:312, 325, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 484-487, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.: 391 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:62,64 και 88-91.

⁶³⁷ Η μερίδα των συντηρητικών βουλευτών ήταν η μοναδική ομάδα στην εθνοσυνέλευση η οποία εξέφρασε ενδιαφέρον για την κατάργηση της βασιλείας. Αντιμέτωπος με αυτή την αντιπολίτευση, ο Κεμάλ τοποθετήθηκε με αποφασιστικότητα: «Αυτό που συζητείται είναι αν θα δώσουμε την κυριαρχία του λαού στον ίδιο τον λαό ή όχι. Θα την δώσουμε οπωσδήποτε. (...) Όμως, πιθανόν θα αποκοπούν κάποιες κεφαλές». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:215.

⁶³⁸ Από τις 28 Νοεμβρίου 1922, η κυβέρνηση της Άγκυρας κατάργησε όλα τα επίσημα εμβλήματα της Οθωμανικής βασιλείας από όλα τα επίσημα έγγραφα. Στην θέση τους τοποθέτησε την επιγραφή "Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας". Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.: 202. Αμέσως μετά την κατάργηση της βασιλείας, στις 4 Νοεμβρίου παραιτήθηκε η τελευταία οθωμανική κυβέρνηση. Ο Σουλτάνος δεν διόρισε νέο πρωθυπουργό. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:264 και 391.

⁶³⁹ Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:128-129 και 138, Rauf Orbay, *Hatıraları ...*, σελ.:327-330. Ο Μουσταφά Κεμάλ εξέφρασε αμφιβολίες για το αν ήταν δυνατόν να βρεθεί το κατάλληλο μέλος του Οίκου Οσμάν για το συγκεκριμένο αξίωμα. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, Το ίδιο, σελ.:133-136. Η εθνοσυνέλευση εξέλεξε στις 17 Δεκεμβρίου 1922 χαλίφη τον Αμπδουλμετζίντ.

⁶⁴⁰ Αμέσως μετά την κατάργηση της βασιλείας, ο Κεμάλ πρότεινε την αφαίρεση από το υπουργικό συμβούλιο του αρμόδιου υπουργείου των θρησκευτικών υπηρεσιών και την μετατροπή του σε κρατική υπηρεσία. Τονίζουμε ότι αυτό είχε επιχειρηθεί και από την κυβέρνηση των Νεότουρκων. Βλπ. σχετική ομιλία στην Νικομήδεια στις 16 Ιανουαρίου 1923 στο *Mustafa Kemal İzmit Konuşmaları (Οι Ομιλίες του Μουσταφά Κεμάλ στην Νικομήδεια)*, Κωνσταντινούπολη:1999, σελ.:83-156.

αυτό τον τρόπο, στα τέλη του 1922 κυριαρχούσε στο νέο εθνικό πολιτικό πεδίο η εξής πρόταση: Μια εθνική –τουρκική- κρατική δομή⁶⁴¹ του κυρίαρχου –τουρκικού- έθνους της Ανατολής⁶⁴² για το οποίο το Ισλάμ και συνεπώς το αξίωμα του Χαλίφη, αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία συνοχής⁶⁴³.

⁶⁴¹ Από τις αρχές του 1923 ο Μουσταφά Κεμάλ στις ομιλίες του αναφερόταν στο “κράτος της Τουρκίας” με πρωτεύουσα την Άγκυρα. Ενδεικτικά βλπ. Το ίδιο.

⁶⁴² Σύμφωνα με τις επίσημες τοποθετήσεις των αξιωματούχων της κυβέρνησης της Άγκυρας αυτής της περιόδου, υπήρχαν δυο κατηγορίες “προδοτών”(hain) οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνονταν στα πλαίσια του κυρίαρχου τουρκικού έθνους της Ανατολής και δεν αναγνωριζόταν το δικαίωμα ύπαρξής τους στην Ανατολή. Από την μία, υπήρχαν τα στοιχεία της οθωμανικής εκδοχής τους φιλελευθερισμού τα οποία είχαν συνεργαστεί την προηγούμενη περίοδο με τις κυβερνήσεις της Κωνσταντινούπολης. Αυτά τα στοιχεία στο σύνολο τους χαρακτηρίζονταν ως προδότες. Χαρακτηριστικά για τον προσδιορισμό τους χρησιμοποιούνταν όροι όπως “άπατρις” (vatansizlar). Από την άλλη, υπήρχε η πλειοψηφία των χριστιανικών κοινοτήτων η οποία “είχε συνεργαστεί με τον ξένο κατακτητή”. Όπως στην περίπτωση της πρώτης κατηγορίας, έτσι και όσοι θεωρούνταν ότι άνηκαν σε αυτή χαρακτηρίζονταν ως “προδότες”. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.:19, 92-96, 110 και 350, *Atatürk'ün Bütün ...*, 15^{ος} Τόμος, σελ.:268 καθώς και Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.: 196, 260, 269, 369.

⁶⁴³ Καθώς μελετάμε τις τοποθετήσεις του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του κατά την περίοδο της κατάργησης της μοναρχίας, διαπιστώνουμε ότι η θρησκεία –το Ισλάμ – (η οποία αυτή την περίοδο αποτέλεσε την βάση στις διαπραγματεύσεις για την τύχη των πληθυσμών της Κρήτης, της Μικράς Ασίας και του Πόντου στην Λοζάννη) μαζί με την τουρκική γλώσσα, την ιστορία και την ράτσα είναι τα βασικά συστατικά της αναδυόμενης εθνικής ταυτότητας. Το γλωσσικό στοιχείο ανεπιφύλακτα βρίσκεται στο επίκεντρο των τοποθετήσεων. Ο Μουσταφά Κεμάλ καθώς αναφέρεται σε αυτό, συχνά κάνει λόγο για την “γλώσσα του βασικού στοιχείου της κοινωνίας”. Όμως δεν ξεκαθαρίζει το περιεχόμενο αυτό του όρου. Από τα συμφραζόμενα συμπεραίνουμε ότι με τον όρο “βασικό στοιχείο” (asli unsur) αναφερόταν στις μουσουλμανικές τουρκόφωνες κοινότητες της Ανατολής. Την ίδια στιγμή όμως, η θρησκεία σύμφωνα με τον ίδιο και τους συνεργάτες του, δεν αποτελούσε εμπόδιο για να ενταχθούν στο “βασικό στοιχείο” οι υπόλοιπες μη τουρκόφωνες ή μη μουσουλμανικές κοινότητες της Ανατολής. Κατά την γνώμη μας, οι προσπάθειες για δημιουργία Τουρκικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου και για ένταξη των κουρδικών πληθυσμών στο ενιαίο τουρκικό έθνος οι οποίες ξεκίνησαν αυτή την περίοδο, θα πρέπει να αναλυθούν μέσα σε αυτά τα πλαίσια. Σημειώνουμε ότι οι προσπάθειες που κατέβαλλαν ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του για αναφορά σε ενιαία τουρκική ταυτότητα κατά την περίοδο της κατάργησης της μοναρχίας προκάλεσαν την δυσανασχέτηση των κούρδων. Υπάρχουν πολλές αγγλικές αναφορές που υπογραμμίζουν αυτό το γεγονός. Από την άλλη, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι όλες οι παραπάνω τοποθετήσεις και συζητήσεις λαμβάνουν χώρα σε μια περίοδο που ακόμα δεν έχει διευθετηθεί η διεθνής κατοχύρωση καθώς και η επίσημη ονομασία της νέας εθνικής κρατικής δομής. Από την πλευρά του Κεμάλ και των συντρόφων του, υπάρχει μια πληθώρα αναφορών σε μια ενιαία τουρκική ταυτότητα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις εξής: Βλπ. Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.: 35-37, 266, 270, 342, 502-509 και 553, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.:307, 349, 367, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:235-236, *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.:361-375. Για τις προσπάθειες ίδρυσης ενός Τουρκικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου και τις τοποθετήσεις των αξιωματούχων της Άγκυρας βλπ. Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.: 443-467. Για την επιδείνωση των σχέσεων της Άγκυρας με τους κούρδους ενδεικτικά βλπ. το ίδιο, σελ.:69-71 και 435, Kazım Karabekir, *İstiklal ...*, σελ.:1259-1260, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.: 298-300.

3. Η ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος και το πολιτικό πρόγραμμα του

Την περίοδο που η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση πραγματοποίησε ένα μεγάλο βήμα προς την θεσμική κατοχύρωση της νέας εθνικής –τουρκικής- κρατικής δομής και ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις στην Λοζάννη, ο Μουσταφά Κεμάλ έθεσε στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων στην Άγκυρα δυο βασικά ζητήματα: Τον εκσυγχρονισμό των πολιτικοοικονομικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα⁶⁴⁴ μέσα από την ομαλοποίηση των σχέσεων με τον υπόλοιπο κόσμο⁶⁴⁵ και την οικονομική ανοικοδόμηση της Ανατολής μέσα από την ενσωμάτωση της στην παγκόσμια αγορά. Και για να λάβουν χώρα αυτές οι δυο εξελίξεις –ο εκσυγχρονισμός και η ενσωμάτωση- πρότεινε την διάλυση της εθνοσυνέλευσης και την διεξαγωγή νέων εκλογών σύμφωνα με το υφιστάμενο καθεστώς λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης και τον υφιστάμενο εκλογικό νόμο⁶⁴⁶. Παράλληλα, στις 7 Δεκεμβρίου 1923 ανακοίνωσε την ίδρυση του **Λαϊκού Κόμματος (Halk Partisi)**, το οποίο σύμφωνα με τον ίδιο, θα “καθοδηγούσε” την χώρα

⁶⁴⁴ «Ένα έθνος αν επιθυμεί να προοδεύσει, να εκσυγχρονιστεί και υπερισχύσει ...». Απόσπασμα από ομιλία του Κεμάλ στην Σμύρνη στις 2 Φεβρουαρίου 1923 στο Ergün Sari, *Atatürk'le Konuşmalar (Συνομιλίες με τον Κεμάλ)*, Κωνσταντινούπολη:1981, σελ.:160-225. Ο ίδιος τον Ιανουάριο του 1923 αποχώρησε από την Άγκυρα και επισκέφθηκε τις απελευθερωμένες περιοχές στην δυτική Μικρά Ασία. Εκεί πραγματοποίησε ομιλίες και συναντήσεις στις οποίες ξεκαθάρισε τα μελλοντικά του σχέδια. Ο εκσυγχρονισμός κατείχε το μεγαλύτερο τμήμα των παρεμβάσεων του. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο εκσυγχρονισμός ήταν αναγκαίος για να μην επεμβαίνουν οι ξένες δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας: «Αν πραγματοποιηθούν λάθη σε ζητήματα που είναι προς όφελος μας εφόσον είμαστε ανεξάρτητοι αυτά μπορούν να διορθωθούν. Το ζητούμενο είναι οι ξένοι να μην μας επιβάλλουν (τις διορθώσεις)». Βλπ. Το ίδιο.

⁶⁴⁵ Η ομαλοποίηση των σχέσεων με τον υπόλοιπο κόσμο βρισκόταν στο επίκεντρο των τοποθετήσεων του Κεμάλ ο οποίος θεωρούσε ότι με την Συνθήκη Ανακωχής του Μούδρου είχαν τερματιστεί οι πολεμικές εχθροπραξίες. Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής στην νέα περίοδο τον Μουσταφά Κεμάλ απασχολούσαν ζητήματα όπως η κατάργηση των διομολογήσεων, η διευθέτηση των οθωμανικών χρεών, το μελλοντικό καθεστώς της Μοσούλης την οποία η Τουρκία την θεωρούσε ότι άνηκε στα εθνικά της σύνορα, η διευθέτηση της συνοριακής γραμμής με την Ελλάδα και η διατήρηση καλών σχέσεων με την Μόσχα εφόσον αυτή δεν στόχευε να επιβάλλει τον κομμουνισμό στην Ανατολή. Ο ίδιος τόνιζε ότι η τελική διευθέτηση αυτών των ζητημάτων θα εξασφαλιζόταν στο πεδίο της διπλωματίας. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο.

⁶⁴⁶ Για την πρόταση της διάλυσης της εθνοσυνέλευσης βλπ. ομιλία του Μουσταφά Κεμάλ στην Νικομήδεια στις 15 Ιανουαρίου 1923 στο ίδιο, σελ.:41-79. Ο Κεμάλ απέκλεισε την δημιουργία γερουσίας και την αλλαγή στο καθεστώς λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης. Με άλλα λόγια, απέκλεισε κάθε τροποποίηση η οποία μπορούσε να περιορίσει το υφιστάμενο καθεστώς της εθνοσυνέλευσης το οποίο ευνοούσε την θέση και τις αρμοδιότητες του προέδρου της εθνοσυνέλευσης. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, το ίδιο, σελ.:156-171, Ergün Sari & Sadi Borak, *Atatürk'le ...*, σελ.:160-225 καθώς και *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{9c} Τόμος, σελ.:304.

στο πεδίο του εκσυγχρονισμού και της οικονομικής ανάπτυξης⁶⁴⁷. Με άλλα λόγια, μέσα από την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος το οποίο θα εξασφάλιζε την ενότητα και την συνοχή στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο, έθεσε ως προϋπόθεση την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης για την επίτευξη των παραπάνω στόχων στο όνομα των οποίων στην νέα εποχή διεκδικούσε την εξουσία. Στα πλαίσια του Λαϊκού Κόμματος θα συνεργάζονταν όλες οι επαγγελματικές κατηγορίες της Ανατολής με σκοπό να ενισχυθεί η οικονομική βάση του μουσουλμανικού – τουρκικού έθνους. Σύμφωνα με την άποψη του Κεμάλ, η έλλειψη προνομιούχων τάξεων στην Ανατολή διευκόλυνε την συγκεκριμένη συνεργασία: «Ένα έθνος όσο αναπτυγμένο και ώριμο και αν είναι έχει ανάγκη από καθοδήγηση (...) θα πρέπει να ενώνονται τα μέλη του έθνους τα οποία σκέφτονται προς τις ίδιες τις κατευθύνσεις. (...) Οι επιτυχίες των καθοδηγητών (αναφέρεται στις επιτυχίες στον τομέα του εκσυγχρονισμού) δεν είναι αρκετές. Η καθοδήγηση πρέπει να λάβει χώρα μέσα στα πλαίσια ενός θεσμού. Για αυτό τον λόγο σκέφθηκα να ιδρύσω ένα πολιτικό κόμμα μετά την ειρήνη και να το ονομάσω Λαϊκό Κόμμα. (...) Το πολιτικό κόμμα ταυτίζεται με την πολιτική διαμάχη. Εγώ δεν στοχεύω να εξασφαλίσω τα συμφέροντα μιας τάξης»⁶⁴⁸. Ο Μουσταφά Κεμάλ, μεταξύ των άλλων, τόνισε και τα εξής: «Θα ιδρύσουμε κόμμα για να υπερασπιζόμαστε μονάχα τα συμφέροντα των αγροτών; Όχι. Ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι εχθροί των αγροτών; (...) Στην χώρα μας πόσοι γαιοκτήμονες υπάρχουν ; (...) Σε αυτή την χώρα με βάση ένα κεφάλαιο ή την ένωση των κεφαλαίων πόσα εργοστάσια μπορούν να ιδρυθούν; Τίποτα δεν μπορεί να ιδρυθεί. (...) Το δικό μας έθνος δεν είναι τίποτα άλλο από μια τάξη η οποία προωθεί και καθοδηγεί από κοινού τα συμφέροντα της τάξης. Τότε ο (νέος) θεσμός θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα συμφέροντα των αγροτών, των εμπόρων, των βιομηχάνων, των εργατών και ολόκληρου του έθνους. (...) Πρέπει να εξασφαλίσουμε στην ενότητα μια πολιτική υπόσταση η οποία θα προχωρήσει με αποφασιστικότητα (...). (...) Το πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος θα αποτελείται από αυτούς που έχουν ενωθεί γύρω από μια αρχή για να οδηγήσουν σε ανάπτυξη τον λαό δίχως να τον διαχωρίζουν σε τάξεις και να προφυλάξουν την πατρίδα. (...) Κανένας ας μην σκεφθεί ότι το πολιτικό κόμμα θα είναι ένα εργαλείο μιας τάξης. Όχι! Το Λαϊκό Κόμμα θα είναι μια πολιτική οργάνωση η οποία έχει αφιερώσει τον εαυτό της στην πρόοδο του έθνους. (...) Θεωρώ πιο σημαντικό καθήκον να είμαι ηγέτης σε μια τέτοια

⁶⁴⁷ Για την ίδρυση του κόμματος βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:223, 237, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:488.

⁶⁴⁸ Βλπ. ομιλία του Μουσταφά Κεμάλ στην Νικομήδεια στις 15 Ιανουαρίου 1923 στο ίδιο, σελ.:41-79.

πολιτική οργάνωση από το να είμαι πρόεδρος του κράτους και της κυβέρνησης. Διότι το έθνος μας έχει μια αδυναμία (...): Δεν έχει πολιτική παιδεία. Το έθνος πρέπει να λάβει πολιτική παιδεία. (...) Το κόμμα πρέπει (...) να ιδρυθεί με την μορφή ενός σχολείου. Οι βουλευτές οι οποίοι θα λάβουν πολιτική παιδεία μπορούν να καθοδηγήσουν (...) κάθε εκλογική περιφέρεια (...)»⁶⁴⁹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ο Μουσταφά Κεμάλ πρότεινε τον κορπορατισμό⁶⁵⁰ με σκοπό να αποτελέσει την βάση για τον εκσυγχρονισμό⁶⁵¹ και την ενσωμάτωση της εγχώριας αγοράς στην παγκόσμια αγορά. Το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο θα εγγυόταν την πολιτική και οικονομική συνοχή του έθνους, θα καθοδηγούσε ολόκληρο το έθνος –και όχι μονάχα μια ή περισσότερες τάξεις– στον εκδυτικισμό και στην οικονομική ανάπτυξη⁶⁵². Στην νέα περίοδο, η νέα πολιτική οργάνωση – καθοδηγητής θα εξασφάλιζε την βάση της νομιμοποίησης⁶⁵³ για την διεκδίκηση της εξουσίας από τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του⁶⁵⁴ και την προώθηση των

⁶⁴⁹ Βλπ. Ergün Sari & Sadi Borak, *Atatürk'le ...*, σελ.:160-225. Ο Κεμάλ προέβλεπε καθήκοντα καθοδήγησης και για τους εκπρόσωπους του τύπου. Σύμφωνα με τον ίδιο ο τύπος έπρεπε να είχε "διαφωτιστικό ρόλο". Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.:244-245, 343-344, στο ίδιο, 15ος Τόμος, σελ.:93 και 284.

⁶⁵⁰ Την ίδια περίοδο ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του υποστήριζαν την δημιουργία συνεταιρισμών και οργανώσεων εργατών. Έτσι, εκτός από την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, ο κορπορατισμός θα οδηγούσε και στην συσσώρευση ντόπιου κεφαλαίου. Ενδεικτικά βλπ. Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.: 473-479 και 489-493.

⁶⁵¹ «(...) Ποιο είναι το μυστικό της νίκης (...); (...) Η αποδοχή στην οργάνωση και στην διοίκηση των στρατών των αρχών της επιστήμης (είναι το μυστικό της νίκης). Θα ακολουθήσουμε την ίδια αρχή και κατά την ίδρυση των σχολείων και των πανεπιστημίων μας (...)». Απόσπασμα από ομιλία του Κεμάλ στην Προύσα στις 27 Οκτωβρίου 1922 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 15ος Τόμος, σελ.:44. «Το Τουρκικό έθνος είναι αντιμέτωπο με τα ίδια εμπόδια που αντιμετώπισε το έθνος σας στην ιστορική του εξέλιξη». Απόσπασμα από επιστολή του Κεμάλ σε Ιάπωνα δημοσιογράφο, στο ίδιο, σελ.: 184. Στις αρχές του 1923, ο εκδυτικισμός, ο οποίος χαρακτηριζόταν ως "επανάσταση" (inkılap), και μια από τις βασικές αρχές του Ισλάμ, βρέθηκαν στο επίκεντρο και των συνεργατών του Κεμάλ: «Δεν είναι δυνατόν να απορριφθεί η επανάσταση στο όνομα του Ισλάμ(...). Το Ισλάμ είναι μια επανάσταση και ο προφήτης Μωάμεθ ο μεγαλύτερος επαναστάτης(...). Το πνεύμα του Ισλάμ το αποτελεί η επανάσταση. (...) Υπό την καταπιεστική εξουσία των σουλτάνων παραμερίστηκαν οι αρχές του Ισλάμ. (...) Ο τουρκικός κόσμος δεν μπορεί να αγνοήσει αυτή την πραγματικότητα». Απόσπασμα από άρθρο του Τζελάλ Νουρί Ιλερί στην "Yeni Gün" στις 20 Ιανουαρίου 1923 στο Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.: 292.

⁶⁵² Ο Νουρ αναφέρεται στην απόγνωση στην οποία είχαν οδηγηθεί οι αγρότες της Ανατολής εξαιτίας του οικονομικού αδιέξοδου στο τέλος των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών. Από αυτή την άποψη, η υπόσχεση οικονομικής ανάπτυξης του Κεμάλ ανταποκρινόταν σε αυτή την κατάσταση. Βλπ. Rıza Nur, *Milli...*, σελ.: 315 και 318.

⁶⁵³ Ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για να πλασιώνει την κάθε πολιτική του πρωτοβουλία με την ιδέα της εθνικής κυριαρχίας: «Η νοοτροπία η οποία ταύτιζε τα χαρακτηριστικά του έθνους, τις νίκες και το μεγαλείο του με τα άτομα ήταν προϊόν των παλιών πρακτικών και του παλιού συστήματος. Απόσπασμα από ομιλία του ίδιου στο Αφγιον-Καράχισαρ στις 23 Μαρτίου 1923 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 15^{ος} Τόμος, σελ.: 259.

⁶⁵⁴ Ο συγκεντρωτισμός ήταν ανέκαθεν η βασική πολιτική γραμμή του Μουσταφά Κεμάλ. Αυτό εξακολούθησε να ισχύει και στην νέα περίοδο: «Αυτοί που υπερασπίζονται την αρχή της διάκρισης των εξουσιών στην πραγματικότητα πιστεύουν στην ενότητα των εξουσιών. Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών ήρθε στο προσκήνιο ύστερα από διαβουλεύσεις με τους (...) λαούς επειδή δεν ήταν

σχεδίων εκσυγχρονισμού τα οποία στο σύνολο τους χαρακτηρίζονταν από τον ίδιο τον Κεμάλ ως “επανάσταση” (inkılap)⁶⁵⁵. Αυτή η επανάσταση υποσχόταν οικονομική ανάπτυξη και ευμάρεια⁶⁵⁶: «Αυτό που έχει σημασία είναι η πλειοψηφία (...). Αν η πλειοψηφία αυτού του έθνους είναι μαζί μας μπορούμε να προχωρήσουμε (...). Αν όχι (...) δεν μπορεί να επιτευχθεί η επανάσταση. (...) Αν δεν σταματήσουμε και δεν πνίζουμε τις επαναστατικές μας ιδέες, η ανανεωτική επανάσταση δεν θα σταματήσει ποτέ. Αυτό θα ισχύει και στο μέλλον»⁶⁵⁷.

Από τα προαναφερθέντα γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Μουσταφά Κεμάλ, το Λαϊκό Κόμμα θα διαδραμάτιζε τον ρόλο ενός πολιτικού χώρου όπου θα λάμβαναν χώρα οι διαπραγματεύσεις –bargaining- όλων των κοινωνικών ομάδων (εφόσον ο ίδιος υπογράμμιζε ότι το νέο κόμμα θα αντιπροσώπευε τα συμφέροντα όλων των τάξεων) με την εξουσία. Κάθε κοινωνική ομάδα ή τάξη θα διαπραγματευόταν με την εξουσία και θα προωθούσε τα συμφέροντα της μέσα από το νέο Λαϊκό Κόμμα. Με αυτό τον τρόπο, αποκλείονταν οι κομματικές διαμάχες που στηρίζονταν σε πολιτικά κόμματα που προωθούσαν τα συμφέροντα μιας μερίδας της κοινωνίας. Ο βασικός στόχος τον οποίο υπογράμμιζαν όλες οι τουρκικές προφιλελεύθερες δυνάμεις μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, βρισκόταν και στην νέα περίοδο στο επίκεντρο των συζητήσεων: Ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών και η εγχώρια καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο Κεμάλ επέλεξε τον κορπορατισμό, τις αρχές του οποίου όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τις υιοθέτησε μέσα από την πολιτική γραμμή της Λαϊκής Ομάδας, επειδή αυτός εξυπηρετούσε τα συγκεντρωτικά του σχέδια. Άλλωστε, μέσα από τις διαπραγματεύσεις με όλες τις κοινωνικές ομάδες, ο πολιτικός και κοινωνικός ρόλος

δυνατόν να εξασφαλιστεί η ενότητα των εξουσιών. Στην φύση υπάρχει ενότητα των εξουσιών και η πραγματική πηγή αυτής της δύναμης είναι το έθνος». Απόσπασμα από τοποθετήσεις του Κεμάλ σε δημοσιογράφους της Κωνσταντινούπολης, στην Νικομήδεια στις 16-17 Ιανουαρίου 1923 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 14⁰⁵ Τόμος, σελ.:302.

⁶⁵⁵ Η παιδεία χαρακτηριζόταν από τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του ως το θεμέλιο του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών και του εκδυτικισμού. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, προτασσόταν η εδραίωση της ενιαίας, εθνικής παιδείας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα και τις ανάγκες της νέας εθνικής κρατικής δομής. Ενδεικτικά διάφορα άρθρα της “Yeni Gün” στο Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da ...*, σελ.:506-508. Εκτός από την αναβάθμιση των κοινωνικοοικονομικών δομών και τον εκσυγχρονισμό της παιδείας, η αναβάθμιση του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας ήταν ένα άλλο ζήτημα που απασχολούσε τον Κεμάλ και τους συντρόφους του. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 14⁰⁵ Τόμος, σελ.:376-378 και στο ίδιο, 15ος Τόμος, σελ.: 68-71 και 245-247.

⁶⁵⁶ Σύμφωνα με τον Κεμάλ βασική προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας ήταν η κατάργηση των διομολογήσεων, η εξομάλυνση στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και η εξασφάλιση ροής ξένου κεφαλαίου στην εγχώρια αγορά. Ενδεικτικά βλπ. Ergün Sarı & Sadi Borak, *Atatürk'le ...*, σελ.:160-225, *Mustafa Kemal ...*, σελ.: 41-79, 83-156 κ.α.

⁶⁵⁷ Το ίδιο.

του ίδιου αλλά και των συντρόφων του αναβαθμιζόταν καθώς προβλεπόταν η εξουδετέρωση της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης με την διεξαγωγή νέων εκλογών. Με αυτό τον τρόπο ήταν δυνατόν για τον ίδιο να μονοπωλήσει στο νέο εθνικό πολιτικό πεδίο της Ανατολής.

Η παραπάνω κορπορατιστική τοποθέτηση ήρθε στο προσκήνιο τον Φεβρουάριο του 1923, σε μια περίοδο που είχε διακοπεί το Συνέδριο της Λοζάννης εξαιτίας των ασυμφωνιών στο πεδίο των διομολογήσεων και των οικονομικών ζητημάτων. Τότε η κυβέρνηση της Άγκυρας κάλεσε όλα τα οργανωμένα οικονομικά συμφέροντα της χώρας σε ένα οικονομικό συνέδριο το οποίο διοργανώθηκε στην Σμύρνη υπό την αιγίδα του Υπουργείου των Οικονομικών. Με το συγκεκριμένο συνέδριο, ο στόχος της κυβέρνησης ήταν να συζητήσει με όλους τους μουσουλμανικούς – τουρκικούς οικονομικούς παράγοντες της Ανατολής τους τρόπους με τους οποίους μπορούσε να επιτευχθεί η ανάπτυξη των εγχώριων οικονομικών δομών και η ενσωμάτωση τους στην παγκόσμια οικονομία⁶⁵⁸. Στο συγκεκριμένο συνέδριο οι οικονομικοί παράγοντες έλαβαν μέρος σύμφωνα με τις παραπάνω κορπορατιστικές τοποθετήσεις του Μουσταφά Κεμάλ: Στο συνέδριο συμμετείχαν τέσσερις οργανωμένες κοινωνικές ομάδες –η ομάδα των αγροτών, των βιομηχάνων, των εμπόρων και των εργατών- οι οποίες ανέπτυξαν τις ιδιαίτερες θέσεις τους. Αν και η λεπτομερειακή ανάλυση αυτών των τοποθετήσεων ξεφεύγει από τα πλαίσια της παρούσας μελέτης, μελετώντας τα πρακτικά του συνεδρίου τα οποία έκδωσε η καθηγήτρια Αφέτ Ινάν⁶⁵⁹, διαπιστώσαμε τρία σημεία τα οποία συσχετίζονται με τις κορπορατιστικές τοποθετήσεις του Κεμάλ. Πρώτον, θα πρέπει να τονίσουμε ότι και οι τέσσερις ομάδες συμφωνούσαν πάνω σε γενικές αρχές οι οποίες αποσκοπούσαν στην ενίσχυση των εγχώριων καπιταλιστικών δομών και στην ενσωμάτωση της εγχώριας αγοράς στην παγκόσμια οικονομία με έναν τρόπο έτσι ώστε να μην επισκιάζονται τα συμφέροντα των εγχώριων παραγόντων. Έτσι, όλες οι ομάδες συμφωνούσαν ότι, πέρα από την επικράτηση της νέας εθνικής κρατικής δομής στο στρατιωτικό και πολιτικό πεδίο, στο οικονομικό πεδίο έπρεπε να επικρατήσουν και να

⁶⁵⁸ «Οι ιθύνοντες της Τουρκίας κατάλαβαν την ανάγκη, να διευκρινίσουν στην Λοζάννη την οικονομική πολιτική, που θα ακολουθούσαν και το μπλοκ στο οποίο θα ανήκαν στον κόσμο. Μετά την διακοπή των διαπραγματεύσεων και την επιστροφή των απεσταλμένων στην Τουρκία, δεν διακόπτεται η επαφή με τους Συμμάχους και αρχίζουν να εργάζονται, στην Κωνσταντινούπολη, για τις προετοιμασίες της δεύτερης περιόδου. Το υπουργείο Οικονομίας, βάζει τέλος στις εργασίες του συνεδρίου που οργανώθηκε από την Εθνική Ένωση του Τουρκικού Εμπορίου και στην θέση του διοργανώνει ένα οικονομικό συνέδριο στη Σμύρνη». Kamuran Bekir Harputlu, *Η Τουρκία σε Αδιέξοδο*, Αθήνα: 198?, σελ.:87.

⁶⁵⁹ Βλπ. Afet Inan, *Izmir İktisat Kongresi (Το Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης)*, Άγκυρα: 1989.

αναπτυχθούν οι μουσουλμανικοί – τουρκικοί οικονομικοί παράγοντες. Για την επικράτηση τους οι αναγκαίες προϋποθέσεις ήταν η εξασφάλιση ανθρώπινου δυναμικού με επαγγελματική κατάρτιση, η ασφάλεια στο εσωτερικό της χώρας και η ομαλοποίηση των σχέσεων στο διπλωματικό πεδίο. Ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών, η εξασφάλιση πρώτων ύλων και γεωγραφικού χώρου πάνω στο οποίο θα εδραιωθεί η καπιταλιστική παραγωγή και ανάπτυξη σε κάθε περίπτωση ήταν το κοινό ζητούμενο. Δεύτερον, παρά το γεγονός ότι στο Συνέδριο της Σμύρνης συμμετείχαν τα οργανωμένα συμφέροντα για να προωθήσουν από κοινού τις θέσεις τους, κατά την διάρκεια του συνεδρίου ήρθαν στην επιφάνεια χάσματα τα οποία ήταν πολύ δύσκολο να γεφυρωθούν. Αναφερόμαστε μονάχα σε ένα από αυτά: Ενώ η ομάδα των αγροτών τάχθηκε υπέρ μιας κλειστής οικονομίας η οποία θα ευνοούσε τις μονοπωλιακές δομές, η ομάδα των εμπόρων εξέφρασε την αντίθεση της με κάθε είδους μονοπώλιο και κάθε είδους πρακτική η οποία μπορούσε να οδηγήσει σε μια τέτοια οικονομική δομή. Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις της, το κράτος έπρεπε να αναλαμβάνει πρωτοβουλίες οι οποίες θα ενίσχυαν το μουσουλμανικό – τουρκικό κεφάλαιο και θα εξασφάλιζαν τις απαραίτητες δομές για την ομαλή λειτουργία μιας ελεύθερης αγοράς. Το κράτος και τα διάφορα καρέλ δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να επισκιάσουν την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς. Τρίτον, η κυβέρνηση της Άγκυρας από την μεριά της, υποσχέθηκε την ανάπτυξη των εγχώριων οικονομικών δομών μέσα από ένα μεικτό μοντέλο οικονομίας σύμφωνα με το οποίο το κράτος, το οποίο θα εξασφάλιζε την ροή του ξένου κεφαλαίου στην εγχώρια αγορά, θα αναλάμβανε ενισχυτικούς ρόλους ως προς την λειτουργία του εγχώριου ιδιωτικού μουσουλμανικού – τουρκικού κεφαλαίου.

Οι παραπάνω επισημάνσεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι στο Συνέδριο της Σμύρνης υπογραμμίστηκε αυτό που είχε ήδη έρθει στην επιφάνεια στο τέλος του Μεγάλου Πολέμου. Το γεγονός δηλαδή ότι η άρχουσα συμμαχία της Ανατολής (οι μικροαστοί, οι επαγγελματίες, οι καριερίστες, οι γαιοκτήμονες, οι πρόκριτοι) ήταν αποφασισμένη να προχωρήσει στην ανάπτυξη των εγχώριων οικονομικών δομών και την ενσωμάτωση τους στην παγκόσμια αγορά υπό την βασική προϋπόθεση ότι δεν θα παραμερίζονταν σε καμία περίπτωση τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα. Από την άλλη, μέσα από το Συνέδριο της Σμύρνης ήρθε στην επιφάνεια μια βασική αδυναμία των κορπορατιστικών τοποθετήσεων του Κεμάλ και των συντρόφων του. Ενώ ο βασικός στόχος ήταν ένας και μοναδικός –η ανάπτυξη των εγχώριων καπιταλιστικών δομών- η κάθε συνιστώσα της άρχουσας συμμαχίας προσανατολιζόταν προς μια

πολιτικοοικονομική τοποθέτηση η οποία ευνοούσε τα δικά της ιδιαίτερα συμφέροντα. Αν οι καριερίστες με ηγέτη τον Μουσταφά Κεμάλ είχαν προσανατολιστεί στον κορπορατισμό για να εξασφαλίσουν την συνέχεια της εξουσίας τους στην μεταπολεμική περίοδο, οι γαιοκτήμονες προτιμούσαν μονοπωλιακές πρακτικές οι οποίες θα τους εξασφάλιζαν μεγάλες εκτάσεις γης στην Ανατολή τις οποίες εκείνη την περίοδο άφηναν πίσω τους οι μη μουσουλμανικοί πληθυσμοί, ενώ οι έμποροι ήθελαν να εξασφαλίσουν την λειτουργία μιας ελεύθερης αγοράς η οποία θα κάλυπτε με το δικό τους κεφάλαιο το κενό που είχε αφήσει πίσω το μη μουσουλμανικό κεφάλαιο το οποίο είχε αποχωρήσει από την χώρα. Ενώ η μη μουσουλμανική μεταπρατική τάξη αποχωρούσε από την χώρα, με ποιον τρόπο θα εξασφαλιζόταν η ανάπτυξη μιας αληθινής ντόπιας, εθνικής οικονομίας και η από κοινού ανάπτυξη όλων των συνιστωσών της άρχουσας συμμαχίας; Με άλλα λόγια, μέσα στα πλαίσια μιας εθνικής οικονομίας, ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί η συνέχεια της συμμαχίας έτσι όπως την εννοούσε ο Μουσταφά Κεμάλ με τις παραπάνω τοποθετήσεις του; Από αυτή την άποψη, το Συνέδριο της Σμύρνης έφερε από πολύ νωρίς στην επιφάνεια την αδυναμία των παραπάνω κορπορατιστικών τοποθετήσεων στο οικονομικό πεδίο. Τα αγεφύρωτα χάσματα ανάμεσα στα συμφέροντα των συνιστωσών της άρχουσας συμμαχίας ήταν ένας σημαντικός παράγοντας ο οποίος επισκίαζε το ιδεώδες της κοινής οικονομικής ανάπτυξης στο οποίο προσανατολιζόταν ο Μουσταφά Κεμάλ.

Παρά την παραπάνω εικόνα, ο Κεμάλ μετά το Συνέδριο της Σμύρνης ήταν αποφασισμένος να προχωρήσει με βάση τους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του. Έτσι, την άνοιξη του 1923 έκανε για μια ακόμη φορά αισθητή την παρουσία του στην πολιτική σκηνή της Άγκυρας. Ο βασικός του στόχος κατά την συγκεκριμένη επανεμφάνιση του δεν ήταν άλλος παρά αυτός στον οποίο ήδη αναφερθήκαμε παραπάνω: Η διάλυση της εθνοσυνέλευσης και η διεξαγωγή νέων εκλογών υπό τον έλεγχο και την καθοδήγηση του. Ο Μουσταφά Κεμάλ πραγματοποίησε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση στις 29 Μαρτίου 1923. Τότε προώθησε μια τροποποίηση στον νόμο περί προδοσίας σύμφωνα με την οποία κάθε είδους αναφορά στην βασιλεία χαρακτηριζόταν ως "εσχάτη προδοσία"⁶⁶⁰. Αφού η εθνοσυνέλευση έκανε δεκτή την συγκεκριμένη τροπολογία, την επόμενη ημέρα, στις 30 Μαρτίου ο Κεμάλ πρότεινε στην κυβέρνηση και στην Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής

⁶⁶⁰ Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:527-531 και Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.:405-406.

και της Ρούμελης την διεξαγωγή νέων εκλογών. Αν και πολλοί από τους βουλευτές αντίκρισαν με αμηχανία την συγκεκριμένη πρόταση, την 1^η Απριλίου η εθνοσυνέλευση την έκανε δεκτή με ομοφωνία⁶⁶¹. Με αυτό τον τρόπο, ξεκίνησε η προεκλογική περίοδος στην οποία ο Μουσταφά Κεμάλ διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο για τον προσδιορισμό των υποψήφιων βουλευτών⁶⁶²: Ο ίδιος καθόριζε όλους τους υποψήφιους βουλευτές⁶⁶³ και στην συνέχεια τους γνωστοποιούσε την υποψηφιότητά τους. Παράλληλα, συνιστούσε προσοχή στους εκλέκτορες για την εκλογή των "σωστών υποψηφίων". Με αυτό τον τρόπο, ο Κεμάλ μετέτρεψε την εκλογική διαδικασία του 1923 σε δημοψήφισμα για τις κορπορατιστικές του θέσεις⁶⁶⁴. Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι παραπάνω προσπάθειες του Μουσταφά Κεμάλ κατά την προεκλογική περίοδο και την διεξαγωγή των εκλογών συνάντησαν σημαντικές αντιστάσεις στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αδάνα, Άγκυρα), στον Πόντο (κυρίως Σαμφούντα, Τραπεζούντα και Κερασούντα) καθώς και στο Καρς. Σε αυτές τις πόλεις (η Σμύρνη είχε μόλις απελευθερωθεί, στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν ακόμη συμμαχικές δυνάμεις, η Τραπεζούντα είχε την εμπειρία πολλών εκφάνσεων του φιλελευθερισμού, και οι τρεις πόλεις ήταν τα σημαντικότερα λιμάνια της νέας Τουρκίας, ενώ το Καρς υπήρξε πρωτεύουσα της Δημοκρατίας του Νοτιοανατολικού Καυκάσου) εκδηλώθηκαν

⁶⁶¹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:513-516, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 245, Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:333-334, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 339-404 και Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai Hukuk'tan ...*, σελ.:462-466. Στις 4 Απριλίου 1923 η εθνοσυνέλευση ψήφισε τροποποιήσεις στον υφιστάμενο εκλογικό νόμο. Στην πραγματικότητα τροποποιήθηκε ο οθωμανικός εκλογικός νόμος σύμφωνα με τα νέα σύνορα της χώρας. Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:521-522. Παράλληλα, η εθνοσυνέλευση ψήφισε έναν νόμο ο οποίος αναβάθμιζε το καθεστώς του πρωθυπουργού: «Με τον νόμο που ψηφίστηκε στις 14 Απριλίου 1923 (...) ο πρωθυπουργός ανέλαβε καθήκοντα διαιτησίας ανάμεσα στο κοινοβούλιο και στο κυβερνητικό συμβούλιο. Έτσι, πλέον μπορούσε να τοποθετηθεί στο συμβούλιο εκ μέρους του κοινοβουλίου και στο κοινοβούλιο εκ μέρους του συμβουλίου. Πλέον ήταν ένας θεσμός στον οποίο μπορούσαν να απευθυνθούν οι βουλευτές και έτσι τοποθετούταν στο κέντρο του υπουργικού συμβουλίου. Με αυτή την σημαντική απόφαση (...) το κυβερνητικό σχήμα άρχισε να μετεξελίσσεται σε "κοινοβουλευτική κυβέρνηση"». Βλπ. Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (Οι Οθωμανικές – Τουρκικές Συνταγματικές Εξελίξεις)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.: 274.

⁶⁶² Ο ίδιος ο Κεμάλ παραχωρεί ένα μεγάλο μέρος στα απομνημονεύματα του σε αναφορές που ρίχνουν φως στον καθοριστικό ρόλο που διαδραμάτισε κατά την προεκλογική περίοδο. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.: 283, 295, 332, 350-368 και 382-391.

⁶⁶³ Στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης ο Μουσταφά Κεμάλ επέλεξε υψηλόβαθμους αξιωματούχους και προσωπικότητες που είχαν ξεκινήσει την πολιτική τους σταδιοδρομία μέσα από το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 15ος Τόμος, σελ.:284-288.

⁶⁶⁴ Ο "καισαρικός τρόπος διακυβέρνησης" στον οποίο επικεντρώνεται ο Βέμπερ αντιστοιχεί στην ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ αυτής της περιόδου: «Η ενεργός δημοκρατικοποίηση των μαζών σημαίνει ότι ο ηγέτης δεν ανακηρύσσεται πια υποψήφιος από (...) πρόκριτους (...) επειδή διακρίθηκε στο κοινοβούλιο (...) αλλά επειδή αποκτά την εμπιστοσύνη και την πίστη των μαζών σε αυτόν, συνεπώς αποκτά την δύναμη του μέσα από (...) δημαγωγία (...) ένας καισαρικός τρόπος (διακυβέρνησης) (...) με μέσο το δημοψήφισμα (...)». Βλπ. Max Weber, *Κοινωνιολογία του Κράτους*, Αθήνα: 1996, σελ.: 158.

αντιθέσεις ως προς τις κορπορατιστικές τοποθετήσεις και τους συγκεντρωτικούς σχεδιασμούς του Μουσταφά Κεμάλ και διάφοροι ντόπιοι παράγοντες επιχείρησαν να προωθήσουν την υποψηφιότητα ανεξάρτητων προσωπικοτήτων⁶⁶⁵. Ο Μουσταφά Κεμάλ αναγκάστηκε να καταβάλλει μεγάλες προσπάθειες για να εξουδετερώσει αυτές τις εστίες αντίστασης⁶⁶⁶.

B. Η ΤΕΛΙΚΗ ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΜΕ ΤΗΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΣΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

Κατά την διάρκεια του 1922 και ως τα μέσα του 1923 η φιλελεύθερη αντιπολίτευση στην εθνοσυνέλευση εξακολούθησε να εκφράζει την αντίθεση της με τους σχεδιασμούς του Κεμάλ και να ακολουθεί την δική της φιλελεύθερη πολιτική γραμμή. Οι τάξεις της συγκεκριμένης αντιπολιτευόμενης μερίδας ενισχύθηκαν με την επιστροφή των εξόριστων από την Μάλτα στα τέλη του 1921. Τότε, πολλοί καριερίστες και επαγγελματίες οι οποίοι είχαν εισέλθει στην πολιτική μέσα από το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου, εντάχθηκαν στην φιλελεύθερη αντιπολίτευση και ξεκίνησαν να αντιπολιτεύονται τον Μουσταφά Κεμάλ και τους υποστηρικτές του⁶⁶⁷. Με αυτό τον τρόπο ενισχύθηκε η βάση της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης και στους αντιπολιτευόμενους μικροαστούς και επαγγελματίες προστέθηκαν καριερίστες οι οποίοι εξέφραζαν την αντίθεση τους με τα συγκεντρωτικά σχέδια κάποιων συναδέλφων τους οι οποίοι υποστήριζαν τον Μουσταφά Κεμάλ.

Μαζί με την ενίσχυση της βάσης της, η αντιπολιτευόμενη φιλελεύθερη ομαδοποίηση το καλοκαίρι του 1922, έναν χρόνο μετά από την ίδρυση της Κοινοβουλευτικής Ομάδας της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης και τον αποκλεισμό της

⁶⁶⁵ Υπάρχει μια πληθώρα αναφορών που ρίχνουν φως στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα σχέδια του Μουσταφά Κεμάλ. Μεταξύ των άλλων βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:18-22, *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.:39, το ίδιο, 15ος Τόμος, σελ.:301-309 και 356 κ.α.

⁶⁶⁶ Οι αγγλικές αναφορές της περιόδου κάνουν λόγο σε μερικά αστικά κέντρα για αποχή από την εκλογική διαδικασία σε μερικά αστικά κέντρα. Ενδεικτικά βλπ. F.O. 424/258, p.69, No.92 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Πέμπτος Τόμος, Άγκυρα:2005, σελ.: 234.

⁶⁶⁷ Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...*, σελ.: 182, Rıza Nur, *Milli...*, σελ.: 303 και Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Τρίτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:103-105.

από αυτήν, προχώρησε στην ίδρυση της δικής της κοινοβουλευτικής ομάδας⁶⁶⁸. Η νέα κοινοβουλευτική ομάδα, η οποία ιδρύθηκε επισήμως τον Ιούλιο του 1922 επέλεξε ως επίσημη ονομασία την **“Δεύτερη Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης” (İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu)** σε αντιδιαστολή με την πρώτη η οποία ιδρύθηκε τον Μάιο του 1921 από τον Μουσταφά Κεμάλ. Επιλέγοντας την συγκεκριμένη ονομασία οι εκπρόσωποι της εξέφρασαν την αντίθεση τους με τον αποκλεισμό τους από την πρώτη και άφησαν να εννοηθεί ότι υποστήριζαν τα ίδια ιδεώδη πάνω στα οποία είχε εδραιωθεί η νέα εθνική κρατική δομή της Άγκυρας με βάση τις δικές τους φιλελεύθερες τοποθετήσεις.

Στην νέα περίοδο, η Δεύτερη Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης εξακολούθησε να έχει την ίδια φιλελεύθερη πολιτική γραμμή της προηγούμενης περιόδου. Και αυτή την περίοδο η αντίθεση της σε κάθε έκφραση συγκέντρωσης της εξουσίας βρέθηκε στο προσκήνιο των πολιτικών συζητήσεων στην Άγκυρα. Η αντίθεση στον συγκεντρωτισμό από την μεριά της είχε δυο εκφάνσεις: Από την μια, εκφραζόταν αντίθεση στον συγκεντρωτισμό του Μουσταφά Κεμάλ και στις αυξημένες αρμοδιότητες και εξουσίες του προέδρου της εθνοσυνέλευσης. Από την άλλη, η φιλελεύθερη ομάδα αντιδρούσε στην ενίσχυση των γραφειοκρατικών δομών και στην επικράτηση των καριεριστών στις πολιτικοοικονομικές δομές της χώρας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, με τις παρεμβάσεις της η δεύτερη ομάδα έφερε στο πολιτικό προσκήνιο την ανωτερότητα της εθνοσυνέλευσης σε αντιδιαστολή με τις αυξημένες αρμοδιότητες του προέδρου της, του Μουσταφά Κεμάλ⁶⁶⁹. Παράλληλα, υποστήριξε τις ατομικές και οικονομικές ελευθερίες⁶⁷⁰ σε αντιδιαστολή με την άνοδο των καριεριστών⁶⁷¹.

⁶⁶⁸ Βλπ. İhsan Güneş, *Birinci Meclis'in ...*, σελ.: 183 και Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:379-380.

⁶⁶⁹ Κατά την διάρκεια του 1922, ο νόμος περί αρχιστρατηγίας βρέθηκε πολλές φορές στο επίκεντρο της κριτικής της φιλελεύθερης ομαδοποίησης. Οι εκπρόσωποί της εξέφραζαν την ανησυχία τους για το γεγονός ότι οι ενισχυμένες αρμοδιότητες και εξουσίες που αναγνωρίζονταν στο πρόσωπο του Κεμάλ στα πλαίσια του συγκριμένου νόμου, οδηγούσαν την Ανατολή σταδιακά στην εδραίωση μιας δικτατορίας. Ένα άλλο σημείο το οποίο υπογράμμιζαν ήταν οι επιπτώσεις των εκτάκτων φόρων οι οποίοι είχαν επιβληθεί στα πλαίσια του συγκεκριμένου νόμου. Τον Μάιο του 1922, κατά την διάρκεια των συζητήσεων για παράταση του νόμου, στην Άγκυρα δημιουργήθηκε πολιτική κρίση όταν η εθνοσυνέλευση αρχικά δεν ψήφισε την παράταση του νόμου. Τότε ο Κεμάλ αναγκάστηκε να επέμβει και από το βήμα της εθνοσυνέλευσης διευκρίνισε ότι, εφόσον η εθνοσυνέλευση δεν είχε ψηφίσει για παράταση, ο ίδιος παρέμενε παράνομα στην αρχηγία του στρατού για να μην παραμείνουν ακυβέρνητες οι ένοπλες δυνάμεις σε μια περίοδο που κρινόταν η τύχη των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών. Μετά από αυτή την παρέμβαση, η εθνοσυνέλευση προχώρησε

Η Δεύτερη Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης, η οποία το καλοκαίρι του 1922 ολοκλήρωσε την ίδρυση της και προχώρησε στην τροποποίηση του τρόπου εκλογής των υπουργών και του νόμου περί αρχιστρατηγίας, κατά τους τελευταίους δυο μήνες του ίδιου έτους και τον Ιανουάριο του 1923 έκανε ακόμη πιο αισθητή την παρουσία της στα πολιτικά δρώμενα της Άγκυρας. Έτσι, στις 6 Νοεμβρίου 1922, μόλις πέντε ημέρες μετά την κατάργηση της βασιλείας, ένα σημαντικό μέλος της, ο Χιουσεγίν Αβνί εκλέχθηκε στο αξίωμα του βοηθού του προέδρου της εθνοσυνέλευσης. Σε αντιδιαστολή με τον Μουσταφά Κεμάλ ο οποίος ήταν ταυτοχρόνως πρόεδρος της πρώτης ομάδας και της εθνοσυνέλευσης, ο Αβνί στο ανακοινωθέν της παραίτησης του επισήμανε το γεγονός ότι με την αποχώρηση του θα μπορούσε να υπηρετήσει με ουδετερότητα στην προεδρία της εθνοσυνέλευσης⁶⁷². Σχεδόν έναν μηνά μετά από την εκλογή του Αβνί στο συγκεκριμένο αξίωμα, η δεύτερη ομάδα κάλεσε την εθνοσυνέλευση να προχωρήσει στην διεξαγωγή

στην παράταση του νόμου όμως στις 20 Ιουλίου 1922 προχώρησε σε τροποποίησή του. Σύμφωνα με αυτή την τροποποίηση, οι ενισχυμένες αρμοδιότητες και εξουσίες του αρχιστρατήγου περιορίζονταν μονάχα στα στρατιωτικά θέματα. Βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:278-280, 432-434, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.:424-430 και *Hüseyin Avni ...*, σελ.:89-109. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση από το 1921 μέχρι το 1922 εξέφρασε ασταμάτητα την αντίθεση της με τον τρόπο εκλογής των υπουργών. Αυτή την περίοδο, ο πρόεδρος της βουλής ο Μουσταφά Κεμάλ επέλεγε τρεις υποψήφιους και στην συνέχεια η εθνοσυνέλευση εξέλεγε έναν από αυτούς στο υπουργικό αξίωμα. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση υποστήριζε ότι με αυτό τον τρόπο επισκιάζονταν οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες της εθνοσυνέλευσης. Γι' αυτό τον λόγο, κατά την διάρκεια του 1922, κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να τροποποιήσει την διαδικασία εκλογής των υπουργών. Τελικά, τον Ιούλιο του 1922, κατάφερε να τροποποιήσει την σχετική νομοθεσία και έτσι οι υπουργοί άρχισαν να εκλέγονται απευθείας από την εθνοσυνέλευση όπως ακριβώς κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της εθνοσυνέλευσης. Αναλυτικότερα βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.:106-115, Ahmet Demirel, το ίδιο, σελ.: 324-346, Zeki Çevik, το ίδιο, σελ.:442 και Bülent Tanör, *Osmanlı – Türk ...*, σελ.:273-274. Η φιλελεύθερη ομαδοποίηση, κατά διαστήματα διαμαρτυρήθηκε από το βήμα της εθνοσυνέλευσης για το γεγονός ότι η κυβέρνηση δεν ενημέρωνε την εθνοσυνέλευση για ζητήματα που αφορούσαν την εξωτερική πολιτική. *Hüseyin Avni ...*, σελ.:70-73, Ahmet Demirel, το ίδιο, 259, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:238, 241, *Atatürk'ün Bütün ...*, 15ος Τόμος, σελ.:124, 132 και Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay – İsmet İnönü ...*, σελ.:17. Την ίδια στάση διατήρησε και κατά την διάρκεια του συνεδρίου της Λοζάννης. Βλπ. Zeki Çevik, το ίδιο, σελ.:460-462 και *Hüseyin Avni ...*, σελ.:113-134.

⁶⁷⁰ Για τους εκπρόσωπους της φιλελεύθερης ομαδοποίησης, η εξασφάλιση της ασφάλειας στο εσωτερικό και η ομαλοποίηση των σχέσεων στο διπλωματικό επίπεδο αποτελούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την εξασφάλιση των ατομικών και οικονομικών ελευθεριών. Βλπ. *Hüseyin Avni ...*, σελ.:64-66 και Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:375-376. Ένα ζήτημα στο οποίο επικεντρωνόταν συχνά η φιλελεύθερη αντιπολίτευση, ήταν το καθεστώς και η λειτουργία των εκτάκτων Δικαστηρίων της Ελευθερίας (*İstiklal Mahkemeleri*). Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις της, η ύπαρξη και η λειτουργία τους επισκίαζε τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες. Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, το ίδιο, σελ.:372-374, 429-440, Zeki Çevik, το ίδιο, σελ.:421-424 και *Hüseyin Avni ...*, σελ.:84.

⁶⁷¹ Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση εξέφρασε την αντίθεση της με την μεγέθυνση της γραφειοκρατίας. Αναλυτικότερα βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 231-235 και 327-330. Επίσης, εξέφρασε την αντίθεση της για πολλές μεταθέσεις που πραγματοποιήθηκαν από τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συνεργάτες του. Βλπ. το ίδιο, σελ.:139-145, 159 και Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:256-259.

⁶⁷² Βλπ. το ίδιο, σελ.:440-442.

νέων εκλογών και κατέβαλλε προσπάθειες για να τροποποιήσει τον υφιστάμενο εκλογικό νόμο. Το σημαντικό σε αυτή την κίνηση της αντιπολίτευσης είναι το γεγονός ότι αποσκοπούσε να θέσει εκτός πολιτικού πεδίου τον ίδιο τον Κεμάλ. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την προτεινόμενη τροποποίηση, δικαίωμα συμμετοχής στις νέες εκλογές θα είχαν όσοι ήταν επί πέντε χρόνια μόνιμοι κάτοικοι της Μικράς Ασίας και της ανατολικής ενδοχώρας, των εδαφών δηλαδή που ελέγχονταν από την νέα εθνική κρατική δομή⁶⁷³. Ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ και πολλοί από τους συνεργάτες του είχαν γεννηθεί σε πρώην αυτοκρατορικές κτήσεις οι οποίες βρίσκονταν πλέον έξω από τα εθνικά σύνορα. Επίσης, επειδή ανήκαν στην γραφειοκρατία (στην στρατιωτική ή στην πολιτική) δεν ήταν ποτέ κάτοικοι μιας περιοχής της Ανατολής και μάλιστα για πέντε χρόνια. Από αυτά γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, τον Δεκέμβριο του 1922 η φιλελεύθερη αντιπολίτευση πίστευε ότι ήταν σε θέση να επιχειρήσει να θέσει εκτός πολιτικού πεδίου τον ίδιο τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του. Από την άλλη, διαπιστώνουμε ότι αυτή την περίοδο η φιλελεύθερη αντιπολίτευση πέρα από τις πολιτικοοικονομικές τοποθετήσεις της, είχε αρχίσει να εδραιώνει έναν ανεξάρτητο πολιτικό λόγο σε διάφορα πεδία, όπως λ.χ. σε ότι αφορά την βάση νομιμοποίησης της νέας εθνικής κρατικής δομής. Έτσι, με την συγκεκριμένη πρόταση τροποποίησης του εκλογικού νόμου, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση, σε αντίθεση με τον Κεμάλ και τους συντρόφους του οι οποίοι όπως είδαμε παραπάνω επικεντρώνονταν στα κοινά πολιτισμικά στοιχεία και προ πάντως στην τουρκική γλώσσα ως βασικά συστατικά της εθνικής ταυτότητας, επέλεξε ως βασικό κριτήριο της εθνικής ταυτότητας την πατρίδα – γη. Με αυτό τον τρόπο έδειξε ότι θεωρούσε ότι η νέα εθνική κρατική δομή είχε ως βάση νομιμοποίησης την κυριαρχία και την αυτοδιάθεση όλων ανεξαιρέτως των κατοίκων της ανατολικής Θράκης, της Μικράς Ασίας και της ανατολικής ενδοχώρας⁶⁷⁴.

Μερικές εβδομάδες μετά την παραπάνω προσπάθεια, η Δεύτερη Κοινοβουλευτική Ομάδα της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής πραγματοποίησε ένα άλλο πολύ αξιοσημείωτο βήμα. Στις 17 Ιανουαρίου 1923, με δική της πρωτοβουλία η εθνοσυνέλευση ψήφισε έναν νόμο ο οποίος στόχευε να περιορίσει τις αυθαιρέσιες και κυρίως την καταπάτηση των ατομικών ελευθεριών από την πλευρά των

⁶⁷³ Η συγκεκριμένη τροποποίηση δεν πέρασε εξαιτίας της αντίθεσης του ίδιου του Κεμάλ και πολλών συνεργατών του. Για την πρόταση και τις σχετικές συζητήσεις και τοποθετήσεις βλπ. *Hüseyin Avni ...*, σελ.: 34-35 και *Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk ...*, σελ.:242-244.

⁶⁷⁴ Οι εκπρόσωποι της ομάδας από το βήμα της εθνοσυνέλευσης υπογράμμισαν το γεγονός ότι η νέα εθνική κρατική δομή είχε ιδρυθεί με την σύμπραξη των Τούρκων και των Κούρδων. Βλπ. το ίδιο.

γραφειοκρατών⁶⁷⁵. Την ίδια περίοδο, ένας από τους βουλευτές της, ο βουλευτής της Τραπεζούντας Αλί Σιουκρού ξεκίνησε να εκδίδει την εφημερίδα Ταν η οποία εξέφραζε τις τοποθετήσεις της δεύτερης ομάδας⁶⁷⁶.

Παρά τις παραπάνω δυναμικές παρεμβάσεις της, δυο παράγοντες διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ανεπάντευτη αποχώρηση της Δεύτερης Κοινοβουλευτικής Ομάδας της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής από το πολιτικό σκηνικό της χώρας. Πρώτον, στα τέλη του Μαρτίου του 1923 ο εκδότης της Ταν, ο βουλευτής της Τραπεζούντας Αλί Σιουκρού δολοφονήθηκε από τον Οσμάν Αγά⁶⁷⁷. Ο Οσμάν Αγά ήταν υπεύθυνος για την προσωπική ασφάλεια και αρχηγός της προεδρικής φρουράς του Μουσταφά Κεμάλ⁶⁷⁸. Αν και μέχρι σήμερα οι ιστορικοί δεν έχουν βρει κανένα τεκμήριο το οποίο να συσχετίζει τον ίδιο τον Κεμάλ με την συγκεκριμένη δολοφονία, η φιλελεύθερη αντιπολίτευση, μετά από αυτή την δολοφονία, δεν αντιστάθηκε στους σχεδιασμούς του Κεμάλ, συμμετείχε στην απόφαση διεξαγωγής νέων εκλογών και αποφάσισε να μην συμμετέχει σε αυτές⁶⁷⁹. Δεύτερον, πέρα από την οποιαδήποτε επίπτωση της δολοφονίας του Αλί Σιουκρού, οι παράγοντες της δεύτερης ομάδας, σε μια περίοδο που ο Μουσταφά Κεμάλ ανακοίνωνε τα σχέδια του τα οποία αφορούσαν την μεταπολεμική περίοδο, δεν προχώρησαν στην αποσαφήνιση των τοποθετήσεων τους σε ότι αφορά την επικείμενη περίοδο ειρήνης και το πολιτικοοικονομικό μέλλον της χώρας. Ποιες θα ήταν οι τοποθετήσεις τους για την διακυβέρνηση και την οικονομική ανοικοδόμηση της χώρας; Πώς θα μετεξελίσσονταν οι φιλελεύθερες πολιτικές τοποθετήσεις υπό το φως των νέων εξελίξεων; Ποια θα ήταν η απάντηση της

⁶⁷⁵ Για τον συγκεκριμένο νόμο βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 463-482, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.:246-251 και Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.:450-452.

⁶⁷⁶ Στα πρώτα φύλλα της Ταν δόθηκε έμφαση σε θέματα όπως η σημασία της εθνικής ανεξαρτησίας, η αποτυχία της κυβέρνησης στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, η ανωτερότητα της εθνοσυνέλευσης, η τροποποίηση του εκλογικού νόμου και η αποδοχή του συστήματος της απλής αναλογικής, η ανάγκη για σταδιακό εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών καθώς και η σημασία των ατομικών και οικονομικών ελευθεριών. Για την εφημερίδα Ταν και τις τοποθετήσεις της αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in ...*, σελ.: 1-15 και 40-52. Την ίδια περίοδο η μερίδα του τύπου η οποία υποστήριζε τις πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του χαρακτήριζε την δεύτερη ομάδα ως "οπισθοδρομική" και υποστήριζε ότι "αντιτιθόταν στο εκδυτικισμό της χώρας". Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.: 532-543.

⁶⁷⁷ Αναλυτικότερα για την δολοφονία του Σιουκρού και τις αντιδράσεις βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Κιλίτς Αλί)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.: 191-195, Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:507-511, Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in ...*, σελ.:233-281, *Hüseyin Avni ...*, σελ.:46-52.

⁶⁷⁸ Μετά την δολοφονία του Σιουκρού, ο Οσμάν Αγάς με τους συντρόφους του συγκρούστηκε με τις κυβερνητικές δυνάμεις και έχασε την ζωή του στην περίβολο της προεδρικής κατοικίας στην Άγκυρα.

⁶⁷⁹ Για την απόφαση μη συμμετοχής στις εκλογές βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.: 480.

φιλελεύθερης αντιπολίτευσης στις κορπορατιστικές τοποθετήσεις του Μουσταφά Κεμάλ στην νέα περίοδο; Θα μετεξελισσόταν η ομάδα σε ένα πολιτικό κόμμα; Αυτά τα ερωτήματα υπό την σκιά της δολοφονίας ενός αξιοσημείωτου μέλους της ομάδας παρέμειναν αναπάντητα. Κατά την άποψη μας, η επίδραση της δολοφονίας του Σιουκρού σε συνδυασμό με την αδυναμία μετεξέλιξης της ομάδας σε πολιτικό κόμμα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην αναπάντεχη αποχώρηση της Δεύτερης Κοινοβουλευτικής Ομάδας της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής από το πολιτικό σκηνικό της χώρας. Και όπως θα δούμε στην συνέχεια της παρούσας μελέτης, με την αναπάντεχη μη συμμετοχή της ομάδας στις εκλογές (δεν έχουμε στην διάθεση μας πηγές οι οποίες να ξεκαθαρίζουν τους λόγους που οδήγησαν τους παράγοντες της ομάδας στην λήψη αυτής της απόφασης), στο νέο εθνικό πολιτικό πεδίο δημιουργήθηκε ένα κενό το οποίο δεν καλύφθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Γ. ΟΙ ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ

Οι σχέσεις του Μουσταφά Κεμάλ με την συντηρητική ομαδοποίηση στην εθνοσυνέλευση επιδεινώθηκαν την περίοδο που η εθνοσυνέλευση προχώρησε στην κατάργηση της μοναρχίας και η φιλελεύθερη αντιπολίτευση κατέβαλλε προσπάθειες για να τον θέσει εκτός πολιτικού πεδίου τον ίδιο. Οι πηγές μας συμφωνούν για το γεγονός ότι ο Μουσταφά Κεμάλ από την πλευρά του, εξέφραζε ανησυχίες για το αξίωμα του Χαλίφη και τον εκλεγμένο Χαλίφη Αμντουλμεντζίντ. Οι ανησυχίες του επικεντρώνονταν στο γεγονός ότι, σε μια περίοδο που η αντιπολίτευση κατέβαλλε προσπάθειες για να θέσει εκτός πολιτικού πεδίου τον ίδιο και επικρατούσε ακόμη ασάφεια για την θεσμική κατοχύρωση της νέας εθνικής δομής (στο εξωτερικό αλλά και στο εσωτερικό, καθώς ο διαχωρισμός της βασιλείας από το αξίωμα του Χαλίφη δεν συνοδεύτηκε αμέσως με την ανακήρυξη της δημοκρατίας), ο νέος Χαλίφης με τις κινήσεις του και την υποστήριξη της αντιπολίτευσης (των φιλελεύθερων και των

συντηρητικών βουλευτών) μπορούσε να επισκιάσει τον ρόλο του προέδρου της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης⁶⁸⁰.

Στα τέλη του 1922 και στις αρχές του 1923, στην ομάδα των βουλευτών που άνηκαν στην συντηρητική ομαδοποίηση επικρατούσε σύγχυση σε ότι αφορά το εξωτερικό και εσωτερικό πολιτικό πεδίο⁶⁸¹: Πρώτα από όλα, επικρατούσε σύγχυση ως προς τις προθέσεις του Κεμάλ και τις επιπτώσεις των κινήσεων του στο δικό τους πολιτικό μέλλον. Τα αναπάντητα ερωτήματα ήταν πολλά. Ποια θα ήταν η μελλοντική τους θέση στο νέο εθνικό πολιτικό πεδίο; Πολλοί βουλευτές αναρωτιόνταν για το αν η κατάργηση της μοναρχίας σήμαινε ταυτόχρονη ανακήρυξη δημοκρατίας. Από την άλλη, επικρατούσε αβεβαιότητα ως προς την πολιτική γραμμή της Άγκυρας στο εξωτερικό πολιτικό πεδίο μετά τον τερματισμό των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών και την έναρξη του Συνεδρίου της Λοζάννης. Θα ακολουθούσε συμφιλίωση με τους Συμμάχους ή όχι; Αν ναι, πως θα διαχειριζόταν η Άγκυρα το ζήτημα της Μοσούλης, των διομολογήσεων κ.ο.κ.; Και ποιο θα ήταν το μέλλον των σχέσεων της με την Μόσχα; Η Τουρκία η οποία είχε καταργήσει την μοναρχία θα προχωρούσε στην σύσφιξη των σχέσεων της με την ΕΣΣΔ ή όχι; Προ πάντως το τελευταίο ερώτημα προβλημάτιζε πολλούς συντηρητικούς βουλευτές οι οποίοι εξέφραζαν τις ανησυχίες τους από την μια για το αν η πιθανή σύσφιξη σχέσεων θα συνοδευόταν με την επιβολή του κομμουνισμού στο εσωτερικό και από την άλλη για την πιθανή εχθρική στάση της Ρωσίας και για τις επιπτώσεις μιας τέτοιας εξέλιξης.

Η κρίση στις σχέσεις του Μουσταφά Κεμάλ με την συντηρητική ομαδοποίηση βουλευτών ήρθε στην επιφάνεια στις 15 Ιανουαρίου 1923. Τότε ένα από τα προεξέχοντα μέλη της συντηρητικής ομαδοποίησης, ο βουλευτής του Καράχισαρ Σιουκρού Χοτζάς τοποθετήθηκε δημοσίως κατά του διαχωρισμού της βασιλείας από το αξίωμα του

⁶⁸⁰ Ο Κεμάλ τον Δεκέμβριο του 1922 μοιράστηκε τις ανησυχίες του με πολλούς βουλευτές και στενούς συνεργάτες του. Για τις ανησυχίες του Μουσταφά Κεμάλ βλπ. αναλυτικότερα Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:219-221, *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^{ος} Τόμος, σελ.: 219, Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: σελ.:395-397. Επίσης, FO. 424/255/ P.645, στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.:71.

⁶⁸¹ Κατά την εκλογή του νέου χαλίφη πολλοί βουλευτές αναρωτιόνταν για το ποιος θα είναι αρχηγός του κράτους στην νέα περίοδο. Ο πρόεδρος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας Μουσταφά Κεμάλ ή ο Χαλίφης των Μουσουλμάνων Αμντουλμετζίντ Εφέντι; Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.:396. Ο Μουσταφά Κεμάλ κατέβαλλε μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσει την εύνοια των συντηρητικών βουλευτών στο ζήτημα των σχέσεων με την ΕΣΣΔ. Από την πλευρά του, τους υποσχέθηκε ότι η ομαλοποίηση των σχέσεων της Άγκυρας με τους Συμμάχους δεν θα οδηγούσε σε σύγκρουση με την Μόσχα και ότι θα διατηρούταν η ισορροπία δυνάμεων στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής. Βλπ. FO. 371/9099 στο ίδιο, σελ.:83.

χαλίφη⁶⁸². Με πρόσχημα αυτή την τοποθέτηση, ο Μουσταφά Κεμάλ μέσα από ομιλίες που πραγματοποίησε στις απελευθερωμένες περιοχές της δυτικής Μικρής Ασίας κατά το δεύτερο μισό του Ιανουαρίου του 1923, εξαπέλυσε επιθέσεις στις συντηρητικές τοποθετήσεις. Αυτές οι επιθέσεις επικεντρωνόταν σε τρία σημεία: Πρώτον, υπογράμμισε ότι δεν έπρεπε να τεθεί σε αμφισβήτηση η εθνική κυριαρχία με πρόσχημα την αναβάθμιση του αξιώματος του χαλίφη: «Κύριοι! Το έθνος μας δεν θα επιτρέψει σε κανέναν χαλίφη, σουλτάνο ή σε κάποιον άλλον να αναμειχθεί στις κρατικές υποθέσεις (...). Ο Αλλάχ δεν έχει επιβάλλει κάτι τέτοιο»⁶⁸³. «Το σημερινό μας σύστημα διακυβέρνησης βασίζεται στην αρχή της εθνικής κυριαρχίας. Το έθνος κρατά την μοίρα του στο χέρι του και δεν την παραχωρεί σε κανέναν (...）」⁶⁸⁴. Η έμφαση στην εθνική κυριαρχία άφηνε να εννοηθεί ότι το αξίωμα του προέδρου της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας η οποία στηριζόταν στην κυριαρχία του τουρκικού έθνους, ήταν στην πραγματικότητα η ανώτατη αρχή της νέας εθνικής κρατικής δομής. Με αυτό τον τρόπο, οποιαδήποτε επίθεση στο αξίωμα του προέδρου της εθνοσυνέλευσης συσχετιζόταν άμεσα με την επισκίαση της εθνικής κυριαρχίας. Με άλλα λόγια, η κυριαρχία του τουρκικού έθνους εξασφάλιζε βάση νομιμοποίησης για την νέα εθνική κρατική δομή και την ανώτατη αρχή της, το αξίωμα του προέδρου της εθνοσυνέλευσης το οποίο κατείχε ο Μουσταφά Κεμάλ. Δεύτερον, ο ίδιος αναρωτήθηκε για την αναγκαιότητα της συνέχειας του αξιώματος του χαλίφη και προ πάντων για το αν θα εξακολουθούσε να είναι δεκτή η συνέχεια του στον μουσουλμανικό κόσμο. Παράλληλα, άφησε να εννοηθεί ότι σε περίπτωση που παράγοντες όπως ο Σιουκρού Χοτζά εξακολουθούσαν να θέτουν υπό αμφισβήτηση την εθνική βούληση, ήταν διατεθειμένος να προχωρήσει στην κατάργηση αυτού του αξιώματος⁶⁸⁵. Τρίτον, υπογράμμισε την αποδυνάμωση της θρησκευτικής γραφειοκρατίας και τόνισε την ανάγκη του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών και προ πάντων την αναβάθμιση της παιδείας και την επιμόρφωση του λαού σύμφωνα με τις ανάγκες της νέας εθνικής κρατικής δομής⁶⁸⁶.

⁶⁸² Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:224, 228 και Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te ...*, σελ.:403-405.

⁶⁸³ Απόσπασμα από ομιλία του Κεμάλ στην Νικομήδεια στις 19 Ιανουαρίου 1923 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 14^ο Τόμος, σελ.: 334.

⁶⁸⁴ Απόσπασμα από ομιλία του Κεμάλ στην Σμύρνη στις 27 Ιανουαρίου 1923 στο ίδιο, σελ.:397.

⁶⁸⁵ Βλπ. σχετικές ομιλίες του Κεμάλ στο Εσκίσεχιρ στις 15 Ιανουαρίου και στην Νικομήδεια στις 16-17 Ιανουαρίου στο ίδιο, σελ.: 253-254 και 292 αντιστοίχως.

⁶⁸⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 292-294.

Με την αντεπίθεση του ο Κεμάλ ξεκαθάρισε για μια ακόμη φορά ότι η βασική πολιτική γραμμή του στην νέα περίοδο θα ήταν η κατοχύρωση της νέας εθνικής κρατικής δομής με βάση νομιμοποίησης την κυριαρχία του τουρκικού έθνους στο εσωτερικό και στο εξωτερικό πολιτικό πεδίο. Μαζί με τον κορπορατισμό και το μεικτό σύστημα οικονομίας, ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών θα εξασφάλιζε την κατοχύρωση της κρατικής δομής και την βάση νομιμοποίησης του. Όπως η φιλελεύθερη αντιπολίτευση έτσι και η συντηρητική ομαδοποίηση στην νέα περίοδο δεν κατάφερε να εδραιώσει μια ανεξάρτητη πολιτική γραμμή, η οποία από την μια θα απαντούσε στην νέα πολιτική γραμμή του Κεμάλ και από την άλλη θα ξεκαθάριζε τις δικές της τοποθετήσεις ως προς την εξασφάλιση της κρατικής δομής, την βάση νομιμοποίησης της, τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών και την ενσωμάτωση στην παγκόσμια οικονομία. Εξαιτίας της έλλειψης πρωτοβουλιών στο εσωτερικό της και την μη μετεξέλιξη της σε ένα πολιτικό κόμμα, η συντηρητική ομαδοποίηση υπέκυψε στις προθέσεις του Κεμάλ και με την διάλυση της εθνοσυνέλευσης έπαψε να εκπροσωπείται σε κοινοβουλευτικό επίπεδο.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι ανεξάρτητα από την φιλελεύθερη και την συντηρητική ομαδοποίηση, στις αρχές του 1923 στο πολιτικό πεδίο της Άγκυρας και της Κωνσταντινούπολης έλαβαν χώρα και ανεξάρτητες πολιτικές πρωτοβουλίες. Σε ότι αφορά την περίπτωση της Άγκυρας, ο Ντεμιρέλ αναφέρει ότι στις αρχές του Μαρτίου του 1923 υπήρξαν πρωτοβουλίες οι οποίες στόχευαν να οργανώσουν όσους βουλευτές δεν είχαν ενταχθεί στις δυο κοινοβουλευτικές ομάδες⁶⁸⁷. Την ίδια περίοδο στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν τουλάχιστον δυο εστίες αντιπολίτευσης. Η μια από αυτές αποτελούταν από τα πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου τα οποία κατέβαλλαν προσπάθειες για να αναδιοργανωθούν. Τα πρακτικά της δίκης για την απόπειρα δολοφονίας του Κεμάλ του 1926 στην οποία θα αναφερθούμε στην συνέχεια της παρούσας μελέτης ρίχνουν φως σε αυτές τις προσπάθειες⁶⁸⁸. Έτσι, γνωρίζουμε ότι το 1923 υπήρχαν τρεις διαφορετικές απόψεις στους κόλπους των Νεότουρκων σε ότι αφορά την αναδιοργάνωση του κινήματος τους⁶⁸⁹. Μια άποψη συνιστούσε την ένταξη των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου στο Λαϊκό Κόμμα και την καταβολή προσπαθειών για τον έλεγχο της ηγεσίας του νεοϊδρυθέντος κόμματος. Μια

⁶⁸⁷ Βλπ. Ahmet Demirel, *Ali Şükrü Bey'in ...*, σελ.: 53.

⁶⁸⁸ Για τα πρακτικά της δίκης βλπ. Selma Ilkan & Faruk Ilkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi (Το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας)*, Κωνσταντινούπολη: 2005.

⁶⁸⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:197-198 και 429-431.

άλλη άποψη, συνιστούσε την ένταξη των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου στο Λαϊκό Κόμμα ως μια ανεξάρτητη ομάδα και την διατήρηση της αυτονομίας της ομάδας μέσα στα πλαίσια του νέου κόμματος. Μια τρίτη άποψη συνιστούσε την επανίδρυση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Τον Απρίλιο του 1923 υπερίσχυσε η τελευταία άποψη και στα μέσα αυτού του μηνός στην Κωνσταντινούπολη έλαβε χώρα μια συγκέντρωση των πρώην μελών του κόμματος στην οποία συζητήθηκε η επανίδρυση του. Σε αυτή την συγκέντρωση συμφωνήθηκε ένα πρόγραμμα το οποίο χαιρέτιζε μεν την κατάργηση της μοναρχίας, προέβλεπε δε την δημιουργία νέου συντάγματος και γερουσίας με σκοπό να αντισταθμιστεί ο πολιτικός ρόλος του Μουσταφά Κεμάλ. Επίσης, σε αυτό το πρόγραμμα τονιζόταν ότι η πρωτεύουσα της χώρας θα παράμενε η Κωνσταντινούπολη⁶⁹⁰. Η επανίδρυση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου παρέμεινε ανολοκλήρωτη καθώς ήρθε αντιμέτωπη με την αντίθεση του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του.

Το 1923 στην Κωνσταντινούπολη την δεύτερη εστία αντιπολίτευσης αποτελούσαν οι παράγοντες της οθωμανικής εκδοχής του φιλελευθερισμού. Αν και η επικράτηση της νέας εθνικής κρατικής δομής της Άγκυρας και η κατάργηση της μοναρχίας μαζί με την αποχώρηση πολλών σημαντικών παραγόντων της στο εξωτερικό⁶⁹¹ και την εξουδετέρωση κάποιων άλλων από τους συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ⁶⁹² είχαν θέσει εκτός πολιτικού πεδίου τους συγκεκριμένους παράγοντες, το 1923 στην οθωμανική πρωτεύουσα είχαν παραμείνει κάποια στοιχεία τα οποία εξακολουθούσαν να εκφράζουν την αντίθεση τους με τις πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ⁶⁹³. Αυτά τα στοιχεία ξεκινώντας από την Άνοιξη του 1922 συγκρούονταν στο Πανεπιστήμιο της

⁶⁹⁰ Για την συγκέντρωση και το πρόγραμμα βλπ. το ίδιο, σελ.: 260-264.

⁶⁹¹ Πριν αποχωρήσουν στο εξωτερικό, τον Αύγουστο του 1922 κάποια στελέχη του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης πρότειναν την ανατροπή της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης. Το συγκεκριμένο σχέδιο συζητήθηκε στους κύκλους του κόμματος και δεν έγινε δεκτό. Τότε πολλοί παράγοντες άρχισαν να αποχωρούν για το εξωτερικό. Βλπ. Orhan Kolođlu, *Mondros'tan Mudanya'ya ...*, σελ.: 187.

⁶⁹² Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η δολοφονία του Υπουργού Εσωτερικών της κυβέρνησης του Φερίτ Πασά και εκδότη της εφημερίδας Σαμπάχ, Αλί Κεμάλ. Τον Σεπτέμβριο του 1922 ο Αλί Κεμάλ παρασύρθηκε σε μια πλατεία από τους οπαδούς του Κεμάλ και λιντσαρίστηκε από το πλήθος. Για την τραγική δολοφονία του ενδεικτικά βλπ. FO. 371/7909/ E.12129 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.:36-37.

⁶⁹³ Οι αγγλικές αναφορές στα μέσα του 1923 αναφέρονται στην δράση των πρώην μελών του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης. Ενδεικτικά βλπ. FO.371/9070 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.:153.

Κωνσταντινούπολης με τους οπαδούς του Μουσταφά Κεμάλ⁶⁹⁴. Επίσης, οι συγκεκριμένοι κύκλοι εξέφραζαν την απογοήτευσή τους για το γεγονός ότι δεν ήταν ενήμεροι για τις προθέσεις του Μουσταφά Κεμάλ και ότι ήταν αποκομμένοι από την Άγκυρα⁶⁹⁵. Άμεση συνέπεια της συγκεκριμένης δυσανασχέτησης ήταν το γεγονός ότι στις εκλογές του 1923 στο πολιτικό πεδίο της Κωνσταντινούπολης εμφανίστηκαν απομονωμένες ανεξάρτητες πολιτικές πρωτοβουλίες οι οποίες απομονωμένες καθώς ήταν δεν εξασφάλισαν καμία αξιοσημείωτη επιτυχία⁶⁹⁶. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι κατά την διάρκεια των εκλογών του 1923 στην Κωνσταντινούπολη, εξαιτίας της δράσης των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου και του οθωμανικού φιλελευθερισμού, τα σχέδια του Μουσταφά Κεμάλ αντίκρισαν σοβαρές αντιστάσεις και η εκλογική διαδικασία ολοκληρώθηκε με αξιοσημείωτη καθυστέρηση⁶⁹⁷.

⁶⁹⁴ Αναλυτικότερα βλπ. Yener Oruç, *Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip (Ο Ιδεολόγος Πολεμιστής του Ατατούρκ ο Δρ. Ρεσίτ Γκαλίπ)*, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.: 209-210.

⁶⁹⁵ Ενδεικτικά βλπ. FO. 371/9130 στο ίδιο, σελ.: 202-204.

⁶⁹⁶ Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του προέδρου του Δικηγορικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης, του Λουτφί Μπέη ο οποίος επιχείρησε να συμμετάσχει στις εκλογές ανεξάρτητα με βάση ένα φιλελεύθερο πρόγραμμα το οποίο δημιούργησε ο ίδιος. Το επιχείρημα του δεν σημείωσε επιτυχία. Βλπ. Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafai-i Hukuk'tan ...*, σελ.: 475-476.

⁶⁹⁷ Βλπ. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.: 211.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ΝΕΑ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΟΜΜΑΤΑ (1923-1938)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΤΟ ΡΕΠΟΥΜΠΑΙΚΑΝΙΚΟ ΛΑΪΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ (1923-1925)

Το καλοκαίρι του 1923 αποτέλεσε κομβικό σημείο στην καριέρα του Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος πρόλαβε να εξασφαλίσει την επικράτησή του στο πολιτικό πεδίο της ανατολικής ενδοχώρας και της νέας εθνικής δομής της Άγκυρας, βασισμένος στην συνεργασία της άρχουσας συμμαχίας της Ανατολής. Μετά τον τερματισμό των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών, ο νέος ηγέτης επικέντρωσε την προσοχή του σε δυο μέτωπα: Από την μια, στην Λοζάννη κατέβαλλε προσπάθειες για να εξασφαλίσει την τελική διεθνή αναγνώριση και κατοχύρωση όσων εξασφαλίστηκαν στο πολεμικό μέτωπο και κυρίως της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Από την άλλη, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, προχώρησε στην διεξαγωγή εκλογών για την σύγκλιση μιας νέας βουλής η οποία θα λάμβανε στην ιστορία την θέση της ως η βουλή η οποία επικύρωσε την Συνθήκη Λοζάνης¹.

Στις εκλογές του 1923 ο Κεμάλ επέβαλλε τους υποψήφιους του χρησιμοποιώντας όλες τις δυνάμεις της γραφειοκρατίας και κυρίως τις ένοπλες δυνάμεις². Άμεσο αποτέλεσμα

¹ Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Τσακάν στην νέα βουλή οι καριερίστες αποτελούσαν την πλειοψηφία. Εκτός από τους καριερίστες και τους θρησκευτικούς ηγέτες, στην νέα βουλή συμμετείχαν και βουλευτές που ανήκαν σε άλλες κοινωνικές ομάδες όπως αυτή των επαγγελματιών (ιατροί, δάσκαλοι, δικηγόροι κ.ο.κ.), της μεσαίας τάξης (έμποροι, χρηματιστές κ.ο.κ.) και των προκρίτων (ιδιοκτήτες γης στο σύνολο τους). Αναλυτικότερα βλπ., İsil Çakan, *Türk Parlamento Tarihi'nde İkinci Meclis (Η Δεύτερη Βουλή στην Τουρκική Κοινοβουλευτική Ιστορία)*, Κωνσταντινούπολη: 1999, σελ.: 111. Στην νέα βουλή συμμετείχαν μόλις 10 θρησκευτικοί ηγέτες. Βλπ. Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.: 407. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η μικρή ομάδα των θρησκευτικών ηγετών λειτούργησε ως ισλαμική βάση νομιμοποίησης των μεταρρυθμίσεων που προώθησε ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του.

² Ο Ζεκί Καντιρμπέιογλου στα απομνημονεύματά του, καθώς αναφέρεται στην εκλογή του στην νέα βουλή, αναφέρεται αναλυτικά στην ανάμειξη του στρατού στην εκλογική διαδικασία και την επιβολή των υποψηφίων του Κεμάλ. Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:185-188. Ο Καντιρμπέιογλου υπήρξε ο μοναδικός ανεξάρτητος βουλευτής στην νέα βουλή. Ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του αρχικά προσπάθησαν να εμποδίσουν την συμμετοχή του στην νέα βουλή. Έτσι, ο Καντιρμπέιογλου συμμετείχε στην νέα βουλή με καθυστέρηση. Αναλυτικότερα βλπ. Το ίδιο, σελ.:

αυτής της εξέλιξης ήταν το γεγονός ότι στην νέα βουλή έπαψε να αντιπροσωπεύεται η φιλελεύθερη Δεύτερη Ομάδα της πρώτης κοινοβουλευτικής περιόδου. Παρά το γεγονός όμως, ότι όλα τα μέλη της νέας βουλής είχαν επιλεγθεί προσεκτικά από τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ, αμέσως μετά την λειτουργία της, και όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, ήρθε στην επιφάνεια το εξής φαινόμενο: Στην νέα βουλή, ο Μουσταφά Κεμάλ μπορούσε να θεωρήσει δεδομένη την συνεργασία μόνο μιας μερίδας των γραφειοκρατών. Συγκεκριμένα, ο Ισμέτ Ινονού και μια μερίδα των στρατηγών και γραφειοκρατών ήταν αυτοί που πίστευαν ότι ο εκδυτικισμός και ο εκσυγχρονισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών μπορούσε να εξασφαλιστεί μονάχα υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ. Στην νέα βουλή λάμβανε επίσης μέρος μια μερίδα των καριεριστών καθώς και άλλες κατηγορίες της άρχουσας συμμαχίας (κυρίως επαγγελματίες και πρόκριτοι) οι οποίες διαφωνούσαν σε πολλά σημεία με την πολιτική γραμμή του Μουσταφά Κεμάλ, του Ισμέτ Ινονού και των υποστηρικτών τους. Αυτή η κοινοβουλευτική αντιπολίτευση υποστηριζόταν και από την μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης (δημοσιογράφοι, δικηγόροι, έμποροι και πρώην μέλη του Κόμματος της Ενότητας και Προόδου) καθώς και από τους πρόκριτους και θρησκευτικούς ηγέτες της ανατολικής ενδοχώρας οι οποίοι αν και δεν αντιπροσωπεύονταν στην νέα βουλή, εξακολουθούσαν να ασκούν κριτική στις πρωτοβουλίες του Κεμάλ.

Στην νέα περίοδο που ακολούθησε, η μια μερίδα καριεριστών, η οποία υποστήριζε τον Κεμάλ, συγκρούστηκε με τις υπόλοιπες μερίδες της άρχουσας συμμαχίας. Αυτή η σύγκρουση έλαβε χώρα στη βάση δυο αντίπαλων πολιτικών γραμμών, οι οποίες διαμορφώθηκαν μέσα από την ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία της ίδρυσης της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Η διεξοδική ανάλυση της σύνθεσης της κάθε πλευράς, καθώς και των συγκρουόμενων πολιτικών τοποθετήσεων και πρωτοβουλιών που τις χαρακτήρισαν, επιχειρείται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

194,196. Η αγγλική εφημερίδα "The Daily Telegraph" στις 19 Ιουλίου 1923 χαρακτήρισε τις τουρκικές εκλογές ως ένα "αστείο και κακοσυστημένο μπαλέτο", στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si (Ο Αγγλικός Τύπος και η Τουρκία του Ατατούρκ)*, Άγκυρα: 2002, σελ.: 121

I. Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΟΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Η σύγχρονη ιστοριογραφία ασχολείται με τις διπλωματικές εκφάνσεις της Συνθήκης της Λοζάννης και αγνοεί το γεγονός ότι οι διαπραγματεύσεις της Λοζάννης καθώς και η συνθήκη που υπογράφηκε στο τέλος αυτών των διαπραγματεύσεων καθόρισαν την σύνθεση του πολιτικού στρατοπέδου και την πολιτική γραμμή του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του κατά τα χρόνια της ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Η πορεία προς την Συνθήκη της Λοζάννης επέβαλλε την στενή συνεργασία του Μουσταφά Κεμάλ με την ομάδα των καριεριστών με την οποία γειτνίαζε ιδεολογικά και η οποία είχε ταχθεί με το μέρος του, ήδη από την περίοδο ίδρυσης του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης³. Από αυτή την ομάδα των καριεριστών ξεχώριζε ένα όνομα, αυτό του Ισμέτ Ινονού. Ο Ινονού ήταν ο στρατηγός του Μουσταφά Κεμάλ στο ελληνικό μέτωπο. Ο Κεμάλ τον επέλεξε πρώτα ως διαπραγματευτή στην Συνθήκη των Μουδανίων και στην συνέχεια ως επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας στην Λοζάννη⁴. Το τελικό αποτέλεσμα της Λοζάννης ήταν αυτό που έφερε πιο κοντά τους δυο άνδρες⁵.

Ο Ισμέτ Ινονού κατά την περίοδο των διαπραγματεύσεων στην Λοζάννη υποστηριζόταν από μια μικρή ομάδα καριεριστών. Ο Καραοσμάνογλου κάνει λόγο για 30 με 40 συνεργάτες του Ινονού οι οποίοι τον στήριζαν από το 1921⁶, και που υποστήριζαν παράλληλα -μηδενός εξαιρουμένου- την ανάγκη της χώρας να προχωρήσει στον δρόμο

³ Υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Μουσταφά Κεμάλ διαφώνησε με την συγκεκριμένη ομάδα. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι κατά την εκλογική περίοδο του 1923 ο Ινονού διαφώνησε με τον Κεμάλ για την εκλογή κάποιων βουλευτών. Αναλυτικότερα βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:194. Κατά την περίοδο της Συνδιάσκεψης της Λοζάννης, ο Κεμάλ παραμερίζοντας τον ρόλο της κυβέρνησης Ορμπάι, υπαγόρευε στον Ινονού τις κατευθυντήριες γραμμές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής τις οποίες τις εφάρμοζε στην Λοζάννη. Το αναφέρει ο Νουρ στο Rıza Nur, *Lozan Hatıraları (Τα Απομνημονεύματα της Λοζάννης)*, Κωνσταντινούπολη:1999, σελ.:61.

⁴ Η επιτυχία του Ινονού στα Μουδανιά έπεισε τον Κεμάλ για την λήψη της συγκεκριμένης απόφασης. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (Ο Δεύτερος Άνθρωπος)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2001, σελ.:216.

⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:271.

⁶ Ο Νουρ αναφερόμενος στον στενό κύκλο του Ισμέτ Ινονού αναφέρει βουλευτές και δημοσιογράφους όπως οι Νετζατί , Βασίφ, Χαμντουλλάχ, Φαλίχ Ριφκί Ατάϊ, Ρουσέν Εσρέφ, Ρετζέπ, Ρετζέπ Ζουχτού, Σαφφέντ, Γιακούπ Καντρί. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım (Τα Απομνημονεύματα μου)*, Τρίτος Τόμος, σελ.:279, 458, και 460.

των μεταρρυθμίσεων και του εκδυτικισμού⁷. Σύμφωνα με τον Ινονού και τους υποστηρικτές του, για να διατηρηθεί η ανεξαρτησία η οποία επιτεύχθηκε στο πεδίο της μάχης, οι θεσμοί και οι κοινωνικοοικονομικές δομές της χώρας έπρεπε να εκσυγχρονιστούν σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα⁸. Για να επιτευχθεί αυτό υπήρχε ανάγκη για μια αποφασιστική ηγεσία η οποία θα οδηγούσε την χώρα σε μια νέα περίοδο ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων. Για τον Ινονού και τους συνεργάτες του, ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν ο ηγέτης ο οποίος μπορούσε να οδηγήσει την χώρα στην νέα περίοδο των μεταρρυθμίσεων⁹. Για τους ίδιους δεν ετίθετο ζήτημα επιστροφής στην συνταγματική μοναρχία της προηγούμενης περιόδου¹⁰. Ο Κεμάλ, ο δικός του ιδιαίτερος κύκλος συνεργατών μαζί με τον Ινονού και τους υποστηρικτές του, αποτελούσαν την ομάδα η οποία θα διεκδικούσε την εξουσία στην νέα περίοδο, στο όνομα ενός ριζοσπαστικού εκδυτικισμού.

Κατά την περίοδο του Συνεδρίου της Λοζάννης και των διαπραγματεύσεων, ο Μουσταφά Κεμάλ συμφώνησε με τον Ινονού και τους υποστηρικτές του στην δημιουργία μιας ενιαίας πολιτικής γραμμής. Η τουρκική αντιπροσωπεία στην Λοζάννη ακολούθησε πιστά αυτήν την ενιαία πολιτική γραμμή, που με βάση τις θέσεις της, επιτεύχθηκε η τελική συμφωνία. Η ενιαία πολιτική γραμμή του Κεμάλ, του Ινονού και των υποστηρικτών τους υπογράμμισε ότι: Με το τέλος των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών, ο νέος εθνικός θεσμός της Άγκυρας, η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας και η κυβέρνηση της είχε ως πρωταρχικό στόχο την εξασφάλιση της

⁷ Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:31-32.

⁸ Οι αγγλικές εκθέσεις και αναφορές της περιόδου ρίχνουν φως στην ιδεολογική τοποθέτηση αυτής της ομάδας. Γίνεται λόγος για μια νέα ιντελιγκέντσια της Ανατολής η οποία τάσσεται υπέρ ενός ριζοσπαστικού εκδυτικισμού. Βλπ. FO.424/260, p.7-10. No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Πέμπτος Τόμος, Άγκυρα:2005, σελ.: 371-373.

⁹ Γνωρίζουμε ότι εξαρχής ο κύκλος του Ισμέτ Ινονού δεν θεωρούσε δεδομένη την συνεργασία του Μουσταφά Κεμάλ και υπήρχαν αμφιβολίες για τις πραγματικές του προθέσεις. Επικρατούσε ο εξής προβληματισμός: Σε μια περίοδο που η συμφωνία για το μεταρρυθμιστικό έργο στο κοινοβούλιο δεν ήταν δεδομένη, ο Κεμάλ ήταν αυτός που μπορούσε να πραγματοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις και να εξασφαλίσει την πρόσβαση αυτής της μερίδας των καριεριστών στην εξουσία. Ο Κεμάλ θα προχωρούσε με αυτό το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα ή θα επέλεγε απλώς να ενισχύσει την εξουσία του και να εξουδετερώσει όσους την αμφισβητούσαν; Σε περίπτωση που λάμβανε χώρα η δεύτερη υπόθεση, ο Ατάϊ τονίζει χαρακτηριστικά ότι «ο Ινονού και οι οπαδοί του, οι οποίοι ήταν υπέρ ενός ριζοσπαστικού εκδυτικισμού, θα παρέμειναν ως μικρή εκσυγχρονιστική ομάδα η οποία πλέον δεν θα μπορούσε να στηριχθεί στην συνεργασία του παλατιού». Ο Ατάϊ με την συγκεκριμένη επισήμανση του αναφέρεται στις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ που πραγματοποιήθηκαν από μια μικρή εκσυγχρονιστική μερίδα γραφειοκρατών η οποία υποστηριζόταν από το Παλάτι. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya (Τσιάνκαγια)*, Κωνσταντινούπολη: 1984, σελ.:379-380, 386. Ο Ινονού στα απομνημονεύματά του αφήνει να εννοηθεί ότι ο ίδιος και οι συνεργάτες του συμφωνούσαν με την συγκέντρωση των εξουσιών στο πρόσωπο του Κεμάλ. Βλπ. Ενδεικτικά İsmet İnönü, *Hatıralar (Απομνημονεύματα)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.: 457.

¹⁰ Βλπ. σημ.8.

αναγνώρισης της κυριαρχίας και της ανεξαρτησίας του. Καθώς επίσης και της ισότητας του με τα υπόλοιπα έθνη κράτη της διεθνούς κοινότητας. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος (η αναγνώριση της κυριαρχίας και της ισότητας), η τουρκική αντιπροσωπεία στην Λοζάννη υπό την καθοδήγηση του Μουσταφά Κεμάλ, διευκρίνισε επανειλημμένα στους Συμμάχους ότι η νέα εθνική δομή σηματοδοτούσε την ίδρυση ενός ενιαίου εθνικού κράτους του οποίου η κοινωνικοοικονομική δομή εμπνεόταν από τα δυτικά κοινωνικοοικονομικά πλαίσια. Με αυτό τον τρόπο, το 1923 στο τουρκικό πολιτικό πεδίο άρχισε να αναδύεται μια νέα πολιτική κατευθυντήρια γραμμή η οποία στα τέλη της δεκαετίας του 20' χαρακτηρίστηκε ως "κεμαλισμός", και η οποία προσέγγιζε τον εκδυτικισμό και εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών και κρατικών δομών, ως ένα ζωτικής σημασίας μέσο το οποίο εγγυόταν την ισοτιμία και τον ενιαίο, εθνικό χαρακτήρα της νέας εθνικής δομής της Άγκυρας.

Αναλυτικότερα, στα πλαίσια της αναγνώρισης της κυριαρχίας, της ανεξαρτησίας και της ισότητας της νέας εθνικής δομής, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του, έθεσαν τρεις προϋποθέσεις για την επίτευξη της τελικής συμφωνίας στην Λοζάννη¹¹: Αναγνώριση της κυριαρχίας της κυβέρνησης της Άγκυρας σε όλα τα εδάφη που απελευθερώθηκαν από τα στρατεύματα της (ανατολικά σύνορα και Μικρή Ασία)¹², μη ανάμειξη ξένων δυνάμεων στην διακυβέρνηση της χώρας¹³ και κυρίως στην λειτουργία της γραφειοκρατίας (όχι περιορισμοί στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας) και κατάργηση των διομολογήσεων¹⁴. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι, σε γενικές γραμμές και στο σύνολο τους,

¹¹ Αναλυτικότερα για τις προϋποθέσεις βλπ. Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış Politikası (Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:217-218.

¹² Ο Νουρ τονίζει ότι οι ένοπλες δυνάμεις επέμεναν στην διατήρηση της Μοσούλης και πίεσαν προς αυτή την κατεύθυνση τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συνεργάτες του. Βλπ. Rıza Nur, *Rıza Nur'un ...*, σελ.:96. Η αγγλική εφημερίδα "Daily Telegraph", μετά την ολοκλήρωση του Συνεδρίου της Λοζάννης, στις 15 Αυγούστου 1923 σε κύριο άρθρο της τόνισε ότι η Τουρκία επιθυμούσε διατήρηση της Μοσούλης για την εσωτερική της ασφάλεια. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:52.

¹³ Ο Μουσταφά Κεμάλ και οι συνεργάτες του διατηρούσαν τις επιφυλάξεις τους σε ότι αφορά την Κοινωνία των Εθνών γιατί θεωρούσαν ότι αυτός ο θεσμός βρισκόταν υπό την καθοδήγηση των μεγάλων δυνάμεων και επισκίαζε την κυριαρχία των μικρότερων εθνών. Συνέντευξη του Μουσταφά Κεμάλ στην αμερικανική εφημερίδα "Saturday Evening" στις 13 Ιουλίου 1923 στο *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 16^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:39

¹⁴ Σε ότι αφορά τις διομολογήσεις η τουρκική αντιπροσωπεία στην Λοζάννη διευκρίνισε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί την συνέχεια τους επειδή αυτές είχαν καταργηθεί μονομερώς από την κυβέρνηση των Νεότουρκων το 1915. Βλπ. Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan'ın Perde Arkası (Το Παρασκήνιο της Λοζάννης στα Μυστικά Έγγραφα)*, Άγκυρα:2006, σελ.:184.

αυτές οι προϋποθέσεις ικανοποιούσαν τις προσδοκίες όλων των μερίδων της άρχουσας συμμαχίας¹⁵.

Στα πλαίσια του ενιαίου, εθνικού κράτους του οποίου η κοινωνικοοικονομική δομή θα εμπνεόταν και θα στηριζόταν στα δυτικά κοινωνικοοικονομικά πλαίσια, ο Μουσταφά Κεμάλ και οι συνεργάτες του στις συνομιλίες τους με τους Σύμμαχους, κατά την διάρκεια του Συνεδρίου της Λοζάννης, έδωσαν έμφαση σε δυο σημεία: Από την μια διευκρίνισαν ότι η νέα εθνική κρατική δομή της Άγκυρας θα είχε κοσμικό χαρακτήρα και θα στηριζόταν στο έθνος, και όχι σε μια θρησκευτική κοινότητα¹⁶. Οι ίδιοι τόνισαν ότι όλοι οι θεσμοί και όλες οι δομές του νέου κράτους θα εμπνεόταν από την εθνική και όχι την θρησκευτική αρχή¹⁷. Από την άλλη, με τις τοποθετήσεις και τις πρωτοβουλίες

¹⁵ Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις κατά διαστήματα δημιούργησαν εντάσεις εντός της τουρκικής αντιπροσωπείας στην Λοζάννη. Σε γενικές γραμμές αυτές οι εντάσεις οφειλόταν στο εξής γεγονός: Ο Ισμέτ Ινονού και οι συνεργάτες του στόχευαν στην συνεργασία ουδέτερων ξένων δυνάμεων στο διπλωματικό πεδίο και πίστευαν ότι η ανοικοδόμηση της χώρας τους μπορούσε να επιτευχθεί με την εισροή ουδέτερου ξένου κεφαλαίου (λ.χ. το αμερικανικό) το οποίο θα εστίαζε την οικονομική του δράση αποκλειστικά στο εσωτερικό της χώρας. Μια άλλη μερίδα της τουρκικής αντιπροσωπείας υποστήριζε ότι παρόλο που η Βρετανία και η Γαλλία υπήρξαν εχθρικές προς την χώρα στο παρελθόν, στην νέα περίοδο υπήρχε ανάγκη για την προσέγγιση της αγγλικής και γαλλικής διπλωματίας καθώς και του αγγλικού και γαλλικού κεφαλαίου. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο ίδιος ο Κεμάλ δήλωσε στην αμερικανική εφημερίδα "Saturday Evening" στις 13 Ιουλίου 1923 ότι η χώρα του επιθυμεί την συνεργασία με το αμερικανικό κεφάλαιο επειδή αυτό δεν έχει την πρόθεση να αναμειχθεί στην διακυβέρνηση της χώρας του. Στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:37 – 38. Η αγγλική εφημερίδα "Daily Herald" στις 10 Μαΐου 1923 έγραφε ότι η τουρκική κυβέρνηση επιθυμεί την εισροή του ξένου κεφαλαίου στην χώρα, όχι όμως την εγκαθίδρυση ενός αποικιοκρατικού καθεστώτος στο εσωτερικό της χώρας. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:42. Για την σύγκρουση εντός της τουρκικής αντιπροσωπείας βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:208-209 και Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan'ın ...*, σελ.:108

¹⁶ Η συγκεκριμένη θέση υποστηρίχθηκε από την τουρκική αντιπροσωπεία στην Λοζάννη κατά τις διαπραγματεύσεις που αφορούσαν το μέλλον των μειονοτήτων της Τουρκίας. Ο Ισμέτ Ινονού, ο Ριζά Νουρ και οι συνεργάτες τους εγγυήθηκαν τα δικαιώματα των μειονοτήτων με βάση το γεγονός ότι η Τουρκία στο άμεσο μέλλον θα ήταν ένα "σύγχρονο, κοσμικό κράτος" σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.: 323, 354 και The Times, 13 Δεκεμβρίου 1923 στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:28. Οι αγγλικές μυστικές αναφορές της περιόδου θεωρούν θετικό στοιχείο το γεγονός ότι η Άγκυρα δεν στηρίζεται σε παντουρανικές και πανισλαμιστικές πολιτικές. FO.424/260, p.7-10. No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:374-375.

¹⁷ Κατά την περίοδο του Συνεδρίου της Λοζάννης, υπογραμμίζοντας την σημασία της εθνικής αρχής ο Μουσταφά Κεμάλ τόνισε επανειλημμένα ότι η κυβέρνηση του δεν έχει καμία σχέση με τις πανισλαμιστικές τοποθετήσεις του παρελθόντος και ευχήθηκε σε όλα τα μουσουλμανικά έθνη να αποκτήσουν ξεχωριστά την ανεξαρτησία τους. Ενδεικτικά βλπ. Σημ.15, σελ.:37-38. Παράλληλα, υπερβαίνοντας τα κοινωνικά πλαίσια που έχει ορίσει η ισλαμική παράδοση, την συγκεκριμένη περίοδο ο Κεμάλ πραγματοποίησε αναφορές στην ισότητα των φύλων και στην σημασία της αναβάθμισης του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας. Ενδεικτικά βλπ., το ίδιο, σελ.:40. Την προτίμηση του Κεμάλ και των συντρόφων του για την εθνική αρχή και όχι την θρησκευτική την υπογράμμισε ο ξένος τύπος. Ενδεικτικά βλπ., "New Statesman" στις 7/10/1922 και 11/10/1922, "The Manchester Guardian" στις 10/3/1922 στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:25, 27 και 68 αντιστοίχως. Δίνοντας μεγάλη έμφαση στον διαχωρισμό θρησκείας – πολιτικής που πραγματοποίησαν ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του, η αγγλική εφημερίδα "The Daily Telegraph" στις 5 Φεβρουαρίου 1923 χαρακτήρισε τον Μουσταφά Κεμάλ ως "άγγλο φιλελεύθερο εκσυγχρονιστή". Στο ίδιο, σελ.:67.

τους, έδειξαν ότι ο βασικός τους στόχος ήταν η οικονομική (καπιταλιστική) ανάπτυξη με βάση τα δυτικά πρότυπα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το χειμώνα του 1923, διοργάνωσαν το Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης (στο οποίο αναφερθήκαμε στα προηγούμενα κεφάλαια¹⁸), και παραχώρησαν μεγάλα προνόμια σε μια αμερικανική εταιρία¹⁹, τονίζοντας επανειλημμένα ότι επιθυμούσαν την εισροή ξένου κεφαλαίου στην χώρα με σκοπό να επιτευχθεί η ανοικοδόμηση της²⁰.

Η συνολική εκτίμηση της Συνθήκης της Λοζάννης είναι ένα θέμα που υπερβαίνει τα πλαίσια της παρούσας μελέτης. Αυτό όμως που πρέπει να τονιστεί είναι το γεγονός πως η Συνθήκη της Λοζάννης, στην τελική της μορφή, βρισκόταν σε συνάρτηση με τις προϋποθέσεις και τους στόχους του εκδυτικισμού και της οικονομικής ανάπτυξης, που έθεσαν εξαρχής ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι σύντροφοί τους. Ο εκδυτικισμός και ο εκσυγχρονισμός λοιπόν ως εγγύηση για την ισοτιμία και την ανεξαρτησία του ενιαίου, εθνικού και κοσμικού κράτους, αποτέλεσε τη νέα ενιαία πολιτική γραμμή του Κεμάλ και των συντρόφων του. Αυτή η γραμμή θα αποτελούσε την βάση συνεργασίας του Μουσταφά Κεμάλ και του κύκλου του με αυτόν του Ισμέτ Ινονού και των υποστηρικτών του. Ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι συνεργάτες τους, στην νέα περίοδο, θα διεκδικήσουν την εξουσία στο όνομα αυτής της ενιαίας πολιτικής γραμμής.

Η περίοδος κατά την οποία υπογράφηκε η Συνθήκη της Λοζάννης, συνέπιπτε με το τέλος της εκλογικής διαδικασίας και την έναρξη της λειτουργίας της νέας βουλής στην Τουρκία. Ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν ο πρόεδρος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας η οποία, όπως είδαμε παραπάνω, είχε ιδρυθεί με σκοπό να "απελευθερώσει"

¹⁸ Ο Οράν τονίζει ότι μέσα από το συγκεκριμένο συνέδριο ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του στόχευαν να δώσουν το μήνυμα ότι επιθυμούν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας τους σύμφωνα με τα δυτικά καπιταλιστικά πλαίσια. Βλπ. Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:218.

¹⁹ Το συγκεκριμένο προνόμιο είναι γνωστό με την ονομασία της αμερικανικής εταιρίας ως "Προνόμιο Τσέστερ" και αφορά την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων της χώρας, την ανάπτυξη του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου καθώς και των λιμανιών της χώρας καθώς και την εισαγωγή τεχνολογίας και μηχανών. Αναλυτικότερα βλπ. Salahî R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan'ın ...*, σελ.:172, V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Η Γέννηση της Νέας Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2008,σελ.:200-206 και Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi Tarihi (Οικονομική Ιστορία Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη:2008,σελ.: 39.

²⁰ Αναφερόμενη σε αυτές τις τοποθετήσεις, η αγγλική εφημερίδα "The Daily Telegraph" στις 6 Φεβρουαρίου 1923 έγραφε χαρακτηριστικά ότι "η Τουρκία οδεύει προς τον καπιταλισμό". Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:67. Στις 3 Μαρτίου 1923, το αγγλικό περιοδικό "The Economist" σε κύριο άρθρο του διευκρίνιζε ότι σε περίπτωση που η Τουρκία γίνει μια καπιταλιστική χώρα, η Αγγλία δεν θα έχει κανένα λόγο για να μην συνάψει ειρήνη μαζί της. Στο ίδιο, σελ.:37. Στο τέλος του Συνεδρίου της Λοζάννης, με σκοπό να εξασφαλίσει την κατάργηση των διομολογήσεων, η τουρκική αντιπροσωπεία προχώρησε στην απόδοση γραπτών εγγυήσεων προς τις μεγάλες δυνάμεις και εγγυήθηκε την ελεύθερη είσοδο του ξένου κεφαλαίου στην χώρα. Βλπ. Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:237 και İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.: 408.

την χώρα και τον Χαλίφη. Ο Χαλίφης, μετά τον διαχωρισμό της χαλιφικής από την σουλτανική εξουσία, παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη, η οποία προετοιμαζόταν για την αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων. Στην χώρα, εκείνη την περίοδο, επικρατούσε μια ασάφεια ως προς την τελική θεσμική μορφή της νέας εθνικής δομής της Άγκυρας: Θα μετεξελισσόταν σε μια δημοκρατία ή θα λάμβανε χώρα μια επιστροφή σε προηγούμενα σχήματα διακυβέρνησεως (λ.χ. μια συνταγματική μοναρχία στην οποία ο αρχηγός του κράτους –ο Χαλίφης- θα είχε συμβολικές αρμοδιότητες). Αυτό ήταν το πρωταρχικό ζήτημα το οποίο απασχολούσε στην νέα περίοδο τον Μουσταφά Κεμάλ και το οποίο βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με το πολιτικό του μέλλον. Ταυτόχρονα, το πολιτικό μέλλον των στενών συνεργατών του, αυτό του Ινονού και των υποστηρικτών του, παρέμενε αβέβαιο. Στις αρχές του Αυγούστου του 1923 ο Ινονού διατελούσε Υπουργός Εξωτερικών, ενώ στο κυβερνητικό συμβούλιο δεν συμπεριλαμβανόταν κανένας από τους υποστηρικτές του. Ο πρωθυπουργός της κυβερνήσεως, Ραούφ Ορμπάι, έχοντας διαφωνήσει με τους χειρισμούς του Ινονού στην Λοζάννη, στις 4 Αυγούστου 1923, παραιτείται από το αξίωμα του πρωθυπουργού και φέρνει στην επιφάνεια ένα σημαντικό ζήτημα: Την διάσπαση των καριεριστών, και την άσκηση αντιπολίτευσης μιας μερίδας υψηλόβαθμων πασάδων προς την εξουσία και τους χειρισμούς του Κεμάλ, του Ινονού και των συνεργατών τους. Παράλληλα, υπήρχε ένα σημαντικό ζήτημα σε ότι αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο Ινονού και οι συνεργάτες του θα εξασφάλιζαν τον έλεγχο της κυβέρνησης με σκοπό να προωθήσουν την ενιαία πολιτική γραμμή που αναλύθηκε παραπάνω.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, η εξασφάλιση του ανώτατου αξιώματος της νέας εθνικής δομής, του ελέγχου της κυβέρνησης καθώς και η αντιμετώπιση του ρήγματος στους κόλπους της γραφειοκρατίας σε συνάρτηση με την ενιαία πολιτική γραμμή που καθορίστηκε κατά την διάρκεια του Συνεδρίου της Λοζάννης (ισότιμο, ανεξάρτητο, ενιαίο, εθνικό κράτος με κοσμικό, δυτικό και καπιταλιστικό χαρακτήρα) αποτελούσαν τις νέες προτεραιότητες του κύκλου του Μουσταφά. Κατά την νέα περίοδο, απέναντι στον Κεμάλ και στους συντρόφους του, εμφανίστηκε μια πολυδιάστατη αντιπολίτευση με τις δικές της ιδιαίτερες τοποθετήσεις. Αυτή την αντιπολίτευση και τις τοποθετήσεις της, επιχειρούμε να αναλύσουμε παρακάτω.

II. ΤΟ ΛΑΪΚΟ ΚΟΜΜΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

A. Η ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Στα τέλη του καλοκαιριού του 1923 στην πολιτική σκηνή της νέας εθνικής δομής της Άγκυρας έκανε την εμφάνιση της μια πολυσύνθετη αντιπολίτευση η οποία ήρθε να καλύψει το ιδεολογικό κενό που άφησε η φιλελεύθερη Δεύτερη Ομάδα της πρώτης κοινοβουλευτικής περιόδου με την αποχώρηση της από τα κοινοβουλευτικά δρώμενα της χώρας. Την νέα αντιπολίτευση της νέας περιόδου μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε ως πολυσύνθετη για δυο βασικούς λόγους: Πρώτον, κατά την νέα περίοδο υπήρχε η κοινοβουλευτική (η αντιπολίτευση μέσα στην νέα βουλή) και η εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση. Αυτές οι δυο μερίδες της αντιπολίτευσης γειτνιάζαν ιδεολογικά, και με την δράση και τις τοποθετήσεις τους λειτουργούσαν ενισχυτικά η μια προς την άλλη. Δεύτερον, η αντιπολίτευση της νέας περιόδου είχε μια πολυσύνθετη ταξική διαμόρφωση. Σε ότι αφορά την κοινοβουλευτική αντιπολίτευση, αυτή στελεχωνόταν από τους πρώην συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ, τους υψηλόβαθμους πασάδες²¹ και τους πρόκριτους της ανατολικής ενδοχώρας²². Σε εξωκοινοβουλευτικό επίπεδο στο πλευρό της κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης βρισκόταν η μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης²³ και κυρίως ο τύπος που την εξέφραζε²⁴ καθώς και όλες οι

²¹ Οι υψηλόβαθμοι πασάδες εξέφραζαν την αντίθεση τους στην πολιτική γραμμή του Κεμάλ κυρίως ως προς δυο σημεία: Πρώτον, σε πολιτικό επίπεδο δεν συμφωνούσαν με την συγκέντρωση των εξουσιών στον Κεμάλ και την συνεργασία του αρχιστράτηγου τους με τον Ισμέτ Ινονού και τους οπαδούς του. Θεωρούσαν ότι ο Ινονού και οι σύντροφοί του θα προκαλούσαν μεγάλες κοινωνικές αναταραχές με τις ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις που είχαν στο επίκεντρο των σχεδιασμών τους και ότι θα επισκίαζαν τον δικό τους πολιτικό ρόλο. Δεύτερον, σε κοινωνικό επίπεδο οι ίδιοι πρότειναν να προωθηθούν οι μεταρρυθμίσεις και κυρίως η ανάπτυξη των οικονομικών δομών της χώρας με την συγκατάθεση της άρχουσας συμμαχίας της ανατολικής ενδοχώρας. Ενδεικτικά βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:268, Zeki Çevik, *Milli Mücadele'de Müdafâ-i Hukuk'tan ...*, σελ.:477-480, İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.: 430, Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri (H Ανακήρυξη της Δημοκρατίας και ο Λουτφί Φικρί)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1992, σελ.:10-13, Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın (Ο Χιουσεγίν Τζαχίντ Γιαλτσίν ως Δημοσιογράφος, Πολιτικός και Διανοούμενος)*, Άγκυρα:2000, σελ.:186 και Ahmet Yeşil, *Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası (Το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Άγκυρα: 2002, σελ.:103.

²² Γνωρίζουμε ότι υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες στις εκλογές του 1923 οι τοπικές κοινωνίες αντέδρασαν έντονα στην επισκίαση του πολιτικού ρόλου τους από τον Μουσταφά Κεμάλ. Σε κάποιες περιπτώσεις ο Κεμάλ αναγκάστηκε να αποδεχθεί τον υποψήφιο που υπέδειξαν οι ντόπιοι πρόκριτοι. Αναλυτικότερα βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:24-25 και Ridvan Akin, *TBMM ...*, σελ.:407.

²³ Όπως έχουμε δει άλλωστε και στα προηγούμενα κεφάλαια, στην Κωνσταντινούπολη προς το τέλος των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών, πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου ήταν

κατηγορίες της άρχουσας συμμαχίας (κυρίως πρόκριτοι και θρησκευτικοί ηγέτες) της ανατολικής ενδοχώρας των οποίων ο πολιτικός ρόλος είχε επισκιαστεί το 1923 από τις πολιτικές πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ²⁵.

Η κοινοβουλευτική και η εξωκοινοβουλευτική αντιπολίτευση κατά την νέα περίοδο αποτελούσε και εδραίωνε μια ενιαία φιλελεύθερη πολιτική γραμμή η οποία από την μια εξέφραζε τα μέλη της και από την άλλη αντέκρουε στο σύνολο τους τις τοποθετήσεις και πολιτικές πρωτοβουλίες του Μουσταφά Κεμάλ, του Ισμέτ Ινονού και των συντρόφων τους. Όπως είδαμε παραπάνω, σε μια περίοδο που επικρατούσε η ασάφεια ως προς το ποιος θα είναι ο ρόλος του ανώτατου θεσμού της νέας κρατικής δομής, αυτού του προέδρου της νέας δημοκρατίας, η αντιπολίτευση πρότεινε όπως ο αρχηγός του νέου κράτους να έχει περιορισμένες αρμοδιότητες και η εξουσία του να είναι περισσότερο συμβολική. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι τάξεις της αντιπολίτευσης κατέθεσαν δυο προτάσεις. Πρώτον, προτάθηκε στον Κεμάλ να διατηρήσει μια ουδέτερη στάση στα πολιτικά δρώμενα της χώρας και να περιοριστεί στα τελετουργικά του καθήκοντα ως αρχηγός ενός σύγχρονου, δημοκρατικού και φιλελεύθερου κράτους²⁶.

δυσανεστημένα για το γεγονός ότι ο Μουσταφά Κεμάλ είχε επισκιάσει την πολιτική τους δράση. Τα πρώην μέλη του κινήματος των Νεότουρκων, κατά την νέα περίοδο έλαβαν την θέση τους στα πλαίσια της αντιπολίτευσης. Αναλυτικότερα βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya*, Κωνσταντινούπολη: 1984, σελ.:381, Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı ...*, σελ.:179, Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi (Τα Απομνημονεύματα του Αχμέτ Χαμντί Μπασάρ, Η Περίοδος της Συνταγματικής Μοναρχίας, της Δημοκρατίας και η Μονοκομματική Περίοδος)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:107-110 και 122-124 και Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Το Προοδευτικό Δημοκρατικό Κόμμα) 1924 -1925*, Κωνσταντινούπολη: 2003, σελ.:50-51.

²⁴ Όπως θα δούμε στην συνέχεια, οι μεγαλύτερες εφημερίδες της χώρας όπως η συντηρητική "Tevhid-i Efkar" και η φιλελεύθερη "Tanin", από το 1923 μέχρι την αποσιώπηση τους το 1925, άσκησαν έντονη κριτική στις πρωτοβουλίες και επιλογές του Μουσταφά Κεμάλ, του Ισμέτ Ινονού και των συντρόφων τους. Ο Ατάϊ κάνει λόγο για αυτοκρατορική διανόηση της πρώην βασιλεύουσας, η οποία αντιτιθόταν στο σύνολο της, στις πρωτοβουλίες του Κεμάλ. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:382. Στο σύνολο της, η μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης κατά την διάρκεια των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών αμφέβαλλε για την επιτυχία της Άγκυρας και υποστήριξε ότι ήταν αδύνατον να οδηγηθεί η χώρα σε διέξοδο από την κρίση αν δεν προηγούταν συμβιβασμός με τις μεγάλες δυνάμεις. Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:117. Στις 13 Οκτωβρίου του 1923 η αγγλική εφημερίδα "The Daily Telegraph" έγραφε ότι η αντιπολίτευση ενάντια στον Μουσταφά Κεμάλ στην Κωνσταντινούπολη λάμβανε συνεχώς διαστάσεις. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:125. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουν και οι αγγλικές αναφορές της εποχής. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/260, p.7-10. No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:374.

²⁵ Αναλυτικότερη αναφορά πραγματοποιείται παρακάτω καθώς αναλύεται η εξέγερση του Σεΐχη Σαΐτ το 1925.

²⁶ Ο τύπος της Κωνσταντινούπολης αντιτάθηκε στην προεδρία του Μουσταφά Κεμάλ στο Λαϊκό Κόμμα. Κατά την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1923 στον τύπο εμφανίστηκε μια πληθώρα άρθρων που τόνιζαν ότι ο Μουσταφά Κεμάλ δεν θα έπρεπε να αναμειγνύεται στα πολιτικά δρώμενα της χώρας και δεν θα έπρεπε να συγκεντρώνει όλες τις εξουσίες στο πρόσωπο του. Ενδεικτικά βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 26/9/1923, 18/10/1923 και 20/10/1923.

Δεύτερον, προτάθηκε η συνέχεια της συνταγματικής μοναρχίας με την προϋπόθεση ότι η ανώτατη αρχή του κράτους, ο Χαλίφης θα περιοριζόταν στα συμβολικά και κυρίως θρησκευτικά του καθήκοντα και δεν θα αναμειγνυόταν σε καμία περίπτωση στα πολιτικά δρώμενα της χώρας²⁷. Στα πλαίσια αυτών των συζητήσεων, η αντιπολίτευση πρότεινε την Κωνσταντινούπολη ή την Προύσα ως πρωτεύουσα της νέας εθνικής δομής²⁸.

Σύμφωνα με την αντιπολίτευση, η νέα εθνική δομή έπρεπε να έχει φιλελεύθερο πολιτικό και οικονομικό χαρακτήρα και να υπάρχει πρόνοια ώστε οι αποφάσεις για τα ζωτικά θέματα που αφορούν το μέλλον της χώρας να μην λαμβάνονται από μια μικρή πλειοψηφία καριεριστών (όπως ο Μουσταφά Κεμάλ και ο κύκλος του)²⁹. Στην λήψη όλων των σημαντικών αποφάσεων έπρεπε να συμμετέχουν όλοι οι δημοκρατικοί παράγοντες της χώρας³⁰. Ας σημειωθεί ότι η τάση προς ριζοσπαστικές τοποθετήσεις

²⁷ Κύριος εκφραστής αυτής της πρότασης υπήρξε ο πρόεδρος του Δικηγορικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης ο Λουτφί Φικρί. Ο Φικρί υποστήριζε την υιοθέτηση του Βελγικού μοντέλου προτείνοντας τον περιορισμό του μονάρχη μόνο στα τελετουργικά του καθήκοντα. Σύμφωνα με τον ίδιο, στην περίπτωση της Τουρκίας, ο μονάρχης θα διατηρούσε και το αξίωμα του Χαλίφης και θα εξασφάλιζε την ηγετική θέση της χώρας του στον ισλαμικό κόσμο. Παράλληλα, ο Φικρί πρότεινε την σύγκλιση μιας συνταγματικής βουλής η οποία θα αποφάσιζε για το καθεστώς της νέας εθνικής δομής. Αναλυτικότερα για τις τοποθετήσεις του Φικρί βλπ. Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:16-19.

²⁸ Η "Tanin" υποστήριζε την υποψηφιότητα της Κωνσταντινούπολης για πρωτεύουσα της νέας εθνικής δομής. Σύμφωνα με τα άρθρα της, η νέα εθνική δομή δεν έπρεπε να είναι αποκομμένη από την υπόλοιπο εθνικό κορμό της χώρας. Η Κωνσταντινούπολη σε αντίθεση με την Άγκυρα μπορούσε να διαδραματίσει ηγετικό ρόλο στα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της χώρας. Από την άλλη, η πρώην βασιλεύουσα εξακολουθούσε να διαδραματίζει τον ρόλο της εξόδου της χώρας στον έξω κόσμο. Βλπ. Rıza Nur, *Rıza Nur ve ...*, σελ.:453 και "Tanin" στις 20/10/1923. Μια άλλη εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης, η "Vatan" υποστήριξε την υποψηφιότητα της Προύσας. Βλπ. "Vatan" στις 30/7/1923. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, μετά την εκλογή της Άγκυρας ως πρωτεύουσα της νέας εθνικής δομής, η συντηρητική εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης, η "Tevhid-i Efkar" δήλωσε ότι δεν έχει καμία αντίρρηση προς την απόφαση του Κεμάλ και των συντρόφων του. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 11/10/1923.

²⁹ Κατά την περίοδο του Συνεδρίου της Λοζάννης ο Ισμέτ Ινονού συγκρούστηκε με τον πρωθυπουργό του, τον Ραούφ Ορμπάι. Ο Ορμπάι αντιδρούσε στο γεγονός ότι ο Ινονού λάμβανε πρωτοβουλίες χωρίς να ενημερώσει το κυβερνητικό του συμβούλιο. Ο ίδιος επιχείρησε να απομακρύνει τον Ινονού από την κυβέρνηση. Όταν διαπίστωσε ότι ο Ινονού είχε την υποστήριξη του Μουσταφά Κεμάλ, παραιτήθηκε και πέρασε στην αντιπολίτευση. Ο στενός συνεργάτης του, ο στρατηγός Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ κατέβαλλε προσπάθειες για να πείσει τον Κεμάλ να παραμείνει ουδέτερος στην συγκεκριμένη διένεξη. Όταν συνειδητοποίησε ότι αυτό δεν ήταν εφικτό, ο ίδιος ακολούθησε τον Ορμπάι στην αντιπολίτευση. Το αναφέρει ο στρατηγός Τζεμπέσοϊ στα απομνημονεύματά του στο *Siyasi Hatıralar (Πολιτικά Απομνημονεύματα)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:4-5 και 31-34. Ο Κεμάλ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι τον Ιούλιο του 1923 ο Τζεμπέσοϊ ζήτησε να μάθει με ποιους θα συνεργαστεί στο μέλλον ενώ ο Ορμπάι του ζήτησε να ενισχύσει την ηγεσία της νέας εθνικής δομής. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:288 και Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:10. Φαίνεται ότι ο Ορμπάι προβληματιζόταν για την ενίσχυση της θέσης του Ισμέτ και των υποστηρικτών του.

³⁰ Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 24/10/1923, "Tanin" στις 26/9/1923, 11/10/1923, 20/10/1923 και "Vatan" στις 15/10/1923. Ο πρώην σύντροφος του Κεμάλ, ο στρατηγός Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ στα

της μικρής πλειοψηφίας που υποστήριζε τον Μουσταφά Κεμάλ και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο δρούσε στο πολιτικό πεδίο (αποφάσεις κεκλεισμένων θυρών και κλειστές συζητήσεις), έκανε την αντιπολίτευση να προβληματίζεται για το αν ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του ήθελαν να οδηγήσουν την χώρα στον κομμουνισμό ή στην δημιουργία ενός καθεστώτος που θα εμπνεόταν από την Σοβιετική Ένωση³¹.

Η αντιπολίτευση αυτής της περιόδου με τις τοποθετήσεις και τις παρεμβάσεις της, υπογράμμισε το γεγονός ότι η βασική προτεραιότητα της κυβέρνησης κατά την νέα περίοδο πρέπει να είναι η οικονομική ανάπτυξη του τόπου σύμφωνα με τα δυτικά οικονομικά – καπιταλιστικά πρότυπα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, κατηγόρησε τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του ότι καταναλώνουν πολύτιμο χρόνο στις πολιτικές συγκρούσεις και δεν επικεντρώνονται στην βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας³².

Στο σύνολο τους οι παραπάνω τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τις διεκδικήσεις των κοινωνικών ομάδων οι οποίες εκφράζονταν μέσα από την αντιπολίτευση. Το αίτημα για την δημιουργία μιας ουδέτερης συμβολικής ανώτατης αρχής, υιοθέτησης ενός φιλελεύθερου και δημοκρατικού πολιτικού πεδίου, ικανοποιούσαν τις βλέψεις όλων των μερίδων της άρχουσας συμμαχίας, οι οποίες κατά

απομνημονεύματα του ενθουμούμενος την συγκεκριμένη περίοδο αφήνει να εννοηθεί ότι υπήρχε η ανάγκη σύγκλησης μιας συνταγματικής βουλής η οποία θα αποφάσιζε ποιο θα ήταν το μέλλον της εθνικής δομής. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar (Πολιτικά Απομνημονεύματα)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:22-23. Επίσης βλπ. "İkaz" στις 4-5/10/1923 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü (Ο Μεχμέτ Σιουκρού και Εφημερίδα του η "İkaz")*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:309.

³¹ Αναφέρουμε ενδεικτικά το εξής χαρακτηριστικό παράδειγμα: Η "Vatan" στις 24/9/1923 ενημέρωνε τους αναγνώστες της από την Άγκυρα ότι ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του είχαν λάβει την απόφαση να ιδρύσουν την "Λαϊκή Δημοκρατία της Τουρκίας" (Türkiye Halk Cumhuriyeti). Η "Tanin" λίγες ημέρες μετά την ίδρυση της δημοκρατίας, στις 9 Νοεμβρίου 1923, σε κύριο άρθρο της τόνιζε χαρακτηριστικά ότι είναι υπέρ μιας φιλελεύθερης δημοκρατίας και όχι μιας "κόκκινης" δημοκρατίας. Η ίδια εφημερίδα στις 14 Νοεμβρίου 1923 έγραφε ότι οι πρώην σύντροφοι του Μουσταφά Κεμάλ, οι υψηλόβαθμοι πασάδες οι οποίοι είχαν ταχθεί πλέον στο πλευρό της αντιπολίτευσης, επισκέφθηκαν την Ένωση των Εργατών στην Κωνσταντινούπολη. Σε αυτή την επίσκεψη ο πρώην πρωθυπουργός Ραούφ Ορμπάι απευθύνθηκε στους εργάτες και υπογράμμισε την σημασία της εθνικής ενότητας και της κοινωνικής αρμονίας. Η αναφορά στην κοινωνική ενότητα και αρμονία από το βήμα μιας εργατικής οργάνωσης σε μια τόσο κρίσιμη περίοδο είναι αξιοσημείωτη.

³² Η "Tevhid-i Efkâr" στις 31 Οκτωβρίου 1923 κατηγόρησε την κυβέρνηση για το γεγονός ότι αγνοεί εντελώς τα μεγάλα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Την ίδια κατηγορία την συναντάμε και στις στήλες της "Tanin" στις 31/10/1923 και στην "İkaz" στις 1-2/11/1923 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:298. Στις 8 Νοεμβρίου 1923 η "Tanin" έκανε λόγο για το οικονομικό αδιέξοδο της χώρας και για την ανικανότητα του Λαϊκού Κόμματος να αντιμετωπίσει την όλη κατάσταση. Η ίδια εφημερίδα στις 11/11/1923 καλούσε την Άγκυρα να επωφεληθεί από την συγκυρία στο διεθνές σκηνικό και να επικεντρωθεί στην οικονομική ανάπτυξη. Η "İkdam" στις 24 Νοεμβρίου 1923 συνηγορούσε στην κυβέρνηση ότι η βασική της προτεραιότητα της θα έπρεπε να είναι η τόνωση της εγχώριας παραγωγής και η μείωση των τιμών στην εγχώρια αγορά.

την νέα περίοδο αντιπολιτευόντουσαν τον Μουσταφά Κεμάλ. Μια μερίδα των καριεριστών (οι υψηλόβαθμοι γραφειοκράτες), η μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης καθώς και οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες της ανατολικής ενδοχώρας (πρόκριτοι, θρησκευτικοί ηγέτες) μέσα από αυτά τα αιτήματα δήλωναν επίσης την θέληση τους να συμμετέχουν σε όλες τις πολιτικές αποφάσεις και εξελίξεις της χώρας τους μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες. Με άλλα λόγια, αντιδρούσαν ενάντια στον αποκλεισμό τους από την εξουσία. Παράλληλα, το αίτημα για επικέντρωση στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, όπως άλλωστε είδαμε και στα προηγούμενα κεφάλαια, είχε αποτελέσει το έναυσμα για την έναρξη της πολιτικής δράσης της άρχουσας συμμαχίας της ανατολικής ενδοχώρας. Ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ κατά την πρώτη περίοδο της πολιτικής του δράσης (από τις ημέρες του Συνεδρίου του Ερζουρούμ μέχρι την έναρξη της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης στην Άγκυρα) στήριξε τον πολιτικό του λόγο πάνω σε αυτό το αίτημα της άρχουσας συμμαχίας και υποσχέθηκε την ανάπτυξη των οικονομικών δομών της χώρας μετά και την απομάκρυνση των εχθρικών στρατευμάτων από την χώρα. Στην νέα περίοδο το αίτημα για ανάπτυξη των οικονομικών δομών, το οποίο ανταποκρινόταν στις φιλοδοξίες της μεσαίας τάξης και των προκρίτων της ανατολικής ενδοχώρας, βρισκόταν και πάλι στο προσκήνιο. Μετά την Συνθήκη της Λοζάννης αυτές οι τάξεις διεκδικούσαν εκτός από την ανάπτυξη του εγχώριου κεφαλαίου και τον καταμερισμό του πλούτου με τέτοιο τρόπο που θα ευνοούσε τις ίδιες.

B. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

1. *Οι στρατηγικοί ελιγμοί του Μουσταφά Κεμάλ μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάννης*

Γνωρίζουμε ότι ο Μουσταφά Κεμάλ παρακολουθούσε από κοντά την δράση της αντιπολίτευσης και γνώριζε τις τοποθετήσεις της. Έχοντας λοιπόν υπόψη τις τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης και σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην νέα βουλή μπορούσε να θεωρήσει δεδομένη την σύμπραξη μονάχα μιας μερίδας των καριεριστών³³,

³³ Ήδη από την πρώτη συνεδρία της νέας βουλής, φάνηκε ότι ο Μουσταφά Κεμάλ θα συναντούσε σημαντικές ενστάσεις στις πρωτοβουλίες του. Στις εκλογές του 1923 ο Κεμάλ, σε αντίθεση με τους

ο Κεμάλ από τον Ιούλιο του 1923 και έπειτα, επικέντρωσε τις προσπάθειες του στην πραγματοποίηση των τριών προτεραιοτήτων που έθεσε στην νέα περίοδο και στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω (εξασφάλιση του ανώτατου αξιώματος της νέας εθνικής δομής, έλεγχος της κυβέρνησης και της γραφειοκρατίας –κυρίως των ενόπλων δυνάμεων)³⁴. Η επικέντρωση των προσπαθειών του σε αυτές τις προτεραιότητες βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση με την προώθηση του εκσυγχρονιστικού του έργου.

Στα τέλη του καλοκαιριού του 1923, πολλοί στενοί συνεργάτες του Κεμάλ είχαν την πεποίθηση ότι ο ίδιος θα τοποθετούσε στην πρωθυπουργία τον Ισμέτ ενώ ταυτόχρονα θα προχωρούσε στην εξασφάλιση της δικής του θέσης στο πολιτικό σκηνικό της Άγκυρας καθώς και στην προώθηση του εκσυγχρονιστικού του έργου³⁵. Με άλλα λόγια, πίστευαν ότι ο Κεμάλ θα διαχώριζε την θέση του από την αντιπολίτευση και θα προχωρούσε στο πολιτικό του έργο με την υποστήριξη της μερίδας των καριεριστών που τον ακολουθούσαν. Όμως, η ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων ήταν αυτή η οποία συνέστησε στον Κεμάλ και στο περιβάλλον του να μην βαθύνουν το ρήγμα ανάμεσα στους ίδιους και τους υψηλόβαθμους στρατηγούς³⁶. Λαμβάνοντας υπόψη την τοποθέτηση των ένοπλων δυνάμεων και λογικά επιθυμώντας να αυξήσει τους υποστηρικτές του και να μην βασίζεται αποκλειστικά σε μια μικρή ομάδα καριεριστών, ο Κεμάλ τον Αύγουστο του 1923 επέλεξε μια συμβιβαστική λύση η οποία μπορούσε να εξασφαλίσει την πολιτική ενότητα στην νέα εθνική δομή. Ο Κεμάλ λοιπόν αποφάσισε να διαμοιράσει τα υψηλόβαθμα πόστα στους στενούς του συνεργάτες. Έτσι, στην προεδρία της βουλής επανεκλέχθηκε ο ίδιος, στην αντιπροεδρία της, ο Αλί Φουάτ

υπόλοιπους βουλευτές, εκλέχθηκε στην βουλή από δυο εκλογικές περιφέρειες, από την Άγκυρα και την Σμύρνη. Στην πρώτη συνεδρίαση της νέας βουλής, μια μερίδα βουλευτών εξέφρασαν την αντίθεση τους με αυτή την εξέλιξη και κάλεσαν τον Κεμάλ να παραιτηθεί από την μια εκλογική περιφέρεια. Το αναφέρει ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, ο Κιλίτς Αλί στα απομνημονεύματά του. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:206-207.

³⁴ Στις 19 Ιουλίου 1923 ο Κεμάλ συναντήθηκε με τον επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ. Σε αυτή την συνάντηση ο Κεμάλ διευκρίνισε στον Τσακμάκ ότι ο πρωταρχικός του στόχος στην νέα περίοδο ήταν ο έλεγχος της προεδρίας της εθνοσυνέλευσης και της κυβέρνησης. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 16^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:46. Ο Ινονού στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι ο Κεμάλ εκείνη την περίοδο διευκρίνιζε στους στενούς συνεργάτες του ότι πρέπει "να ελεγχθεί το κοινοβούλιο και ο στρατός". Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:456. Φαίνεται ότι ο Κεμάλ προβληματιζόταν για την εξασφάλιση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Αναφερόμενος σε αυτόν τον προβληματισμό ο στενός του συνεργάτης Φετχί Ογκιάρ τονίζει χαρακτηριστικά ότι παρά το γεγονός ότι η νέα βουλή είχε εκλεχθεί υπό την επιτήρηση του Κεμάλ δεν υπήρχε ενότητα στους κόλπους της. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam (Eνας Άνθρωπος σε Τρεις Περιόδους)*, Κωνσταντινούπολη: 1980, σελ.:339.

³⁵ Το αναφέρει ο Καραοσμάνογλου στο Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:29-32.

³⁶ Γνωρίζουμε ότι ο Τσακμάκ αυτή την περίοδο προσέγγισε τον Ινονού και του πρότεινε τον καταμερισμό των υψηλόβαθμων πόστων της εξουσίας στην Άγκυρα στους υψηλόβαθμους στρατηγούς. Ο Ινονού αρνήθηκε αυτή την πρόταση. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:437-438.

Τζεμπέσοϊ και η νέα βουλή έκλεξε στην πρωθυπουργία τον πρώην πρόεδρο του Οθωμανικού Φιλελεύθερου Λαϊκού Κόμματος, μέσα από το οποίο ο Κεμάλ ξεκίνησε την πολιτική του σταδιοδρομία, τον Φετχί Ογκιάρ³⁷.

Ο Φετχί Ογκιάρ αναλαμβάνοντας τα ηνία της κυβέρνησης προώθησε ένα κυβερνητικό πρόγραμμα το οποίο –κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Κεμάλ- απευθυνόταν στην μεσαία τάξη και στους γαιοκτήμονες, και το οποίο βρήκε μεγάλη ανταπόκριση στους κόλπους της νέας βουλής³⁸. Τονίζουμε το γεγονός ότι ο Φετχί Ογκιάρ κατά τις πρώτες ημέρες της πρωθυπουργίας του κινήθηκε προς την κατεύθυνση της μείωσης των γραφειοκρατικών δαπανών και τον αριθμητικό περιορισμό των ενόπλων δυνάμεων³⁹. Η φιλελεύθερη πολιτική γραμμή της κυβέρνησης Ογκιάρ βρήκε ανταπόκριση και έφερε στο πλευρό της κυβέρνησης τους βουλευτές της ανατολικής ενδοχώρας οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ανήκαν στην τάξη των προκρίτων⁴⁰.

Κατά τις πρώτες εβδομάδες της πρωθυπουργίας του Ογκιάρ, ο Ισμέτ Ινονού και οι υποστηρικτές του συγκρούστηκαν με τον πρωθυπουργό και τους συνεργάτες του με αφορμή διάφορα θέματα τα οποία βρέθηκαν στο επίκεντρο των συζητήσεων της νέας βουλής⁴¹. Οι υποστηρικτές του Ισμέτ προσπάθησαν να επιβληθούν στις συζητήσεις στο εσωτερικό του Λαϊκού Κόμματος και να ελέγξουν σημαντικά πόστα στην κυβέρνηση

³⁷ Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:7. Ο Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για να ξανακερδίσει την εύνοια του πρώην συντρόφου του Ραούφ Ορμπάι. Έτσι, πρότεινε στον ίδιο την αντιπροεδρία της βουλής. Όταν ο ίδιος αρνήθηκε την συγκεκριμένη πρόταση, ο Κεμάλ τοποθέτησε στην αντιπροεδρία τον Τζεμπέσοϊ. Το αναφέρει ο Zürcher στο Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:52.

³⁸ Στο πρόγραμμα πραγματοποιούταν ειδική αναφορά στην εξασφάλιση της εσωτερικής ασφάλειας, στον εκσυγχρονισμό των δομών της δικαιοσύνης, σε έναν ισορροπημένο προϋπολογισμό, στην ίδρυση πιστωτικού συστήματος που θα υποστηρίζει τους τούρκους επενδυτές και στην ενίσχυση της εθνικής κουλτούρας.

³⁹ Στο σύνολο τους αυτές οι πρωτοβουλίες αντιμετώπισαν σοβαρές ενστάσεις και η μερίδα των βουλευτών που υποστήριζε τον Ισμέτ Ινονού υποστήριξε την αύξηση των μισθών των αξιωματικών του στρατού. Βλπ. V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*,σελ.:229. Την ίδια περίοδο, η κυβέρνηση του Ογκιάρ προχώρησε σε σημαντικές μειώσεις στους μισθούς των γραφειοκρατών. Αναλυτικότερα βλπ. "İkaz" στις 10/9/1923 στο Sühâ Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:296.

⁴⁰ Ο Κιλίτς Αλί αναφέρει ότι αυτή την περίοδο έλαβε χώρα η σύσφιξη των σχέσεων του Ογκιάρ με τους βουλευτές του Ντιγιάρμπακιρ, του Σιβέρεκ και της ανατολικής ενδοχώρας. Ανάμεσα σε αυτούς ξεχώριζε το όνομα του βουλευτή του Ντιγιάρμπακιρ, Φεβζί. Όπως θα δούμε παρακάτω, ο Φεβζί Μπέη υποστήριξε τον Ογκιάρ μέχρι την δεύτερη απομάκρυνση του από την πρωθυπουργία. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:211-212.

⁴¹ Ο Νουρ στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι η σύγκρουση Ογκιάρ – Ινονού έλαβε μεγάλες διαστάσεις κατά την συζήτηση της αύξησης των μισθών των δικαστών. Ο Κιλίτς Αλί αφήνει να εννοηθεί ότι ο Ογκιάρ προτιμούσε τον Ορμπάι έναντι στον Ινονού. Γνωρίζουμε ότι ο Ογκιάρ δεν συμμαριζόταν τον προβληματισμό του Ισμέτ Ινονού και των υποστηρικτών του σε ότι αφορά την δράση της αντιπολίτευσης στην Κωνσταντινούπολη. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:455-456 και Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:202-203.

του Οκγιάρ⁴². Φαίνεται ότι οι ίδιοι δεν ήταν ευχαριστημένοι με την συμβιβαστική λύση του Μουσταφά Κεμάλ και ήθελαν ελέγξουν την κυβέρνηση⁴³.

Ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ επωφελούμενος από την εικόνα της πολιτικής ενότητας που του εξασφάλιζε η κυβέρνηση Οκγιάρ, επικεντρώθηκε στις τρεις προτεραιότητες που έθεσε κατά την νέα περίοδο. Σταδιακά κινήθηκε προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησης της δικής του θέσης καθώς και των υποστηρικτών του στο πολιτικό πεδίο της Άγκυρας. Και σε αυτή την πορεία, όπως θα δούμε παρακάτω, βασίστηκε αποκλειστικά στην υποστήριξη μιας μερίδας των καριεριστών και κατέληξε να παραμερίσει τον Φετχί Οκγιάρ.

2. Η οργάνωση του Λαϊκού Κόμματος και η επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών

Παραπάνω είδαμε ότι ο Μουσταφά Κεμάλ κατά την νέα περίοδο, σε συνάρτηση με την προώθηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος που αναλύθηκε παραπάνω, είχε θέσει τρεις σημαντικές προτεραιότητες: Την εξασφάλιση της δικής του θέσης στο ανώτατο πολιτικό αξίωμα της Άγκυρας, τον έλεγχο της κυβέρνησης της νέας δομής και τον έλεγχο της γραφειοκρατίας. Το Φθινόπωρο του 1923 ο Κεμάλ επικεντρώθηκε στην ταυτόχρονη πραγματοποίηση και των τριών αυτών στόχων.

Την ίδια στιγμή υπήρχε η ανάγκη της εξασφάλισης της επιτυχίας της κοινοβουλευτικής προσπάθειας, του ελέγχου της κυβέρνησης και προώθησης του εκδυτικισμού ο οποίος εδραιώθηκε στην πολιτική γραμμή του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του με το Συνέδριο της Λοζάννης⁴⁴. Με σκοπό την επίτευξη αυτών των στόχων, στις αρχές του

⁴² Ένας από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές του Ινονού, ο Νετζατί το Φθινόπωρο του 1923 εκλέχθηκε Υπουργός Ανοικοδόμησης, Εγκατάστασης Προσφύγων και Ανταλλαγής Πληθυσμού. Το αναφέρει ο Κιλίτς Αλί στο ίδιο, σελ.:213. Για την δράση των υποστηρικτών του Ισμέτ στο Λαϊκό Κόμμα βλπ. Το ίδιο.

⁴³ Ο Τζεμπέσοϊ στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι αυτή την περίοδο οι υποστηρικτές του Ισμέτ Ινονού δήλωσαν δημοσίως ότι η κυβέρνηση του Φετχί ήταν μια "προσωρινή, συμβιβαστική λύση" και ότι οι ίδιοι θα βρισκόταν στην κυβέρνηση σύντομα. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:24.

⁴⁴ Κατά την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος, σε δημόσιες τοποθετήσεις του ο Κεμάλ υπογράμμιζε την ανάγκη του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Σε αυτές τις τοποθετήσεις του συνήθως τόνιζε την σημασία του εκσυγχρονισμού των δομών της δικαιοσύνης. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:79. Ο Κεμάλ απαντώντας σε σχετική ερώτηση του Οκγιάρ επισήμανε ότι θεώρησε αναγκαία την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος για την εξασφάλιση

Αυγούστου ο Κεμάλ, προχώρησε στην ολοκλήρωση της ίδρυσης του Λαϊκού Κόμματος και της ενσωμάτωσης όλων των δομών του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης στο νεοϊδρυθέν κόμμα⁴⁵. Σύμφωνα με το καταστατικό του συλλόγου, για το μελλοντικό καθεστώς του έπρεπε να αποφασίσει ένα γενικό συνέδριο το οποίο θα συγκλειόταν μετά την ειρήνευση⁴⁶. Ο Κεμάλ αγνοώντας το καταστατικό του συλλόγου, στις 8 Αυγούστου σχημάτισε μια προσωρινή εκτελεστική επιτροπή στην οποία τοποθέτησε τους στενούς συνεργάτες του και στην συνέχεια προχώρησε στην επίσημη ίδρυση του κόμματος, των οργάνων του⁴⁷ καθώς και στην δημιουργία νέου καταστατικού. Κατά την ίδρυση του κόμματος, το Συνέδριο της Σεβάστειας θεωρήθηκε ότι υπήρξε το ιδρυτικό συνέδριο του Λαϊκού Κόμματος⁴⁸. Θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Κεμάλ επέλεξε το Συνέδριο της Σεβάστειας και όχι το Συνέδριο του Ερζουρούμ το οποίο ήταν το πρώτο μεγάλο συνέδριο στο οποίο έλαβαν μέρος πολλές από τις αντιστασιακές οργανώσεις της Ανατολής, ως ιδρυτικό συνέδριο για το νέο του κόμμα. Αυτό μας δείχνει την προτίμηση του σε ένα πιο συγκεντρωτικό σχήμα, το οποίο θα στηριζόταν στην συνεργασία των καριεριστών⁴⁹.

Εκτός από το Συνέδριο της Σεβάστειας, ο Μουσταφά Κεμάλ ως ιστορικό σημείο αναφοράς για την ίδρυση του κόμματος του, επέλεξε την Λαϊκή Ομάδα της πρώτης κοινοβουλευτικής περιόδου. Κατά την ίδρυση του κόμματος λοιπόν, όταν υπήρξαν προβληματισμοί σε ότι αφορά την τάξη πάνω στην οποία θα πρέπει να στηρίζεται το

της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και την προώθηση των μεταρρυθμίσεων. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:338. Η αγγλική εφημερίδα "The Times" στις 18 Σεπτεμβρίου 1923 έγραφε ότι ο "Κεμάλ προχώρησε στην ίδρυση του κόμματος για να ενισχύει την εξουσία του", στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:124. Ο Ισμέτ Ινονού στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι ο Κεμάλ προχώρησε την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή στην ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος με σκοπό την προώθηση των μεταρρυθμίσεων. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:456.

⁴⁵ Κατά την προεκλογική περίοδο του 1923 η ονομασία του Λαϊκού Κόμματος χρησιμοποιήθηκε μαζί με την ονομασία του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης. Βλπ. Tunçay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki CHP Bütün Kurultayları (Τα Μεγάλα Συνέδρια του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος Κατά την Μονοκομματική Περίοδο)*, Άγκυρα:2006, σελ.:7.

⁴⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:9.

⁴⁷ Στις 20 Νοεμβρίου 1923 ο Ισμέτ Ινονού απέστειλε μια επιστολή στις τοπικές οργανώσεις του Συλλόγου της Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης στην οποία τις "ενημέρωνε" ότι είχαν μετατραπεί σε τοπικές οργανώσεις του Λαϊκού Κόμματος. Οι τοπικές οργανώσεις του συλλόγου ήταν οι πρώην τοπικές αντιστασιακές οργανώσεις στις οποίες αναφερθήκαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Για την επιστολή του Ινονού βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (Η Οργάνωση του Πολιτικού Κόμματος στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1991, σελ.:141.

⁴⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:142.

⁴⁹ Υπενθυμίζουμε το γεγονός ότι στο Ερζουρούμ ο Κεμάλ αντιμετώπισε για πρώτη φορά την αντιπολίτευση της μεσαίας τάξης του Πόντου. Η αντιπολίτευση λίγες ημέρες μετά την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος άρχισε να ασκεί κριτική στην ηγεσία του με το πρόσχημα ότι "ξέχασε τις προεκλογικές της υποσχέσεις". Βλπ. "İkaz" στις 10/9/1923 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:296.

νέο κόμμα, ο Κεμάλ αναφέρθηκε για ακόμη μια φορά στις κορπορατιστικές τοποθετήσεις που είχε υποστηρίξει κατά την προεκλογική περίοδο. Επισημάνει ότι, το νέο κόμμα δεν θα στηρίζεται αποκλειστικά σε μια κοινωνική τάξη αλλά σε ολόκληρη την κοινωνία, σε ολόκληρο δηλαδή τον τουρκικό λαό⁵⁰. Λογικά, σε μια περίοδο που ο Κεμάλ βασιζόταν αποκλειστικά στην συνεργασία μιας μερίδας των καριεριστών, ο κορπορατισμός αποτελούσε ένα χρήσιμο πολιτικό εργαλείο για να αναπτύξει την βάση της υποστήριξης του. Ο ίδιος, κατά τις ημέρες της ίδρυσης του Λαϊκού Κόμματος δήλωνε χαρακτηριστικά ότι σε αντίθεση με την παλαιά Τουρκία της μοναρχίας και του απολυταρχισμού, η νέα Τουρκία θα ήταν ένα "λαϊκό κράτος"⁵¹.

Στο καταστατικό του νέου κόμματος υπήρχε ειδική μνεία στον κορπορατισμό: «Σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα ο λαός δεν αποτελείται από μια συγκεκριμένη τάξη. Όλοι οι πολίτες που δεν επιδιώκουν προνόμια και αποδέχονται την ισότητα ενώπιον του νόμου ανήκουν στον λαό. Οι Λαϊκοί δεν αποδέχονται τα προνόμια καμίας οικογένειας, τάξης, κοινότητας, κανενός ατόμου και αναγνωρίζουν την ελεύθερη εφαρμογή των νόμων»⁵². Παράλληλα, δεν προνοούνταν περιορισμοί για να γίνει κάποιος μέλος της πολιτικής κοινότητας των "Λαϊκών": «Στο Λαϊκό Κόμμα μπορεί να ενταχθεί κάθε Τούρκος και κάθε πολίτης που έρχεται από το εξωτερικό και αποκτά την Τουρκική υπηκοότητα και κουλτούρα»⁵³. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι, εκτός από την τουρκική υπηκοότητα, βασική προϋπόθεση για να ενταχθεί κανείς στην πολιτική οργάνωση των "Λαϊκών" θεωρούνταν η απόκτηση της τουρκικής κουλτούρας⁵⁴. Αυτό, καθώς και η προσέγγιση της κοινωνικής συνοχής από τον Μουσταφά Κεμάλ και των συνεργατών του, είναι ένα ζήτημα που θα μας απασχολήσει παρακάτω.

Το καταστατικό του κόμματος προνοούσε μια συγκεντρωτική δομή⁵⁵. Ο πρόεδρος του κόμματος, δηλαδή ο Μουσταφά Κεμάλ ήταν ταυτόχρονα ο αρχηγός του κόμματος, της εκτελεστικής επιτροπής, της κεντρικής επιτροπής της κοινοβουλευτικής ομάδας και ήταν το μοναδικό άτομο που είχε δικαίωμα να εκφέρει γνώμη δημοσίως εν ονόματι

⁵⁰ Το αναφέρει ο Ατάϊ στο Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:341.

⁵¹ «(...) Bir halk devleti (...)». Βλπ. Δήλωση του Κεμάλ στις 13 Αυγούστου 1923 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:80.

⁵² 2^η παράγραφος του καταστατικού, στο Mete Tuncay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (Η Εγκαθίδρυση του Μονοκομματικού Καθεστώτος)*, Κωνσταντινούπολη:1992, σελ.:362.

⁵³ 3^η παράγραφος του καταστατικού, στο ίδιο.

⁵⁴ Το καλοκαίρι του 1924 ο αρχηγός της τοπικής οργάνωσης του κόμματος στην Κωνσταντινούπολη, Αλί Τσετίνκγια δήλωσε στον τύπο ότι στο κόμμα δεν θα γίνονταν δεκτοί τα μέλη του Κόμματος της Ελευθερίας και Συνεννόησης καθώς και τα κορυφαία μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Βλπ. "Vakit" στις 25/7/1923.

⁵⁵ Για το καταστατικό βλπ. Το ίδιο, σελ.:362-369.

του⁵⁶. Υπό την αυστηρή επιτήρηση του προέδρου, δυο ήταν οι βασικοί μηχανισμοί οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την λειτουργία του κομματικού μηχανισμού σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο. Σε κεντρικό επίπεδο, η Κοινοβουλευτική Ομάδα και κυρίως η Κεντρική Επιτροπή (Fırka Grubu) καθόριζε όχι μονάχα την πολιτική γραμμή του κόμματος αλλά και αυτήν της κυβέρνησης. Μετά την ίδρυση του κόμματος, όλες οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις για το μέλλον της χώρας πρώτα καθοριζόντουσαν στην κοινοβουλευτική ομάδα υπό την επιτήρηση της κεντρικής επιτροπής και στην συνέχεια η απόφαση της ομάδας μετατρέποταν σε κυβερνητική πολιτική και σε νόμους. Σύμφωνα με το καταστατικό, οι βουλευτές ήταν ελεύθεροι να εκφράζουν την γνώμη τους στις συνεδριάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας. Εφόσον η ομάδα λάμβανε μια απόφαση όλοι οι βουλευτές έπρεπε να υπακούσουν σε αυτή και να μην εκφέρουν αντίθετη γνώμη⁵⁷. Στην ουσία το καταστατικό του Λαϊκού Κόμματος προέβλεπε μια “δεύτερη βουλή” εντός της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας η οποία θα βρισκόταν υπό την επιτήρηση του Κεμάλ και των στενών συνεργατών του και η οποία θα καθόριζε την κυβερνητική πολιτική γραμμή και θα προωθούσε το μεταρρυθμιστικό της έργο. Η κεντρική επιτροπή της κοινοβουλευτικής ομάδας αποτελούταν από τον πρόεδρο του κόμματος, έναν πρόεδρο, δυο αντιπροέδρους και 9 μέλη (βουλευτές) που εκλέγονταν από τους βουλευτές του κόμματος⁵⁸.

Για την γενική λειτουργία του κόμματος σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο, ήταν υπεύθυνη η Εκτελεστική Επιτροπή (Umumi Heyeti İdare). Ο πρόεδρος του κόμματος, ο Μουσταφά Κεμάλ, διόριζε τον Κεντρικό Γραμματέα του κόμματος (Katib-i Umumi) ο οποίος εκτελούσε χρέη αρχηγού της Εκτελεστικής Επιτροπής στο όνομα του προέδρου. Η επιτροπή αποτελούταν από 9 μέλη τα οποία εκλέγονταν από το γενικό συνέδριο του κόμματος το οποίο σύμφωνα με το καταστατικό του 1923 συνεδρίαζε κάθε χρόνο⁵⁹.

Σε τοπικό επίπεδο, για την λειτουργία του κόμματος υπεύθυνοι ήταν οι Εκπρόσωποι του Κόμματος (Mutemet) οι οποίοι διοριζόταν από την Κεντρική Επιτροπή. Σύμφωνα με το καταστατικό, ο εκπρόσωπος δεν έπρεπε να εκφέρει γνώμη περί πολιτικής και έπρεπε να επικεντρώνεται αποκλειστικά στην λειτουργία και δραστηριότητα του κόμματος σε

⁵⁶ Βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Siyasal ...*, σελ.:138-139. Η συγκεντρωτική δομή του Λαϊκού Κόμματος βρέθηκε στο επίκεντρο της κριτικής της αντιπολίτευσης. Ενδεικτικά βλπ. “Tevhid-i Efkar” στις 14/8/1923.

⁵⁷ Για την κεντρική επιτροπή, τις αρμοδιότητες και την λειτουργία της βλπ. ενδεικτικά το 92^ο, 93^ο, 97^ο και 98^ο άρθρο του καταστατικού, βλπ. σημ.54 και Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Siyasal ...*, σελ.:140.

⁵⁸ Βλπ. το ίδιο.

⁵⁹ Κάθε χρόνο, πριν από το γενικό συνέδριο, συνεδρίαζαν οι τοπικές οργανώσεις του κόμματος. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:93.

τοπικό επίπεδο⁶⁰. Οι εκπρόσωποι ήλεγχαν όλες τις τοπικές οργανώσεις⁶¹. Με λίγα λόγια, ήταν υπεύθυνοι για την σωστή λειτουργία της συγκεντρωτικής δομής του κόμματος σε τοπικό επίπεδο και την εφαρμογή των οδηγιών και κατευθυντηρίων γραμμών της Εκτελεστικής Επιτροπής του κόμματος.

Την περίοδο της ολοκλήρωσης της ίδρυσης του Λαϊκού Κόμματος (Σεπτέμβριος 1923), ο Μουσταφά Κεμάλ έστρεψε την προσοχή του στην επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών. Οι Τουρκικές Εστίες ήταν μια οργάνωση η οποία είχε ιδρυθεί και οργανωθεί κατά τα χρόνια της διακυβέρνησης των Νεότουρκων και είχε ως βασικό στόχο την συστηματοποίηση και κωδικοποίηση των αρχών του τουρκικού εθνικισμού. Παράλληλα, στόχευε στην ανάπτυξη του αισθήματος της τουρκικής εθνικής ταυτότητας στους κόλπους των τουρκόφωνων πληθυσμών της Αυτοκρατορίας⁶². Οι Τουρκικές Εστίες οι οποίες διέκοψαν την λειτουργία τους μετά την ήττα της Αυτοκρατορίας στον Μεγάλο Πόλεμο, ξεκίνησαν τις προσπάθειες επανίδρυσης στα τέλη του 1922 και οι προσπάθειες κορυφώθηκαν το 1923⁶³. Στη νέα περίοδο, οι Εστίες βρίσκονταν υπό την ιδεολογική και οργανωτική καθοδήγηση του Μουσταφά Κεμάλ και

⁶⁰ Σύμφωνα με τον Καμπάσακαλ η θέση του εκπρόσωπου του κόμματος δημιουργήθηκε με βάση το πρότυπο λειτουργίας του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyaset ...*, σελ.:147-148.

⁶¹ Το Λαϊκό Κόμμα εκτός από τις τοπικές οργανώσεις του, διατηρούσε οργανωτικούς και οικονομικούς δεσμούς με πολλές άλλες οργανώσεις. Αναφέρουμε ενδεικτικά την Οργάνωση της Ερυθράς Ημισελήνου, τον Σύλλογο των Δασκάλων, την Ένωση των Εργατών, την Υπηρεσία Παιδικής Πρόνοιας κ.ο.κ. Βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyaset ...*, σελ.:152 και Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku (Οι Πολιτικές Οργανώσεις και το Συνταγματικό Δίκαιο)*, Κωνσταντινούπολη:1975, σελ.:493. Με αφορμή την επίσκεψη του στο Καρς τον Οκτώβριο του 1924, ο Μουσταφά Κεμάλ πληροφόρησε τον Ισμέτ Ινονού ότι εκτός από την νομαρχία, το δημαρχείο και την τοπική οργάνωση του Λαϊκού Κόμματος επισκέφθηκε το εμπορικό επιμελητήριο και την τοπική οργάνωση των Τουρκικών Εστιών στις οποίες αναφερόμαστε παρακάτω. Βλπ. İbrahim Ethem Atınur Resi, *Cumhurbaşkanı'nın Doğu İncelemeleri (Οι Επιθεώρηση της Ανατολής από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας)*, Άγκυρα: 2006, σελ.:82-83. Ο Τζεμπέσοι κάνει λόγο για επιβολή του κόμματος σε όλες τις οργανώσεις και δίνει τα παραδείγματα της Ένωσης των Δασκάλων και της Ένωσης των Φοιτητών. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:90.

⁶² Για την πρώτη περίοδο των εστιών βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları (Τουρκικές Εστίες)*, Κωνσταντινούπολη:2004, σελ.:1-140 και Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (Η Ιστορική Εξέλιξη του Τουρκικού Εθνικισμού και οι Τουρκικές Εστίες)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:1-270.

⁶³ Οι τοπικές εστίες επαναλειτούργησαν στην δυτική Μικρή Ασία αμέσως μετά την είσοδο των στρατευμάτων της κυβέρνησης της Άγκυρας σε αυτή την περιοχή. Τον Οκτώβριο του 1922 επαναλειτούργησε η Τουρκική Εστία στην Προύσα, τον Νοέμβριο του ίδιου έτους αυτή της Κωνσταντινούπολης και τον Δεκέμβριο αυτή της Άγκυρας. Βλπ. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:272-273. Η επαναλειτουργία των εστιών πραγματοποιήθηκε με την οικονομική στήριξη της κυβέρνησης. Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:140. Ακολούθησε η επανίδρυση και άλλων τοπικών εστιών στην δυτική Τουρκία.

του Λαϊκού Κόμματος και αυτή η συσχέτιση με το κόμμα κορυφώθηκε το 1927 όταν οι Εστίες μαζί με τις υπόλοιπες οργανώσεις τέθηκαν υπό τον έλεγχο του κόμματος⁶⁴.

Με την παράλληλη ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος και την επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών ο Κεμάλ εστίασε την προσοχή του σε δυο σημεία. Στην ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής και ενότητας στα πλαίσια της νέας εθνικής δομής και την προώθηση του εκδυτικισμού, δηλαδή του μεταρρυθμιστικού του έργου⁶⁵. Όπως τονίστηκε παραπάνω, στην νέα περίοδο ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του τάσσονταν υπέρ μιας φιλελεύθερης ανάγνωσης του αισθήματος του ανήκειν στην νέα πολιτική οργάνωση των "Λαϊκών", αλλά και σε αυτή της νέας εθνικής δομής. Δεν αναγνώριζαν θρησκευτικούς, φυλετικούς ή άλλους περιορισμούς για να θεωρηθεί κάποιος "τούρκος πολίτης" (πολίτης της νέας εθνικής δομής) και μέλος της νέας πολιτικής οργάνωσης, δηλαδή του κόμματος⁶⁶.

Όπως είδαμε και στην περίπτωση της πρόνοιας του καταστατικού, εφόσον το επιθυμούσε ο ίδιος ο πολίτης και αποκτούσε την τουρκική κουλτούρα (την τουρκική γλώσσα) μπορούσε ελεύθερα να γίνει μέλος του τουρκικού λαού (Türk Halkı)⁶⁷. Αυτή άλλωστε ήταν η πολιτική γραμμή της Άγκυρας και κατά την διάρκεια του Συνεδρίου της Λοζάννης. Η συγκεκριμένη φιλελεύθερη ανάγνωση βρισκόταν σε αρμονία με τις πολιτικές φιλοδοξίες του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του σε μια περίοδο που λάμβαναν χώρα μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού στην Ανατολή (με βάση την ανταλλαγή πληθυσμού που προνοούσε η Συνθήκη της Λοζάννης υπήρχε εισροή χιλιάδων μουσουλμάνων στην Ανατολή) και την στιγμή που ο Κεμάλ στόχευε να αναπτύξει την βάση των υποστηρικτών του⁶⁸. Η επανίδρυση λοιπόν των Τουρκικών

⁶⁴ Αναλυτικότερα βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:145, 149, 274, 292 και 292.

⁶⁵ Στις 13 Ιουλίου 1923 σε συνέντευξη του στην αμερικανική εφημερίδα "Saturday Evening" ο Μουσταφά Κεμάλ τόνισε χαρακτηριστικά το εξής: «Εσείς οι αμερικανοί είσατε 48 πολιτείες. Ενώ εμείς είμαστε ένα μεγάλο κράτος». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:38.

⁶⁶ Το περιοδικό της τοπικής εστίας στα Άδανα "Altın Yurd" στις 19/6/1923 διευκρίνιζε ότι στους κόλπους του "λαού της Ανατολής" δεν μπορεί να λαμβάνει χώρα καμία διάκριση. Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:130.

⁶⁷ Ο αρχηγός των Τουρκικών Εστιών και βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος Χαμοντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ στο πρώτο συνέδριο των εστιών το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1924, έθεσε ως βασική προϋπόθεση για να θεωρείται κάποιος "Τούρκος" την γνώση της τουρκικής γλώσσας. Βλπ. Yusuf Sarıpay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:313. Η προϋπόθεση της γνώσης της τουρκικής γλώσσας για να θεωρείται κάποιος "Τούρκος" ήρθε σταδιακά στο προσκήνιο μετά την εγκατάσταση των μουσουλμάνων προσφύγων στην ανατολική ενδοχώρα. Ενδεικτικά βλπ. σχετική τοποθέτηση στο ίδιο, σελ.:317. Στο πρώτο συνέδριο των Τουρκικών Εστιών το 1924, από το βήμα του συνεδρίου ανακοινώθηκε χαρακτηριστικά ότι "στην Ανατολή θα ζυμώσουν οι διάλεκτοι και θα υπερνηκηθούν οι ταξικές διαφορές". Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:147.

⁶⁸ Κατά την περίοδο της επανίδρυσης, κάποια μέλη των Τουρκικών Εστιών ζήτησαν από την διοίκηση να μην περιορίζεται αποκλειστικά στην προώθηση της τουρκικής ταυτότητας αλλά να καταβάλλει προσπάθειες ώστε να αναπτυχθεί το αίσθημα του ανήκειν όλων των κατοίκων της χώρας στην Ανατολή. Μέσα στα πλαίσια αυτών των τοποθετήσεων χρησιμοποιήθηκε ο όρος "Εστίες της

Εστιών δρομολογήθηκε με βάση αυτό τον ιδεολογικό άξονα. Βασικός στόχος του Κεμάλ ήταν η προώθηση της συγκεκριμένης ανάγνωσης, δηλαδή του κοσμικού χαρακτήρα της νέας εθνικής δομής, δια μέσου των εστιών σε ολόκληρη την κοινωνία της ανατολικής ενδοχώρας. Με άλλα λόγια, σε μια περίοδο που κατάρρεε η Αυτοκρατορία και εδραιωνόταν η νέα εθνική δομή με βάση την Συνθήκη της Λοζάννης, άλλαζε ριζικά ο δημογραφικός χάρτης της Ανατολής και ο Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες να επιβληθεί στο πολιτικό πεδίο. Ταυτόχρονα, η νέα εθνική δομή αναζητούσε για όλους τους πολίτες της μια ενιαία ταυτότητα και για την επιβολή αυτής της ταυτότητας προωθούνταν από τον ίδιο τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του η επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών⁶⁹. Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός, ότι, στα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας, εκτός από την τουρκική γλώσσα, η θρησκεία παρέμεινε ως ένα σημαντικό στοιχείο της νέας εθνικής ταυτότητας⁷⁰.

Για τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συνεργάτες του η προώθηση της τουρκικής ταυτότητας μέσα από την δράση των Τουρκικών Εστιών ήταν μια υπόθεση που βρισκόταν σε συνάρτηση με την προώθηση του μεταρρυθμιστικού έργου μέσα από το Λαϊκό Κόμμα. Όπως είδαμε παραπάνω καθώς αναφερόμασταν στον Συνέδριο της Λοζάννης, για τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του, στην νέα περίοδο, ο εκδυτικισμός (ο εκσυγχρονισμός των πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα) ήταν ένα από τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας το οποίο εγγυόταν την κυριαρχία, ανεξαρτησία και πάνω από όλα τον τουρκικό χαρακτήρα του νέου

Ανατολής". Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:137. Η αντικατάσταση του όρου "Τουρκικές" από τον όρο "Ανατολής" βρίσκεται σε συμφωνία με αυτό που τονίσαμε παραπάνω. Στην νέα περίοδο η νέα εθνική δομή στόχευε στην επιβολή μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας σε όλους τους κατοίκους της ενδοχώρας της, δηλαδή της Ανατολής. Ας σημειωθεί ότι το 1928 οι Τουρκικές Εστίες άλλαξαν το καταστατικό τους και απαγόρευαν στα μέλη τους την εκτός συνόρων δράση. Βλπ. το ίδιο, σελ.:305.
⁶⁹ Σχεδόν ταυτόχρονα με την επανίδρυση των Τουρκικών Εστιών ξεκίνησαν οι προσπάθειες της κυβέρνησης για αλλαγή των βιβλίων της ιστορίας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:174, 183. Οι Τουρκικές Εστίες είχαν δικά τους καφενεία, βιβλιοθήκες, ιατρεία, αίθουσες συνεδριάσεων και διοργάνωναν θεατρικές παραστάσεις και συνεδριάσεις οι οποίες είχαν στο επίκεντρο τους την διάδοση της τουρκικής ταυτότητας στην κοινωνία της ανατολικής ενδοχώρας. Επίσης, διοργάνωναν φροντιστήρια εκμάθησης ξένων γλωσσών και έστελναν φοιτητές στο εξωτερικό. Παράλληλα, είχαν δικές τους εφημερίδες και περιοδικά. Αναλυτικότερα βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.: 214, 215 και 243 και Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:348, 353.

⁷⁰ Το 1924 μια ομάδα εβραϊκής καταγωγής τούρκοι πολίτες αποτάθηκε στην κυβέρνηση και ζήτησε τον εξισλαμισμό της. Η κυβέρνηση έλαβε υπόψη της το αίτημα και το εξέτασε. Αυτή η στάση της κυβέρνησης βρέθηκε στο επίκεντρο της κριτικής της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης με το πρόσχημα ότι "η νέα εθνική ταυτότητα δεν θα πρέπει να εστιάζεται στην θρησκευτική καταγωγή των πολιτών". Βλπ. "İkaz" στις 1/2/1924 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:306-307. Επίσης, γνωρίζουμε ότι μέχρι τα τέλη του 1924 στα κατάστιχα των δημοτολογίων συμπεριλαμβανόταν και η θρησκεία των πολιτών. Βλπ. "İkaz" στις 1/11/1924 στο ίδιο, σελ.:308.

πολιτικού πεδίου. Με βάση αυτό τον ιδεολογικό άξονα, ήδη από το Φθινόπωρο του 1923, αναπτύχθηκε η συντονισμένη πολιτική δράση του Λαϊκού Κόμματος και των Τουρκικών Εστίων. Ενδεικτικά παραθέτουμε ένα απόσπασμα από μια έκδοση των Τουρκικών Εστίων: «Οι Τουρκικές Εστίες είναι υπέρ του εκδυτικισμού. Θα παραμείνουμε Τούρκοι στο βαθμό που αισθανόμαστε ότι είμαστε Ευρωπαίοι. Εμείς ανακαλύψαμε την τουρκική μας ταυτότητα όταν αρχίσαμε να γινόμαστε Ευρωπαίοι»⁷¹. Η νομιμοποίηση του εκδυτικισμού και του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος στο όνομα της εθνικής ταυτότητας και η έμφαση στον δυτικό χαρακτήρα της εθνικής δομής (εθνική επειδή είναι δυτική), βρέθηκαν στο επίκεντρο της δράσης των Τουρκικών Εστίων⁷².

3. Η «τεχνητή» κυβερνητική κρίση και η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας

Ταυτόχρονα με την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος και την επανίδρυση των Τουρκικών Εστίων, ο Μουσταφά Κεμάλ και οι συνεργάτες του έστρεψαν τις προσπάθειες τους προς τον έλεγχο της γραφειοκρατίας και την τελική διευθέτηση του καθεστώτος της νέας εθνικής δομής. Και οι δυο κινήσεις, σε συνάρτηση με την εδραίωση των δυο παραπάνω πολιτικών οργανώσεων στόχευαν στην εξασφάλιση της θέσης του Μουσταφά Κεμάλ (στο ανώτατο αξίωμα της εθνικής δομής) και των συνεργατών του (στην κυβέρνηση) στην εξουσία⁷³.

Σε ότι αφορά τον έλεγχο της γραφειοκρατίας, η κυβέρνηση του Οκγιάρ στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1923 πρότεινε την δημιουργία ειδικής επιτροπής που θα εξέταζε την

⁷¹ Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:134-135. Αυτή η τοποθέτηση επαναλαμβάνεται σχεδόν σε όλα τα επίσημα έγγραφα και τις επίσημες δηλώσεις των εστίων. Ενδεικτικά βλπ. το ίδιο, σελ.:157, 177 και Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:275.

⁷² Οι εστίες ήταν από τις πρώτες οργανώσεις που έφεραν στην κοινωνική ζωή την μουσική, το θέατρο, την ζωγραφική, την τέχνη του πορτρέτου. Παράλληλα, οι πύλες των εστίων από το 1923 και μετά άνοιξαν και για τις γυναίκες. Η σύζυγος του Κεμάλ, η Λατιφέ Χανίμ το 1925 εκλέχθηκε επίτιμος πρόεδρος των εστίων. Αναλυτικότερα βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:172, 194-195, 223, 242-243

⁷³ Ο Καραοσμάνογλου στα απομνημονεύματα του καθώς αναφέρεται στην συγκεκριμένη περίοδο τονίζει ότι στις πολιτικές συζητήσεις της Άγκυρας επικρατούσε το ερώτημα "αν ο Κεμάλ θα σύμπραττε με τον Ινονού και τους συνεργάτες του ή θα προτιμούσε να προχωρήσει αυτόνομα". Παράλληλα, τέθηκε το ζήτημα αν ο Ινονού θα αναλάβει την πρωθυπουργία ή όχι. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.: 44 και 69.

περίπτωση των αξιωματικών που δεν συνεργάστηκαν με την κυβέρνηση της Άγκυρας την προηγούμενη περίοδο⁷⁴. Την ίδια περίοδο, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του άρχισαν να τοποθετούν όλους τους διαφωνούντες υψηλόβαθμους στρατηγούς στο πόστο του επιθεωρητή του στρατού ή στις πρεσβείες του εξωτερικού⁷⁵. Με αυτό τον τρόπο τους απομάκρυναν από την Άγκυρα. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν τα πρώτα βήματα απομάκρυνσης των στρατιωτικών από την πολιτική. Στο σύνολο τους, αυτές οι ενέργειες αποσκοπούσαν στην εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης ενάντια στον Κεμάλ από τους κόλπους της στρατιωτικής γραφειοκρατίας⁷⁶.

Παράλληλα με τον έλεγχο της γραφειοκρατίας, ο Κεμάλ προχώρησε στην σταθεροποίηση της δικής του θέσης καθώς και αυτής των συνεργατών του, στην νέα εθνική δομή. Από τις αρχές του Οκτωβρίου του 1923 επικεντρώθηκε στην τελική διευθέτηση του καθεστώτος της νέας εθνικής δομής. Προς επίτευξη του σκοπού του πρώτα επικέντρωσε την προσοχή του στο ζήτημα της πρωτεύουσας. Όπως είδαμε παραπάνω, καθώς αποχωρούσαν τα ξένα στρατεύματα από την Κωνσταντινούπολη, η αντιπολίτευση ήγειρε το ζήτημα της πρωτεύουσας. Απέναντι στο ενδεχόμενο της επικράτησης της υποψηφιότητας της Κωνσταντινούπολης⁷⁷, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του στις αρχές του Οκτωβρίου του 1923, πρότειναν στην βουλή την ανακήρυξη της Άγκυρας ως νέας πρωτεύουσας. Στις 13 Οκτωβρίου 1923 η Άγκυρα ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα⁷⁸. Την ίδια χρονική στιγμή οι συνεργάτες του Κεμάλ σε δημόσιες

⁷⁴ Το Φθινόπωρο του 1923 δρομολογήθηκε η ίδρυση της ειδικής επιτροπής (Heyeti Mahsusa). Η επιτροπή τα επόμενα χρόνια προχώρησε στην αποστράτευση χιλιάδων αξιωματικών του πρώην αυτοκρατορικού στρατού. Βλπ. Seydi Çelik, *Devlet ve Asker (Το Κράτος και ο Στρατιώτης)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.: 87-88.

⁷⁵ Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:280.

⁷⁶ Στις 19 Δεκεμβρίου 1923 η βουλή ψήφισε τον νόμο 385 σύμφωνα με τον οποίο όσοι από τους στρατιωτικούς ήθελαν να πολιτευτούν έπρεπε να παραιτηθούν από τα καθήκοντα τους εντός των δέκα ημερών μετά την ανακήρυξη των εκλογών. Βλπ. το ίδιο, σελ.:85. Ο νόμος αυτός ολοκληρώθηκε με τον νόμο 1281 του 1928 σύμφωνα με τον οποίο οι στρατιωτικοί δεν επιτρεπόταν να αναλάβουν καθήκοντα στους κόλπους της πολιτικής γραφειοκρατίας. Βλπ., το ίδιο, σελ.:86.

⁷⁷ Στα απομνημονεύματα του ο Ισμέτ Ινονού εκτός από τους στρατηγικούς λόγους που οδήγησαν στην επιλογή της Άγκυρας ως πρωτεύουσας, αναφέρει ότι στην Κωνσταντινούπολη υπήρχε ένα "εχθρικό" περιβάλλον ως προς τον ίδιο, τους συνεργάτες του και τον Μουσταφά Κεμάλ. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.: 432-435. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος της περιόδου έδινε έμφαση στους "κατοίκους της Άγκυρας οι οποίοι στήριξαν από τις πρώτες ημέρες του Πολέμου της Απελευθέρωσης τον Κεμάλ και τους συντρόφους του". Παράλληλα, η Κωνσταντινούπολη χαρακτηριζόταν ως μια πόλη "μη τουρκική" και "ξένη ως προς τον εθνικό κορμό". Ενδεικτικά βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 21, 29 /8/1923 και 18/10/1923. Στον αντιπολιτευόμενο τύπο της περιόδου συναντάμε άρθρα τα οποία αναφέρουν ότι ο Κεμάλ και οι σύντροφοί του φοβούνταν ακόμη και το ενδεχόμενο "αυτονομίας" της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. "Tevhid-i Efkâr" στις 15/10/1923.

⁷⁸ Στις 2 Οκτωβρίου τα συμμαχικά στρατεύματα αποχώρησαν από την Κωνσταντινούπολη. Στις 9 Οκτωβρίου ο Ινονού και 14 βουλευτές πρότειναν την Άγκυρα ως πρωτεύουσα. Ύστερα από συνοπτικές διαδικασίες η Άγκυρα ανακηρύχθηκε πρωτεύουσα. Στην βουλή υπήρξαν λιγοστές φωνές

τοποθετήσεις τους διευκρίνιζαν ότι επέλεξαν την Άγκυρα, η οποία βρίσκεται στο κέντρο της ανατολικής ενδοχώρας, για να διευκολύνουν τον εκσυγχρονισμό ολόκληρης της χώρας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Ως εκ τούτου, η ενίσχυση της θέσης του Κεμάλ και των συνεργατών του στο πολιτικό πεδίο δια μέσου της επιβολής της Άγκυρας ως πρωτεύουσας συνδεόταν με τον εκδυτικισμό⁷⁹.

Αμέσως μετά την ανάδειξη της Άγκυρας ως πρωτεύουσας, ο Κεμάλ προχώρησε στην διευθέτηση του τελικού καθεστώτος της νέας εθνικής δομής. Μετά τον αποκλεισμό της υποψηφιότητας της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας της νέας δομής την οποία υποστήριζε η αντιπολίτευση, σειρά είχε ο αποκλεισμός του ενδεχομένου της επιστροφής στην συνταγματική μοναρχία. Στην πραγματικότητα το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκε κατά την έναρξη της λειτουργίας της νέας βουλής. Η τροποποίηση της ορκωμοσίας των βουλευτών είχε ως αποτέλεσμα την αφαίρεση της μνείας στο χαλιφάτο⁸⁰. Την ίδια περίοδο γνωρίζουμε ότι ο Κεμάλ, έχοντας κατά νου την στάση της αντιπολίτευσης, συζήτησε με τους στενούς συνεργάτες του τον τρόπο με τον οποίο θα εξασφαλιζόταν η άνοδος του ίδιου στον ανώτατο θεσμό της νέας δομής και του Ινονού στην πρωθυπουργία. Σε αυτές τις συζητήσεις αποφασίστηκε η δρομολόγηση του μοντέλου της προεδρευόμενης δημοκρατίας, με την παραλλαγή, ότι, στην περίπτωση της Τουρκίας στον πρόεδρο της δημοκρατίας θα αναγνωρίζονταν αυξημένες αρμοδιότητες όπως το δικαίωμα της διάλυσης του κοινοβουλίου⁸¹. Στα τέλη του Σεπτεμβρίου λοιπόν, ο Κεμάλ τοποθετήθηκε δημοσίως και διευκρίνισε ότι το τελικό μοντέλο διακυβέρνησης θα ήταν προεδρευόμενη δημοκρατία⁸².

που αντιτάχθηκαν σε αυτή την απόφαση. Αναλυτικότερα βλπ. *Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1923-1927*, Δεύτερος Τόμος, Άγκυρα:1994, σελ.:159-166.

⁷⁹ Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 16/10/1923.

⁸⁰ Βλπ. *Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1923-1927*, Πρώτος Τόμος, Άγκυρα:1994, σελ.: 9-10.

⁸¹ Βλπ. Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:21 και Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:373-375. Γνωρίζουμε ότι στις 13 Αυγούστου 1923, παράλληλα με την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος, ο Κεμάλ έστειλε στο Υπουργείο Εσωτερικών μια πρόταση τροποποίησης του συντάγματος του 1921 στην οποία προβλεπόταν η ίδρυση της δημοκρατίας. Την πρόταση είχε επιμεληθεί ο ίδιος ο Κεμάλ. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.: 218-219. Ο Νουρ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι εκείνη την περίοδο ο Κεμάλ στον στενό του κύκλο δήλωσε ότι "δεν μπορούσε πλέον να ανεχθεί την αντιπολίτευση". Το αναφέρει ο Νουρ στο Rıza Nur, *Hayat ve ...*, Δεύτερος και Τρίτος Τόμος, σελ.: 279 και 457.

⁸² Ο Κεμάλ στις 22 Σεπτεμβρίου 1923 πραγματοποίησε μια συνέντευξη σε αυστριακή εφημερίδα στην οποία, μεταξύ άλλων, δήλωσε τα εξής: Στο παρελθόν οι Σουλτάνοι αποτελούσαν εμπόδιο για την ελευθερία του τουρκικού έθνους. Οι Σουλτάνοι δεν επέτρεπαν στον τουρκικό λαό να έρθει σε επαφή με τον ξένο κόσμο. Σε αντίθεση, οι εθνικιστές επιθυμούν την σύσφιξη με όλα τα πολιτισμένα έθνη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η Τουρκία θα όδευε προς μια προεδρευόμενη δημοκρατία στην οποία ο πρόεδρος της δημοκρατίας θα ανάθετε το καθήκον της δημιουργίας της κυβέρνησης στο

Την περίοδο που ο Κεμάλ τοποθετούταν υπέρ της προεδρευόμενης δημοκρατίας, οι συνεργάτες του στην βουλή εντατικοποίησαν τις πιέσεις και επιθέσεις τους προς την κυβέρνηση Φετχί Οκγιάρ⁸³. Από την πλευρά του, ο πρωθυπουργός Οκγιάρ ο οποίος εκτελούσε και χρέη Υπουργού Εσωτερικών, επιθυμώντας να αναλάβει κάποιος βουλευτής το υπουργείο, στις 24 Οκτωβρίου παραιτείται από το πόστο του Υπουργού των Εσωτερικών.

Λίγες μόλις ημέρες μετά την ανακήρυξη της Άγκυρας ως πρωτεύουσας και τις δηλώσεις του Κεμάλ περί προεδρευόμενης δημοκρατίας, η αντιπολίτευση επιχείρησε να επωφεληθεί από την παραίτηση του Οκγιάρ και κατάφερε όχι μόνο να εκλέξει στο Υπουργείο Εσωτερικών έναν δικό της βουλευτή, τον Σαμπίτ Μπέη, αλλά και στην αντιπροεδρία της βουλής τον πρώην πρωθυπουργό Ραούφ Ορμπάι⁸⁴. Έτσι, το δεύτερο ανώτερο πόστο της εθνοσυνέλευσης καθώς και οι θέσεις – κλειδιά της κυβέρνησης ξαφνικά βρέθηκαν υπό τον έλεγχο της αντιπολίτευσης⁸⁵.

Αντιμέτωπος με την παραπάνω κατάσταση, ο Κεμάλ κινήθηκε με ταχύτητα και αποφασιστικότητα. Μόλις του ανακοινώθηκαν οι δυσάρεστες για τον ίδιο και τους συνεργάτες του εξελίξεις στην βουλή, κάλεσε τα μέλη της κυβέρνησης σε παραίτηση⁸⁶. Από την ημέρα παραίτησης της κυβέρνησης (26 Οκτωβρίου) μέχρι και την ανακήρυξη της δημοκρατίας, ο Κεμάλ εμπόδισε την δημιουργία μιας νέας κυβέρνησης. Στόχος του ήταν δια μέσου των συνεργατών του να πείσει την πλειοψηφία των βουλευτών ότι για την “κρίση” στην εκλογή κυβέρνησης ευθυνόταν ο δυσλειτουργικός τρόπος με τον

άτομο που εξασφάλιζε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο Κεμάλ ανέφερε την Αμερική και χώρες της Ευρώπης ως παραδείγματα προεδρευόμενων δημοκρατιών. Βλπ. Συνέντευξη του Κεμάλ στην αυστριακή εφημερίδα “Neue Freie Presse” στις 22/9/1923 στο *Atatürk’ün Bütün ...*, σελ.:118-119. Για τις σχετικές δηλώσεις του Κεμάλ και τον αντίκτυπο τους στον εγχώριο τύπο βλπ. *Türk Parlements ...*, σελ.:195 καθώς επίσης και “Vatan” στις 24/9/1923 και “Hakimiyet-i Milliye” στις 27/9/1923. Στις 25 Σεπτεμβρίου η αγγλική εφημερίδα “The Times” έγραφε ότι ο Κεμάλ επιθυμεί να εξασφαλίσει το πόστο του προέδρου της δημοκρατίας ενώ η “Daily Telegraph” ότι “η Τουρκία οδεύει προς προεδρευόμενη δημοκρατία”. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:69 και 341. Στις 7/10/1923 η γαλλική εφημερίδα “Le Temps” έγραφε ότι μετά την ανακήρυξη της Άγκυρας σε πρωτεύουσα θα ακολουθούσε η ανακήρυξη της δημοκρατίας. Στο *Türk Parlements ...*, σελ.:129.

⁸³ Παραπάνω τονίσαμε ότι οι συνεργάτες του Ισμέτ θεωρούσαν την συγκεκριμένη κυβέρνηση “προσωρινή” ως και ότι ανυπομονούσαν να έρθουν στην εξουσία. Αυτή την περίοδο αυξήθηκε η κριτική κατά της κυβέρνησης. Ο Νουρ αναφέρει ότι ο Οκγιάρ, στις αρχές του Οκτωβρίου έφτασε στο σημείο να αναρωτιέται για το αν θα έπρεπε να παραιτηθεί. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:458.

⁸⁴ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali’nin ...*, σελ.: 214.

⁸⁵ Στα απομνημονεύματα του ο Κεμάλ κάνει λόγο για την αντιπολίτευση η οποία διεκδικούσε την εξουσία. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:291.

⁸⁶ Ο Κεμάλ κάλεσε όλα τα μέλη του κυβερνητικού συμβουλίου εκτός του επιτελάρχη να παραιτηθούν από τα υπουργεία τους. Το ίδιο.

οποίο εκλεγόταν η κυβέρνηση⁸⁷. Λογικά, ο Κεμάλ ο οποίος ήταν αποφασισμένος από τις αρχές του Φθινοπώρου του 1923 να προχωρήσει προς την ίδρυση μιας προεδρευόμενης δημοκρατίας, αντιμέτωπος με τις νέες εξελίξεις, προτίμησε να επισπεύσει την όλη διαδικασία και η "τεχνητή κυβερνητική κρίση" χρησίμευσε ως το κατάλληλο μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου⁸⁸.

Στις 28 με 29 Οκτωβρίου 1923, στην συνεδρία της κοινοβουλευτικής ομάδας του Λαϊκού Κόμματος, από την οποία απουσίαζαν κορυφαία μέλη τα οποία εξασκούσαν κριτική στις πρωτοβουλίες του Κεμάλ (οι υψηλόβαθμοι πασάδες με δική τους βούληση βρισκόντουσαν στην επαρχία και στην Κωνσταντινούπολη), έλαβαν χώρα κρίσιμες συζητήσεις για το μέλλον της εθνικής δομής⁸⁹. Οι συζητήσεις αρχικά αφορούσαν το ποια θα έπρεπε να είναι η επόμενη κυβέρνηση. Όμως, μετά από παρέμβαση του Κεμάλ και των συνεργατών του, οι συζητήσεις επικεντρώθηκαν στο ποιο θα είναι το καθεστώς της νέας εθνικής δομής. Σύμφωνα με τους ίδιους, το υφιστάμενο καθεστώς δεν είναι λειτουργικό και δημιουργούσε ασυνέπειες στην διακυβέρνηση της χώρας⁹⁰.

Παράλληλα, ο Κεμάλ κάλεσε τους υψηλόβαθμους συνεργάτες του, τον επιτελάρχη και τα μέλη της εκτελεστικής επιτροπής του κόμματος στην κατοικία του και τους ανακοίνωσε ότι προτίθετο να προχωρήσει στην ανακήρυξη της δημοκρατίας ενώ ταυτόχρονα θα αναθέσει ως πρόεδρος της νέας δημοκρατίας, το καθήκον σχηματισμού νέας κυβέρνησης, στον Ισμέτ Ινονού⁹¹. Όταν έλαβε την έγκριση της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, στις 29 Οκτωβρίου 1923, ο Κεμάλ απευθυνόμενος από το βήμα της συνεδρίας της κοινοβουλευτικής ομάδας στους βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος τους ανακοίνωσε την απόφαση της ίδρυσης της δημοκρατίας⁹². Εκ μέρους της

⁸⁷ Το ίδιο. Όπως είδαμε παραπάνω, το καλοκαίρι του 1922 η Δεύτερη Ομάδα προχώρησε στην τροποποίηση του κανονισμού της βουλής ο οποίος αφορούσε την εκλογή του κυβερνητικού συμβουλίου. Μετά το καλοκαίρι του 1922 η βουλή πραγματοποίησε ξεχωριστές ψηφοφορίες για την εκλογή κάθε υπουργού και του πρωθυπουργού.

⁸⁸ Ο Ατάϊ υπογραμμίζει το γεγονός ότι η παραίτηση της κυβέρνησης Οκγιάρ ήταν η προσωπική πρωτοβουλία του Κεμάλ. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.: 376 και 379.

⁸⁹ Η κοινοβουλευτική αντιπολίτευση μετά την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος και μέχρι την ίδρυση του Προοδευτικού Κόμματος στα τέλη του 1924 παρέμεινε μέσα στο Λαϊκό Κόμμα. Αναλυτικότερη αναφορά πραγματοποιείται παρακάτω.

⁹⁰ Ο Ατάϊ τονίζει ότι ο Κεμάλ εκείνη την ιστορική στιγμή βασιζόταν αποκλειστικά στην στήριξη των ενόπλων δυνάμεων. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.: 377.

⁹¹ Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:196 και *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.: 294.

⁹² Λογικά το γεγονός ότι στην τροποποίηση του συντάγματος του 1921, για την ίδρυση της δημοκρατίας, συμπεριλήφθηκε μια παράγραφος στην οποία τονιζόταν ότι "η επίσημη θρησκεία της Τουρκίας είναι το Ισλάμ", διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση της υποστήριξης των 158 βουλευτών που υπέρ της ίδρυσης της δημοκρατίας. Άλλωστε, κατά την ψηφοφορία μια μερίδα των βουλευτών εξέφρασε την ευαρέσκεια της για την ύπαρξη της συγκεκριμένης παραγράφου. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:204-205.

κοινοβουλευτικής ομάδας δεν υπήρξε καμία αντίθεση με αποτέλεσμα το βράδυ της ίδιας ημέρας, με την παρουσία και την ομόφωνη απόφαση μόλις 158 βουλευτών, ανακηρύχθηκε η ίδρυση της δημοκρατίας και η εκλογή του Κεμάλ ως προέδρου της νέας δημοκρατίας⁹³. Παράλληλα, ο Ισμέτ Ινονού ανέλαβε τα ηνία της κυβέρνησης. Λίγο πριν από την ανακήρυξη της δημοκρατίας, ο Κεμάλ σε συνέντευξη του σε γαλλική εφημερίδα, διευκρίνισε ότι σε μια περίοδο που σε ολόκληρο τον κόσμο και κυρίως στην Ευρώπη αναδύονταν τα έθνη – κράτη, η Τουρκία ως μια νέα δημοκρατία επιθυμούσε την ειρηνική συνύπαρξη με τον πολιτισμένο κόσμο και την συμμετοχή της στον δυτικό πολιτισμό και στην δυτική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον ίδιο, στην πολιτική σκηνή της σύγχρονης Τουρκίας δεν υπήρχε θέση για τον χαλίφη⁹⁴. Με αυτό τον τρόπο, ο Κεμάλ, εμμέσως συνέδεσε την ισχυροποίηση της θέσης του ίδιου και των συνεργατών του με την επικράτηση του έθνους – κράτους στον δυτικό κόσμο στον οποίο επιθυμούσε να ενταχθεί η Τουρκία, αντιμετωπίζοντας παράλληλα, με αποτελεσματικό τρόπο, τις διεκδικήσεις της αντιπολίτευσης⁹⁵.

Όμως, η ανακήρυξη της δημοκρατίας δεν σήμανε το τέλος της αντιπολίτευσης⁹⁶. Αμέσως μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας, οι πασάδες και κάποιοι από τους βουλευτές οι οποίοι αντιδρούσαν στις πρωτοβουλίες του κύκλου του Μουσταφά Κεμάλ, λίγο πριν και αμέσως μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας, μετέβηκαν στην Κωνσταντινούπολη και ένωσαν την φωνή τους με αυτή της μεσαίας τάξης της πόλης, η οποία εξέφραζε την δυσανασχέτηση της απέναντι στην πολιτική γραμμή του Κεμάλ⁹⁷. Η ενωμένη αντιπολίτευση με τις τοποθετήσεις και τα δημοσιεύματα της υπογράμμισε την σημασία της λαϊκής κυριαρχίας. Χαρακτηριστικά ανέφερε ότι η ίδρυση μιας δημοκρατίας δεν σημαίνει οπωσδήποτε εξασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας και των

⁹³ Βλπ. *Türk Parlemanto ...*, σελ.:196, 250-251, *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:144 και Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:294

⁹⁴ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:148 και Ergün Sarı, *Atatürk'le ...*, σελ.:137-142.

⁹⁵ Στις 2 Νοεμβρίου 1923 η αγγλική εφημερίδα "The Times" παρομοίασε χαρακτηριστικά τον πρόεδρο Μουσταφά Κεμάλ με τους σουλτάνους της παλαιάς περιόδου και τόνισε ότι ο Κεμάλ ήταν ταυτόχρονα πρόεδρος δημοκρατίας, κυβέρνησης και κόμματος. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:70-71. Την ίδια περίοδο ο αντιπολιτευόμενος τύπος στο εσωτερικό εξέφραζε έντονες ανησυχίες για το ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης δικτατορικού καθεστώτος στην χώρα. Ενδεικτικά βλπ. "Tanin" στις 9/11/1923.

⁹⁶ Στις 3 Δεκεμβρίου 1923 το αγγλικό περιοδικό "The Economist" έγραφε ότι με την ανακήρυξη της δημοκρατίας στην Άγκυρα δεν σημειώθηκε καμία αλλαγή στους συσχετισμούς των πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:70.

⁹⁷ Βλπ. Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:89, 92 και Faliş Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:383. Ο αντιπολιτευόμενος τύπος κατέβαλλε προσπάθειες για να αναδείξει ως ηγέτη της αντιπολίτευσης τον στρατηγό Καράμπεκίρ. Ενδεικτικά βλπ. "Tanin" στις 10/11/1923. Παράλληλα, υπήρξαν δημοσιεύματα τα οποία έκαναν αναφορά στην άσχημη κατάσταση υγείας του Κεμάλ. Βλπ. Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:95.

δημοκρατικών θεσμών⁹⁸, ενώ παράλληλα αντέδρασε στο γεγονός ότι η ανακήρυξη της δημοκρατίας αποφασίστηκε από μια μικρή ομάδα⁹⁹ και κάλεσε τον Κεμάλ να τηρήσει ουδέτερη στάση και να αποφύγει την συγκέντρωση των εξουσιών στο πρόσωπο του κατά την νέα περίοδο¹⁰⁰. Ταυτόχρονα, η αντιπολίτευση κάλεσε την κυβέρνηση να επικεντρώσει την προσοχή της στα σοβαρά οικονομικά προβλήματα της χώρας και να μην χάσει πολύτιμο χρόνο στις πολιτικές συγκρούσεις¹⁰¹. Η πιο σημαντική τοποθέτηση της αντιπολίτευσης αμέσως μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας αφορούσε το μέλλον του χαλίφη, και το ερώτημα κατά πόσο ο Κεμάλ θα προχωρούσε στην κατάργηση του χαλιφάτου; Το συγκεκριμένο ερώτημα τέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων εκ μέρους της αντιπολίτευσης, η οποία υποστήριζε ένθερμα την διατήρηση του αξιώματος του χαλίφη με το πρόσχημα ότι αποτελούσε έναν ισχυρό δεσμό με τον μουσουλμανικό κόσμο¹⁰².

⁹⁸ Η "Vatan" στις 2 Νοεμβρίου έγραφε ότι εκτός από τις μοναρχίες και κάποιοι τύποι δημοκρατιών ενδέχεται αν υιοθετηθούν να επισκιάζουν την λαϊκή κυριαρχία. Η "Tanin" στις 4 Δεκεμβρίου τόνιζε ότι με σχηματικές αλλαγές στους ανώτατους θεσμούς δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί η λαϊκή κυριαρχία. Ο Λουτφί Φικρί στις 15 Νοεμβρίου τόνισε ότι σε χώρες όπως η Αγγλία και το Βέλγιο οι οποίες είναι συνταγματικές μοναρχίες η λαϊκή μοναρχία είναι εξασφαλισμένη. Σύμφωνα με τον ίδιο η προεδρευόμενη δημοκρατία δεν αποτελούσε μονόδρομο για την εξασφάλιση της. Βλπ. "Akşam" στις 15/11/1923. Ο αρχισυντάκτης της "Tanin" Χιουσεγίν Τζαχίντ στα απομνημονεύματα του αναφέρει το χαρακτηριστικό σλόγκαν της περιόδου: «Ούτε μοναρχία, ούτε δικτατορία, αλλά λαϊκή κυριαρχία». Βλπ. Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı ...*, σελ.:183-184.

⁹⁹ Ο Ραούφ Ορμπαί την επόμενη ημέρα της ανακήρυξης της δημοκρατίας πραγματοποίησε δηλώσεις στον τύπο της Κωνσταντινούπολης και άσκησε έντονη κριτική στον Κεμάλ και στους συνεργάτες του με το πρόσχημα ότι προτίμησαν να προχωρήσουν στην ανακήρυξη στηριζόμενοι στην υποστήριξη μιας μικρής ομάδας βουλευτών. Σύμφωνα με τον ίδιο, ανεξάρτητα από το αν η νέα εθνική δομή θα ήταν δημοκρατία ή συνταγματική μοναρχία, εκείνο που είχε σημασία ήταν η εξασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας. Ο ίδιος αναρωτιόταν γιατί ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του επέλεξαν να ανακηρύξουν την δημοκρατία με τόσο βιασύνη. Βλπ. Rauf Orbay, *Rauf Orbay'in ...*, σελ.:348 και Nevin Yurdsever Ateş, *T.C.'nin Kuruluş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Η Ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Κωνσταντινούπολη:1998, σελ.:71. Παράλληλα με τον Ορμπαί, η "Tanin" στις 8 Νοεμβρίου υπογράμμισε το γεγονός ότι στο εσωτερικό του το Λαϊκό Κόμμα δεν λειτουργούσε με δημοκρατικό τρόπο και στις 19 Νοεμβρίου χαρακτήριζε την ανακήρυξη της δημοκρατίας ως "απόφαση της κεντρικής επιτροπής".

¹⁰⁰ Η "Tanin" στις 4 Νοεμβρίου αναρωτήθηκε χαρακτηριστικά: «Πατρίδα χρειαζόμαστε ή πρόεδρο κόμματος;». Την επόμενη ημέρα ζήτησε από τον Κεμάλ να παραιτηθεί από την αρχηγία του κόμματος. Βλπ. "Tanin" 4 και 5 Νοεμβρίου 1923. Η "Vatan" ισχυριζόταν ότι ο Κεμάλ ακολουθεί τις προσωπικές του φιλοδοξίες. Βλπ. "Vatan" στις 31/10/1923. Η "Tanin" ισχυριζόταν ότι ο Κεμάλ παρασέρνεται σε πολιτικές περιπέτειες από μερικούς τυχοδιώκτες πολιτικούς. Βλπ. "Tanin" στις 9/11/1923. Από την άλλη, υπήρχαν απορίες σε ότι αφορά τις αρμοδιότητες του προέδρου της νέας δημοκρατίας. Ενδεικτικά βλπ. "Tanin" στις 31 Οκτωβρίου 1923.

¹⁰¹ Βλπ. Σχετικές δηλώσεις του στρατηγού Καράμπεκιρ στο ίδιο, σελ.:93.

¹⁰² Αμέσως μετά τις 29 Οκτωβρίου στον τύπο της Κωνσταντινούπολης εμφανίστηκαν δημοσιεύματα που έκαναν λόγο για ενδεχόμενη παραίτηση του Χαλίφη. Πολλοί ήταν οι δημοσιογράφοι οι οποίοι έσπευσαν από τις στήλες τους να παρακαλέσουν τον Χαλίφη να μην παραιτηθεί. Ενδεικτικά βλπ. Murat Çulcu, *Cumhuriyetin İlanı ve ...*, σελ.:62, επίσης "Tevhid-i Efkâr" και "Tanin" στις 9/11/1923, "Tanin" στις 11/11/1923 και 2/12/1923. Στις 5 Δεκεμβρίου η "Tanin" δημοσίευσε μια επιστολή των μουσουλμάνων της Ινδίας προς τον Κεμάλ. Στην συγκεκριμένη επιστολή, οι μουσουλμάνοι της Ινδίας

Αντιμέτωπη με αυτές τις επιθέσεις, η νέα κυβέρνηση του Ινονού αναγκάστηκε εξ αρχής να καταβάλλει προσπάθειες για την εξασφάλιση της συνοχής του Λαϊκού Κόμματος. Λίγες εβδομάδες μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας και συγκεκριμένα στις 23 Νοεμβρίου 1923, σε μια περίοδο που πολλοί από τους συνεργάτες του Ινονού και του Κεμάλ έδειχναν να προτιμούν την αποχώρηση της αντιπολίτευσης από τους κόλπους του κόμματος, συγκλήθηκε ειδική συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας στην οποία κλήθηκε σε απολογία ο Ραούφ Ορμπάι με βάση τις προηγούμενες αρνητικές τοποθετήσεις του. Σε αυτήν την συνεδρίαση μια μερίδα των βουλευτών κάλεσε την αντιπολίτευση και τον Ορμπάι να αποχωρήσουν από τις τάξεις του Λαϊκού Κόμματος¹⁰³. Αυτή η μερίδα των βουλευτών μαζί με τον Ισμέτ Ινονού ισχυρίστηκε ότι εξαιτίας της στάσης της αντιπολίτευσης διακυβευόταν η τύχη της νέας δημοκρατίας και του Λαϊκού Κόμματος¹⁰⁴. Ο Ορμπάι υπερασπίστηκε τον εαυτό του με το πρόσχημα ότι οι τοποθετήσεις του αφορούσαν την εξασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας, την οποία θεωρούν όλοι ως αναγκαία προϋπόθεση στην νέα δημοκρατία¹⁰⁵. Επίσης, υπογραμμίζοντας την σημασία των ατομικών ελευθεριών και της ελευθεροτυπίας, διευκρίνισε ότι δεν είχε σκοπό να παραιτηθεί από το κόμμα¹⁰⁶. Την απόφαση του Ορμπάι να παραμείνει στο κόμμα στα τέλη του 1923, ακολούθησαν και οι υπόλοιποι βουλευτές που εξέφραζαν την διαφωνία τους με την κυβερνητική πολιτική.

υπενθύμιζαν την υποστήριξη τους στον τουρκικό αγώνα και ζητούσαν από τον Κεμάλ να διατηρήσει το χαλιφάτο. Βλπ. "Tanin" στις 5/12/1923. Ας σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο στην αντιπολίτευση επικρατούσε προβληματισμός για το αν ο Κεμάλ θα αναλάμβανε εκτός από την προεδρία της νέας δημοκρατίας και το αξίωμα του Χαλίφη. Ενδεικτικά βλπ. "Tanin" στις 11/11/1923.

¹⁰³ Βλπ. *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (Τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος)*, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:17-20, 40-45 και 80-95.

¹⁰⁴ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:17-20, 40-45, 54-58 και 64-67. Σε αυτή την συνεδρίαση ο Ισμέτ Ινονού τόνισε ότι βασικός του στόχος ήταν ο έλεγχος της γραφειοκρατίας από την κυβέρνηση. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:80-94.

¹⁰⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:20-40, 94-104.

¹⁰⁶ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:67-70.

III. Η ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΣΗ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ

A. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΛΙΦΑΤΟΥ

1. Η πολιτική διαμάχη κατά τους πρώτους μήνες της δημοκρατίας

Μετά την κρίσιμη συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του Λαϊκού Κόμματος, ο Ινονού και οι συνεργάτες του δεν πίεσαν τους βουλευτές της αντιπολίτευσης για να αποχωρήσουν από το κόμμα. Με την λήξη της συνεδρίασης επικέντρωσαν την προσοχή τους στον αντιπολιτευόμενο τύπο της Κωνσταντινούπολης¹⁰⁷, και στα τέλη του Νοεμβρίου και στις αρχές του Δεκεμβρίου του 1923, πρότειναν την επανίδρυση του Δικαστηρίου της Ελευθερίας και την αποστολή του στην Κωνσταντινούπολη για να εξετάσει τις περιπτώσεις των κορυφαίων δημοσιογράφων της χώρας¹⁰⁸. Η κυβέρνηση κατηγορούσε τον τύπο με το πρόσχημα ότι δεν είχε πίστη στην νέα δημοκρατία και ότι ήθελε να αναβαθμίσει τον πολιτικό ρόλο του Χαλίφη. Η βουλή έκανε δεκτό το αίτημα της κυβέρνησης για την ίδρυση του Δικαστηρίου της Ελευθερίας, προχώρησε στην εκλογή μιας επιτροπής βουλευτών στην οποία αφού ανέθεσε καθήκοντα δικαστών του δικαστηρίου την έστειλε στην Κωνσταντινούπολη¹⁰⁹. Με αυτό τον τρόπο επανιδρύθηκε

¹⁰⁷ Λίγες ημέρες μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας, στις 9 Νοεμβρίου 1923 η "İkdam" δημοσίευσε μια είδηση η οποία ανέφερε ότι η κυβέρνηση προετοίμαζε μια αυστηρή νομοθεσία για τον τύπο. Βλπ. "İkdam" στις 9/11/1923. Αμέσως μετά την δημοσίευση της είδησης, ο υπεύθυνος της προπαγανδιστικής υπηρεσίας της κυβέρνησης Ζεκεριγιά Μπέη διευκρίνισε ότι η συγκεκριμένη είδηση ήταν αναληθής και ότι η κυβέρνηση δεν επιθυμούσε να αποσιωπήσει τον τύπο. Αμέσως μετά από αυτή την τοποθέτηση, η κυβέρνηση απάλλαξε τον Ζεκεριγιά Μπέη από τα καθήκοντα του. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:99. Ένας από τους κορυφαίους συνεργάτες του Κεμάλ, ο Αχμέτ Αγάογλου εξέφρασε την δυσαρέσκεια του γιατί την απόφαση της κυβέρνησης του Ινονού. Βλπ. A.Holly Shissler, *Ahmet Agaoglu and the New Turkey*, Νέα Υόρκη:2002, σελ.:188. Οι συζητήσεις για την νέα νομοθεσία σχετικά με τον τύπο συνεχίστηκαν και στις αρχές του 1924. Τότε η κυβέρνηση του Ινονού τάχθηκε υπέρ μιας νομοθεσίας που θα απαγορεύει τις προσωπικές επιθέσεις δια μέσου του τύπου. Μια μερίδα της αντιπολίτευσης υποστήριξε ότι υπήρχε ανάγκη για έναν νόμο που θα προστάτευε την ηθική τάξη της χώρας. Αναλυτικότερα βλπ. *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:291-293.

¹⁰⁸ Βλπ. Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adanı ...*, σελ.:219.

¹⁰⁹ Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:57. Κατά την ψηφοφορία της επανίδρυσης του Δικαστηρίου Ελευθερίας, 26 βουλευτές της αντιπολίτευσης υποστήριξαν ότι οι αποφάσεις αυτού του δικαστηρίου θα πρέπει να εγκρίνονται από την βουλή. Αυτό το αίτημα δεν έγινε δεκτό. Όπως και στην περίπτωση της ανακήρυξης της δημοκρατίας, την απόφαση της ίδρυσης του δικαστηρίου υποστήριξαν 158 βουλευτές. Ενώ 22 βουλευτές αντιτάχθηκαν στην συγκεκριμένη απόφαση. Βλπ. Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adanı ...*, σελ.:219.

το Δικαστήριο της Ελευθερίας, το οποίο, όπως εξετάσαμε προηγουμένως, κατά την προηγούμενη περίοδο είχε ιδρυθεί ταυτόχρονα με την ίδρυση της εθνοσυνέλευσης για να δικάζει όσους διαφωνούσαν με την νέα εθνική δομή. Το Δικαστήριο Ελευθερίας τον Δεκέμβριο του 1923 δίκασε τους κορυφαίους δημοσιογράφους της χώρας καθώς και τον ένθερμο υποστηρικτή της επανίδρυσης της συνταγματικής μοναρχίας, τον Λουτφί Φικρί¹¹⁰. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1924 το δικαστήριο απάλλαξε από όλες τις κατηγορίες τους κατηγορούμενους και οι βουλευτές- δικαστές επέστρεψαν στην Άγκυρα¹¹¹.

Κατά τους πρώτους μήνες εγκαθίδρυσης της νέας δημοκρατίας, η κυβέρνηση εκτός από την σύγκρουση με την αντιπολίτευση, πραγματοποίησε τα πρώτα βήματα προς την εδραίωση της κυβερνητικής της πολιτικής, η οποία άφησε το στίγμα της στην δεκαετία του 20'. Αυτή η κυβερνητική πολιτική γραμμή είχε δυο σκέλη. Αρχικά στόχευε στην ανάπτυξη και ενίσχυση της γραφειοκρατίας και κυρίως των ενόπλων δυνάμεων καθώς και στην ανάπτυξη των υποδομών της χώρας¹¹². Και για να εξασφαλιστεί η οικονομική δομή η οποία θα στήριζε αυτά τα δυο εγχειρήματα η κυβέρνηση προχώρησε στην επιβολή έκτακτων φόρων οι οποίοι προκάλεσαν την δυσφορία της κοινωνίας καθώς και της αντιπολίτευσης¹¹³.

¹¹⁰ Απαντώντας σε ερωτήσεις του δικαστηρίου, ο εκδότης της "Tanin", ο Χιουσεγίν Τζαχίντ Γιαλτσίν τόνισε χαρακτηριστικά ότι η εφημερίδα του είναι "ριζοσπαστική, κοσμική και δημοκρατική". Βλπ. Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adami ...*, σελ.:225. Η συγκεκριμένη εξέλιξη σε συνάρτηση με όσα έλαβαν χώρα κατά την ίδρυση της δημοκρατίας μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι συνεργάτες εκείνη την περίοδο υποστηριζόταν μόνο από 158 βουλευτές. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:58-60.

¹¹¹ Ο Ατάϊ στα απομνημονεύματα του υποστηρίζει ότι ο αρχηγός του δικαστηρίου, ο Αλί Τσετίνκαγια συμβιβάστηκε με την αντιπολίτευση της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:384.

¹¹² Η ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων και του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας υπήρξε η βασική γραμμή της κυβέρνησης. Η απόφαση για την ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου στηρίχθηκε κυρίως στην ισχυρή βούληση της κυβέρνησης για την ενίσχυση της άμυνας της νέας δημοκρατίας. Αναλυτικότερα για αυτά τα δυο ζητήματα βλπ. Yakup Keremek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:41 και V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*,σελ.:234. Επίσης, βλπ. Ομιλία του πρωθυπουργού Ινονού στην κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος στις 27 Ιανουαρίου 1924 στο *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:356-367.

¹¹³ Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η φορολόγηση των αλκοολούχων ποτών. Η κυβέρνηση στις αρχές του 1924 αρχικά προχώρησε στην άρση της απαγόρευσης της πώλησης και κατανάλωσης των αλκοολούχων ποτών και στην συνέχεια φορολόγησε τα αλκοολούχα ποτά. Η αντιπολίτευση εξέφρασε την αντίθεση της με αυτή την απόφαση με το πρόσχημα ότι το "αλκοόλ δεν συμβαδίζει με το Ισλάμ". Παράλληλα, τόνισε ότι η συγκεκριμένη απόφαση της κυβέρνησης θα τόνωνε τις εισαγωγές και θα πλούτιανε τους ρωμιούς παραγωγούς της Κωνσταντινούπολης. Αναλυτικότερα βλπ. *Türk Parlamento ...*, 1923-1927, Πρώτος Τόμος, σελ.: 493, Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:208, "Tevhid-i Efkâr" στις 17 και 26 Νοεμβρίου 1923 και "Tanin" στις 15 Οκτωβρίου 1923. Εκείνη την περίοδο, η αντιπολίτευση με τις τοποθετήσεις της προσπαθούσε να υψώσει την φωνή της κατά της

Το δεύτερο σκέλος της κυβερνητικής πολιτικής αυτής της περιόδου στόχευε στην προσεκτική προετοιμασία όλων των βημάτων τα οποία θα οδηγούσαν στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοπολιτικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Με άλλα λόγια, εστίασαν την προσοχή τους στον εκδυτικισμό. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, αμέσως μετά την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος σχηματίστηκε μια δεκαπενταμελής επιτροπή η οποία ήταν υπεύθυνη για τον σχεδιασμό νέων νόμων σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα¹¹⁴. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μέλος αυτής της επιτροπής υπήρξε ο Αχμέτ Αγάογλου ο οποίος υποστήριζε την ανάγκη του εκδυτικισμού και την ενσωμάτωση όλων των δυτικών θεσμών και προτύπων για την διαφύλαξη της ανεξαρτησίας¹¹⁵. Σύμφωνα με

κυβέρνησης Ινονού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, όταν στις 8 Ιανουαρίου 1924 η κυβέρνηση επιχείρησε να αντικαταστήσει τα αυτοκρατορικά σύμβολα στα δημόσια κτήρια με τα νέα σύμβολα της δημοκρατίας, η βουλή δεν έκανε δεκτή την συγκεκριμένη πρόταση. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:469-470. Λίγες ημέρες μετά, όταν η κυβέρνηση επιχείρησε να ανανεώσει την σύμβαση μιας ξένης εταιρίας για την κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου, η αντιπολίτευση κατηγόρησε την κυβέρνηση με το πρόσχημα ότι υπερασπίζεται τα ξένα συμφέροντα. Ο Καραοσμάνογλου τονίζει ότι ο Οκγιάρ παρακολουθούσε με μεγάλη ευχαρίστηση τις επικρίσεις της κυβέρνησης Ινονού. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:47-48 και FO.424/260, p.19-21, No.17 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:378-379. Ο Ατάϊ αναφερόμενος σε αυτή την περίοδο λέει ότι οι οπαδοί του Ινονού δεν ήταν καθόλου ευχαριστημένοι με την υφιστάμενη πολιτική κατάσταση. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:385. Εκείνη την περίοδο είδαν το φως της δημοσιότητας και τα πρώτα σχέδια δολοφονίας του Μουσταφά Κεμάλ. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar (Πολιτικά Απομνημονεύματα)*, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:63. Στις 27 Ιανουαρίου 1924 στην κοινοβουλευτική ομάδα της Λαϊκής Ομάδας έλαβε χώρα μια κρίσιμη συνεδρία όπου ο Ισμέτ Ινονού υπερασπίστηκε το κυβερνητικό έργο και ζήτησε ψήφο εμπιστοσύνης από το κόμμα του. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι μόλις τρεις μήνες μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας που βασίστηκε στις ψήφους των 158 βουλευτών, σε μια συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος στην οποία δεν έλαβε μέρος ο Κεμάλ, ο Ινονού έλαβε μόλις 86 ψήφους, ενώ 11 βουλευτές ψήφισαν κατά της κυβέρνησης του και ένας βουλευτής ψήφισε λευκό. Στο κόμμα συζητήθηκε αν οι 86 ψήφοι ήταν αρκετοί για να συνεχίσει το Λαϊκό Κόμμα να υποστηρίζει την κυβέρνηση του Ινονού. Τελικά, η Κεντρική Επιτροπή αδιαφορώντας για το γεγονός ότι οι 86 ψήφοι δεν εξασφάλιζαν στην κυβέρνηση ψήφο εμπιστοσύνης στο κοινοβούλιο, αποφάσισε ότι η κοινοβουλευτική ομάδα εξακολουθούσε να υποστηρίζει την κυβέρνηση. Και με βάση το καταστατικό του κόμματος το οποίο απαγόρευε την άσκηση κριτικής στις αποφάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας, στην βουλή δεν τέθηκε ζήτημα για την απομάκρυνση του Ινονού από την κυβέρνηση. Αναλυτικότερα βλπ. τα πρακτικά αυτής της κρίσιμης συνεδρίασης στο *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:356-373. Σε αυτή την συνεδρία η αντιπολίτευση κατέκρινε στο σύνολο της την κυβερνητική πολιτική και τόνισε ότι η κυβέρνηση δεν έχει ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα για σημαντικά ζητήματα όπως η παιδεία και η οικονομία. Βλπ. Το ίδιο. Οι υψηλοί φόροι βρέθηκαν στο επίκεντρο των επικρίσεων. Βλπ. ενδεικτικά "İkaz" στις 19/20/6/1924 και στις 18/9/1924 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:322. Η "İkaz" στις 3-4/7/1924 κάλεσε τον λαό να υπενθυμίσει τα καθήκοντα της στην κυβέρνηση. Βλπ. "İkaz" στις 3-4/7/1924 στο ίδιο, σελ.:299. Παράλληλα, η ίδια εφημερίδα κάλεσε στις 25 Σεπτεμβρίου την κυβέρνηση να εστιάσει την προσοχή της στην άσχημη κατάσταση της γεωργίας. Βλπ. "İkaz" στις 25/9/1924 στο ίδιο, σελ.:323-324.

¹¹⁴ Βλπ. A.Holly Shissler, *Ahmet Agaoglu and ...*, σελ.:186. Στις 25 Ιανουαρίου 1924 ο Υπουργός Δικαιοσύνης ανακοίνωσε ότι το υπουργείο του μελετούσε τους ξένους αστικούς κώδικες. Βλπ. *Türk Parlamento...*, σελ.:328-333.

¹¹⁵ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:53. Ο Αγάογλου σε αντίθεση με τον Ζιγιά Γκιόκάλπ δεν πραγματοποιούσε διάκριση ανάμεσα στην τουρκική κουλτούρα και στον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό. Υποστήριζε ότι η νέα δημοκρατία έπρεπε να ενταχθεί σε αυτόν. Βλπ. το ίδιο, σελ.:202.

τον Αγάογλου, η νέα δημοκρατία έπρεπε να έχει φιλελεύθερο χαρακτήρα και να βασίζεται σε μια ενιαία, τουρκική ταυτότητα¹¹⁶.

2. *Η κατάργηση του χαλιφάτου και ο έλεγχος των θρησκευτικών θεσμών και του στρατού από το Λαϊκό Κόμμα*

Σε μια περίοδο όπου γινόταν προσπάθεια εκ μέρους της κυβέρνησης να αναβαθμιστούν οι δομές της χώρας και να προωθηθεί ο εκδυτικισμός, ο Κεμάλ και ο κύκλος του, θεωρούσαν ότι η αντιπολιτευόμενη μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης και των μεγάλων αστικών κέντρων, με την αρνητική στάση της αποτελούσε τον βασικό τους αντίπαλο¹¹⁷. Οι ίδιοι πίστευαν ότι η μεσαία τάξη είχε την δυνατότητα να παρασύρει τις μάζες σε πολιτική δράση με πρόσχημα την διατήρηση της ηθικής τάξης και των αρχών του Ισλάμ στην χώρα¹¹⁸. Σύμφωνα με τους ίδιους, ο θεσμός του Χαλίφη και όσοι άλλοι θρησκευτικοί θεσμοί συνδέονταν με αυτόν, μπορούσαν να χρησιμεύσουν προς αυτή την κατεύθυνση και ακόμη μπορούσαν να επισκιάσουν στο μέλλον τον πρόεδρο της δημοκρατίας, δηλαδή τον Μουσταφά Κεμάλ¹¹⁹. Με βάση αυτή την πεποίθηση, από τον

¹¹⁶ Ο Αγάογλου θεωρούσε ότι η θρησκεία αποτελούσε ένα σημαντικό στοιχείο της ενιαίας τουρκικής ταυτότητας και πρότεινε την μετάφραση του Κορανίου στα τουρκικά. Σύμφωνα με τον ίδιο η τουρκική γλώσσα ήταν το βασικό στοιχείο της τουρκικής ταυτότητας. Βλπ. Το ίδιο, σελ.:189 και 204. Σύμφωνα με τον Αγάογλου τα κοινά συμφέροντα έπρεπε να εξασφαλίζουν την συνεργασία μέσα στο Λαϊκό Κόμμα το οποίο θα χαρακτηριζόταν από δημοκρατικές και φιλελεύθερες δομές. Βλπ. το ίδιο, σελ.:41 και 205-206.

¹¹⁷ Ο Νουρ αναφέρει ότι την συγκεκριμένη περίοδο ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του δήλωναν στον στενό τους κύκλο ότι δεν θεωρούσαν ως σοβαρή απειλή τους θρησκευτικούς ηγέτες. Τόνιζαν ότι παρακολουθούσαν με ανησυχία τις κινήσεις των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου, δηλαδή της τουρκικής μεσαίας τάξης. Βλπ. Riza Nur, *Hayat ve ...*, Τρίτος Τόμος, σελ.:275.

¹¹⁸ Ακριβώς αυτό το σημείο υπογραμμίζει στα απομνημονεύματα του ο Ινονού. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:468.

¹¹⁹ Μετά το τέλος των εργασιών του Δικαστηρίου Ελευθερίας της Κωνσταντινούπολης, ο πρόεδρος του δικαστηρίου, ο Αλί Τσετίνγκαγια διοργάνωσε μια συμφιλιοτική συνάντηση ανάμεσα στον Μουσταφά Κεμάλ και στους εκπρόσωπους του τύπου. Ο Κεμάλ δέχθηκε την συνάντηση με την προϋπόθεση ότι θα ανακοινωνόταν ότι η πρόσκληση έγινε εκ μέρους των δημοσιογράφων. Προφανώς, ο ίδιος δεν ήθελε να απογοητεύσει τον Ινονού και τους συνεργάτες του. Η συνάντηση έλαβε χώρα στην Σμύρνη στις αρχές του Φεβρουαρίου. Σε αυτή την συνάντηση ο Κεμάλ ζήτησε από τον τύπο να αναλογιστεί τα "εθνικά καθήκοντα" του στα πλαίσια της νέας δημοκρατίας και επίσης διευκρίνισε ότι ήταν διατιθέμενος να προχωρήσει στην κατάργηση του αξιώματος του Χαλίφη με το πρόσχημα ότι επισκιάζει τους δημοκρατικούς θεσμούς της χώρας. Αναλυτικότερα βλπ. Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay İsmet İnönü Kavgası (Η Σύγκρουση του Ραούφ Ορμπάι με τον Ισμέτ Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη:2005, σελ.:43-44 και 50, *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:193, 209, Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.: 389 και Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı ...*, σελ.:208-211.

Ιανουάριο μέχρι τον Μάρτιο του 1924 ο Μουσταφά Κεμάλ, ο Ισμέτ Ινονού και ο στενός τους κύκλος επικεντρώθηκαν αποκλειστικά στην κατάργηση του συγκεκριμένου αξιώματος και στον τελικό διαχωρισμό της θρησκείας από την πολιτική¹²⁰. Στα τέλη του 1923 ο Κεμάλ και ο Ινονού αντάλλαξαν επιστολές στις οποίες εξέφραζαν τον προβληματισμό τους για το ενδεχόμενο της αναβάθμισης του ρόλου του Χαλίφη εκ μέρους του ίδιου και της μεσαίας τάξης (κυρίως του τύπου) της Κωνσταντινούπολης¹²¹. Στις 15 Φεβρουαρίου οι δυο άνδρες συναντήθηκαν με όλους τους υψηλόβαθμους στρατηγούς στην Σμύρνη¹²². Γνωρίζουμε ότι σε αυτή την συνάντηση ο Ισμέτ Ινονού υποσχέθηκε στους στρατηγούς ότι σε περίπτωση που λάμβανε χώρα η κατάργηση του Χαλιφάτου θα βελτιώνονταν οι σχέσεις της χώρας με την Αγγλία εφόσον το Λονδίνο δεν θα ανησυχούσε πλέον για την επικράτηση των πανισλαμικών πολιτικών. Λογικό ήταν να συμφωνήσουν οι Στρατηγοί προς την κατάργηση του χαλιφάτου εφόσον ο Κεμάλ τους υποσχέθηκε πέραν της ενίσχυσης του ρόλου τους και την απαλλαγή τους από κάθε είδους κυβερνητικού και κοινοβουλευτικού ελέγχου¹²³. Αυτό όμως θα το αναλύσουμε στην συνέχεια. Παράλληλα με τις επαφές με τα ανώτατα κλιμάκια των ενόπλων δυνάμεων, ο Κεμάλ στην Σμύρνη συναντήθηκε και με πανεπιστημιακούς με τους οποίους συζήτησε αν η παιδεία της νέας δημοκρατίας θα έπρεπε να έχει θρησκευτικό ή εθνικό χαρακτήρα. Σε αυτή την συνάντηση αποφασίστηκε ότι η παιδεία

¹²⁰ Τα πρώτα σημάδια προς αυτή την κατεύθυνση έκαναν αισθητά την παρουσία τους στις συζητήσεις της βουλής από τα τέλη του 1923. Στις 17 Δεκεμβρίου 1923 η κυβέρνηση από το βήμα της βουλής διευκρίνισε ότι στην νέα περίοδο ο πατριάρχης δεν είχε καμία πολιτική ή διοικητική αρμοδιότητα και ότι ήταν ένας θρησκευτικός λειτουργός υπό την εποπτεία του κράτους. Η αναφορά στον συγκεκριμένο θεσμό, ο οποίος στο παρελθόν ήταν κομμάτι του συστήματος των μιλλέτ της Αυτοκρατορίας στην οποία και ο θεσμός του Χαλίφη διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο, κατά την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή είναι αξιοσημείωτη. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:339-441. Παράλληλα, ήρθαν στο προσκήνιο συζητήσεις που αφορούσαν την λειτουργία του Υπουργείου των Θρησκευτικών Υποθέσεων. Π.χ. σε ότι αφορά την αντιμετώπιση του προβλήματος που δημιουργούσαν στην αγροτική παραγωγή του Τσόρομ τα κοράκια, μια μερίδα των βουλευτών υποστήριξε ότι η εξόντωση των κορακιών ήταν ένα ζήτημα που αφορούσε το Υπουργείο Υγείας ενώ μια άλλη μερίδα βουλευτών υποστήριξε την απόφαση του ντόπιου θρησκευτικού ηγέτη. Βλπ., το ίδιο, σελ.:345-346. Στις 16 Ιανουαρίου 1924 η κυβέρνηση δέχθηκε τα πυρά της αντιπολίτευσης με το πρόσχημα ότι κατέργησε τα διαχωριστικά στα τραμ της Κωνσταντινούπολης και επέτρεψε να κάθονται οι γυναίκες μαζί με τους άντρες. Το Υπουργείο Εσωτερικών υπερασπίστηκε αυτή την απόφαση με την δικαιολογία ότι η συγκεκριμένη απόφαση λήφθηκε για "λόγους υγιεινής". Βλπ. το ίδιο, σελ.:345-346.

¹²¹ Για τις συγκεκριμένες επιστολές βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:320-322 και Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:52-54.

¹²² Βλπ. FO.371/10215 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:395. Οι αγγλικές εκθέσεις της περιόδου αναφέρουν ότι εκείνη την περίοδο ο Κεμάλ είχε καλέσει τον σείχη Σενουσί και τον τέως χεδίβη της Αιγύπτου στην Τουρκία. Βλπ. FO.371/ 10215 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:387. Λογικά αυτή η εξέλιξη συσχετιζόταν με τις προετοιμασίες για την κατάργηση του αξιώματος του Χαλίφη.

¹²³ Ο Τζεμπέσοϊ αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι συμφώνησε με τον Κεμάλ για την κατάργηση του αξιώματος του Χαλίφη. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:490.

θα έπρεπε να έχει εθνικό χαρακτήρα και ότι υπήρχε ανάγκη για έναν ριζοσπαστικό σχεδιασμό¹²⁴. Έτσι, παράλληλα με την απόφαση για την κατάργηση του αξιώματος του Χαλίφη, στην Σμύρνη αποφασίστηκε η εδραίωση της εθνικής παιδείας και η αυτονόμηση των ενόπλων δυνάμεων.

Μετά την επιστροφή τους στην Άγκυρα, ο Κεμάλ, ο Ισμέτ και ο κύκλος τους κατέβαλλαν προσπάθειες ώστε να παραληφθεί από τον προϋπολογισμό το ποσό που αποδιδόταν στον Χαλίφη¹²⁵. Παράλληλα, υπογράμμισαν την σημασία του διαχωρισμού του στρατού από την πολιτική¹²⁶. Την ίδια περίοδο ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του εξασφάλισαν την υποστήριξη των βουλευτών που προέρχονταν από τις τάξεις των θρησκευτικών ηγετών και λειτουργών της χώρας. Αυτοί ήταν οι παράγοντες οι οποίοι βρέθηκαν στο προσκήνιο των εξελίξεων και με την δράση τους εξασφάλισαν την θρησκευτική βάση νομιμοποίησης της κατάργησης του αξιώματος του χαλίφη¹²⁷.

Την 1 Μαρτίου ο Κεμάλ στην ομιλία του στην βουλή υπογράμμισε την ανάγκη για απαλλαγή από τα δεσμά του παρελθόντος και τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών και προ πάντων της δικαιοσύνης¹²⁸. Την επόμενη ημέρα η κοινοβουλευτική ομάδα συνεδρίασε με θέμα την κατάργηση του χαλιφάτου¹²⁹. Στις 3 Μαρτίου λοιπόν, σύμφωνα με τις αποφάσεις που λήφθηκαν στην συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του Λαϊκού Κόμματος, η βουλή προχώρησε στην κατάργηση του χαλιφάτου καθώς και στην λήψη δυο άλλων πολύ σημαντικών μέτρων¹³⁰. Πέρα από

¹²⁴ Για την συγκεκριμένη συνάντηση βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:85.

¹²⁵ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:224-225. Αυτή την θέση την υπερασπίστηκε στην βουλή ο Καραοσμάνογλου και για αυτό δέχθηκε επιθέσεις από την αντιπολίτευση. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:48-49.

¹²⁶ Το ίδιο.

¹²⁷ Για την υποστήριξη των συντηρητικών βουλευτών βλπ. Riza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:277.

¹²⁸ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:229. Κάποιοι από την αντιπολίτευση προσπάθησαν να πείσουν τον Κεμάλ να αναλάβει το αξίωμα ο ίδιος. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:224-225.

¹²⁹ Σε αυτή την συνεδρία η αντιπολίτευση υποστήριξε τις εξής θέσεις: Πρώτον, η Κωνσταντινούπολη είχε επιστραφεί στην Τουρκία επειδή ήταν η πόλη στην οποία κατοικούσε ο Χαλίφης. Δεύτερον, η κατάργηση του χαλιφάτου θα εξυπηρετούσε μονάχα τα αγγλικά συμφέροντα. Τρίτον, το δεύτερο άρθρο του συντάγματος το οποίο διευκρίνιζε ότι η επίσημη θρησκεία του κράτους είναι το Ισλάμ, εμπόδιζε την κατάργηση του χαλιφάτου. Τέταρτον, το Κοράνι ήταν ανώτερο των δυτικών αστικών κωδίκων. Βλπ. *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:399, 402-403, 437-448 και 460-463. Τελικά η κοινοβουλευτική ομάδα έκανε δεκτή την πρόταση της κατάργησης του αξιώματος του Χαλίφη. Η αγγλική εφημερίδα "The Morning Post" κατέκρινε το γεγονός ότι η κατάργηση του χαλιφάτου συζητήθηκε πρώτα στην κοινοβουλευτική ομάδα και τόνισε ότι "τα δυτικά πρότυπα εφαρμόζονται με ιδιόρρυθμο τρόπο στην Τουρκία. Βλπ. "The Morning Post" στις 3 Μαρτίου 1924 στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:519.

¹³⁰ Στα πρακτικά της βουλής δεν αναγράφεται ο αριθμός των βουλευτών που ψήφισαν υπέρ αυτής της απόφασης. Γνωρίζουμε όμως ότι η απόφαση δεν λήφθηκε ομόφωνα. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:304-316 και 325-345. Ο ανεξάρτητος βουλευτής Ζεκί εξέφρασε την αντίθεση του

την κατάργηση του αξιώματος του χαλίφη¹³¹, καταργήθηκε το Υπουργείο Θρησκευτικών Υποθέσεων και οι υπηρεσίες του τέθηκαν υπό τον έλεγχο της νέας Αρχής Θρησκευτικών Υποθέσεων, η οποία υπαγόταν στην πρωθυπουργία¹³². Παράλληλα, καταργήθηκαν τα θρησκευτικά σχολεία ενώ όλα τα σχολεία στην χώρα τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Υπουργείου Παιδείας¹³³. Σε ότι αφορά δε, την απαλλαγή των ενόπλων δυνάμεων από κάθε είδους κυβερνητικό και κοινοβουλευτικό έλεγχο και την περαιτέρω ενίσχυση τους, η βουλή αποφάσισε τα εξής¹³⁴: Το Υπουργείο του Επιτελείου καταργήθηκε και δημιουργήθηκε το γενικό επιτελείο του στρατού του οποίου ο αρχηγός εν καιρώ ειρήνης ήταν ο επιτελάρχης. Το νέο επιτελείο το οποίο δεν υπαγόταν σε κοινοβουλευτικό έλεγχο και είχε την δυνατότητα να επικοινωνήσει με κάθε υπουργείο ανεξάρτητα, υπαγόταν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Το Υπουργείο Άμυνας είχε ρόλο υποστηρικτικό προς το νέο Υπουργείο για την κατάθεση του προϋπολογισμού των ενόπλων δυνάμεων ενώπιον της βουλής. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι οι ένοπλες δυνάμεις απαλλάσσονταν από κάθε είδους κοινοβουλευτικό έλεγχο, εξασφάλιζαν μια αυτόνομη δομή και βρισκόντουσαν υπό τον έλεγχο του προέδρου της δημοκρατίας, δηλαδή του ίδιου του Μουσταφά Κεμάλ. Έτσι, με τις αποφάσεις που λήφθηκαν στις 3 Μαρτίου 1924, ο Κεμάλ και ο Ισμέτ εξασφάλιζαν την επίτευξη τριών πολύτιμων στόχων: Την εξουδετέρωση του χαλιφάτου, τον έλεγχο ενός αυτόνομου διοικητικά στρατού και την πραγματοποίηση του πρώτου βήματος προς τον εκδυτικισμό τον οποίο οραματίζονταν¹³⁵. Στο σύνολο τους αυτές οι ιστορικές εξελίξεις έδειξαν ότι την συγκεκριμένη ιστορική στιγμή ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του κατόρθωσαν να μονοπωλήσουν όλους τους ανώτατους θεσμούς της νέας δημοκρατίας και να προωθήσουν το μεταρρυθμιστικό τους πρόγραμμα¹³⁶. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια,

στην κατάργηση του χαλιφάτου. Οι υποστηρικτές του Κεμάλ προσπάθησαν να τον εκφοβίσουν μέσα στην βουλή. Η συγκεκριμένη στάση τους προκάλεσε τις διαμαρτυρίες πολλών βουλευτών, μεταξύ των οποίων και του Φετχί Οκγιάρ. Αναλυτικότερα βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:197, 200-207 και FO.424/260, p.72-74, No.52 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:411.

¹³¹ Μια αγγλική έκθεση με ημερομηνία 5 Μαρτίου 1924 (δύο ημέρες μετά την κατάργηση του αξιώματος του χαλίφη), υπογραμμίζει το γεγονός ότι η βουλή κατέργησε το αξίωμα του χαλίφη και ότι στην απόφαση επικρατεί ασάφεια σε ότι αφορά το μέλλον του χαλιφάτου ως θεσμού τον οποίο είχε αναλάβει η Μεγάλη Εθνοσυνέλευση με την απόφαση της 1^{ης} Νοεμβρίου 1922. Βλπ. FO.424/260, p.72-74, No.52 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:409-411.

¹³² Βλπ. το ίδιο. Επίσης, *Türk Parlamento ...*, σελ.:266-268.

¹³³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:273-274.

¹³⁴ Βλπ. Seydi Çelik, *Devlet ve Asker ...*, σελ.:129.

¹³⁵ Μια εβδομάδα μετά την συγκεκριμένη ιστορική απόφαση της βουλής, ο Κεμάλ σε δηλώσεις του στο ξένο τύπο ισχυρίστηκε ότι "η ιστορική πτώση του τουρκικού έθνους ξεκίνησε όταν το Χαλιφάτο πέρασε στα χέρια των Οθωμανών Σουλτάνων". Βλπ. δήλωση του Κεμάλ στις 10/3/1924 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:241-242.

¹³⁶ Στις 5 Απριλίου 1924 ακολούθησε η κατάργηση των θρησκευτικών δικαστηρίων. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:519.

αμέσως μετά την κατάργηση του χαλιφάτου προωθήθηκε στην βουλή το νέο σύνταγμα της νέας δημοκρατίας. Αν και η ανάλυση του Συντάγματος του 1924 είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν θα μας απασχολήσει, υπάρχει μια πτυχή η οποία είναι σημαντική για την ανάλυση μας. Συγκεκριμένα, από την σκοπιά του Κεμάλ και των συντρόφων του, το Σύνταγμα του 1924 βρισκόταν σε συμφωνία με τους παραπάνω σχεδιασμούς τους. Με την προώθηση του νέου συντάγματος, οι ίδιοι είχαν τέσσερις βασικούς στόχους. Πρώτον, ήθελαν να κατοχυρώσουν συνταγματικά της αυξημένες αρμοδιότητες του προέδρου της νέας δημοκρατίας. Σύμφωνα με τους ίδιους, στον πρόεδρο, δηλαδή τον Μουσταφά Κεμάλ, έπρεπε να κατοχυρώνεται συνταγματικά το δικαίωμα της διάλυσης της βουλής και η θέση του αρχιστράτηγου των ενόπλων δυνάμεων (το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκε με την κατάργηση του χαλιφάτου)¹³⁷. Δεύτερον, η αυτόνομη δομή του στρατού έπρεπε να κατοχυρώνεται από το σύνταγμα. Τρίτον, από τώρα και στο εξής η θητεία της βουλής θα διαρκούσε για τέσσερα και όχι δυο χρόνια. Με αυτό τον τρόπο η κυβέρνηση του Ισμέτ Ινονού δεν θα ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει σε εκλογική αναμέτρηση τους επόμενους μήνες (σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1921 η βουλή του 1923 θα έπρεπε να ανανεωθεί το 1925). Τέταρτον, στόχος τους ήταν η συνταγματική κατοχύρωση του ενιαίου, εθνικού χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας. Σε αντίθεση με το σύνταγμα του 1921 το οποίο βασιζόταν στην αποκέντρωση και άφηνε περιθώρια αυτονομίας των Κούρδων μετά την λήξη του πολέμου και υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάννης, το νέο σύνταγμα έπρεπε να εγγυάται τον ενιαίο χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας και να βασίζεται σε μια ενιαία εθνική ταυτότητα. Όπως τονίζεται παρακάτω, η τουρκική γλώσσα αποτελούσε την βασική προϋπόθεση για την υιοθέτηση της νέας εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η θρησκεία και συγκεκριμένα το Ισλάμ παρέμεινε ως βασικό στοιχείο αυτής της ταυτότητας¹³⁸.

¹³⁷ Αναλυτικότερα βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:59-60., FO.424/260, p.58-59, No.44, FO.424/260, p.95-97, No.76 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:404-405 και 430-431 αντιστοίχως. Καθώς και *Türk Parlamenti ...*, σελ.:409 και 441-446.

¹³⁸ Πέρα από το γεγονός ότι στο νέο σύνταγμα διατηρήθηκε η σχετική παράγραφος που επισημαίνει ποια είναι η επίσημη θρησκεία του κράτους, στο Σύνταγμα του 1924 υπάρχουν σημεία που υπογραμμίζουν αυτή την διαπίστωση. Αναφέρουμε ενδεικτικά την 38^η παράγραφο του Συντάγματος η οποία προβλέπει θρησκευτική αναφορά στην τελετή ορκωμοσίας των βουλευτών. Επίσης, η κυβέρνηση του Ινονού με την κυβερνητική της πολιτική έδειξε ότι εξακολουθούσε να θεωρεί το Ισλάμ ως βασικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Γνωρίζουμε ότι τον Μάρτιο του 1924, παράλληλα με την συζήτηση για το νέο Σύνταγμα, η κυβέρνηση μελέτησε ένα σχέδιο το οποίο θα απαγόρευε την μετακίνηση των χριστιανών, αρμενικής καταγωγής τούρκων πολιτών στην ανατολική ενδοχώρα. Βλπ. V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*,σελ.:257-258. Την ίδια περίοδο, εκδιώχθηκαν από τον δικηγορικό σύλλογο της Κωνσταντινούπολης οι μη μουσουλμάνοι δικηγόροι. Βλπ. FO.424/260, p.44-

Από τους παραπάνω τέσσερις στόχους, οι τελευταίοι τρεις προωθήθηκαν με σχετική ευκολία¹³⁹. Όμως, σε ότι αφορά τον πρώτο στόχο, η αντιπολίτευση ύψωσε την φωνή της και ανάγκασε τον Κεμάλ να υποχωρήσει¹⁴⁰. Η αντίδραση της αντιπολίτευσης βασιζόταν στο πρόσχημα ότι το δικαίωμα της διάλυσης της βουλής, καθώς και η αρχιστρατηγία επισκίαζαν την λαϊκή κυριαρχία¹⁴¹. Στην πραγματικότητα, στην συγκεκριμένη εναντίωση μεγάλο ρόλο διαδραμάτισε το γεγονός ότι, αμέσως μετά την διάλυση του χαλιφάτου, η αντιπολίτευση άρχισε να συζητά τον διαχωρισμό της δικής της πορείας από αυτή του κύκλου του Κεμάλ και την ανεξαρτητοποίηση της από το Λαϊκό Κόμμα. Με άλλα λόγια, η αντιπολίτευση δεν ανεχόταν πλέον την συνύπαρξη της στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος, με τον κύκλο του Κεμάλ και αισθανόταν την ανάγκη να διαφοροποιηθεί¹⁴².

48, No.63 και FO.371/10172/E.8121 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:477. Παράλληλα, άρχισαν να καταδιώκονται με πρόσχημα διάφορα υποτιθέμενα αδικήματα οι μη μουσουλμάνοι πολίτες της νέας δημοκρατίας. Βλπ. FO.424/260, p.12. No.2 στο ίδιο, σελ.: 586.

¹³⁹ Λογικά το γεγονός ότι στο Σύνταγμα του 1924 διατηρήθηκε η παράγραφος η οποία υπογράμμιζε ότι "η επίσημη θρησκεία της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι το Ισλάμ", διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση της υποστήριξης της πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο. Στην διατήρηση αυτής της παραγράφου πραγματοποιεί ειδική μνεία ο Ινονού στα απομνημονεύματα του. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:453. Κατά την διαδικασία διαμόρφωσης του νέου συντάγματος συζητήθηκε στην βουλή το αν το Υπουργείο Άμυνας θα πρέπει να "ελέγχει" το γενικό επιτελείο ή όχι. Τελικά εξασφαλίστηκε συνταγματική κατοχύρωση στην απόφαση που είχε ληφθεί στις 3^η Μαρτίου. Βλπ. Seydi Çelik, *Devlet ve Asker ...*, σελ.:130. Σύμφωνα με το νέο σύνταγμα η θητεία της βουλής θα διαρκούσε τέσσερα και όχι δυο χρόνια, γεγονός που προκάλεσε την αντίθεση της αντιπολίτευσης στην συνέχεια. Ενδεικτικά βλπ. "İkaz" στις 22/11/1924 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:310. Σε ότι αφορά την ενιαία εθνική ταυτότητα έγινε δεκτή η θέση ότι "όλα τα στοιχεία της κοινωνίας έπρεπε να ενωθούν μέσα στην τουρκική κοινωνία". Στις συζητήσεις επικράτησε η άποψη ότι η γνώση της τουρκικής γλώσσας αποτελούσε την βασική προϋπόθεση για να ενταχθεί κάποιος στην τουρκική κοινωνία. Βλπ. İsmail Gıdaş, *Takrir-i Sükün Görüşmeleri (Οι Συζητήσεις Για τον Νόμο Περί Αποκατάστασης Τάξης)*, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:229 και Ντιλέκ Γκιουβέν, *Τα Επεισόδια Εναντίον Των Μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας*, Αθήνα: 2006, σελ.:158-160.

¹⁴⁰ Ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ και αρχισυντάκτης της εφημερίδας Χακμιγιέτι Μιλλιγιέ, Γιουνούς Ναντί στις 24 Μαρτίου έγραψε ένα άρθρο στο οποίο ισχυριζόταν ότι "με την στάση της για το νέο σύνταγμα, η αντιπολίτευση ήταν αυτή που επισκίαζε την λαϊκή κυριαρχία". Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 24/3/1924. Τελικά

¹⁴¹ Για την εναντίωση της αντιπολίτευσης βλπ. *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:489,518 και 521. Η έμφαση στην λαϊκή κυριαρχία σε αντιδιαστολή με τον απολυταρχισμό εξακολούθησε να βρίσκεται στο επίκεντρο των αντιδράσεων της αντιπολίτευσης και μετά τον Μάρτιο του 1924. Ενδεικτικά βλπ. "İkaz" στις 19-20/6/1924 στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:319-322 και "Tanin" στις 17/8/1924. Χαρακτηριστικά η "İkaz" έκανε λόγο για "μακιαβελισμό". Βλπ. "İkaz" στις 20-21/8/1924 στο ίδιο, σελ.:310. Σύμφωνα με την 40^η παράγραφο του νέου συντάγματος εν καιρώ ειρήνης ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων θα ήταν ο επιτελάρχης. Εν καιρώ ειρήνης, ο πρόεδρος λαμβάνοντας την σχετική άποψη της κυβέρνησης θα καθόριζε το ποιος θα ήταν αρχιστράτηγος. Αντιμέτωπος με την αρνητική στάση της αντιπολίτευσης στο ζήτημα της αρχιστρατηγίας, ο Κεμάλ εκείνη την περίοδο τόνισε στον κύκλο του ότι, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε τροποποίηση στο προσχέδιο του συντάγματος, εκείνο που είχε σημασία ήταν η εξασφάλιση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:462-463.

¹⁴² Γνωρίζουμε ότι αμέσως μετά την κατάργηση του χαλιφάτου γύρω στους 70 βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος ξεκίνησαν τις απαραίτητες προετοιμασίες για την ίδρυση ενός νέου κόμματος. Σύμφωνα με τον Νουρ, ο Κεμάλ κατάφερε να διαρθρώσει την τελευταία στιγμή την συγκεκριμένη ομάδα της αντιπολίτευσης και η ίδρυση του νέου κόμματος ματαιώθηκε. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:280

Από αυτή την άποψη, οι συζητήσεις για την διαμόρφωση του Συντάγματος του 1924, αποτέλεσαν το έναυσμα για αυτή την πολιτική διαφοροποίηση. Άλλωστε εκείνη την περίοδο, οι κορυφαίοι πασάδες και πρώην σύντροφοι του Κεμάλ, όπως ο Ραούφ Ορμπάι, άρχισαν να συζητούν τον τρόπο με τον οποίο θα προχωρούσαν στην ίδρυση ενός νέου κόμματος το οποίο θα εξέφραζε την αντιπολίτευση¹⁴³.

Αντιμέτωποι με τις τρέχουσες εξελίξεις, ο Κεμάλ και η κυβέρνηση Ινονού την Άνοιξη και το Καλοκαίρι του 1924, εξακολούθησαν να κάνουν εκτεταμένες αναφορές στην σημασία του εκδυτικισμού ενώ ταυτόχρονα επικέντρωναν την προσοχή τους στις κινήσεις της αντιπολίτευσης¹⁴⁴. Μάλιστα με βάση τις πληροφορίες που διαθέτουμε για την συγκεκριμένη περίοδο, γνωρίζουμε ότι η δράση της αντιπολίτευσης άρχισε να εκλαμβάνεται, όλο και περισσότερο, ως μια δράση κατά της δημοκρατίας και του

και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:212-213. Την ίδια περίοδο, μια άλλη μερίδα των βουλευτών της αντιπολίτευσης κατέφερε να εκλέξει τα δικά της άτομα, τα οποία εκείνη επηρέαζε, στην κεντρική επιτροπή του Λαϊκού Κόμματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ένα σημαντικό μέλος της αντιπολίτευσης στην βουλή, ο βουλευτής του Ντιγάρμπεκ Φεβζί εκλέχθηκε στην αντιπροεδρία της κοινοβουλευτικής ομάδας. Η "Tanin" στις 20 Μαρτίου έγραφε ότι στις εκλογές για την ηγεσία της κοινοβουλευτικής ομάδας οι οπαδοί του Ισμέτ έλαβαν μόλις 60 ψήφους. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:365 και "Tanin" στις 20/3/1924, "Vakit" στις 30/3/1924. Εκείνη την περίοδο η αντιπολίτευση πίεσε την κυβέρνηση για αλλαγές στο κυβερνητικό σχήμα. Βλπ. *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:489. Με την αποτελεσματικότητα της η αντιπολίτευση στα τέλη της Άνοιξης του 1924 κατόρθωσε να εξασφαλίσει την παραίτηση του Υπουργού Εσωτερικών Φερίτ Μπέη. Βλπ. Mete Tuncaç, *Tek Parti ...*, σελ.:97-98. Αυτή την περίοδο ο Φετχί Ογκιάρ τάχθηκε στο πλευρό της αντιπολίτευσης που κατόρθωσε να κάνει αισθητή την παρουσία της στην κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. FO.424/260, p.95-97, No.76 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:431.

¹⁴³ Ο Καραοσμάνογλου αναφερόμενος σε εκείνη την περίοδο, στα απομνημονεύματα του, τονίζει ότι τότε ο Ορμπάι εντατικοποίησε την κριτική του έναντι στο κυβερνητικό έργο. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:60. Γνωρίζουμε ότι εκείνη την περίοδο ο ίδιος ο Ορμπάι δήλωνε στον στενό του κύκλο ότι ήταν πρόθυμος να προχωρήσει στην ίδρυση του νέου κόμματος εφόσον σταθεροποιηθεί η θέση της χώρας στο διεθνή πολιτικό σκηνικό και κυρίως εφόσον διευθετηθεί με την Βρετανία το ζήτημα της Μοσούλης. Βλπ. Selma & Rauk Ilikan (επιμ.), *Ankara İstiklal ...*, σελ.:669-670. Την ίδια περίοδο εντατικοποιήθηκαν και οι επιθέσεις του κύκλου του Ινονού εναντίον των υψηλόβαθμων πασάδων της αντιπολίτευσης. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:91-95.

¹⁴⁴ Την ίδια περίοδο απασχόλησαν την κυβέρνηση οι εξελίξεις σε ότι αφορά το αδιευθέτητο από την Συνθήκη της Λοζάννης, μελλοντικό καθεστώς της Μοσούλης και οι σχέσεις της χώρας με την Αγγλία, η οποία κατείχε την συγκεκριμένη πρώην επαρχία της Αυτοκρατορίας. Αυτή ήταν μια περίοδος κατά την οποία μια μερίδα των Κούρδων προκρίτων, θρησκευτικών αρχηγών και γραφειοκρατών της κυβέρνησης άρχισαν να στρέφονται προς την ανεξαρτητοποίηση τους από την Τουρκία. Μάλιστα, τότε μια ομάδα αξιωματικών κούρδικής καταγωγής του τουρκικού στρατού λιποτάχτησε, πέρασε τα σύνορα του Ιράκ και παραδόθηκε στις αγγλικές αρχές. Στην ανάκριση της η συγκεκριμένη ομάδα έκανε λόγο για δύσκολες συνθήκες επιβίωσης των Κούρδων της Τουρκίας μετά την λειτουργία της νέας βουλής. Αναλυτικότερα βλπ., *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:271 και Hüseyin Koca, *Hükümetlerin Doğu Güneydoğu Anadolu Politikaları (Οι Πολιτικές για την Ανατολή των Κυβερνήσεων)*, Ικόνιο: 199?, σελ.: 85-87. Η κυβέρνηση του Ινονού αποσκοπούσε σε μια συμβιβαστική λύση με την Αγγλία. Παράλληλα, ήθελε να εξασφαλίσει την εύνοια των Κούρδων προκρίτων. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:58-60 και *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:271.

μεταρρυθμιστικού έργου της κυβέρνησης¹⁴⁵. Αυτή η εξέλιξη έλαβε χώρα σε μια περίοδο που η αντιπολίτευση στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος ετοιμαζόταν να διαφοροποιήσει την θέση της σε σχέση με τον Κεμάλ, τον Ινονού και τον κύκλο τους. Το ρήγμα στους κόλπους του κόμματος με την νέα ιδεολογική φόρτιση ήρθε στην επιφάνεια στα τέλη του Φθινοπώρου του 1924. Σε αυτή την εξέλιξη επικεντρωμάστε στην συνέχεια της μελέτης μας.

B. Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Η απόφαση ίδρυσης του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος

Ένα χρόνο μετά την λειτουργία της νέας βουλής η πολιτική κατάσταση στην νέα δημοκρατία είχε ως εξής: Στην επιφάνεια του πολιτικού σκηνικού είχε αναδυθεί το βαθύ ρήγμα ανάμεσα στις δυο μερίδες του Λαϊκού Κόμματος οι οποίες ήθελαν να εξασφαλίσουν την εξουσία της νέας δημοκρατίας ώστε να προωθήσουν τα δικά τους μεταρρυθμιστικά προγράμματα. Την πρώτη, συγκροτούσε η αντιπολίτευση, αποτελούμενη από άτομα που προέρχονταν από όλες τις μερίδες της άρχουσας συμμαχίας, των οποίων ο πολιτικός ρόλος είχε παραμεριστεί από τον Μουσταφά Κεμάλ μετά την Συνθήκη της Λοζάννης. Την δεύτερη, η μεσαία τάξη της Κωνσταντινούπολης και της ενδοχώρας (γραφειοκράτες, δημοσιογράφοι, έμποροι κοκ.) που διεκδικούσε ταυτόχρονα την πρόσβαση της στην εξουσία. Για αυτό τον λόγο άλλωστε πρότειναν την ουδετερότητα του Μουσταφά Κεμάλ ή την επιστροφή στην συνταγματική μοναρχία

¹⁴⁵ Στα τέλη του Καλοκαιριού του 1924 ο Κεμάλ επισκέφθηκε τον Πόντο. Σε αυτή την επίσκεψη υπογράμμισε την σημασία του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:278 και 287-289. Στην Ριζούπολη μια ομάδα θρησκευτικών λειτουργών ζήτησε από τον Κεμάλ την επαναλειτουργία των θρησκευτικών σχολείων, των μεντρεσέδων. Ο Κεμάλ αρνήθηκε με μεγάλο εκνευρισμό. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 17^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:23-24. Αμέσως μετά από αυτό το συμβάν, ο Κεμάλ επικοινωνήσε με τον πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού και του ζήτησε όπως η κυβέρνηση του επικεντρωθεί στην αναβάθμιση των σχολείων στην συγκεκριμένη περιοχή. Επίσης, ζήτησε την παρεμπόδιση της κυκλοφορίας της "Tevhid-i Efkar". Βλπ. Το ίδιο, σελ.:25 και 69. Υπογράμμισε την σημασία της εθνικής παιδείας, της εθνικής ιστορίας και κάλεσε τους συνεργάτες του να "αντιμετωπίσουν τους οπισθοδρομικούς". Βλπ., το ίδιο, σελ.:46-48 και 62. Παράλληλα, στην Κερασούντα, αναφερόμενος στο συγκεκριμένο συμβάν, τοποθετήθηκε με μεγάλο εκνευρισμό: «Θα πρέπει να πάρουν το κεφάλι μας για να προωθήσουν τα σχέδια τους!». Βλπ. Το ίδιο, σελ.:30. Την ίδια στιγμή προειδοποίησε την αντιπολίτευση να προσέχει τις κινήσεις της. Βλπ. το ίδιο, σελ.:38-39.

στην οποία ο ανώτατος θεσμός θα είχε μονάχα συμβολικές αρμοδιότητες. Με λίγα λόγια, αμέσως μετά την Συνθήκη της Λοζάννης, οι αντιπολιτευόμενες ομάδες διεκδικούσαν την συμμετοχή τους στον καθορισμό των νέων πολιτικών και προτεραιοτήτων της νέας δημοκρατίας. Σε αντιδιαστολή με το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Ισμέτ Ινονού και των συντρόφων του, το οποίο εκλαμβάνονταν ως μια εκδοχή του κομμουνισμού, το σύνολο της αντιπολίτευσης, η οποία παρέμεινε μέσα στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος μέχρι τα τέλη του 1924, πρότεινε την ενίσχυση και ανάπτυξη των κοινωνικοοικονομικών δομών με βάση τα δυτικά καπιταλιστικά πρότυπα. Σύμφωνα με την ίδια, όπως άλλωστε θα δούμε παρακάτω, το κράτος με την συμβολή του στην οικονομική ανάπτυξη έπρεπε να οδηγήσει την χώρα προς αυτή την κατεύθυνση. Απέναντι σε αυτή την μερίδα του Λαϊκού Κόμματος βρισκόταν ο Μουσταφά Κεμάλ, ο Ισμέτ Ινονού και μια μερίδα των καριεριστών (μέλη της στρατιωτικής, πολιτικής και θρησκευτικής γραφειοκρατίας) η οποία είχε ως βάση το μεταρρυθμιστικό έργο, οι προδιαγραφές του οποίου είχαν καθοριστεί από το Συνέδριο της Λοζάννης.

Το Φθινόπωρο του 1924 οι δυο αντιμαχόμενες πλευρές έφτασαν στο τελικό σημείο του διαχωρισμού των σχέσεων τους. Η αντιπολίτευση είχε λάβει την απόφαση της ήδη από τον περασμένο Μάρτιο. Στην νέα περίοδο θα προχωρούσε στην δημιουργία του δικού της κόμματος. Για τον Κεμάλ και τους συντρόφους του, είχε έρθει επίσης ο καιρός να διαχωρίσουν την θέση τους από την αντιπολίτευση και να εξασφαλίσουν τον απόλυτο έλεγχο του Κόμματος καθώς και την κοινοβουλευτική πλειοψηφία (ήταν αμφίβολη από τις αρχές του έτους). Η αντιπολίτευση έπρεπε, αφού αποχωρήσει από το Λαϊκό Κόμμα να αποσιωπηθεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της νέας προσέγγισης της πολιτικής κατάστασης της χώρας, αποτελεί η στάση της κυβέρνησης τον Αύγουστο του 1924 απέναντι στην αντιπολίτευση της Κωνσταντινούπολης. Τότε, με αφορμή μια στρατιωτική άσκηση, η κυβέρνηση κινητοποίησε όλες τις δυνάμεις ασφαλείας της Κωνσταντινούπολης και για μερικές ώρες ολόκληρη η πόλη τέθηκε σε κλοιό από τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του¹⁴⁶. Αν και η συγκεκριμένη "άσκηση" δεν έλαβε διαστάσεις εξαιτίας των σφοδρών αντιδράσεων των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, η κυβέρνηση απέδειξε ότι ήταν αποφασισμένη και είχε την δύναμη να εξουδετερώσει την αντιπολίτευση.

¹⁴⁶ Βλπ. FO.424/260, p.44-48, No.63 και FO.371/10172/E.8121 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:477. Ο Νουρ αναφέρει ότι ο νομάρχης της Κωνσταντινούπολης μοίρασε όπλα στον δημοτικούς υπάλληλους. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:299.

2. *Η ρήξη της αντιπολίτευσης και του Λαϊκού Κόμματος και η ίδρυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος*

Στο στρατόπεδο της αντιπολίτευσης τα κορυφαία μέλη συναντήθηκαν στις αρχές του Φθινοπώρου του 1924 στην Σμύρνη και αποφάσισαν να προχωρήσουν στην ίδρυση του νέου κόμματος. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι υψηλόβαθμοι πασάδες αποφάσισαν να αποχωρήσουν από τα στρατιωτικά τους καθήκοντα και να επικεντρωθούν στην πολιτική τους δράση¹⁴⁷. Παράλληλα, ήρθαν σε επαφή με την Βρετανική Πρεσβεία, και διευκρίνισαν ότι θα προχωρούσαν στην ίδρυση του κόμματος τους μόνο σε περίπτωση που το Λονδίνο δεν δημιουργούσε ένταση στα σύνορα Ιράκ – Τουρκίας, με πρόσχημα το μελλοντικό καθεστώς της Μοσούλης¹⁴⁸. Την ίδια περίοδο (αρχές Οκτωβρίου του 1924) δημοσιεύματα στον ημερήσιο τύπο έκαναν λόγο για την ίδρυση του νέου κόμματος¹⁴⁹.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, και αντιμέτωπος με την παραπάνω στάση της αντιπολίτευσης, ο Κεμάλ, στα μέσα Σεπτεμβρίου του 1924, από την Τραπεζούντα, διευκρίνισε ότι δεν επρόκειτο να αποχωρήσει από την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος και να παραμείνει στο περιθώριο του πολιτικού σκηνικού της χώρας. Χαρακτηριστικά, τόνισε, ότι το Λαϊκό Κόμμα υπό την δική του καθοδήγηση και την ηγεσία του Ισμέτ Ινονού θα οδηγούσε την χώρα στον εκσυγχρονισμό των δομών της¹⁵⁰. Παράλληλα, στις τοποθετήσεις του άρχισε να συσχετίζει όλο και περισσότερο τη νέα δημοκρατία με το μεταρρυθμιστικό έργο και να αποκαλεί “οπισθοδρομικούς” (mürteci), όσους αντιδρούσαν στα σχέδια του ίδιου και των συντρόφων του¹⁵¹. Με λίγα λόγια, επιχείρησε να ενοχοποιήσει την αντιπολίτευση αποδίδοντας της, το στίγμα της οπισθοδρόμησης, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε την θέση του δικού του κύκλου χαρακτηρίζοντας τον ως “ρεπουμπλικανικό” (cumhuriyetçi). Είναι προφανής ο λόγος για τον οποίο δόθηκε έμφαση σε αυτό το δίπολο¹⁵²: Η ενίσχυση της μερίδας των καριεριστών, η εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης και η προώθηση του εκσυγχρονισμού, στο όνομα του ρεπουμπλικανικού ιδεώδους. Με άλλα λόγια, στόχος ήταν η εξασφάλιση ενός δυτικού

¹⁴⁷ Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:97-98.

¹⁴⁸ Βλπ. FO.424/261, p.59, No.82 και FO.371/10172/E.9537 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:487-488.

¹⁴⁹ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:69-70.

¹⁵⁰ Για την σχετική δήλωση του Κεμάλ βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 16^{ος} Τόμος, σελ.:69-70.

¹⁵¹ Ενδεικτικά βλπ. σχετική δήλωση του Κεμάλ στις 20 Οκτωβρίου 1924 στην “Cumhuriyet”.

¹⁵² Ενδεικτικά βλπ. σχετική δήλωση του Κεμάλ στις 31 Οκτωβρίου 1924 στην “Vakit”.

χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας καθώς και ο έλεγχος όλων των θεσμών της, στο όνομα της εξουδετέρωσης της αντιπολίτευσης η οποία στιγματίστηκε ως “οπισθοδρομική”.

Παράλληλα με την συγκεκριμένη προσπάθεια του Κεμάλ, ο Ισμέτ Ινονού, ανακοίνωσε στις 25 Οκτωβρίου ότι η κυβέρνηση του, θα έδινε έμφαση στην βελτίωση των αγροτικών δομών της χώρας (βελτίωση φορολογίας, πιστωτικού συστήματος κ.ο.κ) καθώς και της καθημερινότητας των προσφύγων. Μάλιστα, στα πλαίσια αυτής της νέας πρωτοβουλίας πραγματοποιήθηκαν και κάποιες σημαντικές αλλαγές στο κυβερνητικό σχήμα¹⁵³. Φαίνεται ότι την συγκεκριμένη στιγμή η κυβέρνηση ήθελε να εξασφαλίσει κυρίως την εύνοια των προκρίτων. Με στόχο να πλήξει την θέση της κυβέρνησης, η αντιπολίτευση επικεντρώθηκε ακριβώς σε αυτό το σημείο. Στις 20 Οκτωβρίου 1924, η αντιπολίτευση έθεσε στο επίκεντρο των συζητήσεων της βουλής την άσχημη καθημερινότητα των προσφύγων, και στην συνέχεια, τόνισε την αναποτελεσματικότητα της κυβέρνησης κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στην διάλυση των αγροτικών δομών της χώρας¹⁵⁴. Την ίδια στιγμή υψηλόβαθμοι στρατηγί παραιτήθηκαν των καθηκόντων τους και επέστρεψαν στο κοινοβούλιο. Παράλληλα, μια μερίδα βουλευτών η οποία είχε υποστηρίξει την προηγούμενη κυβέρνηση του Φετχί Οκγιάρ ένωσε τις δυνάμεις της με την αντιπολίτευση, με αποτέλεσμα τον σχηματισμό ενός ενιαίου μετώπου κατά της κυβέρνησης (που τώρα συμπεριλάμβανε τον Φετχί Οκγιάρ, τους συνεργάτες του και την υπόλοιπη αντιπολίτευση)¹⁵⁵. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι, ο Φετχί Οκγιάρ (υποστήριζε την δημιουργία ενός αντιπολιτευόμενου κόμματος) αναφερόμενος στην συγκεκριμένη περίοδο στα απομνημονεύματά του, τονίζει ότι το Λαϊκό Κόμμα είχε διασπαστεί σε τρεις μερίδες: Ο Κεμάλ, ο Ινονού και ο κύκλος τους, η φιλελεύθεροι αντιπολίτευση και μια μερίδα συντηρητικών βουλευτών η οποία αποτελούνταν από τους θρησκευτικούς αρχηγούς και λειτουργούς της ανατολικής ενδοχώρας¹⁵⁶.

Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο Κεμάλ και οι συνοδοιπόροι του, αρχικά κατέβαλλαν προσπάθειες για να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της γραφειοκρατίας. Συγκεκριμένα, ο Κεμάλ επικέντρωσε την προσοχή του στις κινήσεις των υψηλόβαθμων

¹⁵³ Αναλυτικότερα βλπ. *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:562-591.

¹⁵⁴ Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:327.

¹⁵⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:325-328, Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:71, *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:366. Η αγγλική εφημερίδα “Daily Telegraph” στις 4 Νοεμβρίου 1924 έκανε λόγο για διάσπαση του Λαϊκού Κόμματος και ανέφερε την αναχώρηση των υψηλόβαθμων πασάδων από το κόμμα. Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:481. Στην μεγέθυνση της αντιπολίτευσης αναφέρεται και ο Καντιρμπέιόγλου στο Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:217.

¹⁵⁶ Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:351-352 και 360-361.

πασάδων της αντιπολίτευσης οι οποίοι είχαν παραιτηθεί από τα στρατιωτικά τους καθήκοντα. Ο Κεμάλ με στόχο να ελεγχθεί η δράση της αντιπολίτευσης στους κόλπους του στρατού, κάλεσε όλους τους στρατιωτικούς που συμμετείχαν στην νέα βουλή να επιλέξουν ανάμεσα στο στρατιωτικό τους καθήκον και στο βουλευτικό αξίωμα¹⁵⁷. Παράλληλα, μελετήθηκε το ενδεχόμενο της απομάκρυνσης ολόκληρης της αντιπολίτευση από τους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος. Σε ότι αφορά την πρώτη κίνηση, ο Κεμάλ δεν αντιμετώπισε μεγάλα προβλήματα. Οι στρατιωτικοί που τον υποστήριζαν παραιτήθηκαν από το βουλευτικό τους αξίωμα και οι στρατηγούς της αντιπολίτευσης, παραιτήθηκαν από τα στρατιωτικά τους καθήκοντα και πέρασαν στην πολιτική δράση¹⁵⁸. Όμως, σε ότι αφορά στην δεύτερη κίνηση, ο κύκλος του Κεμάλ αντιμετώπισε ένα πολύ σημαντικό εμπόδιο: Διαπίστωσε ότι σε περίπτωση απομάκρυνσης της αντιπολίτευσης από το κόμμα, το Λαϊκό Κόμμα θα παρέμενε στην εξουσία ως κόμμα μειοψηφίας¹⁵⁹. Προς επίλυση του προβλήματος, της απομάκρυνσης της αντιπολίτευσης από το κόμμα αλλά και την διατήρηση της βουλευτικής πλειοψηφίας, ο Κεμάλ και οι σύντροφοί του, θα επιδίωκαν την διάσπαση της αντιπολίτευσης. Προσεγγίζοντας λοιπόν την "μετριοπαθή" ομάδα της αντιπολίτευσης θα προκαλούσαν την διάσπαση της, αναγκάζοντας την "ριζοσπαστική" μερίδα της αντιπολίτευσης σε αποχώρηση, ενώ ταυτόχρονα θα προχωρούσαν στον προσεταιρισμό της "μετριοπαθούς" ομάδας. Η εν λόγω προσέγγιση θα βασιζόταν στην εκτεταμένη αναφορά στην ιδεολογική πόλωση που δημιουργούσε ο δυισμός "οπισθοδρομικοί – ρεπουμπλικάνοι", στον οποίο αναφερόταν συνεχώς ο Κεμάλ κατά την διάρκεια του Φθινοπώρου του 1924. Μπροστά στο ενδεχόμενο να στιγματιστούν ως "οπισθοδρομικοί"

¹⁵⁷ Ο Κεμάλ στα απομνημονεύματά του κάνει λόγο χαρακτηριστικά για προσπάθεια "στρατιωτικού πραξικοπήματος". Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:328-333 και Seydi Çelik, *Devlet ve Asker ...*, σελ.:86. Για στρατιωτικό πραξικόπημα κάνει λόγο και ο Ατάϊ. Βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:395. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Βρετανίας σε σημείωμα του που αφορά τις εξελίξεις αυτής της περιόδου στην Άγκυρα, τονίζει ότι ο Κεμάλ στηριζόταν αποκλειστικά στην υποστήριξη του στρατού. Βλπ. FO.424/261, p.59, No.82 και FO.371/10172/E.9537 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:490.

¹⁵⁸ Κατά την παραίτηση του ο στρατηγός Τζεμπέσοϊ διευκρίνισε στον επιτελάρχη του ότι πλέον ήταν αδύνατον να συνεχίσει να εκτελεί το στρατιωτικό του καθήκον εξαιτίας των πιέσεων που δεχόταν. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:102-106. Επίσης, Rauf Orbay, *Rauf Orbay'ın ...*, σελ.:353, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:117-120 και Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:62. Μετά την παραίτηση των στρατηγών, ο κύκλος του Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για να καθυστερήσει την είσοδο των στρατηγών στην βουλή. Συγκεκριμένα, το επιτελείο ζήτησε από τους στρατηγούς να μεταβούν στις περιοχές όπου υπηρετούσαν και να παραδώσουν αυτοπρόσωπα τα πόστα τους στους διάδοχους τους. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:331-332 και Βλπ. FO.424/261, p.77-78, No.90 και FO.371/10172/E.9966 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:491.

¹⁵⁹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο και επίσης İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:459 και Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:71-74.

και να τεθούν εκτός των πολιτικών σχεδίων του Κεμάλ και των συντρόφων του, μια μερίδα των βουλευτών θα μπορούσε να επιλέξει να παραμείνει εντός του Λαϊκού Κόμματος. Σε μια τέτοια περίπτωση θα διαφυλασσόταν η κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ακριβώς σε αυτή την στρατηγική προσέφυγε ο Κεμάλ στα τέλη του Οκτωβρίου του 1924. Έτσι, με πρωτοβουλία του Κεμάλ, του Ινονού και των συνεργατών τους, η συζήτηση που ξεκίνησε στην βουλή με αφορμή την κριτική του κυβερνητικού έργου, στις αρχές του Νοεμβρίου του 1924, μετατράπηκε σε μια συζήτηση στην οποία διακυβευόταν η τύχη της κυβέρνησης Ινονού. Τότε, ο Κεμάλ και η κυβέρνηση ζήτησαν από την βουλή να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση και παράλληλα έκαναν εκτεταμένες αναφορές στην σημασία του ρεπουμπλικανικού ιδεώδους καθώς και στην εξουδετέρωση των οπισθοδρομικών στοιχείων¹⁶⁰. Παράλληλα, προσέγγισαν μια μερίδα βουλευτών της αντιπολίτευσης –τον κύκλο του Φετχί Οκγιάρ-¹⁶¹. Τελικά, στις 9 Νοεμβρίου 1924, η βουλή έδωσε ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση η οποία παρέμεινε στα καθήκοντα της εξασφαλίζοντας την ψήφο των 148 βουλευτών¹⁶².

Παράλληλα με τις προσπάθειες εξασφάλισης της υποστήριξης μιας μερίδας βουλευτών οι οποίες οδήγησαν στην εξασφάλιση ψήφου εμπιστοσύνης, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του επικεντρώθηκαν και σε μια δεύτερη στρατηγική. Μετά την εξασφάλιση της ψήφου εμπιστοσύνης, στα μέσα του Νοεμβρίου του 1924, ο κύκλος του Κεμάλ φαίνεται να

¹⁶⁰ Ο Νουρ στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι κατά την διάρκεια των συγκεκριμένων κρίσιμων συνεδριάσεων της βουλής οι υποστηρικτές της κυβέρνησης οπλοφορούσαν. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:284, 286 και 288, İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:333-335, FO.424/261, p.77-78, No.90 και FO.371/10172/E.9966 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:491. Ο Ινονού στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι οι επιθέσεις στο πρόσωπο του στην βουλή είχαν στην πραγματικότητα ως αποδέκτη τον Μουσταφά Κεμάλ. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:459. Η αντιπολίτευση από την πλευρά της, με κύριο εκφραστή τον Ραούφ Ορμπάι εξακολούθησε να ασκεί έντονη κριτική στο κυβερνητικό έργο στο σύνολο του. Βλπ. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:335-339, Rauf Orbay, *Rauf Orbay'in ...*, σελ.:356-358, Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay İsmet İnönü ...*, σελ.:50-56. Παράλληλα, ανέδειξε υποψήφιο για την προεδρία της βουλής και εξασφάλισε 65 ψήφους. Βλπ. FO.424/261, p.66-67, No.87 και FO.371/10172/E.9738 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:481. Ο Γιουνούς Ναντί από το βήμα της βουλής προειδοποίησε χαρακτηριστικά την αντιπολίτευση ότι στην περίπτωση που θα κινδυνεύσει η δημοκρατία θα "κοπούν κεφάλια". Το αναφέρει ο Κεμάλ στο Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk ...*, σελ.:345-347.

¹⁶¹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο και επίσης İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:459 και Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:71-74. Ο Μαχμούτ Εσάτ και ο Σιουκρού Σαράτσογλου, οι οποίοι τον Μάρτιο του 1924 κατά τις συζητήσεις του νέου συντάγματος είχαν ταχθεί στο πλευρό της αντιπολίτευσης, εκείνη την περίοδο εντάχθηκαν στην ομάδα βουλευτών που υποστήριζε την κυβέρνηση. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:287. Αυτή την περίοδο στον κύκλο του Κεμάλ ξεχώρισαν με τις ριζοσπαστικές τοποθετήσεις τους βουλευτές όπως ο Γιουνούς Ναντί και ο Ρετζέπ Πεκέρ. Βλπ. FO.424/261, p.77-78, No.90 και FO.371/10172/E.9960 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 491. Αυτή η μερίδα των βουλευτών κατηγορήσε την αντιπολίτευση με το πρόσχημα ότι σκόπευε να εγκαθιδρύσει στην χώρα στρατιωτική δικτατορία. Βλπ. Nurer Uğurlu, *Rauf Orbay İsmet İnönü ...*, σελ.:56-63.

¹⁶² 19 βουλευτές καταψήφισαν την κυβέρνηση. Βλπ. το ίδιο και "Vatan" στις 10/11/1924.

συζητά το ενδεχόμενο της αποσιώπησης της αντιπολίτευσης προσφεύγοντας σε μη δημοκρατικά μέσα. Γνωρίζουμε ότι εκείνη την περίοδο έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη μια κρίσιμη συνεδρίαση των βουλευτών του κύκλου του Κεμάλ¹⁶³. Σε εκείνη την συνεδρίαση, μια μερίδα των βουλευτών υπό την ηγεσία του Ισμέτ Ινονού υποστήριξε την επιβολή στρατιωτικού νόμου στην χώρα για τρία χρόνια και την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης¹⁶⁴. Μια άλλη μερίδα των βουλευτών υπό την αρχηγία του Φετχί Οκγιάρ, εξέφρασε την αντίθεση της σε αυτό το σχέδιο με αποτέλεσμα η αντιπαράθεση να μεταφερθεί στην Άγκυρα, στην συνεδρίαση της κοινοβουλευτικής ομάδας του Λαϊκού Κόμματος στις 19-20 Νοεμβρίου 1924. Στην κοινοβουλευτική ομάδα ο Μουσταφά Κεμάλ υποστήριξε τον Ινονού και τους συνεργάτες του και έκανε λόγο για την ανάγκη λήψης των έκτακτων μέτρων¹⁶⁵. Όμως, η πλειοψηφία της κοινοβουλευτικής ομάδας (ο Φετχί Οκγιάρ και οι υποστηρικτές του) δεν συμφώνησε με τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του. Αντιμέτωπος με αυτή την κατάσταση, ο Ισμέτ Ινονού στις 21 Νοεμβρίου παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία. Μη έχοντας άλλη επιλογή και θέλοντας να διατηρήσει την πλειοψηφία του Λαϊκού Κόμματος που είχε εξασφαλίσει με την διάρθρωση της αντιπολίτευσης, ο Κεμάλ ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Φετχί Οκγιάρ για δεύτερη φορά¹⁶⁶.

Αντιμέτωποι με την παραπάνω στάση του Μουσταφά Κεμάλ και των συντρόφων του, οι βουλευτές που άνηκαν στην μερίδα της αντιπολίτευσης (η οποία καταψήφισε την κυβέρνηση Ινονού στις 9 Νοεμβρίου), στις 10 Νοεμβρίου, άρχισαν να παραιτούνται από το Λαϊκό Κόμμα. Στις παραιτήσεις τους οι βουλευτές διευκρίνισαν ότι έλαβαν την συγκεκριμένη απόφαση "με σκοπό να ενισχύουν την δημοκρατία και να εργαστούν ελεύθερα"¹⁶⁷. Εκτός από τους 10 ή 11 συντηρητικούς βουλευτές οι οποίοι άνηκαν στις

¹⁶³ Αναλυτικότερα για αυτή την συνεδρίαση βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:76-77.

¹⁶⁴ Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:127, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:90 και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:217.

¹⁶⁵ Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:273, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:105-106 και FO.424/261, p.83-84, No.94 και FO.371/10172/E.10619 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:504.

¹⁶⁶ Μετά την παραίτηση του από την πρωθυπουργία ο Ισμέτ Ινονού παρέμεινε αντιπρόεδρος του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:461. Ο Καραοσμάνογλου κάνει λόγο για απογοήτευση του Ισμέτ και των συνεργατών του. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:77.

¹⁶⁷ Ενδεικτικά βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 13/11/1924. Αρχικά αποχώρησαν από το Λαϊκό Κόμμα δέκα βουλευτές. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:100-101. Σταδιακά αυτός ο αριθμός αυξήθηκε και στα τέλη του Νοεμβρίου έφτασε τους 42 ή 43 βουλευτές. Οι 32 από αυτούς εντάχθηκαν στο νέο κόμμα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:77-80. Στον νέο κόμμα εντάχθηκε και ο ανεξάρτητος βουλευτής Ζεκί. Βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:125.

τάξεις των θρησκευτικών αρχηγών ή των θρησκευτικών λειτουργών, οι 32 βουλευτές οι οποίοι παραιτήθηκαν από το Λαϊκό Κόμμα, στα μέσα του Νοεμβρίου προχώρησαν στην ίδρυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*)¹⁶⁸. Στα μέσα Νοεμβρίου, οι ιδρυτές του κόμματος αρχικά συζήτησαν την πολιτική γραμμή πάνω στην οποία θα στηριζόταν το νέο κόμμα. Με την ονομασία του το νέο κόμμα διευκρίνισε ότι ήταν πιστό στην αρχή του ρεπουμπλικανισμού, δηλαδή στην νέα δημοκρατία. Παράλληλα, αποκλείοντας από το πρόγραμμα και την πολιτική γραμμή του νεοϊδρυθέντος κόμματος, την επιστροφή της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, την ίδρυση Γερουσίας, και το ενδεχόμενο της συμμετοχής στο κόμμα μιας μερίδας των συντηρητικών βουλευτών, οι ιδρυτές αποφάσισαν να προχωρήσουν στην κατάρτιση ενός προγράμματος το οποίο θα αντιδρούσε στην κυβερνητική πολιτική του Ισμέτ Ινονού, και το οποίο έδινε έμφαση στην σημασία των ατομικών ελευθεριών και πρωτοβουλιών στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο¹⁶⁹. Συγκεκριμένα, στο πρόγραμμα του νέου κόμματος ξεχώριζαν τα εξής σημεία τα οποία αποσκοπούσαν στην εξασφάλιση της υποστήριξης όλων των απογοητευμένων μερίδων της κοινωνίας¹⁷⁰: Πρώτον, υπήρχε ειδική αναφορά στην εξασφάλιση της

¹⁶⁸ Αυτή την περίοδο, μια μερίδα των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου ανακοίνωσε ότι θα προχωρούσε στην ίδρυση του δικού της κόμματος. Βλπ. "Son Telgraf" στις 19 Νοεμβρίου και 4 Δεκεμβρίου 1924. Όμως αυτές οι προσπάθειες απέβησαν άκαρπες.

¹⁶⁹ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:83-84, 136-147, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:115-116, Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:239, Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:364 και "Tevhid-i Efkar" 16,21/11/1924. Η "Tanin" στις 18 Νοεμβρίου έγραφε ότι οι συντηρητικοί βουλευτές σκόπευαν να ιδρύσουν δικό τους κόμμα. Βλπ. "Tanin" στις 18/11/1924. Η "Tevhid-i Efkar" στις 16 Νοεμβρίου έγραφε ότι η λαϊκή κυριαρχία θα ενδυναμωθεί με την παρουσία του κόμματος της αντιπολίτευσης στο κοινοβούλιο. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 16/11/1924. Η ίδια εφημερίδα στις 18 Νοεμβρίου κατηγορήσε τα μέλη του Λαϊκού Κόμματος ότι δεν γνωρίζουν τις αρχές του κόμματος τους. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 18/11/1924. Μια μέρα μετά, στις 19 Νοεμβρίου η ίδια εφημερίδα έγραφε ότι το "ρεπουμπλικανικό ιδεώδες δεν θα πρέπει να είναι υπό το μονοπώλιο κανενός". Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 19/11/1924. Στο ίδιο φύλο ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας αναρωτιόταν για το αν θα παραιτούταν ο Κεμάλ από την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος και αν θα διατηρούσε ουδέτερη στάση. Η "İkaz" στις 27/11/1924 τόνιζε ότι μέχρι τότε οι σημαντικές αποφάσεις για το μέλλον της χώρας λαμβανόταν από την κεντρική επιτροπή του Λαϊκού Κόμματος και άφησε να εννοηθεί ότι με το νέο κόμμα θα επικρατούσε ο εκδημοκρατισμός του πολιτικού σκηνικού. Στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Sükrü ...*, σελ.:332-333.

¹⁷⁰ Για το πρόγραμμα αναλυτικότερα βλπ. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler ...*, σελ.: 615-620. Σε συνέντευξη του στην εφημερίδα "Vakit" στις 28/12/1924 ο γενικός γραμματέας του νέου κόμματος στρατηγός Τζεμπέσοϊ επαναλαμβάνοντας τις προγραμματικές δηλώσεις του κόμματος του δήλωσε ότι το κόμμα του είναι υπέρ της ελεύθερης αγοράς και των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων και κατηγορήσε το Λαϊκό Κόμμα με το πρόσχημα ότι δεν έχει πρόγραμμα. Βλπ. "Vakit" στις 28/12/1924. Στις 18/11/1924 η "Tevhid-i Efkar" καλούσε την κυβέρνηση να επικεντρωθεί στα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Ενώ στις 28/12/1924 η ίδια εφημερίδα τάσσονταν υπέρ της ελεύθερης αγοράς και κατά των μονοπωλίων. Λίγες ημέρες μετά και συγκεκριμένα στις 8/1/1924 η ίδια εφημερίδα εξέφραζε την αντίθεση της στον απολυταρχισμό και τόνιζε χαρακτηριστικά ότι "η χώρα έχει ανάγκη όλους". Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 18/11 – 28/12/1924 και 8/1/1925. Σε αντίθεση με το Λαϊκό Κόμμα το γενικό συνέδριο του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος ήταν ανοιχτό σε

ανωτερότητας της βουλής και συνεπώς της λαϊκής κυριαρχίας (ειδική αναφορά πραγματοποιούνταν στην ουδετερότητα του προέδρου της δημοκρατίας, στην αριθμητική μείωση της γραφειοκρατίας, στην αποκέντρωση και στο σύστημα της απλής αναλογικής). Δεύτερον, τονιζόταν ότι βασικός στόχος του κόμματος ήταν η εξασφάλιση της ασφάλειας της ζωής και της περιουσίας των πολιτών. Τρίτον, σύμφωνα με το πρόγραμμα του κόμματος, στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο το κράτος θα είχε υποστηρικτικό ρόλο και η προτεραιότητα θα δινόταν στις ατομικές ελευθερίες και πρωτοβουλίες. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, στο πρόγραμμα υπήρχε ένα ειδικό άρθρο (άρθρ. 6) στο οποίο τονιζόταν ότι "το κόμμα σέβεται την θρησκευτική πεποίθηση των πολιτών". Παράλληλα, αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί άνοιγμα του νέου κόμματος στα πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου, στην Δεύτερη Ομάδα της πρώτης βουλής και στον τύπο της Κωνσταντινούπολης¹⁷¹. Στα τέλη Νοεμβρίου σχηματίστηκε η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος στην οποία συμμετείχαν οι υψηλόβαθμοι στρατηγοί και τα πρώην κορυφαία μέλη του Λαϊκού Κόμματος. Ενώ, στις αρχές του Δεκεμβρίου ανακοινώθηκε ότι ο πρόεδρος του νέου κόμματος θα ήταν ο στρατηγός Καζίμ Καράμπεκιρ¹⁷². Με αυτές τις κινήσεις, η ηγεσία του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος έδειξε ότι σκόπευε να εδραιώσει μια εναλλακτική πρόταση διακυβέρνησης η οποία εμπνεόταν από τις πολιτικές πρωτοβουλίες του παρελθόντος (στην προεδρία του κόμματος εκλέχθηκε ένας στρατηγός ο οποίος "ανταγωνιζόταν" τον Κεμάλ), αντιδρούσε στην κυβερνητική πολιτική του Ινονού (είχε

όλους τους πολίτες και ως προς την λειτουργία της κομματικής δομής προβλεπόταν ένα πιο δημοκρατικό σχήμα. Στο καταστατικό δεν υπήρχαν οι περιορισμοί που προβλέπονταν από το καταστατικό του Λαϊκού Κόμματος για τα μέλη της κοινοβουλευτικής του ομάδας. Παράλληλα, στο καταστατικό υπήρχαν περιθώρια αποκέντρωσης, καθώς για τον συντονισμό της κομματικής δράσης, προβλεπόταν η συνεργασία του γενικού γραμματέα με τους περιφερειακούς γενικούς γραμματείς (αρχηγοί των τοπικών οργανώσεων) του κόμματος. Βλπ. Nevin Yurdsever Ates, *T.C.'nin Kuruluş ve ...*, σελ.: 197-204. Για την προώθηση του εκδυτικισμού και του μεταρρυθμιστικού έργου, το κόμμα υποστήριζε την ανάγκη της διεξαγωγής δημοψηφισμάτων. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.: 117-120. Επίσης, βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:543.

¹⁷¹ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:85-86, Selma & Rauk Ilkan (επιμ.), *Ankara İstiklal Mahkemesi ...*, σελ.: 265-266, 585-586 και 604. Επίσης, "Vakit" και "Tevhid-i Efkar" στις 7/2/1925, George Young, *Constantinople And Angora, The Contemporary Review*, Μάιος 1925, σελ.:585-587, *The Contemporary Review* στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.: 128 και Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adanı ...*, σελ.:238. Το κόμμα υποστηρίχθηκε από τις μεγάλες εφημερίδες της Κωνσταντινούπολης όπως η "Vakit" και την "Tevhid-i Efkar", αλλά και από μικρότερες σε κυκλοφορία εφημερίδες της περιφέρειας όπως η "İkaz", η "Son Telgraf" και η "İstiklal". Στις 7/2/1925 η "Vakit" και η "Tevhid-i Efkar" έγραφαν ότι τα μέλη της Δεύτερης Ομάδας εντάχθηκαν στο νέο κόμμα.

¹⁷² Οι στρατηγοί Καράμπεκιρ, Τζεμπέσοϊ και Ορμπάι ήταν μέλη της κεντρικής επιτροπής. Ο δεύτερος ανέλαβε την γενική γραμματεία του κόμματος. Ο γενικός γραμματέας ήταν υπεύθυνος για την οργάνωση του κόμματος. Αναλυτικότερα βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:96-97, Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:191, 238 και "Son Telgraf" στις 11/12/1924.

φιλελεύθερες προδιαγραφές) και βρισκόταν σε συμφωνία με τις πολιτικές τοποθετήσεις των μερίδων της άρχουσας συμμαχίας των οποίων ο πολιτικός ρόλος είχε παραμεριστεί από τον Μουσταφά Κεμάλ. Για την προώθηση αυτής της συγκεκριμένης εναλλακτικής πρότασης διακυβέρνησης, το νέο κόμμα στο πρόγραμμα του συμπερίλαβε το αίτημα αντικατάστασης του υφισταμένου νόμου με έναν νέο εκλογικό νόμο που θα βασιζόταν στην απλή αναλογική¹⁷³.

Σε ότι αφορά την οργάνωση, το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ακολούθησε το παράδειγμα του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Αμέσως μετά την ίδρυση του, άρχισαν να ιδρύονται οι τοπικές οργανώσεις του κόμματος κυρίως σε περιοχές όπως τον Μαρμαρά, την δυτική Μικρή Ασία, τον Πόντο και την κεντρική Ανατολή¹⁷⁴. Η οργάνωση του κόμματος στην Καππαδοκία, στα νότια παράλια και στις κουρδικές επαρχίες του νότου και της ανατολικής ενδοχώρας υπήρξε ελλιπής¹⁷⁵. Οι προσπάθειες ίδρυσης των τοπικών οργανώσεων στο σύνολο τους αντιμετώπισαν ποικίλες δυσκολίες τις οποίες δημιουργούσε ο γραφειοκρατικός μηχανισμός, ο οποίος ελεγχόταν από την κυβέρνηση και το Λαϊκό Κόμμα¹⁷⁶. Στην περίπτωση της τοπικής οργάνωσης της Σμύρνης, υπήρξαν διαφωνίες ανάμεσα στα μέλη του κόμματος και για αυτό τον λόγο η ίδρυση της οργάνωσης δεν ολοκληρώθηκε ποτέ¹⁷⁷. Στην Κωνσταντινούπολη το κόμμα ίδρυσε τοπικές οργανώσεις σε πολλές συνοικίες¹⁷⁸. Τονίζουμε το στοιχείο πως πολλές από αυτές τις συνοικίες ξεχώριζαν για την αυξημένη παρουσία εργατών και οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων¹⁷⁹. Εκτός από την Κωνσταντινούπολη, στην ευρύτερη

¹⁷³ Κατά τις ημέρες της ίδρυσης του νέου κόμματος, ένα από τα κορυφαία πρώην μέλη του Κόμματος της Ενότητας και Προόδου, ο Ναζίμ Μπέη διευκρίνιζε σε βουλευτή του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος ότι ήταν αδύνατον να επιβληθεί το νέο κόμμα με τον υφιστάμενο εκλογικό νόμο ο οποίος εξυπηρετούσε τα συμφέροντα του Κεμάλ και των συντρόφων του. Βλπ. Selma & Rauk Ilikan (επιμ.), *Ankara İstiklal Mahkemesi ...*, σελ.: 2662-269.

¹⁷⁴ Ο Γιεσίλ τονίζει ότι στην οργάνωση του νέου κόμματος επικράτησαν τα αστικά στοιχεία. Βλπ. Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:239.

¹⁷⁵ Ενδεικτικά βλπ. το ίδιο, σελ.:240.

¹⁷⁶ Ο Καντιμπέιόγλου αναφέρει ότι τα ταχυδρομεία αρνούσαν να στείλουν στην περιφέρεια το πρόγραμμα του Προοδευτικού Κόμματος. Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:215. Γνωρίζουμε ότι στο Όρντου η νομαρχία δεν έδωσε επίσημη άδεια για την ίδρυση της τοπικής οργάνωσης. Βλπ. Nevin Yurdsever Ateş, *T.C.'nin Kuruluş ve ...*, σελ.:126.

¹⁷⁷ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:94-95.

¹⁷⁸ Στην Κωνσταντινούπολη ο αρχηγός της οργάνωσης του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος ήταν ένα κορυφαίο πρώην στέλεχος του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου, ο Καρά Βασίφ. Βλπ. Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:238.

¹⁷⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα: Τοπική οργάνωση του Γενίκαπι. Η εναρκτήρια τελετή έγινε με την παρουσία ενός σεΐχη. Επίσης, τοπική Οργάνωση Μπέυκοζ. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 29/1/1925 και "Tevhid-i Efkar" στις 12/2/1925. Ο αρχηγός της τοπικής οργάνωσης του Μπέυκοζ κατά την έναρξη της λειτουργίας της οργάνωσης δήλωσε ότι τα μέλη του κόμματος ήταν "ρεπουμπλικάνοι και μουσουλμάνοι Τούρκοι". Επίσης, τοπικές Οργανώσεις Αράπ Τζαμί, Ψωμαθιών,

περιοχή του Μαρμαρά, υπήρξαν προσπάθειες ίδρυσης τοπικών οργανώσεων στα Δαρδανέλια, στην Ραιδεστό, στην Νικομήδεια και στο Μπόλου¹⁸⁰. Στην δυτική Μικρή Ασία ιδρύθηκαν τοπικές οργανώσεις σε αστικά κέντρα όπως το Εσκισεχίρ και το Άφγιον Καράχισαρ¹⁸¹. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση του Πόντου όπου ιδρύθηκαν τοπικές οργανώσεις σε πόλεις όπως η Σινώπη, η Αμάσεια, η Σαμψούντα και η Τραπεζούντα¹⁸². Στην κεντρική Ανατολή καθώς και στην ανατολική ενδοχώρα οι τοπικές οργανώσεις της Ούρφας και της Σεβάστειας υπήρξαν οι πρώτες τοπικές οργανώσεις του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος¹⁸³. Επίσης, ιδρύθηκε τοπική οργάνωση στο Ερζουρούμ¹⁸⁴. Ενώ, γνωρίζουμε ότι υπήρξαν προσπάθειες ίδρυσης τοπικών οργανώσεων στο Ερζίντζαν, στα Άδανα και στην Μερσίνη¹⁸⁵.

VI. Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΡΩΤΗ ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

A. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Από τα παραπάνω, γίνεται σαφές πως στα τέλη του 1924 και στις αρχές του 1925, το Λαϊκό Κόμμα στο πολιτικό σκηνικό βρέθηκε αντιμέτωπο με το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, το οποίο οργανωνόταν με ταχύτητα σε διάφορα σημεία της

Εμίνονου. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 15/2/1925. Εκτός από αυτές τις περιοχές το κόμμα στην Κωνσταντινούπολη προχώρησε στην ίδρυση τοπικών οργανώσεων σε περιοχές όπως το Κασίμπασα, την Χιλή, Ράμι, Καγιτχανέ, Μακροχόρι, Μπογιατζικόι και Χισάρ. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 20/2/1925 και "Tanin" στις 27/2/1925. Τονίζουμε το γεγονός ότι ενώ κάποιες οργανώσεις πρόλαβαν να πραγματοποιήσουν την επίσημη έναρξη λειτουργίας τους πριν από τον Ιούνιο του 1925, κάποιες άλλες δεν πρόλαβαν. Αναφέρουμε τα παραδείγματα των οργανώσεων της Ρούμελη, Γαλατά, Μπαλατά, Μπεγιαζίτ, Σουλταναχμέτ, Μπογιατζικόι και Μπαντέ. Βλπ. "Tanin" στις 4/4/1925.

¹⁸⁰ Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:244.

¹⁸¹ Βλπ. Το ίδιο και Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, το ίδιο.

¹⁸² Το ίδιο και Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:243, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:147.

Επίσης, "Tevhid-i Efkar" στις 14/1/1925. Ακόμη, γνωρίζουμε ότι υπήρξαν προσπάθειες ίδρυσης τοπικών οργανώσεων στην Κασταμονή, στην Αργυρούπολη και στην Χόπα. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:94-95.

¹⁸³ Η οργάνωση της Ούρφας ιδρύθηκε με τοπική πρωτοβουλία στα τέλη του Νοεμβρίου του 1924. Βλπ. "Tanin" στις 28/11/1924. Για την οργάνωση της Σεβάστειας βλπ. "İstiklal" στις 6/12/1924 και "Tevhid-i Efkar" στις 7/12/1924. Παράλληλα με την οργάνωση της Ούρφα, ιδρύθηκε τοπική οργάνωση και στο Μάρας. Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:243.

¹⁸⁴ Το ίδιο.

¹⁸⁵ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, το ίδιο.

χώρας. Για τον Κεμάλ, τον Ινονού και τους συνεργάτες τους, το νέο κόμμα της αντιπολίτευσης αποτελούσε μονάχα την μια πτυχή των προβλημάτων τους. Οι συζητήσεις για την επιβολή στρατιωτικού νόμου και η εναντίωση του Φετχί Οκγιάρ και των υποστηρικτών του σε αυτή την πρόταση είχαν δείξει ότι ταυτόχρονα με την ίδρυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος διακυβευόταν και η εσωτερική συνοχή του Λαϊκού Κόμματος. Επιπλέον, στα τέλη του Νοεμβρίου του 1924, ο Ινονού, ύστερα από υπόδειξη του Κεμάλ, είχε αναγκαστεί να παραδώσει την πρωθυπουργία στον αντίπαλο του, τον Φετχί Οκγιάρ¹⁸⁶. Την νέα περίοδο ο κύκλος του Κεμάλ διατηρούσε τον έλεγχο μόνο του ανώτατου αξιώματος της νέας δημοκρατίας, της προεδρίας της βουλής, κάποιων υπουργικών πόστων στην νέα κυβέρνηση καθώς και των ενόπλων δυνάμεων¹⁸⁷. Εκτός από την επιβίωση της νέας κυβέρνησης, διακυβευόταν επίσης η εξασφάλιση της συγκατάθεσης της πολιτικής γραφειοκρατίας και του συνόλου του Λαϊκού Κόμματος για το μεταρρυθμιστικό έργο, καθώς η επικράτηση του κόμματος στις επικείμενες εκλογές του 1927 ήταν αμφίβολη¹⁸⁸. Τονίζουμε πως η νέα κυβέρνηση, στα τέλη του 1924 στην βουλή κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υποστήριξη της άρχουσας συμμαχίας (μεσαία τάξη, καριερίστες, επαγγελματίες, πρόκριτοι,

¹⁸⁶ Ο Φετχί Οκγιάρ πριν αναλάβει εκ νέου την πρωθυπουργία ζήτησε από τον Κεμάλ να επιτραπεί η ελεύθερη πολιτική δράση του νέου κόμματος. Ακόμη, ζήτησε από τον ίδιο να εγγυηθεί ότι σε περίπτωση που το νέο κόμμα εξασφάλιζε την πλειοψηφία θα είχε την δυνατότητα να σχηματίσει κυβέρνηση. Λογικά ο Οκγιάρ προχώρησε στον σχηματισμό της κυβέρνησης του μετά από την εξασφάλιση των σχετικών "εγγυήσεων" από τον Κεμάλ. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:354-357.

¹⁸⁷ Στην νέα κυβέρνηση έλαβαν μέρος προσωπικότητες από τον κύκλο του Κεμάλ και του Ινονού. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούτ (Υπουργός Δικαιοσύνης) και τον Ρετζέπ Πεκέρ (Υπουργός Εσωτερικών). Στην προεδρία της βουλής εκλέχθηκε ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, ο Καζίμ Οζάλπ. Η αντιπολίτευση υπέδειξε υποψήφιο για την προεδρία της βουλής τον πρώην Υπουργό Εξωτερικών, τον Γιουσούφ Κεμάλ. Ο υποψήφιος της αντιπολίτευσης έλαβε 35 ψήφους. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 27/11/1924.

¹⁸⁸ Τον Δεκέμβριο του 1924 έλαβε χώρα η ενδιάμεση εκλογή νέων βουλευτών στην θέση των στρατιωτικών που παραιτήθηκαν τον Οκτώβριο από το αξίωμα του βουλευτή μετά από υπόδειξη του Μουσταφά Κεμάλ. Στις αρχές αυτής της μικρής εκλογικής διαδικασίας ο αντιπολιτευόμενος τύπος κάλεσε την βουλή να προχωρήσει σε γενικές εκλογές. Παράλληλα, έκανε λόγο για "τερματισμό του αυταρχισμού του Λαϊκού Κόμματος". Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 10/11/1924, "Son Telgraf" στις 10/11/1924 και "İstiklal" στις 1/12/1924. Αν και αρχικά το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ανακοίνωσε ότι θα υποδείξει δικούς τους υποψήφιους τελικά υποστήριξε τους ανεξάρτητους βουλευτές. Αναλυτικότερα βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 2/12/1924, "Cumhuriyet" στις 2/12/1924, "Son Telgraf" στις 11/12/1924 και Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:117-120. Τονίζουμε το γεγονός ότι στις συγκεκριμένες εκλογές το Λαϊκό Κόμμα υπέστη ήττα στις Σαράντα Εκκλησιές, στο Τσανάκκαλε, στην Προύσα και στην Καισαρεία. Στην Προύσα εκλέχθηκε ο ανεξάρτητος υποψήφιος στρατηγός Νουρεττίν, του οποίου η εκλογή αρχικά δεν εγκρίθηκε από την βουλή. Με αποτέλεσμα να λάβει χώρα δεύτερη ψηφοφορία στην Προύσα κατά την οποία σφραγίστηκε η εκλογική επιτυχία του Νουρεττίν Πασά. Αυτή η εξέλιξη έδειξε ότι, μόλις δυο χρόνια πριν από τις γενικές εκλογές, παρά το γεγονός ότι το Λαϊκό Κόμμα είχε στην διάθεση του έναν ευνοϊκό εκλογικό νόμο και την υποστήριξη της γραφειοκρατίας, σε περιοχές, όπου το νέο κόμμα είχε αρχίσει να οργανώνεται, το Λαϊκό Κόμμα είχε αρχίσει να χάνει ψήφους. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, FO.424/261, p.17-18, No.16 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:519, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:128, Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:216, Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:114.

θηρσκευτικοί αρχηγοί). Η νέα κυβέρνηση, εκτός από το Λαϊκό Κόμμα υποστηρίχθηκε και από το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα¹⁸⁹. Επίσης, υποστηρίχθηκε και από το ξένο κεφάλαιο¹⁹⁰. Από την πλευρά του, ο Οκγιάρ κινήθηκε προσεκτικά και υιοθέτησε μια κυβερνητική πολιτική η οποία έκφραζε την άρχουσα συμμαχία στο σύνολο της¹⁹¹.

Αντιμέτωποι με την παραπάνω αρνητική εικόνα, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του ακολούθησαν μια νέα στρατηγική με στόχο να επαναφέρουν το πολιτικό σκηνικό της χώρας υπό τον πλήρη έλεγχο τους. Για το σκοπό αυτό, πραγματοποιήθηκαν βήματα προς την ενίσχυση της εσωκομματικής πειθαρχίας και συνοχής του Λαϊκού Κόμματος¹⁹². Ύστερα, καταβλήθηκαν προσπάθειες για να ενισχυθεί και να επιβληθεί η

¹⁸⁹ Η νέα κυβέρνηση στην ψηφοφορία της βουλής για απόδοση ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση στα τέλη του Νοεμβρίου έλαβε 188 ψήφους. Το Λαϊκό Κόμμα είχε να εξασφαλίσει ένα τόσο υψηλό ποσοστό ψήφων από τον Αύγουστο του 1923. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:106.

¹⁹⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι οι αγγλικές αρχές είχαν θετική γνώμη για τον Οκγιάρ και την κυβέρνηση του. Βλπ. FO.424/261, p.81-812, No.903 και FO.371/10172/E.10614 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:497-498. Αμέσως μετά την ίδρυση της νέας κυβέρνησης, πολλές ξένες εταιρίες έσπευσαν στην Άγκυρα για να καταθέσουν νέες επενδυτικές επιχειρησιακές προτάσεις. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:360-361.

¹⁹¹ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Οκγιάρ δεν συμπερίλαβε στρατιωτικό στην κυβέρνηση του. Βλπ. το ίδιο. Σε ότι αφορά την κυβερνητική γραμμή της κυβέρνησης Οκγιάρ, η κυβέρνηση αποφάσισε να δώσει παράσημα σε γυναίκες που υποστήριξαν την κυβέρνηση της Άγκυρας κατά την ίδρυση της. Η αντιπολίτευση υποστήριξε την εν λόγω απόφαση της κυβέρνησης. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:360-361. Επίσης, η αντιπολίτευση υποστήριξε την κυβέρνηση στην κατάργηση του φόρου "οσούρ". Ο φόρος οσούρ επιβαλλόταν στα αγροτικά προϊόντα και η περισυλλογή του πραγματοποιούταν από διαμεσολαβητές. Καταργώντας τον συγκεκριμένο φόρο, η κυβέρνηση σκόπευε να απαλλαχθεί από τους διαμεσολαβητές και να προχωρήσει σε ένα μέτρο το οποίο θα βελτίωνε σημαντικά την καθημερινότητα των αγροτών. Με την υποστήριξη της στην κατάργηση του συγκεκριμένου φόρου, η αντιπολίτευση και στο σύνολο της η άρχουσα συμμαχία, η οποία υποστήριζε την κυβέρνηση Οκγιάρ, απέδειξε ότι συμφωνούσε με την πολιτική της τόνωσης της αγροτικής παραγωγής της χώρας. Ας σημειωθεί ότι μετά την κατάργηση του συγκεκριμένου φόρου η κυβέρνηση προχώρησε στην επιβολή νέων φόρων οι οποίοι επηρέασαν κυρίως την μεσαία τάξη της χώρας. Αναλυτικότερα βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:114-115, *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:594-597, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (Οικονομική Ιστορία Τουρκίας)*, Άγκυρα: 2005, σελ.:54-57 και Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi ...*, σελ.: 51.

¹⁹² Στα μέσα Νοεμβρίου του 1924 έλαβαν χώρα σημαντικές τροποποιήσεις στο καταστατικό του κόμματος. Σύμφωνα με αυτές τις τροποποιήσεις, απαγορεύτηκε στους βουλευτές να εκφέρουν αντίθετη γνώμη με την πολιτική γραμμή του κόμματος έξω από την κοινοβουλευτική ομάδα. Με σκοπό από την μια να δοθεί έμφαση στο ρεπουμπλικανικό ιδεώδες και από την άλλη ως αντίδραση στην επίσημη ονομασία του νέου κόμματος το οποίο συμπερίλαβε τον όρο "ρεπουμπλικανικό", ο όρος "ρεπουμπλικανικού" προστέθηκε στην επίσημη ονομασία του κόμματος. Παράλληλα, η κεντρική επιτροπή του κόμματος τέθηκε υπό τον έλεγχο του κύκλου του Κεμάλ – Ινονού. Ο Ισμέτ μετά την παραίτηση του από την πρωθυπουργία παρέμεινε αντιπρόεδρος του κόμματος. Την ίδια περίοδο επισπεύτηκαν οι προσπάθειες οργάνωσης του κόμματος στην Κωνσταντινούπολη. Αναλυτικότερα βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:91,94, 103-105, *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:592, "Tevhid-i Efkâr" στις 11/11/1924, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:116, FO.424/261, p.77-78 και EO.371/10172, p.9966 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:491 και Atatürk'ün Bütün ..., σελ.:161.

συγκεντρωτική γραφειοκρατική δομή στο πολιτικό πεδίο της χώρας¹⁹³. Ενώ παράλληλα, υπήρξαν προσπάθειες για να ελεγχθεί ο τύπος¹⁹⁴. Επιπρόσθετα, στην νέα περίοδο ο Κεμάλ και οι συνοδοιπόροι του επιχειρήσαν να πλήξουν την αντιπολίτευση κατηγορώντας την ότι πρέσβευε "οπισθοδρομικές" ιδέες και "επισκίαζε την λαϊκή κυριαρχία". Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, αναφερόμαστε σε δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα. Τον Δεκέμβριο του 1924 ο Κεμάλ σε συνέντευξη του στην αγγλική εφημερίδα "The Times", τοποθετούμενος σχετικά με την ίδρυση του νέου κόμματος, επικεντρώθηκε σε δυο βασικά σημεία: Πρώτον, άφησε να εννοηθεί ότι υπήρχε ανάγκη για λήψη "έκτακτων μέτρων" για να διαφυλαχτεί η νέα δημοκρατία και δεν απέκλισε το

¹⁹³ Στις αρχές του 1925 ο Υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης Ογκιάρ, ο Ρετζέπ Πεκέρ πρότεινε τον διορισμό των δημάρχων από την κυβέρνηση. Ο πρωθυπουργός Ογκιάρ εξέφρασε την αντίθεση του σε αυτή την πρόταση και επέμεινε στην άποψη ότι οι τοπικοί εκλογείς πρέπει να έχουν δικαίωμα να εκλέγουν τους δημάρχους τους. Η ένταση στο κυβερνητικό συμβούλιο κορυφώθηκε και ο Ογκιάρ έφτασε στο σημείο της παραίτησης. Τότε ο Κεμάλ αναγκάστηκε να επέμβει ώστε να βρεθεί μια συμβιβαστική φόρμουλα σύμφωνα με την οποία η κυβέρνηση θα καθόριζε τρεις υποψήφιους και οι τοπικές κοινωνίες θα επέλεγαν έναν από αυτούς ως δήμαρχο. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/261, p.17-18, No.16 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:519, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:106. Παράλληλα με αυτές τις εξελίξεις προωθήθηκε η ίδρυση του Υπουργείου Ναυτικού. Το Φθινόπωρο του 1924, κατά την επίσκεψη του Κεμάλ στον Πόντο, οι αξιωματικοί του ναυτικού ζήτησαν από τον Κεμάλ να ενισχυθεί το τουρκικό ναυτικό. Ο Κεμάλ συμφωνώντας με αυτό το αίτημα, τον Νοέμβριο το έφερε στο προσκήνιο των συζητήσεων της βουλής. Δυο μήνες μετά ιδρύθηκε το Υπουργείο Ναυτικού σύμφωνα με το πρότυπο του Υπουργείου Άμυνας. Παράλληλα, ιδρύθηκε το γενικό επιτελείο του ναυτικού το οποίο υπαγόταν στο γενικό επιτελείο του στρατού. Αναλυτικότερα βλπ. Seydi Çelik, *Devlet ve Asker ...*, σελ.:131-133 και Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:106. Η αντιπολίτευση αντέδρασε στην ίδρυση του γενικού επιτελείου ναυτικού και ζήτησε το ναυτικό να υπάγεται στο Υπουργείο Ναυτικού και συνεπώς στον έλεγχο του κοινοβουλίου. Βλπ. το ίδιο, σελ.:132 και Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:109-110. Λίγο μετά την ίδρυση του Υπουργείου Ναυτικού, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του προχώρησαν στην ίδρυση του Ανώτατου Στρατιωτικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με τον σχετικό νόμο, το συγκεκριμένο συμβούλιο θα συνεδρίαζε εν καιρώ ειρήνης στην Άγκυρα υπό την προεδρία του προέδρου της δημοκρατίας ή του επιτελάρχη και σε αυτό θα καθοριζόταν ο προϋπολογισμός, η ιεραρχία και η εσωτερική λειτουργία του στρατού καθώς και η συνολική (εσωτερική – εξωτερική) αμυντική δομή της χώρας. Στο συμβούλιο προβλεπόταν η συμμετοχή, εκτός από του προέδρου της δημοκρατίας και του επιτελάρχη, και του Υπουργού Άμυνας, του Υπουργού Ναυτικού και των στρατιωτικών επιθεωρητών. Αν υπήρχε ανάγκη, μετά από σχετική πρόσκληση του προέδρου, στο συμβούλιο μπορούσαν να συμμετάσχουν ο πρωθυπουργός καθώς και άλλοι υπουργοί. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η αντιπολίτευση αντέδρασε στον συγκεκριμένο νόμο με το πρόσχημα ότι σφράγιζε τον έλεγχο του Κεμάλ και του Λαϊκού Κόμματος πάνω στον στρατό. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.: 141-142, Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:112-113. Ο Νουρ τονίζει ότι με αυτό τον τρόπο εξασφαλίστηκε η επιβολή του Κεμάλ και των συντρόφων του στο ναυτικό. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:324.

¹⁹⁴ Στα τέλη του 1924 με πρωτοβουλία του Υπουργού Εσωτερικών Ρετζέπ Πεκέρ τέθηκε στο κοινοβούλιο προς συζήτηση μια πρόταση νόμου σχετικά με τον αυστηρότερο έλεγχο του τύπου. Παράλληλα, το Υπουργείο Εσωτερικών προχώρησε στο κλείσιμο κάποιων αντιπολιτευόμενων εφημερίδων στην περιφέρεια. Η αντιπολίτευση και οι υποστηρικτές του Ογκιάρ στο Λαϊκό Κόμμα αντέδρασαν σε αυτές τις κινήσεις του Υπουργού Εσωτερικών επισημαίνοντας ότι με αυτές αναιρούνταν οι βασικές συνταγματικές ελευθερίες. Αναλυτικότερα βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:110-111, 113, "Tevhid-i Efkar" στις 7/1/1925. Εξαιτίας των αντιδράσεων ο Ρετζέπ Πεκέρ παραιτήθηκε από την κυβέρνηση. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 6/1/1925. Ο Πεκέρ μετά την παραίτηση παρέμεινε γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:137.

ενδεχόμενο εγκαθίδρυσης δικτατορικού καθεστώτος με σκοπό να επιτευχθεί αυτός ο στόχος και να εξουδετερωθούν τα "οπισθοδρομικά στοιχεία" που υπήρχαν μέσα στο νέο κόμμα. Δεύτερον, εξέφρασε την ανησυχία του για το γεγονός ότι το νέο κόμμα δεν βασιζόταν σε ένα συντηρητικό πρόγραμμα και άφησε να εννοηθεί ότι προβληματιζόταν δεδομένου ότι το νέο κόμμα θα ανταγωνιζόταν το Λαϊκό στο πεδίο του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών με βάση τα δυτικά πρότυπα¹⁹⁵. Ταυτόχρονα, με αφορμή την συνέντευξη του Κεμάλ, ο βουλευτής της Κωνσταντινούπολης Αχμέτ Αγάογλου στις 9 Δεκεμβρίου 1924, δημοσίευσε στην "Χακimiyet-i Milliye" ένα σημαντικό άρθρο¹⁹⁶. Το συγκεκριμένο άρθρο αποτυπώνει με ενάργεια τις εξελίξεις, και βοηθάει στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε την πολιτική γραμμή του Κεμάλ και του κύκλου του αυτή την περίοδο. Σύμφωνα με τον Αγάογλου, το Λαϊκό Κόμμα και η νέα δημοκρατία βασιζόταν σε τρεις σύγχρονες αρχές οι οποίες επικρατούσαν στον πολιτισμένο κόσμο: Στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (hakimiyeti milliye), στον εθνικισμό (milliyetçilik) και στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοπολιτικών δομών (της δικαιοσύνης, των κρατικών δομών, της οικονομίας και της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης της Ανατολής). Ο Αγάογλου στο άρθρο του τόνιζε ότι, μετά την ίδρυση της νέας κυβέρνησης Οκιάρ, στο πολιτικό πεδίο της χώρας υπήρχαν παράγοντες που δεν υιοθετούσαν αυτές τις τρεις αρχές. Σύμφωνα με τον Αγάογλου, οι εν λόγω παράγοντες επιθυμούσαν να καταργήσουν τις εν λόγω αρχές¹⁹⁷. Με αυτό τον τρόπο, ο κύκλος του Κεμάλ επιχειρούσε να συσχετίσει την δράση της αντιπολίτευσης με την υποτιθέμενη επισκίαση της νέας δημοκρατίας καθώς και του δυτικού, σύγχρονου χαρακτήρα της. Με άλλα λόγια, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του, στην νέα περίοδο, εξακολούθησαν να καταβάλλουν προσπάθειες για να στιγματίσουν την αντιπολίτευση με το πρόσχημα ότι υπέθαλπε την λαϊκή κυριαρχία και τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών.

¹⁹⁵ Η συνέντευξη του Κεμάλ εκδόθηκε με διαφορετική τελική μορφή η οποία υπογράμμιζε την πίστη του Κεμάλ στην λειτουργία του δημοκρατικού καθεστώτος. Ο καθηγητής Zürcher μαζί με το τελικό κείμενο έχει δημοσιεύσει και την αρχική συνέντευξη του Κεμάλ. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:197-199.

¹⁹⁶ Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 9/12/1924.

¹⁹⁷ Ο κύκλος του Κεμάλ, μεταξύ άλλων, κατηγορήσε την αντιπολίτευση με ο πρόσχημα ότι είχε στο επίκεντρο της προσωπικές φιλοδοξίες, αποτελούσε την συνέχεια του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου, εξυπηρετούσε ξένα συμφέροντα και ότι ήθελε να εγκαθιδρύσει στρατιωτική δικτατορία. Παράλληλα κατηγορήσε την αντιπολίτευση της Κωνσταντινούπολης και ισχυρίστηκε ότι ήταν "πηγή δηλητηρίου" για τον εθνικό κορμό. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.: 104, Faliş Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:402, "Hakimiyet-i Milliye" στις 17 και 20/11/1924 και "Cumhuriyet" στις 23/11/1924.

B. Η ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΣΙΓΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ

Ο κύκλος του Κεμάλ εξακολούθησε να κατηγορεί την αντιπολίτευση με το πρόσχημα ότι η δράση της υπέθαλπε την λαϊκή κυριαρχία και τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών, μέχρι το τέλος του Χειμώνα του 1925. Στα μέσα Φεβρουαρίου του 1925, όταν ξέσπασε η εξέγερση των Κούρδων, στην νοτιοανατολική Τουρκία, οι εν λόγω κατηγορίες έλαβαν διαστάσεις και γενικεύτηκαν. Πλέον οι κατηγορίες δεν αφορούσαν το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ή τον τύπο της Κωνσταντινούπολης. Από εκείνη την στιγμή και έπειτα ο κύκλος του Κεμάλ είχε στο στόχαστρο του όλους όσους δεν συμφωνούσαν με την πολιτική του γραμμή. Έναυσμα για αυτή την διαφοροποίηση αποτέλεσε η εξέγερση των Κούρδων η οποία έλαβε διαστάσεις στα μέσα του Φεβρουαρίου του 1925.

1. *Η κουρδική εξέγερση του 1925*

Η ανάλυση της κουρδικής εξέγερσης του 1925 υπερβαίνει τα όρια της συγκεκριμένης μελέτης. Όμως, υπάρχουν κάποια σημεία τα οποία συσχετίζονται άμεσα με το αντικείμενο της μελέτης μας. Συγκεκριμένα, θέτουμε δυο πολύ σημαντικά ερωτήματα τα οποία αφορούν την πολιτική γραμμή του Κεμάλ και των συντρόφων του. Γιατί το 1925 μια μερίδα των Κούρδων οδηγήθηκε σε εξέγερση και σε ποια σημεία της πολιτικής γραμμής του Λαϊκού Κόμματος, του Κεμάλ και των συντρόφων του, αντιδρούσαν οι εξεγερθέντες Κούρδοι; Ακόμη, με βάση ποια εναλλακτική δομή, σε αντίθεση με την ηγεσία της νέας δημοκρατίας, κινήθηκαν οι εξεγερθέντες και ποιο ήταν το δικό τους εναλλακτικό πολιτικό πρόγραμμα σε σχέση με αυτό του Λαϊκού Κόμματος; Η απάντηση του πρώτου ερωτήματος προϋποθέτει όπως λάβουμε υπόψη μας όλα όσα διαδραματίστηκαν στο πολιτικό πεδίο της χώρας και αφορούσαν το μέλλον των κουρδικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας. Αμέσως μετά την λήξη του Μεγάλου Πολέμου (1918-1919), μια μικρή μερίδα Κούρδων η οποία αποτελούνταν κυρίως από πρόκριτους και αστικά στοιχεία επιχείρησε να έρθει σε συνεννόηση με τους Συμμάχους

με στόχο να προωθηθεί η ανεξαρτησία των Κούρδων¹⁹⁸. Όταν απέβησαν άκαρπες αυτές οι προσπάθειες, σε μια περίοδο που ο Μουσταφά Κεμάλ εδραίωνε την πολιτική του δράση στην ανατολική ενδοχώρα, ένας σημαντικός αριθμός Κούρδων προκρίτων και θρησκευτικών ηγετών ήρθε σε συνεννόηση με την κυβέρνηση της Άγκυρας και πολέμησε στα πλευρά της (1920-1921). Άλλωστε, υπενθυμίζουμε το γεγονός ότι, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, στο Σύνταγμα του 1921 προβλεπόταν η αυτονομία των Κούρδων. Όμως, τα δεδομένα στην συνεργασία των Κούρδων με την κυβέρνηση της Άγκυρας άλλαξαν το 1923, μετά την λήξη των ελληνοτουρκικών εχθροπραξιών και την Συνθήκη της Λοζάννης. Στις εκλογές του 1923 ο Μουσταφά Κεμάλ εξάιρεσε από την λίστα του Λαϊκού Κόμματος πολλές σημαντικές κουρδικές προσωπικότητες. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως άλλωστε και σε ολόκληρη την χώρα έτσι και στις κουρδικές επαρχίες επέβαλλε τους δικούς του υποψηφίους¹⁹⁹. Έναν χρόνο μετά τις εκλογές του 1923, η επιδείνωση στις σχέσεις των Κούρδων με την νέα δημοκρατία και το Λαϊκό Κόμμα έλαβε διαστάσεις²⁰⁰: Ο Κεμάλ τον Μάρτιο του 1924, μαζί με την κατάργηση του Χαλιφάτου προχώρησε στο κλείσιμο των θρησκευτικών σχολείων (των μεντρεσέδων). Οι μεντρεσέδες εξασφάλιζαν τον βιοπορισμό πολλών θρησκευτικών λειτουργών και αρχηγών στις κουρδικές επαρχίες. Με το κλείσιμο τους, μια σημαντική μερίδα των Κούρδων θρησκευτικών αρχηγών δέχθηκε ένα πολύ σοβαρό πλήγμα στην οικονομική τους κατάσταση, καθώς και στο κοινωνικό τους γόητρο. Ο Κεμάλ, πέρα από την κατάργηση των θρησκευτικών σχολείων προχώρησε και στην δημιουργία του νέου Συντάγματος του 1924 το οποίο δεν προέβλεπε πλέον αυτονομία για τους Κούρδους.

¹⁹⁸ Βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve Kürtler (ο Ατατούρκ και οι Κούρδοι)*, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:459. Αναλυτικότερα για αυτή την περίοδο καθώς και για την εξέλιξη της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των κουρδικών πληθυσμών της Μέσης Ανατολής ενδεικτικά βλπ. Wadie Jwadiéh, *Kürt Milliyetçiliğinin ...*

¹⁹⁹ Για την συγκεκριμένη εξέλιξη βλπ. İsmail Goldaş, *Takrir-i Sükün ...*, σελ.:212-222 και Metin Toker, *Şeyh Said İsyani (Η Εξέγερση του Σεΐχη Σαΐτ)* Κωνσταντινούπολη: 1998, σελ.:461. Οι Κούρδοι τον Φεβρουάριο του 1925 εξεγέρθηκαν υπό την καθοδήγηση ενός θρησκευτικού αρχηγού (σεΐχη), του σεΐχη Σαΐτ. Στα ανακοινωθέντα των εξεγερθέντων διαπιστώνουμε ότι επικρατούσε έντονος εκνευρισμός απέναντι στον Κεμάλ και την γραφειοκρατία της νέας δημοκρατίας. Αναλυτικότερα βλπ. τα πρακτικά της δίκης των Κούρδων εξεγερθέντων το 1925 στο Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:460 και Ahmet Süreyya Örgreen, *Şeyh Said İsyani (Η Εξέγερση του Σεΐχη Σαΐτ)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:52.

²⁰⁰ Γνωρίζουμε ότι εκείνη την περίοδο οι Κούρδοι οι οποίοι ζούσαν με την μνήμη των δεινών των Αρμενίων κατά την διακυβέρνηση των Νεότουρκων, ήταν προβληματισμένοι για το ενδεχόμενο ότι η κυβέρνηση της Άγκυρας επιφύλασσε για τους ίδιους παρόμοια σχέδια με αυτά των Νεότουρκων. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:31. Για τον αντίκτυπο της κατάργησης του χαλιφάτου και των θρησκευτικών σχολείων βλπ. Gavin D. Brockett, *Collective Action and the Turkish Revolution: Towards a Framework for the Social History of the Atatürk Era, 1923-1938* στο Sylvia Kedourie (επιμ.), *Turkey Before And After Atatürk (Η Τουρκία Πριν Και Μετά τον Ατατούρκ)*, Νέα Υόρκη: 2005, σελ.:62. Για την απογοήτευση των Κούρδων προκρίτων και θρησκευτικών ηγετών για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:478.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, το Σύνταγμα του 1924, βασιζόταν σε μια ενιαία, εθνική, τουρκική ταυτότητα.

Με βάση τις παραπάνω εξελίξεις, κατά την περίοδο ίδρυσης του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, μια μερίδα Κούρδων προκρίτων και των θρησκευτικών αρχηγών πέρασαν στην πολιτική δράση. Γνωρίζουμε ότι αυτή η μερίδα Κούρδων αντιδρούσε στην πολιτική γραμμή του Λαϊκού Κόμματος και είχε αντικρίσει με μεγάλο ενδιαφέρον το φιλελεύθερο πρόγραμμα και κυρίως την αναφορά του προγράμματος του νέου κόμματος της αντιπολίτευσης, στην θρησκευτική ελευθερία²⁰¹. Τότε, μια μερίδα Κούρδων προκρίτων και θρησκευτικών ηγετών η οποία την προηγούμενη περίοδο είχε λάβει μέρος στην πολιτική δράση και στον αντιστασιακό αγώνα στους κόλπους της άρχουσας συμμαχίας της ανατολικής ενδοχώρας, υιοθέτησε μια ανεξάρτητη πολιτική δράση, η οποία βασιζόταν σε μια πολιτική γραμμή η οποία αντίκρουσε στο σύνολο της αυτήν του Λαϊκού Κόμματος²⁰². Η συγκεκριμένη πολιτική γραμμή βασιζόταν πλέον στην διεκδίκηση της ανεξαρτησίας των Κούρδων και την δημιουργία ενός κουρδικού κράτους το οποίο θα είχε ισλαμικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, σε αντιδιαστολή με το ενιαίο, εθνικό, δυτικό τουρκικό κράτος του Κεμάλ και των καριεριστών συντρόφων του, μια μερίδα των Κούρδων θρησκευτικών αρχηγών και προκρίτων, της οποίας ο πολιτικός ρόλος είχε επισκιαστεί από τον Κεμάλ, επιδίωκε την ίδρυση μιας ανεξάρτητης, εθνικής, κουρδικής κρατικής δομής στην οποία το Ισλάμ θα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα²⁰³. Με βάση αυτό το πρόγραμμα και σε μια περίοδο όπου διακυβευόταν το μέλλον της πλούσιας σε πετρέλαιο επαρχίας της Μοσούλης, οι θρησκευτικοί ηγέτες πίστευαν ότι μπορούσαν να αποκαταστήσουν την κοινωνικοοικονομική τους θέση η οποία είχε επισκιαστεί από τον Κεμάλ και τους συντρόφους του, ενώ ταυτόχρονα οι πρόκριτοι σκόπευαν στην απομάκρυνση των γραφειοκρατών της Άγκυρας.

²⁰¹ Βλπ. τα πρακτικά της δίκης των Κούρδων εξεγερθέντων το 1925 στο Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:460, 477 και 480. Επίσης, βλπ. Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said ...*, σελ.: 130.

²⁰² Για την νέα πολιτική δράση των Κούρδων προκρίτων και θρησκευτικών αρχηγών βλπ. τα πρακτικά της δίκης των Κούρδων εξεγερθέντων το 1925, στο ίδιο, σελ.:480. Επίσης, βλπ. Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said ...*, σελ.: 31.

²⁰³ Βλπ. τα πρακτικά της δίκης των Κούρδων εξεγερθέντων το 1925, στο ίδιο, σελ.:459-461 και Metin Toker, *Şeyh Said İsyanı ...*, σελ.:33.

2. Η εξέγερση πρόσχημα για την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης

Η κουρδική εξέγερση στα μέσα του Φεβρουαρίου του 1925, εκλήφθηκε από τον Κεμάλ, τον Ινονού και τον κύκλο τους ως μια καθολική εναντίωση στο σύνολο του προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος και συνεπώς ως μια συνολική επίθεση στην νέα δημοκρατία. Σε αυτό το στάδιο πρέπει να υπογραμμίσουμε δυο σημεία: Πρώτον, ο στενός συνεργάτης του Ινονού, ο Υπουργός Εξωτερικών Ρετζέπ Μπεή, πριν από την παραίτηση του τον Ιανουάριο το 1925, παρά το γεγονός ότι γνώριζε πως είχε αρχίσει να σχηματίζεται η νέα πολιτική δράση (με τις πρώτες πολιτικές και ένοπλες κινητοποιήσεις να λαμβάνουν ήδη χώρα), δεν έλαβε κανένα μέτρο²⁰⁴. Το ίδιο έπραξαν και οι γραφειοκράτες του καθώς και οι στρατηγοί των ενόπλων δυνάμεων. Συγκεκριμένα, οι στρατηγοί με το πρώτο ξέσπασμα της εξέγερσης εγκατάλειψαν τα πόστα τους και οπισθοχώρησαν στο εσωτερικό. Σε πολλές περιπτώσεις οι εξεγερθέντες Κούρδοι ανέλαβαν τον έλεγχο των κωμοπόλεων χωρίς να αντιμετωπίσουν αξιοσημείωτη αντίσταση. Άλλωστε, είναι άξιο αναφοράς το γεγονός πως όταν επιχείρησαν να καταλάβουν το Ελαζίγ, οι ντόπιοι πρόκριτοι και θρησκευτικοί ηγέτες, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν με το πολιτικό τους πρόγραμμα, τους αντιμετώπισαν με αποφασιστικότητα και απώθησαν με σχετική ευκολία την επίθεση τους²⁰⁵. Δεύτερον, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του στις τοποθετήσεις τους κατέβαλλαν προσπάθειες για να συσχετίσουν την κουρδική εξέγερση με την πολιτική δράση της αντιπολίτευσης, τονίζοντας πως η νέα δημοκρατία ήταν αντιμέτωπη με ένα ενιαίο αντιπολιτευόμενο μέτωπο το οποίο επισκίαζε και υπέθαλπε την ενιαία, εθνική, δυτική, τουρκική νέα δημοκρατία.

Τα παραπάνω δυο σημεία τα οποία θίξαμε μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Κεμάλ και οι συνοδοιπόροι του χρησιμοποίησαν ως πρόσχημα την κουρδική εξέγερση για να αποσιωπήσουν και να πλήξουν την αντιπολίτευση σε ολόκληρη την χώρα. Με άλλα λόγια, η εξέγερση μιας μερίδας προκρίτων και θρησκευτικών αρχηγών χρησιμοποιήθηκε από μια μερίδα καριεριστών ώστε να εξουδετερωθεί η συνολική πολιτική δράση της άρχουσας συμμαχίας, δηλαδή της μεσαίας τάξης στα μεγάλα

²⁰⁴ Το τονίζει ο Νουρ στο Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:295. Επίσης, Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:220. Η "Tevhid-i Efkar" στις 25/2/1925 έγραφε ότι η βασική αιτία για την κουρδική εξέγερση ήταν η "ακυβερνησία".

²⁰⁵ Το τονίζει ο Καντιρμπέιόγλου στο Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:220. Επίσης, βλπ. σχετικό δημοσίευμα της "İkaz" στο Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:288-291.

αστικά κέντρα (Κωνσταντινούπολη, Προύσα κ.ο.κ.), μιας μερίδας των καριεριστών (των υψηλόβαθμων πασάδων), των επαγγελματιών (λ.χ. ο τύπος της Κωνσταντινούπολης), των προκρίτων και των θρησκευτικών ηγετών. Η εξουδετέρωση της πολιτικής δράσης της άρχουσας συμμαχίας αποτέλεσε την νέα πολιτική γραμμή της νέας περιόδου. Μέσα στα πλαίσια αυτής της νέας πολιτικής γραμμής, ο Κεμάλ, στα μέσα του Φεβρουαρίου του 1925, κάλεσε σε συντονισμένη πολιτική δράση τον Ισμέτ Ινονού, καθώς και τους υψηλόβαθμους στρατηγούς και αξιωματούχους του²⁰⁶. Ο κύκλος του Κεμάλ συμφώνησε με την νέα πολιτική γραμμή που διαμορφώθηκε: Η αντιμετώπιση της κουρδικής εξέγερσης θα "αντιμετωπιζόταν" ταυτόχρονα με την δράση της αντιπολίτευσης. Όμως, στο εσωτερικό του Λαϊκού Κόμματος και του κυβερνητικού συμβουλίου, αυτή η πολιτική γραμμή αντιμετώπισε τις έντονες αντιδράσεις της ομάδας των βουλευτών η οποία υποστήριζε τον Φετχί Οκγιάρ και την κυβέρνηση του. Ο ίδιος ο Οκγιάρ αμέσως μετά την εκδήλωση της κουρδικής εξέγερσης, πρότεινε την αντιμετώπιση της, μέσα από την λήψη κοινωνικοοικονομικών μέτρων²⁰⁷.

Ο Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για να πείσει τον Οκγιάρ ότι υπήρχε ανάγκη για λήψη "έκτακτων μέτρων" για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της εξέγερσης²⁰⁸. Τελικά, ο Οκγιάρ συμφώνησε για επιβολή στρατιωτικού νόμου στις περιοχές όπου εκδηλώθηκε η εξέγερση και η βουλή έκανε δεκτή την συγκεκριμένη πρόταση στις 25 Φεβρουαρίου 1925²⁰⁹. Παράλληλα, τροποποιήθηκε ο Νόμος περί Προδοσίας έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει αυτούς που εξεγέρθηκαν με πρόσχημα την διατήρηση της θρησκείας²¹⁰. Την ίδια περίοδο, ενδεχομένως εξαιτίας των πιέσεων του Κεμάλ και του κύκλου του, ο πρωθυπουργός Οκγιάρ "εισηγήθηκε" στην ηγεσία του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος το κλείσιμο του κόμματος της. Η ηγεσία του κόμματος

²⁰⁶ Ο Κεμάλ κάλεσε στην Άγκυρα τον Ισμέτ Ινονού και παράλληλα συνομίλησε με όλους τους υψηλόβαθμους στρατηγούς και αξιωματούχους στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Όλοι συμφώνησαν ότι διακυβευόταν η τύχη της νέας δημοκρατίας. Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 17^{ος} Τόμος, σελ.:185, 189, İsmail Goldaş, *Takrir-i Sükûn ...*, σελ.:393. Επίσης βλπ. , Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said ...*, σελ.: 55 και "Hakimiyet-i Milliye" στις 26/2/1925.

²⁰⁷ Δεν γνωρίζουμε το ακριβές περιεχόμενο των κοινωνικοοικονομικών μέτρων που πρότεινε ο Οκγιάρ. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:366-369. Ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, ο Κιλίτς Αλί στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι εκείνη την περίοδο ο Οκγιάρ βρισκόταν υπό την επιρροή των βουλευτών της ανατολικής ενδοχώρας οι οποίοι δεν ήθελαν να δώσουν διαστάσεις στην εξέγερση. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:240-242.

²⁰⁸ Ο Κεμάλ προσπάθησε να πείσει τον Οκγιάρ ότι η εξέγερση δεν ήταν ένα τοπικό ζήτημα αλλά αφορούσε ολόκληρη την χώρα. Βλπ. İsmail Goldaş, *Takrir-i Sükûn ...*, σελ.:419. Από την πλευρά του, ο Φετχί Οκγιάρ αντέδρασε στην ανάμειξη του Ισμέτ Ινονού στην διαχείριση της όλης υπόθεσης. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:238-239.

²⁰⁹ Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:614.

²¹⁰ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:173 και Mete Tunca, *Tek Parti ...*, σελ.:135-136.

δεν συμφώνησε με την συγκεκριμένη "εισήγηση"²¹¹. Αντιμέτωπος με την στάση της αντιπολίτευσης και εν μέρει εξαιτίας της απώθησης της επίθεσης των εξεγερθέντων στο Ελαζίγ με τοπική πρωτοβουλία, ο Φετχί Οκγιάρ λίγα εικοσιτετράωρα μετά την ανακήρυξη του στρατιωτικού νόμου, άλλαξε στάση και τάχθηκε υπέρ του κλεισίματος του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος²¹². Παράλληλα, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι την συγκεκριμένη περίοδο (τέλη Φεβρουαρίου 1925), ο κύκλος του Κεμάλ πρότεινε την επιβολή στρατιωτικού νόμου και στην Κωνσταντινούπολη. Η ομάδα των βουλευτών η οποία υποστήριζε τον Οκγιάρ και η οποία είχε δηλώσει την αντίθεση της απέναντι στην επιβολή του στρατιωτικού νόμου σε ολόκληρη την χώρα τον Νοέμβριο του 1924, εξέφρασε την αντίθεση της με αυτό το σχέδιο και επέμενε στην άρση του στρατιωτικού νόμου στις κεντρικές επαρχίες²¹³. Κατά τις τελευταίες ημέρες του Φεβρουαρίου η όλη συζήτηση μεταφέρθηκε στην κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος. Στις συνεδριάσεις της κοινοβουλευτικής ομάδας έλαβε μέρος και ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος τάχθηκε υπέρ της λήψης αυστηρών μέτρων. Το ίδιο έπραξαν και οι σύντροφοι του. Ο Ινονού και οι υποστηρικτές του πρότειναν την επαναλειτουργία των Δικαστηρίων Ελευθερίας, την επιβολή ενός αυστηρού νόμου για την ρύθμιση της ελευθερίας του τύπου και συσχέτισαν την πολιτική δράση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος με την επισκίαση της λαϊκής κυριαρχίας και με όσους προσφεύγουν στην θρησκεία με σκοπό να εξασφαλίσουν πολιτικά οφέλη²¹⁴. Στις 2 Μαρτίου 1925 οι βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος κλήθηκαν να δώσουν εκ νέου ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Οκγιάρ. Ο Κεμάλ και ο κύκλος του με 92 ψήφους καταψήφισαν την κυβέρνηση. Ο Οκγιάρ εξασφάλισε 60 ψήφους. Όμως, παρά το γεγονός ότι η κυβέρνηση Οκγιάρ μπορούσε να παραμείνει στο πόστο της, με την προϋπόθεση ότι θα εξασφάλιζε τον ψήφο εμπιστοσύνης της αντιπολίτευσης η οποία την είχε στηρίξει μέχρι εκείνη την στιγμή, ο Οκγιάρ αποφάσισε να μην παραβεί το αυστηρό καταστατικό του κόμματος του και έτσι παραιτήθηκε από την πρωθυπουργία²¹⁵.

²¹¹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:147, Rauf Orbay, *Rauf Orbay'ın ...*, σελ.:378-379, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:149. Ο αρχηγός της τοπικής οργάνωσης της Κωνσταντινούπολης, ο Καρά Βασίφ στις 2/3/1925 δήλωσε ότι "δεν ήθελε να πιστέψει τις φήμες ότι η κυβέρνηση ήθελε να κλείσει το κόμμα του" και διευκρίνισε ότι το κόμμα του δεν είχε τοπικές οργανώσεις στις περιοχές όπου εκδηλώθηκε η εξέγερση. Βλπ. "Tevhid-i Efkar" στις 2/3/1925.

²¹² Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:302, Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Said ...*, σελ.:58.

²¹³ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:240-242 και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:221.

²¹⁴ Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:119-120.

²¹⁵ Το ίδιο.

Τα γεγονότα που οδήγησαν σε παραίτηση τον Οκγιάρ στις αρχές του Μαρτίου του 1925, έδειξαν ότι η πλειοψηφία των υποστηρικτών του Κεμάλ στο κοινοβούλιο δεν ήταν δεδομένη. Εξαιτίας όμως της έλλειψης αποφασιστικής στάσης από την πλευρά της αντιπολίτευσης και του Οκγιάρ, στις 3 Μαρτίου ο Ισμέτ Ινονού ανέλαβε εκ νέου την πρωθυπουργία²¹⁶. Ταυτόχρονα με την έναρξη της δεύτερης πρωθυπουργίας του εγκαινιάστηκε μια νέα περίοδος για την Τουρκία: Αυτή της αποσιώπησης του συνόλου της αντιπολίτευσης και η προετοιμασία για την προώθηση του μεταρρυθμιστικού έργου.

3. Τα αυταρχικά μέτρα της κυβέρνησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και η διάλυση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος

Η νέα κυβέρνηση Ινονού έλαβε στην βουλή 154 ψήφους εμπιστοσύνης, ενώ 23 βουλευτές της αντιπολίτευσης καταψήφισαν την κυβέρνηση²¹⁷. Στην νέα κυβέρνηση ο Ινονού συμπερίλαβε στενούς συνεργάτες του, όπως ο Ρετζέπ Πέκερ, ο Χαμντουλλάχ Σουπχί Ταρνίοβερ και ο Αλί Τζενανί²¹⁸. Η νέα κυβέρνηση αμέσως μετά την ίδρυση της προώθησε τον Νόμο Περί Αποκατάστασης της Τάξης (Takrir-i Sükûn)²¹⁹. Σύμφωνα με αυτό τον νόμο η κυβέρνηση και ο πρόεδρος είχε την εξουσία να απαγορεύσει την ύπαρξη κάθε πολιτικής οργάνωσης, δημοσιεύματος και μέσου ενημέρωσης, όταν αυτό "χρησιμοποιούσε την θρησκεία για να εξασφαλίσει πολιτικά οφέλη" και "καλούσε τον

²¹⁶ Την αναποφασιστικότητα και κυρίως την έλλειψη συνεννόησης στους κόλπους της αντιπολίτευσης την υπογραμμίζει ο Νουρ στο Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:303.

²¹⁷ Για την ψηφοφορία βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:155. Όταν ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Ινονού στις 3 Μαρτίου 1925 δήλωσε ότι "η χώρα χρειαζόταν ασφάλεια" και ότι ο ίδιος ήταν διατεθειμένος να εξασφαλίσει την ασφάλεια στο εσωτερικό της χώρας. Επίσης, διευκρίνισε ότι τα μέτρα της κυβέρνησης θα ίσχυαν σε ολόκληρη την χώρα. Καθώς ο ίδιος αναλάμβανε την πρωθυπουργία, η αντιπολίτευση ζήτησε από το βήμα της βουλής να μάθει τους λόγους που οδήγησαν σε παραίτηση τον Οκγιάρ. Βλπ. Ahmet Süreyya Örgen, *Şeyh Said ...*, σελ.: 61-65 και 83.

²¹⁸ Ο Καραοσμάνογλου χαρακτηρίζει την δημιουργία της νέας κυβέρνησης ως "τρίτη νίκη" του Ινονού. Η πρώτη ήταν στο ελληνικό μέτωπο, η δεύτερη στην Λοζάννη και την τρίτη μεγάλη νίκη ο Ινονού εξασφαλιζόταν με την νέα κυβέρνηση τον Μάρτιο του 1925. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:79.

²¹⁹ Γνωρίζουμε ότι στην κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος ο συγκεκριμένος νόμος υποστηρίχθηκε από 92 βουλευτές ενώ 79 βουλευτές δήλωσαν την αντίθεση τους. Στην εθνοσυνέλευση ο συγκεκριμένος νόμος υποστηρίχθηκε από 122 βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος. 22 βουλευτές από την αντιπολίτευση καταψήφισαν τον νόμο με το πρόσχημα ότι επισκίαζε τις συνταγματικές ελευθερίες. Ας σημειωθεί επίσης ότι μια μερίδα των βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος προτίμησε να μην συμμετάσχει στην ψηφοφορία για τον νόμο. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:123, Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:155-158 και İsmail Gökdağ, *Takrir-i Sükûn ...*, σελ.:422.

λαό σε εξέγερση²²⁰. Μέσα στα πλαίσια του συγκριμένου νόμου ιδρύθηκαν δυο Δικαστήρια Ανεξαρτησίας (İstiklal Mahkemesi)²²¹. Το ένα λειτούργησε στην περιοχή όπου έλαβε χώρα η κουρδική εξέγερση και το άλλο στην Άγκυρα. Το πρώτο εκδίκασε τους εξεγερθέντες κούρδους, ενώ το δεύτερο επικεντρώθηκε στην δράση της αντιπολίτευσης και συγκεκριμένα του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος και του τύπου της Κωνσταντινούπολης. Στην ηγεσία και των δυο δικαστηρίων ο Ινονού φρόντισε να τοποθετήσει άτομα από τον στενό του κύκλο²²². Τα Δικαστήρια Ανεξαρτησίας εκτελούσαν τις αποφάσεις τους χωρίς να υπάρχει ανάγκη έγκρισης της κυβέρνησης ή του κοινοβουλίου²²³. Επίσης, εξακολούθησαν να λειτουργούν και κατά την περίοδο που δεν συνεδρίαζε η βουλή²²⁴.

Η κουρδική εξέγερση έληξε τον Απρίλιο του 1925 με την τελική επικράτηση των στρατευμάτων της Άγκυρας στην ευρύτερη περιοχή. Όσοι συμμετείχαν στην εξέγερση δικάστηκαν με συνοπτικές διαδικασίες στο Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Ανατολής και καταδικάστηκαν σε θανατικές ποινές²²⁵. Τονίζουμε πως στο στόχαστρο των ερευνών του συγκεκριμένου δικαστηρίου, εκτός από τους εξεγερθέντες, βρέθηκαν τα θρησκευτικά τάγματα και όλες οι κουρδικές φυλές οι οποίες υποστήριζαν την εξέγερση²²⁶. Την ίδια περίοδο, το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας έστρεφε τα

²²⁰ Μετά την ψήφιση του νέου νόμου, ο Κεμάλ εξέδωσε ένα ανακοινωθέν στο οποίο τόνιζε ότι κάποιοι πολιτικοί παράγοντες επιχειρούσαν να χρησιμοποιήσουν την θρησκεία ως πολιτικό μέσο επιβολής και ότι ο νόμος θα ίσχυε σε ολόκληρη την χώρα. Βλπ. Nurer Uğurlu, *Kürtler ve Seyh Sait İsyani (Οι Κούρδοι και η Εξέγερση του Σείχη Σαίτ)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:175-177. Ο Καντιρμπέιογλου τονίζει ότι μέσα στα πλαίσια αυτού του νόμου ενισχύθηκε η εξουσία του προέδρου της δημοκρατίας. Βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:221. Ο στρατιωτικός νόμος ο οποίος είχε κηρυχθεί από την κυβέρνηση του Οκιάρ εξακολούθησε να ισχύει και μετά το τέλος της κουρδικής εξέγερσης τον Απρίλιο του 1925. Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:127-128.

²²¹ Μετά την ψήφιση του Νόμου Περί Αποκατάστασης της Τάξης, το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα εστίασε την προσοχή του σε δυο σημεία: Από την μια, κατέβαλλε προσπάθειες για να αποδείξει ότι υποστήριζε την κυβέρνηση στην αντιμετώπιση της κουρδικής εξέγερσης, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τον Απρίλιο του 1925 υποστήριξε την παράταση του στρατιωτικού νόμου. Από την άλλη, τα μέλη του κόμματος στις τοποθετήσεις τους υπογράμμισαν την σημασία των συνταγματικών ελευθεριών και επισήμαναν ότι ο αυστηρός Νόμος Περί Αποκατάστασης της Τάξης επισκίαζε το Σύνταγμα. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο και σελ.:124-125 καθώς και "Vakit" στις 21/4/1925. Επίσης, Ahmet Süreyya Örgen, *Seyh Sait ...*, σελ.:73-74.

²²² Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:158-159. Πολλά από τα μέλη αυτών των δικαστηρίων αποκόμισαν μεγάλα οικονομικά οφέλη. Αναλυτικότερα βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:305. Παράλληλα, γνωρίζουμε ότι η κυβέρνηση του Ινονού τοποθέτησε σε γραφειοκρατικά πόστα τους υποστηρικτές της. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, σελ.:79.

²²³ Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:306.

²²⁴ Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da ...*, το ίδιο.

²²⁵ Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:632-633.

²²⁶ Κατά την δίκη των εξεγερθέντων οι δικαστές επικέντρωσαν την προσοχή τους στην δράση των ταγμάτων. Βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:493-494. Από τα μέσα του 1925 ξεκίνησαν οι

βέλη του προς τον τύπο της Κωνσταντινούπολης και στην συνέχεια στην δράση του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Στα μέσα του Απριλίου, το δικαστήριο πρώτα απαγόρευσε την κυκλοφορία των αριστερών εφημερίδων και περιοδικών και καταδίκασε σε διάφορες ποινές τους αριστερούς εκδότες και αρθρογράφους²²⁷. Ακολούθησε η απαγόρευση της κυκλοφορίας του αντιπολιτευόμενου τύπου της Κωνσταντινούπολης²²⁸. Ενώ αμέσως μετά προχώρησε στο κλείσιμο του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Συγκεκριμένα, τον Απρίλιο του 1925 το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας επικέντρωσε τις έρευνες του στην δράση των τοπικών οργανώσεων του κόμματος. Κατέβαλλε προσπάθειες για να εξακριβώσει αν το κόμμα συσχετιζόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με την κουρδική εξέγερση και αν διατηρούσε δεσμούς με τα πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου²²⁹. Τον Απρίλιο και στις αρχές Μαΐου, έλαβαν χώρα οι πρώτες συλλήψεις των χαμηλόβαθμων μελών του κόμματος στην ανατολική ενδοχώρα και στην Κωνσταντινούπολη. Οι συλληφθέντες κατηγορήθηκαν με το πρόσχημα ότι στόχευαν στην ανατροπή της κυβέρνησης²³⁰. Σε πολλές περιπτώσεις αυτή η κατηγορία βασίστηκε στην μαρτυρία των μελών του Λαϊκού

εκποπίσεις αυτών των κουρδικών φυλών και η μεταφορά τους στην δυτική Τουρκία. Παράλληλα, ο στρατός προχώρησε στην συλλογή των όπλων που είχαν στην κατοχή τους οι εξεγερθέντες. Στις πρώην εστίες των εκποπισμένων κουρδικών φυλών εγκαταστάθηκαν σταδιακά από την κυβέρνηση τουρκόφωνοι πληθυσμοί. Η συγκεκριμένη εκδικητική στάση της κυβέρνησης αποτέλεσε το έναυσμα για εκδήλωση νέων, μικρότερων εξεγέρσεων κατά την διάρκεια των δεκαετιών 20' και 30'. Βλπ. Hüseyin Koca, *Hükümetlerin Doğu Güneydoğu ...*, σελ.:101-104 και 120-149. Εκτός από τους εξεγερθέντες Κούρδους, η κυβέρνηση προχώρησε και στον εκποπισμό πολλών οικογενειών προκρίτων οι οποίες υποστήριζαν είτε την κυβέρνηση Ογκιάρ είτε το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:101-104, Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:305.

²²⁷ Τον Ιανουάριο του 1925, επωφελούμενα από το φιλελεύθερο κλίμα που είχε δημιουργήσει η κυβέρνηση Ογκιάρ, σε κάποια αστικά κέντρα της χώρας κυκλοφόρησαν αριστερά έντυπα. Το Δικαστήριο της Άγκυρας απαγόρευσε την κυκλοφορία τους τον Απρίλιο του 1925 και έδωσε τέλος σε αυτή την σύντομη δημοκρατική περίοδο στην ιστορία των μέσων ενημέρωσης της Τουρκίας. Ανάμεσα στους καταδικασθέντες του Απριλίου του 1925 ξεχωρίζει το όνομα του Ναζίμ Χικμέτ. Αναλυτικότερα βλπ. Nuref Uğurlu, *Kürtler ve Şeyh ...*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:239-240, Metin Toket, *Şeyh Said ...*, σελ.:104-106, 118-122

²²⁸ Στις 18 Μαρτίου απαγορεύτηκε η κυκλοφορία της "İkaz". Ακολούθησε η απαγόρευση της κυκλοφορίας των μεγάλων εφημερίδων της Κωνσταντινούπολης όπως λ.χ. της "Tanin", της "Tevhid-i Efkar" κ.ο.κ. Παράλληλα, απαγορεύτηκε η κυκλοφορία του αντιπολιτευόμενου τύπου της περιφέρειας. Γνωρίζουμε ότι αυτές οι απαγορεύσεις είχαν ισχυρό αντίκτυπο στις τοπικές κοινωνίες. Βλπ. Süha Ünsal, *İkazcı Mehmet Şükrü ...*, σελ.:279, Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı ...*, σελ.:241, Nevin Yurdsever Ateş, *T.C.'nin Kuruluş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Η Ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Κωνσταντινούπολη:1998, σελ.: 169. Το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα κατηγορήσε την κυβέρνηση με το πρόσχημα ότι επιχειρούσε να επωφεληθεί από την συγκυρία και να αποσιωπήσει τον αντιπολιτευόμενο τύπο. Βλπ. Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:235-236.

²²⁹ Αναλυτικότερα βλπ. "Tanin" στις 7/4/1925.

²³⁰ Για αυτές τις συλλήψεις βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:126-127, Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:350-352 και Nevin Yurdsever Ateş, *T.C.'nin Kuruluş ve ...*, σελ.:284.

Κόμματος²³¹. Στις 5 Μαΐου το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας εισηγήθηκε στην κυβέρνηση το κλείσιμο του κόμματος²³². Στο ενδιάμεσο των εξελίξεων, στα μέσα Μαΐου του 1925, έλαβε χώρα το συνέδριο του κυβερνώντος κόμματος όπου τα κορυφαία μέλη του κόμματος τόνισαν το επικείμενο κλείσιμο του κόμματος της αντιπολίτευσης²³³. Παράλληλα, απομακρύνθηκαν από τις Τουρκικές Εστίες όσα μέλη διατηρούσαν φιλική στάση ή σχέσεις με την αντιπολίτευση²³⁴. Τελικά στις 25 Μαΐου 1925 το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας αποφάσισε το κλείσιμο όλων των τοπικών οργανώσεων του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος²³⁵. Λίγες ημέρες μετά και συγκεκριμένα στις 3 Ιουνίου, η κυβέρνηση Ινονού, με βάση τον Νόμο της Αποκατάστασης της Τάξης και με το πρόσχημα ότι οι φιλελεύθερες προδιαγραφές του κόμματος ενθάρρυναν όσους θέλουν να αποκτήσουν πολιτικά οφέλη χρησιμοποιώντας ως πολιτικό μέσο επιβολής την θρησκεία, προχώρησε στο κλείσιμο του κόμματος²³⁶.

Ενεργώντας μέσα στα πλαίσια του Νόμου Περί Αποκατάστασης της Τάξης (Takrir-i Sükün), και με την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων και του γραφειοκρατικού μηχανισμού, ο Μουσταφά Κεμάλ και ο Ισμέτ Ινονού, μόλις ενάμιση χρόνο πριν από τις γενικές εκλογές, επικράτησαν στο πολιτικό πεδίο της χώρας²³⁷. Τονίζουμε ότι ο Κεμάλ αυτή την περίοδο δήλωσε το εξής: «Ο τουρκικός στρατός για πρώτη φορά στην ιστορία

²³¹ Το τονίζει ο Γιεσίλ στο ίδιο, σελ.:321-322.

²³² Βλπ. Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:129.

²³³ Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:170. Το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα από την πλευρά του, προσπάθησε να απαντήσει οργανώνοντας το συνέδριο της τοπικής οργάνωσης της Κωνσταντινούπολης στα μέσα Μαΐου του 1925. Ο φιλοκυβερνητικός τύπος χαρακτήρισε την οργάνωση αυτού του συνεδρίου ως "ανευθυνότητα". Βλπ. "Cumhuriyet" στις 15/5/1925. Παράλληλα, η "Hakimiyet-i Milliye" κατηγορήσε το κόμμα της αντιπολίτευσης με το πρόσχημα ότι "κατευθυνόταν από προσωπικές φιλοδοξίες" και ότι με την φιλελεύθερη στάση του για την θρησκεία ενθάρρυνε τους οπισθοδρομικούς. Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 16/5/1925.

²³⁴ Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:177.

²³⁵ Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:146-147.

²³⁶ Στην σχετική κυβερνητική απόφαση ιδιαίτερη μνεία πραγματοποιούνταν στην 6^η παράγραφο («Το κόμμα σέβεται την θρησκεία των πολιτών») του προγράμματος του κόμματος. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:146-147. Μετά το κλείσιμο του κόμματος, το Λαϊκό Κόμμα ανακοίνωσε ότι δεν θα έκανε δεκτά στις τάξεις του τα μέλη του κόμματος της αντιπολίτευσης. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 9/6/1925. Μετά το κλείσιμο του κόμματος και μέχρι τις γενικές εκλογές του 1927, οι βουλευτές του συγκεκριμένου κόμματος παρέμειναν στην βουλή. Γνωρίζουμε ότι στις 9/11/1925 καταψήφισαν την κυβέρνηση Ινονού. Βλπ. το ίδιο, σελ.:149 και Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet ...*, σελ.:158.

²³⁷ Ο Νουρ αναφέρει ότι εκείνη την περίοδο ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, ο Νετζατί εξέφρασε την ικανοποίηση του για το κλείσιμο του κόμματος της αντιπολίτευσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, σε περίπτωση που δεν λάμβανε χώρα αυτή η εξέλιξη, σε μια περίοδο που το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα ολοκλήρωνε την οργάνωση του σε ολόκληρη την επικράτεια και ενώπιον των επικείμενων γενικών εκλογών, το έργο του Λαϊκού Κόμματος θα ήταν πολύ πιο δύσκολο. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:302.

πολεμά για ένα ιδανικό»²³⁸. Στην πραγματικότητα, οι ένοπλες δυνάμεις, των οποίων η θεσμική δομή όπως είδαμε παραπάνω είχε ενισχυθεί τον Μάρτιο του 1924 και τον Ιανουάριο του 1925, πολέμησαν στο πλευρό του Κεμάλ και αποσιώπησαν κάθε εστία πολιτικής αντίστασης απέναντι στον Κεμάλ, τον Ινονού και τους συνεργάτες τους²³⁹. Εξουδετερώνοντας την αντιπολίτευση, οι ένοπλες δυνάμεις άνοιξαν τον δρόμο για την εφαρμογή του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος και από εκείνη την στιγμή και έπειτα ταυτίστηκαν με αυτό το πρόγραμμα και συνεπώς με το Λαϊκό Κόμμα. Συμπληρώνοντας την δράση των ενόπλων δυνάμεων, η πολιτική γραφειοκρατία με την δική της, κατέβαλλε προσπάθειες να στιγματίσει και να συσχετίσει την κάθε είδους δράση της αντιπολίτευσης με την υποτιθέμενη πολιτική δράση των συντηρητικών, οπισθοδρομικών στοιχείων τα οποία είχαν ως στόχο την δική τους επικράτηση στο πολιτικό σκηνικό χρησιμοποιώντας πάντα ως πολιτικό μέσο επιβολής, το Ισλάμ. Από αυτή την άποψη, οι προσπάθειες συσχετισμού του κόμματος της αντιπολίτευσης κυρίως με τις θρησκευτικές εκφάνσεις της κουρδικής εξέγερσης είναι αξιοσημείωτες²⁴⁰. Μέσα στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών, η γραφειοκρατία στο σύνολο της τέθηκε υπό τον απόλυτο έλεγχο και την καθοδήγηση της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος. Μετά από την κουρδική εξέγερση του 1925, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός της Άγκυρας εκτός από τις υπηρεσιακές του αρμοδιότητες απέκτησε ένα σημαντικό καθήκον: Να επιβλέπει και να προωθεί το μεταρρυθμιστικό έργο του Λαϊκού Κόμματος. Την ίδια περίοδο, ο Κεμάλ και ο Ινονού με πρόσχημα τον "κίνδυνο αποδυνάμωσης της νέας δημοκρατίας", κατάφεραν να κινητοποιήσουν κάποιες μερίδες της κοινωνίας που μέχρι τότε δεν συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική δράση. Τονίζουμε ότι κατά την διάρκεια καθώς και μετά την κουρδική εξέγερση, στα μεγάλα αστικά κέντρα έλαβαν χώρα μεγάλες φοιτητικές κινητοποιήσεις οι οποίες είχαν ως στόχο την υποστήριξη του έργου της κυβέρνησης²⁴¹. Με αυτό τον τρόπο, εκτός από τις ένοπλες δυνάμεις και την πολιτική γραφειοκρατία, οι μερίδες της κοινωνίας οι οποίες πέρασαν στην πολιτική δράση αυτή την περίοδο παρείχαν σημαντική υποστήριξη στην προώθηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού

²³⁸ Απόσπασμα από τοποθέτηση του στις 26/5/1925 στο *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 17^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:231.

²³⁹ Στις 29/4/1925 η αγγλική εφημερίδα "The Morning Post" έγραφε ότι "ο Κεμάλ ήταν απασχολημένος με την εξόντωση της αντιπολίτευσης". Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:129.

²⁴⁰ Η "Hakimiyet-i Milliye" αυτή την περίοδο συσχέτισε την συνολική δράση της αντιπολίτευσης με την δράση των συντηρητικών πολιτικών παραγόντων της αυτοκρατορικής περιόδου. Ενδεικτικά βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 29/5/1925.

²⁴¹ Ενδεικτικά βλπ. ευχαριστήρια επιστολή του Κεμάλ σε μια από τις φοιτητικές επιτροπές που ιδρύθηκαν κατά την διάρκεια της εξέγερσης στις 21/3/1925 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:213.

Κόμματος. Ξεκινώντας από τις αρχές του καλοκαιριού του 1925, η κυβέρνηση, με σκοπό την βελτίωση της εικόνας της στο εσωτερικό της χώρας και την πραγματοποίηση ανοίγματος στην ευρύτερη κοινωνία, προχώρησε στην άρση της επιστράτευσης και στην απελευθέρωση όλων των συλληφθέντων δημοσιογράφων²⁴². Παράλληλα, με αφετηρία αυτή την περίοδο και κυρίως μετά την αποσιώπηση του αντιπολιτευόμενου τύπου, το Λαϊκό Κόμμα επικράτησε στον τύπο της χώρας και τα στελέχη του ίδρυσαν νέες εφημερίδες και εκδόσεις οι οποίες λειτούργησαν ως ημιεπίσημα κομματικά όργανα. Ενδεικτικά αναφέρουμε την εφημερίδα "Τζουμχουριγιέτ" που ίδρυσε ο βουλευτής Γιουνούς Ναντί στην Κωνσταντινούπολη και την "Μιλλιγιέτ" του βουλευτή Μαχμούτ Σοϊντάν²⁴³.

²⁴² Η επιστράτευση κηρύχτηκε ταυτόχρονα με τον στρατιωτικό νόμο τον Φεβρουάριο του 1925 με σκοπό την αντιμετώπιση της κουρδικής εξέγερσης. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:305, *Atatürk'ün Bütün...*, σελ.:274, 308 καθώς και FO.424/263, p.28-29, No.31 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde...*, σελ.:564.

²⁴³ Για την εξέλιξη και ανάπτυξη του φιλοκυβερνητικού τύπου αναλυτικότερα βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:314. Η Μιλλιγιέτ καθώς και άλλα έντυπα μέσα υποστηρίχθηκαν οικονομικά από το κόμμα δια μέσου της Τράπεζας Εργασίας. Βλπ. Uygur Kocabaşoğlu (επιμ.), *Türkiye İş Bankası Tarihi (Η Ιστορία της Τράπεζας Εργασίας της Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2001, σελ.:149-150.

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΤΟΥ
ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ (1925-1930)**

**I. ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ
ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΙΓΗ ΤΗΣ
ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ**

**A. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

1. Το οικονομικό πρόγραμμα του ΡΛΚ

Μετά την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης με αφορμή την κουρδική εξέγερση την Άνοιξη του 1925, ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι συνεργάτες τους έστρεψαν τις προσπάθειες τους προς την επίτευξη δυο στόχων: Την ανάπτυξη των οικονομικών, καπιταλιστικών δομών της χώρας και την προώθηση του μεταρρυθμιστικού κυβερνητικού έργου. Σε ότι αφορά τον πρώτο στόχο, ξεκινώντας από τις αρχές του 1924 και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 20', διαπιστώνουμε ότι για την επίτευξη του πρωταγωνιστικού ρόλου διαδραμάτισε ο Κεμάλ και ο στενός κύκλος συνεργατών του. Σε γενικές γραμμές, ο Ινονού και ο δικός του ιδιαίτερος κύκλος συνεργατών δεν ασχολήθηκαν με την πορεία των οικονομικών δραστηριοτήτων και επικεντρώθηκαν στον δεύτερο βασικό στόχο της νέας περιόδου, στην προώθηση δηλαδή του μεταρρυθμιστικού έργου.

Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας 20' στενοί συνεργάτες του Κεμάλ όπως ο Τζελάλ Μπαγιάρ, ο Κιλίτς Αλί, ο Μαχμούτ Σοϊντάν και πολλά άλλα κορυφαία μέλη του Λαϊκού Κόμματος έλαβαν μέρος στην προσπάθεια ανάπτυξης των οικονομικών δομών της χώρας²⁴⁴. Δια μέσου αυτών των δραστηριοτήτων τα κορυφαία μέλη του Λαϊκού Κόμματος ανέπτυξαν διόδους επικοινωνίας, οι οποίες βασιζόταν σε κοινά συμφέροντα, με το ξένο κεφάλαιο και τους αναδυόμενους τούρκους – μουσουλμάνους επιχειρηματίες

²⁴⁴ Ο Νουρ αναφέρει ότι ο Μαχμούτ Σοϊντάν συμμετείχε σε 14 εταιρίες που ιδρύθηκαν αυτή την περίοδο. Το παράδειγμα του ακολούθησαν και άλλα κορυφαία μέλη του Λαϊκού Κόμματος, όπως λ.χ. ο Κιλίτς Αλί. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:319.

της ανατολικής ενδοχώρας²⁴⁵. Σε ότι αφορά την συνεργασία του κεμαλικού κύκλου με το ξένο κεφάλαιο, αυτή βασίστηκε στα μονοπώλια που παραχώρουσε η κυβέρνηση σε συμπράξεις τουρκικού με ξένου κεφαλαίου. Κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, οι κυβερνήσεις Ινονού παραχώρησαν προνόμια που αφορούσαν κυρίως τους τομείς των υπηρεσιών, των εισαγωγών και της ανάπτυξης των οικονομικών δομών της χώρας. Αυτά τα μονοπωλιακά προνόμια, αναλάμβαναν εταιρίες οι οποίες βασιζόταν στην σύμπραξη του τουρκικού και ξένου κεφαλαίου²⁴⁶. Σε γενικές γραμμές το ξένο κεφάλαιο εξασφάλιζε την οικονομική βιωσιμότητα της σύμπραξης ενώ η τουρκική παρουσία σε τέτοιου είδους συμπράξεις αναλάμβανε την διευθέτηση των γραφειοκρατικών ζητημάτων και την εξασφάλιση οδών επικοινωνίας με τα νέα κέντρα λήψης αποφάσεων της χώρας στην Άγκυρα²⁴⁷. Ο στενός κύκλος συνεργατών του Κεμάλ, η ηγεσία δηλαδή του Λαϊκού Κόμματος, διαδραμάτιζε ακριβώς αυτό τον ρόλο, εξασφάλιζε δηλαδή τις εγχώριες διασυνδέσεις του ξένου κεφαλαίου²⁴⁸.

Σε συνάρτηση με τα προαναφερθέντα μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Πρώτον, πολλές από τις μεταρρυθμίσεις του Λαϊκού Κόμματος, στις οποίες αναφερόμαστε παρακάτω, τόνωσαν τις εισαγωγές και αύξησαν τα κέρδη αυτών των εταιριών²⁴⁹.

Δεύτερον, η έμφαση στην νέα, ενιαία, εθνική, τουρκική ταυτότητα υπήρξε η

²⁴⁵ Σε ότι αφορά αυτή την περίοδο ο Άϊντεμρ υπογραμμίζει την επικράτηση του γραφειοκρατικού κράτους στην οικονομία. Σύμφωνα με τον ίδιο, το γραφειοκρατικό κράτος ακολούθησε φιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam ...*, σελ.:341.

²⁴⁶ Αναφέρουμε ενδεικτικά τα μονοπώλια εισαγωγών των σπέρτων, αναπτήρων, αλκοολούχων ποτών, πυρομαχικών, του πετρελαίου και της διαχείρισης των μεγάλων λιμανιών της χώρας. Βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:7, 40-41 και Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası (Η Χρεωκόπηση του Παραδείγματος)*, Άγκυρα: 2006, σελ.: 194-196, Cem İsmail, *Türkiye'de Geri Kalışlığın Tarihi*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.: 272-273. Τα οικονομικά κέρδη από αυτά τα μονοπώλια αποτέλεσαν τα βασικά έσοδα των κυβερνήσεων Ινονού. Βλπ. Yakup Keremek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi ...*, σελ.: 41. Για την περίπτωση του προνομίου της διαχείρισης των μεγάλων λιμανιών της χώρας βλπ. την χαρακτηριστική περίπτωση του λιμανιού της Κωνσταντινούπολης στο Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:200.

²⁴⁷ Βλπ. Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi ...*, σελ.: 39 και Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:29-30. Από τις ημέρες του Συνεδρίου Ερζουρούμ, για τους συνεργάτες του Κεμάλ η μοναδική προϋπόθεση για την είσοδο του ξένου κεφαλαίου στην χώρα υπήρξε η συνεργασία του με το μουσουλμανικό – τουρκικό κεφάλαιο. Το τονίζει ο Μποράταβ στο ίδιο, σελ.:42.

²⁴⁸ Βλπ. Yakup Keremek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, σελ.:42, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:20-23 και Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası (Η Χρεωκόπηση του Παραδείγματος)*, Άγκυρα: 2006, σελ.:225-226.

²⁴⁹ Σε ότι αφορά την εισαγωγή του καπέλου στην τουρκική κοινωνία, ο Νουρ υπογραμμίζει το γεγονός ότι τονώθηκαν οι εισαγωγές. Επίσης, αναφέρει ότι η κυβέρνηση με σκοπό να υποχρεώσει τους γραφειοκράτες της να αποκτήσουν τα νέα καπέλα τους παραχώρησε δάνεια. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:297 και 329. Γνωρίζουμε ότι οι γραφειοκράτες υπήρξαν οι πιο ένθερμοι καταναλωτές των προϊόντων πολυτελείας που εισήχθησαν στην χώρα μαζί με τις μεταρρυθμίσεις που προώθησε το κόμμα. Βλπ. M.Naci Bostancı, *Cumhuriyet'in Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset (Η Οικονομία και η Πολιτική Στις Απαρχές της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη:1996, σελ.: 27 και 75.

νομιμοποιητική βάση για τις οικονομικές δραστηριότητες των κορυφαίων μελών του κόμματος καθώς και των αναδυόμενων οικονομικών παραγόντων της ανατολικής ενδοχώρας. Κατά την μετάβαση από την αυτοκρατορική περίοδο στην περίοδο της δημοκρατίας, η επισκίαση του οικονομικού ρόλου των μειονοτήτων πραγματοποιήθηκε με βάση την έμφαση στην ενιαία εθνική ταυτότητα της νέας δημοκρατίας και κυρίως στην ισότητα όλων των τούρκων πολιτών. Σύμφωνα με την πολιτική γραμμή του Λαϊκού Κόμματος τα οικονομικά κέρδη της νέας δημοκρατίας έπρεπε να απολαμβάνονται από όλες τις μερίδες της κοινωνίας οι οποίες μέχρι τότε δεν είχαν την ευκαιρία της συμμετοχής στις οικονομικές δραστηριότητες και στα οικονομικά κέρδη. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, έπρεπε να λάβει χώρα η οικονομική ανάπτυξη του μουσουλμανικού – τουρκικού κεφαλαίου²⁵⁰. Τρίτον, μέσα από τις συγκεκριμένες εταιρίες και τα μονοπώλια που παραχωρούσαν οι κυβερνήσεις Ινονού, αναδύθηκαν οι πρώτοι μεγάλοι τούρκοι – μουσουλμάνοι επιχειρηματίες της ανατολικής ενδοχώρας οι οποίοι διαδραμάτισαν αξιοσημείωτο κοινωνικοοικονομικό ρόλο στις δεκαετίες που ακολούθησαν. Αυτοί οι αναδυόμενοι επιχειρηματίες υπήρξαν οι ένθερμοι υποστηρικτές του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και του προγράμματος του²⁵¹. Τέταρτον, το

²⁵⁰ Το υπογραμμίζει ο Οράν στο *Baskın Oran* (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:244 και 246. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας 20' σημειώθηκε αξιοσημείωτη αύξηση της παρουσίας του τουρκικού – μουσουλμανικού στοιχείου στον οικονομικό τομέα. Ο Μπασάρ αναφέρεται αναλυτικά στις προσπάθειες της ενίσχυσης του τουρκικού – μουσουλμανικού στοιχείου εις βάρος των μειονοτήτων στην οικονομική ζωή της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:127-136 και 166, 179. Οι Τουρκικές Εστίες ήταν ο βασικός φορέας αυτής της πολιτικής γραμμής. Βλπ. V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*, σελ.:225, Fusun Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:160, 202 και Yusuf Sarıpay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:353.

²⁵¹ Η κυβέρνηση Ινονού παραχώρησε στο ιδιωτικό κεφάλαιο πρώην οθωμανικές εταιρίες και δάνεια ενώ τους ανάθεσε και σημαντικά κρατικά έργα. Από αυτή την πολιτική γραμμή της κυβέρνησης εξασφάλισαν σημαντικά κέρδη ο ίδιος ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του. Αναλυτικότερα βλπ. İsmail Cem, *Türkiye'de Geri ...* σελ.:273., Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:319 και FO.424/263, p.32-33, No.37/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgesinde ...*, σελ.:567. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του επιχειρηματία Βεχμπί Κοτς ο οποίος πραγματοποίησε τα πρώτα του βήματα στον επιχειρηματικό κόσμο μέσα από τα μονοπώλια που έλαβε από την κυβέρνηση. Αναλυτικότερα βλπ. Can Dündar (επιμ.), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç (Ο Βεχμπί Κοτς, Έγγραφα και Απομνημονεύματα από το Προσωπικό του Αρχείο)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:62-90 και 99. Στις αρχές του δεύτερου μισού της δεκαετίας 20', ο πεθερός του Κεμάλ και δήμαρχος της Σμύρνης Μουαμμέρ Μπέη, σε συνομιλία του με τον Άγγλο πρόξενο δήλωσε ότι ήταν πολύ ευχαριστημένος από το γεγονός ότι το τουρκικό μουσουλμανικό κεφάλαιο είχε αντικαταστήσει τον οικονομικό ρόλο των λεβαντίνων. Βλπ. FO.371/10228 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgesinde ...*, σελ.: 478. Την συγκεκριμένη περίοδο, με σκοπό την ενίσχυση της πιστωτικής και χρηματιστικής δύναμης της νέας δημοκρατίας, ο Κεμάλ και μια μερίδα των κορυφαίων μελών του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος προχώρησαν στην ίδρυση της Τράπεζας Εργασίας (1924). Η νέα τράπεζα εξασφάλισε το απαιτούμενο κεφάλαιο για τους αναδυόμενους επιχειρηματίες της ανατολικής ενδοχώρας και χρηματοδότησε πολλές δραστηριότητες του κόμματος (κυρίως τον τύπο και τις οργανώσεις του). Ο Ινονού και οι συνεργάτες του διατήρησαν τις αποστάσεις τους από τον κύκλο της Τράπεζας Εργασίας. Αναλυτικότερα βλπ. Uygur Kocabaşoğlu (επιμ.), *Türkiye İş ...*,σελ.:4-17, 43, 50,51, 75 και 148-151, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*,σελ.: 41, FO. 424/263, p.39-40, no.48 στο Bilal Şimşir,

ξένο κεφάλαιο κατά την περίοδο που ακολούθησε την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης, συνεργάστηκε με τους επιχειρηματικούς κύκλους του Λαϊκού Κόμματος και ανέπτυξε με αυτούς ποικίλες και στέρεες οδούς επικοινωνίας²⁵².

Οι παραπάνω τέσσερις επισημάνσεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μετά την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20', με πρωτοβουλία μιας μερίδας της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, άρχισε να αναδύεται μια νέα μεσαία τάξη επιχειρηματιών της ανατολικής ενδοχώρας (η μεσαία τάξη της νέας δημοκρατίας και της περιόδου της διακυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος). Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα βλέπουμε ότι αυτή η νέα τάξη επισκίασε σταδιακά τον πολιτικό και οικονομικό ρόλο των υπόλοιπων μερίδων της άρχουσας συμμαχίας (της μεσαίας τάξης και των μειονοτήτων της Κωνσταντινούπολης καθώς και την πλειοψηφία των προκρίτων και των θρησκευτικών ηγετών) και επικράτησε στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της νέας δημοκρατίας. Καθώς λάμβανε χώρα αυτή η εξέλιξη, ο πρωθυπουργός Ινονού και η κυβέρνηση του είχαν επικεντρώσει την προσοχή τους στο μεταρρυθμιστικό τους έργο. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το μεταρρυθμιστικό έργο της κυβέρνησης βασιζόταν σε τρία σημεία: Στην προώθηση του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα (εκδυτικισμός), στην ανάπτυξη των συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών δομών της

İngiliz Belgerinde ..., σελ.:572. Παράλληλα με την ίδρυση της συγκεκριμένης τράπεζας, ιδρύθηκαν και άλλες "εθνικές τράπεζες". Αναλυτικότερα βλπ. Uygur Kocabaşoğlu (επιμ.), *Türkiye iş ...*,σελ.: 28.

²⁵² Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η ανέγερση του κεντρικού κτηρίου των Τουρκικών Εστών στην Άγκυρα πραγματοποιήθηκε χάρη στην δωρεά ενός αμερικανού επιχειρηματία. Βλπ. Yusuf Sarıнай, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:276-277. Επίσης, βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:320-321. Μετά την ανακήρυξη της δημοκρατίας διαπιστώνουμε σημαντική αύξηση στις δραστηριότητες του γερμανικού, του αμερικανικού και ιταλικού κεφαλαίου στην χώρα. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας 20', σημαντική θέση στην τουρκική αγορά κατείχε και το αγγλικό κεφάλαιο. Βλπ. Baskın Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:250, Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi ...*,σελ.:36 και V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*,σελ.:220. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι κατά την νέα περίοδο, η κατάργηση των διομολογήσεων και η πολιτική αστάθεια στην χώρα, οι οικονομικές επιπτώσεις των μακρόχρονων πολέμων και οι αυθαιρεσίες της γραφειοκρατίας, υπήρξαν οι βασικές πηγές ενδοιασμού για τους ξένους επενδυτές. Βλπ. το ίδιο, σελ.:207, 212 και FO.424/260, p.7-10. No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:373. Σε αυτούς τους ενδοιασμούς θα πρέπει να προσθέσει κανείς και το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις Ινονού, εκτός από το πρόγραμμα της ανάπτυξης των δομών επικοινωνίας και συγκοινωνίας, δεν είχαν μια συγκεκριμένη οικονομική πολιτική γραμμή. Βλπ. το ίδιο, σελ.:374, FO.424/266, p.70-80, No.45 στο ίδιο, σελ.: 150 και 156. Λογικά οι κυβερνήσεις Ινονού ήταν ενήμερες για τους βασικούς προβληματισμούς του ξένου κεφαλαίου και για αυτό τον λόγο άλλωστε στα τέλη της δεκαετίας 20' άρχισαν να πληρώνουν δίχως καθυστέρηση τα οθωμανικά χρέη που είχαν αποδεχθεί με την Συνθήκη της Λοζάννης. Φαίνεται ότι ήθελαν να εμπνεύσουν εμπιστοσύνη στο ξένο κεφάλαιο. Βλπ. *Cumhuriyet'in 75.Yılı (Τα 75 Χρόνια της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 1999, σελ.: 75.

χώρας²⁵³ και στην αυξημένη φορολογία για να επιτευχθούν αυτοί οι δυο στόχοι²⁵⁴. Στην νέα περίοδο, ο πρωθυπουργός Ινονού ακολούθησε την εν λόγω κυβερνητική γραμμή. Όμως, σε ότι αφορά τον εκδυτικισμό, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 20', υπό την καθοδήγηση του προέδρου Μουσταφά Κεμάλ, η κυβέρνηση, εδραίωσε μια πιο συστηματική πολιτική γραμμή η οποία στόχευε στην συνολική αναβάθμιση των δομών της χώρας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα.

2. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του ΡΑΚ και ο εκδυτικισμός στην Τουρκική Δημοκρατία

Ο εκδυτικισμός, που προώθησαν κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20', ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι συνεργάτες τους, είχε δυο βασικές πτυχές. Πρώτον, υπήρχε η διπλωματική πτυχή η οποία ήρθε στο προσκήνιο με το Συνέδριο της Λοζάννης. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος επιθυμούσε η νέα δημοκρατία να καταστεί ισότιμη των δυτικών, ευρωπαϊκών κρατών. Η ηγετική ομάδα του κόμματος πίστευε ότι η ισότητα της νέας δημοκρατίας, ήταν, αυτή η οποία θα εγγυόταν τον τουρκικό μουσουλμανικό χαρακτήρα της. Άλλωστε, στο Συνέδριο της Λοζάννης, ο Ινονού και οι συνεργάτες του είχαν εγγυηθεί στους Συμμάχους ότι η χώρα τους θα αποκτούσε όλες τις δυτικές κρατικές και κοινωνικοοικονομικές δομές. Με αυτό τον τρόπο, κατά την κατάργηση των διομολογήσεων, ο εκδυτικισμός είχε βρεθεί στο επίκεντρο της πολιτικής γραμμής του Κεμάλ και των συντρόφων του. Με άλλα λόγια, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του ήταν πεπεισμένοι ότι για να αποφύγουν τις ξένες επεμβάσεις στα εσωτερικά δρώμενα της

²⁵³ Στο πεδίο της ανάπτυξης των δομών, σε κάποιες περιπτώσεις η κυβέρνηση ανέλαβε εξολοκλήρου την διαχείριση κάποιων επιχειρήσεων. Αναλυτικότερα την περίπτωση των σιδηρόδρομων της Ανατολής στο V.A.Gurko – Kryajin, *Yeni Türkiye'nin ...*,σελ.:218-219. Επίσης, βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*,σελ.:23, Yalın Alpay, *Türkiye Ekonomi ...*,σελ.:40-41 και Yakup Kepenek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, σελ.:38, 41 και 51.

²⁵⁴ Αυτή την περίοδο αυξήθηκε αριθμητικά η γραφειοκρατία. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:310 και 329. Παράλληλα, η κυβέρνηση έθεσε σταδιακά όλους τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς υπό τον έλεγχο της. Βλπ. "The Times" στις 6/7/1926 στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:133. Λογικά ένα σημαντικό κομμάτι από τα έσοδα που προερχόταν από την αυξημένη φορολογία προοριζόταν για την εκπλήρωση των αναγκών της γραφειοκρατικής δομής. Παράλληλα, τονίζουμε το γεγονός ότι στους προϋπολογισμούς των κυβερνήσεων Ινονού οι ανάγκες του στρατού πάντα αποτελούσαν ύψιστη προτεραιότητα. Βλπ. FO.424/266, p.70-90, No.45 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:152. Ακόμη βλπ. FO.371/15376/E.913 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:148-190. Για την υψηλή φορολογία και τον κοινωνικό αντίκτυπο αναλυτικότερα βλπ. FO.424/266, p.70-90, No.45 στο ίδιο, σελ.:150 και 154.

χώρας τους, ήταν υποχρεωμένοι να προχωρήσουν στον εκσυγχρονισμό των εσωτερικών δομών. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στις 27 Αυγούστου 1925 από την Ινέμπολου, ο Μουσταφά Κεμάλ δήλωσε ότι με σκοπό να διαφυλάξει την ανεξαρτησία της, "η νέα δημοκρατία έπρεπε να αποδείξει ότι ήταν πολιτισμένη"²⁵⁵. Την ίδια περίοδο, η φιλοκυβερνητική εφημερίδα "Hakimiyet-i Milliye" έγραφε χαρακτηριστικά ότι το "σύγχρονο είναι και εθνικό"²⁵⁶. Παράλληλα, πολλοί συνεργάτες του Κεμάλ, αγνοώντας τις επιπτώσεις της εκκοσμίσκευσης, υποστήριζαν ότι ο σύγχρονος χαρακτήρας της νέας δημοκρατίας εγγυόταν την συνέχεια του ισλαμικού χαρακτήρα της χώρας²⁵⁷. Ας σημειωθεί ότι, σε διπλωματικό επίπεδο, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του πρότειναν την παραπάνω πολιτική γραμμή στον βασιλιά του Αφγανιστάν και στον Σάχη του Ιράν και κατέβαλλαν προσπάθειες για να ακολουθήσουν αυτά τα δυο μουσουλμανικά κράτη την πολιτική γραμμή που ακολουθούσαν οι ίδιοι²⁵⁸. Δεύτερον, υπήρχε η πολιτική πτυχή του εκδυτικισμού. Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος αποτελούσε την πολιτική γραμμή του Κεμάλ και των συντρόφων του, με βάση την οποία διεκδικούσαν την εξουσία μετά την Συνθήκη της Λοζάννης. Έτσι, κατά την νέα περίοδο ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του υπερασπίζονταν την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης και την μονοπώληση της εξουσίας, υποστηρίζοντας ότι όλα γίνονταν στο όνομα του δυτικού χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας ο οποίος θα εγγυόταν την ανεξαρτησία, την τουρκικότητα και την μουσουλμανικότητα του τουρκικού έθνους²⁵⁹. Με βάση αυτή την

²⁵⁵ Βλπ. σχετική δήλωση του Κεμάλ στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:284-285. Επίσης, βλπ. σχετική ομιλία στην Κασταμονή στις 30/8/1925 στο ίδιο, σελ.:295-296.

²⁵⁶ Βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 30/8/1925. Η ίδια εφημερίδα χαρακτήριζε τις μεταρρυθμίσεις ως "μονόδρομο" για την διαφύλαξη της ανεξαρτησίας και την επιβίωση της νέας δημοκρατίας. Ενδεικτικά βλπ. το ίδιο και "Hakimiyet-i Milliye" στις 24/9/1925. Όταν ο Κεμάλ εισήγαγε το καπέλο στον ενδυματολογικό κώδικα της χώρας του, ένας συνεργάτης του εισηγήθηκε στον Ινονού να τοποθετηθεί το μισοφέγγαρο και το αστέρι πάνω στα καπέλα. Ο Ισμέτ αρνήθηκε αυτή την πρόταση με το πρόσχημα ότι το "δυτικό και σύγχρονο καπέλο ήταν ταυτοχρόνως και εθνικό". Το αναφέρει στα απομνημονεύματα του ο Ινονού στο *İsmet İnönü, Hatıralar ...*, σελ.: 471.

²⁵⁷ Ο Ισμαήλ Χακκί 'Ιζμιρλι ισχυριζόταν ότι το σύγχρονο σχήμα διακυβέρνησης προβλεπόταν από το Ισλάμ. Πολλοί υποστηρικτές του Κεμάλ τόνιζαν ότι ο εκδυτικισμός και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Κεμάλ θα εξασφάλιζε την συνέχεια της νέας δημοκρατίας και άρα την συνέχεια του νέου μουσουλμανικού κράτους. Αναλυτικότερα βλπ. İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (Η Ισλαμιστική Σκέψη στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:168-174 και 264-266, Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:295, 297 και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:225-226.

²⁵⁸ Αναλυτικότερα βλπ. FO. 371/14578/E.729 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgerinde ...*, σελ.:9-60, Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:350-351 και *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:138.

²⁵⁹ Γνωρίζουμε ότι αυτή την περίοδο ο Κεμάλ δήλωσε στους στενούς του συνεργάτες ότι ο "εκσυγχρονισμός θα συνεχιστεί και μετά από εμάς". Με αυτή την τοποθέτηση του ο Κεμάλ ήθελε να τονίσει οι γενιές που θα ακλουθούσαν τον ίδιο και τους συνεργάτες του στην εξουσία, θα εξακολουθούσαν να διεκδικούν την εξουσία στο όνομα του μεταρρυθμιστικού έργου. Βλπ. σχετική δήλωση του Κεμάλ στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 18^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:94. Μετά την εκδήλωση της κουρδικής εξέγερσης, ο Κεμάλ χαρακτήριζε τα θρησκευτικά τάγματα ως "διαμεσολαβητές" οι οποίοι επισκίαζαν σε τοπικό επίπεδο τον ρόλο της κυβέρνησης. Έτσι, στις

πολιτική γραμμή και ανεξάρτητα από τον βαθμό της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, ζητούσαν από τον λαό να τους ακολουθήσει και να δώσει την συγκατάθεση του στο μεταρρυθμιστικό τους πρόγραμμα²⁶⁰. Από την άλλη, η πολιτική πτυχή συσχετιζόταν με την κοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού. Ο εκδυτικισμός, κατά την μετάβαση από τις αυτοκρατορικές στις νέες, εθνικές δομές, έθετε στο επίκεντρο των τοποθετήσεων του Κεμάλ και των συντρόφων του, την προώθηση της ενιαίας, κοσμικής, τουρκικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τα παραπάνω, γίνεται σαφές πως μετά την εκδήλωση της κουρδικής εξέγερσης, βασικός στόχος στην προώθηση της νέας ενιαίας, κοσμικής εθνικής ταυτότητας ήταν ο παραμερισμός των θρησκευτικών και τοπικών δεσμών και η εξασφάλιση της συγκατάθεσης όλων των πολιτών της νέας δημοκρατίας στην πολιτική γραμμή και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος²⁶¹. Κατά την νέα περίοδο, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος είχε ως στόχο την εξασφάλιση της ταύτισης της πολιτικής οντότητας με την εθνική οντότητα και την νομιμοποίηση της εξουσίας της, στο όνομα του ενιαίου, κοσμικού τουρκικού έθνους²⁶². Όπως θα δούμε άλλωστε και στην συνέχεια, σύμφωνα με τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του, ο κοσμικός χαρακτήρας του τουρκικού έθνους δεν επισκίαζε την μουσουλμανικότητα του. Απεναντίας, επειδή ο εκδυτικισμός χαρακτηριζόταν ως "εθνική υπόθεση" η οποία

αρχές του Φθινοπώρου του 1925, παράλληλα με την εισαγωγή του καπέλου, προώθησε την κατάργηση των ταγμάτων. Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 17^{ος} Τόμος, σελ.:294-299 και FO.424/263, p.25, No.28 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:560.

²⁶⁰ Για το συγκεκριμένο ζήτημα αναλυτικότερα βλπ. "Hakimiyet-i Milliye" στις 3/6/1925, 28-30/8/1925, 24/9/1925, Yakup Keremek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, σελ.:55, İsmail Cem, *Türkiye'de Geri ...* σελ.:275. Ο Νουρ στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι πριν από τις μεταρρυθμίσεις υπήρχε ανάγκη για την ανάπτυξη της παιδείας. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:297.

²⁶¹ Εκτενέστερη αναφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα πραγματοποιείται στην συνέχεια της παρούσας ενότητας. Επιπρόσθετα υπογραμμίζουμε τα εξής: Γνωρίζουμε ότι το 1926 σε μια γραπτή μελέτη του ο Κεμάλ αναφερόταν στην γλώσσα, στην γεωγραφία, στο νομικό πλαίσιο, στην ηθική και στην κοινή βούληση ως βασικές προϋποθέσεις για την υιοθέτηση της νέας εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα, συσχέτιζε την ενιαία εθνική ταυτότητα με την σύγχρονη πολιτική οργάνωση. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 18^{ος} Τόμος, σελ.:355. Μετά την κουρδική εξέγερση του 1925, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος ακολούθησε κατά διαστήματα μια πολιτική γραμμή η οποία επισκίαζε την Συνθήκη της Λοζάννης και τα βασικά συνταγματικά δικαιώματα των μειονοτήτων. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/264, p.17-19, No.16, FO.371/11540/E.1072, FO.424/264, p.63, No.66, FO.371/11546/E.4798, FO.424/267, p.115-116, No.59/1, FO.424/270, p.27-29, No.20, FO.424/271, p.91-92, No.78 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Έκτος Τόμος, Άγκυρα:2005, σελ.:7-10, 16, 41,221-222, 480 και 522 αντιστοίχως, John Grew, *Atatürk ve İnönü (Ο Ατατούρκ και ο Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη:1966, σελ.: 61, 68 και 76-89. Ας σημειωθεί το γεγονός ότι αυτή την περίοδο σε αστικά κέντρα όπου ζούσαν οι μειονότητες ξεκίνησε η εκστρατεία απαγόρευσης της χρήσης των τοπικών διαλέκτων. Σε αυτές τις εκστρατείες χρησιμοποιήθηκε το χαρακτηριστικό σύνθημα "πολίτη μιλά τουρκικά". Παράλληλα, η κυβέρνηση προχώρησε στο κλείσιμο κάποιων ξένων κολεγίων. Από την άλλη, την ίδια περίοδο δικάστηκαν μέλη της μπαχαϊκής κοινότητας της Τουρκίας με το πρόσχημα της θρησκευτικής προπαγάνδας. Βλπ. *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.: 72, 77, 82, 84

²⁶² Για την διασύνδεση της εθνικής – πολιτικής οντότητας και την νομιμοποίηση της εξουσίας βλπ. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: 1988 και Παντελής Ε. Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, Αθήνα: 1996.

εγγυόταν την ανεξαρτησία της χώρας (άρα την "μουσουλμανικότητα" και την "τουρκικότητα" του) και επειδή η Ισλαμική θρησκεία "νομιμοποιούσε και διευκόλυνε" τον εκδυτικισμό (την εκκοσμίκευση), ο σύγχρονος και δυτικός χαρακτήρας του έθνους ήταν "μουσουλμανικός" και "τουρκικός".

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, ο εκσυγχρονισμός των πολιτικοκοινωνικών δομών που προωθούσε το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα στηριζόταν σε δυο σημεία: Στην παρεμπόδιση της ξένης επέμβασης στα εσωτερικά δρώμενα της χώρας (διπλωματική πτυχή) και στην εξασφάλιση της νομιμοποίησης του ενιαίου χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας. Αυτά τα δυο σημεία μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο εκδυτικισμός που προωθούσε το Λαϊκό Κόμμα είχε στο επίκεντρο του την εξασφάλιση και την ενίσχυση της εξουσίας της νέας δημοκρατίας, συνεπώς της εξουσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Η συγκεκριμένη επισήμανση υποστηρίζεται και από την τροπή που θα λάβουν τα γεγονότα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20'. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού των πολιτικοκοινωνικών δομών του Κεμάλ και των συντρόφων του κορυφώθηκαν μετά την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης και της κουρδικής εξέγερσης. Με άλλα λόγια, ο Κεμάλ, ο Ινονού και μια μερίδα καριεριστών κινήθηκαν προς την κατεύθυνση του εκδυτικισμού, σε μια περίοδο όπου όλες οι μερίδες της άρχουσας συμμαχίας που αμφισβητούσαν τις πολιτικές τους πρωτοβουλίες αποσιωπήθηκαν με βασικό στόχο την παγίωση και σταθεροποίηση της εξουσίας προς όφελός τους. Άλλωστε, οι πρώτες εκφάνσεις του εκδυτικισμού του Λαϊκού Κόμματος έκαναν αισθητή την παρουσία τους στις περιοχές που είχε ξεσπάσει η κουρδική εξέγερση του 1925 (πριν από τις περίφημες μεταρρυθμίσεις στον ενδυματολογικό κώδικα), στην δομή της δικαιοσύνης και στην γραφή. Μετά την κουρδική εξέγερση, η κυβέρνηση Ινονού, εκτός από τα μέτρα μετακίνησης του πληθυσμού και κατάσχεσης όπλων, στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, προχώρησε στην λήψη μέτρων τα οποία βασιζόταν και εμπνεόταν από το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος. Ανεξάρτητα από τον βαθμό της επιτυχίας και τον κοινωνικό τους αντίκτυπο, τα συγκεκριμένα μέτρα επικεντρώνονταν σε δυο σημεία: Πρώτον, στην αναβάθμιση της τοπικής γραφειοκρατίας και των υποδομών. Μέσα στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών, για την νοτιοανατολική Τουρκία, προβλεπόταν η υιοθέτηση ενός ειδικού καθεστώτος διοίκησης το οποίο στα τέλη της δεκαετίας 20' αντικατέστησε τον πολυετή στρατιωτικό νόμο²⁶³. Ο επιτελάρχης

²⁶³ Την 1/1/1928, στις περιοχές όπου εκδηλώθηκε η κουρδική εξέγερση του 1925, ιδρύθηκε η Διοίκηση της Πρώτης Γενικής Επιθεώρησης. Η Διοίκηση είχε υπό την δικαιοδοσία της πολλές

των ενόπλων δυνάμεων και στενός συνεργάτης του Κεμάλ, Φεβζί Τσακμάκ χαρακτήριζε το συγκεκριμένο ειδικό καθεστώς των κουρδικών επαρχιών της Τουρκίας ως "αποικιοκρατικό καθεστώς"²⁶⁴. Στο νέο "αποικιοκρατικό καθεστώς" θα γινόταν προσπάθεια αναβάθμισης της τοπικής γραφειοκρατίας σύμφωνα με τις ανάγκες της κεντρικής κυβέρνησης και τα δυτικά πρότυπα²⁶⁵. Παράλληλα, καταβάλλονταν προσπάθειες για να ενισχυθούν κυρίως οι επικοινωνιακές και συγκοινωνιακές δομές της περιοχής με σκοπό να ενταχθεί η περιοχή στον ενιαίο εθνικό κορμό²⁶⁶. Δεύτερον, η αναβάθμιση της τοπικής γραφειοκρατίας και των δομών προωθούνταν ταυτόχρονα με την επιβολή της ενιαίας, κοσμικής τουρκικής εθνικής ταυτότητας στον ντόπιο πληθυσμό. Συγκεκριμένα, σε σχετικές κυβερνητικές εκθέσεις της περιόδου διαπιστώνουμε ότι η προσοχή των κυβερνόντων ήταν επικεντρωμένη στην διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας²⁶⁷ και στην αντικατάσταση της θρησκευτικής συνείδησης από την εθνική συνείδηση²⁶⁸. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, προβλεπόταν η αναβάθμιση της παιδείας²⁶⁹ και του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας²⁷⁰. Ακόμη, προβλεπόταν η επιβολή του νέου αλφαβήτου (μετά το 1929), του σύγχρονου ενδυματολογικού κώδικα και η αντικατάσταση των θρησκευτικών εορτών από εθνικές εορτές²⁷¹.

Με σκοπό λοιπόν την σταθεροποίηση της εξουσίας, μετά την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του, δίνοντας μεγάλη έμφαση στην διπλωματική και πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού, εντατικοποίησαν τις

επαρχίες της νοτιανατολικής Τουρκίας και ο ανώτατος της θεσμός ήταν αυτός του γενικού επιθεωρητή. Ο γενικός επιθεωρητής διοριζόταν απευθείας από τον πρωθυπουργό και στο κέντρο της Διοίκησης (στο Ντιγιάρμπεκιρ), υπό την προεδρία του και σε συνεννόηση πάντα με την Άγκυρα, λειτουργούσε ένα σκιώδες υπουργικό συμβούλιο. Αναλυτικότερα βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:172-176, 187-188 και Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (Οι Γενικές Επιθεωρήσεις)*, Κωνσταντινούπολη: 2003, σελ.:56-65, 72-82, 93-98 και 121-125.

²⁶⁴ Βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:523.

²⁶⁵ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. τις εκθέσεις του Χαμντί Μπέη, του επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ και του Χαλίς Πασάς στο ίδιο, σελ.:514, 523 και 526 αντιστοίχως.

²⁶⁶ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. το κυβερνητικό σχέδιο του 1925 και τις εκθέσεις του νομάρχη του Ντιγιάρμπεκιρ Τζεμάλ Μπέη, του νομάρχη Ιμπραχίμ Ταλί, του επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ και του Χαλίς Πασά στο ίδιο, σελ.:509, 516 - 517, 521, 522 και 526 αντιστοίχως. Σε επετειακό φυλλάδιο της Διοίκησης της Πρώτης Γενικής Επιθεώρησης που εκδόθηκε το 1939 τονίζεται ότι ο βασικός στόχος κατά την ίδρυση των ειδικών διοικήσεων ήταν η "ενίσχυση των κοινών σημείων όλων των επαρχιών της χώρας". Βλπ. το σχετικό φυλλάδιο που δημοσιεύτηκε από την Γεσίλτουνα στο ίδιο, σελ.:169.

²⁶⁷ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. το κυβερνητικό σχέδιο του 1925 και την έκθεση του επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ στο ίδιο, σελ.:508 και 523 αντιστοίχως.

²⁶⁸ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. τις εκθέσεις του νομάρχη του Ντιγιάρμπεκιρ Τζεμάλ Μπέη και του επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ στο ίδιο, σελ.:516 και 523 αντιστοίχως.

²⁶⁹ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. τις εκθέσεις του νομάρχη Ιμπραχίμ Ταλί και του Χαλίς Πασάς στο ίδιο, σελ.:521, 524 και 526.

²⁷⁰ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. το κυβερνητικό σχέδιο του 1925 στο ίδιο, σελ.:509.

²⁷¹ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο θέμα βλπ. την μυστική υπουργική εντολή της κυβέρνησης Ινονού για τους κουρδικούς πληθυσμούς και τους πρόσφυγες στο ίδιο, σελ.:539-540.

προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό των πολιτικοοικονομικών δομών της χώρας. Έτσι, ταυτόχρονα με τα "ειδικά μέτρα" τα οποία προβλέπονταν για τις κουρδικές επαρχίες, με προσωπική πρωτοβουλία του Κεμάλ, στις αρχές του Φθινοπώρου του 1925, η κυβέρνηση προχώρησε στην απαγόρευση των θρησκευτικών ταγμάτων.

Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι στις 30/8/1925 ο Κεμάλ, αναφερόμενος στην απόφαση του για την απαγόρευση των θρησκευτικών ταγμάτων, τόνισε χαρακτηριστικά ότι "το πιο σωστό, αληθινό τάγμα είναι αυτό του (δυτικού) πολιτισμού". Παράλληλα, τόνισε ότι η κυβέρνηση του ήταν αποφασισμένη να εξουδετερώσει κάθε είδους "διαμεσολάβησης" (θρησκευτικής ή πολιτικής) η οποία επισκίαζε την κρατική εξουσία²⁷². Ταυτόχρονα με την απαγόρευση των θρησκευτικών ταγμάτων, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του προώθησαν τον δυτικό ενδυματολογικό κώδικα. Στα τέλη του Αυγούστου ο Κεμάλ βρέθηκε στον δυτικό Πόντο από όπου κάλεσε τον λαό να αντικαταστήσει το παραδοσιακό φέσι με το δυτικό καπέλο και να εκσυγχρονίσει την ενδυμασία του. Ο δυτικός ενδυματολογικός κώδικας άρχισε να εφαρμόζεται από τους γραφειοκράτες και τον πυρήνα των υποστηρικτών του Λαϊκού Κόμματος²⁷³. Η εισαγωγή του έδειξε πως παρά το γεγονός ότι υπήρχε ένα χάσμα που χώριζε την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα από το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του ήταν αποφασισμένοι να ακολουθήσουν το συγκεκριμένο πρόγραμμα και να αποδείξουν στις ευρωπαϊκές δυνάμεις ότι η νέα δημοκρατία ήταν αποφασισμένη να ευθυγραμμιστεί με την κοινωνική πραγματικότητα της δύσης²⁷⁴.

Μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων μεταρρυθμίσεων, το 1926, η κυβέρνηση Ινονού προχώρησε στην αναβάθμιση της δομής της δικαιοσύνης. Τρία χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάννης, ο Ινονού και οι συνεργάτες του εκπλήρωσαν

²⁷² Για την συγκεκριμένη βαρυσήμαντη τοποθέτηση του Κεμάλ βλπ. *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:27. Τα θρησκευτικά τάγματα απαγορεύτηκαν με κυβερνητική απόφαση στις 2/9/1925. Με την απαγόρευση τους τα περιουσιακά τους στοιχεία πέρασαν στον έλεγχο του κράτους. Βλπ. το ίδιο, σελ.:27-29. Επίσης για το ίδιο θέμα βλπ. FO.424/266, p.70-80, No.45 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:29. Την ίδια περίοδο, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του άρχισαν να υπογραμμίζουν την σημασία της αναβάθμισης του κοινωνικού ρόλου της γυναίκας. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 18^{ος} Τόμος, σελ.:69-70.

²⁷³ Για την εισαγωγή του δυτικού ενδυματολογικού κώδικα αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:46-47 και *Türk Parlamento ...*, σελ.:64-80.

²⁷⁴ Γνωρίζουμε ότι, σε γενικές γραμμές, η εισαγωγή και η επικράτηση του δυτικού ενδυματολογικού κώδικα στην χώρα πραγματοποιήθηκε με αργούς ρυθμούς. Αναλυτικότερη αναφορά πραγματοποιείται στην συνέχεια. Αγγλική προξενική αναφορά του Ιουλίου του 1927 τονίζει ότι η σταδιακή εισαγωγή του δυτικού ενδυματολογικού κώδικα στην Μερσίνη, εξασφάλισε μια ενδυματολογική ομοιομορφία η οποία ήταν πολύ σημαντική για την έμφαση που έδινε η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος στον ενιαίο χαρακτήρα της νέας δημοκρατίας. Βλπ. FO. 424/267, p.19-21, No.11/3 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:188-190.

την υπόσχεση που είχαν δώσει στις δυτικές δυνάμεις. Μετά την κατάργηση των διομολογήσεων, προχώρησαν σταδιακά στην εισαγωγή των δυτικών νομικών κωδικών και στον εκσυγχρονισμό της δομής της δικαιοσύνης. Η εφαρμογή του συγκεκριμένου σκέλους του εκδυτικισμού δρομολογήθηκε στα τέλη του 1925. Σχεδόν ενάμιση χρόνο μετά την κατάργηση των θρησκευτικών δικαστηρίων στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, τον Νοέμβριο του 1925 στην Άγκυρα εγκαινιάστηκε η νέα Νομική Σχολή της δημοκρατίας. Στην εναρκτήρια τελετή ο πρόεδρος Μουσταφά Κεμάλ υπογράμμισε τρία σημεία²⁷⁵: Κατά την νέα περίοδο το βασικό στοιχείο της κοινωνικής συνοχής θα ήταν το έθνος και όχι η θρησκεία. Οι νέοι νόμοι της νέας δημοκρατίας έπρεπε να έχουν ως αφετηρία το έθνος και τις σύγχρονες ανάγκες του και όχι την θρησκεία, δηλαδή το Ισλάμ. Επίσης, οι νέοι νόμοι δεν επρόκειτο να συνυπάρξουν με τους παλαιούς νόμους, δηλαδή τις επιταγές του Ισλάμ. Μερικές εβδομάδες μετά από την βαρυσήμαντη ομιλία του Κεμάλ, η κυβέρνηση Ινονού άρχισε την εισαγωγή των νομικών κώδικων στο δικαστικό σύστημα²⁷⁶: Βάση για τον νέο Αστικό Κώδικα και τον Νόμο Περί Δανείων αποτέλεσε ο ελβετικός κώδικας. Ο Ποινικός και Εμπορικός Κώδικας της Ιταλίας μεταφράστηκαν στα τούρκικα και έγιναν δεκτοί αμέσως από το κοινοβούλιο. Ακολούθησε φυσικά η υιοθέτηση και άλλων νόμων και κωδικών (Νόμος Περί Οργάνωσης Δικαστηρίων, Κώδικας Εμπορικού Ναυτικού, Νόμος Περί Ιδιοκτησίας Γης κ.ο.κ.)²⁷⁷.

Στο πεδίο του εκσυγχρονισμού της δομής της δικαιοσύνης, η επίτευξη του βασικού στόχου του Κεμάλ και των συντρόφων του (η εξασφάλιση της ισότητας της νέας δημοκρατίας με την Δύση και η μη ανάμιξη των ξένων δυνάμεων στα εσωτερικά δρώμενα), ήρθε με ένα ναυτικό ατύχημα που έλαβε χώρα στα Δαρδανέλια το 1926²⁷⁸: Μετά την σύγκρουση ενός τουρκικού εμπορικού πλοίου με ένα γαλλικό και την βύθιση του πρώτου, οι αρχές της χώρας προχώρησαν στην σύλληψη του Γάλλου καπετάνιου. Η Γαλλία διαφώνησε με την απόφαση της Άγκυρας, με το πρόσχημα ότι η Τουρκία δεν είχε το δικαίωμα να συλλάβει έναν Γάλλο υπήκοο. Η κυβέρνηση Ινονού αντέκρουσε

²⁷⁵ Για την ομιλία του Κεμάλ βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:116.

²⁷⁶ Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:369.

²⁷⁷ Αυτή την περίοδο, με διάφορες ομιλίες και τοποθετήσεις του ο Κεμάλ υπογράμμισε την σημασία του διαχωρισμού της θρησκείας από την πολιτική, των νέων νόμων και των νέων πρωτοβουλιών του τουρκικού έθνους σύμφωνα με τις νέες ανάγκες των νέων εποχών. Αναλυτικότερα βλπ. *Türk Parlamento...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:533-538 και 542-544. Επίσης, FO. 424/270, p.16, No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:407.

²⁷⁸ Για την συγκεκριμένη υπόθεση βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:53 και Mehmet Akzambak, *Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt (Ο Επαναστάτης Πολιτικός Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούρτ)*, Κωνσταντινούπολη:2005.

αυτό τον ισχυρισμό με πρόσχημα την κυριαρχία και τις σύγχρονες νομικές δομές της νέας δημοκρατίας. Τελικά, η όλη υπόθεση εξετάστηκε από το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης το οποίο δικαίωσε την τουρκική πλευρά. Σε ότι αφορά την πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού, στο πεδίο του εκσυγχρονισμού των δομών της δικαιοσύνης η επιτυχία του Κεμάλ και των συντρόφων του υπήρξε εξίσου σημαντική: Στα μέσα του 1926, οι μειονότητες, των οποίων η αυτονομία ως προς το οικογενειακό δίκαιο είχε κατοχυρωθεί στην Συνθήκη της Λοζάννης, ανακοίνωσαν ότι "παραιτούνταν" από την αυτονομία που προέβλεπε η Συνθήκη της Λοζάννης και ότι αποδεχόταν τον νέο Αστικό Κώδικα²⁷⁹.

Παράλληλα, με την μετάφραση των δυτικών κωδικών και νόμων, το κοινοβούλιο στα τέλη του 1925 υιοθέτησε το γρηγοριανό ημερολόγιο και το διεθνές ρολόι των 24 ωρών²⁸⁰. Τονίζουμε το γεγονός ότι στις συζητήσεις για την υιοθέτηση του διεθνούς ωρολογίου, υπήρξαν βουλευτές οι οποίοι πρότειναν δυο διαφορετικές χρονικές ζώνες για την δυτική και ανατολική Τουρκία. Αυτές οι προτάσεις απορρίφθηκαν με βάση το γεγονός ότι ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του δεν επιθυμούσαν να επισκιαστεί ο ενιαίος χαρακτήρας της νέας δημοκρατίας, δηλαδή η πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού²⁸¹.

Η ενιαία, κοσμική εθνική ταυτότητα της νέας δημοκρατίας και ο διαχωρισμός της θρησκείας από την πολιτική, δηλαδή η εκκοσμίκευση, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20', βρισκόταν στο επίκεντρο του εκσυγχρονισμού των πολιτικοκοινωνικών δομών. Την Άνοιξη του 1928 οι προσπάθειες εκδυτικισμού επικεντρώθηκαν στην ολική απομάκρυνση της θρησκείας από τα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα της χώρας. Προηγήθηκε η αφαίρεση των εδαφίων του Κορανίου από τα σχολικά βιβλία και η αντικατάστασή τους από τα πορτρέτα του προέδρου Μουσταφά Κεμάλ²⁸². Η συγκεκριμένη εξέλιξη υπογραμμίζει αυτό που τονίστηκε παραπάνω: Η πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού αποτελούσε μια πολύ σημαντική έκφραση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος. Στο επίκεντρο του εκδυτικισμού βρισκόταν η εξασφάλιση και ενίσχυση της εξουσίας της νέας δημοκρατίας, συνεπώς της εξουσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Έτσι,

²⁷⁹ Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:551-552. Αγγλική έκθεση της εποχής αναφέρει ότι η επιτροπή της ελληνορθόδοξης κοινότητας η οποία έλαβε την συγκεκριμένη απόφαση δεν είχε αντιπροσωπευτικό χαρακτήρα. FO.371/12325, E.633 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:122.

²⁸⁰ Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:106-110.

²⁸¹ Βλπ. το ίδιο.

²⁸² Βλπ. "İkdam" στις 26/3/1928 στο Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:341.

μερικές ημέρες μετά την αντικατάσταση των δοξασιών από τα πορτρέτα του Κεμάλ, ακολούθησε μια σημαντική τροποποίηση στο Σύνταγμα του 1924: Αφαιρέθηκαν όλα τα άρθρα τα οποία έκαναν αναφορά στην επίσημη θρησκεία του κράτους, δηλαδή στο Ισλάμ και το δεύτερο άρθρο το οποίο τόνιζε ότι η επίσημη θρησκεία του κράτους είναι το Ισλάμ αντικαταστάθηκε από το εξής άρθρο: «Η επίσημη γλώσσα του τουρκικού κράτους είναι τα τουρκικά και η πρωτεύουσα του είναι η Άγκυρα»²⁸³. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι η επίσημη θρησκεία αντικαταστάθηκε με την επίσημη γλώσσα της νέας δημοκρατίας. Αυτή ήταν μια πολύ σημαντική εξέλιξη η οποία υπογραμμίζει αυτό που τονίσαμε παραπάνω: Στην νέα περίοδο, στα πλαίσια της νέας δημοκρατίας η νομιμοποίηση της εξουσίας της πραγματοποιούνταν στο όνομα του ενιαίου, κοσμικού και τουρκικού έθνους.

Στα πλαίσια της πολιτικοκοινωνικής πτυχής του εκδυτικισμού, δρομολογήθηκαν και άλλες σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την κοινωνική θέση της γυναίκας και την παράδοση. Στα τέλη της δεκαετίας 20', η Νομική και Ιατρική Σχολή έδωσαν πτυχία στις πρώτες γυναίκες αποφοίτους τους²⁸⁴. Ενώ αποφασίστηκε όπως στο εξής, η βουλή θα συνεδριάζει και τις Παρασκευές²⁸⁵. Γνωρίζουμε επίσης πως αυτή την περίοδο ο Κεμάλ επιχείρησε να προωθήσει μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν σε θέματα θρησκείας. Για αυτό τον σκοπό προώθησε σχέδια ανέγερσης ενός σύγχρονου και ιδιόρρυθμου τεμένους στην Άγκυρα και πειραματίστηκε ως προς τον εκσυγχρονισμό των τελετουργιών. Όμως αυτά τα σχέδια παρέμειναν ατελή εξαιτίας των ενστάσεων εκ μέρους των συνεργατών του²⁸⁶.

Την ίδια περίοδο ο Κεμάλ επικεντρώθηκε και σε έναν άλλο στόχο: Την αντικατάσταση των παλιών μέτρων και των αραβικών αριθμών με τα διεθνή μέτρα και τους διεθνείς αριθμούς, καθώς και της αραβικής γραφής με την λατινική. Σε ότι αφορά στα μέτρα και τους αριθμούς, το μεγάλο βήμα πραγματοποιήθηκε στις 26/3/1928 με απόφαση του κοινοβουλίου²⁸⁷. Μερικούς μήνες μετά την λήψη της απόφασης, ο Κεμάλ και η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος επικεντρώθηκαν στην αλλαγή της αλφαβήτου. Στις τοποθετήσεις

²⁸³ Τα άρθρα που τροποποιήθηκαν είναι το 2^ο άρθρο, τα άρθρα 16' και 38' (περί ορκωμοσίας βουλευτών και προέδρου της δημοκρατίας) και το άρθρο 26 (περί των καθηκόντων της βουλής). Βλπ. *Türk Parlamento ...*, σελ.:7-8 και *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:75.

²⁸⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:77 και 84. Την ίδια περίοδο έλαβαν χώρα τα πρώτα καλλιστεία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:91.

²⁸⁵ FO. 424/267, p.85, No.74 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:521.

²⁸⁶ Για αυτές τις προσπάθειες και την ματαίωση τους βλπ. FO. 424/269, p.31-32, No.25 και FO. 424/270, p.16, No.10 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:379-380 και 407 αντιστοίχως.

²⁸⁷ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:77.

και στις ομιλίες τους τόνισαν ότι η αποδοχή της λατινικής γραφής βασιζόταν σε δυο πρωταρχικούς στόχους: Σε επίπεδο διεθνών σχέσεων, η Τουρκία θα απεδείκνυε την αποφασιστικότητα της για την ένταξη στον δυτικό πολιτισμό²⁸⁸. Με άλλα λόγια, υπογραμμιζόταν η διπλωματική πτυχή του εκδυτικισμού στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω²⁸⁹. Παράλληλα, η αποδοχή της λατινικής γραφής χαρακτηριζόταν ως ένα πολύ χρήσιμο "μέσο" το οποίο θα εξάλειφε τον αναλφαβητισμό και θα επέβαλλε την ενιαία, κοσμική και τουρκική εθνική ταυτότητα στους πολίτες της νέας δημοκρατίας²⁹⁰. Με άλλα λόγια, μέσω αυτών των μεταρρυθμίσεων δινόταν έμφαση στην πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού²⁹¹. Σε αυτό το σημείο υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι η αποδοχή της λατινικής αλφαβήτου εντάχθηκε από τον ίδιο τον Κεμάλ στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος μετά την κουρδική εξέγερση του 1925. Η πραγματοποίηση του συγκεκριμένου σχεδίου καθυστέρησε εξαιτίας των άλλων σημαντικών μεταρρυθμίσεων που προηγήθηκαν και της εκλογής της νέας βουλής το 1927 (στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω). Θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Κεμάλ ένταξε στο μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα ένα παλαιό σχέδιο της διακυβέρνησης των Νεότουρκων, δηλαδή την αποδοχή της λατινικής γραφής, σε μια ιστορική στιγμή όπου διακυβεύονταν ο ενιαίος χαρακτήρας της νέας δημοκρατίας²⁹².

²⁸⁸ Ο στενός κύκλος του Κεμάλ έκανε λόγο για "αλλαγή κουλτούρας" και μετάβαση από τον "αραβικό πολιτισμό" στον "δυτικό πολιτισμό". Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*, σελ.:483-485. Η "Hakimiyet-i Milliye" στις 10/7/1928 στο κεντρικό της άρθρο έγραφε χαρακτηριστικά "δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί μισή επανάσταση". Η ίδια εφημερίδα στις 31/7/1928 τόνιζε ότι "η Τουρκία πλέον δεν ανήκει στην Ανατολή", ενώ στις 3/9/1928 τόνιζε ότι η Τουρκία ήταν αποφασισμένη να αποδεχθεί τον δυτικό πολιτισμό με όλες τις εκφάνσεις του.

²⁸⁹ Οι αγγλικές αναφορές της περιόδου υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μαζί με την αποδοχή της νέας γραφής, τα αγγλικά άρχισαν να αντικαθιστούν τα γαλλικά στα προγράμματα των σχολείων. Βλπ. FO.424/269, p.49-59, No.43 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:387.

²⁹⁰ Στις τοποθετήσεις του ο Κεμάλ τόνιζε χαρακτηριστικά ότι η νέα αλφάβητος ήταν "τουρκική" και ότι θα σηματοδοτούσε την απαλλαγή της εθνικής, τουρκικής γλώσσας από ξένες επιρροές (αραβικές και περσικές). Βλπ. *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 22^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:155 και 157. Τον ίδιο ισχυρισμό υπογράμμιζε και ο τύπος αυτής της περιόδου. Βλπ. "Milliyet" στις 12/8/1928, "Hakimiyet-i Milliye" στις 28/9/1928 και "Cumhuriyet" στις 20/8/1928.

²⁹¹ Παράλληλα με την εισαγωγή της λατινικής αλφαβήτου, ο Κεμάλ επικέντρωσε τις προσπάθειες του προς την διαμόρφωση της επίσημης ιστορίας βασιζόμενος κυρίως σε θεωρίες που σχετιζόταν με την ιστορική καταγωγή των Τούρκων καθώς και την προϊστορία της Ανατολής. Βλπ. το ίδιο, σελ.:228.

²⁹² Η "Hakimiyet-i Milliye" στις 25/8/1928 έγραφε χαρακτηριστικά ότι με την νέα γραφή "η παιδεία θα φτάσει σε ολόκληρη την χώρα". Από την άλλη, γνωρίζουμε ότι στα μέσα της δεκαετίας 10', η κυβέρνηση των Νεότουρκων είχε επιχειρήσει να εισάγει στην χώρα την χρήση της λατινικής γραφής παράλληλα με την χρήση της αραβικής γραφής. Ο πειραματισμός ξεκίνησε από τις ένοπλες δυνάμεις όμως οι προσπάθειες παρέμειναν άκαρπες εξαιτίας του γεγονότος ότι οι αξιωματικοί προτίμησαν να χρησιμοποιούν την αραβική γραφή. Ο Ινονού στα απομνημονεύματα του αναφέρεται σε αυτή την αποτυχημένη προσπάθεια και τονίζει ότι το 1929 ζήτησε από τον Κεμάλ την κατάργηση της χρήσης της αραβικής γραφής κατά την μετάβαση στην λατινική γραφή. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıralar ...*,

Γνωρίζουμε ότι μια μερίδα του Λαϊκού Κόμματος αντιδρούσε κατά της αποδοχής της λατινικής αλφαβήτου²⁹³. Με σκοπό να εξασφαλίσει την υποστήριξη αυτής της μερίδας, ο Κεμάλ στις 25/8/1928 διοργάνωσε μια συνεδρίαση του κόμματος στο Παλάτι Ντολμάμπαχτσε²⁹⁴. Σε αυτή την συνεδρία κατόρθωσε να εξασφαλίσει την υποστήριξη των βουλευτών του²⁹⁵. Στην συνέχεια πραγματοποίησε περιοδεία στον Μαρμαρά, στον Πόντο και στην Κεντρική Ανατολή. Έτσι έγινε ο πρώτος εισηγητής για την υιοθέτηση της νέας γραφής στην χώρα²⁹⁶. Κατά την περιοδεία του διοργάνωσε δημόσιες διαλέξεις στις οποίες επεξήγησε την μορφή της νέας γραφής στον λαό. Τελικά η βουλή στις 3/11/1928 αποφάσισε την εισαγωγή της λατινικής γραφής²⁹⁷. Στα τέλη του 1928 ο τύπος και οι γραφειοκρατικές υπηρεσίες άρχισαν να χρησιμοποιούν την νέα γραφή.

Η αποδοχή της λατινικής γραφής, εκτός από την έμφαση στην διπλωματική και πολιτικοκοινωνική πτυχή του εκδυτικισμού, έφερε μαζί της και μια μεγάλη μαζική κινητοποίηση στους κόλπους του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Υπό την εποπτεία του κόμματος και των οργανώσεων του, οργανώθηκαν φροντιστήρια εκμάθησης της νέας γραφής, τα "Σχολεία του Έθνους" (Millet Mektepleri), στα οποία συμμετείχαν χιλιάδες τούρκοι πολίτες²⁹⁸. Τονίζουμε το γεγονός ότι για πρώτη φορά μετά την ίδρυση του, μέσα στα πλαίσια της εκστρατείας της εκμάθησης της νέας γραφής, το Λαϊκό Κόμμα κινητοποίησε ταυτόχρονα και μαζικά τις οργανώσεις του και τους πολίτες της νέας δημοκρατίας. Την ίδια περίοδο που κινητοποιούσε τις μάζες με σκοπό την προώθηση του μεταρρυθμιστικού έργου, το Λαϊκό Κόμμα κατέβαλλε προσπάθειες για να ταυτίσει τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ με την νέα δημοκρατία και το μεταρρυθμιστικό έργο και να δώσει έμφαση στην "αιωνιότητα" (συνέχεια) της δημοκρατίας και των μεταρρυθμίσεων. Στην νέα περίοδο ο Κεμάλ συμβόλιζε

σελ.:483-485. Ο τύπος της περιόδου τόνιζε ότι έπρεπε να αποφευχθεί ο δεισιμόμος στην γραφή.

Ενδεικτικά βλπ. "Akşam" στις 2/8/1928.

²⁹³ Σε αυτές τις ενστάσεις αναφέρεται ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Άγκυρα John Grew στα απομνημονεύματά του. Βλπ. John Grew, *Atatürk ve İnönü (Ο Ατατούρκ και ο Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη:1966, σελ.: 96.

²⁹⁴ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:83.

²⁹⁵ Αυτή την περίοδο στενοί συνεργάτες του Κεμάλ όπως ο Σαφφέντ Μπέη και ο Φαλίχ Ριφκί ζήτησαν από τον Κεμάλ να μην προχωρήσει στην μετάφραση του Κορανίου. Βλπ. John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:97-98.

²⁹⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:74. Γνωρίζουμε ότι στην Ραιδεστό υπήρξαν δυσκολίες σε ότι αφορά την εκμάθηση της νέας γραφής. Ο λαός δυσκολευόταν να προσαρμοστεί στην γρήγορη μετάβαση από την αραβική στην λατινική αλφάβητο. Ο Κεμάλ στις τοποθετήσεις του προσπάθησε να παραποιήσει την πραγματικότητα κάνοντας λόγο για "γρήγορη προσαρμογή του λαού στις μεγάλες αλλαγές". Βλπ. *Atatürk'ün Bütün...*, 22^{ος} Τόμος, σελ.:178-179 και 183.

²⁹⁷ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:74 και 83.

²⁹⁸ Για την μαζική κινητοποίηση βλπ. το ίδιο, σελ.:87 και *Türk Parlamento ...*, σελ.:428.

ταυτόχρονα όλα τα ιδεώδη που πρέσβευε το Λαϊκό Κόμμα, η κυβέρνηση και η γραφειοκρατία: Την απελευθέρωση δηλαδή, από τον ξένο κατακτητή και την προώθηση του μεταρρυθμιστικού έργου με σκοπό να εξασφαλιστεί η κυριαρχία και ο ενιαίος χαρακτήρας της νέας δημοκρατίας. Μέσα στα κοινωνικά δρώμενα, η συγκεκριμένη ταύτιση και η μεγάλη έμφαση στην προσωπικότητα του Κεμάλ και σε ότι συμβόλιζε αυτή, δηλαδή την προσωπολατρία της νέας περιόδου, εκφράστηκε σε πολλά επίπεδα: Κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη, ο Κεμάλ δεχόταν τους βουλευτές στο Παλάτι του Ντολμάμπαχτσε σύμφωνα με το πρωτόκολλο που εφαρμοζόταν από τους Σουλτάνους κατά την αυτοκρατορική περίοδο²⁹⁹. Όπως κατά την αυτοκρατορική περίοδο έτσι και κατά την νέα περίοδο, ο πρόεδρος Κεμάλ άρχισε να δέχεται επιτροπές από ολόκληρη την χώρα. Επιτροπές που ερχόταν στην Άγκυρα για να καταθέσουν στον ίδιο τα αιτήματα τους³⁰⁰. Οι πλατείες των μεγάλων πόλεων γέμισαν με αγάλματα του Κεμάλ³⁰¹. Κάθε πολιτική τοποθέτηση είχε πλέον ως σημείο αναφορά τον Κεμάλ, το Λαϊκό Κόμμα και τις αρχές του. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο δήμαρχος του Μπαλίκεσιρ έφτασε στο σημείο να αποκαλεί τον πρόεδρο Κεμάλ "νέο προφήτη"³⁰². Την ίδια περίοδο ο τύπος επιχειρήσε να εντάξει την τάση της ταύτισης του Κεμάλ με τα ιδεώδη του Λαϊκού Κόμματος και την νέα δημοκρατία μέσα σε ένα ιδεολογικό συστηματικό πλαίσιο το οποίο ονομάστηκε "κεμαλισμός"³⁰³.

²⁹⁹ Το τονίζει ο Νουρ ο οποίος αναφέρεται σε σχετικό δημοσίευμα της "Milliyet" στο Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:363.

³⁰⁰ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:309. Μια αγγλική αναφορά στις 28/9/1925 χαρακτηρίζει τον Κεμάλ ως "δικτάτορα". Βλπ. . FO.424/263, p.36, No.43 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:569.

³⁰¹ Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:310, 363 και *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:62.

³⁰² Βλπ. . FO.424/263, p.39-40, No.48 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:572.

³⁰³ Η απελευθέρωση, η ίδρυση της νέας δημοκρατίας και οι μεταρρυθμίσεις στο σύνολο τους αναλύθηκαν από τον τύπο της εποχής ως στάδια εφαρμογής του προγράμματος του "κεμαλισμού". Ενδεικτικά βλπ. τα κύρια άρθρα της Γενί Σες στις 19 και 30/6/1926, της "Milliyet" στις 28/6/1928 και της "Hakimiyet-i Milliye" στις 21/6/1926. Η έμφαση στον κεμαλισμό ήρθε στο προσκήνιο μετά την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του Κεμάλ τον Ιούνιο του 1926. Ο ίδιος ο Κεμάλ μετά από αυτή την απόπειρα δήλωσε χαρακτηριστικά στον τύπο ότι "ο στόχος δεν ήταν αυτός αλλά οι μεταρρυθμίσεις". Βλπ. "Cumhuriyet" στις 25/6/1926.

B. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΒΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΚΗ ΔΟΜΗ

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το 1927 έλαβε χώρα η εκλογή της νέας βουλής. Η συγκεκριμένη ανανέωση σημαδεύτηκε από την απόπειρα δολοφονίας του Κεμάλ τον Ιούνιο του 1926. Γνωρίζουμε ότι μετά το κλείσιμο του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, στα τέλη του 1925, μια μερίδα βουλευτών της ανατολικής ενδοχώρας που άνηκε στο κόμμα ήρθε σε συνεννόηση με πρώην βουλευτές της πρώτης κοινοβουλευτικής περιόδου και πρώην μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου³⁰⁴. Τότε αποφασίστηκε η φυσική εξόντωση του Κεμάλ³⁰⁵. Επίσης, γνωρίζουμε ότι η ηγεσία του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος ήταν ενήμερη για την ύπαρξη του συγκεκριμένου σχεδίου και ότι επιχείρησε να πείσει τους βουλευτές της για την ματαίωση του. Την ίδια στιγμή όμως το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα δεν ενημέρωσε την κυβέρνηση, ενώ ταυτόχρονα ένα από τα κορυφαία στελέχη του, ο Ραούφ Ορμπάι το καλοκαίρι του 1926 επέλεξε να μεταβεί στο εξωτερικό³⁰⁶. Το σχέδιο αρχικά προέβλεπε την δολοφονία του Κεμάλ στην Άγκυρα. Εξαιτίας κάποιων ενδοιασμών, τελικά αποφασίστηκε να εφαρμοστεί το σχέδιο κατά την επίσκεψη του Κεμάλ στην Σμύρνη τον Ιούνιο του 1926³⁰⁷. Ο κύκλος του Κεμάλ όταν πληροφορήθηκε για την προετοιμασία της απόπειρας δολοφονίας στην Σμύρνη κινήθηκε με ταχύτητα και προχώρησε στην σύλληψη όσων συσχετιζόταν άμεσα με το σχέδιο δολοφονίας καθώς και των κορυφαίων προσωπικοτήτων της αντιπολίτευσης³⁰⁸. Οι συλλήψεις των κορυφαίων προσωπικοτήτων της αντιπολίτευσης, όπως του Καζίμ Καραμπεκίρ και του Αλί Φουάτ Τζεμπέσοϊ, απέδειξαν ότι ο Κεμάλ και οι σύντροφοί του ήταν αποφασισμένοι να καταπνίξουν όλες τις εστίες αντίστασης της αντιπολίτευσης προτού προχωρήσουν στην ανανέωση της βουλής³⁰⁹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, λίγους μήνες πριν από τις

³⁰⁴ Το αναφέρει ο Τζεμπέσοϊ στα απομνημονεύματά του. Αναλυτικότερα βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:206-209 και 220-222. Επίσης βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:437-439.

³⁰⁵ Η ομάδα πίστευε ότι μετά την δολοφονία του Κεμάλ την προεδρία της δημοκρατίας θα την αναλάμβανε είτε ο επιτελάρχης Φεβζί Τσακμάκ είτε ο πρόεδρος της βουλής ο Καζίμ Πασάς. Βλπ. Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya Suikast (Σχέδιο Δολοφονίας του Γκαζί Πασά)*, Άγκυρα: 2006, σελ.:33.

³⁰⁶ Βλπ. Rauf Orbay, *Rauf Orbay'ın ...*, σελ.: 348.

³⁰⁷ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün...*, 18^{ος} Τόμος, σελ.:220.

³⁰⁸ Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:553-557 και 585.

³⁰⁹ Από την στιγμή που γνωστοποιήθηκε το σχέδιο δολοφονίας του Κεμάλ, ο ίδιος ο Κεμάλ και οι στενοί του συνεργάτες τόνισαν ότι επρόκειτο για ένα καλομελετημένο σχέδιο ανατροπής της κυβέρνησης εκ μέρους του Προοδευτικού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, της Δεύτερης Ομάδας της

εκλογές του 1927, το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας καταδίκασε τις κορυφαίες ηγετικές προσωπικότητες της αντιπολίτευσης σε διάφορες ποινές³¹⁰. Παράλληλα, το ειδικό δικαστήριο στην Σμύρνη με συνοπτικές διαδικασίες καταδίκασε σε θάνατο όσους εμπλεκόταν άμεσα στην απόπειρα δολοφονίας του Κεμάλ³¹¹. Στους μήνες που ακολούθησαν, οι αντιπολιτευόμενοι βουλευτές παρέμειναν στην βουλή, και στις 26 Νοεμβρίου αρνήθηκαν να παραχωρήσουν ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση. Χωρίς όμως στη συνέχεια, να θέσουν υποψηφιότητα για τις εκλογές του 1927.

Ένα χρόνο μετά την απόπειρα της δολοφονίας του και παράλληλα με την προώθηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος, ο Κεμάλ επικεντρώθηκε στην επίτευξη τριών στόχων: Πρώτον, προχώρησε στην διεξαγωγή νέων εκλογών και όπως το 1923 έτσι και το 1927 επέλεξε όλους τους υποψηφίους του. Για αυτόν τον σκοπό, τον Αύγουστο του 1927, τροποποιήθηκε το καταστατικό του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος ώστε να είναι σύμφωνο με την πολιτική του Κεμάλ και στην συνέχεια δημοσιεύτηκε στον τύπο η λίστα των υποψηφίων βουλευτών η οποία έφερε την δική του υπογραφή³¹². Με αυτό τον τρόπο, οι εκλογές του 1927 μετατράπηκαν σε δημοψήφισμα για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος και του ίδιου του Κεμάλ. Ο Κεμάλ ζήτησε από τον λαό να εγκρίνει τους υποψηφίους του, συνεπώς να τον απαλλάξει από την αντιπολίτευση και να διευκολύνει την προώθηση των μεταρρυθμίσεων³¹³. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, στην εκλογική προκήρυξη του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος η οποία έφερε την υπογραφή του Κεμάλ, υπογραμμίζόταν το γεγονός ότι "το κόμμα το οποίο έχει τις ρίζες του στον αγώνα της απελευθέρωσης, εμπιστευόταν τον λαό"³¹⁴.

πρώτης κοινοβουλευτικής περιόδου και των υψηλόβαθμων πασάδων. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün...*, 18^{ος} Τόμος, σελ.:234-243.

³¹⁰ Βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, το ίδιο. Επίσης, βλπ. Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:237 και 242. Ο Καράμπεκιρ, ο Τζεμπέσοι και άλλοι υψηλόβαθμοι πασάδες αφέθηκαν ελεύθεροι ύστερα από σχετική απόφαση του Κεμάλ και των συντρόφων του. Βλπ. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi ...*, σελ.:232-233.

³¹¹ Βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, το ίδιο.

³¹² Βλπ. Το ίδιο ,σελ.:175-180 και FO.424/267, p.64-66, No.25 και FO.424/267, p.87-88, No.32 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:201-202 και 207 αντιστοίχως.

³¹³ Κατά την προεκλογική περίοδο ο φιλοκυβερνητικός τύπος πραγματοποίησε αναφορές στο παράδειγμα της Ιταλίας και υπογράμμισε χαρακτηριστικά την "σημασία της τάξης και ασφάλειας". Ενδεικτικά βλπ. κεντρικά άρθρα της "Hakimiyet-i Milliye" στις 21 και 25/8/1928.

³¹⁴ Για την προκήρυξη βλπ. *Atatürk'ün Bütün...*, 18^{ος} Τόμος, σελ.:362-364. Παράλληλα, με την εκλογική προκήρυξη του κόμματος, ο Κεμάλ εξέδωσε ένα ανακοινωθέν στο οποίο τόνιζε ότι "οι βουλευτές του κόμματος δεν έπρεπε να χρησιμοποιούν το βουλευτικό τους αξίωμα για να εξασφαλίσουν πολιτικά κέρδη". Βλπ. το ίδιο, σελ.:365. Ο Νουρ αναφέρει ότι στις εκλογές του 1927 ο Κεμάλ στηρίχθηκε στην συνεργασία της γραφειοκρατίας. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:421.

Οι εκλογές έλαβαν χώρα στις αρχές του Φθινοπώρου του 1927 και σηματοδότησαν την τελική επικράτηση του Κεμάλ στα κοινοβουλευτικά δρώμενα της χώρας. Εκτός από κάποιες μικρές εστίες αντίστασης στον Πόντο, οι νέοι 333 βουλευτές εκλέχθηκαν από την λίστα του Κεμάλ³¹⁵. Ταυτόχρονα με την ολοκλήρωση των εκλογών, στις 15 με 23 Οκτωβρίου 1923, διοργανώθηκε το πρώτο Γενικό Συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος³¹⁶. Στο συγκεκριμένο συνέδριο το κόμμα έλαβε τρεις σημαντικές αποφάσεις οι οποίες ενίσχυσαν επιπλέον την θέση του Κεμάλ στο πολιτικό σκηνικό της χώρας: Πρώτον, ο Μουσταφά Κεμάλ ανακηρύχθηκε ο αιώνιος πρόεδρος του κόμματος ο οποίος είχε το δικαίωμα να καθορίζει τους υποψήφιους βουλευτές³¹⁷. Παράλληλα, ενισχύθηκε η δομή και η λειτουργία της Εκτελεστικής Επιτροπής³¹⁸. Δεύτερον, το συνέδριο αποφάσισε ότι η λαϊκή κυριαρχία, ο εθνικισμός, ο ρεπουμπλικανισμός και η εκκοσμίκευση, αποτελούσαν τις τέσσερις αρχές του κόμματος οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να καταργηθούν³¹⁹. Με αυτό τον τρόπο κατοχυρώθηκε το μεταρρυθμιστικό έργο του Κεμάλ και των συντρόφων του στο πρόγραμμα του κόμματος. Τρίτον, όλες οι κοινωφελείς οργανώσεις (και οι σύλλογοι) της χώρας τέθηκαν υπό τον έλεγχο των επιθεωρητών του κόμματος³²⁰. Στο ίδιο συνέδριο, λήφθηκαν επίσης, άλλες δύο εξίσου σημαντικές αποφάσεις: Αποφασίστηκε ότι ο πρωθυπουργός θα ήταν πάντα ο πρόεδρος της κοινοβουλευτικής ομάδας και ότι η οργάνωση του κόμματος θα υπαγόταν στην γραφειοκρατική δομή³²¹.

³¹⁵ Για τις μικρές εστίες αντίστασης βλπ. FO.424/267, p.73, No.29 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:204. Για την επιτυχία της λίστας του Κεμάλ βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:67.

³¹⁶ Από το βήμα του συγκεκριμένου συνεδρίου ο Κεμάλ διάβασε τον "Λόγο" του στον οποίο διηγούταν από την δική του σκοπιά τα πολιτικά δρώμενα της περιόδου 1918-1923. Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:64.

³¹⁷ Βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyaset ...*, σελ.:138-140.

³¹⁸ Αποφασίστηκε να συνεδριάζει κάθε εβδομάδα και σε αυτήν εκλέχθηκαν άτομα από τον στενό κύκλο του Κεμάλ. Βλπ. το ίδιο, σελ.:146-147 και *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:64.

³¹⁹ Βλπ. το ίδιο.

³²⁰ Στο συνέδριο του 1927 αποφασίστηκε η κατάργηση του αξιώματος του εκπρόσωπου του κόμματος στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω και η αντικατάστασή του από τον επιθεωρητή του κόμματος ο οποίος εκτός από την τοπική οργάνωση του κόμματος ήλεγχε και όλες τις κοινωφελείς οργανώσεις. Βλπ. το ίδιο.

³²¹ Βλπ. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyaset ...*, σελ.:140 και 150.

II. Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΣΤΟΥΣ ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΡΛΚ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι με το συνέδριο του 1927 το Λαϊκό Κόμμα από την μια ταυτίστηκε με το κράτος και από την άλλη συμπερίλαβε στην δομή του όλες τις οργανώσεις που μέχρι τότε ήταν ανεξάρτητες. Αυτές οι εξελίξεις έλαβαν χώρα σε μια περίοδο όπου η αντιπολίτευση αποσιωπήθηκε και άρχισε να λαμβάνει σάρκα και οστά το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του κόμματος. Από αυτή την άποψη, η προώθηση του εκδυτικισμού στην Τουρκία σηματοδότησε την εγκαθίδρυση ενός μονοκομματικού καθεστώτος, όπου ένα μοναδικό κόμμα ταυτιζόταν με το κράτος και τον γραφειοκρατικό μηχανισμό³²². Παράλληλα, το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του κόμματος εφαρμόστηκε ως κρατική πολιτική και προωθήθηκε από το σύνολο της γραφειοκρατίας. Όμως, παρά το γεγονός της εξουδετέρωσης της αντιπολίτευσης, η ταύτιση του κόμματος με το κράτος και η επικράτηση του στα κοινοβουλευτικά δρώμενα της χώρας δεν σηματοδότησε την πλήρη κοινωνική αποδοχή της πολιτικής γραμμής και του μεταρρυθμιστικού του έργου. Όπως θα δούμε παρακάτω, η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης Ινονού (κυρίως η υψηλή φορολογία και η αμηχανία της απέναντι στην παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929), σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό πολλών μερίδων της άρχουσας συμμαχίας (η μεσαία τάξη, οι επαγγελματίες, οι γαιοκτήμονες, οι θρησκευτικοί ηγέτες) από τα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της χώρας, επισκίασε το μεταρρυθμιστικό έργο του Λαϊκού Κόμματος και έφερε στην επιφάνεια την απογοήτευση μεγάλης μερίδας πολιτών της νέας δημοκρατίας απέναντι στην πολιτική γραμμή του κόμματος.

Η νέα δημοκρατία κληρονόμησε τις οικονομικές επιπτώσεις του Μεγάλου Πολέμου και της Συνθήκης της Λοζάννης. Από την μια, ήταν αντιμέτωπη με μεγάλα χρέη, μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και μια οικονομική δομή η οποία στηριζόταν κυρίως στην αγροτική παραγωγή³²³. Από την άλλη, υπήρχαν οι διατάξεις της Συνθήκης της Λοζάννης οι οποίες είχαν προκαθορίσει τις προδιαγραφές της τουρκικής οικονομίας

³²² Ο Άϊντεμίρ χαρακτηρίζει το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα αυτής της περιόδου ως "κρατικό κόμμα". Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, σελ.:363-365.

³²³ Αναλυτικότερα βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:450 και 452 και Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*,σελ.:43.

κατά την δεκαετία 20^{'324}. Σε γενικά πλαίσια δηλαδή, η οικονομία της νέας δημοκρατίας δεν διέφερε πολύ από αυτήν της αυτοκρατορίας³²⁵: Παρέμεινε μια αγροτική οικονομία η οποία εξήγαγε πρώτες ύλες στο εξωτερικό και εισήγαγε προϊόντα καθημερινής χρήσης και πολυτέλειας.

Σε μια περίοδο όπου επικρατούσαν οι μεταπολεμικές οικονομικές συνθήκες, ο Κεμάλ, ο στενός του κύκλος και η κυβέρνηση Ινονού επικεντρώθηκαν στην προώθηση της διαχείρισης των μονοπωλίων, των εισαγωγών και των κρατικών έργων στα οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως. Παράλληλα, όπως άλλωστε τονίστηκε παραπάνω, εφάρμοσαν υψηλή φορολογία με σκοπό να χρηματοδοτήσουν τα κρατικά έργα και τις ανάγκες της γραφειοκρατικής δομής³²⁶. Σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό μεγάλων κοινωνικών ομάδων από την πολιτική, η συγκεκριμένη οικονομική πολιτική κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 20' μεγιστοποίησε το πλήγμα που δέχτηκαν τα συμφέροντα πολλών μερίδων της άρχουσας συμμαχίας. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία ενός πλήθους απογοητευμένων πολιτών στους κόλπους της νέας δημοκρατίας. Έχοντας πάντα υπόψη μας τις επιπτώσεις του πολιτικού αποκλεισμού³²⁷, επιχειρούμε παρακάτω να μελετήσουμε συνοπτικά τα βασικά οικονομικά αίτια αυτής της απογοήτευσης.

A. Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΣΤΟΥΣ ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΡΛΚ

Το γεγονός ότι κατά τα πρώτα χρόνια της νέας δημοκρατίας, μια μερίδα καριεριστών και αναδυόμενων επιχειρηματιών της ανατολικής ενδοχώρας επωφελήθηκαν από τα κέρδη των εισαγωγών, προκάλεσε από την μια την αποξένωση της μεσαίας τάξης και των εργατών και από την άλλη την διάσπαση στους κόλπους της ηγεσίας του Λαϊκού

³²⁴ Σύμφωνα με την Συνθήκη της Λοζάννης η κυβέρνηση μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 20' δεν είχε το δικαίωμα να επιβάλλει τελωνειακούς δασμούς σε εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:44.

³²⁵ Το τονίζει ο καθηγητής Μποράταβ στο ίδιο,σελ.: 39-40. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας 20' η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν σημείωσε καμία αξιοσημείωτη εξέλιξη. Βλπ. το ίδιο, σελ.:52 και Yakup Kereneek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, σελ.:45-46.

³²⁶ Βλπ. FO.424/266, p.70-80, No.45 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:150 και 154.

³²⁷ Στις 9/7/1927 η αγγλική εφημερίδα "The Manchester Guardian" χαρακτήρισε την τουρκική βουλή ως "εκπρόσωπο τύπου του Λαϊκού Κόμματος". Τρία χρόνια μετά η "Times" έγραφε χαρακτηριστικά ότι "η βουλή είναι ένα καλά εκπαιδευμένο τάγμα το οποίο πάντα χειροκροτεί τον Κεμάλ". Στο Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve ...*, σελ.:138-139.

Κόμματος. Σε σχέση με τη μεσαία τάξη, γνωρίζουμε ότι αυτή εξέφραζε συχνά την απογοήτευση της για την επικράτηση του ξένου κεφαλαίου στην τουρκική αγορά και των γραφειοκρατών στην οικονομική ζωή της χώρας³²⁸. Παράλληλα, η μεσαία τάξη διαμαρτυρήθηκε έντονα για την πολιτική και οικονομική αποξένωση της κυβέρνησης από τα μεγάλα εμπορικά κέντρα της χώρας (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κ.α.) και ζήτησε επανειλημμένα κρατική υποστήριξη για τον τούρκο έμπορο³²⁹. Αν και δεν διαθέτουμε αρκετές πηγές που να αναφέρουν τις αντιδράσεις των εργατών απέναντι στις κυβερνητικές πολιτικές κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας, γνωρίζουμε ότι οι κυβερνήσεις Ινονού εγκλώβισαν σε ένα ασφυκτικό κλοιό καταπίεσης την εργατική τάξη στις μεγάλες πόλεις της χώρας³³⁰. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η συγκεκριμένη κατασταλτική πολιτική έναντι της εργατικής τάξης βασιζόταν στον φόβο των κυβερνώντων σχετικά με το ενδεχόμενο να μετατραπεί η απογοήτευση που νοιώθουν οι εργάτες σε κομμουνιστική πολιτική δράση. Το απευκταίο ενδεχόμενο οργάνωσης κομμουνιστικής δράσης εκ μέρους των εργατών των μεγάλων αστικών κέντρων, έθετε φυσικά σε κίνδυνο την εξουσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος³³¹. Έτσι άλλωστε εξηγούνται οι συνεχόμενες πιέσεις που δέχονταν οι ηγέτες των εργατών από την κυβέρνηση και οι προσπάθειες που κατέβαλλε το Λαϊκό Κόμμα για να οργανώσει τους εργάτες.

Σε ότι αφορά στις συνέπειες από την διάσπαση της ηγεσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος πρέπει να υπογραμμίσουμε δυο σημεία: Πρώτον, η μερίδα των γραφειοκρατών που βρισκόταν εκτός του στενού κύκλου του Κεμάλ ήταν απογοητευμένη εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν απολάμβανε την ίδια πολυτελή ζωή με τους ευνοούμενους από την ηγεσία του κόμματος και αυτή η απογοήτευση σε πολιτικό επίπεδο μεταφραζόταν σε έλλειψη ενθουσιασμού για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος και τον εκδυτικισμό που προωθούσε. Γνωρίζουμε ότι, πολλά από τα προεξέχοντα μέλη του κόμματος σε κεντρικό και τοπικό επίπεδο διατήρησαν τις

³²⁸ Αναλυτικότερα για αυτό το ζήτημα βλπ. τα απομνημονεύματα του Μπασάρ στο Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:153-157, 167, 174, 237, 255-256. Επίσης, βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:276 και Zeki Kadirbeyoğlu, *Zeki Kadirbeyoğlu ...*, σελ.:224-225.

³²⁹ Αναλυτικότερα για αυτό το ζήτημα βλπ. τα απομνημονεύματα του Μπασάρ στο ίδιο, σελ.:155, 183, 213 και 218-219. Επίσης, βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:311.

³³⁰ Για τον αστυνομικό κλοιό, τις κυβερνητικές πιέσεις και τις προσπάθειες οργάνωσης των εργατών κατά την διάρκεια της δεκαετίας 20' αναλυτικότερα βλπ. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:21, 46, 50, 58, 176, 178 και 185-186. Επίσης, FO.424/266, p.8-9, No.5 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:98.

³³¹ Γνωρίζουμε ότι το καλοκαίρι του 1929 οι αρχές ήταν απασχολημένες με ένα νέο σχέδιο δολοφονίας του Κεμάλ. Σύμφωνα με τον τύπο της περιόδου μια ομάδα κομμουνιστών είχε σχεδιάσει την δολοφονία του Κεμάλ. Βλπ. "Milliyet" στις 3/7/1929.

αποστάσεις τους από το πρόγραμμα των μεταρρυθμιστών³³². Υπογραμμίζουμε πως το 1926, ένας από τους στενούς φίλους του Κεμάλ, ο Αχμέτ Αγάογλου του απηύθυνε μια επιστολή στην οποία μεταξύ άλλων τόνιζε ότι η ηγεσία του κόμματος εξυπηρετούσε μονάχα κάποια ιδιωτικά συμφέροντα και το ξένο κεφάλαιο και ότι ο λαός που υπέφερε από την υψηλή φορολογία δεν ανταποκρινόταν θετικά στις μεταρρυθμίσεις³³³. Δεύτερον, προς τα τέλη της δεκαετίας 20' ήρθε στην επιφάνεια η σύγκρουση του πρωθυπουργού Ισμέτ Ινονού με τον στενό κύκλο του Κεμάλ, ο οποίος δραστηριοποιούταν στο εμπόριο μέσα από τις εταιρίες εισαγωγών και την Τράπεζα Εργασίας. Ο Ινονού ήταν προβληματισμένος για την αποξένωση της μεσαίας τάξης από την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και αντιτιθόταν στην σκληρή στάση που επέδειχνε ο κύκλος του Κεμάλ απέναντι στην εν λόγω τάξη. Το 1926 όταν έγινε γνωστό το σχέδιο δολοφονίας του Κεμάλ, ο Ινονού ζήτησε από τον Κεμάλ και τους δικαστές, οι οποίοι ήταν στενοί φίλοι του Κεμάλ και παράγοντες των εταιριών εισαγωγών, να μην προχωρήσουν στην εκδίκηση των κορυφαίων πασάδων και μελών της αντιπολίτευσης με το πρόσχημα ότι αυτό θα σηματοδοτούσε την τελική αποξένωση της μεσαίας τάξης από την κυβέρνηση³³⁴. Ο Κεμάλ και οι φίλοι του δεν έκαναν δεκτό το

³³² Ο Γιαλτσίν στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι στο Τσόρουμ ο αρχηγός της τοπικής οργάνωσης του Λαϊκού Κόμματος επειδή δεν επιθυμούσε να κυκλοφορήσει με καπέλο κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής του νέου ενδυματολογικού κώδικα αποσύρθηκε στο κτήμα του. Βλπ. Hilmi Belgün, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adami ...*, σελ.:243. Οι αγγλικές αναφορές τονίζουν ότι το καπέλο δεν είχε κοινωνική αποδοχή στην Κωνσταντινούπολη και στην Άγκυρα. Βλπ. FO.424/263, p.39-40, No.48 και FO.424/263, p.32-33, No.37/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:572 και 567 αντιστοίχως. Το ίδιο ισχύει και για την ενδοχώρα. Βλπ. FO.424/267, p.73-74, No.29/1 στο ίδιο, σελ.:206. Στην Τραπεζούντα ο νέος ενδυματολογικός κώδικας έγινε δεκτός μονάχα από μια μερίδα των γραφειοκρατών. Βλπ. FO.424/263, p.17-19, No.11/2 στο ίδιο, σελ.:185-187. Γνωρίζουμε ότι στους κόλπους των Τουρκικών Εστίων, οι οποίες σύμφωνα με την τροποποίηση του καταστατικού του Λαϊκού Κόμματος το 1927 είχαν τεθεί υπό τον έλεγχο του κόμματος, εκφράστηκαν έντονοι προβληματισμοί και ενδοιασμοί για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Yusuf Sarıncay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ...*, σελ.:339. Στις αποστάσεις των κορυφαίων μελών του κόμματος από τις μεταρρυθμίσεις αναφέρεται και σχετική αγγλική αναφορά της περιόδου. Βλπ. FO.424/266, p.70-80, No.45 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:151-152. Γνωρίζουμε ότι ο ίδιος ο Κεμάλ εξέφρασε τον προβληματισμό του για τους ενδοιασμούς των μελών του κόμματος του για τις μεταρρυθμίσεις. Ενδεικτικά βλπ. *Atatürk'ün Bütün...*, 18⁰⁶ Τόμος, σελ.:29.

³³³ Ο Αγάογλου σε αυτή την επιστολή του πρότεινε την ενίσχυση των εσωκομματικών δημοκρατικών μηχανισμών. Για την συγκεκριμένη επιστολή βλπ. Süleyman Güngör, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Politikacı – Aydın İlişkisi (Η Σχέση των Πολιτικών με τους Διανοούμενους στα Πρώτα Χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας)*, Άγκυρα: 2001, σελ.:65-67. Ο βουλευτής του Λαϊκού Κόμματος Χαλίτ Πασάς την περίοδο 1924 – 1925 εξέφρασε στον Κεμάλ την αντίθεση του για την δραστηριοποίηση του κύκλου του στο εμπόριο. Το 1925 ο Χαλίτ Πασάς δολοφονήθηκε στην βουλή από έναν βουλευτή του κόμματος του. Βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:320-321.

³³⁴ Αναλυτικότερα για την ένσταση του Ινονού και την αντίδραση του κύκλου του Κεμάλ βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:424-426, Uğur Mumcu, *Gazi Paşa'ya ...*, σελ.:17-18 και . Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:161-169. Γνωρίζουμε ότι σε ότι αφορά την διευθέτηση του τελικού καθεστώτος της Μοσούλης, ο Ινονού υποστήριζε την αγγλοτουρκική προσέγγιση και την ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος. Μια μερίδα των στενών συνεργατών του Κεμάλ ήταν υπέρ μιας πιο

αίτημα και έφτασαν στο σημείο να απειλήσουν τον πρωθυπουργό Ινονού με φυλάκιση. Ένα χρόνο μετά, ο Ινονού αντεπιτέθηκε και προχώρησε στην εκδίκηση και καταδίκη ενός σημαντικού μέλους του στενού κύκλου του Κεμάλ, του πρώην Υπουργού του Ναυτικού, με το πρόσχημα της διαφθοράς³³⁵. Ο κύκλος του Κεμάλ απάντησε κατηγορώντας για διαφθορά τον Υπουργό Εμπορίου της κυβέρνησης του Ινονού³³⁶.

B. Η ΑΠΟΞΕΝΩΣΗ ΜΕΓΑΛΩΝ ΜΕΡΙΔΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

Αναφερθήκαμε προηγουμένως στην κατάργηση των θρησκευτικών ταγμάτων, σχολείων και δικαστηρίων. Αυτή η εξέλιξη όπως ήταν λογικό, προκάλεσε την δυσανασχέτηση των θρησκευτικών αρχηγών της ενδοχώρας. Οι θρησκευτικοί ηγέτες, οι οποίοι με τις μεταρρυθμίσεις στερήθηκαν τους οικονομικούς τους πόρους και δέχθηκαν πλήγμα στην κοινωνική τους θέση, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20' συμάχησαν με τους γαιοκτήμονες και τους αγρότες της περιφέρειας και ύψωσαν την φωνή τους κατά της κυβέρνησης. Στην περίπτωση των γαιοκτημόνων, η βασική αιτία δυσανασχέτησης υπήρξε η σταδιακή πτώση της εξαγωγής των αγροτικών προϊόντων η οποία κορυφώθηκε με την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929³³⁷. Σημαντικό είναι να τονίσουμε ότι η νέα δημοκρατία δεν κινήθηκε ποτέ προς την κατεύθυνση του καταμερισμού των γαιών³³⁸. Άλλωστε, την εν λόγω περίοδο εκδηλώθηκαν εξεγέρσεις θρησκευτικών ηγετών, προκρίτων και αγροτών και σε άλλα σημεία της ανατολικής

σκληρής και διεκδικητικής πολιτικής γραμμής. Οι αγγλικές αναφορές τονίζουν ότι αυτή η θέση υποστηριζόταν και από τον ίδιο τον Κεμάλ. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/263, p.26-27, No.28 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:561-563. Στις 7/6/1926 η Τουρκία συμφώνησε με την Αγγλία και παραιτήθηκε από την διεκδίκηση της Μοσούλης. Η Αγγλία συμφώνησε να παραχωρεί το 10% των πετρελαίων της Μοσούλης στην Τουρκία. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:288.

³³⁵ Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:81 και Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:249-252.

³³⁶ Αναλυτικότερα βλπ. *Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1927-1931*, Πρώτος Τόμος, Άγκυρα:1995, σελ.:304 και John Grew, *Atatürk ve İnönü (Ο Ατατούρκ και ο Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη:1966, σελ.:89-90.

³³⁷ Τα παράλια του Αιγαίου και της Μεσογείου, καθώς και ο Πόντος ήταν οι περιοχές που πλήγηκαν περισσότερο από την πτώση των εξαγωγών. Από το 1926 μέχρι το 1929 χάθηκε σχεδόν το ¼ των εξαγωγών. Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/11556/Ε.4798 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 41-42 και Yakup Kepenek & Nurhan Tentürk, *Türkiye Ekonomisi...*, σελ.:49.

³³⁸ Ενδεικτικά βλπ. Mete Tuncaç, *Türkiye'de Sol ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:174.

ενδοχώρας³³⁹. Παράλληλα, οι θρησκευτικοί αρχηγοί, οι πρόκριτοι και αγρότες ένωσαν τις δυνάμεις τους τον Νοέμβριο του 1925 στην Ριζούπολη και εξεγέρθηκαν με το αίτημα της ανεξαρτησίας των Ποντίων³⁴⁰.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό το γεγονός ότι, κατά τα πρώτα χρόνια της νέας δημοκρατίας, σε μια περίοδο που ο Κεμάλ είχε εξουδετερώσει την αντιπολίτευση και προωθούσε το μεταρρυθμιστικό του πρόγραμμα, η κυβέρνηση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος βρισκόταν αντιμέτωπη με πολλές απογοητευμένες μερίδες της τουρκικής κοινωνίας. Παράλληλα, είχε έρθει στην επιφάνεια η διάσπαση στην ηγεσία του κόμματος. Η δυσχερής θέση του Λαϊκού Κόμματος και της κυβέρνησης εντείνεται ακόμη περισσότερο από την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929, η οποία θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα. Υπογραμμίζουμε το γεγονός πως απέναντι στην κρίση, η κυβέρνηση Ινονού δεν παραιτήθηκε από την υλοποίηση μεγαλεπήβολων σχεδίων για κρατικά έργα και την επιβολή υψηλής φορολογίας, και δεν κατάφερε να ανταποκριθεί στα αιτήματα των πολλών απογοητευμένων μερίδων της κοινωνίας. Απέτυχε στην ουσία, να αντιμετωπίσει διεξοδικά και αποτελεσματικά τις επιπτώσεις της κρίσης³⁴¹.

Στα πλαίσια της δυσχερούς κοινωνικοπολιτικής κατάστασης ο Κεμάλ στα τέλη της δεκαετίας 20' βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα πολύ σημαντικό ζήτημα: Υπήρχε η ανάγκη γεφύρωσης του χάσματος που χώριζε την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος από την υπόλοιπη κοινωνία. Πως θα εξασφαλιζόταν η επίτευξη αυτού του στόχου; Οι διπλωματικές πηγές της περιόδου τονίζουν ότι στα τέλη του 1929 στην Άγκυρα, διεξάγονταν συζητήσεις για το μέλλον της κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος³⁴². Κάποιοι έκαναν λόγο για μετάβαση στο αμερικανικό προεδρευόμενο μοντέλο διακυβέρνησης. Άλλοι δήλωναν ότι σύντομα ο Ινονού θα ανακηρυσσόταν αντιπρόεδρος της δημοκρατίας. Οι εξελίξεις έδειξαν ότι ο Κεμάλ δεν συμεριζόταν

³³⁹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:49-50 και 62.

³⁴⁰ Η συγκεκριμένη εξέγερση προσομοιάζει στην κουρδική εξέγερση του 1925. Αναλυτικότερα βλπ. Sylvia Kedourie (επιμ.), *Turkey Before and ...*, σελ.:52-53.

³⁴¹ Αρχικά η κυβέρνηση δεν παραδέχθηκε την ύπαρξη μιας μεγάλης οικονομικής κρίσης. Στην συνέχεια ανακοίνωσε κάποια μέτρα τα οποία αποσκοπούσαν κυρίως στην τόνωση της εγχώριας παραγωγής με κρατική υποστήριξη. Αναλυτικότερα βλπ. Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:384-385 και FO.424/271, p.100-101, No.87 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:525 και John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:101. Επίσης βλπ. *Ali İktisat Meclisi Raporları 1928 (Οι Εκθέσεις του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου)*, Άγκυρα: 1929, σελ.:9 και *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (Σύλλογος Εθνικής Οικονομίας)*, Άγκυρα: 1929, σελ.:3,5.

³⁴² Βλπ. FO.424/271, p.85, No.74 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:521-522 και John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:101. Επίσης, Rıza Nur, *Hayat ve ...*, σελ.:385.

αυτές τις απόψεις. Στα τέλη του 1929, ο ίδιος είχε τα δικά του ιδιαίτερα σχέδια. Αυτά τα σχέδια αναλύονται στην τρίτη και τελευταία ενότητα της παρούσας μελέτης.

III. Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΡΑΚ

A. Η ΔΟΜΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΝΩΤΕΡΩΝ ΘΕΣΜΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΡΑΚ

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν μελετήσαμε διεξοδικά την πολιτική διαμάχη του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος με την αντιπολίτευση κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας. Μέσα από τη σύγκρουση, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος έχοντας ως σημείο αναφοράς το μεταρρυθμιστικό της πρόγραμμα, κατάφερε να εξουδετερώσει σταδιακά την αντιπολίτευση και να επικρατήσει στο πολιτικό πεδίο της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Ολοκληρώνοντας την συγκεκριμένη ενότητα η οποία αφορά στην καθοριστικής σημασίας διαμόρφωση του πολιτικού σκηνικού της σύγχρονης Τουρκίας, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην ανάλυση της δομής και του βασικού ιδεολογικού υπόβαθρου της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, και συνεπώς της νέας δημοκρατίας. Παράλληλα, θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στα παρακάτω ερωτήματα: Ποιοι ήταν οι στενοί συνεργάτες του Κεμάλ οι οποίοι στελέχωναν την ηγεσία – τον κεμαλικό πυρήνα- του Λαϊκού Κόμματος; Ποιο ήταν το περιεχόμενο των πολιτικών τοποθετήσεων τους με βάση το οποίο διαμορφωνόταν η πολιτική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος καθώς και οι προτεραιότητες της νέας δημοκρατίας, οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις;

Κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας, στην ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος την πλειοψηφία αποτελούσαν καριερίστες οι οποίοι είχαν γεννηθεί κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα. Με άλλα λόγια, στα πλαίσια του μονοκομματικού καθεστώτος που εξασφαλίστηκε κυρίως μετά το 1925, τον κεμαλικό πυρήνα της ηγεσίας της νέας δημοκρατίας αποτελούσαν πολιτικοί και στρατιωτικοί γραφειοκράτες οι οποίοι είχαν την εμπειρία της τελικής πτώσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³⁴³. Ο Μουσταφά

³⁴³ Οι ημερομηνίες γέννησης των προσωπικοτήτων του κεμαλικού κύκλου υπογραμμίζουν την συγκεκριμένη διαπίστωση. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις συγκεκριμένες ημερομηνίες γέννησης:

Κεμάλ, ο Ισμέτ Ινονού και οι σύντροφοί τους, ήταν προσωπικότητες οι οποίες ξεκίνησαν την σταδιοδρομία τους μέσα από τις δομές των τριών σύγχρονων σχολών της αυτοκρατορίας: Της Ιατρικής, της Δημόσιας Διοίκησης και της Στρατιωτικής Ακαδημίας³⁴⁴. Αργότερα, και αφού καθιερώθηκαν μέσα από τη διάρθρωση του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου πραγματοποίησαν την είσοδό τους στην πολιτική σκηνή της χώρας. Η αρχή του συνταγματισμού και η ενότητα (πρώτα στα πλαίσια της αυτοκρατορίας και στην συνέχεια μιας εθνικής δομής) βρίσκονταν στο επίκεντρο της πολιτικής τους δράσης³⁴⁵. Μέσα σε αυτά πλαίσια, οι ηγετικές μορφές του Λαϊκού Κόμματος και της νέας δημοκρατίας γειτνιάζαν ιδεολογικά με τον Τουρανισμό: «Εκείνη την περίοδο (σ.σ. στα χρόνια της διακυβέρνησης των Νεότουρκων) ήμασταν τουρανιστές. Μεγαλώσαμε με την πεποίθηση ότι ήμασταν συνδεδεμένοι με τα δεσμά της ιστορίας και της μοίρας με τους Τούρκους που ζούσαν έξω από την Αυτοκρατορία. Πιστεύαμε ότι αποτελούσαμε ένα ενιαίο έθνος. Ο Τουρανισμός αντιπροσώπευε αυτό το ιδανικό. Τελικά, παρέμεινε ένα όραμα»³⁴⁶.

Ο Κεμάλ, ο Ινονού και οι σύντροφοί του που μοιράζονταν την εμπειρία του παραπάνω ιστορικού υπόβαθρου, μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου ένωσαν σταδιακά τις δυνάμεις τους και εξασφάλισαν την επικράτηση τους στο νέο πολιτικό πεδίο της ανατολικής ενδοχώρας. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι σημαντικές προσωπικότητες του κεμαλισμού κατά τις δεκαετίες 20΄ και 30΄, ένωσαν τις δυνάμεις τους με τον Κεμάλ και τους συντρόφους του, μετά και την επικράτηση τους στον ελληνοτουρκικό πόλεμο το 1922. Πολλές σημαντικές προσωπικότητες της διάνοησης και της πολιτικής ζωής της Κωνσταντινούπολης, συμμάχησαν με τον Κεμάλ μετά την ίδρυση της νέας δημοκρατίας.

Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ – 1881, Ισμέτ Ινονού – 1884, Ρετζέπ Πεκέρ – 1889, Μαχμούτ Σοϊντάν – 1889, Τεβφίκ Ρουστου Αράς – 1883, Σεβκέτ Σουρεγγιά Άϊντεμπερ – 1887, Γιακούπ Καντρί Καραοσμάνογλου – 1889 κ.ο.κ. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία βίωσε τον απολυταρχισμό του Σουλτάνου Αμντουλχαμίτ Β΄.

³⁴⁴ Βλπ. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları (Οι Φίλοι του Πατέρα μου)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.:33.

³⁴⁵ Είναι γνωστό ότι ο Μουσταφά Κεμάλ την δεκαετία 10΄ ξεκίνησε την πολιτική του δράση μέσα από την τοπική οργάνωση της Θεσσαλονίκης του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Ο Φετχί Οκγιάρ υπήρξε Γενικός Γραμματέας του Κόμματος. Το στίγμα του συγκεκριμένου κόμματος το διακρίνουμε σε όλες τις βαθμίδες της εξουσίας της νέας δημοκρατίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα του Τεβφίκ Χαντί Μπαϋσάλ. Στα χρόνια της επικράτησης στην εξουσία του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου ο Μπαϋσάλ υπήρξε από τις προεξέχοντες προσωπικότητες της αστυνομίας των Νεότουρκων και ανέλαβε πολύ σημαντικά πόστα. Ο Μπαϋσάλ μετά την ίδρυση της δημοκρατίας τοποθετήθηκε από τον Κεμάλ στην αρχηγία της αστυνομίας της νέας δημοκρατίας. Στην συνέχεια διορίστηκε νομάρχης στα Άδανα. Για την σταδιοδρομία του Μπαϋσάλ βλπ. το ίδιο, σελ.:174-176.

³⁴⁶ Το αναφέρει ο Άϊντεμπερ στο Ari İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler (Οι Ιστορικές Μαρτυρίες)*, Κωνσταντινούπολη:1997, σελ.:250.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του καθηγητή Φουάτ Κιοπρουλού, ο οποίος κατά την διάρκεια της περιόδου 1918 – 1922, από την έδρα του στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης διατήρησε αποστάσεις από την κυβέρνηση της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Ο Κιοπρουλού συνεργάστηκε με την νέα κυβέρνηση της χώρας μετά το 1923 και αναδείχθηκε ως ένας από τους πιο σημαντικούς ιδεολόγους της³⁴⁷.

Στην κεμαλική ιεραρχία την υψηλότερη θέση κατείχε ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ. Ακολουθούσαν δυο κατηγορίες υποστηρικτών: Αυτοί που ακολουθούσαν τυφλά τις εντολές του και αυτοί που είχαν το προνόμιο να διαπραγματεύονται μαζί του την πολιτική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Ο ίδιος ο Κεμάλ ανάλυσε σε στενό του συνεργάτη, τον Τζεμάλ Χιουσνού (ο οποίος ανήκε στην κατηγορία των συνεργατών οι οποίοι διαπραγματεύονταν την λήψη σημαντικών αποφάσεων με τον πρόεδρο της νέας δημοκρατίας), την λειτουργία της ιεραρχίας στην νέα δημοκρατία με τον εξής τρόπο: «Όταν υπάρχει ανάγκη για υπουργό από ποιους τον διαλέγω; Από εσάς ή από εκείνους (σ.σ. αναφέρεται σε αυτούς που ακολουθούν τυφλά τις εντολές του); Επιλέγω από εσάς και όχι από εκείνους τον πρωθυπουργό και όλοι σας γίνεστε υπουργοί. Το ίδιο πράττω και όταν επιλέγω πρεσβευτή. Τις πολύ σημαντικές αποφάσεις τις διαπραγματεύομαι μαζί σας. Ίσως να αναρωτηθείς σε τι χρησιμεύει η άλλη ομάδα. Εκείνη έχει την δική της χρησιμότητα. (...) Παρά το γεγονός ότι την κατακρίνω, κατά τακτά διαστήματα της αναθέτω καθήκοντα και εκείνη τα εκτελεί. (...) Δεν θα επιθυμούσα τα μέλη της να παραμείνουν άνεργοι μετά τον θάνατο μου. Για αυτό τον λόγο, είτε τους βοηθώ είτε τους επιτρέπω να πράξουν αυτό που επιθυμούν»³⁴⁸. Ο Κεμάλ, ανάλογα με τις περιστάσεις και τις προτεραιότητες του, τοποθετούσε σε υψηλόβαθμα πόστα της Άγκυρας τις προσωπικότητες που κατείχαν το προνόμιο να διαπραγματεύονται τις σημαντικές αποφάσεις με τον ίδιο: «Όλοι οι υπουργοί των κυβερνήσεων Ινονού επιλέγονταν με μεγάλη προσοχή από τον ίδιο τον Κεμάλ»³⁴⁹.

Οι στενοί συνεργάτες του Μουσταφά Κεμάλ είχαν ανέβει τα σκαλιά της εξουσίας χάρη στην εύνοια του ίδιου και διατηρούσαν μια πελατειακή σχέση μαζί του. Ο Κεμάλ εξασφάλιζε την συνέχεια της παρουσίας τους στην εξουσία και εκείνοι υποστήριζαν τις

³⁴⁷ Για την περίπτωση του Κιοπρουλού βλπ. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları (Οι Φίλοι του Πατέρα μου)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.:163-165.

³⁴⁸ Το αναφέρει ο Άϊντεμρ στο Ari İnan, *Tarihe Tanıklık ...*, σελ.:262-264.

³⁴⁹ Βλπ. Nejat Saner, *Atatürk Dönemi (Η Περίοδος Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 1975, σελ.: 17.

πρωτοβουλίες του και προωθούσαν το πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος³⁵⁰. Ο Κεμάλ ήταν αυτός που καθόριζε την πολιτική γραμμή ύστερα από διαπραγματεύσεις με τους στενούς του συνεργάτες. Σε περίπτωση που είχε πειστεί ότι μια πρωτοβουλία του, θα του εξασφάλιζε πολιτικά κέρδη και θεωρούταν ύψιστης σημασίας, προχωρούσε στην υλοποίηση της από μόνος του. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή όταν δεν ήταν πεισμένος ότι η πρωτοβουλία θα του αποκόμιζε πολιτικά κέρδη και ότι υπήρχαν περιθώρια αποτυχίας, άφηνε την υλοποίηση της στους συνεργάτες του: «Ο Ατατούρκ είχε ένα χαρακτηριστικό. Σε περίπτωση που αμφέβαλλε για μια πρωτοβουλία ή σε περίπτωση που δεν επιθυμούσε την λήψη μιας πρωτοβουλίας, δεν λάμβανε την ευθύνη της πρωτοβουλίας και την παραχωρούσε σε αυτόν που την επιδίωκε»³⁵¹.

Γύρω από το τραπέζι των δείπνων, που παραθέτονταν κάθε βράδυ στο προεδρικό μέγαρο του Τσάνκαγια, λάμβαναν χώρα οι διαπραγματεύσεις του Κεμάλ με τους συνεργάτες του: «Ο Κεμάλ προτού προχωρήσει σε μια μεταρρύθμιση ζητούσε να μάθει την γνώμη των συνεργατών του. Με δική του πρωτοβουλία ξεκινούσε μια σχετική κουβέντα στο τραπέζι του δείπνου. Παρατηρούσε προσεκτικά τις τοποθετήσεις (...). Στην συνέχεια μετέφερε την όλη συζήτηση στις επισκέψεις του στην επικράτεια. Παρατηρούσε την αντίδραση του λαού. Με βάση αυτές τις αντιδράσεις λάμβανε τις αποφάσεις του. Στην συνέχεια προωθούσε την μεταρρύθμιση»³⁵². Εφόσον λάμβανε χώρα η διαπραγματεύση του προέδρου με τους συνεργάτες του και λαμβανόταν υπόψη η λαϊκή αντίδραση, η πολιτική συζήτηση για τις μεταρρυθμίσεις και τις πρωτοβουλίες του Κεμάλ και του Λαϊκού Κόμματος μεταφερόταν στην κοινοβουλευτική ομάδα. Εκεί οριστικοποιούταν η τελική απόφαση και στην συνέχεια η εθνοσυνέλευση έδινε την συγκατάθεση της³⁵³. Με αυτό τον τρόπο εξασφαλιζόταν η νομιμοποιητική βάση για τις πρωτοβουλίες του Κεμάλ και του Λαϊκού Κόμματος³⁵⁴.

³⁵⁰ Σε ότι αφορά τον στενό κύκλο του Κεμάλ, ο Γιουσούφ Χικμέτ Μπάγιουρ, μεταξύ των άλλων, αναφέρεται στις εξής προσωπικότητες: Κιλίς Αλί, Φούατ Μπούλτζα, Τζεβάντ Αμπάς, Ρετζέπ Ζουχτού, Τζελάλ Μπαγιάρ, Τεβφίκ Ρουστού Αράς και Σιουκρού Καγιά. Βλπ. Ari İnan, *Tarihe Tanıklık ...*, σελ.:330-332.

³⁵¹ Το αναφέρει ο Μπάγιουρ στο ίδιο, σελ.:346-348.

³⁵² Το ίδιο, σελ.:319 και Nejat Saner, *Atatürk ...*, σελ.:121.

³⁵³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:139-140. Ας σημειωθεί ότι σε κάποιες περιπτώσεις, σε τοπικό επίπεδο λάμβαναν χώρα συγκρούσεις ανάμεσα στους βουλευτές και στους τοπικούς γραφειοκράτες γύρω από τις πρωτοβουλίες του κόμματος και της κυβέρνησης. Δεν ήταν λίγες οι φορές που το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα αδυνατούσε να γεφυρώσει το χάσμα που δημιουργούταν από αυτές τις συγκρούσεις. Βλπ. Samet Ağaoğlu, *Babamın ...*, σελ.:176. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί το γεγονός ότι σε περίπτωση που ο Κεμάλ ήθελε να εξασφαλίσει την εύνοια ενός πολιτικού ή ήθελε να έχει υπό τον έλεγχο του τις κινήσεις του, φρόντιζε την συμμετοχή αυτού του ατόμου στην εθνοσυνέλευση. Ο Μπάγιουρ στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι ο πρεσβευτής της Τουρκίας

Θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι μέσα στην ομάδα των συνεργατών του Κεμάλ η οποία είχε το προνόμιο να διαπραγματεύεται άμεσα με τον ίδιο, υπήρχε ένας μικρότερος πυρήνας τον οποίο αποτελούσε ο Ισμέτ Ινονού με τους δικούς του στενούς συνεργάτες³⁵⁵. Όπως καταγράψαμε, κατά την λήψη ιστορικών πρωτοβουλιών ο Κεμάλ στηρίχθηκε στην σύμπραξη αυτής της ομάδας³⁵⁶. Αυτή η ομάδα ανταγωνιζόταν τους υπόλοιπους συνεργάτες του Κεμάλ³⁵⁷. Ο συγκεκριμένος ανταγωνισμός είχε στο επίκεντρο του την εξασφάλιση των υψηλόβαθμων πόστων στην Άγκυρα και των κατάλληλων ευκαιριών στην οικονομική ζωή της χώρας³⁵⁸.

Ο Μουσταφά Κεμάλ, ο Ισμέτ Ινονού και ο στενός τους κύκλος κατά την λήψη σημαντικών αποφάσεων και πρωτοβουλιών στηριζόντουσαν στην συνεργασία των ενόπλων δυνάμεων της νέας δημοκρατίας, των οποίων επιτελάρχης ήταν ο στρατηγός Φεβζί Τσιακμάκ. Προηγήθηκε διεξοδική ανάλυση των σημαντικών εξελίξεων κατά την δεκαετία του '20, οι οποίες εξασφάλισαν την θέση των ενόπλων δυνάμεων στην νέα δημοκρατία. Παρακάτω, θα επικεντρωθούμε στην σχέση του στρατού με το Λαϊκό Κόμμα και τα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Υπογραμμίζουμε πως μετά την ίδρυση της

στην Μαδρίτη, Γιαχιά Κεμάλ είχε αντίθετες απόψεις από τον Κεμάλ και είχε εκφράσει σκέψεις για την ανατροπή του. Όταν έμαθε ο Κεμάλ τις τοποθετήσεις του τον έφερε στην Τουρκία και τον τοποθέτησε στην εθνοσυνέλευση. Δεν τον διόρισε ποτέ ξανά ως πρέσβη και δεν επέτρεψε την απομάκρυνση του από την Άγκυρα. Στο ίδιο, σελ.:309.

³⁵⁴ Ο Κεμάλ και οι συνεργάτες τους έδιναν μεγάλη σημασία στην βάση νομιμοποίησης των αποφάσεων και των κινήσεων τους. Οι ίδιοι πίστευαν ότι η λήψη και η εφαρμογή των αποφάσεων τους έπρεπε να λαμβάνει χώρα μέσα στα νόμιμα πλαίσια, τα οποία φυσικά οριζόταν από το νομοθετικό έργο της Εθνοσυνέλευσης που βρισκόταν υπό τον έλεγχο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Από αυτή την άποψη, η μεγάλη έμφαση του Λαϊκού Κόμματος στην μεταρρύθμιση του πεδίου της δικαιοσύνης, εκτός από επιβολή της Συνθήκης της Λοζάννης, αποτελούσε το αναγκαίο νομικό πλαίσιο για την προώθηση του μεταρρυθμιστικού έργου του κόμματος. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούρτ τονίζει χαρακτηριστικά το εξής: «(...) Η επανάσταση θα εξασφαλιστεί και θα προωθηθεί όχι με την βία αλλά με την δύναμη της δικαιοσύνης». Βλπ. Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı ...*, σελ.: 170.

³⁵⁵ Οι υπουργοί Ρετζέπ Πέκερ και Αλί Τζενανί καθώς και άλλα προεξέχοντα μέλη του Λαϊκού Κόμματος ήταν από τους στενούς συνεργάτες του Ινονού.

³⁵⁶ Γνωρίζουμε το γεγονός ότι ο Κεμάλ έβλεπε ως "διάδοχο" του τον Ισμέτ Ινονού. Το αναφέρει ο Φερίτ Τζελάλ Γκιουβέν στο Ari İnan, *Tarihe Tanıklık ...*, σελ.:73.

³⁵⁷ Για τον ανταγωνισμό βλπ. το ίδιο καθώς και αυτά που αναφέρει ο Αϊντεμιρ στα απομνημονεύματα στο ίδιο, σελ.: 262-264. Γνωρίζουμε ότι ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού είχε ποικίλες διαφορές με διάφορους υπουργούς του οι οποίοι ήταν στενοί φίλοι του Κεμάλ. Ο Σανέρ αναφέρεται στις διενέξεις του Ινονού με τον Υπουργό Εσωτερικών και Γενικό Γραμματέα του Λαϊκού Κόμματος Σιουκρού Καγιά. Βλπ. Nejat Saner, *Atatürk ...*, σελ.:209.

³⁵⁸ Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι πολλοί από τους συνεργάτες του Κεμάλ μετά την Λοζάννη είχαν ασχοληθεί με το εμπόριο και είχαν καταβάλλει προσπάθειες για να αναπληρώσουν το κενό που είχαν αφήσει πίσω τους οι μειονότητες στο εμπόριο. Αυτή την πορεία ακολούθησε και ο ίδιος ο Κεμάλ. Η επιτυχημένη καριέρα στον τομέα του εμπορίου των συνεργατών του Κεμάλ προκαλούσε τον ανταγωνισμό των πρώην μελών του Κόμματος της Ένωσης οι οποίοι προσπαθούσαν να παραμείνουν δραστήριοι στην οικονομική ζωή της χώρας στην νέα περίοδο. Ενδεικτικά βλπ. Ari İnan, *Tarihe Tanıklık ...*, σελ.:264

Τουρκικής Δημοκρατίας, οι ένοπλες δυνάμεις οι οποίες ήταν υπό τις διαταγές του Κεμάλ, έκαναν αισθητή την παρουσία τους στα πολιτικά δρώμενα της χώρας με τρεις τρόπους: Πρώτον, ο Κεμάλ όταν επρόκειτο να λάβει μια πολύ σημαντική απόφαση και πριν από την εφαρμογή της, φρόντιζε να λαμβάνει πάντα υπόψη του την θέση του στρατού. Ενδεικτικά, υπενθυμίζουμε πως η κατάργηση του χαλιφάτου τον Μάρτιο του 1924, πραγματοποιήθηκε μετά την συνάντηση των κορυφαίων στρατηγών στην Σμύρνη. Όταν ο Κεμάλ και ο Ινονού κατάφεραν να πείσουν τους στρατηγούς, προχώρησαν με αποφασιστικότητα στην κατάργηση του χαλιφάτου. Δεύτερον, το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο το οποίο ιδρύθηκε το 1925 και στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, εκτός από τον καθορισμό των προαγωγών και των αποστρατεύσεων αποφάσιζε και για σημαντικά ζητήματα που αφορούσαν την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια της χώρας. Υπενθυμίζουμε πως το εν λόγω συμβούλιο συνεδρίαζε υπό την προεδρία του Κεμάλ με την συμμετοχή του επιτελάρχη και του Υπουργού Εθνικής Άμυνας (σε περίπτωση απουσίας του προέδρου της δημοκρατίας, την προεδρία του την ανέλαμβανε ο επιτελάρχης). Τρίτον, ένας από τους βασικούς στόχους των ενόπλων δυνάμεων ήταν η κατήχηση των κεμαλικών αρχών στους αξιωματικούς και τους στρατιώτες των ενόπλων δυνάμεων της δημοκρατίας: «Κατά την περίοδο της δημοκρατίας τα στρατιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα κατέβαλλαν προσπάθειες για να εκπαιδεύσουν τους αξιωματικούς σύμφωνα με τα ιδανικά της δημοκρατίας»³⁵⁹. Ας σημειωθεί ότι, στην νέα περίοδο η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος χαρακτήριζε τις ένοπλες δυνάμεις ως το κομμάτι της κοινωνίας που έρχεται πρώτο σε επαφή με τις καινοτομίες του σύγχρονου κόσμου: «Ο Τουρκικός στρατός καθοδηγεί πάντα το τουρκικό έθνος. (...) Ο στρατός αποτελεί το βασικό στήριγμα του κράτους. (...) Σε άλλα έθνη ο στρατός εξαρχής αντιτίθεται στις νέες ιδέες. Στην Τουρκία συμβαίνει το αντίθετο. Ο στρατός οδηγεί το έθνος σε ιδανικά που το εξυψώνουν»³⁶⁰.

Στην ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων ο Κεμάλ είχε τοποθετήσει τον πρώην επιτελάρχη του αυτοκρατορικού στρατού, τον Φεβζί Τσιακμάκ: «Ο Φεβζί Τσιακμάκ ο οποίος ήταν ο επιτελάρχης του στρατού ήταν από τα βασικά στηρίγματα της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο Ατατούρκ τον σεβόταν. Δεν τον είχε καλέσει ποτέ. Φρόντιζε να πηγαίνει ο ίδιος να συναντήσει τον στρατηγό (...)»³⁶¹. Ο Τσιακμάκ, που υπήρξε ένας από τους τελευταίους

³⁵⁹ Βλπ. Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu – Siyaset İlişkileri (Οι Σχέσεις Στρατού – Πολιτικής κατά τις Περιόδους Ατατούρκ και Ινονού)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.:114.

³⁶⁰ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γιουνούς Ναντί στο Yunus Nadi, *Cumhuriyet Yolunda (Στον Δρόμο της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 199?, σελ.:45-46.

³⁶¹ Βλπ. Nejat Saner, *Atatürk ...*, σελ.:74-75.

στρατηγούς του αυτοκρατορικού στρατού που είχε ακολουθήσει τον Κεμάλ στην ανατολική χώρα, φρόντιζε για την τυφλή υπακοή του στρατού στην πολιτική γραμμή του Κεμάλ. Ο Τσιακμάκ με την καριέρα του στον αυτοκρατορικό στρατό και την συνδρομή του στην ανάδειξη της ηγεσίας του Κεμάλ, ήταν μια προσωπικότητα με χαρακτηριστικά που εξυπηρετούσαν τους σκοπούς του τελευταίου. Καταρχάς, δεν είχε διατελέσει στο παρελθόν ενεργό μέλος της πολιτικής δράσης των Νεότουρκων. Αυτό διευκόλυνε το έργο του Κεμάλ, ο οποίος κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας κατέβαλλε προσπάθειες για να αποσιωπήσει την αντιπολίτευση στην οποία λάμβαναν μέρος και πολλά μέλη του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου³⁶². Επιπλέον, ως πρώην επιτελάρχης και Υπουργός Πολέμου της Αυτοκρατορίας, ο Τσιακμάκ εξασφάλισε την ομαλή μετάβαση από τον αυτοκρατορικό στρατό στον εθνικό στρατό³⁶³.

B. ΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

1. Η *"münevver"* τάξη και το *"mefkûre"* της νέας δημοκρατίας

Η βασική ιδεολογική γραμμή πάνω στην οποία στηρίχθηκε το πρόγραμμα και το κυβερνητικό έργο του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Κόμματος μπορεί να διατυπωθεί συνοπτικά ως εξής: Η ομάδα των καριεριστών η οποία ηγήθηκε της απελευθέρωσης της ανατολικής ενδοχώρας και της ανατολικής Θράκης και ίδρυσε την Τουρκική Δημοκρατία δίνοντας τέλος στην βασιλεία και στο χαλιφάτο, στην νέα ρεπουμπλικανική περίοδο θα ήταν αυτή που θα οδηγούσε την χώρα στον εκσυγχρονισμό (εκδυτικισμό) των κοινωνικοοικονομικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Από το 1923 μέχρι το τέλος της ζωής του Μουσταφά Κεμάλ το 1938, η συγκεκριμένη πολιτική γραμμή χαρακτήρισε την πολιτική δράση του Κεμάλ, του Ινονού και των συντρόφων του. Οι ίδιοι θεωρούσαν ότι ο Πόλεμος Ανεξαρτησίας της χώρας τους και συνεπώς η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό των δομών της, είχε ξεκινήσει την στιγμή που ο Κεμάλ έφυγε από την Πόλη για την ανατολική ενδοχώρα το 1919: «Από τις

³⁶² Για την σταδιοδρομία του Τσιακμάκ και τις σχέσεις του με το καθεστώς των Νεότουρκων βλπ. Süleyman Külçe, *Fevzi Çakmak (Ο Φεβζί Τσιακμάκ)*, Σμύρνη: 1946, σελ.: 11, 23, 27 και 40.

³⁶³ Για την μετάβαση του Τσιακμάκ από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:66 -121, 150 και 206.

19 Μαΐου 1919, δηλαδή από την ημέρα της εισόδου του Μουσταφά Κεμάλ στην Σαμψούντα, διεξάγουμε ένα πόλεμο ελευθερίας. Οι μάχες μας στο στρατιωτικό πεδίο καθώς και στα πεδία της πολιτικής, δικαιοσύνης, οικονομίας και υγείας, μας εξασφάλισαν μια απόλυτη και επιτυχημένη απελευθέρωση»³⁶⁴. Επισκιάζοντας το γεγονός ότι η νέα εθνική δομή στην ανατολική χώρα ήταν έργο της μουσουλμανικής άρχουσας συμμαχίας (καριερίστες, μεσαία τάξη, γαιοκτήμονες, θρησκευτικοί αρχηγοί) και όχι αποκλειστικά των καριεριστών, ο κύκλος του Κεμάλ υποστήριξε ότι αυτοί είχαν οδηγήσει, υπό την ηγεσία του Κεμάλ, την χώρα στην νικηφόρα πορεία της στον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και είχαν ανοίξει τον δρόμο για την Συνθήκη της Λοζάννης: «Σκεφτείτε τις μαύρες ημέρες της συνθηκολόγησης στην Τουρκία. Και σκεφτείτε ότι, με σκοπό να αντιμετωπιστεί η άσχημη κατάσταση, το μεγάλο Τουρκικό Έθνος συμάχησε και αντιμετώπισε τους μεγάλους κινδύνους κάτω από την ηγεσία του Μεγάλου Γκαζί (σ.σ. πολεμιστή, εννοεί τον Μουσταφά Κεμάλ). Αναλογιστείτε τις μεγάλες συνέπειες της τελικής επιτυχίας. (...) Αποτελεί παρελθόν η Λοζάννη; Όχι, αποτελεί ένα νέο και μεγάλο σημείο εκκίνησης για το μέλλον»³⁶⁵. Σύμφωνα με αυτή την τοποθέτηση, η Συνθήκη της Λοζάννης είχε εξασφαλίσει τα εθνικά σύνορα και εντός αυτών των συνόρων ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του διεκδικούσαν την εξουσία στο όνομα του εκδυτικισμού και του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών: «(...) Δεν είναι αρκετή η απομάκρυνση του εχθρού από την πατρίδα. Μετά την απελευθέρωση η χώρα θα πρέπει να εργαστεί και να προχωρήσει σε μεταρρυθμίσεις»³⁶⁶. Επίσης, με την Συνθήκη της Λοζάννης η Τουρκία είχε δεσμευτεί ότι θα εκσυγχρόνιζε τις κοινωνικοοικονομικές δομές της σύμφωνα με τα δυτικά, καπιταλιστικά πρότυπα³⁶⁷.

Σύμφωνα με την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, οι δομές της χώρας έπρεπε να εκσυγχρονιστούν με βάση τα δυτικά πρότυπα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του θεωρούσαν ότι αποτελούσαν μια μικρή πλειοψηφία στην χώρα η οποία είχε την εμπειρία του δυτικού πολιτισμού και η οποία είχε το καθήκον να οδηγήσει την χώρα στον εκδυτικισμό: «Όταν απελευθερώθηκε η χώρα από τον εχθρό

³⁶⁴ Απόσπασμα από ομιλία του Ρεσίτ Γκαλίπ στο Yener Oruç, *Atatürk'ün Fikir Fedaisi ...*, σελ.: 302. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁶⁵ Απόσπασμα από τοποθετήσεις του Γιουνούς Ναντί στο Yunus Nadi, *Cumhuriyet ...*, σελ.:73-74 και 81.

³⁶⁶ Τοποθέτηση του στενού συνεργάτη του Μουσταφά Κεμάλ, Ιμπραχίμ Σουρρεγιά Γιγιήτ. Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü (30 Χρόνια με τον Ατατούρκ, η Ιστορία του Ιμπραχίμ Σουρρεγιά Γιγιήτ)*, Κωνσταντινούπολη:2006, σελ.: 129-134.

³⁶⁷ Για το συγκεκριμένο ζήτημα αναφορά έχει πραγματοποιηθεί παραπάνω καθώς αναφερθήκαμε στην Συνθήκη της Λοζάννης. Για εκτενέστερη αναφορά βλπ. Baskın Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:218-219 και Seydi Çelik, *Devlet ve Asker ...*, σελ.:88.

και κάποιοι χαιρόταν επειδή νόμιζαν ότι όλα είχαν τελειώσει, ακούσαμε και πάλι την δική του φωνή (σ.σ. εννοεί την φωνή του Κεμάλ): Η νίκη δεν μας εξασφαλίζει το μέλλον. Πρέπει να αναλογιστούμε τις ανάγκες της πατρίδας. Το νέο καθεστώς με τους επαναστατικούς νόμους και οικονομικούς όρους πρόσθεσε στον σύγχρονο πολιτισμό μια νέα κοινωνία η οποία απλώνεται από την Δύση στην Ανατολή: Το μεγάλο Τουρκικό Έθνος! Όμως είχαν επιτευχθεί όλα; Δυστυχώς όχι. (Ο Κεμάλ) έλεγε ότι έπρεπε να εμπεδώσουμε και να σταθεροποιήσουμε την επανάσταση. (...) Ομιλώντας την ίδια γλώσσα με τον Γκαζί (σ.σ. εννοεί τον Κεμάλ), το *Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα μελετά την όλη κατάσταση μέσα σε αυτά τα πλαίσια και οδηγεί το έθνος σε πρόοδο*³⁶⁸.

Οι συνεργάτες του Κεμάλ συχνά προσέφευγαν στον κοινωνικό δαρβινισμό για να τονίσουν ότι στην διεθνή πολιτική σκηνή υπήρχαν δυο κατηγορίες κρατών, αυτά που επέλεγαν να αναπτυχθούν εκσυγχρονίζοντας τις κοινωνικοοικονομικές τους δομές και αυτά που δεν κινούνταν προς αυτή την κατεύθυνση. Σύμφωνα με τους ίδιους, με βάση τις αρχές της κοινωνικής εξέλιξης η τελευταία κατηγορία κρατών ήταν καταδικασμένη να οπισθοχωρήσει στην παγκόσμια πολιτική σκηνή³⁶⁹. Μέσα στα πλαίσια του κοινωνικού δαρβινισμού ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον ανταγωνισμό των εθνών, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος στις τοποθετήσεις της υπογράμμισε το γεγονός ότι ο εκδυτικισμός ήταν το κατάλληλο μέσο το οποίο θα εξάλειφε τις κοινωνικές ανισότητες στην διεθνή και εσωτερική πολιτική σκηνή και θα εξασφάλιζε την ευμάρεια όλων των τούρκων πολιτών: «Πρέπει να διανύσουμε σε δέκα χρόνια την απόσταση που διάνυσαν (σ.σ στο πεδίο του εκσυγχρονισμού) τα δυτικά έθνη σε εκατό χρόνια. Για αυτό θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε σωστά τον χρόνο και να καταβάλλουμε μεγάλες προσπάθειες. (...) Πρέπει να εφαρμόσουμε τις καινοτομίες της ρεπουμπλικανικής επανάστασης μια ώρα αρχύτερα»³⁷⁰. Οι συνεργάτες του Κεμάλ θεωρούσαν ότι

³⁶⁸ Η έμφαση στην *καθοδήγηση* του Κεμάλ και του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος είναι αξιοσημείωτη. Αποσπάσματα από τοποθέτηση του Γιουνούς Ναντί στο Yunus Nadi, *Cumhuriyet ...*, σελ.:41-43. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

³⁶⁹ Το έργο του καθηγητή Μουσταφά Σεκίμπ Τουντς με τίτλο "Η Ιδέα της Προόδου" το οποίο γράφτηκε κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας αντικατοπτρίζει τον κοινωνικό δαρβινισμό ο οποίος διακατέχει τις τοποθετήσεις του Κεμάλ και των συντρόφων του. Στο συγκεκριμένο έργο, ο Σεκίμπ Μπέη μέσα από ιστορικές και φιλοσοφικές αναλύσεις και με ιδιαίτερη μνεία στο έργο του Δαρβίνου καταβάλλει προσπάθειες να αποδείξει ότι η πρόοδος και όχι ο συντηρητισμός και η εμμονή στο παρελθόν, είναι αυτό που θα εξασφαλίσει την συνέχεια και την ευμάρεια κάθε έθνους. Με ιδιαίτερη έμφαση στο φιλοσοφικό υπόβαθρο της Αναγέννησης και γραμμένο με την καλύτερη δυνατή χρήση της τουρκικής γλώσσας, το έργο "Η Ιδέα της Προόδου" στο σύνολο του αποτελεί ένα από τα βασικά και αντιπροσωπευτικά εγχειρίδια του κεμαλισμού. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Şekib Tunç, *Terakki Fikri (Η Ιδέα της Προόδου)*, Κωνσταντινούπολη: 2000.

³⁷⁰ Αποσπάσματα από τις τοποθετήσεις του Μουσταφά Νετζατί ο οποίος ανέλαβε διάφορα υπουργεία στις κυβερνήσεις Ινονού. Βλπ. Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı*

κατέβαλλαν προσπάθειες για να εξαλείψουν το χάσμα που επικρατούσε ανάμεσα στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της χώρας τους και αυτή του δυτικού κόσμου στα πλαίσια πάντα του εκδυτικισμού. Από αυτή την άποψη, η τουρκική επανάσταση σύμφωνα με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος ήταν πιο σημαντική από την γαλλική και ρωσική και τονιζόταν το γεγονός ότι μπορούσε να αποτελέσει παράδειγμα για τα υπανάπτυκτα κράτη³⁷¹: «Γιατί η Τουρκία ανήκει στους Τούρκους; Διότι σε αυτά τα εδάφη εξεγέρθηκε ένα νέο έθνος το οποίο πέταξε από πάνω του την σκόνη της ιστορίας, επανέκτησε τα βήματα του πολιτισμού και εμπέδωσε με όλες τις εκφάνσεις του τον σύγχρονο πολιτισμό. (...) Εμείς (σ.σ. εννοεί το τουρκικό έθνος) δεν ήρθαμε στον κόσμο χθες. Στην ιστορία της ανθρωπότητας αφήσαμε το στίγμα μας και αποτελέσαμε παράδειγμα»³⁷².

Στο πεδίο του εκσυγχρονισμού ο Κεμάλ και οι σύντροφοι ακολούθησαν μια ιδιόρρυθμη στρατηγική³⁷³. Αν και αναγνώριζαν το γεγονός ότι η κοινωνία τους δεν ήταν εξοικειωμένη με τις δυτικές δομές και τους δυτικούς θεσμούς, προωθούσαν αρχικά την εισαγωγή αυτών των δομών και των θεσμών στην χώρα (πολλές φορές αντέγραφαν τις δυτικές δομές και τους δυτικούς θεσμούς) και πίστευαν ότι εφόσον πραγματοποιούταν η εισαγωγή τους θα ακολουθούσε αυτομάτως η εξοικείωση της κοινωνίας με αυτούς: «(...) Κάποια ημέρα αν μαθαίνατε ότι εφευρέθηκε στην Ευρώπη ένα πολύ σπουδαίο όπλο, θα είχατε ενδιασμούς για την εισαγωγή του στην χώρα επειδή δεν θα είχατε εκπαιδευμένους στρατιώτες να το χειριστούν; Και φυσικά όχι! Θα εισάγατε το όπλο και θα εκπαιδεύεται τους στρατιώτες»³⁷⁴.

Mustafa Necati (Ένας Πολιτικός στην Περίοδο της Δημοκρατίας, ο Μουσταφά Νετζατί), Άγκυρα: 1999, σελ.:95 και 173.

³⁷¹ Επίσης βλπ. Mustafa Eski, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet ...*, σελ.:24.

³⁷² Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γιουνούς Ναντί στο Yunus Nadi, *Cumhuriyet ...*, σελ.:106. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁷³ Υπήρχαν περιπτώσεις που ο εκδυτικισμός και οι πολιτικές πρωτοβουλίες που έπρεπε να ληφθούν στα πλαίσια του, δημιουργούσαν προστριβές στους κόλπους της κεμαλικής ιεραρχίας. Συνήθως, φιλόδοξα νεαρά μέλη της ιεραρχίας τα οποία στόχευαν να αναδειχθούν μέσα από σημαντικές πολιτικές πρωτοβουλίες, συγκρούονταν με τους πιο έμπειρους συνεργάτες του Κεμάλ. Υπήρχαν περιπτώσεις που τα νεαρά μέλη είχαν έρθει αντιμέτωποι με τον ίδιο τον Κεμάλ. Αναφέρουμε ενδεικτικά την σύγκρουση του Ρεσίτ Γκαλίπ με τον Υπουργό Παιδείας και καθηγητή του Μουσταφά Κεμάλ, Εσάτ Μπέη. Ο Γκαλίπ κατηγορήσε τον Υπουργό Παιδείας για έλλειψη πρωτοβουλιών και αποφασιστικότητας. Ο Κεμάλ υπερασπίστηκε τον καθηγητή του και συγκρούστηκε με τον ίδιο. Αναλυτικότερα βλπ. Ari İnan, *Tarihe Tanıklık ...*, σελ.:111-112.

³⁷⁴ Απόσπασμα από διάλογο του Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούρτ με τον Μουσταφά Κεμάλ. Το παράδειγμα στο οποίο προσφεύγει ο Μποζκούρτ είναι αξιοσημείωτο. Αποδεικνύει την κληρονομιά της νέας δημοκρατίας από την Αυτοκρατορία της περιόδου του Τανζιμάτ. Βλπ. Mehmet Akzambak, *Devrimci Adalet Bakani ...*, σελ.:192.

Σύμφωνα με τον Κεμάλ και τους συντρόφους του ο εκδυτικισμός των κοινωνικοοικονομικών δομών έπρεπε να δρομολογηθεί μέσα από τον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών δομών της χώρας: «Η αιτία της υπανάπτυξης του τουρκικού και μουσουλμανικού στοιχείου σε αντίθεση με το μη μουσουλμανικό στοιχείο της Αυτοκρατορίας είναι η παιδεία. (...) Η πραγματική και σωστή κατεύθυνση για τα έθνη είναι η κοσμική παιδεία. (...) Ο στρατός που θα εμποδίσει την είσοδο του κατακτητή στην χώρα θα δημιουργηθεί στην συνέχεια. Εξασφάλιση της υγείας και της παιδείας και η προώθηση του πολιτισμού και της προόδου (...)»³⁷⁵. Τα παραδοσιακά θρησκευτικά σχολεία καθώς και όλες οι παραδοσιακές δομές και κοσμοθεωρίες χαρακτηρίζονται από τους ίδιους ως άνευ σημασίας εφόσον δεν μπορούν να υιοθετήσουν τον φορέα του σύγχρονου, δυτικού πολιτισμού, δηλαδή την σύγχρονη παιδεία: «Οι πολιτικοί λόγοι που οδήγησαν σε οπισθοδρόμηση το τουρκικό έθνος το οποίο επί αιώνες προόδευε, είναι η ανάμειξη των θρησκευτικών και πολιτικών ζητημάτων και ο συντηρητισμός. Για αυτό τον λόγο το κοσμικό ιδεώδες κατέχει την πρωτοκαθεδρία στους νόμους της επανάστασης. (...) Σε περίπτωση που το δυνατό πνεύμα της επανάστασης πάψει να συγκρούεται με το ξεπεσμένο πνεύμα του συντηρητισμού, δεν θα είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί η πρωτοκαθεδρία του έθνους στην παγκόσμια σκηνή (...)»³⁷⁶. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος τόνιζε ότι οι ουλεμά –θρησκευτικοί λειτουργοί- δεν είχαν πλέον να προσφέρουν τίποτα στο θρησκευτικό πεδίο καθώς και σε αυτό του εκσυγχρονισμού των κοινωνικοοικονομικών δομών: «Υπάρχουν ιερές αρχές όπως η εθνική κυριαρχία, η ελευθερία και η δημοκρατία. Υπάρχουν επικίνδυνα μικρόβια τα οποία με την δράση τους και τα διάφορα μέσα επιχειρούν να επισκιάσουν αυτές τις αρχές (...)»³⁷⁷.

Ο κύκλος του Κεμάλ κατέβαλλε προσπάθειες για την νομιμοποίηση του πολυπόθητου εκσυγχρονισμού μέσα από τις επιταγές του Ισλάμ: «(Η οπισθοδρόμηση) δεν οφείλεται στην θρησκεία. Οφείλεται στους ουλεμά και στους σουλτάνους που έθεσαν την θρησκεία στην υπηρεσία των μοναρχών. (...) Ο κατάλληλος δρόμος για απαλλαγή από την απραξία είναι η τόνωση της μουσουλμανικής πίστης. Εκείνος (σ.σ. αναφέρεται στον Προφήτη), διδάσκει ότι η συγκέντρωση των μουσουλμάνων σε ένα κράτος δεν εξασφαλίζει την ενότητα τους. (...) Το Ισλάμ βασικά σημαίνει εκσυγχρονισμός. (...) Τον

³⁷⁵ Αποσπάσματα από τοποθετήσεις του Ρεσίτ Γκαλίπ στο *Yener Oruç, Atatürk'ün Fikir Fedaisi ...*, σελ.:50 και 66-67.

³⁷⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.: 77-78.

³⁷⁷ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Ρετζέπ Πέκερ στο βήμα της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης. Ο χαρακτηρισμός "επικίνδυνα μικρόβια" είναι αξιοσημείωτος καθώς ο Πέκερ με αυτόν αναφέρεται στους ουλεμά, θρησκευτικούς αρχηγούς και σε όλα τα συντηρητικά στοιχεία της χώρας. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:14. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

εκσυγχρονισμό τον πραγματοποίησε ο Ιερός Προφήτης πριν από δεκαετίες (...). Ο Προφήτης Μωάμεθ ήρθε στον κόσμο για να εκσυγχρονίσει την θρησκεία του Προφήτη Αβραάμ και να διορθώσει το έργο του Προφήτη Χριστού (...)»³⁷⁸. Παράλληλα, δόθηκε μεγάλη έμφαση στην θέση ότι δεν υπήρχαν περιθώρια για *iċti̇hat*, δηλαδή για επανεξέταση των επιταγών του Ισλάμ υπό το πρίσμα των νέων συνθηκών και των μοντέρνων καιρών. Υποστηρίζοντας την αδυναμία μιας σύγχρονης επανερμηνείας του Ισλάμ, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του ισχυρίστηκαν ότι οι ουλεμά δεν είχαν να προσφέρουν τίποτα στην σύγχρονη κοινωνία.: «(...) Είναι αδύνατον για το Τουρκικό Έθνος να προσφύγει σε έναν νόμο ο οποίος ορίστηκε από έναν Άραβα νομικό του μεσαίωνα σύμφωνα με τις τοπικές ανάγκες της δεδομένης ιστορικής συγκυρίας. Δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτός ο νόμος επειδή το επιβάλλει ο Άραβας. (...) Δυστυχώς κάποιοι νομικοί του Ισλάμ δεν έχουν απαλλαχτεί από αυτή την ιδέα. (...) Δεν ήταν δυνατόν να εκσυγχρονιστεί το Ισλάμ επειδή δεν υπήρχαν περιθώρια για νέες ερμηνείες (...)»³⁷⁹.

Σύμφωνα με την ιδεολογική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος ο εκδυτικισμός αποτελούσε μονόδρομο για την χώρα. Η ηγεσία του κόμματος μοιραζόταν την πεποίθηση ότι σε περίπτωση που το κόμμα δεν προωθούσε αποφασιστικά τον εκδυτικισμό, θα εμφανίζονταν άλλοι πολιτικοί παράγοντες οι οποίοι θα οδηγούσαν την χώρα προς την ίδια κατεύθυνση. Συμπεραίνουμε ότι το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα αποτελούσε ένα μέσο διεκδίκησης της εξουσίας για τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συντρόφους του. Σύμφωνα με τους ίδιους ο εκσυγχρονισμός έπρεπε να προωθηθεί για να εκπληρωθεί ο ιστορικός ρόλος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος: «Πιστεύω ότι θα επιτύχουμε (σ.σ. αναφέρεται στον εκδυτικισμό). Φίλοι μου, σε περίπτωση που χάναμε στον εθνικό αγώνα και παραμέναμε υπό ξένη κατοχή η κατεύθυνση μας και ο αγώνας μας θα ήταν λανθασμένος; Ακολουθούσαμε ένα ιερό ιδανικό. Θα έπαιρναν

³⁷⁸ Απόσπασμα από το έργο του Τζελάλ Νουρί Ιλερί με τίτλο "Η Τουρκική Επανάσταση". Το συγκεκριμένο έργο αποτελεί ένα από τα ιδεολογικά εγχειρίδια του κεμαλισμού. Σε αυτό το έργο, το οποίο γράφτηκε στα τέλη της δεκαετίας 20', ο Ιλερί καταβάλλει προσπάθειες για να δώσει στις μεταρρυθμίσεις του Λαϊκού Κόμματος τον χαρακτήρα της "τουρκικής αναγέννησης". Η συσχέτιση του εκσυγχρονισμού με το έργο του Προφήτη Μωάμεθ είναι αξιοσημείωτη. Δια μέσου αυτής της συσχέτισης επιχειρείται η εξασφάλιση του ισλαμικού πλαισίου αναφοράς και η νομιμοποίηση του μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Celal Nuri İleri, *Türk İnkılabı (Η Τουρκική Επανάσταση)*, Κωνσταντινούπολη: 2000, σελ.: 15, 119 και 300. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁷⁹ Απόσπασμα από τοποθετήσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης Μεχμέτ Εσάτ Μποζκούρτ ο οποίος προώθησε τον εκσυγχρονισμό στις δομές της δικαιοσύνης. Βλπ. Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı ...*, σελ.: 179 και 199.

εκείνη την ιερή σημαία αυτοί που θα μας ακολουθούσαν και θα προχωρούσαν. Η κατεύθυνση που ακολουθούμε σήμερα είναι αυτή»³⁸⁰.

Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος χαρακτήριζε ως “απειλή” για την νέα Τουρκική Δημοκρατία, όσους αντιτίθονταν στις πολιτικές τους και κυρίως στον εκδυτικισμό που πρότεινε η ίδια: «(...) Οι επαναστάσεις οδηγούν τις κοινωνίες σε ευτυχία. Όσοι τους αντιστέκονται είναι καταδικασμένοι στην ήττα. Η ετοιμότητα για την επανάσταση και η υπεράσπιση της αποτελεί την ευτυχία της Τουρκικής Δικαιοσύνης»³⁸¹. Για την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, η νέα δημοκρατία και το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα που προωθούσε η ίδια, υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, ταυτίζονταν. Και χαρακτήριζαν αυτή την ταύτιση ως “τουρκικό ιδεαλισμό” (türk mefkureciliği): «Η πιο σίγουρη, σωστή πρόοδος μπορούσε να επιτευχθεί μονάχα υπό την σωστή καθοδήγηση ενός αρχηγού (şef). Η αρχηγία αντλεί την νομιμοποίηση της όχι από την βασιλεία ή από το σύνταγμα αλλά από το γεγονός ότι έχει υποστεί πολλές σκληρές δοκιμασίες πάνω στην γη της πατρίδας. Μόνο ένας τέτοιου είδους αρχηγός μπορεί να οδηγήσει τα έθνη με ταχύτητα στην πρόοδο. Ως άμεση συνέπεια αυτής της πραγματικότητας ο Τουρκικός Ιδεαλισμός είναι “ρεπουμπλικανικός”»³⁸².

Το ρεπουμπλικανικό mefkure (ιδανικό) για την αρχηγία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος σηματοδοτούσε την μεγαλύτερη ρήξη στην ιστορία του τόπου. Ο ιδεαλισμός της νέας δημοκρατίας ήταν αυτός ο οποίος έδωσε τέλος στην μοναρχία και άνοιξε τον δρόμο στην πολιτική για τους “διακεκριμένους ηγέτες” (münevverler) του τόπου. Μετά την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης το 1925, η münevver (διακεκριμένη) τάξη υπό την καθοδήγηση του şef (αρχηγού) και του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, οδηγούσε ανενόχλητη πλέον και με αποφασιστικότητα τον τόπο στον εκσυγχρονισμό (εκδυτικισμό): «Το Τουρκικό Έθνος το οποίο ξύπνησε από λήθαργο αιώνων μετά τον Πόλεμο της Απελευθέρωσης (σ.σ. αναφέρεται στην περίοδο 1918-1922), υπό την καθοδήγηση του μεγάλου αρχηγού πραγματοποίησε κάποιες μεταρρυθμίσεις. Κατά την άποψη μας με αυτές τις μεταρρυθμίσεις απέδειξαν σε ποιο σύστημα πολιτισμού ανήκει η πατρίδα. Μπορούμε να πούμε με ακρίβεια ότι αυτό το σύστημα είναι ο “Πολιτισμός

³⁸⁰ Απόσπασμα από ομιλία του Ινονού στο βήμα της εθνοσυνέλευσης. Αναλυτικότερα βλπ. *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:81-91.

³⁸¹ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Μποζκούρτ. Υπογραμμίζουμε την έμφαση στους “αντίπαλους της επανάστασης” καθώς και το “καθήκον” της δικαιοσύνης να υπερασπιστεί την επανάσταση. Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı ...*, σελ.: 171. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

³⁸² Απόσπασμα από βαρυσήμαντη τοποθέτηση του Γκαλίπ στο Yener Oruç, *Atatürk'ün Fikir Fedaisi ...*, σελ.:77.

της Ευρώπης”. (...) Αυτός ο πολιτισμός επικρατεί σε ολόκληρο τον κόσμο»³⁸³. Η οποιαδήποτε αμφισβήτηση της ρεπουμπλικανικής αρχής και της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας αντιμετωπίζεται ως αμφισβήτηση του πολιτικού ρόλου της *münevver* τάξης, δηλαδή των “διακεκριμένων ηγετών” και συνεπώς του ίδιου του εκδυτικισμού: «Κάποιοι από τους φίλους μου που βρίσκονται εδώ βίωσαν στο παρελθόν την αιχμαλωσία. (...) Όλοι μαζί είδαμε το τι φθορά μπορεί να προκαλέσει ο στρατός του Χαλίφη. Ανατριχιάζουμε όταν γίνεται λόγος για αυτόν τον στρατό. Ολόκληρο το έθνος ανατριχιάζει. *Κύριοι, διαθέτουμε το προνόμιο να αποτύχουμε σε ένα πεδίο και να δώσουμε ελπίδες και δύναμη στον στρατό του Χαλίφη; Μπορούμε να συγχωρέσουμε ένα τέτοιο λάθος;*»³⁸⁴. Παράλληλα, η οποιαδήποτε αναφορά στην μοναρχία αντιμετωπιζόταν εχθρικά και εκλαμβανόταν ως μια απειλή στην νέα Τουρκική Δημοκρατία³⁸⁵.

2. Αναζητώντας τον “πατριώτη” και “εθνικιστή” πολίτη της νέας δημοκρατίας

Για την νέα διακεκριμένη (*münevver*) ηγετική τάξη της νέας δημοκρατίας η οποία προωθούσε το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος υπό την ηγεσία του αρχηγού (*şef*) Μουσταφά Κεμάλ, ο εκδυτικισμός ήταν ζωτικής σημασίας για την επιβίωση της νέας εθνικής δομής. Σύμφωνα με τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του, η εθνική ενότητα και ο εθνικός – τουρκικός χαρακτήρας της νέας δημοκρατίας εξαρτιόταν από τον δυτικό χαρακτήρα. Αυτή η ταύτιση του εκδυτικισμού με τον τουρκικό εθνικισμό έχει τις ρίζες της στην πολιτική σχολή του Ζιγιά Γκιόκάλπ. Αν και η αναλυτική εξέταση της πολιτικής σκέψης του Γκιόκάλπ βρίσκεται εκτός των πλαισίων της συγκεκριμένης μελέτης, θεωρούμε σημαντικό να υπογραμμίσουμε τις

³⁸³ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γιουνούς Ναντί στο Yunus Nadi, *Cumhuriyet ...*, σελ.:124.

³⁸⁴ Το κάλεσμα σε επαγρύπνηση της *münevver* τάξης έναντι της απειλής του στρατού του Χαλίφη και σε ότι αντιπροσωπεύει αυτός ο στρατός είναι αξιοσημείωτος. Απόσπασμα από λόγο του Ινονού στην εθνοσυνέλευση. Βλπ. αναλυτικότερα στο *CHP Grup Toplantısı ...*, σελ.:81-91. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁸⁵ Βλπ. το ίδιο. Θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι οι συνεργάτες του Κεμάλ βρίσκονταν συνεχώς σε σύγκρουση με την διανοήση της Κωνσταντινούπολης. Από τις τοποθετήσεις τους και σύμφωνα με αυτά που τονίσαμε παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι οι ίδιοι είχαν την πεποίθηση ότι αποτελούσαν την νέα ιντελιγκέντσια της χώρας, η οποία οδηγούσε την χώρα στον εκδυτικισμό. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η αναδυόμενη διανοήση της Άγκυρας δεν επιθυμούσε να επισκιάζεται ο δικός της ρόλος από την διανοήση της Κωνσταντινούπολης, η οποία είχε κληρονομηθεί από την αυτοκρατορική περίοδο. Ενδεικτικά βλπ. σχετική τοποθέτηση του Ρετζέπ Πέκερ από το βήμα της εθνοσυνέλευσης στο *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:509

βασικές τοποθετήσεις του οι οποίες αποτέλεσαν βάση για το πολιτικό πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος.

Ο Γκιόκαλπ ο οποίος συνέβαλλε στην εδραίωση του τουρκικού εθνικισμού και υπήρξε μέλος του Λαϊκού Κόμματος μέχρι το τέλος της ζωής του, υποστήριζε ότι η Τουρκία μπορούσε να μετεξελιχθεί σε ένα δυτικό κράτος και να αποτελέσει κομμάτι του δυτικού πολιτισμού. Η άποψη του ότι η εθνική κουλτούρα (*hars*) και κυρίως η θρησκεία και η πολιτισμική ταυτότητα δεν αποτελούσε εμπόδιο για την συμμετοχή της Τουρκίας στον δυτικό πολιτισμό (*bati medeniyeti*), αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος: «Όταν έγινε κανόνας η αντικατάσταση του ανατολίτικου πολιτισμού από τον δυτικό πολιτισμό, η Τουρκία αναγκάστηκε να εμπεδώσει αυτή την πραγματικότητα. Επομένως, ο Οθωμανικός πολιτισμός, ο οποίος βρισκόταν μέσα στα πλαίσια του ανατολίτικου πολιτισμού αναγκαστικά θα εγκαταλειφθεί. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, θα αναδυθεί η τουρκική κουλτούρα μαζί με το Ισλάμ και ο δυτικός πολιτισμός θα αντικαταστήσει τον ανατολίτικο πολιτισμό. Το καθήκον του τουρκισμού είναι η αποκάλυψη της τουρκικής κουλτούρας στα λαϊκά στρώματα και η εισαγωγή του δυτικού πολιτισμού στην εθνική κουλτούρα»³⁸⁶.

Μέσα στα πλαίσια του συνδυασμού της κουλτούρας (*hars*) και του πολιτισμού (*medeniyet*), ο Γκιόκαλπ υποστήριζε την αρχή ενός εθνικού τουρκικού κράτους που θα βασίζεται στο τουρκικό έθνος και αυτή η τοποθέτηση του, όπως είδαμε άλλωστε παραπάνω, αποτέλεσε την βάση του προγράμματος και της δράσης του Κεμάλ και των συντρόφων του. Σύμφωνα με τους ίδιους, το εθνικό τουρκικό κράτος θα ήταν απαλλαγμένο από τον κληρικότισμό, την θεοκρατία και η μοναδική πηγή νομιμοποίησης θα ήταν η εθνική κυριαρχία: «(...) Ο Τουρκισμός είναι ο βοηθός του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Το Λαϊκό Κόμμα έδωσε την κυριαρχία στο έθνος. *Ονόμασε το κράτος μας "Τουρκία" (Türkiye) και τον λαό μας "Τουρκικό Έθνος" (Türk Milleti)*. Μέχρι την επανάσταση της Ανατολής (σ.σ. αναφέρεται στην ίδρυση της νέας εθνικής δομής κατά την περίοδο 1920-1923), το κράτος μας, το έθνος μας και η γλώσσα μας ονομαζόταν "Οθωμανική". Ο όρος "Τουρκικό" δεν χρησιμοποιούταν. Κανένας δεν τολμούσε να δηλώσει "Τούρκος". (...) Η αρχική οργάνωση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, ο Σύλλογος της Απελευθέρωσης της Ανατολής και της Ρούμελης, υπό την ηγεσία και την καθοδήγηση του μεγάλο λυτρωτή Μουσταφά Κεμάλ Πασά, απελευθέρωσε την

³⁸⁶ Βλπ. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları (Οι Αρχές του Τουρκισμού)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:38.

χώρα και έδωσε τα πραγματικά ονόματα τους στο κράτος μας, στο έθνος μας και στην γλώσσα μας. Ακόμη, απελευθέρωσε την πολιτική μας από τον απολυταρχισμό και τις ξένες επιρροές. Μπορούμε να πούμε το εξής: Ο Σύλλογος της Απελευθέρωσης της Ανατολής και της Ρούμελης άθελα του εφάρμοσε το πρόγραμμα του τουρκισμού»³⁸⁷.

Για τον Γκιόκαλπ και την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος η τουρκική γλώσσα αποτελούσε το βασικό στοιχείο της τουρκικής κουλτούρας (hars), δηλαδή της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Η εθνική γλώσσα και κυρίως η διάλεκτος της Κωνσταντινούπολης θεωρούταν ως βασικό στοιχείο της εθνικής ενότητας της νέας δημοκρατίας: «Με σκοπό να δημιουργήσουμε την εθνική μας γλώσσα θα πρέπει να αγνοήσουμε την ύπαρξη της Οθωμανικής γλώσσας. Θα πρέπει να αποδεχθούμε την Τουρκική Γλώσσα η οποία αποτελεί την βάση της λαϊκής λογοτεχνίας και να μάθουμε να γράφουμε και να ομιλούμε όπως οι κυρίες της Κωνσταντινούπολης»³⁸⁸. Εκτός από την εθνική γλώσσα, και η θρησκεία αποτελούσε ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία της τουρκικής κουλτούρας (hars). Μέσα στα πλαίσια της νέας δημοκρατίας, για τον Γκιόκαλπ, τον Κεμάλ και τους συντρόφους τους, η θρησκεία – το Ισλάμ- έπρεπε να ακολουθεί και να εξυπηρετεί τις επιταγές του hars. Ο Γκιόκαλπ ονόμασε αυτή την άποψη “Τουρκισμός στην Θρησκεία” (Dinde Türkçülük): «Ο Τουρκισμός στην Θρησκεία σημαίνει μετάφραση των θρησκευτικών βιβλίων και προσευχών στα τούρκικα. Ένα έθνος το οποίο δεν κατανοεί το περιεχόμενο των θρησκευτικών βιβλίων δεν μπορεί να γνωρίσει την πραγματική φύση της θρησκείας. Εφόσον δεν κατανοεί αυτά που λένε οι θρησκευτικοί λειτουργοί δεν μπορεί να έχει ευχαρίστηση στις τελετουργίες. Ο Προφήτης διέταξε την απαγγελία του Κορανίου στην εθνική γλώσσα. (...) Οι Τούρκοι αντλούν μεγάλη ευχαρίστηση από τις δοξασίες που απαγγέλλονται στα τούρκικα»³⁸⁹.

Ιδιοποιούμενοι τις απόψεις του Γκιόκαλπ, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του, δηλαδή η διακεκεριμένη (münevver) τάξη της νέας κοσμικής δημοκρατίας, εδραίωσαν την δική τους πολιτική γραμμή σε σχέση με την θρησκεία. Η θρησκεία για τους συνεργάτες του Κεμάλ, είχε δυο βασικά χαρακτηριστικά: Από την μια ήταν ένα από τα βασικά συνεκτικά στοιχεία της κουλτούρας (hars) και από την άλλη αποτελούσε ένα προσωπικό ζήτημα που αφορούσε κυρίως την ζωή μετά τον θάνατο. Σύμφωνα με τους ίδιους η θρησκεία αφορούσε την προσωπική και όχι την δημόσια σφαίρα και την πολιτική: «Η θρησκεία εισέρχεται στην εθνική ταυτότητα δια μέσου της γλώσσας. Η

³⁸⁷ Βλπ. Το ίδιο, σελ.: 162-163. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

³⁸⁸ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:120.

³⁸⁹ Βλπ. Το ίδιο, σελ.:155.

θρησκεία είναι ένα εθνικό στοιχείο. Η θρησκεία δεν μπορεί να διαχωριστεί από την εθνότητα»³⁹⁰. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος αντιμετώπισε όλες τις θρησκείες ως ξεχωριστές φιλοσοφικές σχολές, που αναζητούσαν απαντήσεις για την μεταθανάτια ζωή και στόχευαν στην εξασφάλιση της ηθικής τάξης στον κόσμο, την οποία οι συνεργάτες του Κεμάλ θεωρούσαν πολύ σημαντική. Για τους ίδιους, η θρησκεία ήταν το κατάλληλο συνεκτικό στοιχείο το οποίο μπορούσε να κρατήσει την κοινωνία σε "τάξη": «Ο Locke (...) υποστηρίζει ότι η κοινωνία δημιούργησε τον Θεό (...). Η κοινωνία δημιουργώντας τον Θεό προσπάθησε να δώσει τέλος στον ανθρωπινό εγωκεντρισμό και να δημιουργήσει μια ηθική τάξη. (...) Η ευτυχία των ανθρώπων εξαρτάται όχι από μια θεϊκή δύναμη ή ένα ιδανικό αλλά από την κοινωνική ζωή και τάξη»³⁹¹. Εκτός από την θρησκεία, τα υπόλοιπα στοιχεία της κοινωνικής συνοχής και εθνικής ενότητας της τουρκικής κουλτούρας (hars) ήταν η εθνική αισθητική, η εθνική φιλοσοφία, η εθνική ιστορία και η εθνική ηθική³⁹².

Μέσα στα πλαίσια της νέας δημοκρατίας, για τον Κεμάλ και τους συντρόφους του, η αποδοχή του δυτικού χαρακτήρα της δημοκρατίας και της τουρκικής κουλτούρας (hars) θα σχηματοποιήσει τον υπάκουο πολίτη ο οποίος πρέπει να είναι ταυτόχρονα "πατριώτης" (vatanperver) και "εθνικιστής" (milliyetperver). Οι ίδιοι, με τον όρο "πατριώτης" όριζαν τον τούρκο πολίτη ο οποίος θεωρούσε ως ύψιστο καθήκον του να υπηρετεί την πατρίδα και να υπακούει στις εντολές της κυβέρνησης. Με τον όρο "εθνικιστής" αναφερόταν στον τούρκο πολίτη, ο οποίος ανεξάρτητα από την "ράτσα", την θρησκεία και το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο είχε μεγαλώσει, θεωρούσε τον εαυτό του μέλος του μεγάλου τουρκικού έθνους. Με αυτό τον τρόπο, στην νέα περίοδο ο τουρκικός εθνικισμός χρησίμευε στους συνεργάτες του Κεμάλ εφόσον, εξασφάλιζε την εθνική ενότητα, την κοινωνική συνοχή και την υπακοή του πολίτη στις πολιτικές πρωτοβουλίες και αποφάσεις της Άγκυρας. Με άλλα λόγια, ο τουρκικός εθνικισμός ταυτιζόταν με την εθνική συνοχή και την υπακοή στις πρωτοβουλίες του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και συνεπώς της κυβέρνησης της νέας δημοκρατίας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι συνεργάτες του Κεμάλ τόνιζαν ότι όλοι οι πολίτες της νέας δημοκρατίας, έπρεπε να συνειδητοποιήσουν το καθήκον τους απέναντι στο κράτος τους και την σημασία της εθνικής ενότητας και να αναγνωρίσουν αυξημένα καθήκοντα στο κράτος προς επίτευξη αυτής της ενότητας. Σύμφωνα πάλι με τους

³⁹⁰ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γκαλίπ στο Yener Oruç, *Atatürk'ün Fikir Fedaisi ...*, σελ.:219.

³⁹¹ Βλπ. Mustafa Şekib Tunç, *Terakki ...*, σελ.:186.

³⁹² Αναλυτικότερα βλπ. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün ...*, σελ.:122-151.

ίδιους, το κράτος έπρεπε να εξασφαλίσει την "τουρκοποίηση" (türkleştirme) των πολιτών του: «(...) Πιστεύω ότι το βασικό καθήκον (της τουρκικής κυβέρνησης) είναι η δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών και προϋποθέσεων για την ένταξη στο τουρκικό στοιχείο όσων το επιθυμούν (...). Στα άτομα ή στις ομάδες που το επιθυμούν θα πρέπει να καλλιεργηθεί η τουρκική εθνική συνείδηση. (...) Εβραΐε, για να ενταχθείς στο τουρκικό στοιχείο (...) τουρκοποίησε το όνομα σου, μίλα τούρκικα, τουρκοποίησε τουλάχιστον ένα κομμάτι των δοξασιών σου, στείλε τα παιδιά σου στα τούρκικα σχολεία, αναμείζου στις υποθέσεις της χώρας, συναναστρέψου με Τούρκους, αποχωρήσου την κοινοτική συνείδηση, πράξε το καθήκον σου στο πεδίο της εθνικής οικονομίας (...).»³⁹³.

Για την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, ο "πατριώτης" (vatanperver) και ο "εθνικιστής" (milliyetperver) πολίτης της νέας δημοκρατίας, σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο έπρεπε να ξεπεράσει τις ταξικές και κοινωνικές διαφορές και να συνεργαστεί με τον συμπολίτη του για την πρόοδο της τουρκικής κουλτούρας (hars) μέσα στον ευρωπαϊκό πολιτισμό (Avrupa Medeniyeti). Η έμφαση στην συνεργασία των διάφορων κατηγοριών εργασίας του τουρκικού λαού (Türk Halkı), είχε τις ρίζες της στην πολιτική σκέψη του Γκιόκαλπ και αντικατοπτριζόταν άλλωστε στην επίσημη ονομασία του κόμματος του Κεμάλ και των συντρόφων του: Ρεπουμπλικανικό (Cumhuriyet) Λαϊκό (Halk) Κόμμα (Partisi). Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, ο λαϊκός χαρακτήρας του κόμματος και της νέας δημοκρατίας, ο οποίος βρισκόταν σε άμεση σχέση με τον κορπορατισμό που πρότεινε ο Γκιόκαλπ, έπρεπε να εγγυάται τον δυτικό και εθνικό χαρακτήρα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και της Τουρκικής Δημοκρατίας εφόσον η συνεργασία των διάφορων αυτόνομων κοινωνικών

³⁹³ Βλπ. Tekin Alp, *Tekin Alp ve Türkleştirme (Η Τουρκοποίηση και ο Τεκίν Αλπ)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.: 29 και 59-61. Εβραΐος στην καταγωγή, ο Αλπ στηρίχθηκε στην πολιτική σκέψη του Γκιόκαλπ και κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας κάλεσε όλες τις μειονότητες και όλα τα εθνικά στοιχεία της νέας δημοκρατίας να ενταχθούν στο ενιαίο Τουρκικό Έθνος. Φυσικά, υπό το φως των προαναφερθέντων θα πρέπει να υπογραμμιστεί το εξής σημείο: Αν και έτσι αντιλαμβάνονταν οι σύντροφοι του Κεμάλ την εθνική ενότητα της νέας περιόδου, δεν λειτουργούσε αποκλειστικά και πραγματοποιούσε κάλεσμα σε κάθε τούρκο πολίτη που ήθελε να αποδεχθεί την ενιαία, κοσμική τουρκική ταυτότητα που βασιζόταν στην κοινή τουρκική γλώσσα, στο ιδεώδες της κοινής πατρίδας και στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, οι ίδιοι οι συνεργάτες διατηρούσαν μια επιφυλακτική στάση σε ότι αφορά τις μειονότητες και τους κουρδικής καταγωγής τούρκους πολίτες. Οι συνεργάτες του Κεμάλ, μέσα από την ιστορική εμπειρία των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, θεωρούσαν ότι οι μειονότητες και οι κουρδικοί πληθυσμοί ήταν αυτοί οι οποίοι "πρόδωσαν" το κράτος τους και συνεργάστηκαν με τις ξένες δυνάμεις. Συγκεκριμένα, οι ίδιοι χαρακτήριζαν την στάση των μειονοτήτων κατά την οθωμανική περίοδο ως κράτος εν κράτη. Αυτή η τοποθέτηση είναι ταυτόσημη με την πολιτική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και την συναντούμε στους λόγους και τις επισημάνσεις του Κεμάλ και των συντρόφων του. Ενδεικτικά βλπ. σχετική τοποθέτηση του Ινονού από το βήμα της εθνοσυνέλευσης στο *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:117.

μονάδων ήταν εφικτή με βάση το γεγονός ότι το κοινό συμφέρον τις συνένωνε. Με άλλα λόγια, η νέα δημοκρατία αναζητούσε την οικονομική ευμάρεια και την κοινωνική της ισορροπία (την εθνική ενότητα) μέσα από τον κορπορατισμό που πρότασσε ο Γκιόκαλπ σε αντιδιαστολή με τον οικονομικό φιλελευθερισμό και τον κομμουνισμό: «Οι Τούρκοι αγαπούν την ελευθερία και την ανεξαρτησία. Δεν μπορούν να γίνουν κομμουνιστές. Όμως αγαπούν και την ισότητα και δεν μπορούν να παραμείνουν ατομιστές. Αυτό που συμβαδίζει με την τουρκική κουλτούρα είναι ο σολινταρισμός. Η ιδιοκτησία είναι ωφέλιμη εφόσον εξυπηρετεί την κοινωνική συνεργασία. Δεν είναι σωστές οι προσπάθειες κατάργησης της ιδιοκτησίας από τους κομμουνιστές και τους σοσιαλιστές. Οι ιδιοκτησίες οι οποίες δεν συμβαδίζουν με την κοινωνική συνεργασία και ισορροπία μπορούν να καταργηθούν. (...) Μαζί με την ιδιοκτησία θα πρέπει να υπάρχει και η δημόσια κτήση. Η υπεραξία η οποία παράγεται από την κοινωνία δεν είναι έργο ενός ατόμου αλλά ανήκει στην κοινωνία»³⁹⁴.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το ιδανικό (*mefkure*) πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η νέα δημοκρατία, σύμφωνα με την διακεκριμένη (*münevver*) τάξη του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος (ο *şef* – οδηγός Μουσταφά Κεμάλ και οι καριερίστες στην πλειοψηφία τους σύντροφοι του), είχε δυο παραμέτρους. Από την μια, δινόταν έμφαση στην ένταξη της τουρκικής κουλτούρας (του τουρκικού *hars*) στον δυτικό πολιτισμό (*medeniyet*). Από την άλλη, υπογραμμιζόταν η σημασία του πατριώτη (*vatanperver*) και εθνικιστή (*milliyetperver*) πολίτη, δηλαδή της ανάγκης ύπαρξης εθνικής ενότητας. Αυτοί οι δυο παράμετροι του *mefkure*, δηλαδή του ρεπουμπλικανικού ιδανικού, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι για την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος αυτό που είχε σημασία ήταν η εξασφάλιση του δυτικού χαρακτήρα και της εθνικής ενότητας της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας. Από αυτή την άποψη και όπως άλλωστε τονίστηκε επανειλημμένα στην παρούσα ενότητα, για την ηγεσία του κόμματος τα επιτεύγματα στα πολεμικά μέτωπα, η Συνθήκη Λοζάννης και όσα διαδραματίστηκαν μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 20', αποτελούσαν μονάχα το σημείο έναρξης της πολιτικής της δράσης. Αυτό άλλωστε αποδείχθηκε από τις ιστορικές εξελίξεις που διαδραματίστηκαν κατά την δεκαετία του 30' και οι οποίες μελετούνται διεξοδικά στην συνέχεια της μελέτης μας.

³⁹⁴ Βλπ. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün ...*, σελ.:159.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ (1930-1938)

I. Η ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΣΕ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

A. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 30'

Την άνοιξη του 1930 η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος ήταν αντιμέτωπη με τον εσωτερικό αντίκτυπο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Όπως έχουμε δει στην προηγούμενη ενότητα, εκτός από μια μικρή ομάδα καριεριστών και επιχειρηματιών η οποία συνεργαζόταν με το ξένο κεφάλαιο και ήλεγχε την κοινωνικοπολιτική ζωή της Τουρκίας, σχεδόν όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες της χώρας βίωναν τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης η οποία έκανε αισθητή την παρουσία της στην κοινωνική ζωή³⁹⁵.

Η μείωση των εξαγωγών³⁹⁶, τα χρέη³⁹⁷ και η σπέκουλα³⁹⁸, δηλαδή οι άμεσες συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, συνδυάζονται με τις επιπτώσεις της λανθάνουσας

³⁹⁵ Ο Hobsbawm για την παγκόσμια κρίση η οποία έμεινε γνωστή στην ιστορία ως "το μεγάλο κραχ", τονίζει τα εξής: «(...) Η βαθιά επίδραση που είχε η παγκόσμια οικονομική κατάρρευση στην περίοδο του Μεσοπολέμου πάνω στην ιστορία του εικοστού αιώνα. (...) Η δραματική ύφεση της βορειοαμερικανικής βιομηχανικής οικονομίας σύντομα απλώθηκε (...)». Βλπ. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων, ο Σύντομος 20ός αιώνας (1914 – 1989)*, Αθήνα 1997, σελ.: 116 και 123. Οι επισημάνσεις του Hobsbawm ισχύουν και για την περίπτωση της Τουρκίας. Η οικονομική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του '20 είχε βαθιά επίδραση πάνω στην ιστορία της μονοκομματικής περιόδου της χώρας.

³⁹⁶ Ο Ογκιάρ τονίζει ότι το 1930 σημειώθηκε δραματική πτώση στις οικονομικές συναλλαγές της Τουρκίας με το εξωτερικό. Η μείωση των εισαγωγών και των εξαγωγών ήταν αξιοσημείωτη. Η εξαγωγή διάφορων προϊόντων (σιτάρι, βαμβάκι, διάφορα φρούτα) η οποία αποτελούσε σημαντική πηγή πλούτου για τη χώρα διακόπηκε σταδιακά και οι τάξεις που εξαρτιόνταν από το εμπόριο βρέθηκαν αντιμέτωπες με τις συνέπειες της παγκόσμιας κρίσης. Αναλυτικότερα βλπ. Osman Okyar, *Devletçilik Kavramı (Ο Όρος του Κρατισμού)*, *The Economic Journal*, Μάρτιος 1965, σελ.:98-111 στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik Vazfisi (Ο Κρατισμός του Κόμματος μας)*, Κωνσταντινούπολη: 1995, σελ.:190. Ο Πόντος, τα παράλια της Μικράς Ασίας και της Μεσογείου υπήρξαν οι περιοχές οι οποίες βίωσαν σε μεγαλύτερο βαθμό τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Αυτές οι περιοχές είχαν ανεπτυγμένα δίκτυα συναλλαγών με το εξωτερικό. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, σελ.: 363-364. Ο Γεράσιμος τονίζει ότι η έλλειψη εργατικού δυναμικού και τεχνικής υποδομής έδωσε διαστάσεις στην οικονομική κρίση που αντιμετώπιζε η χώρα από τα τέλη του 1929. Βλπ. Stefanos Yerasimos, *Azgelmişlik Sürecinde ...*, σελ.:120

κοινωνικής δομής η οποία είχε πάρει σάρκα και οστά κατά την πρώτη δεκαετία της διακυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος. Ήδη από τα τέλη του 1929 η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος είχε βρεθεί αντιμέτωπη με τη δυσαρέσκεια ολόκληρης σχεδόν της κοινωνίας η οποία αναζητούσε την άμεση αντιμετώπιση των τεράστιων οικονομικών προβλημάτων³⁹⁹.

Πιο συγκεκριμένα, στα αστικά κέντρα η μεσαία τάξη⁴⁰⁰ και οι εργάτες⁴⁰¹ βίωναν σε καθημερινή βάση τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Στην περιφέρεια οι γαιοκτήμονες, οι θρησκευτικοί ηγέτες και οι αγρότες κατέβαλλαν επίπονες προσπάθειες για να εξασφαλίσουν το κέρδος και το μεροκάματο τους σε μια πολύ δύσκολη ιστορική συγκυρία⁴⁰².

Από τη σκοπιά της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος, πέρα από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, η κατάσταση δεν ήταν καθόλου εύκολη και στην πρωτεύουσα της

³⁹⁷ Πολλοί ήταν οι πολίτες οι οποίοι αναγκάζονταν να δανειστούν από τους τοκογλόφους για να αντιμετωπίσουν την υψηλή φορολογία της κυβέρνησης. Για την υψηλή φορολογία και γενικότερα για τους παράγοντες της κρίσης βλπ. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (Οι Κρίσεις στην Οικονομία της Τουρκίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:65 και 70.

³⁹⁸ Η Καζγκάν υπογραμμίζει τον ρόλο της σπέκουλας και των φαινομένων της κερδοσκοπίας στην εμφάνιση της οικονομικής κρίσης. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde ...*, σελ.:57-59.

³⁹⁹ Στις αρχές της δεκαετίας του '30 στη γενική γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος έφθαναν εκθέσεις οι οποίες υπογράμιζαν την παραπάνω επισήμανση. Ενδεικτικά βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (Τα Απομνημονεύματα Κατά την Περίοδο της Συνταγματικής Μοναρχίας, τη Μονοκομματική και Πολυκομματική Περίοδο)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:479-487.

⁴⁰⁰ Ο Εμρέντζε διευκρινίζει ότι οι έμποροι, οι οποίοι βίωσαν πρώτοι τις επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης εξαιτίας των συναλλαγών τους με το εξωτερικό, "μετέφεραν" την κρίση στο εσωτερικό. Βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Firkası (Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:64-65.

⁴⁰¹ Σε περίοδο οικονομικής κρίσης οι εργάτες στα αστικά κέντρα βρέθηκαν αντιμέτωποι με τη μείωση των μισθών τους και με την αύξηση των ωρών εργασίας. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 68. Για την εκμετάλλευση των εργατών και γενικότερα για τις επιπτώσεις της κρίσης επίσης βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet Firkası 1930 (Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)* στο *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm (Η Πολιτική Σκέψη στη Σύγχρονη Τουρκία Κεμαλισμός)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:214. Ο Öztürk τονίζει ότι στις αρχές της δεκαετίας του '30 σε ολόκληρη την επικράτεια τα καφενεία ήταν γεμάτα με άνεργους. Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve İktidar (Το Καφενείο και η Εξουσία)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.: 367-368.

⁴⁰² Ενδεικτικά βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.: 63. Αγγλική έκθεση της περιόδου αναφέρει ότι κατά τη διάρκεια μιας επίσκεψης του σε διάφορες περιοχές της δυτικής Τουρκίας, ο Μουσταφά Κεμάλ εντυπωσιάστηκε από το μέγεθος της οικονομικής κρίσης που αντιμετώπιζαν οι γαιοκτήμονες και οι αγρότες. Βλπ. FO.424/274, p.5, No.5 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα) 1919-1938*, Έβδομος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.:141-142. Στις εφημερίδες αυτής της περιόδου, μεταξύ άλλων υπογραμμίζεται η ανάγκη εξασφάλισης γης για τους ακτήμονες αγρότες. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 11/5/1931, σελ.:6. Ο Εμρέντζε τονίζει ότι εξαιτίας της οικονομικής κρίσης πολλοί αγρότες δανειστήκαν από τους τοκογλόφους και στη συνέχεια έχασαν τη γη τους. Βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...* στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:214.

νέας δημοκρατίας, την Άγκυρα. Όπως τονίστηκε προηγουμένως, η ηγεσία ήταν αντιμέτωπη με τη διάσπαση που πραγματοποιείτο στους κόλπους της ηγεσίας ενώ, παράλληλα, μια μερίδα γραφειοκρατών διατηρούσε τις αποστάσεις της από τον εκδυτικισμό και τους χειρισμούς της κυβέρνησης Ινονού⁴⁰³. Η συγκυρία της οικονομικής κρίσης άνοιγε τον δρόμο για την αποξένωση μιας μερίδας καριεριστών και επαγγελματιών από την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος⁴⁰⁴.

Όπως τονίστηκε στη δεύτερη ενότητα, ο ίδιος ο πρωθυπουργός Ινονού και ο στενός κύκλος συνεργατών του διατηρούσαν τις αποστάσεις τους από τη μερίδα των γραφειοκρατών οι οποίοι είχαν συνάψει "συμμαχία" με μια μερίδα επιχειρηματιών και το ξένο κεφάλαιο. Παράλληλα, το γεγονός ότι από τα τέλη της δεκαετίας του '20 το κυβερνητικό έργο του Ινονού βρισκόταν σε αδιέξοδο, αποτελεί μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα η οποία εκφραζόταν ακόμη και από τον στενό κύκλο του προέδρου Κεμάλ⁴⁰⁵. Συγκεκριμένα, κάποιες από τις δομές της διακυβέρνησης οι οποίες είχαν εισαχθεί από τη Δύση κατά τη δεκαετία του '20 δυσλειτουργούσαν⁴⁰⁶, ενώ τα δαπανηρά

⁴⁰³ Ο Αϊντεμίρ τονίζει ότι στα τέλη της δεκαετίας του '20 η κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος διατηρούσε τις αποστάσεις της από τον πρωθυπουργό Ινονού. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek ...*, σελ.:372.

⁴⁰⁴ Οι άσχημες συνθήκες της καθημερινότητας των δασκάλων στο μεγαλύτερο αστικό κέντρο της δημοκρατίας, στην Κωνσταντινούπολη, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δίνει ο Κιουτσούκ, το 1931 υπήρχαν 225 φθισικοί δάσκαλοι ενώ την ίδια περίοδο τον Τύπο απασχολούσαν οι ειδήσεις για αυτοκτονίες δασκάλων. Σύμφωνα με τον Τύπο, οι δάσκαλοι οδηγούνταν στην αυτοκτονία εξαιτίας των άσχημων συνθηκών επιβίωσης. Βλπ. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler (Θεωρίες για την Τουρκία)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:134

⁴⁰⁵ Ο ίδιος ο πρόεδρος Κεμάλ και οι στενοί συνεργάτες του, όπως ο Κιλίτς Αλί, ο Ρετζέπ Ζουχτού και ο Φουάτ, οι οποίοι συνεργάζονταν με το ξένο κεφάλαιο, κατά διαστήματα κατέκριναν την πολιτική γραμμή της κυβέρνησης Ινονού. Αναλυτικότερα βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:91 και Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar (Αναμνήσεις από τον Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:392.

⁴⁰⁶ Στα απομνημονεύματα του Ογκιάρ αναφέρεται σε μια συζήτηση του στενού κύκλου του Κεμάλ στα τέλη Ιουλίου 1930. Σε αυτή τη συζήτηση ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του συμφώνησαν στο γεγονός ότι οι κυβερνητικές και δικαστικές δομές ήταν προβληματικές. Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:94-101. Η δυσλειτουργία των δομών της δικαιοσύνης και τα παράπονα του λαού ήταν ένα ζήτημα στο οποίο ήταν επικεντρωμένο το ενδιαφέρον του Τύπου και της κυβέρνησης. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 11/5/1931, σελ.:6 και Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti ...*, σελ.:479-487. Παράλληλα με τη δυσλειτουργία των δομών της δημοκρατίας, θα πρέπει να επισημάνουμε και την απραξία των δομών του Λαϊκού Κόμματος στα τέλη της δεκαετίας του '20. Αναφέροντας σχετικά, ο Αϊντεμίρ τονίζει ότι το κόμμα το οποίο δεν είχε καταφέρει να μετεξελιχθεί σε κόμμα του λαού, ελεγχόταν από μια γραφειοκρατική κλίκα και από κάποιους τοπικούς παράγοντες που είχαν ως στόχο την προώθηση των συμφερόντων τους. Έντονη ήταν επίσης η έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση (ηγεσία, γραμματεία) και στις τοπικές οργανώσεις του κόμματος. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek ...*, σελ.: 363-364. Ο Γιλμάζ τονίζει ότι το Λαϊκό Κόμμα είχε ταυτιστεί με τον γραφειοκρατικό μηχανισμό. Βλπ. Murat Yılmaz, *Η Μονοκομματική Περίοδος, το ΡΛΚ, ο Κεμαλισμός και ο Φιλελευθερισμός στο Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:191. Στην απραξία της κομματικής δομής αναφέρεται ο Γκιριτλιόγλου στο Fahir Giritlioğlu, *Türkiye'nin*

έργα τα οποία προωθούσε η κυβέρνηση μέσα στα πλαίσια του εκδυτικισμού και της ενίσχυσης της ασφάλειας της χώρας, ενέτειναν τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης⁴⁰⁷. Στην κοινωνία η κυβέρνηση Ινονού λοιπόν, στα τέλη της δεκαετίας του '20, είχε θέσει ένα σημαντικό ερώτημα: Πώς θα εξασφαλιζόταν η συνέχεια του κυβερνητικού έργου σε μια περίοδο που η κοινωνία ασφυκτιούσε και επικρατούσε στον λαό η πεποίθηση ότι η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος με τους λανθασμένους χειρισμούς της έδινε μεγαλύτερες διαστάσεις στα προβλήματα του λαού⁴⁰⁸;

Tarihinde CHP'nin Mevkii (Η Θέση του ΡΛΚ στην Ιστορία της Τουρκίας), Πρώτος Τόμος, Άγκυρα: 1965, σελ.:87.

⁴⁰⁷ Με σκοπό να καλύψει τα έξοδα των μεγάλων δημοσίων έργων, όπως λ.χ. η δημιουργία σύγχρονου σιδηροδρομικού δικτύου και ο εκσυγχρονισμός των δομών της διακυβέρνησης, η κυβέρνηση επέβαλε αύξηση φόρων η οποία προκάλεσε τη δυσανασχέτηση ολόκληρης της κοινωνίας. Αναλυτικότερα βλπ. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde ...*, σελ.:57-59, 65 και 70, Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:366, Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:302-303, "Cumhuriyet" στις 11/5/1931, σελ.:6. Ας σημειωθεί ότι ο κύκλος του Ινονού κατέβαλε προσπάθειες για να υπερασπιστεί την αναγκαιότητα των δαπανηρών έργων με το αιτιολογικό ότι συνέβαλλαν στην ενίσχυση της ασφάλειας και στην προώθηση του εκδυτικισμού. Ενδεικτικά βλπ. άρθρο του Γιουνούς Ναντί στην "Cumhuriyet" στις 27/4/1931, σελ.:1. Επίσης, άρθρο του Νετζμεττίν Σαντίκ στην "Akşam" στις 9/9/1930 στο *Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1927-1931*, Δεύτερος Τόμος, Άγκυρα:1995, σελ.:387-388. Ο ίδιος ο Ινονού, στον περίφημο λόγο της Σεβάστειας στον οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω, στις 30/8/1930, μεταξύ άλλων τόνιζε τα εξής: «Η ασφάλεια της Σμύρνης εξαρτάται από το γεγονός ότι ο κάτοικος της Σεβάστειας έχει τη δυνατότητα να ανταποκριθεί στο κάλεσμα της μέσα σε ένα εικοσιτετράωρο. (...) Ο σιδηρόδρομος και οι ναυτικές συγκοινωνίες είναι η εγγύηση της ενότητας της πατρίδας. (...) Για το εθνικό κράτος η ανάγκη για σιδηρόδρομο είναι ζήτημα εθνικής ενότητας, εθνικής άμυνας και εθνικής ανεξαρτησίας (...)». Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Βλπ. 75. *Yolda Düşünceler, Tartışmalar (Οι Σκέψεις και οι Συζητήσεις στην 75η Επέτειο της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 1999, σελ.:23-31.

⁴⁰⁸ Ο γραμματέας του Μουσταφά Κεμάλ, Χασάν Ριζά Σογιάκ, στα απομνημονεύματα του αναφέρεται σε μια τοποθέτηση του Κεμάλ στις αρχές του 1930. Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Σογιάκ, ο Κεμάλ, εκφράζοντας τον προβληματισμό του για τις δύσκολες συνθήκες της καθημερινότητας που αντιμετώπιζε η κοινωνία, του ανέφερε ότι ο λαός επιθυμούσε να αναλάβει πρωτοβουλίες ο ίδιος: «Παιδί μου, πλήττω! Όπου και αν πάμε ακούμε παράπονα. Παντού επικρατεί φτώχεια. Συναντούμε πολύ λίγα ευχάριστα νέα. Δυστυχώς η κατάσταση της χώρας είναι δύσκολη. Εξαιτίας των αναποτελεσματικών διακυβερνήσεων του παρελθόντος η χώρα οδηγήθηκε σε αδιέξοδο. Οι γραφειοκράτες μας είναι αναποτελεσματικοί. Και ο λαός (...) παρασέρνεται από δεισιδαιμονίες. Ξέρεις τι με στεναχωρεί περισσότερο; Το γεγονός ότι ο λαός μας τα περιμένει όλα από τους κυβερνώντες. Για αυτό τον λόγο ο λαός περιμένει από εμένα να αναλάβω πρωτοβουλίες (...)». Όπως έχω ήδη επισημάνει (...) η αντιμετώπιση της κρίσης εξαρτάται από τις πρωτοβουλίες αποφασιστικών, μορφωμένων, έμπειρων πολιτικών και φυσικά από τον χρόνο». Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Βλπ. Hasan Riza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:388-392. Το καλοκαίρι του 1930 ο Κεμάλ σε συνάντηση του με βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος τόνισε ότι η λαϊκή απογοήτευση για το κυβερνητικό έργο ήταν πλέον δεδομένη και ότι υπήρχε ανάγκη για την αντιμετώπιση της. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:462-469. Την περίοδο που πραγματοποιούσε τις παραπάνω τοποθετήσεις ο Κεμάλ, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος, ο οποίος είχε επωφεληθεί από τη χαλάρωση της λογοκρισίας που είχε επιβάλει η κυβέρνηση μετά το 1925, έστρεψε τα πυρά του κατά του κυβερνητικού έργου. Η περίπτωση της εφημερίδας "Yarın" η οποία κυκλοφόρησε στα τέλη του 1929 είναι χαρακτηριστική. Η "Yarın" αντιπολιτευόταν το Λαϊκό Κόμμα και το παράδειγμα της ακολούθησε η "Son Posta" η οποία κυκλοφόρησε στις 26/7/1930. Αναλυτικότερα για τον Τύπο της περιόδου βλπ. Alpay Kabacalı, *Türk*

Τα προαναφερθέντα δείχνουν ότι στα τέλη της δεκαετίας του '20 η νέα δημοκρατία ήταν αντιμέτωπη με δύο βασικά αλληλένδετα προβλήματα: Από τη μια, υπήρχε ο εσωτερικός αντίκτυπος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης⁴⁰⁹. Ταυτόχρονα η προβληματική κοινωνική δομή που είχε δημιουργηθεί κατά τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος, όχι μόνο δεν βοηθούσε στην αντιμετώπιση και την εκτόνωση των προβλημάτων της οικονομικής κρίσης, αλλά αντίθετα υποβοηθούσε στη μεγέθυνση της επιρροής της κρίσης στο εσωτερικό της χώρας. Το περιεχόμενο μιας ανώνυμης προκήρυξης η οποία κυκλοφόρησε το 1930 στους δρόμους του Μπόντρουμ αποτυπώνει γλαφυρά τη δυσχερή κατάσταση: «Η ρεπουμπλικανική κυβέρνηση είναι αναποτελεσματική. Δεν αποδίδεται δικαιοσύνη. Ο λαός πεθαίνει από την πείνα. Ο καϊμακάμης και οι υπόλοιποι γραφειοκράτες είναι διεφθαρμένοι»⁴¹⁰. Για την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος λοιπόν, πέρα από την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης είχε τεθεί ένα ουσιώδες "πολιτικό" ερώτημα: Πώς θα εξασφαλιζόταν η νομιμοποίηση της νέας δημοκρατίας και της συνέχειας της παρουσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στην εξουσία εφόσον η κοινωνική δομή στη δημιουργία της οποίας συνέβαλλε το ίδιο, αμφισβητείτο κατάφωρα, με την εργαλιοποίηση της γραφειοκρατικής τάξης να είναι πια κενή περιεχομένου⁴¹¹;

Basininda Demokrasi (Η Δημοκρατία στον Τουρκικό Τύπο), Άγκυρα: 1994. Από την πλευρά της, η κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες για να αποσιωπήσει τη "Yarın" η οποία εξασφάλισε μεγάλη αναγνωσιμότητα μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Αναλυτικότερα βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (Η Εξουσία και το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα με Ντοκουμέντα)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:167-168 και *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:100. Οι συλλήψεις και οι παραπομπές στη δικαιοσύνη των δημοσιογράφων και όσων τοποθετούνταν κατά της κυβέρνησης, ήταν η συνηθισμένη αντιμετώπιση της αντιπολίτευσης από την κυβέρνηση. Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:439. Αναφερόμενος σε αυτή την περίοδο ο Μπασάρ κάνει λόγο χαρακτηριστικά για "εξουσία η οποία θέτει εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου". Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:299-301.

⁴⁰⁹ Με σκοπό να αντιμετωπίσει τη λαϊκή δυσαρέσκεια, η κυβέρνηση Ινονού προσέφευγε σε διοικητικά και αστυνομικά μέτρα. Αναλυτικότερα βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci ...*, σελ.:387-388

⁴¹⁰ Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:359.

⁴¹¹ Η κατάργηση του Νόμου Περί Αποκατάστασης της Τάξης (1925) το 1929 θα πρέπει να θεωρηθεί το πρώτο βήμα της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος ως προς αυτή την κατεύθυνση. Σε μια ιστορική συγκυρία που η ηγεσία του κόμματος θεωρούσε εξασφαλισμένη την επικράτηση της στο πολιτικό πεδίο της χώρας, σε αντίθεση με την πολιτική των σκληρών μέτρων του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '20, αναζητούσε νέους τρόπους για να εξασφαλίσει τη λαϊκή συγκατάθεση στο κυβερνητικό έργο. Στην αυτοπεποίθηση της ηγεσίας του κόμματος αναφέρεται και ο Κεϊντέρ στο *Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (Το Κράτος και Οι Τάξεις στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 2003, σελ.:134. Ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, ο Ατάι, στα απομνημονεύματά του, αναφερόμενος σε αυτή την περίοδο, μιλά για ανάγκη "ομαλοποίησης του καθεστώτος". Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:462-463. Αυτή τη θέση τη συμμαρτίζεται και ο Καραοσμάνογλου στο *Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politika'da 45. ...*, σελ.:90 και 92.

B. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Η ίδρυση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος

Από τις αρχές του 1930 το πρόβλημα που απασχολούσε τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του ήταν η ανάγκη ενίσχυσης της βάσης νομιμοποίησης της κυβέρνησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, εφόσον, όπως έχει διασαφηνιστεί παραπάνω, οι κυβερνήσεις Ινονού αναγκάζονταν να εξασφαλίσουν την προώθηση του εκδυτικισμού και της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο προσφεύγοντας σε διοικητικά και αστυνομικά μέτρα. Σε μια δύσκολη οικονομική συγκυρία κατά την οποία τα ευρύτερα τμήματα της κοινωνίας αμφισβητούσαν την ορθότητα των χειρισμών της κυβέρνησης, ο Κεμάλ και ο στενός κύκλος συνεργατών του αναζητούσαν νέους τρόπους εξασφάλισης της συγκατάθεσης των πολιτών για τη συνέχεια του κυβερνητικού έργου και διατήρησης της απόλυτης κυριαρχίας του κόμματος στο πολιτικό πεδίο⁴¹². Αυτή ήταν η άποψη που επικρατούσε στους ηγετικούς κόλπους του κόμματος μετά τη σχετική χαλάρωση των μέτρων αστυνόμευσης και την κατάργηση του Νόμου Περί Αποκατάστασης της Τάξης το 1929⁴¹³.

⁴¹² Ο Hobsbawm τονίζει τη σημασία της βάσης συναίνεσης μεταξύ των πολιτών σχετικά με την αποδοχή του κράτους και του κοινωνικού συστήματος. Ο ίδιος αναφέρεται στη "γενική συγκατάθεση" και στη "νομιμοποίηση". Βλπ. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων ...*, σελ.:179 και 181. Ο Heywood με τον όρο νομιμοποίηση αναφέρεται στην "πίστη στο δικαίωμα άσκησης εξουσίας". Ο ίδιος τονίζει ότι νεομαρξιστές θεωρητικοί ακολουθώντας τον Gramsci αναγνώρισαν ότι ο καπιταλισμός επιβιώνει εν μέρει χάρη στη δυνατότητα του να εξασφαλίζει πολιτική υποστήριξη. Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:298 και 302. Βασιζόμενοι σε αυτές τις επισημάνσεις τονίζουμε ότι, στις αρχές της δεκαετίας του '30, σε μια περίοδο που επικρατούσε η αμφιβολία ως προς την εξασφάλιση της πολιτικής υποστήριξης εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του έστρεψαν το βλέμμα προς την ενίσχυση της βάσης συναίνεσης.

⁴¹³ Στις 19/8/1930 ο αρθρογράφος της εφημερίδας "Akşam" Νετζμεττίν Σαντίκ πραγματοποίησε την εξής επισήμανση: «Έχει αυξηθεί ο αριθμός των δυσαρεστημένων. Δεν γνωρίζουμε το πού μπορεί να φτάσει η δυσaréσκεια τους». Ο προβληματισμός για την επισκίαση της βάσης νομιμοποίησης του καθεστώτος είναι αξιοσημείωτη. Από την πλευρά του, το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο επιθυμούσε να ενισχύσει τη βάση νομιμοποίησης του καθεστώτος, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να εξασφαλίσει τη συμμετοχή των πολιτών στις εκλογές που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν οι προσπάθειες που κατέβαλε η γραμματεία του κόμματος στις δημοτικές εκλογές του 1930. Αναλυτικότερα βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 240. Οι αγγλικές αναφορές της περιόδου επισημάνουν ότι η αποχή από τις κάλπες επισκίαζε τη βάση νομιμοποίησης του καθεστώτος. Ενδεικτικά βλπ. FO.424/273, p.111-112, No.127 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα) 1919-1938*, Έβδομος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.:125-127.

Με σκοπό να ενισχυθεί η βάση νομιμοποίησης του καθεστώτος και της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο, γνωρίζουμε ότι στις αρχές του καλοκαιριού του 1930 ο Κεμάλ προσέγγισε την ιδέα της εξασφάλισης της ελευθερίας της έκφρασης εντός του Λαϊκού Κόμματος⁴¹⁴. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, μέσα στο Λαϊκό Κόμμα θα επιτρεπόταν η δημιουργία μιας αντιπολιτευόμενης ομάδας η οποία θα εξέφραζε ελεύθερα αλλά ελεγχόμενα τις ενστάσεις της στις πρωτοβουλίες της κυβέρνησης Ινονού⁴¹⁵. Όμως, ο Κεμάλ αναγκάστηκε να αποκλείσει τη δημιουργία της αντιπολιτευόμενης ομάδας εξαιτίας της αντίθετης άποψης του πρωθυπουργού Ινονού. Λογικά, υπό το πρίσμα των όσων συνέβησαν κατά την περίοδο 1923-25, ο Ινονού θεώρησε ότι η δημιουργία της αντιπολιτευόμενης ομάδας θα έθετε σε κίνδυνο τη συνοχή και τη λειτουργία του κόμματος του καθώς επίσης και το κυβερνητικό έργο⁴¹⁶.

Αντιμέτωπος με την ένσταση του Ισμέτ Ινονού, ο Κεμάλ αναγκάστηκε να αλλάξει τακτική. Έτσι, προσέγγισε την ιδέα της δημιουργίας ενός συστήματος του κυρίαρχου κόμματος⁴¹⁷. Το πολιτικό μοντέλο το οποίο προωθούσε ο Κεμάλ θα εξασφάλιζε την

⁴¹⁴ Ο Κεμάλ ήταν ο πρώτος στην ηγεσία του κόμματος ο οποίος εξέφρασε τον προβληματισμό του για το ζήτημα της βάσης νομιμοποίησης. Όπως θα δούμε παρακάτω, η δημιουργία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος υπήρξε αποκλειστικά δική του πρωτοβουλία.

⁴¹⁵ Για την πρόταση της δημιουργίας αντιπολιτευόμενης ομάδας βλπ. Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:462 και Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:279. Ο πρόεδρος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Καζίμ ήταν ένθερμος υποστηρικτής της συγκεκριμένης ιδέας. Το καλοκαίρι του 1930, ο ίδιος διευκρίνισε στους φίλους του ότι ήταν έτοιμος να αναλάβει την ηγεσία της νέας αντιπολιτευόμενης ομάδας. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka Hatıraları (Οι Αναμνήσεις από την Περίοδο του Ελεύθερου Κόμματος)*, Κωνσταντινούπολη: 1994, σελ.:121-122. Θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο Κεμάλ προσέγγισε την ιδέα της δημιουργίας μιας αντιπολιτευόμενης ομάδας μέσα στο Λαϊκό Κόμμα. Η δημιουργία μιας τέτοιας ομάδας μέσα στο κόμμα θα εξυπηρετούσε τον βασικό στόχο του Κεμάλ, την ενίσχυση της βάσης νομιμοποίησης, και ταυτοχρόνως τη μετεξέλιξη της "αντιπολιτευόμενης δράσης" σύμφωνα με τις προτεραιότητες που θα καθόριζε η ηγεσία του κόμματος. Με αυτό τον τρόπο αποκλειόταν η ανάδυση ανεξάρτητου αντιπολιτευόμενου λόγου. Όπως θα δούμε στη συνέχεια αυτής της ενότητας, ο Κεμάλ παρέμεινε πιστός στην αρχή της "ελεγχόμενης αντιπολίτευσης" μέχρι το τέλος της ζωής του.

⁴¹⁶ Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι οι συνεργάτες του Κεμάλ, όπως ο πρόεδρος της βουλής Καζίμ και ο Φετχί Οκγιάρ, επέμεναν για τη δημιουργία της αντιπολιτευόμενης ομάδας και την ανάπτυξη της ελευθερίας έκφρασης στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος. Σύμφωνα με όσα αναφέρει στα απομνημονεύματά του ο Οκγιάρ, ο Κεμάλ, διευκρινίζοντας ότι ο Ινονού ήταν αντίθετος με τη συγκεκριμένη πρόταση, τους έπεισε ότι δεν επρόκειτο να δημιουργηθεί αντιπολιτευόμενη ομάδα μέσα στο κόμμα. Αναλυτικότερα βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:94-101. Λογικά, στην παραπάνω επιμονή των συνεργατών του Κεμάλ, καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η πεποίθηση ότι ήταν δυνατόν να τροποποιηθεί η κυβερνητική γραμμή με την επίδραση του κόμματος.

⁴¹⁷ Σχετικά με το σύστημα του κυρίαρχου κόμματος ο Heywood τονίζει τα εξής: «Τα συστήματα του κυρίαρχου κόμματος δεν πρέπει να συγχέονται με τα μονοκομματικά συστήματα, μολονότι έχουν ενίοτε παρόμοια χαρακτηριστικά. Ένα σύστημα κυρίαρχου κόμματος είναι ένα σύστημα κομματικού ανταγωνισμού, υπό την έννοια ότι η εξουσία διεκδικείται από έναν αριθμό κομμάτων σε τακτές λαϊκές εκλογές, αλλά κυριαρχεί ένα και μοναδικό μεγάλο κόμμα, το οποίο απολαμβάνει έτσι μακρές

κυριαρχία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό σκηνικό, ενώ παράλληλα θα του προσέδιδε τον δημοκρατικό χαρακτήρα που θα εξευμένιζε τις μάζες. Ο πρόεδρος Κεμάλ λοιπόν αντί να επιτρέψει στις αντιπολιτευόμενες τάσεις να “κακοφορμίσουν” απειλώντας την κυριαρχία του, τους παραχώρησε ένα ελεγχόμενο πάντα ζωτικό χώρο έκφρασης. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα θα συνέχιζε να βρίσκεται στην εξουσία. Όμως, στη νέα περίοδο θα δημιουργείτο με τις ευλογίες και τις κατευθυντήριες γραμμές του Κεμάλ ένα νέο αντιπολιτευόμενο κόμμα με φιλελεύθερο χαρακτήρα το οποίο θα ενίσχυε τη βάση νομιμοποίησης του καθεστώτος⁴¹⁸. Τον Αύγουστο του 1930, ο Κεμάλ ανέθεσε το έργο της δημιουργίας του νέου κόμματος στον στενό συνεργάτη του και πρέσβη της Τουρκίας στη Γαλλία, Φετχί Οκγιάρ⁴¹⁹. Με υπόδειξη του Κεμάλ, στο νέο κόμμα προσχώρησαν κορυφαία στελέχη του

περιόδους στην εξουσία. (...) Το βασικότερο χαρακτηριστικό του συστήματος του κυρίαρχου κόμματος είναι η τάση του να στρέφει το επίκεντρο της πολιτικής προσοχής από τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα κόμματα στον ανταγωνισμό ανάμεσα στις φράξιες στο εσωτερικό του κυρίαρχου κόμματος». Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:366-367.

⁴¹⁸ Ο Αγάογλου στα απομνημονεύματά του τονίζει ότι ο Κεμάλ από τις αρχές του 1930 προβληματιζόταν για τη δημιουργία ενός νέου κόμματος. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Κεμάλ ήθελε τη δημιουργία ενός αντιπολιτευόμενου συντηρητικού κόμματος. Ο Υπουργός Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά, ο οποίος πίστευε ότι η συντηρητική αντιπολίτευση θα έθετε σε κίνδυνο την πορεία του εκδυτικισμού, πρότεινε τη δημιουργία ενός ελεγχόμενου σοσιαλιστικού κόμματος σύμφωνα με το παράδειγμα του Κομμουνιστικού Κόμματος το οποίο ιδρύθηκε από τους συνεργάτες του Κεμάλ το 1920 και το οποίο μελετήσαμε στην πρώτη ενότητα. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:30-35. Η πρόταση του Κεμάλ όπως ιδρυθεί ένα συντηρητικό κόμμα δείχνει ότι, μέσα στα πλαίσια της ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος, ο ίδιος προτιμούσε να συμμετάσχουν στον πολιτικό διάλογο όσα στοιχεία αντιδρούσαν στην οικονομική πολιτική και στον εκδυτικισμό της κυβέρνησης. Η μυστική δράση αντιμετωπιζόταν ως ένα στοιχείο το οποίο έθετε σε κίνδυνο τη βάση νομιμοποίησης. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, την ίδια περίοδο, η γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος πληροφορούσε τις τοπικές οργανώσεις του κόμματος ότι προσεγγίζει θετικά τις αντίθετες πολιτικές απόψεις, με την προϋπόθεση αυτές να εκφράζονται δημοσίως. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:195-196.

⁴¹⁹ Κατά την περίοδο ίδρυσης του νέου κόμματος, το οποίο ύστερα από σχετική εισήγηση του Κεμάλ έλαβε την ονομασία “Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα” (*Serbest Cumhuriyet Fırkası*), ο Φετχί Οκγιάρ τόνισε τα εξής: «Όπως γίνεται κατανοητό από την ονομασία του, σε σύγκριση με το Λαϊκό Κόμμα, το κόμμα μας θα είναι αριστερό και θα έχει φιλελεύθερο, κοσμικό και ρεπουμπλικανικό χαρακτήρα». Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:475 και 481-482. Η διασύνδεση του φιλελευθερισμού με την Αριστερά είναι αξιοσημείωτη. Στην τοποθέτηση του Οκγιάρ, οι πολιτικές ελευθερίες αναλύονται υπό το πρίσμα της αριστερής ιδεολογίας και παρουσιάζονται ως ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του νέου κόμματος. Άλλωστε θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι πριν από την οριστικοποίηση της επίσημης ονομασίας του νέου κόμματος, στον κύκλο του Κεμάλ προτάθηκε να ονομαστεί το νέο κόμμα “Κόμμα Κοινωνικής Δημοκρατίας”. Βλπ. το ίδιο, σελ.:64-65. Η χρήση του όρου “κοινωνική δημοκρατία” σε μια περίοδο που είχε τεθεί υπό αμφισβήτηση η κοινωνική και οικονομική πολιτική της κυβέρνησης είναι αξιοσημείωτη. Οι πολιτικές ελευθερίες στις προγραμματικές και κομματικές τοποθετήσεις της αντιπολίτευσης αναλύονται παρακάτω.

Λαϊκού Κόμματος καθώς και στενοί του συνεργάτες⁴²⁰. Ο ίδιος ο Κεμάλ επιμελήθηκε και έδωσε το τελικό σχήμα στο σύντομο φιλελεύθερο πρόγραμμα του νέου κόμματος⁴²¹.

Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι στη δημιουργία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος συνέδραμε επίσης η ανάγκη εξωραϊσμού της εξωτερικής εικόνας της χώρας⁴²². Αναλυτικότερα, όπως είδαμε στη δεύτερη ενότητα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος ήταν επικεντρωμένη στα εσωτερικά δρώμενα της χώρας, ενώ η εξωτερική πολιτική είχε καθοριστεί από τα σημεία που είχαν συζητηθεί στο Συνέδριο της Λοζάννης καθώς επίσης και από τις προσπάθειες που κατέβαλλε η Άγκυρα για να εξασφαλίσει τα σύνορα της Ανατολής μέσα από στρατιωτικές επιχειρήσεις και από μια αμοιβαία συνεννόηση με την Αγγλία αναφορικά με τον καθορισμό των συνόρων με το Ιράκ. Στα τέλη της δεκαετίας του '20, με πρωτοβουλία του προέδρου Κεμάλ και του στενού του συνεργάτη, Υπουργού Εξωτερικών Τεβφίκ Ριουστού Αράς, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας άρχισε να

⁴²⁰ Η αδελφή του Κεμάλ, η Μακμπουλέ, η οποία συμμετείχε στην ίδρυση του νέου κόμματος, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα. Επίσης, στη λίστα των ιδρυτών του νέου κόμματος ξεχωρίζουν προσωπικότητες όπως ο Ρεσίτ Γκαλίπ και ο Νουρί Τζόνκερ (φίλος και συνεργάτης του Κεμάλ). Ο Ρεσίτ Γκαλίπ στη συνέχεια επέστρεψε στο Λαϊκό Κόμμα. Αναλυτικότερα βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:261, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:258-261, Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Κωνσταντινούπολη: 1998, σελ.:71 και Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı (Το Φαινόμενο του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος)*, Κωνσταντινούπολη: 1982, σελ.:56-64. Στο νέο κόμμα εντάχθηκαν συνολικά 13 βουλευτές οι οποίοι αποχώρησαν από το Λαϊκό Κόμμα. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.: 262-266 και Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:69. Ο Κεμάλ, ο οποίος δεν επιθυμούσε να χάσει τον έλεγχο των Τουρκικών Εστιών, εμπόδισε την προσχώρηση του αρχηγού τους, του Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ στο νέο κόμμα. Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.: 257. Ο Ουράν τονίζει ότι η επιλογή μιας μερίδας του στενού κύκλου συνεργατών του Κεμάλ στην ηγεσία του νέου κόμματος εξυπηρετούσε έναν συγκεκριμένο σκοπό: Τον έλεγχο του κόμματος από τον Κεμάλ. Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çök Parti ...*, σελ.:192-194. Το ίδιο τονίζει ο Σερτέλ στο *Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım (Τα Απομνημονεύματά Μου)*, Κωνσταντινούπολη: 1977, σελ.:192. Ο Ersoy τονίζει ότι πρόκειται για ελεγχόμενο κόμμα της αντιπολίτευσης και ότι το κράτος επιθυμούσε να δώσει σχήμα στην αντιπολίτευση. Βλπ. Tolga Ersoy, *Serbest Parti ve Kubilay (Το Ελεύθερο Κόμμα και ο Κουμπιλάι)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji Sözlüğü (Το Λεξικό της Επίσημης Ιδεολογίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:598-599.

⁴²¹ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:261.

⁴²² Γνωρίζουμε ότι τις ημέρες που ιδρύοταν το νέο κόμμα ο Κεμάλ έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την εικόνα της χώρας του στο εξωτερικό. Ο ίδιος, επεξηγώντας την υποστήριξη του στην ίδρυση του νέου κόμματος, διευκρίνισε στους συνεργάτες του ότι υπήρχε ανάγκη για βελτίωση της εικόνας της χώρας στο εξωτερικό. Με αυτή την άποψη συμφωνούσε και ο πρωθυπουργός Ινονού. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:64. 492, Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:93, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:245-246, Μουράτ Γυλάζ, *Η Μονοκομματική Περίοδος, το ΡΑΚ, ο Κεμαλισμός και ο Φιλελευθερισμός στο Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:190 και κύριο άρθρο του Νετζμεττίν Σαντίκ στην "Akşam" στις 19/8/1930 με τίτλο "Το Νέο Κόμμα Είναι Προϊόν μιας Ανάγκης".

παρουσιάζει σημάδια αλλαγής⁴²³. Πρώτα από όλα, από τις αρχές της δεκαετίας του '30, σε μια περίοδο που λάμβανε χώρα η ανάδυση των ρεβιζιονιστικών δυνάμεων στη διεθνή πολιτική σκηνή, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος απέδωσε μεγάλη σημασία στη συλλογική ασφάλεια⁴²⁴ και στην ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων⁴²⁵. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η εξουσία του Λαϊκού Κόμματος, η οποία επιθυμούσε να αποδείξει μέσα από την εμπειρία του Ελεύθερου Κόμματος ότι η νέα δημοκρατία δεν είχε δικτατορικό χαρακτήρα και ότι ήταν υπέρ της καπιταλιστικής οικονομίας⁴²⁶, εντάχθηκε στην Κοινωνία των Εθνών⁴²⁷, ενώ προσέγγισε σταδιακά την Αγγλία⁴²⁸ και τους γείτονες της

⁴²³ Ενδεικτικά βλπ. FO.371/20864/E.5754, FO.424/281, part 34, p.38, No.42 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα) 1919-1938*, Όγδοος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.:385. Οι αγγλικές αναφορές της περιόδου εστιάζουν την προσοχή τους στις επιπτώσεις του γεγονότος ότι η εξωτερική πολιτική καθορίζεται από μια μικρή ομάδα στην Άγκυρα (τον Κεμάλ, τον Αράς και τους γραφειοκράτες του Υπουργείου Εξωτερικών). Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/17959/ E. 596 στο ίδιο, σελ.:1-61.

⁴²⁴ Για τη σημασία που απέδιδε η κυβέρνηση στην ασφάλεια του συνόλου και στην ισορροπία των δυνάμεων αναλυτικότερα βλπ. FO.371/14578, E.729, FO.371/16091, E.222 στο ίδιο, σελ.:9-60, 285-333, Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası (Η Εξωτερική Πολιτική του Ατατούρκ)*, Κωνσταντινούπολη: 2003, σελ.:157, Recep Peker, *İnkılap Dersleri (Μαθήματα Επανάστασης)*, Εκδόσεις Ulus Άγκυρα: 1935, σελ.:112, Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:308, δήλωση του Τζελάλ Μπαγιαρ στην εφημερίδα "Cumhuriyet" στις 11/3/1938 και κύριο άρθρο του Γιουνούς Ναντί στην "Cumhuriyet" στις 9/9/1938. Ο Κεμάλ κωδικοποίησε την ανανεωμένη εξωτερική πολιτική της Τουρκίας με την εξής ρήση: «Ειρήνη στον κόσμο, ειρήνη στην πατρίδα». Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:445-449.

⁴²⁵ Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, η Τουρκία στις σχέσεις της με τη Σοβιετική Ένωση παρέμεινε πιστή στην αρχή της ισορροπίας δυνάμεων. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ενώ κατέβαλλε προσπάθειες για να αναπτύξει τις σχέσεις της με το Λονδίνο, έδωσε μεγάλη έμφαση στη διατήρηση και στην ανάπτυξη της συνεργασίας της με τη Μόσχα. Το 1933 αυτή η συνεργασία έλαβε τη μορφή της οικονομικής βοήθειας εκ μέρους της Σοβιετικής Ένωσης. Οι καλές διμερείς σχέσεις διατηρήθηκαν παρά το γεγονός ότι η Τουρκία το 1936 αρνήθηκε την πρόταση συμμαχίας της Σοβιετικής Ένωσης. Αναλυτικότερα βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları (Τα Απομνημονεύματα του)*, Δεύτερος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1987, σελ.:242-252, Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:58-59, Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:318-321, FO.371/U568/E.737, FO.424/279, part 29, p.93-94, No.56, FO.371/20866/ E. 823, FO.371/16091, E.222, FO.371/21935/ E. 2214/1, FO.424/279, part 26, p.34, No.34 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:60-61, 202-203, 274-334, 285-333, 447-500 και 493-494 αντιστοίχως, "Cumhuriyet" στις 16/2/1938, "Hamburger Fremdenblatt" 16/7/1937 και "Breslauer Neueste Nachrichten" στις 21/7/1937 στο *Yabancı Gözüyle Atatürk Türkiyesi (Η Τουρκία του Ατατούρκ με τη Ματιά των Ξένων)*, Άγκυρα: 1938, σελ.:235.

⁴²⁶ Η σχετική προσπάθεια της κυβέρνησης κορυφώθηκε κατά τους εορτασμούς της δέκατης επετείου της ανακήρυξης της δημοκρατίας το 1933. Με φυλλάδια και διαλέξεις η κυβέρνηση επιχείρησε να επιδείξει στη διεθνή κοινότητα τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος καθώς επίσης και την ελεύθερη εσωτερική αγορά. Ενδεικτικά βλπ. İsil Çalan, *Konuşunuz Konuşturunuz (Μιλήστε, Κάντε τους Να Μιλήσουν)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:51 και 53. Η κυβέρνηση χρησιμοποίησε όλα τα μέσα για να δώσει έμφαση στον δυτικό, καπιταλιστικό και δημοκρατικό χαρακτήρα του καθεστώτος. Το διεθνές συνέδριο της μασονίας στην Κωνσταντινούπολη το 1932 εξυπηρέτησε τη συγκεκριμένη πολιτική της κυβέρνησης. Για το συνέδριο βλπ. "Cumhuriyet" στις 4 και 10/9/1932.

⁴²⁷ Για την ένταξη της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet'in 75...:*, σελ.:146, Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:310-311, FO.371/17959/ E. 596, FO.371/19037/ E. 854, FO.424/274, p.80-81, No.44 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:1-61, 126-192, 232 και Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.: 83.

στα Βαλκάνια⁴²⁹ και στα ανατολικά της σύνορα⁴³⁰. Ας σημειωθεί ότι αυτή η προσπάθεια για ενίσχυση της εξωτερικής εικόνας της χώρας πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο που

⁴²⁸ Καθοριστικό ρόλο στη βελτίωση των σχέσεων της Άγκυρας με το Λονδίνο διαδραμάτισε η επιθετική, ρεβιζιονιστική εξωτερική πολιτική της Ρώμης κατά τη δεκαετία του '30. Η αποφασιστική στάση του Λονδίνου απέναντι στις ιταλικές διεκδικήσεις έπεισαν τον Κεμάλ και τον Αράς ότι υπήρχε ανάγκη προσέγγισης της Αγγλίας. Από την πλευρά τους, οι Άγγλοι διπλωμάτες, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν ανάπτυξη στενής συνεργασίας της Τουρκίας με την Ιταλία και τη Γερμανία, συνέβαλαν στην αγγλοτουρκική προσέγγιση η οποία ξεκίνησε υπό μορφή στρατηγικής συνεργασίας και μετεξελίχθηκε σε οικονομική συνεργασία. Στα τέλη της δεκαετίας του '30 εξασφαλίστηκε αγγλοτουρκική συνεργασία σε πολλούς τομείς. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την έμμεση υποστήριξη της Αγγλίας στις τουρκικές διεκδικήσεις στην Αντιόχεια καθώς και την υποστήριξη της Τουρκίας στις πρωτοβουλίες της Αγγλίας να ενισχύσει την ασφάλεια στη Μεσόγειο. Ενδεικτικά για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. FO.371/14578/ E. 729, FO.424/279, part 27, p.63-64, No.22, FO.424/279, part 27, p.89-90, No.48, FO.371/16987, E.6297, FO.424/279, part 26, p.26, No.27, FO.371/19037/ E. 854, FO.371/21935/ E. 2214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 9-60, 68-99, 73-75, 499, 126-192, 447-500 αντιστοίχως, Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:271-296, 309, Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:215, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:182, "Cumhuriyet" στις 4/8/1932, 21 και 26/9/1936, 25/11/1936, 16/6/1937, 18/9/1937 και 3/11/1938, "Ulus" στις 25/5/1935 και 1/7/1936, "Akşam" στις 11/9/1937, "Times" του Λονδίνου στις 23/4/1936, 9/7/1938 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:257-262, *Hamburger Fremdenblatt* 16/7/1937 & *Breslauer Neueste Nachrichten* 21/7/1937 "Το Σύμφωνο της Δυτικής Ασίας" στο ίδιο, σελ.:235, "Financial Times" στις 25/2/1937 στο ίδιο, σελ.:265-270 κ.α. Θα πρέπει να τονιστεί ότι παράλληλα με την τουρκοαγγλική προσέγγιση, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, έλαβε χώρα και η σύσφιξη των αμερικανοτουρκικών σχέσεων. Αναλυτικότερα, βλπ. FO.371/17959/ E. 596, FO.371/19037/ E. 854, FO.371/16091, E.222 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:1-61, 126-192 και 285-333.

⁴²⁹ Η προσέγγιση των βαλκανικών χωρών από την Τουρκία διευκολύνθηκε με τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων στις αρχές της δεκαετίας του '30. Η διευθέτηση μιας σειράς εκκρεμοτήτων που είχε αφήσει πίσω της η Συνθήκη της Λοζάννης (λ.χ. το μέλλον των περιουσιών των προσφύγων) με πρωτοβουλία του προέδρου Κεμάλ, του πρωθυπουργού Ισμέτ Ινονού και του πρωθυπουργού της Ελλάδας Ελευθέριου Βενιζέλου, άνοιξε τον δρόμο για τη βαλκανική συνεργασία στο πεδίο της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας των βαλκανικών χωρών και της οικονομίας. Η συνεργασία της Τουρκίας με την Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, η οποία το 1934 μετεξελίχθηκε στο Βαλκανικό Σύμφωνο, είχε στο επίκεντρο της την εμπόδιση των ρεβιζιονιστικών βλέψεων της Βουλγαρίας. Παράλληλα, προωθήθηκε η ανάπτυξη της οικονομικής συνεργασίας στην ευρύτερη περιοχή. Από πλευράς της Τουρκίας, σε ό,τι αφορά τη βελτίωση της συνεργασίας στα Βαλκάνια, ο ρόλος που διαδραμάτισαν ο Μουσταφά Κεμάλ και ο Τεβφίκ Ρουστού Αράς είναι αξιοσημείωτος. Για αυτό το ζήτημα αναλυτικότερα μεταξύ άλλων βλπ. *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 24^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:299, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 25^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:237-239, 245-246, 302, *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 26^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2009, σελ.:247, İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:234-239, Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:112-115, 138-144, 160-161, Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:346-352, FO.371/19037/ E. 854 και FO.371/21137/R.3639 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:126-192 και 360, Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:288-289, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:146 και 170, "Times" στις 23/4/1936 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.: 262, "Cumhuriyet" στις 27/10/1932, 12/1/1936, 28/12/1936, 2/3/1937, 18/1/1938, 25/4/1938, 13/5/1938, 16/7/1938, 2/8/1938, 3/10/1938, 23/10/1938, "Son Posta" στις 16/5/1936, περιοδικό "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:70 κ.α.

⁴³⁰ Η ανάπτυξη των σχέσεων της Τουρκίας με τους γείτονες στα ανατολικά της σύνορα ακολούθησε παράλληλη πορεία με τη βαλκανική προσέγγιση. Στις αρχές της δεκαετίας του '30, η Άγκυρα εξαρχής διευθέτησε ζητήματα που αφορούσαν την ασφάλεια των συνόρων με το Ιράν. Ακολούθησαν παράλληλες διευθετήσεις με το Ιράκ, το Ιράν και το Αφγανιστάν. Το 1937 η βελτίωση των σχέσεων αυτών των χωρών οδήγησε στη δημιουργία του Συμφώνου Σανταμπάτ. Παράλληλα, υπήρξαν εκφράστηκαν σκέψεις για να τονωθούν οι οικονομικές σχέσεις στην ευρύτερη περιοχή της

η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος κατέβαλλε προσπάθειες για να προωθήσει τις διεκδικήσεις της στο διεθνές πεδίο καθώς και την ανάπτυξη των οικονομικών δομών της μέσα από τις καλές σχέσεις και τις οδούς επικοινωνίας που ανέπτυξε με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τους γείτονες της⁴³¹.

Σε μια περίοδο που η κυβέρνηση και η εξουσία του Λαϊκού Κόμματος ευελπιστούσε να ενισχύσει την εικόνα και τον ρόλο της χώρας στο διεθνές πεδίο, ο Φετχί Οκγιάρ, αναλαμβάνοντας την ηγεσία του νέου κόμματος, ζήτησε από τον Κεμάλ να δεσμευτεί για την ουδετερότητα του ως πρόεδρος της δημοκρατίας. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο Οκγιάρ συμφωνούσε με την ηγεμονία του Κεμάλ στο πολιτικό πεδίο της χώρας και δεν επιθυμούσε τη σύγκρουση με τον ισχυρό άντρα της χώρας ως νέος αρχηγός της αντιπολίτευσης⁴³². Το σημείο που προβληματίζε τον Οκγιάρ, ήταν το γεγονός ότι ο Κεμάλ δεν έπρεπε να ταυτιστεί εξ ολοκλήρου με το Λαϊκό Κόμμα. Απαντώντας στον προβληματισμό του Οκγιάρ, ο Κεμάλ περιορίστηκε σε κάποιες προφορικές διαβεβαιώσεις και επιθυμώντας να αποδείξει ότι δεν επρόκειτο να επισκιάσει τη δράση της αντιπολίτευσης, εστίασε το λόγο του στην υποστήριξη της ίδρυσης του νέου κόμματος⁴³³.

Μεσοποταμίας. Αναλυτικότερα βλπ. Tefvik Rüstü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:108-110, Baskın Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:365-368, FO.424/279, part 27, p.95, No.53, FO.371/20866/ E. 823 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:81-82, 274-334, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:182, "Cumhuriyet" στις 28/10/1932, 24/5/1936, 15/9/1936, 10/11/1936, 4- 25/5/1937, "Ulus" στις 16/5/1935, "Son Posta" στις 27/1/1936, "Slovo" στις 3/7/1937, "Hamburger Fremdenblatt" στις 16/7/1937 και "Breslauer Neueste Nachrichten" στις 21/7/1937 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:230 και 234 κ.α.

⁴³¹ Για τη συγκεκριμένη παρατήρηση, από τη σκοπιά της τουρκικής κυβέρνησης, χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η διεκδίκηση της Αντιόχειας καθώς και αυτή της τροποποίησης του καθεστώτος κυριαρχίας των Στενών. Και στις δύο περιπτώσεις, η κυβέρνηση επωφελήθηκε στο έπακρο από την αναβάθμιση της εξωτερικής της πολιτικής. Για τη Συνθήκη του Μοντρέ και τη στάση της κυβέρνησης για το μελλοντικό καθεστώς των Στενών στα μέσα της δεκαετίας του '30 αναλυτικότερα βλπ. Tefvik Rüstü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:165, 178-179, Baskın Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:321, 371-372, FO.371/19037/ E. 854, FO.371/20073/ E. 2034 & FO.424/280, part 31, p.76-80, No.23 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:126-192, 228-234, "Cumhuriyet" στις 1/8/1936, "Ulus" στις 1,4/7/1936, περιοδικό "Foreign Affairs", Οκτώβριος 1936, "LaTribune des Nations" στις 26/12/1935, "Times" στις 23/4/1936 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:215, 216 και 263 αντιστοίχως. Σε ό,τι αφορά τα ζητήματα που αφορούν το μελλοντικό καθεστώς της Αντιόχειας και την ανάπτυξη των οικονομικών δομών μέσα από τη διεθνή συνεργασία, αναλυτική αναφορά πραγματοποιείται στη συνέχεια αυτής της ενότητας.

⁴³² Ο ίδιος αποδεχόταν τον έλεγχο του δικού του κόμματος καθώς και του Λαϊκού από τον Κεμάλ. Επίσης, δεν είχε καμία ένσταση να εκφράζει γνώμη ο Κεμάλ για τους υποψήφιους βουλευτές του κόμματος του. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:30-35.

⁴³³ Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:68. Ο Κεμάλ υποστήριξε οικονομικά την ίδρυση του νέου κόμματος. Αναλυτικότερα βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.: 256 και Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:68.

Παρά τις διαβεβαιώσεις του Κεμάλ, ο Φετχί Οκγιάρ και οι συνεργάτες του εξακολούθησαν να επιμένουν στο γεγονός ότι ο Κεμάλ ως πρόεδρος δημοκρατίας έπρεπε να τηρήσει ουδέτερη στάση στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, με πρωτοβουλία του Οκγιάρ αποφασίστηκε η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ του ίδιου και του Κεμάλ και η δημοσίευση αυτών των επιστολών στον Τύπο. Ο Κεμάλ σε επιστολή του προς τον Οκγιάρ διευκρίνισε ότι το γεγονός πως ήταν πρόεδρος του Λαϊκού Κόμματος δεν επρόκειτο να επισκιάσει την ελεύθερη δράση του νέου κόμματος της αντιπολίτευσης: «Θεώρησα αναγκαίο το να απαντήσω στις ερωτήσεις σας με την ιδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας και του Προέδρου του ΡΛΚ. (...) Όταν λήξει η θητεία μου θα αναλάβω την ηγεσία του ΡΛΚ. (...) Συμφωνούμε στην κοσμική αρχή. (...) Όσο θα είμαι Πρόεδρος της Δημοκρατίας (...) θα διατηρήσω ίσες αποστάσεις από τα δύο κόμματα (...)». Απαντώντας στην επιστολή του Κεμάλ, ο Οκγιάρ διευκρίνισε ότι είναι πιστός στις αρχές του ρεπουμπλικανισμού και του εθνικισμού και στην κοσμική αρχή και άσκησε κριτική στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης Ινονού⁴³⁴.

Την περίοδο ίδρυσης του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, ο Κεμάλ έθεσε δύο προϋποθέσεις πριν συναινέσει για την ελεύθερη λειτουργία και δράση του νέου αντιπολιτευόμενου κόμματος. Πρώτον, ζήτησε από την ηγεσία του κόμματος να παραμείνει πιστή στις αρχές του ρεπουμπλικανισμού και του εθνικισμού και στην κοσμική αρχή. Το περιεχόμενο της επιστολής την οποία υπαγόρευσε ο ίδιος ο Κεμάλ στον δημοσιογράφο της "Vakit" Μεχμέτ Ασίμ στις 7 Ιουνίου 1930 και η οποία ανακοινώνει δημοσίως την ίδρυση του νέου κόμματος είναι διαφωτιστικό: «Χθες το βράδυ στη Γιάλοβα έλαβε χώρα γεύμα στο οποίο έλαβαν μέρος διακεκριμένες (mefkürelî) προσωπικότητες, ο πρόεδρος της βουλής, ο κ. Καζίμ, ο πρωθυπουργός Ινονού και ο πρέσβης της χώρας μας στη Γαλλία κ. Φετχί. (...) Σύμφωνα με τις τελευταίες πληροφορίες, ο κ. Φετχί θα επιστρέψει στην πολιτική και θα παραιτηθεί από το πόστο του πρέσβη. Θα ιδρύσει ένα νέο κόμμα. Ο ίδιος υποστηρίζει την αρχή του ρεπουμπλικανισμού και του κοσμικού κράτους όπως και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα. Ο κ. Φετχί άλλωστε είναι στενός συνεργάτης του προέδρου Κεμάλ. Πιστεύουμε ότι το νέο κόμμα θα έχει διαφορετική γραμμή από το Λαϊκό Κόμμα στο πολιτικό και οικονομικό

⁴³⁴ Οι επιστολές δεν ήταν αρκετές για να αμβλύνουν την καχυποψία της ηγεσίας του νέου κόμματος για το ζήτημα της ουδετερότητας του προέδρου. Αυτή η καχυποψία ερχόταν στην επιφάνεια κατά διαστήματα καθ' όλη τη διάρκεια του φθινοπώρου του 1930. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ)*, 23^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:329 και Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:109-117, *Türk Parlamento ...*, σελ.:345.

πεδίο. Θα ασκεί κριτική στην κυβερνητική πολιτική. Ο πρόεδρος της δημοκρατίας θεωρεί αναγκαία αυτή την πρωτοβουλία. Ο πρωθυπουργός Ισμέτ πιστεύει ότι με τη συμβολή του νέου κόμματος, το κυβερνητικό έργο θα είναι πιο εποικοδομητικό»⁴³⁵. Δεύτερον, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του συμφώνησαν με την ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος στον σεβασμό της κυριαρχίας στο πολιτικό πεδίο του Λαϊκού Κόμματος. Γνωρίζουμε ότι στα τέλη του καλοκαιριού του 1930 υπήρχε άτυπη συμφωνία ότι το νέο κόμμα θα παρέμενε εντός του κοινοβουλίου σύμφωνα με τον προκαθορισμένο αριθμό εδρών και ότι δεν θα προχωρούσε στη δημιουργία τοπικών οργανώσεων⁴³⁶. Σύμφωνα με τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του το νέο κόμμα με τη δράση του εντός του κοινοβουλίου θα ενίσχυε τον εκδυτικισμό και τις μεταρρυθμίσεις και θα συνέβαλλε στη βελτίωση του κυβερνητικού έργου. Οι ίδιοι ονόμασαν το αναδυόμενο σύστημα του κυρίαρχου κόμματος **“ισορροπημένο σύστημα εργασίας”** στο κοινοβούλιο (**Muvazenedeli Çalışma Sistemi**)⁴³⁷. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, ο Μουσταφά Κεμάλ θα είχε εξισορροπητικό ρόλο στο κοινοβουλευτικό πεδίο⁴³⁸, το Λαϊκό Κόμμα θα συνέχιζε να βρίσκεται στην εξουσία και το Ελεύθερο Κόμμα θα ενίσχυε με την πολιτική του δράση τη νομιμοποιητική βάση του πολιτικού συστήματος⁴³⁹. Τονίζουμε το γεγονός

⁴³⁵ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:334-335. Ο γραμματέας του προέδρου Κεμάλ, Χασάν Ριζά Σόγιακ, διευκρινίζει ότι ο Κεμάλ ζήτησε από την ηγεσία του κόμματος να μη θέσει υπό αμφισβήτηση τον εκδυτικισμό και τις μεταρρυθμίσεις. Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:391-392. Ο ίδιος ο Οκγιάρ, σε διάφορες τοποθετήσεις του, υπογράμμισε την πίστη του στις τρεις αρχές. Ενδεικτικά βλπ. ομιλία του ίδιου στη βουλή στις 2/10/1930 στο Cemil Koçak, *Belgelerler İktidar ve ...*, σελ.:25-29. «Επιθυμώ να εξασφαλίσω την ψήφο των πολιτών οι οποίοι είναι πιστοί στη ρεπουμπλικανική και κοσμική αρχή. Όσοι είναι πιστοί σε αυτές τις αρχές μπορούν να ενταχθούν στο κόμμα». Απόσπασμα από τοποθέτηση στην εφημερίδα “Yarın” στις 14/8/1930. Οι τρεις αρχές συμπεριλήφθηκαν στο πρόγραμμα του νέου κόμματος. Η πρώτη παράγραφος του κόμματος είχε ως εξής: «Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα είναι πιστό στη ρεπουμπλικανική αρχή, στον κοσμικό χαρακτήρα της δημοκρατίας και στο ιδεώδες του εθνικισμού. Ο στόχος του είναι η εδραίωση αυτών των αρχών». Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:470-472 και Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel Seçimler (Οι Δημοτικές Εκλογές στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:39.

⁴³⁶ Ο Σόγιακ τονίζει ότι είχε αποφασιστεί το νέο κόμμα να μη δημιουργήσει τοπικές οργανώσεις για μια οκταετία. Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:393-394. Επίσης, βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:48.

⁴³⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:395 και “Cumhuriyet” στις 15, 24/8/1930.

⁴³⁸ Ο Οκγιάρ αναφέρει την εξής χαρακτηριστική τοποθέτηση του Κεμάλ: «Εγώ θα είμαι ο πατέρας και τα δύο κόμματα θα είναι τα δύο τέκνα μου». Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:109-111.

⁴³⁹ Στις συζητήσεις που έλαβαν χώρα στην εξοχική προεδρική κατοικία στη Γιάλοβα, ο Κεμάλ, ο Ινονού και ο Οκγιάρ συμφώνησαν το νέο κόμμα να έχει εβδομήντα έδρες στο κοινοβούλιο. Ο Ινονού έδωσε τη συγκατάθεση του για την αποχώρηση των εβδομήντα βουλευτών από το Λαϊκό Κόμμα και την προσχώρηση τους στο Ελεύθερο Κόμμα. Ακόμη συμφώνησε στην ανάγκη διεξαγωγής ελεύθερων εκλογών και ότι στο μέλλον θα σεβόταν το αποτέλεσμα τους σε περίπτωση που το Ελεύθερο Κόμμα εξασφάλιζε επιτυχία σε αυτές. Ο Οκγιάρ στα απομνημονεύματά του χαρακτηρίζει τη συγκατάθεση του Ινονού ως ένα απλό κόλπο του έμπειρου πολιτικού άνδρα. Σύμφωνα με τον Οκγιάρ, ο Ινονού

ότι ο Ισμέτ Ινονού εξέφρασε στον Κεμάλ τις αμφιβολίες του για τον σεβασμό του συστήματος του κυρίαρχου κόμματος εκ μέρους της αντιπολίτευσης. Ο ίδιος θεωρούσε σίγουρο το γεγονός ότι η αντιπολίτευση θα επιδίωκε να εκτοπίσει το Λαϊκό Κόμμα από την εξουσία⁴⁴⁰. Γνωστό είναι επίσης ότι μια μερίδα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος συμεριζόταν τις αμφιβολίες και τους φόβους του Ινονού ότι η δράση του νέου κόμματος θα έθετε σε κίνδυνο την επικράτηση του Λαϊκού Κόμματος στις τοπικές εκλογές του 1930⁴⁴¹.

2. Το πολιτικό πρόγραμμα του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος

Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα το οποίο ιδρύθηκε από τον Φετχί Οκγιάρ τον Αύγουστο του 1930 με την υποστήριξη και τις κατευθυντήριες γραμμές του Μουσταφά Κεμάλ ήρθε να καλύψει το κενό που άφησε στους κόλπους της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα το οποίο έκλεισε με κυβερνητική απόφαση το 1925.

Από τη στιγμή που ανακοινώθηκε η ίδρυση του, το Ελεύθερο Κόμμα για την πλειοψηφία της κοινωνίας η οποία είχε αποκλειστεί από την εξουσία υπήρξε ένα μέσο έκφρασης και αντίδρασης στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω. Στους λίγους μήνες ζωής του κόμματος, η μεσαία τάξη (καριερίστες οι οποίοι διατηρούσαν αποστάσεις από την κυβέρνηση, επαγγελματίες, έμποροι κ.ά.) ένωσαν τη φωνή τους με την εργατιά, τους γαιοκτήμονες και τους αγρότες και αυτή η μεγάλη συμμαχία μέσα από τον πολιτικό λόγο του κόμματος έθεσε το αίτημα της βελτίωσης των οικονομικών δομών και του σεβασμού των πολιτικών ελευθεριών⁴⁴². Με το νέο

θεωρούσε δεδομένη την κυριαρχία του κόμματος του και προσπαθούσε να κρύψει τα πραγματικά του σχέδια. Αναλυτικότερα βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:68-69 και 104-107.

⁴⁴⁰ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:261. Γνωρίζουμε ότι ο Κεμάλ μετέφερε τον συγκεκριμένο προβληματισμό του Ινονού στην ηγεσία του νέου κόμματος. Βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ...*, σελ.:478.

⁴⁴¹ Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:279.

⁴⁴² Αναλυτικότερα βλπ. άρθρο του Arif Ορυς στην εφημερίδα "Yarın" στις 10/8/1930, John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:108-109, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:52-53, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 245, 252-253, Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:124-142. Αγγλική έκθεση αυτής της περιόδου, αναφερόμενη στην υποστήριξη των εργατών στο νέο κόμμα, κάνει λόγο για

κόμμα, για πρώτη φορά στη νέα δημοκρατία, οι μάζες επιχείρησαν να βγουν από την πολιτική παθητικότητα, να προβάλουν διεκδικήσεις και να εισέλθουν δυναμικά στην πολιτική σκηνή. Αυτή η εξέλιξη λοιπόν ανάγκασε το Λαϊκό Κόμμα να αναθεωρήσει την πολιτική του γραμμή και τη δομή του⁴⁴³. Τονίζουμε το γεγονός ότι πολλές τοπικές οργανώσεις του νέου κόμματος ιδρύθηκαν από τοπικές πρωτοβουλίες και όχι με εντολή της γραμματείας του νέου κόμματος⁴⁴⁴. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θεωρούμε σκόπιμο να υπογραμμίσουμε δύο επισημάνσεις: Πρώτον, πέρα από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και τη λαϊκή ανταπόκριση στο πρόγραμμα του νέου κόμματος⁴⁴⁵, στην κινητοποίηση των μαζών συνέβαλε και η πεποίθηση του λαού ότι ο πρόεδρος Κεμάλ ήταν απογοητευμένος από τη διακυβέρνηση της χώρας και επιθυμούσε αλλαγές στην πολιτική σκηνή και στο σχήμα της διακυβέρνησης⁴⁴⁶. Θεωρούμε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το σύνθημα “ζήτω ο Κεμάλ, ζήτω ο Φετχί, ζήτω το Ελεύθερο Κόμμα” υπήρξε το χαρακτηριστικό σύνθημα το οποίο επικράτησε στις πλατείες και στις δημόσιες συζητήσεις την περίοδο λειτουργίας του Ελεύθερου Κόμματος⁴⁴⁷. Δεύτερον, το νέο κόμμα, του οποίου η ίδρυση έλαβε χώρα μέσα στα πλαίσια της ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης της νέας δημοκρατίας και σύμφωνα με το σύστημα του

διάδοση του κομμουνισμού σε μεγάλα αστικά κέντρα όπως η Σμύρνη. Βλπ. FO.424/273, p.78-80, No.92/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.: 109-112. Ο Ογκιάρ στα απομνημονεύματα του αναφέρεται στο μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξε η νεολαία στην Κωνσταντινούπολη για το κόμμα του. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:495.

⁴⁴³ Ο Γκράμσι συσχετίζει την είσοδο των μαζών στην πολιτική με την κρίση ηγεμονίας της άρχουσας τάξης. Βλπ. Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον ...*, σελ.:94-95. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η επισήμανση του Γκράμσι βρίσκεται σε συμφωνία με τα πολιτικά δρώμενα της συγκεκριμένης περιόδου. Για την είσοδο των μαζών στην πολιτική στα τέλη του 1930 αναλυτικότερα βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.: 193-197, 479-487, Şevket Süreyya Aydemir, *Tek ...*, σελ.:372, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:102-103, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:262-266, Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:470-472, 498-499. Η ένταξη των γυναικών στο νέο κόμμα υπήρξε αξιοσημείωτη. Βλπ. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:114-115.

⁴⁴⁴ Το τονίζει ο Γετκίν στο ίδιο, σελ.:109.

⁴⁴⁵ Το τονίζει ο Εμρέντζε στο Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:139 και 192. Επίσης, βλπ. Τζεμ Εμρέντζε, *Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα (1930) στο Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:215.

⁴⁴⁶ Ο Ουράν στην έκθεση του τονίζει ότι κατά την περίοδο της ίδρυσης του νέου κόμματος στην κοινωνία επικρατούσε η πεποίθηση ότι ο Κεμάλ είχε αποχωρήσει από το Λαϊκό Κόμμα και ότι είχε αναλάβει την ηγεσία του νέου κόμματος. Σύμφωνα με τον ίδιο, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι υπεύθυνοι του νέου κόμματος προπαγάνδιζαν ότι όλοι οι πολίτες έπρεπε να ακολουθήσουν τον πρόεδρο Κεμάλ ο οποίος χαρακτηριζόταν ως “λυτρωτής των τουρκικών εδαφών και το λαμπρό αστέρι του ουρανού της Ανατολής”. Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.:479-487. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:267, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:208, 261-262, 303-309 και Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:464. Από την πλευρά του, το Λαϊκό Κόμμα στις τοποθετήσεις του υπογράμμιζε το γεγονός ότι ο πρόεδρος Κεμάλ ήταν ο ηγέτης του κόμματος. Βλπ. το ίδιο, σελ.:208, 240, κύριο άρθρο στη “Milliyet” στις 8/9/1930 με τίτλο “Ο Γκαζί και τα Κόμματα”.

⁴⁴⁷ Το αναφέρει ο Αγάογλου στο Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:284. Την ίδια περίοδο υπήρξαν αποχωρήσεις στελεχών από τις τοπικές οργανώσεις του Λαϊκού Κόμματος, τα οποία στη συνέχεια εντάχθηκαν στο νέο κόμμα. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest ...*, σελ.:239.

κυρίαρχου κόμματος που πρότεινε ο Κεμάλ στην ηγεσία του, απελευθέρωσε την πολιτική συζήτηση από τα στενά περιθώρια της Άγκυρας και τη διέδωσε σε ολόκληρη τη χώρα. Πλέον, προς έκπληξη της εξουσίας, ο λαός βγήκε από την πολιτική απραξία και συμμετείχε δυναμικά στις πολιτικές συζητήσεις για τα σημαντικά ζητήματα της χώρας. Αυτές οι συζητήσεις πιο πριν λάμβαναν χώρα αποκλειστικά στην προεδρική κατοικία ή στη βουλή. Η σημαντική αύξηση στην κυκλοφορία των εφημερίδων και το μεγάλο ενδιαφέρον των μαζών για την πολιτική στους δημόσιους χώρους κατά την περίοδο ίδρυσης του νέου κόμματος δεν πρέπει να θεωρείται ως μια τυχαία εξέλιξη⁴⁴⁸. Σε πολλές περιπτώσεις, στα πλαίσια των δημόσιων συζητήσεων, η απόγνωση του λαού για την οικονομική κρίση έλαβε τη μορφή της νοσταλγίας για το *ancien régime* και εκφράστηκε η επιθυμία επιστροφής στις παλαιές παραδόσεις και πρακτικές της αυτοκρατορικής περιόδου⁴⁴⁹. Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η αναπάντεχη εξέλιξη θορύβησε την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος και σηματοδότησε το τέλος του νέου κόμματος στα τέλη του 1930.

Στο πεδίο της οικονομίας το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, στα πλαίσια του σύντομου προγράμματος και των επίσημων τοποθετήσεων του, υπογράμμισε τη σημασία των κρατικών και των εθνικών καθηκόντων. Σύμφωνα με το κόμμα, το έθνος απαρτίζεται από "ελεύθερους πολίτες" οι οποίοι με την οικονομική τους πρόοδο οδηγούν σε ευμάρεια το σύνολο της κοινωνίας. Η οικονομική ευμάρεια είναι το "καθήκον" του έθνους. Από την πλευρά του, το κράτος έχει ως βασικό καθήκον την υποστήριξη της ελεύθερης ατομικής επιχειρηματικότητας. Η οικονομία βρίσκεται στο επίκεντρο της κοινωνικής ζωής και της προόδου⁴⁵⁰ και το κράτος οφείλει να εξαλείφει

⁴⁴⁸ Βλπ. Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:360-365 και 432-436. Από την πλευρά του, το Λαϊκό Κόμμα αντιδρώντας στην είσοδο των μαζών στην πολιτική δρομολόγησε μια συστηματική προπαγανδιστική εκστρατεία κυρίως κατά την περίοδο των τοπικών εκλογών το φθινόπωρο του 1930. Βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:164.

⁴⁴⁹ Λ.χ. εκφράστηκαν δημοσίως αιτήματα και σκέψεις για την επιστροφή της παραδοσιακής ενδυμασίας και της μοναρχίας. Βλπ. το ίδιο, σελ.:363-364.

⁴⁵⁰ Κατά την προεκλογική εκστρατεία των δημοτικών εκλογών του φθινοπώρου του 1930, το κόμμα έδωσε μεγάλη έμφαση στο οικονομικό του πρόγραμμα. Το περιεχόμενο ενός προπαγανδιστικού φυλλαδίου που χρησιμοποιήθηκε στην Καππαδοκία είναι διαφωτιστικό: «Το Κόμμα (...) θα εξασφαλίσει την εφαρμογή των άρθρων περί ελευθερίας και ατομικών δικαιωμάτων για όλους, θα ρυθμίσει τη φορολογία έτσι ώστε να ανταποκρίνεται στις οικονομικές δυνατότητες του λαού, θα διαχειριστεί τους κρατικούς πόρους στη βάση προγράμματος και θα αποφύγει τις σπατάλες, θα σταθεροποιήσει το νόμισμα, θα δώσει έμφαση στην ευμάρεια των πολιτών, στην ανάπτυξη των οικονομικών δομών της πατρίδας, θα υποστηρίξει τους αγρότες με χαμηλά επιτόκια και θα ενισχύσει την αγροτική τράπεζα, θα αναδιοργανώσει τη γραφειοκρατία έτσι ώστε να εξυπηρετείται ο πολίτης δίχως χρονοβόρες διαδικασίες, θα καταργήσει τα μονοπώλια και θα εργαστεί για το δημόσιο

όλα τα εμπόδια που ενδέχεται να συναντήσει ο επιχειρηματίας. Συνεπώς, η υποστήριξη, η εξάλειψη των εμποδίων και η συμβολή στη συσσώρευση κεφαλαίου αποτελούν τα βασικά καθήκοντα του κράτους στην οικονομία. Ο ηγέτης του κόμματος Φετχί Οκγιάρ, σε ομιλία του στη Σμύρνη στις 7/9/1930, επεξήγησε το περιεχόμενο των εθνικών και κρατικών καθηκόντων με τον εξής τρόπο: «Κύριοι, το κόμμα μας δεν είναι οπισθοδρομικό και δεν βασίζεται στις προσωπικές διαμάχες. Θα αντιταχθεί σε όσους εξασφαλίζουν κέρδη από τα μονοπώλια σε βάρος του λαού. (...) Η βελτίωση κάποιων φόρων που δεν προωθούν την οικονομική ευμάρεια του λαού είναι στόχος μας. (...) Κύριοι, δεν αγνοήσαμε τη σημασία των σιδηροδρόμων για την ασφάλεια και την οικονομική ανάπτυξη αυτής της χώρας. Εμείς αντιδρούμε στο οικονομικό βάρος της ανάπτυξης του σιδηροδρομικού δικτύου. (...) Για να φτάσει ο σιδηρόδρομος στα σύνορα μας πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την πηγή των φόρων, τις οικονομικές δυνατότητες του αγρότη, του καταστηματάρχη και του εμπόρου. Ο κ. Ισμέτ δεν γνωρίζει το φιλελεύθερο σύστημα. Ο φιλελευθερισμός αποδίδει τα κρατικά καθήκοντα στο κράτος και τα εθνικά καθήκοντα στον ιδιώτη και εξαλείφει όλα τα εμπόδια προς αυτή την κατεύθυνση. Δεν επιθυμούμε ο λαός να αναμένει τα πάντα από το κράτος. Αυτή η κατάσταση οφείλεται στο γεγονός ότι η κυβέρνηση έχει αναμιχθεί σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά πεδία και στο ότι δεν έχει επιτρέψει την ελεύθερη ιδιωτική πρωτοβουλία. Υπάρχει δυνατότητα η κυβέρνηση να πραγματοποιήσει τα πάντα; Η πρόοδος της Ευρώπης δεν βασίστηκε στην ελεύθερη ατομική πρωτοβουλία; Θα πρέπει να εμπιστευόμαστε τις ικανότητες του λαού μας. (...)»⁴⁵¹. Το σύντομο πρόγραμμα του κόμματος βρισκόταν σε συμφωνία με την παραπάνω τοποθέτηση του Οκγιάρ και βασιζόταν στον διαχωρισμό των εθνικών και κρατικών καθηκόντων⁴⁵². Σύμφωνα με εκθέσεις των βουλευτών του Λαϊκού Κόμματος

συμφέρον. Αυτοί είναι οι στόχοι του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος (...)». Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest ...*, σελ.:261-262 και Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:56.

⁴⁵¹ Βλπ. 75. *Yülda Düşünceler, Tartışmalar ...*, σελ.:32-35. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Ο Γιετκίν, αναλύοντας το πρόγραμμα και τις τοποθετήσεις του κόμματος, επισημαίνει ότι το νέο κόμμα ήταν υπέρ ενός συστήματος μικτής οικονομίας. Βλπ. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:97, 132 και 138-160.

⁴⁵² Στην πρώτη παράγραφο του προγράμματος του κόμματος τονίζεται ότι το κόμμα είναι πιστό στη ρεπουμπλικανική, εθνική και κοσμική αρχή. Στη δεύτερη παράγραφο τονίζεται ότι το καθεστώς φορολογίας θα πρέπει να βρίσκεται σε συμφωνία με τις οικονομικές δυνατότητες του λαού. Η τρίτη παράγραφος αναφέρεται στον περιορισμό των δημοσίων δαπανών και η τέταρτη στη μη επισκίαση των οικονομικών ελευθεριών από το κράτος (θα αναλαμβάνει μόνο τα μεγάλα οικονομικά έργα). Οι υπόλοιπες επτά παράγραφοι του προγράμματος αναφέρονται στις πολιτικές ελευθερίες (απλή αναλογική και συμμετοχή γυναικών στην πολιτική), στην υποστήριξη του επιχειρηματία από το κράτος (ανάπτυξη βιομηχανίας) και στη βελτίωση των κρατικών δομών (δικαιοσύνη και γραφειοκρατία). Βλπ. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:249-251 και Fethi Okyar, *Üç*

αυτή την περίοδο, το συγκεκριμένο προτεινόμενο οικονομικό μοντέλο βρήκε λαϊκή ανταπόκριση στη βόρεια, δυτική και νοτιοδυτική Τουρκία⁴⁵³.

Μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων, το Ελεύθερο Κόμμα άσκησε κριτική στα μονοπώλια τα οποία προωθήθηκαν από τις κυβερνήσεις Ινονού όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Σε ό,τι αφορά τα μονοπώλια, η θέση ότι "βλάπτουν το εμπόριο και την εθνική πρόοδο" υπήρξε η επίσημη γραμμή του νέου κόμματος⁴⁵⁴.

Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, το οποίο κάλεσε την κυβέρνηση να προχωρήσει στην κατάργηση των μονοπωλίων, τόνισε ότι υπήρχε ανάγκη για περιορισμό των κρατικών δαπανών. Συγκεκριμένα, το κόμμα άσκησε κριτική στην ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου και επισήμανε ότι θα ήταν άδικο να επιβαρυνθούν οι πρώτες γενιές της δημοκρατίας με τα βάρη της ανάπτυξης των δομών της χώρας⁴⁵⁵.

Παράλληλα, το κόμμα, πραγματοποιώντας συχνές αναφορές στο "δίκαιο των φτωχών", κάλεσε την κυβέρνηση να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο της κοινωνικής ανισότητας⁴⁵⁶. Από την άλλη, σύμφωνα με το Ελεύθερο Κόμμα, το ξένο κεφάλαιο ήταν σημαντικό μέσο ανάπτυξης και οικονομικής πρόοδου. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η

Devirde ..., σελ.:470-472. Στις οικονομικές ελευθερίες αναφέρεται και η εισαγωγή του καταστατικού. Βλπ. το ίδιο, σελ.:253-263.

⁴⁵³ Αναλυτικότερα βλπ. έκθεση βουλευτών Χασάν Νετζμί Ατάτς (Γκιουμουσχανέ), Αχμέτ Κεμάλ Ζαΐμ (Ικόνιο), Μουσά Καζίμ Γκιουρέλ (Ακσαραι), στις 6/1/1931, στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:376-383. Η κυβέρνηση Ινονού προσπάθησε να απαντήσει στις τοποθετήσεις του νέου κόμματος, προβάλλοντας την επιτυχημένη οικονομική πορεία του Τζελάλ Μπαγιάρ και της Τράπεζας Εργασίας. Ο Μπαγιάρ κλήθηκε στη βουλή για να υπερασπιστεί την κυβερνητική πολιτική. Παράλληλα, η κυβέρνηση, θέλοντας να αποσιωπήσει τις αδυναμίες της στο οικονομικό πεδίο, έδωσε μεγάλη έμφαση στις επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης. Βλπ. το ίδιο, σελ.:471-478.

⁴⁵⁴ Βλπ. ομιλία του Οκγιάρ στη Σμύρνη στις 7/9/1930 στο Βλπ. 75. *Yolda Düşünceler...*, σελ.:32-35. Επίσης, βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik (Ο Κρατισμός στην Τουρκία)*, Άγκυρα: 1982, σελ.: 31-32 και 43-44 και Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:97, 132 και 138-160. Το Λαϊκό Κόμμα υπερασπίστηκε τα μονοπώλια με το πρόσχημα ότι εξασφαλίζουν την οικονομική ευμάρεια των Τούρκων (και όχι των ξένων). Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η "τουρκικότητα" των μονοπωλιακών δομών χρησίμευσε ως νομιμοποιητική βάση για την κοινωνική δομή που αναδύθηκε τη δεκαετία του '20 με πρωτοβουλία του Λαϊκού Κόμματος. Αναλυτικότερα για αυτό το ζήτημα και την ανησυχία της ηγεσίας του κόμματος για τις επιθέσεις του Ελεύθερου Κόμματος στις κοινωνικοοικονομικές του πολιτικές βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.: 50-51 και Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:275-276.

⁴⁵⁵ Αναλυτικότερα βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:43-44, 47, John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:114-115 και έκθεση Λαϊκού Κόμματος στις 20/1/1931 στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:414-425. Επίσης, βλπ. Ahmet Insel, *Düzen ve Kalkınma Kiskacında Türkiye (Η Τουρκία Μεταξύ της Τάξης και της Ανάπτυξης)*, Κωνσταντινούπολη: 1996, σελ.:165. Η αντίδραση του Λαϊκού Κόμματος στη στάση του νέου κόμματος στο συγκεκριμένο ζήτημα υπήρξε πολύ ενδιαφέρουσα. Η ηγεσία του Λαϊκού χαρακτήρισε τη συγκεκριμένη στάση έργο κομμουνιστικής προπαγάνδας. Αναλυτικότερα βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:364 και Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.: 511-513.

⁴⁵⁶ Βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:47.

ένταξη της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών υποστηρίχθηκε με βάση την άποψη ότι θα εξασφάλιζε "την εύνοια των Ευρωπαίων καπιταλιστών"⁴⁵⁷.

Στις τοποθετήσεις του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος το σημείο που ξεχωρίζει είναι το γεγονός ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός πλαισιώνεται από την πολιτική διάσταση του φιλελευθερισμού. Όπως έχουμε ήδη δει, παράλληλη προσπάθεια πραγματοποιήθηκε και από το Προοδευτικό Κόμμα και τη Δεύτερη Ομάδα. Όμως, στην περίπτωση του Ελεύθερου Κόμματος, η έμφαση που δίνεται στις πολιτικές ελευθερίες και ο συσχετισμός τους με τον οικονομικό φιλελευθερισμό, την πρόοδο, τον αποτελεσματικό γραφειοκρατικό μηχανισμό και την κοινωνική δικαιοσύνη, είναι πιο εμφανής. Σύμφωνα με το κόμμα, οι ελευθερίες του πολίτη (οικονομικές και πολιτικές) αποτελούν μια ενότητα και θα πρέπει να γίνονται σεβαστές από την εξουσία και τον γραφειοκρατικό της μηχανισμό. Οι κυβερνήσεις Ινονού, οι οποίες δεν είχαν πετύχει την εξασφάλιση των ελευθεριών του πολίτη, βρέθηκαν στο επίκεντρο της κριτικής του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Από αυτή την άποψη, η τοποθέτηση "σε μια περίοδο όπου ανακηρύσσεται η λαϊκή κυριαρχία, ο λαός βρίσκεται υπό την εξουσία των τυράννων" είναι χαρακτηριστική και αντικατοπτρίζει τη στάση της αντιπολίτευσης στο συγκεκριμένο ζήτημα⁴⁵⁸. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι τα συνθήματα "ελευθερία, έλεγχος, λογαριασμός" και "όποιος υπερασπίζεται το δίκαιο των φτωχών είναι ελεύθερος" αποτέλεσαν το επίκεντρο της προεκλογικής εκστρατείας του κόμματος στις δημοτικές εκλογές του φθινοπώρου του 1930⁴⁵⁹. Από τη σκοπιά της αντιπολίτευσης, η δημοκρατία που ανακηρύχθηκε το 1923 ήταν ανολοκλήρωτη και υπήρχε ανάγκη πλαισίωσης της με οικονομικές και πολιτικές ελευθερίες⁴⁶⁰. Το Ελεύθερο Κόμμα ήταν αυτό το οποίο θα πλαισίωνε τη δημοκρατία με τις ελευθερίες του πολίτη: «Αγαπητέ συμπολίτη! (...) Είσαι ένα άξιο μέλος της κοινωνίας το οποίο έχει γεννηθεί ελεύθερο και έχει το δικαίωμα να ζήσει ελεύθερα. (...) Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα θα σου εξασφαλίσει την ευμάρεια και την ελευθερία. Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα θα

⁴⁵⁷ Βλπ. Cemil Koçak, *Sabih İzzet Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti Birinci Tabı 1930 –Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü* (Ένα Φυλλάδιο Προπαγάνδας του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος), Περιοδικό "Tarih ve Toplum", 53^ο Τεύχος, σελ.:63-71.

⁴⁵⁸ Απόσπασμα από άρθρο της τοπικής εφημερίδας της Σμύρνης "Yeni Asır" στο Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:147.

⁴⁵⁹ Βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de ...*, σελ.:39 και 46. Ας σημειωθεί ότι η αντιπολίτευση άσκησε κριτική για τους υψηλούς μισθούς των γραφειοκρατών. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:330-331.

⁴⁶⁰ Η επισήμανση ανήκει στον αρχηγό των Τουρκικών Εστίων Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ και εκφράστηκε με ένα άρθρο γνώμης στην εφημερίδα "Akşam" στις 11/9/1930.

τερματίσει τον αυταρχισμό. (...) Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα θα σε λυτρώσει»⁴⁶¹. Από τη σκοπιά του Ελεύθερου Κόμματος, ο αυταρχισμός της κυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος είχε τις ρίζες του στην παράδοση της διακυβέρνησης του Ισλάμ και στο φιλοσοφικό σύστημα της Ασίας, γι' αυτό άλλωστε η αντιπολίτευση αντιμετωπιζόταν με αδιαλλαξία⁴⁶². Το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο δεν σεβόταν την αρχή του πλουραλισμού, ήταν αυτό το οποίο οδηγούσε τη χώρα στην αναρχία: «Τοποθετήθηκε ο λαός κατά των μεταρρυθμίσεων και υπέρ του χαλιφάτου; Όχι κύριοι! Αυτός ο ισχυρισμός είναι οπισθοδρόμηση! (...) Υπό αυτές τις συνθήκες δεν μπορεί να επικρατήσει πλουραλισμός στη χώρα. (...) Αναρχία σημαίνει να επιβάλλουν τη βούληση τους κάποιοι πολίτες σε κάποιους άλλους πολίτες»⁴⁶³. Σύμφωνα με την αντιπολίτευση, το Λαϊκό Κόμμα είχε εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της πατρίδας. Όμως, στη νέα περίοδο υπήρχε ανάγκη διεξόδου από την οικονομική και πολιτική κρίση και το Ελεύθερο Κόμμα ήταν αυτό το οποίο θα οδηγούσε τη χώρα στη διέξοδο⁴⁶⁴. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση δεν λείπει από το καταστατικό του κόμματος⁴⁶⁵.

Μέσα στα πλαίσια της έμφασης που δόθηκε στις πολιτικές ελευθερίες από το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, για πρώτη φορά στη νέα δημοκρατία οι θρησκευτικές μειονότητες πέρασαν στην πολιτική δράση και συμμετείχαν ενεργά στις δημοτικές εκλογές του 1930. Οι μειονότητες υποστήριξαν την αντιπολίτευση και μέλη τους έθεσαν υποψηφιότητα στις εκλογές στην Κωνσταντινούπολη και τη Θράκη⁴⁶⁶. Το Ελεύθερο

⁴⁶¹ Απόσπασμα από φυλλάδιο εκλογικής προπαγάνδας του νέου κόμματος στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:259.

⁴⁶² Βλπ. σημ.457.

⁴⁶³ Απόσπασμα από ομιλία του Οκγιάρ στη βουλή στις 15/11/1930. Για το κείμενο της συγκεκριμένης ομιλίας βλπ. *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:339-352 και 383.

⁴⁶⁴ Βλπ. το ίδιο. Επίσης, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:406-407.

⁴⁶⁵ Για το καταστατικό του κόμματος βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:253-263.

⁴⁶⁶ Οι υποψήφιοι των μειονοτήτων δεν κατάφεραν να εκλεχθούν. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:106-107, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:271-272, Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (Μια Ιστορία Τουρκοποίησης) 1923-1945*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:182-184. Αντιδρώντας στο άνοιγμα του νέου κόμματος προς τις μειονότητες, το Λαϊκό Κόμμα τόνισε ότι είναι υπέρ της επικράτησης του τουρκικού στοιχείου στην κοινωνικοοικονομική ζωή της χώρας. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:240-241, Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:165-168, "Yarın" στις 9/10/1930. Παράλληλα, ας σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο η κυβέρνηση προχώρησε στη σύλληψη μη μουσουλμάνων πολιτών με το πρόσχημα της "εξύβρισης του τουρκισμού" και ότι παρατηρήθηκαν φαινόμενα εκφοβισμού των μη μουσουλμάνων κατοίκων της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:437 και Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:183-184. Το απόσπασμα της τοποθέτησης του αρθρογράφου της "İnkılap" Χαϊντάρ Ρουσοπού στις 11/10/1930, το οποίο φέρει τον τίτλο "Σήμερα δημοτικοί σύμβουλοι, αύριο γιατί όχι βουλευτές", είναι διαφωτιστικό για τη στάση του Λαϊκού Κόμματος σε ό,τι αφορά την είσοδο των μειονοτήτων στην πολιτική: «Υπάρχει ένα νέο κόμμα το οποίο οργανώνεται σε ολόκληρη τη χώρα. Οι Ρωμιοί και οι Αρμένιοι θέτουν υποψηφιότητες για τις δημοτικές εκλογές από τους

Κόμμα μέσα από τις τοποθετήσεις και το πρόγραμμα του, πέραν των μειονοτήτων, κάλεσε στην πολιτική δράση και τις γυναίκες⁴⁶⁷.

Η αντιπολίτευση άσκησε κριτική στην κυβέρνηση με την κατηγορία ότι ευνοούσε μόνο μια κοινωνική τάξη (τους καριερίστες και όσους σύναπταν στενές σχέσεις μαζί τους): «Δυστυχώς υπάρχει μια τάξη η οποία επιθυμεί να εξασφαλίσει την κυριαρχία της στο πολιτικό πεδίο αυτού του έθνους. Αυτή η τάξη δεν επιθυμεί να αποχωριστεί την καρέκλα της και οδηγεί τη χώρα από τη μια δυστυχία στην άλλη. Αυτοί οι ανίσχυροι κύριοι θεωρούν τον εαυτό τους πηγή εξουσίας και είναι υπεύθυνοι για τις σημερινές δυσχέρειες της χώρας»⁴⁶⁸. Στα πλαίσια αυτής της κριτικής, οι εκπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων του Λαϊκού Κόμματος έγιναν στόχος αρνητικών σχολίων⁴⁶⁹.

κόλπους αυτού του κόμματος. Το κόμμα ζητά ψήφους από τον λαό για αυτές τις υποψηφιότητες. Αν επικρατήσει αυτό το κόμμα, ύστερα από έναν μήνα θα έχουμε δημοτικούς συμβούλους με ονόματα όπως το Κιρκόρ. (...) Ο κύριος Κιρκόρ στη συνέχεια μπορεί να εκλεγθεί και βουλευτής. (...) Ποια θα είναι τα καθήκοντα του όταν θα είναι βουλευτής; Όσα καθήκοντα έχουν και οι άλλοι βουλευτές. Θα εργάζεται στις επιτροπές, θα εκφωνεί λόγους στη βουλή, θα συμμετάσχει στις μυστικές συνεδρίες της βουλής και μπορεί να γίνει μέλος ακόμη και της Επιτροπής Εθνικής Άμυνας. Στην επιτροπή θα μπορεί να ελέγξει τις αμυντικές δαπάνες. Διότι θα είναι βουλευτής και θα έχει το δικαίωμα. Όποιο και αν είναι το όνομα του (...), εφόσον εκλεγθεί, τίποτα δεν θα τον εμποδίζει να εκφέρει γνώμη για τις κρατικές υποθέσεις. Ο κύριος Κιρκόρ μπορεί να εκλεγθεί Υπουργός Εξωτερικών. Όμως πώς θα εμπιστευτούμε αυτό το υπουργείο στον κύριο Κιρκόρ;». Βλπ. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:149-150. Επίσης, το περιεχόμενο ενός προπαγανδιστικού φυλλαδίου, το οποίο κυκλοφόρησε την περίοδο των τοπικών εκλογών του 1930 στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης και το οποίο φέρει την υπογραφή των "Τούρκων Διακεκριμένων της Πατρίδας", ρίχνει φως στην παραπάνω τοποθέτηση: «*Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα εκλέγει τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους! Αξιοτίμοι συμπολίτες! Το μάθατε; Στις εκλογές της Πόλης έξι Ρωμιοί και τέσσερις Αρμένιοι έθεσαν υποψηφιότητα με το Ελεύθερο Κόμμα. Πώς μπορείς να ψηφίσεις ένα κόμμα που θέλει να εκλέξει τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους οι οποίοι μόλις δέκα χρόνια πριν κατέβαλλαν προσπάθειες για να σε δηλητηριάσουν στην πατρίδα σου; Αυτοί δεν πραγματοποίησαν επιθέσεις στην τιμή σου; Οι Ρωμιοί και οι Αρμένιοι υποψήφιοι του Ελεύθερου Κόμματος είναι οι εξής (ονόματα υποψηφίων). Τουρκικό έθνος! Πρόσεχε! Μη γελιέσαι με τα συνηθισμένα ρωμαίικα και αρμένικα παιχνίδια!*».

⁴⁶⁷ Βλπ. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:249-251. Οι γυναίκες απέκτησαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι στις δημοτικές εκλογές στις 3 Απριλίου 1930. Τότε ο Υπουργός Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά ανακοίνωσε ότι μετά από λίγα χρόνια οι γυναίκες θα μπορούσαν να εκλέγονται και βουλευτές. Αυτό έγινε πραγματικότητα στις εκλογές του 1935 με την ανάδειξη 18 γυναικών στο βουλευτικό αξίωμα. Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:105. Απαντώντας στο κάλεσμα της αντιπολίτευσης, το Λαϊκό Κόμμα εντατικοποίησε την προπαγανδιστική του εκστρατεία και δρομολόγησε την ένταξη των γυναικών στο κόμμα. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:197 και 240.

⁴⁶⁸ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Απόσπασμα από κεντρικό άρθρο γνώμης στη "Yarın" στις 7 Απριλίου 1930. Επίσης δηλώσεις Αγάογλου στην ίδια εφημερίδα στις 18/8/1930. Κατά την περίοδο των τοπικών εκλογών του 1930 στα Δαρδανέλλια έκανε την εμφάνιση του ένα προπαγανδιστικό φυλλάδιο με το εξής χαρακτηριστικό περιεχόμενο: «Προδότρια τουρκική κυβέρνηση! Κατέστρεψε το έθνος! Οι γραφειοκράτες σου είναι πολλοί και διεφθαρμένοι. Κλέβουν από τον λαό και πλουτίζουν. Σε έναν χρόνο θα μετατρέψεις σε ζητιάνους όλους τους πολίτες. Μετά οι γραφειοκράτες σου τι θα τρώνε (...);». Βλπ. Serdar Öztürk, *Kahvehane ...*, σελ.:359. Ένα άλλο

Ο αντίκτυπος των φιλελεύθερων τοποθετήσεων του Ελεύθερου Κόμματος ήταν εμφανής και μετά τη διάλυση του κόμματος, την οποία θα μελετήσουμε παρακάτω. Παράγοντες του κόμματος όπως ο Αχμέτ Αγάογλου και προσωπικότητες οι οποίες γειτνιάζαν ιδεολογικά με το κόμμα, εξακολούθησαν να υπογραμμίζουν τη σημασία του φιλελευθερισμού στην οικονομική και πολιτική ζωή του τόπου⁴⁷⁰. Μετά τη διάλυση του κόμματος, το σημείο που ξεχώριζε σε όλες τις τοποθετήσεις ήταν το γεγονός ότι καταβλήθηκαν προσπάθειες υπεράσπισης των αρχών του φιλελευθερισμού, σε μια περίοδο που αυτός δεχόταν επιθέσεις σε παγκόσμιο και εγχώριο επίπεδο⁴⁷¹. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, υπογραμμίστηκαν τα αρνητικά σημεία του κομμουνισμού⁴⁷² και του φασισμού⁴⁷³, ενώ η ανάγκη της κριτικής υποστήριξης στο κεφάλαιο διατυπώθηκε επανειλημμένα⁴⁷⁴. Σύμφωνα με αυτή την τοποθέτηση, το κράτος πρέπει να εξαλείφει τα φαινόμενα της κερδοσκοπίας και τα μονοπώλια και να εστιάζει την προσοχή του στη βιομηχανία, χωρίς όμως να παραμελεί τον αγροτικό τομέα⁴⁷⁵.

προπαγανδιστικό φυλλάδιο στο Μπότρουμ είχε το εξής περιεχόμενο: «Η ρεπουμπλικανική κυβέρνηση είναι αναποτελεσματική. Δεν αποδίδει δικαιοσύνη. Ο λαός πεθαίνει από την πείνα. Ο καϊμακάμης και οι υπόλοιποι γραφειοκράτες είναι διεφθαρμένοι». Βλπ. το ίδιο.

⁴⁶⁹ Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:62-65.

⁴⁷⁰ Η εφημερίδα "Serbest Cumhuriyet", η οποία εκδόθηκε από τον Χακκί Ουγιάρ στη Σμύρνη και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 26/10/1930, η "Akin", η οποία εκδόθηκε από τον Αχμέτ Αγάογλου και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 29/5/1933, και το περιοδικό "Fikir Hareketleri" του Χιουσεγίν Τζαχίντ, το οποίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 26/10/1933, καθώς και ο ανεξάρτητος βουλευτής Χαλίλ Μεντεσέ με την πολιτική του δράση, έδωσαν συνέχεια στον πολιτικό λόγο της αντιπολίτευσης μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος. Βλπ. Hakki Uyar, *H Eφημερίδα Serbest Cumhuriyet* και Hakki Uyar, "Φιλελεύθερη Αντιπολιτευόμενη" *Εφημερίδα του Αχμέτ Αγάογλου: Akin (1933)*, Cemil Koçak, *ο Χιουσεγίν Τζαχίντ και το Περιοδικό "Fikir Hareketleri"*, Murat Yılmaz, *Ο Χαλίλ Μεντεσέ στο Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:218, 224, 250 και 343-346 αντιστοίχως. Το Λαϊκό Κόμμα, μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος, κατέβαλε προσπάθειες για να επισκιάσει τον αντιπολιτευόμενο λόγο περιορίζοντας την ελευθερία του πολιτικού λόγου και αποδοκιμάζοντας τις τοποθετήσεις των διανοουμένων. Το κλείσιμο του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης το 1933, στο οποίο αναφερόμαστε αναλυτικά παρακάτω, εντάσσεται στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας. Βλπ. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:295.

⁴⁷¹ Ο Αχμέτ Αγάογλου σε μια σειρά άρθρων του στην εφημερίδα "Cumhuriyet" στα τέλη του 1932 προσπάθησε να υπερασπιστεί τη φιλελεύθερη ιδεολογία και να απαντήσει στις επιθέσεις που δεχόταν. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 13/11/1932, σελ.:3.

⁴⁷² «Στη χώρα μας (...) δεν επικρατεί το κεφάλαιο και δεν υπάρχουν ταξικές διαμάχες». Βλπ. άρθρο του Αγάογλου στην "Cumhuriyet" στις 15/11/1932, σελ.:3.

⁴⁷³ Βλπ. σχετικές τοποθετήσεις στο "Akin", Hakki Uyar, "Φιλελεύθερη Αντιπολιτευόμενη" *Εφημερίδα του Αχμέτ Αγάογλου: Akin (1933)* και "Fikir Hareketleri", Cemil Koçak, *ο Χιουσεγίν Τζαχίντ και το Περιοδικό "Fikir Hareketleri"* στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:228-229, 252 και 254 αντιστοίχως. Σύμφωνα με τον Τζαχίντ υπάρχουν δύο όψεις της Ευρώπης, η φασιστική και η δημοκρατική. Σύμφωνα με τον ίδιο, η φασιστική Ευρώπη δεν συμβαδίζει με τα πραγματικά ιδεώδη της Ευρώπης. Βλπ., το ίδιο, σελ.:256.

⁴⁷⁴ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:228 και 347-350.

⁴⁷⁵ Αναλυτικότερα βλπ., το ίδιο, σελ.: 227-228 και 347-348. Επίσης, βλπ. σχετικά άρθρα του Αγάογλου στην "Cumhuriyet" στις 18/11/1932 και 22/11/1932, σελ.:3.

Μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος, οι υπερασπιστές της φιλελεύθερης ιδεολογίας απέδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στον φιλελεύθερο χαρακτήρα της κοινωνικής συνοχής και παράλληλα διαφοροποιήθηκαν από την επίσημη ερμηνεία του εθνικισμού σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα: «(...) Το άτομο αποκτώντας ατομικές ελευθερίες αυξάνει τους δεσμούς του με την κοινωνία και έτσι πραγματοποιείται η κοινωνική πρόοδος. (...) Η δημοκρατία στηρίζεται στις ατομικές ελευθερίες και όπου εμφανίζεται η δημοκρατία εμφανίζονται και τα κινήματα της εθνικής απελευθέρωσης. (...) Τα σύγχρονα εθνικιστικά κινήματα είναι προϊόντα της δημοκρατίας»⁴⁷⁶. Ας σημειωθεί ότι, την ίδια περίοδο, σε πολιτικό επίπεδο, ο απολυταρχισμός του Λαϊκού Κόμματος εξακολούθησε να βρίσκεται στο επίκεντρο της κριτικής της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης⁴⁷⁷.

3. *Οι ανησυχίες της ηγεσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος για την δράση της αντιπολίτευσης*

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, η κυριαρχία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο στηριζόταν στη σύμπραξη και στην προώθηση των συμφερόντων των καριεριστών και μιας μερίδας αναδυόμενων Τούρκων επιχειρηματιών οι οποίοι ανέπτυξαν δίκτυα επικοινωνίας και συναλλαγών με το ξένο κεφάλαιο κατά τα πρώτα χρόνια της δημοκρατίας. Η λαϊκή ανταπόκριση στο φιλελεύθερο πρόγραμμα του Ελεύθερου Κόμματος προκάλεσε έντονο προβληματισμό στην ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος αναφορικά με το μέλλον της κυριαρχίας του. Στο δεύτερο μισό του 1930, η ηγεσία του κόμματος προσπάθησε να απαντήσει στις "επιθέσεις" της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η αντιπολίτευση από την ηγεσία του κόμματος και τα συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκε, μας βοηθούν στο να κατανοήσουμε το κλίμα που επικρατούσε εντός του Λαϊκού Κόμματος κατά τη σύντομη περίοδο της λειτουργίας του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Παράλληλα, μας προϊδεάζουν για τις πρωτοβουλίες που δρομολόγησε το Λαϊκό Κόμμα μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος.

⁴⁷⁶ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. το ίδιο, στην "Cumhuriyet" στις 17/11/1932, σελ.:3. Επίσης, "Akin" στις 24/9/1933 στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:227 και στο ίδιο, σελ.:346-348.

⁴⁷⁷ Για το συγκεκριμένο ζήτημα μεταξύ άλλων βλπ. το ίδιο, σελ.: 218-228 και σχετικά άρθρα του Αγάογλου στην "Cumhuriyet" στις 13, 14, 18/11/1932, σελ.:3.

Σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, η δράση της αντιπολίτευσης έδειξε ότι η κυβέρνηση της δημοκρατίας ήταν αντιμετώπιση με δύο "απειλές" οι οποίες έθεταν σε κίνδυνο το κυβερνητικό έργο, την αμφισβήτηση του εκδυτικισμού και του εθνικού χαρακτήρα της δημοκρατίας. Από τη μια λοιπόν υπήρχε η "κομμουνιστική απειλή". Η άποψη του νέου κόμματος υπέρ του περιορισμού των φόρων και των κρατικών δαπανών είχε κινητοποιήσει τις οικονομικά ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις και στην κοινωνία είχε αρχίσει να κάνει αισθητή την παρουσία της η κομμουνιστική δράση⁴⁷⁸. Από την άλλη, υπήρχαν οι "οπισθοδρομικοί" (mürteciler) οι οποίοι αντιδρούσαν στον εκδυτικισμό και επιθυμούσαν την επιστροφή στο ancien régime⁴⁷⁹. Σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, οι κομμουνιστές, οι οπισθοδρομικοί και όλα τα αντιδραστικά στοιχεία (λ.χ. οι τυχοδιώκτες) αποτελούσαν ένα ενιαίο μέτωπο το οποίο έθετε σε κίνδυνο τη δημοκρατία⁴⁸⁰.

Η μεγάλη απήχηση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος έφερε στην επιφάνεια, μεταξύ άλλων, και τις αδυναμίες της κυβερνητικής πολιτικής και της κομματικής δομής. Πρώτον, μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος προβληματίστηκε για τη νομιμοποίηση της κυριαρχίας του κόμματος στο πολιτικό πεδίο και της συνέχειας της παρουσίας του στην εξουσία⁴⁸¹. Άλλωστε, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι, αμέσως μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος αποφάσισε ότι απώτερος στόχος του στη νέα περίοδο ήταν η ένταξη κάθε Τούρκου πολίτη στις δομές του κόμματος⁴⁸². Παράλληλα, τα αντιδημοκρατικά μέσα που χρησιμοποίησε η κυβέρνηση για να αποσιωπήσει τη δράση της αντιπολίτευσης σηματοδοτούν την απόγνωση της ηγεσίας του κόμματος απέναντι στην απονομιμοποίηση της κυριαρχίας του στο πολιτικό πεδίο της χώρας.

⁴⁷⁸ Αναλυτικότερα βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:205,212, 414-434 και 600-607, *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, , σελ.:393-403, Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:165-168, Serdar Öztürk, *Kahvehane ve ...*, σελ.:364 κ.α. Ας σημειωθεί ότι το Λαϊκό Κόμμα υπερασπίστηκε την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και τόνισε ότι το οικονομικό αδιέξοδο οφειλόταν στην παγκόσμια οικονομική κρίση. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:471-478.

⁴⁷⁹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:432-436, Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:47, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:42-43, Falih Rifki Atay, *Çankaya ...*, σελ.:463, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:203, 252-253 και 602-607 κ.α.

⁴⁸⁰ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:602-607, John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:106-107 και Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:165-168.

⁴⁸¹ Στις εκθέσεις του Λαϊκού Κόμματος αυτής της περιόδου εκφράζεται έντονος προβληματισμός για την έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους του λαού για το κυβερνητικό έργο. Ενδεικτικά βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:414-425.

⁴⁸² Βλπ. έκθεση βουλευτών Προύσας Σεφίκ Λουτφί Καβανόζογλου και Αχμέτ Ρεφίκ Γκιουράν στις 7-29/12/1930 και 9/2/1931. Η έκθεση παραδόθηκε στη γραμματεία του κόμματος. Στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:369-374.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, το κόμμα, το οποίο αδυνατούσε να νομιμοποιήσει την κυριαρχία του, βρέθηκε σε θέση άμυνας και προσπάθησε να απαντήσει στην αντιπολίτευση με όσα μέσα διέθετε και κυρίως μέσα από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό⁴⁸³. Δεύτερον, υπό το πρίσμα της εμπειρίας της δράσης της αντιπολίτευσης, η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το οικονομικό αδιέξοδο έθετε σε κίνδυνο τη συνοχή της κοινωνίας καθώς και τον ενιαίο, εθνικό χαρακτήρα της δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, η υποστήριξη των προσφύγων και των μελών των διαφόρων εθνικών και θρησκευτικών ομάδων προς το νέο κόμμα αντιμετωπίστηκε από την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος ως ένα κατάλοιπο της αυτοκρατορικής περιόδου το οποίο επισκίαζε την εθνική πολιτική γραμμή που προωθούσε το ίδιο, έτσι όπως αναλύθηκε στην προηγούμενη ενότητα⁴⁸⁴. Τρίτον, η ηγεσία του κόμματος διαπίστωσε ότι η λειτουργία του γραφειοκρατικού μηχανισμού και της κομματικής δομής ήταν προβληματική και επικέντρωσε την προσοχή της κυρίως στην ενίσχυση των τοπικών οργανώσεων⁴⁸⁵. Τέταρτον, στο Λαϊκό Κόμμα υπήρξε έντονος προβληματισμός για την αποξένωση της μεσαίας τάξης από το κόμμα και καταβλήθηκαν προσπάθειες ώστε να επανακτήσει το κόμμα την υποστήριξη αυτής της τάξης. Πιο συγκεκριμένα, το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο εξέφρασε έντονο προβληματισμό για την πολιτική δράση των μαζών, προσπάθησε να αποκαταστήσει την κυριαρχία του στην πολιτική δράση της τάξης των διακεκριμένων (*münevver*)⁴⁸⁶.

⁴⁸³ Η κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες για να εμποδίσει την οργάνωση και τη δράση του νέου κόμματος. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες της κορυφώθηκαν τον Σεπτέμβριο του 1930 στη Σμύρνη και συνεχίστηκαν κατά τη διάρκεια των δημοτικών εκλογών που έλαβαν χώρα τον Οκτώβριο του 1930. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 252-253, 289 και 428-434.

⁴⁸⁴ Αναλυτικότερα βλπ., το ίδιο, σελ.:281, 289, 389-488, 582 και 600-607, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:91-92 κ.α.

⁴⁸⁵ Αναλυτικότερα βλπ. σχετικές εκθέσεις του Λαϊκού Κόμματος αυτής της περιόδου στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:303-309, 369-374, 428-434 και 452-461. Αυτή την περίοδο, η γραμματεία θεώρησε υπεύθυνες τις τοπικές οργανώσεις για τη δυσλειτουργία του κόμματος. Από την πλευρά τους, οι τοπικές οργανώσεις παραπονέθηκαν για την έλλειψη κατευθυντήριων γραμμών από το κέντρο. Επίσης, εξέφρασαν την απογοήτευσή τους για το γεγονός ότι το κέντρο δεν λάμβανε υπόψη του τις θέσεις τους. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:376-394 και 463-478.

⁴⁸⁶ Για αυτό το ζήτημα καθώς και για τις προσπάθειες του κόμματος βλπ. εκθέσεις του κόμματος κατά την περίοδο 1930-1931 στο ίδιο, σελ.:376-383, 452-453, 470-488, 602-607 κ.α.

4. Η σύγκρουση της κυβέρνησης με την αντιπολίτευση και η διάλυση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος

Η λαϊκή ανταπόκριση στο πρόγραμμα και στις τοποθετήσεις του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος βρήκε απροετοίμαστη την ηγεσία του κόμματος το οποίο στα τέλη Αυγούστου του 1930 μετρούσε μόλις μερικές εβδομάδες ζωής. Όπως είδαμε παραπάνω, η ηγεσία του κόμματος κατά την ίδρυση του είχε συμφωνήσει με τον Κεμάλ και τους συνεργάτες του στην αρχή του κυρίαρχου κόμματος. Παρά τη συγκεκριμένη άτυπη συμφωνία, ο ηγέτης του κόμματος Φετχί Οκγιάρ αποφάσισε να επισπεύσει τις διαδικασίες οργάνωσης του κόμματος και να το προετοιμάσει με στόχο τη συμμετοχή στις επικείμενες τοπικές εκλογές του φθινοπώρου. Ένα από τα βασικά μέλη και βουλευτής του νέου κόμματος, ο Αχμέτ Αγάογλου, εξέφρασε την αντίθεση του προς αυτή την πρωτοβουλία, λέγοντας ότι σε περίπτωση που το νέο κόμμα επισκίαζε την εξουσία του Λαϊκού Κόμματος η επέμβαση του Μουσταφά Κεμάλ και η εξουδετέρωση του Ελεύθερου Κόμματος θα ήταν αναπόφευκτη⁴⁸⁷. Ο Οκγιάρ αγνόησε τη συγκεκριμένη ένσταση με βάση τη λαϊκή ανταπόκριση στο νέο κόμμα, η οποία τον είχε πείσει ότι η εκτόπιση του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος από την εξουσία ήταν ζήτημα χρόνου. Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν ο Οκγιάρ πληροφόρησε τον Κεμάλ για την απόφαση του περί συμμετοχής του κόμματος του στις δημοτικές εκλογές, ο Κεμάλ, ο οποίος επιθυμούσε την ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος, δεν εξέφρασε καμία αντίθεση⁴⁸⁸. Η λαϊκή ανταπόκριση, μαζί με τη σιωπηρή συγκατάθεση του Κεμάλ ώθησαν τον Οκγιάρ να προχωρήσει σε αναμέτρηση με το Λαϊκό Κόμμα. Παράλληλα, τονίζουμε ότι η εν λόγω απόφαση ήρθε σε μια ιστορική συγκυρία που οι μάζες είχαν αναπτύξει ανεξάρτητη πολιτική δράση την οποία δεν ήλεγχε η ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος. Η απόφαση του Οκγιάρ να συμμετάσχει το κόμμα του στις επόμενες δημοτικές εκλογές, στόχευε στον έλεγχο της ανεξάρτητης

⁴⁸⁷ Για την ένσταση του Αγάογλου βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de ...*, σελ.:42, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:258, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:47, Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:76.

⁴⁸⁸ Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:407-408 και Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:183, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:56. Την ίδια περίοδο ο Υπουργός Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά πληροφόρησε τη γενική γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος ότι ο γραφειοκρατικός μηχανισμός δεν πρόκειται να θέσει εμπόδια στην οργάνωση του νέου κόμματος. Βλπ. σχετική επιστολή του Καγιά στις 3/9/1930 στο Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:210.

πολιτικής δράσης των μαζών και στη διεκδίκηση της εξουσίας με βάση πάντα τη σημαντική λαϊκή υποστήριξη⁴⁸⁹.

Η αποφασιστικότητα του Φετχί Οκγιάρ υπήρξε καθοριστική για την οργάνωση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας στις αρχές του φθινοπώρου του 1930. Πιο συγκεκριμένα, μέσα σε λίγες εβδομάδες το κόμμα οργανώθηκε στον Πόντο, στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, στον Μαρμαρά και στη Θράκη καθώς και σε κάποια αστικά κέντρα στα παράλια της Μεσογείου⁴⁹⁰.

Θυμίζουμε ότι στην πρώτη ενότητα είδαμε ότι οι συγκεκριμένες περιοχές είχαν γνωρίσει την πολιτική δράση της μουσουλμανικής άρχουσας συμμαχίας κατά την περίοδο 1918-1920 και επίσης ότι σε αυτές είχαν εγκατασταθεί οι πρόσφυγες τη δεκαετία του '20. Στις συγκεκριμένες περιοχές, οι οποίες διατηρούσαν ανεπτυγμένα δίκτυα οικονομικών συναλλαγών με τις εξωτερικές αγορές, η αντιπολιτευόμενη δράση αναπτύχθηκε ιδιαίτερα. Παράλληλα με την ίδρυση των τοπικών οργανώσεων του, το Ελεύθερο Κόμμα ανέπτυξε οδούς επικοινωνίας και υποστηρίχθηκε από φιλελεύθερες εφημερίδες με τοπική και εθνική εμβέλεια⁴⁹¹.

Σε αντίθεση με τη σιωπηρή συγκατάθεση του προέδρου Κεμάλ για την ανάπτυξη δράσης από το νέο κόμμα, ο πρωθυπουργός Ινονού, ο στενός κύκλος συνεργατών του

⁴⁸⁹ Γνωρίζουμε ότι στα τέλη του καλοκαιριού του 1930 ο Οκγιάρ δήλωσε την αποφασιστικότητα του να αναπτύξει τη δράση του κόμματος του βασιζόμενος στην ώθηση της λαϊκής ανταπόκρισης η οποία είχε εκδηλωθεί ανεξάρτητα από τις πρωτοβουλίες της ηγεσίας του Ελεύθερου Κόμματος. Βλπ. Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:193, 195, Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (Αυτά που είδα και Αυτά που βίωσα)*, Τρίτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1970, σελ.:212-213, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:178, Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.: 509-510 και Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:475, 481-382. Ο Μπασάρ στα απομνημονεύματα του διευκρινίζει ότι η ηγεσία του κόμματος δεν ήλεγχε τη βάση του. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:279.

⁴⁹⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής αστικά κέντρα στα οποία δημιουργήθηκαν τοπικές οργανώσεις του νέου κόμματος: στον Πόντο στη Σαμψούντα και στην Αμάσεια, στα παράλια της Μεσογείου στην Αττάλεια, στα Άδανα και στην Ταρσό, στην Κιλικία στο Ικόνιο και στο Άκσαραι, στα δυτικά παράλια στο Εσκίσεχιρ, στον Σαγγάριο, στα Μουδανιά, στη Σμύρνη και στο Αϊδίνιο, στον Μαρμαρά στην Προύσα, στην Κωνσταντινούπολη και στο Γκέμλικ, στη Θράκη στην Αδριανούπολη, στο Μπούργκαζ και στο Ουζούνκιοπρου κ.α. Στην Κωνσταντινούπολη δημιουργήθηκαν 45 τοπικές οργανώσεις. Βλπ. Cem Emrence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:144-153. Επίσης, Ali Eşref Turan, *Türkiye'de ...*, σελ.:41-42, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:262-266, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.: 256-257, Samet Ağaoğlu, *Babamın ...*, σελ.:346 και Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:500.

⁴⁹¹ Οι κυριότερες εφημερίδες με υψηλή αναγνωσιμότητα οι οποίες υποστήριξαν το νέο κόμμα είναι οι εξής: "Yarın", "Son Posta", "Hizmet", "Halkın Sesi", "Yeni Asır" και "Serbest Cumhuriyet". Την ίδια περίοδο, οι εξής εφημερίδες εξακολούθησαν να υποστηρίζουν το Λαϊκό Κόμμα: "Hakimiyet-i Milliye", "Milliyet", "Politika", "Anadolu", "Vakit", "Akşam" και "Cumhuriyet". Ο Οκγιάρ επισημαίνει ότι οι συγκεκριμένες εφημερίδες υποστηρίχονταν οικονομικά από το κράτος. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:473. Ας σημειωθεί ότι ο Αγάογλου υποστήριξε τη δημιουργία επίσημου προπαγανδιστικού οργάνου του κόμματος. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka ...*, σελ.:71-72.

και οι ένοπλες δυνάμεις⁴⁹² εξέφρασαν δυναμικά την αντίθεση τους προς τη συγκεκριμένη εξέλιξη⁴⁹³. Για πρώτη φορά στην ιστορία του Λαϊκού Κόμματος, ανεξάρτητα από τις προσωπικές πρωτοβουλίες του προέδρου Κεμάλ, η συγκεκριμένη μερίδα του κόμματος έκανε αισθητή τη δική της παρουσία στο πολιτικό πεδίο και επιχείρησε να εμποδίσει με αστυνομικά και αντιδημοκρατικά μέτρα την οργάνωση του νέου κόμματος⁴⁹⁴. Η συγκεκριμένη προσπάθεια υποστηρίχθηκε και από τη μερίδα του Τύπου η οποία υποστήριζε το Λαϊκό Κόμμα⁴⁹⁵. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι ο Φετχί Οκγιάρ, στα απομνημονεύματά του, αναφερόμενος στη δράση του στενού κύκλου συνεργατών του Ινονού, ο οποίος υποστηριζόταν από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό, διευκρινίζει ότι τη συγκεκριμένη περίοδο στο Λαϊκό Κόμμα είχαν αναπτυχθεί αυτόνομες δομές εξουσίας οι οποίες ακολουθούσαν τους δικούς τους σχεδιασμούς και όχι κατ' ανάγκην αυτούς του προέδρου Κεμάλ⁴⁹⁶. Αυτή η πραγματικότητα ήρθε στην επιφάνεια με τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη Σμύρνη τον Σεπτέμβριο του 1930.

Μέσα στα πλαίσια της εντατικοποίησης της διαδικασίας ίδρυσης του νέου κόμματος, η ηγεσία του επιχείρησε να ανταποκριθεί στη λαϊκή πρόσκληση από τη Σμύρνη όπου είχε ισχυρή παρουσία η μεσαία τάξη της χώρας. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1930, έχοντας εξασφαλίσει τη σχετική συγκατάθεση του Κεμάλ⁴⁹⁷ και με σκοπό τη δημιουργία τοπικών οργανώσεων στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, ο Οκγιάρ και οι συνεργάτες του πραγματοποίησαν επίσκεψη στη Σμύρνη⁴⁹⁸. Όμως, εκείνο το οποίο δεν είχε υπολογίσει

⁴⁹² Για τον προβληματισμό των ενόπλων δυνάμεων για τη δράση της αντιπολίτευσης βλπ. FO.424/273, p.116, No.133 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:130-132, Soner Yalçın, *Efendi (Αφέντης)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:355.

⁴⁹³ Με σκοπό τον συντονισμό των κινήσεων του Λαϊκού Κόμματος στη νέα περίοδο, με πρωτοβουλία του Ινονού, το Λαϊκό Κόμμα ίδρυσε μια επιτροπή 40 μελών. Η συγκεκριμένη επιτροπή διηύθυνε την προεκλογική εκστρατεία του κόμματος στις τοπικές εκλογές. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:51 και Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:416.

⁴⁹⁴ Για τα αστυνομικά και αντιδημοκρατικά μέτρα της κυβέρνησης μεταξύ άλλων βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 252-253, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:271-272, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:418, Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:517 και Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:133.

⁴⁹⁵ Βλπ. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:154.

⁴⁹⁶ Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:532-533.

⁴⁹⁷ Παράλληλα με την απόφαση για εντατικοποίηση των προσπαθειών ίδρυσης του νέου κόμματος, ο Κεμάλ έδωσε τη σιωπηρή συγκατάθεση του και για την επίσκεψη της ηγεσίας του Ελεύθερου Κόμματος στη Σμύρνη. Όμως, την ίδια στιγμή, προειδοποίησε την ηγεσία του κόμματος για τις κινήσεις και τις προετοιμασίες της κυβέρνησης στη Σμύρνη και ζήτησε από αυτήν να τον ενημερώσει για τις εξελίξεις μόλις φτάσει στη Σμύρνη. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:57.

⁴⁹⁸ Στα απομνημονεύματά του, ο Οκγιάρ τονίζει, μεταξύ άλλων, πως η ανάγκη για απάντηση στην τοποθέτηση του αντιπροσώπου της τοπικής οργάνωσης του Λαϊκού Κόμματος στη Σμύρνη Σαλίχ –ότι η μοναδική λειτουργία της αντιπολίτευσης θα πρέπει να είναι η ενίσχυση της εικόνας της δημοκρατίας– υπήρξε καθοριστική για την απόφαση της επίσκεψης της ηγεσίας του νέου κόμματος

σωστά η ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος ήταν η δυναμική απάντηση της κυβέρνησης Ινονού και του Λαϊκού Κόμματος στη συγκεκριμένη κίνηση. Ο πρωθυπουργός Ινονού και οι συνεργάτες του, καταβάλλοντας μεγάλες προσπάθειες για να αποσιωπήσουν τον απόηχο της δραστηριοποίησης του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στη Σμύρνη και προσφεύγοντας στη λήψη αστυνομικών μέτρων, πυροδότησαν αναταραχές και σφοδρές συγκρούσεις των οπαδών του νέου κόμματος με τις δυνάμεις ασφαλείας της Σμύρνης⁴⁹⁹. Η κυβέρνηση απάντησε στην κινητοποίηση των οπαδών του Ελεύθερου Κόμματος με πυρά και στις μάχες που έλαβαν χώρα στους δρόμους της Σμύρνης έχασε τη ζωή του ένα δωδεκάχρονο παιδί⁵⁰⁰. Η ανταπάντηση της αντιπολίτευσης στη βίαιη στάση της κυβέρνησης ήρθε υπό τη μορφή μεγάλων διαδηλώσεων και επιθέσεων στα δημόσια κτήρια και στις εγκαταστάσεις του Λαϊκού Κόμματος στη Σμύρνη, καθώς και με την ιστορική ομιλία του Φετχί Οκγιάρ στις 7/9/1930 στο κέντρο της πόλης, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω⁵⁰¹.

Τον Οκτώβριο του 1930, υπό τη σκιά των γεγονότων της Σμύρνης, τα οποία έφεραν στο προσκήνιο την αντιπαράθεση του Λαϊκού Κόμματος με το Ελεύθερο Κόμμα, διεξήχθησαν οι δημοτικές εκλογές. Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν με το σύστημα της απλής αναλογικής και σε αυτές δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι είχαν για

στη Σμύρνη. Βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ...*, σελ.:489-490. Η δημιουργία τοπικών οργανώσεων στη Σμύρνη και στα περίχωρα της έλαβε χώρα στο σύντομο χρονικό διάστημα των τεσσάρων ημερών. Βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ..*, σελ.:500.

⁴⁹⁹ Για τα αστυνομικά μέτρα αναλυτικότερα βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ..*, σελ.:498-499.

Εμπνευστής των αστυνομικών μέτρων που εφαρμόστηκαν στη Σμύρνη υπήρξε ο Υπουργός Δικαιοσύνης Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούρτ. Στα τέλη Σεπτεμβρίου, ο Μποζκούρτ παραιτήθηκε ύστερα από εντολή του Κεμάλ. Βλπ. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:149, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:269-273, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:62-65 και John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:108-109. Τα γεγονότα της Σμύρνης αποτέλεσαν αφορμή για την πρόκληση ταραχών και σε άλλες πόλεις, όπως λ.χ. στα Άδανα, στο Εσκίσεχρ και στο Ντιγιάρμπεκρ. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:105 και Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 285-286.

⁵⁰⁰ Ο πρωθυπουργός Ινονού και οι στενοί συνεργάτες του, αναφερόμενοι στα όσα διαδραματίστηκαν στους δρόμους της Σμύρνης, έκαναν λόγο για "αναρχία". Βλπ. κύρια άρθρα στην "Akşam" στις 7/9/1930 με τίτλο "Ανεπιθύμητο Γεγονός" και στη "Hakimiyet-i Milliye" στις 12/9/1930 με τίτλο "Μια Τοποθέτηση". Παράλληλα, στις τοποθετήσεις τους τόνισαν ότι η χώρα ήταν αντιμέτωπη με τη δημιουργία ενός κινήματος κατά των μεταρρυθμίσεων. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:103-104. Ο πρόεδρος του Ελεύθερου Κόμματος Φετχί Οκγιάρ, αναφερόμενος στα γεγονότα της Σμύρνης, έκανε λόγο για "λαϊκή εξέγερση". Βλπ. σχετική τοποθέτηση του στη βουλή στις 15/11/1930 στο *Türk Parlamenti ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:380.

⁵⁰¹ Για την αντιπαράθεση της κυβέρνησης με την αντιπολίτευση καθώς και για όσα συνέβησαν στη Σμύρνη αναλυτικότερα βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ..*, σελ.:73-75, Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:58-65, Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:39-41, "Milliyet" στις 6/9/1930 και "Yarın" στις 7/9/1930.

πρώτη φορά και οι γυναίκες⁵⁰². Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα συμμετείχε στις εκλογές μόνο σε όσες περιοχές είχαν ιδρυθεί οι τοπικές οργανώσεις του. Παρόλα αυτά το κόμμα σημείωσε αξιόλογη επιτυχία⁵⁰³. Την ίδια στιγμή, στις περιοχές όπου επικράτησε το Λαϊκό Κόμμα⁵⁰⁴ η εκλογική διαδικασία χαρακτηρίστηκε από μικρή συμμετοχή των ψηφοφόρων, γεγονός που δείχνει τον βαθμό αποδυνάμωσης του κυβερνώντος κόμματος⁵⁰⁵.

Τα γεγονότα της Σμύρνης και όσα έλαβαν χώρα στις δημοτικές εκλογές θορύβησαν την ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος καθώς και τον ίδιο τον πρόεδρο Κεμάλ. Η κυβέρνηση Ινονού στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1930 ζήτησε και έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη βουλή⁵⁰⁶. Ο πρόεδρος Κεμάλ σε δημόσια τοποθέτηση του,

⁵⁰² Στις εκλογές έλαβαν μέρος και ανεξάρτητοι υποψήφιοι. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:264-270.

⁵⁰³ Στο Αιγαίο, στη Θράκη και στη Σαμψούντα το νέο κόμμα σημείωσε αξιόλογη επιτυχία. Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:514, Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:77, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:271-272, Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:279. Ο Εμρέντζε αναφέρει ότι το Ελεύθερο Κόμμα εξασφάλισε 40 δήμους από το σύνολο των 502 δήμων. Βλπ. Cem Emrengence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:183-184. Ο Γετκίν αναφέρει 31 δήμους τους οποίους εξασφάλισε το Ελεύθερο Κόμμα. Βλπ. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:191. Σύμφωνα με τη λίστα που δίνει ο καθηγητής Κοτσάκ, το Ελεύθερο Κόμμα εξασφάλισε επιτυχία στους εξής δήμους: Αρμούτλου, Μπαντέμιγιε του Μπούρντουρ, Πέργαμος, Μπόζμπογαν, Μπούτζα, Ντικίλι, Κίνικ, Κούσαντασι, Μενεμένη, Ουμούρλου, Ούρλα της Σμύρνης, Αντιγόνη, Μάλτεπε της Κωνσταντινούπολης, Μπίγκα των Δαρδανελλίων, Μπόζμπογαν, Τσίνε, Γκερμέντζικ, Καράπιναρ, Σόκιε, Σερεφλίχισαρ, Γιενίπαζαρ του Αϊδινίου, Γκιόρντες της Μαγνησίας, Κεσάνη της Αδριανούπολης, Πινάρχισαρ, Ούσκουπ, Βίζε, Λουλέμπουργκαζ των Σαράντα Εκκλησιών, Λαοδικεία της Σαμψούντας, Μερζίφον της Αμάσειας, Σελεύκεια της Μερσίνης, Έντρεμιτ, Σούσιγιρλι, Ντάριτζα, Θύρα του Μπαλίκεσιρ. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 339-340. Σε κάποιες περιοχές το Λαϊκό Κόμμα επικράτησε με πολύ μικρή διαφορά ψήφων. Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti ...*, σελ.:195-196 και Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:54. Σε κάποιες περιπτώσεις η κυβέρνηση ακύρωσε τα αποτελέσματα των εκλογών. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:63. Οι δημοτικές εκλογές του 1930 χαρακτηρίστηκαν από μεγάλη πολιτική ένταση και από τις αντιδημοκρατικές παρεμβάσεις της κυβέρνησης και του γραφειοκρατικού μηχανισμού. Ο Ογκιάρ κάλεσε τα μέλη του κόμματος του να προσφύγουν στη δικαιοσύνη και στις αρχές για να καταγγείλουν τις παρανομίες. Βλπ. Cem Emrengence, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:172-180. Ο ίδιος κατήγγειλε τις παρανομίες από το βήμα της βουλής. Το Λαϊκό Κόμμα υπερασπίστηκε την κυβέρνηση με το πρόσχημα της "οπισθοδρομικής και αναρχικής απειλής". Βλπ. το ίδιο, σελ.:186-188.

⁵⁰⁴ Σε αντίθεση με το Ελεύθερο Κόμμα, του οποίου οι υποψήφιοι καθορίστηκαν με βάση τον διάλογο της ηγεσίας του κόμματος με τις τοπικές οργανώσεις του, οι υποψήφιοι του Λαϊκού Κόμματος καθορίστηκαν από την κεντρική γραμματεία. Βλπ. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 335-336. Λίγες εβδομάδες πριν από τις δημοτικές εκλογές του 1930, η κεντρική γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος κατέβαλε προσπάθειες για να ενισχύσει τις τοπικές του οργανώσεις. Στις 2/10/1930 ο γενικός γραμματέας του κόμματος Σαφφέντ Αρίκαν δήλωσε ότι το κόμμα είχε πλέον 800.000 μέλη. Βλπ. το ίδιο, σελ.:33-34.

⁵⁰⁵ Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής ποσοστά συμμετοχής: Κωνσταντινούπολη 16%, Αττάλεια 32%, Άδανα 28%, Τσάνκιρι 20% και Τσόρλου 13%. Βλπ. το ίδιο. Ο Μπασάρ τονίζει ότι σε κάποιες περιοχές το ποσοστό συμμετοχής δεν ξεπέρασε το 5%. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:574.

⁵⁰⁶ Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:288.

υπενθυμίζοντας ότι εξακολουθούσε να διατηρεί την ιδιότητα του προέδρου του Λαϊκού Κόμματος, δήλωσε ότι δεν επρόκειτο να παραμείνει άπραγος απέναντι στην πτώση και τη διάλυση του κόμματος του⁵⁰⁷. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, μετά τις δημοτικές εκλογές του Οκτωβρίου, ο πρόεδρος Κεμάλ επιχείρησε να έρθει σε συνεννόηση με την ηγεσία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος. Οι τελευταίες εξελίξεις και η λαϊκή απήχηση του νέου κόμματος είχαν πείσει τον Κεμάλ ότι η αρχή του κυρίαρχου κόμματος δεν ήταν δυνατόν να τηρηθεί και γι' αυτό τον λόγο επέλεξε να διαφοροποιήσει τη στάση του και να προσανατολιστεί προς την κατεύθυνση της διατήρησης της δικής του κυρίαρχης θέσης στο πολιτικό πεδίο της χώρας⁵⁰⁸.

⁵⁰⁷ Αμέσως μετά τα γεγονότα της Σμύρνης, σε δημόσια τοποθέτηση του η οποία δημοσιεύτηκε στον Τύπο στις 10/9/1930, ο Κεμάλ υπογράμμισε το γεγονός ότι εξακολουθούσε να διατηρεί την ιδιότητα του προέδρου του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:286. Ο Ογκιάρ στα απομνημονεύματά του τονίζει ότι σε περίπτωση που η κυβέρνηση δεν λάμβανε ψήφο εμπιστοσύνης ή που ο Ισμέτ Ινονού δεν επιθυμούσε να παραμείνει στην πρωθυπουργία, ο πρόεδρος Κεμάλ ήταν αποφασισμένος να αναλάβει ο ίδιος την κυβέρνηση. Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:154.

⁵⁰⁸ Ο Ινονού στα απομνημονεύματά του τονίζει ότι τα γεγονότα της Σμύρνης υποχρέωσαν τον Κεμάλ να αναθεωρήσει τη θέση του. Ο ίδιος, αναφερόμενος στην περίοδο του φθινοπώρου του 1930, μεταφέρει την εξής χαρακτηριστική τοποθέτηση του Κεμάλ: «Ισμέτ, δεν κατανοείς ότι πρέπει να αρχίσουμε από την αρχή; Όλα όσα επιτεύχθηκαν, πλέον είναι παρελθόν. Συμφωνείς μαζί μου; Πρέπει να αρχίσουμε από την αρχή!». Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:229-330. Ο στενός φίλος του Κεμάλ, Κιλίτς Αλί, στα απομνημονεύματά του μεταφέρει την εξής τοποθέτηση του Κεμάλ: «Με τα γεγονότα που ακολούθησαν την ίδρυση του νέου κόμματος κατανοήσαμε το πόσο ανίσχυρη είναι η οργάνωση και η δομή του Λαϊκού Κόμματος». Επίσης, τονίζει ότι ο Κεμάλ αποφάσισε ριζικές αλλαγές στο Λαϊκό Κόμμα αρχίζοντας από την απομάκρυνση του Σαφφέντ Αρίκαν από τη γενική γραμματεία του κόμματος. Σύμφωνα με τον Κιλίτς Αλί, ο Κεμάλ θεωρούσε προσωπική υπόθεση την ήττα του κόμματος του. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:269-276. Ο Ογκιάρ μεταφέρει την εξής τοποθέτηση του Κεμάλ: «Μου έλεγαν ψέματα για το ότι έχουμε κόμμα (εννοεί το Λαϊκό Κόμμα). (...) Πρέπει να υποστηρίξω το Λαϊκό Κόμμα. Διαφορετικά το Λαϊκό Κόμμα θα διαλυθεί και θα παραμείνουμε και πάλι με ένα κόμμα». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Ο ίδιος ο Ογκιάρ τονίζει ότι με τις δημοτικές εκλογές φάνηκε ότι η απομάκρυνση του Λαϊκού Κόμματος από την εξουσία ήταν εφικτή και θα επερχόταν σύντομα. Αναλυτικότερα βλπ. Fethi Okyar, *Fethi ...*, σελ.:153 και Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:514. Την ίδια τοποθέτηση μεταφέρει και ο Αγάογλου. Επίσης, ο Αγάογλου αναφέρεται στον προβληματισμό του Κεμάλ για την αποδυνάμωση των κρατικών θεσμών καθώς και για το γεγονός ότι ο πρόεδρος της δημοκρατίας τασσόταν υπέρ της λήψης πιο σκληρών αστυνομικών μέτρων, με σκοπό να περιοριστεί η συγκεκριμένη αποδυνάμωση. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:76-77 και 87-90. «Το κόμμα που αναδείχθηκε νικητής στις δημοτικές εκλογές είναι το κόμμα της γραφειοκρατίας, δηλαδή η χωροφυλακή, η αστυνομία, ο δήμαρχος, ο καϊμακάμης και οι νομάρχες». Τη συγκεκριμένη τοποθέτηση τη μεταφέρει ο Ορούτς στο *Yener Oruç, Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip (Ο Ιδεολόγος του Ατατούρκ, Ρεσίτ Γκαλίπ)*, Κωνσταντινούπολη:2007, σελ.:76. Στην αλλαγή της στάσης του Κεμάλ και των συνεργατών του μετά τα γεγονότα της Σμύρνης και τις δημοτικές εκλογές του φθινοπώρου του 1930 αναφέρονται και άλλοι συγγραφείς. Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti ...*, σελ.:199, Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:491, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci ...*, σελ.:391 και Tolga Ersoy, *Serbest Parti ve Kubilay (Το Ελεύθερο Κόμμα και ο Κουμπιλάι)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:597. Την ίδια περίοδο, οι βουλευτές του Λαϊκού Κόμματος χαρακτήριζαν το νέο κόμμα ως "καταστροφικό πείραμα". Βλπ. FO.424/273, p.78-80, No.92/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:109-112. Ο Καρπάτ τονίζει

Ο Κεμάλ λοιπόν ανασκεύασε την άποψη του για τη διατήρηση της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος και επικεντρώθηκε στην ενίσχυση της κυρίαρχης θέσης του προέδρου της δημοκρατίας. Ο πρόεδρος Κεμάλ, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι η άνοδος του Ελεύθερου Κόμματος στην εξουσία ήταν ζήτημα χρόνου, με σκοπό να αποφευχθεί η κορύφωση της πολιτικής έντασης, πρότεινε στην ηγεσία της αντιπολίτευσης μια συμβιβαστική λύση, σύμφωνα με την οποία η αντιπολίτευση θα είχε πρόσβαση στην εξουσία και ταυτόχρονα θα ενισχυόταν η κυρίαρχη θέση και η ρυθμιστική ιδιότητα του ίδιου στο πολιτικό πεδίο. Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη πρόταση, η οποία μεταβιβάστηκε προφορικά από τον ίδιο στην ηγεσία της αντιπολίτευσης και δεν δόθηκε στη δημοσιότητα ώστε να μην προκληθεί αποξένωση του Λαϊκού Κόμματος από τον Κεμάλ, το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα και το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα θα σχημάτιζαν ένα εθνικό μπλοκ, του οποίου οι υποψήφιοι βουλευτές θα επιλέγονταν από τον πρόεδρο της δημοκρατίας, και το κόμμα το οποίο θα εξασφάλιζε τις περισσότερες έδρες στις εκλογές θα σχημάτιζε κυβέρνηση⁵⁰⁹.

Η συγκεκριμένη πρόταση έγινε δεκτή από την ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος το οποίο υποσχέθηκε ότι θα υποστήριζε τη διά βίου προεδρία του Μουσταφά Κεμάλ⁵¹⁰. Λογικά, η ηγεσία του κόμματος πίστευε ότι με αυτόν τον τρόπο εξασφάλιζε την πρόσβαση της στην εξουσία καθώς και την εύνοια του προέδρου Κεμάλ⁵¹¹.

Σε αντίθεση με τη θετική ανταπόκριση της αντιπολίτευσης, ο Ινονού, ο στενός κύκλος συνεργατών του και οι ένοπλες δυνάμεις, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να μοιραστούν την εύνοια του προέδρου Κεμάλ με την αντιπολίτευση⁵¹², εξέφρασαν την αντίθεση τους προς

ότι η επιτυχημένη οργάνωση του νέου κόμματος είχε αρχίσει να επισκιάζει τη χαρισματική ηγεσία του Κεμάλ. Το ίδιο τονίζει και ο Κιουτσούκ Βλπ. Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (Η Μετεξέλιξη του Πολιτικού Συστήματος στην Τουρκία) 1876-1980*, Άγκυρα: 2007, σελ.:63 και Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler (Θεωρίες για την Τουρκία)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:267.

⁵⁰⁹ Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:156-158.

⁵¹⁰ Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:227. Η "Yarın" υποστήριξε την πρόταση του Κεμάλ και κάλεσε τον πρόεδρο να αναλάβει την πρωθυπουργία. Βλπ. κεντρικό άρθρο στη "Yarın" με τίτλος "Το Έθνος Αναμένει τον Μεγάλο Πολιτικό" στις 16/11/1930.

⁵¹¹ Αναφερόμενος σε αυτή την περίοδο, ο Ογκιάρ διευκρινίζει ότι το Ελεύθερο Κόμμα επιδίωκε να εξασφαλίσει την ουδετερότητα του Κεμάλ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:153-154. Λογικά η πρόταση του Κεμάλ έγινε δεκτή υπό το πρίσμα της επίτευξης της ουδετερότητας του προέδρου στο πολιτικό πεδίο. Ο Αγάογλου αναφέρει ότι ο Κεμάλ προβληματιζόταν για το κατά πόσον το νέο κόμμα θα τηρούσε την προτεινόμενη συμφωνία. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:79.

⁵¹² Σε μια περίοδο που το ενδιαφέρον της κοινωνίας είχε επικεντρωθεί στο νέο κόμμα, το μοναδικό στήριγμα του Λαϊκού Κόμματος ήταν η χαρισματική ηγεσία του Κεμάλ. Η ηγεσία του κόμματος με

τη συμβιβαστική πρόταση του Κεμάλ⁵¹³. Ο κύκλος του Ινονού, μέσα από τη μερίδα του Τύπου την οποία ήλεγχε, έδωσε στη δημοσιότητα την προφορική συμφωνία του προέδρου Κεμάλ με το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα⁵¹⁴. Παράλληλα, η εκτελεστική επιτροπή του Λαϊκού Κόμματος αποσαφήνισε τη θέση της πληροφορώντας τον πρόεδρο Κεμάλ ότι δεν αποδεχόταν την πρόταση του⁵¹⁵. Αντιμέτωπος με αυτή την εξέλιξη, ο Κεμάλ, ο οποίος είχε ξεκαθαρίσει ότι ήταν πιστός στο κόμμα του και δεν επιθυμούσε να αποξενωθεί από τη βάση του, αναγκάστηκε να αλλάξει στάση. Διευκρινίζοντας ότι δεν έκανε ποτέ δεκτή την πρόταση της αντιπολίτευσης περί διά βίου προεδρίας, προσέγγισε την ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος με μια νέα πρόταση⁵¹⁶. Ο Κεμάλ δήλωσε ότι θα αποχωρούσε από την προεδρία, ότι θα αναλάμβανε την ηγεσία του κόμματος του και ότι ήταν αποφασισμένος να αναμετρηθεί με το Ελεύθερο Κόμμα στις επικείμενες εκλογές. Παράλληλα, υποσχέθηκε ότι οι εκλογές θα διαδραματιζόνταν δίχως παρεμβάσεις από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό και πληροφόρησε τον στενό του κύκλο ότι επιθυμούσε να δει τον στενό του φίλο και γενικό γραμματέα του Ελεύθερου Κόμματος, Νουρί Τζόνκερ, να αντικαθιστά τον ίδιο στην προεδρία της δημοκρατίας⁵¹⁷.

Η παραπάνω πρόταση του Κεμάλ δεν έγινε δεκτή από την ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος η οποία δεν επιθυμούσε να αναμετρηθεί με τον Κεμάλ⁵¹⁸. Στις 16 και 17 Νοεμβρίου 1930, η ηγεσία του κόμματος πρώτα πληροφόρησε τον Κεμάλ ότι το κόμμα ήταν αποφασισμένο να αποχωρήσει από την πολιτική σκηνή επειδή δεν επιθυμούσε την

διάφορες κινήσεις της κατέβαλλε προσπάθειες για να διατηρηθεί και να ενταθεί η υποστήριξη του Κεμάλ στο κόμμα. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:51. Ο Ινονού στα απομνημονεύματα του τονίζει ότι το Λαϊκό Κόμμα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την κάθε εξέλιξη, ακόμη και την απομάκρυνση του από την εξουσία, εφόσον διατηρούσε την υποστήριξη του Κεμάλ. Βλπ., İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:231. Η υποστήριξη του Κεμάλ στο Λαϊκό Κόμμα ήταν η βασική αιτία για την οποία ο αριθμός των βουλευτών που πέρασαν στο νέο κόμμα ήταν περιορισμένος. Βλπ. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:42.

⁵¹³ Ο Καρπάτ τονίζει ότι ο κύκλος του Ινονού προειδοποίησε τον Κεμάλ ότι σε περίπτωση αποξένωσης του ιδίου από το Λαϊκό Κόμμα, το μέλλον των μεταρρυθμίσεων και του εκδυτικισμού θα ήταν αβέβαιο. Βλπ. Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal ...*, σελ.:63.

⁵¹⁴ Βλπ. Fethi Okyar, *Üç Devirde ..*, σελ.:517, *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.: 274-275 και Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:196-197.

⁵¹⁵ Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:418-419.

⁵¹⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:417.

⁵¹⁷ Για τη νέα πρόταση του Κεμάλ βλπ. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet ...*, σελ.:174-180, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:256-257. Ο στενός κύκλος του Κεμάλ εξέφρασε τις αμφιβολίες του απέναντι στη νέα πρόταση του προέδρου. Βλπ. το ίδιο, σελ.:276-277 και Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:422-425.

⁵¹⁸ Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:156-158 και Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:278.

αναμέτρηση με τον ίδιο⁵¹⁹, και στη συνέχεια, σε έκτακτη συνεδρίαση της κεντρικής επιτροπής του κόμματος, οριστικοποιήθηκε η απόφαση για αποχώρηση του κόμματος από την πολιτική σκηνή⁵²⁰.

Στο δεύτερο μισό του 1930, η Τουρκία, με πρωτοβουλία του Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος στόχευε στην ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης της δημοκρατίας, προσέγγισε πρώτα την ιδέα της δημιουργίας ενός συστήματος κυρίαρχου κόμματος ενώ στη συνέχεια θα υπήρχαν περιθώρια αλλαγής του συστήματος σε δικομματικό σύστημα (σ.σ. η τελευταία πρόταση του Κεμάλ). Η εμμονή της ηγεσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στην κυρίαρχη θέση του κόμματος οδήγησε το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα σε αποχώρηση από την πολιτική σκηνή. Από την άλλη, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι η ηγεσία του Ελεύθερου Κόμματος επιδίωξε τον συμβιβασμό και τη συμμετοχή στην εξουσία. Παρά το γεγονός ότι στο φιλελεύθερο πρόγραμμα του κόμματος, το οποίο μελετήσαμε παραπάνω, υπογραμμίζονταν οι βασικές αδυναμίες της δημοκρατίας, σε επίπεδο πολιτικής δράσης το κόμμα επιχείρησε να έρθει σε συνεννόηση με τον Κεμάλ με σκοπό να επιτευχθεί ο καταμερισμός της εξουσίας. Μέσα στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσπάθειας, επισκιάστηκε το αίτημα για ριζική αλλαγή του πολιτικού συστήματος και ήρθαν στο προσκήνιο των πολιτικών

⁵¹⁹ Ο Κεμάλ προσπάθησε να πείσει τον Οκγιάρ και τους συνεργάτες του να μη διαλύσουν την οργάνωση του κόμματος τους. Σύμφωνα με τον ίδιο, υπήρχε η πιθανότητα να αναδειχθεί νέα ηγεσία η οποία θα τολμούσε την αναμέτρηση στις επικείμενες εκλογές. Ο Οκγιάρ αρνήθηκε την πρόταση του Κεμάλ, ενώ παράλληλα οι δύο άνδρες συζήτησαν το πολιτικό μέλλον των βουλευτών του διαλυμένου κόμματος. Βλπ. Osman Okyar & Mehmet Seyidanoğlu (επιμ.), *Fethi Okyar'ın ...*, σελ.:158-162. Ας σημειωθεί ότι το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος επιφύλασσε δυσάρεστες εκπλήξεις για κάποιους βουλευτές του. Πιο συγκεκριμένα, ο Αχμέτ Αγάογλου έχασε την έδρα του στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, ο Αλί Χαϊντάρ εργάστηκε στο μπακάλικο του μέχρι το τέλος της ζωής του και ο Σουρεγγιά αποσύρθηκε από την πολιτική. Το αναφέρει ο Οκγιάρ στο *Fethi Okyar , Üç Devirde ..*, σελ.:537-538. Από την άλλη, κάποιοι βουλευτές και στελέχη του κόμματος επέστρεψαν στο Λαϊκό Κόμμα και συνέχισαν την πολιτική τους δράση. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Δεύτερος Τόμος, σελ.:350. Η επιστροφή των κορυφαίων στελεχών του Ελεύθερου Κόμματος στο Λαϊκό Κόμμα πραγματοποιήθηκε μετά από σχετική εισήγηση της γενικής γραμματείας του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.: 261-262 και Hakkı Uyar, *CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütü ile Yazışmaları (Η Αλληλογραφία της Γενικής Γραμματείας του ΡΑΚ με τις Τοπικές Οργανώσεις)*, σε μορφή pdf στο <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/22.pdf>. Ο ηγέτης του Ελεύθερου Κόμματος, Φετχί Οκγιάρ, διορίστηκε από τον πρωθυπουργό Ινονού στο αξίωμα του πρέσβη στο Λονδίνο, αφού ο Οκγιάρ εγγυήθηκε γραπτώς ότι δεν θα επέστρεφε στην πολιτική. Βλπ. İsmet Bozdağ, *Devlet Kavgası (Η Κρατική Σύγκρουση)*, Κωνσταντινούπολη: 2000, σελ.:170.

⁵²⁰ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:158-162. Στο τελευταίο ανακοινωθέν της κεντρικής επιτροπής τονίζονταν τα εξής: «Με τις νέες εξελίξεις στο πολιτικό πεδίο το κόμμα μας βρέθηκε αντιμέτωπο με τον Γκαζί. Το κόμμα μας ιδρύθηκε με τη στήριξη και βοήθεια του Γκαζί. Ο μεγάλος αρχηγός μάς εγγυήθηκε την ουδετερότητα του. (...) Αποφασίσαμε την κατάργηση του κόμματος μας και την ανακοίνωση αυτής της απόφασης στην οργάνωση μας και στο Υπουργείο Εσωτερικών». Βλπ. Fethi Okyar , *Üç Devirde ..*, σελ.:527-529.

συζητήσεων οι λεπτές πολιτικές ισορροπίες οι οποίες τελικά οδήγησαν στην αποχώρηση από την πολιτική σκηνή του Ελεύθερου Κόμματος. Όμως, όποιες και αν ήταν οι αδυναμίες της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης, το σίγουρο είναι ότι με την πολιτική του δράση το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα συνέδραμε στη ριζική αλλαγή και διαφοροποίηση της δομής και της πολιτικής του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Αυτές οι αλλαγές και οι διαφοροποιήσεις αναλύονται διεξοδικά παρακάτω.

II. ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗΣ ΜΟΝΟΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Η σύντομη παρουσία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στο πολιτικό σκηνικό της Τουρκίας άνοιξε τον δρόμο για σημαντικές αλλαγές στη δομή και στην οργάνωση του Λαϊκού Κόμματος καθώς και στη διακυβέρνηση της χώρας. Με την αποχώρηση του Ελεύθερου Κόμματος από την πολιτική σκηνή της χώρας, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος βρέθηκε αντιμέτωπη με δύο θέματα προς επίλυση: Πρώτον, σε μια περίοδο που σε παγκόσμιο επίπεδο ο φιλελευθερισμός υποχωρούσε⁵²¹ και σε εθνικό επίπεδο το κράτος έκανε αισθητή την παρουσία του στο οικονομικό πεδίο όλο και

⁵²¹ Αναφερόμενος στην παγκόσμια οικονομία στα τέλη της δεκαετίας του '20, ο Hobsbawm τονίζει τα εξής: «Σε δραματική κατάσταση ήταν και αυτοί που έπαιρναν τις οικονομικές αποφάσεις, διότι δεν υπήρχε καμία λύση μέσα στο πλαίσιο της παλιάς φιλελεύθερης οικονομίας. (...) Ποιος ήξερε όμως τι έπρεπε να γίνει; (...) Η Μεγάλη Ύφεση κατέστρεψε τον οικονομικό φιλελευθερισμό (...). (...) (Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30) το ισχυρότερο επιχείρημα υπέρ του κοινοβουλευτικού δημοκρατικού συστήματος, ότι δηλαδή, παρ' όλο που είναι κακό, είναι εντούτοις καλύτερο από οποιοδήποτε άλλο εναλλακτικό σύστημα, είναι από μόνο του διστακτικό. Στον Μεσοπόλεμο σπάνια ηχούσε ως ρεαλιστικό και πειστικό επιχείρημα. Ακόμα και οι υποστηρικτές του μιλούσαν με βουβή πεποίθηση. Η οπισθοχώρηση του συστήματος φάνηκε αναπόφευκτη ακόμη και στις Ηνωμένες Πολιτείες (...)». Βλπ. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων ...*, σελ.: 127-128, 137 και 184. Ο ίδιος, σε ό,τι αφορά την εκπλήρωση του κενού που άφηνε πίσω του ο φιλελευθερισμός με την υποχώρηση του, διευκρινίζει ότι υπήρχαν τέσσερις εναλλακτικοί προσανατολισμοί: Η παραγωγή στο όριο της επιβίωσης, το σοβιετικό μοντέλο της ελεγχόμενης και προγραμματισμένης οικονομίας, η βελτίωση του καπιταλισμού και ο φασισμός. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 124, 125, 129 και 144. Αναφερόμενος στην υποχώρηση του φιλελευθερισμού και την ενίσχυση του φασιστικού κινήματος κατά τη δεκαετία του '30, ο Heywood επισημαίνει τα εξής: «Ενώ ο φιλελευθερισμός (...) είναι ιδεολογία του 19ου αιώνα, ο φασισμός είναι γέννημα του 20ού. Κάποιοι μάλιστα θα υποστήριζαν ότι είναι ειδικά μεσοπολεμικό φαινόμενο. Από πολλές απόψεις, ο φασισμός αποτέλεσε μια εξέγερση ενάντια στις ιδέες και τις αξίες που κυριάρχησαν στη δυτική πολιτική σκέψη από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης». Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:95.

περισσότερο⁵²², υπήρχε ανάγκη για μια νέα οικονομική πολιτική γραμμή η οποία θα έδινε νέα ώθηση στο κυβερνητικό έργο. Με άλλα λόγια, σε μια περίοδο που η κυβέρνηση μετεξελισσόταν σε ρυθμιστικό παράγοντα της οικονομίας, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος έψαχνε μια νέα οικονομική πολιτική η οποία θα αντικαθιστούσε τη φιλελεύθερη οικονομική πολιτική της δεκαετίας του '20 και θα ενίσχυε τη συνεργασία της ηγεσίας του κόμματος με την αναδυόμενη μεσαία τάξη της χώρας⁵²³. Η νέα

⁵²² Ξεκινώντας από τις αρχές του 1929, ο πρωθυπουργός Ινονού στις τοποθετήσεις του άρχισε να δίνει μεγαλύτερη έμφαση στη σημασία της κρατικής υποστήριξης στους οικονομικούς παράγοντες της χώρας. Ενδεικτικά βλπ. σχετική ομιλία του ίδιου στη βουλή στις 12.2.1929 στο Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:45 και 51. Ο ίδιος τονίζει ότι το 1932 συνειδητοποίησε ότι υπήρχε ανάγκη για ριζικές τροποποιήσεις στην οικονομική πολιτική της χώρας και συγκεκριμένα άνοιγμα στις ξένες αγορές και στο ξένο κεφάλαιο. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:250. Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, το κράτος έπρεπε να αναλάβει ρυθμιστικό ρόλο στην οικονομία για να καλυφθεί το κενό που είχε αφήσει πίσω του το ξένο κεφάλαιο με την υποχώρηση του από την εγχώρια αγορά, να δημιουργηθούν νέοι τομείς απασχόλησης και να δημιουργηθούν σύγχρονες τεχνικές υποδομές. Βλπ. *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (Μια Ματιά Στην Αγροτική Ιστορία των Τούρκων)*, Κωνσταντινούπολη: 1938, σελ.:278. Την εν λόγω περίοδο η κυβέρνηση από τη μια κατέβαλλε προσπάθειες για να περιορίσει την εισαγωγή ξένων προϊόντων στην εγχώρια αγορά (μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '20 η Συνθήκη της Λωζάννης εμπόδιζε τη λήψη τέτοιου είδους πρωτοβουλιών) και από την άλλη ανέλαβε την ιδιοκτησία και τη διαχείριση των τελευταίων αυτοκρατορικών εταιρειών (σιδηροδρομικές γραμμές, δημοτικές υπηρεσίες κ.ο.κ.). Αναλυτικότερα βλπ. Stefanos Yerasimos, *Azgelışmişlik Sürecinde ...*, σελ.:121, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*,σελ.:30, Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.: 30, 45 και 50, Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve ...*, σελ.:135, Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:31, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar, Kωνσταντινούπολη: 1996*, σελ.:24-25, Fikret Başkaya, *Paradigmanın ...*, σελ.:243 και Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:168. Αυτή την περίοδο εξαιτίας της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης διακόπηκε η εισροή ξένου κεφαλαίου στην εγχώρια αγορά, η κυβέρνηση προχώρησε στην ίδρυση της Κεντρικής Τράπεζας και η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος άρχισε να επεξεργάζεται εναλλακτικά οικονομικά μοντέλα και τη δημιουργία του πρώτου σχεδίου εκβιομηχάνισης. Αναλυτικότερα βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*,σελ.:98, 127, Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.: 32, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:103, Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:172-180 και Selim İlkin, *Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü (Η Επίδραση των Σοβιετικών Εμπειρογνομών στην Προετοιμασία του Πρώτου Σχεδίου Εκβιομηχάνισης)* στο İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı (Το Θεμέλιο της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:205-212 και 230-234.

⁵²³ Το συγκεκριμένο θέμα βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων κατά την περιοδεία του προέδρου Κεμάλ στα δυτικά παράλια της χώρας στα τέλη του 1930. Λίγα εικοσιτετράωρα μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, ο Κεμάλ και ο στενός κύκλος συνεργατών του ξεκίνησαν περιοδεία στις περιοχές όπου στις δημοτικές εκλογές του 1930 είχε επικρατήσει η αντιπολίτευση. Ο βασικός στόχος του Κεμάλ και των συντρόφων του ήταν η εξασφάλιση της συνέχειας της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο, καθώς και η δημιουργία μιας νέας οικονομικής πολιτικής γραμμής, η οποία θα αντικαθιστούσε τον φιλελευθερισμό και θα ενίσχυε την κοινωνική βάση του κόμματος. Σε αυτή την περιοδεία ο ίδιος ο Κεμάλ τόνισε τα εξής: «(...) Ο φιλελευθερισμός είναι ένα σύστημα το οποίο εφαρμόστηκε στις αποικίες. (...) Εμείς δεν είμαστε και δεν πρόκειται να γίνουμε αποικία. Η προσέγγιση του φιλελευθερισμού ισοδυναμεί με την απόρριψη της επανάστασης». Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:289-292. Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, ο φιλελευθερισμός και ο σοσιαλισμός ευνοούσαν μόνο κάποιες κοινωνικές τάξεις και άνοιγαν τον δρόμο για την πρόκληση κοινωνικών διαμαχών. Βλπ. Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:152, Muzaffer Şerif, *Η κατάρρευση του ατομισμού στην Αμερική του Ρούσβελτ* στο περιοδικό "Ülkü", Δέκατος Τόμος, 55ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1937, σελ.:43. «(...) Δεν επιθυμούμε τις ταξικές

οικονομική πολιτική γραμμή έπρεπε να εξασφαλίζει τη συνέχεια της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο και να αποκλείει τις ταξικές διαμάχες⁵²⁴. Δεύτερον, το καθεστώς εξακολουθούσε να επιδιώκει την εξασφάλιση νομιμοποιητικής βάσης. Οι αδυναμίες της κυβερνητικής και κομματικής δομής, οι οποίες ήρθαν στο προσκήνιο μέσα από την εμπειρία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, σηματοδοτούσαν την ανάγκη για την αναδιοργάνωση της κομματικής δομής και την ενίσχυση της κρατικής δομής. Μετά το 1930 και μέχρι τον θάνατο του Κεμάλ το 1938, η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, λαμβάνοντας υπόψη της τα νέα δεδομένα και τις ανάγκες, επικεντρώθηκε στις παραπάνω πραγματικότητες και κατέβαλε προσπάθειες για να ανταποκριθεί στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της δεκαετίας του '30. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες αποτελούν το αντικείμενο της συνέχειας αυτής της ενότητας.

ασθένειες των δυτικών χωρών». Απόσπασμα από τοποθέτηση του στενού συνεργάτη του προέδρου Κεμάλ, Φαλίχ Ριφκί Ατάϊ στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:21. Στις αρχές της δεκαετίας του '30, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, αποκλείοντας τη φιλελεύθερη και σοσιαλιστική οικονομική γραμμή, στόχευε στην υιοθέτηση ενός συστήματος μικτής οικονομίας. Βλπ. Z.Y.Herslag, *Atatürk'ün Devletçiliği (Ο Κρατισμός του Ατατούρκ)* στο ίδιο, σελ.:216, σχετικό άρθρο του δημοσιογράφου Necmeddin Nasif με τίτλο "Αυτά Που Είδα στην Τουρκία" στην αραβόφωνη εφημερίδα "El Mukattam" στις 15/10/1936 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:140 και Fahir Giriltioğlu, *Türkiye'nin Tarihinde ...*, σελ.:89. Ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ τόνισε το εξής: «Το Λαϊκό Κόμμα κατάργησε το παλάτι, διαχώρισε τη θρησκεία από την πολιτική και κατάργησε τη φιλελεύθερη οικονομία». Βλπ. Reser Peker, *İnkılap ...*, σελ.:26-27.

⁵²⁴ Εκτός από τον φιλελευθερισμό, στο επίκεντρο της κριτικής του Λαϊκού Κόμματος βρέθηκε και ο σοσιαλισμός. Το κόμμα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη νεολαία της χώρας και στον περιορισμό της κομμουνιστικής δράσης με τη χρήση αστυνομικών μέτρων. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 3/4/1931, σελ.:2, 6/4/1931, σελ.:1. «(...) Ο κόκκινος σοσιαλισμός έδωσε χαοτικές διαστάσεις στο κοινωνικό ζήτημα. (...) Το κράτος αδυνατούσε να αντιμετωπίσει τις ταξικές διαμάχες και να εξασφαλίσει την τάξη. Η χώρα είχε αρχίσει να οδηγείται στην αναρχία. Ο φασισμός (...) γλύτωσε την Ιταλία από τον γκρεμό». Απόσπασμα από εγχειρίδιο το οποίο εκδόθηκε το 1933 στο τυπογραφείο της φιλοκυβερνητικής εφημερίδας "Hakimiyet-i Milliye" και το οποίο μελετά το φασιστικό σύστημα της Ιταλίας. Βλπ. Nüşet Haşim Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi (Ο Φασισμός και το Κράτος του)*, Κωνσταντινούπολη: 1933, σελ.:217. Επίσης, βλπ. İlhan E. Darenlioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri (Τα Εθνικιστικά Κινήματα στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.:55-57. Παράλληλα, θα πρέπει να τονιστεί ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, το Λαϊκό Κόμμα διατήρησε τις αποστάσεις του από τον φασισμό. Βλπ. σχετική τοποθέτηση του γενικού γραμματέα Σιουκρού Καγιά στο Şükrü Kaşa, *Οι Ομιλίες και τα Συγγράμματα του*, Κωνσταντινούπολη: 1938 στο περιοδικό "Ülkü", 11ος Τόμος, 61ο Τεύχος, Μάρτιος 1938, σελ.:83. Επίσης, βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm (Ο Κεμαλισμός)*, Κωνσταντινούπολη: 1936, σελ.:194 και Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları (Η Μονοκομματική Περίοδος στην Τουρκία και οι Συζητήσεις για τον Κορπορατισμό)* στο περιοδικό "Torlum ve Bilim", 93^ο Τεύχος, Καλοκαίρι 2002, σελ.:194 και 196. Στα πλαίσια των τοποθετήσεων της δεκαετίας του '30, ο φασισμός ταυτίστηκε με τον ιμπεριαλισμό: «Ο φασισμός στην πραγματικότητα είναι ιμπεριαλιστικός. Στο εσωτερικό είναι υπέρ της δικτατορίας. Η Τουρκία είναι κατά του ιμπεριαλισμού και της δικτατορίας. Όλες οι επαναστατικές αποφάσεις της Τουρκίας εγκρίνονται από την Εθνοσυνέλευση. (...) Οι διακυβερνήσεις του Χίτλερ και του Μουσολίνι αποδίδουν σημασία στη θρησκεία. Όμως η Τουρκία έχει διαχωρίσει τη θρησκεία από την πολιτική». Βλπ. Sadri Ertem, *Türk İnkılabının Karakterleri (Τα Χαρακτηριστικά της Τουρκικής Επανάστασης)*, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:136.

A. Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΣΜΟΥ

1. *Η αρχή του κρατισμού ως παράγοντας ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης της εξουσίας*

Στα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε ότι στα τέλη του 1930 το φιλελεύθερο πρόγραμμα του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος κινητοποίησε τις μάζες και έθεσε υπό αμφισβήτηση την ηγεμονία του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο. Όπως τονίστηκε παραπάνω, η συγκεκριμένη εξέλιξη ανάγκασε το Λαϊκό Κόμμα να αντιληφθεί την ανάγκη αναθεώρησης της οικονομικής πολιτικής του κόμματος και της κυβέρνησης. Με άλλα λόγια, ήρθε στην επιφάνεια η ανάγκη υιοθέτησης μιας νέας οικονομικής κατεύθυνσης η οποία από τη μια θα εξασφάλιζε τη συνέχεια της εξουσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και από την άλλη την κοινωνική πρόοδο, συνοχή και ευμάρεια. Σε μια περίοδο που σε παγκόσμιο επίπεδο η κρατική παρέμβαση στην οικονομία γνώριζε όλο και μεγαλύτερη άνθηση, επισκιάζοντας τις φιλελεύθερες πολιτικές, η απάντηση του Λαϊκού Κόμματος στο φιλελεύθερο πρόγραμμα του Ελεύθερου Κόμματος ήταν η επιλογή του κρατισμού. Καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, το κράτος παρενέβαινε δυναμικά στην οικονομία και όριζε τις βασικές κατευθυντήριες οικονομικές γραμμές. Τότε πραγματοποιήθηκαν και τα πρώτα βήματα προς την εκβιομηχάνιση στο πλαίσιο μιας σειράς προγραμμάτων πενταετούς διάρκειας, η αρχή των οποίων σηματοδοτήθηκε το 1933 και τα οποία βασιζόνταν στην κρατική πρωτοβουλία⁵²⁵.

⁵²⁵ Το πρώτο πενταετές σχέδιο εκβιομηχάνισης δημιουργήθηκε το 1933 με την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων ξένων παραγόντων σε ό,τι αφορά την εξασφάλιση του απαιτούμενου κεφαλαίου και της τεχνογνωσίας. Το πρώτο σχέδιο εστίαζε στην ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας και της υφαντουργίας. Βασικός στόχος ήταν η τροφοδότηση της εγχώριας αγοράς με ντόπια προϊόντα. Στα πλαίσια του πρώτου σχεδίου, ιδρύθηκε η Τράπεζα Σούμπερμπανκ η οποία ανέλαβε την ίδρυση και τη διαχείριση των εργοστασίων. Στο σχήμα λειτουργίας της Σούμπερμπανκ συμμετείχαν μαζί με το κράτος και οι ιδιώτες. Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/17959/ E. 596 και FO.371/19037/ E. 854 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα) 1919-1938*, Όγδοος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.:1-61 και 126-192. Το πρώτο σχέδιο εκβιομηχάνισης ακολούθησαν και άλλα σχέδια. Αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης ήταν, τρία χρόνια μετά το πρώτο σχέδιο, το 1936, το κράτος να δραστηριοποιείται στα εξής οικονομικά πεδία: επεξεργασία ειδών πρώτης ανάγκης (καπνός, αλάτι, λικέρ, σπίρτα, αβγά κ.α.), λειτουργία σιδηροδρομικών και ναυτιλιακών γραμμών, αερογραμμών και ορυχείων. Βλπ. FO.371/20866/ E. 823 στο ίδιο, σελ.:274-333. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, την ίδρυση της Τράπεζας Σούμπερμπανκ ακολούθησε η ίδρυση και άλλων τραπεζών, όπως των Έτιμπακ, Ντενίζμπακ κ.ο.κ. Βλπ.

Η ενεργός συμμετοχή του κράτους στην οικονομία, πολιτική γραμμή η οποία ονομάστηκε από την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος “**αρχή του κρατισμού**” (**devletçilik ilkesi**)⁵²⁶, εξυπηρετούσε πέντε βασικούς στόχους. Πρώτον, με την έμφαση στην οικονομική λειτουργία του κράτους⁵²⁷, δηλαδή με την εκβιομηχάνιση και την κρατική υποστήριξη στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες, το Λαϊκό Κόμμα άνοιξε τον δρόμο για τη συσσώρευση κεφαλαίου σε εθνικό επίπεδο και από αυτή τη συσσώρευση επωφελήθηκε

FO.371/23301/ E. 1214/1 στο ίδιο, σελ.:613-678. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Emre Kongar, *Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları (Ο Κρατισμός και τα Σύγχρονα Αποτελέσματα του)* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:236-237, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:111,114, Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:178, “Cumhuriyet” στις 23-24/1/1936, 12/6/1936, 4/10/1936, 13/11/1936 και “Ulus” στις 3, 30/6/1936 κ.α. Οι επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν μέσα στα πλαίσια της εκβιομηχάνισης λειτούργησαν σύμφωνα με το καθεστώς των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Osman Okyar, *Devletçilik Kavramı (Ο Όρος του Κρατισμού)*, “The Economic Journal”, Μάρτιος 1965, σελ.:98-111 στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:193-194. Στα πλαίσια των προαναφερθέντων, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι ταυτόχρονα με την εκβιομηχάνιση καταβλήθηκαν προσπάθειες για να ενισχυθεί η άμυνα της χώρας και να εκπληρωθούν οι ανάγκες του γραφειοκρατικού μηχανισμού μέσα στα πλαίσια του εκδυτικισμού. Το επισημαίνουν ο Μπίρτεκ και ο Αλπ. Βλπ. Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:149-151 και Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:228-229. Σε αντίθεση με το πρώτο σχέδιο, στο οποίο η σοβιετική υποστήριξη διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο, στα άλλα σχέδια ξεχώρισε η υποστήριξη άλλων ξένων παραγόντων και κυρίως της Βρετανίας. Βλπ. Yalçın Kılıç, *Planlama Kalkınma ve Türkiye (Σχεδιασμός, Ανάπτυξη και η Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1985, σελ.:249.

⁵²⁶ Αναφερόμενος στον κρατισμό, το 1930 ο Μουσταφά Κεμάλ τονίζει τα εξής: «Οι “φιλελεύθεροι” (...) είναι κατά της κρατικής παρέμβασης (στην οικονομία). (...) Υπάρχουν και οι “κρατιστές” οι οποίοι υποστηρίζουν ότι το κράτος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες στην οικονομία (...). Πιστεύουμε ότι θα πρέπει να δεχθούμε την ορθότητα των τοποθετήσεων των κρατιστών. (...) Στον βαθμό που σημειώνεται πρόοδος (...) αυξάνονται και οι αρμοδιότητες του κράτους». Βλπ. *Atatürk’ün Bütün ...*, 23⁹⁵ Τόμος, σελ.:37-38 και 40.

⁵²⁷ Ο Πουλαντζάς διευκρινίζει το εξής: «Το κράτος δεν είναι μια “οντότητα” με ανύπαρκτη εργαλειακή ουσία, αλλά σχέση, ακριβέστερα συμπύκνωση, ενός ταξικού συσχετισμού. Αυτό σημαίνει ότι οι διάφορες λειτουργίες (οικονομικές, πολιτικές, ιδεολογικές) που εκπληρώνουν οι κρατικοί μηχανισμοί κατά την αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι “ουδέτερες” και αυθύπαρκτες λειτουργίες (...). Οι λειτουργίες αυτές εξαρτώνται από την κρατική εξουσία που ανήκει στην ίδια τη δομή αυτών των μηχανισμών, δηλαδή των τάξεων και μερίδων τάξεων που καταλαμβάνουν τον χώρο της πολιτικής κυριαρχίας». Βλπ. Νίκος Α. Πουλαντζάς, *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα: 2008, σελ.: 32-33. Αναφερόμενος στην οικονομική λειτουργία του κράτους, ο Κεμάλ τονίζει το εξής: «Τα έθνη τα οποία δεν αποδίδουν στην οικονομία τη σημασία που αποδίδουν στον στρατό και στο ναυτικό είναι καταδικασμένα σε πτώση». Βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1939, σελ.:6. Η αρχή του κρατισμού είναι μια από τις έξι αρχές του Λαϊκού Κόμματος στο πρόγραμμα του κόμματος του 1931. Στα προγράμματα του 1931 και του 1935, καθώς και στις επίσημες τοποθετήσεις του κόμματος περί κρατισμού, υπογραμμίζονται οι δύο λειτουργίες του κράτους: η δημιουργικότητα (*yaratıcılık*) και η υποστήριξη των ιδιωτικών πρωτοβουλιών (*yardımcılık*). Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı (Αναμνηστικό Βιβλίο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος για τη 15^η Επέτειο της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 1938, σελ.:9-13 και 308-310. Αναφερόμενη στο οικονομικό σύστημα της Τουρκίας η γαλλόφωνη εφημερίδα “La République” τονίζει ότι πρόκειται για προγραμματισμένη μικτή οικονομία η οποία έχει ως στόχο την εξισορρόπηση των κρατικών και των ιδιωτικών συμφερόντων. Βλπ. “La République” στις 9/10/1934 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:130-131.

η αναδυόμενη μεσαία τάξη της χώρας⁵²⁸. Με τον κρατισμό, το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο στις αρχές της δεκαετίας του '30 κατέβαλε προσπάθειες για να ενισχύσει την εκλογική βάση, υποσχέθηκε στη μεσαία τάξη της χώρας το άνοιγμα νέων επενδυτικών πεδίων και την κρατική υποστήριξη στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες⁵²⁹: «(...) Το κράτος δεν

⁵²⁸ Οι βιομήχανοι και οι έμποροι εξέφρασαν κατά διαστήματα την ικανοποίησή τους για την κρατική υποστήριξη. Ενδεικτικά βλπ. FO.424/277, p.17-18, No.17 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:371-372. Οι ίδιοι ανέπτυξαν στενές σχέσεις με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος και συνεργάστηκαν με τον κύκλο της Τράπεζας Εργασίας και τον Τζελάλ Μπαγιάρ. Βλπ. Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:199. Η συγκεκριμένη στάση τους δείχνει ότι το Λαϊκό Κόμμα κατάφερε να πείσει τη μεσαία τάξη ότι η συνεργασία -και όχι η αντιπαράθεση όπως συνέβη λ.χ. στην περίπτωση του Λαϊκού Κόμματος- μπορούσε να ανοίξει τον δρόμο για τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο πρόεδρος Κεμάλ, λίγες εβδομάδες πριν τον θάνατο του, συνέστησε στους συνεργάτες του τη διατήρηση της συνεργασίας της κυβέρνησης με τους οικονομικούς παράγοντες της χώρας: «Θα επενδύσουν τα άτομα, οι εταιρείες, η κυβέρνηση, και οι επενδύσεις θα λάβουν χώρα χωρίς καθυστερήσεις και εμπόδια». Βλπ. Hulûsi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:653. Από την άλλη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι μετά το 1933 ο αριθμός των ιδιωτικών επιχειρήσεων παρουσίασε αύξηση. Πιο συγκεκριμένα, το 1936 ιδρύθηκαν 82, το 1937 104 και το 1938 31 νέες επιχειρήσεις. Η ίδρυση αυτών των επιχειρήσεων πλαισιώθηκε από πιστωτικές και οικονομικές δομές που είχαν ως βασικό στόχο την υποστήριξη του επενδυτή. Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl ...*, σελ.:288-290 και 311.

⁵²⁹ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο Υπουργός Οικονομίας Τζελάλ Μπαγιάρ το 1932 καθώς ανέλυε τους λόγους που οδήγησαν την κυβέρνηση του στα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης, τόνισε ότι ένας από τους βασικούς του στόχους ήταν η εξασφάλιση νέων κερδοφόρων τομέων επένδυσης και απασχόλησης για τους οικονομικούς παράγοντες της χώρας. Αναλυτικότερα βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar*, σελ.:165-171. Ο Άιντογλου το 1933 διευκρίνιζε ότι, σε αντίθεση με τον φιλελευθερισμό και τον σοσιαλισμό, η "εθνικιστική και οργανωμένη" οικονομία εξαλείφει τις κοινωνικές αντιθέσεις, εξασφαλίζει τις μεγάλες επενδύσεις και υποστηρίζει τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας. Βλπ. Sait Aydoğlu, *Η εθνικιστική και οργανική οικονομία* στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 3ο Τεύχος, Απρίλιος 1933, σελ.:201-208. Ο Αλπ τονίζει ότι σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα η ιδιωτική πρωτοβουλία αποτελεί τον "θεμέλιο λίθο" της τουρκικής οικονομίας. Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:252. Ο καθηγητής Κονγκάρ τονίζει ότι ο κρατισμός της περιόδου της δεκαετίας του '30 είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός συστήματος μικτής οικονομίας και την ενίσχυση της μεσαίας τάξης. Ο ίδιος τονίζει ότι η εκβιομηχάνιση δημιούργησε νέους κλάδους απασχόλησης μέσα από τους οποίους αναδύθηκαν οι μεγάλοι κεφαλαιοκράτες της χώρας. Βλπ. Emre Kongar, *Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları (Ο Κρατισμός και τα Σύγχρονα Αποτελέσματα του)* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:238-242. Επίσης, βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar ...*, σελ.:406, το ίδιο, Τρίτος Τόμος, σελ.:1261, 1276, το ίδιο, Τέταρτος Τόμος, σελ.:1509-1512, Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde ...*, σελ.:141, Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ...*, σελ.:145-150, Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, Κωνσταντινούπολη: 1996, σελ.:167-168, Taylan Işık, *Türkiye Tekelci Kapitalizm ve Yapısal Bunalımın Nedenleri (Ο Μονοπωλιακός Καπιταλισμός και τα Αίτια της Δομικής Κρίσης στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1997, σελ.:50 και Halidun Derin, *Türkiye'de Devletçilik (Κρατισμός στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1940, σελ.:3 στο Yaşar Küçük, *Planlama Kalkınma ...*, σελ.:250. Το ίδιο επισημαίνει και ο Μπάσκαγια. Ο ίδιος τονίζει ότι κατά τη δεκαετία του '30, το κράτος δημιούργησε τις κατάλληλες βιομηχανικές και οικονομικές δομές πάνω στις οποίες βασίστηκε η ανάπτυξη της σύγχρονης μεσαίας τάξης της Τουρκίας. Βλπ. Fikret Başkaya, *Devletçilik (Κρατισμός)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:102-111. Ο Μπάσκαγια επεξηγώντας την υποστήριξη του ιδιωτικού κεφαλαίου από το κράτος, αναφέρεται στο παράδειγμα της ντόπιας ζάχαρης. Κατά τη δεκαετία του '30, ενώ το κόστος παραγωγής ενός κιλού ζάχαρης ήταν 18 γρόσια, η μέση τιμή πώλησης της άγγιζε τα 60 γρόσια. Ο Μπάσκαγια τονίζει ότι η διαφορά των 42 γροσιών συμβολίζει τα κέρδη των επενδυτών χάρη στην κρατική υποστήριξη και εκβιομηχάνιση. Βλπ. Fikret Başkaya, *Paradigmanın ...*, σελ.:270 και 273. Την ίδια επισήμανση κάνει και ο Ταϊλάν στο Taylan Işık, *Türkiye Tekelci Kapitalizm ...*, σελ.:71-72.

ανταγωνίζεται το άτομο. Το κράτος ολοκληρώνει το άτομο. (...) Η δημοκρατία μας είναι πολύ νέα. Υπάρχουν έργα υψίστης σημασίας τα οποία έχουν κληρονομηθεί από το παρελθόν και υποχρεώσεις που επιβάλλονται από τις σύγχρονες συνθήκες. Όπως στο πολιτικό και πολιτισμικό πεδίο, έτσι και στο οικονομικό δεν μπορούμε να αναμένουμε τα αποτελέσματα των ατομικών πρωτοβουλιών. Τα σημαντικά έργα μπορούν να πραγματοποιηθούν με βάση την εθνική οικονομία και την κρατική δομή και ισχύ (...). (...) Η κυβέρνηση της Τουρκικής Δημοκρατίας, με σκοπό να ανταποκριθεί στις σύγχρονες ανάγκες και συνθήκες, πρέπει να ακολουθήσει την αρχή του "μετριοπαθούς κρατισμού" χωρίς να αποκλίνει από τη δημοκρατική αρχή. Η αρχή του "μετριοπαθούς κρατισμού" δεν επισκιάζει την ατομική επιχειρηματικότητα (...). Ο κρατισμός μας δεν είναι κομμουνισμός (...). Ο δικός μας κρατισμός βασίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Παράλληλα, στοχεύει στην ευμάρεια του έθνους (...) και δραστηριοποιεί το κράτος σε τομείς ύψιστης σημασίας για το έθνος»⁵³⁰. Συμπληρώνοντας την παραπάνω τοποθέτηση του αρχηγού του, το 1931 ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ διευκρίνισε ότι⁵³¹: «Το κράτος, το οποίο εξασφαλίζει την τάξη και την ασφάλεια στο εσωτερικό και οργανώνει τις εξωτερικές σχέσεις και την άμυνα, πλέον είναι απαραίτητο. Οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες της σύγχρονης εποχής, αυτές των δημόσιων επιχειρήσεων, η αύξηση και γενίκευση της αγροτικής παραγωγής, το μέγεθος των εμπορικών επιχειρήσεων σε παγκόσμια κλίμακα και η ασάφεια στην παγκόσμια οικονομία έχει διαμορφώσει μια νέα βάση στην οικονομία. (...) Η φιλελεύθερη θεωρία αδυνατεί να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες. (...) Το πρόγραμμα μας δεν συμφωνεί με την κρατικοποίηση όλων των παραγωγικών μέσων, την άρση του ελεύθερου εμπορίου

⁵³⁰ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ το 1930 στο ίδιο, σελ.:42-43 και Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:96.

⁵³¹ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Βλπ. Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:45-47. Παράλληλα με την τοποθέτηση του Πεκέρ, το 1931 ο Υπουργός Οικονομίας Μουσταφά Σερέφ τόνισε τα εξής: «Κρατισμός δεν σημαίνει (...) δραστηριοποίηση του κράτους στην οικονομία (...). Σύμφωνα με τον κρατισμό το κράτος οργανώνει, βοηθά, υποστηρίζει και επιθεωρεί. Όταν υπάρχει ανάγκη το κράτος παρεμβαίνει (...). Σε περίπτωση που παραχωρήσουμε τις δημόσιες επιχειρήσεις σε ιδιώτες ενδέχεται κάποιιοι πολίτες να επωφεληθούν εις βάρος κάποιων άλλων. Επίσης, οι υπηρεσίες τους ενδέχεται να είναι προβληματικές. Για να εμποδιστούν αυτά τα φαινόμενα (...) το κράτος ελέγχει τις δημόσιες επιχειρήσεις. Εφόσον κρατισμός σημαίνει όλα αυτά (...) αποκλείεται να υπάρξει ανταγωνισμός ανάμεσα στο κράτος και στην ιδιωτική επιχείρηση». Βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:60-61. Σε κάθε περίπτωση ο βασικός στόχος είναι η υποστήριξη του ιδιωτικού κεφαλαίου και η εξασφάλιση της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Ο Ναντί σε σχετικό άρθρο του με τίτλο "Ο Κρατισμός και η Ατομική Επιχειρηματικότητα" επεξήγησε τον συγκεκριμένο στόχο με την εξής τοποθέτηση: «Όσα δεν μπορεί να πραγματοποιήσει η ατομική επιχειρηματικότητα τα πραγματοποιεί το κράτος». Βλπ. "Cumhuriyet" στις 11/11/1932. Το ίδιο επισημαίνεται σχεδόν σε όλες τις επίσημες τοποθετήσεις του Λαϊκού Κόμματος αυτής της περιόδου. Ενδεικτικά βλπ. περιοδικό "Ülkü", Έβδομος Τόμος, 8ο Τεύχος, Μάρτιος 1936, σελ.:201-208.

και της ιδιοκτησίας και τη διεξαγωγή όλων των οικονομικών εργασιών από το κράτος. Ο κρατισμός μας δεν είναι ριζοσπαστικός κρατισμός. (...) Το κράτος αναλαμβάνει τις σημαντικές πρωτοβουλίες τις οποίες δεν είναι σε θέση να αναλάβει το ιδιωτικό κεφάλαιο. Θεωρούμε ότι είναι καθήκον του κράτους να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για να ευδοκιμήσουν οι πρωτοβουλίες των ατόμων και των (ιδιωτικών) εταιρειών. (...) Σύμφωνα με το πρόγραμμα του κόμματός μας, το κράτος στην οικονομία είναι δημιουργός, διοικητής και οργανωτής»⁵³². Το 1931 το πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος αναφέρει σχετικά με την αρχή του κρατισμού: «Το κόμμα σέβεται την ατομική επιχειρηματικότητα και πιστεύει ότι το κράτος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλία στην οικονομία με σκοπό να επιτευχθεί η ανάπτυξη του έθνους και της πατρίδας μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σύμφωνα με τα εθνικά συμφέροντα»⁵³³.

⁵³² Η προσέγγιση της μεσαίας τάξης από το Λαϊκό Κόμμα είχε αντίκτυπο στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Μετά την ολοκλήρωση της περιόδου του Κεμάλ στα δυτικά παράλια, τον Απρίλιο του 1931 έλαβαν χώρα γενικές εκλογές. Στα πλαίσια της αναζήτησης της ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος, με πρωτοβουλία του ίδιου του Κεμάλ, το Λαϊκό Κόμμα ανακοίνωσε ότι θα επέτρεπε την εκλογή 30 ανεξάρτητων βουλευτών. Κατά την προεκλογική του εκστρατεία το κόμμα κατέβαλε προσπάθειες για να δείξει ότι η συγκεκριμένη απόφαση είχε ως στόχο την ενίσχυση της εκπροσώπησης της μεσαίας τάξης στη νέα βουλή. Την ίδια στιγμή, ανακοίνωσε ότι θα εξασφάλιζε τη συμμετοχή 10 αγροτών και 10 εργατών στη νέα βουλή. Όπως και στις προηγούμενες εκλογές, έτσι και σε αυτές του 1931, οι υποψήφιοι του Λαϊκού Κόμματος καθορίστηκαν από τον ίδιο τον Κεμάλ. Το 1931 στη νέα βουλή συμμετείχαν 18 ανεξάρτητοι βουλευτές. Αρχικά ο αριθμός των εκλεγμένων ανεξάρτητων βουλευτών ήταν 20. Όμως, οι δύο από αυτούς δεν εξασφάλισαν την έγκριση της κυβέρνησης και έτσι δεν συμμετείχαν ποτέ στη βουλή. Το 1933 ο αριθμός των ανεξάρτητων βουλευτών αυξήθηκε στους 19 καθώς στις ενδιάμεσες εκλογές ο στρατηγός Αλί Φουάτ Πασά, έχοντας εξασφαλίσει τη σχετική έγκριση του Κεμάλ, εκλέχθηκε στη βουλή. Οι ανεξάρτητοι βουλευτές έκαναν αισθητή την παρουσία τους στη βουλή με τις φιλελεύθερες παρεμβάσεις τους. Η πρώτη αξιοσημείωτη παρέμβαση τους υπήρξε αμέσως μετά τη συνεδρίαση της νέας βουλής, τον Μάιο του 1931. Τότε, οι ανεξάρτητοι βουλευτές εξέφρασαν την ένσταση τους για την πρόωρη επανεκλογή του προέδρου της δημοκρατίας. Σύμφωνα με την άποψή τους, η επανεκλογή του Κεμάλ έπρεπε να λάβει χώρα τον Νοέμβριο και όχι νωρίτερα. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/274, p.74-75, No.38 και FO.371/16983, E.3515 FO.424/278, p.74-75, No.59 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:229-230 και 428, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:451, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:110, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:304-306 και "Cumhuriyet" στις 30/3/1931, 6,9, 10, 11, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27/4/1931, 6, 7, 8,10, 15, 23/5/1931, σελ.:1. Με τις εκλογές του 1935, ο αριθμός των ανεξάρτητων βουλευτών περιορίστηκε στους 9. Την ίδια περίοδο, επιτράπηκε η εκλογή τεσσάρων μη μουσουλμάνων βουλευτών οι οποίοι δεν διαφοροποιήθηκαν ποτέ από την κυβερνητική γραμμή. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1935 για πρώτη φορά εκλέγονται γυναίκες στη βουλή. Στις εκλογές του 1935 εκλέχθηκαν 18 γυναίκες βουλευτές. Αναλυτικότερα βλπ. FO.424/279, part 29, p.61, No.23 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Όγδοος Τόμος, σελ.:194-196, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:156-157, M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:154 και Rifat N. Bali, *Bir Türkleşirme Serüveni (Μια Ιστορία Τουρκοποίησης) 1923-1945*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:265.

⁵³³ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:152-158. Πέντε χρόνια μετά, μια από τις ηγετικές προσωπικότητες του κόμματος, ο Γιουνούς Ναντί, τόνισε τα εξής: «Το συμφέρον του πολίτη και το συμφέρον της πατρίδας. Σε μια πεφωτισμένη κοινωνία αυτά τα δύο συμφέροντα

Ο δεύτερος στόχος που επιτυγχάνει η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος με την υιοθέτηση του κρατισμού είναι η οργάνωση του εργατικού δυναμικού της χώρας σύμφωνα με τις ανάγκες των νέων επενδύσεων και της αναδυόμενης μεσαίας τάξης. Το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο είχε εγγυηθεί τη συσσώρευση κεφαλαίου, μέσα από την αρχή του κρατισμού εξασφάλισε τα παραγωγικά μέσα σύμφωνα με τις νέες ανάγκες της αγοράς⁵³⁴. Τονίζουμε ότι κατά τη δεκαετία του '30, σε μια περίοδο που η κυβέρνηση επικέντρωσε την προσοχή της στον έλεγχο της εργατικής δύναμης της χώρας⁵³⁵, πάγωσαν οι μισθοί των εργατών⁵³⁶ ενώ η βουλή το 1936 προχώρησε στην ψήφιση του Νόμου Περί Εργασίας ο οποίος απαγόρευε τον συνδικαλισμό και το δικαίωμα στην απεργία⁵³⁷. Οι εν λόγω εξελίξεις ήρθαν την περίοδο που το Λαϊκό Κόμμα κατέβαλλε

αλληλοσυμπληρώνονται και ταυτίζονται. (...) Συνεργασία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με το κράτος. (...)». Βλπ. "Cumhuriyet", στις 10/6/1936, σελ.:1.

⁵³⁴ Τη δεκαετία του '30, παράλληλα με τα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης, παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη αύξηση στον αριθμό των εργατών. Η συγκεκριμένη αύξηση οφείλεται στη μετεξέλιξη των αγροτών σε εργάτες που απασχολούνταν στους νέους τομείς της βιομηχανίας. Αναλυτικότερα βλπ. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde ...*, σελ.:83-89, *Türk Ziraat Tarihine ...*, σελ.:278.

⁵³⁵ Το 1932 η αστυνομία ξεκίνησε να συλλέγει τα δαχτυλικά αποτυπώματα των εργατών για την παρακολούθηση του εργατικού δυναμικού της χώρας. Βλπ. "Akşam" στις 6/11/1932. Την ίδια περίοδο, η κυβέρνηση και το Λαϊκό Κόμμα επιδίωξε τον έλεγχο και την οργάνωση των εργατών. Ενδεικτικά, αναφερόμαστε στην Εργατική Ένωση της Σμύρνης η οποία ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Υπουργείου Οικονομικών υπό τη σκέπη του Λαϊκού Κόμματος και στην οποία ήταν εγγεγραμμένοι όλοι οι εργάτες της πόλης. Βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar ...*, σελ.:437-438. Την ίδια περίοδο, ο Υπουργός Οικονομικών Τζελάλ Μπαγιάρ διευκρίνισε ότι ένα από τα βασικά καθήκοντα της κυβέρνησης είναι η εξασφάλιση του εργατικού δυναμικού. Βλπ. το ίδιο, Τρίτος Τόμος, σελ.:881-883 και 1501.

⁵³⁶ Το διευκρινίζει ο Γεράσιμος στο Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde ...*, σελ.:141. Ο Κεϊντέρ τονίζει ότι κατά την περίοδο 1934-1938 καταγράφηκε αξιοσημείωτη μείωση στους μισθούς των εργατών σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Βλπ. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ...*, σελ.:146. Ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση κάποιων κρατικών επιχειρήσεων ο μισθός του εργάτη πληρωνόταν σε είδος. Το διευκρινίζει ο Μπίρτεκ στο Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:147.

⁵³⁷ Οι πρώτες προσπάθειες για τη θεσμοθέτηση του συγκεκριμένου νόμου ξεκίνησαν το 1932. Στα τέσσερα χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι την ψήφιση του νόμου, η κυβέρνηση μελέτησε τα ξένα μοντέλα και έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον ιταλικό Νόμο Περί Εργασίας. Βλπ. Yaşın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:140-142. Ο Νόμος του 1936 προέβλεπε τη δημιουργία συμβουλίων στα οποία θα συμμετείχαν εκπρόσωποι του κράτους, του κεφαλαίου και των εργατών. Αυτά τα συμβούλια θα διευθετούσαν τις ασυμφωνίες σχετικά με τους μισθούς των εργατών. Αναλυτικότερα για τον νόμο που ψήφισε η βουλή το καλοκαίρι του 1936 βλπ. Gülten Kazgan, *Türkiye ...*, σελ.:84-85, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:171, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar ...*, σελ.:26, *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:303 και "Ulus" στις 2/5/1935, σελ.:1, "Son Posta" στις 1/6/1936, σελ.:2. Ο Τιμούρ τονίζει ότι ο βασικός στόχος του νόμου ήταν να εξασφαλιστεί εργατικό δυναμικό που δεν θα απαιτούσε τον βασικό μισθό και θα δούλευε πάρα πολλές ώρες. Βλπ. Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:189. Ο Υπουργός Οικονομίας Τζελάλ Μπαγιάρ χαρακτήρισε τον νόμο ως «ένα δώρο της βουλής στους εργάτες». Βλπ. "Ulus" στις 4/6/1936, σελ.:5. Από την πλευρά του, ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ διευκρίνισε ότι ο βασικός στόχος του νόμου ήταν ο περιορισμός των επιπτώσεων της ελεύθερης αγοράς και της ταξικής διαμάχης. Ο Πεκέρ τόνισε ότι ο νόμος ήταν μια απάντηση του καθεστώτος στον φιλελευθερισμό και στις προσπάθειες τόνωσης της ταξικής διαμάχης στη χώρα. Βλπ. "Ulus" στις 9/6/1936, σελ.:1 και 6. Ο Τύπος της εποχής, αναφερόμενος στον νόμο, έκανε λόγο για ίσες "τιμές"

προσπάθειες να επιβληθεί στο εργατικό δυναμικό της χώρας και να αποφύγει τις ταξικές διαμάχες. Μέσα στα πλαίσια των συγκεκριμένων προσπαθειών κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, η επίσημη τοποθέτηση του Λαϊκού Κόμματος αντικατοπτριζόταν στην αρχή "όποιος εργάζεται σύμφωνα με τις επιταγές του καθεστώτος μπορεί να ελπίζει σε κοινωνική άνοδο"⁵³⁸. Το Λαϊκό Κόμμα λοιπόν ήταν ο εγγυητής της κοινωνικής προόδου και ταυτόχρονα εκπροσωπούσε τα συμφέροντα όλων των κοινωνικών τάξεων⁵³⁹.

Τρίτον, στα πλαίσια του κρατισμού και της εκβιομηχάνισης επιτεύχθηκε η προσέλκυση του ξένου κεφαλαίου και η αναδιοργάνωση των συναλλαγών με το εξωτερικό με ευνοϊκότερους όρους για την εγχώρια αγορά⁵⁴⁰. Πιο συγκεκριμένα, τα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης βασίστηκαν στην υποστήριξη του ξένου κεφαλαίου και συγκεκριμένα στο σύστημα κλίρινγκ, δηλαδή στη συμψηφιστική ανταλλαγή εμπορευμάτων⁵⁴¹. Στα πλαίσια του συστήματος κλίρινγκ, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 η Τουρκία προχώρησε σε διμερείς εμπορικές συμφωνίες με διάφορα κράτη⁵⁴². Με βάση αυτές τις συμφωνίες, η Τουρκία αντάλλαξε προϊόντα με άλλα κράτη χωρίς την καταβολή του αντίτιμου σε ξένο νόμισμα ή άλλο συνάλλαγμα⁵⁴³.

και ίσα "καθήκοντα" του κάθε Τούρκου πολίτη: «*Η εποχή του Ατατούρκ εξασφαλίζει ίσες τιμές και ευθύνες για κάθε Τούρκο υπό τη σκιά της εθνικής σημαίας (...)*». Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. "Ulus" στις 10/6/1936, σελ.:1. Ο στενός συνεργάτης του προέδρου Κεμάλ, Γιουνούς Ναντί, επισήμανε τη γερμανική επιρροή στον νέο νόμο: «Παρά το γεγονός ότι ο Μπίσμαρκ δεν ήταν σοσιαλιστής, έφτιαξε τον καλύτερο εργατικό νόμο. Ο Μπίσμαρκ ο οποίος εξασφάλισε τα βασικά δικαιώματα των εργατών εστίασε την προσοχή του στην εργασία. (...) Καθώς αποδίδονται στους εργάτες τα δικαιώματα τους θα πρέπει να εσιτιάσουμε την προσοχή μας στη βελτίωση της εργασίας και να την προφυλάξουμε». Βλπ. "Cumhuriyet" στις 3/1/1938, σελ.:1. Ο Νόμος Περί Εργασίας του 1936 πλαισιώθηκε με τον Νόμο Περί Πολιτικών Οργανώσεων του 1938 στον οποίο αναφερόμαστε παρακάτω. Το 1938 απαγορεύτηκε η ίδρυση εργατικών οργανώσεων. Βλπ. Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:152-153.

⁵³⁸ Απόσπασμα από προπαγανδιστικό φυλλάδιο του Λαϊκού Κόμματος το 1935. Βλπ. *Από τον Οίκο του Λαού στον Λαό*, Έκδοση Οίκου Λαού Άγκυρας: 1935, σελ.:4-5 στο Firdevs Güntüşoğlu, *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum (Το Περιοδικό Ουλκού και η Κεμαλιστική Κοινωνία)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:172.

⁵³⁹ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:257.

⁵⁴⁰ Την περίοδο 1934-1938 στην Τουρκία λειτούργησαν 32 νέες εταιρείες ξένων συμφερόντων. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:25. Το 1938 στη χώρα υπήρχαν συνολικά 103 εταιρείες ξένων συμφερόντων. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:288-289 και 311. Από την πλευρά της, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος κατέβαλε προσπάθειες για να αναλύσει τον κρατισμό μέσα από τις προσπάθειες εξασφάλισης ευνοϊκότερων όρων για την εγχώρια αγορά. Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:229 και Sadri Ertem, *Türk İnkılabının ...*, σελ.:105 και 111.

⁵⁴¹ Βλπ. σχετικό άρθρο της εφημερίδας "Hakimiyet-i Milliye" στις 17/10/1932.

⁵⁴² Μια από τις πρώτες χώρες η οποία υπέγραψε το 1933 συμφωνία κλίρινγκ με την Τουρκία ήταν η Γαλλία. Βλπ. Baskın Ögan (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:305. Ακολούθησαν συμφωνίες και με άλλες χώρες,

Τέταρτον, με την αρχή του κρατισμού το Λαϊκό Κόμμα, καθιερώνοντας και νομιμοποιώντας τα συμφέροντα της αναδυόμενης μεσαίας τάξης, κατέβαλε προσπάθειες για να διαφυλαχθεί η ενότητα και η συνοχή της κοινωνίας⁵⁴⁴.

Συγκεκριμένα, το κράτος με την ενεργό συμμετοχή του στα οικονομικά δρώμενα της χώρας σύναψε συμμαχίες με τη μεσαία τάξη και τους γαιοκτήμονες και διατήρησε τον υφιστάμενο κοινωνικό ιστό και την ταξική δομή της χώρας⁵⁴⁵. Η συγκεκριμένη προσέγγιση έκανε αισθητή την παρουσία της στον αγροτικό τομέα. Στο συγκεκριμένο πεδίο, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος προσπάθησε να δώσει νέα ώθηση στην άρχουσα συμμαχία η οποία στις αρχές της δεκαετίας του '20 συνέβαλε ενεργά στη δημιουργία της νέας δημοκρατίας. Το κράτος στηρίχθηκε στη σύμπραξη των

όπως με Ιταλία, Γερμανία, Τσεχία και Πολωνία. Βλπ. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde ...*, σελ.:61, Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar ...*, Πρώτος Τόμος, , σελ.:160 και "Cumhuriyet" στις 13/12/1932, σελ.:1.

⁵⁴³ Άμεση συνέπεια της εφαρμογής του συστήματος κλίρινγκ ήταν η άνοδος της επιρροής του γερμανικού παράγοντα στην τουρκική οικονομία. Το 1936 το 50% των τουρκικών εξαγωγών προοριζόταν για τη Γερμανία. Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* και Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:153. Επίσης, βλπ. Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:294, 304-305 και FO.371/20866/ E. 823, FO.371/23301/ E. 1214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:274-334 και 613-678, "Son Posta" στις 28/5/1936, σελ.:5, 3/2/1937, σελ.:2 και 12, "Cumhuriyet" στις 5/1/1936, σελ.:5, 16/1/1938, σελ.:1, 10/8/1938, σελ.:1. Με βάση τη σύσφιξη των οικονομικών σχέσεων, το 1938 η γερμανική πλευρά πρότεινε στην Τουρκία τη σύναψη συμμαχίας. Η πρόταση δεν έγινε δεκτή από την Άγκυρα. Βλπ. Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:167. Η Γερμανία υποστήριξε τις τουρκικές θέσεις σχετικά με το μέλλον της Αντιόχειας. Βλπ. "Deutsche Diplomatien Korrespondenz" στις 7/11/1937 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:294. Λογικά στη σύσφιξη των γερμανοτουρκικών σχέσεων συνέβαλαν οι οδοί επικοινωνίας που είχαν αναπτύξει οι δύο χώρες στις αρχές του αιώνα, καθώς και το ενδιαφέρον της Γερμανίας για την Τουρκία. Αναλυτικότερα βλπ. Baskin Oran (επιμ.), *Türk Dış ...*, σελ.:306 και Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:214. Από την πλευρά της, στα τέλη της δεκαετίας του '30, η Βρετανία κατέβαλε προσπάθειες για να εξασφαλίσει την επικράτηση της στην τουρκική οικονομία. Βλπ. Taylan Işık, *Türkiye Tekelci Kapitalizm ...*, σελ.:78. Το 1938, η Βρετανία και η Γερμανία παραχώρησαν ταυτοχρόνως δάνεια στην Τουρκία. Βλπ. Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış ...*, σελ.:167, FO.371/23301/ E. 1214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:613-678 και "Cumhuriyet" στις 8/10/1938, σελ.:1. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο, ο στενός συνεργάτης του προέδρου Κεμάλ, Γιουνούς Ναντί, και η εφημερίδα του "Cumhuriyet" χαιρέτισαν το γερμανικό ενδιαφέρον για την τουρκική οικονομία. Χαρακτηριστικά, ο Ναντί υποστήριξε ότι σε διεθνές πεδίο δεν υπήρχε ζήτημα γερμανικού επεκτατισμού. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 21/10/1938, σελ.:1.

⁵⁴⁴ «(...) Το κράτος δεν είναι το απλό εργαλείο και όργανο των κυρίαρχων τάξεων (...). Το κράτος που διατηρεί τη συνοχή και την ενότητα ενός ταξικού κοινωνικού σχηματισμού, συγκεντρώνει και συνοψίζει τις ταξικές αντιθέσεις του συνόλου του κοινωνικού σχηματισμού, καθιερώνοντας και νομιμοποιώντας τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και μερίδων έναντι των άλλων τάξεων του σχηματισμού, ενώ συνάμα επωμίζεται τις παγκόσμιες ταξικές αντιθέσεις». Βλπ. Νίκος Α. Πουλιαντζάς, *Οι Κοινωνικές Τάξεις ...*, σελ.:96.

⁵⁴⁵ Αναλύοντας τα αυταρχικά καθεστώτα της περιόδου του Μεσοπολέμου, ο Roberts τονίζει ότι ο βασικός στόχος αυτών των καθεστώτων ήταν να δημιουργήσουν την εντύπωση της αλλαγής και της προόδου, τη στιγμή που κατέβαλλαν προσπάθειες για να διατηρήσουν τις υφιστάμενες κοινωνικοοικονομικές δομές. Βλπ. David D. Roberts, *The Totalitarian Experiment on 20th Century Europe*, Νέα Υόρκη: 2006, σελ.:308. Η συγκεκριμένη παρατήρηση βρίσκεται σε συμφωνία με την περίπτωση της Τουρκίας.

γαιοκτημόνων⁵⁴⁶ ενώ ταυτόχρονα δεν προωθήθηκε καμία αλλαγή στις δομές της αγροτικής οικονομίας⁵⁴⁷ και στο καθεστώς της ιδιοκτησίας γης⁵⁴⁸. Η μοναδική ουσιαστική παρέμβαση του κράτους στον αγροτικό τομέα υπήρξε προς την κατεύθυνση

⁵⁴⁶ Γνωρίζουμε ότι, αμέσως μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, ο Κεμάλ πίστευε ότι έπρεπε να ληφθούν μέτρα για βελτίωση του καθεστώτος ιδιοκτησίας γης με τη βασική προϋπόθεση ότι η κυβέρνηση θα εξακολουθούσε να έχει τη στήριξη των γαιοκτημόνων. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24ος Τόμος, σελ.:322-335. Στις αρχές της δεκαετίας του '30, ο Αντνάν Μεντερές ήταν γαιοκτήμονας στο Αϊδίνιο. Μετά την ίδρυση του Ελεύθερου Κόμματος, ο Μεντερές εντάχθηκε στο κόμμα και ίδρυσε την τοπική του οργάνωση. Στις δημοτικές εκλογές του 1930, το Ελεύθερο Κόμμα σημείωσε μεγάλη επιτυχία στο Αϊδίνιο. Μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, στα πλαίσια της περιοδείας του στις περιοχές όπου σημείωσε επιτυχία το νέο κόμμα, ο Μουσταφά Κεμάλ συναντήθηκε με τον Μεντερές. Το αποτέλεσμα αυτής της συνάντησης ήταν η ένταξη του Μεντερές στο Λαϊκό Κόμμα. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek ...*, σελ.:372, Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:351-356. Στις εκλογές του 1931 με εντολή του προέδρου Κεμάλ, το Λαϊκό Κόμμα προσπάθησε να ενισχύσει την αντιπροσωπευση των γαιοκτημόνων στη βουλή. Ο στενός συνεργάτης του Κεμάλ, Φαχρεττίν Αλτάι, στα απομνημονεύματα του αναφέρεται στην επιλογή και την υποψηφιότητα ενός γαιοκτήμονα του Ικονίου. Η γενική γραμματεία του κόμματος έθεσε τους εξής όρους για την επιλογή ανάλογων υποψηφιοτήτων: Θα προτιμούνταν οι γαιοκτήμονες οι οποίοι στο παρελθόν υπήρξαν στρατιωτικοί, μετά την ανάδειξη τους στο βουλευτικό αξίωμα θα παρέμεναν γαιοκτήμονες, θα ήταν πιστοί στις αρχές του κόμματος και θα μάθαιναν τη νέα γραφή. Βλπ. Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Από την Αυτοκρατορία στη Δημοκρατία)*, Κωνσταντινούπολη: 1998, σελ.:441-447. Για τη συνεργασία των γαιοκτημόνων με την κυβέρνηση μεταξύ άλλων βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:103, Stefanos Yerasimos, *Azgelışmişlik Sürecinde ...*, σελ.:135-138, Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde ...*, σελ.:77, Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:157, 261-262, 263, 268, 336, Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:170 – 174 και Suat Aksoy, *Türkiye'de Toprak Meselesi (Το Αγροτικό Ζήτημα στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1969, σελ.:56-59.

⁵⁴⁷ Παρά τις προσπάθειες εκβιομηχάνισης, η τουρκική οικονομία κατά τη δεκαετία του '30 παρέμεινε αγροτική. Το 1935 το 79% της εγχώριας παραγωγής ήταν αγροτικά προϊόντα. Την ίδια περίοδο τα βιομηχανικά προϊόντα αποτελούσαν το 12,3% της παραγωγής. Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.157. Παράλληλα, η κυβέρνηση στον ετήσιο προϋπολογισμό, έδωσε έμφαση στην άμυνα και στην εκβιομηχάνιση παραμερίζοντας τον αγροτικό τομέα. Το 1936 το 30% του προϋπολογισμού προοριζόταν για την άμυνα, ενώ μόλις το 19% αποδιδόταν στον αγροτικό τομέα, τις υποδομές, την υγεία και την παιδεία. Βλπ. "Ulus" στις 29/5/1936, σελ.:1. Αγγλική αναφορά της περιόδου τονίζει ότι η κυβέρνηση, η οποία στηριζόταν στην εύνοια των γαιοκτημόνων, παραμελούσε την αναβάθμιση των αγροτικών και εκπαιδευτικών δομών. Βλπ. FO.424/281, part 33, p.147-149, No.104, FO.424/281, part 33, p.147-149, No.104/1 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:368-371. Το 1936 η αναλογία πληθυσμού στον τομέα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν η εξής: αστικά κέντρα 75%, περιφέρεια 25% του πληθυσμού. Βλπ. "Son Posta" στις 31/1/1936, σελ.:2. Επίσης, βλπ. FO.371/17959/ E. 596 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:1-61. Την ίδια περίοδο, στον Τύπο εμφανίζονταν άρθρα τα οποία εστίαζαν στα προβλήματα των δομών της υγείας. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 8/1/1938, σελ.:2.

⁵⁴⁸ Στα μέσα της δεκαετίας του '30, στο Λαϊκό Κόμμα εκφράστηκαν σκέψεις για βελτίωση του καθεστώτος της ιδιοκτησίας γης. Οι συγκεκριμένες σκέψεις δεν έγιναν ποτέ πράξη. Την ίδια περίοδο, εκφράστηκαν και κάποιοι προβληματισμοί και για τις δύσκολες συνθήκες της καθημερινότητας του αγρότη. Για τις συγκεκριμένες σκέψεις και τους προβληματισμούς αναλυτικότερα βλπ. "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:4-5, Δέκατος Τόμος, 58ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1937, σελ.:290, *Türk Ziraat Tarihine ...*, εξώφυλλο και σελ.:289, 294-301, σχετικό άρθρο του M. Asım Karaömerlioğlu στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:291-297. Στην τόνωση του ενδιαφέροντος για τον αγροτικό τομέα συνέβαλαν οι νέες προσεγγίσεις στα πλαίσια της αρχής του εθνικισμού του Λαϊκού Κόμματος, η μεταφορά τουρκόφωνου πληθυσμού από το εξωτερικό και η εγκατάσταση του στην Ανατολή καθώς και η έμφαση της κυβέρνησης στην εσωτερική ασφάλεια. Στα συγκεκριμένα ζητήματα αναφερόμαστε παρακάτω. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 19/4/1937, σελ.:5, 13/10/1938, σελ.5, 19/10/1938, σελ.7, 23/10/1938, σελ.5, Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:251-253 κ.α.

της δημιουργίας και της εκπαίδευσης εργατικού δυναμικού το οποίο απαντούσε στις νέες ανάγκες της αγοράς και του καθεστώτος (ενίσχυση της βάσης νομιμοποίησης) λαμβάνοντας πάντα υπόψη τα πρώτα βήματα της εκβιομηχάνισης⁵⁴⁹.

Τέλος, τονίζουμε το γεγονός ότι η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία έλαβε χώρα στα πλαίσια των προσπαθειών της ενίσχυσης της νομιμοποιητικής βάσης της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος και της εξασφάλισης της πολιτικής κυριαρχίας του. Αν και η νομιμοποίηση είναι ένα ζήτημα το οποίο θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, τονίζουμε το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 το Λαϊκό Κόμμα διεκδίκησε το μονοπώλιο στην εξουσία στα πλαίσια του κρατισμού και στο όνομα της ευμάρειας και της οικονομικής προόδου⁵⁵⁰. Με άλλα λόγια, ο ρόλος του κράτους στην οικονομία χρησιμοποιήθηκε ως μέσο ενίσχυσης του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο: «Οι αρχές (του Λαϊκού Κόμματος) δεν υπάγονται στην οικονομία. Η οικονομία είναι αυτή η οποία πάντα υπάγεται στις αρχές (του κόμματος)»⁵⁵¹.

2. *Οι διαφορετικές αναγνώσεις της αρχής του κρατισμού από την εξουσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και τους κύκλους των περιοδικών "Kadro" και "Kooperatif"*

Ο κρατισμός, ο οποίος προωθήθηκε από τις κυβερνήσεις του Λαϊκού Κόμματος κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, προκάλεσε και αντιπαραθέσεις ως προς την κατεύθυνση και τον χαρακτήρα που θα λάμβανε η κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Ο πρωθυπουργός Ινονού και ο στενός κύκλος συνεργατών του ήταν υπέρ μιας κρατικής παρέμβασης στην οικονομία η οποία θα έδινε προτεραιότητα στις ανάγκες (αμυντικές

⁵⁴⁹ Βλπ. σημ.532. Μια σημαντική μερίδα των αγροτών δεν επέλεξε να μετεξελιχθεί σε εργάτη στον βιομηχανικό τομέα. Αυτή η μερίδα προτίμησε την απασχόληση στον γραφειοκρατικό τομέα. Βλπ. περιοδικό "Ülkü", Όγδοος Τόμος, 44ο Τεύχος, Οκτώβριος 1936, σελ.:126.

⁵⁵⁰ Ο Μπαρίς υπογραμμίζει το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '30 η αρχή του κρατισμού πλαίσιωσε τον αυταρχισμό του καθεστώτος. Βλπ. Hamit Emrah Barış, *Tek Parti Döneminde Devletçilik (Ο Κρατισμός κατά τη Μονοκομματική Περίοδο)*, Άγκυρα: 2009, σελ.:23, 29 και 39-49. Την ίδια επισήμανση πραγματοποιεί και ο Ινσέλ. Βλπ. *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:20 και Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:127 και 134. Επίσης, βλπ. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:329.

⁵⁵¹ Απόσπασμα από κομματική τοποθέτηση της εποχής. Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Halil Fikret, *Muasıf Terbiye Ülküleri ve Terbiye'de Yenilikler (Οι Αρχές της Σύγχρονης Παιδείας και οι Καινοτομίες στην Παιδεία)*, Κωνσταντινούπολη: 1934, σελ.: 52-53.

και λειτουργικές) του ίδιου του κρατικού μηχανισμού: «Η ασφάλεια της Σμύρνης εξαρτάται από τον κάτοικο της Σεβάστειας, ο οποίος, χάρη στον σιδηρόδρομο, έχει τη δυνατότητα να σπεύσει σε βοήθεια σε λιγότερο από ένα εικοσιτετράωρο. (...) Ο σιδηρόδρομος και οι ναυτικές συγκοινωνίες που προωθεί η κυβέρνηση είναι η εγγύηση της ενότητας της πατρίδας. (...) Για το εθνικό κράτος η ανάγκη για τον σιδηρόδρομο είναι ζήτημα εθνικής ενότητας, εθνικής άμυνας και εθνικής ανεξαρτησίας (...)»⁵⁵². Σύμφωνα με αυτή τη μερίδα του Λαϊκού Κόμματος, το κράτος καθόριζε όλες τις κατευθυντήριες οικονομικές γραμμές και οι οικονομικοί παράγοντες έπρεπε να συμμορφώνονται με αυτές. Για τον Ινονού και τους συνεργάτες του η πρωτοκαθεδρία του κράτους στην οικονομία ήταν δεδομένη και αδιαμφισβήτητη⁵⁵³: «Αυτή η χώρα δεν μπορεί να κατανοήσει το περιεχόμενο του φιλελευθερισμού. Εμείς από οικονομική άποψη είμαστε "μετριόφρονες κρατιστές". Ακολουθούμε αυτή την πολιτική γραμμή με βάση τις ανάγκες και την ανάπτυξη της πατρίδας. Οι πολίτες μας απευθύνονται στο κράτος για τις ανάγκες τους. Η πόλη η οποία δεν έχει ηλεκτρικό ρεύμα ή λιμάνι όπως και ο άνεργος απευθύνονται στην κυβέρνηση. Ως μετριόφρονες κρατιστές γνωρίζουμε ότι έχουμε ελλείψεις σε ό,τι αφορά την ανταπόκριση μας στα αιτήματα του λαού. Σε περίπτωση που παραιτηθούμε από τον κρατισμό και αναμένουμε την κάθε εξέλιξη από

⁵⁵² Απόσπασμα από ομιλία του Ινονού στη Σεβάστεια στις 30/8/1930. Σε αυτή την ομιλία του, ο Ινονού υπερασπίστηκε την κρατική παρέμβαση στην οικονομία και την προώθηση των δαπανηρών κρατικών έργων. Βλπ. 75. *Yolda Düşünceler ...*, σελ.:23-31. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

⁵⁵³ Στα πλαίσια της συγκεκριμένης τοποθέτησης, σε διάφορες περιπτώσεις ο Ινονού βρέθηκε αντιμέτωπος με τις ενστάσεις του κύκλου της Τράπεζας της Εργασίας. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:93 και Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:260. Αναλυτικότερη αναφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα πραγματοποιείται παρακάτω. Από την κυβέρνηση του Ινονού ο πιο ένθερμος υποστηρικτής της πρωτοκαθεδρίας του κράτους στην οικονομία ήταν ο Υπουργός Οικονομίας Μουσταφά Εσρέφ. Ο Μπασάρ τονίζει ότι ο Εσρέφ "δεν εμπιστευόταν τους εμπόρους και τους επιχειρηματίες". Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:511. Ο Εσρέφ κατέβαλε προσπάθειες για να θέσει υπό κρατικό έλεγχο όλες τις οικονομικές συναλλαγές της χώρας με το εξωτερικό. Βλπ. FO.424/277, p.19-20, No.19 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:373-374. Παράλληλα, τον Ιούλιο του 1932 προώθησε μια σειρά νόμων οι οποίοι ενίσχυαν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία. Βλπ. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.: 21 και Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:178-179. Επίσης, βλπ. Selim İlkin, *Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü (Η Επίδραση των Σοβιετικών Εμπειρογνομών στην Προετοιμασία του Πρώτου Σχεδίου Εκβιομηχάνισης)* και İlhan Tekeli, *Türkiye'de Devletçi İktisat Politikasına Geçişin Nedenleri (Οι Λόγοι της Μετάβασης στον Κρατισμό στην Τουρκία)* στο İlhan Tekeli & Selim İlkin, *Cumhuriyetin ...*, σελ.:213-234 και 242-267 αντιστοίχως. Ο ίδιος ο Σερρέφ επεξηγώντας την τοποθέτηση του ανέφερε: «Σε διάφορες τοποθετήσεις του ο πρωθυπουργός Ινονού επεξήγησε τον κρατισμό. (...) Το κράτος δεν θα αντικαταστήσει τον ιδιώτη. Το κράτος θα εξουδετερώσει τα εμπόδια που αντιμετωπίζει ο ιδιώτης. Επίσης, θα υποστηρίξει τον ιδιώτη με τρόπο που θα εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον. Κάθε ιδιώτης θα κινείται με προνοητικότητα και θα εκπληρώνει τα κενά στον οικονομικό τομέα. Θα έχει την επίγνωση ότι είναι ένα αξιόλογο κομμάτι του συνόλου». Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:120. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

τους κεφαλαιοκράτες, ο λαός θα μας επικρίνει. (...) Εδώ και χρόνια η προπαγάνδα του κεφαλαίου λειτουργεί για να αποδυναμώσει την εθνική πολιτική. (...) *Η εμπειρία των προηγούμενων ετών έδειξε ότι σε περίπτωση που δεν υποστηρίζαμε την εγχώρια παραγωγή σιταριού, η χώρα μας δεν θα λυτρωνόταν*»⁵⁵⁴.

Ο πρόεδρος Κεμάλ, ο κύκλος των συνεργατών του και ο διευθυντής της Τράπεζας Εργασίας Τζελάλ Μπαγιάρ δεν συμφωνούσαν με την οικονομική γραμμή του πρωθυπουργού Ινονού. Πίστευαν ότι το κράτος έπρεπε να επεμβαίνει στην οικονομία μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων πέντε στόχων, χωρίς να κυριαρχεί στο οικονομικό πεδίο και κυρίως χωρίς να επισκιάζει τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες, και να δραστηριοποιηθεί στο πεδίο της οικονομίας ώστε να επισπευσθεί η ευμάρεια και η οικονομική πρόοδος και να ενισχυθεί η νομιμοποιητική βάση του καθεστώτος. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, η παρέμβαση του κράτους δεν εκλαμβάνόταν ως αυτοσκοπός αλλά ως προϊόν μιας ουσιαστικής ανάγκης, της ανάγκης για εξασφάλιση οικονομικής προόδου και της υποστήριξης της μεσαίας τάξης της χώρας.

Ο πρόεδρος Κεμάλ, ο οποίος διαφώνησε το καλοκαίρι του 1932 με τον πρωθυπουργό Ινονού και τον Υπουργό Οικονομίας Μουσταφά Εσρέφ ως προς τον χαρακτήρα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, υποχρέωσε τον Εσρέφ σε παραίτηση και ανέθεσε το Υπουργείο Οικονομίας στον διευθυντή της Τράπεζας Εργασίας Τζελάλ Μπαγιάρ, ο οποίος όπως είδαμε παραπάνω διατηρούσε τις αποστάσεις του από τον Ινονού⁵⁵⁵. Με τη συγκεκριμένη του κίνηση, ο Κεμάλ από τη μια περιθωριοποίησε την

⁵⁵⁴ Απόσπασμα από ομιλία του Ινονού στη Σεβάστεια στις 30/8/1930. Ο συσχετισμός της κρατικής παρέμβασης με την εθνική ανεξαρτησία είναι αξιοσημείωτος. Βλπ. 75. *Yilda Düzünceler ...*, σελ.:23-31. Η υπογράμμιση είναι δική μου. Σε μια άλλη του τοποθέτηση ο πρωθυπουργός Ινονού επισήμανε τα εξής: «Τα πιο ισχυρά κράτη του κόσμου λαμβάνουν μέτρα για να προφυλάξουν τις οικονομίες τους. (...) Δεν μπορεί να λάβει χώρα η πολυπόθητη ανάπτυξη της εθνικής βιομηχανικής δομής χωρίς την κρατική υποστήριξη και πρωτοβουλία. (...) Το κράτος πράττει για το δημόσιο συμφέρον (...) και δεν λειτουργεί με εμπορική νοοτροπία. (...) Θα πρέπει να τονίσουμε με αποφασιστικότητα ότι το κράτος πράττει αυτά τα οποία δεν μπορεί να πράξει το άτομο. (...) Ο πατριωτισμός της προηγούμενης δεκαετίας μας οδήγησε στον κρατισμό. Με αυτό τον τρόπο πραγματοποιήσαμε όσα δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει η αυτοκρατορία επί αιώνες». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Ινονού στο περιοδικό "Kadro", 22^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1932 στο ίδιο, σελ.:40-41.

⁵⁵⁵ Κατά την ίδρυση του Ελεύθερου Κόμματος, ο Φετχί Οκγιάρ ζήτησε από τον Κεμάλ να εγκρίνει την είσοδο του Μπαγιάρ στο νέο κόμμα. Ο Κεμάλ αρνήθηκε κατηγορηματικά. Βλπ. İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:39. Την περίοδο 1930-1932, σε αντίθεση με τον Μπαγιάρ, ο Ινονού και το Υπουργείο Οικονομικών εμπόδισαν τη δημιουργία ιδιωτικού εργοστασίου παραγωγής χαρτιού. Το καλοκαίρι του 1932, η συγκεκριμένη στάση της κυβέρνησης δέχθηκε δριμύτατη επίθεση από τον πρόεδρο Κεμάλ. Ο Κεμάλ χρησιμοποίησε τη συγκεκριμένη στάση ως αφορμή για να ασκήσει κριτική στο γενικό έργο της κυβέρνησης. Παράλληλα, υποχρέωσε σε παραίτηση τον Εσρέφ. Αντιμέτωπος με την οργή του Κεμάλ, ο Ινονού κατέβαλε προσπάθειες για να υπερασπιστεί το έργο της κυβέρνησης του.

οικονομική πολιτική γραμμή του Ινονού και των συνεργατών του και από την άλλη ενίσχυσε τον έλεγχο του στην κυβέρνηση. Στη νέα περίοδο, ο Κεμάλ, με σκοπό να εξασφαλίσει τον έλεγχο του κυβερνητικού έργου, στηριζόταν τόσο στον στενό συνεργάτη του, τον Υπουργό Εξωτερικών Τεβφίκ Ρουστου Αράς, όσο και στον Μπαγιάρ⁵⁵⁶. Από την πλευρά του, ο Τζελάλ Μπαγιάρ, από τη στιγμή που ανέλαβε το Υπουργείο της Οικονομίας, με διάφορες κινήσεις και τοποθετήσεις του κατέβαλε προσπάθειες για να διαβεβαιώσει τη μεσαία τάξη της χώρας για την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης του να την υποστηρίξει μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων πέντε στόχων⁵⁵⁷.

Η αντιπαράθεση για τον χαρακτήρα της παρέμβασης του κράτους στην οικονομία δεν περιορίστηκε στα πλαίσια του κυβερνητικού σχήματος και της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος. Κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '30, δύο περιοδικά πολιτικού και

Η αντιπαράθεση έλαβε διαστάσεις και ο Ινονού βρέθηκε αντιμέτωπος με το ενδεχόμενο να υποχρεωθεί σε παραίτηση. Αυτό το ενδεχόμενο αποκλείστηκε χάρη στη διαμεσολάβηση των στενών φίλων του Κεμάλ. Ο Κεμάλ, δίνοντας τη συγκατάθεση του για την παραμονή του Ινονού στο πρωθυπουργικό αξίωμα, τον προειδοποίησε ότι οι ημέρες του στην πρωθυπουργία ήταν μετρημένες. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 84-101, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.: 21, Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:107, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:116-121 και 130-134, FO.424/278, p.15-16, No.8 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:406-408 και Mehmet Sarıoğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını Mehmet Ali Kağıtçı (Eνας Διανοούμενος της Δημοκρατίας, ο Μεχμέτ Αλί Καγιτσί)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:32-37. Όπως θα δούμε παρακάτω, η τελική ρήξη στις σχέσεις των δύο ανδρών επήλθε τέσσερα χρόνια αργότερα.

⁵⁵⁶ Όπως θα δούμε παρακάτω, έναν χρόνο μετά, ο Κεμάλ προχώρησε στην αντικατάσταση του Υπουργού Παιδείας. Η συγκεκριμένη κίνηση ήρθε να προστεθεί στις κινήσεις του Κεμάλ οι οποίες επισκίαζαν τον ρόλο του πρωθυπουργού Ινονού στο υπουργικό συμβούλιο.

⁵⁵⁷ Όλοι οι αναλυτές συμφωνούν ότι ο Μπαγιάρ διορίστηκε στο συγκεκριμένο πόστο ώστε να περιοριστεί ο αντίκτυπος των μέτρων που προωθούσε η κυβέρνηση το καλοκαίρι του 1932 και τα οποία είχαν ως στόχο την εγκαθίδρυση της πρωτοκαθεδρίας του κράτους στην οικονομία. Αναλυτικότερα βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar*, σελ.:38, 45-47 και 142, Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:109, İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:96-97, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat ...*, σελ.:109, 125, 132-133 και 148-149, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:24 και 105 και "Cumhuriyet" στις 16/9/1932, σελ.:1, 23/11/1932, σελ.:1. Την περίοδο που ο Μπαγιάρ ανέλαβε το Υπουργείο Οικονομικών, ο Τύπος αναφερόταν στη θετική αντίδραση της αγοράς στην απόφαση του Κεμάλ. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 8/9/1932, σελ.:1 και 19/9/1932, σελ.:1. Παράλληλα, γινόταν αναφορά στον προβληματισμό των οικονομικών παραγόντων για τον χαρακτήρα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 8/9/1932, σελ.:1. Μέχρι την αποχώρηση του από την πρωθυπουργία το 1937, ο Ινονού κατέβαλλε προσπάθειες για να μη δώσει διαστάσεις στη διαφωνία του με τον Μπαγιάρ σχετικά με την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Από την πλευρά του, ο Μπαγιάρ παρέμεινε πιστός στη δική του οικονομική πολιτική. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων ήταν η επισκίαση της εικόνας της συνοχής και της συνεργασίας που παρουσίαζε το υπουργικό συμβούλιο. Ο Υπουργός των Οικονομικών Μπαγιάρ με τον Υπουργό Εξωτερικών Τ. Ρ. Αράς και τους τρεις Υπουργούς Παιδείας, τους οποίους επέλεξε ο Κεμάλ, ακολουθούσαν μια ανεξάρτητη πολιτική γραμμή σε σχέση με το υπόλοιπο κυβερνητικό σχήμα. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:298-300, Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:516-517, İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:8, 103 και 108, Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.:233 και Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci ...*, σελ.:491.

οικονομικού περιεχομένου ήρθαν να δώσουν διαστάσεις στην όλη συζήτηση. Στις αρχές της δεκαετίας, μια ομάδα πρώην μαρξιστών διανοουμένων άρχισε να εκδίδει το περιοδικό "Kadro" (Ηγετική Ομάδα)⁵⁵⁸. Η βασική κατευθυντήρια πολιτική γραμμή του κύκλου του περιοδικού "Kadro" μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Σύμφωνα με το "Kadro", σε παγκόσμιο επίπεδο επικρατούσε οικονομική ανισότητα μεταξύ του ανεπτυγμένου κέντρου (της Δύσης) και της υπανάπτυκτης περιφέρειας⁵⁵⁹. Η ανεπτυγμένη Δύση, η οποία είχε βιώσει τη βιομηχανική επανάσταση, είχε υπό την κατοχή της την τεχνολογία και ήλεγχε τις αποικίες της υπανάπτυκτης περιφέρειας, οι οποίες διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους μέσα από εθνικοαπελευθερωτικά

⁵⁵⁸ Ο Γιακούπ Καντρί Καραοσμάνογλου, ο Σουρεγγιά Σεβκέτ Άιντεμιρ, ο Βεντάτ Νεντίμ Τορ, ο Μπουρχάν Σαάφ Μπελγκέ και ο Ισμαήλ Χιουσρέβ Τοκίν ήταν οι ιδρυτές και οι αρθρογράφοι του περιοδικού. Το "Kadro" εκδόθηκε από τον Καραοσμάνογλου ο οποίος διατηρούσε στενές σχέσεις τον πρόεδρο Κεμάλ και τον κύκλο του. Το πρώτο τεύχος του περιοδικού κυκλοφόρησε αφού εξασφαλίστηκε πρώτα η συγκατάθεση του Κεμάλ. Στην πλειοψηφία τους, τα άτομα του κύκλου του περιοδικού "Kadro" κατάγονταν από οικογένειες με γραφειοκρατικό υπόβαθρο. Στα νιάτα τους γειτνίασαν ιδεολογικά με τη μαρξιστική ιδεολογία. Κάποια μέλη της ομάδας τη δεκαετία του '20 βρέθηκαν στη Σοβιετική Ένωση και με την επιστροφή τους στη χώρα κατέβαλαν προσπάθειες για να μεταφέρουν στην Τουρκία την κομμουνιστική δράση, με αποτέλεσμα, εξαιτίας αυτών των δραστηριοτήτων τους, να οδηγηθούν στη φυλακή. Στα τέλη της δεκαετίας του '20 λοιπόν, άρχισαν να προωθούν την κοινωνική αλλαγή μέσα στα πλαίσια της πολιτικής δράσης του Λαϊκού Κόμματος. Το περιοδικό "Kadro" κυκλοφόρησε μέσα στα πλαίσια αυτών των προσπαθειών της προσέγγισης της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος. Αναλυτικότερα, βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:102, 109-112, Naci Bostancı, *Kadrocular (Ο Κύκλος του Περιοδικού Κάντρο)*, Άγκυρα: 1990, σελ.:5-10, *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.: 126, Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:324-332 και 346-347. Σε αντίθεση με τον πρόεδρο Κεμάλ, ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος, Ρετζέπ Πεκέρ, εξέφρασε την αντίθεση του με τις τοποθετήσεις του "Kadro". Ο ίδιος κατηγόρησε τον κύκλο του περιοδικού ότι προετοίμαζε το έδαφος για κομμουνιστική εξέγερση στη χώρα. Το "Kadro" εκδίδετο μέχρι το 1934 με τη συγκατάθεση του Κεμάλ. Λογικά εξαιτίας των ενδοιασμών μιας μερίδας του Λαϊκού Κόμματος, ο Κεμάλ αποφάσισε να προτείνει στον Καραοσμάνογλου τη διακοπή της κυκλοφορίας του περιοδικού. Στη συνέχεια φρόντισε για τον διορισμό του Καραοσμάνογλου στο αξίωμα του πρέσβη. Αναλυτικότερα βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:109-112, Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (Ο Δεύτερος Άνθρωπος)*, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2001, σελ.:397, *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.: 126.

⁵⁵⁹ Το "Kadro" τόνιζε ότι ο φιλελευθερισμός, ο οποίος είχε συμβάλει στη δημιουργία της συγκεκριμένης ανισότητας είχε φτάσει στο τέλος του στις αρχές της δεκαετίας του '30. Βλπ. τα σχετικά άρθρα του Μπουρχάν Ασάς με τίτλο "Η Παγκόσμια Τάξη Υπό Κατάρρευση" και του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Ο Τουρκικός Κρατισμός Δεν είναι Στατικός" στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:21 και 27 και 17^ο Τεύχος, Μάιος 1933, σελ.:21 αντιστοίχως. Την ίδια στιγμή το "Kadro" εξέφραζε την αντίθεση του με τον διεθνιστικό χαρακτήρα του σοσιαλισμού καθώς και με τον φασισμό, θεωρώντας ότι είχε ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα. Βλπ. τα σχετικά άρθρα του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Από Αποικιακή Οικονομία σε Εθνική Οικονομία", του Μπουρχάν Ασάφμε με τίτλο "Ο Φασισμός και το Τουρκικό Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα" και του Σεβκέτ Σουρεγγιά με τίτλο "Τα Διεθνή Πολιτικά Κινήματα και ο Τουρκικός Εθνικισμός" στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:9-11, Όγδοο Τεύχος, Αύγουστος 1932, σελ.:38. και 21ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933, σελ.:9 αντιστοίχως. Επίσης, βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro (Επανάσταση και Ηγεσία)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.: 204.

κινήματα⁵⁶⁰: «Το Τουρκικό Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα (...) είναι μια αντίδραση στην αποικιοκρατία που δημιούργησε η βιομηχανική επανάσταση. Χώρες όπως η Τουρκία οι οποίες δεν κατάφεραν να βιομηχανοποιηθούν (...) έχασαν την ανεξαρτησία τους. (...) Πιστεύουμε ότι ο ιστορικός υλισμός είναι το κατάλληλο εργαλείο για να μελετήσουμε την ιστορία»⁵⁶¹. Τα έθνη της υπανάπτυκτης περιφέρειας έπρεπε να επωφεληθούν από την οικονομική κρίση και τη στασιμότητα στην οποία είχε οδηγηθεί η ανεπτυγμένη Δύση και να προχωρήσουν στην ανάπτυξη της τεχνολογίας τους και στην οικονομική πρόοδο⁵⁶². Παράλληλα, τα έθνη αυτά έπρεπε να λάβουν υπόψη τους το "εθνικοαπελευθερωτικό μοντέλο" της Τουρκίας⁵⁶³ και να εξασφαλίσουν τη συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο.

Σύμφωνα με το "Kadro", η πλαισίωση της πολιτικής ανεξαρτησίας με την οικονομική πρόοδο σηματοδοτούσε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα του κάθε έθνους⁵⁶⁴: «Η Τουρκία αντιπροσωπεύει το πιο ζωντανό παράδειγμα του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος (...). Η οικονομική υποταγή της περιφέρειας στο κέντρο αντικαθίσταται από ένα σύστημα το οποίο βασίζεται στην ισότητα»⁵⁶⁵. Ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας ήταν δυνατόν να διεξαχθεί μόνο υπό την καθοδήγηση ενός ισχυρού, αλάνθαστου ηγέτη (şef) ο οποίος θα εκπροσωπούσε τη βούληση και τις αξίες του έθνους⁵⁶⁶. Ο ηγέτης, σε

⁵⁶⁰ Βλπ. Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:344.

⁵⁶¹ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.: 37. «Η εθνική επανάσταση μας είναι το προϊόν της αντιπαράθεσης της Ευρώπης (με την Τουρκία). Συσχετίζεται με τον ανταγωνισμό της μητρόπολης με την αποικία. Έτσι, και η ιδεολογία της επανάστασης μας είναι μια εθνική αντίδραση στις ιδεολογικές επιθέσεις της Ευρώπης μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου». Βλπ. σχετική τοποθέτηση του Άιντεμιρ στην "Cumhuriyet" στις 11/12/1932, σελ.:3. Επίσης, βλπ. "Kadro", Ενδέκατο Τεύχος, Νοέμβριος 1932, σελ.:3.

⁵⁶² Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.: 59.

⁵⁶³ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Από Αποικιακή Οικονομία σε Εθνική Οικονομία" στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:9. Επίσης, βλπ. σχετική τοποθέτηση του Άιντεμιρ στην "Cumhuriyet" στις 24/12/1932, σελ.:3 και *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.: 126.

⁵⁶⁴ Βλπ. Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:341.

⁵⁶⁵ Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.: 70. Επίσης, βλπ. το ίδιο, σελ.:229-238 και "Kadro", 21ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933, σελ.:8 και 11. «(...) Η παλαιά τουρκική κοινωνία είχε πολιτική ανεξαρτησία. Όμως δεν είχε οικονομική ανεξαρτησία και ήταν μια ημι-αποικία. Οι πολιτικές, νομικές, ηθικές και επιστημονικές δομές αυτής της κοινωνίας ήταν εμπνευσμένες από την ευρωπαϊκή κοινωνία στην οποία ήταν υποταγμένη». Βλπ. σχετική τοποθέτηση του Άιντεμιρ στην "Cumhuriyet" στις 17/12/1932, σελ.:3.

⁵⁶⁶ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Πρέπει να Εμπιστευτούμε τη Δημιουργική και Διοικητική Ικανότητα του Κράτους" στο "Kadro", 15ο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:14, Naci Bostancı, *Kadrocular ...*, σελ.:97-98, Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:336 και Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.: 278.

συνεργασία με μια ανεξάρτητη, μικρή ηγετική ομάδα (öncü kadro), η οποία θα απαρτιζόταν από διακεκριμένες (münevver) προσωπικότητες, θα κωδικοποιούσε τις αρχές (ilke) του αγώνα και θα καθόριζε τις βασικές κατευθυντήριες πολιτικές γραμμές⁵⁶⁷: «Ποιος θα ερμηνεύσει την επανάσταση; (...) Θα την ερμηνεύσει ο διανοούμενος (münevver) επαναστάτης και η νεολαία. "Κάντρο" είναι το σύνολο των ατόμων που ασπάζονται τις αρχές της επανάστασης και οι οποίοι ταυτίζουν την ύπαρξη τους με το μέλλον της επανάστασης»⁵⁶⁸. Η μικρή ηγετική ομάδα (öncü kadro), η ελίτ (avant-garde), ήταν αυτή η οποία θα εδραίωνε και θα διέδιδε την ιδεολογία⁵⁶⁹ του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα⁵⁷⁰. Παράλληλα, θα έδινε πολιτική παιδεία στον λαό⁵⁷¹. Η ελίτ θα έπραττε για τον λαό παρά ο λαός: «Ο λαός δεν γνωρίζει τη σημασία της επανάστασης. Δεν έχει πραγματοποιήσει ποτέ επανάσταση. Την επανάσταση τη δημιουργούν οι διανοούμενοι οδηγοί του έθνους»⁵⁷².

Το "Kadro" επισήμανε ότι η εθνική ηγεσία ήταν αυτή η οποία θα οδηγούσε τη χώρα στην εκβιομηχάνιση και στην ευμάρεια με βάση ένα συγκεκριμένο σχέδιο (plan)⁵⁷³. Το οικονομικό σχέδιο και η εκβιομηχάνιση ήταν αναγκαία για να πλασιωθεί η τουρκική επανάσταση από την οικονομική πρόοδο⁵⁷⁴. Με άλλα λόγια, η πολιτική ανεξαρτησία έπρεπε να πλασιωθεί από οικονομική ανεξαρτησία και η οικονομική επανάσταση έπρεπε να ακολουθήσει την πολιτική επανάσταση⁵⁷⁵. Η οικονομία της Τουρκίας έπρεπε

⁵⁶⁷ Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve...*, σελ.: 133-135, 237-238, 251, Osman Okyar, *Devletçilik Kanunları (Ο Όρος του Κρατισμού)*, The Economic Journal, Μάρτιος 1965, σελ.:98-111 στο Nevin Coşar, *Fırkamızın Devletçilik ...*, σελ.:192, Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:319-321. Το "Kadro" δήλωσε την αντίθεση του με την προσωπολατρία και έδωσε έμφαση στη συνεργασία του εθνικού ηγέτη με την εθνική ηγετική ομάδα. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.:109-112.

⁵⁶⁸ Βλπ. σχετική τοποθέτηση του Άιντεμιρ στην "Cumhuriyet" στις 13/12/1932, σελ.:3.

⁵⁶⁹ «Μια επανάσταση της οποίας οι ιδέες δεν μετατρέπονται σε αρχές και δεν συνδέονται με ένα ιδεολογικό σύστημα, με την πάροδο του χρόνου χάνει τη σημασία της. (...) Για αυτό ευθύνονται οι διανοούμενοι». Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.: 89. Επίσης, βλπ. κεντρικό άρθρο στο "Kadro", 17ο Τεύχος, Μάιος 1933, σελ.:3.

⁵⁷⁰ Βλπ. κεντρικό άρθρο στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:3.

⁵⁷¹ Βλπ. Naci Bostancı, *Kadrocular ...*, σελ.:100-101.

⁵⁷² Βλπ. το ίδιο, σελ.:104. Το "Kadro" χαρακτήρισε "οπισθοδρομικό" το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης και τόνισε ότι υπήρχε ανάγκη για ριζοσπαστικές τοποθετήσεις εκ μέρους των διανοουμένων της χώρας. Βλπ. "Kadro", Όγδοο Τεύχος, Αύγουστος 1932, σελ.:47 και 15^ο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:15.

⁵⁷³ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Ο κρατικός συνεταιρισμός φουντουκιού" στο "Kadro", Ένατο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1932, σελ.:15. Ο Άιντεμιρ υπογράμμισε ότι το σχέδιο οδηγούσε σε νέες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve ...*, σελ.:79.

⁵⁷⁴ Βλπ. σημ.568.

⁵⁷⁵ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Οικονομική Ανεξαρτησία" στο "Kadro", 22ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.:14, Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmî İdeoloji ...*, σελ.:344.

να μετεξελιχθεί από "αποικιακή" σε "εθνική"⁵⁷⁶. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το κράτος θα παρενέβαινε στην οικονομία και θα αναλάμβανε τα μεγάλα οικονομικά έργα τα οποία αδυνατούσε να υλοποιήσει το ιδιωτικό κεφάλαιο⁵⁷⁷: «(...) Τα εθνικά απελευθερωτικά κινήματα (...) πρέπει να αναπτυχθούν οικονομικά (...). (...) Αυτή η ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μέσα από ένα σχέδιο εργασίας και μέσα από μια κρατική οικονομική δομή η οποία θα διαχειρίζεται την εθνική υπεραξία. Το έθνος πρέπει να εξουδετερώσει τις αντιθέσεις του και να εξασφαλίσει την εθνική εργασιακή ενότητα. (...)»⁵⁷⁸.

Σύμφωνα με το "Kadro", παράλληλα με την παρέμβαση του στον οικονομικό τομέα, το κράτος ήταν αυτό το οποίο θα καθόριζε τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές σε κοινωνικά θέματα όπως η υγεία και η παιδεία⁵⁷⁹. Την ίδια στιγμή θα εξασφάλιζε την κοινωνική συνοχή και ενότητα. Με άλλα λόγια, το κράτος, του οποίου ο εθνικός χαρακτήρας εμπόδιζε τη μετατροπή του σε ένα μέσο πραγματοποίησης των στόχων μιας κοινωνικής τάξης, με την παρέμβαση του στην οικονομία και στα κοινωνικά δρώμενα της χώρας θα απέκλειε την εμφάνιση των ταξικών διαμαχών⁵⁸⁰. Το κράτος, λοιπόν, χρησιμοποιώντας κάποιες "ανώτατες αξίες", όπως το τουρκικό γένος, η τουρκική φυλή, η τουρκική γλώσσα, ο τουρκικός πολιτισμός, η κοινή ιστορία και η πατρίδα, εμπόδιζε την εμφάνιση των ταξικών διαμαχών⁵⁸¹. Η οικονομική ανεξαρτησία

⁵⁷⁶ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Από αποικιακή οικονομία σε εθνική οικονομία" στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:8.

⁵⁷⁷ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Πρέπει να Εμπιστευτούμε τη Δημιουργική και Διοικητική Ικανότητα του Κράτους" στο "Kadro", 15^ο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:19 και Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:340 και Şevket Süreyya Aydemir, *İnkilap ve ...*, σελ.: 202-203. Σύμφωνα με το "Kadro", η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία δεν πρέπει να επισκιάζει την ιδιωτική πρωτοβουλία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:207.

⁵⁷⁸ Βλπ. σχετική τοποθέτηση του Άιντεμιρ στην "Cumhuriyet" στις 22/12/1932, σελ.:3.

⁵⁷⁹ Σύμφωνα με το "Kadro" το βασικό καθήκον της παιδείας ήταν η εξασθένιση των δεσμών του Τούρκου αγρότη με τη μουσουλμανική ούμμα. Το άτομο έπρεπε να αποκοπεί από το σύνολο του μουσουλμανικού γένους και να συνδεθεί με τη δημοκρατία με τους δεσμούς των εθνικών καθηκόντων και επιταγών. Το "Kadro" ονόμασε το συγκεκριμένο καθήκον της παιδείας "καταπολέμηση της ούμματος" (ümmilikle mücadele). Βλπ. κεντρικό άρθρο στο "Kadro", Πρώτο Τεύχος, Ιανουάριος 1932, σελ.:43.

⁵⁸⁰ Βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Πρέπει να Εμπιστευτούμε τη Δημιουργική και Διοικητική Ικανότητα του Κράτους" στο "Kadro", 15^ο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:14, Süreyya Aydemir, *İnkilap ve ...*, σελ.: 56, 154-155, Naci Bostancı, *Kadrocular ...*, σελ.:42, 48 και 56-58, Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:323, 336-344.

⁵⁸¹ Βλπ. Süreyya Aydemir, *İnkilap ve ...*, σελ.:175. Σύμφωνα με το "Kadro", στην Τουρκία δεν υπήρχαν ταξικές διαμάχες: «Η μεγάλη αντιπαράθεση ήταν μεταξύ των αποικιοκρατικών δυνάμεων και του τουρκικού έθνους. Δεν υπήρξε αντιπαράθεση μέσα στους κόλπους του τουρκικού έθνους». Βλπ. το ίδιο, σελ.:255. Επίσης, βλπ. άρθρο του Βεντάτ Νεντίμ με τίτλο "Η Εξέλιξη των Κοινωνικών Τάξεων και η Οικονομική Πολιτική" στο "Kadro", Ενδέκατο Τεύχος, Νοέμβριος 1932, σελ.:17. Η Τουρκία έπρεπε

τις χώρες, την οποία θα εξασφάλιζε το κράτος, εγγυόταν τις συγκεκριμένες αξίες, τον εθνικό καταμερισμό εργασίας⁵⁸² και συνεπώς την κοινωνική συνοχή⁵⁸³: «Η εθνική ενότητα υφίσταται μόνο υπό την εγγύηση του κράτους. (...) Το έθνος δημιουργεί την κρατική εξουσία και στη συνέχεια εργάζεται υπό τις διαταγές της. Αυτή είναι μια κοινωνική συνθήκη»⁵⁸⁴. Σύμφωνα με το "Kadro", η εξουδετέρωση των κοινωνικών αντιθέσεων ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί με την "τέχνη της επανάστασης" (inkilap sanati)⁵⁸⁵.

Ο κύκλος του περιοδικού "Kadro", λοιπόν, μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, σε μια περίοδο που η Τουρκία είχε επιστρέψει στον μονοκομματισμό, διεκδίκησε μερίδιο της εξουσίας και τη συμμετοχή του στους ηγετικούς κόλπους του Λαϊκού Κόμματος. Όπως άλλωστε τονίστηκε παραπάνω, η συγκεκριμένη διεκδίκηση έφερε αντιμέτωπο το "Kadro" με τον γενικό γραμματέα του Λαϊκού Κόμματος, Ρετζέπ Πεκέρ, ο οποίος το κατηγόρησε για κομμουνιστική δράση. Επίσης, το "Kadro" δεν περιορίστηκε στο να εκφράζει άποψη για τον χαρακτήρα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Όπως είδαμε παραπάνω, κάλεσε τον κρατικό μηχανισμό να αναλάβει πρωτοβουλίες σε διάφορα κοινωνικά πεδία, ενώ παράλληλα εξέφρασε την άποψη ότι η ιδεολογική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας είναι αναγκαία. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, τη συγκεκριμένη άποψη, για τις πρωτοβουλίες του κράτους, συμεριζόταν και η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Το κόμμα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 εντατικοποίησε την κρατική παρέμβαση σε πολλά κοινωνικά πεδία. Τέλος, μέσα στα πλαίσια της έμφασης στις αυξημένες αρμοδιότητες του κράτους, το "Kadro" τάχθηκε υπέρ της αλλαγής στην κοινωνική και ταξική δομή της χώρας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια άσκησε έντονη κριτική στον φεουδαρχισμό και στις αναλύσεις του άφησε περιθώρια για

να εισαγάγει την τεχνολογία της Ευρώπης και όχι τις ταξικές διαμάχες της. Βλπ. άρθρο του ίδιου συγγραφέα με τίτλο "Πρέπει να Εμπιστευτούμε τη Δημιουργική και Διοικητική Ικανότητα του Κράτους" στο "Kadro", 15ο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:13.

⁵⁸² Βλπ. το ίδιο, σελ.:188. Στα πλαίσια του εθνικού καταμερισμού εργασίας, η περιφέρεια θα συνέβαλλε στην αγροτική ανάπτυξη και στη βιομηχανική ανάπτυξη των αστικών κέντρων. Βλπ. το ίδιο, σελ.:221. Επίσης, βλπ. άρθρο του Ισμαήλ Χιουσρέβ με τίτλο "Προς Μία Εθνική Οικονομική Ολοκλήρωση" στο "Kadro", 22ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.:19

⁵⁸³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:178-179.

⁵⁸⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:193.

⁵⁸⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:281. Επίσης, βλπ. σχετικό άρθρο του ίδιου συγγραφέα στο "Kadro", Πέμπτο Τεύχος, Μάιος 1932, σελ.:5.

αναδιανομή της γης⁵⁸⁶. Το "Kadro" τόνισε ότι τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα είναι επαναστατικά επειδή μεταμορφώνουν τον κοινωνικό ιστό⁵⁸⁷.

Την περίοδο της κυκλοφορίας του περιοδικού "Kadro", ο επιχειρηματίας Α. Χ. Μπασάρ εξέδωσε για πρώτη φορά το περιοδικό "Kooperatif" (συνεταιρισμός) του οποίου τα άρθρα έδωσαν διαστάσεις στις συζητήσεις για τον χαρακτήρα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία⁵⁸⁸. Όπως γίνεται αντιληπτό από την ονομασία του, το "Kooperatif" υποστήριξε την ένωση και τη συνεργασία όλων των ιδιωτικών οικονομικών παραγόντων. Με άλλα λόγια, σε αντίθεση με το "Kadro", το οποίο έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο του κράτους στην οικονομία⁵⁸⁹, το "Kooperatif" πρότεινε τη δημιουργία συνεταιρισμών με σκοπό να επιτευχθεί η πολυπόθητη συσσώρευση κεφαλαίου καθώς και η οικονομική πρόοδος της χώρας⁵⁹⁰. Μέσα στα πλαίσια της "εθνικής συνεργασίας"⁵⁹¹, οι συνεταιρισμοί θα συνέβαλλαν στην αναβάθμιση των οικονομικών δομών της χώρας⁵⁹². Παράλληλα, θα περιόριζαν τον παρεμβατισμό της

⁵⁸⁶ Βλπ. άρθρα του Σεβκέτ Σουρεγγιά με τίτλο "Ο Φεουδάρχης και το Ντέρσιμ", του Ισμαήλ Χιουσρέβ με τίτλο "Το καθεστώς της Φεουδαρχίας στην Τουρκία" και "Ο Τούρκος Αγρότης Αναμένει Μεταρρύθμιση στο Καθεστώς Ιδιοκτησίας Γης" στο "Kadro", Έκτο Τεύχος, Ιούνιος 1932, σελ.:43, Έβδομο Τεύχος, Ιούλιος 1932, σελ.:16 και 21^ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933, σελ.:21 αντιστοίχως.

⁵⁸⁷ Βλπ. Βλπ. Süreyya Aydemir, *İnkilap ve ...*, σελ.:235.

⁵⁸⁸ Ο Μπασάρ, στα απομνημονεύματα του οποίου πραγματοποιούμε αναφορές στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος έλαβε μέρος στην περιοδεία του προέδρου Κεμάλ στα δυτικά παράλια της χώρας. Στα πλαίσια αυτής της περιοδείας ήρθε σε επαφή με τον Κεμάλ και την ηγεσία του κόμματος και βρήκε την ευκαιρία να αναπτύξει τις θέσεις του. Η έμφαση του στην πρωτοκαθεδρία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην οικονομία και στον υποστηρικτικό ρόλο του κράτους, αποξένωσε την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Στο τέλος της περιοδείας, αφού δεν εξασφάλισε μια θέση στην ηγεσία του κόμματος, ο Μπασάρ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη και το καλοκαίρι του 1932 ξεκίνησε να εκδίδει το περιοδικό "Kooperatif". Από τις διαφημίσεις στις σελίδες των διάφορων τευχών του περιοδικού, συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια του Μπασάρ υποστηρίχθηκε από τράπεζες, ιδιωτικά εργοστάσια και ξένες εταιρείες. Η έκδοση του "Kooperatif" διακόπηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το "Kadro", τον Μάιο του 1934. Αναλυτικότερα βλπ. *Kooperatif*, Άγκυρα: 1982, σελ.:24 και 27, Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:440-447 και Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:242-248 και 339-340.

⁵⁸⁹ Παρά τις βασικές διαφωνίες το "Kooperatif" συμφωνούσε με το "Kadro" σε τρία σημεία: Αντιτίθετο στον φιλελευθερισμό και στον κομμουνισμό, συμφωνούσε με την άποψη περί ανισότητας μεταξύ της ανεπτυγμένης Δύσης και της υπανάπτυκτης περιφέρειας και θεωρούσε ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση αποτελούσε ευκαιρία για την ανάπτυξη των εγχώριων οικονομικών δομών. Βλπ. σχετικά άρθρα του Μπασάρ με τίτλο "Επανάσταση και Ηγετική Ομάδα", "Ομιλία περί Οικονομικού Κρατισμού - Ομιλία του ίδιου στον Τουρκικό Εμπορικό Σύλλογο στις 25/2/1933" στο "Kooperatif", Πέμπτο Τεύχος, Οκτώβριος 1932, σελ.:1-3 και Δέκατο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:1-10 αντιστοίχως.

⁵⁹⁰ Βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Ο Συνεταιρισμός είναι η Λύτρωση της Τουρκίας" στο "Kooperatif", Πρώτο Τεύχος, Ιούνιος 1932, σελ.:4-6 και *Kooperatif*, Άγκυρα: 1982, σελ.:24-25.

⁵⁹¹ Βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Περί του Σχεδίου με Αφορμή το Άρθρο του Σεβκέτ Σουρεγγιά στο Kadro" στο "Kooperatif", Δεύτερο Τεύχος, Ιούλιος 1932, σελ.:11-15.

⁵⁹² Βλπ. άρθρο του Τζεμίλ Μπεσίμ με τίτλο "Γιατί είναι Αναγκαίοι οι Συνεταιρισμοί;" στο "Kooperatif", Δεύτερο Τεύχος, Ιούλιος 1932, σελ.:10-11. Επίσης, βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Οι

γραφειοκρατίας⁵⁹³ και θα άνοιγαν τον δρόμο για την οργάνωση και την ανάπτυξη της οικονομίας από τη βάση⁵⁹⁴.

Σε μια περίοδο που το "Kadro" υποστήριζε την εκβιομηχάνιση, το "Κοοπερατιφ", χωρίς να αποκλείει τη δημιουργία εγχώριας βαριάς βιομηχανίας με πρωτοβουλία του κράτους⁵⁹⁵, τάχθηκε υπέρ της ενίσχυσης της εμπορικής τάξης της χώρας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, τόνισε ότι το βασικό καθήκον του κράτους στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο ήταν η εξουδετέρωση των ταξικών διαμαχών⁵⁹⁶.

Συνεταιρισμοί στη Βιομηχανία είναι το Μοναδικό Μέσο το Οποίο θα Εξασφαλίσει τη Βιωσιμότητα των Καταστηματαρχών" στο "Κοοπερατιφ", Τρίτο Τεύχος, Αύγουστος 1932, σελ.:1-3.

⁵⁹³ Το "Κοοπερατιφ" δήλωνε την αντίθεση του με την ανάδειξη της γραφειοκρατίας ως άρχουσας τάξης της νέας δημοκρατίας. Βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Επαναστατισμός και Τουρκική Επανάσταση" στο "Κοοπερατιφ", 23ο Τεύχος, Απρίλιος 1934, σελ.:1-4. Ο Μπασάρ τόνιζε ότι ο γραφειοκρατικός μηχανισμός δεν έπρεπε να θέτει εμπόδια στην ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στην οικονομία: «Με τον Εθνικό Αγώνα απελευθερώσαμε το τουρκικό έθνος από τον οθωμανικό ζυγό. Όμως δεν καταφέραμε να το απελευθερώσουμε από την άρχουσα τάξη». Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:480. Επίσης, βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Τα Έθνη τα Οποία Έκλεισαν τα Τελωνεία θα Κλείσουν και τις Τελευταίες Οδούς Επικοινωνίας;" στο "Κοοπερατιφ", Τέταρτο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1932, σελ.:1-2. Αντιμέτωπος με τις τοποθετήσεις του "Kadro", ο Μπασάρ κατηγόρησε το συγκεκριμένο περιοδικό ότι οδηγούσε τη χώρα στον αυταρχισμό και υπογράμμισε τη σημασία της δημοκρατίας. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:447-448.

⁵⁹⁴ Βλπ. άρθρο του Μπασάρ με τίτλο "Ομιλία περί Οικονομικού Κρατισμού - Ομιλία του ίδιου στον Τουρκικό Εμπορικό Σύλλογο στις 25/2/1933" στο "Κοοπερατιφ", Δέκατο Τεύχος, Μάρτιος 1933, σελ.:1-10.

⁵⁹⁵ Η στάση του "Κοοπερατιφ" απέναντι στους βιομήχανους υπήρξε εχθρική. Σύμφωνα με το "Κοοπερατιφ", οι βιομήχανοι στόχευαν στην ενίσχυση της θέσης τους στην οικονομική ζωή της χώρας σε βάρος των άλλων επαγγελματικών ομάδων. Οι βιομήχανοι, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, σκόπευαν να θέσουν υπό το μονοπώλιο τους την κρατική υποστήριξη. Αναλυτικότερα βλπ. σχετικό άρθρο του Μπαράς με τον χαρακτηριστικό τίτλο "Κύριοι Βιομήχανοι Μπορείτε να Σωπάσετε λίγο;" στο "Κοοπερατιφ", Πέμπτο Τεύχος, Οκτώβριος 1932, σελ.:1-3. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος διαφώνησε με τη συγκεκριμένη στάση του περιοδικού. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:458-465. Παράλληλα, το "Κοοπερατιφ" κάλεσε το κράτος να αναλάβει πρωτοβουλίες στον τομέα της βαριάς βιομηχανίας. Βλπ. το ίδιο, σελ.:440 και 481. Επίσης, βλπ. άρθρα του Μπασάρ με τίτλους "Επανάσταση και Ηγετική Ομάδα" και "Ο Κρατισμός του Κόμματος Μας" στο "Κοοπερατιφ", 19^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:6-11.

⁵⁹⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:4-6.

B. Η ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

1. Η προσπάθεια δημιουργίας μιας κοσμικής, τουρκικής, πολιτικής κοινότητας

Στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας ενότητας τονίστηκε το γεγονός ότι από τις αρχές του 1930 ο πρόεδρος Κεμάλ και οι συνεργάτες του είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος. Η συγκεκριμένη ανάγκη εξακολούθησε να βρίσκεται στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων μετά το τέλος του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος.

Στη νέα περίοδο, το Λαϊκό Κόμμα, με στόχο την προώθηση του κρατισμού, των πέντε στόχων που τονίστηκαν παραπάνω, και την ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος, δηλαδή του μονοκομματισμού και της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος, επικεντρώθηκε από τη μια στην ενίσχυση των ιδεολογικών μηχανισμών και από την άλλη στην αναδιοργάνωση και επέκταση των κομματικών και των κρατικών δομών και λειτουργιών. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες αναλύονται παρακάτω.

Παραπάνω είδαμε ότι η σύντομη πολιτική δράση του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος κινητοποίησε το Λαϊκό Κόμμα προς την κατεύθυνση της αναθεώρησης της πολιτικής του γραμμής και της οργανωτικής του δομής. Η συγκεκριμένη αναθεώρηση με όλες τις πτυχές της, η οποία άνοιξε τον δρόμο για ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στην κρατική δομή της δημοκρατίας, αποτελεί το αντικείμενο της συνέχειας της μελέτης μας.

Σε συνάρτηση με τα όσα υπογραμμίσαμε καθώς αναφερόμασταν στην αρχή του κρατισμού και στην επίτευξη των πέντε στόχων του Λαϊκού Κόμματος, οι αδυναμίες του κόμματος, οι οποίες ήρθαν στην επιφάνεια με τη δράση της αντιπολίτευσης, έφεραν την ηγεσία του αντιμέτωπη με δύο ανάγκες. Πρώτον, ήρθε στην επιφάνεια η ανάγκη για έλεγχο των μαζών οι οποίες δραστηριοποιήθηκαν πολιτικά μέσα από το Ελεύθερο Κόμμα⁵⁹⁷. Σχεδόν μια δεκαετία μετά την ίδρυση της νέας δημοκρατίας και ενώ η εθνική

⁵⁹⁷ «Ο στόχος (των ολοκληρωτικών καθεστώτων) είναι ο αποκλεισμός του ενδεχομένου της ανάδυσης ανεξέλεγκτων οργανωτικών δομών και της συμμετοχής των μαζών, κυρίως των εργατών, των αγροτών, των εθνικών και των θρησκευτικών μειονοτήτων, στην εξουσία». Βλπ. Juan J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler (Τα Ολοκληρωτικά και τα Αυταρχικά Καθεστώτα)*, Άγκυρα: 2008, σελ.:167.

ενότητα και συνοχή της δημοκρατίας δεν ήταν δεδομένη⁵⁹⁸, το Λαϊκό Κόμμα ήταν αναγκασμένο να ενισχύσει τη νομιμοποιητική βάση της κυριαρχίας του στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, έπρεπε να βρει νέους τρόπους για να ενισχύσει την αφοσίωση και την πίστη της κοινωνίας στην ικανότητα της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος να κυβερνήσει και να προωθήσει την πολιτική του κρατισμού⁵⁹⁹. Παράλληλα, το Λαϊκό Κόμμα έπρεπε να πείσει την κοινωνία να αποκοπεί από όλους τους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς τους οποίους δεν έλεγχε το κόμμα και να αναγνωρίσει το μονοπώλιο του κόμματος στην εξουσία⁶⁰⁰. Σε αυτό το σημείο διευκρινίζουμε ότι, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, κατά τη δεκαετία του '30, το Λαϊκό Κόμμα, στα πλαίσια της προσπάθειας της υποβάθμισης της ταξικής διαμάχης, κατέβαλε προσπάθειες για να προβάλει μέσα από τον πολιτικό του λόγο την εθνική ενότητα, σε αντιδιαστολή με το αίσθημα του ανήκειν στις κοινωνικές τάξεις της χώρας. Η συγκεκριμένη προσπάθεια είναι εμφανής στο πρόγραμμα του 1931 του Λαϊκού Κόμματος⁶⁰¹: Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα καταβάλλονται προσπάθειες για να επισκιαστούν οι εθνικοί, θρησκευτικοί και ταξικοί δεσμοί των πολιτών με διάφορες υποομάδες και τάξεις και υπερτονίζεται το γεγονός ότι κάθε Τούρκος πολίτης ανήκει στο μεγάλο τουρκικό έθνος. Το πρόγραμμα του 1931, στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω, συμπεριλαμβάνεται στο κεφάλαιο με τίτλο "έθνος" (millet). Σε αυτό το κεφάλαιο αναφέρεται ότι η τουρκική γλώσσα, ο τουρκικός πολιτισμός, το εθνικό ιδανικό (φρόνημα), η κοσμική δημοκρατία και η ισότητα των πολιτών απέναντι στον νόμο, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά του τουρκικού έθνους. Την ίδια στιγμή, τονίζεται ότι το τουρκικό έθνος δεν αποτελείται από τάξεις αλλά από ομάδες επαγγελματιών (αγρότες, εργάτες, ελεύθεροι επαγγελματίες, μεγαλοεπιχειρηματίες, γαιοκτήμονες, έμποροι). Σύμφωνα με το πρόγραμμα του 1931, το βασικό καθήκον της κάθε επαγγελματικής ομάδας είναι η συνεργασία με τις υπόλοιπες ομάδες του

⁵⁹⁸ Ο Linz υπογραμμίζει τη σημασία των εθνικών ζητημάτων στην ανάδυση των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 168.

⁵⁹⁹ Για την αφοσίωση και την πίστη της κοινωνίας στις ικανότητες της ηγετικής ομάδας βλπ. το ίδιο, σελ.:58.

⁶⁰⁰ Αναφερόμενος στην αποκοπή των πολιτών από τους "ανεξέλεγκτους" παράγοντες, ο Linz τονίζει ότι πρόκειται για μια από τις βασικές λειτουργίες ενός ολοκληρωτικού καθεστώτος. Βλπ. το ίδιο, σελ.:62.

⁶⁰¹ Για το πρόγραμμα βλπ. İsmail Beşikçi, *CHP 1931 Programı ve Kürt Sorunu (Το Πρόγραμμα του 1931 του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και το Κουρδικό Ζήτημα)*, Κωνσταντινούπολη: 1991, σελ.:14-20. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Saffet Engin, *Οι Αρχές της Κεμαλικής Επανάστασης (1937)* στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:661-664.

τουρκικού έθνους⁶⁰². Η δεύτερη ανάγκη η οποία ήρθε στην επιφάνεια στις αρχές της δεκαετίας του '30, αφορούσε την αναδιοργάνωση του κόμματος και των τοποθετήσεων του έτσι ώστε να ενισχυθεί η αφομοίωση και η αποτελεσματικότητα των μελών του⁶⁰³. Η προεκλογική προκήρυξη του προέδρου Κεμάλ τον Απρίλιο του 1931 υπήρξε το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση: «Θεωρούμε σκόπιμο να υπενθυμίσουμε στο έθνος τις εξής αρχές: Η ρεπουμπλικανική αρχή, ο εθνικισμός, ο λαϊκισμός, ο κρατισμός, η κοσμική αρχή και ο επαναστατισμός είναι οι αρχές του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Το Κόμμα στηρίζει την πολιτική του γραμμή στα εξής σημεία: Αφοσίωση στα εθνικά ιδανικά, εξασφάλιση εθνικής βούλησης και κυριαρχίας με σκοπό την εκπλήρωση των καθηκόντων του κράτους απέναντι στους πολίτες και αντιστρόφως, σεβασμός της ατομικής επιχειρηματικότητας και κρατική πρωτοβουλία στην οικονομία για να επιτευχθεί η ανάπτυξη του έθνους μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα σύμφωνα με τα εθνικά συμφέροντα»⁶⁰⁴.

Οι εν λόγω ανάγκες του Λαϊκού Κόμματος σε συνάρτηση με την έμφαση στον λαϊκισμό και στη διατήρηση του ρεπουμπλικανικού και κοσμικού χαρακτήρα της δημοκρατίας⁶⁰⁵, κατά τη δεκαετία του '30, το οδήγησαν στην εκ νέου επικέντρωση στην αρχή του τουρκικού εθνικισμού. Για την ηγεσία του κόμματος, η συγκεκριμένη αρχή αποτελούσε έναν βασικό ιδεολογικό μηχανισμό για την ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης της δημοκρατίας καθώς και για την προώθηση των βασικών κοινωνικοοικονομικών στόχων στους οποίους αναφερθήκαμε στα πλαίσια του κρατισμού⁶⁰⁶.

⁶⁰² Δίνοντας έμφαση στο έθνος σε αντιδιαστολή με την τάξη, μέσα από το συγκεκριμένο πρόγραμμα, το Λαϊκό Κόμμα διακηρύσσει ότι θα υπερασπιστεί "τα δικαιώματα των εθνικιστών Τούρκων εργατών". Βλπ. το ίδιο.

⁶⁰³ Ο Linz αναφέρεται σε δύο βασικές λειτουργίες της ιδεολογίας στα ολοκληρωτικά καθεστώτα: νομιμοποίηση του καθεστώτος και εξασφάλιση της αφοσίωσης της ηγετικής ομάδας. Βλπ. το ίδιο, σελ.:47. Ο ίδιος τονίζει ότι το ολοκληρωτικό καθεστώς φροντίζει για την πολιτική παιδεία και την στελέχωση της ηγετικής ομάδας. Βλπ. το ίδιο, σελ.:64 και 66.

⁶⁰⁴ Η έμφαση στα καθήκοντα του κράτους απέναντι στους πολίτες είναι αξιοσημείωτη. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25⁰⁶ Τόμος, σελ.:118-120. Η υπογράμμιση είναι δική μου. Στις έξι αρχές του κόμματος αναφερόμαστε αναλυτικά παρακάτω.

⁶⁰⁵ Ο Ινσέλ υπογραμμίζει τη μεγάλη σημασία που απέδωσε το Λαϊκό Κόμμα στις αρχές του ρεπουμπλικανισμού, του εθνικισμού και του κοσμικού καθεστώτος. Βλπ. Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:119. Κατά τη δεκαετία του '30, ο Κεμάλ στα ανακοινωθέντα του υπογράμμιζε τη σημασία των τριών αυτών αρχών. Βλπ. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:151.

⁶⁰⁶ Σε ό,τι αφορά τους κρατικούς ιδεολογικούς μηχανισμούς, ο Πουλαντζάς τονίζει τα εξής: «Οι κρατικοί μηχανισμοί, και κυρίως οι κρατικοί ιδεολογικοί μηχανισμοί, διαδραματίζουν αποφασιστικό ρόλο στην αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων και τον ρόλο των ιδεολογικών μηχανισμών (...). Οι κρατικοί μηχανισμοί (...) συμβάλλουν στη διαίρεση (της κοινωνίας) και στη διευρυνόμενη αναπαραγωγή της». Βλπ. Νίκος Α. Πουλαντζάς, *Οι Κοινωνικές Τάξεις ...*, σελ.:35. Παράλληλα,

Σε συμφωνία με όσα υπογραμμίστηκαν στη δεύτερη ενότητα της παρούσας μελέτης, τονίζουμε ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 το Λαϊκό Κόμμα επικεντρώθηκε στις δύο διαστάσεις του τουρκικού εθνικισμού. Από τη μια, δόθηκε έμφαση στην εθνική ενότητα και συνοχή της νέας δημοκρατίας. Η ηγεσία του κόμματος, αποδίδοντας μεγάλη σημασία στην αφομοίωση του κάθε πολίτη στο τουρκικό έθνος, δηλαδή στη νέα δημοκρατία και στον εκδυτικισμό⁶⁰⁷, κατέβαλε προσπάθειες για να ενώσει τις διάφορες εθνικές και θρησκευτικές ομάδες της Ανατολής υπό τη σκέπη του ενιαίου, κοσμικού τουρκικού έθνους⁶⁰⁸. Αποδίδοντας νόημα στο άδαιο σημαίνον του "τουρκικού έθνους"⁶⁰⁹, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος κατέβαλε προσπάθειες για να ενισχύσει τη νομιμοποιητική βάση του μονοπωλίου του στην εξουσία καθώς και τη νομιμότητα της ίδιας της δημοκρατίας. Την ίδια στιγμή, απέδωσε μεγάλη σημασία στον πατριώτη πολίτη ο οποίος εξυπηρετεί το εθνικό συμφέρον και ακολουθεί την πολιτική γραμμή που χαράσσει το κόμμα, το οποίο στη νέα περίοδο έχει ταυτιστεί με τον κρατικό μηχανισμό⁶¹⁰: «Στο κεμαλικό καθεστώς το έθνος ταυτίζεται με το κράτος»⁶¹¹. Σύμφωνα με την αρχή του εθνικισμού, το βασικό καθήκον της τάξης των διανοουμένων ήταν η

υπογραμμίζουμε την εξής επισήμανση του Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.: «Ο Gramsci τόνισε τον βαθμό στον οποίο το ταξικό σύστημα υποστηρίζεται όχι μόνο από την άνιση οικονομική και πολιτική εξουσία αλλά και από την αστική ηγεμονία. Αυτή συνίσταται στην πνευματική και πολιτιστική ανωτερότητα της άρχουσας τάξης, ως συνέπεια της διάδοσης των αστικών αξιών και πεποιθήσεων». Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:287.

⁶⁰⁷ Στο έργο του "Ματιές στην Τουρκική Επανάσταση", το οποίο εκδόθηκε το 1936, ο Σεφά επισημαίνει ότι ο Κεμάλ ενέταξε τον εκδυτικισμό και την κοσμική αρχή στην αρχή του εθνικισμού. Σύμφωνα με τον ίδιο, η Τουρκική Επανάσταση και η αρχή του εθνικισμού εξουδετέρωσαν όλα τα εμπόδια τα οποία αντιμετώπιζε ο εκδυτικισμός. Βλπ. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar (Ματιές στην Τουρκική Επανάσταση)*, Κωνσταντινούπολη: 1999, σελ.:7-8 και 90-109.

⁶⁰⁸ Ο Δεμερτζής κάνει λόγο για "τάση πολιτιστικής ομοιογενοποίησης του πληθυσμού": «(...) Το κράτος στη νεωτερικότητα γίνεται "εθνικό" στον βαθμό που λίγο ως πολύ ομογενοποιεί τον εντός της επικράτειας του πληθυσμό από γλωσσική, πολιτική, νομική, συμβολική και διοικητική άποψη». Βλπ. Νίκος Δεμερτζής, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Αθήνα – Κομοτηνή: 1996, σελ.:105 και 171.

⁶⁰⁹ «Ορίζουμε τον εθνικισμό ως μια ιδεολογία της νεωτερικότητας διά της οποίας ομάδες διανοουμένων, κοινωνικά κινήματα ή και πολιτικές ενώσεις επιδιώκουν τη διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, εντός μιας ορισμένης κάθε φορά επικράτειας, και η οποία συγκροτείται γύρω από το "άδαιο" σημαίνον "έθνος", προσδίδοντας του ταυτοχρόνως νόημα». Βλπ. το ίδιο, σελ.:56.

⁶¹⁰ «Τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους (...) προέχουν κάθε άλλου συμφέροντος και αξίας. (...) (Ο εθνικισμός) τοποθετεί το έθνος υψηλότερα από κάθε άλλο συμφέρον, ενδιαφέρον και αξία. Ως προς το εσωτερικό, η εθνική ταυτότητα παρουσιάζεται και εν πολλοίς εκλαμβάνεται ως η ανώτατη κοινωνική ταυτότητα των υποκειμένων, η οποία ιεραρχεί και συναρθρώνει όλες τις υπόλοιπες. Προς τα έξω δε, το ιδεολογικό πρωτείο του έθνους εκφράζεται με την αίσθηση της εθνικής υπεροχής. (...) Ο εθνικισμός ως ιδεολογία νομιμοποιεί και δικαιώνει επικρασιακές κυριαρχικές σχέσεις. (...) Το έθνος-κράτος (...) έλκει τη νομιμοποίηση του από την ιδέα του έθνους». Βλπ. το ίδιο, σελ.:63, 108, 143 και 172.

⁶¹¹ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:247. Η υπογράμμιση είναι δική μου.

ανάπτυξη αυτής της αρχής ώστε να συνειδητοποιήσει ο κάθε πολίτης τα εθνικά του καθήκοντα⁶¹² και να ενισχυθεί το τουρκικό έθνος⁶¹³.

Στα πλαίσια της έμφασης που αποδόθηκε στον εθνικιστή και πατριώτη πολίτη, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, στηριζόμενη σε κάποιες προδιαθέσεις του τουρκόφωνου πληθυσμού της Ανατολής⁶¹⁴, πραγματοποίησε σημαντικά βήματα προς την κατεύθυνση της ανάδειξης της κυρίαρχης τουρκικής εθνικής ταυτότητας⁶¹⁵, της ιεράρχησης των διαφόρων εθνικών ταυτοτήτων⁶¹⁶ και της αναανοηματοδότησης των συστατικών στοιχείων της κυρίαρχης τουρκικής εθνότητας⁶¹⁷. Οι προσπάθειες ανάδειξης της αιώνιας παρουσίας του τουρκόφωνου στοιχείου στην επικράτεια της νέας δημοκρατίας⁶¹⁸ καθώς και της συμβολής του τουρκικού έθνους στην ιστορία του

⁶¹² Ο Κοϊμέν υπογραμμίζει τη σημασία της ταύτισης του κάθε αγρότη με το κεμαλικό καθεστώς. Βλπ. σχετικό άρθρο του Nusret Kemal Köymen στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 8ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933, σελ.:118-120.

⁶¹³ Το επισημαίνει ο Necip Ali Küçüka στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 2ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.:178.

⁶¹⁴ Ο Δεμερτζής κάνει λόγο για "πρωτο-εθνικό υπόστρωμα": «Ο εθνικισμός (...) τρέφεται και στηρίζεται σε προδιαθέσεις, νοοτροπίες και "πρωτογενείς" δεσμεύσεις και "πρωτογενή" συναισθήματα. (...) Η εθνική ταυτότητα διαμορφώνεται στη βάση προηγούμενων ταυτοτήτων (...)». Βλπ. το ίδιο, σελ.:67 και 96.

⁶¹⁵ Όπως θα δούμε παρακάτω και σύμφωνα με όσα διευκρινίζει ο Δεμερτζής, κατά τη δεκαετία του '30, το Λαϊκό Κόμμα με την πολιτική του γραμμή συνέβαλε στη μονομερή επιβολή των συμφερόντων και στη μονομερή ταύτιση της κυρίαρχης τουρκικής εθνοτικής ομάδας με το κράτος. Βλπ. το ίδιο, σελ.:207.

⁶¹⁶ Όπως θα δούμε παρακάτω, κατά τη δεκαετία του '30 η αφοσίωση στο τουρκικό έθνος αποτελούσε την ανώτατη κοινωνική ταυτότητα των πολιτών: «Η εθνικιστική ιδεολογία επιδιώκει τη συγκρότηση μιας συλλογικής, εθνικής ταυτότητας, η οποία αναγορεύεται σε ύπατη κοινωνική ταυτότητα των υποκειμένων (...). Μια υπέρτερη ταυτότητα που εννορηστρώνει, ενσωματώνει, οργανώνει, ανασυνθέτει, διευθετεί και ιεραρχεί όλες τις άλλες ταυτίσεις». Βλπ. το ίδιο, σελ.:77 και 117.

⁶¹⁷ Ο Δεμερτζής κάνει λόγο για "αναδιαπραγμάτευση της παράδοσης" και χαρακτηρίζει τον εθνικισμό ως "μια αφήγηση (narration)" με την οποία "το άτομο συνδέεται με ευρύτερες χωρο-χρονικές οριζούσες (ιστορικά γεγονότα, μνήμες, ήρωες, παραδόσεις κ.α.)": «(...) Το έθνος θεμελιώνεται σε μια ιδιαίτερη διάταξη πολιτισμικών στοιχείων του παρελθόντος. Παραδοσιακά, τα στοιχεία αυτά (γλωσσικά ιδιώματα, ιστορικές μνήμες, κοινή καταγωγή, τοπικές παραδόσεις, συγγενικοί δεσμοί κ.λπ.) συγκροτούσαν πάντοτε τον τρόπο ζωής συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Ως μεταπαραδοσιακή, όμως, μορφή συλλογικής ταυτότητας, οι διανοούμενοι του εθνικισμού και το εθνικό κράτος δομούν το έθνος, ανασυνθέτοντας τα διαθέσιμα πολιτισμικά στοιχεία του παρελθόντος (...)». Βλπ. το ίδιο, σελ.: 69, 83 και 176. Στην αναδιαπραγμάτευση της τουρκικής ιστορίας και γλώσσας κατά τη δεκαετία του '30 αναφερόμαστε αναλυτικά στη συνέχεια του συγκεκριμένου κεφαλαίου.

⁶¹⁸ «(...) πολιτική φαντασιακή κοινότητα είναι η επικράτεια (...). Αφοσίωση στη γη και όχι στον δεσπότη». Βλπ. το ίδιο, σελ.:136 και 138-139. «Η πατρίδα δεν μπορεί να διαμελιστεί και αποτελεί ενότητα. Το έθνος είναι μια πολιτική και κοινωνική κοινότητα την οποία αποτελούν οι πολίτες με βάση την (κοινή) γλώσσα, τον πολιτισμό και το κοινό ιδανικό. (...) Το Κόμμα θα εξασφαλίσει τη συμμετοχή των γυναικών στις γενικές εκλογές (...)». Απόσπασμα από το πρόγραμμα του 1931 του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:152-158. «Το κράτος εξαρχής σημαίνει κοινωνία και έθνος. Η κοινωνία κατοικεί σε μια περιοχή η οποία έχει σύνορα. (...) Το κράτος κατέχει

ανθρώπινου πολιτισμού αποτέλεσαν τα πρώτα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες ξεκίνησαν το 1930 με πρωτοβουλία του Κεμάλ⁶¹⁹, προωθήθηκαν στο Συνέδριο του κόμματος το 1931⁶²⁰ και βρίσκονταν στο πολιτικό προσκήνιο μέχρι τον θάνατο του Κεμάλ⁶²¹.

Γνωρίζουμε ότι κατά την περιοδεία του στα δυτικά παράλια της χώρας, στα τέλη του 1930 και στις αρχές του 1931, ο πρόεδρος Κεμάλ έδωσε μεγάλη έμφαση στην

εξουσία με σκοπό να εξασφαλίσει τις ατομικές ελευθερίες και να διατηρήσει την ελευθερία του έθνους και της πατρίδας. (...) Το κράτος είναι το σύνολο των ατόμων οι οποίοι ζουν σε μια συγκεκριμένη περιοχή και οι οποίοι κατέχουν μια εξουσία. (...) Εφόσον το κράτος είναι κυρίαρχο και κατέχει εξουσία, έχει ανάγκη κάποια μέσα για να ασκήσει την κυριαρχία του. Αυτά τα μέσα είναι η εθνοσυνέλευση και η κυβέρνηση». Απόσπασμα από σχετική τοποθέτηση του Κεμάλ. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 23^{ος} Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:26-27.

⁶¹⁹ Ο Καραοσμάνογλου τονίζει ότι μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος ο Κεμάλ έστρεψε την προσοχή του στην τουρκική ιστορία και γλώσσα. Βλπ. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45. ...*, σελ.113-116.

⁶²⁰ Το Συνέδριο του 1931 πραγματοποιήθηκε μετά την ολοκλήρωση των βουλευτικών εκλογών, τον Μάιο του 1931. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου, ο πρόεδρος Κεμάλ υπογράμμισε τη σημασία του εθνικού φρονήματος του κάθε πολίτη, ενώ ο πρωθυπουργός Ινονού επιχείρησε να προβάλει το δημοκρατικό προφίλ της διακυβέρνησης του και τη σύνδεση του με τον πρόεδρο Κεμάλ, να ενοχοποιήσει την αντιπολίτευση και να διαβεβαιώσει τους συνέδρους ότι στο μέλλον θα στρέψει την προσοχή του στις ελλείψεις του κυβερνητικού έργου: «Μετά την άρση του Νόμου Περί Αποκατάστασης της Τάξης ο αντιπολιτευόμενος Τύπος αναπτύχθηκε. Παράλληλα, αυξήθηκαν οι συγκρούσεις και προκάλεσαν την αγανάκτηση των διορατικών πολιτών. (...) Θα πρέπει να προβληματιστούμε με τα όσα διαδραματίστηκαν κατά την ίδρυση του κόμματος της αντιπολίτευσης. (...) Μέσα σε έναν μήνα το κόμμα μας βρέθηκε αντιμέτωπο με μια βίαιη εξέγερση. (...) Είναι γεγονός ότι οι αρχές του αντίπαλου κόμματος ήταν διαφορετικές από τις δικές μας αρχές και από τις αρχές και σκέψεις του Προέδρου μας. Όσοι κατακρίνουν τις αρχές και το κυβερνητικό έργο του κόμματος μας, κατακρίνουν τις αρχές και το κυβερνητικό έργο του Προέδρου μας. (...) Απεναντίας, ταχθήκαμε κατά της συγκεκριμένης απόφασης (...). Το Κόμμα και η οργάνωση του θα απαντήσει σε κάθε επίθεση στην επανάστασή μας». Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:136-146, Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:451-453, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:110, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:45-48, "Cumhuriyet" στις 10,11/5/1931. Στο συνέδριο αποφασίστηκε η τροποποίηση του κομματικού προγράμματος. Η πιο σημαντική τροποποίηση αφορούσε στην εισαγωγή των έξι αρχών (ilke) του κεμαλισμού στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος: «Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα είναι ρεπουμπλικανικό, εθνικιστικό, λαϊκό, επαναστατικό κόμμα και ακολουθεί την κοσμική αρχή και τον κρατισμό». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:152-158. Ξεκινώντας από τη δεκαετία του '30, οι έξι αρχές σε συνδυασμό με τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες του Λαϊκού Κόμματος (inkilap) αποτέλεσαν σημείο αναφοράς στο τουρκικό πολιτικό πεδίο. Βλπ. Fikret Başkaya, *Devletçilik (Κρατισμός)*, Fahir Giritlioğlu, *Türkiye'nin Tarihinde ...*, σελ.:116 στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.: 101 και *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:8. Στην εισαγωγή του προγράμματος της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 1936-1937 επισημαίνεται το εξής: «Ο βασικός στόχος της εθνικής παιδείας είναι η δημιουργία πολιτών οι οποίοι θα είναι πιστοί στις έξι αρχές, στο τουρκικό έθνος, στη βουλή και στο τουρκικό κράτος». Βλπ. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:166-167. Το ίδιο επισημαίνεται και στο έργο του Φικρέτ το 1934 στο Halil Fikret, *Muasıf Terbiye Ülküleri ...*, σελ.: εισαγωγή.

⁶²¹ Αναφερόμενος στις συγκεκριμένες προσπάθειες ο Ινσέλ κάνει λόγο για προσπάθειες δημιουργίας μιας ενιαίας κοινωνίας για τη νέα δημοκρατία. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, αναφέρει επίσης τις προσπάθειες "δημιουργίας μιας κοινωνίας η οποία θα ακολουθεί τις οδηγίες της εξουσίας" ως υπέρτατο στόχο του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:17-21.

αντικατάσταση των θρησκευτικών δεσμών του πολίτη με το κράτος από τους εθνικούς δεσμούς. Ο πρόεδρος Κεμάλ, εκφράζοντας τις απόψεις του στον στενό κύκλο συνεργατών του, αναφέρει⁶²²: Η πατρίδα των Τούρκων είναι η κεντρική Ασία⁶²³. Εξαιτίας της ξηρασίας, μια μερίδα των τουρκόφωνων πληθυσμών μετανάστευσε στην Ανατολή. Εκεί ίδρυσε μια μεγάλη αυτοκρατορία και αναμίχθηκε με διάφορες εθνότητες και θρησκείες. Με την πάροδο του χρόνου, η κυρίαρχη τουρκόφωνη εθνότητα της Αυτοκρατορίας ξέχασε τις τουρκικές ρίζες της και ακολούθησε η πτώση του τουρκικού πολιτισμού. Στις αρχές της δεκαετίας του '30 υπήρχε ανάγκη για επιστροφή στις τουρκικές ρίζες και στο μεγαλείο του τουρκικού πολιτισμού. Οι πολίτες της νέας δημοκρατίας πρέπει να αποκόψουν τους θρησκευτικούς δεσμούς και να αναπτύξουν τους εθνικούς δεσμούς. Στην Τουρκία δεν υπάρχουν αλβανόφωνοι ή Βόσνιοι πολίτες⁶²⁴. Η νέα Τουρκία ανήκει στους Τούρκους πολίτες. Παρόμοιες απόψεις συναντάμε και στο προσχέδιο της μελέτης με τίτλο "Γνώσεις Πολιτισμού" (Medeni Bilgiler) το οποίο υπαγόρευσε ο Κεμάλ στην Αφέντ Ινάν: «Το Τουρκικό Έθνος ζει στα δυτικά της Ασίας και στα ανατολικά της Ευρώπης (...). Η πατρίδα του ονομάζεται "Τουρκική Πατρίδα". Κάποτε η Τουρκική Πατρίδα ήταν πολύ μεγάλη. (...) Οι Τούρκοι έζησαν στην Ασία, στην Ευρώπη, στην Αφρική, ακόμη και στην Αμερική. (...) Σήμερα ο Τούρκος είναι ευτυχισμένος στη σημερινή πατρίδα του. Ο Τούρκος είναι σίγουρος ότι μπορεί να διατηρήσει και να εμπλουτίσει την ιστορική κληρονομιά του σε αυτή την πατρίδα. (...) Ανεξάρτητα από κάποιες μικρές διαφορές, οι Τούρκοι έχουν κοινά χαρακτηριστικά. (...) Η ιστορία του τουρκικού έθνους είναι κοινή. (...) Η ηθική των Τούρκων φέρει κοινά χαρακτηριστικά. (...) Η θρησκεία (...) αποδυνάμωσε τους εθνικούς δεσμούς των Τούρκων (...). Η θρησκεία του Μωάμεθ είχε ως στόχο (...) τον αραβικό επεκτατισμό»⁶²⁵.

Παράλληλα με τις παραπάνω τοποθετήσεις, στην εν λόγω μελέτη ο Κεμάλ διευκρινίζει τα εξής: «Η δημιουργία του Τουρκικού Έθνους βασίστηκε στους εξής παράγοντες: α)

⁶²² Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:382-383.

⁶²³ Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 η αναφορά στην κεντρική Ασία ως γενέτειρα των Τούρκων υπήρξε στο επίκεντρο όλων των τοποθετήσεων του Κεμάλ: «Οι παλιοί πολιτισμοί δημιουργήθηκαν στην κεντρική Ασία. Η κεντρική Ασία είναι η πατρίδα των Τούρκων. Τους μεγάλους πολιτισμούς θα πρέπει να τους θεωρούμε τουρκικούς». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ το 1930 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 23ος Τόμος, σελ.:293.

⁶²⁴ «Στο σύγχρονο τουρκικό έθνος και στη σύγχρονη κοινωνία συμμετέχουν πολίτες οι οποίοι είναι αντιμέτωποι με την προπαγάνδα των Κούρδων, των Κιρκάσιων, των Ποντίων και των Βοσνίων. Όμως το έθνος δεν αποδίδει σημασία σε αυτές τις λανθασμένες προσπάθειες οι οποίες είναι προϊόντα του ολοκληρωτισμού του παρελθόντος (...). Απόσπασμα από σχετική τοποθέτηση του Κεμάλ στο ίδιο, σελ.:23.

⁶²⁵ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:17-20.

Κοινή πολιτική, β) Κοινή γλώσσα, γ) Κοινή πατρίδα, δ) Κοινό γένος και κοινή καταγωγή, ε) Κοινή ιστορία, στ) Κοινή ηθική. (...) Αν και υπάρχουν τουρκικές ενότητες οι οποίες ζούνε (...) έξω από τα σύνορα μας και με τις οποίες διατηρούμε δεσμούς οι οποίοι βασίζονται στη γλώσσα, στο γένος και στην καταγωγή, το συγκεκριμένο γεγονός δεν επισκιάζει τους ιστορικούς δεσμούς του τουρκικού έθνους»⁶²⁶. Αποκλείοντας τους θρησκευτικούς δεσμούς και αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορία και τη γλώσσα, ο Κεμάλ διευκρίνισε ότι, σε περίπτωση που εναρμονίζονταν όλοι οι πολίτες της δημοκρατίας με τα παραπάνω έξι κοινά εθνικά στοιχεία, θα εξασφαλιζόταν η εθνική ενότητα της χώρας: «Εφόσον οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι πολίτες ταυτιστούν με το Τουρκικό Έθνος, δεν μπορεί κανείς να έχει αρνητική γνώμη για αυτούς (...). (...) Η κοινή γλώσσα συνδέει τις σκέψεις»⁶²⁷. Όμως την ίδια στιγμή ο Κεμάλ διατηρεί τις αμφιβολίες του για το κατά πόσον οι μη Τούρκοι πολίτες (μειονότητες) θα θελήσουν να υιοθετήσουν τα έξι κοινά εθνικά στοιχεία τα οποία απαιτούνται για τη συμμετοχή τους στο τουρκικό έθνος: «Θα εντάξουμε τα μη τουρκικά στοιχεία στο τουρκικό έθνος; Θα πρέπει να τους παρέχουμε παιδεία ή όχι; Είναι ορθό να χρησιμοποιούμε καθηγητές οι οποίοι δεν ανήκουν στο τουρκικό στοιχείο; (...) Σε περίπτωση που δεν είναι ορθό, τι θα κάνουμε με τους (μη τουρκόφωνους) καθηγητές που εξακολουθούν να διδάσκουν; (...) Ο αριθμός των μαθητών στα σχολεία (...) εξακολουθεί να μειώνεται. (...) Παρατηρούνται μεγάλες ελλείψεις στην πρωτοβάθμια και την τριτοβάθμια παιδεία. Οι καθηγητές θα πρέπει να υπηρετούν τα ιδανικά»⁶²⁸.

Στα πλαίσια των παραπάνω τοποθετήσεων, το 1930 και το 1931, ο Κεμάλ και η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος πραγματοποίησαν μια σειρά βημάτων τα οποία είχαν ως βασικό στόχο την ανάδειξη της αρχής του εθνικισμού ως βασικής ιδεολογικής γραμμής και

⁶²⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:22-23.

⁶²⁷ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Βλπ. το ίδιο, σελ.:24. Η έμφαση στην κοινή γλώσσα είναι αξιοσημείωτη και αποτελεί ένα ζήτημα το οποίο θα μας απασχολήσει παρακάτω.

⁶²⁸ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:38. «Όσοι επιθυμούν να ενταχθούν στο τουρκικό έθνος πρέπει να μιλούν τουρκικά. (...) Στα Άδανα υπάρχουν 20.000 κάτοικοι οι οποίοι δεν ομιλούν τουρκικά. Αν η Τουρκική Εστία δεν αποδώσει σημασία σε αυτό το γεγονός (...) αυτή η κατάσταση θα συνεχιστεί για χρόνια. (...) Το βασικό καθήκον των Τουρκικών Εστιών είναι η μετεξέλιξη αυτών των στοιχείων (...) σε Τούρκους που ομιλούν τουρκικά». Απόσπασμα από τοποθέτηση του ίδιου στις 17/2/1931 στα Άδανα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:97. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα παρακάτω, η συγκεκριμένη καχυποψία για τη στάση των διάφορων εθνοτήτων στη θεωρία του Κεμάλ άφησε το στίγμα της στο κυβερνητικό έργο της δεκαετίας του '30. Ενδεικτικά αναφέρουμε το καταστατικό του Υπουργείου Παιδείας για τα μειονοτικά σχολεία: «Απαγόρευση κάθε είδους υλικού κατά του τουρκικού καθεστώτος, των αρχών της επανάστασης (...) και του τουρκικού έθνους. (...) Αποφυγή λανθασμένων πληροφοριών για την τουρκική γεωγραφία και την τουρκική ιστορία (...)». Βλπ. *Türk Hususi Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri (Η Διοίκηση των Τουρκικών Ιδιωτικών, Μειονοτικών και Ξένων Σχολείων)*, Εκδόσεις Ülkü, Κωνσταντινούπολη: 1938, σελ.:20-22.

νομιμοποιητικής βάσης του μονοκομματικού καθεστώτος. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια επιχειρήθηκε η αποκοπή από το οθωμανικό παρελθόν⁶²⁹ και η εξασφάλιση μιας ιστορικά ευρύτερης νομιμοποιητικής βάσης για τη νέα δημοκρατία. Η αρχή του εθνικισμού λοιπόν εντάσσεται στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος⁶³⁰, με στόχο τη συστηματοποίηση της θεωρίας περί ιστορικής καταγωγής του τουρκικού έθνους, ενώ ταυτόχρονα, στα πλαίσια της λειτουργίας των Τουρκικών Εστιών, ιδρύεται το 1930 η "Επιτροπή Έρευνας της Τουρκικής Ιστορίας" (Türk Tarihi Tetkik Kurulu). Στην πορεία, η συγκεκριμένη επιτροπή αποκόπηκε από το διοικητικό σχήμα των εστιών και μετατράπηκε σύλλογο⁶³¹. Ο Σύλλογος Έρευνας της Τουρκικής Ιστορίας (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti) κατέβαλε προσπάθειες για να αναπτύξει και να εδραιώσει τη θεωρία του Κεμάλ. Παράλληλα, θέλοντας να εξασφαλίσει νομιμοποιητική βάση για το καθεστώς, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό πεδίο⁶³², επιχείρησε να αποδείξει την τουρκική προέλευση όλων των αρχαίων πολιτισμών⁶³³: «Οι κάτοικοι της κοιλάδας του Νείλου είναι οι τουρκικές φυλές οι οποίες μετέβησαν σε αυτή την περιοχή από την κεντρική Ασία. (...) Οι Τούρκοι της Ανατολής ίδρυσαν τον στρατό των Χετταίων. (...) Οι κάτοικοι της Κρήτης έχουν τουρκική καταγωγή»⁶³⁴. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του

⁶²⁹ Το επισημαίνει η Γκιουμούσογλου στο Firdevs Gümüzoğlu, *Ülkü Dergisi ...*, σελ.:320. Σύμφωνα με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, σε αντίθεση την αυταρχική Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία στηριζόταν στη συνύπαρξη διάφορων εθνотήτων, η νέα δημοκρατία στηριζόταν στο τουρκικό έθνος το οποίο είχε μια πλούσια ιστορία: Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:161 και "Γνώσεις Πατρίδας" για Σχολεία Έθνους και Λαό 1933 στο Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları (Η Υπηκοότητα, η Επίσημη Ιδεολογία και οι Επιδράσεις της στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 2007, σελ.:19.

⁶³⁰ Εκτός από την παραπάνω αναφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. επίσης, Soner Cagartay, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*, Λονδίνο: 2006, σελ.:44.

⁶³¹ Η ίδρυση και η εδραίωση του συγκεκριμένου συλλόγου υπήρξε προσωπική πρωτοβουλία του προέδρου Κεμάλ και ο ίδιος επέλεξε τα άτομα που συμμετείχαν στο διοικητικό συμβούλιο του συλλόγου. Βλπ. το ίδιο, σελ.:307. Το 1935 ο σύλλογος μετατράπηκε σε Ινστιτούτο Τουρκικής Ιστορίας (Türk Tarihi Enstitüsü). Βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:124-125.

⁶³² Ο Γιλντίζ τονίζει ότι η τουρκική θεωρία περί ιστορίας ήταν μια απάντηση στον οριενταλισμό. Βλπ. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene (Τι Ευτυχισμένος Αυτός που Μπορεί και Λέει ότι Είναι Τούρκος)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:159-161.

⁶³³ Στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσπάθειας, τη δεκαετία του '30, ο σύλλογος επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην αρχαιολογία. Βλπ. Mustafa Oral, *CHP'nin Ülküsü (Το Περιοδικό Ουλκού του ΡΛΚ)*, Κωνσταντινούπολη: 2006, σελ.:89. Την ίδια περίοδο, με σκοπό να "αποδειχθούν" οι ινδο-ευρωπαϊκές καταβολές του τουρκικού έθνους, ξεκίνησαν ανθρωπολογικές έρευνες υπό την αιγίδα των Υπουργείων της Παιδείας και της Υγείας. Βλπ. İbrahim Bahadır, *Türk Ulusu'nun İnşası (Η Οικοδόμηση του Τουρκικού Έθνους)*, Άγκυρα: 2001, σελ.:201-203, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:124-125, *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:21, Saffet Engin, *Οι Αρχές της Κεμαλικής Επανάστασης (1937)* στο ίδιο, σελ.:661-664 και "Son Posta" στις 15, 29/1/1937, σελ.:1. Γνωρίζουμε, ότι ο πρόεδρος Κεμάλ μελέτησε γαλλόφωνα έργα όπως το *Essai sur L'Inegalite des Races Humaines* του J.A. Gobineau, το *Les Races Humaines* του A.C.Haddon και το *Les Races et Histoire* του Edward Pittard.

⁶³⁴ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^{ος} Τόμος, σελ.:30 και 38. «Οι ιδρυτές των μεγάλων πολιτισμών (στο Αιγαίο, στην Ανατολή και στην ανατολική Μεσόγειο) είναι οι Τούρκοι. Οι Τούρκοι ξεκίνησαν από την

’ζο, ο σύλλογος, υπό την αιγίδα του Λαϊκού Κόμματος, με σκοπό να αναπτύξει το ενδιαφέρον των δασκάλων, των καθηγητών και των ξένων επιστημόνων για τη θεωρία περί της ιστορικής καταγωγής του τουρκικού έθνους, πραγματοποίησε μια σειρά συνεδρίων. Στα πλαίσια αυτών των συνεδρίων, η συγκεκριμένη θεωρία ονομάστηκε “**τουρκική θεωρία περί ιστορίας**” (**Türk Tarih Tezi**): «Το τουρκικό έθνος είναι ένα παλαιό ένδοξο έθνος. (...) Γεννήθηκε και εδραιώθηκε στην κεντρική Ασία (...). (...) Οι αρχαίοι Τούρκοι προχώρησαν στη Δύση και στην Ανατολή. (...) Δεν μας ενδιαφέρουν όσοι Τούρκοι (...) πέρασαν το Σινικό Τείχος και κατευθύνθηκαν στην Κίνα. Επίσης, δεν μας ενδιαφέρουν όσοι κατευθύνθηκαν (...) στη Σκανδιναβία (...). (...) Εμείς ενδιαφερόμαστε για την ομάδα που κατευθύνθηκε δυτικά, στην Εγγύς Ανατολή, και η οποία ίδρυσε τους πολιτισμούς των Σουμερίων, των Χετταίων και τους αρχαίους πολιτισμούς της Μικράς Ασίας. Ο δυτικός πολιτισμός μετεξελίχθηκε (...) σε Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία πολέμησε με τους Τούρκους προγόνους μας και ηττήθηκε. (...) Στην πορεία της ιστορίας, οι λεβαντίνιοι ενσωματώθηκαν σε εμάς, τους νικητές, και έτσι δημιουργήθηκε η Οθωμανική Αυτοκρατορία η οποία ήταν μια ένωση εθνών. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία χρησιμοποίησε τα τουρκικά στοιχεία και τα κατήυθνε (...) στην Ευρώπη (...). Στην Κωνσταντινούπολη (...) ο Τούρκος (...) παραδόθηκε στις ίντριγκες του παλατιού και της θρησκευτικής ιεραρχίας. (...) Η τουρκική αυτοκρατορία υπερασπίστηκε τον εαυτό της χρησιμοποιώντας την πολιτική ισορροπία δυνάμεων των δυτικών χωρών και όχι τα τουρκικά όπλα. (...) Παρασυρθήκαμε στον Πόλεμο εξαιτίας των οικονομικών βλέψεων κάποιων ευρωπαϊκών χωρών στη Μέση Ανατολή»⁶³⁵. Ο Σύλλογος Έρευνας της Τουρκικής Ιστορίας, πέραν των συνεδρίων που διοργάνωσε, συγκέντρωσε τις βασικές αρχές της θεωρίας του στο έργο “Εισαγωγή στις Γενικές Γραμμές της Τουρκικής Ιστορίας” (**Türk Tarihinin Ana Hatları**): «Τουρκικό Έθνος! Εσύ δεν είσαι μόνο ο έπαινος της ανθρωπότητας στο πολεμικό πεδίο. Είσαι έπαινος και στα πεδία του πολιτισμού και της

πατρίδα τους, την κεντρική Ασία». Απόσπασμα από ομιλία που υπαγόρευσε ο Κεμάλ σε συνεργάτη του στο Πρώτο Συνέδριο της Ιστορίας που διοργάνωσε ο σύλλογος. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25ος Τόμος, σελ.: 367 και 373.

⁶³⁵ Το πρώτο συνέδριο του συλλόγου πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 1932 (2-11/7/1932). Βλπ. Soner Cagartay, *Islam, Secularism ...*, σελ.:48, 50. «Το Συνέδριο Ιστορίας θα ρίξει φως στην εθνική ιστορία η οποία είναι το θεμέλιο της εθνικής παιδείας. (...) Η Θέση του Τουρκικού Πολιτισμού στην Οικογένεια των Πολιτισμών (...), στην “Cumhuriyet”, στις 2,3/7/1932. Το παραπάνω απόσπασμα είναι από τοποθέτηση του Κεμάλ σε συνομιλία του με τον πρέσβη των ΗΠΑ Scherill στις 14/8/1932. Βλπ. το ίδιο, σελ.:393-394. Για παρόμοιες τοποθετήσεις του κύκλου του Κεμάλ μεταξύ άλλων βλπ. περιοδικό “Ülkü”, Πρώτος Τόμος, 9ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 174- 177. Το δεύτερο συνέδριο πραγματοποιήθηκε στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1937. Βλπ. “Cumhuriyet”, στις 29/5/1937, 22/9/1937, “Ulus” στις 15, 20, 22, 23/9/1937 και “Akşam” στις 25/9/1937.

σκέψης! Η ιστορία είναι γεμάτη με τους πολιτισμούς που ίδρυσες. Εδώ και αιώνες κάποιες πολιτικές και κοινωνικές απειλές εμπόδισαν την πρόοδο σου. Όμως ο πολιτισμός των 10.000 ετών και η κληρονομιά του εξακολουθούν να ζουν. (...) Προχώρα και προόδευσε, αυτό είναι το δικαίωμα και το καθήκον σου. (...) Πέρασε η εποχή των απόψεων ότι οι Τούρκοι ασχολούνται αποκλειστικά με τον πόλεμο και τις αλώσεις. Αυτές ήταν απόψεις των σταυροφόρων (...). Όλοι οι μεγάλοι πολιτισμοί ιδρύθηκαν από αυτούς που ήρθαν από την κεντρική Ασία. (...) Για να μελετήσουμε αυτή την ιστορική πορεία πρέπει να μελετήσουμε την τουρκική ιστορία»⁶³⁶. Στο συγκεκριμένο έργο, παράλληλα με την αναφορά στους δεσμούς του τουρκικού έθνους με την κεντρική Ασία, η οποία είναι η πηγή όλων των μεγάλων πολιτισμών, καταβάλλεται προσπάθεια για να εξασφαλιστεί η ιστορική νομιμοποίηση του μονοκομματικού καθεστώτος και των πολιτικών του. Ταυτίζοντας τους Ούννους με τους σύγχρονους Τούρκους στην "Εισαγωγή στις Γενικές Γραμμές της Τουρκικής Ιστορίας" αναφέρεται ότι: «(Όπως και στη σύγχρονη Τουρκία, έτσι και στη χώρα των Ούννων) επικρατούσε ασφάλεια και τάξη. Οι Ούννοι είχαν εξαιρετικούς νόμους και εξαιρετικά δικαστήρια και φυλακές. Το κράτος ήταν διαχωρισμένο σε διάφορες περιοχές. Οι Ούννοι διέθεταν διάφορα λαϊκά συμβούλια. Το κράτος των Ούννων είχε έναν ισχυρό στρατό. Όλος ο λαός υπηρετούσε στον στρατό. Κάθε Τούρκος ήταν ένας στρατιώτης. Οι Ούννοι απέδιδαν σημασία και στην αγροτική παραγωγή. Κάθε Τούρκος κατείχε κομμάτι γης. Οι Ούννοι είχαν και πλούσια ορυχεία. (...) Στην Τουρκική Ιστορία το Κράτος είναι μια αυτόνομη δομή η οποία στοχεύει στην εξασφάλιση της τάξης και της δικαιοσύνης. Ο βασιλιάς (...) είναι ένας υψηλόβαθμος γραφειοκράτης. Διοικεί τη χώρα σύμφωνα με τους κανόνες. Ο κανόνας αποτελείται από αρχές που έχει αποδεχθεί το έθνος. (...) Η κρατική δομή των Τούρκων στηρίζεται στον συγκεντρωτισμό και στον λαϊκισμό. (...) Ο ηγέτης ήξερε να διατάζει και ο λαός ήξερε να υπακούει. Ο κανόνας ήταν ο οδηγός κάθε Τούρκου. (...) Τα τουρκικά κράτη βασίζονταν στην πειθαρχία. (...) Το Τουρκιστάν της Κίνας είναι μια περιοχή η οποία σημείωσε μεγάλη πρόοδο πριν από το Ισλάμ. Το Τουρκιστάν της Κίνας ήταν γεμάτο με πόλεις. Οι Τούρκοι που ασχολούνταν με το εμπόριο και την αγροτική παραγωγή είχαν σημειώσει μεγάλη πρόοδο. Είχαν δικό τους αλφάβητο και λογοτεχνία»⁶³⁷.

⁶³⁶ Βλπ. *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal (Εισαγωγή στις Γενικές Γραμμές της Τουρκικής Ιστορίας)*, Εκδόσεις Υπουργείου Παιδείας, Κωνσταντινούπολη: 1931, σελ.:69-74.

⁶³⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:24,27 και 41-43. Στα πλαίσια της παραπάνω προσπάθειας, επιχειρήθηκε να εξασφαλιστεί μια ιστορική βάση αναφοράς για τον εκδυτικισμό που προώθησε το Λαϊκό Κόμμα. Στο

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, πέραν της έμφασης που δόθηκε στην ιστορία του τουρκικού έθνους, προσπάθειες έγιναν και για την ανάδειξη, ανάπτυξη και επιβολή της τουρκικής γλώσσας, ως εθνικής γλώσσας της νέας δημοκρατίας⁶³⁸: «Το Τουρκικό Κράτος είναι κοσμικό. Κάθε ενήλικας μπορεί να επιλέξει τη θρησκεία του. Η γλώσσα του Τουρκικού Έθνους είναι τα Τουρκικά. Τα Τουρκικά είναι η πιο όμορφη, πλούσια και εύκολη γλώσσα του κόσμου. (...) (Το έθνος) διατήρησε τα εθνικά χαρακτηριστικά του χάρη στη γλώσσα του. (...) Η Τουρκική Γλώσσα είναι η καρδιά και το μυαλό του Τουρκικού Έθνους»⁶³⁹. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες⁶⁴⁰ συστηματοποιήθηκαν υπό την αιγίδα του **Συλλόγου Έρευνας της Τουρκικής Γλώσσας (Türk Dilini Tetkik Cemiyeti)** ο οποίος δημιουργήθηκε με πρότυπο τον Σύλλογο Έρευνας της Τουρκικής Ιστορίας⁶⁴¹. Όπως και στην περίπτωση του τελευταίου, έτσι και ο Σύλλογος Έρευνας της Τουρκικής Γλώσσας, στα πλαίσια των συνεδρίων που διοργάνωσε και των μελετών που πραγματοποίησε, επιχείρησε να αναδείξει την τουρκική γλώσσα ως θεμέλιο λίθο όλων των ανεπτυγμένων γλωσσών του κόσμου⁶⁴². Με βάση αυτή την τοποθέτηση δημιουργήθηκε η Θεωρία Ήλιου – Γλώσσας (Güneş Dil Teorisi). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, όλες οι γλώσσες του κόσμου έλκουν την καταγωγή τους από την τουρκική

συγκεκριμένο έργο, σε ότι αφορά τον κοινωνικό ρόλο της γυναίκας επισημαίνονται τα εξής: «(...) Στις τουρκικές κοινότητες η γυναίκα δεν υπέφερε από την ανδροκρατία. Η γυναίκα κατείχε δικαιώματα στην οικογένεια. Η γυναίκα αναλάμβανε τη διατροφή των παιδιών της και την περιουσία της οικογένειας σε περίπτωση που απεβίωσε ο σύζυγος της». Βλπ. το ίδιο, σελ.:40. Παράλληλα, τονίζεται ότι η αραβική γραφή δεν ήταν συμβατή με την τουρκική γλώσσα. Βλπ. το ίδιο, σελ.:39-40.

⁶³⁸ Σύμφωνα με τον Αλπ η τουρκική γλώσσα είναι ένα από τα βασικά συστατικά της τουρκικής εθνικής ταυτότητας. Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:305 και 307. Ας σημειωθεί ότι το 1936 στην Άγκυρα ιδρύθηκε η Σχολή Ιστορίας, Γλωσσολογίας και Γεωγραφίας η οποία επικεντρώθηκε στην τουρκική ιστορία και γλώσσα. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 10/1/1936.

⁶³⁹ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ στη μελέτη "Γνώσεις Πολιτισμού". Βλπ., *Atatürk'ün Bütün ...*, 23^ο Τόμος, σελ.:16-17. Στην εισαγωγή της μελέτης του Σαντρί Μακσουντί με τίτλο "Η Σχέση της Εθνικής Γλώσσας με το Εθνικό Αίσθημα", ο Κεμάλ τονίζει τα εξής: «Η εθνική γλώσσα συνδέεται με τη γλώσσα. Όταν η γλώσσα είναι εθνική και πλούσια αναπτύσσεται το εθνικό αίσθημα. Η τουρκική γλώσσα είναι η πιο πλούσια γλώσσα. Η τουρκική γλώσσα πρέπει να καλλιεργηθεί με επίγνωση. Το τουρκικό έθνος το οποίο διαφυλάσσει την ανεξαρτησία του πρέπει να απομακρύνει τις ξένες επιρροές από την τουρκική γλώσσα». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^ο Τόμος, σελ.:262. Σε διάφορες περιπτώσεις, ο Κεμάλ εξέφρασε τον προβληματισμό του για τη διανόηση της χώρας "η οποία δεν κατάφερε να διατηρήσει την αγνότητα της τουρκικής γλώσσας". Βλπ. το ίδιο, σελ.:402.

⁶⁴⁰ «Τα έθνη τα οποία έχουν ανεπτυγμένη γλώσσα ίδρυσαν τους πιο ένδοξους πολιτισμούς». Βλπ. "Cumhuriyet", στις 10/5/1931.

⁶⁴¹ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:125 και Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar (Οι Αναμνήσεις από την Περίοδο Ίδρυσης του Συλλόγου Έρευνας της Τουρκικής Γλώσσας μέχρι το Πρώτο Συνέδριο)*, Εκδόσεις Τυπογραφείο Εφημερίδας Hakimiyet-i Milliye, Άγκυρα: 1933, σελ.:33-36 και "Cumhuriyet" στις 4,5, 27/9/1932, 3/10/1932, 28/6/1935, 8,10/1/1936, 22/2/1936, 23, 26/8/1936, 21,26/9/1936, 2/1/1937 και "Ulus" στις 22, 5/5/1936.

⁶⁴² Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 18/9/1932 και 1/10/1932, *Rıfat N. Bali, Bir Türkleştirme ...*, σελ.:256 και 275-294.

γλώσσα⁶⁴³. Παράλληλα, άρχισαν οι προσπάθειες διαγραφής των περσικών και αραβικών λέξεων και όρων από την τουρκική γλώσσα και αντικατάστασης τους από νέες λέξεις και όρους⁶⁴⁴. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος ονόμασε την αναδυόμενη νέα γλώσσα "αυθεντική γλώσσα" (öz dil) και παρότρυνε τον Τύπο και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας στη χρήση της⁶⁴⁵. Σύμφωνα με την ηγεσία, σε αντίθεση με την κοσμοπολίτικη οθωμανική γλώσσα, η αυθεντική γλώσσα με τη λατινική γραφή ήταν η εθνική γλώσσα της νέας δημοκρατίας: «Τα Τουρκικά θα σωθούν όπως σώθηκε η Τουρκία. Τα Οθωμανικά ήταν ελαττωματικά, όπως ήταν ελαττωματικές η οθωμανική γλώσσα και η οθωμανική κρατική δομή. Το οθωμανικό κράτος ήταν ένα γελοίο προϊόν μιας σύνθεσης του δυτικού πολιτισμού με τον πολιτισμό της Ανατολής. Τα τουρκικά αιωρούνταν ανάμεσα σε δύο πολιτισμούς. Μια λατινική έκφραση συνδυαζόταν με μια αραβική, ισλαμική έκφραση και με μια περσική λέξη. Η θέση των τουρκικών στην οθωμανική κοινωνία ήταν ισάξια με τη θέση του Τούρκου στο οθωμανικό κράτος. Και

⁶⁴³ Βλπ. σχετικό άρθρο του Ρεσίτ Γκαλίπ με τίτλο "Οι Ξένες Θεωρίες και η Τουρκική Επανάσταση" στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 9ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 174- 177. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, στα πλαίσια αυτού του ισχυρισμού, ο Κεμάλ επιχείρησε να αποδείξει την τουρκική καταγωγή διάφορων λέξεων, όρων και τοπωνυμίων όπως λ.χ. "αριανός", "κουλούρα", "Ντιγιάρμπεκιρ". Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 23^ο Τόμος, σελ.:307 και *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^ο Τόμος, σελ.:395. «Είναι κρίμα που ονομάζουν εκείνη την περιοχή (Ντιγιάρμπεκιρ) "πατρίδα του Μπεκίρ". Εκείνη η περιοχή ήταν κάποτε τουρκική. Η ονομασία "Μπεκίρ" προστέθηκε μετέπειτα. (...) Οι κάτοικοι του Ντιγιάρμπεκιρ, του Βαν, του Ερζουρούμ, της Τραπεζούντας, της Κωνσταντινούπολης, της Θράκης και της Μακεδονίας ανήκουν στο ίδιο γένος (...). Το νέο μας καθήκον είναι αυτό. Θα πρέπει όλοι οι πολίτες να γνωρίσουν την πατρίδα τους». Βλπ. το ίδιο, σελ.:395. Επίσης, βλπ. Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu ...*, σελ.:191-192, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:124-125, "Cumhuriyet" στις 22/9/1937 και "Ulus" στις 26/9/1937.

⁶⁴⁴ Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος τόνισε ότι επρόκειτο για την ανάδυση της κοσμικής εθνικής γλώσσας σε αντιδιαστολή με τη θρησκευτική (ισλαμική), κοσμοπολίτικη γλώσσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βλπ. σχετικό άρθρο του Ραγκίπ Χουλουσί με τίτλο "Ο Σύλλογος Έρευνας της Τουρκικής Ιστορίας" στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 1^ο Τεύχος, Φεβρουάριος 1933, σελ.: 31. Επίσης, βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:161-167, *Türk Tarihinin ...*, σελ.:39-40.

⁶⁴⁵ Στα πλαίσια της συγκεκριμένης προσπάθειας κάποιες εφημερίδες άλλαξαν την ονομασία τους και ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν την "αυθεντική γλώσσα" (λ.χ. η *Hakimiyet-i Milliye* άλλαξε την ονομασία της σε *Ulus*). Εξαιτίας της συγκεκριμένης καινοτομίας προκλήθηκε μεγάλη σύγχυση στην κοινή γνώμη. Ακόμη και τα μέλη της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος αντιμετώπιζαν σοβαρές δυσκολίες στην κατανόηση των κειμένων τα οποία ήταν γραμμένα στην "αυθεντική γλώσσα". Κατά την περίοδο 1934-1936, στις εφημερίδες δημοσιεύτηκαν κατάλογοι με νέες λέξεις και νέους όρους. Αναλυτικότερα για την όλη συζήτηση περί της αυθεντικής γλώσσας βλπ. "Ulus" στις 1,10, 12, 28/6/1935, σελ.:1 και Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:256. Επίσης, βλπ. FO.371/20866/ E.823 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Όγδοος Τόμος, σελ.: 274-334, Mustafa Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve Öteki Türkler (Η Παιδεία στην Τουρκία και οι "Άλλοι" Τούρκοι)*, Άγκυρα:2006, σελ.: 167-169. Ας σημειωθεί ότι το 1931 η κυβέρνηση απαγόρευσε στα δημοτικά τμήματα των ξένων σχολείων να δέχονται μαθητές με τουρκική υπηκοότητα. Βλπ. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması (Ο Εκδυτικισμός των Εβραίων της Τουρκίας)*, Άγκυρα: 1997, σελ.:252.

στις δύο περιπτώσεις, τις ένδοξες θέσεις τις κατείχαν όσα στοιχεία δεν ήταν τουρκικά»⁶⁴⁶.

Παράλληλα με την επικέντρωση στην τουρκική ιστορία και γλώσσα, η αρχή του εθνικισμού, έτσι όπως αναπτύχθηκε από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, βασίστηκε στην ανανοηματοδότηση διαφόρων στοιχείων της καθημερινότητας και του πολιτισμού των πολιτών της δημοκρατίας. Το Λαϊκό Κόμμα, υπογραμμίζοντας τη σημασία του τουρκικού πολιτισμού ως εθνικό ιδανικό για τον κάθε πολίτη, αλλά και ως τμήμα του δυτικού πολιτισμού, προχώρησε στην ανανοηματοδότηση του Ισλάμ, της θέσης της γυναίκας στα κοινωνικά δρώμενα της χώρας⁶⁴⁷ και των καλών τεχνών⁶⁴⁸, σύμφωνα με τις επιταγές της αρχής του εθνικισμού και του εκδυτικισμού.

Μέσα στα πλαίσια της αρχής του εθνικισμού του Λαϊκού Κόμματος, στη νέα δημοκρατία η θρησκεία, δηλαδή το Ισλάμ, δεν ήταν ο κατεξοχήν παράγοντας ο οποίος

⁶⁴⁶ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Καράι με τίτλο "Η Τουρκία και τα Τουρκικά" στην εφημερίδα "Ulus" στις 18/5/1935, σελ.:1. Στο κεφάλαιο "Παιδεία" στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος του 1931 επισημαίνονται τα εξής: «Το Κόμμα μας αποδίδει μεγάλη σημασία στη διδασκαλία της πλούσιας τουρκικής ιστορίας σε όλους τους πολίτες. (...) Η ανάπτυξη της τουρκικής γλώσσας και η μετεξέλιξη της σε μια εθνική και πλούσια γλώσσα είναι το βασικό καθήκον του κόμματος». Για το πρόγραμμα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^ο Τόμος, σελ.:152-158.

⁶⁴⁷ Μέσα στα πλαίσια της έννοιας του πατριώτη πολίτη, τονίστηκε η ανάγκη αφοσίωσης της γυναίκας στο καθεστώς της δημοκρατίας: «(...) Η γυναίκα είναι πολίτης με ίσα δικαιώματα και έχει το δικαίωμα να εισέλθει σε όποιο πεδίο της κοινωνικής ζωής επιθυμεί (...). (...) Στη Γερμανία η γυναίκα επιστρέφει στο σπίτι και στη φύση. (...) Σε εμάς δεν ισχύει κάτι τέτοιο. (...) Αναμένουμε οφέλη από το γεγονός ότι η γυναίκα θα εκπληρώσει κάποιες από τις ανάγκες μας στην οικονομική ζωή. (...) Ο Κεμαλισμός διαφέρει από τον Εθνικοσοσιαλισμό σε ό,τι αφορά τη σημασία που αποδίδει στον ρόλο της γυναίκας στα πεδία του πολιτισμού, της κοινωνίας και της πολιτικής». Βλπ. άρθρο του Μπουρχάν Μπελγκέ στην "Ulus" στις 31/5/1936. Επίσης, βλπ. "Γυναίκες Αξιωματικοί στην Αστυνομία" στην "Cumhuriyet" στις 4/8/1932, σελ.:2, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:148. Χαρακτηριστικά, τονίζουμε ότι ο Τύπος χαιρέτισε τη συμμετοχή της Τουρκίας στα διεθνή καλλιστεία επισημαίνοντας ότι το καθήκον των γυναικών είναι η εκπροσώπηση του έθνους. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 14/12/1932, σελ.:1.

⁶⁴⁸ «Συμπολίτες μου! Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα πραγματοποιήσαμε μεγάλα έργα. (...) Ο τουρκικός λαός είναι εργατικός. Ο τουρκικός λαός είναι έξυπνος. Ο τουρκικός λαός έχει νικήσει τις δυσκολίες με την εθνική ενότητα. (...) Το τουρκικό έθνος (...) αγαπά τις καλές τέχνες και τις οδηγεί στην πρόοδο (...). Πόσο ευτυχισμένος είναι αυτός που λέει ότι είναι Τούρκος!». Απόσπασμα από ομιλία του προέδρου Κεμάλ στη 10^η επέτειο της ανακήρυξης της δημοκρατίας. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 26^ο Τόμος, σελ.:267-268. Το 1931 ξεκίνησαν οι προσπάθειες για την εγχώρια εφαρμογή όλων των δυτικών προτύπων στο πεδίο των καλών τεχνών. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το 1934 απαγορεύτηκε η ανατολίτικη μουσική. Αναλυτικότερα, βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:140. Η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος ονόμασε τις συγκεκριμένες προσπάθειες βήματα για την εδραίωση της "εθνικής τέχνης" και έκανε λόγο για την "τέχνη στην υπηρεσία της επανάστασης". Βλπ. άρθρα του Αλί Σαμί Μπογιάρ με τίτλο "Η Τέχνη που Επιθυμεί η Τουρκική Επανάσταση" και του Μπεχτσέτ Κεμάλ Τσαγλάρ με τίτλο "Η εθελοντική τέχνη" στο περιοδικό "Ülkü", Πρώτο Τόμος, 10^ο Τεύχος, Νοέμβριος 1933, σελ.:306 και Πέμπτος Τόμος, 25^ο Τεύχος, Ιανουάριος 1933, σελ.:336 αντιστοίχως.

εξασφάλιζε την εθνική ενότητα⁶⁴⁹. Οι θρησκευτικοί δεσμοί είχαν αντικατασταθεί από τους εθνικούς δεσμούς του κεμαλισμού, οι οποίοι αποτελούσαν βάση νομιμοποίησης για τη νέα δημοκρατία⁶⁵⁰: «Τι είναι η τουρκική επανάσταση; (...) Το έθνος τροποποίησε τους εθνικούς κοινωνικούς δεσμούς του με σκοπό να εξασφαλίσει τη συνέχεια του. Το έθνος εγκατέλειψε τους θρησκευτικούς δεσμούς και προτίμησε τους τουρκικούς εθνικούς δεσμούς. (...) Ο κεμαλισμός έχει έναν και μοναδικό θεό: τον εθνικισμό»⁶⁵¹. Στη νέα δημοκρατία, το Ισλάμ, και συγκεκριμένα το σουνίτικο-χαλεφίτικο δόγμα του⁶⁵², προσεγγίστηκε ως μια προσωπική υπόθεση του κάθε Τούρκου πολίτη⁶⁵³ και ως ένα ενισχυτικό στοιχείο της τουρκικής εθνικής ταυτότητας και συνεπώς της αρχής του εθνικισμού⁶⁵⁴. Η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος θεωρούσε ότι το Ισλάμ ήταν ένα σημαντικό κομμάτι της τουρκικής εθνικής ταυτότητας το οποίο υπενθύμιζε στον πολίτη τα καθήκοντα του απέναντι στο κράτος και στο έθνος: «Το δικό μας ιερό βιβλίο είναι αυτό το οποίο μεταφέρει γνώση, εξυψώνει την ύπαρξη, αγκαλιάζει την ευτυχία, εξυψώνει την τουρκική ταυτότητα και ενώνει όλους τους Τούρκους. Το δικό μας ιερό βιβλίο είναι ο εθνικισμός μας. Έτσι, στη φιλοσοφία μας ο εθνικισμός αντιστοιχεί στη θρησκεία. Εκείνος που αγαπά και εξυψώνει το έθνος του, εκείνος που στηρίζεται στο έθνος του, είναι ένας έντιμος, ισχυρός άνθρωπος. (...) Ποιου έθνους η ιστορία κρύβει τέτοιου είδους θησαυρούς; Ποιο έθνος νίκησε τον άγγελο του θανάτου; Υπάρχει μεγαλύτερη τιμή από το να είναι κάποιος Τούρκος; Υπάρχει μεγαλύτερη θρησκεία από το να είναι κάποιος Τούρκος; (...) Ο άνθρωπος μπορεί να διαλέξει είτε τον θάνατο είτε την αθανασία. Όμως το έθνος είναι αθάνατο»⁶⁵⁵. Με άλλα λόγια, το Ισλάμ ήταν ένα

⁶⁴⁹ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στα βιβλία της ιστορίας αυτής της περιόδου η πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ταυτίζεται με την άνοδο της θεοκρατίας. Ενδεικτικά βλπ. Afet İnan, *Osmanlı Tarihine ve Türk İnkılabına Genel Bakış (Η Γενική Ανασκόπηση της Οθωμανικής Ιστορίας και της Τουρκικής Επανάστασης)* στο περιοδικό "Ülkü", Δέκατος Τόμος, 56ο Τεύχος, Οκτώβριος 1937, σελ.:103-104.

⁶⁵⁰ Διευκρινίζεται στο άρθρο του Necmeddin Sadık με τίτλο "Τι σημαίνει η κοσμική αρχή;" στο περιοδικό "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:373-375.

⁶⁵¹ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:31.

⁶⁵² Μια μελέτη της χωροφυλακής το 1930 αποδεικνύει ότι τα διάφορα δόγματα του Ισλάμ δεν είχαν την ίδια μεταχείριση από το καθεστώς. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη το θρήσκευμα των Αλεβιδών αποτελεί εμπόδιο για την ένταξη τους στο τουρκικό έθνος. Βλπ. Mustafa Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve ...*, σελ.:375.

⁶⁵³ Το επισημαίνει ο Σάφα σε τοποθέτηση στην "Cumhuriyet" στις 6/11/1937, σελ.:4.

⁶⁵⁴ Η συγκεκριμένη επισήμανση υπογραμμίζεται και σε αγγλική αναφορά της περιόδου. Βλπ. FO.371/16091/ E.222 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:285-333.

⁶⁵⁵ Βλπ. σχετική τοποθέτηση του βουλευτή της Σαμφούντας Ρουσεβί Μπασκούρ του Λαϊκού Κόμματος στο Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu ...*, σελ.:121. Το 1933 το Υπουργείο Παιδείας δημιούργησε τον "όρκο πίστης" για τους μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης: «Είμαι Τούρκος, είμαι ορθός, είμαι εργατικός, καθήκοντα μου είναι η υπεράσπιση των μικρότερων μου και ο σεβασμός των μεγαλύτερων μου, η αγάπη για την πατρίδα μου και η αυταπάρνηση για αυτήν (...)».

στοιχείο το οποίο ενίσχυε την εθνική ενότητα⁶⁵⁶ υπενθυμίζοντας στον πολίτη τα εθνικά του καθήκοντα⁶⁵⁷: «Σήμερα (...) η πιο ισχυρή μουσουλμανική χώρα (...) είναι η Τουρκία. Διότι ο Τούρκος ξύπνησε και αρνήθηκε τις άχρηστες γνώσεις (...). Εγκαθίδρυσε τη σύγχρονη διοίκηση, τη δημοκρατία. Ο Τούρκος κατανόησε ότι ο Αλλάχ δεν αποδέχεται την απλή προσευχή. (...) Το παιδί του Τούρκου είναι παιδί του πολιτισμού και της δημοκρατίας. Αυτό θα συνεχίσει τη δημοκρατία που του παρέδωσε ο Γκαζί (ο Κεμάλ). (...) Η θρησκεία μας προστάζει να είμαστε πάντα καθαροί και να ακολουθούμε τις επιταγές του πολιτισμού (...). Ο Προφήτης πριν λάβει μια απόφαση ζητούσε να μάθει τη γνώμη των εμπειρογνομόνων. (...) Και εμείς παιδιά δεν υπακούσαμε τις εντολές και τα ορθά λόγια του Γκαζί, δεν τον ακολουθήσαμε; Έτσι δεν αποκτήσαμε την ανεξαρτησία μας; Έτσι δεν ενταχθήκαμε σε εκείνο τον μεγάλο πολιτισμό; Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι προοδεύουν μονάχα όταν ακολουθούν τους μορφωμένους πατριώτες (...). Αυτός που υπηρετεί το έθνος του, την πατρίδα του, την κυβέρνηση του, είναι θρησκευόμενος. Ο Αλλάχ δεν έχει ανάγκη από απλές προσευχές. (...) Σύμφωνα με το Ισλάμ δεν πρέπει να εργάζεται μονάχα ο άνδρας. Πρέπει να εργάζεται και η γυναίκα. Αυτό ζητά ο Προφήτης. (...) Εμείς έχουμε μια εθνική πίστη. Εμείς είμαστε Τούρκοι. Οι Τούρκοι είναι πολιτισμένοι. (...) Αγαπώ ό,τι είναι ωφέλιμο για το έθνος μου. Δεν αγαπώ αυτούς που βλάπτουν την ιερή πατρίδα μου. Αυτή η εθνική

Για το συγκεκριμένο θέμα βλπ. *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:99. «Αγάπη για την πατρίδα ως επιταγή του Ισλάμ, τήρηση των εντολών, υπακοή στις εντολές των στρατηγών, σεβασμός της τουρκικής σημαίας και των τουρκικών κανόνων, αυτοθυσία για το έθνος (...)». Απόσπασμα από εγχειρίδιο του Γενικού Επιτελείου το 1928. Βλπ. İbrahim Bahadır, *Türk Ulusu'nun ...*, σελ.: 166-167.
⁶⁵⁶ «Στο κοσμικό καθεστώς η θρησκεία δεν αναμειγνύεται στην πολιτική. (...) Η εθνική θρησκεία (...) ενώνει όλους τους πολίτες. (...) Ένα έθνος χρειάζεται μια εθνική θρησκεία. (...) Εμείς αναμένουμε κοινωνικά οφέλη από τη θρησκεία. Το έθνος έχει ανάγκη από μια θρησκεία η οποία να εξασφαλίζει μια κουλτούρα. Και αυτή η θρησκεία είναι η εθνική θρησκεία. (...) Αντικατάσταση του Ισλάμ, το οποίο δεν είναι εθνικό, από μια εθνική θρησκεία (...). Ένωση οικογενειών με ίδιες παραδόσεις και με ίδιο πνεύμα, οι οποίες ζουν σε ένα κομμάτι γης σύμφωνα με ίδιους κανόνες (...) Οι εθνικοί αγώνες και στόχοι εξασφαλίζουν αυτή την ένωση (...). Σήμερα ένα έθνος το οποίο δεν έχει ανακαλύψει την εθνική του συνείδηση είναι καταδικασμένο σε θάνατο (...). Ο Τούρκος στρατιώτης που υπερασπίζεται το έθνος από τον ξένο εχθρό δεν θα φωνάζει στο μέτωπο όπως οι Άραβες "Αλλάχ, Αλλάχ" αλλά "πατρίδα, πατρίδα". (...) Η εθνική θρησκεία θα εξασφαλίσει την αιώνια ευτυχία των ανθρώπων. Με αυτή τη θρησκεία οι μεγάλοι γραφειοκράτες του κράτους και οι πλούσιοι θα συνδεθούν με το έθνος (...). Η εθνική θρησκεία είναι η αγάπη για το έθνος». Βλπ. A.İbrahim, *Din Duygusu ve Öz Türk Dini (Η Θρησκεία και η Αυθεντική Τουρκική Θρησκεία)*, Πόλη: 1934, σελ.:3-4, 47-52, 64- 71, 83 και 89. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

⁶⁵⁷ Βλπ. Abdülbaki Muallim, *Cumhuriyet Zocuğu'nun Din Dersleri (Το Μάθημα των Θρησκευτικών του Παιδιού της Δημοκρατίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2005, σελ.:14, 24, 36-37, 56-71 και 99-100. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Σύμφωνα με τη βουλευτή της Άγκυρας Τουρκάν Μπάστοουγ η βασική λειτουργία της ηθικής ήταν η υπενθύμιση της σημασίας του εθνικού καθήκοντος, της ευθύνης και των δικαιωμάτων στον πολίτη. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 9/5/1936, σελ.:4. Επίσης βλπ. άρθρο του Πεγιαμί Σαφά με τίτλο "Από τη θρησκευτική στην εθνική ηθική" στην "Cumhuriyet" στις 10/2/1938, σελ.:3. Ο ίδιος ο Κεμάλ στις "Γνώσεις Πολιτισμού" τονίζει το εξής: «Η εθνική ηθική ζητά από το άτομο να θυσιάσει την ύπαρξη του και να καταβάλει προσπάθειες για την τάξη, ασφάλεια, (...) ανάπτυξη (...) του έθνους». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 23ος Τόμος, σελ.:19.

συνθήκη εξασφαλίζει το μέλλον και την πρόοδο μας. Σήμερα όσοι ζουν υπό την καθοδήγηση της κυβέρνησης της Τουρκικής Δημοκρατίας ακολουθούν αυτή την εθνική συνθήκη, την οποία αποκτήσαμε χάρη στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μας, τον Γκαζί Μουσταφά Κεμάλ, τους πατριώτες φίλους του και τη δημοκρατία μας. (...) Ζήτω η Δημοκρατία, Ζήτω ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μας!»⁶⁵⁸. Μέσα στα πλαίσια των προαναφερθέντων και παράλληλα με τις προσπάθειες δημιουργίας της αυθεντικής γλώσσας, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, ξεκινώντας από τέλη του 1932, δρομολόγησε τη μετάφραση του Κορανίου στα τουρκικά και επέβαλε τη χρήση των τουρκικών στις θρησκευτικές τελετουργίες⁶⁵⁹.

Άμεση συνέπεια της παραπάνω προσέγγισης υπήρξε η χρήση του Ισλάμ ως νομιμοποιητική βάση για το διακυβερνητικό έργο και τον εκδυτικισμό του Λαϊκού Κόμματος⁶⁶⁰. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το 1934 έλαβαν χώρα δύο σημαντικές εξελίξεις:

⁶⁵⁸ Απόσπασμα από εγχειρίδιο του μαθήματος των θρησκευτικών για την 3η, 4η και 5η τάξη του δημοτικού του Υπουργείου Παιδείας (1927-1931). Αναλυτικότερα βλπ. Abdülbaki Muallim, *Cumhuriyet Çocuğu'nun ...*, σελ.: 14-41, 56-57 και 71-100.

⁶⁵⁹ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:122, 135. Ο Κεμάλ προχώρησε στην υιοθέτηση του συγκεκριμένου μέτρου αφού είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη των υψηλόβαθμων στρατιωτικών. Τονίζουμε ότι κάποια μέλη της κυβέρνησης εξέφρασαν τους ενδοιασμούς τους φοβούμενοι λαϊκές αντιδράσεις. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:295-299. Στις 18/1/1933 η Γενική Γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος προειδοποίησε τις τοπικές οργανώσεις για πιθανή εκδήλωση "οπισθοδρομικών φαινομένων". Βλπ. Hakkı Uyar, *CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütü ile Yazışmaları (Η Αλληλογραφία της Γενικής Γραμματείας του ΡΑΚ με τις Τοπικές Οργανώσεις)*, σε μορφή pdf στο kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/22.pdf. Αγγλική αναφορά της περιόδου υπογραμμίζει την επιρροή του αρχηγού της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων στη λήψη του εν λόγω μέτρου από τον Κεμάλ. Παράλληλα, τονίζει ότι παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης, πολλοί ιμάμηδες συνέχισαν να πραγματοποιούν τις τελετουργίες στα αραβικά. Βλπ. FO.371/16984/E.534 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:405-406. Αξίζει να σημειωθεί ότι, παράλληλα με την επιβολή της αυθεντικής γλώσσας σε όλα τα πεδία της καθημερινότητας, το Τουρκικό Ορθόδοξο Πατριαρχείο στις 31/3/1933 άρχισε να πραγματοποιεί τις θρησκευτικές τελετουργίες του στα τουρκικά. Αναλυτικότερα βλπ. Soner Cagartay, *Islam, Secularism ...*, σελ.:55-62. Ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ το 1935 υπογράμμιζε τη σημασία της "πολιτισμικής ανεξαρτησίας" η οποία πλαίσιωνε την πολιτική και την οικονομική ανεξαρτησία. Σύμφωνα με τον Πεκέρ, ο τουρκικός πολιτισμός θα έπρεπε να μην επηρεάζεται από τους ξένους πολιτισμούς. Βλπ. Recer Peker, *İnkilap ...*, Εκδόσεις Ulus Άγκυρα: 1935, σελ.:104-112 και 115-116. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία του Λαϊκού Κόμματος, τον Φεβρουάριο του 1933, προκάλεσε τη δυσaréσκεια των κατοίκων της Προύσας. Η κυβέρνηση λαμβάνοντας αστυνομικά μέτρα επιχείρησε να αποσιωπήσει τις φωνές δυσaréσκειας. Βλπ. FO.371/16984, E.1274 FO.424/278, p.27, No.13 στο FO.371/16984, E.1274 FO.424/278, p.27, No.13 στο Bilal Şimsir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, Άγκυρα: 2006, σελ.:416. Αντιδράσεις υπήρξαν στη Σμύρνη και στην Τραπεζούντα. Μετά το συμβάν της Προύσας η κυβέρνηση προχώρησε στην απαγόρευση της χρήσης των αραβικών στις τελετουργίες. Βλπ. FO.371/16084/E.771, FO.371/16984, FO.371/16981/E.1056, FO.424/278/p.25-27/NO.12 στο ίδιο, σελ.: 409-415.

⁶⁶⁰ Την ίδια περίοδο υπογραμμίστηκε η σημασία του διαχωρισμού της θρησκείας από την κοσμική παιδεία της δημοκρατίας. Βλπ. σχετικό άρθρο του Καζίμ Ναμί Ντουρού με τίτλο "Η ρεπουμπλικανική παιδεία" στο "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 9ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 200-204. Επίσης, βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, Κωνσταντινούπολη: 1938, σελ.:160-161.

Με βάση την πολιτική γραμμή του Λαϊκού Κόμματος, η οποία έδινε έμφαση στην προβολή του τουρκικού πολιτισμού και προσέγγιζε το Ισλάμ ως ένα από τα στοιχεία αυτού του πολιτισμού⁶⁶¹, διάφοροι χώροι δοξασίας (λ.χ. το τέμενος της Αγίας Σοφίας) μετατράπηκαν σε μουσεία⁶⁶². Παράλληλα, υπό το πρίσμα της αρχής του εθνικισμού και του εκδυτικισμού που προωθούσε το κόμμα, επιχειρήθηκε μια νέα ανάγνωση των επιταγών του Ισλάμ και με βάση το συμπέρασμα ότι το Ισλάμ δεν προβλέπει ημέρα αργίας, η επίσημη εβδομαδιαία αργία μετατέθηκε από την Παρασκευή στην Κυριακή⁶⁶³.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30 οι κυβερνήσεις του Λαϊκού Κόμματος επιχειρήσαν να εντάξουν στην κυρίαρχη εθνική-γλωσσική ταυτότητα, δηλαδή στον τουρκόφωνο πληθυσμό της Ανατολής, τις διάφορες εθνότητες που κατοικούσαν στην επικράτεια της δημοκρατίας. Οι συγκεκριμένες προσπάθειες είχαν ως επίκεντρο τις ντόπιες εθνότητες της Ανατολής, τους μουσουλμάνους πρόσφυγες και τις θρησκευτικές μειονότητες της χώρας. Σε σχέση με τους πρόσφυγες και τις ντόπιες εθνότητες της Ανατολής, επιχειρήθηκε η επιβολή της τουρκικής γλώσσας και η ένταξη των προσφυγικών ομάδων σε μεγάλες τουρκόφωνες κοινότητες της ανατολικής ενδοχώρας⁶⁶⁴. Στόχος της κυβέρνησης υπήρξε η ένταξη των προσφύγων στο μεγάλο

⁶⁶¹ Ο Τσαγάπταϊ τονίζει ότι σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα "έθνος" είναι "η κοινωνική και πολιτική κοινότητα πολιτών η οποία βασίζεται στην κοινή γλώσσα, στον κοινό πολιτισμό και στα κοινά ιδανικά". Παράλληλα διευκρινίζει ότι το πρόγραμμα του 1931 θέτει τέσσερις όρους για την αποδοχή της "τουρκικότητας" ενός πολίτη: να έχει τουρκική υπηκοότητα, να μην αντιπολιτεύεται το Λαϊκό Κόμμα, να ομιλεί τουρκικά και να αποδέχεται τον τουρκικό πολιτισμό. Βλπ. Soner Çağatay, *Islam, Secularism ...*, σελ.:44 και 45.

⁶⁶² Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.: 159, Mutay Öztemiz, *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları (Οι Πολιτικές για τη Θρησκεία κατά την Περίοδο της Δημοκρατίας), Κωνσταντινούπολη: 1997*, σελ.:37.

⁶⁶³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:158 και "Cumhuriyet" στις 25/10/1932. Ας σημειωθεί ότι το 1934 απαγορεύτηκε η θρησκευτική ενδυμασία στους δημόσιους χώρους. Βλπ. Μ. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:309.

⁶⁶⁴ Λίγους μήνες μετά από το Συνέδριο του 1931, στις 16/10/1931 ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ διευκρίνισε ότι όλοι οι πολίτες θα έπρεπε να συνδέονται με το μεγάλο τουρκικό έθνος με τους δεσμούς της τουρκικής γλώσσας και του κοινού εθνικού ιδανικού (mefkûre). Βλπ. İsmail Beşikçi, *CHP 1931 Programı ...*, σελ.:22-23. Σε αυτή την προσπάθεια καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισαν δύο νόμοι που ψηφίστηκαν από τη βουλή το 1934: Σύμφωνα με τον Νόμο Περί Εγκατάστασης Πληθυσμών στο σύνολο της επικράτειας της Τουρκίας δημιουργήθηκαν τρεις ζώνες εγκατάστασης πληθυσμών. Στην πρώτη ζώνη θα μπορούσαν να εγκατασταθούν αποκλειστικά οι τουρκόφωνοι πληθυσμοί. Η δεύτερη ζώνη προοριζόταν για τους πληθυσμούς για τους οποίους επρόκειτο να ενταχθούν στο τουρκικό έθνος. Πιο συγκεκριμένα, προοριζόταν για εθνικές και θρησκευτικές ομάδες, όπως οι μουσουλμάνοι πρόσφυγες, οι Κούρδοι, οι μειονότητες κ.ο.κ. Στην τρίτη ζώνη απαγορευόταν η εγκατάσταση των πολιτών. Οι περιοχές της τρίτης ζώνης προοριζόνταν για την αποκλειστική χρήση του στρατού. Με τον συγκεκριμένο νόμο, οι Αρμένιοι της εσωτερικής ενδοχώρας μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Από την άλλη, στα πλαίσια του Νόμου Περί Επιθέτων καταβλήθηκαν προσπάθειες για να αποκτήσει κάθε πολίτης ένα τουρκικό επίθετο. Ο πρωθυπουργός Ινονού υπογράμμισε τη σημασία της συγκεκριμένης προσπάθειας. Βλπ. Soner Çağatay, *Islam, Secularism and ...*, σελ.:88-91, Μ. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:250-

τουρκικό έθνος, με βάση τη γλώσσα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι θρησκευτικοί, μουσουλμανικοί κοινωνικοί δεσμοί των προσφύγων αντιμετωπίστηκαν ως ενισχυτικά στοιχεία στην προσπάθεια ένταξης των προσφύγων στη νέα, ενιαία πολιτική κοινότητα της δημοκρατίας⁶⁶⁵. Σύμφωνα με την ηγεσία, οι συγκεκριμένες προσπάθειες θα ενδυνάμωναν τους δεσμούς των "Έτι Τούρκων"⁶⁶⁶ με τους "Όγουζ Τούρκους"⁶⁶⁷ και θα εξασφάλιζαν την εθνική ενότητα και τη συνοχή της νέας δημοκρατίας⁶⁶⁸. Άλλωστε, με βάση αυτό τον στόχο, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, το Λαϊκό Κόμμα έδωσε μεγάλη έμφαση στις προσπάθειες μεταφοράς τουρκόφωνων και μουσουλμανικών πληθυσμών από τις χώρες των Βαλκανίων στο εσωτερικό της χώρας⁶⁶⁹.

254. Για τον Νόμο Περί Επιθέτων βλπ. Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:301-306 και 361-394. Στα πλαίσια του συγκεκριμένου νόμου ο Μουσταφά Κεμάλ έλαβε το επίθετο "Ατατούρκ" (Πατέρας των Τούρκων). Βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:148. Επίσης, βλπ. σχετικό υπόμνημα του Υπουργείου Εσωτερικών το 1930 στο Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu ...*, σελ.:289. Σε διάφορες περιοχές επιβλήθηκαν χρηματικά πρόστιμα σε μέλη διάφορων εθνοτήτων τα οποία επέμεναν στη χρήση της μητρικής τους γλώσσας. Ενδεικτικά βλπ. Mustafa Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve ...*, 167-169, Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu ...*, σελ.:269-271 και Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:275-276. Στις αρχές του 1937 η βουλή δεν έκανε δεκτό το νομοσχέδιο περί απαγόρευσης των τοπικών διαλέκτων και των ξένων γλωσσών. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 11/1/1937, σελ.:1. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. "Το Κόμμα Μελετά Τρόπους Χρήσης των Τουρκικών από τους Μετανάστες" στην εφημερίδα "Cumhuriyet" στις 11/3/1937, σελ.:1.

⁶⁶⁵ Το διευκρινίζει ο Τσαγάπταϊ στο ίδιο, σελ.:78.

⁶⁶⁶ Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος οι Έτι Τούρκοι είναι οι Τούρκοι της Ανατολής οι οποίοι κατάγονται από τον αρχαίο πολιτισμό των Χετταίων.

⁶⁶⁷ Με τον όρο "Όγουζ Τούρκοι" το Λαϊκό Κόμμα αναφερόταν στους Τούρκους που είχαν καταγωγή από την κεντρική Ασία.

⁶⁶⁸ Βλπ. "Cumhuriyet" στις 18/10/1938, σελ.: 2. Στις αρχές της δεκαετίας του '30 η εθνική συνοχή και ενότητα της νέας δημοκρατίας δεν ήταν δεδομένη: «Γύρω στο 1930 υπήρξε ένας εκ των πραγμάτων διαχωρισμός των κοινοτήτων της πόλης. Οι νεοφερμένοι και οι παλαιότεροι κάτοικοι προσεύχονταν σε διαφορετικά τζαμιά, έπαιρναν νερό από διαφορετικές βρύσες και απέφευγαν τις κοινωνικές επαφές. (...) Οι απρόθυμοι γείτονες τους διαμαρτύρονταν εντονότατα για κάθε στοιχείο που τους διαφοροποιούσε στα μάτια των υπόλοιπων Τούρκων πολιτών. Το υποτιμητικό παρατσούκλι των ντόπιων Θρακιωτών για τους νεοφερμένους ήταν πατριώτη ή συμπατριώτη και αυτό γιατί στην ελληνική διάλεκτο των μουσουλμάνων της βόρειας Ελλάδας, ο συνηθισμένος χαιρετισμός ήταν "καλημέρα πατριώτη" (...) Οι ντόπιοι, παρατηρώντας ότι οι νεοφερμένοι δεν σύχναζαν τακτικά στο κανονικό τοπικό τζαμί, τους χαρακτήριζαν ως "μουσουλμάνους του Αλί Πασά" (...) Οι παλαιότεροι κάτοικοι δεν ήθελαν τους νέους γείτονες μαζί τους στις θρησκευτικές λειτουργίες και επέμεναν ότι στο κεντρικό τζαμί δεν υπήρχε χώρος με αποτέλεσμα οι μετανάστες να φτιάξουν δικό τους τζαμί σε μια παλιά εκκλησία». Βλπ. Bruce Clark, *Δύο Φορές Ξένος*, Αθήνα: 2007, σελ.:216-224.

⁶⁶⁹ Η μετακίνηση τουρκόφωνου - μουσουλμανικού πληθυσμού αναφερόταν και στο κεφάλαιο της "Κοινωνικής Ζωής και Υγιεινής" του Προγράμματος του 1931 του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25ος Τόμος, σελ.:152-158. Από το 1934 μέχρι το 1937 μεταφέρθηκαν συνολικά 144.073 άτομα. Η μεγαλύτερη μετακίνηση πληθυσμού έγινε από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία. Οι περισσότεροι εμιγκρέδες εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Ανατολικής Θράκης η οποία είχε οριστεί από την κυβέρνηση ως "ζώνη δεύτερης κατηγορίας εγκατάστασης". Κατά την εγκατάσταση τους στην Τουρκία, εξαιτίας των ελλείψεων στο πεδίο του συντονισμού, οι εμιγκρέδες αντιμετώπισαν διάφορα προβλήματα. Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15...*, σελ.:394-401, FO.371/17959/ E. 596, FO.424/279/ part 28, p.57-58, No.49,

Παράλληλα με τις παραπάνω προσπάθειες, κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, οι κυβερνήσεις του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος επικέντρωσαν την προσοχή τους και στις θρησκευτικές μειονότητες της χώρας. Σε αυτό το πεδίο, καταβλήθηκαν προσπάθειες προς δύο κατευθύνσεις. Όπως και κατά τη δεκαετία του '20, βασικός στόχος ήταν η κυριαρχία των τουρκόφωνων πληθυσμών στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της χώρας. Με άλλα λόγια, καταβλήθηκαν προσπάθειες για να αποδυναμωθεί η κυριαρχία των θρησκευτικών μειονοτήτων στην οικονομική ζωή και στα κοινωνικά δρώμενα της χώρας⁶⁷⁰: «Είμαι μέλος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος γιατί αυτό το κόμμα παρέδωσε τον υλικό και πνευματικό πλούτο αυτής της χώρας στο τουρκικό έθνος. (...) Μέχρι χθες ποιοι εργαζόνταν στα πλοία, στους σιδηροδρόμους και στις εμπορικές επιχειρήσεις (...); Αυτές δεν ήταν υπό τον έλεγχο των άλλων στοιχείων; Σήμερα ποιοι τα ελέγχουν; Οι Τούρκοι! Αυτό είναι το αποτέλεσμα των πολιτικών του Λαϊκού Κόμματος. (...) Ο αφέντης αυτής της χώρας είναι ο Τούρκος. Όσοι δεν είναι Τούρκοι έχουν μόνο ένα δικαίωμα σε αυτή την πατρίδα: να υπηρετούν, να είναι δούλοι»⁶⁷¹. Από την άλλη, επιχειρήθηκε η επιβολή της τουρκικής γλώσσας και του τουρκικού πολιτισμού⁶⁷²: «Το κίνημα του Χίτλερ βασιζεται στη ράτσα. Το Λαϊκό Κόμμα δεν επικεντρώνεται στη ράτσα αλλά στον πολιτισμό»⁶⁷³.

FO.371/21935/ E. 2214/1, FO.371/23301/E.1214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Όγδοος Τόμος, σελ.:1-61, 109, 447-500 και 613-678 αντιστοίχως, "Cumhuriyet" στις 5, 29/5/1936, 21/11/1936, 25/12/1936 και 10/6/1937. Στη Θράκη εκτός από τους εμγκρέδες εγκαταστάθηκαν και Κούρδοι πρόσφυγες. Βλπ. σχετικό άρθρο της αγγλικής εφημερίδας "The Times", αναδημοσιεύτηκε στην "Ulus", 15/7/1936 στο *Yabancı Gözüyle ...*, σελ.:113 και 115.

⁶⁷⁰ Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/14578/ E. 729, FO.371/15376/ E. 913, FO.424/274, p.58, No.27, FO.371/16091/ E.222, FO.371/16091/ E.222 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.: 9-60, 148-190, 194 και 285-333 αντιστοίχως, FO.371/16091/ E.222, FO.371/17959/ E.596, FO.371/19037/ E.854, FO.371/20866/ E.823, FO.371/20866/ E.823, FO.371/20866/ E.823, FO.371/21935/ E.2214/1, FO.371/21935/ E.2214/1, FO.371/23301/E.1214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Όγδοος Τόμος, σελ.: 1-61, 126-192, 274-334, 446-500 και 613-679, M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:134-141 και 220-246, Ahmet Yıldız, Ne Mutlu ..., σελ.:283-286 και "Cumhuriyet" στις 4/7/1936, σελ.:6. Ας σημειωθεί ότι, κατά την περίοδο 1926-1935, 390 μη μουσουλμάνοι πολίτες της Τουρκίας κατηγορήθηκαν για "εξύβριση της τουρκικότητας" με βάση τον σχετικό νόμο του 1926. Βλπ. Cemil Koçak, *Ayın Karanlık Yüzü (Η Σκοτεινή Όψη του Φεγγαριού)* στο περιοδικό "Tarih ve Toplum", Άνοιξη 2005, σελ.:148-200. Τη δεκαετία του '30 οι κυβερνήσεις εντατικοποίησαν τους ελέγχους στα μειονοτικά σχολεία. Βλπ. *Türk Hususi Azınlık ve ...*, σελ.:19-28.

⁶⁷¹ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γενικού Γραμματέα του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ στο Όντεμις το 1930. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 217.

⁶⁷² Τη δεκαετία του '30 εντατικοποιήθηκαν οι εκστρατείες για τη χρήση της τουρκικής γλώσσας. Βλπ. Mustafa Çarpar, *Türkiye'de Eğitim ve ...*, σελ.:340-341. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι αυτή τη δεκαετία τα μαθήματα της τουρκικής γλώσσας, ιστορίας, γεωγραφίας, κοινωνιολογίας και των "Γνώσεων της Πατρίδας" μετατράπηκαν σε υποχρεωτικά μαθήματα σε όλα τα μειονοτικά σχολεία. Την ίδια περίοδο διορίστηκαν για πρώτη φορά Τούρκοι υποδιευθυντές στα μειονοτικά σχολεία. Για το συγκεκριμένο ζήτημα και την επιβολή της τουρκικής γλώσσας βλπ. "Son Posta" στις 23/3/1932,

2. Ο κοινωνικός αντίκτυπος της εφαρμογής της αρχής του εθνικισμού

Οι προαναφερθείσες προσπάθειες των κυβερνήσεων του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και η έμφαση στην αρχή του εθνικισμού⁶⁷⁴ είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εντάσεων στην Ανατολική Θράκη και στις ανατολικές επαρχίες της Τουρκίας. Στην Ανατολική Θράκη, η αναγκαστική εγκατάσταση εμιγκρέδων και Κούρδων είχε ως αποτέλεσμα τον διωγμό των Εβραίων κατοίκων της περιοχής, το καλοκαίρι του 1934. Συγκεκριμένα, όπως τονίστηκε παραπάνω, στα πλαίσια του Νόμου Περί Εγκατάστασης Πληθυσμών του 1934, η κυβέρνηση είχε ορίσει την Ανατολική Θράκη ως "δεύτερη ζώνη εγκατάστασης πληθυσμών". Στη λήψη της συγκεκριμένης απόφασης καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η στρατηγική σημασία της περιοχής καθώς και το γεγονός ότι στα μέσα της δεκαετίας η Άγκυρα στόχευε στην εξασφάλιση του ελέγχου και της άμυνας των Στενών⁶⁷⁵: «Είμαστε αναγκασμένοι να ενισχύσουμε τη Θράκη. Η Θράκη είναι σημαντική για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Αν δεν ελέγξουμε την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, δεν θα διαφέρουμε από το Αφγανιστάν. Σε δέκα χρόνια θα εγκαταστήσουμε σε αυτή την περιοχή τουλάχιστον 500.000 πολίτες. Θα αναπτύξουμε τις δομές της περιοχής και θα ενισχύσουμε την άμυνα της περιοχής. Σε περίπτωση που η Βουλγαρία έχει 8 στρατιές, τότε και εμείς θα

"Cumhuriyet" στις 8/9/1932, σελ.:1, 21/10/1932, σελ.:1, 5/2/1937, σελ.:5, 29/3/1937, σελ.:1, 2/4/1937, σελ.:5, 18/8/1938, σελ.:1, "Ulus" στις 26/9/1937, σελ.:1. Επίσης, βλπ. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:168-170, "Cumhuriyet" στις 18, 28/8/1932, 9/9/1932, 27/10/1932, 17,19, 23 /1/1936, 9/11/1936. Ας σημειωθεί ότι το 1936 καταργήθηκε το μάθημα των θρησκευτικών στα μειονοτικά σχολεία. Βλπ. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudileri'nin ...*, σελ.:259-250. Επίσης, τον Ιούλιο του 1935 λειτούργησε η "Λαϊκή Τουρκική Χριστιανική Ένωση" υπό την αιγίδα του Τουρκικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου. Η συγκεκριμένη ένωση είχε ως στόχο της την επιβολή της τουρκικής γλώσσας στους ορθόδοξους πολίτες της Τουρκίας. Βλπ. Mustafa Çarpar, *Türkiye'de Eğitim ve ...*, σελ.:340-341. Την ίδια περίοδο, ο τουρκικός Τύπος ισχυρίστηκε ότι οι Αρμένιοι είχαν τουρκική καταγωγή. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 24/1/1932.

⁶⁷³ Βλπ. Sadri Ertem, *Türk İnkılabının ...*, σελ.:136. Η υπογράμμιση είναι δική μου. Ο Νουρί κάνει λόγο για "εθνική" έκφανση του έθνους η οποία πλαισιώνει την "κρατική" έκφανση. Βλπ. Celal Nuri, *Devlet ve Meclis (Το Κράτος και η Βουλή)*, Άγκυρα: 1932, σελ.:103 και 121.

⁶⁷⁴ «Στη νέα Τουρκία υπάρχουν (...) πολίτες που δεν έχουν αποδεχθεί την τουρκική κουλτούρα. Σε τριάντα χρόνια δεν θα υπάρχει κανένας πολίτης ο οποίος δεν θα έχει αποδεχθεί την τουρκική κουλτούρα. Ο Κεμαλισμός βασίζεται στην εθνική ενότητα. (...) Όσοι δεν επιθυμούν να αποκλειστούν από την εθνική (...) ενότητα πρέπει να αποδεχθούν την κουλτούρα αυτής της κοινωνίας. (...) Σύμφωνα με τις αρχές του Κεμαλισμού, οι Ρωμιοί, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, οι οποίοι είναι Τούρκοι, ακόμη δεν έχουν τουρκική συνείδηση». Απόσπασμα από το έργο του Αλπ στο Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:319-322.

⁶⁷⁵ Για το ζήτημα της ασφάλειας αναλυτικότερα βλπ. Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:138-145, Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:34-35, Rifat N. Bali, *1934 Trakya Olayları (Τα Γεγονότα της Θράκης το 1934)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:342-347.

εγκαταστήσουμε στη Θράκη 8 στρατιές»⁶⁷⁶. Στις αρχές του καλοκαιριού του 1934, ενώ η Άγκυρα ήταν επικεντρωμένη στην ασφάλεια των βορειοδυτικών συνόρων της, μέλη των τοπικών οργανώσεων του Λαϊκού Κόμματος επιτέθηκαν στους Εβραίους κατοίκους της περιοχής⁶⁷⁷. Η σταδιακή κλιμάκωση αυτών των επιθέσεων, οι οποίες υποστηρίζονταν και από μερίδα του τουρκικού Τύπου που γειτνίαζε με τη ναζιστική ιδεολογία, οδήγησε στον διωγμό των Εβραίων από την Ανατολική Θράκη⁶⁷⁸. Αν και δεν διαθέτουμε τεκμήρια που να αποδεικνύουν την εμπλοκή της γενικής γραμματείας του Λαϊκού Κόμματος στα γεγονότα της Θράκης, γνωρίζουμε ότι η ηγεσία του κόμματος ήταν υπέρ της αποδυνάμωσης του κοινωνικοοικονομικού ρόλου των Εβραίων στην ευρύτερη περιοχή: «Οι Εβραίοι (οι οποίοι) επιθυμούν τη βουλγαρική κατοχή (στη Θράκη) (...) δεν είναι τίμιοι άνθρωποι. Οι Εβραίοι της Θράκης στήριξαν την ευμάρεια τους πάνω στις κακουχίες των Τούρκων (...). Σε κάθε ξένη εισβολή, άρπαζαν τα πλούτη των Τούρκων, τα οποία χρησιμοποίησαν ως όπλο, ώστε να τους καταπολεμήσουν στο οικονομικό πεδίο. (...) Επιφανειακά είναι πιστοί στο καθεστώς και στην επανάσταση. Όμως γνωρίζουν ότι οι έξι αρχές του κόμματος πρόκειται να επισκιάσουν τα κέρδη τους. (...) Η ενίσχυση των στρατιωτικών δομών πρέπει να πραγματοποιηθεί με μυστικότητα. Πρέπει να εμποδιστεί αυτό το στοιχείο (οι Εβραίοι) από το να μεταφέρει πληροφορίες στο εξωτερικό. Όσες φορές ο Τούρκος επιχειρήσει να δραστηριοποιηθεί στο οικονομικό πεδίο, το στοιχείο αυτό δημιουργούσε εμπόδια. (...) Δεν μπορούμε να αναμένουμε την πολυπόθητη ανάπτυξη της Θράκης αν δεν επικρατήσει στην οικονομία της ο Τούρκος. Συνεπώς, πρέπει να δοθεί μεγάλη έμφαση στο εβραϊκό ζήτημα, το οποίο επισκιάζει το τουρκικό στοιχείο σε κάθε πεδίο στη Θράκη»⁶⁷⁹.

⁶⁷⁶ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Υπουργού Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά το 1935 στο M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde ...*, σελ.:264-265.

⁶⁷⁷ Για τη δράση των τοπικών οργανώσεων αναλυτικότερα βλπ. Soner Çağartay, *Islam, Secularism ...*, σελ.:143-148, Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:250-251, Rifat N. Bali, *1934 ...*, σελ.:121-125 και 344-352.

⁶⁷⁸ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. το ίδιο, σελ.: 45-48, 55-65, 75-76, 121-149 και 388-406, Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:245-265, Soner Çağartay, *Islam, Secularism ...*, σελ.:141.

⁶⁷⁹ Η παραπάνω χαρακτηριστική τοποθέτηση περιλαμβάνεται στην έκθεση του γενικού επιθεωρητή της Θράκης Ιμπραχίμ Ταλί Όνγκιορεν στις 10/7/1934. Με στόχο τον συντονισμό της εγκατάστασης των εμικρέδων και της ενίσχυσης της άμυνας των συνόρων, το 1934 ιδρύθηκε η "Περιοχή Γενικής Επιθεώρησης της Θράκης". Βλπ. Rifat N. Bali, *1934 Trakya ...*, σελ.:388-406. Για την έμφαση στην εξασθένιση της θέσης των Εβραίων στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της Θράκης επίσης, βλπ. Berna Pekesen, *Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören, İcaatları ve 1935 Trakya Teftiş Gezisi Raporu (Ο Γενικός Επιθεωρητής Ιμπραχίμ Ταλί Όνγκιορεν, οι Υπηρεσίες του και η Έκθεση για την Επιθεώρηση της Θράκης το 1935)*, στο Περιοδικό "Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar", Έβδομο Τεύχος, Άνοιξη –

Στις ανατολικές επαρχίες της χώρας, η επιβολή της αρχής του εθνικισμού του Λαϊκού Κόμματος, σε όλες τις εκφάνσεις της, όπως αυτές αναλύονται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, έφεραν αντιμέτωπους τους Κούρδους πολίτες με τις δυνάμεις ασφαλείας της χώρας. Παράλληλα, με τις σποραδικές συγκρούσεις του στρατού με τις κουρδικές ένοπλες δυνάμεις στα σύνορα με την Περσία, το 1937 η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος βρέθηκε αντιμέτωπη με μια νέα εστία έντασης, στην επαρχία Ντέρσιμ (Τούντζελι). Ακολουθώντας το παράδειγμα της Θράκης, από το 1936 η κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες για να αυξήσει τον έλεγχο της στη συγκεκριμένη περιοχή, όπου κατοικούσαν στην πλειοψηφία τους Κούρδοι και Αλεβίδες πολίτες. Μέσα στα πλαίσια των συγκεκριμένων προσπαθειών, η επαρχία μετατράπηκε σε περιοχή γενικής επιθεώρησης και τέθηκε υπό τον έλεγχο ενός στρατηγού⁶⁸⁰. Παράλληλα, η κυβέρνηση άλλαξε το τοπωνύμιο της περιοχής (από Ντέρσιμ σε Τούντζελι) ενώ ταυτόχρονα οι αρχές προσπάθησαν να επιβάλουν τη χρήση της τουρκικής γλώσσας και να ενισχύσουν τις κρατικές δομές της περιοχής⁶⁸¹. Διάφορες τοπικές φυλές οι οποίες εναντιώνονταν στα συγκεκριμένα μέτρα, τον Μάρτιο του 1937 εξεγέρθηκαν και έτσι ξεκίνησαν σφοδρές συγκρούσεις, μεταξύ αυτών και των δυνάμεων ασφαλείας, οι οποίες διήρκεσαν μέχρι τα τέλη του 1938⁶⁸². Η κυβέρνηση κατάφερε να ελέγξει την επαρχία, μετά την ισοπέδωση πολλών περιοχών της, λίγο πριν τον θάνατο του Κεμάλ⁶⁸³.

Καλοκαίρι 2008, σελ.:160-174, , Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:243-244, 252 και Rifat N. Bali, *1934 Trakya ...*, σελ.:55-65, 121-125, 388-406.

⁶⁸⁰ Βλπ. FO.371/20866/ E.823 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:274-334, Hüseyin Aygun, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan (Ντέρσιμ 1938 και η Υποχρεωτική Εγκατάσταση Πληθυσμού)*, Άγκυρα: 2009, σελ.:89-93, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:156.

⁶⁸¹ Αναλυτικότερα βλπ. Hüseyin Aygun, *Dersim 1938 ve ...*, σελ.:78-79, Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:138-145, 236, 251-253, Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:193-216 και 361-394, , Hüseyin Aygun, *Dersim 1938 ve ...*, σελ.:78-79, 105-109, Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:236, "Cumhuriyet" στις 7/10/1936, σελ.:2, 26/6/1937, σελ.:5. Την ίδια περίοδο ο Τύπος ισχυρίστηκε ότι οι Κούρδοι του Ντερσίμ είχαν τουρκική καταγωγή. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 23,28/9/1936, 4, 6, 9/10/1936, σελ.:2.

⁶⁸² Στα τέλη του 1936 πολλοί κάτοικοι της περιοχής εξέφραζαν τον φόβο τους για την ενδεχόμενη απομάκρυνση των Κούρδων από την επαρχία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:78.

⁶⁸³ Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/21935/ E.2214/1, FO.371/23301/E.1214/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 446-500, 613-678, "Cumhuriyet" στις 13, 17, 18, 19, 20, 26/6/1937, 30/6/1938, Hüseyin Aygun, *Dersim 1938 ve ...*, σελ.:105-109, Soner Cagaptay, *İslam, Secularism and ...*, σελ.:110-112.

Γ. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΛΑΪΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΠΑΛΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα πλαισίωσε την αρχή του εθνικισμού με δύο ακόμη αρχές του προγράμματός του. Στη νέα περίοδο, το Λαϊκό Κόμμα, με την εκ νέου έμφαση του στον λαϊκισμό (*halkçılık*⁶⁸⁴, αρχή του λαϊκισμού), προσπάθησε να ανακόψει την άνοδο του φιλελευθερισμού⁶⁸⁵ και να εμποδίσει την ανάπτυξη της κομμουνιστικής δράσης στο εσωτερικό της χώρας. Ακολουθώντας την αρχή του λαϊκισμού, το κόμμα επικεντρώθηκε στον εθνικό καταμερισμό της εργασίας⁶⁸⁶, έδωσε έμφαση στους εναλλάξιμους κοινωνικούς ρόλους⁶⁸⁷ και επιχείρησε να αναδειχθεί, στην πολιτική σκηνή, ως ο εγγυητής της κοινωνικής ειρήνης και συνοχής⁶⁸⁸. Με άλλα λόγια, σε μια περίοδο που το κόμμα εστίασε την προσοχή του στον κρατισμό και στον εθνικισμό, η αρχή του λαϊκισμού παρουσιάστηκε ως ενισχυτικός παράγοντας της νομιμοποιητικής βάσης του κεμαλικού μονοκομματισμού⁶⁸⁹. Το Λαϊκό Κόμμα θεωρούσε ότι το ίδιο αποτελούσε τη μοναδική πολιτική δύναμη η οποία θα εξασφάλιζε την εθνική ενότητα και το εθνικό κράτος, στα

⁶⁸⁴ Ο όρος "*halkçılık*" έτσι όπως χρησιμοποιήθηκε από το Λαϊκό Κόμμα αντιστοιχεί στον όρο "*populism*". Ο Heywood επισημαίνει ότι η λατινική λέξη "*populus*" (λαός) αποτελεί τη ρίζα του "*populism*". "*Halk*" στα τουρκικά σημαίνει λαός. Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:491. Επίσης, βλπ. όρο "λαϊκισμός" στο Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: 2002, σελ.:986.

⁶⁸⁵ Το τονίζει ο Μποράταβ στο Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:137.

⁶⁸⁶ Δίνοντας τον ορισμό του όρου "έθνους" ο Δεμερτζής τονίζει τα εξής: «(...) Το έθνος είμαι μια νεωτερική "φαντασιακή" κοινότητα, που ήταν ή είναι οργανωμένη ως κυρίαρχη πολιτική επικρατειακή ενότητα, που συνιστά την ύπατη συλλογική ταυτότητα των μελών της, βασίζεται σε έναν ανεπτυγμένο καταμερισμό εργασίας οργανικού τύπου (...).» Βλπ. Νίκος Δεμερτζής, *Ο Λόγος του ...*, σελ.:126.

⁶⁸⁷ «(...) Το έθνος δεν μπορεί παρά να υποστηρίζεται από ένα σύστημα εναλλάξιμων και συμβατών μεταξύ τους οικονομικών ρόλων». Βλπ. το ίδιο, σελ.:153.

⁶⁸⁸ «Χαρακτηριστικό των κινήματων ή κομμάτων που περιγράφονται ως λαϊκιστικά είναι ότι ισχυρίζονται πως υποστηρίζουν τον απλό λαό ενάντια στις "διεφθαρμένες" οικονομικές ή πολιτικές ελίτ. Ως πολιτική παράδοση, ο λαϊκισμός αντικατοπτρίζει την πεποίθηση ότι τα ένστικτα και οι ελπίδες του λαού παρέχουν την κύρια αρχή νομιμοποίησης της πολιτικής δράσης. Έτσι, οι λαϊκιστές πολιτικοί απευθύνονται άμεσα στον λαό, ισχυριζόμενοι ότι εκφράζουν τις βαθύτερες ελπίδες (...).» Βλπ. Andrew Heywood, *Εισαγωγή στην ...*, σελ.:491.

⁶⁸⁹ Για τη σχέση της αρχής του λαϊκισμού με την αρχή του εθνικισμού βλπ. σχετική ανάλυση της Τσελίκ στο *Modern Türkiye'de ...*, σελ.:76-78.

πλαίσια των οποίων οι πολίτες μπορούσαν να ελπίζουν σε κοινωνική άνοδο με βάση την εργασία τους⁶⁹⁰.

Γνωρίζουμε ότι, στις αρχές του 1930, ο πρόεδρος Κεμάλ, μεταξύ άλλων, είχε επικεντρωμένη την προσοχή του στην αρχή του λαϊκισμού. Ο ίδιος στο έργο με τίτλο "Γνώσεις Πολιτισμού" αναλύει το περιεχόμενο της συγκεκριμένης αρχής αναφέροντας τα εξής: «Εμείς αποδίδουμε σημασία στην αλληλεγγύη των ατόμων και των τάξεων. Θέλουμε να εξυπηρετήσουμε με δίκαιο τρόπο όλα τα συμφέροντα. (...) Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα εκπροσωπεί το έθνος και τα συμφέροντα του»⁶⁹¹. Σύμφωνα με τον Κεμάλ, η συγκεκριμένη αρχή του Λαϊκού Κόμματος ήταν η απάντηση σε τρεις θεωρίες: στη θεωρία του μπολσεβικισμού, σε αυτήν του επαναστατικού συνδικαλισμού και στη θεωρία της επαγγελματικής αντιπροσώπευσης στη βουλή⁶⁹². Ας σημειωθεί ότι, στο συγκεκριμένο έργο, ο Κεμάλ υπογράμμισε τη σημασία του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, στον οποίο αναφέρθηκε με τον γαλλικό όρο "solidarité"⁶⁹³. Κατά τη διάρκεια της περιόδου του στα δυτικά παράλια, στις αρχές του 1931, ο πρόεδρος Κεμάλ επανήλθε στην αρχή του εθνικισμού και υπογράμμισε τη σημασία της εθνικής συνεργασίας των επαγγελματικών ομάδων⁶⁹⁴.

Η αρχή του λαϊκισμού ήρθε στο πολιτικό προσκήνιο με το προεκλογικό ανακοινωθέν του προέδρου Κεμάλ στις 21/4/1931. Στο συγκεκριμένο ανακοινωθέν, ο Κεμάλ τόνιζε ότι το τουρκικό έθνος δεν αποτελείται από κοινωνικές τάξεις αλλά από ομάδες επαγγελματιών: «Ο λαός της Τουρκικής Δημοκρατίας δεν αποτελείται από τάξεις. Στην κοινωνική ζωή της χώρας επικρατεί ο καταμερισμός εργασίας. Οι ομάδες εργασίας που αποτελούν την τουρκική κοινωνία είναι οι εξής: α) αγρότες, β) μικροεπιχειρηματίες και καταστηματάρχες, γ) εργάτες, δ) ελεύθεροι επαγγελματίες, ε) βιομήχανοι, στ) έμποροι, ζ) γραφειοκράτες. (...) Πρέπει να δοθούν δάνεια στους αγρότες, (...) στους μικροεπιχειρηματίες (...). Ο εθνικιστής Τούρκος εργάτης με την εργασία του αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι της τουρκικής κοινωνίας. (...) Το Κόμμα αποδίδει σημασία στο σημαντικό έργο των ελεύθερων επαγγελματιών για την τουρκική κοινωνία. (...) Οι

⁶⁹⁰ Βλπ. Απόσπασμα από το φυλλάδιο με τίτλο "Από τον Οίκο του Λαού στον Λαό" (Halkevinden Halk için), Έκδοση Οίκου Λαού Άγκυρας: 1935, σελ.:4-5 στο Firdevs Gümüşoğlu, *Ülkü Dergisi ve ...*, σελ.:172.

⁶⁹¹ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 23^{ος} Τόμος, σελ.:35 και 37.

⁶⁹² Βλπ. το ίδιο.

⁶⁹³ Βλπ. το ίδιο, σελ.:62.

⁶⁹⁴ Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:31-48.

μεγαλέμποροι, οι βιομήχανοι και οι γαιοκτήμονες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της πατρίδας. Όσοι επιδιώκουν τίμια κέρδη και εφαρμόζουν τις τεχνολογικές καινοτομίες θα υποστηριχθούν από το κράτος. Θα πρέπει να εξασφαλιστεί η ευμάρεια των γραφειοκρατών οι οποίοι εργάζονται για το κοινό καλό της πατρίδας. Θα πρέπει να γίνεται σεβαστός ο τουρκικός στρατός της δημοκρατίας. Τα μέλη του αποτελούν το θεμέλιο του κράτους και υπερασπίζονται το εθνικό ιδανικό, την εθνική ύπαρξη και την επανάσταση». Παράλληλα, ο Κεμάλ τοποθετήθηκε υπέρ της συνεργασίας αυτών των ομάδων⁶⁹⁵. Λίγες εβδομάδες μετά, στις 13-14/5/1931, στο συνέδριο του Λαϊκού Κόμματος, η αρχή του λαϊκισμού εντάχθηκε στο πρόγραμμα του κόμματος και έγινε μια από τις έξι αρχές του κεμαλισμού⁶⁹⁶.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, η αρχή του λαϊκισμού υπήρξε σημείο αναφοράς για την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Σύμφωνα με την ίδια, η συγκεκριμένη αρχή, η οποία χαρακτηριζόταν ως "δημοκρατική αρχή"⁶⁹⁷, αποκλείοντας τις ταξικές διαμάχες στην κοινωνία, ενίσχυε την εθνική ενότητα της νέας δημοκρατίας. Κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, ο γενικός γραμματέας του κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ τόνισε ότι όλα τα στοιχεία της κοινωνίας, τα οποία απέκλειαν τις ταξικές διαμάχες, έπρεπε να ενώσουν τις δυνάμεις τους για την υπεράσπιση της πατρίδας ενάντια στους ξένους κατακτητές⁶⁹⁸. Το Λαϊκό Κόμμα με τον εθνικό χαρακτήρα του εγγυόταν τη σύμπραξη όλων των μερίδων της κοινωνίας⁶⁹⁹. Ο Ρετζέπ Πεκέρ διευκρίνισε ότι καθήκον του κόμματος του ήταν η εξισορρόπηση των συμφερόντων των εργοδοτών και των εργατών⁷⁰⁰. Παράλληλα, το κόμμα εξασφάλιζε τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας (tesanüt)⁷⁰¹: «Η νέα Τουρκία (...) είναι (ένα) ευρωπαϊκό κράτος το οποίο διαμεσολαβεί λύνοντας τις ασυμφωνίες των εργατών με τους εργοδότες»⁷⁰². Με άλλα λόγια, σε μια περίοδο που προωθείτο η εκβιομηχάνιση της χώρας, με σκοπό την έξοδο από την κρίση, και η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος προβληματιζόταν για την υποστήριξη των

⁶⁹⁵ Για το ανακινωθέν βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:118-120, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.: 304-305 και İsmail Beşikçi, *CHP 1931 Programı ve ...*, σελ.: 11.

⁶⁹⁶ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:152-158.

⁶⁹⁷ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:9-13.

⁶⁹⁸ Βλπ. Recep Peker, *İnkilap ...*, σελ.: 54. Ο ίδιος χαρακτήρισε την εργατική τάξη ως "κακομαθημένη" και "μια τάξη η οποία δεν ξέρει τι θέλει". Βλπ. το ίδιο, σελ.:56-57.

⁶⁹⁹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:69.

⁷⁰⁰ Βλπ. το ίδιο, σελ.:68. Επίσης, βλπ. Korkut Boratav, *Türkiye'de ...*, σελ.:110, Taner Timur, *Türk Devrimi ve ...*, σελ.:175.

⁷⁰¹ Βλπ. "Γνώσεις Πατρίδας" για την πέμπτη τάξη του δημοτικού του Midhat Sadullah Sencer (1930) στο Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık, Resmi ...*, σελ.:28.

⁷⁰² Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:191-192.

εργατών⁷⁰³, το κόμμα αναλάμβανε το καθήκον να εμποδίσει τη δημιουργία ταξικής διαμάχης⁷⁰⁴: «Απορρίπτοντας τα απαρχαιωμένα σοσιαλιστικά κινήματα, τα οποία στηρίζονται στις (κοινωνικές) διαμάχες, εμείς αποσκοπούμε στην ένταξη των εργατών στην κοινωνία με βάση τον εθνικισμό. Οι Τούρκοι εργάτες δεν θα αποτελούν πηγή έντασης. Οι εργάτες θα βοηθούν το τουρκικό εθνικό κράτος και θα είναι αφοσιωμένοι στην ενότητα. Με την εκβιομηχάνιση θα αυξηθεί ο αριθμός των εργατών μας. (...) Δεν θα επιτρέψουμε (...) να μολύνει (...) ο κλασικός ταξικός ανταγωνισμός, δηλαδή ο φιλελευθερισμός (...), και τα κινήματα που βασίζονται στην κυριαρχία μιας τάξης, τους νέους μας εργάτες, οι οποίοι ανήκουν στον ένδοξο λαό του τουρκικού κράτους»⁷⁰⁵. Την ίδια στιγμή, σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, στην Τουρκία η κρατική δομή αποτελούσε τον ανώτατο κοινωνικοπολιτικό θεσμό, τις κατευθυντήριες γραμμές του οποίου έπρεπε να ακολουθούν όλοι οι κοινωνικοοικονομικοί φορείς της χώρας. Η κρατική δομή, η οποία εξασφάλιζε την κοινωνική τάξη και ασφάλεια⁷⁰⁶, ήταν αυτή η οποία θα εξασφάλιζε και την εθνική ενότητα: «Σε άλλες χώρες τα κράτη αποδέχθηκαν τον κορπορατισμό. Οι εργάτες είναι οργανωμένοι, όπως και οι εργοδότες. Το κράτος εκτελεί χρέη διαμεσολαβητή ανάμεσα τους. Το κεμαλικό κόμμα θεωρεί ότι αυτό το σύστημα δεν συμβαδίζει με τις αρχές του κεμαλισμού. *Ο κεμαλισμός δεν αποδέχεται την εκπροσώπηση των συμφερόντων και των τάξεων. Το κράτος (...) αντιπροσωπεύει τα κοινωνικά συμφέροντα*»⁷⁰⁷. Παράλληλα, σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, στην Τουρκία το ιδιωτικό κεφάλαιο δεν υπαγόταν στο κράτος. Το ιδιωτικό κεφάλαιο συνεργαζόταν με το κράτος για την επίτευξη της εθνικής προόδου⁷⁰⁸.

Μέσα στα πλαίσια της αρχής του λαϊκισμού, στο πρόγραμμα του 1935⁷⁰⁹, τονίστηκε ότι αποκλείεται η φιλελεύθερη ή σοσιαλιστική ερμηνεία του προγράμματος, ενώ δόθηκε

⁷⁰³ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1931 ο πρωθυπουργός Ινονού προβληματιζόταν για την αποξένωση των εργατών από το κόμμα του. Βλπ. Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın ...*, σελ.:268-271.

⁷⁰⁴ Βλπ. Asım Karaömerlioğlu, *Το Αγροτικό Κίνημα στην Τουρκία στο Modern Türkiye'de ...*, σελ.:288-289. Ο Μπάσκαγια κάνει λόγο για "νομιμοποίηση της εκμετάλλευσης των αγροτών και των εργατών". Βλπ. Fikret Başkaya, *Paradigmanın ...*, σελ.:245. Επίσης, βλπ. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:254-255 και Taner Timur, *Türk Devrimi ve ...*, σελ.:206.

⁷⁰⁵ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Πεκέρ στο Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:190.

⁷⁰⁶ Βλπ. Celal Nuri, *Devlet ve ...*, σελ.:135.

⁷⁰⁷ Βλπ. το ίδιο, σελ.:192.

⁷⁰⁸ Βλπ. "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:359.

⁷⁰⁹ Το συνέδριο του 1935 το οποίο πραγματοποιήθηκε τέσσερα χρόνια μετά από το συνέδριο του 1931, στις 9-16/5/1935, επέφερε κάποιες τροποποιήσεις στο πρόγραμμα του 1931. Σε αυτές καθώς και στο συνέδριο αναφερόμαστε παρακάτω. Στην ομιλία του στο συνέδριο ο πρόεδρος Κεμάλ τόνισε τα εξής: «Το Συνέδριο του 1927 πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο που είχε σταθεροποιηθεί η

ιδιαίτερη έμφαση στη συνοχή του κόμματος: «Τα μέλη του κόμματος δεν ερμηνεύουν από αριστερή και δεξιά σκοπιά το πρόγραμμα του κόμματος. Προχωρούν ενωμένα στον κοινό στόχο»⁷¹⁰. Ο Γενικός Γραμματέας Ρετζέπ Πεκέρ, επεξηγώντας τη συγκεκριμένη θέση του κόμματος του, διευκρίνισε τα εξής: «Στην κοινωνική μας ζωή επικρατεί καταμερισμός εργασίας. Η κυβέρνηση εκπροσωπεί το κράτος και το κόμμα μας το έθνος μας. (...) (Στόχος του κόμματος μας είναι το έθνος) να υποστηρίζει το κράτος σε όλες του τις προσπάθειες (...). (...) Φίλοι, δεν θα πρέπει να δίνουμε διαστάσεις στις συγκρούσεις και στις διχόνοιες. Αυτή πρέπει να είναι η αρχή της ηθικής μας. (...) Οι συγκρούσεις μας δεν πρέπει να θέτουν σε κίνδυνο τον εθνικό μας κορμό. (...) Ως έθνος θα οργανωθούμε. (...) Θα εντάξουμε (...) τους πολίτες στις τάξεις (του κόμματος) μας (...). Κάποιες οντότητες θα τις οργανώσουμε σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. (...) Τα μέλη του κόμματος θα αφιερώνουν όσο καιρό τους απομένει από τις βιοποριστικές εργασίες τους, στις κομματικές εργασίες. (...) Εύχομαι να λάβει διαστάσεις η φήμη του μεγάλου οδηγού μας, να επιτύχει τους στόχους της η κυβέρνηση μας και να οδηγηθεί το έθνος μας σε ευμάρεια (...)»⁷¹¹. Στα μέσα της δεκαετίας του '30, σε μια περίοδο που σταδιακά το Λαϊκό Κόμμα τέθηκε υπό κρατικό έλεγχο, η αρχή του λαϊκισμού και η "εθνική συνεργασία" βρέθηκε στο προσκήνιο των πολιτικών συζητήσεων: «Ενότητα καθηκόντων (...) κυβέρνησης και κόμματος. Όλες οι εθνικές δυνάμεις της Τουρκίας θα συνεργάζονται συντονισμένα και υπεύθυνα»⁷¹².

Μέσα στα πλαίσια της αφοσίωσης του κάθε πολίτη στη μονοκομματική δημοκρατία (πατριώτης πολίτης)⁷¹³, το Λαϊκό Κόμμα πλαισίωσε την αρχή του εθνικισμού και με μια

δημοκρατία μας και είχε εξουδετερωθεί η ανταρσία στην Ανατολή. Κατά την περίοδο του συνεδρίου του 1931 εξασφαλίστηκε η τάξη και η ασφάλεια. Το συγκεκριμένο συνέδριο λαμβάνει χώρα σε μια περίοδο ανάπτυξης της χώρας. (...) Δημιουργία ισχυρών πολιτισμικών συνόρων που θα περικυκλώνουν το τουρκικό έθνος (...). Πιστεύουμε στα οφέλη των μέτρων που λάβαμε στους τομείς της κοινωνίας, υγείας, οικονομίας και της ενίσχυσης των δομών. (...) Όπως έχετε κατανοήσει καταβάλλουμε προσπάθειες για να εγκαθιδρύσουμε ένα καθεστώς ελεγχόμενης οικονομίας. (...) Σημειώνουμε συνεχώς προόδους στις σχέσεις μας με τους γείτονες μας. Η φιλία μας με τη Σοβιετική Ένωση είναι σταθερή (...). (...) Ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα της προηγούμενης τετραετίας είναι το Βαλκανικό Σύμφωνο. Τέσσερα κράτη συνδέθηκαν έχοντας στο επίκεντρο τους τη δική τους ασφάλεια (...). (...) Ο βασικός στόχος του ΡΛΚ η εξουδετέρωση κάθε είδους διχόνοιας στον λαό (...). Βλπ. "Ulus" στις 10/5/1935, σελ.:1 και 3.

⁷¹⁰ Βλπ. Tuncay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki ...*, σελ.:59-65 και "Ulus" στις 7/5/1935, σελ.:1 και 3.

«Είμαστε λαϊκιστές. Είμαστε κατά των ταξικών διαμαχών» στο ίδιο, στις 11/5/1935, σελ.:1.

⁷¹¹ Βλπ. ομιλία του Πεκέρ στους συνέδρους στις 16/5/1935 στην εφημερίδα "Ulus", σελ.:4. «Αυτό που έχει σημασία είναι η ενότητα των ανθρώπων οι οποίοι ζουν μέσα στα ίδια σύνορα», στην εφημερίδα "Cumhuriyet" στις 5/7/1936, σελ.:3.

⁷¹² Απόσπασμα από τοποθέτηση του Φαλίχ Ριφκί Ατάι στην "Ulus", στις 22/6/1936, σελ.:1.

⁷¹³ Το συγκεκριμένο σημείο βρέθηκε κατά διαστήματα στο επίκεντρο των τοποθετήσεων του γενικού γραμματέα του κόμματος Πεκέρ. Ενδεικτικά βλπ. "Ulus" στις 28/5/1936, σελ.:2. Το κόμμα στις

άλλη αρχή, αυτήν του επαναστατισμού. Σύμφωνα με την αρχή του επαναστατισμού, κάθε Τούρκος πολίτης είχε ένα βασικό καθήκον: την υπεράσπιση της ρεπουμπλικανικής, κοσμικής αρχής, του εκδυτικισμού και του προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος. Με άλλα λόγια, κάθε πολίτης της δημοκρατίας έπρεπε να σέβεται όσα εξασφάλισε το Λαϊκό Κόμμα (τη δημοκρατία και τον εθνικό, κοσμικό, δυτικό χαρακτήρα της) κατά τη δεκαετία του '20. Η συγκεκριμένη αρχή βρέθηκε στο προσκήνιο αμέσως μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος. Κατά τις τελευταίες ημέρες του 1930, στα δυτικά παράλια της χώρας και συγκεκριμένα στη Μενεμένη, μια μερίδα μελών του τάγματος Νακσιμπεντί⁷¹⁴ ένωσε τη φωνή της με μια μερίδα προσφύγων⁷¹⁵ και πρώην μελών του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος⁷¹⁶. Η συγκεκριμένη συμμαχία εξεγέρθηκε και συγκρούστηκε με τις δυνάμεις ασφαλείας στο κέντρο της Μενεμένης. Αν και οι εξεγερθέντες διαλύθηκαν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα από τις δυνάμεις ασφαλείας, κατά τις συγκρούσεις έχασε τη ζωή του ένας αξιωματικός, ο οποίος μετά τον θάνατο του μετατράπηκε από το Λαϊκό Κόμμα σε εθνικό σύμβολο⁷¹⁷. Η εξέγερση στα δυτικά παράλια, η οποία οργανώθηκε από το τάγμα

επίσημες τοποθετήσεις του χρησιμοποίησε τις εκλογές, και συγκεκριμένα τη συμμετοχή των πολιτών σε αυτές, ως ένα μέσο νομιμοποίησης του καθεστώτος. Κατά τη διάρκεια των εκλογών, το κόμμα επιστράτευσε όλα τα μέσα που διέθετε για να εξασφαλίσει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής. Ενδεικτικά βλπ. "Cumhuriyet" στις 12 και 13/10/1938, σελ.:1 και 7. Αποτέλεσμα των παραπάνω προσπαθειών υπήρξε η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στις βουλευτικές εκλογές του 1935 στο 69% των ψηφοφόρων. Στις δημοτικές εκλογές το ποσοστό συμμετοχής έφτασε στο 75% (Σύμφωνα με τα επίσημα κατάστιχα του κόμματος η συμμετοχή στις εκλογές του 1931 δεν ξεπέρασε το 17%). Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.: 156 και *CHF İstanbul Vilayeti İdare Heyetinin 1933-1934 Çalişma Raporu ve Hesapları (Η Έκθεση Προόδου και οι Λογαριασμοί της Κεντρικής Επιτροπής της Τοπικής Οργάνωσης του ΡΛΚ για την Περίοδο 1933-1934)*, Κωνσταντινούπολη: 1935, σελ.: 38. Μέσα στα πλαίσια των συγκεκριμένων προσπαθειών, το κόμμα έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη του προπαγανδιστικού του μηχανισμού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά τη διάρκεια των εκλογών και του συνεδρίου του 1935 επιστρατεύτηκαν δημόσιοι ομιλητές, αφίσες, φυλλάδια και δημοσιεύματα στις εφημερίδες και στο ραδιόφωνο. Μεταξύ άλλων, στις αφίσες αυτής της περιόδου συναντούμε συνθήματα όπως: «Να μη σταματήσουμε, θα πέσουμε!», «Η Τουρκική Επανάσταση μετέτρεψε τον αιώνα σε χρόνο», «Εμείς μοιάζουμε στον εαυτό μας!», «Είμαι Τούρκος, είμαι ευτυχισμένος!», «Όποιος διαλύεται καταστρέφεται, πάντα ενωμένοι!», «Τι ευτυχισμένο που είναι το έθνος το οποίο γέννησε τον Μουσταφά Κεμάλ!» κ.α. Βλπ. Hakkı Uyar, *CHP Genel Sekreterliğinin ...*, σε μορφή pdf.

⁷¹⁴ Για τον ρόλο του συγκεκριμένου τάγματος στην εξέγερση της Μενεμένης αναλυτικότερα βλπ. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:303-305, Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:294. Επίσης, βλπ. *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:565.

⁷¹⁵ Βλπ. Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:303-305.

⁷¹⁶ Βλπ. FO.424/274, p.46-47, No.13 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.: 190-191, "Vakit" στις 26/12/1930, Tolga Ersoy, *Serbest Parti ve Kubilay (Το Ελεύθερο Κόμμα και ο Κουμπιλάι)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:600 -604.

⁷¹⁷ Για την εξέγερση αναλυτικότερα βλπ. FO.424/274, p.4-5, No.4 στο ίδιο, σελ.:139-141. «Θα σε μνημονεύουμε ακόμη και αν περάσουν αιώνες όπως μνημονεύουν οι Σιίτες τη θυσία του Χιουσεγίν στην πόλη Κερμπάλα» στην εφημερίδα "Hakimiyet-i Milliye" στις 5/1/1931. Επίσης για το ίδιο ζήτημα βλπ. "Cumhuriyet" στις 10/4/1931, σελ.:1 και Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:233 και 239.

Νακσιμπεντί και είχε θρησκευτικό υπόβαθρο, προκάλεσε την αντίδραση της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος⁷¹⁸. Πέρα από τα αυστηρά αστυνομικά μέτρα⁷¹⁹, η ηγεσία του κόμματος αισθάνθηκε την ανάγκη να υπογραμμίσει τη σημασία της υπεράσπισης του ρεπουμπλικανικού⁷²⁰ και κοσμικού χαρακτήρα της δημοκρατίας⁷²¹ και να πλακισώσει την αρχή του εθνικισμού με την αρχή του επαναστατισμού⁷²²: «Η τουρκική νεολαία υπερασπίζεται τις επαναστάσεις και το καθεστώς. Είναι αφοσιωμένη στο καθεστώς και πιστεύει στην αναγκαιότητα των επαναστάσεων. Όταν διαπιστώνει ότι υπάρχουν απειλές (...) επεμβαίνει αμέσως. (...) Προσωπικά εμπιστεύομαι αυτόν τον νέο Τούρκο και αυτή την τουρκική νεολαία»⁷²³. Ο πολίτης της δημοκρατίας εκτός από την

⁷¹⁸ Λίγο μετά την εξέγερση, ο πρωθυπουργός Ινονού από το βήμα της βουλής αναρωτιόταν για τους λόγους εκδήλωσης ενός τέτοιου οπισθοδρομικού συμβάντος σε μια ανεπτυγμένη περιοχή της χώρας. Βλπ. *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:467.

⁷¹⁹ Για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^{ος} Τόμος, σελ.:394-396 και *Türk Parlamento ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:473.

⁷²⁰ Ο πρέσβης των ΗΠΑ τονίζει ότι η κυβέρνηση χρησιμοποίησε την εξέγερση με στόχο να προωθήσει τα σχέδια της. Βλπ. John Grew, *Atatürk ve ...*, σελ.:118-120.

⁷²¹ Στο πρόγραμμα του 1931, στα πλαίσια της αρχής του εθνικισμού τονίζεται η σημασία του διαχωρισμού της θρησκείας και της πολιτικής. Παράλληλα, τονίζεται ότι κάθε νόμος και κάθε κυβερνητική πρωτοβουλία βασίζεται στην επιστήμη, στην τεχνική πρόοδο και στις επιταγές του αιώνα. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, Κωνσταντινούπολη: 1938, σελ.:9-13. Αυτή την περίοδο, ο Τύπος, εκτός από την "κόκκινη απειλή", δηλαδή τον κομμουνισμό, επικεντρώθηκε και στην "πράσινη απειλή" της οπισθοδρόμησης. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν συχνές αναφορές στη δράση των οπισθοδρομικών στοιχείων (*mürteci unsurlar*). Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:363 και Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:50. Επίσης, ενδεικτικά βλπ. "Milliyet" στις 28/12/1930. Σε συμφωνία με τα προαναφερθέντα, το Λαϊκό Κόμμα τόνισε ότι η θρησκεία είναι μια προσωπική υπόθεση του κάθε πολίτη. Βλπ. "Vakit" στις 25/12/1930.

⁷²² Στις 27/12/1930, αμέσως μετά την αντιμετώπιση της εξέγερσης, ο πρόεδρος Κεμάλ σε μήνυμα του στον στρατό τόνισε τα εξής: «Ο Τούρκος αξιωματικός έχει εκπαιδευτεί για την υπεράσπιση της πατρίδας και είναι υπεράνω κάθε πολιτικής διαμάχης. Θα πρέπει να θεωρούμε σίγουρο το γεγονός ότι οι πολίτες χαιρετίζουν το υψηλό καθήκον του Τούρκου αξιωματικού, την εξουδετέρωση των οπισθοδρομικών». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^{ος} Τόμος, σελ.:391. Δύο μήνες μετά ο Κεμάλ τόνισε τα εξής: «(...) Το Τουρκικό Έθνος πραγματοποιώντας βήματα προόδου (...) διαπίστωσε ότι ο στρατός είναι καθοδηγητής. (...) Το έθνος έχει ταυτιστεί με τον στρατό (...). Φίλοι, καθώς αναφέρομαι στον στρατό αναφέρομαι στους διανοούμενους της πατρίδας (...), στους εκπαιδευτικούς μας (...) και στην τουρκική νεολαία. (...) Το Τουρκικό Έθνος αγαπά τον στρατό του και θεωρεί ότι εκείνος είναι ο υπερασπιστής του ιδανικού του». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:100-101. Στο πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος του 1931 τονίζονται τα εξής: «Θα πρέπει να γίνεται σεβαστός ο τουρκικός στρατός της δημοκρατίας. Τα μέλη του αποτελούν το θεμέλιο του κράτους και υπερασπίζονται το εθνικό ιδανικό, την εθνική ύπαρξη και την επανάσταση». Για το πρόγραμμα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:152-158. Τη δεκαετία του '30, κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας δίνονταν διαλέξεις οι οποίες είχαν ως στόχο τη διάδοση των αρχών του Λαϊκού Κόμματος. Ενδεικτικά για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 3^ο Τεύχος, Απρίλιος 1933, σελ.:237-240. Στην 34^η παράγραφο του καταστατικού των ενόπλων δυνάμεων τονίζεται το εξής: «Το καθήκον των Ενόπλων Δυνάμεων είναι η υπεράσπιση της Τουρκικής Δημοκρατίας και της πατρίδας με βάση το Σύνταγμα». Βλπ. William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset (Ο Στρατός και η Πολιτική στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 1996, σελ.:80.

⁷²³ Απόσπασμα από ομιλία του Κεμάλ στην Προύσα στις 5/2/1933 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 26^{ος} Τόμος, σελ.:118-199. Ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ τόνισε ότι η αρχή του επαναστατισμού εμπόδιζε την επιστροφή στο παλαιό καθεστώς (*ancien régime*). Επίσης, η

υπεράσπιση της ρεπουμπλικανικής και κοσμικής αρχής⁷²⁴ είχε και το καθήκον της διάδοσης των αρχών του Λαϊκού Κόμματος (κρατισμός, εθνικισμός, λαϊκισμός, ρεπουμπλικανική αρχή, κοσμική αρχή και επαναστατισμός) στις νέες γενιές⁷²⁵: «Σύμφωνα με τον κεμαλισμό, η στασιμότητα σημαίνει άνευ όρων παράδοση στην οπισθοδρόμηση και στα επικίνδυνα ρεύματα του παρελθόντος»⁷²⁶. Σύμφωνα με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, το απαιτούμενο ήταν η ατέρμονη διάδοση των αρχών του κόμματος και η προσπάθεια εμποτισμού της συνείδησης του λαού με αυτές: «Κάθε αρχή (του κόμματος) πρέπει να ανακοινώνεται (να διαδίδεται), να γίνεται νόμος και να αποκτά οργανωτική βάση»⁷²⁷.

νεολαία είχε καθήκον να διαφυλάξει την επανάσταση και την ανεξαρτησία. Βλπ. Recep Peker, *İnkilap ...*, σελ.:7-8 και 118. Ο διάδοχος του και Υπουργός Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά διευκρίνισε ότι "η κεμαλική επανάσταση πραγματοποιήθηκε για να είναι αιώνια". Βλπ. "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49^ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:2.

⁷²⁴ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:9-13.

⁷²⁵ Βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 9^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 200-204.

⁷²⁶ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:339.

⁷²⁷ Βλπ. σχετικό άρθρο του Φαλίχ Ριφκί Ατάι στη "Son Posta" στις 14/5/1936, σελ.:2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ (344-370): Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ (1930-1938)

I. Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΔΟΜΩΝ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΩΝ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΟΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

A. Ο «ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ» ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΑΠΕΔΑΓΩΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

1. Ο «αρχηγός» και «ηγετική ομάδα»

Με στόχο την ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης του καθεστώτος και της κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο μέσα στα πλαίσια της προώθησης των έξι αρχών, τη δεκαετία του '30, η ηγεσία του κόμματος αντιμετώπισε την ανάγκη αναβάθμισης της κομματικής δομής και ενίσχυσης των κρατικών θεσμών. Η εμπειρία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος έφερε στην επιφάνεια πολλές δομικές αδυναμίες του Λαϊκού Κόμματος και των κρατικών δομών⁷²⁸. Η κυριαρχία του

⁷²⁸ Μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, εκθέσεις του Λαϊκού Κόμματος έριχναν φως στη δυσλειτουργική δομή του κόμματος. Οι τοπικές οργανώσεις θεωρούσαν υπεύθυνη, για αυτή την κατάσταση, την ηγεσία του κόμματος. Από την πλευρά της, η ηγεσία και η κεντρική γραμματεία, κατηγορούσαν τις τοπικές οργανώσεις. Βλπ. Fahir Giritlioğlu, *Türkiye'nin Tarihinde ...*, σελ.:87-88. Στο Συνέδριο του 1931, το Λαϊκό Κόμμα στοχεύοντας στην αντιμετώπιση των δυσλειτουργιών που το ταλάνιζαν, αποφάσισε την ενίσχυση του ρόλου της εκτελεστικής επιτροπής και της γενικής γραμματείας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ο αριθμός των μελών της επιτροπής αυξήθηκε από 9 σε 14, ενώ παράλληλα, οι δύο θεσμοί απέκτησαν περισσότερες αρμοδιότητες ως προς το λειτουργικό και ελεγκτικό σχήμα του κόμματος. Βλπ. Tunçay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki ...*, σελ.:34, 36-43 και 65. Στη νέα περίοδο πλέον η γενική γραμματεία καθόριζε τη σύνθεση και τις προτεραιότητες των τοπικών οργανώσεων. Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:346-347 και 354-355. Παράλληλα, όπως τονίστηκε και παραπάνω, δημιουργήθηκε μια επιτροπή η οποία απαρτιζόταν από 40 μέλη και η οποία είχε ως καθήκον να εξετάσει τη λειτουργία όλων των κομματικών δομών. Βλπ. Fahir Giritlioğlu, *Türkiye'nin Tarihinde ...*, σελ.:87-88 και Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Firka ...*, σελ.:51, 121-122, Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti ...*, σελ.:200 και Ahmet Hamdi Başar, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları ...*, σελ.:284. Την ίδια περίοδο δρομολογήθηκαν και διάφορες τροποποιήσεις στο διοικητικό σχήμα του κόμματος σε τοπικό επίπεδο. Βλπ. FO.371/14585/ E. 6800, FO.424/274, p.52-53, No.19 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Έβδομος Τόμος, σελ.:136 και 198-200 αντιστοίχως, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:341-342. Θέλοντας να μελετήσει τα ξένα μοντέλα κομματικών οργανώσεων, ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ, ο οποίος είχε αντικαταστήσει το 1930 στη γενική γραμματεία τον Σαφφέτ Αρίκαν, το 1935 επισκέφθηκε τη

κόμματος ήταν αναγκαία ώστε να εγκαθιδρυθεί ο μονοκομματισμός στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Γι' αυτό άλλωστε η ηγεσία του κόμματος έδωσε μεγάλη έμφαση στην ενίσχυση και στην ανάπτυξη των κομματικών και κρατικών δομών. Αυτή η διαδικασία εξελίχθηκε σε δύο στάδια. Από το 1931 μέχρι το 1936 όλοι οι αυτόνομοι κοινωνικοπολιτικοί φορείς εντάχθηκαν στο Λαϊκό Κόμμα. Αυτή την περίοδο το κόμμα απέκτησε νέες δομές και λειτουργίες. Στο δεύτερο στάδιο αυτής της διαδικασίας, το 1936, η ενισχυμένη κρατική δομή τέθηκε υπό τον έλεγχο και την καθοδήγηση της κρατικής δομής.

Όπως τονίστηκε παραπάνω, στο πρώτο στάδιο πραγματοποιήθηκε η διεύρυνση των δομών και των λειτουργιών του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Κατ' αρχάς τονίστηκε ότι η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, υπό την καθοδήγηση του εθνικού ηγέτη-ήρωα Κεμάλ, ήταν μια αυτόνομη από την κοινωνία ηγετική ομάδα (*rehber zümre*), η οποία ήταν η μοναδική πολιτική και κοινωνική δύναμη στην Τουρκία⁷²⁹ που μπορούσε να επιλύσει τα προβλήματα της χώρας με βάση τις έξι αρχές, οι οποίες αναλύθηκαν παραπάνω: «(...) Το μονοκομματικό σύστημα δεν επιβλήθηκε (...) δικτατορικά στο έθνος. Το μονοκομματικό σύστημα έγινε αποδεκτό αυτομάτως, με βάση το γεγονός ότι ο Ατατούρκ είναι οδηγός και ότι το κόμμα δεν ανήκει σε μια τάξη και μια κοινωνική ομάδα αλλά αντιπροσωπεύει ολόκληρο το έθνος»⁷³⁰. Σύμφωνα με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, οι έξι αρχές εγγυόνταν τον εθνικό και λαϊκό χαρακτήρα της ηγετικής ομάδας (*rehber zümre*), η οποία έπραττε σύμφωνα με τα εθνικά συμφέροντα⁷³¹. Το κράτος σε συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα θα φρόντιζε για την πολιτική παιδεία της

Ευρώπη.. Βλπ. FO.424/273, p.78-80, No.92/1 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.: 109-112, Fethi Okyar, *Üç Devirde ...*, σελ.:507-508 και "Ulus" στις 28/6/1935, σελ.:1. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο κ. Πεκέρ, ο οποίος μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα έκανε αισθητή την παρουσία του στην ηγεσία του κόμματος, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ιταλικό μοντέλο. Βλπ. Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal ...*, σελ.:74-75.

⁷²⁹ Ο Γκράμσι αναφερόμενος στον πολιτικό ρόλο του μοναδικού κόμματος τονίζει τα εξής: «Το πέρασμα των πολιτικών δυνάμεων πολλών κομμάτων κάτω από τη σημαία ενός μοναδικού κόμματος, που αντιπροσωπεύει καλύτερα και συνοψίζει τις ανάγκες ολόκληρης της τάξης, είναι ένα φαινόμενο οργανικό και φυσιολογικό (...). Αντιπροσωπεύει τη συγχώνευση μιας ολόκληρης κοινωνικής ομάδας, κάτω από μια μοναδική ηγεσία που θεωρείται σαν η μόνη ικανή να λύσει ένα πρωτεύον πρόβλημα ύπαρξης και να απομακρύνει έναν θανάσιμο κίνδυνο». Βλπ. Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον ...*, σελ.:95-96.

⁷³⁰ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:83. «Οι ηγετικές ομάδες οι οποίες διαχειρίζονται την εθνική κυριαρχία δεν πράττουν σύμφωνα με τα συμφέροντα μιας τάξης ή ενός πολιτικού κόμματος, προχωρούν με βάση το γενικό συμφέρον του έθνους». Βλπ. το ίδιο, σελ.:74.

⁷³¹ Βλπ. "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:381.

τάξης των διανοουμένων⁷³²: «(Το κράτος) οργανώνει την κοινωνία και την πολιτιστική ζωή. Τίποτα δεν αφήνεται στην τύχη. Το κράτος (...) οργανώνει το έθνος από πάνω προς τα κάτω. (...) Το άτομο δεν είναι το κέντρο της ζωής όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι. Η ατομική ελευθερία στην Τουρκία εκδηλώνεται στην κοινωνία, δηλαδή στο κράτος. (...) Το κόμμα εξασφαλίζει την ενότητα του κράτους με το έθνος. (...) Το κράτος οδηγεί και το κόμμα κατευθύνει. (...) Το Κόμμα (...) επικοινωνεί (...) με όλα τα στρώματα της τουρκικής κοινωνίας (...)»⁷³³. Η τάξη των διανοουμένων⁷³⁴, η οποία θα φρόντιζε για την πολιτική παιδεία των πολιτών και προ πάντων για τη διάδοση της αρχής του εθνικισμού⁷³⁵, θα εξάλειφε το χάσμα που χώριζε τον διανοούμενο από την κοινωνία⁷³⁶. Το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα χαρακτήριζε αυτή τη διαδικασία ως «μετεξέλιξη σε κοινωνία (cemiyetleşmek)»⁷³⁷.

Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, ο Μουσταφά Κεμάλ, κατά τη δεκαετία του '30, από αρχηγός κόμματος μετεξελίχθηκε σε εθνικό αρχηγό (milli şef)⁷³⁸. Οι πολίτες της δημοκρατίας έπρεπε να ακολουθούν τις οδηγίες του εθνικού αρχηγού με τυφλή εμπιστοσύνη⁷³⁹: «Ο μόνιμος πρόεδρος του ΡΛΚ είναι ο Γκαζί Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος ίδρυσε το κόμμα»⁷⁴⁰. Ο πρόεδρος Κεμάλ, ο οποίος νομιμοποιούσε τις εθνικές πρωτοβουλίες⁷⁴¹, ως εθνικός ηγέτης της δημοκρατίας αντιπροσώπευε την εθνική βούληση⁷⁴², εξασφάλιζε την εθνική ενότητα και την οργάνωση της κοινωνίας, επεξεργαζόταν, τελειοποιούσε, επεξηγούσε και διέδιδε τις αρχές του κόμματος και

⁷³² Βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 3^ο Τεύχος, Απρίλιος 1933, σελ.:185-190 στο Firdevs Gümüşoğlu, *Ülkü Dergisi ve ...*, σελ.:194-198.

⁷³³ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:262-263.

⁷³⁴ Βλπ. "Ülkü", Ογδοος Τόμος, 44^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1936, σελ.:160-161.

⁷³⁵ Βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 2^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.:178 στο Firdevs Gümüşoğlu, *Ülkü Dergisi ve ...*, σελ.:173.

⁷³⁶ Βλπ. το ίδιο, σελ.:150-155.

⁷³⁷ Βλπ. το ίδιο.

⁷³⁸ «Το τουρκικό έθνος έχει ανάγκη από έναν οδηγό!». Βλπ. το ίδιο, σελ.:41. «Δεν υπάρχουν ταξικές διαφορές. Το Κόμμα ανήκει σε ολόκληρο το έθνος». Βλπ. το ίδιο, σελ.:80.

⁷³⁹ Το διευκρινίζει ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος Ρετζέπ Πεκέρ στο Recep Peker, *İnkilap ...*, σελ.:64-65. Κατά τη δεκαετία του '30 το Λαϊκό Κόμμα, μεταξύ άλλων, αναφερόταν στον πρόεδρο του με τους εξής χαρακτηρισμούς: «Ο Μεγάλος Ηγέτης», «Ο Υψηλός Ηγέτης», «Ο Ύψιστος Καθηγητής ο οποίος εξασφάλισε την αναγέννηση του τουρκικού έθνους», «Το άγιο χέρι του Κεμάλ», «Το φως το οποίο οδήγησε το τουρκικό έθνος στην αναγέννηση», «civilisateur» κ.α. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, εξώφυλλο και σελ.:579, *CHF İstanbul Vilayeti İdare Heyetinin ...*, Κωνσταντινούπολη: 1935, σελ.: 33 και "Cumhuriyet" στις 5/9/1932, σελ.:1.

⁷⁴⁰ Απόσπασμα από την εισαγωγή του καταστατικού του Λαϊκού Κόμματος (1931). Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^ο Τόμος, σελ.:160.

⁷⁴¹ Το τονίζει ο Ουντέρ στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:150.

⁷⁴² «Ο οδηγός δεν αντιπροσωπεύει μια τάξη ή μια κοινωνική ομάδα, αντιπροσωπεύει ολόκληρο το έθνος». Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:74.

εκπαίδευε πολιτικά την κοινωνία⁷⁴³. Σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, κάθε εθνική εντολή του Υψηλού Αρχηγού αποτελούσε πηγή ενέργειας και έμπνευσης για το τουρκικό έθνος⁷⁴⁴: «Η φωνή του Ατατούρκ είναι η φωνή της Δημοκρατίας και του Κόμματος. Η φωνή του Ατατούρκ είναι η φωνή του Τούρκου. Έχουμε την ίδια σκέψη και την ίδια φωνή. Αυτή η φωνή είναι η φωνή του καθεστώτος και της νέας Τουρκικής Επανάστασης»⁷⁴⁵. Ο εθνικός αρχηγός ήταν αυτός ο οποίος γνώριζε πάντα το ορθότερο και πραγματοποιούσε κάθε του κίνηση χωρίς να περιορίζει τις ελευθερίες του Τούρκου πολίτη⁷⁴⁶. Άλλωστε, εκείνος είχε παραδώσει την πατρίδα των Τούρκων στον Τούρκο πολίτη⁷⁴⁷ και είχε καθορίσει τις αρχές της επανάστασης οι οποίες συμβάδιζαν με την τουρκική ιστορία⁷⁴⁸.

Ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές του αρχηγού του έθνους, η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και η κυβέρνηση παρουσιάστηκαν ως οι μοναδικοί πολιτικοί παράγοντες οι οποίοι κατεύθυναν, οργάνωναν και διαχειρίζονταν την κοινωνία και τις κοινωνικοοικονομικές πρωτοβουλίες: «Ο Μεγάλος Ηγέτης διαπίστωσε τις επιπτώσεις των κομματικών διαμαχών, γι' αυτό συγκέντρωσε ολόκληρο το έθνος, και όχι ένα τμήμα του, στο Λαϊκό Κόμμα»⁷⁴⁹. Ανεξάρτητα από τους κοινωνικοοικονομικούς φορείς και τις τοποθετήσεις τους, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος καθόριζε τους στόχους και τις πρωτοβουλίες της νέας δημοκρατίας⁷⁵⁰. Σύμφωνα με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος, η κυβέρνηση είχε ως βασικό στόχο την ευμάρεια και την πρόοδο της κοινωνίας, πάντα υπό την καθοδήγηση των διανοουμένων

⁷⁴³ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:3 και 8. Ο Ινσέλ τονίζει ότι κατά τη δεκαετία του '30 ο Κεμάλ παρουσιαζόταν από το κόμμα ως ο αιώνιος αρχηγός. Το ίδιο τονίζει και ο Γιλντίζ. Βλπ. *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:26 και 61. Ο Κοτσάκ τονίζει ότι η συγκεκριμένη προσπάθεια πλαιασιώθηκε από το πρόγραμμα του κόμματος το οποίο αναφερόταν στον αιώνιο αρχηγό Κεμάλ. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:120-126. Ο Ουντέρ διευκρινίζει ότι η παρουσίαση του Κεμάλ ως αιώνιου αρχηγού του κόμματος πλαιασιώθηκε και από την τουρκική θεωρία περί ιστορίας και πιο συγκεκριμένα από τις αναφορές στον ρόλο του εθνικού ηγέτη στην τουρκική ιστορία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:143 και 150.

⁷⁴⁴ Βλπ. το ίδιο, σελ.:246.

⁷⁴⁵ Απόσπασμα από ομιλία του Υπουργού Αγροτικών Υποθέσεων Φαϊκ Κούρντογλου στο *Türk Ziraat Tarihine ...*, σελ.:292-293. Η υπογράμμιση είναι δική μου. «Μαζευτήκαμε γύρω από τη φωνή του αρχηγού των αγροτών, του Ατατούρκ (...)». Απόσπασμα από τον αγροτικό ύμνο αυτής της δεκαετίας. Βλπ. το ίδιο, εξώφυλλο. «Εμείς εσένα λατρεύουμε! (...)». Βλπ. Mustafa Çapar, *Türkiye'de Eğitim ve ...*, σελ.:178-179. Τη σημασία της συσπείρωσης των πολιτών γύρω από την προνοητικότητα και τη φωνή του Κεμάλ, υπογραμμίζεται από τον Ουντέρ, στο *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:145-146.

⁷⁴⁶ Βλπ. "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:367.

⁷⁴⁷ Βλπ. "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49^ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:1-2.

⁷⁴⁸ Βλπ. το ίδιο, σελ.:57.

⁷⁴⁹ Βλπ. "Cumhuriyet" στις 29/10/1938, ειδικό ένθετο για τη 15^η επέτειο της δημοκρατίας, σελ.:2.

⁷⁵⁰ Το διευκρινίζει ο Ινσέλ στο ίδιο, σελ.: 22.

(münevver) της δημοκρατίας⁷⁵¹. Οι διανοούμενοι ήταν αυτοί οι οποίοι εξουδετέρωναν τις λαϊκές αντιθέσεις και αντιστάσεις και οδηγούσαν το τουρκικό έθνος στην πρόοδο⁷⁵². Σύμφωνα με το Λαϊκό Κόμμα, η ισχυρή, συγκεντρωτική διακυβέρνηση⁷⁵³, η οποία εξασφάλισε την ίδρυση της δημοκρατίας και την προώθηση του εκδυτικισμού, ήταν αποφασισμένη να λάβει όλες τις απαιτούμενες πρωτοβουλίες στο όνομα του εθνικού συμφέροντος και της εθνικής ενότητας⁷⁵⁴: «Εμείς επιθυμούμε να δημιουργήσουμε μια ελεύθερη, πειθαρχημένη κοινωνία, η οποία να σκέπτεται, να γράφει, να ομιλεί, να εργάζεται, να κερδίζει, να αναγνωρίζει τα μέτρα που λαμβάνονται για να εξασφαλιστεί η συνέχεια της κοινωνίας και να είναι αφοσιωμένη στην κρατική εξουσία και στις αρχές των εθνικών αρχηγών. (...) Έθνος το οποίο συνδέεται με το κράτος (...). Θα εξασφαλίσουμε ένα κράτος το οποίο να παρέχει τάξη και ασφάλεια στους πολίτες. Παράλληλα, θα δημιουργήσουμε ένα έθνος το οποίο να έχει την ικανότητα να εξουδετερώσει την αναρχία (...). Πειθαρχημένη ελευθερία!»⁷⁵⁵. Θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι, κατά τη δεκαετία του '30, στα πλαίσια της αναφοράς της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος στην ισχυρή, συγκεντρωτική διακυβέρνηση, ενισχύθηκαν οι αρμοδιότητες των νομαρχών και περιορίστηκαν αυτές των δήμων⁷⁵⁶. Παράλληλα, τονίστηκε ότι στόχος της κυβέρνησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος ήταν στο εξωτερικό η ειρήνη και στο εσωτερικό η τάξη και η ασφάλεια⁷⁵⁷.

⁷⁵¹ Το τονίζει ο Γιλμάζ στο ίδιο, σελ.:193.

⁷⁵² Οι Τέκελι και Σαϊλάν κάνουν λόγο για λήψη πρωτοβουλιών εκ μέρους του κόμματος σε συμφωνία πάντα με την αρχή «για τον λαό παρά τον λαό». Βλπ. İlhan Tekeli & Gencay Şaylan, *Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi (Η Μετεξέλιξη του Λαϊκισμού στην Τουρκία)* στο περιοδικό "Toplum ve Bilim", 6° -7° Τεύχος, Άνοιξη – Καλοκαίρι 1978, σελ.:80-81. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Ahmet İnsel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:118-119 και 125 και Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ...*, σελ.:137-139. Επίσης, βλπ. "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11° Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:353.

⁷⁵³ «Όλοι γνωρίζουν ότι ο Κεμαλισμός είναι υπέρ της πειθαρχίας (...)». Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm*, σελ.:201-202. Επίσης, βλπ. το ίδιο, σελ.:222.

⁷⁵⁴ Στην εισαγωγή του προγράμματος του 1931 τονίζεται η σημασία της ενότητας των εξουσιών. Για το πρόγραμμα βλπ. İsmail Beşikçi, *CHP 1931 Programı ve ...*, σελ.:14-20. «Καθώς συλλογιζόμαστε τις ατομικές ελευθερίες θα πρέπει να αναλογιζόμαστε και το κοινό συμφέρον του έθνους και του κράτους». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 23° Τόμος, σελ.:46. Η υπογράμμιση είναι δική μου. Κατά τη διάρκεια της περιόδου του στα δυτικά παράλια, στις αρχές του 1931, ο Κεμάλ υπογράμμισε τη σημασία της ισχυρής, συγκεντρωτικής κρατικής δομής. Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25° Τόμος, σελ.:31-48. Ο Κεμάλ στο προεκλογικό ανακοινωθέν του 1931 τονίζει: «Στόχος μας είναι η δημιουργία μιας ισχυρής κρατικής εξουσίας (...)». Για το ανακοινωθέν βλπ. το ίδιο, σελ.: 118-120.

⁷⁵⁵ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Ρετζέπ Πεκέρ στο İsil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:95.

⁷⁵⁶ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. "Cumhuriyet" στις 26/5/1931, *Atatürk'ün Bütün ...*, 24° Τόμος, σελ.: 322-335, Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.:479-487, Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:26, 28 και 45, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.: 230.

⁷⁵⁷ «Ειρήνη στην Πατρίδα, Ειρήνη στον Κόσμο (Yurtta Sulh, Cihanda Sulh)». Απόσπασμα από το προεκλογικό ανακοινωθέν του Κεμάλ στις 21/4/1931 στο Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:445-

2. Η πολιτική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας από το Ρεπουμπλικανικό λαϊκό Κόμμα

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα κατέβαλε προσπάθειες για να οργανώσει, να κατευθύνει και να εκπαιδεύσει πολιτικά το σύνολο της κοινωνίας: «(...) Οι πολίτες πρέπει να συμμετέχουν στην πολιτική. (...) Οι νέοι πρέπει να στραφούν στους οικονομικούς κλάδους. Στη σύγχρονη κρατική δομή η οικονομική παιδεία είναι τμήμα της πολιτικής παιδείας. Οι νέοι πρέπει να κατανοήσουν την εξωτερική πολιτική της χώρας και πρέπει να ενισχυθεί το αίσθημα της αφοσίωσης τους στο κράτος. (...) Οι νέοι πρέπει να αναπτύξουν ένα αίσθημα ευθύνης. (...) Οι νέοι που έχουν γίνει αποδέκτες της προπαγάνδας κάποιων κομμάτων πρέπει να λάβουν πολιτική παιδεία. Το σχολείο, ο στρατός, οι πολιτικές οργανώσεις και οι εφημερίδες εξασφαλίζουν την πολιτική παιδεία. Τα βασικά καθήκοντα της πολιτικής παιδείας είναι τα εξής: Καλλιέργεια αισθήματος αφοσίωσης των νέων προς τις δομές του κράτους. Εξασφάλιση της εύνοιας των νέων απέναντι στο έθνος και το κράτος. Ενίσχυση του αισθήματος του καθήκοντος απέναντι στο κράτος (...)»⁷⁵⁸. Αυτή την περίοδο οι λειτουργίες του κόμματος δεν περιορίστηκαν στο πολιτικό πεδίο⁷⁵⁹. Χρησιμοποιώντας ως εφαλτήριο την αρχή του εθνικισμού, η οποία υπαγορεύει την εθνική ενότητα και τα καθήκοντα του πατριώτη πολίτη, το Λαϊκό Κόμμα κατέβαλε προσπάθειες για να μετατρέψει την κοινωνία –που στην πλειοψηφία της ήταν αγροτική– σε ένα πολιτικό σώμα το οποίο θα υποστήριζε τις πρωτοβουλίες του Λαϊκού Κόμματος και θα ήταν αφοσιωμένο στις αρχές του⁷⁶⁰: Στο πρόγραμμα του 1931, στο κεφάλαιο της παιδείας,

449. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση βρέθηκε στο πολιτικό προσκήνιο ενώ ταυτόχρονα ο πρωθυπουργός Ινονού ισχυριζόταν ότι το Ελεύθερο Κόμμα με τη δράση του παρέσυρε το έθνος στην αναρχία. Βλπ. το ίδιο, σελ.:453. Η ρήση «Ειρήνη στην Πατρίδα, Ειρήνη στον Κόσμο» συμπεριλήφθηκε στο όγδοο κεφάλαιο («Η Άμυνα της Πατρίδας») του προγράμματος του 1931. Για το πρόγραμμα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.: 152-158.

⁷⁵⁸ Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου. Βλπ. Halil Fikret, *Muası Terbiye Ülküleri ...*, σελ.: 72-73.

⁷⁵⁹ «(...) Ένα μοναδικό και ολοκληρωτικό στη διακυβέρνηση κόμμα: γιατί ένα τέτοιο κόμμα δεν έχει πια λειτουργίες καθαρά πολιτικές, αλλά μόνο τεχνικές, προπαγανδιστικές, αστυνομικές και λειτουργίες ηθικής και προπαγανδιστικής επίδρασης. Η πολιτική λειτουργία είναι έμμεση: γιατί, αν και δεν υπάρχουν άλλα νόμιμα κόμματα, υπάρχουν πάντα άλλα κόμματα στην πράξη και τάσεις που δεν μπορούν να αναχαιτιστούν με νόμους και που γίνεται εναντίον τους πολεμική και αγώνας (...). Πάντως είναι βέβαιο ότι σε τέτοια κόμματα υπερισχύουν οι πολιτιστικές λειτουργίες (...)». Βλπ.

Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον ...*, σελ.:41.

⁷⁶⁰ Τη σημασία των συγκεκριμένων προσπαθειών επισημαίνει ο Roberts στο David D. Roberts, *The Totalitarian Experiment on ...*, σελ.:298. Ας σημειωθεί ότι το 1938 το κόμμα είχε γύρω στα 2.000.000 μέλη. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:9. «Να επιβληθεί η επανάσταση στην κοινωνία». Βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 2^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.:190.

επισημαίνεται η σημασία της πολιτικής παιδείας και της πίστης του πολίτη στη ρεπουμπλικανική και κοσμική αρχή. Παράλληλα, υπογραμμίζεται το γεγονός ότι η κυβέρνηση θα προχωρήσει στην ανασυγκρότηση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης⁷⁶¹. Ο Ρετζέπ Πεκέρ, στις 20/1/1933, επεξηγώντας τη σημασία της εμπέδωσης των αρχών του κόμματος από όλους τους πολίτες⁷⁶², επισήμανε τα εξής: «Φίλοι μου! Εμείς ως έθνος ομιλούμε λίγο. (...) Η σιωπή είναι σκοτάδι. Σε περιοχές όπου δεν εκφράζονται οι γνώμες, επικρατεί η εντύπωση ότι υπάρχουν κρυφές σκέψεις και αυτό ενοχλεί τους ανθρώπους. (...) Να μιλούν οι προνοητικοί πολίτες (...). Ένας πολίτης είτε πρέπει να ομιλεί είτε πρέπει να ακούει τους άλλους πολίτες και τα μέλη του κόμματος τα οποία ομιλούν»⁷⁶³.

Με στόχο την “πολιτική διαφώτιση” της κοινωνίας, σύμφωνα με τις έξι αρχές του κόμματος, στο συνέδριο του 1931 τροποποιήθηκε η δομή της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Στη νέα περίοδο, η επιτροπή θα αποτελείτο από διάφορες υποομάδες οι οποίες χωρίστηκαν σε τέσσερις βασικές κατηγορίες⁷⁶⁴. Η υποομάδα της πρώτης κατηγορίας ήταν υπεύθυνη για την οργάνωση και επιθεώρηση του κόμματος, της δεύτερης κατηγορίας για την προπαγάνδα, τη διάδοση του εθνικού πολιτισμού, τη νεολαία και τον αθλητισμό, αυτή της τρίτης κατηγορίας για την οργάνωση των εργατών, των ελεύθερων επαγγελματιών και την –σε γενικές γραμμές– παρακολούθηση όλων των ομάδων των επαγγελματιών, και τέλος η υποομάδα της τέταρτης κατηγορίας ήταν αρμόδια για νομικά και οικονομικά ζητήματα. Η νέα οργανωτική δομή της Εκτελεστικής Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος πρωτοεμφανίστηκε στα πολιτικοκοινωνικά δρώμενα της χώρας κατά τους εορτασμούς

⁷⁶¹ Για το πρόγραμμα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^ο Τόμος, σελ.:152-158. Με βάση το πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος, το Υπουργείο Παιδείας όρισε τους βασικούς στόχους της ύλης της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως εξής: δημιουργία πολιτών με πίστη και αίσθημα αυτοθυσίας για το καθεστώς της δημοκρατίας, εμπέδωση του ορισμού του έθνους και διδασκαλία του χαρακτήρα και της ανωτερότητας του τουρκικού έθνους και της δημοκρατίας που ίδρυσε ο Ατατούρκ, κατανόηση του περιεχομένου της τουρκικής επανάστασης, των χαρακτηριστικών της τουρκικής κρατικής δομής, των καθηκόντων και των δικαιωμάτων του πολίτη, καλλιέργεια του αισθήματος της αγάπης για το τουρκικό έθνος και τον τουρκικό στρατό και του σεβασμού προς τους νόμους και το κράτος. Βλπ. Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde (Η Αναζήτηση του Κατάλληλου Πολίτη)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:141-143. Για το συγκεκριμένο ζήτημα επίσης βλπ. Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık, Resmî ...*, σελ.:23 και 30-31 και Halil Fikret, *Muasır Terbiye Ülküleri ...*, σελ.: 35.

⁷⁶² Βλπ. Recep Peker, *İnkilap ...*, σελ.:2.

⁷⁶³ Η υπογράμμιση είναι δική μου. Για την ομιλία του Πεκέρ βλπ. İsil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:121-123. «Να ομιλούμε και να κάνουμε τους πολίτες να ομιλούν». Βλπ. “Ülkü”, Δέκατος Τόμος, 59^ο Τεύχος, Ιανουάριος 1938, σελ.:468.

⁷⁶⁴ Για τη δομή της Εκτελεστικής Επιτροπής κατά τη νέα περίοδο αναλυτικότερα βλπ. Mete Tuncay, *Tek Parti ...*, σελ.:318-321.

της 10^{ης} επετείου της ανακήρυξης της δημοκρατίας. Οι εορτασμοί, οι οποίοι οργανώθηκαν από την Εκτελεστική Επιτροπή, χρησιμοποιήθηκαν για τη διάδοση και την ανάλυση των έξι αρχών σε ολόκληρη την επικράτεια της χώρας⁷⁶⁵.

B. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΝΟΜΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΩΝ ΣΤΟ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟ ΛΑΪΚΟ ΚΟΜΜΑ

Την ίδια περίοδο, με στόχο τη διάδοση των έξι αρχών του κόμματος, αναζητήθηκαν αποτελεσματικότερες οδοί επικοινωνίας της ηγεσίας του κόμματος με τον λαό. Προς αυτή την κατεύθυνση, μεταξύ άλλων, η ηγεσία του κόμματος, στα πλαίσια των γενικών συνεδρίων του 1931 και του 1935, αλλά και των ετήσιων τοπικών συνεδρίων, απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στο σύστημα των υπομνημάτων. Σύμφωνα με το σύστημα των υπομνημάτων, κατά την περίοδο των συνεδρίων, κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να απευθυνθεί στο κόμμα και να υποβάλει τις σκέψεις, τα παράπονα και τις επιθυμίες του⁷⁶⁶.

Μετά το τέλος του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, με στόχο την εδραίωση του μονοκομματισμού και με βάση την προώθηση των έξι αρχών του προγράμματος του 1931, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα προχώρησε στην ταυτόχρονη κατάργηση και προσάρτηση στο κόμμα όλων των αυτόνομων κοινωνικοπολιτικών φορέων⁷⁶⁷. Μέχρι το 1936, το κόμμα έθεσε υπό τον έλεγχο του όλους τους πολιτικούς και κοινωνικούς φορείς της χώρας. Η συγκεκριμένη κίνηση δρομολογήθηκε με βάση την πεποίθηση της

⁷⁶⁵ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. İsil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:51,53, 75 και 131-139.

⁷⁶⁶ Αναλυτικότερα για το σύστημα των υπομνημάτων βλπ. Yiğit Akin, *Reconsidering State, Party and Society In Early Republican Turkey: Politics of Petitioning*, *International Journal of Middle East Studies*, Αύγουστος 2007, 39^ο Τεύχος, σελ.:435-437 και *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:9.

⁷⁶⁷ Στη μελέτη του για τα ολοκληρωτικά καθεστώτα ο Roberts υπογραμμίζει τη σημασία της κατάργησης των αυτόνομων σφαιρών. Βλπ. David D. Roberts, *The Totalitarian Experiment on ...*, σελ.:432. Σε ό,τι αφορά τη δεκαετία του '30 στην Τουρκία, το ίδιο σημείο υπογραμμίζει και ο Ινσέλ, στο Ahmet Insel, *Düzen ve Kalkınma ...*, σελ.:235.

ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος ότι στη νέα περίοδο όλοι οι πολίτες της δημοκρατίας θα ήταν μέλη του κόμματος⁷⁶⁸.

Τον Απρίλιο του 1931, ο πρόεδρος Κεμάλ και η ηγεσία του κόμματος αποφάσισαν την ένταξη των Τουρκικών Εστιών στο Λαϊκό Κόμμα⁷⁶⁹. Μετά το τέλος του Ελεύθερου Κόμματος, η ένταξη της συγκεκριμένης οργάνωσης στο κόμμα δείχνει ότι η ηγεσία του ήταν αποφασισμένη να συσφίξει τις σχέσεις της με τη μεσαία τάξη της χώρας και κυρίως τους διανοούμενους⁷⁷⁰. Παράλληλα, όπως επισημαίνεται και στο καταστατικό του κόμματος, ο βασικός στόχος του κόμματος ήταν η πολιτική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας με βάση τις έξι αρχές⁷⁷¹: «Θεωρούμε ότι όλοι οι πολίτες είναι μέλη του κόμματος μας. Ενδέχεται κάποια μέλη να μη γνωρίζουν τις αρχές μας. Οι Τουρκικές Εστιές (...) πρέπει να συνεργαστούν με τη νεολαία και να διδάξουν στους πολίτες τα εθνικά και πολιτικά καθήκοντα τους. (...) Όλους τους ανήλικους θα τους δεχθούμε στο

⁷⁶⁸ Στην εισαγωγή του καταστατικού του 1931 τονίζεται το εξής: «Όλοι οι πολίτες κάτω των 18 ετών είναι μέλη του κόμματος». Επίσης τονίζεται το εξής: «Το Κόμμα υποστηρίζει όλες τις κοινωφελείς οργανώσεις της πατρίδας». Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:160.

⁷⁶⁹ Βλπ. "Cumhuriyet" στις 9/4/1931, σελ.:1. Δύο μήνες πριν από την ένταξη των εστιών στο κόμμα, ο πρόεδρος Κεμάλ τόνισε ότι οι εστιές ήταν το πολιτιστικό όργανο του κόμματος: «Οι Τουρκικές Εστιές είναι οι πολιτιστικές οργανώσεις του ΡΑΚ. Το Κόμμα θα καθοδηγήσει το έθνος και θα εξασφαλίσει γνώσεις στα πεδία της επιστήμης, της οικονομίας, της πολιτικής και των καλών τεχνών. Τα μέλη των εστιών πρέπει να εξηγούν στους πολίτες το πρόγραμμα του ΡΑΚ. Έτσι θα εξυπηρετούν τα ιδανικά τους». Απόσπασμα από δήλωση του Κεμάλ στις 3/2/1931 στα Άδανα, στο *Atatürk'ün Bütün ...*, σελ.:80.

⁷⁷⁰ Λίγες ημέρες μετά την ολοκλήρωση του συνεδρίου του Λαϊκού Κόμματος, στις 22/5/1931, ο Σύλλογος Συνεταιρισμού, ο οποίος διατηρούσε οργανικούς δεσμούς με το κόμμα, ανακοίνωσε ότι ο βασικός του στόχος ήταν η ενσωμάτωση του κλάδου των καθηγητών. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 22/5/1931, σελ.:1. Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι, κατά τη σύντομη δεύτερη περίοδο του δικομματισμού, ο πρόεδρος των εστιών καθώς και μια μερίδα μελών τους διατηρούσαν φιλική στάση προς το Ελεύθερο Κόμμα. Ο πρόεδρος των εστιών Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ στις 11/9/1930 δήλωσε χαρακτηριστικά τα εξής: «Την περίοδο του Πολέμου της Απελευθέρωσης δεν εφαρμόστηκε λογοκρισία στην Ανατολή. (...) Οι κρίσεις που προκαλεί η καταπίεση είναι πιο επικίνδυνες από τις κρίσεις που δημιουργούνται από την ελευθερία. Το νέο κόμμα (...) αποτελεί μέσο για την ελευθερία και τον διάλογο. (...) Σε περίπτωση που δεν καταφέρουμε να εξασφαλίσουμε την ελευθερία που βιώνουν στο εσωτερικό τους τα βαλκανικά κράτη, θα αποτύχουμε στην επίτευξη των στόχων μας. Μια δημοκρατία η οποία δεν έχει αντιπολίτευση δεν μπορεί να είναι πειστική. Τούρκε διανοούμενε! (...) Εσύ θα διατηρήσεις αυτή τη φωνή που υψώνεται στην πατρίδα σου! Εκείνη η φωνή φανερώνει τα δεινά, τις απειλές και είναι το σημείο εκκίνησης και ο τελικός προορισμός της εθνικής κυριαρχίας. Τούρκε νέε! Θα διαφυλάξεις αυτή τη φωνή (...) όπως διαφυλάσσεις την πατρίδα σου!». Βλπ. Mustafa Baydab, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları (Ο Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ και τα Απομνημονεύματά του)*, Κωνσταντινούπολη: 1968, σελ.:259. Ας σημειωθεί ότι μετά την ένταξη των εστιών στο Λαϊκό Κόμμα, ο Τανρίοβερ, ο οποίος στο παρελθόν είχε εκφράσει την αντίθεση του με διάφορες πρωτοβουλίες του κόμματος, διορίστηκε πρέσβης στην Ουγγαρία και με αυτό τον τρόπο απομακρύνθηκε από τη χώρα. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:306-322 και Mete Tuncaç, *Tek Parti ...*, σελ.:297-298.

⁷⁷¹ «Τα μέλη και η οργάνωση του κόμματος έχουν το καθήκον να διαδώσουν τις αρχές του κόμματος με κάθε ευκαιρία που τους δίνεται». Απόσπασμα από την εισαγωγή του καταστατικού του κόμματος στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:160.

κόμμα με την ιδιότητα του υποψήφιου μέλους. Το κόμμα μας θα πρέπει να διδάξει το υψηλό ιδανικό και το πρόγραμμα του σε όλους τους πολίτες»⁷⁷². Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, ύστερα από συνοπτικές διαδικασίες, οι Τουρκικές Εστίες αποφάσισαν την ένταξη τους στο κόμμα⁷⁷³. Ο ίδιος ο Κεμάλ, αναφερόμενος στην ένταξη των εστιών στο κόμμα του, τόνισε τα εξής: «Στην ιστορία των εθνών υπάρχουν κάποιες περιόδους κατά τις οποίες πρέπει να ενωθούν και να καθοδηγηθούν όλες οι υλικές και πνευματικές δυνάμεις για να επιτευχθούν οι στόχοι τους. Τα τελευταία χρόνια το έθνος μας έχει διαπιστώσει τα θετικά αποτελέσματα τέτοιων συγκεντρωτικών προσπαθειών. Υπάρχει η ανάγκη υπεράσπισης της πατρίδας και επανάστασης κατά του εσωτερικού και του εξωτερικού εχθρού. Γι' αυτό τον λόγο πρέπει να ενωθούν όλες οι εθνικιστικές και ρεπουμπλικανικές δυνάμεις»⁷⁷⁴. Τονίζουμε το γεγονός ότι, τη δεκαετία του '30, την ένταξη των εστιών στο Λαϊκό Κόμμα ακολούθησε η κατάργηση και ένταξη στο κόμμα και άλλων οργανώσεων και συλλόγων, όπως του Συλλόγου Τουρκικού Τύπου, του Συλλόγου των Εφέδρων Αξιωματικών, της Τουρκικής Ένωσης Γυναικών⁷⁷⁵ κ.ά.⁷⁷⁶ Παράλληλα, η κυβέρνηση το 1935 προχώρησε στο κλείσιμο της μασονικής στοάς⁷⁷⁷. Επίσης, το 1936, η Ένωση των Καθηγητών αποφάσισε την παύση της λειτουργίας της⁷⁷⁸. Την ίδια περίοδο και συγκεκριμένα το 1936, με κυβερνητική απόφαση, απαγορεύτηκε η δράση της Εθνικής Τουρκικής Φοιτητικής Ένωσης (Milli Türk Talebe Birliği)⁷⁷⁹.

⁷⁷² Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ στο Ικόνιο στις 28/2/1931 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:104.

⁷⁷³ Βλπ. "Cumhuriyet" στις 11/4/1931, σελ.:1 και 7, Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:297-298. Η Ουστέλ τονίζει ότι πριν από την ένταξη τους στο κόμμα, οι εστίες είχαν 250 τοπικές οργανώσεις και 30.000 μέλη. Βλπ. Füsün Üstel, *Türk Ocakları...*, σελ.:358.

⁷⁷⁴ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ στις 22/4/1931 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:108.

⁷⁷⁵ Αναλυτικότερα για την Ένωση, της οποίας κάποια μέλη στις δημοτικές εκλογές του 1930 υποστήριξαν το Ελεύθερο Κόμμα, βλπ. Cemile Burcu Kartal, *Tek Parti Dönemi'nde Muhafif Bir Hareket: Türk Kadınlar Birliği (Η Τουρκική Ένωση Γυναικών κατά τη Μονοκομματική Περίοδο)* στο Aysegül Kumsoğlu (επιμ.), *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (Η Αντιπολίτευση στην Τουρκία)*, Κωνσταντινούπολη: 2008, σελ.:127-130.

⁷⁷⁶ Βλπ. Mete Tunçay, *Tek Parti ...*, σελ.:297.

⁷⁷⁷ Το κλείσιμο της στοάς υπήρξε προσωπική πρωτοβουλία του προέδρου Κεμάλ. Ο Κεμάλ προβληματιζόταν για τις διεθνείς διασυνδέσεις της στοάς και το ενδεχόμενο της επισκίασης της εθνικής κυριαρχίας. Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.: 160 και Nuh Gönültaş, *Mason (Μασονία)*, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.: 51-54.

⁷⁷⁸ Βλπ. "Son Posta" στις 2/2/1936, σελ.:1.

⁷⁷⁹ Η Ένωση, στα πλαίσια της οποίας δραστηριοποιούνταν οι φοιτητές της Κωνσταντινούπολης, απέκλινε από την επίσημη αρχή του εθνικισμού του Λαϊκού Κόμματος: «Πιστεύουμε ότι το έθνος στηρίζεται στους δεσμούς του αίματος και του κοινού ιδανικού. Η εθνότητα δεν αναγνωρίζει σύνορα. Οι Τούρκοι του Καζάν, της Κριμαίας, της κεντρικής Ασίας, οι οποίοι δεν ζουν μέσα στα σύνορα μας, είναι Τούρκοι σαν και εμάς». Η Ένωση κατέκρινε τη στάση της κυβέρνησης στις σχέσεις της με τη Βουλγαρία και στο ζήτημα της Αντιόχειας. Παράλληλα, πραγματοποίησε εκστρατείες κατά

Με επίκεντρο την πολιτική διαπαιδαγώγηση της κοινωνίας, αμέσως μετά την ένταξη των εστιών και των άλλων οργανώσεων στο κόμμα, το Λαϊκό Κόμμα, στηριζόμενο στην οργανωτική δομή των εστιών, προχώρησε στην ίδρυση των **Οίκων του Λαού (Halk Evleri)**⁷⁸⁰. Οι συγκεκριμένοι οίκοι είχαν ως βασικό στόχο την πολιτική εκπαίδευση της μεσαίας τάξης της χώρας⁷⁸¹: «Οι Οίκοι του Λαού (...) ιδρύθηκαν για τους Τούρκους διανοούμενους οι οποίοι θέλουν να υπηρετήσουν το έθνος τους. Οι πύλες τους είναι ανοιχτές σε όλους»⁷⁸². Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, η μεσαία τάξη της χώρας θα λάμβανε κατευθυντήριες πολιτικές γραμμές μέσα στα πλαίσια των έξι αρχών του κόμματος⁷⁸³, θα πραγματοποιούσε άνοιγμα σε ολόκληρη την κοινωνία⁷⁸⁴ και θα προωθούσε τη διάδοση των αρχών του κόμματος και τη λαϊκή συσπείρωση γύρω από το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα⁷⁸⁵. Με άλλα λόγια, οι Οίκοι του Λαού θα εξασφάλιζαν

των κομμουνιστών, ναρκομανών και ιεραποστόλων. Στα τέλη του 1935 η αντιπαράθεση με την κυβέρνηση έλαβε διαστάσεις, με την Ένωση να δηλώνει ότι: «Η νεολαία δεν είναι παπαγάλος και δεν υπακούει σε εντολές». Αναλυτικότερα βλπ. İlhan E. Darenlioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik ...*, σελ.:58-60 και Doğan Duman, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği (Η Εθνική Τουρκική Φοιτητική Ένωση από τον Τουρκισμό στον Ισλαμισμό)*, Άγκυρα: 2008, σελ.:34-92, "Son Posta" στις 10, 17/5/1936, σελ.:4 και "Cumhuriyet" στις 20 και 23/11/1936, σελ.: 2 και 3 αντιστοίχως.

⁷⁸⁰ Η ίδρυση των Οίκων προβλεπόταν από το καταστατικό του 1931. Για το καταστατικό βλπ. Tunçay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki ...*, σελ.:34-43 και 65.

⁷⁸¹ Το επισημαίνει ο Μπιρτέκ στο Faruk Birtek, *Devletçiliğin Yükselişi ve Düşüşü (Η Άνοδος και η Κάθοδος του Κρατισμού) 1932-1950* στο Nevin Coşar, *Firkamızın Devletçilik ...*, σελ.:155. Επίσης, βλπ. Mustafa Oral, *CHP'nin ...*, σελ.:54-55.

⁷⁸² Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γενικού Γραμματέα του Λαϊκού Κόμματος Σιουκρού Καγιά στο περιοδικό "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49^ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:6. «Οι διανοούμενοι καθοδηγούν τον λαό στους Οίκους». Βλπ. "Ülkü", Ένατος Τόμος, 50^ο Τεύχος, Απρίλιος 1937, σελ.:142.

⁷⁸³ Γνωρίζουμε ότι ο στόχος της σύσφιξης των σχέσεων του Λαϊκού Κόμματος με τη μεσαία τάξη της χώρας επιτεύχθηκε. Από τα μέσα της δεκαετίας του '30 και έπειτα, πολλοί Οίκοι του Λαού ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία προσωπικοτήτων οι οποίες ανήκαν στη μεσαία τάξη της χώρας και στόχευαν στην ανάπτυξη μιας στενής συνεργασίας με την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε το παράδειγμα του Οίκου του Λαού της Νικομήδειας, ο οποίος ιδρύθηκε από έναν επιχειρηματία που ήταν μέλος του Λαϊκού Κόμματος και διευθυντής του τοπικού εργοστασίου παραγωγής χαρτιού. Βλπ. Mehmet Sarıoğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını ...*, σελ.:66-67.

⁷⁸⁴ Η σύνθεση των διοικήσεων των Οίκων καθοριζόταν από τη γραμματεία του κόμματος. Η διοίκηση του Οίκου του Λαού της Άγκυρας ήταν υπό την ευθύνη της γενικής γραμματείας του κόμματος. Στους Οίκους και στις δραστηριότητες τους μπορούσαν να συμμετέχουν όλοι οι πολίτες της δημοκρατίας. Βλπ. İslil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:83 και Mustafa Çarpar, *Türkiye'de Eğitim ...*, σελ.:337 και 339.

⁷⁸⁵ Οι Οίκοι δραστηριοποιήθηκαν στους εξής τομείς: μαθήματα γλώσσας, ιστορίας, λογοτεχνίας, διοργάνωση φροντιστηριακών μαθημάτων και διαλέξεων, δημιουργία μουσείων, διοργάνωση εκθέσεων, θεατρικών παραστάσεων, συναυλιών, αθλητισμό, κοινωνική πρόνοια, υποτροφίες, βιβλιοθήκες, περιοδείες σε χωριά, εκδόσεις, καλές τέχνες. Μεταξύ άλλων, το περιοδικό "Ülkü" του Οίκου της Άγκυρας υπήρξε το περιοδικό με τη μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα στη χώρα. Ο πρωθυπουργός Ινονού το 1935 χαρακτήρισε τους οίκους ως πολιτιστική οργάνωση του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. "Ülkü", Ένατος Τόμος, 50^ο Τεύχος, Απρίλιος 1937, σελ.:142. M.Rauf İnan, *Gazi'nin Halkçılık Ülküsü, Halkevleri ve Sonrası (Η Αρχή του Λαϊκισμού του Γκαζί, Οι Οίκοι του Λαού και το Μετά)* στο *Atatürk Konferansları (Τα Συνέδρια για τον Ατατούρκ) 1975-1976*, Άγκυρα: 1983, σελ.:38-42. Το ίδιο σημείο επισήμανε και ο Γενικός Γραμματέας Σιουκρού Καγιά το 1938. Βλπ. İslil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:83. Επίσης, βλπ. "Ülkü", 11^ο Τόμος, 61ο Τεύχος, Μάρτιος 1938, σελ.:9.

τη μετεξέλιξη του Λαϊκού Κόμματος σε ένα μαζικό κίνημα⁷⁸⁶ και θα διέδιδαν την ιδεολογική γραμμή του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στην κοινωνία⁷⁸⁷. Στην τελετή έναρξης της λειτουργίας του Οίκου του Λαού στην Άγκυρα, στις 19/2/1932⁷⁸⁸, ο Γενικός Γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος, Ρετζέπ Πεκέρ, επισήμανε τα εξής: «Φίλοι μου! Οι Οίκοι του Λαού αναγνωρίζουν την ισότητα όλων των αφοσιωμένων πολιτών. (...) Επιθυμούμε να συγκεντρώσουμε όλους τους πολίτες στους Οίκους και να ενδυναμώσουμε την εθνική ενότητα με πολιτιστικές εργασίες. (...) Ο στόχος μας είναι το έθνος να αποκτήσει επίγνωση, να γνωρίσει τον εαυτό του και να μετεξελιχθεί σε ένα έθνος το οποίο θα είναι αφοσιωμένο σε ένα ιδανικό. (...) Η δημιουργία μιας σύγχρονης κοινωνίας αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του κάθε Οίκου»⁷⁸⁹. Παράλληλα με την έμφαση στην αφοσίωση στο εθνικό ιδανικό, δηλαδή στις έξι αρχές, στο καταστατικό των οίκων υπογραμμίζεται η σημασία της πολιτικής παιδείας των "ιδεαλιστών πολιτών"⁷⁹⁰: «Το κόμμα μας, το οποίο οδήγησε σε λύτρωση την πατρίδα, είναι αποφασισμένο να βασίσει την πρόοδο της πατρίδας σε ισχυρά πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά θεμέλια. (...) Το κόμμα στοχεύει στην εξύψωση της πατρίδας σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα⁷⁹¹. Γι' αυτό τον λόγο το κόμμα μας στο νέο του πρόγραμμα αποφάσισε να συγκεντρώσει όλα τα στοιχεία της κοινωνικής ζωής γύρω από τον στόχο της εξύψωσης της πατρίδας. (...) Τα θεμέλια του προγράμματος του κόμματος μας είναι οι έξι αρχές. Το πρόγραμμα επικεντρώνεται στην εδραίωση των έξι αρχών, στην εκπαίδευση των αφοσιωμένων πολιτών και στην απόδειξη της ανωτερότητας της εθνικής ιστορίας και των τουρκικών καλών τεχνών. (...) Οι Οίκοι του Λαού θα είναι εστίες όπου θα συγκεντρώνονται οι

⁷⁸⁶ Τον μαζικό χαρακτήρα του κινήματος επισημαίνει ο Κάρπατ στο Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal ...*, σελ.:64-65.

⁷⁸⁷ Βλπ. Mustafa Oral, *CHP'nin ...*, σελ.:60.

⁷⁸⁸ Την περίοδο 1932-1938 ο αριθμός των Οίκων σε ολόκληρη τη χώρα έφτασε τους 209. Αυτή την περίοδο, οι Οίκοι είχαν 2.100.000 μέλη. Στη διοίκηση τους λάμβαναν μέρος 6.198 γυναίκες και 69.230 άνδρες. Βλπ. "Son Posta" στις 21/2/1937, σελ.:1 και *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:15-16.

⁷⁸⁹ Βλπ., το ίδιο, σελ.:37. Σε μια άλλη τοποθέτηση του, ο Πεκέρ επεξήγησε τον στόχο των οίκων αναφέροντας ότι: «Ο στόχος των Οίκων του Λαού είναι να μετατρέψουν τον λαό σε ένα συμπαγές μείγμα και να εξαλείψουν τις ταξικές διαφορές». Βλπ. *Cumhuriyet'in 75....*, σελ.:128. Το Λαϊκό Κόμμα έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην οργάνωση των Οίκων στις κουρδικές επαρχίες. Αναλυτικότερα βλπ. Hakkı Uyar, *CHP Genel Sekreterliğinin ...*, σε μορφή pdf.

⁷⁹⁰ Για την έμφαση στην πολιτική παιδεία των ενηλίκων βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 9^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 233-251. «(...) Υπήρχε ανάγκη επιβολής της Επανάστασης του Ατατούρκ στον λαό». Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:15. Για την οργάνωση των Οίκων στις κουρδικές επαρχίες, η ηγεσία του κόμματος μελέτησε μοντέλα πολιτικών οργανώσεων ξένων χωρών όπως της ΕΣΣΔ, των ΗΠΑ, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Βουλγαρίας, του Μεξικού, της Αυστρίας, της Τσεχοσλοβακίας, της Αγγλίας και της Δανίας. Βλπ. Firdevs Güntüzoğlu, *Ülkü Dergisi ...*, σελ.:306.

⁷⁹¹ Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων τους οι Οίκοι υπογράμμισαν τη σημασία του εκδυτικισμού. Ενδεικτικά βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 8^ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933, σελ.: 105-108 και 9^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933, σελ.: 200-204.

ιδεαλιστές πολίτες»⁷⁹². Ας σημειωθεί ότι, παράλληλα με την εδραίωση της δράσης των Οίκων του Λαού, υπό την αιγίδα του Λαϊκού Κόμματος, δρομολογήθηκε η εδραίωση και η ανάπτυξη της δράσης οργανώσεων και ιδρυμάτων όπως το Ίδρυμα Έρευνας Τουρκικής Ιστορίας, το Ίδρυμα Τουρκικής Γλώσσας, το Ίδρυμα Τουρκικής Αεροπορίας, το Ίδρυμα Τουρκικού Αθλητισμού, το Ίδρυμα Τουρκικής Οικονομίας, το Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας, η Ερυθρά Ημισέληνος⁷⁹³ κ.ά.⁷⁹⁴ Το 1938 το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα ήλεγχε συνολικά 25.037 οργανώσεις οι οποίες δραστηριοποιούνταν στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο⁷⁹⁵.

Πέρα από την εδραίωση της δράσης των παραπάνω οργανώσεων, σε συμφωνία με τα προαναφερθέντα, κατά την περίοδο 1931-1936, το Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση σε τομείς όπως η νεολαία, ο αθλητισμός και η προπαγάνδα. Σε ό,τι αφορά τη νεολαία, θα πρέπει να τονίσουμε ότι το καταστατικό του 1931 θεωρούσε όλους τους πολίτες κάτω των 18 ετών ως φυσικά μέλη του κόμματος⁷⁹⁶. Σύμφωνα με την ηγεσία του κόμματος, η πολιτική διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων και της νεολαίας ήταν ένα μέσο το οποίο άνοιγε τον δρόμο για την πολιτική διαπαιδαγώγηση των ενηλίκων: «Πρέπει να αναπτυχθούν δεσμοί ανάμεσα στο σχολείο και στην οικογένεια του μαθητή. Πρέπει να αναπτυχθεί η συνεργασία δασκάλου και γονιών»⁷⁹⁷. Τη δεκαετία του '30, οι τοπικές οργανώσεις του κόμματος απέδωσαν ύψιστη σημασία στην προσέγγιση της νεολαίας: «Διαπαιδαγώγηση νέου πολίτη, με σκοπό την αφοσίωση του στη ρεπουμπλικανική, εθνική και κοσμική αρχή»⁷⁹⁸. Μέσα από την ανασυγκρότηση και τον έλεγχο του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης, στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω, το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο είχε επικεντρωμένο την προσοχή του στη νεολαία, επιχείρησε να οργανώσει την πολιτική εκπαίδευση του φοιτητικού κόσμου. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, διοργανώθηκαν διαλέξεις με κεντρικό άξονα την

⁷⁹² Βλπ. *CHF Halkevleri Talimatnamesi (Το Καταστατικό των Οίκων του Λαού του ΡΛΚ)*, Άγκυρα: 1932, σελ.:1-3 στο *İşil Çalan, Konuşunuz ...*, σελ.:82. «Οι Οίκοι του Λαού είναι οι μοναδικοί χώροι λατρείας του λαού. Η νεολαία σε αυτούς τους Οίκους δεν δοξάζει ένα είδωλο ή ένα υψηλό όν. Η νεολαία σε αυτούς τους Οίκους δοξάζει τον εαυτό της». Βλπ. "Ülkü", Έκτος Τόμος, 36^ο Τεύχος, Φεβρουάριος 1936, σελ.:450.

⁷⁹³ Για την Ερυθρά Ημισέληνο βλπ. *Kızılay Cemiyeti (Η Ερυθρά Ημισέληνος)*, Άγκυρα: 1937, σελ.:1-4 και 50.

⁷⁹⁴ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:570-611.

⁷⁹⁵ Βλπ. το ίδιο, σελ.:9.

⁷⁹⁶ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:110 και *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:150-151.

⁷⁹⁷ Βλπ. Halil Fikret, *Muasır Terbiye Ülküleri ...*, σελ.: 63.

⁷⁹⁸ Απόσπασμα από το καταστατικό της τοπικής οργάνωσης της Κωνσταντινούπολης. Βλπ. *CHF İstanbul Vilayeti İdare Heyetinin ...*, σελ.: 28.

ιστορία και την αναγνώριση της αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας του Λαϊκού Κόμματος⁷⁹⁹: «Ο επαναστατικός ενθουσιασμός πρέπει να μεταφερθεί στους νέους»⁸⁰⁰. Την ίδια περίοδο, το κόμμα δημιούργησε δικές του φοιτητικές εστίες⁸⁰¹.

Στα πλαίσια της προώθησης των έξι αρχών του κόμματος και της κατάργησης όλων των αυτόνομων κοινωνικοπολιτικών φορέων, το 1933, η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος προχώρησε στην ανασυγκρότηση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης. Το 1932 ο Κεμάλ, χωρίς να έχει λάβει τη σχετική έγκριση του πρωθυπουργού Ινονού, διόρισε τον Ρεσίτ Γκαλίπ στο Υπουργείο Παιδείας. Ο Γκαλίπ, ο οποίος είχε πρωτοεμφανιστεί στην πολιτική μέσα από τους κόλπους των Τουρκικών Εστιών, ήταν ένθερμος υποστηρικτής της αρχής του εθνικισμού έτσι όπως ερμηνευόταν από τον πρόεδρο Κεμάλ, με τον οποίο συμφωνούσε ως προς την ανάγκη για ανασυγκρότηση του πανεπιστημίου. Άλλωστε, αυτή την περίοδο οι καθηγητές του πανεπιστημίου διατηρούσαν τις αποστάσεις τους από την αρχή του εθνικισμού του Λαϊκού Κόμματος και επέμεναν στη σημασία της αυτονομίας της πανεπιστημιακής κοινότητας⁸⁰²: «Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στις ανάγκες των Τούρκων διανοουμένων. Στη χώρα πραγματοποιήθηκαν πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, για τις οποίες το Πανεπιστήμιο ήταν ανενημέρωτο. Στο πεδίο της δικαιοσύνης πραγματοποιήθηκαν ριζοσπαστικές αλλαγές. Το Πανεπιστήμιο δίδασκε μονάχα τους δικούς του νόμους και κανόνες. Ενώ στη χώρα υιοθετήθηκε το λατινικό αλφάβητο και εισήχθη το κίνημα της Αυθεντικής Τουρκικής Γλώσσας, το Πανεπιστήμιο δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον για αυτές τις αλλαγές. Το Πανεπιστήμιο είχε πλέον σταματήσει να δημιουργεί επιστημονικό έργο. Είχε κλειστεί

⁷⁹⁹ Η συμμετοχή στις συγκεκριμένες διαλέξεις ήταν υποχρεωτική. Βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:70.

⁸⁰⁰ Τοποθέτηση του Ρετζέπ Πεκέρ στο Recep Peker, *İnkılap ...*, σελ.:1. Τη δεκαετία του '30, η κυβέρνηση απέστειλε επιθεωρητές στο εξωτερικό, με σκοπό τον "διαφωτισμό" των Τούρκων φοιτητών, οι οποίοι φοιτούσαν στα πανεπιστήμια του εξωτερικού. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15 ...*, σελ.:190. «Η Τουρκική Επανάσταση θα συνεχιστεί και από τις επόμενες γενιές. Σήμερα διδάσκονται οι γενικές αρχές της επανάστασης. (...) Όλοι στο Ινστιτούτο της Επανάστασης θα διδαχθούν τις ευθύνες και τα καθήκοντα τους (...)». Απόσπασμα από τοποθέτηση του Φαλίχ Ριφκί Ατάι στο Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu ...*, σελ.:197-198.

⁸⁰¹ Βλπ. *CHF İstanbul Vilayeti İdare Heyetinin ...*, σελ.:36.

⁸⁰² Κατά την περίοδο του πρώτου συνεδρίου για την τουρκική ιστορία, στις 17/7/1932, ο Αλί Σουρεγγιά από τις στήλες της "Cumhuriyet" με τίτλο "Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης και η Εθνική Τουρκική Ιστορία" (σελ.:5) τόνιζε τα εξής: «Διαπιστώθηκε ότι το Πανεπιστήμιο δεν έχει κατανοήσει το νέο ρεύμα της ιστορίας. (...) Οι εκπρόσωποι του δεν υποστήριξαν τις νέες θέσεις. (...) Να ιδρυθεί Τμήμα Ιστορίας και Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο Άγκυρας, υπό την καθοδήγηση των μελών του Συλλόγου Ιστορίας». Αναλυτικότερα βλπ. İbrahim Bahadır, *Türk Ulusu'nun ...*, σελ.:190-197, Yaşın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:308, 312 και *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:136-137.

στον εαυτό του»⁸⁰³. Επίσης, την ίδια περίοδο, ξένοι εμπειρογνώμονες συνιστούσαν τον εκσυγχρονισμό του πανεπιστημίου⁸⁰⁴.

Οι εν λόγω εξελίξεις ώθησαν, το 1933, τον πρόεδρο Κεμάλ να άρει την αυτονομία του πανεπιστημίου: «Το Υπ. Παιδείας θα πρέπει να καθορίσει την πορεία (του πανεπιστημίου) για μερικά χρόνια. (...) Το υπουργείο θα αποφασίζει για τις απολύσεις των καθηγητών. (...) Δεν υπάρχουν καθηγητές στο πανεπιστήμιο. Προσωρινά πρέπει να εισάγουμε καθηγητές από το εξωτερικό. Στη συνέχεια πρέπει να εκπαιδύσουμε τα δικά μας παιδιά. (...) Για εμάς δεν τίθεται μόνο το ζήτημα του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης. Για εμάς τίθεται το ζήτημα της ανάπτυξης ενός εκπαιδευτικού σχεδίου για ολόκληρη τη χώρα»⁸⁰⁵. Το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκε μετά το τέλος της ακαδημαϊκής χρονιάς 1932-33. Τον Μάιο του 1933, το Υπουργείο Παιδείας ανακοίνωσε την ανασυγκρότηση του πανεπιστημίου και παράλληλα ανέλαβε τη διοίκηση του⁸⁰⁶. Την ίδια περίοδο, απομακρύνθηκαν από το ίδρυμα πολλοί καθηγητές οι οποίοι εξακολουθούσαν να διδάσκουν από τα χρόνια της Αυτοκρατορίας⁸⁰⁷. Παράλληλα, το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης άρχισε να δέχεται καθηγητές από το εξωτερικό. Από αυτή την κίνηση επωφελήθηκαν κυρίως οι εβραϊκής καταγωγής καθηγητές οι οποίοι εκείνη την περίοδο είχαν εκδιωχθεί από τη Γερμανία⁸⁰⁸. Τελικά, τον Σεπτέμβριο του 1933, το Πανεπιστήμιο λειτούργησε υπό τη διοίκηση του Υπουργείου Παιδείας και με νέο προσωπικό. Σταδιακά, το επιστημονικό πρόγραμμα και οι προτεραιότητες του ιδρύματος ανασυγκροτήθηκαν σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της κυβέρνησης και του προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος⁸⁰⁹. Ας σημειωθεί ότι, παράλληλα με την ανασυγκρότηση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης και σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, στα τέλη του 1935 η κυβέρνηση προχώρησε στην ίδρυση του δεύτερου πανεπιστημιακού ιδρύματος της

⁸⁰³ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Γκαλίπ στις 31/7/1933 στο ίδιο.

⁸⁰⁴ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:123.

⁸⁰⁵ Απόσπασμα από σημειώσεις του Κεμάλ, σχετικά με την ανασυγκρότηση του πανεπιστημίου τον Ιούνιο του 1932 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 25^{ος} Τόμος, σελ.:362-364.

⁸⁰⁶ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:185 και *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:123.

⁸⁰⁷ Συνολικά απομακρύνθηκαν 157 καθηγητές. Βλπ. το ίδιο, σελ.:136-137 και Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine ...*, σελ.:280.

⁸⁰⁸ Για αυτό το ζήτημα αναλυτικότερα βλπ. "Cumhuriyet" στις 23/10/1937, σελ.:1 και 3 και *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:136-137.

⁸⁰⁹ Αναλυτικότερα βλπ. FO.371/17971/E.7711 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, Όγδοος Τόμος, σελ.:123, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:136-137 και 172.

χώρας, του Πανεπιστημίου της Άγκυρας⁸¹⁰. Την ίδια περίοδο στο Λαϊκό Κόμμα εκφράστηκαν απόψεις για ίδρυση και τρίτου πανεπιστημίου στην ανατολική Τουρκία και συγκεκριμένα στην επαρχία Βαν⁸¹¹.

Παράλληλα με την ανασυγκρότηση και την άρση της αυτονομίας του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης, το Λαϊκό Κόμμα, έχοντας επικεντρωμένη την προσοχή του στη νεολαία, κατέβαλε προσπάθειες ελέγχου του χώρου του αθλητισμού⁸¹². Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, ανέπτυξε θεσμικούς και οργανωτικούς δεσμούς με όλους τους υπαρκτούς αθλητικούς συλλόγους και παράλληλα προχώρησε στην ίδρυση νέων συλλόγων⁸¹³. Την ίδια περίοδο, με βάση το ιταλικό πρότυπο⁸¹⁴, πραγματοποιήθηκαν αθλητικές διοργανώσεις υπό την αιγίδα του κόμματος⁸¹⁵. Σε αυτές τις διοργανώσεις σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και το Ίδρυμα Τουρκικού Αθλητισμού, το οποίο είχε ιδρυθεί επίσης υπό την αιγίδα του κόμματος⁸¹⁶.

Στο πεδίο της προπαγάνδας, τονίζουμε ότι το 1934 ιδρύθηκε η Γενική Διεύθυνση Τύπου, η οποία σε συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα συντόνιζε τις προπαγανδιστικές λειτουργίες της κυβέρνησης στο εσωτερικό και στο εξωτερικό⁸¹⁷. Παράλληλα, θα πρέπει να επισημάνουμε το γεγονός ότι, αυτή την περίοδο, το Λαϊκό Κόμμα χρησιμοποίησε το ραδιόφωνο, τον κινηματογράφο και το θέατρο για να απευθυνθεί στα πλήθη⁸¹⁸. Επίσης, επιστρατεύοντας δημόσιους ομιλητές, επιδίωξε να διαδώσει τις έξι αρχές του

⁸¹⁰ Για αυτό το ζήτημα αναλυτικότερα βλπ. "Ulus" στις 31/5/1935, σελ.:1, "Son Posta" στις 31/1/1936, σελ.:1, "Cumhuriyet" στις 6/1/1937, σελ.:1

⁸¹¹ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:190.

⁸¹² Το μάθημα της γυμναστικής στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση έγινε υποχρεωτικό το 1938. Βλπ. Birol Saymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık, Resmi ...*, σελ.:18.

⁸¹³ Βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 26^{ος} Τόμος, σελ.:259.

⁸¹⁴ Για την επιρροή του ιταλικού προτύπου βλπ. Nüşet Haşim Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun ...*, σελ.:342 και 347.

⁸¹⁵ Βλπ. "Ülkü", Πρώτος Τόμος, 1^ο Τεύχος, Φεβρουάριος 1933, σελ.:71-72, Έβδομος Τόμος, 39^ο Τεύχος, Μάιος 1936, σελ.:201, Ένατος Τόμος, 53^ο Τεύχος, Απρίλιος 1937, σελ.:321 και Δέκατος Τόμος, 64^ο Τεύχος, Ιούνιος 1938, σελ.:359. Επίσης, βλπ. Firdevs Gümüsoğlu, *Ülkü Dergisi ve ...*, σελ.:366 και "Cumhuriyet" στις 18/9/1936, σελ.:2, 1/5/1938, σελ.:1.

⁸¹⁶ Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:598-601.

⁸¹⁷ Βλπ. Işıl Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:89 και 91 και *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:56 και 99.

⁸¹⁸ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:111.

κόμματος⁸¹⁹. Την ίδια περίοδο, το κόμμα χρησιμοποίησε και άλλες σύγχρονες τεχνικές της προπαγάνδας (μουσική, εθνικές εορτές, στολισμοί δημόσιων χώρων κ.ο.κ.)⁸²⁰.

Παράλληλα με τις δραστηριότητες της στα παραπάνω πεδία, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, όλες οι επαγγελματικές και εργατικές οργανώσεις της χώρας τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Λαϊκού Κόμματος⁸²¹. Από την πλευρά του, το κόμμα προώθησε τη δημιουργία συνεταιρισμών στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας⁸²². Την ίδια περίοδο, και ο Τύπος τέθηκε σταδιακά υπό τον έλεγχο του κόμματος⁸²³: «Ο Τύπος, ο οποίος έχει ύψιστα καθήκοντα σε ό,τι αφορά την πρόοδο της Δημοκρατίας, (...) πρέπει να λαμβάνει υπόψη του τα υψηλά εθνικά συμφέροντα»⁸²⁴.

⁸¹⁹ Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:220-236 και Serdar Öztürk, *Kahvehane ...*, σελ.:427-429.

⁸²⁰ Αναλυτικότερα βλπ. Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel ...*, σελ.:70, "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:429-430, "Ülkü", Ένατος Τόμος, 49^ο Τεύχος, Μάρτιος 1937, σελ.:3 και "Ülkü", Ένατος Τόμος, 53ο Τεύχος, Απρίλιος 1937, σελ.:372-375.

⁸²¹ Αναλυτικότερα βλπ. Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (Οι Εργασιακές Σχέσεις Κατά τη Μονοκομματική Περίοδο στην Τουρκία) 1920-1946*, Άγκυρα: 1999, σελ.:149, Hakkı Uyar, *CHP Genel Sekreterliğinin ...*, σε μορφή pdf και "Cumhuriyet" στις 14/8/1938, σελ.:2.

⁸²² Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:189 και Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar*, σελ.:246, 295 και 406.

⁸²³ Οι πρώτοι προβληματισμοί και προσπάθειες του κόμματος ως προς αυτή την κατεύθυνση ξεκίνησαν αμέσως μετά τη διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος. Αναλυτικότερα βλπ. *Atatürk'ün Bütün ...*, 24^ος Τόμος, σελ.: 394-396, Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve ...*, σελ.:274 και 277, Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve ...*, σελ.:343-344 και 497-502 και "Cumhuriyet" στις 22/5/1931. Εκείνη την περίοδο, η κυβέρνηση με διάφορες πιέσεις και τη λήψη αστυνομικών μέτρων αποσιώπησε τον αντιπολιτευόμενο Τύπο. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 27/4/1931, σελ.:3, 24/5/1931. Στη συνέχεια προχώρησε στην ψήφιση του Νόμου Περί Τύπου, το 1931, περιορίζοντας την ελευθεροτυπία στη χώρα. Σύμφωνα με αυτό τον νόμο, η κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να διακόψει την κυκλοφορία κάθε μέσου όταν το θεωρούσε απαραίτητο: «Σε περίπτωση που υπάρξουν δημοσιεύματα που βλάπτουν τη γενική πολιτική κατάσταση της πατρίδας, η κυβέρνηση μπορεί να προχωρήσει στην προσωρινή απαγόρευση της κυκλοφορίας των εφημερίδων και περιοδικών. Οι υπεύθυνοι αυτών των εφημερίδων κατά τη διάρκεια της απαγόρευσης δεν μπορούν να κυκλοφορήσουν άλλη εφημερίδα με διαφορετική ονομασία». Επίσης, τα έντυπα μέσα έπρεπε να τηρούν κάποιες αυστηρές προϋποθέσεις. Βλπ. İsil Çalan, *Konuşunuz ...*, σελ.:90, Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:153 και 214 και Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:193. Παράλληλα με τον συγκεκριμένο νόμο, το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο είχε ως στόχο τον έλεγχο του Τύπου, ξεκινώντας από το 1935 προχώρησε σταδιακά στην οργάνωση του Τύπου. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, το 1938 ιδρύθηκε η Ένωση Τύπου. Σύμφωνα με τον σχετικό νόμο, ο οποίος καθόριζε τη λειτουργία της συγκεκριμένης Ένωσης, κάθε μέσο έπρεπε να συμμετάσχει στην ένωση. Ας σημειωθεί ότι στη διοίκηση της Ένωσης τοποθετήθηκαν άτομα τα οποία ανήκαν στην ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος. Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:158, *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.: 26, Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde ...*, σελ.:150-151, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:63, Nihan Yükseliman, *Parti Devlet Bütünleşmesi (Η Ταύτιση του Κόμματος με το Κράτος)*, Κωνσταντινούπολη: 2002, σελ.:55, "Ulus" στις 12, 26, 28/5/1935, "Cumhuriyet" στις 29/6/1938, σελ.:1 και Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları (Η Μονοκομματική Περίοδος στην Τουρκία και οι Συζητήσεις για τον Κορπορατισμό)* στο περιοδικό "Torlum ve Bilim", 93^ο Τεύχος, Άνοιξη – Καλοκαίρι 2002, σελ.:190-193. Ας σημειωθεί ότι τη συγκεκριμένη περίοδο, το Λαϊκό Κόμμα φρόντισε για την εκλογή όλων των κορυφαίων δημοσιογράφων στη βουλή. Το τονίζει ο Σερετέλ στο Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:153.

⁸²⁴ Απόσπασμα από τοποθέτηση του Κεμάλ το 1930 στο *Atatürk'ün Bütün ...*, 23^ος Τόμος, σελ.:54-55.

II. Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ

A. ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΥ

Στα μέσα της δεκαετίας του '30, με την ολοκλήρωση της ένταξης όλων των αυτόνομων κοινωνικοπολιτικών φορέων στο Λαϊκό Κόμμα και την εδραίωση του μονοκομματισμού, το Λαϊκό Κόμμα απέκτησε αυτονομία απέναντι στο σύνολο της κοινωνίας⁸²⁵. Με άλλα λόγια, αυτή την περίοδο, το κόμμα μετεξελίχθηκε σε μια αυτόνομη πολιτική οργάνωση η οποία δεν ελεγχόταν από τη βάση, δηλαδή από την ίδια την κοινωνία. Ο έλεγχος του κόμματος βρισκόταν εξ ολοκλήρου στα χέρια του προέδρου Κεμάλ και μιας μικρής ηγετικής ομάδας, η οποία ήλεγχε την κυβέρνηση και καθόριζε τις βασικές κατευθυντήριες πολιτικές γραμμές. Σύμφωνα με την ηγεσία του, η βασική λειτουργία του κόμματος ήταν η υποστήριξη της κρατικής δομής και η προώθηση των κυβερνητικών κατευθυντήριων γραμμών και πρωτοβουλιών σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά πεδία. Όπως θα δούμε παρακάτω, σε μια περίοδο που προκλήθηκε αναστάτωση των νομικο-ιδεολογικών ορίων μεταξύ του "ιδιωτικού" και του "δημόσιου" τομέα, η νομιμότητα της λαϊκής κυριαρχίας μεταβλήθηκε σε νομιμότητα της γραφειοκρατικής διοίκησης του κράτους⁸²⁶. Με άλλα λόγια, στα μέσα της δεκαετίας του '30, το μονοκομματικό καθεστώς της δημοκρατίας μετεξελίχθηκε σε καθεστώς γραφειοκρατικού αυταρχισμού⁸²⁷. Ο πρόεδρος Κεμάλ, ο οποίος, όπως είδαμε

⁸²⁵ «Απέναντι σε ένα πεδίο πολιτικής κυριαρχίας κατειλημμένο από πολλές τάξεις και μερίδες τάξεων, και το οποίο διαπερνούν εσωτερικές αντιφάσεις, το καπιταλιστικό κράτος, ενώ εκπροσωπεί κατεξοχήν τα συμφέροντα της ηγεμονικής τάξης ή μερίδας (...) αποκτά μια σχετική αυτονομία απέναντι σε αυτή την τάξη ή μερίδα και απέναντι στις άλλες τάξεις ή μερίδες του συνασπισμού εξουσίας. Τούτο συμβαίνει γιατί, αφενός, εξασφαλίζει το γενικό πολιτικό συμφέρον του συνολικού συνασπισμού εξουσίας, οργανώνοντας την "ασταθή ισορροπία του συμβιβασμού" (Gramsci) μεταξύ των συστατικών του μερών κάτω από τη διεύθυνση της ηγεμονικής τάξης ή μερίδας, αφετέρου, διότι οργανώνει την ηγεμονία απέναντι στο σύνολο του κοινωνικού σχηματισμού (...). Ο Γκράμσι (...) είδε ότι το καπιταλιστικό κράτος (...) αναλαμβάνει τον ρόλο του "κόμματος" απέναντι στον συνασπισμό εξουσίας (...). (...) Σχετική αυτονομία του κράτους απέναντι στο (...) κεφάλαιο και στο σύνολο του συνασπισμού εξουσίας». Βλπ. Νίκος Α. Πουλιαντζάς, *Οι Κοινωνικές Τάξεις ...*, σελ.:119-120 και 200.

⁸²⁶ «(...) Η μετάθεση της νομιμότητας της λαϊκής κυριαρχίας προς τη νομιμότητα της γραφειοκρατικής διοίκησης του κράτους φτάνει ως τη μετατροπή του ρόλου των πολιτικών κομμάτων και των ιδεολογικών μηχανισμών και μέχρι την αναστάτωση των νομικο-ιδεολογικών ορίων, μεταξύ "ιδιωτικού" και "δημόσιου" τομέα (...)». Βλπ. το ίδιο, σελ.:215.

⁸²⁷ «Σε περίπτωση που στην ιεραρχία εξουσίας η κομματική οργάνωση βρίσκεται πιο πάνω από το κράτος, μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένα ολοκληρωτικό σύστημα. (...) Σε αντίθετη περίπτωση, όταν χαθούν οι δεσμοί με την κοινωνία, η δυναμικότητα και η κινητικότητα, το σύστημα

παραπάνω, με τις κινήσεις του είχε δημιουργήσει το κατάλληλο έδαφος για τη συγκεκριμένη εξέλιξη, το 1936, με σκοπό να αποκλείσει τις διαμάχες για την εξουσία, πραγματοποίησε ένα σημαντικό βήμα στο οποίο αναφερόμαστε αναλυτικά παρακάτω. Έχοντας ως στόχο την εξουδετέρωση της σύγκρουσης μεταξύ του κομματικού και του κρατικού μηχανισμού, αποφάσισε να τεθεί η κομματική δομή υπό τον έλεγχο και τη διοίκηση του κρατικού γραφειοκρατικού μηχανισμού⁸²⁸. Με αυτό τον τρόπο εξουδετερώθηκαν οι επικίνδυνες εκφάνσεις του δυϊσμού κράτους - κόμματος και εξασφαλίστηκε η συνέχεια της αυτονομίας της ηγετικής ομάδας και ο καθοριστικός ρόλος της στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα της χώρας.

Στις αρχές του δεύτερου μισού της δεκαετίας του '30 και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1936, με πρωτοβουλία του Κεμάλ, ο κομματικός μηχανισμός τέθηκε υπό κρατικό έλεγχο. Στην πραγματικότητα, ο δρόμος για αυτή την εξέλιξη είχε ανοίξει με το συνέδριο του 1935⁸²⁹ στο οποίο αποφασίστηκε η στενή συνεργασία του γενικού γραμματέα του κόμματος με τον Υπουργό Εσωτερικών σε κεντρικό επίπεδο και των αρχηγών των τοπικών οργανώσεων με τους νομάρχες σε τοπικό επίπεδο⁸³⁰. Ο πρόεδρος Κεμάλ γνώριζε ότι σε κάποιες περιπτώσεις ο γενικός γραμματέας και οι αρχηγοί των τοπικών οργανώσεων είχαν προτιμήσει να ερμηνεύσουν το πρόγραμμα του 1935 διαφορετικά. Για αυτούς, το κόμμα και όχι η κρατική δομή ήταν ο ανώτατος θεσμός στη δημοκρατία, ο οποίος καθόριζε τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές σε όλα τα κοινωνικοπολιτικά πεδία⁸³¹. Σημαντικό είναι επίσης να αναφέρουμε ότι ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος, Ρετζέπ Πεκέρ, ο οποίος το 1935 βρέθηκε στην Ευρώπη και μελέτησε τα ξένα μοντέλα διακυβέρνησης, με την επιστροφή του στη χώρα είχε προτείνει τη θεσμική πλαisiώση της ανωτερότητας του κομματικού μηχανισμού.

μετατρέπεται σε έναν γραφειοκρατικό αυταρχισμό». Το διευκρινίζει ο Linz. Αναλυτικότερα βλπ. Juan J. Linz, *Totaliter ve ...*, σελ.:161-170.

⁸²⁸ «Η σταθερότητα των καθεστώτων του τύπου (του γραφειοκρατικού αυταρχισμού) ενδέχεται να επισκιαστεί (...) από τις μερίδες που εξασφάλισαν την άνοδο στην εξουσία». Βλπ. το ίδιο, σελ.:168. Επίσης, βλπ. το ίδιο, σελ.:60. Για τις επιπτώσεις της σύγκρουσης του κρατικού και κομματικού μηχανισμού σε ολοκληρωτικά καθεστώτα βλπ. David D. Roberts, *The Totalitarian Experiment on ...*, σελ.:432.

⁸²⁹ Στα πλαίσια του συγκεκριμένου συνεδρίου υπογραμμίστηκε η σημασία του εθνικού ηγέτη-ήρωα: «Σε χώρες όπου δεν υπάρχει πολυκομματικό πολιτικό πεδίο ο ρόλος του ηγέτη είναι πολύ σημαντικός. Ο ηγέτης συγκεντρώνει τις πολιτικές τοποθετήσεις και τις μετατρέπει σε αρχές, μεταδίδει αυτές τις αρχές, κατευθύνει την πολιτική ζωή της χώρας και εξυψώνει την πολιτική παιδεία του έθνους». Βλπ. "Ulus" στις 6/5/1935, σελ.:1, 3 και 4, 12/5/1935, σελ.:1.

⁸³⁰ Βλπ. Tuncay Dursun, *Tek Parti Dönemindeki ...*, σελ.:59-65, *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:156 και "Ulus" στις 7/5/1935, σελ.:1 και 3.

⁸³¹ Αναλυτικότερα για αυτό το ζήτημα βλπ. Hasan Riza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:462.

Σύμφωνα με την πρόταση του Πεκέρ, στα πλαίσια του μονοκομματικού πολιτικού πεδίου, η ηγεσία του κόμματος, και συγκεκριμένα η ηγετική τριάδα στην οποία θα συμμετείχε ο πρόεδρος της δημοκρατίας, ο πρωθυπουργός και ο γενικός γραμματέας του Λαϊκού Κόμματος, θα αποτελούσε τον ανώτατο πολιτικό θεσμό της δημοκρατίας και θα καθόριζε όλες τις κοινωνικοπολιτικές κατευθυντήριες γραμμές⁸³². Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη πρόταση του Πεκέρ, η ηγετική τριάδα θα υποστηριζόταν από την Εκτελεστική Επιτροπή του κόμματος, της οποίας ο αριθμός των μελών στο Συνέδριο του 1935 είχε αυξηθεί στους 16⁸³³. Στα μέσα του 1936 και συγκεκριμένα τον Ιούνιο, ο πρόεδρος Κεμάλ, ξεκαθαρίζοντας την αντίθεση του στην πρόταση του Πεκέρ, έθεσε τον κομματικό μηχανισμό υπό τη διοίκηση του κράτους και συγκεκριμένα του Υπουργείου Εσωτερικών⁸³⁴. Ο ίδιος πίστευε ότι το Λαϊκό Κόμμα, οι τοπικές οργανώσεις και όλοι οι κοινωνικοπολιτικοί φορείς που αυτό ήλεγχε, είχαν ρόλο υποστηρικτικό προς τις λειτουργίες της κρατικής δομής και δεν έπρεπε να επισκιάζουν σε καμία περίπτωση την κρατική εξουσία: «(...) Ο νομάρχης στην περιφέρεια του είναι η ανώτατη κρατική εξουσία. Έχει νομική αρμοδιότητα. Όμως, ο επιθεωρητής του κόμματος δεν έχει καμία νομική αρμοδιότητα και κανέναν επίσημο τίτλο. Το καθήκον του είναι η οργάνωση του κόμματος. Δεν μπορεί και δεν πρέπει να επεμβαίνει στις κρατικές υποθέσεις. Όμως σε εμάς υπάρχει μια συνήθεια η οποία έχει τις ρίζες της στην εποχή της διακυβέρνησης του Κόμματος της Ένωσης και Προόδου. Αυτοί οι κύριοι (οι εκπρόσωποι του κόμματος) θεωρούν ότι έχουν το δικαίωμα να αναμειγνύονται στις κρατικές υποθέσεις. (...) Σε περίπτωση που ο επιθεωρητής του κόμματος επιβληθεί στον νομάρχη, η κρατική εξουσία θα βρεθεί υπό τον έλεγχο ενός ατόμου το οποίο δεν έχει καμία νομική

⁸³² Γνωρίζουμε ότι η πρόταση του Πεκέρ, η οποία έγινε δεκτή από τον πρωθυπουργό Ινονού, δεν έγινε δεκτή από τον πρόεδρο Κεμάλ. Για την πρόταση του Πεκέρ βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:717 και Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci ...*, Πρώτος Τόμος, σελ.:489-490.

⁸³³ Βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:156 και "Ulus" στις 10, 19/5/1935. Στη νέα περίοδο οι αρχηγοί των τοπικών οργανώσεων διορίζονταν από την Εκτελεστική Επιτροπή. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 2/2/1936.

⁸³⁴ Βλπ. "Şon Posta" στις 21, 26/6/1936, σελ.:3, "Cumhuriyet" στις 13/11/1936, σελ.:3, Fahir Giritlioğlu, *Türkiye'nin Tarihinde CHP'nin ...*, σελ.:114 και Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:257-258. Στη δεύτερη ενότητα είδαμε ότι το Λαϊκό Κόμμα, κατά τη δεκαετία του '20, ήταν κατά της ανάμειξης των γραφειοκρατών στην πολιτική. Όπως είδαμε, η συγκεκριμένη στάση ήρθε στο προσκήνιο σε μια περίοδο κατά την οποία το Λαϊκό Κόμμα κατέβαλλε προσπάθειες για να επικρατήσει στο πολιτικό πεδίο. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, σε μια περίοδο που το Λαϊκό Κόμμα είχε εξουδετερώσει όλους τους πολιτικούς αντιπάλους του και η κυβέρνηση του είχε θέσει υπό τον έλεγχο της το σύνολο του γραφειοκρατικού μηχανισμού, δεν τέθηκε ζήτημα περί των επιπτώσεων της ανάμειξης των γραφειοκρατών στην πολιτική. Το ίδιο επισημαίνει και ο Τιμούρ στο Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:195. Αυτή την περίοδο, σε κάποιες περιοχές της χώρας, οι στρατιωτικοί εξακολουθούσαν να εκτελούν χρέη πολιτικών γραφειοκρατών. Βλπ. σχετική δήλωση Υπουργού Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά στην "Cumhuriyet" στις 30/3/1937, σελ.:3. Ο Ρετζέπ Πεκέρ, με απόφαση του Κεμάλ, το 1936, απομακρύνθηκε από το αξίωμα του γενικού γραμματέα του κόμματος και τη θέση του ανέλαβε ο Υπουργός Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά.

αρμοδιότητα. Αυτό θα προκαλέσει μεγάλη φθορά στον κυβερνητικό μηχανισμό. (...) Οι νομάρχες βρίσκονται μακριά από το κέντρο. (...) Όμως οι επιθεωρητές του κόμματος οι οποίοι είναι και βουλευτές (...) έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνήσουν με τον πρωθυπουργό (...) και μπορούν να επιβληθούν στον πυρήνα του κόμματος»⁸³⁵. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, στόχος ήταν η μετατροπή του κόμματος σε μια από τις υπηρεσίες του κρατικού μηχανισμού: «Το Κόμμα μετατρέπεται σε κομμάτι του κρατικού μηχανισμού. Η κυβέρνηση θα λαμβάνει κατευθυντήριες γραμμές από το κόμμα. Η οργάνωση του κόμματος θα υποστηρίζει το κυβερνητικό έργο με όλα τα μέσα που διαθέτει. (...) Όλα τα μέλη του κόμματος θα βοηθούν στην υλοποίηση του κυβερνητικού έργου. (...) Στην Άγκυρα το κόμμα θα επικοινωνεί με την κυβέρνηση διά μέσου του Γενικού Γραμματέα (...) και στις επαρχίες οι νομάρχες θα επικοινωνούν με τον αρχηγό της τοπικής οργάνωσης»⁸³⁶.

B. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Την ένταξη του κομματικού μηχανισμού στον κρατικό μηχανισμό ακολούθησε η συνταγματική κατοχύρωση των έξι αρχών του κόμματος. Από μια άποψη, το συγκεκριμένο βήμα μπορεί να θεωρηθεί αργοπορημένο. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας ενότητας, από το 1931 οι έξι αρχές του Λαϊκού Κόμματος αποτέλεσαν το βασικό σημείο αναφοράς σε όλες τις πολιτικές τοποθετήσεις όλων των πολιτικών παραγόντων. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '30, σε επίπεδο πολιτικού λόγου και βασικών κοινωνικοπολιτικών τοποθετήσεων και κατευθυντήριων γραμμών, η αναφορά και η επικέντρωση στις έξι αρχές επισκίασε την αναφορά στο Σύνταγμα του 1924⁸³⁷. Ο ίδιος ο κρατικός γραφειοκρατικός μηχανισμός ερμήνευε το σύνταγμα της χώρας υπό το πρίσμα των έξι αρχών του κόμματος, οι οποίες μέχρι το 1937 στερούνταν

⁸³⁵ Βλπ. Hasan Riza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:462.

⁸³⁶ Βλπ. Tekin Alp, *Kemalizm ...*, σελ.:196.

⁸³⁷ Το υπογραμμίζουν οι Μπαρίς και Ινσέλ. Βλπ. Hamit Emrah Baris, *Tek Parti ...*, Άγκυρα: 2009, σελ.:93 και *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:19. Ας σημειωθεί ότι αυτή την περίοδο οι σημαίες και οι ύμνοι του κόμματος πλαισίωναν τον εθνικό ύμνο και την εθνική σημαία. Αναλυτικότερα βλπ. *Cumhuriyet'in 75...*, σελ.:134 και "Ülkü", Δεύτερος Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933, σελ.:429-430.

συνταγματικής κατοχύρωσης⁸³⁸: «Ήδη υπάρχει στενή συνεργασία των γραφειοκρατών με τους εκπροσώπους του κόμματος. Όμως αυτή η συνεργασία δεν ορίζεται από κανένα επίσημο έγγραφο και κανέναν νόμο. Αυτό δημιουργεί κατά διαστήματα εντάσεις και καταχρήσεις εξουσίας»⁸³⁹. Με άλλα λόγια, οι έξι αρχές του Λαϊκού Κόμματος, οι οποίες εδραίωναν τον μονοκομματισμό κατά τη δεκαετία του '30, ταυτόχρονα επισκίαζαν το ανώτατο κοινωνικοπολιτικό συμβόλαιο της χώρας, το Σύνταγμα του 1924, το οποίο εισήχθη για πρώτη φορά κατά τη δημιουργία της δημοκρατίας. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, υπήρχε ανάγκη για συνταγματική κατοχύρωση του μονοκομματισμού. Με άλλα λόγια, σε μια περίοδο που είχε ξεκαθαριστεί ο χαρακτήρας του μονοκομματισμού (γραφειοκρατικός αυταρχισμός), υπήρχε η ανάγκη πλαισίωσης της επικράτησης των έξι αρχών στο πολιτικό πεδίο από το ανώτατο κοινωνικοπολιτικό συμβόλαιο της χώρας, δηλαδή το Σύνταγμα: «Όταν δημιουργήθηκε το Σύνταγμα του 1924, το τουρκικό κράτος διάνυε τη φάση της συγκρότησης. Οι βασικές αρχές του Συντάγματος δεν είχαν ακόμη σχηματιστεί. Επικρατούσε ένα κλίμα φιλελευθερισμού. Και έτσι το Σύνταγμα του 1924 βασίστηκε σε φιλελεύθερες ιδέες. (...) (Σήμερα) διαπιστώθηκε ότι ο φιλελευθερισμός έχει καταρρεύσει. (...) Η δυναμική τουρκική επανάσταση απομακρύνθηκε από τον φιλελευθερισμό και προσέγγισε τον κρατισμό. (...) Το Σύνταγμα πλέον δεν εκφράζει τις νέες προσεγγίσεις και τις νέες αρχές. (...) Στη χώρα υπάρχει ένα κόμμα. Το κράτος στηρίζεται σε αυτό το κόμμα. Οι αρχές του κόμματος θα πρέπει να διέπουν τις αρχές του κράτους»⁸⁴⁰.

Η κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος, μετά την ένταξη του κόμματος στον κρατικό μηχανισμό, κινήθηκε προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης των αρχών του κόμματος στο Σύνταγμα. Και στις 5/2/1937, όταν η βουλή ψήφισε την τροποποίηση του Συντάγματος, οι έξι αρχές του προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος εντάχθηκαν στο Σύνταγμα⁸⁴¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συνταγματική κατοχύρωση των έξι αρχών

⁸³⁸ Ο Σερτέλ τονίζει ότι οι δικαστές ερμήνευαν τους νόμους και το σύνταγμα σύμφωνα με τις έξι αρχές και τις κατευθυντήριες γραμμές της κυβέρνησης. Βλπ. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:201.

⁸³⁹ Βλπ. το ίδιο, σελ.:195.

⁸⁴⁰ Απόσπασμα από σχετικό άρθρο στην εφημερίδα "Son Posta" στις 13/5/1936, σελ.:2.

⁸⁴¹ Για την τροποποίηση βλπ. FO.424/281, part 33, p.73-75, No.35 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:337-339, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:179. Στις συζητήσεις της βουλής ο Χαλίλ Μεντές και ο στρατηγός Ρεφέτ (ανεξάρτητοι βουλευτές) εξέφρασαν την αντίθεση τους προς την τροποποίηση του Συντάγματος γιατί αυτή δεν συμβάδιζε με τις συνταγματικές ελευθερίες. Ο Ρετζέπ Πεκέρ υπερασπιζόμενος την τροποποίηση τόνισε το εξής: «Δεν επιτρέπεται η προπαγάνδα του φιλελευθερισμού στην Τουρκία; Στην Τουρκία εκτός από την προπαγάνδα του φιλελευθερισμού, απαγορεύονται και όλα τα κινήματα, των οποίων οι αρχές εμπνέονται από τον διεθνισμό και τον

συνοδεύτηκε από την ενίσχυση της συγκεντρωτικής κρατικής δομής⁸⁴² αλλά και των αστυνομικών μέτρων σε ολόκληρη τη χώρα⁸⁴³.

κληρικαλισμό». Για τη συζήτηση στη βουλή βλπ. "Cumhuriyet" στις 6/2/1937, σελ.:2 και *Modern Türkiye'de Siyasi ...*, σελ.:197-203. Αμέσως μετά την τροποποίηση του συντάγματος, στις 4/3/1937 η βουλή ψήφισε ένα νομοσχέδιο το οποίο προέβλεπε την ίδρυση υφυπουργείων. Αν και δεν διαθέτουμε πολλά στοιχεία για το παρασκήνιο αυτής της εξέλιξης, σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Τουράν, συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη κίνηση έλαβε χώρα μέσα στα πλαίσια των προσπαθειών του Ινονού για εξασφάλιση της συνέχειας της πρωθυπουργίας του. Λογικά, μετά την απομάκρυνση του στενού του συνεργάτη από τη γενική γραμματεία του κόμματος, ο πρωθυπουργός προσπάθησε να ενισχύσει τη θέση του διορίζοντας στο υπουργικό συμβούλιο άτομα από τον δικό του στενό κύκλο. Γνωρίζουμε ότι ο Κεμάλ ήταν δυσαρεστημένος με τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία του Ινονού. Άλλωστε, μετά την απομάκρυνση του Ινονού από την πρωθυπουργία στην οποία αναφερόμαστε παρακάτω, στις 29/11/1937, ο Κεμάλ αποφάσισε την κατάργηση του συγκεκριμένου αξιώματος και η βουλή έκανε δεκτή τη σχετική πρόταση. Αναλυτικότερα βλπ. Mustafa Turan, *Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup (Τα Υφυπουργεία και η Ανεξάρτητα Ομάδα)*, σε μορφή pdf στο <http://w3.gazi.edu.tr/web/mturan/word/ikideneme.doc>. Επίσης, βλπ. İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:32 και 141-142, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:48.

⁸⁴² Τη δεκαετία του '30 ο αριθμός των περιοχών γενικής επιθεώρησης έφτασε τις 4. Στην Ανατολική Θράκη ιδρύθηκε η 2^η περιοχή γενικής επιθεώρησης. Στη βορειοανατολική Τουρκία ιδρύθηκε η 3^η περιοχή, η οποία συμπεριλάμβανε την Τραπεζούντα, τη Ριζούπολη, την Αργυρούπολη, το Αρτβιν, το Έρζουρουμ, το Ερζιντζάν, το Καρς και το Αραράτ (Άγγρι). Τέλος, όπως είδαμε παραπάνω, στην περιοχή του Ντέρσιμ ιδρύθηκε η 4^η περιοχή. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 8/2/1936, σελ.:1 και 8, 12/2/1936, σελ.:1, 7,16/6/1936, σελ.:1, 21/9/1936, σελ.:4, 8/11/1936, σελ.:5, 5/12/1936, σελ.:1 και 6 και "Son Posta" στις 29/2/1936, σελ.:5. Επίσης, βλπ. Cemil Koçak, *Umumi ...*, σελ.:129, 148-159, 175, 185 και 251-253, Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme ...*, σελ.:27-28, 251, Serap Yeşiltuna, *Atatürk ve ...*, σελ.:361-394, Soner Cagartay, *Islam, Secularism and ...*, σελ.:110-112 και Berna Pekesen, *Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören, İcraatları ve 1935 Trakya Teftiş Gezisi Raporu (Ο Γενικός Επιθεωρητής Ιμπραχίμ Ταλί Öngören, οι Υπηρεσίες του και η Έκθεση για την Επιθεώρηση της Θράκης το 1935)* στο περιοδικό "Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar", Έβδομο Τεύχος, Άνοιξη – Καλοκαίρι 2008, σελ.:158-159. Ο Τσαγάπταϊ τονίζει ότι με την ίδρυση των νέων περιοχών γενικής επιθεώρησης οι Κούρδοι πολίτες της δημοκρατίας βρέθηκαν αντιμέτωποι με έκτακτα διοικητικά μέτρα. Βλπ. Soner Cagartay, *Islam, Secularism and ...*, σελ.:47-48.

⁸⁴³ Το 1934 ενισχύθηκαν οι αρμοδιότητες και οι εξουσίες της αστυνομίας. Βλπ. Aydın Ördök, *Kadro Dergisi ve Hareketi (Το Περιοδικό και το Κίνημα Κάντρο)* στο Το 1937 στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:323 και Taner Timur, *Türk Devrimi ...*, σελ.:194. Παράλληλα, η αστυνομία επικέντρωσε την προσοχή της στην κομμουνιστική δράση στο εσωτερικό καθώς και στη δράση των θρησκευτικών ταγμάτων. Βλπ. *Cumhuriyet Halk Partisi 15. ...*, σελ.:57-59. Για τη δράση των θρησκευτικών ταγμάτων βλπ. "Son Posta" στις 25, 27, 31/1/1936, σελ.:1 και στις 6/2/1936, σελ.:1, "Cumhuriyet" στις 20/1/1936, σελ.:3, 23/1/1937, σελ.:4 και FO.371/20866/ E. 823 στις Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:274-334. Το 1936 τροποποιήθηκε ο Ποινικός Κώδικας σύμφωνα με το ιταλικό πρότυπο. Στόχος της συγκεκριμένης τροποποίησης ήταν η μελλοντική αντιμετώπιση όλων των εστιών αντιπολίτευσης μέσα από την απειλή δίωξης τους για αντικαθεστωτική δράση. Βλπ. Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:154-155 και Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde ...*, σελ.:180. Το 1937 στο Υπουργείο Εσωτερικών δημιουργήθηκε "Συμβούλιο Ασφαλείας" στο οποίο συμμετείχαν όλοι οι υψηλόβαθμοι γραφειοκράτες του υπουργείου καθώς και στρατιωτικοί. Το συγκεκριμένο συμβούλιο ήταν υπεύθυνο για τη διατήρηση της τάξης και της ασφάλειας στο εσωτερικό. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 22/5/1937, σελ.:6. Παράλληλα, ανακοινώθηκε η ίδρυση των ακαδημιών της αστυνομίας και της χωροφυλακής. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 7/11/1937, σελ.:1. Την ίδια περίοδο, η ηγεσία του κόμματος υπογράμμισε τη σημασία των ενόπλων δυνάμεων για τη διατήρηση της εσωτερικής ασφάλειας. Βλπ. σχετικό άρθρο του Γιουνούς Ναντί στην "Cumhuriyet" στις 22/8/1937, σελ.:1 και 3. Το 1938 η βουλή ψήφισε τον Νόμο Περί Πολιτικών Οργανώσεων. Σύμφωνα με αυτό τον νόμο απαγορεύτηκε η ίδρυση πολιτικών οργανώσεων οι οποίες επισκίαζαν την αρχή του

Ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο, επισημαίνουμε το εξής σημείο: Την περίοδο 1937-1938, η ένταξη του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στον κρατικό μηχανισμό και η συνταγματική κατοχύρωση των αρχών του επηρέασαν την τουρκική εξωτερική πολιτική στο ζήτημα του μελλοντικού καθεστώτος της επαρχίας της Αντιόχειας⁸⁴⁴. Τονίζουμε επίσης το γεγονός ότι, υπό την καθοδήγηση του Υπουργείου Εσωτερικών και των υπηρεσιών του (αστυνομία, μυστικές υπηρεσίες κ.ο.κ.), το Λαϊκό Κόμμα και οι Οίκοι του Λαού κινητοποίησαν τις μάζες στο εσωτερικό και στην Αντιόχεια, ώστε να υποστηριχθούν οι πρωτοβουλίες της κυβέρνησης σε διπλωματικό επίπεδο⁸⁴⁵. Η κινητοποίηση των μαζών βασίστηκε στην αρχή του εθνικισμού, την οποία αναλύσαμε νωρίτερα⁸⁴⁶.

εθνικισμού και στήριζαν τη δράση τους στην ταξική διαμάχη και στη θρησκεία. Παράλληλα, απαγορεύτηκε η ίδρυση πολιτικών οργανώσεων από τους γραφειοκράτες. Βλπ. Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde ...*, σελ.:181-184 και 411, Nurşen Mazici, *Celal Bayar*, σελ.:63, Mutay Öztemiz, *Cumhuriyet Döneminde Devletin ...*, σελ.:33-34 και “Cumhuriyet” στις 3/8/1938, σελ.:2. Το 1938 στην Αστυνομία ιδρύθηκε το 9^ο Γραφείο το οποίο ήταν υπεύθυνο για την παρακολούθηση του Τύπου, της κομμουνιστικής δράσης και της επίδρασης των ξένων ιδεολογιών στη χώρα. Βλπ. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:156.

⁸⁴⁴ Το 1936 η τουρκική κυβέρνηση, στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών, πρότεινε την αυτονομία της επαρχίας της Αντιόχειας. Παράλληλα, η Άγκυρα προσέγγισε το Παρίσι προτείνοντας γαλλοτουρκική συγκυβέρνηση στην επαρχία. Κατά την περίοδο 1937-1938, οι διαβουλεύσεις στο διπλωματικό πεδίο πλαισιώθηκαν από ένταση στην επαρχία της Αντιόχειας. Αυτή την περίοδο, υπό την καθοδήγηση του προέδρου Κεμάλ, η τουρκική εξωτερική πολιτική παρέμεινε επικεντρωμένη στη διεκδίκηση της αυτονομίας της Αντιόχειας και σταδιακά προσέγγισε την ιδέα της ανεξαρτησίας της. Τελικά ο συγκεκριμένος στόχος της Άγκυρας επιτεύχθηκε το 1939 με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας του Χατάι. Για το συγκεκριμένο ζήτημα μεταξύ άλλων βλπ. Hamit Pehlivanlı & Yusuf Sarıınay & Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış Politikası’nda Hatay (Η Αντιόχεια στην Τουρκική Εξωτερική Πολιτική) 1919-1939*, Άγκυρα: 2001, “Cumhuriyet” στις 5/4/1936, 13,24,25,29,30/9/1936, 1,2,3,9,10,12,22/10/1936, 2,3,4,11,13,15,16,18,24,25,28/11/1936, 3,4,13,21,25/12/1936, 3/1/1938, 2/7/1938, 8 και 16/9/1938.

⁸⁴⁵ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Hamit Pehlivanlı & Yusuf Sarıınay & Hüsamettin Yıldırım, *Türk Dış ...*, σελ.:28-31, 49-88, Erdal Şimşek, *Türkiye’de İstihbaratçılık ve MİT (Η Περιουλλογή Πληροφοριών και η Μυστική Υπηρεσία)*, Κωνσταντινούπολη: 2004, σελ.:202, Taylan Sorgun, *İmparatorluktan ...*, σελ.:493-495 και “Cumhuriyet” στις 17/10/1936, 22/12/1936.

⁸⁴⁶ Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Hamit Pehlivanlı & Yusuf Sarıınay & Hüsamettin Yıldırım, *Türk ...*, σελ.:89-90. «Ιστορική Μαρτυρία. Η Αντιόχεια είναι παλαιά και τουρκική όπως η Ανατολή». Βλπ. “Cumhuriyet” στις 1/10/1936. «Η Ιστορία της τουρκικής Αντιόχειας ξεκινά (...) πριν από 3600 χρόνια». Βλπ. το ίδιο στις 3/10/1936. «Οι Ένδοξες Τουρκικές Περιοχές. Οι Φιλόσοφοι, Ποιητές και Λογοτέχνες της Αντιόχειας». Βλπ. το ίδιο στις 6/10/1936. «Οι Αλεβίδες της Αντιόχειας είναι Τούρκοι». Βλπ. το ίδιο στις 28/12/1936 κ.α. Επίσης, βλπ. Heval Bozbay & Hakan Mertcan, *Eti Türkleri (Οι Έτι Τούρκοι)* στο Fikret Başkaya & Tolga Ersoy (επιμ.), *Resmi İdeoloji ...*, σελ.:171-183.

III. ΟΙ ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΣΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

A. Η ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΜΟΥΣΤΑΦΑ ΚΕΜΑΛ ΜΕ ΤΟΝ ΙΣΜΕΤ ΙΝΟΝΟΥ

Στα προηγούμενα κεφάλαια είδαμε ότι τη δεκαετία του '30 ο πρόεδρος Κεμάλ επικεντρώθηκε στην προώθηση των δύο αρχών του προγράμματος του Λαϊκού Κόμματος: της αρχής του κρατισμού και της αρχής του εθνικισμού. Ο ίδιος, έχοντας υπόψη του τις αδυναμίες της διακυβέρνησης του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος οι οποίες ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από την εμπειρία του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος, προχώρησε σε αλλαγές στο σχήμα της διακυβέρνησης. Όπως τονίστηκε παραπάνω, οι συγκεκριμένες αλλαγές αντιμετωπίστηκαν με έντονο προβληματισμό από τον πρωθυπουργό Ινονού. Με την ένταξη του Τζελάλ Μπαγιάρ και του Ρεσίτ Γκαλίπ στο υπουργικό σχήμα, ο Κεμάλ εξασφάλισε την ηγεμονική του θέση στο πεδίο της διακυβέρνησης: Με τη συνεργασία του με τον Μπαγιάρ ήλεγχε την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και την προώθηση της αρχής του κρατισμού, ενώ με τον διορισμό του Γκαλίπ στο Υπουργείο Παιδείας άφησε το στίγμα του στο πεδίο της εκπαίδευσης και κυρίως στην προώθηση της αρχής του εθνικισμού έτσι όπως αναλύθηκε παραπάνω. Την ίδια στιγμή, μέσω της στενής συνεργασίας του με τον Υπουργό Εξωτερικών, Τεβφίκ Ρουστου Αράς, καθόριζε την εξωτερική πολιτική. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι παραπάνω εξελίξεις έλαβαν χώρα σε μια περίοδο που ο Κεμάλ είχε εντάξει τον κομματικό μηχανισμό στην κρατική δομή. Με βάση αυτή την πρωτοβουλία του, το 1936 η γενική γραμματεία του Λαϊκού Κόμματος πέρασε από τον στενό συνεργάτη του Ινονού, τον Ρετζέπ Πεκέρ, στον στενό συνεργάτη του Κεμάλ, τον Υπουργό Εσωτερικών Σιουκρού Καγιά.

Σε συνδυασμό με τα όσα αναφέραμε στα πλαίσια της ανάλυσης μας σχετικά με τη διάσπαση της ηγεσίας και τη σύγκρουση του Κεμάλ με τον Ινονού το 1932, οι εξελίξεις στα μέσα της δεκαετίας του '30 δείχνουν την παγίωση του μονοκομματισμού και το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός Ινονού βρισκόταν σε μια δύσκολη θέση στο πολιτικό πεδίο: Αυτή την περίοδο, το Λαϊκό Κόμμα και τα σημαντικά υπουργεία βρίσκονταν υπό

τον έλεγχο του προέδρου Κεμάλ και των συνεργατών του, με αποτέλεσμα τον περιορισμό του ρόλου του Ινονού στον συντονισμό του υπουργικού συμβουλίου.

Στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, ο πρόεδρος Κεμάλ την περίοδο 1936-1938 τάχθηκε υπέρ μιας πιο επιθετικής πολιτικής γραμμής στο ζήτημα της Αντιόχειας. Παράλληλα, επιδίωξε τη σύσφιξη των αγγλοτουρκικών σχέσεων μέσα από τη Διάσκεψη της Νυόν⁸⁴⁷. Αντιθέτως, ο πρωθυπουργός Ινονού, την ίδια περίοδο, υπογράμμισε τη σημασία της ισορροπίας των δυνάμεων στο διεθνές πεδίο και πρότεινε την ουδετερότητα της Τουρκίας και τη διατήρηση αποστάσεων από κάθε είδους επιθετική εξωτερική πολιτική⁸⁴⁸. Ο Ινονού στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι, σε αντίθεση με τον Κεμάλ, δεν απέκλειε τη στρατιωτική αναμέτρηση της Τουρκίας με τη Γαλλία, ενώ παράλληλα έδινε έμφαση στην ισορροπία των δυνάμεων και στις επιπτώσεις τυχόν αναταραχών στο εσωτερικό κοινωνικοπολιτικό πεδίο⁸⁴⁹. Παράλληλα, γνωρίζουμε ότι ο Ινονού επιχείρησε να καθυστερήσει την υπογραφή της Συνθήκης της Νυόν προφασιζόμενος τη διατήρηση των ισορροπιών και τη συνέχιση της φιλίας με την Ιταλία και τη Σοβιετική Ένωση⁸⁵⁰.

Στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο, στα πλαίσια των προαναφερθέντων στόχων της αρχής του κρατισμού, κατά την περίοδο 1936-1938, ο πρόεδρος Κεμάλ, ο οποίος επιθυμούσε τη σύσφιξη των σχέσεων του κόμματος του με τη μεσαία τάξη, αναζήτησε νέες οδούς επικοινωνίας με τους φιλελεύθερους παράγοντες οι οποίοι είχαν παραμείνει στο περιθώριο. Σύμφωνα με τον Κεμάλ, εφόσον αυτοί οι παράγοντες αποδέχονταν την κυριαρχία του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο, μπορούσαν να συμμετέχουν ελεύθερα στα κοινωνικοοικονομικά δρώμενα⁸⁵¹. Την ίδια περίοδο, σε αντίθεση με τον

⁸⁴⁷ Για τη διάσκεψη βλπ. Χ. Γ. Νικολάου, *Διεθνείς Πολιτικές και ...*, σελ.:383-384.

⁸⁴⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, στις αρχές του 1937, η κυβέρνηση κάλεσε τον Κεμάλ να ελέγξει την οργή του για τη στάση της Γαλλίας στο ζήτημα της Αντιόχειας. Κατά τη γνώμη της κυβέρνησης η φιλειρηνική εξωτερική πολιτική ήταν η σωστή γραμμή, η οποία είχε εξασφαλίσει επιτυχία στο ζήτημα των Στενών (Συνθήκη του Μοντρέ) και η οποία εγγυόταν την εξασφάλιση της υποστήριξης της διεθνούς κοινής γνώμης. Βλπ. FO.424/281, part 33, p.53, No.14 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:272-279.

⁸⁴⁹ Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:283-290. Ο Καζίμ Όζαλπ στα απομνημονεύματά του επισημαίνει ότι ο Κεμάλ ήταν υπέρ της επιθετικής εξωτερικής πολιτικής στο ζήτημα της Αντιόχειας. Αναλυτικότερα βλπ. Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ...*, σελ.:202.

⁸⁵⁰ Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:309-311. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış...*, σελ.:166. Η Ρωσία δεν επιθυμούσε τη συμμετοχή της Τουρκίας στο συγκεκριμένο σύμφωνο. Βλπ. FO.424/281, part 34, p.32-33, No.35 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:377.

⁸⁵¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε τη συμφιλίωση του προέδρου Κεμάλ με τον δημοσιογράφο Αχμέτ Εμίν Γιαλμάν ο οποίος μέχρι το 1925 εξέδιδε στην Κωνσταντινούπολη την εφημερίδα "Vakit". Ο Κεμάλ, το

Κεμάλ, ο Ινονού επέμενε στην αποσιώπηση της αντιπολίτευσης⁸⁵². Από την άλλη, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '30, ήρθε στην επιφάνεια η οικονομική πτυχή της διάσπασης της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος. Ο κύκλος των συνεργατών του Κεμάλ, ο οποίος προωθούσε τα δικά του ιδιαίτερα οικονομικά συμφέροντα, βρέθηκε αντιμέτωπος με τον κύκλο του Ινονού⁸⁵³.

Οι παραπάνω εξελίξεις οδήγησαν, τον Σεπτέμβριο του 1937, τον Κεμάλ και τον Ινονού σε ρήξη. Οι δύο σύντροφοι συνειδητοποίησαν ότι η μακρόχρονη συνεργασία τους είχε φτάσει στο τέλος της. Τότε, ο Κεμάλ ζήτησε την παραίτηση του Ινονού και, φροντίζοντας να διατηρήσει το υπουργικό σχήμα, τοποθέτησε στο αξίωμα του πρωθυπουργού τον Τζελάλ Μπαγιάρ⁸⁵⁴. Η ρήξη στις σχέσεις του Κεμάλ με τον Ινονού ήταν τέτοια που, παράλληλα με την απομάκρυνση του από την πρωθυπουργία, ο Κεμάλ

1936, του επέτρεψε να εκδώσει τη φιλελεύθερη εφημερίδα "Tan". Αναλυτικότερα βλπ. Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:209 και 212. Η "Tan" στα δημοσιεύματα της έδωσε ιδιαίτερη προσοχή σε φαινόμενα διαφθοράς στα ανώτερα κλιμάκια του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 26/10/1937, σελ.:1 και Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (Αυτά που Είδα και Αυτά που Έζησα)*, Τρίτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1970, σελ.:230-236. Παράλληλα, υπογράμμισε τη σημασία του ιδιωτικού κεφαλαίου και υποστήριξε την πρωθυπουργία του Τζελάλ Μπαγιάρ: «(...) Στη 15η επέτειο της επανάστασης ξεκινά μια νέα φάση (...). Επιτέλους θα γκρεμιστούν τα τείχη που χωρίζουν τον λαό από την κυβέρνηση και η κυβέρνηση θα λάβει υπόψη της τις ανάγκες του λαού. Η κυβέρνηση πλέον δεν θα ακολουθεί αποκλειστικά τις δικές της προτεραιότητες. Τότε ο λαός θα αρχίσει να ενδιαφέρεται για την κοινωνική ζωή (...)». Βλπ. "Tan" στις 29/10/1937, σελ.:1 και 9. Επίσης, βλπ. "Tan" στις 22/11/1937, σελ.:1 και 8. Την ίδια περίοδο, η "Tan" άσκησε κριτική και στον δογματισμό του Λαϊκού Κόμματος: «Ο Ατατούρκ αποδίδει σημασία στην κριτική (...). Το κυβερνητικό πρόγραμμα βασίζεται στις αρχές του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος. Οι αρχές του ΡΛΚ εμπνέουν τη διακυβέρνηση μας. Όμως, αυτές οι αρχές δεν αποτελούν τα σημεία ενός θεόσταλτου δόγματος. Εμείς δεν χρειαζόμαστε θεϊκές εμπνεύσεις. Εμείς εμπνεόμαστε από τη ζωή». Βλπ. "Tan" στις 2/11/1937.

⁸⁵² Γνωρίζουμε ότι ο Κεμάλ κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να εμποδίσει την κυκλοφορία των απομνημονευμάτων του στρατηγού Καράμπεκίρ το 1933. Βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:305-308.

⁸⁵³ Στα μέσα του 1937, ο Κεμάλ εξέφρασε την επιθυμία να πωλήσει στο κράτος το αγρόκτημα του στην Άγκυρα, ώστε να διευκολυνθεί η ανέγερση εργοστασίου μπίρας στην πρωτεύουσα. Ο πρωθυπουργός Ινονού δήλωσε την αντίθεση του προς την επιθυμία του Κεμάλ, με την αιτιολογία ότι το αγρόκτημα του προέδρου της δημοκρατίας συμπεριλαμβανόταν στην κατηγορία της κρατικής γης. Ο πρόεδρος Κεμάλ υποψιαζόταν ότι ο Ινονού ήθελε να εμποδίσει την ανέγερση εργοστασίου μπίρας στο συγκεκριμένο αγρόκτημα, ώστε να εξασφαλίσει τα κέρδη της οικογένειάς του από το εργοστάσιο μπίρας της Κωνσταντινούπολης. Αναλυτικότερα για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci ...*, σελ.:494-496 και İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:111-112.

⁸⁵⁴ Η τελική ρήξη του Κεμάλ με τον Ινονού ήρθε στα μέσα Σεπτεμβρίου 1937. Σε συνάντηση των δύο ανδρών, ο Ινονού διαμαρτυρήθηκε με έντονο ύφος για τις παρεμβάσεις του Κεμάλ στο κυβερνητικό έργο. Αντιμέτωπος με την επίθεση του Ινονού, ο Κεμάλ ζήτησε την παραίτηση του πρωθυπουργού, ενώ παράλληλα τον πληροφόρησε ότι θα τον αντικαθιστούσε ο Τζελάλ Μπαγιάρ. Ο Ινονού συμφώνησε με τον Κεμάλ και αμέσως ανακοινώθηκε η προσωρινή απόσυρση του από την πρωθυπουργία για λόγους υγείας. Μέσα σε λίγες ημέρες ανακοινώθηκε η τελική αποχώρηση του Ινονού από την πρωθυπουργία. Αναλυτικότερα βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:290, *Cumhuriyet'in 75. ...*, σελ.:180, "Ulus" στις 21,25/9/1937, σελ.:1, "Akşam", 26,28/9/1937, σελ.:1, "Cumhuriyet" στις 20,26/10/1937, σελ.1.

απομάκρυνε τον Ινονού και από την αντιπροεδρία του κόμματος⁸⁵⁵. Ταυτοχρόνως, φρόντισε για τη διατήρηση του υπουργικού σχήματος⁸⁵⁶.

Ας σημειωθεί ότι ο Μπαγιάρ με την ανάληψη της πρωθυπουργίας ξεκαθάρισε την προσκόλληση του στην επιθετική εξωτερική πολιτική και στον κρατισμό που προωθούσε ο Κεμάλ⁸⁵⁷. Παράλληλα, πραγματοποίησε βήματα με σκοπό την προσέγγιση του ξένου κεφαλαίου⁸⁵⁸.

B. Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΣΜΕΤ ΙΝΟΝΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

Η αντιπαράθεση με τον πρόεδρο Κεμάλ και η αποχώρηση του από την πρωθυπουργία δεν σηματοδότησαν το τέλος της πολιτικής σταδιοδρομίας του Ισμέτ Ινονού. Στη νέα περίοδο, ο Ινονού εξακολούθησε να βρίσκεται στο πολιτικό προσκήνιο στηριζόμενος στο γεγονός ότι τα άτομα που συνέθεταν τη βουλή του 1935 είχαν επιλεγεί μετά από συνεννόηση του προέδρου, του Ινονού και του γενικού γραμματέα του Λαϊκού Κόμματος. Με βάση αυτή τη συνεννόηση, τη βουλή απάρτιζαν προσωπικότητες οι οποίες διατηρούσαν στενές σχέσεις με τον Κεμάλ και τον γενικό γραμματέα, αλλά και προσωπικότητες από τον κύκλο του Ινονού⁸⁵⁹. Μετά την αποχώρηση του από την πρωθυπουργία, ο Ινονού διατήρησε τακτική επαφή με τη μερίδα των βουλευτών που

⁸⁵⁵ Την αντιπροεδρία του Λαϊκού Κόμματος ανέλαβε ο νέος πρωθυπουργός Τζελάλ Μπαγιάρ. Βλπ. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:42.

⁸⁵⁶ Ο πρόεδρος Κεμάλ δεν ήταν σίγουρος αν οι Υπουργοί ήταν διατεθειμένοι να συνεργαστούν με τον Μπαγιάρ. Τελικά, όλοι οι Υπουργοί, εκτός του Υπουργού Υγείας Ρεφίκ Σαϊντάμ, δήλωσαν την προθυμία τους για συνεργασία. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:40-42.

⁸⁵⁷ Βλπ. Cemal Kutay (επιμ.), *Celal Bayar*, Τέταρτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 1939, σελ.:1660-1666, Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:44-46 και *Modern Türkiye'de...*, σελ.:124. Ο Τύπος της περιόδου υπογράμμισε και χαιρέτισε την προσκόλληση του Μπαγιάρ στην πολιτική γραμμή του Κεμάλ. Βλπ. "Cumhuriyet" στις 28/9/1937, "Ulus" στις 29/9/1937, σελ.:1, 4,5/10/1937, σελ.:1. Ο Σερτέλ τονίζει ότι η νέα κυβέρνηση τάχθηκε υπέρ της ενίσχυσης της οικονομίας μέσα από την ενίσχυση του ιδιωτικού κεφαλαίου και δεν προχώρησε στην ενίσχυση των πολιτικών ελευθεριών. Βλπ. Zekeriyâ Sertel, *Hatırladıklarım ...*, σελ.:213.

⁸⁵⁸ Η στάση της Αγγλίας απέναντι στην αλλαγή της διακυβέρνησης είναι χαρακτηριστική. Επί της πρωθυπουργίας του Ινονού η Αγγλία αρνήθηκε να παραχωρήσει δάνειο στην Τουρκία. Με την έναρξη της πρωθυπουργίας του Μπαγιάρ, οι αγγλικές αναφορές επισήμαιναν ότι η Αγγλία ήταν έτοιμη να παραχωρήσει δάνειο στην Τουρκία με την προϋπόθεση ότι αυτή θα εγγυόταν την ομαλή εξόφληση του. Βλπ. FO.371/20858/E.6784 στο Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde ...*, σελ.:418.

⁸⁵⁹ Το διευκρινίζει ο Μπόζνταγ στο İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:8-9.

τον υποστήριζε. Η συγκεκριμένη μερίδα βουλευτών σταδιακά ενισχύθηκε με την προσχώρηση βουλευτών από τον κύκλο του Κεμάλ. Σε μια περίοδο που ο Κεμάλ είχε αποσυρθεί από την πολιτική σκηνή εξαιτίας της επιδείνωσης της ασθένειάς του, η συγκεκριμένη μερίδα θεώρησε ότι ήταν προς το συμφέρον της να προσχωρήσει στην ομάδα που υποστήριζε τον Ινονού⁸⁶⁰. Την ίδια περίοδο, ο Ινονού διατήρησε ανοικτές τις οδούς επικοινωνίας με τις ένοπλες δυνάμεις, τους διανοούμενους και τη νεολαία⁸⁶¹. Παράλληλα, κατέβαλε προσπάθειες για να παραμείνει στο προσκήνιο πραγματοποιώντας δημόσιες εμφανίσεις⁸⁶², ενώ συνεργάστηκε και με τον Ρεφίκ Σαϊντάμ, ο οποίος είχε παραιτηθεί από το αξίωμα του Υπουργού Υγείας ταυτόχρονα με την παραίτηση του Ινονού από την πρωθυπουργία⁸⁶³. Μέσα στα πλαίσια των προσπαθειών παραμονής στο πολιτικό προσκήνιο, κατά τη διάρκεια του 1938, ο Ινονού προσπάθησε να διατηρήσει ανοικτές τις οδούς επικοινωνίας τόσο με τον Κεμάλ, όσο και με το υπουργικό συμβούλιο⁸⁶⁴.

Οι προσπάθειες του Ινονού για να παραμείνει στο πολιτικό προσκήνιο πραγματοποιήθηκαν σε μια περίοδο που η υγεία του Κεμάλ άρχισε να επιδεινώνεται⁸⁶⁵. Όταν οι γιατροί συνιστούσαν ξεκούραση στον Κεμάλ και προειδοποιούσαν την κυβέρνηση για την επιδείνωση της υγείας του προέδρου, ο πρωθυπουργός Μπαγιάρ κατέβαλε προσπάθειες για να διατηρήσει τις ισορροπίες στο πολιτικό πεδίο. Γι' αυτό

⁸⁶⁰ Βλπ. το ίδιο, σελ.:139 και 160-161,

⁸⁶¹ Βλπ. το ίδιο.

⁸⁶² Σε μια από αυτές τις εμφανίσεις, στα τέλη Οκτωβρίου 1937, τα πλήθη χειροκρότησαν τον Ινονού και εξέφρασαν την υποστήριξη τους στον πρώην πρωθυπουργό. Η συγκεκριμένη εξέλιξη ενόχλησε την ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος και τον ίδιο τον Κεμάλ. Ο πρόεδρος Κεμάλ και η ηγεσία του κόμματος πίστευαν ότι ο Ινονού ήταν αποφασισμένος να επιστρέψει στην εξουσία. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:10,11 και 113, *İsmet İnönü, Hatıraları ...*, σελ.:291-293.

⁸⁶³ Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, ...*, σελ.:270-271, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:627. Ο Σαϊντάμ κατηγορούσε τον Κεμάλ ότι βρισκόταν υπό την καθοδήγηση της μερίδας της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος η οποία δεν επιθυμούσε τον Ινονού στην εξουσία. Ο Σαϊντάμ εμπόδισε τον Ινονού να συναντήσει τον πρόεδρο Κεμάλ, όταν αυτός ήταν βαριά άρρωστος στο κρεβάτι του στο Παλάτι Ντολμάμπαχτσε. Ο Σαϊντάμ πίστευε ότι ο κύκλος του Κεμάλ στόχευε στη φυσική εξόντωση του Ινονού. Το αναφέρει ο Κιλίτς Αλί στο ίδιο, σελ.:650.

⁸⁶⁴ Ο Ινονού απέστειλε επιστολές στον Κεμάλ και τον συνάντησε στην Άγκυρα και στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνάντηση της Άγκυρας, ο Κεμάλ εξέφρασε την απογοήτευση του για την ψυχρή στάση του Ινονού και τον κατηγορήσε ως αχάριστο. Σύμφωνα με τον ίδιο, ο Ινονού δεν αναγνώριζε τη σημασία της υποστήριξης του προέδρου του. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.:627, *İsmet Bozdağ, Devlet ...*, σελ.:10-33.

⁸⁶⁵ Ο Κεμάλ έπασχε από κίρρωση του ήπατος. Η επιδείνωση της υγείας του ήρθε στα τέλη του 1937. Στις αρχές του 1938 οι γιατροί του συνέστησαν ξεκούραση, ελεγχόμενη διαίτα και φαρμακευτική αγωγή. Το καλοκαίρι του 1938 ο στενός κύκλος του Κεμάλ χαρακτηρίζει την κατάσταση της υγείας του προέδρου "ανέλπιδη". Οι γιατροί πλέον προειδοποιούν ότι πλησιάζει το τέλος του προέδρου και ο ίδιος μεταφέρεται στο παλάτι Ντολμάμπαχτσε όπου πεθαίνει στις 10/11/1938. Αναλυτικότερα βλπ. Alexandre Jevakhoff, *Κεμάλ Ατατούρκ*, Αθήνα: 2002, σελ.:388-393.

τον λόγο, επιθυμώντας να περιορίσει τις πολιτικές αντιπαραθέσεις, ο Μπαγιάρ διατήρησε ανοικτές τις οδούς επικοινωνίας με τον Ινονού και τον κύκλο των συνεργατών του Κεμάλ⁸⁶⁶.

Ο Κεμάλ και ο κύκλος των συνεργατών του συμφωνούσαν ότι, μετά τον θάνατο του, ο Ινονού δεν έπρεπε να αναλάβει την προεδρία. Η συγκεκριμένη άποψη του Κεμάλ έβρισκε σύμφωνους τον Υπουργό Εξωτερικών, Τεβφίκ Ρουστού Αράς, και τον Υπουργό Εσωτερικών και Γενικό Γραμματέα του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, Σιουκρού Καγιά⁸⁶⁷: «Σε περίπτωση που αναλάβει την προεδρία ο Ινονού, θα δέσει ένα σχοινί στο λαιμό μας και θα μας παρασύρει στους δρόμους»⁸⁶⁸. Ο ίδιος ο Κεμάλ επιθυμούσε ως διάδοχο του τον επιτελάρχη Φεβζί Τσακμάκ⁸⁶⁹. Κατά το πρώτο μισό του 1938, ο Κεμάλ σκεφτόταν ακόμη και τη διεξαγωγή νέων εκλογών, ώστε να απομακρύνει τους οπαδούς του Ινονού από τη βουλή⁸⁷⁰. Ας σημειωθεί ότι, την ίδια περίοδο, ο Υπουργός Εξωτερικών Αράς επιχείρησε να απομακρύνει τον Ινονού από τη χώρα, διορίζοντάς τον πρέσβη στις ΗΠΑ⁸⁷¹.

Οι προσπάθειες του κύκλου του Κεμάλ συνάντησαν την αντίσταση του Ινονού και την άρνηση του επιτελάρχη Τσακμάκ, ο οποίος αρνήθηκε να διαδεχθεί τον Κεμάλ στην προεδρία⁸⁷². Οι συνεργάτες του Κεμάλ έδωσαν συνέχεια στις προσπάθειες τους,

⁸⁶⁶ Ο Μπαγιάρ πίστευε ότι το άτομο που θα διαδεχόταν τον Κεμάλ στην προεδρία της δημοκρατίας έπρεπε να επιλεγεί σε συμφωνία με τον Ινονού. Για αυτό τον λόγο, η κυβέρνηση φρόντισε να ενημερωθεί ο Ινονού για την κατάσταση της υγείας του Κεμάλ. Την ίδια περίοδο, ο Μπαγιάρ εξέφρασε την αποφασιστικότητα του για τον περιορισμό των πολιτικών συγκρούσεων στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος. Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:719, Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:650 και İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:164-166.

⁸⁶⁷ Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:717 και İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:23. Κατά την περίοδο που επιδεινώθηκε η υγεία του Κεμάλ, οι βουλευτές του κύκλου του ακολούθησαν τις οδηγίες του Γενικού Γραμματέα Σιουκρού Καγιά. Βλπ. İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:9. Την ίδια περίοδο, αναφερόμενος στην ενίσχυση της ομάδας των υποστηρικτών του Ινονού, ο Καγιά ισχυριζόταν ότι "η χώρα παρασυρόταν στον φασισμό". Βλπ. Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:381. Την περίοδο που ο Καγιά έκανε λόγο για ανάπτυξη φασιστικού ρεύματος στη χώρα, στους κόλπους των ενόπλων δυνάμεων έκανε αισθητή την παρουσία του κίνημα παντουρκισμού. Βλπ. A.Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet (Η Υπόθεση της Στρατιωτικής Ακαδημίας του 1938 και ο Ναζίμ Χικμέτ)*, Κωνσταντινούπολη: 1977, σελ.:15.

⁸⁶⁸ Τον συγκεκριμένο προβληματισμό τον αναφέρει ο Γιαλμάν στα απομνημονεύματά του. Βλπ. Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve ...*, σελ.:237.

⁸⁶⁹ Ο Κεμάλ πρότεινε να διατηρήσει το αξίωμα του αρχιστράτηγου ο Τσακμάκ όταν θα αναλάμβανε την προεδρία. Βλπ. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten ...*, σελ.:717. Επίσης, για το συγκεκριμένο ζήτημα βλπ. Hulusi Turgut (επιμ.), *Kılıç Ali'nin ...*, σελ.:626.

⁸⁷⁰ Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:321-327.

⁸⁷¹ Η συγκεκριμένη πρόταση προκάλεσε την οργή του Ινονού και ο Αράς αναγκάστηκε να ανακαλέσει. Βλπ. το ίδιο, σελ.:298-299 και İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:10.

⁸⁷² Βλπ. το ίδιο, σελ.:23 και 33.

προωθώντας την υποψηφιότητα του προέδρου της βουλής Αμπντουλχαλίκ Ρέντα και καταβάλλοντας προσπάθειες για να ελέγξουν την κοινοβουλευτική ομάδα του Λαϊκού Κόμματος. Όπως ο Τσακμάκ, έτσι και ο Ρέντα αρνήθηκε να διαδεχθεί τον Κεμάλ⁸⁷³. Οι προσπάθειες δε επιβολής στην κοινοβουλευτική ομάδα προκάλεσαν την αποξένωση των βουλευτών από τους συνεργάτες του Κεμάλ και την προσχώρηση τους στην ομάδα η οποία υποστήριζε τον Ινονού⁸⁷⁴.

Αντιδρώντας στις κινήσεις του κύκλου του Κεμάλ, ο Ινονού, ο οποίος στις δύσκολες στιγμές του παρελθόντος είχε στηριχθεί στη βοήθεια του Κεμάλ, αναζήτησε έναν νέο σύμμαχο με σκοπό να προωθήσει την υποψηφιότητα του για τη διαδοχή του Κεμάλ. Στα μέσα του 1938, μετά την άρνηση του Τσακμάκ να διαδεχθεί τον Κεμάλ στην προεδρία, τα ανώτατα κλιμάκια των ενόπλων δυνάμεων είχαν ταχθεί υπέρ της υποψηφιότητας του Ινονού και αυτή την άποψη τύχαινε να συμεριζεται και ο επιτελάρχης Τσακμάκ⁸⁷⁵. Σε μια περίοδο που οι ένοπλες δυνάμεις είχαν επικεντρωμένη την προσοχή τους στην απειλή της κομμουνιστικής δράσης στους κόλπους του στρατεύματος⁸⁷⁶, τα ανώτατα κλιμάκια τους πίστευαν ότι ο Ινονού ήταν το μοναδικό άτομο το οποίο μπορούσε να εξασφαλίσει τη συνέχεια του καθεστώτος⁸⁷⁷. Στο δεύτερο μισό του 1938, η συγκεκριμένη πεποίθηση των ενόπλων δυνάμεων οδήγησε τον Ινονού στο αξίωμα του προέδρου της δημοκρατίας. Με άλλα λόγια, οι ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες χάραζαν τον δρόμο για την ίδρυση και την εδραίωση της Τουρκικής Δημοκρατίας και του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, καθόρισαν το άτομο που θα διαδεχόταν τον Κεμάλ στο ανώτατο αξίωμα της δημοκρατίας και του κόμματος.

⁸⁷³ Βλπ. Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:378.

⁸⁷⁴ Αναλυτικότερα βλπ. İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:33-34. Αναλύοντας το παρασκήνιο της διαδοχής του Κεμάλ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι δύο πτυχές του ζητήματος παραμένουν στο σκοτάδι. Από τη μια, υπάρχουν οι φήμες περί σχεδίου δολοφονίας του Ινονού. Από την άλλη, ορισμένες πηγές αναφέρονται στον σχεδιασμό πραξικοπήματος από τον Ινονού και τον κύκλο του. Σήμερα, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν υπάρχει πρόσβαση στα μυστικά έγγραφα της προεδρίας και της πρωθυπουργίας αυτής της περιόδου, δεν διαθέτουμε αξιόπιστες πληροφορίες που να μπορούν να ρίξουν φως σε αυτές τις δύο πτυχές του ζητήματος. Κάποιες πηγές κάνουν γενικές αναφορές στα συγκεκριμένα ζητήματα. Βλπ. το ίδιο, σελ.: 35,157-162 και Erdal Şimşek, *Türkiye'de ...*, σελ.:205-206.

⁸⁷⁵ Βλπ. Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:117 και Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:378.

⁸⁷⁶ Στις αρχές του 1938, φοιτητές της στρατιωτικής ακαδημίας της Κωνσταντινούπολης κατηγορήθηκαν από τις στρατιωτικές αρχές για κομμουνιστική δράση. Αναλυτικότερα βλπ. το ίδιο, σελ.: 52-53, Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:381 και A.Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ...*, σελ.:11, 13, 23 και 106.

⁸⁷⁷ Βλπ. το ίδιο. Αμέσως μετά τον θάνατο του Κεμάλ, στις 10/11/1938, σε έκτακτη συνεδρίαση, το επιτελείο του στρατού οριστικοποίησε την απόφαση της υποστήριξης της υποψηφιότητας του Ινονού. Η συγκεκριμένη απόφαση μεταβιβάστηκε αμέσως στην κυβέρνηση και στο Λαϊκό Κόμμα. Βλπ. Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ...*, σελ.:206.

Ο πρόεδρος Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ απεβίωσε στο παλάτι Ντολμάμπαχτσε της Κωνσταντινούπολης στις 10/11/1938. Στις 11/11/1938, έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε στην εξασφάλιση και της υποστήριξης της πλειοψηφίας των βουλευτών, ο Ινονού εκλέχθηκε στην προεδρία της δημοκρατίας⁸⁷⁸. Αμέσως μετά την εκλογή του στην προεδρία, ο Ινονού απομάκρυνε από την κυβέρνηση και την ηγεσία του κόμματος τους Τεβφίκ Ρουστου Αράς, Σιουκρού Καγιά καθώς και τον κύκλο του Κεμάλ⁸⁷⁹. Ένα μήνα αργότερα, σε έκτακτο συνέδριο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, ο Ινονού με την ανάδειξη του στην προεδρία του κόμματος⁸⁸⁰ σφράγισε το τέλος μιας περιόδου στη σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας. Η ανάδειξη, η σταθεροποίηση και η συνέχεια της νέας δημοκρατίας και του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο, μετά από την κατάρρευση και διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σφραγίστηκε με την ανάδειξη του Ινονού ως δεύτερου προέδρου (şef) της δημοκρατίας και αρχηγού του Λαϊκού Κόμματος.

⁸⁷⁸ Ο Ινονού εκλέχθηκε στην προεδρία έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη 322 βουλευτών. 25 βουλευτές καταψήφισαν την υποψηφιότητα του. Ένας βουλευτής υποστήριξε την υποψηφιότητα του Τζελάλ Μπαγιάρ. Βλπ. İsmet İnönü, *Hatıraları ...*, σελ.:321-327, Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.:269, İsmet Bozdağ, *Devlet ...*, σελ.:177-180 και Nursen Mazıcı, *Celal Bayar*, σελ.:120.

⁸⁷⁹ Βλπ. σημ. 486 και Soner Yalçın, *Efendi ...*, σελ.:378. Την απομάκρυνση του κύκλου του Κεμάλ ακολούθησε η απομάκρυνση του Τζελάλ Μπαγιάρ από την πρωθυπουργία στις αρχές του 1939. Βλπ. Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti ...*, σελ.:292-293.

⁸⁸⁰ Βλπ. το ίδιο, σελ.:283.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στις 10 Νοεμβρίου 1938, ο Μουσταφά Κεμάλ άφησε την τελευταία του πνοή στο πρώην αυτοκρατορικό παλάτι Ντολμάμπαχτσε, της Κωνσταντινούπολης. Με τον θάνατο του τερματίστηκε μια σημαντική περίοδος στα πλαίσια της οποίας έλαβε χώρα η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Η συγκεκριμένη λοιπόν περίοδος, υπό το πρίσμα των τουρκικών πολιτικών κομμάτων, αποτέλεσε το αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης.

Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου; Ποιες πολιτικές εξελίξεις και ποιοι πολιτικοί παράγοντες οδήγησαν τον Μουσταφά Κεμάλ από το αξίωμα του Οθωμανού στρατηγού στο ανώτατο αξίωμα της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας; Η απάντηση των συγκεκριμένων ερωτημάτων ρίχνει φως στην διάλυση μιας μεγάλης αυτοκρατορίας και στην ίδρυση, στα τελευταία εδάφη αυτής, της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας.

Το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επιφύλασσε συντριπτική ήττα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία και πολλά προβλήματα πολιτικοοικονομικής υφής για τους νικητές Συμμάχους. Αυτό που είχε μεγάλη σημασία για τους Συμμάχους ήταν η πλαισίωση της μεταπολεμικής ανάπτυξης του δυτικού κεφαλαίου με έναν πολιτικό μανδύα. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ουίλσον, βάσισε την εξωτερική οικονομική του πολιτική στην ιδέα της αυτοδιάθεσης των λαών. Όμως, μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, όταν έφθασε η στιγμή της εφαρμογής της συγκεκριμένης αρχής και της εξασφάλισης της καπιταλιστικής ανάπτυξης, οι Σύμμαχοι βρέθηκαν αντιμέτωποι με πολλά προβλήματα. Από την μια, υπήρχαν οικονομικές δυσχέρειες και κοινωνικές αναταραχές και από την άλλη ο ανταγωνισμός των μεγάλων δυνάμεων για την απόκτηση του ελέγχου όσο το δυνατόν περισσότερων αποικιών. Παρά το γεγονός ότι, στο τέλος του πολέμου τα συγκεκριμένα ζητήματα επισκίαζαν την συνοχή των Συμμάχων και δυσχέραιναν την λήψη κοινών μεταπολεμικών πρωτοβουλιών, οι Σύμμαχοι συμφωνούσαν ως προς την τύχη των τελευταίων εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όπως τονίστηκε παραπάνω, οι Σύμμαχοι, οι οποίοι σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσαν την εξάπλωση της κομμουνιστικής δράσης στα εδάφη της Μικρής Ασίας, συμφωνούσαν ως προς την ανασυγκρότηση της αυτοκρατορίας μέσα

από την σμίκρυνση των εδαφών της και την κατοχύρωση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των διάφορων εθνοτήτων της.

Μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μούδρου, τα παραπάνω σημεία σύγκλισης των Συμμάχων όρισαν τις βασικές κατευθυντήριες γραμμές του μεταπολεμικού οθωμανικού πολιτικού πλαισίου. Με βάση αυτές τις γραμμές, η μουσουλμανική – τουρκική μεσαία τάξη της Αυτοκρατορίας σύναψε συμμαχίες με διάφορες μερίδες της κοινωνίας και εμφανίστηκε στο μεταπολεμικό πεδίο προτάσσοντας τις δικές της ιδιαίτερες προτάσεις. Οι συγκεκριμένες προτάσεις αφορούσαν: Πρώτον, τον χαρακτήρα της μεταπολεμικής κρατικής δομής. Δεύτερον, την ταυτότητα της εθνικής, θρησκευτικής και ταξικής ομάδας που θα έλεγχε αυτή την δομή. Τρίτον, την οικονομική ανάπτυξη των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων της Αυτοκρατορίας μέσα από τον ενισχυμένο οικονομικό ρόλο του κράτους και την διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, ως παράγοντα αναχαίτισης της εξάπλωσης της κομμουνιστικής δράσης. Τέταρτον, τον χαρακτήρα των μεταπολεμικών σχέσεων της Αυτοκρατορίας με τους Συμμάχους.

Υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι, μετά ή προς το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, οι διαφορετικές προσεγγίσεις των Συμμάχων καθυστέρησαν την υπογραφή της τελικής συνθήκης ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και εξασφάλισαν στην μουσουλμανική – Τουρκική μεσαία τάξη τον πολύτιμο χρόνο για να αναπτύξει τις παραπάνω προτάσεις. Την ίδια στιγμή, η διαφορετική ανάγνωση αυτών των προτάσεων έφερε στην επιφάνεια την διάσπαση στους κόλπους της μεσαίας τάξης.

Συγκεκριμένα, στην νέα περίοδο μια μερίδα της μουσουλμανικής – Τουρκικής μεσαίας τάξης σύναψε συμμαχία με τα ανώτατα κοινωνικά στρώματα της Αυτοκρατορίας (Σουλτάνος Βαχντεττίν, αριστοκρατία, υψηλόβαθμοι γραφειοκράτες). Αυτή η συμμαχία εξασφαλίστηκε χάρη στο γεγονός ότι τα μέλη της στόχευαν στην διατήρηση της κοινωνικής τους θέσης και στην κατοχύρωση των ιδιαίτερων συμφερόντων τους μέσα από την διατήρηση της Αυτοκρατορίας. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης μελέτης, η εν λόγω πολιτική γραμμή, ονομάστηκε ως οθωμανική εκδοχή του φιλελευθερισμού. Οι βασικές της αρχές ήταν: Πρώτον, η διατήρηση της Αυτοκρατορίας μέσα από ένα προτεινόμενο συνομοσπονδιακό μοντέλο που θα βασίζεται στην αποκέντρωση και στην συνεργασία των μουσουλμανικών και χριστιανικών ομάδων της Αυτοκρατορίας, με ιδιαίτερο σημείο αναφοράς στο αξίωμα του Σουλτάνου – Χαλίφη, δηλαδή στην χρήση της θρησκείας ως στοιχείο εξασφάλισης της κοινωνικής συνοχής. Δεύτερον, ο

αποκλεισμός από το πολιτικό πεδίο όλων των παραγόντων που δεν συμφωνούν με την παραπάνω πολιτική γραμμή, δηλαδή το μονοπώλιο εξουσίας. Τρίτον, η καπιταλιστική ανάπτυξη και ο αποκλεισμός της κομμουνιστικής δράσης από τα τελευταία εδάφη της Αυτοκρατορίας. Τέταρτον, η συνεργασία με τους Συμμάχους και ιδιαίτερα με την Βρετανία ώστε να εξασφαλιστούν οι προαναφερθέντες στόχοι.

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, η δράση του οθωμανικού φιλελευθερισμού με βάση την παραπάνω πολιτική γραμμή, δεν κατόρθωσε να εξαπλωθεί και οδηγήθηκε στην σταδιακή εξαφάνιση από το προσκήνιο της ιστορίας. Οι λόγοι της αποτυχίας του οθωμανικού φιλελευθερισμού ήταν: Πρώτον, το γεγονός ότι οι Σύμμαχοι δεν συμφώνησαν με την διατήρηση των προπολεμικών συνόρων της Αυτοκρατορίας. Δεύτερον, οι χριστιανικές εθνότητες δεν έδειξαν να συμμερίζονται την συγκεκριμένη πολιτική γραμμή. Τρίτον, ο πολιτικός λόγος του οθωμανικού φιλελευθερισμού δεν κατόρθωσε να αγγίξει το σύνολο της μεσαιάς τάξης και της ενδοχώρας. Και τέταρτον, τα κόμματα και οι πολιτικοί παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού δεν είχαν αποτελεσματικές και αποφασιστικές ηγεσίες.

Την περίοδο εμφάνισης στο πολιτικό σκηνικό του οθωμανικού φιλελευθερισμού και των πολιτικών παραγόντων του, μια μερίδα της μουσουλμανικής – Τουρκικής μεσαιάς τάξης έστρεψε την προσοχή της προς μια άλλη εκδοχή του φιλελευθερισμού, τον τουρκικό φιλελευθερισμό. Μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου, τα εμπόδια που αντιμετώπιζε η πολιτικοοικονομική ανάπτυξη των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων της Αυτοκρατορίας (εξασθένιση κεντρικού κρατικού μηχανισμού, προβλήματα επιβίωσης ή ευμάρειας των μουσουλμάνων – Τούρκων κατοίκων σε κάποιες περιοχές της ενδοχώρας, παρέμβαση των ξένων δυνάμεων υπέρ των μη μουσουλμανικών θρησκευτικών ομάδων), καθώς και οι προοπτικές ανασυγκρότησης του κράτους (ένα κράτος που θα ελέγχεται από τα μουσουλμανικά – Τουρκικά στοιχεία της Ανατολής χωρίς την παρέμβαση του Σουλτάνου, των ξένων παραγόντων και των μη μουσουλμανικών θρησκευτικών ομάδων), εξασφάλισαν μια βάση συνεννόησης και συνεργασίας, σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, μιας μερίδας της μεσαιάς τάξης με την ιθύνουσα τάξη της ενδοχώρας (γαιοκτήμονες, θρησκευτικοί ηγέτες, φύλαρχοι). Επωφελούμενη από τον οργανωτικό ιστό του διαλυμένου Κόμματος Ένωσης και Προόδου, αυτή η συνεργασία έφερε στο ιστορικό προσκήνιο την πολιτική δράση της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας συμμαχίας, η οποία βασίστηκε στις εξής αρχές:

Πρώτον, μετατροπή των τελευταίων εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μια συμπαγή εδαφική κοινότητα, ευθυγραμμισμένη με την κυρίαρχη μουσουλμανική – τουρκική εθνότητα της Ανατολής. Δεύτερον, μονοπώληση της εξουσίας. Τρίτον, οικονομική ανάπτυξη, εκσυγχρονισμός των πολιτικοκοινωνικών δομών και περιορισμός της εξάπλωσης της κομμουνιστικής δράσης μέσα από τον αυξημένο ρόλο του κράτους και την συνεργασία με το δυτικό κεφάλαιο. Τέταρτον, επικέντρωση στο δικαίωμα της αυτοδιάθεσης όπως ορίζεται από τις Αρχές Ουίλσον και προσφυγή στην ένοπλη αντίσταση για την υποστήριξη του.

Σε αντίθεση με την οθωμανική εκδοχή του φιλελευθερισμού, ξεκινώντας από τα τέλη του Μεγάλου Πολέμου και μέχρι την λειτουργία της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας το 1920, η τουρκική εκδοχή του φιλελευθερισμού κέρδιζε συνεχώς έδαφος στην πολιτική ζωή του τόπου. Εξάριση αποτελούν, μια σειρά αποτυχημένων κινήσεων για την δημιουργία μιας συνομοσπονδίας των ισλαμικών εθνών της Μέσης Ανατολής, καθώς και κάποια αποτυχημένα πραξικοπηματικά σχέδια σε κεντρικό επίπεδο. Όμως, αυτά τα αποτυχημένα σχέδια δεν μπορούν να επισκιάσουν το γεγονός ότι την στιγμή που αποδυναμώθηκαν σταδιακά οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού, οι αρχές και η πολιτική δράση του τουρκικού φιλελευθερισμού απέκτησαν νέα ώθηση μέσα από την δράση της άρχουσας συμμαχίας σε περιφερειακό επίπεδο.

Παραμερίζοντας τους κεντρικούς πολιτικούς και οικονομικούς μηχανισμούς, η συμμαχία δημιούργησε τις δικές της αυτόνομες, ή ακόμη και ανεξάρτητες, κρατικές δομές. Ενώ ταυτόχρονα, την εν λόγω περίοδο, οι αριστεροί παράγοντες που εμφανίστηκαν στο πολιτικό σκηνικό μετά την Συνθήκη Μούδρου, δεν κατάφεραν να αρθρώσουν τον δικό τους πολιτικό λόγο και να δημιουργήσουν αποτελεσματικές δομές και αυτόνομες οδούς επικοινωνίας με την κοινωνία. Τα εν λόγω γεγονότα λοιπόν δημιούργησαν σταδιακά το πρόσφορο έδαφος για την τελική επικράτηση της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού.

Την στιγμή λοιπόν της αποβίβασης των ελληνικών στρατευμάτων στην Μικρή Ασία, ο τουρκικός φιλελευθερισμός προσανατολιζόταν προς τον συντονισμό των ανεξάρτητων τοπικών πρωτοβουλιών υπό την καθοδήγηση ενός κεντρικού μηχανισμού λήψης αποφάσεων, ώστε να επικυρώσει την τελική και ολοκληρωτική επικράτηση του στο πολιτικό σκηνικό. Ο συντονισμός των πρωτοβουλιών ήταν αναγκαίος για την νίκη στο στρατιωτικό μέτωπο και την αντιμετώπιση των κοινωνικοπολιτικών επιπτώσεων της

κατάρρευσης της κεντρικής κρατικής διοίκησης. Όμως, όπως είδαμε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, ο συντονισμός της πολιτικής δράσης της μουσουλμανικής – τουρκικής άρχουσας συμμαχίας συνοδεύτηκε από την διάσπαση στους κόλπους της συμμαχίας. Όταν λοιπόν οι ένοπλες δυνάμεις της συμμαχίας συγκρούονταν με τις ελληνικές, αρμένικες, γεωργιανές και γαλλικές δυνάμεις, σε επίπεδο πολιτικού λόγου βρέθηκαν στο προσκήνιο δυο αλληλοσυγκρουόμενα μοντέλα. Από την μια, μια ομάδα καριεριστών και επαγγελματιών, υπό την ηγεσία του στρατηγού Μουσταφά Κεμάλ πρότεινε ένα συγκεντρωτικό γραφειοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης. Ενώ, από την άλλη, έχοντας εξασφαλίσει την υποστήριξη των μελών της άρχουσας συμμαχίας των μεγάλων εμπορικών κέντρων, μια άλλη μερίδα καριεριστών, επαγγελματιών και μικροαστών, πρότεινε ένα φιλελεύθερο πλουραλιστικό μοντέλο διακυβέρνησης που θα βασιζόταν στις αρχές του διαχωρισμού των εξουσιών και στον περιορισμό του ρόλου του κράτους στον τομέα της οικονομίας.

Η νέα σύγκρουση ήρθε στην επιφάνεια κατά την περίοδο της διακοπής της λειτουργίας της τελευταίας οθωμανικής βουλής και κορυφώθηκε κατά την έναρξη της λειτουργίας της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας. Στην πραγματικότητα το ερώτημα που τέθηκε επί τάπητος αυτή την περίοδο ήταν το: Ποια μερίδα της άρχουσας συμμαχίας θα αναδεικνυόταν σε κινητήρια δύναμη και θα μετέφραζε σε πολιτική δράση το πολιτικό πρόγραμμα του τουρκικού φιλελευθερισμού; Στην νέα περίοδο, οι καριερίστες και οι επαγγελματίες, οι οποίοι παραδοσιακά επωφελούνταν στο έπακρο από τις αυτοκρατορικές δυτικές δομές της παιδείας, θα εξακολουθούσαν να ελέγχουν την κρατική δομή και να καθορίζουν την κρατική πολιτική; Για τον Μουσταφά Κεμάλ και τους συνεργάτες του η επικράτηση τους ήταν μονόδρομος. Όπως τονίσαμε προηγουμένως αυτή η ομάδα στόχευε στην αποκοπή από το πολυεθνικό αυτοκρατορικό παρελθόν και στην δημιουργία μιας εθνικής πολιτικής και οικονομικής δομής, σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα, μέσα από ένα συγκεντρωτικό, με αυταρχικές και μιλιταριστικές προδιαγραφές, γραφειοκρατικό μοντέλο. Παράλληλα, διαισθανόμενοι την εξασθένηση της κεντρικής κρατικής εξουσίας, προχώρησαν ένα βήμα παρά πέρα προτείνοντας την υιοθέτηση ενός μοντέλου αναχαίτισης των επικίνδυνων δυναμικών που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια κοινωνική επανάσταση και σε ανατροπές στην εσωτερική ισορροπία της άρχουσας συμμαχίας.

Ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του λοιπόν επιλέγουν τον κορπορατισμό, εμπλουτισμένο με την πρακτική της διαπραγμάτευσης, ως το προτεινόμενο πολιτικό μοντέλο διακυβέρνησης της χώρας αλλά και διάρθρωσης της άρχουσας συμμαχίας. Σύμφωνα με τον κορπορατισμό, όλες οι συνιστώσες της άρχουσας συμμαχίας θα εκπροσωπούνται, τόσο στον Σύλλογο Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και Ρούμελης, όσο και στο Λαϊκό Κόμμα. Ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του λοιπόν καλούσαν τα μέλη της άρχουσας συμμαχίας σε μια διαπραγμάτευση που θα εξασφάλιζε την συμμετοχή τους στην κρατική εξουσία και την προώθηση των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, με την προϋπόθεση ότι δεν θα αμφισβητούσαν την συγκεντρωτική εξουσία του Κεμάλ και των συντρόφων του. Σε αντάλλαγμα, η διακυβέρνηση του Κεμάλ υποσχόταν την ενσωμάτωση της χώρας στην παγκόσμια οικονομία και την καπιταλιστική ανάπτυξη, μέσα από την υιοθέτηση ενός μοντέλου μεικτής οικονομίας, το οποίο θα εξασφάλιζε την οικονομική ανάπτυξη όλων των συνιστούντων της άρχουσας συμμαχίας, τα συμφέροντα των οποίων θα βρίσκονται στο επίκεντρο των οικονομικών σχεδιασμών της κρατικής εξουσίας. Επιπλέον, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του θα προχωρούσαν στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών μέσα από τον εκδυτικισμό της χώρας, χωρίς όμως να παραμερίζουν τον παράγοντα του Ισλάμ, ο οποίος στο εξής θα αποτελούσε βασικό στοιχείο της κοινωνικής συνοχής.

Ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του λοιπόν στήριξαν το προτεινόμενο μοντέλο διακυβέρνησης στον έλεγχο των κοινοβουλευτικών δομών τις οποίες όριζε το Σύνταγμα του 1876. Όταν λοιπόν τέθηκε υπό αμφισβήτηση η ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, προχώρησαν στην δημιουργία ενός εναλλακτικού κοινοβουλευτικού πεδίου, στον έλεγχο του οποίου προσπάθησαν να κυριαρχήσουν. Η τελική επικράτηση του Μουσταφά Κεμάλ και του κύκλου του στο νέο πεδίο, οφειλόταν σε τέσσερις παράγοντες: Πρώτον, οι Σύμμαχοι, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν την επικράτηση του τουρκικού φιλελευθερισμού στο πολιτικό πεδίο, δεν επέτρεψαν την επιστροφή της χώρας στην ομαλή κοινοβουλευτική ζωή. Αυτή η εξέλιξη διευκόλυνε το έργο του Κεμάλ ως προς την δημιουργία μιας νέας εθνικής δομής, της οποίας τα νευραλγικά κέντρα λήψης αποφάσεων θα ελέγχονταν από τον ίδιον. Δεύτερον, η νίκη έναντι των ελληνικών δυνάμεων και η ειρήνη και συνεργασία στο ανατολικό μέτωπο με την ΕΣΣΔ, ενίσχυσαν την θέση του Κεμάλ στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο. Τρίτον, ο ίδιος ο Κεμάλ απέδωσε μεγάλη σημασία στον έλεγχο και στον συντονισμό της αυτοκρατορικής γραφειοκρατικής δομής και της δράσης της άρχουσας συμμαχίας. Ο έλεγχος αυτών

των παραγόντων λειτούργησε ενισχυτικά ως προς την δράση του ίδιου. Τέταρτον, ο ίδιος και οι συνεργάτες του προχώρησαν στην ίδρυση του Συλλόγου Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων της Ανατολής και της Ρούμελης και του Λαϊκού Κόμματος και μέσα από τις δομές και την λειτουργία αυτών των παραγόντων ανέπτυξαν αποτελεσματικούς μηχανισμούς και στρατηγικές αναχαίτισης της αντιπολιτευόμενης δράσης και των δυνάμεων αμφισβήτησης της εξουσίας τους.

Απέναντι στις κινήσεις του κύκλου του Κεμάλ, οι παράγοντες του οθωμανικού φιλελευθερισμού και η φιλελεύθερη μερίδα της άρχουσας συμμαχίας, δεν κατάφεραν να προβάλλουν αποτελεσματική αντίσταση. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, ο οθωμανικός φιλελευθερισμός και η πολιτική δράση του περιορίστηκε εντός των επαρχιακών συνόρων της βασιλεύουσας. Ο Σουλτάνος Βαχντεττίν, ο οποίος ήταν ένας από τους βασικούς υποστηρικτές της συγκεκριμένης πολιτικής γραμμής, στα τέλη του 1922 εκφράζοντας σοβαρές ανησυχίες για την ζωή του, αποχώρησε από την Κωνσταντινούπολη λίγους μήνες πριν την τελική αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων. Την ίδια περίοδο, στην εθνοσυνέλευση, η συντηρητική ομαδοποίηση δεν κατάφερε να εμποδίσει την τροποποίηση του καθεστώτος του χαλιφάτου.

Από την σκοπιά της φιλελεύθερης μερίδας της άρχουσας συμμαχίας, η νίκη των εθνικών δυνάμεων στο ελληνικό μέτωπο σηματοδότησε το τέλος της πολιτικής της δράσης. Η συγκεκριμένη νίκη έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στην χαρισματική ηγεσία του Κεμάλ. Αντιμέτωποι με αυτή την πραγματικότητα, οι φιλελεύθεροι επιχείρησαν να αναδιοργανωθούν. Όμως δεν κατάφεραν ποτέ να απαντήσουν στις στρατηγικές αναχαίτισης της αντίπαλης παράταξης. Έτσι λοιπόν αποχώρησαν από το προσκήνιο της νέας εθνικής δομής. Σε αυτή την εξέλιξη αξιοσημείωτο ρόλο διαδραμάτισε ο έλεγχος της γραφειοκρατικής δομής από τον κύκλο του Κεμάλ και η έλλειψη αποτελεσματικής οργανωτικής δομής του αντιπολιτευόμενου στρατοπέδου.

Μετά την είσοδο των τουρκικών στρατευμάτων στην Σμύρνη, το συγκεντρωτικό – γραφειοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης του Κεμάλ ήρθε να σφραγίσει την επιτυχία του στο πολιτικό πεδίο του νέου εθνικού κέντρου. Όμως, από την σκοπιά της συγκεκριμένης παράταξης, λίγο πριν την ανακήρυξη της Τουρκικής Δημοκρατίας η τελική επικράτηση εξακολουθούσε να είναι αμφίρροπη. Αυτό οφειλόταν στο γεγονός ότι: Πρώτον, εξακολουθούσαν να υπάρχουν μερίδες της άρχουσας συμμαχίας που αμφισβητούσαν το συγκεκριμένο μοντέλο διακυβέρνησης, ενώ η συνεργασία του

συνόλου του γραφειοκρατικού μηχανισμού δεν ήταν δεδομένη. Και δεύτερον, δεν ήταν σίγουρο ότι το προτεινόμενο κορπορατιστικό μοντέλο θα εξασφάλιζε την καπιταλιστική ανάπτυξη και την κατοχύρωση των ιδιαίτερων συμφερόντων των συνιστώντων μελών της άρχουσας συμμαχίας. Ο Κεμάλ, έχοντας την επίγνωση της εσωτερικής κατάστασης και των λεπτών κοινωνικών και πολιτικών ισορροπιών, την περίοδο της υπογραφής της Συνθήκης της Λοζάννης, έστρεψε την προσοχή και την φροντίδα του στην επίλυση των εν λόγω ζητημάτων. Στην νέα περίοδο, ο Κεμάλ στήριξε την προώθηση των στόχων του στην συνεργασία μιας μικρής ομάδα καριεριστών και επαγγελματιών, με τα μέλη της οποίας συμφωνούσαν ως προς την προώθηση του συγκεντρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης. Ο συγκεκριμένος κύκλος, ο οποίος αναγνώριζε την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ, στόχευε στην προώθηση του συγκεκριμένου μοντέλου μέσα από την εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης.

Η ηγετική ομάδα του Κεμάλ, έχοντας εξασφαλίσει την διεθνή κατοχύρωση της νέας εθνικής δομής με τη Συνθήκη της Λοζάννης, στην νέα περίοδο επικέντρωσε την προσοχή της στον στόχο της ενσωμάτωσης της ντόπιας αγοράς στην παγκόσμια αγορά, στην ανάπτυξη του εγχώριου καπιταλισμού και στον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοπολιτικών δομών σύμφωνα με τα δυτικά πρότυπα. Μάλιστα ιδιαίτερη ήταν η σημασία που απέδωσε ο κύκλος συνεργατών του Κεμάλ στον εκδυτικισμό, για τους εξής λόγους: Πρώτον, ο εκδυτικισμός λειτούργησε ενισχυτικά ως προς την διεθνή κατοχύρωση και την ενίσχυση της θέσης της Τουρκίας στο διεθνές πολιτικό πεδίο. Δεύτερον, ο εκδυτικισμός χρησίμευσε στην αναδιαμόρφωση του κοινωνικοοικονομικού ιστού, σύμφωνα με τις προτεραιότητες του συγκεντρωτικού – γραφειοκρατικού – κορπορατιστικού μοντέλου και άνοιξε τον δρόμο για την εμφάνιση της γυναίκας στα κοινωνικά δρώμενα. Τρίτον, ο εκδυτικισμός χρησίμευε ως ένα μέσο επιβολής και αναχαίτισης της αντιπολιτευόμενης δράσης. Συγκεκριμένα, η κεμαλική ηγεσία θεωρώντας την μεσαία τάξη ικανή να κινητοποιήσει τις μάζες με το πρόσχημα της διατήρησης της ηθικής τάξης και των αρχών του Ισλάμ, εξουδετέρωσε τον πολιτικό ρόλο του Ισλάμ ανασυγκροτώντας το ως ένα πολύτιμο στοιχείο της νέας κοσμικής – τουρκικής ταυτότητας των πολιτών της νέας δημοκρατίας. Με βάση αυτό το γεγονός η κεμαλική ηγεσία κάλεσε τις διάφορες εθνικές, θρησκευτικές και τοπικές ομάδες σε συνεργασία.

Στην νέα περίοδο, με σκοπό την προώθηση του συγκεντρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης και την ανάπτυξη των καπιταλιστικών δομών και του εκδυτικισμού, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του δρομολόγησαν μια σειρά στρατηγικών. Πρώτον, με διάφορες στρατηγικές κινήσεις έθεσαν σταδιακά υπό τον έλεγχο τους τα ανώτατα αξιώματα και τον γραφειοκρατικό μηχανισμό της νέας δημοκρατίας. Στην πορεία, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός θα μετεξελιχθεί σε θεματοφύλακα των προτεραιοτήτων του κεμαλικού κύκλου. Δεύτερον, με δική τους πρωτοβουλία, οι ένοπλες δυνάμεις εμφανίστηκαν στο πολιτικό πεδίο ως ένας αυτόνομος πολιτικός παράγοντας, ο οποίος είχε ως πρωταρχικό καθήκον την προώθηση των σχεδίων της κεμαλικής ηγεσίας και την милитарιστική πλασιώση του συγκεντρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης. Τρίτον, εφάρμοσαν αυταρχικά, αστυνομικά μέτρα για την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης. Τα συγκεκριμένα μέτρα λήφθηκαν στο όνομα της υπεράσπισης της λαϊκής κυριαρχίας και της αντιμετώπισης της δράσης των "οπισθοδρομικών" στοιχείων. Τέταρτον, δημιούργησαν το Λαϊκό Κόμμα, με βάση ένα συγκεντρωτικό οργανωτικό μοντέλο και σταδιακά ενσωμάτωσαν σε αυτό όλους τους αυτόνομους πολιτικούς και κοινωνικούς φορείς. Το νέο κόμμα είχε τέσσερις βασικές λειτουργίες: Πρώτον, αποτέλεσε το μέσο για την εξασφάλιση της μονοπώλησης της εξουσίας. Δεύτερον, η δομή της κομματικής ιεραρχίας καθόρισε το περιεχόμενο και τον τρόπο εφαρμογής της κεμαλικής πολιτικής ατζέντας. Τρίτον, δια μέσου της οργανωτικής δομής του κόμματος δρομολογήθηκε η δραστηριοποίηση της κεμαλικής ηγεσίας στον οικονομικό τομέα καθώς και η ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων. Μέλη της ηγεσίας, επωφελήθηκαν από το φορολογικό καθεστώς και τα μεγάλα κρατικά έργα αναπτύσσοντας συνεργασίες με μικροαστικούς παράγοντες και με το ξένο κεφάλαιο. Τέταρτον, μέσα από τους κομματικούς μηχανισμούς πραγματοποιήθηκε ο συσχετισμός και η διαπραγμάτευση του κόμματος με την κοινωνία. Σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο, το κόμμα κινητοποίησε μερίδες της κοινωνίας, οι οποίες για πρώτη φορά πέρασαν στην πολιτική δράση. Σε περιφερειακό επίπεδο αναπτύχθηκαν οδοί επικοινωνίας με κοινωνικά στοιχεία όπως οι πρόκριτοι, οι θρησκευτικοί ηγέτες, οι φύλαρχοι και οι μικροαστοί. Στα πλαίσια της ανάπτυξης αυτών των οδών επικοινωνίας και συστηματοποίησης της κοινωνίας, το κόμμα απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση σε δυο όρους. Με τους όρους "πατριώτης" και "εθνικιστικής" πολίτης, το κόμμα όρισε τους πολίτες εκείνους που άνηκαν στο τουρκικό έθνος, αλλά ταυτόχρονα αναγνώριζαν ως βασικό τους καθήκον την υποταγή στις πρωτοβουλίες της κεμαλικής ηγεσίας.

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας 20', η ηγεσία του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος προώθησε την ίδρυση και εδραίωση της Τουρκικής Δημοκρατίας, την κατάργηση του Χαλιφάτου και τις κεμαλικές μεταρρυθμίσεις. Την ίδια περίοδο, μεγάλες μερίδες της άρχουσας συμμαχίας αντέδρασαν κατά του αποκλεισμού τους από την εξουσία καθώς και του αυταρχικού, συγκεντρωτικού, γραφειοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης. Μέσα στα πλαίσια αυτής της αντίθεσης, η αντιπολίτευση επιχείρησε να προωθήσει την διατήρηση του χαλιφικού αξιώματος και την δημιουργία μιας γερουσίας, στο όνομα των φιλελεύθερων αρχών. Όμως, τελικά οι στρατηγικές της κυβερνητικής παράταξης και κυρίως τα αυταρχικά μέτρα που έλαβε, εξασφάλισαν για μια ακόμη φορά την επικράτηση του Κεμάλ και των συνεργατών του στο πολιτικό πεδίο. Με αυτό τον τρόπο επιτεύχθηκε η τελική αποσιώπηση της αντιπολίτευσης.

Η αποσιώπηση λοιπόν της αντιπολίτευσης εξάλειψε όλα τα εμπόδια για την εφαρμογή του συγκεντρωτικού μοντέλου διακυβέρνησης, φέρνοντας το Λαϊκό Κόμμα στην ευχάριστη θέση να προωθήσει ανενόχλητο την πολιτική του εκδυτικισμού. Όμως, την ίδια στιγμή, τρεφόμενες από την απογοήτευση που προκαλούσε η μεροληπτική ανάπτυξη των εγχώριων καπιταλιστικών δομών και το κοινωνικοοικονομικό χάσμα που δημιουργήθηκε ανάμεσα στην κεμαλική ηγεσία και τις μεγάλες μερίδες της κοινωνίας, ο αντιπολιτευόμενος πολιτικός λόγος και οι πολιτικές εστίες αμφισβήτησης του κεμαλικού μοντέλου διακυβέρνησης, διατηρήθηκαν ζωντανές. Στην νέα περίοδο, αυτές οι μεγάλες μερίδες της κοινωνίας τις οποίες απέκλεισε από την εξουσία το Λαϊκό Κόμμα, βρέθηκαν αντιμέτωπες με τα οικονομικά προβλήματα που είχε αφήσει πίσω του ο Μεγάλος Πόλεμος, καθώς και με τις επιπτώσεις της έλλειψης επενδυτικού κεφαλαίου (ντόπιου και ξένου). Σε αυτά τα προβλήματα προστέθηκαν και οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στα τέλη της δεκαετίας 20'. Αυτές οι οικονομικές δυσχέρειες σε συνδυασμό με το αυταρχικό μοντέλο διακυβέρνησης του Λαϊκού Κόμματος πυροδότησαν την τελική ρήξη στους κόλπους της μεσαίας τάξης. Το τέλος της συνεργασίας στους κόλπους της άρχουσας συμμαχίας έθεσε σε κίνδυνο την συνοχή της νέας δημοκρατίας, γεγονός που εκφράστηκε μέσα από την εξέγερση των Κούρδων στα μέσα της δεκαετίας. Οι δυσχέρειες που αντιμετώπισε η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος αυτή την περίοδο έλαβαν διαστάσεις εξαιτίας και των εσωτερικών αδυναμιών της κεμαλικής ηγεσίας και του Λαϊκού Κόμματος. Συγκεκριμένα, στα τέλη της δεκαετίας 20', στο πολιτικό πεδίο της χώρας εμφανίστηκαν σημάδια κόπωσης και δυσλειτουργίας της οργανωτικής δομής του Λαϊκού Κόμματος. Σε κεντρικό επίπεδο

δημιουργήθηκαν ερωτήματα σχετικά με την συνοχή της ηγεσίας του κόμματος. Σε περιφερειακό επίπεδο έγινε αισθητή η δυσλειτουργία των κομματικών οδών επικοινωνίας με την κοινωνία. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, οι αρχές της δεκαετίας 30' και η παγκόσμια οικονομική κρίση, βρήκαν το Λαϊκό Κόμμα επικίνδυνα απομονωμένο από το σύνολο της κοινωνίας και με την συνοχή της ηγεσίας του να είναι υπό αμφισβήτηση.

Υπό το πρίσμα των προαναφερθέντων, στις αρχές της δεκαετίας 30', με πρωτοβουλία του Κεμάλ, η ηγεσία του Λαϊκού Κόμματος επιχείρησε να επιλύσει το κυριότερο της πρόβλημα: Πως θα εξασφαλιζόταν η ενίσχυση της νομιμοποιητικής βάσης της νέας δημοκρατίας και η συνέχεια της εξουσίας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος, σε μια περίοδο που η κυβέρνηση της νέας δημοκρατίας προβληματιζόταν για την θέση και την ασφάλεια της Τουρκίας στο διεθνές πολιτικό πεδίο και απέδιδε ιδιαίτερη έμφαση στην τόνωση των οικονομικών συνδιαλλαγών με το εξωτερικό. Στους κόλπους της ηγεσίας του Λαϊκού Κόμματος σχηματίστηκαν δυο στρατόπεδα, τα οποία πρότειναν δυο διαφορετικές λύσεις στο εν λόγω πρόβλημα. Ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού και ο στενός κύκλος συνεργατών του, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στην διατήρηση του μονοπωλίου εξουσίας, με βάση τις προτεραιότητες και τις ανάγκες της κεμαλικής ηγεσίας και του κρατικού μηχανισμού, πρότειναν την ενισχυμένη παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Αυτή η άποψη υποστηρίχθηκε και από μια μερίδα νέων καριεριστών και επαγγελματιών, η οποία στις αρχές της δεκαετίας 30' αναζητούσε πρόσβαση στο πολιτικό πεδίο.

Σε αντίθεση με την γραμμή του Ινονού, ο πρόεδρος Κεμάλ και ο δικός του στενός κύκλος συνεργατών πρότειναν την κρατική παρέμβαση στην οικονομία, αλλά με σκοπό την ενίσχυση της μεσαίας τάξης. Οι ίδιοι, έθεσαν ως βασική πολιτική τους προτεραιότητα το άνοιγμα της κεμαλικής ηγεσίας και του Λαϊκού Κόμματος προς την κοινωνία και κυρίως την μεσαία τάξη. Σύμφωνα με την άποψη τους, ο ρόλος του κράτους στην οικονομία δεν ήταν αυτοσκοπός αλλά ένα μέσο το οποίο θα καθοδηγούσε την μεσαία τάξη, η οποία από την πλευρά της θα υποστήριζε την εξουσία του Λαϊκού Κόμματος και την ανωτερότητα της θέσης του προέδρου Κεμάλ στο πολιτικό πεδίο της νέας δημοκρατίας. Σε μια περίοδο βαθιάς κοινωνικοοικονομικής κρίσης, η συγκεκριμένη γραμμή έβρισκε σύμφωνους τους επιχειρηματικούς κύκλους και κυρίως τα μέλη της μεσαίας τάξης. Βασιζόμενος στον εν λόγω γεγονός, ο Κεμάλ στα μέσα του 1930 επιχείρησε να οδηγήσει την χώρα από το κλασικό αυταρχικό γραφειοκρατικό

σχήμα διακυβέρνησης της προηγούμενης δεκαετίας, σε ένα πολιτικό σύστημα του κυρίαρχου κόμματος, το οποίο θα είχε ως βασικό στόχο την εγχώρια καπιταλιστική ανάπτυξη. Ο Κεμάλ πρότεινε σε μια μερίδα των συνεργατών του την διατήρηση της κυρίαρχης θέσης του Λαϊκού Κόμματος στο πολιτικό πεδίο και την δημιουργία ενός νέου, φιλελεύθερου κόμματος, το οποίο δεν θα αμφισβητούσε την κυριαρχία του πρώτου. Το νέο κόμμα, με τον φιλελεύθερο χαρακτήρα του θα ενίσχυε την εξωτερική εικόνα της δημοκρατίας και θα εξέφραζε νέες θέσεις και προσεγγίσεις στο κοινωνικοοικονομικό πεδίο.

Η πρόταση του Κεμάλ προκάλεσε ιδιαίτερο προβληματισμό στον Ισμέτ Ινονού και το στρατόπεδο του. Όμως, σε κεντρικό επίπεδο μια μερίδα των συνεργατών του Κεμάλ και σε περιφερειακό επίπεδο μεγάλες μερίδες της άρχουσας συμμαχίας, της οποίας ο πολιτικός ρόλος είχε παραμεριστεί από το Λαϊκό Κόμμα κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας 20', ανταποκρίθηκαν με μεγάλο ενθουσιασμό στην πρόταση του προέδρου Κεμάλ και προχώρησαν στην ίδρυση ενός νέου αντιπολιτευόμενου κόμματος. Στα τέλη του καλοκαιριού του 1930, ο αρχικός ενθουσιασμός σταδιακά μετεξελίχθηκε σε έντονη μαζική πολιτική δραστηριότητα στα μεγάλα εμπορικά κέντρα της χώρας και στα περίχωρα τους. Μαζί με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, στην κινητοποίηση των μαζών συνέβαλλε και η πεποίθηση του λαού ότι ο Κεμάλ ήταν απογοητευμένος από την πολιτική γραμμή του Λαϊκού Κόμματος. Με αυτό τον τρόπο, το νέο κόμμα οδήγησε στην απελευθέρωση της πολιτικής συζήτησης σε εθνικό επίπεδο και στην δυναμική είσοδο των μαζών στην πολιτική.

Όπως είδαμε προηγουμένως, με την είσοδο τους στην πολιτική, οι μάζες ζήτησαν την εξασφάλιση των οικονομικών ελευθεριών και της οικονομικής ανάπτυξης, μέσα πάντα από την κρατική υποστήριξη, αλλά ταυτόχρονα ζήτησαν και την εξασφάλιση πολιτικών ελευθεριών. Με βάση αυτή την εξέλιξη διαμορφώθηκε η διαφοροποίηση της αντιπολίτευσης από την επίσημη αρχή του εθνικισμού, του Λαϊκού Κόμματος. Την ίδια στιγμή, η λαϊκή ανταπόκριση στο φιλελεύθερο πρόγραμμα του νέου κόμματος θορύβησε την ηγεσία της αντιπολίτευσης, η οποία έβλεπε την ιδέα της δημιουργίας ενός συστήματος κυρίαρχου κόμματος να αποτυγχάνει. Η ηγεσία της φιλελεύθερης αντιπολίτευσης, ανταποκρινόμενη στο λαϊκό αίτημα, ολοκλήρωσε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα την οργάνωση της στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Στην συνέχεια αναμετρήθηκε με το Λαϊκό Κόμμα και εξασφάλισε αξιοσημείωτη επιτυχία, η

οποία έθεσε υπό αμφισβήτηση την κυριαρχία του κυβερνώντος κόμματος, στο πολιτικό πεδίο.

Στα τέλη του 1930 η επιτυχία της αντιπολιτευόμενης δράσης έδωσε διαστάσεις στο ρήγμα που είχε δημιουργηθεί στους κόλπους του Λαϊκού Κόμματος και της κεμαλικής ηγεσίας. Ο κύκλος του πρωθυπουργού Ινονού επέλεξε να παραφράσει τον πολιτικό λόγο και τα δημοκρατικά αιτήματα της αντιπολίτευσης χαρακτηρίζοντας τα ως "απειλές" κατά της ύπαρξης και της ενότητας της δημοκρατίας και της συνέχειας της πολιτικής του εκδυτικισμού. Μάλιστα, προχωρώντας ένα βήμα πάρα πέρα, για μια ακόμη φορά επιστράτευσε αυταρχικά μέτρα και χρησιμοποίησε την ακτίνα δράσης του γραφειοκρατικού μηχανισμού, με σκοπό την αποσιώπηση της αντιπολίτευσης. Από την πλευρά του, ο πρόεδρος Κεμάλ αρχικά προσπάθησε να αποφύγει την μετωπική σύγκρουση με την αντιπολίτευση και πρότεινε στην ηγεσία της την αποδοχή του διαιτητικού του ρόλου στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Συγκεκριμένα, πρότεινε την κατάργηση του συστήματος του κυρίαρχου κόμματος και δεσμεύτηκε να διατηρήσει ίσες αποστάσεις από τα δυο κόμματα εφόσον βέβαια αυτά θα συμφωνούσαν με την συνέχεια της παρουσίας του στο ανώτατο αξίωμα της δημοκρατίας. Η αντιπολίτευση δέχθηκε την συγκεκριμένη πρόταση. Όμως, το στρατόπεδο Ινονού απέρριψε την εν λόγω πρόταση και κατάφερε να πείσει τον Κεμάλ ότι η συνέχεια της πολιτικής του εκδυτικισμού, του οράματος του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και του ίδιου του Κεμάλ, βρισκόταν σε κίνδυνο. Η ηγεσία της αντιπολίτευσης, όταν διαπίστωσε την γεινίαση των θέσεων του Κεμάλ με τον κύκλο του Ινονού, απέφυγε την τελική σύγκρουση με την κυβερνητική παράταξη, αποφασίζοντας την αυτοδιάλυση του Ελεύθερου Κόμματος.

Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο λειτουργίας του φιλελεύθερου Ελεύθερου Κόμματος, έδειξαν ότι η ανάγκη της ενίσχυσης της αφοσίωσης και της πίστης της κοινωνίας στις κυβερνητικές ικανότητες του Κεμάλ και των συντρόφων του, ήταν ένα ζήτημα το οποίο η κεμαλική ηγεσία δεν είχε την πολυτέλεια να αγνοήσει. Συνεπώς, μετά την διάλυση του Ελεύθερου Κόμματος, ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του επικέντρωσαν την προσοχή τους σε δυο σημεία. Πρώτον, σε μια περίοδο που σε παγκόσμιο επίπεδο η κρατική παρέμβαση στο πεδίο της οικονομίας γνώριζε άνοδο, η κεμαλική ηγεσία προσέγγισε το μοντέλο του κρατισμού. Μετά το 1931 έθεσε σε εφαρμογή ένα μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης το οποίο προέβλεπε την αναβάθμιση

του ρόλου του κράτους στην οικονομία, ανοίγοντας με αυτό τον τρόπο τον δρόμο για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Η νέα οικονομική πολιτική γραμμή συνέβαλλε στην αναδιοργάνωση των οδών επικοινωνίας του Λαϊκού Κόμματος με τις διάφορες μερίδες της κοινωνίας και κυρίως με την μεσαία τάξη. Στην νέα περίοδο το Λαϊκό Κόμμα απέφυγε να δημιουργήσει νέες εστίες έντασης, στις σχέσεις του με τα στοιχεία της υπαίθρου, και κατέβαλλε προσπάθειες να πείσει την ιθύνουσα τάξη της υπαίθρου ότι δεν επρόκειτο να διαταράξει τις κοινωνικές ισορροπίες. Την ίδια στιγμή, το κόμμα επιχείρησε να κερδίσει την εύνοια της μεσαίας τάξης, μέσα από την συμβολή του στην συσσώρευση κεφαλαίου και στην προσέγγιση των ξένων επενδύσεων στις μεγάλες βιομηχανικές μονάδες. Παράλληλα, οργάνωσε το εργατικό δυναμικό σύμφωνα με τις ανάγκες των νέων επενδύσεων και της αναδυόμενης μεσαίας τάξης. Δεύτερον, η κεμαλική ηγεσία, η οποία επιθυμούσε την ανασυγκρότηση της νομιμοποιητικής βάσης της εξουσίας της, προχώρησε στην αναθεώρηση της οργανωτικής δομής του Λαϊκού Κόμματος, ανοίγοντας με αυτό τον τρόπο τον δρόμο της αλλαγής στην δομή και στις λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού. Συγκεκριμένα, με σκοπό την κινητοποίηση των μαζών, σύμφωνα με τις κυβερνητικές πρωτοβουλίες, το Λαϊκό Κόμμα δρομολόγησε νέους ιδεολογικούς μηχανισμούς και απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις αρχές του εθνικισμού, του λαϊκισμού και του επαναστατισμού. Παράλληλα, ο Κεμάλ και οι σύντροφοι του προχώρησαν στην αναδιοργάνωση του Λαϊκού Κόμματος. Συγκεκριμένα, προχώρησαν στην ένταξη όλων των αυτόνομων πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων στο κόμμα, ανέπτυξαν νέες κομματικές δομές και λειτουργίες και στην συνέχεια έθεσαν το κόμμα στην υπηρεσία του κράτους. Στην νέα περίοδο, η πολιτική δράση του Λαϊκού Κόμματος λειτούργησε ενισχυτικά ως προς την λειτουργία του γραφειοκρατικού μηχανισμού, σφραγίζοντας με αυτό τον τρόπο τον αυταρχικό γραφειοκρατικό χαρακτήρα του κεμαλικού μοντέλου διακυβέρνησης.

Στα τέλη της δεκαετίας 30', όμως, το στρατόπεδο του πρωθυπουργού Ινονού παρουσίασε σημάδια κόπωσης και εξασθένησης. Λίγο πριν από τον θάνατο του προέδρου Κεμάλ, ο Ινονού, ο οποίος σταδιακά απώλεσε τον έλεγχο πολλών σημαντικών υπουργείων, αποχώρησε από την πρωθυπουργία διακινδυνεύοντας την συνέχεια της πολιτικής του καριέρας. Όμως, τρεις εξελίξεις συνέβαλλαν στην διατήρηση του Ινονού στο πολιτικό προσκήνιο της Τουρκίας. Πρώτον, ο κύκλος του Κεμάλ, ο οποίος συμφωνούσε με τον πρόεδρο της δημοκρατίας ως προς την σημασία της προσέγγισης της μεσαίας τάξης και διαφωνούσε με την πολιτική γραμμή του Ινονού, δεν κατάφερε

να αναδείξει μια πολιτική προσωπικότητα ως αντικαταστάτη του Κεμάλ. Δεύτερον, ο ίδιος ο Ινονού απέδωσε μεγάλη σημασία και τελικά πέτυχε να διατηρήσει ζωντανές τις οδούς επικοινωνίας με τους βουλευτές και την βάση του Λαϊκού Κόμματος, Τρίτον, σε μια πολύ κρίσιμη στιγμή, οι ένοπλες δυνάμεις ξεκαθάρισαν ότι προτιμούσαν να δουν τον Ινονού, παρά οποιονδήποτε άλλον, να αντικαθιστά στο ανώτατο αξίωμα της δημοκρατίας, τον Κεμάλ. Ο συνδυασμός αυτών των τριών παραγόντων οδήγησαν στις 11 Νοεμβρίου 1938 τον Ισμέτ Ινονού από το εξοχικό του στην Κωνσταντινούπολη στο προεδρικό μέγαρο της Άγκυρας. Μια μέρα πριν, στις 10 Νοεμβρίου 1938, με τον θάνατο του Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, έκλεισε το πρώτο μεγάλο ιστορικό κεφάλαιο στην σύγχρονη ιστορία της Τουρκικής Δημοκρατίας. Ο θάνατος του πρώην στρατηγού του αυτοκρατορικού στρατού και του προέδρου της νέας Τουρκικής Δημοκρατίας, σηματοδότησε την επικράτηση της αυταρχικής, γραφειοκρατικής, κρατιστικής πολιτικής γραμμής και σφράγισε τον εξισορροπητικό ρόλο των ενόπλων δυνάμεων ως ένας αυτόνομος πολιτικός παράγοντας, στο πολιτικό πεδίο της Τουρκίας.

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο των συμπερασμάτων της παρούσας μελέτης, υπογραμμίζουμε το γεγονός ότι το αυταρχικό, γραφειοκρατικό και κρατιστικό μοντέλο διακυβέρνησης υπήρξε προϊόν των εσωτερικών συγκρούσεων και αδυναμιών της μουσουλμανικής τουρκικής μεσαίας τάξης. Όπως είδαμε προηγουμένως, στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, η μουσουλμανική τουρκική μεσαία τάξη, επωφελούμενη από την αναποτελεσματικότητα των πρωτοβουλιών μιας μερίδας, τόσο της μεσαίας τάξης όσο και της αυτοκρατορικής αριστοκρατίας και από τις εσωτερικές συγκρούσεις των συμμάχων, εδραίωσε μια ιδιαίτερη πολιτική γραμμή η οποία απέδιδε σημασία στην δημιουργία μιας εθνικής κρατικής δομής και στην ανάπτυξη των εγχώριων καπιταλιστικών και κοινωνικοοικονομικών δομών. Με βάση την συγκεκριμένη πολιτική γραμμή, η μεσαία τάξη προσέγγισε την ιθύνουσα τάξη της υπαίθρου και η άρχουσα συμμαχία έγινε πραγματικότητα. Όμως, κατά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, η άρχουσα συμμαχία και συνεπώς η μεσαία τάξη, βρέθηκε αντιμέτωπη με ένα ερώτημα το οποίο προκάλεσε την διάσπαση στους κόλπους της. Ποια μερίδα τελικά θα ήλεγχε πολιτικά την νέα εθνική κρατική δομή και θα προωθούσε τον εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών; Ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του προτίμησαν το αυταρχικό, συγκεντρωτικό μοντέλο διακυβέρνησης. Η φιλελεύθερη αντιπολίτευση επέμεινε στο αίτημα συμμετοχής της στην εξουσία και στην προώθηση του μοντέλου της ελεύθερης αγοράς. Αυτός ο διυισμός στους κόλπους της μεσαίας

τάξης λειτούργησε διχοτομικά και δυσχέραινε την συνεργασία της με την ιθύνουσα τάξη της υπαίθρου, μια σημαντική εξέλιξη η οποία επισκίασε την ενότητα της νέας δημοκρατίας. Επιπλέον, στα πλαίσια της εδραίωσης της πολιτικής γραμμής της τουρκικής εκδοχής του φιλελευθερισμού, η μεσαία τάξη έπρεπε να αντιμετωπίσει δυο σημαντικές αδυναμίες της, τις δυσχέρειες που δημιούργησε η έλλειψη ιστορικής εμπειρίας στο πλουραλιστικό, δημοκρατικό μοντέλο και την ανάγκη δημιουργίας οδών επικοινωνίας και συνεργασίας στους κόλπους της ίδιας της μεσαίας τάξης. Την ίδια στιγμή, η προβληματική αποδοχή της πολιτικής του εκδυτικισμού και των ριζοσπαστικών πολιτικών του Κεμάλ και των συνεργατών του από την κοινωνία, αποτέλεσε και αποτελεί δυσεπίλυτο θέμα ακόμη και σήμερα

Στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, η μουσουλμανική μεσαία τάξη πραγματοποίησε ένα άνοιγμα στην ευρύτερη κοινωνία και πρωταγωνίστησε με επαναστατικό τρόπο στην μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Τουρκική Δημοκρατία. Όμως, η "επανάσταση", της οποίας ηγήθηκε ο στρατηγός του πρώην αυτοκρατορικού στρατού, Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ, παρέμεινε εν μέρει ανολοκλήρωτη, διότι η μεσαία τάξη δεν κατάφερε να την πλαισιώσει αποτελεσματικά πολιτικά και οικονομικά. Παρόλα αυτά, η σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία, με όλες τις ατέλειες και τις καινοτομίες της, υπήρξε το μεγάλο έργο των ανθρώπων που πίστεψαν στην ορθότητα των τοποθετήσεων του τουρκικού φιλελευθερισμού. Η πολιτική δράση του Μουσταφά Κεμάλ και των συνεργατών του στο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα, η οποία στο εξής θα αποτελεί το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς της σύγχρονης Τουρκίας, συνέβαλλαν στην εδραίωση του τουρκικού φιλελευθερισμού...

ΕΚΔΟΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

75. *Yilda Düşünceler, Tartışmalar (Οι Σκέψεις και οι Συζητήσεις στην 75η Επέτειο της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Tarih Vakfı, Κωνσταντινούπολη: 1999

Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi (Τα Απομνημονεύματα του Αχμέτ Χαμντί Μπασάρ, Η Περίοδος της Συνταγματικής Μοναρχίας, της Δημοκρατίας και η Μονοκομματική Περίοδος), Δυο Τόμοι, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη:2007

Ali İktisat Meclisi Raporları 1928 (Οι Εκθέσεις του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου), Εκδόσεις Hakimiyet-i Milliye, Άγκυρα: 1929

Atatürk (Ατατούρκ), Εκδόσεις Milli Eğitim ve Gençlik Bakanlığı, Κωνσταντινούπολη:1970

Atatürk'le Otuz Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü (30 Χρόνια με τον Ατατούρκ, η Ιστορία του Ιμπραχίμ Σουρρεγιά Γιγιήτ), Εκδόσεις Remzi, Κωνσταντινούπολη:2006

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 14^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2004

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 15^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2005

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 16^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2005

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 17^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak,Κωνσταντινούπολη: 2005

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 18^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak,Κωνσταντινούπολη: 2006

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 22^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2007

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 23^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2008

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 24^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2008

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 25^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2008

Atatürk'ün Bütün Eserleri (Όλα Τα Έργα του Ατατούρκ), 26^{ος} Τόμος, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2008

CHP Grup Toplantısı Tutanakları (Τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος), Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2002

CHF İstanbul Vilayeti İdare Heyetinin 1933-1934 Çalışma Raporu ve Hesapları (Η Έκθεση Προόδου και οι Λογαριασμοί της Κεντρικής Επιτροπής της Τοπικής Οργάνωσης του ΡΛΚ για την Περίοδο 1933-1934), Εκδόσεις ΡΛΚ, Κωνσταντινούπολη: 1935

Cumhuriyet Halk Partisi 15. Yıl Kitabı (Αναμνηστικό Βιβλίο του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος για την 15η Επέτειο της Δημοκρατίας), Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη: 1938

Çerkes Ethem'in Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Κιρκάσιου Ετχέμ), Εκδόσεις Nokta, Κωνσταντινούπολη: 2008

Dönüş Belgeleri (Έγγραφα της Επιστροφής), Δυο Τόμοι, Εκδόσεις TÜSTAV, Πρώτος Τόμος, Κωνσταντινούπολη: 2004

Hüseyin Avni Ulaş, Εκδόσεις Dergah, Κωνσταντινούπολη: 2003

Kooperatif, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Gazi, Άγκυρα: 1982

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (Σύλλογος Εθνικής Οικονομίας), Εκδόσεις Τράπεζας Ίς, Άγκυρα: 1929

Mustafa Kemal İzmit Konuşmaları (Οι Ομιλίες του Μουσταφά Κεμάλ στην Νικομήδεια), Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη:1999

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1923-1927, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1993

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1923-1927, Δεύτερος Τόμος, Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1994

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1927-1931, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1995

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1927-1931, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1995

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1927-1931, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1995

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1931-1935, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1996

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1931-1935, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1996

Türk Parlamento Tarihi (Η Ιστορία του Τουρκικού Κοινοβουλίου) 1931-1935, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης Τουρκίας, Άγκυρα:1996

Türk Hususi Azınlık ve Yabancı Okullarda İdare İşleri (Η Διοίκηση των Τουρκικών Ιδιωτικών, Μειονοτικών και Ξένων Σχολείων), Εκδόσεις Ülkü, Κωνσταντινούπολη: 1938

Türk Tarihinin Ana Hatları Methal (Εισαγωγή στις Γενικές Γραμμές της Τουρκικής Ιστορίας), Εκδόσεις Maarif Vekaleti, Κωνσταντινούπολη: 1931

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (Μια Ματιά Στην Αγροτική Ιστορία των Τούρκων),
Εκδόσεις Πρώτου Συνεδρίου Αγροτικής Ανάπτυξης, Κωνσταντινούπολη: 1938

Yabancı Gözüyle Atatürk Türkiyesi, Εκδόσεις Dahiliye Vekaleti, Άγκυρα: 1938

Abdülbaki Muallim, *Cumhuriyet Çocuğu'nun Din Dersleri (Το Μάθημα των
Θρησκευτικών του Παιδιού της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη:
2005 (Πρώτη Έκδοση: 1927)

Ağaoğlu Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları (Οι Αναμνήσεις από την Περίοδο του Ελεύθερου
Κόμματος)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 1994

Akşam

15/11/1923, 19/8/1930, 9/9/1930, 11/9/1930, 6/11/1932, 11/9/1937, 26/9/1937, 28/9/1937

Alp Tekin, *Kemalizm (Ο Κεμαλισμός)*, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη: 1936

Aras Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası (Η Εξωτερική Πολιτική του Ατατούρκ)*,
Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2003 (Πρώτη Έκδοση: 1939)

Arslan, *Modern Türkiye (Σύγχρονη Τουρκία)*, Εκδόσεις TÜSTAV, Κωνσταντινούπολη:
2002 (Πρώτη Έκδοση: 1923)

Atatürk Mustafa Kemal, *Nutuk*, Τρεις Τόμοι, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη:
2006

Atay Falih Rifki, *Batış Yılları (Τα Χρόνια της Πτώσης)*, Εκδόσεις Dünya,
Κωνσταντινούπολη: 1963

Atay Falih Rifki, *Çankaya*, Εκδόσεις Bateş, Κωνσταντινούπολη: 1984

Aydemir Süreyya, *İnkılap ve Kadro (Επανάσταση και Ηγεσία)*, Εκδόσεις Bilgi,
Κωνσταντινούπολη: 1968 (Πρώτη Έκδοση: 1931)

Bayar Celal, *Ben de Yazdım (Έγραψα και εγώ)*, Οκτώ Τόμοι, Εκδόσεις Sabah,
Κωνσταντινούπολη: 1997

Baydab Mustafa, *Atatürk'le Konuşmalar (Συνομιλίες με τον Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Varlık, Κωνσταντινούπολη: 1964

Baydab Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Hatıraları (Ο Χαμντουλλάχ Σουπχί Τανρίοβερ και τα Απομνημονεύματά του)*, Εκδόσεις Menteş, Κωνσταντινούπολη: 1968

Cebesoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar (Πολιτικά Απομνημονεύματα)*, Δύο Τόμοι, Εκδόσεις Temel, Κωνσταντινούπολη: 2002

Cumhuriyet

20/10/1924, 23/11/1924, 2/12/1924, 29/1/1925, 15/5/1925, 9/6/1925, 15/8/1930, 24/8/1930, 9/4/1931, 10/4/1931, 27/4/1931, 11/5/1931, 22/5/1931, 26/5/1931, 24/1/1932, 2/7/1932, 3/7/1932, 17/7/1932, 18/8/1932, 28/8/1932, 4/8/1932, 5/9/1932, 8/9/1932, 16/9/1932, 19/9/1932, 4/9/1932, 5/9/1932, 9/9/1932, 18/9/1932, 27/9/1932, 3/10/1932, 25/10/1932, 27/10/1932, 28/10/1932, 11/11/1932, 13/11/1932, 17/11/1932, 13/11/1932, 14/11/1932, 18/11/1932, 23/11/1932, 14/12/1932, 17/12/1932, 22/12/1932, 24/12/1932, 28/6/1935, 8/1/1936, 10/1/1936, 12/1/1936, 17/1/1936, 19/1/1936, 20/1/1936, 23/1/1936, 2/2/1936, 8/2/1936, 12/2/1936, 22/2/1936, 23/2/1936, 5/4/1936, 9/5/1936, 7/6/1936, 16/6/1936, 24/5/1936, 26/6/1937, 4/7/1936, 5/7/1936, 1/8/1936, 18/9/1936, 21/9/1936, 23/9/1936, 26/8/1936, 2/11/1936, 3/11/1936, 4/11/1936, 11/11/1936, 13/11/1936, 15/11/1936, 16/11/1936, 18/11/1936, 24/11/1936, 25/11/1936, 28/11/1936, 13/9/1936, 15/9/1936, 21/9/1936, 26/9/1936, 28/9/1936, 24/9/1936, 25/9/1936, 29/9/1936, 30/9/1936, 1/10/1936, 2/10/1936, 3/10/1936, 4/10/1936, 6/10/1936, 7/10/1936, 9/10/1936, 10/10/1936, 12/10/1936, 8/11/1936, 9/11/1936, 10/11/1936, 13/11/1936, 20/11/1936, 23/11/1936, 25/11/1936, 5/12/1936, 28/12/1936, 3/12/1936, 4/12/1936, 13/12/1936, 21/12/1936, 25/12/1936, 28/12/1936, 2/1/1937, 23/1/1937, 5/2/1937, 6/2/1937, 2/3/1937, 29/3/1937, 30/3/1937, 19/4/1937, 4/5/1937, 22/5/1937, 25/5/1937, 13/6/1937, 16/6/1937, 17/6/1937, 18/6/1937, 19/6/1937, 20/6/1937, 26/6/1937, 18/9/1937, 20/10/1937, 26/10/1937, 26/10/1937, 23/10/1937, 7/11/1937, 8/9/1938, 16/9/1938, 3/1/1938, 8/1/1938, 18/1/1938, 10/2/1938, 25/4/1938, 1/5/1938, 13/5/1938, 30/6/1938, 2/7/1938, 16/7/1938, 2/8/1938, 22/8/1937, 3/10/1938, 13/10/1938, 19/10/1938, 23/10/1938, 29/10/1938, 3/11/1938, 16/2/1938, 11/3/1938, 9/9/1938, 12/10/1938, 13/10/1938

Demir Aytül, *İrade-i Milliye (Η εφημερίδα Ιραντέι Μιλλιγιέ)*, Εκδόσεις TÜSAV, Κωνσταντινούπολη: 2004

Dursunoğlu Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum (Το Ερζουρούμ στον Εθνικό Αγώνα)*, Εκδόσεις Erzurum Kitarlığı, Κωνσταντινούπολη: 1998

Dündar Can (επιμ.), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç (Ο Βεχμπί Κοτς, Έγγραφα και Απομνημονεύματα από το Προσωπικό του Αρχείο)*, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Doğan, Κωνσταντινούπολη: 2006

Eşref Ruşen, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Kurulduğundan İlk Kurultaya Kadar Hatıralar (Οι Αναμνήσεις από την Περίοδο Ίδρυσης του Συλλόγου Έρευνας της Τουρκικής Γλώσσας μέχρι το Πρώτο Συνέδριο)*, Εκδόσεις Τυπογραφείο Εφημερίδας Hakimiyet-i Milliye, Άγκυρα: 1933

Gökalp Ziya, *Türkçülüğün Esasları (Οι Αρχές του Τουρκισμού)*, Εκδόσεις İnkilap, Κωνσταντινούπολη: 2004

Grew John, *Atatürk ve İnönü (Ο Ατατούρκ και ο Ινονού)*, Εκδόσεις Akşam, Κωνσταντινούπολη: 1966

Hakimiyet-i Milliye

21/8/1923, 29/8/1923, 27/9/1923, 16/10/1923, 18/10/1923, 24/3/1924, 17/11/1924, 20/11/1924, 9/12/1924, 26/2/1925, 16/5/1925, 29/5/1925, 12/9/1930, 5/1/1931

İlkan Selma & İlkan Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi (Το Δικαστήριο Ανεξαρτησίας της Άγκυρας)*, Εκδόσεις Simurg, Κωνσταντινούπολη: 2005

İnan Afet, *İzmir İktisat Kongresi (Το Οικονομικό Συνέδριο της Σμύρνης)*, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα: 1989

İkdam

9/11/1923, 24/11/1923

İnkilap

11/10/1930

İnönü İsmet, *Hatıralar (Απομνημονεύματα)*, Δύο Τόμοι, Εκδόσεις Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 1987

İnönü İsmet, *Hatıralar (Απομνημονεύματα)*, Εκδόσεις Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2006

İstiklal

1/12/1924, 6/12/1924

Karabekir Kazım, *İstiklal Harbimiz (Ο Πόλεμος Ανεξαρτησίας μας)*, Πρώτος και Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Τράπεζας Υαρί Kredİ, Κωνσταντινούπολη:2008

Kadirbeyoğlu Zeki, *Zeki Kadirbeyoğlu'nun Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Ζεκί Καντιρμπέιογλου)*, Εκδόσεις Sebil, Κωνσταντινούπολη:2007

Kadro

1^ο Τεύχος, Ιανουάριος 1932

8^ο Τεύχος, Αύγουστος 1932

9^ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1932

11^ο Τεύχος, Νοέμβριος 1932

15^ο Τεύχος, Μάρτιος 1933

17^ο Τεύχος, Μάιος 1933

21^ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933

22^ο Τεύχος, Οκτώβριος 1933

Kandemir Feridun (επιμ.), *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay (Ο Rauf Orbay τα Απομνημονεύματα του και αυτά που δεν μπόρεσε να πει)*, Εκδόσεις Yakın Tarihimiz, Κωνσταντινούπολη:1965

Karaosmanoğlu Yakup Kadri, *Politika'da 45.Yıl (45 Χρόνια στην Πολιτική)*, Εκδόσεις Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 1968

Kaya Erol, *Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber (Η Πρώτη Εφημερίδα του Ατατούρκ, η Μινμπέρ)*, Εκδόσεις Ebabil, Αγκυρα:2007

Koçak Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (Η Εξουσία και το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα με Ντοκουμέντα)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2006

Kryajin V.A.Gurko, *Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Η Γέννηση της Νέας Τουρκίας)*, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2008 (Πρώτη Έκδοση: 1924)

Kutay Cemal (επιμ.), *Celal Bayar*, Τρεις Τόμοι, Εκδόσεις Kenan, Κωνσταντινούπολη: 1939

Metel Raşit (επιμ.), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumlarında Sorunlar ve Görüşler (Τα Ζητήματα και οι Απόψεις στις Μυστικές Συνεδριάσεις της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Belge, Κωνσταντινούπολη: 1990

Milliyet

6/9/1930, 8/9/1930

Nadi Yunus, *Türkiye'yi Sokakta Bulmadık (Δεν βρήκαμε στον Δρόμο την Τουρκίας)*, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη:1997

Nur Rıza, *Hayat ve Hatıratım (Η Ζωή μου και τα Απομνημονεύματά μου)*, Τρεις Τόμοι, Εκδόσεις İşaret, Κωνσταντινούπολη:1992

Nur Rıza, *Milli Kiyam (Εθνική Επανάσταση)*, Εκδόσεις Toket, Κωνσταντινούπολη:1994 Okyar Fethi , *Üç Devirde Bir Adam (Ένας Άνθρωπος σε Τρεις Περιόδους)*, Εκδόσεις Tercüman, Κωνσταντινούπολη: 1980

Okyar Osman & Seyidanoğlu Mehmet (επιμ.), *Fethi Okyar'ın Anıları (Τα απομνημονεύματά του Φετχί Οκγιάρ)*, Εκδόσεις Τράπεζας İŞ, Κωνσταντινούπολη: 1997

Oğbay Rauf, *Hatıraları (Τα Απομνημονεύματά του)*, Εκδόσεις Temel, Κωνσταντινούπολη: 2005

Peker Recep, *İnkilap Dersleri (Μαθήματα Επανάστασης)*, Εκδόσεις Ulus Άγκυρα: 1935

Safa Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar (Ματιές στην Τουρκική Επανάσταση)*, Εκδόσεις Ötüken, Κωνσταντινούπολη: 1999 (Πρώτη Έκδοση: 1938)

Saner Nejat, *Atatürk Dönemi (Η Περίοδος Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Milliyet, Κωνσταντινούπολη: 1975

Sarı Ergün, *Atatürk'le Konuşmalar (Συζητήσεις με τον Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Der, Κωνσταντινούπολη: 1981

Sertel Zekeriya, *Hatırladıklarım (Τα Απομνημονεύματα Μου)*, Εκδόσεις Gözlem, Κωνσταντινούπολη: 1977

Son Telgraf

19/11/1924, 4/12/1924, 10/11/1924, 11/12/1924,

Son Posta

26/7/1930, 25/1/1936, 27/1/1936, 31/1/1936, 6/2/1936, 29/2/1936, 10/5/1936, 13/5/1936, 14/5/1936, 16/5/1936, 17/5/1936, 1/6/1936, 15/1/1937, 29/1/1937

Soyak Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar (Αναμνήσεις από τον Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Yarı Kredi, Κωνσταντινούπολη: 2006

Snurov A., *Türkiye Proletaryası (Το Προλεταριάτο της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Yar, Κωνσταντινούπολη: 2006 (Πρώτη Έκδοση: 1929)

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Ντοκουμέντα)*, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:1973

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:1975

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:1979

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Τέταρτος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:1984

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Πέμπτος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:2005

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Έκτος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:2005

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Έβδομος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:2006

Şimşir Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Ο Ατατούρκ στα Αγγλικά Έγγραφα)*, Όγδοος Τόμος, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα:2006

Tan

29/10/1937, 2/11/1937, 22/11/1937

Tanin

26/9/1923, 11/10/1923, 20/10/1923, 31/10/1923, 4/11/1923, 5/11/1923, 8/11/1923, 9/11/1923, 10/11/1923, 11/11/1923, 19/11/1923, 28/11/1924, 2/12/1923, 4/12/1923, 5/12/1923, 20/3/1924, 27/2/1925, 4/4/1925, 7/4/1925

Tevhid-i Efkar

14/8/1923, 26/9/1923, 11/10/1923, 15/10/1923, 18/10/1923, 20/10/1923, 24/10/1923, 31/10/1923, 9/11/1923, 10/11/1924, 13/11/1924, 16/11/1924, 18/11/1924, 19/11/1924, 21/11/1924, 27/11/1924, 7/12/1924, 28/12/1924, 2/12/1924, 7/1/1925, 8/1/1925, 14/1/1925, 7/2/1925, 20/2/1925, 25/2/1925, 2/3/1925

Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (Τα Πολιτικά Κόμματα στην Τουρκία)*, Εκδόσεις ARBA, Κωνσταντινούπολη:1995

Tuncay Mete & Akbulut Erden, *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (Το Λαϊκό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Sosyal Tarih, Κωνσταντινούπολη: 2008

Tuncay Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (Τα Αριστερά Κινήματα στην Τουρκία)*, Πρώτος και Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις BDS, Κωνσταντινούπολη: 2000

Turgut Hulusi (επιμ.), *Kılıç Ali’nin Anıları (Τα Απομνημονεύματα του Κιλίτς Αλί)*, Εκδόσεις Τράπεζας İş, Κωνσταντινούπολη: 2006

Ulus

2/5/1935, 5/5/1936, 7/5/1935, 10/5/1935, 11/5/1935, 16/5/1935, 18/5/1935, 22/5/1935, 25/5/1935, 28/5/1936, 31/5/1936, 4/6/1936, 9/6/1936, 10/6/1936, 22/6/1936, 1/7/1936, 4/7/1936, 1/7/1936, 15/7/1936, 21/9/1937, 25/9/1937, 26/9/1937

Uran Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (Τα Απομνημονεύματα Κατά την Περίοδο της Συνταγματικής Μοναρχίας, της Μονοκομματικής και Πολυκομματικής Περιόδου)*, Εκδόσεις Türkiye İş, Κωνσταντινούπολη: 2008

Ülkü

1^{ος} Τόμος, 1^ο Τεύχος, Φεβρουάριος 1933

1^{ος} Τόμος, 20 Τεύχος, Οκτώβριος 1933

1^{ος} Τόμος, 30 Τεύχος, Απρίλιος 1933

1^{ος} Τόμος, 80 Τεύχος, Σεπτέμβριος 1933

1^{ος} Τόμος, 90 Τεύχος, Οκτώβριος 1933

1^{ος} Τόμος, 10^ο Τεύχος, Νοέμβριος 1933

2^{ος} Τόμος, 11^ο Τεύχος, Δεκέμβριος 1933

5^{ος} Τόμος, 25^ο Τεύχος, Ιανουάριος 1933

6^{ος} Τόμος, 36^ο Τεύχος, Φεβρουάριος 1936

7^{ος} Τόμος, 80 Τεύχος, Μάρτιος 1936

7^{ος} Τόμος, 39^ο Τεύχος, Μάιος 1936

8^{ος} Τόμος, 44ο Τεύχος, Οκτώβριος 1936

9^{ος} Τόμος, 49ο Τεύχος, Μάρτιος 1937

9^{ος} Τόμος, 50^ο Τεύχος, Απρίλιος 1937

9^{ος} Τόμος, 53^ο Τεύχος, Απρίλιος 1937

10^{ος} Τόμος, 55ο Τεύχος, Σεπτέμβριος 1937

10^{ος} Τόμος, 56ο Τεύχος, Οκτώβριος 1937

10^{ος} Τόμος, 59^ο Τεύχος, Ιανουάριος 1938

10^{ος} Τόμος, 64^ο Τεύχος, Ιούνιος 1938

11^{ος} Τόμος, 61ο Τεύχος, Μάρτιος 1938

Vakit

10/1/1922, 25/7/1923, 30/3/1924, 31/10/1924, 18/11/1924, 28/12/1924, 7/2/1925, 26/12/1930

Vatan

30/7/1923, 24/9/1923, 15/10/1923, 31/10/1923, 10/11/1924

Yalman Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (Αυτά που Είδα και Αυτά που Βίωσα)*, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Rey, Κωνσταντινούπολη: 1970

Yarın

10/8/1930, 14/8/1930, 7/9/1930

Yeşiltuna Serap, *Atatürk ve Kürtler (Ο Ατατούρκ και οι Κούρδοι)*, Εκδόσεις İleri, Κωνσταντινούπολη: 2007

Yurdakul Yurdakul, *Atatürk'ten Yayınlanmamış Anılar (Ανέκδοτα Απομνημονεύματα του Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Truva, Κωνσταντινούπολη: 2005

BIBLIA

Atatürk Konferansları (Τα Συνέδρια για τον Ατατούρκ) 1975-1976, Εκδόσεις Ίδρυμα Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα: 1983

Cumhuriyet'in 75.Yılı (Τα 75 Χρόνια της Δημοκρατίας), Εκδόσεις Τράπεζας Yarı Kredi, Κωνσταντινούπολη: 1999

Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm (Η Πολιτική Σκέψη στην Σύγχρονη Τουρκία Κεμαλισμός), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2002

Akal Emel, Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm (Ο Μουσταφά Κεμάλ, το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου και ο Μπολσεβικισμός), Εκδόσεις TÜSTAV, Κωνσταντινούπολη:2008

Akın Rıdvan, TBMM Devleti (Το Κράτος της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2008

Akmeşe Handan Nezir, The Birth of Modern Turkey, Εκδόσεις Tauris, Λονδίνο: 2005

Aksoy Suat, Türkiye'de Toprak Meselesi (Το Αγροτικό Ζήτημα στην Τουρκία), Εκδόσεις Gerçek, Κωνσταντινούπολη: 1969

Akşin Sina (επιμ.), Türkiye Tarihi (Η Ιστορία της Τουρκίας), Τέταρτος Τόμος, Εκδόσεις Cem, Κωνσταντινούπολη: 2002

Akzambak Mehmet, Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt (Ο Επαναστάτης Πολιτικός Μαχμούτ Εσάτ Μποζκούρτ), Κωνσταντινούπολη:2005

Albayrak Mustafa, Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri (Τα Συνέδρια στην Δυτική Ανατολή κατά τον Εθνικό Αγώνα), Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα:1998

Alpay Yalın, Türkiye Ekonomi Tarihi (Οικονομική Ιστορία της Τουρκίας), Εκδόσεις Akademia, Κωνσταντινούπολη:2008

Armstrong H.C., *Türkiye Nasıl Doğdu (Πως Δημιουργήθηκε η Τουρκία)*, Εκδόσεις Arma, Κωνσταντινούπολη:1997

Artinian Vartan, *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Anayasası'nın Doğuşu 1839-1863 (Η Γέννηση του Αρμένικου Συντάγματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία)*, Εκδόσεις Aras, Κωνσταντινούπολη: 2004

Atay Falih Rifki, *Çankaya*, Εκδόσεις Bateş, Κωνσταντινούπολη: 1984

Ateş Nevin Yurdsever, *T.C.'nin Kuruluş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Η Ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Εκδόσεις Der, Κωνσταντινούπολη:1998

Avagyan Arsen, *Çerkesler (Κιρκάσιοι)*, Εκδόσεις , Εκδόσεις Belge, Κωνσταντινούπολη: 2004

Avcı Ali Haydar, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi (Η Ιστορία των Άτακτων Ομάδων)*, Κωνσταντινούπολη:2004

Ancioğlu Doğan, *Milli Mücadele Tarihi (Η Ιστορία της Εθνικής Απελευθέρωσης)*, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Tekin, Κωνσταντινούπολη:2002

Anşar Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Εκδόσεις Kitabevi, Κωνσταντινούπολη: 1998

Belgün Hilmi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın (Ο Χιουσεγίν Τζαχίντ Γιαλτσίν ως Δημοσιογράφος, Πολιτικός και Διανοούμενος)*, Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα:2000

Aydemir Şevket Süreyya, *Enver Paşa (Ο Ενβέρ Πασάς)*, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Remzi, Κωνσταντινούπολη:2003

Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam (Ο Δεύτερος Άνθρωπος)*, Τρεις Τόμοι, Εκδόσεις Remzi , Κωνσταντινούπολη: 2001

Aydemir Şevket Süreyya, *Tek Adam (Ο Μοναδικός Άνθρωπος)*, Τρεις Τόμοι, Εκδόσεις Remzi, Κωνσταντινούπολη:2005

- Aygun Hüseyin, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskan (Ντέρσιμ 1938 και η Υποχρεωτική Εγκατάσταση Πληθυσμού)*, Εκδόσεις Dîrnot, Άγκυρα: 2009
- Bahadır İbrahim, *Türk Ulusu'nun İnşası (Η Οικοδόμηση του Τουρκικού Έθνους)*, Εκδόσεις Kalan, Άγκυρα: 2001
- Bali Rifat N., *1934 Trakya Olayları (Τα Γεγονότα της Θράκης το 1934)*, Εκδόσεις Kitabevi, Κωνσταντινούπολη: 2008
- Bali Rifat N., *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945 (Μια Ιστορία Τουρκοποίησης)*, Κωνσταντινούπολη: 2005
- Barkey Karen & Hagen Mark Von (επιμ.), *After Empire*, Εκδόσεις Westview Press, Colorado: 1997
- Barlas Dilek, *Etatism And Diplomacy in Turkey*, Εκδόσεις Brill, Νέα Υόρκη: 1998
- Başkaya Fikret, *Paradigmanın İflası (Η Χρεωκόπηση του Παραδείγματος)*, Εκδόσεις Özgür Üniversite, Άγκυρα: 2006
- Başkaya Fikret & Ersoy Tolga (επιμ.), *Resmi İdeoloji Sözlüğü (Το Λεξικό της Επίσημης Ιδεολογίας)*, Κωνσταντινούπολη: 2007
- Beriş Hamit Emrah, *Tek Parti Döneminde Devletçilik (Ο Κρατισμός κατά την Μονοκομματική Περίοδο)*, Εκδόσεις Beriş, Άγκυρα: 2009
- Berstein Serge & Milza Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης*, Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 1997
- Beşikçi İsmail, *CHP 1931 Programı ve Kürt Sorunu (Το Πρόγραμμα του 1931 του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος και το Κουρδικό Ζήτημα)*, Εκδόσεις Belge, Κωνσταντινούπολη: 1991
- Bildirici Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Το Κόμμα Ελευθερία και Συνεννόηση)*, Εκδόσεις Dergah, Κωνσταντινούπολη: 1990

- Boratav Korkut, *Türkiye’de Devletçilik (Ο Κρατισμός στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Savaş, Άγκυρα: 1982
- Boratav Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (Οικονομική Ιστορία Τουρκίας)*, Εκδόσεις İmge, Άγκυρα: 2005
- Bostancı M.Naci, *Cumhuriyet’in Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset (Η Οικονομία και η Πολιτική Στις Απαρχές της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Ötüken, Κωνσταντινούπολη:1996
- Bostancı Naci, *Kadrocular (Ο Κύκλος του Περιοδικού Κάντρο)*, Εκδόσεις Kültür Bakanlığı, Άγκυρα: 1990
- Bozdağ İsmet, *Devlet Kavgası (Η Κρατική Σύγκρουση)*, Εκδόσεις Tekin, Κωνσταντινούπολη: 2000
- Böke Pelin, *Son Osmanlı Meclisi’nin Son Günleri (Οι Τελευταίες Ημέρες της Τελευταίας Οθωμανικής Βουλής)*, Εκδόσεις Ντογάν, Κωνσταντινούπολη: 2008
- Çagartay Soner, *Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey*, Εκδόσεις Taylor & Francis, Λονδίνο: 2006
- Çaymaz Birol, *Türkiye’de Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları (Η Υπηκοότητα, η Επίσημη Ιδεολογία και οι Επιδράσεις της στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2007
- Cawson Alan, *Corporatism and Political Theory*, Εκδόσεις Blackwell, Oxford: 1988
- Cem İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Εκδόσεις Can, Κωνσταντινούπολη: 2004
- Clarck Bruce, *Δύο Φορές Ξένος*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα: 2007
- Cohrs Patric O., *The Unfinished Peace After World War*, Εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge:2006
- Coşar Nevin, *Fırkamızın Devletçilik Vasfı (Ο Κρατισμός του Κόμματός μας)*, Εκδόσεις Bağlam, Κωνσταντινούπολη: 1995

- Çakan Işıl, *Konuşunuz Konuşturunuz (Μιλείτε, Κάντε τους Να Μιλήσουν)*, Εκδόσεις Οtopsi, Κωνσταντινούπολη: 2004
- Çakan Işıl, *Türk Parlamento Tarihi'nde İkinci Meclis (Η Δεύτερη Βουλή στην Τουρκική Κοινοβουλευτική Ιστορία)*, Εκδόσεις Çağdaş, Κωνσταντινούπολη: 1999
- Çapar Mustafa, *Türkiye'de Eğitim ve Öteki Türkler (Η Παιδεία στην Τουρκία και οι "Άλλοι" Τούρκοι)*, Εκδόσεις Özgür Üniversite Kitaplığı, Άγκυρα:2006
- Çelik Seydi, *Devlet ve Asker (Το Κράτος και ο Στρατιώτης)*, Εκδόσεις Salyangoz, Κωνσταντινούπολη:2007
- Çetiner Yılmaz, *Son Padişah Vahdettin (Ο Τελευταίος Σουλτάνος Βαχντεττίν)*, Εκδόσεις Milliyet, Κωνσταντινούπολη: 1997
- Çevik Zeki, *Milli Mücadele'de Müdafai Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (Η Μετάβαση από τον Σύλλογο Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων στο Λαϊκό Κόμμα στον Εθνικό Αγώνα)*, Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα:2002
- Çulcu Murat, *Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri (Η Ανακήρυξη της Δημοκρατίας και ο Λουτφί Φικρί)*, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Kastaş, Κωνσταντινούπολη: 1992
- Darenlioğlu İlhan E., *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri (Τα Εθνικιστικά Κινήματα στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Tokar, Κωνσταντινούπολη: 1968
- Davison Roderic H., *Reform in Ottoman Empire*, Εκδόσεις Princeton Univ Pr, Princeton: 1963
- Demirel Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi (Η Εφημερίδα Ταν του Αλί Σιουκρού Μπέη)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη:1996
- Demirel, Ahmet *Birinci Meclis'te Muhalefet (Η Αντιπολίτευση στην Πρώτη Βουλή)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2003
- Δεμερτζής Νίκος, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα – Κομοτηνή: 1996

- Dohn Lothar & Fritzsche Claus, *Φιλελευθερισμός – Συντηρητισμός*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη: 1992
- Duman Doğan, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği (Η Εθνική Τουρκική Φοιτητική Ένωση από τον Τουρκισμό στον Ισλαμισμό)*, Εκδόσεις Vadi, Άγκυρα: 2008
- Dural Halil, *Bize Derler Çakırca (Μας λένε Τσακίρτζα: Οι Εφέδες κατά τον 19ο και 20ο αιώνα στο Αιγαίο)*, Εκδόσεις E, Κωνσταντινούπολη: 2000
- Dursun Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları (Τα Μεγάλα Συνέδρια του Ρεπουμπλικανικού Λαϊκού Κόμματος κατά την Μονοκομματική Περίοδο)*, Εκδόσεις Kültür Bakanlığı, Άγκυρα: 2006
- Eley Geoff, *Demokrasiyi Kurmak (Forging Democracy)*, Εκδόσεις Doruk, Κωνσταντινούπολη: 2007
- Emrence Cem, *Serbest Cumhuriyet Fırkası (Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα)*, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2006
- Erdem Hamit, *Mustafa Suphi (Μουσταφά Σουπχί)*, Εκδόσεις Sel, Κωνσταντινούπολη: 2005
- Eski Mustafa, *Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati (Ένας Πολιτικός στην Περίοδο της Δημοκρατίας, ο Μουσταφά Νετζατί)*, Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα: 1999
- Fieldhouse D.K., *Western Imperialism in the Middle East*, Εκδόσεις Oxford, Νέα Υόρκη: 2006
- Fikret Halil, *Muasır Terbiye Ülküleri ve Terbiye'de Yenilikler (Οι Αρχές της Σύγχρονης Παιδείας και οι Καινοτομίες στην Παιδεία)*, Εκδόσεις Marifet, Κωνσταντινούπολη: 1934
- Ertem Sadri, *Türk İnkılabının Karakterleri (Τα Χαρακτηριστικά της Τουρκικής Επανάστασης)*, Εκδόσεις Kaynak, Κωνσταντινούπολη: 2007
- Gellner Ernest, *Nation and Nationalism*, Εκδόσεις Oxford University Press, Oxford: 1988

Giritlioğlu Fahir, *Türkiye'nin Tarihinde CHP'nin Menkii* (Η Θέση του ΡΑΚ στην Ιστορία της Τουρκίας), Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Ayyıldız, Άγκυρα: 1965

Goldaş İsmail, *Takrir-i Sükün Görüşmeleri* (Οι Συζητήσεις για τον Νόμο Περί Αποκατάστασης Τάξης), Εκδόσεις Belge, Κωνσταντινούπολη: 1997

Goloğlu Mahmut, *Sivas Kongresi* (Το Συνέδριο της Σεβάστειας), Εκδόσεις Τράπεζας Türkiye İş, Κωνσταντινούπολη: 2006

Gökşen Salim, *Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Kabinesi'nin İstifası* (Η Κατοχή του Μπόζνταγ και η Παραίτηση της Κυβέρνησης του Αλί Ριζά Πασά), Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα: 2003

Gönültaş Nuh, *Mason* (Μασονία), Εκδόσεις Karakutu, Κωνσταντινούπολη: 2002

Gülmez Nurettin, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün* (Η Εφημερίδα Yeni Gün Κατά την Περίοδο του Πολέμου της Απελευθέρωσης), Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα: 1999

Güner Zekai, *Trakya – Paşaeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluş ve Faaliyetleri* (Η Ίδρυση και η Δράση του Συνδέσμου Υπεράσπιση Δικαιωμάτων της Περιοχής Θράκη – Πασάελι), Εκδόσεις Atatürk Araştırma Merkezi, Άγκυρα: 1998

Güneş İhsan, *Birinci Meclis'in Düşünce Yapısı* (Η Ιδεολογική Δομή της Πρώτης Βουλής) 1920-1923, Εκδόσεις Τράπεζας İş Bankası, Άγκυρα: 1997

Γκιουβέν Ντιλέκ, *Τα Επεισόδια Εναντίον των Μη Μουσουλμάνων της Τουρκίας*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα: 2006

Γκράμσι Αντώνιο, *Για τον Μακιαβέλι*, Εκδόσεις Ηριδανός, Αθήνα: α.χ.

Hale William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset* (Ο Στρατός και η Πολιτική στην Τουρκία), Εκδόσεις Hil, Κωνσταντινούπολη: 1996

Hanioğlu M.Şükrü, *Late Ottoman Empire*, Εκδόσεις Princeton, New Jersey: 2008

Χαρπούτλου Καμουράν Μπεκίρ, *Η Τουρκία σε Αδιέξοδο*, Εκδόσεις Ορόσημο, Αθήνα: α.χ.

- Hayden Joseph R., *Negotiating in the Press*, Εκδόσεις Louisiana State University, Louisiana: 2009
- Heywood Andrew *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα: 2007
- Hobsbawm Eric, *Η εποχή των Άκρων, ο Σύντομος 20ος αιώνας (1914 – 1989)*, Αθήνα 1997
- Holt P.M. & Lambton Ann K. J. & Lewis Bernard (επιμ.), *İslam Tarihi (Ιστορία του Ισλάμ)*, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Kitabevi, Κωνσταντινούπολη: 1997
- Işık Taylan, *Türkiye Tekelci Kapitalizm ve Yapısal Bunalımın Nedenleri (Ο Μονωπολιακός Καπιταλισμός και τα Αίτια της Δομικής Κρίσης στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Emek, Κωνσταντινούπολη: 1997
- Izady Mehrdad, *The Kurds: A Concise History And Fact Book*, Εκδόσεις Taylor & Francis, Λονδίνο: 1992
- İbrahim A., *Din Duygusu ve Öz Türk Dini (Η Θρησκεία και η Αυθεντική Τουρκική Θρησκεία)*, Εκδόσεις Türkiye, Πόλη: 1934
- İnalcık Halil & Quatert Donald, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Η Κοινωνικοοικονομική Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας)*, Δεύτερος Τόμος, Εκδόσεις Eren, Κωνσταντινούπολη: 2004
- İleri Celal Nuri, *Devlet ve Meclis (Το Κράτος και η Βουλή)*, Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας, Άγκυρα: 1932
- İleri Celal Nuri, *Türk İnkılabı (Η Τουρκική Επανάσταση)*, Εκδόσεις Atatürk Kültür Merkezi, Κωνσταντινούπολη: 2000
- İleri Celal Nuri, *Taş Giyen Millet (Το Έθνος με την Κορώνα)*, Εκδόσεις Berikan, Κωνσταντινούπολη: 2008
- İnan Ağı, *Tarihe Tanıklık Edenler (Οι Ιστορικές Μαρτυρίες)*, Εκδόσεις Çağdaş, Κωνσταντινούπολη: 1997

İnsel Ahmet, *Düzen ve Kalkınma Sürecinde Türkiye (Η Τουρκία Ανάμεσα στην Τάξη και στην Ανάπτυξη)*, Εκδόσεις Aygıntı, Κωνσταντινούπολη:1996

Jevankoff Alexandre, *Κεμάλ Ατατούρκ*, Εκδόσεις Τραύλος, Αθήνα: 2004

Jwaideh Wadieh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: kökenler ve Gelişimi (The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development)*, Εκδόσεις İletişim, Νέα Υόρκη: 2006

Kabacalı Alpay, *Türk Basınında Demokrasi (Η Δημοκρατία στον Τουρκικό Τύπο)*, Άγκυρα: 1994

Kabasakal Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (Η Οργάνωση του Πολιτικού Κόμματος στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Tekin, Κωνσταντινούπολη: 1991

Kadir A., *1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet (Η Υπόθεση της Στρατιωτικής Ακαδημίας του 1938 και ο Ναζίμ Χικμέτ)*, Εκδόσεις Hilal, Κωνσταντινούπολη: 1977

Kalaycıoğlu Ersin, *Turkish Dynamics*, Εκδόσεις Palgrave, Νέα Υόρκη:2005

Karpat Kemal H., *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (Η Μετεξέλιξη του Πολιτικού Συστήματος στην Τουρκία) 1876-1980*, Εκδόσεις İmge, Άγκυρα: 2007

Kazgan Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (Οι Κρίσεις στην Οικονομία της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2005

Kedourie Sylvia (επιμ.), *Turkey Before And After Atatürk (Η Τουρκία Πριν Και Μετά τον Ατατούρκ)*, Εκδόσεις Frank Cass, Νέα Υόρκη: 2005

Kent Marian (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Εκδόσεις Frank Cass, Λονδίνο: 2005

Kepenek Yakup & Tentürk Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, Εκδόσεις Remzi, Κωνσταντινούπολη:2007

Keyder Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar (Το Κράτος και οι Τάξεις στην Τουρκία)*, Εκδόσεις İletişim , Κωνσταντινούπολη: 2003

- Kissinger Henry, Διπλωματία, Εκδόσεις Νέα Σύνορα & Λιβάνη, Αθήνα: 1995
- Koca Hüseyin, *Hükümetlerin Doğu Güneydoğu Anadolu Politikaları (Οι Πολιτικές για την Ανατολή των Κυβερνήσεων)*, Εκδόσεις Mikto, Ικόνιο: 199?
- Kocabaşoğlu Uygur (επιμ.), *Türkiye İş Bankası Tarihi (Η Ιστορία της Τράπεζας Εργασίας της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Τράπεζας Türkiye İş, Κωνσταντινούπολη: 2001
- Koloğlu Orhan, *Mondros 'tan Mudanya 'ya Osmanlı'da Son Tartışmalar (Οι Τελευταίες Συζητήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά την Περίοδο των Συνθηκών Μούδρου και Μουδανιών)*, Εκδόσεις Doğan, Κωνσταντινούπολη: 2008
- Korkmaz Cemil Hakan, *Kurtuluş Savaşı'nın İkinci Cephesi İç İsyanlar (Το Δεύτερο Μέτωπο του Απελευθερωτικού Αγώνα, οι Εσωτερικές Εξεγέρσεις)*, Εκδόσεις Altın Kitaplar, Κωνσταντινούπολη: 200?
- Kumsuoğlu Ayşegül (επιμ.), *Türkiye'de Siyasal Muhalefet (Η Αντιπολίτευση στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Bengi, Κωνσταντινούπολη: 2008
- Küçük Yalçın, *Planlama Kalkınma ve Türkiye (Σχεδιασμός Ανάπτυξη και η Τουρκία)*, Εκδόσεις Tekin Κωνσταντινούπολη: 1985
- Küçük Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (Θεωρίες για την Τουρκία)*, Πέντε Τόμοι, Εκδόσεις Tekin Κωνσταντινούπολη: 2005
- Külçe Süleyman, *Fevzi Çakmak (Ο Φεβζί Τσιακμάκ)*, Εκδόσεις Yeni Asır, Σμύρνη: 1946
- Landau Jakob M., *Pan - Turkism*, Εκδόσεις Hurst & Company, London: 1995
- Λέκκας Παντελής Ε., *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα: 1996
- Linz Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler (Τα Ολοκληρωτικά και τα Αυταρχικά Καθεστώτα)*, Εκδόσεις Liberte, Άγκυρα: 2008
- Makal Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (Οι Εργασιακές Σχέσεις Κατά την Μονοκομματική Περίοδο στην Τουρκία) 1920-1946*, Εκδόσεις İmge, Άγκυρα: 1999

Manela Erez, *The Wilsonian Moment*, Εκδόσεις Oxford University Press, Oxford: 2007

Mann Michael, *Οι Πηγές της Κοινωνικής Εξουσίας*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα: 2009

Mazıcı Nurşen, *Celal Bayar*, Εκδόσεις Der, Κωνσταντινούπολη: 1996

Mumcu Uğur, *Gazi Paşa'ya Suikast (Σχέδιο Δολοφονίας του Γκαζί Πασά)*, Εκδόσεις Umag, Άγκυρα: 2006

Νικολάου Χαραλ. Γ., *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες – Συμφωνίες και Συμβάσεις*, Εκδόσεις Φλώρος, Αθήνα: 1996

Okutan M. Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları (Η Πολιτική Γραμμή για τις Μειονότητες Κατά την Μονοκομματική Περίοδο)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2004

Oral Mustafa, *CHP'nin Ülküsü (Το Περιοδικό Ουλκού του ΡΑΚ)*, Εκδόσεις Yeniden Müdafa-i Hukuk, Κωνσταντινούπολη: 2006

Oran Baskın (επιμ.), *Türk Dış Politikası (Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική)*, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2004

Oruç Yener, *Atatürk'ün Fikir Fedaisi Dr. Reşit Galip (Ο Ιδεολόγος Πολεμιστής του Ατατούρκ, ο Δρ.Ρεσίτ Γκαλίπ)*, Εκδόσεις Güreş, Κωνσταντινούπολη: 2007

Örgeevren Ahmet Süreyya, *Şeyh Sait İsyanı (Η Εξέγερση του Σείχη Σαίτ)*, Εκδόσεις Temel, Κωνσταντινούπολη: 2007

Özel Sabahattin, *Milli Mücadele'de Trabzon (Η Τραπεζούντα στον Εθνικό Αγώνα)*, Εκδόσεις Ιδρύματος Τουρκικής Ιστορίας, Άγκυρα: 1991

Öztemiz Mutay, *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları (Οι Πολιτικές για την Θρησκεία κατά την Περίοδο της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Pencere, Κωνσταντινούπολη: 1997

Öztürk Serdar, *Kahvehane ve İktidar (Το Καφεενείο και η Εξουσία)*, Εκδόσεις Kırmızı, Κωνσταντινούπολη: 2005

Özdağ Ümit, *Atatürk ve İbnönü Dönemlerinde Ordu – Siyaset İlişkileri (Οι Σχέσεις Στρατού – Πολιτικής κατά τις Περιόδους Ατατούρκ και Ινονού)*, Εκδόσεις Bilgeoğuz, Κωνσταντινούπολη:2006

Palmer Alan, *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl (Οθωμανική Αυτοκρατορία τα Τελευταία Τριακόσια Χρόνια)*, Εκδόσεις Sabah, Κωνσταντινούπολη: 1993

Pehlivanlı Hamit & Sarıay Yusuf & Yıldırım Hüsamettin, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939) (Η Αντιόχεια στην Τουρκική Εξωτερική Πολιτική 1918-1939)*, Εκδόσεις Avsam, Άγκυρα: 2001

Πουλαντζάς Νίκος Α., *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα: 2008

Rashwald Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, the Middle East and Russia 1914-23*, Εκδόσεις Routledge, Λονδίνο: 2001

Resi İbrahim Ethem Atnur, *Cumhurbaşkanı'nın Doğu İncelemeleri (Οι Επιθεώρηση της Ανατολής από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Nobel, Άγκυρα: 2006

Roberts David D., *The Totalitarian Experiment on 20th Century Europe*, Εκδόσεις Routledge Νέα Υόρκη: 2006

Rodrigue Aron, *Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması (Ο Εκδυτικισμός των Εβραίων της Τουρκίας)*, Εκδόσεις Ayraç, Άγκυρα: 1997

Sarıay Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (Η Ιστορική Εξέλιξη του Τουρκικού Εθνικισμού και οι Τουρκικές Εστίες)*, Εκδόσεις Ötüken, Κωνσταντινούπολη: 2004

Sarioğlu Mehmet, *Bir Cumhuriyet Aydını Mehmet Ali Kağıtçı (Ένας Διανοούμενος της Δημοκρατίας, ο Μεχμέτ Αλί Καγιτσί)*, Εκδόσεις Τράπεζας İş, Κωνσταντινούπολη: 2008

Selek Sabahattin, *Anadolu İhtilali (Η Επανάσταση της Ανατολής)*, Εκδόσεις ?, Κωνσταντινούπολη:1966

- Sencer Muzaffer, *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri (Τα Κοινωνικά Θεμέλια των Πολιτικών Κομμάτων στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Geçiş, Κωνσταντινούπολη:1971
- Shaw Stanford J. & Shaw Emel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Δύο Τόμοι, Εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge: 1977
- Shissler A.Holly, *Ahmet Agaoglu and the New Turkey*, Εκδόσεις Tauris, Νέα Υόρκη:2002
- Shumpeter Joseph A., *Καπιταλισμός, Σοσιαλισμός και Δημοκρατία*, Εκδόσεις ΚΕΠΕ, Αθήνα:1972
- Sinanoğlu Nüşet Haşim, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi (Ο Φασισμός και το Κράτος του)*, Εκδόσεις Hakimiyet-i Milliye, Κωνσταντινούπολη: 1933
- Smith Anthony D., *Εθνική Ταυτότητα*, Εκδόσεις Οδυσσέα, Αθήνα:2000
- Sonyel Salahi R., *Gizli Belgelerle Lozan’ın Perde Arkası (Το Παρασκήνιο της Λοζάννης στα Μυστικά Έγγραφα)*, Άγκυρα:2006
- Şener, Cemal *Atatürk ve Aleviler (Ο Ατατούρκ και οι Αλεβίδες)*, Εκδόσεις Etik, Κωνσταντινούπολη:2006
- Şener Cemal, *Çerkes Ethem Olayı (Το Ζήτημα του Κιρκάσιου Ετχέμ)*, Εκδόσεις Ant, Κωνσταντινούπολη:1997
- Şimşek Erdal, *Türkiye’de İstihbaratçılık Ve Mit (Οι Υπηρεσίες Μυστικών Πληροφοριών και η Κατασκοπία στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Kum Saati, Κωνσταντινούπολη: 2004
- Tacalan Nurettin, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken (Οι Απαρχές του Απελευθερωτικού Αγώνα στο Αιγαίο)*, Εκδόσεις Milliyet, Κωνσταντινούπολη:1971
- Tanör Bülent, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (Οι Οθωμανικές – Τουρκικές Συνταγματικές Εξελίξεις)*, Εκδόσεις Τράπεζας Yarı Kredi, Κωνσταντινούπολη:2006
- Tanör Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları (Οι Κυβερνήσεις των Τοπικών Οργανώσεων στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Τράπεζας Yarı Kredi, Κωνσταντινούπολη: 2002

Taşyürek Muzaffer, *Erzurum Kongresi ve 1. TBMM'de Erzurum Milletvekilleri (Το Συνέδριο του Ερζουρούμ και οι Βουλευτές του Ερζουρούμ στην Πρώτη Βουλή)*, Εκδόσεις Erzurum Kitarlığı, Κωνσταντινούπολη:2000

Tekeli İlhan & İlkin Selim, *Cumhuriyetin Harcı (Το Θεμέλιο της Δημοκρατίας)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2004

Tiftikçi Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Burjuvazi'nin Enrimi (Η Εξέλιξη της Αστικής Τάξης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Δημοκρατία)*, Εκδόσεις El, Κωνσταντινούπολη: 2003

Timur Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası (Η Τουρκική Επανάσταση και το μετά)*, Εκδόσεις Imge, Άγκυρα:2001

Toker Metin, *Şeyh Sait İsyanı*, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη: 1998

Toprak Zafer, *İttihat Terakki ve Devletçilik (Το Κόμμα Ένωσης και Προόδου και ο Κρατισμός)*, Εκδόσεις Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Κωνσταντινούπολη: 1995

Trimberger Ellen Kay, *Tepeden İnmeci Devrimler (Οι Επιβαλλόμενες Επαναστάσεις)*, Εκδόσεις Gelenek, Κωνσταντινούπολη:2003

Tunaya Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku (Οι Πολιτικές Οργανώσεις και το Συνταγματικό Δίκαιο)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης, Κωνσταντινούπολη:1975

Tuncay Mete, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (Η Εγκαθίδρυση του Μονοκομματικού Καθεστώτος)*, Εκδόσεις Cem, Κωνσταντινούπολη:1992

Tunç Mustafa Şekib, *Terakki Fikri (Η Ιδέα της Προόδου)*, Εκδόσεις Anahtar, Κωνσταντινούπολη: 2000

Turan Ali Eşref, *Türkiye'de Yerel Seçimler (Οι Δημοτικές Εκλογές στην Τουρκία)*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Bilgi, Κωνσταντινούπολη: 2008

Uğurlu Nurer, *Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı (Οι Κούρδοι και η Εξέγερση του Σεΐχη Σαΐτ)*, Εκδόσεις Örgün, Κωνσταντινούπολη: 2006

- Uğurlu Nurer, *Rauf Orbay – İsmet İnönü Kavgası* (Η Σύγκρουση του Ραούφ Ορμπάι με τον Ισμέτ Ινονού), Εκδόσεις Örgün, Κωνσταντινούπολη: 2005
- Ünsal Süha, *İkazcı Mehmet Şükrü* (Ο Μεχμέτ Σιουκρού και Εφημερίδα του η "İkaz"), Εκδόσεις Dürnot, Κωνσταντινούπολη:2007
- Üstel Füsün, *Makbul Vatandaşın Peşinde* (Η Αναζήτηση του Κατάλληλου Πολίτη), Εκδόσεις İletişim Κωνσταντινούπολη: 2004
- Üstel Füsün, *Türk Ocakları* (Τουρκικές Εστίες), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη:2004
- Quataert Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα: 2006
- Vamık Volkan & Itkowitz Norman, *Ölümsüz Atatürk* (Ο Αθάνατος Ατατούρκ), Εκδόσεις Bağlam, Κωνσταντινούπολη: 1998
- Wagner Heather Lehr, *The Division of the Middle East*, Εκδόσεις Chelsea House Publishers, Philadelphia: 2004
- Weber Max, *Εθνοτικές Σχέσεις και Πολιτικές Κοινότητες*, Εκδόσεις Κένταυρος , Αθήνα: 1997
- Weber Max, *Οι Τύποι της Εξουσίας*, Εκδόσεις Κένταυρος , Αθήνα: 2001
- Winter Jay, *Dreams of Peace and Freedom*, Εκδόσεις Yale University, Νέα Υόρκη: 2006
- Yalçın Soner, *Efendi* (Ο Αφέντης), Εκδόσεις Doğan, Κωνσταντινούπολη: 2004
- Yapp M.E., *The Making of Modern East 1792-1923*, Εκδόσεις Longman, Essex: 1987
- Yerasimos Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Η Τουρκία στην Φάση της Υπανάπτυξης), Τρίτος Τόμος, Εκδόσεις Belge, Κωνσταντινούπολη: 2005
- Yeşil Ahmet, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (Το Προοδευτικό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα), Εκδόσεις Cedit, Άγκυρα: 2002

- Yetkin Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı* (Το Φαινόμενο του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος), Εκδόσεις Karacan, Κωνσταντινούπολη: 1982
- Yetkin Çetin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler* (Οι Εβραίοι Στο Κράτος της Τουρκίας), Εκδόσεις Gözlem, Κωνσταντινούπολη: 1996
- Yıldız Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene* (Τι Ευτυχισμένος Αυτός που Μπορεί και Λέει ότι Είναι Τούρκος), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2004
- Yılmaz Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si* (Ο Αγγλικός Τύπος και η Τουρκία του Ατατούρκ), Εκδόσεις Phoenix, Άγκυρα: 2002
- Yükseliman Nihan, *Parti Devlet Bütünleşmesi* (Η Ταύτιση του Κόμματος με το Κράτος), Εκδόσεις Gaye, Κωνσταντινούπολη: 2002
- Zinn Howard, *A People's History of the United States*, Εκδόσεις Perennial, Νέα Υόρκη: 1999
- Zurcher Eric Jan, *Milli Mücadele'de İttihatçılık* (Το Κόμμα της Ένωσης και Προόδου στον Εθνικό Αγώνα), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2005
- Zürcher Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924 -1925* (Το Προοδευτικό Δημοκρατικό Κόμμα), Εκδόσεις İletişim, Κωνσταντινούπολη: 2003

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ

- Akın Yiğit, *Reconsidering State, Party and Society In Early Republican Turkey: Politics of Petitioning*, "International Journal of Middle East Studies", Αύγουστος 2007, 39^ο Τεύχος, σελ.: 435-437
- Carrington P.D., *Could And Should America Have Made an Ottoman Republic in 1919*, "William And Mary Law Review", 49^ο Τόμος, 4^ο Τεύχος (2008), σελ.: 1071-1108

Koçak Cemil, *Ayin Karanlık Yüzü (Η Σκοτεινή Όψη του Φεγγαριού)*, "Tarih ve Toplum", Άνοιξη 2005, σελ.:148-200

Koçak Cemil, *Sabih İzzet Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Türk Milleti Birinci Tabı 1930 – Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü (Ένα Φυλλάδιο Προπαγάνδας του Ελεύθερου Ρεπουμπλικανικού Κόμματος)*, "Tarih ve Toplum", 53^ο Τεύχος, σελ.:63-71

Makal Ahmet, *Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları (Η Μονοκομματική Περίοδος στην Τουρκία και οι Συζητήσεις για τον Κορπορατισμό)*, "Toplum ve Bilim", 93^ο Τεύχος, Καλοκαίρι 2002, σελ.:194 και 196

Papazian Dennis R., *The Changing American View of the Armenian Question Interpretation*, "Armenian Review", 4ος Τόμος, 156^ο Τεύχος (1986), σελ.:47-72

Pekesen Berna, *Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören, İcraatları ve 1935 Trakya Teftiş Gezisi Raporu (Ο Γενικός Επιθεωρητής Ιμπραχίμ Ταλί Όνγκιορεν, οι Υπηρεσίες του και η Έκθεση για την Επιθεώρηση της Θράκης το 1935)*, "Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar", Έβδομο Τεύχος, Άνοιξη – Καλοκαίρι 2008, σελ.:160-174

Tekeli İlhan & Şaylan Gencay, *Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi (Η Μετεξέλιξη του Λαϊκισμού στην Τουρκία)*, "Toplum ve Bilim", 6^ο -7^ο Τεύχος, Άνοιξη – Καλοκαίρι 1978, σελ.:80-81

Yakut Kemal, *Mütakere Döneminde Yapılan Saltanat Şuraları (Τα Αυτοκρατορικά Συμβούλια την Περίοδο της Συνθηκολόγησης)*, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", Τεύχος XXI, Αγκυρα: 2005, σε μορφή pdf

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΙΣΤΙΚΟ ΦΥΛΛΑΔΙΟ

«Το Ελεύθερο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα εκλέγει τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους!»,
Φθινόπωρο 1930

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ (σε μορφή ebook - pdf)

Anadolu'da ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler (Τα Εθνικά και Τοπικά Συνέδρια που Πραγματοποιήθηκαν στην Ανατολή και στην Ρούμελη), Εκδόσεις Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Τουρκίας, Άγκυρα: 1993

Dagobert Von Mikusch, *Anrupa ve Asya Arasındaki Adam (Ο Άνθρωπος Ανάμεσα στην Ευρώπη και στην Ασία, Ο Γκαζής Μουσταφά Κεμάλ)*, Πρώτος Τόμος, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη: 1997

Hıfzı VeldetVelidedeoğlu, *İlk Meclis (Η Πρώτη Βουλή)*, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη: 1999

Margaret Macmillan, *Paris 1919*, Νέα Υόρκη: 2003,

Mustafa Turan, *Siyasi Müşteşarlıklar ve Müstakil Grup (Τα Υφυπουργεία και η Ανεξάρτητα Ομάδα)*, Άγκυρα: 200;

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/27/3/26_Sina_AKSIN.pdf.

http://www.kars.bel.tr/kars.php?icerik_id=53

<http://www.bagimsizturkiye.net/arastirmalar/malta-surgunu/malta-surgunleri.html>

<http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>

http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2006/cilt23/sayi_2/21_62.pdf

<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/22.pdf>

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

Εγκυκλοπαίδεια Britannica, Εκδόσεις Hürriyet, Κωνσταντινούπολη:1997

Εγκυκλοπαίδεια Cumhuriyet, Εκδόσεις Cumhuriyet, Κωνσταντινούπολη:1975

ΛΕΞΙΚΑ

Γ.Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Εκδόσεις Κέντρο Λεξιλογίας,
Αθήνα: 2002